КОЛОМИЯ
Й
КОЛОМИЙЩИНА

diasporiana.org.ua

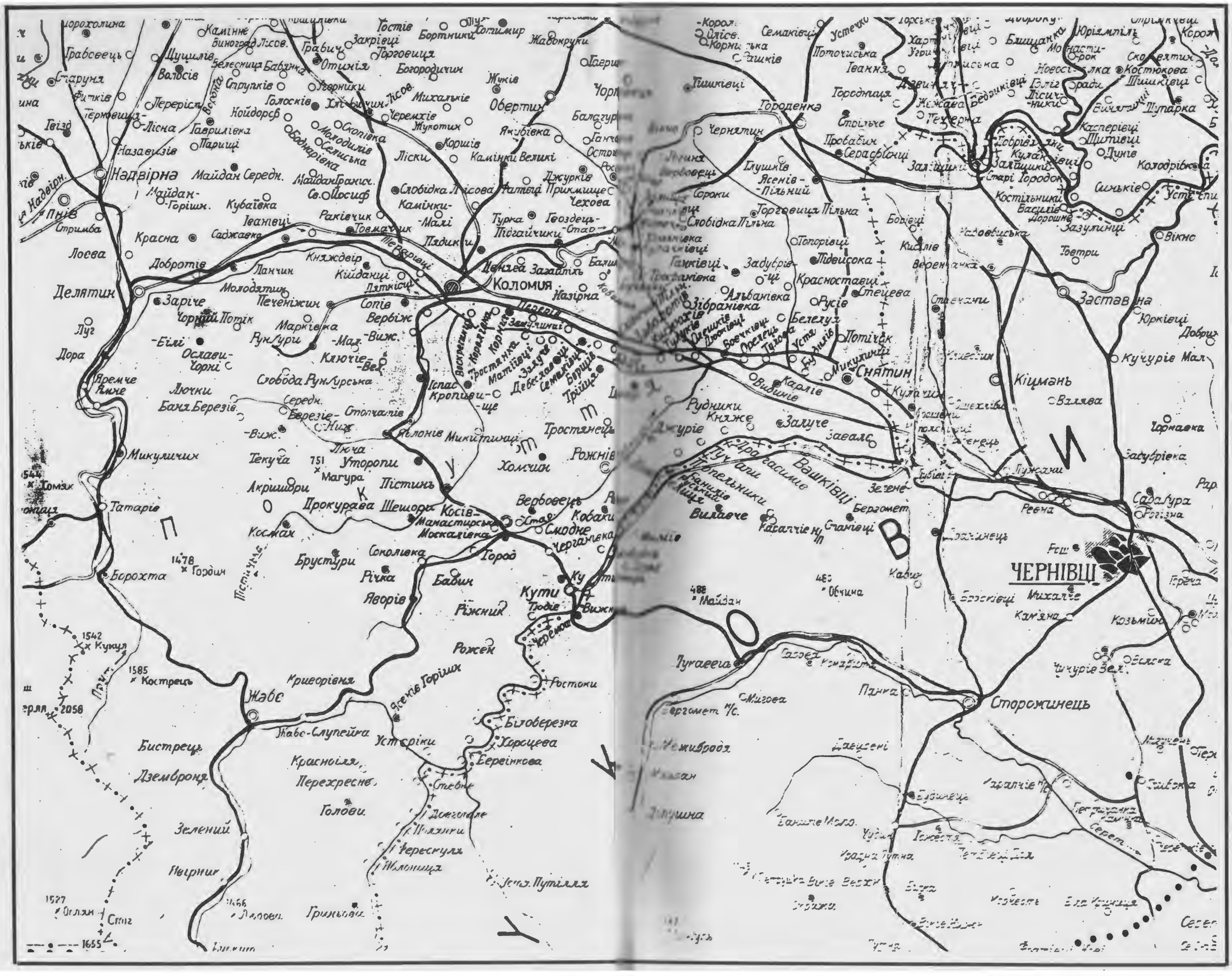
КОЛОМИЯ
ЧЕРНІВЦІ
Снятин
Сторожинець
Жабє
Делятин
Надвірна
Пнів
Татарів
Борохта
Ворохта
Яремче
Микуличин
Ясенів-Пільний
Вашківці
Путила
Вижниця
Кіцмань
Заставна
Кельменці
Лужани
Ревна
Сокиряни
Новоселиця
Глибока
Вашківці
Путила
Вижниця
Кельменці
Лужани
Ревна
Сокиряни
Новоселиця
Глибока

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SOCIETE SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT der WISSENSCHAFTEN

Ukrainian Archives
Vol. 46

KOLOMYIA
AND ITS
REGION

ALMANAC OF MEMOIRS AND ARTICLES
ABOUT
ITS RECENT PAST

Editor
Bohdan Romanenchuk

Publisher
Committee of the Kolomyians
Philadelphia, Pa.
1 9 8 8

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

УКРАЇНСЬКИЙ АРХІВ

Том 46

КОЛОМИЯ
Й
КОЛОМИЙЩИНА

ЗБІРНИК

СПОМИНІВ І СТАТТЕЙ

ПРО НЕДАВНЄ МИНУЛЕ

Видання
Комітету Коломиян
Філядельфія
1988

2040282

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

Науковий секретар проф. д-р Леонід Рудницький

Комісія регіональних дослідів і публікацій

Проф. д-р Василь Лев — голова

Ред. Іван Дурбак — секретар

Редактор та упорядник

Проф. д-р Богдан Романенчук

Мистецький дорадник

Дир. Петро Мегик

Library of Congress Catalog

Card Number 87-80762

ПЕРЕДМОВА

Випускаємо врешті у світ наш коломийський регіональний збірник і маємо приємність додати його до всіх інших того рода збірників чи альманахів, які появилися давніше. Наш збірник у порівнянні з іншими, може, не такий багатий в авторів та в наукові статті з таких ділянок, як археологія, геологія, зоологія чи навіть історія, як деякі інші, але ми маємо більше споминів, які збереглися в пам'яті земляків про те, що вони бачили й пережили, тому ті спомини дають певний образ життя нашого народу, хочби тільки на обмеженій до одного повіту території і в обмеженому часі, здебільша двох десятиліть, між двома війнами. Дехто заглядав трохи і в часи перед першою світовою війною або і в дальше минуле, в попереднє сторіччя, хоч не далі як „весна народів" 1848 р. Єдина історична стаття, що відкриває збірник, йде глибше в історію, у 13-те ст., але занотовує тільки важливіші події, які стосуються не лише Коломиї й повіту, але й Покуття.

Окрім споминів, збірник заповнюють і статті, що дають огляд різної діяльности коломиян, хоч далеко не всіх ділянок життя, але представити всі в умовинах еміграції поза межами рідних земель, і далеко від них, не було можливо, тому силою обставин треба було обмежитись лише до деяких з обсягу культурного життя.

До них належить цінний огляд преси й видавництв, якими славилася свого часу Коломия, другий після Львова осередок друкованого слова на західних землях України, що його написав поет, прозаїк, журналіст і дослідник Анатоль Курдидик з Вінніпеґу. Подібний характер має й огляд літуратурної діяльности поетів і письменників цього терену, починаючи від славетної, „весни народів" 1848 р., якого автором є редактор і упорядник цього збірника. Солідно опрацював свою ділянку мистець маляр і графік та історик мистецтва Іван Кейван з Едмонтону в Канаді, родом з с. Карлова на Покутті, кол. учитель мистецтва в Коломийській гімназії. Він нам представив цілу галерію образотворчих мистців Коломиї з короткою і суттєвою індивідуальною характеристикою їх творчости. Стаття ілюстрована творами окремих мистців.

Театральне життя Коломиї представили два автори — історик Церкви, драмописець, повістяр і театральний діяч Григор Лужницький, родом зі Львова, і музикознавець та дириґент театральної оркестри й хору Юрій Оранський із Києва, що у воєнному вирі потрапив до Коломиї й коротко працював там з театром, про який і згадує у своїй статті.

Про українське шкільництво Коломиї потрудилася зібрати відомості голова нашого комітету коломиян Марія з Кобринських Кобринська, яка, крім того, написала теплий спомин про свого батька, засновника й директора коломийського музею „Гуцульщина" Володимира Кобринського.

Цікаву історію про кол. заходи завести механічну міжнародну мову *„есперанто"*, яка серед українців почалася в Коломиї, де жив і працював її ентузіяст Орест Кузьма, спершу учень, а потім учитель Коломийської гімназії, написав Зиновій Книш, редактор та упорядник збірника, нашого попередника „Над Прутом у лузі", який містить багато цікавого матеріялу з життя коломиян. Йому належить також стаття про українські поштові марки з 1918-1919 рр. — важливого свідка про початки української державности.

Певне значення для суспільно-політичного життя Коломийщини мав тодішній радикальний (соціялістичний) рух, що ширився в Коломийщині, тут його представив дослідник Осип Кравченюк, професор унів-ту в Вілкс-Бері. Він теж написав статтю-довідку про відомого у своєму часі на території Коломийщини священика-економіста о. Тита Войнаровського, довголітнього пароха Балинець, якому Коломийщина завдячує багато добра — матеріяльного й духовного. А коли йде мова про радикальний рух у Коломийщині, то з ним зв'язане було т-во „Каменярі", про яке написав спомин Василь Слободян із Княждвора, тепер в Австралії, що колись і сам був провідним „каменярем" і розвивав діяльність.

В господарській частині велику ролю мав „Сільський господар", про діяльність якого цікаво оповідає його організатор у Коломийщині, а потім провідний діяч Ярослав Зайшлий, а про Окружний союз кооператив розказав один з його діячів Юрій Артюшенко.

Особливу увагу присвятили автори збірника українській гімназії в Коломиї, яка була незвичайно важливим освітньо-виховним закладом Покуття й Гуцульщини, що за 50 років свого існування випустила тисячі української середньоосвіченої молоді, яка мала велике значення і вплив на культурне, господарське й суспільне життя не тільки свого міста й повіту, але й усієї країни — західних земель України. Про початки цієї гімназії та про її першого директора Софрона Недільського оповідає у своєму спомині кол. матурант о. Ярослав Федуник, родом з-під Коломиї, тепер в Едмонтоні, а пізнішого директора П. Мостовича приємно згадує кол. учень, покійний уже Дмитро Кузик. Що не всі учні тієї гімназії дивилися на того директора подібними очима, як Дмитро Кузик, це інша справа, але то залежить хто який мав з ним досвід.

Приємно згадує про кілька років своєї праці в коломийській гімназії проф. Омелян Цісик, а також Мирослав Боярський, що працював там один рік як молодий учитель руханки. У тій же гімназії виходив у 1930 роках учнівський журнал „Плай", про котрий оповідає досить докладно один з його

редакторів Богдан Мигаль, тепер лікар в Канаді, а про першу в Галичині симфонічну оркестру, яка заснована була в Коломийській гімназії, згадує кол. учень і член оркестри Ярослав Микитюк з Коломиї (тепер в Австралії).

У минуле століття сягнули згадані раніше автори про пресу, літературу, мистецтво й театр, а кол. сотник УГА, потім учитель і культурний діяч Петро Кривоносюк, який ближче представив кол. культурного й виховного діяча й мецената славетної „Русалки Дністрової" Миколу Верещинського, що жертвував на „Русалку" 400 фльоринів. Згадати треба досить докладний спомин про коломийський шпиталь лікарки Марії Кейван, котра там працювала кілька років і подала цікаву характеристику шпитального персоналу, від директора до кухні, майже виключно польського, сповненого грубої ненависти до українців.

Менше пощастило нам представити села Коломийщини й містечка. Тільки одне з трьох — Печеніжин, яке само колись було повітовим, а потім було приєднане до більшого повіту, коломийського, представив досить широко кол. його уродженець Степан Бровчук (тепер уже покійний), а два інші — Яблонів (Яблунів) і Гвіздець залишилися майже не відомі як містечка з перевагою жидівського населення. Так само слабо представлені у збірнику села нашого повіту, яких було 78 за адміністративним поділом з 9 грудня 1931 р. У збірнику представлені довше або коротше тільки 14 сіл, а про інші відомо тільки те, що можна було знайти в польських урядових джерелах — про кількість населення та його віровизнання.

Багато призначено місця у збірнику військово-воєнним справам, про які дуже старався покійний уже кол. хор. УСС та УГА Дмитро Микитюк з Вінніпеґу, родом з Раківчика б. Коломиї, який зложив на збірник першу тисячку долярів і придбав майже увесь матеріял, включно з прізвищами вояків з Коломиї й повіту, які впали на полі бою в боротьбі з москалями й поляками. Сюди належать теж спомини про Листопад 1918 р. у Львові, як він відбувся в Коломиї та яке мав значення для сучасників і вплив на молодше покоління, що виявилося в націоналістичному русі, а потім в УПА і збройній боротьбі за волю проти двох окупантів. На ці теми маємо у збірнику спомин про військову школу УПА чікагівського лікаря Мирослава Харкевича, а про переговори ОУН-УПА з мадярами — лист А. Княжинського до Степана Бандери, хоч матеріялів про ці справи — діяльність ОУН-УПА на Покутті і Коломийщині можна знайти багато більше в інших джерелах.

На кінець треба також згадати, що не всі тут матеріяли друкуються вперше, чимало з них були вже десь друковані, а тут передруковані, зокрема спомини, але для нас значення має те, що вони зібрані в одній книзі і дають читачам можливість ознайомитися з ними або пригадати кол. дії й події тим, хто їх пережив, але не все зберіг у пам'яті. Ті спомини, короткі чи довші, писані від серця, і в них зберігається тепло, яке може відчути і дальше покоління, що того не переживало. А це тепло і свідомість, що в колишніх подіях брали участь

люди, які керувалися щирим патріотизмом і бажанням здобути волю й незалежність своєму народові і країні, може й неодного байдужого зігріти й навернути до „віри" своїх батьків, дідів та прадідів.

На кінець згадаємо й тих, що збирали матеріяли про Коломию, а то Богдан Сілецький, екзекутивний директор Комітету, Роман Завицький, секретар та покійний уже Тарас М. Печерський і теж покійний Дмитро Микитюк з Вінніпеґу, що надіслав майже увесь визвольно-військовий матеріял. Дещо передав нам і Зиновій Книш, що не ввійшло до попереднього збірника „Над Прутом у лузі" і Богдан Лисяк з Торонта.

Коломия, вул. Костюшка. Направо — Український народний дім з північної сторони, зліва мешкальний дім.

PREFACE

It is with great pleasure that we release this regional collection on Kolomyia to join the other collections and almanachs, which have been published previously. In comparison with those others, our collection is not as rich in authors and scholarly articles from such disciplines as archeology, geology, zoology, and history, however, we do have more memoirs. Thus our collection offers a definite portrait of the life of our people, even if it is a limited one, both by space and by time, taking into account, for the most part, the two decades between the two world wars. To be sure, some of the authors go back further into the past, prior to W.W. I, and even into the 19th century, but no farther than the "Spring of Nations" of 1848. Only the introductory article reaches deeper into the past, i.e., to the 13th century; it focuses on the more important historical events, which have a bearing not only on the Kolomyia region but also on Pokuttia.

In addition to memoirs, the collection also contains articles dealing with the activities of the people of the Kolomyia region. However, not all activities could be discussed, because an exhaustive treatment of the cultural life of any region of Ukraine is next to impossible to compile in the emigration. Thus these articles are somewhat limited in scope.

Our collection does offer an account of the press and publishing houses which in the past were the pride and joy of that region. Kolomyia was a center in Western Ukraine second only to Lviv with regard to the printed word. This press account was written by poet, prosaic, journalist and researcher Anatol Kurdydyk of Winnipeg. The discussion on the literary activity of the poets and writers of this region is similiar in character, beginning with the celebrated "Spring of Nations" of 1848 and authored by the editor and compiler of this collection. Graphic artist and art historian Ivan Keivan of Edmonton, Canada, elaborated on his topic thoroughly. Ivan Keivan, who hails from Wydyniv, Pokuttia, is a former art teacher of Kolomyia's Gymnasium. He presents us with a brief yet substansive characterization of each individual's work. The artists' works illustrate the article.

Kolomyia's theatrical life is presented by two authors — a Church historian, dramatist, novelist and theatre orchestra and choir conductor Jurii Oransky, of Kiev, who, in the swirl of war, came to Kolomyia and briefly worked with the theatre there, which he mentions in his article.

With regard to Kolomyia's Ukrainian school system, Maria nee Kobrynsky, head of our Kolomyian Committee, has collected valuable information. She has also written a warm remembrance of her father, founder and director of the Kolomyian museum "Hutzulschyna" of Wolodymyr Kobrynskyi.

The interesting story of the efforts to implement the artificial international language "Esperanto" some time ago is Zynovii Knysh's contribution to this collection. Among Ukrainians, the Kolomyians were the first to encounter Esperanto, encouraged by its enthusiast and advocator Orest Kuzma, first a student and later a teacher at the Kolomyia Gymnasium. Zynovii Knysh is the editor and compiler of our preceeding collection "Nad Prutom u Luzi," which includes a great deal of interesting material on Kolomyian life. His is also the article on Ukrainian postage stamps of 1918-1919 — a significant attestation to the beginnings of Ukrainian sovereingty.

The contemporary radical (socialist) movement, which was spreading in the Kolomyia region, had a definite impact on Kolomyia's socio-political life. This topic is introduced by researcher Osyp Kravcheniuk, University professor at Wilkes Barre, Pa.. He has also written the article-reference on priest economist Fr. Tyt Woinarowsky, known in his time throughout Kolomyia as the pastor of Balytzi for many years, to whom Kolomyia was grateful for much good — material and spiritual. With regard to the radical movement in Kolomyia, it has been linked with the "Kameniari" (Stoneworkers) Association, the subject of memoirs written by Wasyl Slobodian of Kniazhdvir, now in Australia, who once led "Kameniar's" activity.

In the field of economics, the agriculturalist played a major role: the impact of agriculture is interestingly related by its organizer in Kolomyia, and later its leading worker Iaroslav Zaishlyi; the regional association of cooperatives is discussed by one of its advocators Iurii Artushenko.

The authors of this collection have paid special attention to the Ukrainian Gymnasium in Kolomyia, an exceptionally important educational establishment of Pokuttia and Hutzulschyna, which, during its 50 years of existence, graduated thousands of Ukrainian youths at the secondary education level, had great meaning for and influence on the cultural, economic, and social life of not only its town and district, but also the entire country — the Western lands of Ukraine. The early years of the Gymnasium and its first director Sophron Nedilsky are discussed by former student and graduate Fr. Iaroslav Fedunyk, from Kornych, now residing in Edmonton. P. Mostovych, director of the Gymnasium in later years, is fondly remembered by his former student, the late Dmytro Kuzyk. The fact that not all students of this Gymnasium looked upon this director with a similiar view as Dmytro Kuzyk is another matter altogether, and it depends on one's experience with him.

Prof. Omelian Cisyk fondly looks back on several years of work at Kolomyia's Gymnasium, as does Myroslav Boiarskyi who spent one year there as a young

teacher. In the 1930s, the Gymnasium published the student journal "Play," as discussed in detail by one of its editors Borys Myhal, currently a doctor in Canada. The first symphony orchestra in Halychyna, founded at Kolomyia's Gymnasium, is recalled by former student and orchestra member Iaroslav Mykytiuk (now residing in Australia).

The previously mentioned authors reach back into the 19th century to study the press, literature, art and the theatre. The former captain of the Galician Army and later teacher and cultural activist Petro Kryvonosiuk provides a profile of the educator and benefactor of the well-known "Rusalka Dnistrova," Mykola Wereschynskyi who donated 400 Fl. to the "Rusalka". Maria Keivan's detailed account of Kolomyia's hospital also merits mention. Maria Keivan worked at the hospital for several years and has contributed an interesting character composite of hospital personnel, ranging from the director to the kitchen workers, almost exclusively Polish and hostile to Ukrainians.

We were not so successful in presenting the villages and towns of Kolomyia. Only one out of three towns — Pechenizhyn, which was once a district in itself, incorporated into the larger district of Kolomyia is discussed quite thoroughly by its native son Stephan Browchuk (now deceased). Two other towns — Iabloniv (Iabluniv) and Hvizdec remain virtually unknown, with a predominantly Jewish population. In this same weak, manner they are presented in a collection of a town of our district; there were 78 districts according to the administrative division of December 9, 1931. The collection covers only 14 villages, some briefly, some at length; as for the others, we only know of what is available in Polish government sources — the population and religious denominations of the citizens.

Much space has been devoted to army-military matters, through the efforts of the late standard-bearer of the Western Ukrainian Army and the Ukrainian Galician Army Dmytro Mykytiuk of Winnepeg, originally from Rakivchyk near Kolomyia, who provided the first thousand dollars towards the collection and obtained for it all of the necessary material, including the surnames of soldiers from Kolomyia and the surrounding district, who perished fighting the Moscovites and the Poles. Recollections of the event that took place in Lviv in November of 1918 are also appropriate here: its role in Kolomyia history and its meaning for the people at that time, as well as its influence on the younger generation, which manifested itself in the Nationalist movement, and later in the Ukrainian Insurgent Army and armed combat for freedom against the two occupations. On this topic, our collection contains accounts of the army training school at the Ukrainian Insurgent Army by Chicago doctor Myroslav Kharkevych; the Organization of Ukrainian Nationalists-Ukrainian Insurgent Army negotiations with the Hungarians are represented by A. Kniazhynsky's letter to Stephan Bandera — information on the activities of the UNA—UIA in Pokuttia and Kolomyia may be found in abundance in other sources.

In closing it must be noted that not all of the materials herein are published for the first time; a great many of entries have already appeared in print elsewhere and

are reprinted here, particularly the memoirs, but for our purpose it is meaningful that they have all been collected into one volume, providing readers with the opportunity to become familiar with and/or recall the events experienced, but no longer remembered. These accounts, both long and short, come from the heart and in them is preserved the warmth, which can be perceived by the next generation, which has not experienced it. This warmth and the consciousness of people having taken part in the events of long ago, people driven by sincere patriotism and a desire to attain freedom and independence for their populace and their land, can touch many an apathetic man and convert him to the "faith" of his fathers, grandfathers, and great grandfathers.

Finally, we must recognize those individuals who compiled a great deal of the material on Kolomyia, without whose efforts this collection would have been limited and incomplete. Rising to this occasion were Bohdan Siletskyj, the Executive of the Ass'n, the Secretary Roman Zavyckyj, and the late Dmytro Mykytiuk of Winnipeg; the authors themselves sent in much of the material.

КОЛОМИЯ
МІСТО

Коломийський ратуш, побіч місцева залізниця на Печеніжин-Рунгури.

КОЛОМИЯ — СТОЛИЧНЕ МІСТО ПОКУТТЯ

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

Василь Ніньовський

За археологічно-філологічними дослідами чеського вченого Нідерлє, Коломия розмістилася в полосі початкового розселення слов'ян, а передісторичної їх колиски "треба шукати на землях від середньої Висли на схід до Дністра і басейну Десни, від пасма Карпатських гір на північ до Могилева."[1]

За нашим давнім племінним розселенням, Коломия й Покуття попадає в полосу "між Дністром і Прутом", де розселилися „тиверці , що сягали своїми осадами аж до моря".[2]

Археологічні знахідки — римські монети II-IV ст., виявлені поблизу Коломиї, вказують на прадавній торговий шлях. Інші археологічні досліди виявляють, що вже в X ст. на місці нинішньої Коломиї були людські садиби.[3]

У давнину, один із шляхів з Царгороду йшов через Коломию на Захід — до Праги, Відня, Реґенсбургу і Майнцу, а в XII ст. з Києва через Коломию везли хутра, а з Коломиї везли на Наддніпрянщину сіль.[4]

За давньої Руси покутська сіль (Ключів, Княждвір, Марківка, Молодятин, Печеніжин та ін.) з ринком збуту в Коломиї часто викликувала спори між нашими володарями, і про це згадує Галицько-Волинський літопис під роком 1241:

> „Галицькі ж бояри називали Данила князем, а самі панували над цілим краєм. Доброслав Судич.. [боярин] зробився чистим князем і грабив усю землю... Данило вислав свого стольника Якова з великим жалем до Доброслава, кажучи до них: „Я ваш князь, а ви моїх приказів не слухаєте, лише руйнуєте край. Чернігівських бояр я не казав тобі, Доброславе, приймати, але давати волості галицьким, а коломийську сіль відлучити на мене". А той [Доброслав] сказав... „Я дав їм Коломию". Та Яків сказав йому... „Адже великі князі держать отсю Коломию дружинникам".[5]

В 1349 р. ціле Покуття й Коломия потрапляє в польську неволю на 18 років, а в 1367 р. — під зверхність Молдавського господаря, щоб по двох

десятках років знову впасти в польську неволю.[6] Польський король віддав владу в Коломиї королівському старості та підніс місто до статусу повіту. Королівською грамотою з 1395 р. Коломию відзначили гербом, надали право суботніх торгів та наставили війтівство.[7] Вслід за цими "благами", Коломия одержала магдебурське право, а в 1413 р. додатковим, "благом" короля було поселення в Коломиї монахів-домініканів з заснованням їх монастиря.

У ХУ ст. посилюються напади турко-татарські, тож король для зміцнення міста надав Коломиї в 1443 р. низку пільг, а разом з тим установив межі Коломийського староства. До Коломиї прилучені були села Воскресінці, Дятьківці. Кійданці, Корнич, Сопів, Турка, Балинці й Угорники.

Українці дошкульно відчували окупантський гніт, проти якого виступали відважні народні месники. На Покутті в 1490 р. загін повстанців під проводом селянина Мухи, здобувши важливі райони Буковини, захопив Снятин, Коломию, а потім і Галич, Єзупіль та Рогатин.

У 1498 р. турецько-татарська орда просувається вздовж Покуття і знищує Коломию, Снятин, Косів, Калуш, Товмач та деякі інші. У 1502 р. Молдавський господар знову захопив Покуття й Коломию, але ненадовго, бо в 1505 р. Коломия переходить в польські руки. В часі турецько-татарської загрози польський король установив 1519 р. на те,мабуть, щоб з'єднати українців, щоб у міській раді Коломиї віддати 13 місць українцям.[8] У 1520 р. турко-татарська орда знову напала на Покуття, і Коломия та інші населені місцевості зазнали великого знищення.

В часі польсько-турецької війни в 1505-1531 рр. обидва вороги жили за кошт українського населення, та коломияни в 1530 р., домоглися в короля дозволу на заснування православного монастиря.

Польсько-турецькі війни ослабили Польщу, і це використав Молдавський господар, про що згадується у хроніці Бєльського п.з. "С кройніки Бєльського речі потребнії вибрані":

> "Польське військо... 22 серпня 1531 р. під Обертином розбило військо молдавського господаря... який вторгнувся на Покуття, розорив Коломию, Снятин, Тисьменницю.. і дійшов до Галича".[9]

Короткий час Коломия й Покуття вигоювали свої рани, та знову в 1589 р. турецька орда напала на українські землі, знищила Покуття, майже зовсім спалила Коломию та багато населення погнала в ясир.[10]

Часті війни й турецько-татарські набіги не припинили природного прагнення коломиян жити й існувати. Вони пожвавлювали розвиток промислу, а міщани виварювали сіль і везли на Волинь, Київщину й далеку Литву.[11] Приблизно в 1570 р. Коломию заселювало понад 300 родин — приблизно, 4,000 жителів. [12] Як на час постійних воєн та турецько-татарських нападів, ця кількість населення своєю витривалістю викликує подив і пошану до твердої вдачі коломиян.

Хоч вороги тиснули з усіх сторін, населення Коломиї й Покуття не здавалося, воно зберігало і мову,і культурні дорібки,і дбало про освіту, бо 1574 р. Іван Шпак з Коломиї заборгувався в Івана Федоровича за книжки аж на 24 таляри.[13] Поновної руїни зазнала Коломия разом з цілим Покуттям у 1594 і 1617-1621 рр., а то був час трьох окремих турецько-татарських набігів. Ці нещастя також не припинили діяльности коломиян на всіх ділянках життя. Польські графи, а особливо Потоцькі, що володіли великими маєтками на Покутті, стягали з селян і міщан неймовірні податки для укріплення міста та для власного гулящого життя, а до графів приєднувалась зграя польської шляхти.

1613 рік був нам'ятним і для коломиян, і для окупанта. Через Коломию проходив полк Запорозьких козаків під командою полковника Топоровського.[14] До його загону приєднувалися коломияни, селяни та українські шляхтичі з Березова. То була добра нагода на порахунки з окупантом. По відході козаків польський уряд відповів помстою — українських шляхтичів позбавив титулів і прогнав, коломийського міщанина Ф. Горбача стратив,а до управління міста прийняв міщан-чужинців. Така тактика поляків була їм дуже корисна, бо між 1648-1654 роками, в часі великого козацького повстання та походів, коломияни не відважилися на визвольний крок, як 35 років раніше. В 1676 р. Коломия й ціле Покуття дошкульно відчули ще один напад турків, які залишили по собі велике знищення.

В 1676-1703 рр. Коломия поступилася перед покутськими селами, які зважилися на спротив, відомий під назвою опришківства. У близьких околицях Коломиї діяв загін Івана Винника-Печеника[15] родом з Княждвора, а в 1703 р. Іван Пискливий із своїм загоном готував наступ на Коломию, щоб "відомстити свої кривди" якомусь орендареві.[16] Справжній переполох серед польської шляхти викликав Олекса Довбуш із своєю відважною ватагою.

У 1742 р. граф. Й. Потоцький видав універсал до населення: "Бо якби яканебудь громада... або охороняла, або якоюнебудь поживою постачала... Довбуша... така громада без жодної дискусії буде впень вирізана".[17] Ця цитата підказує, що польська шляхта ще в XVIII ст. випередила своїми методами пізніше, вже в наших часах, німецьке Ґештапо й теперішнє КҐБ. Поляки повторили методу потоцьких ще недавно, в 1945-1950 рр. на спокійному українському населенні Холмщини, Лемківщини і Засяння.

Вночі, 24-го серпня 1745 р. в Коломиї загинув у Космацькому лісі ранений Довбуш зрадницькою рукою Степана Дзвінчука. Тіло Довбуша поляки перевезли до Коломиї і примістили в міському ратуші. Польська шляхта вирішила ганебно поглумитися над славним ватажком — його тіло "порубали на дванадцять частин і розвісили на палях в одинадцяти селах і містах Коломийського повіту"[18] Одну частину тіла розвісили в Коломиї.

Одчайдушне опришківство успадкували по Довбушеві інші провідники, які

Коломийський ратуш із східної сторони. Побіч рейки місцевої залізниці (льокальки).

Той самий ратуш, пізніше трохи перебудований — підвищена вежа і відновлена. Зникли теж залізничні рейки.

укладали пляни нападу на Коломию. Нові загони опришків повів Іван Бойчук з села Ясенова в 1755 р. Його загін діяв у с. Іспасі б. Коломиї, а в 1756 р. напав на польських окупантів у Коломиї, Косові й Долині.[19] Відважний Бойчук добився своїм рейдом на Запорізьку Січ.

В 1772 р. Польщу зустріла доля України — поділ Польщі. Галичину з Прикарпаттям забрала Австрія. Після приєднання Буковини до Галицького воєвідства, становище Коломиї істотно змінилося, бо роздільний кордон з Наддніпрянською Україною став перешкодою для різних зв'язків. В 1772 р. від Коломийського повіту відпали села Матіївці, Королівка, Корнич і Кропивище, які були включені до державних маєтків. Адміністративно Коломию включили до Станиславівської округи і колишня столиця Покуття стала невеликим ремісничо-торговельним містечком, з гончарським і деревообробним промислом, малими крамницями, з шевсько-римарськими кустарними майстернями, ковальськими кузнями, колодійними робітнями та 13-ма ґуральнями.

Австрійський уряд вів колонізаторську політику і в 1803 р. заснував колонію Маріягільф, в 1818 р. Баґінсберґ, а в 1883 р. Вінцентівку та Славці. Політика „Дранґ над Остен" та страх перед опришківством підказував Австрії зміцнювати границі імперії. Уряд будує в Коломиї казарми та великі військові склади. Місто стає великим осередком військового вишколу, тому й Коломию згадують рекрутські пісні.

У 1811 р. австрійська адміністрація створила Коломийську округу, яка покривалася з границями давнього повіту. Ця округа охоплювала 15 міст і містечок та 204 села — 157,617 населення. В 1835 р. заснувалася в Коломиї загальна лікарня, яка одначе не задовільняла потреб міста, ані округи. Жиди заснували свою власну лікарню в 1854 р. Ріст міста та його стратегічне значення вплинули на будову нового ратуша з високою вежею (1877 р.).

Опришківська діяльність продовжувалася, і австрійський уряд організував 70 карних загонів гірських стрільців, яких розмістив у різних місцях Коломийської округи. Схоплених опришків судили і страчували в Коломиї. Запровадження заробітнього податку та примусова панщина по селах викликали в 1846 р заворушення, яке військо криваво здавило.[20] Нарід двигав ярмо, а австрійська окупаційна влада тягнула зиски і панувала повних 138 років.

Перша світова війна, як і кожна попередня, була для Покуття й Коломиї поновним нещастям. Місто тричі переходило в боях з рук до рук, від вересня 1914 р. до липня 1917 р. На Заході валилася Австро-угорська імперія, а на Сході, на звалищах російської царської імперії формувалася російсько-пролетарська. Армії української самостійної держави — у трикутнику смерти — зазнали невдачі. По кільканадцятимісячному вільному житті в українській самостійній державі, Покуття й Коломия знову опинилися в махінації Франції й Англії за лаштунками світової політики. Вже в 1920 р. польський уряд

установив в Коломиї польовий суд для смертних вироків над нескореним українським народом. За дев'ятнадцять років Ржечи Посполітої Польської багато провідних українців були арештовані (М. і О. Кузьми, о. Вонсуль, М. Вонсуль, о. Кисіль, о. Каменецький, С. Жибчин, Д. Потятиник, С.С., П.М., М. Грабовенська, С.Ґ. і десятки інших) та запроторені в тюрму або в конц. табір в Березі Картузькій.

Воєнні події 1939 р. принесли Коломиї цим разом большевицьке ярмо. Західні землі займала совєтсько-російська імперія. В Коломиї і Коломийщині большевики заарештували понад 2000 активу, багато інших були так або інакше знищені.

В 1941 р. московський чобіт поступився німецькому. Перед основним наступом, Коломия потерпіла від німецьких бомб. Німецький наїзник, як і попередній московський, грабував населення, розстрілював, висилав у німецький ясир, до конц. таборів та на роботи в Німеччині. В липні 1944 р. відбулися важкі бої за Коломию, яка знову опинилася під большевиками.

Культурно-освітній та торговельно-промисловий дорібок

Коломия здавна була культурним осередком Прикарпаття. В Коломиї й на Гуцульщині здавна працювали талановиті майстри. Виявом архітектурного хисту є коломийська дерев'яна Благовіщенська церква, що зберігає свою приманливу красу уже 395 років, Большевики перемінили були цю церкву на музей.[21] Окремий мистецький твір становить Розп'яття, що вкрилося 340-им роком свого релігійного натхнення. Гончарсько-керамічні вироби, як церковні свічники, ставники, глечики тощо виходили із станка таких відомих мистців-гончарів, як Іван Батистяк, Петро Піскозуб, Микола Юркевич та інші. Вони вже в 1661 р. заснували сильний гончарський цех.[22]

Великим талантом Корнила Устияновича відзначаються розписи Коломийської парафіяльної церкви та її різьби майстерної руки умільця-різьбаря Юрка Морозенка з Закарпаття.[23]

Загальний перепис подає, що в 1787 р. в Коломиї були школи лише при костелі й синаґозі. Якщо якась українська дітвора відвідувала костельну школу, то там її й ополячували. У 1811 р. відкрили шестиклясову головну окружну школу для дітей шляхти й багатих міщан. У тій школі вчили німецької, латинської і польської мови, а це підказує, що тут українська молодь теж ополячувалася.

В Австро-Угорській монархії клясували громадян на чотири розряди: австрійці-завойовники, мадяри — їх союзники, поляки із впливовими графами і шляхтою та поневолені українці. Навіть у такому потрійному ярмі спина українця хоч і згиналась, але не ломалася і не здавалася. Між видними громадськими діячами стоїть Йосафат Кобринський, талановитий педагог, що в 1842 р. видав "Буквар я" новим способом і призначив для домашнього

навчання також методичний посібник "Спосіб борзо виучити читати". І "Буквар.." і "Спосіб..." склав автор живою українською народною мовою, а це означало певну боротьбу з "язичієм", яке підтримували москвофіли. В 1848 р. постала в Коломиї одна з перших у Галичині, публічна бібліотека.

Революція 1848-1849 рр. трохи злагіднила гніт та приспішила національне освідомлення. У травні 1848 р. постала "Руська Рада", яку очолив коломийський вчитель-патріот **Микола Верещинський.** Це товариство було батьком для наших міщан і селян. Там слухали сотні скарг, нарікань, кривд. Від цього товариства йшли протести до уряду про кривди. "Руська Рада" вела на Покутті активну політично-виборчу акцію за селянського кандидата Лесюка, якого обрали депутатом до Відня.

Поруч політично-господарських справ, у "Руській Раді" звертали пильну увагу на ріст культурно-освітнього життя. Під керівництвом І. Озаркевича постав у Коломиї драматичний гурток, який з успіхом ставив п'єси "Наталка Полтавка" і "Сватання на Гончарівці".[24] В 1861 р. в Коломиї працювали три початкові й дві чотирирічні школи. В тому ж році заснували й середню школу, до якої горнулися міські і селянські діти.[25]

В 1886 р. прокладений був залізничний шлях зі Львова до Коломиї і Чернівець, а це причинилося до розвитку культурно-освітньої діяльности. Коломия й усе Покуття наладнало зв'язки зі Львовом приспішеним темпом. До Коломиї приїздив Львівський театр "Руська Бесіда" на чолі з О. Бачинським. В 1870 р. в Коломиї заснували торговельну "Гуцульську спілку" та "Українську народну торгівлю". В тому часі Коломию заселювали 18,000 жителів. Значну пільгу принесла коломиянам та покутянам кредитова каса, основана 1872 року.

У 1877 р. свідома партія народовців заснувала в Коломиї філію "Просвіти", яка зрушила масив міста й усього Покуття.

В 1880 р. Іванові Франкові довелося сидіти в Коломийській в'язниці, де він написав кілька віршів та записував від в'язнів коломийки — народні пісні. В коломийках оспівував нарід свою недолю, тугу до волі.

Того ж 1880 р., 2-го березня, писав Франко, що впало на нього ще й таке нещастя, що він дістав сильну лихорадку, "прожив тиждень дома... вернувся до Коломиї... прожив там тиждень в готелі, написав оповідання 'На дні'... опісля жив три дні трьома центами, знайденими над Прутом..., а коли й тих не стало, лежав півтора дня і ждав смерти."[26]

В 1880 р. в Коломиї гостювала Львівська театральна група Т. Романовича і ставила кілька п'єс. В 1883 р. в Коломиї відбувалися великі наради української студіюючої молоді, на яких промовляв Іван Франко, Наталія Кобринська та інші чільні діячі. Селяни влаштували в Коломиї 1886 р., велике політичне віче і з трибуни промовляв Іван Франко до селян.

Для талановитих рук деревообробки, 1894 р. відкрили в Коломиї школу деревного промислу. В тій школі колись учився наш відомий різьбар Михайло

Коломия частина торгової площі в околиці Ринку.

Коломия за австро-польських часів Зліва стоянка „фіякрів" — кінних таксівок направо — жидівські крамниці.

Черешньовський. Щоб усамостійнитись від чужого капіталу, в 1895 р. заснували в Коломиї кредитове товариство "Самопоміч". Використовуючи притаманний українцеві співочо-музичний талант, композитор Денис Січинський 1895 р., заснував в Коломиї хорове товариство "Боян", завдяки якому та всім громадським діячам, у місті відбувалися концерти, пам'ятні вечори в честь видатних українських письменників, видавали хорово-музичні збірники тощо. У червні 1898 р. Коломия вітала в себе Соломію Крушельницьку з концертом. Тепло вітали коломияни і О. Мишуґу.

В 1900 роках в Коломиї працювало кілька друкарень, а заснована "Галицька накладня" Я. Оренштайна видавала протиалькогольні книжечки та твори українських письменників. Пізніше публікації українського письменницького дорібку поширювалися завдяки видавництву "Ока". В 1903 р. коломияни переживали радісну подію — до Коломиї завітав клясик української музики Микола Лисенко. Подібна подія повторилась у 1905 р. з гостюванням у Коломиї "Народного театру" М.Садовського, що поставив кілька клясичних п'єс.

Окремі й вийняткові врочистості припали на 1911 рік. Коломия вшановувала Шевченка в 50-річчя з дня його смерти, і коломияни видали поштову листівку з того приводу. В 1911 р. припадало 100-річчя з дня народження М. Шашкевича. В часі урочистого відзначення коломияни відкрили на пошану цього поета пропам'ятну таблицю на стіні Народного дому.

Населення Коломиї, що становило в 1870-х роках 18,000 душ[27], зросло в 1914 р. до 43,000.[28] Що основний відсоток населення становили українці, то й австрійський уряд поступався перед вимогами українських діячів. Завдяки їм, у міському парку Коломиї поставили пам'ятник Шевченкові й урочисто відслонили із 100-річчям народження в березні 1914 р.

У довоєнних часах, перед 1914 р., з Коломийської гімназії вийшло чимало талановитих студентів як із міського масиву, так і з-під селянської стріхи — майбутніх організаторів, провідників, а між ними й декілька талановитих письменників. Ця студентська молодь вчилася у Львові, Кракові, Відні та Празі, і ряди нашої інтеліґенції доповнювалися патріотами — священиками, лікарями, правниками, педагогами, інженерами тощо. Всі ці елітарні сили спрямовували своє знання на користь міста, відсталих сіл, взагалі на користь рідного народу.

Діяльність українського жіноцтва також зростала в силу, і Коломия стала осередком свідомої матері-українки на цілому Покутті. Піклувальне материнське око жіночої організації звертало пильну увагу на дитину та світ її зацікавлень і дбало, щоб з малят виростало національно свідоме покоління. Організоване жіноцтво спільно з іншими організаціями звертало теж пильну увагу на народні таланти і, завдяки такій організованості, Коломия була вславилась "Виставами домашнього промислу" з прекрасними різьбами в

дереві, тканинами, вишивками, килимами, писанками тощо. Коломийське жіноцтво влаштовувало освітні доповіді, пропам'ятні вечори про українських письменниць та щирою зустріччю вітало Ольгу Кобилянську. Хворим і нещасним українське жіноцтво завжди відкривало своє щире серце.

Провідні українські діячі Коломиї заснували товариство "Сокіл", де українська молодь виховувалася фізкультурно, а по селах Покуття організувалося товариство "Січ" для гартування сили й волі сільської молоді. Справність та боєздатність і сокільців і січовиків засвідчилась пізніше в одчайдушних боях українських січових стрільців Української Галицької Армії та в Гуцульському курені, що із зброєю в руках боронили рідну землю і в її обороні гинули на всіх фронтах нерівного бою.

Поляки почали окупацію з 1920 р., польовими судами в Коломиї і розстрілами, але даремно, українці становили все таки одну четвертину її населення, а це географічно, стратегічно, демографічно, історично, культурно та соціологічно була нескорена сила населення.

Українці, що врятувалися на воєнних фронтах в обороні державної самостійности, з болем серця взялися до важкої праці і в місті і по селах. Вони, переможені на фронтах боїв, утворили в польській окупованій державі свою українську т.ск. приватну державу. Поляки мали на меті утвердити на українських землях своє власне життя і спольонізувати "креси всходнє", а українці на своїй рідній землі засвідчили своє існування великою організованістю в усіх ділянках життя.

В Коломиї "Просвіта" відновила діяльність і пильнувала, щоб ні одне село Покуття на залишилося без читальні "Просвіти" та її бібліотеки, а це означало умасовлення освітньо-громадського й політичного руху. Коломийський Народний дім став осередком культурно-освітньої праці — там у 1921 р. постала перша на Гуцульщині музична школа, філія Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові, там діяло Українське педагогічне товариство й заснувало приватну учительську семінарію та дівочу гімназію, там "Рідна школа" укладала пляни й програми навчання та успішно поширювала мережу "рідного шкільництва" на всьому Покутті. Там розвивалося товариство "Сокіл" та організація молоді "Пласт", хоч недовго, бо й "Сокіл" і "Пласт" поляки заборонили і розв'язали;там діяв хор "Боян", українська книгарня "Учительська спілка"; т-во "Бесіда" з бібліотекою та читальнею, де засідали батьки народу й радили раду над долею міста; де відбувалися концерти, національні роковини, збори, віча, сходилася студентська молодь і де приміщувався відомий музей "Гуцульщина" що його у 1926 р. заснував Володимир Кобринський, придбав ши цінні ікони, церковні речі, рукописи, мистецькі твори, віджиле господарське знаряддя, давню чумацьку мажу з Березова, цінні експонати народного і прикладного мистецтва і сотні інших.

Краялось напевно серце в того діяча Кобринського в 1941 р. коли російські большевики найцінніші експонати збирали й вивозили до Москви, щоб "там краще зберігалися" — те саме що з іконою Галицької Покрови Богоматері з XIII ст. та Євангелією з XIУ ст., які "зберігаються" в Третьяковській галерії в Москві.[29]

За польської окупації на інших дільницях Коломиї вели пожвавлену працю читальні ім. Шашкевича, ім. Франка та "Зоря". Учасники української визвольної війни пильнували зберігати військово-історичну традицію в товариствах комбатантів та інвалідів. Видавництва "Загальна книгозбірня", "Ока", "Рекорд" та інші видають літературно-історичні твори українських письменників національно-виховного змісту. Журнал Союзу українок "Жіноча доля" виховував галицьке жіноцтво в національному дусі, жіночу молодь і взагалі дітвору. Для читальної публіки міста та сіл виходила газета "Голос Покуття" а в-во "Українська загальна енциклопедія"[30] видавала загальну книгу знання.

В Коломиї часто гостювали театри Тобілевича, "Заграва", Стадника (мол.) та інші. Не минають Коломиї з концертами такі таланти, як Голинський (колишній студент Коломийської гімназії), Марія Сокіл, Василь Тисяк та інші. Кількома виступами радував коломиян хор Котка та хор теологів львівської Духовної академії. В часі різних національних свят чи народного збору в Коломиї виступав відомий хор з села Ковалівки та багато хорів покутських сіл.

Щорічно пописувались у Коломиї товариства молоді та оркестри сіл Покуття. Хлопці й дівчата своїми вправами, гаївками, хороводами нагадували багаті українські поля заквітчані маками, волошками, соняшниками...

Водохрещі та Великодні свята в Коломиї, крім релігійного змісту, ставали висловом зовнішної національної маніфестації в шануванні прадідівської традиції. Священики коломийських церков були добрими пастирями в церкві й поза церквою. Вони боліли народними турботами,бо ними болів кожний свідомий українець. Не одному з них доводилось побувати за ґратами польської в'язниці за проповіді чи інші виступи, які не подобалися займанцям.

Життя й діяльність коломийських національних організацій доповнювала українська гімназія із своїми патріотичними вчителями, які старалися виховувати молодь в патріотичному дусі. Матуранти Коломийської української гімназії не допущені до Львівського університету через "нумерус клявзус" виїжджали за границю і вчилися в европейських університетах Праги, Ґрацу, Інсбруку, Берліну, Мюнхену, Парижу, Лювену, Загребу, а навіть Лондону. Вертаючись на рідні землі, вони імпортували нові ідеї Заходу та ставали керманичами національного життя.

Українська католицька парафіяльна церква („Мурована") ім. св. Михаїла в Коломиї, вул. Собєського

Благовіщенська або монастирська дерев'яна церква на старому цвинтарі, збудована в 1587 р.

Потужну, добре організовану українську кооперативну республіку творили в Коломиї такі носії кооперативних ідей, як Окружний союз кооператив, Маслосоюз, Сільський господар, Народна торгівля, Українбанк та інші.

Завдяки коломийським кооперативним центрам, все Покуття вкривалося густою мережею кооперативних станиць з назвами, які ширили клич "Свій до свого". Окружний союз кооператив засновував кооперативні крамниці; Маслосоюз відкривав районові та сільські молочарні; Сільський господар організував гуртки вишколу хліборобської молоді, а Українбанк дбав про позичкові каси. В кожному майже селі Коломийщини була читальня "Просвіти", кооператива, молочарня та позичкова каса, які задовільняли потреби українського села. Поляки пробували конкурувати і засновували свої товариства, як "Стржельци" та "польська шляхта заґродова", але даремно, вони не мали успіху в українських селах.

В Коломиї кожного року відзначували "День української кооперації", який був національною маніфестацією. Такою ж маніфестацією було відзначування дня „Сільського господаря". Десятки гуртків "Вишколу хліборобської молоді" пописувалися своїми виступами та виставою експонатів свого хліборобського досвіду.

В Коломиї за польської окупації поступово наростав гін до опановування торгівлі і промислу. Підприємство "Дерма" постачало шкіру і шевське приладдя для шевських майстерень; фабричка "Алое" заготовляла зубні креми й пасту до взуття; робітня паперових торбинок забезпечувала пакувальну потребу всієї Коломийщини; крамниця мануфактури задовільняла кравецькі майстерні; крамниця шитва заспокоювала потреби вишивальниць; крамниця "Гуцульщина" служила покупцям народними виробами; лимарня (римарня) постачала упряж; деревообробні майстерні заготовляли меблі; м'ясарні пропонували свіжі, м'ясні вироби; а ресторани та пекарня "Золотий колос" задовільняли міських та сільських гостей харчами.

Жертвенністю українських організацій, монахинь та українських лікарів у Коломиї діяли чотири амбуляторії і дитячі будинки для хворих, бідних і безпритульних. Пожертвами українців міста та сіл, у Коломиї була українська бурса, де бідні учні мали приміщення й харчування та щиру опіку настоятелів.

Опинившись під чужою владою українці зробили практичний висновок з історичного досвіду — що покірністю ярма на скинути. Вперта витривала боротьба є запорукою власної незалежности. І галицькі українці змагалися як не зброєю, то освітніми й господарськими засобами, і Коломия й Коломийщина були того доказом.

ПРИМІТКИ

[1] Д. Дорошенко. Нарис історії України. „Дніпрова Хвиля", Мюнхен, 1966, ст. 32.
[2] Там же, ст. 34.
[3] B. Janusz. Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej, Lwów, 1918, ст. 167.
[4] Д. Дорошенко. цит. праця, ст. 76.
[5] Галицько-Волинський Літопис II. Переклад Т. Коструби. „Життя і школа", 1967, ст. 21.
[6] М. Кордуба. Молдавсько-польська границя на Покуттю до смерти Стефана Великого. Львів, 1900, ст. 4, 11, 14.
[7] Akta grodzkie i ziemskie. t. III, ст. 110-111.
[8] Monumenta Regni Poloniae Summaria. t. IV, cz. 1, 2948.
[9] О. А. Бевзо. Львівський літопис і Острозький літописець. АН УРСР, К. 1970, ст. 152.
[10] L. Wajgel. Rys mista Kolomyji. ст. 17, 18, 27.
[11] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-spoleczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590-1648. ст. 91, 118.
[12] Там же, ст. 100.
[13] І. П. Крип'якевич. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст., К., 1953, ст. 51.
[14] E. Hornowa, цитована праця, ст. 272, 281.
[15] В. Грабовецький. Карпатське опришківство. В-во Львівського ун-ту, 1966, ст. 70.
[16] В. Грабовецький, Цитована праця, ст. 77.
[17] Там же, ст. 104.
[18] Там же, ст. 135.
[19] В. Грабовецький. Цитована праця, ст. 96 і 97.
[20] Cz. Wycech. Powstanie chlopskie w r. 1846. Warszawa, 1955, ст. 182.
[21] Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська обл. К. 1971, ст. 297.
[22] Історія українського мистецтва. т. III, К. 1968, ст. 330.
[23] Газета „Народний голос". Коломия, 1866, ч. 9, ст. 79-82.
[24] Гнат Хоткевич. Театр 1848 р., Х., 1932, ст. 47.
[25] T. Polut. Podrecznik statystyki Galicji. t. IX. cz. 1., ст. 50.
[26] Автобіографія І. Франка, з його листа до Драгоманова. Твори, т. I, К. 1955, ст. 17.
[27] Oesterreichisches Städtebuch auf Grund der Berichte der grössten Öst. Städte, IV Band, ст. 9.
[29] Історія міст і сіл УРСР; цитована праця, ст. 137.
[30] Енциклопедія Українознавства, т. 3. „Молоде Життя", ст. 1085.

ДЕЩО ПРО СТОЛИЦЮ ПОКУТТЯ

Лев Рубінгер

Поземелля Покуття сягає від Карпат до Дністра і положене майже в цілості в Галичині, а тільки краєчком заходить на Буковину.

Коломия, головне місто Покуття, обидві частини розмежовані річкою Прутом. На південь починається чудовий підгірський краєвид: срібно-голуба лента Пруту, зелені горби за ним, а ген-ген на обрії окутані синявою три ланцюги гір. Вздовж Пруту тягнуться зелені килими лугів, поперетинані крутими потічками, і напереміну то трав'яно-кам'янисті зарінки, то пишні коври розквітлих левад.

Місто займає простір близько одної квадратної милі (сім квадратних кілометрів). Його перерізує Чорний потік, що пливе рівнобіжно до Пруту, а потім завертає на південь і вливається до Пруту недалеко за містом. Цей потік, вічно закиданий старим череп'ям, поржавілими залізяками і всякою нечистю, не приносив слави містові, а ще й те лихо було від нього, що з весною він широко розливався і затоплював не тільки надбережні сади й городи, але й спинював рух на вулицях. На кілька літ перед першою світовою війною його зрегулювали за крайові фонди, поширивши корито і викопавши бічне русло, щоб відводити надмір води поза місто, і від того часу повені припинилися.

До війни Коломия поділена була на такі дільниці чи то передмістя:

1. Середмістя й головні вулиці навкола нього. Це найбільша частина міста, власне, майже все властиве місто.
2. Кутське (передмістя) — південна й південно-східна частина до Пруту і аж під найближче село Воскресінці.
3. Надвірнянське — на заході міста, вздовж вулиці Карпатської аж до підміської громади Дятьківці.
4. Косачів або Косачівське (передмістя) — назване так від річки Косачівки. Це мале передмістя на північ від залізничного шляху Коломия-Станиславів.
5. Вінцентівка — на схід від Ринку аж до громади Королівки.

Від півночі півколом опоясували Коломию німецькі колонії Маріягільф, Флеберг і Багінсберг. За австрійських часів були вони самостійними підміськими громадами, з окремими самоуправними виборними органами. Польща прилучила їх до міста хоч вони задержали свої окремі назви і свій характер підміських сіл.

Тільки три вулиці в Коломиї мали українські назви: Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича та Українська. Трохи дивно, що в українському місті на українській землі вулиця називається „Українська", але назвали її так не українці. Ані після приходу большевиків у роках 1939-1941, ані пізніше, за німецької окупації, ніодної з коломийських вулиць не перейменували українським іменем.

Сама оселя сягає сивої давнини, свій початок виводить від старих колоній з римських часів. Але першу згадку про Коломию натрапляємо аж в Іпатіївському літописі під 1240 роком. Ніякої архітектурної пам'ятки з давніх часів сьогодні в Коломиї вже немає, а це тому, що в тих околицях, де лісів було вдосталь, церкви та всі інші будівлі ставили з дерева, матеріялу мало тривкого, що рідко витримає довше, як два століття. В цей час найстарша будівля в Коломиї, це дерев'яна церква Благовіщення з XVI століття. Колись, давно, стояв там український монастир, тепер з нього не лишилося ні сліду, хіба те, що саму церкву називали інколи міщани „монастирською". Невідомо докладно, коли її будували, але збереглися в ній метрикальні документи з 1730 року.

Положена в підніжжі Карпат, наче в затишку, Коломия залишилася поза великими шляхами історичних подій нашої батьківщини, коли не рахувати татарських набігів, що не минали навіть цієї закутини, зрештою доволі близької для них, бо майже на межі з Молдавією. Найбільший з тих набігів занотувала історія в 1589 році, коли татари спалили Коломию, її мешканців вирізали впень, а ченців у ризах повішали на деревах.

Після того місто, що досі лежало над самим берегом Пруту, відбудувалося трохи оподалік, приблизно на теперішньому місці. Не залишилося навіть і сліду з тодішніх будівельних пам'яток. На місці, де колись стояв Домініканський монастир, тепер стоїть велика мурована українська церква. Пам'ять про той монастир лишилася хіба в тому, що криниця на його місці ще й досі називається „кляшторна". Б'є з неї найчистіша, дуже смачна і здорова вода, і в часах, поки заведено в Коломиї водопроводи, жидівські возії розвозили її возобочками по вулицях і продавали на коновки.

Про фортифікації й башти в Коломиї після відбудови міста по татарській руїні знаємо тільки з короткої згадки в історії та з однієї ілюстрації з 1616 року.

Назву Коломиї тільки дуже зрідка подибуємо в історичних анналах. Відомо, що в часі великих народних зрушень доби Богдана Хмельницького

діяв у Коломийщині селянський ватажок Семен Височан у 1648-1654 роках. А потім знову затихло, аж поки на Гуцульщині не збільшилася активність опришків. Аж у часі національного відродження Галичини в другій половині XIX століття Коломия починає займати видніше місце в українському житті, стала навіть помітним видавничим центром, другим після Львова. У коломийській тюрмі сидів Іван Франко в один з найважчих моментів свого життя, тут теж склав він свій славний вірш „Вічний революціонер — Дух, що тіло рве до бою".

Від дуже давніх часів Коломия була важливим торговельним осередком на Підгір'ю. Можливо, що початок того виводився ще за княжої галицької держави, хоч велика торговельна магістраля з Галича до Чорного моря лишала Коломию на боці, проходила на північ від неї, коло Обертина. А хоч від непам'ятних часів варили сіль у Коломийщині і через те була вона центром торгівлі сіллю, то аж від Казимира Ягайлончика, що надав їй привілей „вічного складу соли", стала вона більш відома в тодішньому торговельному й ремісничо-промисловому світі. Почали в ній поселюватися різного рода ремісники — кушнірі, лимарі, гончарі та інші.

Коли Галичину прилучили до Австрії, Коломия стала не тільки торговельним, але й адміністраційним центром покутського Підгір'я, і людність її швидко зростала. Нема даних про кількість її мешканців у тому часі, статистичні дані походять від кінця XIX століття і показують такий приріст:

1880 рік — 23,100 мешканців,

1900 рік — 34,200 мешканців,

1910 рік — 42,700 мешканців, найбільше жидів. Та хоч людність Коломиї зросла, її значення впало. Колись ішов через неї головний шлях на Волощину, і тоді була вона не тільки центром торгівлі сіллю, але й посередничила в товарообміні за хліб з України. Тільки на славних коломийських ярмарках можна було купити всякі гірські продукти й гуцульські вироби. Коли ж сітка залізниць покрила всю Галичину — Коломия зійшла до рівня звичайних галицьких міст середньої величини.

Після першої світової війни Коломия знову опинилася в польській державі. Положена в куті між румунською і мадярською границями, втратила своє значення важливішого залізничного і взагалі комунікаційного вузла. Це відбилося на її господарському житті, вона поволі почала занепадати. За переписом людности в 1931 році в Коломиї жило 33,400 душ, з того українців — 18.6%, жидів — 42.3%, поляків — 33.7%, німців — 5.1%.

До поляків зараховували тоді і латинників, що вважали себе українцями або змінили обряд на римо-католицький під тиском економічних стосунків та польської асиміляційної політики.

Перед другою світовою війною, за приблизними підрахунками місцевих суспільних діячів, число українців у Коломиї становило 15,000, якщо брати

Коломия, вул. Костюшка за австро-польських часів.

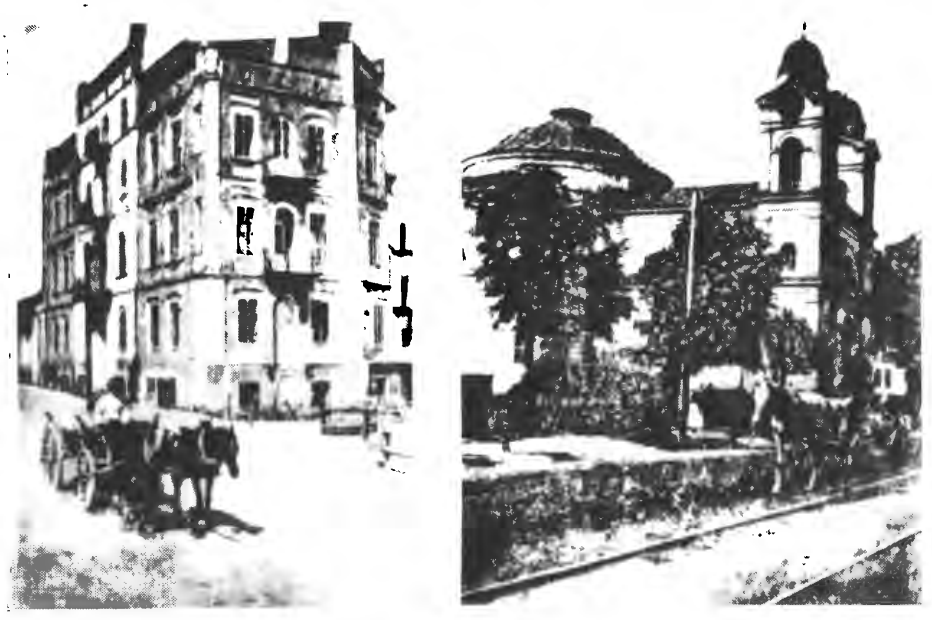

Коломия, направо парафіяльна церква св. Михаїла, наліво — дім М. Білоуса, де містилася його друкарня.

всіх людей українського походження, також і златинщених. Тільки жиди перевищали українців кількістю. Все ж Коломия була одним з тих галицьких і взагалі українських міст, що найвиразніше зберегла свій український характер. Основою української людности міста Коломиї було її стародавнє міщанство, а серед нього вибивалися старі і патріотичні міщанські роди Гурянських, Микитюків, Білоскурських, Мацкевичів, Михайлюків, Молодіїв та інших. Вони мали свою окрему „Міщанську читальню" на подвір'ї напроти дому отців сотрудників парафіяльної церкви на розі вулиць Шевченка і Боднарської. То був свого рода міщанський клюб, куди вони сходилися на всякі імпрези.

Безпосередньо після другої світової війни кількість мешканців Коломиї катастрофально впала нижче 20,000, а то внаслідок знищення жидів у ґетті, виїзду німців до Німеччини і поляків до Польщі та вивозу українців на Сибір. Положення, одначе, почало швидко поправлятися, бо верталися старі мешканці Коломиї, а з довкільних сіл напливали нові, і перепис людности 1951 року показував 31,000 мешканців. Хоч це й була поправа, але в порівнянні з розростом інших українських міст Галичини свідчило скоріше про застій, а то й про упадок. В 1956 році число мешканців знову осягнуло 34,000 осіб, а потім, з невідомих причин, почало меншати.

Ніколи не було в Коломиї замітнішої промисловости. Дві дестилярні нафти, два турбінові млини і два бровари — ось і все, чим вона могла похвалитися. Позатим, від часу до часу діяла тут легка промисловість, як фабрика взуття, цегольні й черепичні заводи, технікум механічної обрібки дерева, м'ясокомбінат, виробничий і ремонтний завод менших сільськогосподарських машин.

До війни вся торгівля була в жидівських руках. Тільки дуже помалу, головно через кооперативні організації, торговельна ініціятива переходила до автохтонного українського населення. Серед них слід згадати Окружний союз кооператив, Маслосоюз, Народну торгівлю і Покутський союз. Було теж кілька польських кооператив, та вони не мали можливости розростися до більшого господарського значення.

Зате в культурній ділянці Коломия вибилася на друге, після Львова, місце в Галичині. Особливо жвавий був у Коломиї видавничий рух — видавництва періодиків і книжок. До 1914 року найбільш знане було видавництво Михайла Білоуса. Мало воно власну друкарню і містилось у власній великій камениці при вул. Собєського, де її перетинає Чорний Потік, а видавало різні книжечки для народу, щоправда, жахливою мовою, старим етимологічним правописом і переважно в москофільському дусі. На другому місці стояла „Библиотека для руской молодежи" гімназійного вчителя Юліяна Насальського в роках 1894-1913. Друкована етимологічним правописом, все ж таки випускала інколи цікаві книжечки, головно для шкільної молоді.

Коломия за польської окупації; направо костел Єзуїтів, наліво монастир Урсулянок.

Вул. Ягайлонська нижча в Коломиї. По боках мешкальні доми.

Коломия була теж первісним осідком великого видавництва жидівського книгаря Якова Оренштайна, що випустило кількасот томиків малого формату клясиків української і перекладної літератури, а після польсько-української війни продовжувало свою діяльність у Ляйпцігу в Німеччині.

За короткий час існування української держави почалося в Коломиї видавництво „Бистриця", що перевелося потім до Станиславова. На його місце виросли два нові — „Загальна книгозбірня" гімназійного вчителя Дмитра Николишина та „ОКА" — учителя Осипа Кузьми. Перше видавало переклади з латинських та грецьких клясиків, поезії і драматичну літературу, друге — історичні повісті, головно з-під пера Андрія Чайковського. При ньому була теж серія дрібних книжечок „Ряст". Великим досягненням передвоєнних галицьких українців була Українська загальна енциклопедія (УЗЕ) в трьох томах, вона народилася в Коломиї. Віднотувати треба теж видавництво „Рекорд", частинно зв'язане з Коломиєю, „Жіночу бібліотеку", різні видання відомого радикального й січового діяча д-ра Кирила Трильовського" (його співаник, календарі „Запорожець" та інші).

Найбільше з усіх галицьких провінційних міст виходило в Коломиї різних періодичних друків. Згадати б хоч такі, як „Голос народний" в 1865-1868 роках; „Наука" в 1874-1886 рр.; „Хлібороб" у 1891-1895 рр.; „Хлопська правда" — 1903-1906; „Жіноча доля" — 1925-1939 і пізніший додаток до неї — „Жіноча воля". Кількома наворотами, головно в роках 1919-1939, були спроби видавати тижневики з льокальною хронікою для Покуття, як „Покутські вісті", „Покутський вістник", але вони не могли втриматися. В 1930-х роках якийсь час виходив у Коломиї націоналістичний тижневик „Авангард".

Ніяке місто в Галичині не мало такого виразного українського вигляду, як Коломия. Поминувши жидівський центр — він зник у війні, внаслідок екстермінаційної акції німців, і кілька більших будинків, що їх власники не були українці, та двох костелів — маса хаток з ґанками й городчиками, розкинених по надпрутській долині, менших віллеподібних садиб, що тонули в садках і квітниках, — все те милувало око й наповняло глядача якимсь заспокійливим, радісним почуттям вдоволеної із свого життя людини. А вже в ярмаркові або відпустові дні заливало Коломию барвисте море довкільних селян і селянок, стрункіх гуцулів і підгір'ян, скрізь голосно і сміливо лунала українська мова — ви не тільки бачили, що живете серед свого народу, але й чули це своїм серцем і всією душею. Тому так глибоко й міцно держиться в пам'яті всіх покутян спогад про наймиліше для них місто Коломию, столицю рідного і гарного Покуття.

Благовіщенська дерев'яна церква з 1587 р. зблизька.

ДО ТОПОГРАФІЇ КОЛОМИЇ

Т. Печерський

На мою думку, Коломия ніколи не була поділена на дільниці, тільки на передмістя. Цей поділ був на мапах в магістраті і там теж точне було відзначення границь поодиноких передмість, але практично границі затиралися, а передмістя не мали окремого значення. Я добре пам'ятаю, що за австрійських довоєнних часів на деяких домах були ще бляшані числа домів, на яких над цифрою була назва вулиці, а під цифрою назва передмістя, очевидно, польською мовою, а під нею українською, але двомовні назви були тільки на деяких вулицях, а послідовно в усьому місті двомовність не була переведена. То було в тих часах, коли наші політики вибороли були допущення української мови в суді, на пошті та інших урядах і тримовні залізничні білети. За Польщі передмість не позначували, але в розмовній мові вони не заникали, напр., до самого майже кінця 1939 р. залізнична станція печеніжинської „колії" все називалася „Надвірнянське передмістя", яке починалося від церкви, охоплювало вулицю Собєського й Карпатську та весь простір на захід від вул. Гетьманської (Словацького), в тому й цілу торговицю.

На схід від Надвірнянського було Кутське передмістя, якого артерією, а в нових часах рівночасно і границею була вулиця Староміська (Сєнкевича), і правильно, бо первісна дорога до Кут-Косова вела попід Воскресінецьку гору, понад річку Пістиньку через Пістинь. Границями Кутського передмістя була вул. Гетьманська на заході, Староміська на сході, Прут на півдні, а на півночі „Середмістя".

Хоч Староміська вулиця є артерією Кутського передмістя, то вже все, що на схід від неї, називалося „Слобода", яка по війні розбудувалася у велику північську частину міста. Хоч до війни не була така велика, то назва вказувала б на історичне походження бодай панщизняних часів, тобто від XVI чи XVII ст. починаючи.

Прут має високий правий берег, що починається від коломийської церкви і тягнеться аж на Буковину й Бесарабію. На лівому березі був коломийський замок, на схід від гімназії. До нині вулиця Замкова опоясує костел. Та сама вул. далі на північ називається Валова і довгим чвертьколом кінчається при

вул. Шевченка. На схід від вул. Замкової рівнобіжно з нею йде від вул. Архикн. Рудольфа вниз вул. Лицарська а від протилежного кінця вул. Замкової вздовж зах. сторони від костела йде до Ринку вул. Камінецька, що веде до Кам'янок. Колись це мало свою логіку, але в нинішній топографії ніякого значення не має, але назви залишилися.

„Середмістя" границь не має. Ратуш завжди був посередині прямокутного (давніше, мабуть ще більшого і квадратного ринку). В другій пол. XIX ст. пожежа спалила чи не цілий ринок і ратуш. В розі Ринку збудували новий ратуш, нинішній, а серед ринку місто збудувало бльок домів для погорільців.

Крім передмість офіційно установлених, є ще й неофіційні, але часто вживані назви передмість льокальних, для менших просторів міста внутрі передмість, напр., судовий терен і на північ на окопище — то Рамлерівка, тупий трикутник між вул. Собєського і Карпатською, то Гелерівка, вся на ставах, що по війні значно висохли, а також трохи менша Кульчицьківка. Ці назви походять від імен власників більших посілостей. Околиця міського шпиталю, то Дубова керниця, але ця назва може бути історичного походження. Від власного імени може походити назва Вінцентівка, яка тягнеться вздовж вул. Архикн. Рудольфа (Лєгіонів), бл. 2 1/2 км., від Дубової Керниці на схід аж по село Королівку. Ця назва в уживанні коломиян не забувалася, як і назва Слобода. На північ від залізничної станції не дуже заселені простори, вздовж Городенського гостинця мали назву Косачів, здається, історичне місце з часів козаччини. Там малий потічок Косачівка затопив у 1909 р. цілий пасажирський львівський потяг, а в часі війни і після неї там було летовище.

Окрему частину міста становить гніздо серед піль на північнім заході окремо розкинених німецьких чисто сільських колоній — Багінсберг, Марія-гільф, Славці, Флєберг і Розенгек (по-народному „Розник"). Найбільший був Багінсберг, вище положений, і з нього гарний вид на панораму долини Коломиї, а також Карпат, зокрема Чорногори, якої з міста не видно. Австрійська адміністрація доцільно не включувала села Дятківці до міста, а воно майже зовсім в'язалося з містом і від ринку було віддалене всього 2-3 км., натомість включила всі німецькі колонії, теж чисто сільські, включно з маленьким на кільканадцять км. віддаленим Розенгеком, положеним серед піль в тім же напрямі попри Дятьківці. Цей поділ зберігся й за Польщі, бо їй важно було мати в місті перевагу як не польських, то всіх інших, тільки не українських елементів. Сьогодні німецьких колоній уже нема, але до Коломиї включені Дятьківці. Скупчених в центрі жидів, які становили 45 відс. населення, нім влада вивезла в 1943 р. і поляків майже всіх виселила совєтська влада в 1946 р.

ТРОХИ ВІДОМОСТЕЙ З ПОЛЬСЬКИХ ДЖЕРЕЛ

О К.

Коломия і Маріягільф — повітове місто на лівому березі річки Прут, положена 22 км. від Кут, 63 км від Заліщик, є столицею Покуття і повіту. Назву міста дехто виводить від римської факторії Колонія, інші думають, що назва походить від короля Кольомана (на початку 13 ст.) а народні легенди згадують богиню Мию, біля статуї якої було збудоване місто. Ще інші джерела подають, що верховинці називали річку Прут — Мия.

Після упадку Русько-Литовського князівства, останній литовський король Ягайло, одружений з полькою, заволодів колишніми землями Червоної Руси.

Домініканський монастир, який правдоподібно, збудував Ягайло, став великим тягарем не лише для міста, але й для сусідніх сіл. Про використовування українського населення Коломиї з околицями пишуть польські історики:

В 1411 р. Ягайло віддав коломийський замок волоському воєводі Олександрові, але 25 років після того зумів відбити Покуття для Польщі. В 1424 р. в Коломиї поновлено міські закони, на основі яких судові й торговельні справи полагоджувалися згідно з німецьким правом. В дусі тих законів існувала заборона торгів по селах, а головний гостинець з Волощини переходив через місто. Магістрат мав право на воскобійню, в якій міщани за відповідною заплатою могли перетоплювати віск. Місто було звільнене від податків, за вийнятком тих, які треба було платити тоді, коли король перебував у Коломиї. Закон з 1456 р. доручав селянам з околиць Коломиї, Снятина і Коропця, які їхали з товарами на Поділля, не минати міста, а збувати й там свої товари і продавати міщанам сіль.

15 вересня 1485 р. за словами (польського) історика Стрийковського в Коломиї відбувся з'їзд руської, подільської, литовської та польської шляхти, озброєної і на конях, готової відбити турецький напад. Їх було 20 тисяч. В 1513 році волоський воєвода Петро спалив Коломию і посунув аж на Галич. В історичних записках з 1572 р. подано такий образ Коломиї: З уваги на топографію, місто було виставлене на постійну загрозу ворожих нападів. У 1502 р. місто здобули волохи, в 1532 р. — молдавани, а в 1589 — турки, які

Ринок, вул. Собєського в Коломиї. Направо торговельний осередок, від костела до ратуша.

мешканців, що ставили опір, вирізали. На передмісті Коломиї залишилося всього 57 будинків, які були власністю (кушнірів (7), кравців (6), бондарів, сюсарів, ковалів, римарів (12), різників (8), шевців (12), гончарів (10), пекарів (96) і священиків (6).

У 1621 татари спалили Коломию, а людей взяли в ясир. Про місто в 1627 р. записано: раніше місто лежало над Прутом, але тому що виливи ріки шкодили місту, а ще більше татарські напади, староста Каменецький знайшов догідніше місце для оборони — над парохіяльним ставом. За три роки власними коштами міщани з власної волі побудували оборонні вали, башти й брами. Домініканські монахи не помагали місту, й не тільки місця, потрібні для фортифікації міста, забрали собі на сад, вимагали ще й від міщан, селян і навіть греко-католицьких священиків великих оплат, мотивуючи свої домагання перед королем, що монастир бідний. Вони домагалися від селян та ремісників різних продуктів в таких розмірах: від кожної чвертки збіжжя 10 грошів, від селян, з годівлі волів за 7 років — 150 волів, по одному золотому від священиків, всякі десятини від бжолярів, годівців свиней та овець. Від ремісників — бондарів, гончарів, шевців, кравців, пекарів, різників — податки від їх заробітку, а „русини, ляхи і жиди" мали здавати лій для замку. Ігумен Домініканського монастиря показував якийсь документ Альберті, на основі якого монахи мали право торгувати горілкою і мати десяту мірку для себе від вільного мелення у млині. Цей привілей ігумен бажав затримати навіки, бо „монастир бідний і не має інших приходів"...

У 1664 р. останній староста міста Холонєвський (до староства належали Коломия, Матіївці, Королівка, Корнич, Кропивище) заплатив монастиреві 5 тисяч злотих, а це дуже збіднило місто. Після нього місто купив від австрійського уряду граф Куропатницький, каштелян белзький і бузький.

В „Географії королівства Галичини і Льодомерії", виданої в Перемишлі 1786 р. про Коломию записано таке: Коломия — місто колись повітове і староство дідичне Холонєвського. Костел з монастирем, фундації Ягайла, перенесений на інше місце, мав дерев'яні забудовання, але в 1788 р. був знищений, і від замку залишилися лише мури. Від міста походить назва улюбленого танцю, особливо на Покутті, „коломийка" та популярні пісні. Довгий час Коломия була окружним містом, а коли знесено округи, стала повітовим. Як подає „Географія" Ступницького з 1869 р., Коломия мала 460 будинків і 8.000 мешканців. У 1862 р. Коломия, як повітове місто, мало поверхні 7.160 метрів кв. і 24.662 мешканців. Коломийська римо-католицька парафія належала до коломийського деканату Львівської дієцезії. Вона була найстаршою в тій частині краю, бо за відомостями вже в 1353 р. коломийський магістрат подарував цій парафії село Воскресінці. До коломийської парафії належало одно місто і одно містечко і 25 сіл. Парафія гр.-кат. мала дві церкви в місті — св. Михайла і Богородиці. В самій Коломиї є

4076 гр.-католиків. Окрім церков, були два костьоли — лютеранський і римо-католицький. Був теж жидівський рабінат.

В Коломиї були цісарсько-королівські школи — вища реальна гімназія, хлопячі чотириклясові школи, і школи з одним учителем та дві євангелицькі школи (Коломия-Багінсберг і Коломия-Славець). Також 4-клясова дівоча школа.

Через Коломию переходив залізничний шлях Львів-Чернівці, залізнична станція в місті. Коломия віддалена 195 км. від Львова.

Коломия лежить між 42-43 ст. географічної довжини і 48-32 геогр. ширини, 284.00 метрів понад позем моря. Підсоння міста — непостійне. Середня річна температура, 8,22 за Реоміром. Головні вітри — північно-західні та південно-східні. Пересічні опади води 25.43 паризьких ліній.

Промисл переважно в жидівських руках, за вийнятком млинарства. Були два американські млини і кілька звичайних. Поширений гончарський промисл. Річний вивіз — 5.000 кубометрів. Торгівля виключно в жидівських руках. Експорт збіжжя і спирту значний у повітах Коломийському, Городенківському, Чортківському, Заліщицькому, Снятинському і частинно Станиславівському. До міста, привозили колоніяльні та блаватні товари й сушену рибу з Одеси. Вивозили безрогі тварини до Відня і Прус, біля 6.800 одиниць річно. Торгували будівельним деревом з гір, гонтами й латами. Експорт м'яса до Відня був у руках жидівського підприємця — 50.000 кубометрів річно. Ті ж жидівські купці вивозили яйця, пір'я та щетину до Львова.

В кінці 19 ст. Коломийський повіт мав одне місто, 5 містечок та 69 сіл. Простір того повіту — 210.698 квадр. миль, населення 110.091 тисяч. Коломия з містечками, Гвіздець, Яблонів, Велика Кам'янка, Кулачківці, Печеніжин становила округу, звану Покуттям, яку становили 3 міста, 11 містечок і 206 сіл — повіти Коломийський, Гвоздецький, Заболотівський, Снятинський, Городенківський, Обертинський, Кутський, Косівський і Печеніжинський. У східній частині — Покуття оточене горами, покритими лісами.

Ріки на Покутті: Дністер, Прут, Черемош, Чорнява. З лісових джерел випливає досить великий струмок Коломийка, який впадає до Пруту.

(Географічний словник Польського королівства та інших слов'янських країн з 1883 р.)

ПОЛЯК ПРО КОЛОМИЮ

Богдан Лисяк
Торонто

Минуло вже 40 років, як ми покинули Коломию й пішли в мандрівку по світі. Мало кому вдалося відвідати за той час свої родинні сторони, бо спочатку ніхто не міг дістати дозволу поїхати туди на відвідини до близьких і знайомих, а коли відкрився потім туристичний рух, то йшов він утертими й визначеними в "Інтуристі" шляхами – Львів, Тернопіль, Чернівці, Київ, могила Шевченка, Ялта й Москва, і рідко кому вдалося скочити до Коломиї, бо якийсь час Коломия була закрита для туристів з якихсь там військових чи інших причин, так само, як деякі інші околиці в Україні та в СССР. Коли ж там і побував дехто з наших земляків, то хіба тільки з найближчими собі особами ділився враженнями та спостереженнями, нічого про те ніхто не писав і не друкував, спочатку з оправданого, а потім з перебільшеного страху за своїх рідних в Україні. Правда, приходили листи, але переважно в родинних справах, дуже обережні, писані стилем "на здогад буряків". Та й зацікавлення оберталося головно довкола осіб — кожному хотілося знати, чи і як живе той чи інший його родич, знайомий, товариш чи земляк, чи щасливо перебув перші роки післявоєнних репресій, а чи, може, загинув десь у холодній тайзі або в пустинних пісках південного Сибіру.

Яка б не була доля окремих людей, місто лишилося й жило, за ті десятки років переживало всякі зміни, змінялo свій зверхній вигляд і внутрішній характер. Яка вона тепер, наша Коломия? Напевно не така, якою залишилася в нашій пам'яті з-перед 40 років, ні час, ні світ не стояли на місці. Як живуть там наші брати? Що їх турбує, а чим, може, радіють? Безліч питань насуваються на язик і навряд чи могли б ми відтворити собі правдивий образ життя-буття колись захаращеного безладно побудованими хатами й домами в місті, що було освітлене ще в центрі, а трохи дальше закутане в сутінках і темноті, місто з асенізаційними бочками вночі, з юрмою селянок у народній ноші на ринку в торгові дні, заповнене чужинцями, що бундючилися й гороїжилися на несвоїй землі, але теж з тихими хатками подальше від

міського гамору, що поринали в садках і городах. Місто, може, нічим не цікаве для чужого ока, але таке миле й дороге для всіх нас, бо ж там минали найкращі наші роки безжурної молодости, а може, й тому, що дехто й не бачив іншого міста, крім своєї Коломиї і не мав з чим її порівнювати. Тих, що пам'ятають Коломию і могли б відчути та зрозуміти зміни, що зайшли в ній за довгий час, щораз менше і недалекий уже той час, коли для їх дітей і внуків стане вона тільки географічною назвою, як тисячі інших, що не будять ніяких емоцій, не заторкують таємних струн у нашій душі.

Листи про Коломию, що з них подаємо цікавіші для українського читача відомості, писав її уродженець, що жив там аж до 1945 року і, видно, добре знав місто. Ледве чи можна тепер знайти когось з наших земляків, що так міцно зберіг би в пам'яті назви, закутки й закапелки і не тільки назви вулиць, але і власників хат, верстатів, ресторанів, пам'ятав би дійсні особи, а не лиш типів мешканців Коломиї. Насувається здогад, чи не був він працівником якогось відділу коломийського "магістрату"[1], бо те знання назбиралося в нього не з самого лиш сантименту до свого міста, але й унаслідок щоденної стичности з тими людьми, коли він ходив вулицями Коломиї не тільки на проходи, але і з професійного обов'язку, і то роками, тож тому ввійшло це так глибоко в його пам'ять. Як сам признається, ввесь час тягнуло його до Коломиї, щоб хоч одним оком глянути на неї, але вдалося це йому аж по тридцяти роках.

По війні він жив і, може, й далі живе в "людовій Польщі" і в Коломиї не мав уже ні рідних, ні знайомих, щоб вислали йому запрошення, потрібне для дозволу на приїзд, дістав його цілком випадково від мало знаної йому давніше польки і прибув до Коломиї на три тижні. Свої враження не списував на місці й не висилав листів безпосередньо з Коломиї, зробив це аж після повороту додому. Не довір'яючи большевицькій цензурі, вислав їх до свого приятеля в ЗСА, і так дісталися вони на сторінки "Ґвязди Полярної". Належав до того типу "кресових"[2] поляків, що в них поняття патріотизму спліталося з антиукраїнським шовінізмом, так що не знати де кінчався перший і починався другий. Ще й тепер, по стільки роках і по тій лекції, що її дала полякам історія, він користується залюбки позиченою в Сєнкевіча[3] термінологією, наприклад, селянин у нього обов'язково "хлоп", а не "вєсьняк", "рольнік" чи "господарж". Помітний у нього жаль до "союзників"[4], що віддали "польську землю" його ворогам, і довгий час не покидала його думка, що завдяки тим самим союзникам вони знову туди вернуться. Навіть клич собі такий вигадали: "одна бомба атомова і вернемося до Львова". Та якби то тільки до Львова, йому хотілося б і до Слобідки Лісної під Коломиєю. Це „старозавітня" польська еґоїстична безоглядна ментальність. Поляки знали одне — якщо на чужій землі жили якийсь час поляки, то та земля польська власність, польський „стан посяданя", байдуже що то не польська земля.

II.

Отож цей наш турист-подорожній ходив вулицями Коломиї дільниця за дільницею, не раз і не два тими самими дорогами, порівнював з теперішнім станом те, що лишилося в його пам'яті з давньої Коломиї.

Головне враження, що відразу, з першого погляду заволоділо ним — це розріст міста, тепер два рази більшого, як за польської окупації. Число мешканців Коломиї напередодні другої світової війни він подає на яких 27,000, а тепер, за урядовими даними, воно піднеслося до 45,000, але з ким він не говорив би, всі запевняли його, що воно дійшло вже до 60,000, і за те справді промовляє зовнішній вигляд міста та вуличний рух. Коломия далі в розбудові, по вулицях їздять вантажні авта з цеглою, піском, цементом і різними будівельними матеріялами, все свідчить про те, що йде конструкція нових урядових об'єктів та житлових будинків.

Хто ж сьогодні живе в Коломиї?

Автор,очевидно, шукає поляків, але щоб їх знайти, він потребував би не тільки свічки Діогена[5] а наймодернішого світла атомної доби. Шукає за ними і не знаходить. Поляків у Коломиї, за його власними словами, майже нема. Одні повтікали ще за війни, другі позникали після повороту большевицької влади, а про тих, що залишилися, нема що й говорити. Але цікаво, що продаються там польські газети, з "людової" Польщі, такі, як "Жиць Варшави", "Трибуна Люду", "Політика". Хто ж їх читає, коли нема поляків? Читають їх найперше люди старші віком, що знають польське письмо і ще трохи пам'ятають польську мову з давніх часів, а також інші, що сяк-так можуть розібратися в польській мові. Бо для них — це заграничка газета і вони сподіються знайти в ній хоч дрібку того, що таїть перед ними "совєтская власть". Торгівля книжками, журналами й часописами, як і вся інша, виключно в руках державних установ і вони замовляють ті часописи, видно, що це їм приносить непогані зиски. Про інші часописи, крім тих, що виходять у Совєтському Союзі, автор не згадує, хоч, може, доходить туди преса з сусідньої Чехословаччини, де, хоч у мізерних накладах, появляються якісь збірники, журнали й календарі українською мовою у Пряшеві.

На першому місці в Коломиї стоять, щодо числа, українці. Жидів німці вигубили, поляки повтікали, москалі напливають, але не всилі змайоризувати місцевого українського елементу, що з усіх сторін широким струменем вливається в Коломию з довкільних сіл. Там вони осідають і розбудовують місто. Кількома наворотами автор згадує про те, що українці вростають у місто й міцно засиджують у ньому свої місця. На колишній підміській німецькій колонії Багінсберґу забудували вони цілі вулиці однородними хатами, так само закріпили за собою стару дільницю "Новий світ" внизу за церквою, колись цілком заселену жидами, що їх німці "виселили", а жидівські халабуди зруйнували. У самому середмісті, навколо Ринку, всі жидівські

камениці, що збереглися в війні, майже виключно зайняли українські вихідці з села, що працюють у місті. Позатим автор не віддає багато місця українцям у своїх листах. Нічого, наприклад, не знаходимо в нього про те, що сталося з українськими будинками в місті, школами, бурсами, "Народним домом", кооперативними забудованнями тощо, хоч він дуже докладно згадує навіть полякам мало знані хати польських і жидівських родин, де була яка голярня, шевський верстат чи ресторан. Тільки в одному місці, де описує перебудову міста здовж давньої Ягайлонської вулиці, пише, що стоїть ще дім д-ра Кобринського і другий, що належав родині Каратницьких.

Колишні державні гімназії, українська й польська, що містилися в двох крилах великого булинку, тепер злучені в одну середню українську школу ім. Василя Стефаника. Таких загальних середніх шкіл українці мають тепер три, а прибулі зі сходу москалі — дві, хоч вони у великій меншості, але рахують на учнів інших національностей, в першу чергу українських. Та хоч москалів мало, то вони займають всі керівні посади в місті й забрали найкращі мешкання в Коломиї. Зовсім так, як діяли німецькі окупанти, що все краще належало "нур фюр Дойче".[6]

На думку автора, українці в Коломиї ненавидять москалів, хоч ця ненависть не виявляється назверх, десь глухо кипить у глибині. Говорила йому, каже він, одна селянка, що на питання, як живеться тепер на селі, відповіла, що спочатку було дуже погано, але тепер трохи ліпше, "та все це — неволя, і так далі бути не може". Подібним способом висловлювалися перед ним інші співрозмовники, якщо вдалося йому потягнути їх за язик.

Цілком змінився Ринок, колись головна площа в Коломиї. Зникли всі кращі крамниці, їх місце зайняли всякі шевські й кравецькі робітні, швальні, верстати для направи годинників тощо. Все інше перевелося до двох новозбудованих "універмагів" — один напроти колишнього польського парафіяльного костьола, а другий — напроти церкви св. Михайла. Багато крамниць позамикано, вхідні двері до них замуровані, самі ж будинки перемінено на приватні мешкання.

Нема вже таких торгів, як колись кожної середи і п'ятниці на ринку. Тільки трохи оподалік, у сторону залізничного двірця, на відгородженому високим парканом місці стоять якісь будки і столи, так звані колись "страґани", з дрібною всячиною. Зате раз на тиждень, у неділю, на зарінку над Прутом іде приватна торгівля, щось наче базар-барахолка, де продають всяке барахло, лахміття, старі черевики і т.п. Продуктів сільського господарства там нема.

Ратуш стоїть незмінений, тільки підвищили її вежу на два метри, а може, трохи більше. Мабуть, далі служить тій самій цілі, що колись, де вартовий розглядався на всі сторони, чи не видно пожежі. Частина ринку, від ратуша у сторону костьола, тепер поширена і творить окрему площу, досить добре втриману, і має назву "Площадь ім. Карла Маркса".

Вулиці назагал ширші, в більшості асфальтові, пристосовані до збільшеного автомобільного руху. На рогах вулиць з'явилося небувале колись диво в Коломиї — телефонні будки. Нема вже старої бабусі-льокальки, що задихувалася, їдучи під гору й часом мусіла зо два рази розганятися, щоб заїхати на Ринок, сполучення залізничого двірця з Печеніжином і Слободою Рунгурською іде тепер іншим шляхом.

Коломия має свій власний міський транспорт, хоч і невеликий. З залізничного двірця йдуть два автобуси аж до села Шепарівці, але двома трасами — один вулицею Залізничною, Крашевського, Костюшка Собєського й Карпатською[7] попри український цвинтар, а другий — вулицею 3-го травня, Легіонів попри ратуш і далі вулицею Собєського тою самою трасою, що перший.

З інших новостей, що змінили обличчя міста, автор згадує "Площу героїв" від вулиці Тарнавського у сторону давньої Алеї Волі, де збурено старі халабуди, заложено травники і грядки з квітами, посаджено плакучі верби, різні декоративні дерева й кущі. Там поховані 500 червоноармійців, що згинули в боях під Коломиєю, поставили їм великий пам'ятник з вічним вогнем перед ним.

З польських пам'ятників лишився пам'ятник Міцкевічу. Зник пам'ятник Юзефові Пілсудському, на думку автора, "перший того рода пам'ятник у Польщі", що коштував 100,000 злотих, з чого частину дав тодішній посадник Коломиї Санойца, а решту заплатило напів збанкрутоване польською господаркою місто з грошей мешканців-податковців. На тому місці стоїть тепер пам'ятник Леніна, перед яким б'є водограй.

Пропав і польський "Сокул". Мале його грище розбудоване у великий стадіон коштом сусідніх приватних городів, пристосований до різних спортів і легкоатлетичних змагань.

III.

Промислу на більшу скалю в Коломиї ніколи не було. Не згадує про нього автор і тепер. Зате підкреслює модернізацію міста в двох напрямах — все місто забезпечене газом для палива й огрівання. Це можна сказати не тільки про Коломию, бо газ розведений тепер по всій Івано-Франківській (колись Станиславській) області, — і заведені, хоч ще не всюди, водопроводи. Вже не видно жидівських бочок з водою на всю довжину воза, що колись розвозили свіжу, так звану "кляшторну" воду з великої джерельної криниці на "Новому Світі" по вулицях, де бракувало криниць і куди не доходили водопровідні рури з середмістя.

Сильно розбудувалися дві, старі ще, фабрики: ткальня Заґера при Залізничній вулиці і верстати направи сільсько-господарських машин, де виробляли теж менше знаряддя, потрібне в сільському господарстві, що

належали до родини Біскупських. Тепер там фабрика сільсько-господарських машин, в якій працює 3,000 робітників, коло неї стоїть високий на чотири поверхи адміністраційний будинок.

До ткальні Заґера добудований новий вхід збоку, і там іде праця безперебійно 24 години на три зміни.

Цегельня на просторі, куди доходила вулиця Рамлерівка (від вулиці Крашевського попри суд і в'язницю) розібрана, високий її комин збурили і зробили на тому місці став, найбільший в Коломиї, для купелі, плавання й усяких водних спортів.

Давно вже не видно на вулицях Коломиї білих полотняних одягів селян, барвистих спідниць і хусток дівчат і молодиць. Тепер усі ходять у "мануфактурі" з гіршого сорту текстильних штучних виробів, замість постолів і жіночих чобіток — міські черевики і "мешти"[8]. Чомусь з тих мештів кепкує собі автор, мовляв, нога брудна, але в мешті, та нам здається, що навіть збідоване й занедбане совєтським режимом українське село переможно витримало б конкурс чистоти з мазурським. Мабуть, народна українська ноша зникла назавжди, вбила її масова фабрична продукція, цей процес почався ще перед другою світовою війною, і тепер можна її побачити хіба лише в музеях або на сценах театрів в побутових п'єсах.

Вулиця Костюшка називається тепер Театральна, отже десь там мусить бути театр, хоч не знаходимо його в репортажі автора. Хіба він міститься в "Палацу культури", для якого віддали колишню міську "Касу ощадности". По другій стороні вулиці стоїть Палац піонерів. Автор поминає мовчанкою, що тепер міститься в давньому українському Народному домі, зараз у сусідстві з "Касою ощадности", а то був один з кращих будинків у місті. Цікаво також було б знати, що сталося з одною з найбільших колись камениць у місті, каменицею Білоуса при вулиці Собєського, де містилася школа деревного промислу й одна з більших друкарень в Коломиї, що давніх ще часів обслуговувала москвофільські чи як їх у Галичині називали "кацапські" видавництва.

В одному тільки нова Коломия не випередила старої. Як перед війною, так і тепер є в ній лише три кіна, хоч людність зросла на 100%. З них одне, в новому будинку, називається іменем Мирослава Ірчана.[9]

IУ.

Багато місця у своїх листах присвятив автор церковним справам. Перш за все цікавив його польський парафіяльний костьол, де вінчалися його батьки, де його хрестили і з ним зв'язані були різні спогади з родинного й товариського життя. А вже при тій нагоді подав він свої спостереження й завваження про інші храми.

Перед війною були в Коломиї два великі костьоли. Згаданий

парафіяльний, і другий, новіший і більший розмірами костел єзуїтів при вулиці Крашевського, недалеко суду. Якихсь спеціяльних змін в перебудові міста в околицях єзуїтського костела він не завважив, хіба те, що школа й мешкальний будинок Уршулянок тепер якийсь гуртожиток. Ця школа і в українському житті колись грала певну ролю, старше покоління українських жінок не мало шкіл для себе, державних середніх шкіл для дівчат ще не було, до чоловічих гімназій щойно перед самою першою світовою війною почали допускати дівчат, як екстерністок, отож велика більшість українського жіноцтва, коли хотіла здобувати освіту, ішла до школи Уршулянок. Ближче про неї не можу сказати нічого злого ні доброго, хоч мені здається, що школа була добра, якщо йде про рівень навчання, і не чув я нарікань на поведінку Уршулянок з непольськими ученицями, а може, замалий ще я був дітваком, щоб це якслід розуміти.

Єзуїтський костел закритий, зняли з нього хрест, замурували головний та один бічний входи, горішні вікна забили дошками і зробили з нього магазин меблів. У погідні дні на травниках перед костьолом виставляли зразки меблів на продаж, щоб покупці могли їх оглянути. Перший-ліпший магазин у місті, за словами автора,утримувався в кращому порядку, як цей, що в єзуїтському костелі. Мало б це діятися свідомо, не тільки для того, щоб очистити місто від усіх слідів польського володіння, але й для наруги та насміху.

Так само бідкається він над станом парафіяльного костела, але з його звідомлення не можна мати певности, чи той костел зовсім закритий, чи перемінений на іншу установу, а чи тільки заборонено в ньому виконувати релігійний культ. При тому він висловлює своє обурення на совєтську владу, що послідовно затирає сліди польських історичних пам'яток, а як приклад культурної постави до таких справ ставить "людову" Польщу. Там, мовляв, держава видає грубі мільйони на відбудову й реставрацію лемківських дерев'яних церков, як історичних пам'яток архітектурного мистецтва, а тут — з Божих домів роблять ґаражі, механічні верстати, склади старого барахла й стайні.

Ми не чули багато про ту державну польську опіку над залишками української культури на Лемківщині, зате кожному глибоко закарбувалася в пам'ять брутальність і садизм, з яким поляки нищили лемківські оселі, гнали людей кудись під Східні Пруси, над Балтійське море чи на Шлеськ, а села палили, при чому починали це своє "культурне" діло від тих же дерев'яних церков, що їх від тисячі років ставило тверде українське плем'я лемків, бо ті церкви мусіли кожному нагадувати, чия то земля і чиєю працею будувалися ті церкви, як найвидніші ознаки українського характеру тієї землі. Це аж ніяк не значить, що ми похвалюємо большевицьку руйнацію Божих храмів, якої б вони не були релігії. Авторові листів не завадило б пригадати собі про тих, що бачуть тріску в чужому оці, а не добачують поліна у своєму власному.

Про жидівські божниці нема що й говорити. Менші з них зруйновані разом з жидівськими хатами в середмісті, частинно ще за німецької окупації. З головної божниці що стояла недалеко ринку, коли йти в сторону міського парку, не лишилося ні каменя, її чисто зруйнували разом з іншими жидівськими хатами в середмісті. Не лишилося теж сліду з жидівського цвинтаря, там тепер гарний парк. Большевицька логіка проста — кому потрібні божниці, коли жидів винищили німці, для кого втримувати костьоли, коли поляки повтікали до своєї Польщі, а лишилося їх у Коломиї стільки, що на жабі волосся.

Ще найліпше представляється справа з українською церквою св. Михайла в середмісті. Про другу, старовинну й дуже гарну дерев'яну на українському цвинтарі при Карпатській вулиці, автор не згадує. Бо довкола Коломиї хвилювало широке море українського селянства, що завжди було глибоко релігійне, а тепер почало наступ на місто. Очевидно, церква вже не греко-католицька, а православна, відкрита ранками між 8 і 10 годинами кожного дня.

Автор був там на сам празник св. Спаса, що в усій Україні від непам'ятних часів збирав маси народу в церквах. Чув він там щось і про відпусти, та це, мабуть, тільки слово таке за традицією збереглося в народній пам'яті, бо трудно подумати, щоб таке могло відбуватися за совєтської влади, як колись у Зарваниці чи в інших відпустових місцях. Як звичайно на празниках і відпустах, бачив він гурми жебраків і неспівмірно багато калік без рук і без ніг, що просили милостині. Не знати на якій підставі він це пише, що серед калік переважали військові інваліди з останньої війни. Може, чув він щось таке, а може, здогадувався, а може, й самі каліки старалися тим способом збудити більше милосердя в юрбі богомольців. Але жебраками в совєтській системі не дуже панькаються і не приємно їм, коли вони збираються більшими купами на публічних місцях. Та, може, в цьому випадку міліція примкнула очі, щоб не було заколоту під церквою, що могло б потім використовуватися в антирежимній пропаганді. А щодо інвалідів, то, найперше, 30 років по війні вже лишилося їх мало, і дивно виглядало б, якби така вражлива на свій престиж совєтська влада дозволяла їм безкарно виставляти на показ брак державної опіки над інвалідами. А може, інваліди також уважали, що на очах велелюдної маси міліція не схоче їх звідти проганяти.

Автор признає, що церква була вщерть набита, і більшість вірних стояли надворі та звідти прислухалися церковним відправам.

Церковних і жидівських цвинтарів не вільно втримувати й ховати в них покійників. Про жидівський уже була мова — на його місці стоїть парк. Українського й польського покищо не руйнували, не вільно тільки хоронити померших. Хто має родину в Коломиї або добрих приятелів чи знайомих, тим дозволено приватно дбати про втримування могилок у доброму стані. Відомі випадки, що з далеких сторін приїжджають родичі похованих, щоб поправити

могили й засіяти квіти чи траву. Часом наймають до цієї роботи інших мешканців Коломиї, але обережно, бо здається, — не знаємо напевно, мабуть, і це заборонене.

Український цвинтар тримається ще добре, хоч поховані там люди бідніші, як на польському, і не всі могли собі дозволити на гробівці чи кам'яні нагробні пам'ятники. Зате живуть ще їх рідні, культ покійників завжди глибоко був закорінений в українському народі, тому й цвинтар має можливий вигляд, як на совєтські стосунки.

Зате римо-католицький чи польський цвинтар має жалюгідний вигдяд. якщо можна так перекласти польський вислів „образ нендзи і розпачи". Ще при вході на цвинтар, де завжди стояли більші гробівці, багатших або заслужених у польській суспільності людей, це так дуже не вражає, але що далі в глибину, то все гірше й гірше. Цвинтар запущений, зарослий бурянами і хащами, хрести похилені, деякі зовсім попадали, могилки позападалися, стежок між бурянами не можна знайти. Те саме можна сказати і про цвинтар на Маріягільфі. Частини цвинтаря, де не було кам'яних нагробників, тільки земляні могилки — геть зарослі й затоптані, по них їздять діти роверами, а в кущах процвітає пияцтво і проституція. Автор думає, що таке запущення цвинтаря не є тільки наслідком природних атмосферичних процесів, йому напевно помагала людська рука. Недалекий уже той час, таке мерещиться йому в голові, коли з лицемірним пієтизмом позбирають усе, що залишилось і ложать десь на купку в одному кутку, хочби навіть і з гарним написом, а цвинтарище зужиють для інших цілей.

Для всіх мешканців Коломиї завели тепер новий цвинтар, де ховають без розбору, якої б він не був релігії, і ніде інде хоронити небіжчиків не вільно. Цвинтар лежить на полях далеко за містом аж під селом Раківчиком, де воно межує з колишньою німецькою колонією Маріягільф. Якимсь чином жиди добилися, що їм дозволили перевозити покійників до Чернівець і хоронити на тамошньому жидівському цвинтарі. У Чернівцях діє сильна релігійна жидівська громада буковинських бесарабських і молдавських жидів, і різними впливами вдалося їм зберегти для себе той привілей.

У.

Минули три тижні, прийшла пора нашому подорожньому вертатись у Польщу. Це друге його прощання з Покуттям і Коломиєю проходило вже значно спокійніше і зрезигновано, не було вже колишнього патосу, бо не було й молодости, не стало й польського "моцарства", лишилася тільки сателітна країна, хоч і з найлегшим у цілому комплексі "країн соціялістичного блъоку" режимом, про який покищо і мріяти не можуть "союзні республіки батьківщини трудящих". З жалем і смутком глядів він крізь вікно у вагоні на "цю гарну польську землю, що за нею тужать серця всіх, хто тільки бачив її

красу, а яку наші союзники легкою рукою віддали ворогам Польщі. Дав би Бог, щоб ця розлука Покуття з Польщею не тривала довго!"

Яке враження в українського мешканця чи колишнього її жителя може лишитися після перечитання того спогаду-репортажу? Хіба пригадати стару правду, що "горбатого й могила не виправить". Щоправда, обивателів типу автора листів куди менше тепер, як перед 50-ти роками, число їх малітиме й далі. Бачимо вже багато людей нових, що хотіли б забути тисячолітню ворожнечу в обличчі смертельної небезпеки для обох народів від страшних сусідів, але мине ще багато років, немало води потече у Вислі під мостами Варшави і в Дніпрі коло Києва, поки це станеться.

За листами-репортажами М. Ґінтера „Ґвязда полярна", серпень 1976.

ПРИМІТКИ

[1] Магістратами називалися в Галичині з австрійських часів уряди міської управи.

[2] Окраїнні, на окраїнах держави.

[3] Генрик Сенкевіч, польський письменник, що в першій частині "Огнем і мечем" свого тритомника з доби Хмельницького з погордою та зневагою ставився до українського народу та його козацького політично-військового проводу і мав величезний вплив на виховання дальших поколінь галицьких поляків.

[4] Альянтів з другої світової війни, що в Ялті віддали непольські етнографічні землі Сталінові.

[5] Філософ у старовинній Греції, знаний із своїх скромних життєвих потреб, він жив у бочці й шукав "людини" із свічкою в руках.

[6] Тільки для німців.

[7] Автор скрізь подає давні назви вулиць ще з польських або австрійських часів, тільки тут і там згадує, як вони називаються тепер.

[8] Туфлі, черевики без халявок, так звані колись у Галичині "півчеревики".

[9] Літературне псевдо, правдиве прізвище Баб'юк. Колишній добровольець до УСС, Ірчан в час революції підпав під вплив комуни, його вислали до Канади, де він накоїв багато лиха серед українських поселенців, після чого вернувся в Україну, де його нагородили за заслуги безплатним пашпортом до царства св. Петра, а потім, після смерти Сталіна, він був реабілітований, видали збірку його творів і назвали кіно в Коломиї, де він ходив до школи, його іменем.

ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ МІСТА КОЛОМИЇ

Б.Р.

Про дуже просту, але й загадкову назву цього міста ходять різні версії — народні й нібито наукові, але міцної й переконливої думки в них нема, так що й досі походження цієї назки дослідники не знайшли, тому й доводиться приймати версію яка кому подобається.

Коломия — старе місто, якому вже понад 750 років, коли рахувати від першої згадки про нього в Галицько-Волинському літописі під 1240-м роком ("не можеши отдати ю сима, яко велиции князи держать сию Коломию на роздавание оружником", 1240/525/20), але це не значить, що Коломия в тому році була заснована. В той час вона була досить значним містом, осередком торгівлі сіллю, отже тоді місту могло бути бодай п'ятдесят років, як не більше, бо міста тоді розвивалися не так швидко як тепер. А крім того, воно вже тоді було осередком волости, де жило різнородне населення — крім ремісників та купців, там жили й бояри.

Деякі дослідники думають, що коли в місті проживали бояри, а біля нього була якась князівська резиденція під назвою Княждвір, то це свідчить, що місто було тоді одним із провідних осередків Галицького, а потім Галицько-Волинського князівства. Відомий історик Іван Крип'якевич згадує, що в княжий період "На Підгірю найзначнішою оселею була Коломия", і Коломийські землі великі князі тримали для своїх оружників, а це свідчить, що Коломия існувала вже в половині 12-го століття, отже яких сто років до згадки в літописі.

Але дати заснування не знаємо.

Трапляються й думки, що місто постало ще в VII ст., а знахідки археологів свідчать, що місто постало в 10 ст. Кол. професор Коломийської гімназії (німецько-польської) Леопольд Вайгель (той самий, що вчив географії Стефаника й Мартовича й насміхався з них) згадує у своїй брощурі "Рис мяста Коломиї"(1877),що перед 1240 роком це місто ніде не згадується в літописах чи хроніках, але це не доказ, що воно не існувало давніше, тільки, може, не було причини згадувати про нього, поки воно не стало більш відоме як осередок торгівлі сіллю. Воно могло початися вже тоді, коли там починали добувати сировицю, варити сіль і помалу виросло в торговельний осередок, звідки вивозили сіль майже по всій Україні. Але де воно спочатку стояло, це інша справа.

Автори нарису "Давньоруське Придністров'я" (І. Русанов і Б. Тимощук) думають, що в той сам час, в половині 12-го століття, на лівому березі Прута, були побудовані головні князівські кріпості — коломийська, снятинська і чернівецька, які існували до татарського нападу — а вони й могли бути початком міста, але згадані автори думають, основуючись на народних переказах, що на гористому березі Прута напроти теперішнього міста, стояв замок, який пізніше зруйнували татари, а про його існування свідчить мікротопонім "замчище". Чи вони мали на думці Воскресінецьку гору, де колись стояв замок, а тепер росте ліс, що його нарід називає "замчищем", невідомо, але вони здогадуються, що на правому березі Прута розміщений був Дитинець, тобто укріплена частина міста, а на лівому березі була частина, де жило торговельно-ремісниче населення.

Це, очевидно, лище здогад, який має деякі підстави правдоподібности, але інші вістки кажуть, що Коломия первісно мала місце над самим Прутом, де пізніше був т. зв. студентський парк (тепер, здається, парк ім. Тараса Шевченка). Згадані автори нарису "Давньоруське Придністров'я" думають, що до кінця 16-го ст. осередок міста, над самим Прутом, терпів від виливу ріки, й укріплення міста були застарілі, які треба було поліпшити, тому люстративна комісія в 1616 р. визначила для міста нове місце, на якому стоїть тепер. В 1629 р. перебудова й переміщення міста були вже закінчені. А що сталося з укріпленням — не відомо.

Все це одначе нічого не говорить про назву міста, звідки вона взялася, від чого воно так називається. Народна етимологія виводить назву від того, що купці, які приїжджали із сходу, цебто з України, переїздили через болотнисті терени між Заболотовом і Коломиєю і в Коломиї мили колеса (кола) в ріці, отже Коломия, це *коло мия,* місце, де колись *мили кола* (колеса). Це дуже проста й наївна етимологія, хоч і приманлива, але в дійсності непереконлива, бо в той час, коли купці їздили до Коломиї по сіль. Коломия вже була Коломия, незалежно від того, чи купці мили кола в Пруті чи ні. Можна думати, що місто почалося тоді, коли там збудували твердиню, або й тоді, коли там починалося солеварення, спочатку, може, для власного місцевого вжитку, а пізніше для торгівлі. На самому початку міста воно мусіло мати якусь назву, а вона могла бути та сама, що й тепер або інша. Коли та сама, то не могла походити від миття коліс, бо в самих початках, "чумаки" ще не їздили до міста по сіль, отже й не було миття коліс, а назва мусіла постати від чогось іншого.

В. Грабовецький, доктор історичних наук і доцент тих же наук А. Чорний згадують, що перші дослідники пов'язували походження назви міста від римського Коломіа. У нас є записка Степана Гаврилюка (сина професора Іллі Гаврилюка), що він бачив у Парижі мапу Европи з 1637 р., на якій Коломия позначена як Колонія. То було для нього, пише він, несподіванкою, але він знає з історії, що в 101-106 рр. н.е. римський імператор Траян ішов походом на

дунайських даків (які за Нестором були слов'янським народом), а північна границя римської імперії простягалася аж до ріки Прута. А також він знає, що на Коломийщині селяни при оранці натрапляли на римські монети. Отже, можливо, думає він, що назва Коломиї може походити від назви чи слова *колонія* або, додамо, від назви, яку згадують обидва вчені історичних наук, *Коломіа*. Таким чином Коломия була б одним із найстаріших українських міст після Києва.

Але переглянемо ще інші версії. Історик Іс. Шараневич згадує у своїй праці "Початки слов'янські на схилах Карпат" (1879), що Коломия, це поселення коло річки Миї, бо давні слов'яни кожну річку називали Мия — інша версія каже, що нарід називав лише ріку Прут цією назвою (Мия) — отже місто *коло* (біля) ріки *Миї* називали Коломия. Інший історик, Антон Петрушевич, також думав, що назва міста має в собі слово чи назву Мия, яке означає ріку, а в народі начебто збереглася первісна назва Прута *Мия*, над якою чи коло якої стояло місто, назване народом Коломия. Варто згадати, що й польський письменник Вінкентій Поль писав у своїй праці "Побіжний погляд на північні схили Карпат" (1851), розглядаючи ріки Прикарпаття, що гірські люди називали Прут Мия.

Подібну версію з цією назвою ріки *Мия* подав нам Іван Кузич з Березова Березовський, котрому, як він казав, розказував колись, ще як він парубком ходив колядувати, старий 90-річний дід, на прізвище Коломийчук, що десь там, де Прут сходиться з Пістинькою в селі Лючі коло Березовів, стояла колись дерев'яна статуя слов'янського божка Мия. В тому місці біля статуї був брід, яким люди переходили на другий берег, але коли впали дощі і була повінь, то його предки помагали людям переходити на другий бік, а люди залишали під статуєю Мия хлібину або колач, які забирали перевізники, його предки, й тому люди назвали їх коломийчуками, цебто тими, що працювали *коло* статуї божка *Мия*.

З того оповідання І. Кузич зробив свій висновок, аналогічний, що над бродом Прута в с. Воскресінцях стояла статуя божка Мия, від якого й пішла назва Коломия. Він думає, що місто було засноване нашими предками антами у IУ-УІ ст. нашої ери.

Всі ці версії з Миєю звучать начебто й переконливо, але тут є певне "але" — сумнів викликує той факт, що в давній руcько-українській мові тих часів не було прийменника *коло* у значенні біля, поруч. Ми не маємо записів чисто народної мови тих часів і не можемо доказати, що в ній був або не був цей прийменник, але все таки народна мова досить широко проникала в книжну мову, староцерковну, а в записах тієї мови цього прийменника не було. Словник І. Срезневського "Матеріяли для словника давньої руської мови" (1893), не подає цього прийменника, тільки його тодішній відповідник *возле, возли, близь, у*. Два перші збереглися в російській мові, а два останні в українській. Етимологічно-семантичний словник митроп. Іларіона-Огієнка

(т. II, 1982) подає слово *подлг* на означення місця (біля, коло, при). Нема цього прийменника і в Лексиконі Памва Беринди з 17 ст. З цього виходить, що коли починалася Коломия, в тодішній русько-українській мові не було прийменника *коло,* то й не могла постати назва міста, яка починається тим прийменником, якого тоді не було. Або місто називалося інакше, а потім йому присвоїли теперішню назву. Але й не знати напевно, чи така назва ріки існувала або чи якомусь третьорядному божкові ставили статуї над рікою.

Правда, в Галицько-Волинському літописі трапляється кілька разів прийменник *около* у значенні навколо, довкруги чи кругом. На думку І. Огієнка, від нього походить пізніше *коло* у значенні при, біля, у, але в часі постання Коломиї прийменника *коло* ще не було. Отже й не могла постати назва з невідомим прийменником *коло* Прийменник *около* зберігся в російській мові.

З усього вище сказаного можна робити висновок, що назва міста Коломия мусить бути багато пізніша від самого міста, коли в мові з'явився прийменник *коло*, або вона давня й походить від латинського слова *колонія* чи *Коломіа,* як ми раніше згадували.

Можна згадати ще версію, що назва походить від румунського слова *кулмен,* що означає горбок або холм біля ріки Миї, нібито Прута, але місто, як знаємо, від самого початку стояло на рівнині, де жодного холму чи горбка не було . Горби починаються на правому березі. В цій версії одначе є натяк на Воскресінецьку гору, де справді було якесь міське поселення, нібито початки Коломиї, зруйновані татарами, і відбудоване на лівому березі трохи далі, але це здогади, що їх заперечують інші здогади чи вістки.

Була ще версія, що місто збудував у 1214 р. перший галицький коронований король угорського роду Коломан і назвав його своїм іменем, яке потім перетворилося в Коломию, але ця версія теж не має підстав, бо Коломан був ще малолітній — 4 роки, коли його папа Інокентій коронував (1215-1216) внаслідок змови угорського короля Андрія і польського Лєшка, які хотіли поділитися Галичиною. Але Коломан був королем усього кілька років та й Андрій незабаром посварився з Лєшком, який запросив собі на поміч новгородського князя Мстислава Удатного, а той вигнав мадярів з Галичини і сам став галицьким князем (1219 р.). Отже версія з Коломаном зовсім відпадає.

Це були б головніші відомі версії про походження назви нашого міста, але ніодна з них не має безсумнівної переконливости, так що залишається далі досліджувати версію про римську колонію, чи в ній не коріниться назва нашого міста.

КАРПАТСЬКО-ПОКУТСЬКО-БЕСАРАБСЬКА РІКА ПРУТ

Б.Р.

Місто Коломия невіддільно зв'язане з рікою Прутом, як Київ з Дніпром, тому варто з нею ближче познайомитись. Стародавня її назва Піретус. Вона випливає двома джерелами — одне з-під Говерлі, а друге з-під Туркула в Чорногорі, потім обидва рамена поєднуються й утворюють швидкоплинну ріку, яка пливе горами і забирає з собою води багатьох потоків і потічків та струмків і далі стає сильною сплавною рікою, в Яремчу утворює водоспад, пливе попри Делятин, Ланчин, Коломию, Заболотів і Снятин, входить в Буковину і далі творить границю між Галичиною й Буковиною аж до устя Черемоша. Далі минає Чернівці, а під Новоселицею прощається з рідною галицькою землею й Буковиною і пливе границею давньої Молдавії та Басарабії, "молдавськими рівнинами і степами", як пише Михайло Бажанський ("Краса Снятинщини", 1982) та передає свої води Дунаєві як ліва притока. На румунській території вона на рівнині значно поширюється. Довжина її від джерел до устя становить 910 км. за офіційними австро-польськими обрахунками (Бажанський подає 692 км., ЕУ подає 91 км.), на українських землях біля 240 км. Під Коломиєю Прут широкий на 50-70 м. Під Воскресінцями він місцями творить плесо, де можна втопитися,хто не вміє плавати, а місцями брід (води до колін), і там

Ріка Прут під Воскресінцями. Перевізник перевозить чайкою людей на правий берег. В далині видніє "Воскресінецька гора".

Прут під Коломисю біля "Студенського парку". Перевізник перевозить людей на другий бік.

люди переходять на другий беріг. В інших місцях, де глибше, людей перевозив перевізник човном, чайкою або поромом. Коли в горах впадуть дощі, Прут заливає села. Кільканадцять років тому трапилась була така велика і небувала повінь, що в с. Воскресінцях вода доходила до самого даху сільських хат, а люди сиділи на самому вершку дахів й молилися, щоб Господь хоронив їх "от града, огня і войни" та повені.

До Чернівців Прут мілководний, долина здебільша вузька, правий беріг місцями гористий і стрімкий, а далі долина поширюється до 6 км., а навіть 10 км. на румунській території.

Головні допливи Прута з правого боку — Рибниця (54 км.), Пістинька (56 км.), Черемош (80 км.).

У верхній течії Прут використовують для сплаву дерева — спускають дараби. Коли гуцули наготують досить дерева і пов'яжуть в дараби, тоді відкривають шлюзи в озері високо в горах, вода спливає в ріку й забирає дараби. А як паде дощ, то води в ріці прибуває без тієї, що в озері, і дараби пливуть легко аж до місця свого призначення.

В Пруті живе багато риби всякого рода — в'юн, головатиця, ковбель, мерена, підуства, плітка, пструг, судак, щупак та ін. Селяни ловили рибу різними способами — вудкою, "лакаткою" (сіткою), остями, а навіть руками (під час "тертя")

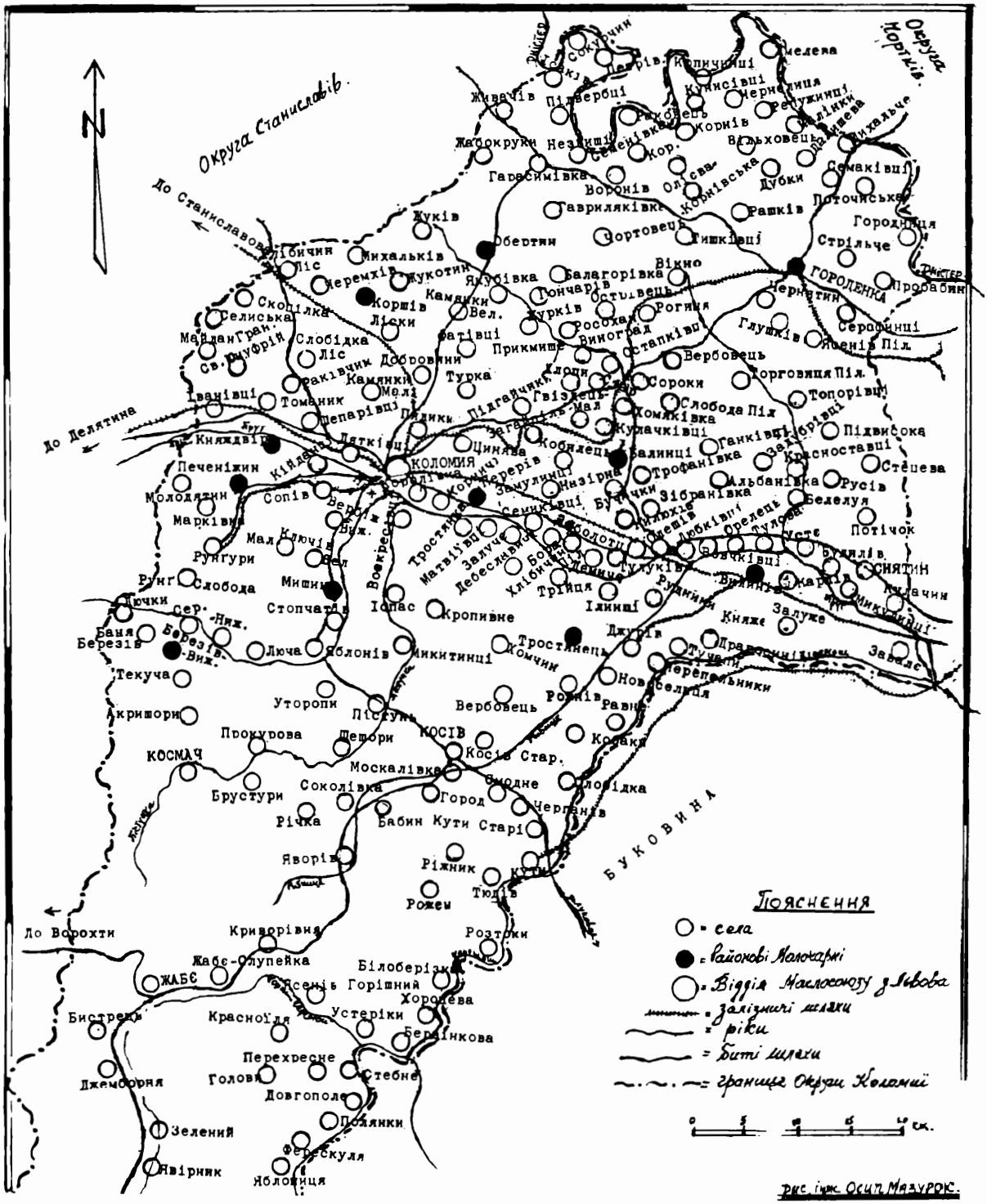
Округа Станиславів
Округа Мортків
До Станиславова
До Делятина
До Ворохти
БУКОВИНА
ГОРОДЕНКА
КОЛОМИЯ
КОСІВ
КОСМАЧ
ЖАБЄ
СНЯТИН
Пояснення
= села
= Районові Молочарні
= Відділ Маслосоюзу з Львова
= залізничі шляхи
= ріки
= Биті шляхи
= границя Округи Коломиї
0 5 10 15 20 см.
рис. інж. Осип Мазурок.

Дараби пливуть Прутом біля Делятина.

КЛОПОТИ ПОСАДНИКА КОЛОМИЇ

Лев Рубінґер

Війна 1939 року прийшла до нас і сподівано, і несподівано. З одного боку, всім було ясно, що міжнародна атмосфера згущується і мусить прийти до вибуху, але з другого боку, ледве чи хто міг передбачити такий швидкий розвал Польщі та й те, що німці поділяться нею з большевиками.

Подобалося це кому чи ні, але такий був стан і кожен мусів пристосувати до нього своє життя. Ніякого леґального політичного осередку в українців після приходу большевиків не було, якщо були якісь пляни, якщо обмірковувалися якінебудь перспективи майбутнього, то все діялося в підпіллі. І це підпілля нав'язало контакт зі мною та з іншими громадянами. На одних зборах обговорювали створення української влади на випадок упадку чи втечі большевиків, мені запропонували тоді становище посадника міста Коломиї, і я погодився взяти на себе цей обов'язок.

Швидше, якби хто міг подумати, довелося мені перебрати цей уряд. Під напором німецьких дивізій большевики покинули Коломию, і коли ввійшли до неї перші мадярські військові стежі, застали на місці вже зорганізовану й упорядковану тимчасову українську владу — Окружну управу та управу міста. Спочатку були в нас сумніви, чи зможемо дати собі раду з мадярами. Ми привикли їх уважати історичними приятелями поляків, з першої світової війни лишився спомин як мадярське військо вішало українських селян та арештувало й переслідувало українське духовенство. Та й усього два роки минуло від упадку Карпатської України — кожному ще в пам'яті сиділи мадярські жорстокості. Тому я з острахом очікував, як уложаться мені взаємини з мадярською етапною командою, бо мені як посадникові міста доводилося першому і на кожному кроці сходитися з мадярами.

Хутко я переконався, що мої побоювання були безпідставні. Мадярська військова влада йшла мені скрізь на руку, з їх розмов загального ставлення до мене було очевидне, що їм дуже залежить на тому, щоби втримати добрі стосунки з українцями. Наведу ось такий приклад. Одного дня донесли мені, що мадярські вояки розбили великий млин Ґольдберґа і не тільки вивозять звідти борошно, але й паси з моторів здіймають та хтозна чи не будуть їх розмонтовувати. Я зв'язався телефонічно з етапною командою — комендант негайно наказав розвантажити борошно і віддати паси. Подібних, дрібніших випадків було більше, і я завжди міг рахувати на прихильну поставу мадярської військової влади.

Мадяри залишилися в нас недовго, всього півтора місяця. Вже 10 серпня 1941 року коломийську округу перебрала німецька цивільна адміністрація, Коломия стала осідком одної з округ на чолі з „Крайсгавптманом", а до

управи міста приділили „міського комісара", т.зв. „штадткомісар". В той час міська управа була вже цілковито зорганізована, відповідно до потреб тодішнього часу і наскільки це було можливе в воєнному стані. Складалася вона з таких відділів:

1. Секретаріят — його завданням було приймати сторони та розділювати їх за відділами, давати загальні інформації, вести переписку управи міста й берегти міські архіви,

2. Мешканевий відділ — завідував опустілими хатами, квартирував військові відділи і приділював мешкання,

3. Відділ Суспільної опіки — до нього належало опікуватися незаможними і потребуючими, а крім того, він адміністрував міським сиротинцем і домом старців,

4. Харчовий відділ — видавав харчові картки для мешканців міста, крім німців, опікувався харчівнями і млинами на території міста Коломиї,

5. Господарський відділ — займався чистотою в місті,

6. Фінансовий відділ — укладав річний бюджет, збирав оплати й податки, провадив міське книговодство.

Крім того, при управі міста була ще міська електрівня та пожежна сторожа.

Тут треба сказати кілька слів про особливості самоврядної господарки в галицьких містах і містечках. Від дуже давніх часів, ще за „небіжки Австрії", як тоді говорили — була вона сильно занедбана. Міста були заборговані, майно їх дуже часто розтрачували випадково обирані „бурмістри", на 99% поляки. В міських радах українці майже не мали слова, їх майоризували поляки на спілку з жидами, що разом творили більшість міської людности. Витворилося переконання — часто зовсім слушне й оправдане — що до міської служби йде тільки такий елемент, якому закрита дорога до іншої життєвої кар'єри. „Магістратники" - це була назва, що мала забарвлення певної згірдливости.

Отож тепер, внаслідок недостатнього досвіду і запрацьованого в самоврядній службі персоналу, внаслідок відсутности чеснішого елементу в міських апаратах і чимало теж унаслідок повного відсунення жидів з публічного життя кожен український посадник, не тільки я один у Коломиї, станув перед великими труднощами, не лише реорганізації свого службового апарату, але й дальшого ведення біжучих справ. Ситуація загострилася через воєнний час. Такі самозрозумілі в мирному стані справи, як різного рода будівельний чи інший потрібний до ведення міських підприємств матеріял, тепер виростали до значення першорядних проблем. Звідки взяти вугілля для електрівні? Як роздобути цемент на направу знищених вулиць і хідників? Де купити цвяхів? і т.п. і т.п. — безліч дрібних труднощів, що над ними кожного дня треба було ламати собі голову.

Та при добрій волі й охоті до праці людей, що зголосилися до співпраці зі мною в міській управі, якось поволі давали ми собі раду.

Перші більші труднощі виринули, коли я на практиці зіткнувся з інституцією „штадткомісара". Цей пост був цілком непотрібний. Що мав робити міський комісар, коли всю роботу виконував посадник із своїм апаратом? Політичний нагляд над самоврядуванням зовсім добре міг виконувати сам „крайсгавптман" чи хтось з його референтів, як це зрештою робили колись австрійські чи пізніше польські старости. Через неопределення наших компетенцій поставали конфлікти, і я мусів звернутися до старости з домаганням розділити відповідальність між мною і міським комісаром. На щастя, недовго ждав я на те, дуже швидко прийшла відповідь на письмі: всі міські справи, що ними завідував посадник міста до того часу, належать і далі до нього. А тільки видатки понад 5,000 марок вимагатимуть порозуміння з міським комісарем. Від тоді комісар не цікавився містом, а по якімсь часі його зовсім відкликали, і я залишився сам у міській управі.

Колись, ще за австрійських часів, самоврядування в містах було виборне. Крім виборного посадника, мешканці міста вибирали ще міську раду. Ця система, хоч трохи обмежена і під більшою контролею політичної адміністрації, залишилася і в Польщі. Але тепер, у часі війни, та ще в большевицькій, а пізніше в німецькій дійсності не було мови про вибори. Політична влада іменувала посадника і тільки перед нею він був відповідальний та й могла вона його кожної хвилини зняти з уряду. Але щоденні мої обов'язки змушували мене контактуватися з громадянами, і я не міг покладатися на самих тільки урядовців, конче потрібно було запевнити собі якимсь способом співпрацю міської громадськости, принаймні для того, щоб впливати якось на прилюдну опінію. Для тієї справи я зорганізував при міській управі, точніше, при моєму уряді посадника міста — прибічну раду, з-німецька "Beirat", використовуючи для тієї цілі деякі діючі закони та урядові обіжники. Члени прибічної ради походили всі з моєї номінації, для формальности тільки затверджувало їх староство. Через них, на періодичних засіданнях, я тримав контакт з людністю міста, обговорював різні біжучі справи загального характеру та заслухував їх порад. Співпраця між нами була дуже добра — я їм довір'яв як чесним і поважним громадянам, а вони поважали мене, як голову міста.

Якимсь способом я мусів знайти шлях і до польської та жидівської людности. Якщо йшло про українців, то вони мали свій Окружний допомоговий комітет у системі Українського центрального комітету в Кракові з його підготовою, що поширилася пізніше на всю Галичину. З коломийським Комітетом, тобто з його головою та членами — ввесь час я стояв у якнайкращому дружньому порозумінні, ми старалися взаємно доповняти нашу працю, кожен у своїй ділянці.

Будинок українського Народного дому в Коломиї, краса і гордість коломиян. Там мала приміщення жіноча гімназія „Рідної школи" і музей гуцульського народного мистецтва ім. Йосафата Кобринського.

Не так було з поляками. Вправді для них передбачена була така сама система сітки допомогових комітетів, але вони з неї не користали, принаймні на провінції, стояли в опозиції до всякої ініціятиви з німецького боку. Мали на те свої політичні причини і не моя була справа входити в доцільність чи недоцільність такої постави. Мені треба було тільки якогось організованого способу контактуватися з польською людністю в місті, що теж підлягала посадникові. На те поляки пішли, може, тому, що не мали безпосередньо до діла з німецькою владою, тільки з українською, а може, справді розуміли, що треба ж якось мати доступ до міської управи, де рішалися також їхні життєві справи й інтереси. З тим Комітетом склалися в мене, аж до кінця урядування, взаємини не тільки коректні, але й, можна сказати, добрі.

Найгірше було з жидами. Вони були зовсім вийняті з-під права, і я не мав до них ніякого урядового стосунку, хоч до часу зорганізування ґетта жили вони нарівні з іншими громадянами в місті, що за нього і за порядок у ньому я відповідав. Спочатку я вважав своїм обов'язком опікуватися ними так само, як і іншими громадянами міста Коломиї. Та дуже швидко, так сказати б, дістав по пальцях.

В Коломиї була т.зв. „бавкомпанія", цебто будівельна сотня, що виконувала різні роботи на залізниці. Щоденно до тієї роботи приходив відділ жидів з Коломиї. Одного дня прийшли до мене представники жидів і жалувалися, що наставники побивають їх лопатами при роботі. Вислухавши уважно їх скарги, я їм порадив не виходити на роботу, коли ж вони у своєму безправному становищі побоялися того, я їм казав покликатися на мою заборону. Так вони і зробили. За якийсь час прийшов до мене старшина з тієї сотні жадати вияснення, чому нема жидів на роботі. Спокійно й ділово, як самозрозумілу річ, я йому пояснив, що не можна висилати людей туди, де їх б'ють. У відповідь на те він заперечив мені права виступати в обороні жидів, мовляв, вони не підлягають посадникові, тільки німецькій команді. Не лишилося мені нічого іншого, як при ньому получитися телефонічно із старостою і запитатися, як ця справа мається в дійсності. Крайсгавптман потвердив, що жиди не належать до людности міста, не належать до компетенції управи міста, і я не маю ані правного ані урядового титулу ними цікавитись. З тією хвилиною припинилися всі мої „урядові" стосунки з жидівською громадою міста Коломиї.

Для ілюстрації, в яких умовах доводилося працювати посадникові міста в тих часах, наведу кілька прикладів.

Большевицька влада в Коломиї націоналізувала всі хати вартости понад 10,000 рублів. Коли німці зайняли Галичину, всю націоналізовану власність уважали воєнною здобиччю. Власники націоналізованих домів прийшли до мене радитися, що їм робити, щоб відзискати свої хати. Я приглянувся ближче актові націоналізації майна громадян міста Коломиї і завважив, що націоналізацію домів затвердив тільки тодішній голова міста, в той час, як за

совєтськими законами до важности необхідне було затвердження акту у вищій інстанції. Я виступив з інтерпретацією, що націоналізація була тільки почата і незакінчена. А що вільно було зробити голові міста одного режиму, це саме вільно уневажнити голові міста за другої влади. Остерігали мене з нашої Окружної управи, що за те можуть мене арештувати. Все ж таки я відважився видати власникам посвідки з управи міста, що їхні хати не були націоналізовані. І коли німецька установа для адміністрації жидівським залишеним та націоналізованим майном, т.зв. "Treuhandstelle", перейняла це майно під свою управу, визнала мої посвідки важними і залишила власників домів у спокою.

Губернатор „Дистрикту Галичина" видав запорядок, що тільки той може тримати корову в господарстві, хто має принаймні два з половиною моргів поля чи городу. Корова в воєнний час, та ще й для родини з дітьми — добра річ. Багато міщан, щоб затримати корови, зголосили в управі міста, що мають вимагану мінімальну кількість двох з половиною моргів землі і наш господарський відділ переслав цей список до губернаторського уряду. Корови міщанам залишили. По якомусь часі прийшов розклад континґенту для Коломиї на основі предложеного давніше списка, скільки збіжжя й городовини треба здати державі. Коломийські міщани потрапили з дощу під ринву — врятували корови, але звідки взяти збіжжя? Хіба купувати на чорному ринку? Що робити? Прийшли до посадника, хай радить! Жаль мені стало людей, я розумів їх тяжке положення, але не бачив виходу. На допомогу прийшли мені добрі мої зв'язки з підміськими громадами німецьких колоністів. В порозумінні з війтами громад Маріягільф і Баґінсберґ я перекинув на них більшу кількість континґенту, а потім у їх імени вислав прохання до губернатора, щоб звільнити їх чи пак зменшити їм континґент з уваги на те, що в селах Маріягільф і Баґінсберґ був цього року неврожай через зливні дощі. Тому що йшло тут про німецькі колонії, губернатор прихилився до того прохання, континґент зменшено, і я придбав собі вдячність коломийських міщан.

Німці хотіли забрати „Народний дім" на потреби якогось свого військового відділу. Окружна управа вислала прохання до губернатора, щоб залишити цей будинок українцям Коломиї — в ньому мають приміщення школи й музей. Прийшла відповідь, що будинок був націоналізований за большевиків, управа міста має передати його місцевій військовій владі. Я пішов до крайсгавптмана і представив йому справу, що націоналізація стосувалася тільки приватної власности одиниць чи торговельних спілок, а кожному відомо, що „Народний дім" не був нічиєю приватною власністю, він служив громадським цілям. Мені вдалося переконати його і він видав мені посвідчення на письмі, що „Народний дім" не підлягав націоналізації і таким чином ми врятували його для українських суспільних потреб.

Багато-багато дрібних клопотів затроювали життя посадника в тих часах, зате яка ж сатисфакція, коли вдалося оборонити когось від насилля чи направити заподіяну кривду. В нормальних часах посадник репрезентує місто й веде його господарку, а в часі війни він стає всім — опікуном, оборонцем, батьком. Приходять до вас з жалями, скаргами, плачем і проханням, ви бачите людське горе, часом нужду, і мусіло б у вас бути серце з каменю, щоб не піддатися милосердю. Пригадую, скільки разів доводилося мені інтервеньювати чи то в крайсгавптмана, чи то в начальника місцевого Ґештапо у справах арештованих українців, зокрема у випадку, коли були вістки про їх побиття і знущання над ними. Ходив я туди з обов'язку, без великої надії на успіх, мене приймали й вислухували і здебільша на тому й кінчалося. Одного разу начальник Ґештапо просто і сказав мені, що в'язниця — це не відпочинковий дім. Розмовляли ми про те якийсь час, я доказував йому, що тюрма повинна бути домом поправи, а не знущання, а він тільки усміхнувся і сказав, що може б так було в мирному стані, але тепер війна і нема часу думати про те.

Найбільше мороки було тоді, коли забирали молодь, головно шкільну, на примусові роботи в Німеччину. А в торгові дні це була просто дика ловля людей на вулицях. Що міг помогти посадник чи хто інший? Ходив я до німецької поліції, чи до уряду праці або до старости і в деяких випадках пощастило мені вирвати дітей з тієї недолі.

Коли помимо погорди німців до людей іншої раси чи національности і помимо здичавіння ліпших інстинктів у людині під впливом жорстокої війни вдалося мені тут і там щось добре зробити для моїх земляків, то мені в тому була дуже помічна віками закорінена в німецькому народі пошана й авторитет „бюргермайстра". Це ж на німецькому ґрунті і в німецькому народі найяскравіше оформилося міське, муніципальне право, що поширилося звідти по Європі, головно Східній. Від століть привикли німці поважати вибраного з-поміж себе першого громадянина міста. І того не могли затерти десять літ гітлерівського режиму. Навіть ґештапівець інакше ставився до „бюргермайстра", а йнакше, напр., до судового оборонця чи когось іншого. Не раз і не два мав я нагоду на практиці про те переконатися. Пригадую собі як одного дня, через недогляд, забули ми вислати підводи на залізничну станцію. Ми були зобов'язані доставляти крам із залізниці до німецьких магазинів, але якраз того дня щось зайшло, що господарський відділ управи міста про це забув. За якийсь час влетів до мене німець з криком, що це за порядок, чому не вислано підвід, хто за це відповідальний і т.д. Ще він не скінчив викрикувати, як я попросив його сідати, представився, як колишній адвокат, потім прокуратор, а тепер посадник. Коли німець почув магічне слово „бюргермайстер", відразу як не той став. Перепросив мене за те, що говорив піднесеним голосом і скоро ми все по-доброму полагодили.

Український народний дім в Коломиї з північної сторони.

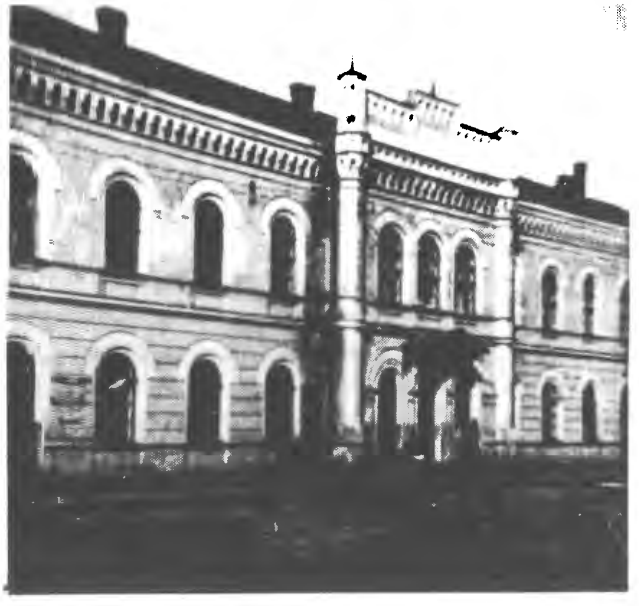

Залізнична станція в Коломиї на лінії Львів-Чернівці.

Не дуже то й безпечно було посадникові в ті непевні дні. Ніхто не знав, що принесе день і як перебудемо ніч, чи оглядатимемо ще сонце, чи, може, перенесемося ,,на лоно Авраама". Поминаючи те, що кожної хвилини могли нас схопити ґештапівські кіхті, була ще небезпека від польських підпільних організацій, що вміру гіршання ситуації німців на воєнних фронтах, сміливіше підносили голову. Неодин українець на видному місці впав їх жертвою. Грозили й мені. Якось раз невідомі люди замордували польського лікаря, колишнього директора шпиталю. Вже на другий день дістав я листа від таємної польської організації, що у відплату за те жде мене така сама доля. Такі ж листи, крім мене, отримав ще о. прелат Русин та інші українські громадяни. Не дуже було часу думати про те, все ж не можна рахувати приємним, коли дістаємо листа з погрозами. Я був обережний, і це одного разу поставило мене навіть у досить дивне становище, бо я мусів недовір'яти незнаним мені прохожим на вулиці в німецьких одностроях — то був час, коли всі підпільники — українські, польські й большевицькі — маскувалися німецькими військовими одностроями. Запитав мене незнаний німець на вулиці, куди дорога до дитячого садочка, а мені привидівся в ньому підпільник, я збув його нічим і скочив у бічну вуличку. Кілька днів пізніше, в часі бранки до ,,бавдінсту", зайшов я до їх команди і там пізнав того незнайомого німця, то був новий командант ,,бавдінсту". Ми розбалакалися і я розказав йому, яка психоза шириться між людьми через ненормальні воєнні часи і що навіть така людина, як ,,бюрґермайстер" інколи не вільна від неї.

В ім'я правди мушу сказати, що з німцями не мав я багато клопоту. Я знав, чого від них можу сподіватися і до яких меж ставити їм домагання від мого уряду. В тих границх я завжди міг бути певний, що мені не відмовлять, а часом і поможуть, коли зручно представити справу, начебто вона лежала в їхньому інтересі. Пересічний німець любить порядок і коли з тої точки погляду до нього підходити, все можна мати надію на якийсь успіх. Чимало речей удалося мені перепачкувати за німецькою урядовою санкцією під претекстом, що того вимагає ,,орднунґ".

Зате гірш чуми й зарази були справи з т.зв. ,,фольксдойчами", цебто поляками й українцями німецького походження. Чесні люди з-поміж них трималися народу, серед якого виросли і в культурі якого виховалися. Тільки ласі на наживу і легше життя типи записувалися в фольксдойчі і затроювали життя по всіх урядах, де могли мати надію на якусь ,,хапатню". Само собою, не минали вони й мене, нахабно домагалися різних привілеїв, покликаючись на своє німецьке походження. Один з таких фольксдойчівських типів вивів мене з рівноваги, що я мало за двері його не викинув.

— Не говоріть мені тут про ваше фольксдойчерство, бо знайте, що ви говорите з ,,райхсдойчем".*

* Громадянин німецької держави.

Це приголомшило його, бо пригадав він собі, що на дверях у мене висіла табличка з написом „д-р Лев Рубінґер", а це прізвище німецьке.

Щоправда, мій батько походив з німецького роду і був римо-католиком, але наша мати була українка і виховала нас в українському дусі, вся наша родина була зв'язана з українським народом і ми всі почувалися українцями, вважаючи нечестю відрікатися від свого народу за сумнівної вартости правні чи матеріяльні привілеї. Тим більш осоружні були для мене типи, що носилися із своїм „фольксдойчерством", як сірий кіт з оселедцем.

Я мав те щастя, що натрапив на добрих співпрацівників в управі міста. Мій заступник, як і ще один громадянин, що працював на становищі начальника господарського відділу і нашого юрисконсульта, були людьми повної громадської відповідальности, і ми гармонійно та в згоді тягнули цей віз, що до нього запрягла нас не німецька окупаційна влада, тільки вибір і призначення з волі української громади ще далеко до приходу німців. Що значить мати добрих друзів і дорадників у нервовій праці в небезпечному часі - можна собі уявити. Не раз приходило мені на думку, та ще й тепер часом згадую про те, з якою любов'ю до того діла працювали б ми всі, якби нам було дано жити й діяти в нашій власній, українській державі.

Коломия, вул. Костюшка. Зліва будинок музею „Гуцульщина".

„ЯКЕ МІСТО НАЙГАРНІШЕ В СВІТІ?"

Віталій Веред

Саме слово Коломия збуджує безліч почуттів у душі українця, а особливо західного, а тим більше гуцула... Я народився, виріс, жив і працював у Коломиї, серед гуцулів, які вважали мене за свого, хоч я лише напівукраїнець. Наскільки великою є любов місцевих українців до Коломиї, свідчить така розповідь-легенда, що її знають у Коломиї дослівно всі.

Під час перебування Хрущова в Америці з так званою "візитою дружби", його супроводжував, кажуть, український письменник Мельничук. Цей добродій виступав перед українцями і казав, що він гуцул. Тоді підійшов до нього старий українець і сказав: „Якщо ти гуцул, то скажи мені, яке місто найгарніше в світі?" - "Коломия", - відповів Мельничук. "Бачу, що ти таки справді гуцул", - сказав старий.

Правда це чи вигадка, але Коломия - справді гарне містечко, невелике, але й немаленьке, із затишними, зеленими, романтичними вулицями, садами й садочками, старими будівлями і своїм власним шармом, якому не знайти іншої назви, крім "коломийський шарм".

Нові будівлі, що з'явилися за часів совєтської влади, ледве чи прикрашують Коломию; багато з них збудовані за "типовими проєктами" і не враховують ані місцевого стилю, ані українських традицій в архітектурі. Інші хоч не "типові", але також ледве чи органічно поєднуються із старими будинками. Нове життя - владне, чуже й нахабне - суне на Коломию і на весь край, а край пасивно обороняється, намагаючись залишитися самим собою, зберегти властиві йому спадкові риси, свій власний дух і мову.

У Коломиї є єдиний у світі музей Гуцульщини, де зібрано предмети, які звичайно цікавлять етнографів, - національний одяг, взуття, музичні інструменти, посуд, елементи місцевої архітектури, народні художні вироби. Певна річ, там нема предметів, які мають пряме або посереднє відношення до релігії, і в іноземця може скластися враження, що в цій землі релігії ніколи не було. Попри це, місцеві українці дуже пишаються цим музеєм, бо відчувають, що це одне з небагатьох місць, де національні традиції не приховують і не нищать, де можна сміливо сказати: "Бачите, є таки в нас власна національна культура!", та ще й додати нишком, якщо ніхто сторонній не чує: "І аж аніскільки не схожа на російську!"

Можна твердити, що місцеве населення навчилося використовувати ту суперечність в совєтській національній політиці, коли з одного боку, влада намагається російщити і культурно нівелювати неросійські народи, а з іншого, старанно будує фальшиву декорацію розквіту національних культур. Гуцули, як і взагалі національно свідомі українці, намагаються зберегти свою національну культуру під виглядом, що це нібито та фальшива декорація, яку збудовано за дозволом влади для обдурювання закордону. Становище трагічне, але й комічне одночасно.

У центрі Коломиї збереглися старий ратуш, яким пишаються старі коломийці, збереглася і стара церква, а католицький костел перетворено на комору, де зберігають бозна що. Церква тепер зветься, звичайно, російською православною, хоч там ще існує так-сяк властивий усім колишнім греко-католицькими церквам старий дух, і порівняно небагато елементів російського православ'я досі вдалося прищепити на Гуцульщині. І тут дається взнаки ще одна суперечність (або кажучи "діялектично", інший бік тієї ж таки медалі) совєтської внутрішньої політики: борючись проти релігії, влада одночасно всіляко підтримує російську православну Церкву в її намаганнях накинути російський дух в неросійських частинах держави. Отже, гуцули можуть більш-менш вільно відвідувати церкву, вдаючи, що вони цілком погодилися з її російським обличчям, а насправді плекають свої старі релігійні традиції. Це дещо нагадує дитячу гру у "схованки". У кожному разі, священик досі залишається найбільш шанованою людиною в місті і навіть члени партії таємно охрещують дітей, а селяни в довкільних селах навіть і не уявляють, що можна залишити дитину неохрещеною або обмежитися цивільним шлюбом. Митрополита Шептицького досі пам'ятають і шанують, старші розповідають про нього молодшим, і, якщо десь на Харківщині, наприклад, ви можете зустріти багато людей,які ніколи й не чули цього прізвиша, то на Західній Україні важко навіть уявити людину, яка не знає, хто такий Шептицький.

Гуцульщина залишається одним з районів України, де все ще панує українська мова. У селі вона панує неподільно, а в місті переважає, при тому по-українськи розмовляє й більша частина інтеліґенції, і партійний апарат, і міліція. Це неправильна думка, що росіяни всюди насаджують партійно-державний апарат, що складається переважно з росіян. Насправді, їх політика хитріша: місцевий апарат складається з представників місцевого населення. Серед партійних та інших начальників є досить багато "східняків", є якась частка росіян, але дуже багато й місцевих — "західняків", гуцулів. На всіляких нарадах, а особливо в присутності представників з области або з Києва, вони розмовляють по-російськи, але щоденною їх мовою залишається українська. У селі українська мова трохи змінилася в напрямку наближення до української літературної мови, з'явилися також деякі русизми, але все ж таки це ще й досі — гуцульський діялект; а в місті, серед української інтеліґенції,

це – літературна українська мова, з деякою домішкою гуцульських елементів та з гуцульською вимовою, наголосами.

Коломию оточують села та містечка з досить відомими з фолкльору та з самвидаву назвами: Космач, Вижниця, Косів. Там ще можна бачити справжню Гуцульщину: національний одяг, виготовлюваний вдома, зелені капелюхи з пір'ям, гаптовані в гуцульському дусі сорочки тощо. Селяни дбайливо плекають свої національні особливості, той кольорит Гуцульщини, що є для "східняків" екзотикою, а для гуцулів — це їхнє життя, їхня суть. Я деякий час працював у селі Брустурах — типовому гуцульському селі, де більша частина населення займається виготовленням народних художніх виробів з дерева. Тепер це дуже модне, навіть і за межами України. Центром цього художнього промислу є Косів, де є навіть художнє училище і художній цех. Але кращі є художні вироби, виготовлені не в Косові навченими в училищі майстрами, а в селі, де збереглися справжні, не фальшовані міськими імітаторами народні традиції. Колекціонери народних художніх виробів (а такі в СССР, і навіть серед партійної еліти, не кажучи вже про працівників культури та тих, що коло них обертаються) це знають, і сільські майстри заробляють дуже добре. Добре заробляє на цьому й держава, яка скуповує і продає за багато вищу ціну народні художні вироби, значну частину — за кордоном. Матеріальне становище селян, на загал, досить добре, хоч останнього часу погіршилося разом з погіршенням економічної ситуації в усій державі.

Дуже сильний є місцевий патріотизм. Хлопці, що йдуть до війська, повертаються, як правило, назад на Гуцульщину, і це є те, що відрізняє гуцулів від більшости інших груп українського населення: адже сільські хлопці звичайно намагаються після військової служби "зачепитися" в місті, часто навіть у далеких від України кутках держави. Майже нема мішаних подруж у селі й зовсім нема, а в місті вони трапляються рідко. Весілля цілком традиційні: гуляє ціле село протягом кількох днів, співають лише українських пісень, танцюють гуцульські танці, виконують старовинні народні ритуали. А попри це, все ж таки помітним є поступове "розмивання" народної традиції, занепад її, що особливо дається взнаки у місті.

Але що незмінне — це фізичний гуцульський тип по селах. Тут можна милуватися тим орлиним гірським українським типом, який у своїх найкращих зразках є просто надзвичайно, дивовижно гарний. Я дивувався, як гуцули можуть танцювати на весіллі протягом багатьох годин до ранку, а вранці йдуть на працю, і не помітно в них втоми.

Інтеліґентні гуцули також тримаються своєї землі, і в Коломиї є інтеліґентні родини, які спадково посідають місце лікарів, учителів тощо. Традиційна замкненість Гуцульщини відчутна донині, і гуцульська інтелігенція навіть намагається цю замкненість культивувати, створюючи щось на зразок гуцульського заповідника. На жаль, владі це аж ніяк не подобається, і гуцулам

Коломия, вул. Собєського, направо ратуш із західної сторони.

Зліва будинок коломийської гімназії, вул. А. Міцкевича.

напевно не вдається довго втримувати свою місцеву замкненість, якщо, звичайно, довше існуватиме ця влада.

Одним з осередків місцевого культурного життя є самодіяльний хор при Будинку вчителя в Коломиї. Для місцевих інтелігентів цей хор — не так засіб для осягнення якихось музичних успіхів, як місце, де вони можуть відпочити душевно, прилучитися до своїх національних джерел, відчути себе не партійними чи безпартійними, не передовиками виробництва чи виконавцями держаних планів, не службовцями держаних установ, а просто українцями, свідомими своєї національної та місцевої своєрідности. 1977 року, коли я виїхав з СССР, цей хор ще існував, але не знаю, чи він існує досі. Адже влада ставить собі за мету нищити саме такі культурні осередки, де ще зберігся національний дух. Можливо, що хору вже нема, а ще ймовірніше, що його перетворили або з часом перетворять на звичайний радянський "колектив", де співають пісень про партію та про комунізм. Алеж тоді доведеться тягти людей до цього хору силоміць.

Як ставляться ці люди до радянської влади? Звичайно, вони реалісти і розуміють, що жити,треба якось пристосовуватися і годувати дітей. Кожний сам визначає, як далеко його сумління дозволяє заходити в коляборуванні з владою. Деякі заходять аж занадто далеко, деякі обмежуються конечним мінімумом. Але для більшости національні ідеали залишаються живим і життєдайним змістом життя. І це навіть тоді, коли їх практична щоденна діяльність не пов'язана з цими ідеалами, ба навіть рішуче їм суперечить. Таке роздвоєння взагалі властиве совєтським людям, а тим більше за особливих умов Гуцульщини. У кожному разі, нікого так не шанують, як Шевченка, і коли біля Коломиї десь вісім-десять років тому спорудили пам'ятник Шевченкові, то він став місцем, куди йдуть на прощу, як до святині. Це досить неприємний для влади факт, але ось що дивно — владі вдалося створити в цілого неукраїнського і в значної частини українського населення (але не серед "західняків", звичайно) враження, що Шевченко був одним з "революціонерів-демократів", лише трошки гіршим від Чернишевського або Герцена, але жодним чином не співцем української своєрідности і ворогом Москви. Запитайте навіть серед жидівських інтелігентів з України, які нині в Ізраїлю, чи був Шевченко ворогом Росії? Я спеціяльно зробив такий дослід — запитав у десятох моїх знайомих, і ось що я почув: здивоване знизування плечима або й різке заперечення цього цілком очевидного факту. Алеж вони читали Шевченка. Важко навіть уявити й пояснити, як людина здатна під впливом шаленої пропаґанди, під впливом уроєння, навіюваного змалку, цілком втратити чуття сенсу слів, які вона читає.

Гуцули, як і взагалі західні українці, міцно тримаються один одного, допомагають своїм землякам; в них дуже міцні родинні та дружні зв'язки, в них значною мірою збереглася стара мораль — мораль замкненої своєрідної і гордої етнічної групи. Цікаво, що їхнє ставлення до жидів — цілком добре,

хоч існує виразна межа між "своїм" гуцулом та жидом. Попри цю межу, жида вважають за громадянина української землі, який має всі громадські права, включно з безперечним правом вважати цей край за свою батьківщину. До жидів там звикли, і вони для місцевого населення є частиною нормальної дійсности.

Зовсім інкше ставляться до росіян. Росіянин для гуцула— чужинець, при тому чужинець небажаний і нахабний. Не знаю, чи асоціюються в свідомості гуцула поняття "росіянин" та "окупант", але ставляться до росіян саме як до окупантів. Звичайно, на праці та на вулиці це доводиться приховувати, але іноді стаються раптові вибухи ворожости до росіян, і тоді виявляється справжнє ставлення до них. Мушу сказати, що я сам ворожости до росіян не відчуваю, вважаючи, що вони так само або майже так само пригноблені режимом, як і неросіяни, але для національного свідомого українця росіянин — це, насамперед, представник і захисник ворожого імперіялістичного панування, і саме це визначає ставлення до росіян.

Пам'ятаю один жахливий випадок у селі Брустурах. Якийсь росіянин, добре випивши, з п'яних очей сів не до того автобусу, до якого хотів, і приїхав до Брустур. Оскільки автобус далі не йшов і мав вертатися назад, пасажири збудили його і сказали, що треба виходити. Вийшовши і побачивши, що він у незнайомому місці, п'яничка здійняв галас, штовхнув якусь дівчину і став лаяти "хохлів", які нібито, навмисне привезли його не туди, куди йому треба. На автобусній зупинці було багато людей, а був саме час Різдва, і в селі гуляли, кругом було повно селян. Тут і стався один з таких раптових вибухів антиросійських почуттів. П'яничку побили до непритомности, за волосся тягли вулицею вздовж села, били ногами і калічили, хто як міг. І це були ті самі гуцули — стримані, статечні і навіть якось по-своєму величні, що їх знав з щоденних контактів. Я ніколи не повірив би, що вони здатні на таке. Той росіянин залишився живий, але цілком скалічений.

Міліція провадила слідство, але ніхто нікого не виявив, а сам той росіянин не міг нікого впізнати з обличчя, отже, нікого не покарали. Я потім мав бесіду з одним з місцевих лікарів, з відомої гуцульської інтелігентної родини. Він прямо сказав мені, що в цьому росіянинові селяни побачили ніби втілення тієї сили, яка пригноблює їх, нищить їх національне єство. Гуцули, на загал, люди досить лагідні, але не такі, з якими можна безпечно сваритися. Якоїсь миті їх терпець уривається, і тоді вони можуть бути страшні.

Коломия і вся округа, аж до кордону на заході, є закритою зоною. Це означає, що туди не можуть потрапити ані іноземні туристи, ані іноземні працівники преси, ані іноземні дипломати. Радянські громадяни з інших країн мають одержати спеціяльний дозвіл, якщо хочуть потрапити до закритої зони. Щоправда, на Гуцульщину досить часто приїздять польські громадяни, іноді чеські або угорські. Це — родичі місцевих жителів, яким вдалося одержати дозвіл на відвідини своїх близьких. Але назагал чужинцеві, навіть і

совєтському громадянинові дуже важко потрапити на Гуцульщину, крім тих випадків, звичайно, коли держава його туди висилає. Це пов'язане з двома обставинами — близькістю кордону (закрита зона існує вздовж усього державного кордону СССР) і наявністю в краю величезної кількости військових баз. Гуцули жартують, що довкола них нема лише військової фльоти. Крім фльоти, є все — військові аеродроми, ракетні бази, танкові дивізії, повітряно-десантні частини... Не бракує і спеціяльних підрозділів МВД та КҐБ, призначених для придушення народних заворушень. Кількість військовослужбовців така велика, що в Коломиї навіть збудували величезний будинок старшин. Слід зазначити, що в СССР будинки старшин існують лише у столицях республік, в центрах військових округ та в деяких обласних центрах. Коломия лише районний центр, але там побудували будинок старшин, більший, ніж у Києві. Хоч на самому будинку є напис „Дом офицеров", в газетах цю будівлю називають Клюбом ДТСААФ (ДТСААФ - це Добровільне товариство сприяння армії, авіяції та фльоті). Очевидно, таким чином намагаються приховати, що Коломия є центром надзвичайно великого скупчення військових сил, бо інакше не міг би бути в районному місті Будинок старшин, та ще й такий величезний.

Як на совєтські стандарти, цей будинок багатющий і добре обладнаний. На його чотирьох поверхах є дві кінозалі, концертна заля, ресторан, приміщення для зайнять різних гуртків, кілька більярдних заль і безліч інших приміщень. Часті концерти, огляди художньої самодіяльности та офіційні імпрези відбуваються в цьому „Клюбі ДТСААФ", але звичайно там розважаються старшини, члени їх родин та запрошувані ними дівчата, що їх геть усі називають словом, якого не можна навести в пресі. На відміну від міст на схід від Карпат у Коломиї місцеві дівчата майже не зустрічаються з старшинами. З ними зустрічаються, а іноді й одружуються, майже виключно росіянки або східні українки. І це попри те, що серед старшин є досить багато українців зі сходу. Я чув, що таке становище існує лише в республіках Закавказзя та в Гуцульщині і більше ніде.

Такою я бачив Коломию кілька років тому і такою я залишив її з болем у серці. Вже тут, в Ізраїлю, я зустрівся з людьми, які виїхали з Коломиї пізніше від мене, приблизно три року тому. Вони розповідали про нову акцію влади з метою зруйнувати той „гуцульський заповідник", яким є Коломия та округа. Акція була спрямована проти кількох найвідоміших місцевих інтелігентів, яких засудили на різні терміни ув'язнення за звинуваченням у хабарництві. Тут треба, пояснити, що це за „хабарництво". На Гуцульщині є звичайні грошові розрахунки між людьми, — розрахунки, які з погляду закону є злочином. Але там це не сприймають як щось незаконне або незвичайне, ані як якусь ознаку корупції. Просто прийнято з погляду доброго тону сплатити лікареві за лікування, медичній сестрі в лікарні за добре ставлення, офіціянтові в ресторані тощо. Сплачувані суми, звичайно, невеликі, але вас

вважатимуть за невихованого, якщо ви не дасте якогось карбованця чи двох кожному, хто вас обслуговує або робить вам якусь послугу. Не знаю, чи існує ця традиція здавна, чи постала за совєтських часів. Подібна традиція існує не лише в Коломиї, а й на Кавказі, а останніх років вона швидко поширюється на всю територію СССР. Якби судити всіх, хто так робить, довелося б і в Гуцульщині, і в численних інших частинах держави судити дослівно всіх, включно з працівниками партійного апарату, прокуратури, міліції тв КҐБ. Але якщо влада хоче до когось „причепитися", а іншого матеріялу для звинувачення нема, то завжди можна сказати, що людина брала або давала хабарі. У такий спосіб „причепилися", наприклад, до відомого лікаря Михайла Штерна.

І ось так само „причепилися" до кількох відомих коломийських лікарів. Ці люди не займалися жодною політичною діяльністю, не були дисидентами у звичайному розумінні слова, не брали участи в самвидаві, були обережні у висловах. Отже, жодним чином не можна було „пришити" їм політичної справи. Але влада відчувала, що ці люди в душі — справжні українці, яким боляче дивитися на нищення української культури. Крім того, влада в Києві була невдоволена діяльністю місцевих партійних органів, які не досить активно боролися проти „буржуазного націоналізму" і мирно співіснували із злісними зловмисниками, що намагалися зберегти „гуцульський заповідник". Тут і стала в нагоді справа про „хабарництво". Вдарили не лише по місцевій інтелігенції, а й по партійній верхівці, по міліції та місцевих совєтських органах. Отже, справі надали такого розмаху, щоб це виглядало, як широка „чистка", яка тероризує і населення, і місцеву адміністрацію і примушує різко піднести те, що зветься „рівнем масово-політичної роботи".

Заарештували директора медичного училища — жінку на прізвище Петрова. Незвичайним було те, що вона була дружиною першого секретаря райкому, який, як звичайно, був цілковитим господарем міста й району. Заарештували також кількох провідних місцевих інтеліґентів-лікарів. Далі поширилася чутка, що другий секретар райкому наклав на себе руки, лігши під потяг (алеж ніхто не знає, чи він сам ліг, чи його поклали). Далі усунули з праці деяких працівників різних місцевих органів, включно з міліцією. Усіх звинувачували в тому самому — в хабарництві. На місце усунених надіслали з области та з Києва нових людей, які, очевидно, намагатимуться ліквідувати „заповідник" у Гуцульщині.

Отаку вістку привезли новоприбулі з Коломиї. Звичайний за умов СССР факт, один із „заходів" у пляні боротьби проти націоналізму. Так само „борються" проти будь-якого націоналізму — українського, литовського, грузинського чи навіть бурятського. Лише про боротьбу проти російського націоналізму не чутно щось уже протягом майже п'ятьох десятиріч.

А все ж таки Коломия залишається для гуцулів найкращим містом у світі...

УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО В КОЛОМИЇ

Марія Кобринська

Значення освіти й виховання в історичному процесі народу неоціненне. Вони збагачують знання про світ і людей, поширюють обрії нашої думки та причинюються до духовного росту. Вони є основним елементом у розвитку народу, що навчаючи про його минуле, про геройські дії предків, розбуджують національну свідомість. Та й з уваги на це стали вони прицілом польського уряду, що послідовно й систематично змагав до полонізації українського населення. Методи мінялись, але ціль лишалась та сама — збільшення польського стану посідання, зміцнення польського елементу коштом українського автохтонного населення. Мінялися засоби — парцеляційні закони, осадники-військовики, колоністи з західних областей Польщі, врешті утраквізація української школи. Почався наступ на українські землі, на українську школу.

За ввесь час свого 20-літнього існування поверсальська Польща не зуміла примиритися з дійсністю, що вона не є однонаціональною державою, і в її межах живе майже 40 відсотків українського населення, що має міжнародними договорами забезпечені права. За ввесь той час не розв'язала вона українського національного питання , недобачала життьових потреб українського народу та за своєю національною політикою не помічала їх.

Українське шкільництво в межах польської держави ще й досі як слід не досліджене. Відтворення історичного процесу народу ставить перед дослідником завдання вивчити джерельний матеріял доби з усіми внутрішніми національними, соціяльними та політичними суперечностями, різницею ідеології й інтересів народу та офіційної ідеології держави чи правлячої верстви. Джерела відбивають життя даної доби, її специфіку.

Писав на цю тему відданий українському шкільництву співробітник товариства „Рідна школа" Іван Герасимович у першому томі Енциклопедії українознавства (Мюнхен 1949). „Українські землі під Польщею", ст. 942-949 та в праці „На тривогу", „Основи української нації загрожені", Львів, 1929 Герасимович добре обізнаний із справою шкільництва і свідомий на які

труднощі вона натрапляє. Він наводить обіжник кураторії з 30-го жовтня 1923 р., ч. 3316 „Всі школи як публічні, так і приватні на території Речіпосполитої Польської є в тіснім значенню слова польськими школами. Про інші школи, які не відповідають ідеї польської державности в польській державі, не може бути й мови. Обіжник запроваджує польську мову у зовнішнім і внутрішнім урядованні в українських приватних і публічних школах. Зарядження куратора Львівської шкільної округи Станислава Собінського касує назву український, яким нарід себе називає і з яким зв'язаний емоційно, та вводить термін „рускі'. Це перші зудари між офіційною ідеологією а то вже й практикою польського уряду щодо українців, найбільшої національної меншини Польщі. Услід за цим входить в життя назва „Малопольска Всходня" на означення Східної Галичини. Герасимович наводить теж слова міністра заграничних справ Августа Залєвського на бенкеті Товариства для досліду міжнародних питань з 24-го березня 1929 р. про ліквідацію українського питання в Польщі через асиміляцію українського населення.

До нечисленних досліджень українського шкільництва поверсальської Польщі належить праця мґра Василя Вериги „Там, де Дністер круто в'ється", історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках 1899-1939. (Канадське НТШ, Торонто, 1974). Увага автора звернена на семінарію, її вихованців та учителів, але він слідкує теж за життям та його проявами, що йдуть мимо та заторкують його. Торжественне відкриття її відбулося 1-го вересня 1899. Це утраквістична школа, в котрій частину предметів викладали українською, а частину польською мовою, хоч у дійсності польська мова мала перевагу. Вся адміністрація велась польською мовою, річні матуральні свідоцтва видавали тільки польською мовою. Українські учні завжди говорили між собою по-українськи помимо завваг учителів. Частина учителів була української народности, частина поляки.

В оцінці учнів були між учителями справедливі люди, що по-батьківськи ставилися до молоді, напр., директор семінарії Осип Маковей, математик поляк, дуже гуманна й чесна людина, учитель музики — чесна людина до всіх учнів ставився так, як кожний педагог повинен ставитись. Та учитель історії й географії, здається, німець з походження, був одним з більших польських шовіністів і ненависників всього, що українське. Теж і полоніст, зайнятий у семінарії полоніст, шовініст, не міг здобутися на об'єктивізм в оцінці учнів, був мстивий.

Дискримінаційна поведінка учителів супроти учнів українців знайшла свій відгомін на сторінках учительського журналу „Промінь". Директором семінарії мав бути завжди українець, такий був договір українських послів у Відні. Школа, що мала бути утраквістичною, стала польською школою.

Дещо про школи та шкільництво тих часів знаходимо у споминах, напр., у книжці ред. Івана Кедрина-Рудницького „Життя, події, люди", що наводить

маловідомі подробиці, які дозволяють краще розуміти польську політику супроти своїх меншин. Регіональні збірники, що виходять під фірмою НТШ також „насвітлюють шкільні справи під кутом зору своєї округи. Врешті тогочасна преса приносила вістки, що стосувалися нашого шкільництва. Львівський щоденник „Діло" з 25-го грудня 1923 року приніс телеграму з Золочева про закриття всенародної приватної школи УПТ в Золочеві ім. Маркіяна Шашкевича. Полагоджуючи справу, кураторія Львівської шкільної округи уневажнила дозвіл кол. Шкільної крайової ради, даний „Руському педагогічному товариству в Золочеві на ведення вселюдної школи з руською мовою навчання ім. Маркіяна Шашкевича, з причин наведених у звідомленню, а головно, що наука в переважній кількості предметів не відбувалася згідно з обов'язуючими програмами".

Проти цього запорядку відбулося численне віче батьків 19-го грудня 1923 р. В імені батьків виступив один з батьків, що опрокинув нестійкі закиди польської влади. Він виявив, що школа придержувалася цілковито обов'язуючих планів, що навчання релігії, відбувалося правильно, лише короткий час через самовільне закватирування польського війська в церковнім домі не було можливости примістити катехита, й навчання вів інший священик, наскільки йому дозволяли на це приходські обов'язки. Неправдою є начебто учителі цієї школи не мали кваліфікацій для навчання у школах польської держави. Всі вони учителі передвоєнні з передвоєнними кваліфікаціями, які обов'язували всі краї, заступлені в кол. австрійській Державній раді. Наука відбувається точно на підставі апробованих підручників і при ревізії знайшов польський інспектор лише в одної шкільної дитини, на 500 дітей, Історію Івана Крип'якевича як її приватну власність. Зібрані батьки на шкільному вічу 19-го грудня 1923 р. в Золочеві, заслухавши рефератів, одноголосно протестували, домагаючись скасовання того запорядку. Вони вибрали Комітет батьків оборони рідної школи, який має в порозумінню з Кружком УПТ в Золочеві боронити прав українського шкільництва і матеріяльно підтримувати наші школи".

Останні роки принесли в польській літературі спробу зіставлення підсумків польської шкільної політики й реакції з української сторони. Маю на думці габілітаційну працю, видану за згодою ректора Вищої школи педагогічної в Сєдльцах. Автор Мєчислав Іваніцкі „Осьвята і школьніцтво українське в Польсце в лятах 1918-1938". Редактор доц. габ. Вацлав Войтиньскі, видавніцтво учбове, 1975. Це джерельна праця. Автор використовує джерельний матеріял з архіву Нових актів у Варшаві, Центральний архів міністерства внутрішніх справ та архів Польської академії наук. Автор мав відвагу глянути правді в очі. Він бачив ограничення польського законодавства, що гамували розвиток українського шкільництва, бачив надужиття польської адміністрації. Іваніцкі наводить теж слова міністра Болеслава Міклашевського українській делегації з Холмщини, коли

Учителі й учениці ? кляси жіночої гімназії „Рідної школи" (УПТ) в Коломиї в 1924 р. У II ряді сидять проф-ри: Навроцький, о. Е. Гісовський, дир. Галібей, Олекса Ковбуз, Роман Шипайло.

Учителі й учениці 8 кляси жіночої гімназії „Рідної школи" (УПТ) в Коломиї в 1924 р. Посередині сидять проф-ри: Навроцький, Петро Франко, о. Е. Гісовський, дир. Р. Гамчикевич, Г. Кокодинська, д-р Баб'юк, Володимир Павлусевич.

вона клопоталась про заснування української школи у Варшаві для дітей петлюрівців. „Я не буду спішитися з відкриттям українських шкіл" і просьби не задовільнив. Цей випадок, як і багато інших, стосується й інших земель України, а не лише Покуття й Коломиї, вони стосуються того самого народу, що його Польща намагалася послідовно асимілювати. Він розглядає критично історичний процес українського шкільництва поверсальської Польщі.

Коли говорити про українське шкільництво між двома світовими війнами, не можна поминути товариства „Рідна школа", яке має великі заслуги за поширення мережі українських шкіл у Галичині, організації передшкільного виховання й садочків, видавничої діяльности шкільних підручників та ведення шкільних бурс. „Руське товариство педагогічне" постало у Львові 1881 р. В 1912 змінило назву на Українське товариство педагогічне,а в 1926 р. поширило її на Українське педагогічне товариство „Рідна школа" та під впливом наростаючих конечностей приняло рішення перебрати під свою опіку все українське шкільництво. Воно складалося з кружків „Рідної школи", що в повітах творили Окружні союзи кружків, „Рідної школи" та підлягали Головній управі, „Рідної школи". Ситуація вимагала не тільки задержати тогочасний стан посідання, коли йде про приватне шкільництво, але дальшої розбудови й поширення діяльности, щоб запевнити найширшому загалові молоді виховання в національнім дусі.

У своїй діяльності „Рідна школа" ставила наголос на національне виховання молоді та перебрала відповідальність за програму навчання української мови в публічній шкільній системі. Вона дбала про фонди на втримування шкіл, співпрацювала з учительським збором і мала постійний зв'язок з батьками шкільних дітей. Основою доходів, „Рідної школи" були оплати за навчання дітей у школі, але то було далеко не вистачальне на покриття всіх видатків, тому громадянство оподаткувало себе місячними членськими вкладками. Крім того „Рідна школа" використовувала кожну нагоду, щоб запевнити українській дитині українське виховання. „Коляда" й „Писанка" були призначені на „Рідну школу". Решту треба було здобувати різними імпрезами — фестинами, фантовими льотеріями та святами молоді, що були показом умілости та організованости нашої молоді і тішилися великим признанням суспільства. Інколи загальна збірка в місті приносила успіх, але треба було заздалегідь дістати дозвіл адміністраційної влади, бо траплялось нерідко, що приходила відмова. Збірки доповняли пожертви з Америки, Канади, а навіть з далекого Гонґ Конґу.

Становище українських приватних шкіл погіршилося, коли ввійшов у життя новий закон про шкільний устрій з 31-го липня 1924 р. Він носить назву тодішнього міністра освіти й віровизнань, відомого ендека, професора економії Львівського університету Станислава Ґрабського. Закон відбиває становище польської ендеції з претенсіями до земель з часів передподілової

Польщі. „Леґс Ґрабскі" не вдоволявся етнічними територіями Польщі, а сягав до Львова і Вильна — землі українські й литовські. Шкільне законодавство мало асимілювати населення східних земель. Поставала конечність випрацювати українську програму освітньої політики на тлі біжучої хвилини.

В тій цілі Українське педагогічне товариство „Рідна школа" скликало загальні збори на 16-го березня 1932 р. у Львові, домагаючись українських народних шкіл на теренах замешканих українською людністю. Загальні збори домагаються знесення закону з 31-го липня 1924 р. „Леґс Ґрабскі", що заводив утраквізацію українських шкіл. Поминаючи його педагогічну шкідливість, він був засобом денаціоналізації, що в практичнім вихованні відбирає українській людності можливість навчання в матірній мові. Утраквізм противиться конституції держави та зобов'язанням, принятим Польщею у справах народних меншин. В дальшому загальні збори домагалися такого навчання й виховання у школах усіх типів і ступенів (програми, підручники, системи, виховання) щоб відповідали народним, культурним і суспільним потребам українського народу та опирались на джерелах його культури й традиції.

Закон постановляв, що в місцевостях, де були дві школи, одна з українською, друга з польською мовою навчання поєднуються в одну утраквістичну школу, яка по суті була б польською школою. Єдиний спосіб, який дозволяв батькам виявити свою волю щодо навчальної мови у школі, були плебісцити. Закон передбачав, що коли в даній місцевості знайдеться принаймні 25% української людности, а батьки чи опікуни зложать декларації для принаймні 40 дітей української національности у віці 7-14 року життя, їх становище щодо навчальної мови у школі може бути взяте під розвагу. Управа „Рідної школи" створила окрему комісію для правної оборони, давала поради і вказівки у справах шкільних плебісцитів та вела їх евіденцію, бо діялись при обчислюванні поважні надужиття. „Рідна школа" була речником волі українського народу, вона поставилась негативно до політичної лінії кураторії, до польської шкільної політики, що накидала польське державне виховання.

За опіку над українською дитиною та над українським доростом „Рідна школа" заслужила на признання всього українського народу. Її делегат переводив візитації шкіл. Вона вела усвідомлювальну акцію серед широких верств суспільности про потребу поширення власного шкільництва.

II

Частина України, що її звуть Покуттям, як назвав свою мапу нашої ближчої батьківщини французький картограф Ґійон Девассер де Боплян, що від польського уряду будував Кодак. Це дідизна Романовичів, що після них

перейшла під володіння Польщі і як Руське воєвідство була її складовою частиною. Урожайна галицька земля зміцнювала господарку Польщі та стримувала наїзди кочовиків Сходу. Власність цієї землі глибоко ввійшла в комплекс думання поляків; вони почали вважати її своєю беззастережною власністю, дарма що була власністю української людности, яка мовою, віровизнанням, культурою та звичаями різнилася від них. В 1772 р. в першім розборі Польщі, ці землі дісталися Австрії.

Після першої світової війни, Рада амбасадорів порядкуючи справи Европи, відпоручники Америки, Англії, Франції і Японії, як виконний орган Найвищої Ради, передали її Польщі із застереженням для неї автономії. Цю клявзулю підписав уряд Польщі, який одначе до кінця свого існування, зобов'язання не дотримав. То було дуже прикре для жителів землі — скільки жертв пішло намарно, скільки заведених надій. Рішення Ради амбасадорів з 15-го березня 1923 р. сколихнуло галицькими українцями, що мали тепер опинитися в межах Польщі.

Рішення викликало тривожні настрої, а навіть зневіру в людську справедливість, що всупереч кличам про самовизначення народів, віддає Східну Галичину Польщі, не питаючись жителів цієї землі про їх волю. А свою волю галицьке громадянство об'явило виразно актом 1-го листопада 1918 р. Це ж ішло про споконвіку українську землю, складову частину Київської держави, а згодом самостійного Галицько-Волинського князівства Романовичів, де був осідок либонь найстаршого єпископства Київської митрополії.

Українці, найчисленніша група непольського населення, що жило компактною масою у східних воєвідствах, а в деяких, наприклад, у Станиславівському воєвідстві становила 68% всього населення. Розпочався двадцятирічний період Західної України під владою Польщі, виповнений твердою, непосильною боротьбою за збереження свого стану посідання, за українське шкільництво, за духовий зв'язок з минулим та защіплення в молоді пошани й любови до свого. А однак то була доба, що заслуговує на наше признання. Доба, що виростила тугих людей та сильні характери, що серед важких тогочасних умов шукали своїх прав. Українська земля шляхом парцеляції переходила в чужі руки, а український селянин, малоземельний або безземельний став пролетарем. Не менш дошкульно відчував нарід шкільне законодавство: утраквістичні школи, нумерус клявзус, а по скінченню, – безробіття, державні посади були для українських молодих людей майже недоступні.

Закон про тимчасовий лад шкільництва з 1920 р. передавав провід і опіку над шкільництвом у Польщі міністрові віровизнань і публічної освіти. В терені надзір над шкільництвом мали куратори і шкільні інспектори. У Східній Галичині розв'язано 8-го лютого 1921 р. Шкільну крайову раду у Львові і створено Кураторію Львівської шкільної округи, якої компетенція

Курс першої допомоги жіночої гімназії „Рідної школи" в Коломиї. Сидять зліва д-р Д. Станкевич. д-р О. Козакевич, д-р В. Білозор, М. Ґоянюк-Левицька, д-р М. Гнатчук. Посередині стоїть д-р В. Ганківський.

1-ша кляса Торговельної школи з учительським збором. Посередині сидить поруч катехита директор М. Неділський (1941-1942).

розтягалась і на Станиславівське воєвідство. Закон про тимчасовий устрій шкільництва, виданий перед рішенням Ради амбасадорів, обов'язував до другої світової війни. Шкільні окружні ради перемінено на повітові Шкільні ради, що до них входили представники шкільної адміністрації і громадський чинник, отже й українці, але українці не були заступлені в кураторії. В таких умовах старатися про відкриття нової школи не мало ніяких виглядів.

Запорядженням Ради шкільної крайової з 7 IX 1892 дозволено відкриття першої кляси гімназії з „рускою" мовою навчання в Коломиї паралєльної до першої кляси польської гімназії. Щороку підходила ще одна кляса. Вони були під безпосередньою управою директора польської гімназії аж до 1894-95 рр., коли австрійський уряд установив для цих кляс окремого директора, Софрона Недільського, кол. учителя польської гімназії. Незабаром міністерство віровизнань та освіти запорядило відокремити руські кляси від гімназії з польською викладовою мовою й утворити з них самостійну ц.к. гімназію з руською викладовою мовою з початком шкільного року 1900-1901.

Відкриття нової гімназії відбулося 3.IX. 1900. То було свято цілої Коломиї, а навіть Покуття. По богослуженні, що його відправив о. крил. Коблянський, зібралися представники місцевих властей, крайовий інспектор шкіл, візитатор Іван Левицький, котрий репрезентував намісника, що сам не міг приїхати з уваги на сподіваний приїзд монарха до Львова. Між гістьми був д-р Теофіль Окуневський, адвокат з Городенки, посол до австрійського парляменту, що робив старання у справі заснування цієї третьої гімназії з українською мовою навчання в Галичині. Так можна розуміти слова директора Недільського про акцію патріотів у Відні.

Друга частина свята відбулася в залі гімназійного будинку при участі батьків учнів, членів учительського збору обох гімназій та учнів „руської гімназії". Свято почалося співанням величавого псальму Бортнянського „Слава во вишніх Богу" хором учнів гімназії, а потім інспектор Левицький, як представник найвищої шкільної влади в краю, подякував монархові. Він висловив теж побажання школі в імені намісника та, звертаючись до молоді, заохочував її до щирої, совісної праці для засвоєння знання. Вона повинна бути свідома обов'язків, які ждуть на майбутніх громадян. Промовляв теж директор нової гімназії Софрон Недільський. Згадавши про заходи „руських послів", правдоподібно д-ра Окуневського та місцевих автономних урядів, вказав на завдання середньої школи та велике значення навчання в рідній мові. Промовляв теж директор польської гімназії і посадник міста й посол до галицького сейму. Ряд промов закінчив учень 8-ї кл. Тимощук, що від учнів висловив подяку за відкриття школи, де молодь може вчитися в рідній мові. Торжество закінчилося співанням національного гимну.

З нагоди відкриття гімназії надійшли до дирекції привітні телеграми від „обох руских гімназій" — академічної гімназії у Львові, за підписом директора Харкевича, та гімназії в Перемишлі, від дирекції й учительського

збору. Звіт дирекції гімназії в Коломиї містив поіменний список учителів, зайнятих у шкільному році, розклад обов'язкових предметів та приписаних підручників. Закінчувався літописом гімназії, що відзначував важніші події в житті школи та її учнів. Тож була клясична гімназія, з 8-ма годинами тижнево на латинську мову, 5 годин на грецьку від 3-ої кляси. Навчанню релігії — 2 години тижнево, екзорти, реколекції перед великодніми святами та тричі в році сповідь і св. Причастя мали виховувати молодь в релігійнім дусі. На „руский язик" припадало 4 години тижнево.

Торжественно обходила гімназія день народження та іменин цісаря. Багатою програмою відзначала гімназія сорокову річницю смерти Тараса Шевченка. Складалась вона з промови учня VIII кл. Тимощука про значення Шевченка у світлі всесвітньої критики, деклямації та музичних і вокальних точок, що свідчить про музичну культуру середовища. Вечір закінчився промовою директора до молоді.

Письмовий іспит зрілости відбувся 6 — 11 травня, а усний 28, 29 і 30 травня. 31-го травня 1901 р. після Богослуження в церкві зібралися абітурієнти й учні VII кл. у школі, і директор у присутності учителів найвищої кляси й батьків абітурієнтів роздав свідоцтва зрілости. Перед цим господар VIII кл. д-р О. Макарушка теплими словами попрощав своїх учнів, що виходили вже у світ, а потім абітурієнт В. Левицький в імені своїх товаришів дякував учителям за працю і заходи над освітою і вихованням молоді. Врешті директор прощав абітурієнтів і подав деякі вказівки й поради на нову дорогу життя. Той пам'ятний день закінчився співанням національного гимну. Перші випускники пішли у світ.

В 1901 р., 3-го червня гімназія перший раз відзначила день свого ангела, св. Константина Великого торжественним Богослуженням у приходській церкві. Долучена статистична табеля виявляє з кінцем року 1900-1901 338 учнів. Коломию як місце уродження подали 27 учнів, Коломийський повіт — 67, а інші повіти 232 учнів. Знаходимо там теж уродженців австрійської монархії в числі 10 та двох із заграниці. Шкільна оплата за кожний піврік становила 40 корон. Рада шкільна крайова могла звільнити від оплат, коли учень одержав добрі ноти.

Почався другий рік повної гімназії. Літопис з малими змінами в учительському складі повторюється відмічуванням цісарських іменин, Богоявленських святкувань та поминального Богослуження в річницю смерти цісаревої Єлисавети. Відзначено теж 25-ліття понтифікату Папи Лева XIII. З великою увагою зложена програма свята для відзначення 41-ї річниці смерти Тараса Шевченка.

Восени і взимі а навіть навесні в Коломиї лютувала пошесть, і значне число учнів, хворіло і мусіло покинути школу. Статистика показує приріст учнів у 1901-1902 р. Гімназія мала 389 учнів. На місто Коломию припадає 31 учень. 88 учнів походили з Коломийського повіту, а 259 з інших повітів

Галичини. З інших країн монархії приїхало до Коломийської гімназії 10 молодих людей а 1 із заграниці. Всі учні подали як рідну мову „руску". Два були римо-католики а 1 греко-східного віровизнання. Решта учнів 386 були греко-католиками.

Звіт дирекції гімназії за 1906-1907 р. згадує про відвідини гімназії Станиславівського єпископа Григорія Хомишина з нагоди його відвідин у Коломиї. Того року великодні реколекції для учнів вищих кляс виголосив о. Сотер Ортинський, а для нижчих кляс д-р Тит Галущинський.

На шкільний рік 1907-1908 припадає заснування наукових кружків учнівських, які в дальших роках розвивалися дуже добре й розбуджували зацікавлення учнів. Опікуном руського кружка був професор Ярослав Гординський, а головою з-поміж учнів був Соневицький. Засідань кружка було кільканадцять, 8 відчитів на теми: Володимир Шашкевич, Тимофій Бордуляк, Петро Карманський, Марко Вовчок у світлі найновіших дослідів, Бориславське життя в українській літературі, Сільське життя в Гомеровій „Іліяді" і в нас, Цензурні заборони українського слова в Росії, „Сон української ночі" В. Пачовського і „Веселє" Виспянського.

Після кожного відчиту йшла оживлена дискусія, що причинялась до кращого розуміння порушуваних питань та інтелектуального розвитку молоді. На кожнім засіданні були присутні кілька вчителів, що забирали слово в дискусії і давали вказівки доповідачам. На відчити приходили члени кружка та запрошені товариші. У тому ж часі заснувався й історичний кружок, що мав 72 члени. Провід кружка обняв учитель історії Йосип Чайківський. Теми, опрацьовувані членами, свідчать про зацікавлення учнів, напр., Іван Виговський і гадяцькі постуляти, Панщина й данина українських селян до половини XVII в., Володимир Антонович, Постання великого князівства московського, Два послідні повстання козаків перед Б. Хмельницьким, Перші козацькі повстання.

Звіт дирекції гімназії подає ще спис надобов'язкових предметів, як „Історія рідного краю". Всі учні брали цей предмет. На спів була призначена 1 година тижнево. До надобов'язкових предметів належали ще й рисунки, гімнастика і каліграфія. Руханку, звану гімнастикою, вів Михайло Книш одну годину на тиждень. Книш вів Пласт у Коломийській гімназії. Літопис шкільного року 1910-11 згадує про загальні збори гімназійної читальні, що відбулися в присутності професора Примака та д-ра Ярослава Гординського з участю 147-х учнів. Місячна вкладка становила 10 грейцарів. Читальня була відкрита кожної середи і п'ятниці від години 3 — 5. Пересічно 25 учнів користало з читальні. Деякі книжки брали додому. В читальняній бібліотеці були різні журнали, як „Літературно-науковий вістник", „Записки Наукового товариства ім. Шевченка", „Українська хата", „Нива" та 345 книжок, багато в німецькій мові: ("Kraft und Schönheit". "Welt der Planeten", "Saugetiere fremder Länder", "Die Kultur der Kulturlosen", "Heide und Moor", "Vögel fremder Länder").

Підсумовуючи білянс праці державної гінмазії з руською мовою навчання в Коломиї на підставі фактичного матеріялу, можна ствердити, що виконала вона своє завдання як під оглядом педагогічним, так і громадським і професійних та наукових студій. Вона формувала її характери й будила національну свідомість. Ми помічаємо, як у школі з руським язиком навчання появляється термін український і здобуває собі місце. Використовуючи години історії та руської мови, такі теми, як кріпацтво, козацькі повстання, повстання гетьмана Богдана Хмельницького, боротьба під Полтавою, скасування гетьманщини, зруйнування Січі глибоко западали в пам'ять молодих людей і разом з національними святами на пошану Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича чи Миколи Лисенка творили пробудження, спонукували шукати відповіді на питання, що довело до цензурних заборон українського слова в Росії. Між кол. абсольвентами гімназії неодин зайняв видне місце в громадському життю, професійному чи науковому світі або став зразковим душпастирем. Багато молодих людей, що покінчили Коломийську гімназію, не маючи змоги дістати відповідну до своїх студій працю, головно за польських часів, верталися на село для праці для нього — в кооперації, в ,,Сільському господарі", ,,Просвіті" і ,,Рідній школі". Директорами гімназії були: Софрон Недільський, Прокіп Мостович, Станислав Котецький, д-р Антін Княжинський та останній, вихованець Коломийської гімназії Олекса Ковбуз.

Розвал австроугорської монархії, що давав великі надії українському народові, створив новий лад на европейському континенті. Народи, що їх етнічні території находилися в межах імперії, почали підготовлятися до великої історичної хвилини, перебрання влади в свої руки. Державотворча праця охопила й українців, що зголосили свої права до Східної Галичини. Україна зголосила свої права до відвічної своєї батьківщини, Польща поза Західною Галичиною висунула претензії до ,,історичних" земель, що колись належали до Речіпосполитої, заселених українською людністю. Почалась отверта боротьба, припечатана рішенням Ради амбасадорів з 15 березня 1923 р., яка передала Сх. Галичину Польщі, а Польща підписала цей договір, що зобов'язував її до культурної автономії і зобов'язання не дотримала. Для українського шкільництва настали важкі часи. Постала проблема молоді й дорасту та обов'язок подбати про їх виховання, щоб зберегти їх при своїй народності. Треба було протидіяти загрозливій денаціоналізації. Тиск режиму відчувався щораз більше, були побоювання, що поляки замкнуть школу за будь-яку дрібничку, як це справді сталося в Тернополі й Дрогобичі, або відберуть право прилюдности.

Після 15-го березня 1923 р. прийшли польські державні свята — 11-го листопада свято польської державности, 19-го березня іменини Йосифа Пілсудського, 3-го травня роковини конституції 1793 р. Свято 11-го листопада викликувало серед української молоді сумні рефлексії. Чи ми завинили, що

наші змагання до самостійности закінчилися невдачею — питали стурбовані діти. Треба було пояснювати, що у важних хвилинах, які вирішують долю народу, рішає більше чинників, а крім того і коньюнктура.

Шкільна в Польщі реформа прийшла і до Коломиї. Ввели чотироклясові гімназії до яких приймали учнів по скінченні 6-х кляс початкової школи. В 1936-37 рр. кінчалася четверта кляса нової гімназії і приходила мала матура. Учні, що хотіли дальше вчитись, складали вступний іспит до дволітнього ліцею. Ліцеї були клясичні, гуманістичні або математично-природничі.

Для Коломийської гімназії був передбачений тип гуманістичний. По скінченню ліцею була головна матура, що відкривала двері ліцеальним абітурієнтам до університетів. В повоєнних роках почали приймати до гімназії дівчат, з обов'язком річних іспитів. Але потреба жіночої гімназії відчувалася щораз більше. Тому Українське педагогічне товариство зорганізувало в Коломиї приватну жіночу гімназію. Вчили в ній переважно вчителі чоловічої гімназії.

Першим директором був Леонтій Кузьма, потім Лев Дольницький, Степан Галібей, Володимир Бараник, останнім Антін Микитюк. То була повна 8-клясова гімназія: нечисленна, гуртувала добрий матеріял, свідомий значення освіти й науки. Селянські дівчата, доньки священиків, учителів та урядовців. Викладовою була мова українська, але згідно з запорядженням польської влади, навчання історії, польської літератури, про сучасну Польщу та географії відбувалося польською мовою. Обов'язувало теж запорядження відзначувати державні свята. Свідоцтва були двомовні. Щороку відзначувала гімназія роковини Тараса Шевченка.

В гімназії був Пласт, якого опікуном був учитель української мови Володимир Павлусевич. Під його проводом дівчата відбували прогулянки, які зміцнювали національні почування та підтримували українського духа і заспокоювали товариський гін серед молоді, шукання товариства серед ровесників. В тій гімназії вчилася тоді майбутня посадниця Детройту Маруся Бек.

Український жіночий семінар у Коломиї, що підготовляв професійні сили для початкових шкіл, також завдячує своє заснування Українському педагогічному товариству. Заснована ще за австрійських часів, продовжує працю за Польщі. Запорядки кураторії щодо викладової мови у школі та адміністраційні мали там обов'язуючу силу. Вчили в ній учителі з української гімназії та кілька допоміжних сил для педагогічних предметів, як педагогіка, методика й дидактика, а також музика і спів та ручні роботи. Директором був Йосип Чайківський, учитель історії в гімназії. Школа підлягала кураторії Львівської шкільної округи та УПТ. Містилася в будинку Народного дому побіч жіночої гімназії.

Дівоча народна школа ім. кн. Ольги була школою вправ для семінарії, де учениці семінарії переводили практичні лекції, приготовляючись до свого

звання. Обидві коломийські жіночі школи мали право прилюдности, отже рівні права з державними школами. Українська жіноча семінарія має великі заслуги для ширення освіти не лиш для Покуття, але й для сусідніх округ — Городенської, Снятинської, Косівської та Надвірнянської. Молоді учительки раді були віддати своє знання своєму народові, але Польща, хоч і відчувала нестачу учителів, не приймала їх або висилала на терени західної і центральної Польщі, а на українські землі висилала учителів польської народности, що часто зовсім не знали української мови. Впроваджуючи у школи коедукацію, кураторія злучила школу вправ ім. кн. Ольги з хлоп'ячою школою ім. Тараса Шевченка під дирекцією Маркіяна Недільського. У зв'язку з реформою шкільництва закінчила своє існування жіноча семінарія в Коломиї 1937 р.

Тема цієї статті замкнена роками 1919-1939, охоплює час польської окупації Галичини, від її постання, коли вона, непевна своїх границь, погодилась на автономію для трьох південно-східних воєвідств, а потім, 13-го листопада 1934 р., вона охоплює час становлення польської держави на українських землях, що виповнений боротьбою українського населення за свої права, боротьбою на парляментарній арені польського сейму й сенату та на міжнародному терені на форумі Об'єднаних Націй та їх комісій і підкомісій, куди посилали скарги, як, напр., у справі пацифікації, нищення українського шкільництва, руйнування православних церков, колонізації та інших засобів полонізації.

Марія Евгенія Кобринська вчилася в Коломийській гімназії, а потім у Львівському університеті, де осягнула ступінь магістра філософії з історії й німецької літератури. Але у 1934 р. вона осягнула ще ступінь магістра права. А на підставі дисертації „Розвиток історичний права патронату до Берестейської унії", яку оборонила в 1937 р. одержала диплом доктора права.

В 1938 р. відбувала судейську практику в Люблинській апеляції, а в 1939 р. деканат правничого факультету Львівського університету ім. Івана Франка запросив її вести просемінар права УССР і СССР. Незабаром одначе вона виїхала на Захід.

Д-р Марія Кобринська є головою Комітету коломиян.

З ДІЯЛЬНОСТИ „РІДНОЇ ШКОЛИ" В КОЛОМИЙЩИНІ

Б.Р.

Філія Руського товариства педагогічного в Коломиї постала 12-го березня 1899 р. й напочатку мала 32-х членів. Першим головою був д-р Остап Макарушка. Філія постала як реакція на москвофільську агітацію проти посилання сільських дітей до середніх шкіл. Філія висловила тоді думку, вперше в історії "Рідної школи" про потребу творити "Захоронки" для малих дітей (внесок о. Курпяка). Робили тут теж заходи для заснування в Коломиї учительської семінарії й домагалися приміщення для 4-клясової хлоп'ячої школи та видання популярної історії України, таблиць з портретами славних в нашій історії людей, робили заходи для відкриття дівочого інституту, але без успіху, польсько-австрійське правління недопускало до створення таких установ і закладів. Їм хотілося, щоб русини залишалися, як вони казали."бидлом". Але русини все таки заснували собі в 1905 р. бурсу і влаштовували курси для неграмотних.

Семінарійні курси в Коломиї почалися в 1908 р., а через два роки, в 1910 р. вони перемінилися в повну учительську семінарію, яка була у зв'язку з крайовим шкільним союзом. Аж у 1926 р. РПТ (Руське педаг. т-во) змінило назву на УПТ (українське) "Рідна школа".

Ще в 1915 р. чинна була в Коломиї бурса, а в 1920/21 р. постала коедукаційна гімназія клясичного типу. Народні приватні школи, відомі під назвою, "збірні лекції", були в Малому й Великому Ключеві, Княждворі, Космачі селі, Космачі-Медвежу, Космачі-Плаюці, Космачі-Рушорі, Космачі-Ставнику, Мишині, в Ґодах, Добровідці, Стопчатові, Пилипах, Підгайчиках, Камінці Малій, Жукотині.

В 1927 постала в Коломиї чоловіча промислово-доповняльна школа, а в тому самому часі "Рідна школа" перебрала від т-ва "Гуцульське мистецтво" в Косові столярську школу. Матвій Березовський з Коломиї записав на Рідну школу один морґ поля, а д-р Дембіцький жертвував площу б. одного гектара. Пізніше добродіїв Рідної школи було більше, майже в кожному селі, де працювала народна школа або дитячий садочок чи "збірні лекції", члени-добродії обдаровували Рідну школу чим могли. Народні школи "Рідної школи" були в таких селах, як Березів Нижний, Гвіздець, Коломия, Печеніжин, П'ядики, а збірні лекції — в багатьох інших селах, як Ґоди,

Добровідка, Жукотин, Камінка Мала, Ключеви, Княждвір, Космач, Мишин, Пилипи. Стопчатів. Лише в кількох селах були дитячі садки — Вербіжі Нижному й Коршеві.

Дуже добре розбудована була сітка кружків "Рідної школи", хоч не з однаковою кількістю членства, напр., Кружок "Рідної школи" в Коломиї мав у 1926/27 р. 567 членів. Головою кружка був тоді д-р Андрій Чайковський, Дмитро Николишин — заступник, д-р Август Задорович — секретар, Михайло Обрізків — касир. У Коломийському повіті в 1937 р. були 64 кружки Рідної школи, а в Коломиї діяв Повітовий союз кружків Рідної школи, якого головою тоді був д-р Ярослав Шипайло; в тих кружках було 2,549 членів, як подає тодішний журнал "Рідна школа" (ч. 23-24, 1937). Деякі кружки мали бібліотеки — таких кружків було 24, а в них 6,517 книжок. В 1936-37 рр. к.р. в повіті було 7 шкіл Рідної школи, в самій Коломиї — дівоча гімназія, ліцей і 7-клясова народна школа, в Печеніжині 6-клясова школа, а в Іспасі, П'ядиках і Березові Ниж. — одноклясові школи. Всі школи вдержувалися місцевими засобами, деякі мали приділені сусідні місцевості.

Дитячі садки як і взагалі приватні школи були недозволені, польська шкільна влада недопускала до творення приватних шкіл. Коломийське староство на прохання 6-х громад, не зважаючи на інтервенції, дало дозвіл тільки на дитячий садок у м. Яблонові, на короткий час, від червня до серпня 1936 р. Але в 1937 р. (10.6.) відбулося в Коломиї "Річне свято молоді" Рідної школи, на якому виступали коломийські школи та шкільна молодь 16-ти сіл з повіту — понад дві сотки хлопців та півтора сотні дівчат, всіх разом понад пів тисячі хлопців і дівчат.

Кружки Рідної школи були в більшості сіл повіту. Нижче поданий список сіл та членів управи кружків Рідної школи і кількість членів у 1936 р.:

Балинці — Василь Семотюк, Дмитро Кушнярик, Тит Білинкевич, Василь Вирстюк, Степан Ферлей — 27 членів.

Вербіж Вижний —Микола Андрійчук, Андрій Сербенюк, Матей Тимосишин, Проць Вінтоняк, Іван Мороз — 150 членів.

Вербіж Нижний — Василь Туліка, Микола Ткачук, Петро Бойчук, Сенько Урдейчук, Михайло Остафійчук — 32 члени.

Виноград — Зиновія Терлецька, Варвара Демедюк, Параска Рогулька, Марія Ферлей, Доця Яцик.

Воскресінці —Катерина Стефанців, Іван Романенчук, Микола Шепетюк, Микола Білий, М. Гуцуляк, 48 членів.

Добровідка — Гринь Макарчук, Василь Зворинчук, Степан Ткачук, Микола Костюк, Михайло Міліянчук, 42 члени.

Дятьківці — Федір Хороборук, Микола Григорчук, Федір Зарінчук, Федір Баб'юк, Василь Григорчук, 37 членів.

Гвоздець — Станислав Трачук, Осип Трачук, Федір Котюк, Іван Процайло, 40 членів.

Жукотин — Петро Ніньовський, Дмитро Мицак, Петро Коцаба, Василь Михайлюк, Іван Мельничук.

Ґоди — Дмитро Мельничук, Федір Пацак, Василь Плищук, Степан Костюк, Василь Пацак.

Іспас — Іван Курліковський, Василь Семенчук, Федір Ґоянюк, Лесь Бойко, Михайло Чукор.

Камінка Велика — Михайло Бойчук, Василь Чоланюк, Дмитро Кузьмич, Іван Дячук, Василь Харук, 114 членів.

Кійданці — Василь Уштан, Йосиф Гірний, Микола Дорундяк, Василь Дорундяк, 44 члени.

Королівка — Іван Дутчак, Петро Ткачук, Петро Гончарук, Іван Вашкурак, Іван Жупанський, 40 членів.

Коршів — о. Василь Залуцький, Семен Бойчук, Михайло Ґритчук, Рудольф Рикшинський, 42 члени.

Кулачківці — Стах Федорак, Дмитро Івасюк, Василь Демчук, Гриць Дячук, Петро Тарнавський, 30 членів.

Ліски — Михайло Прокопів, Федір Гаврилків, Василь Тимофіїв, Дмитро Жидак, 50 членів.

Перерів (ім. І. Франка) — Михайло Маршалюк, Михайло Савчук, Микола Арсенюк, Гриць Данищук, Лесь Лучка, 45 членів.

Підгайчики — Дмитро Винничук, Іван Винничук, Осип Борисєвич, Іван Михайлюк, Василь Мельничук, 47 членів.

Пилипи — Іван Микитюк (Юрка), Петро Француз, Іван Микитюк, (Михайла), Іван Дідик, Гриць Мельничук, 42 члени.

П'ядики — Анастазія Глібовицька, Юрко Ясінський, Іван Баланюк, Василина Волошин, Михайло Гнатюк, 82 члени.

Раківчик — Дмитро Микитюк, Степан Бабійчук, Василь Семенюк, Петро Дутчак, 43 члени.

Росохач — Гриць Федюк, Іван Браєк, Степан Косташ, Степан Михайлюк, 47 членів.

Слобідка Лісна — Анна Грабовецька, Михайла Гаєвий, Дмитро Назарик, Степан Гаєвий, Петро Григорців, 27 членів.

Сопів — Олекса Томенко, Василь Баландюк, Василь Бойчук, Осип Дробовіцький, Василь Дябенко, 57 членів.

Товмачик — о. Сильвестер Михайлів, Юрко Тодорів, Андрій Белдик, Михайло Тодорів, Іван Тодорів, 85 членів.

Трач ад Дебеславці — Микола Ганущак, Петро Ганущак, Дмитро Петричко, Іван Мельничук, Мирон Букоємський, 25 членів.

Турка б. Коломиї — Василь Тепчук, Михайло Цап, Петро Бойчук, Петро Козарук, Василь Дукінчук, 76 членів.

Хвалибога — Проць Палійчук, Онуфрій Клим'юк, Михайло Романюк, Степан Яцик, Дмитро Подійчук, 20 членів.

Шепарівці — Василь Кострубяк, Петро Слободян, Дмитро Грицюк, Олекса Тодорів, Василь Гальчук.

Черемхів — Олекса Яремчук, Федір Рабинюк, Іван Тарантюк, Надія Юревич, Михайло Чепіль, 37 членів.

Печеніжин — кружок РШ з правами повітового, радник Карло Шипайло, Іван Самокішин, Юра Чупрей, Микола Василюк, 133 члени.

Космач — о. Емануїл Лисинецький, Петро Гаврищук, Василь Дзвінчук, Гриць Гаврищук, Лесь Клапцуняк, 85 членів.

Марківка — Гриць Дувірак, Михайло Вінтонюк, Степан Вінтонюк, Дмитро Гриньків, 23 члени.

Мишин — кружок РШ ім. І. Франка, Василь Миронюк, Микола Максим'юк, Микола Попадюк, Петро Дмитрук, 65 членів.

Рунґури — о. Михайло Бровко, Олекса Стефак, Василь Федиш, Федір Прокопів, 21 член.

Слобода Рунґурська — Василь Жиґалюк, Микола Ровенчук, Микола Стефак, Олекса Ровенчук, 109 членів.

Текуча — кружок РШ ім. М. Шашкевича — Іван Бойчук, Петро Голдищук, 15 членів.

(Дж. Лев Ясінчук. 50 літ Рідної школи, 1881-1931.)

КОЛОМИЙКИ

Ой на лану, на ланочку, та на громажіню,
Били пани-атамани дівчину Марію.
За що її били, били, за єку причину?
Не хотіла відробити за дєдю панщину.

*

А де ж ви си забарили, наш любий паночку,
Що нам дали по бучкови на вашім ланочку?
Та най би то по бучкови, а то по чотири!
Та най би то поволеньки, а то дуже били!
Коби борше дочекати світлої світлиці:
Подєкуєм отаману за тонкі палиці!

*

Ой вже вечір вечіріє, сонечко заходи...
Пускай, пане, люди з лану, бо душє виходи!
Ой вже вечір вечіріє, ой вже сонце низько...
Пускай, пане отамане, додому неблизько!
Ой вже вечір вечіріє, сонце над вербами...
Пускай, пане отамане, додому з торбами!

ЗВІТ
ДИРЕКЦИЇ
ц. к. II. ГІМНАЗІЇ В КОЛОМИЇ
за рік шкільний
1900/1901.

Зміст:

1. Наукова часть — Евстахій Макарушка: О. Потебня і го наукова дѣльность.
2. Урядова часть — Директора.

Накладом наукового фонду.

В Коломиї, 1901.
З друкарні Михаіла Білоуса.

X. Дїтопись ґімназиї.

Коли в столицї краю вже від року 1873. була ґімназия з рускою мовою викладовою а в Перемишли стала орґанїзуватись від 1887. року, так і Русини з околиць Покутя почали робити заходи через своїх послів соймових, щоби і в сих сторонах краю засновано таку ґімназию. І справді заходи патріотів і автономічних властий, місцевих і повіту, вінчались успіхом. Се бо Єго цїс. і кор. Величество Цїсар Франц Йосиф І. зволив Найвисшою постановою в дня 4. вересня 1892. позволити, щоби в Коломиї основано нову державну ґімназию з рускою мовою викл довою та щоби введено єї в житє зразу яко рівнорядні кляси рускі побіч ц. к. ґімназиї з польскою мовою викладовою.

На сїй основі (силою розпоряджения В. ц. к. Ради Шкільної краєвої з дня 7. вересня 1892 Ч. 19781) отворено І. кляcу дня 21. вересня 1892. а опісля кождого року постепенно заводилась все одна нова кляса. Зразу рускі кляси рівнорядні були під безпосередною управою Директора ґімназиї польскої а з початком шкільного року 1894/5 установлено для них окремого Управителя. Вкінци В. ц. к. Міністерство Вір. і Просьвіти рескриптом з дня 9. марта 1900. Ч. 34055 розпорядило, щоби рускі кляси відокремити від ґімназии з польским язиком викладовим і утворити з них самостійну ц. к. ґімназию з рускою мовою викладовою з початком шк. року 1900/1901.

Отворена новоï ґімназиї відбуло ся дня 3. вересня 1900.

По торжественнім богослуженю в церкві парохіяльній, котре відправив Вир. о. крил. Кобилянський, явились о 10. годині в пристроєній просторій салї І. ґімназиї представителї місцевих властий, ц. к. краєвий інспектор шкіл Вп. Іван Левицкий, директор І. ґімназиї радник шкіл. Вп. Скупневич, посол Др. Окуневский, многі з вітців учеників і члени збору учительского обох ґімназий з учениками рускої ґімназиї.

Торжество розпочалось відспіванєм величавого псалму Бортнянского „Слава во вишних Богу“ хором ґімназияльним а по сім промовив ц. к. інспектор яко представитель найвищої шкільної власти в краю. В своїй промові найперше вказав на великодушність і ласку нашого Найясніїшого Пана, що дав Русинам сих сторін руску ґімназию і що все памятає і розпоряджує ся про розвій руских шкіл середних і завізвав присутних, щоби заявили свою щиру вдячність і честь Найдостойнїйшому Монархови підносячи оклик „Най жиє многі літа!“

Присутні з одушевленєм підпесли оклик три рази. — Опісля висказав іменем Є. Е. п. Намісника желаня гарного розвитку нової школи і замітив, що Є. Е. п. Намісник бажав сам прибути на се торжество, однак не міг сего зробити задля многих занять, злучених з приїздом до краю Найясніїшого Пана. Вкінци звертаючись до молодежи сеї школи заохочував єї до щирої і совісної праці коло приспособлювання собі і розширювання правдивого знання і науки і завзивав, щоби памятала о сім, які обовязки єї чекають в будучім житю, коли стане в ряді робітників-горожан сеї землї а при сім старала ся все в згоді жити і працювати з членами другої народности краю.

Опісля промовив директор нової ґімназиї. Згадавши коротко про заходи руских послів і патріотів а також місцевих автономічних властий коло заснованя рускої ґімназиї в Коломиї, підніс, що попри сі всї старання найперше і найбільше Русинє мають завдячити заснованє сеї школи ласці і великодушности Найясніїшого Цісаря. — По сих словах хор учеників відспівав Біликовского „Многая літа!“ — Відтак дяку-

вав директор іменем своїм, збору учителів і учеників шкільним властям, державним і краєвим, за опіку і підмогу школи а також присутному ц. к. інспекторови за Его приклонність для закладу і просив о таку саму приклонність та опіку на будуче і обіцяв, що і учителі і ученики сеї школи будуть старати ся, щоби належито відповісти своїм обовязкам. Рівно-ж дякував директорови І. ґімназії, радникови Скупневичеви, за введене і ведене школи в перших роках а потім за поміч управителеви і підмогу учеників та просив, щоби і дальше був прихильний сій новій ґімназії, неначе молодшій сестрі тамтої. Вкінци подякував всім присутним, представителям властий і гостям, що своєю присутностию причинились до звеличання хвили. В дальшій своїй промові вказуючи на задачу середної школи і на велике значіне науки в рідній мові звернув ся до своїх товаришів-учителів, дякував їм за все заявлювану готовість до праці і за поміч в повненю тяжких учительских обовязків та просив, щоби і дальше по батьківски дбали про добре вихованнїв, що їх з довірем передали школі родителі, як щось найдорожшого. Звертаючись до учеників взивав їх, щоби так як родительский дім полюбили і в милім спомині задержали і школу, щоби пильно старали ся користати з наук подаваних в школі і вже тут научили ся їх любити і цінити задля них самих та все памятали, що колись мають стати пожиточними родині, громаді, краєви, вітчині; щоби все щиро і горячо любили свою мову і свій нарід а при сім шанували й чуже та дружно відносили ся до членів другої народности краю, побіч котрих в будучности мають жити і працювати, але щоби понри се дбали також, щоби стати і Богу милими горожанами небесної вітчини. Свою промову закінчив взивом до молодежи „ora et labora"!

По скінченій промові директора хор учеників відспівав гарний твір Матюка „До рускої пісни".

Промовляли що: директор І. ґімназії п. Скупневич, що підпіс згоду і майже дружні відносини, які зучили до сего

часу єго і дотепершого управителя руских кляс і желав школі гарного розвитку, і бурмістр міста та посол на сойм, п. Вітославский, що іменем заряду міста висказав радість задля отворення в Коломиї нового закладу наукового а молодіж сеї школи заохочував до згоди і любови. Ряд промов закінчив ученик VIII. кляси Гр. Тимощук, котрий іменем товаришів-учеників заявив подяку і чувства вдячности за отворене сеї школи, де можуть образувати ся в рідній мові, і завзивав їх, щоби витревалою і совісною працею старались відповісти своїм задачам і надіям, які привязує до них в будучности вся суспільність.

Торжество закінчилось відспіванєм народного гимну.

З нагоди отворення гімназиї наспіли до Дирекциї привітні телеграми від обох руских гімназиї у Львові і в Перемишли, що неначе старші посестри переслали свої щирі желання такої основи: „З нагоди нинішного торжества переслає найстарша руска гімназия молодшій посестрі желания найкращого розвитку! — Харкевич, директор академічної гімназиї“, і друга: „Радіючи щиро з отверти рускої гімназиї, нашої третої посестри, засилаємо сердечний привіт з бажанєм сьвітлого розвою! Дирекция і збір учительский рускої гімназиї в Перемишли“, а також привітна телеграма від давнійшого учителя в руских класах, професора Ст. Федева з Перемишля.

Запис учеників до гімназиї відбув ся в днях 1. і 2. вересня 1900; в сих днях були також вступні іспити до I. кляси і до кляси приготовляючої.

Дня 10. вересня 1900., в річницю смерти Є. цїс. і кор. Величества бл. п. Цїсаревої Єлисавети, а також дня 19. листопада 1900. в день іменин бл. п. Цїсаревої відбули ся поминальні богослуженя за упокій душі.

4. жовтня 1900. обходила гімназия день Ангела Є. цїс. і кор Величества Цїсаря Франц Иосифа I. а також ювилей

сімдесятої річниці уродин Найдостойнійшого Монарха окремим шкільним патріотичним торжеством.

По богослуженю в церкві парохіяльній, котре відправив місцевий парох о. крил. Кобляньский, удала ся молодіж ґімназияльна під проводом директора і учителів до відповідно пристроєної салї Ради міскої в ратуши, де з поміж зелени виднів портрет Найяснїйшого Пана. По відсьпіваню хором учеників псальму Бортнянского „Слава во вишних Богу", промовив директор. В своїй промові вказав на рідкий случай такого торжества і з одного боку на чувства радости, які наповняють серця всїх горожан нашої просторої держави задля такої подїї а з другого боку на чувства вдячности зглядом Всевишнього, що дав Найдостойнїйшому Цїсареви дожити такого віку. Опісля вказав на значінє панованя Найяснїйшого Цїсаря, на ті численні докази Єго любови і ласки для поодиноких народів держави та Єго батьківскої печаливости про добро горожан у всяких напрямах публичного житя. Навіть і ученики сеї школи зазнали безпосередно Єго ласки та великодушности, бо те, що можуть учити ся в своїй рідній мові, Єму мають завдячити. Тому завзивав молодїж, щоби як дїти батькови в день іменин із желанями звичайно передають який дарунок, так і они нинї принесли нашому Найяснїйшому Цїсареви в дарунку незмінну постанову: все і всюди, в цїлім житю, серед всяких обставин берегти і заявляти любов і вірність для Єдо Найдостойнїйшої Особи і для Єго Найдостойнїйшого Дому, а Він, сей найлїпший монарх, що є взірцем невсипущої працї, буде з вдоволенєм споглядати на плоди образованя серця і духа сеї молодежи, як она колись, вже доросла, пожертвує Єму свої сили. — На зазив директора піднесли всї присутні трикратно одушевлений оклик: „Наш Найяснїйший Цїсар Франц Йосиф І. най жиє многі лїта!"

Опісля професор Дольницкий в довшій промові представив ясно і живописно образ житя Найяснїйшого Цїсаря вже від наймолодших лїт, подаючи много гарних черт Єго харак-

теру, а відтак історию Его володіня і Его старання про долю всіх горожан просторої держави.

Перший півріч покінчено дня 30. січня а другий розпочато дня 1. лютого 1901.

Дня 24. марта 1901. святкувала молодіж гімназії XL. роковини смерти Тараса Шевченка музикальними вечерницями з такою програмою:

Промова ученика VIII. класи Гр. Тимощука про значіне Шевченка в світлі всесьвітної критики; *Воробкевич* Пробудилась Русь, хор муж.; *Шевченко* Чигирин деклямация; *Smith* Nocturne і *Verdi* Duetto, орхестра учеників рускої гімназії; *Левицкий-Лавровский* Замовкли торбани, соло сопран. з акомп. фортеп.; *Sedermann* Хлопське весіле в Швеції, хор міш.; *M. Hauser* Угорска рапсодия, соло скрипки з акомп. форт.; *Шевченко-Павлюк* Чернець, мішаний хор. з деклям.; *Павлюк* Низка народних пісень, соло цитра; *Нѣщинський* Закувала та сива зозуля, муж. хор з акомп. фортеп.; *Біликовский* Путтурі, орхестра учеників; *Шевченко* Мій Божо і Радуй ся нино, деклям.; *Шевченко-Вербицкий* Заповіт, басове соло в супроводі двох хорів і фортеп.; *Сивицкий-Павлюк* Наша славна Україна, міш. хор. Вечерок закінчив директор промовою до молодежи.

На сі вечерниці молодіж запросила учительский збір і учеників І. гімназії.

Письменний іспит зрілости відбув ся в днях 6. до 11. мая а устний в днях 28. 29. і 30. мая. Дня 31. мая 1901. по богослуженю в церкві зібрали ся абітурієнти і ученики VII. класи в школі і директор в присутности учителів найвисшої класи і кількох з вітців абітурієнтів роздав свідоцтва зрілости. Перед сим попрощав своїх кількалітних учеників, що тепер вже виходили в світ, теплими і щирими словами господар VIII. класи проф. Макарушка, опісля абітурієнт В. Левицкий імеием своїх товаришів дякував учителям за працю і заходи коло образованя і веденя сеї молодежи, в кінци директор прощав

від себе абітурієнтів, подав деякі вказівки і ради на нову дорогу життя і пожелав їм всего найлїпшого в житю. Торжество закінчилось трикратним окликом в честь Найяснїйшого Цїсаря і відспіванєм народного гимну.

Сего року перший раз сьвяткувала гімназия день свого Ангела, св. Константина Великого, торжественним богослуженєм в церкві парохіяльній, перед котрим виголосив відповідну проповідь катехит о. професор А. Войтїховский.

Дня 7. червня 1901. оглянув науку рисунків в гімназиї фаховий інспектор Вп. А. Стефанович.

Дня 28. червня 1901. молодіж враз із збором учительским взяла участь в номинальнім богослуженю за упокій душі Є. пїс. і кор. Величества бл. п. Цїсаря Фердинанда, устроєнім в церкві парохіяльній.

В році приступила молодіж три рази до св. сповіди і причастія; в днях від 30. марта до 2. цьвітня відбула великодні реколекциї.

Шкільний рік закінчено дня 3. липня 1901. благодарственним богослуженєм і відспіванєм народного гимну і роздачею шкільних сьвідоцтв.

Будинок німецько-польської гімназії в Коломиї, знищений за німецької окупації потім відбудований.

I. Учительский збір
з кінцем шк. року 1900/1901.

Директор:

Недїльский Софрон, учив грецкого язика в III. і V. клясї 10 годин тижнево.

Учителї:

1. **Дольницкий Лев**, професор, господар Ia кл., учив нїмецкого яз. в кл. приготовляючій і Ia, істориї і ґеоґрафії в кл. Ia, III. і V. — 21 год. тижнево.

2. **Іванець Михайло**, заст. учитель, господар клясї приготовляючої, учив рускаго яз. в кл. приготовляючій, математики в кл. приготовл. Ia, Iб, і II, і каліґрафії в кл. приготовл. — 21 год. тижнево.

3. **Колодницкий Омелян**, учитель, господар клясї II., учив латиньского яз. в кл. II. грецкого яз. в кл. IV. рускаго яз. в кл. II., V. і VI. а також в кл. IV. аб ц. к. I. ґімназиї — 23 год. тижнево.

4. **Кузьма Леонтій**, професор, завідатель бібліотеки для убогих учеників, господар VI. кл., учив латиньского яз. в клясї III., грецкого яз. в кл. VI., нїмецкого яз. в кл. Iб і II. — 22 год. тижнево.

5. **Макарушка Евстахій**, професор, завідатель рускої бібліотеки для учеників, господар VIII. клясы, учив грецкого яз. в кл. VIII., рускаго яз. в кл. III., VII. і VIII., пропедевтики філ. в кл. VII. і VIII. а також рускаго яз. в кл. V—VIII. ц. к. I. ґімназиї — 22 год. тижнево.

6. **Наливайко Григорій**, професор, завідатель учит. бібліотеки, господар VII. кл., учив латиньского яз. в кл. VI. і VII.,

грецкого яз. в кл. VII., рускаго яз. в кл. Ia, і Iб, — 21 год. тижнево.

7. **Насальский Юліян,** професор в VIII. р., господар Iб класи, учив латинъского языка в кл Iб, V. і VIII. — 19 годин тижнево.

8. **Поляньский Корнило,** професор в VII. р., відзначений золотим хрестом заслуги з короною, учив істориї і географії в кл. Iб, II., IV., VI., VII. і VIII. — 21 год. тижнево.

9. **Раковский Іван,** учитель, завідатель природ. габінету, господар III. класи, учив математики в кл. III. і IV., натуральної істориї в кл. Ia, Iб, II., III., V. і VI. — 18 год. тижн.

10. **Рибачек Михайло,** учитель, завідатель фізик. габінету, учив математики в кл. V, VI, VII, VIII, фізики в кл. IV, VII, VIII, — 21 год. тижнево.

11. **Сальо Людвик,** професор в VIII. р., завідатель німецкої бібліотеки для учеників, господар V. класи, учив німецкого языка в кл. IV, V, VI, VII, і VIII. — 20 год. тижнево.

12. **Сеніцкий Антоній,** учитель, завідатель польскої бібліотеки для учеників, учив польского яз. в кл. приготовл., Ia, Iб II, III, IV, V, VI, VII, VIII. — 21 год. тижнево.

13. **Фрянчук Іван,** заст. учителя, господар IV. класи, учив латинъского яз. в кл. Ia і IV, рускаго яз. в кл. IV. німецкого яз. в кл. III. — 21 год. тижнево.

Релїґії в кл. приготовл. Ia, Iб, II, III, IV, V, VI, VII. VIII, учив о. **Антоній Войтіховский,** ц. к. професор I. гімназиї — 20 годин тижнево, надто відчитував єзорти для учеників низшої і вишої гімназиї.

б) Учителї надобовязкових предметів.

1. о. **Гриньовский Микола**, катехит ж. школи видїл., учив сьпіву — 4 години тижнево.

2. **Ґолїґовский Антоній**, учитель ц. к. школи для промислу деревного, учив рисунків вільноручних — 4 години тижнево.

3. **Дольницкий Лев**, я. в., учив історії рідного краю в III. клясї, — 1 год. тижнево.

4. **Макарушка Евстахій**, я. в., учив каліґрафії, — 2 год. тиж.

5. **Поляньский Корнило**, я. в, учив історії рідного краю в кл. IV, VI, і VII. — 3 год. тижнево.

6. Наука ґімнастики відбувала ся в товаристві „Sokół“ в 6 год. тижнево.

Замітка: 5 учеників з VI, VII, і VIII. кл. учило ся геометричних рисунків враз із ученниками ц. к. I. ґімназії.

XIII. Клясифікация учеників.

Кляса приготовляюча: Крушельницкий Ярослав, Пилипюк Василь, Самуляк Ілия, Аронець Василь, Баран Василь, Величко Стефан, Гаєвий Николай, Грабовецкий Іван, Ґеник Лукіян, Ґродзїцкий Петро, Далаврак Петро, Демчук Стефан, Колїсняк Дмитро, Кузич Антін, Кузич Стефан, Левицкий Віктор, Майковский Анатоль, Мандрусяк Василь, Матійків Федор, Никифоряк Савка, Олесницкий Александер, Оробець Семен, Павлусевич Николай, Решетилович Олекса, Ришка Лев, Сапович Николай, Семотюк Семен, Слезюк Евгеній, Стефурак Іван, Туряньский Іван, Федак Іван, Федорчак Федор; 2 ученикам позволено повторити іспит з одного предмету по фериях, 1 одержав степень третий.

Кляса I. а: Балицкий Николай, Драґанич Кароль, Сьміх Михайло, Шепарович Іван, Барнич Володимир, Бялоскурский Петро, Весоловский Василь, Ґавдуник Григорій, Джеґнюк Франц, Ільницкий Франц, Ковцуняк Стефан, Кузик Стефан, Кушлик Евгеній, Лаврів Николай, Мельник Іван, Микитчук Василь, Михайлюк Нестор, Могильницкий Александер, Мосюк Петро, Николайчук Николай, Олексин Андрій, Олексїй Евгеній, Оробець Василь, Пеленьский Зиновій, Петраш Михайло, Потаковский Володимир, Решетилович Зиновій, Слюсарчук Омелян, Ступницкий Іван, Тарнавецкий Артур, Фицалович Юлїян, Хойнацкий Роман, Чолган Іван, Яновский Адам, Яськевич Александер; 2 ученикам позволено поправити недостаточну ноту з одного предмету по фериях, 3 одержали другий а 1 третий степень.

Кляса I. б: Ґулин Дмитро, Бачиньский Николай, Букшований Йосиф, Бундзяк Теодозій, Гулеюк Іван, Гуцуляк Іван, Ґеник Михайло, Задурович Йосиф, Калитчук Петро, Каратницкий Іван, Кибюк Ілия, Козла Николай, Майковский Маркил, Молодїй Стефан, Мулик Теодор, Палятиньский Володимир, Підлеснюк Евгеній, Райд Віктор, Ржеховский Петро, Слезюк

Володимир, Хомин Николай, Яковчик Онуфрій; 3 ученикам позволено повторити іспит з одного предмету по феріях, 5 одержало степень другий а 4 третий.

Кляса II: Лопатнюк Петро, Сивак Іван, Федюк Стефан, Арсенич Василь, Берлад Михайло, Бойчук Стефан, Бордун Олекса, Виноградник Дмитро, Волинець Сильвестер, Гаврилюк Олекса, Галяревич Михайло, Герасимюк Гаврило, Глібовицкий Володимир, Головацкий Володимир, Горула Василь, Добрянський Софрон, Дрогомирецкий Николай, Жибчин Яків, Кунянський Петро, Зелинський Іван, Камінський Роман, Кашовский Жигмонт, Кобринський Володимир, Костащук Василь, Курилик Василь, Лавровский Юлїан, Лукач Василь, Микитка Мирослав, Мисевич Йосиф, Морозюк Николай, Нестайко Юлїан, Остафійчук Володимир, Островский Ярослав, Охримович Дамян, Панталюк Іван, Петрів Михайло, Подолинський Володимир, Ринка Евгеній, Слїпенький Василь, Стефурак Григорій, Сумик Роман, Федуник Ілия, Фенюк Василь, Шайдицкий Володимир, Юрашук Юрій, Юркевич Олекса, Ясельский Кароль; 5 ученикам позволено повторити іспит з одного предмету по феріях, 5 одержало другий степень.

Кляса III: Срібний Николай, Шепарович Лев, Антонюк Олекса, Аронець Андрій, Василевич Анатоль, Булка Михайло, Бундзяк Володимир, Винницкий Володимир, Ганущак Николай, Герасимович Сильвестер, Гуцуляк Андрій, Гелитович Іван, Денесюк Олекса, Дорундяк Николай, Киселевский Зиновій, Ковбуз Олекса, Коцабюк Василь, Кручак Григорій, Лакусти Іван, Лещицкий Андрій, Лецкалюк Михайло, Макарушка Володимир, Мелько Володимир, Павчук Юлїан, Павлик Франц, Павлусевич Володимир, Петрицкий Стефан, Райд Михайло, Романовский Іван, Романюк Михайло, Сальваровский Юлїан, Соломяний Стефан, Стасюк Василь, Терлецкий Николай, Фроляк Іван, Якимів Николай; 5 ученикам позволено повторити іспит з одного предмету по феріях, 2 одержало степень другий, 4 третий.

Кляса IV: Волчук Теофіль, Гіриняк Никифор, Дмитерко Михайло, Калитовский Теодор Олег, Каратницкий Сильвестер, Колцуняк Юлїян, Кузьмич Антін, Левицкий Йосиф, Левицкий Роман, Шімчук Петро, Охримович Йосиф, Петровский Евгеній, Рачковский Генрик, Рудницкій Іван, Рутковский Михайло, Сїменович Роман, Стефанів Ігнатій, Фролик Василь, Чолган Зенон, Юркевич Антін, Яськевич Стефан; 4 ученикам позволено поправити недостаточну поту з одного предмету по ферiях, 1 одержав другий а 1 третий степень.

Кляса V: Федюк Ярослав, Шепарович Юлїян, Вергун Володимир, Войнаровский Павло, Григорців Ипполит, Грицан Стефан, Гелитович Володимир, Гушул Евгеній, Гушул Теофіль, Добрянський Лев, Завадский Евгеній, Кисїлевский Нестор, Лакуста Святослав, Масевич Володимир, Павчук Ярослав, Оробець Іван, Оробець Стефан, Павлусевич Іван, Павлусевич Николай, Печерский Петро, Пйотровский Теодор, Семенюк Николай, Сметанюк Петро, Яцевюк Василь; 4 ученикам позволено повторити іспит з одного предмету по ферiях, 1 одержав другий а 2 третий степень.

Кляса VI: Срібний Теодор, Бажалук Николай, Бурачинрский Денис, Вахняк Дмитро, Гринюк Олекса, Кисїлевский Стефан, Котелко Іван, Кушик Ізидор, Левицкий Іван, Оробець Василь, Остафійчук Антін, Павлюк Методій, Рубінгер Володимир, Станецкий Лев, Стрийский Іван, Филипович Александер, Чекалюк Богдан Мирослав; 5 ученикам позволено поправити недостаточну поту з одного предмету по ферiях, 2 одержало другий, 1 третий степень.

Кляса VII: Гузар Евгеній, Демчук Михайло, Полек Николай, Павлюк Николай, Вальнер Едвард, Глушкевич Евгеній, Глушкевич Зенон, Гоянюк Николай, Кисїлевский Юлїян, Павчак Іван, Попович Василь, Посацкий Методій, Райгт Дмитро, Рожка Іван, Росткович Юрій, Ткачук Лаврентій, Хомин Ілля; 2 учеників одержало другий степень,

3 позволено поправити недостаточну ноту з одного предмету по ферiях, а 1 призначено до iспиту доповняючого.

Кляса VIII: Тимощук Григорій, Балицкий Константин, Балицкий Юлiян, Водрут Николай, Галайчук Володимир, Голота Яків, Гоник Михайло, Словицкий Альфред, Костик Михайло, Костик Павло, Лаврiв Михайло, Левицкий Всеволод, Шлапюк Іван, Смалько Роман, Томич Николай, Федiв Володимир; 3 ученикам позволено повторити iспит з одного предмету по ферiях.

Коломия, вул. Євангелицька. Направо вілля австр. принца Карла Франца Йосифа під час його перебування в Коломиї.

МОЯ КОЛОМИЯ
(ДО ІСТОРІЇ КОЛОМИЙСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ)

о. Я. Федуник

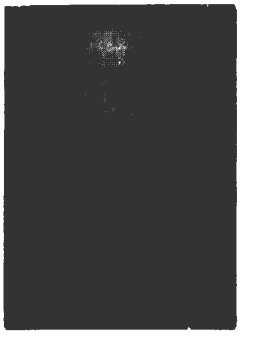

Коломия!... Багато споминів в'яжеться з цим містом. Там побачив я денне світло. Там в церкві св. арх. Михаїла охрестив мене тодішній сотрудник о. Терлецький, товариш мого батька з коломийської гімназії. До Коломиї ходив я, від першої кляси, до школи ім. Т. Шевченка, де директором в тому часі був М. Гомик. До моєї кляси прийшла як учителька Оля Семіон, пізніше Недільська. В тій школі довелося мені пережити незабутню хвилину, коли після 1-го Листопада 1918 р. дир. Гомик скликав усіх школярів на подвір'я і заявив нам, що ми вже маємо свою державу, вже більше не будемо співати „Боже буди покровитель", але новий гимн України — „Вже воскресла Україна".

За австрійських часів наша школа приміщувалася в будинках польської школи ім. Яховича, яка вела навчання рано, а ми по полудні. Ця школа стояла напроти каменицї Білоуса, де була військова команда, і мій батько дуже часто на перерві відвідував мене у школі. За українських часів нашу школу перевели далі на захід, до школи ім. Конопніцької, а потім, вже за польської влади завернули знову до школи Яховича,і вже звідти я перейшов до гімназії, а так і провів я частину свого життя в мурах коломийської гімназії. Там формувався мій світогляд, закладалися основи майбутніх поглядів на життьові проблеми та на саме життя. В тій же гімназії оформлювалася рівно перед двадцяти роками ментальність мого батька, щоб в 1909 році, повний надій та віри в життя, як і я в 1929 році, покидав ті самі просторі кляси коломийської гімназії. Потім коломийська гімназія ввійшла в історію мого життя ще й іншим важливим життьовим фактом — в її мурах побачила світ моя дружина Наталія, дочка першого директора й основника тієї гімназії Софрона Недільського. А втім, я не єдиний, для кого коломийська гімназія залишилася до сьогодні символом чогось рідного та близького й незабутнього.

Але до речі, коломийська державна гімназія постала як вислід прагнення до освіти дітей українського населення довкільних сіл та частини самого міста. Те прагнення до освіти притаманне українській ментальності від віків, про нього з подивом згадують різні відвідувачі України, як, напр., Павло

Алепський, який подорожував по Україні в 1654 і 1656 р., воно спонукувало дітей не тільки священицьких родин, але й довкільних селян шукати освіти в єдиній на ті часи польській державній гімназії в Коломиї. Наплив українських учнів був такий великий, що перед ц.к. Шкільною краєвою радою у Львові постала конечність відкрити при тій же гімназії рівнорядні руські кляси".

Президія ц.к. „Шкільної ради крайової" у Львові назначила Софрона Недільського, професора гімназії у Станиславові, з 1-м вересня 1894 року, управителем рівнорядних „руських" кляс при польській державній гімназії в Коломиї. Раніше „рескриптом" міністерства віровизнань і освіти (ч. 13562) з 6 липня 1894 року перевели його із Станиславова на управителя рівнорядних руських кляс до Коломиї.

Із створення рівнорядних руських кляс оформлено рівночасно права й обов'язки управителя тих кляс, а тим чином і самих кляс. Оскільки той акт має певне історичне значення й оригінал того рескрипту зберігається в родинному архіві, то й подаю тут дослівний його переклад з польської мови:

Від Президії ц.к. Ради шкільної крайової
до Л. 384, пр, Р.с. к.
До Пана Софрона Недільського, професора ц.к. гімназії в Коломиї.

Ц.к. Шкільна рада крайова поручила Вам провізоричне керівництво рівнорядних руських кляс ц.к. гімназії в Коломиї.

Щодо Вашого службового відношення як керівника рівнорядних руських кляс до директора гімназії, Шкільна рада крайова окреслює ті відносини в такий спосіб:

Керівникові рівнорядних руських кляс поручається керівництво педагогічно-дидактичне й адміністраційне тих кляс, але під контролею головного заведення.

Керівник, отже, має бути предсідником при вступних іспитах, має переводити вписи, відбирати від учнів вписове, чесне й інші шкільні оплати, складати з них рахунки, провадити записи шкільних оплат, полагоджувати урядові кореспонденції і предкладати Шкільній раді крайовій звідомлення за посередництвом директора головного заведення, котрий має право госпітувати руські кляси, може брати участь у конференціях учителів, приділених до тих кляс, а то в тій цілі, щоб про стан цілого заведення все був поінформований і в разі потреби про кожну справу міг виявити свою опінію.

Шкільні свідоцтва, каталоги та інші записи будуть писані на руських блянкетах, взагалі внутрі закладу всі агенди будуть проваджені в мові руській, в кореспонденції до Шкільної ради крайової будете вживати мови польської. Урядова печатка гімназіяльна буде спільна.

Вкінці взивається Вас, щоб Ви про день прибуття до Коломиї й обняття урядової чинности зараз же повідомили Шкільну раду крайову.

Львів, 26 серпня 1894.

Проф. С. Недільський зголосився 29 серпня 1894 року до праці в директора польської державної гімназії Йосифа Скупнєвича, і з тією хвилиною зв'язав всю свою педагогічну й наукову діяльність з Коломийською гімназією. Незабаром, бо вже 4 вересня 1894 року „рескриптом" міністерства

Перший директор української державної гімназії в Коломиї Софрон Неділський.

Будинок коломийської гімназії, зліва українська частина, зправа — польська.

віровизнань та освіти (ч. 20408) призначено проф. С. Недільського постійним управителем рівнорядних руських кляс, про що повідомлено із президії „Шкільної ради крайової" запорядком ч. 20589 з 18 вересня 1894 року.

Шість років віддапої праці учительського збору, дбання про високий рівень навчання та різних старань проф. С. Недільського на становищі керівника рівнорядних руських кляс мали повний успіх, бо 26 червня 1900 року „рескриптом" цісаря Франца Йосифа з обов'язуючою силою від 1-го вересня 1900 року створено самостійну українську державну гімназію в Коломиї. Про цей важливий факт в житті українського шкільництва в Галичині, а зокрема в Коломиї, повідомила президія ц.к. Шкільної ради крайової у Львові 23 липня 1900 р. (ч. 500 Пр Шк. Р.К.) керівника С. Недільського та візвала його зложити службову присягу в президіяльному уряді. Рівночасно іменували керівника С. Недільського директором новоствореної гімназії. Директор зложив службову присягу 20 серпня 1900 року перед ц.к. повітовим комісарем Прокоповичем.

Президія ц.к. Шкільної ради крайової Львів дня 23 липня 1900
Л. 500. Пр. Ш.Р.К.

Його ціс. й корол. Апостольська Світлість (Мосьць) зволила найвищою постановою з 26 червня 1900 наймилостивіше іменувати Вас ДИРЕКТОРОМ ГІМНАЗІЇ з руською мовою в Коломиї, з правосиллям від 1 вересня 1900.

Про те мило мені повідомити Вас внаслідок рескрипту пана міністра віровизнань та освіти з 12 липня 1900, Л. 18679.

Для зложення службової присяги слід Вам зголоситися в моєму призидіяльному уряді.

Службову платню виплатить Вам ц.к. Шкільна рада крайова окремим запорядком.

За ц.к. намісника — Добржиньскі

Зложив службову присягу 20 серпня 1900. Пропокович, ц.к. пов. комісар.

(До В. Пана Софрона Недільського, ц.к. професора гімназії, керівника рівнорядних руських кляс, ц.к. гімназії в Коломиї).

З тією хвилиною коломийська державна гімназія стала самостійною шкільною одиницею, що відіграла важливу ролю в національному житті Покуття. Відтепер у самостійній українській гімназії буйно поплило життя. Число учнів з року на рік зростало, так що зайшла була потреба винаймити ще два будинки поза головним будинком гімназії. Перед самою першою світовою війною число учнів перейшло 1300. Дир. Недільський дуже дбав про стан навчання в гімназії і старався мати якнайкращий збір учителів. Для тієї цілі подарував для учительської бібліотеки цінні твори з власної бібліотеки, а також сам добирав різні книжки до бібліотеки учнів і залишив у гімназії дуже добірну бібліотеку. Час його директорства був найкращим в історії коломийської гімназії. Крім дбання про високий стан навчання в гімназії, він був не тільки вирозумілим директором, але й батьком для своїх учнів,

Учні III б кляси Коломийської гімназії у 1920 р. Серед учнів посередині сидять: проф. Омелян Цісик, о. Антін Войтіховський та проф. Іван Храпливий.

Громадська рада учнів Коломийської гімназії в 1923 р., складена з представників усіх кляс. Посередині дир. Прокіп Мостович.

запрошував бідніших студентів до себе на обіди, про що й досі деякі з них згадують з великим теплом і вдячністю. Бідним студентам купував своїм коштом обов'язковий мундур. Мав двох жидівських кравців Тіра й Гана, які на його замовлення (карточка з порученням) шили мундури учням, а директор платив. Багато труду і власних грошей вложив він у заснування бурси „Самопоміч" для бідніших учнів при вул. Міцкевича, яка й пізніше носила його імення. У всій цій праці дуже віддано помагала йому дружина Ярослава із Сумиків.

За віддану працю для добра й розвитку гімназії та вміле її керівництво і високий рівень навчання цісар Франц Йосиф I відзначив дир. С. Недільського „рескриптом" з 25 травня 1914 року, гідністю урядового радника (Регірунґсрат).

Президія ц.к. Шк. ради кр. у Львові, 11 VI, 1914, ч. 218 Пр)

„Президія ц.к. Ради шкільної крайової, у Львові, 11 червня 1914. 218 /пр

До Вельмишановного Пана Софрона Недільського, директора ц.к. гімназії з руською мовою викладовою в Коломиї.

Його Ціс. й кор. Апостольська Світлість (Мосьць) зволив найвищою постановою з 29 травня 1914 надати наймилостивіше Вельмишановному Панові Директорові титул урядового радника (Радци ржонду, Регірунґсрат). Про що Вельмишановного Пана Директора з приємністю повідомляю, виконуючи поручення Й.Е. Пана Міністра Віровизнань і Освіти з 3 червня 1914, Л. 66, К.У. М.

За ц.к. намісника (підпис нечиткий)

Вибух першої світової війни припинив буйний розвиток коломийської гімназії, яка дала українському народові багато заслужених інтеліґентів і патріотів, що відіграли важливу ролю в історії українського народу як у часі його визвольних змагань, так і пізніше,в часі польської та інших окупацій. Забрала вона також далеко поза межі Коломиї та її гімназії дир. С. Недільського. На запорядок австрійських властей перед другою окупацією Коломиї царськими російськими військами, дир. С. Недільський виїхав на Захід, до Бялої біля Бєльська, на Шлеську, де на той час опинилась була Шкільна крайова рада зі Львова. Там запорядком Пр. Шк. ради крайової з 13 листопада 1916 був іменований, на місце вивезеного москалями радника двора Матієва, крайовим інспектором гімназій. На тому становищі в Бялій застала його смерть, від розриву серця, 8 серпня 1917 року в дорозі до уряду. Там 11 серпня 1917 року, о год. 4-ій по пол. відбулися похорони із загального шпиталю на місцевий цвинтар. Тіло вложено в металеву домовину з надією на перевезення до Коломиї. На похоронах була присутня дружина Ярослава, яка одержала сумну вістку про смерть чоловіка зараз по звільненні Коломиї від російських військ і за спеціяльним дозволом військових властей могла прибути на похорон, хоч нетерпляче очікувала, разом із дітьми — Богданом, Евгеном і Наталкою його повороту. На похоронах був також найстарший син Евстахій. Син Маркіян був тоді в італійському полоні й не міг приїхати.

В 1938 році серед учнів кол. дир. С. Недільського виринула думка перевезти його тлінні останки з чужини до Коломиї. В тій справі постав комітет учнів коломийської гімназії на чолі з проф. Д. Николишином. На українському цвинтарі знайдено репрезентативне місце на гріб, хоч не там, де хотів комітет, бо там парох Коломиї Олександер Русин, вибрав місце для себе Запроєктовано пам'ятник, що мав бути виконаний учнями Покійного. Пригадую, оскільки я був членом того комітету від родини, проєкт того пам'ятника — під хрестом мав бути студент в гімназійній уніформі з відкритою книжкою в руках, а під тим тодішнє "Г", яке учні носили на шапках. Рішено також перейменувати бурсу „Самопоміч" на бурсу ім. С. Недільського, що й було зроблено.

Безпосередньо перед другою світовою війною з пожертв учнів вже звезений був будівельний матеріял-цегла, вапно, цемент, але друга світова війна та прихід большевиків все знівечив. Знову розбрилися учні дир. С. Недільського по всьому світі. Розбрилася по ЗСА й Канаді. його наближча родина. На чужій землі, на українському цвинтарі в Едмонтоні, спочила його дружина Ярослава 30 жовтня 1961 року, а він залишився забутий на цвинтарі у Бялій, далеко від родини й Коломиї, з якою зв'язав був усю педагогічну діяльність. Зазнав долі тих синів України, що за вірність своєму народові розсіяли свої кості по Соловках, безмежних просторах Сибіру, Московії, Польщі та всього світу. Пізніше його син Маркіян робив через знайомих старання відшукати і впорядкувати в Бялій його могилу, але старання не мали успіху, бо цвинтар був переораний, а нагробник зник. Так закінчив своє існування визначний педагог та великий приятель і любитель молоді, основник і директор коломийської гімназії Софрон Недільський.

Кілька дат з його життя.

Софрон Прус III Недільський народився 10 січня 1857 року в селі Цуцилові Надвірянського повіту в родині священика о. Ігнатія. Батько помер в молодому віці на 32 році життя, й залишив удовою молоду дружину Олену і троє дітей: Софрона, Ольгу, пізніше заміжню за Адольфом Кнігиницьким, власником маєтку у Ляцькому біля Станиславова, і Марію, заміжню за Сенківським, власником маєтку у Старуні. Малими дітьми заопікувалися материні батьки о. Глібовицький, парох Грабівця, з дружиною. В тому старому, традиційному священичому домі пройшла вся молодість Софрона. Між ін., братом його бабуні був митрополит Михайло Левицький, кардинал і примас Галичини,який боронив окремішности української мови перед інтригами й нападами поляків. Дальшим свояком був другий митрополит Юліян Куїловський.

По закінченні німецької гімназії у Станиславові Софрон учився на філософському факультеті Віденського університету і був членом організованого в той час українського студентського т-ва „Січ". В роках 1877-1878 був

членом управи, а в 1979 році головою того товариства. Пізніше, в 1895 році став його почесним членом між такими заслуженими діячами українського політичного й культурного життя, як Наталь Вахнянин, Юліян Пелеш, єпископ Перемишля, Михайло Драгоманов, Іван Пулюй, Іван Горбачевський, Омелян Огоновський, Іван Франко та інші.

В часі студій Софрон все запрошував на літні ферії до свого діда о. Глібовицького бідніших товаришів. Там їх обов'язком було помагати у жнивах. Дідо давав хлопцям фірмана з кіньми, і вони їхали на прогульку на кілька тижнів, найрадше на Закарпаття. Охота подорожувати й ходити на прогульки пішки залишилася у Софрона на все життя. Коли він пізніше з родиною виїздив на літні вакації до Микуличина, Тюдева чи Рахова на Закарпатті, то всюди відбував з дітьми дальші або ближчі прогульки. Любив у вільні хвилини зустрічатися з гуцулами.

Після студій став заступником професора Академічної гімназії у Львові. По однорічному навчанні перейшов як заступник професора до Станиславова, а через рік був призначений до Золочева, звідки вернувся знову до Станиславова, де після приписаних іспитів одержав титул ц.к. професора гімназії. По 11-ти роках праці у Станиславові був переведений до Коломиї на становище керівника рівнорядних руських кляс.

У кожній гімназії, в якій був учителем, залишив по собі найкращі враження серед товаришів учителів та серед учнів, нпр. „При тій нагоді почуваю своїм обов'язком висловити Вам за тактовне поступування із шкільною молоддю і ревне виконування обов'язків моє признання і належну подяку. „З Дирекції ц.к. гімназії у Станиславові, Керуярта. Крім того, він був співредактором першого великого німецько-українського словника (Желехівського-Неділського), коректором грецько-українського словника І. Огоновського до Іліяди й Одисеї та „Вибору з української літератури на III і IУ рік учительських семінарій".

Дир. Софрон Прус III Неділський як нащадок шляхетсько-священичої родини, що все вірно стояла на українських позиціях, був авторитетом не тільки для своїх, але й для чужинців та відображував те середовище, з якого сам вийшов та яке дало українському народові ряд заслужених і відданих синів (до того самого гербу належав полковник Морозенко (Мрозовецький), що створили міт західного Піємонту України. Влучну характеристику цієї української землі та її жителів подає Ю. Липа:

„В кінці XIX і початку XX ст. західний П'ємонт відіграв не меншу ролю від східного П'ємонту-Гетьманщини в кінці XУIII і на початку XIX ст. Його індивідуальність виразна й творча. Це одна з найцікавіших земель в історії побіч чорноморсько-таврійського державного центру, князівського Києва і гетьманської Полтавщини та Чернігівщини. Тут менше відчувається мореплавський характер української раси, зате тут тільки зостались київські традиції... Але пошана до своєї аристократії зменшилася недавно, а нехіть до власної єрархії пробуджена заледве кільканадцять літ тому. Але хоч тут уже нема українських аристократичних родо-

водів, проте є ще родоводи іншої єрархії в українсько-католицьких „Шематизмах" легко знайдемо традиції XI-XIII століть".

Першою дружиною дир. С. Недільського була Анєля Лянґнер, яка дала йому двох синів: Евстахія, що помер бездітно у Львові під час II світової війни, та Маркіян, пізніше директор 7-клясової школи ім. Т. Шевченка в Коломиї, що 23 червня 1962 року, як і його батько помер на серцевий удар на станції підземки в Ню Йорку. Таким чином родина Недільських у чоловічій лінії вимерла, бо єдиний син Маркіяна Зенон, студент ветеринарії, помер трагічно зараз після приїзду до Філядельфії в 1950 році. Донька Надія, заміжня за Василя Слободяна, магістра фармації, померла в Чері Гіл, Ню Дж., 12 жовтня 1974 р. залишаючи двох синів: Степана, студента медицини, і Маркіяна, студента прав та донечку Лярису.

Через друге супружжя (28 серпня, 1899) з Ярославою Сумик, дочкою пароха с. Волосів Надвірнянського пов. о.Андрея й Іванни з Гарасимовичів, став посвоячений з другим священичим родом, який дав українській католицькій Церкві двох митрополитів Йосифа й Сильвестра Сембратовичів. Крім того, був посвоячений з нащадками графині Доротеї Мастай де Ферретті-Стрільбицької з Барсельони, єдиної сестри папи Пія IX, яка в часі наполеонівських воєн вийшла заміж за ротмістра кавалерії Миколу Стрільбицького, сина пароха Іщкова біля Теребовлі. Її тлінні останки поховані на цвинтарі в селі Текуча, біля Яблонова, де вона доживала свого віку як удова, у свого єдиного сина о. Івана Стрільбицького, тамошнього пароха, жонатого з Добрянською, дочкою пароха Космача. Тепер прямими нащадками того роду, але в жіночій лінії, бо о. Іван не мав сина, тільки три доньки, є Дониґевичі, Ґадзінські, Дем'янчуки, Лукашевичі, Глібовицькі, та дальші Стрільбицькі. Ці роди є спадкоємцями великих родових дібр в Еспанії, біля Барсельони, бо також рід Мастай де Фереті вимер в чоловічій лінії. Їх добра є в заряді еспанської держави та в аренді Єзуїтів. В 1936 році еспанська держава відновила справу спадку, але революція всю справу закопала. Всі добра й далі в користуванні єзуїтів.Справа має дуже загадковий характер. Коли ще перед першою світовою війною їхав адвокат до Еспанії, то його знайшли замордованого в поїзді у Швайцарії і всі документи пропали.

З другого подружжя з Ярославою Сумик було троє дітей: два сини Богдан Недільський, що помер у Лаймі, Ог. в 1964 р. і залишив двох синів: Евгена, психолога в Лаймі, Ог. та д-ра прав Софрона в Медісон, директора перевиховання суддів на стейт Вісконсин. Другий син Евген живе в Україні. Дочка Наталія, зам. Федуник, живе в Едмонтоні і має дочку Софію зам. Трильовську і сина Андрія.

В 1923 році Рада амбасадорів признала західно-українські землі Польщі. Це рішення ми відразу відчули в гімназії, бо прийшла польська мова як обов'язковий предмет (досі була вільного вибору) а на стінах у клясах

появилися одного дня „орли" (годло паньствове) та портрет президента Польщі Мосьціцкого. Це роз'ятрило й так зранені серця молоді, яка ще свіжо мала в пам'яті свою державу та польський загарбницький напад на неї. Почалася спровокована реакція. Одного дня рано, коли ми прийшли до школи, орла над входовою брамою до гімназії захляпав хтось уночі червоною фарбою. Як на порух магічної палки у клясах почали „злітати" орли із стін. Не минуло це й моєї третьої „В" кляси. Після дзвінка перед першою лекцією, коли вже всі учні сиділи на своїх місцях і чекали на прихід професора, раптом із середини кляси вискочив один учень, Сливка, мабуть, Микола, родом з Бучачок або Трофанівки біля Заболотова, присунув катедру до стіни, моментально вискочив на неї та одним рухом зірвав „орла" й на очах кляси подер його. В тій хвилині ввійшов до кляси професор (не пам'ятаю котрий) і зараз забрав Сливку до канцелярії директора Мостовича. За хвилину професор схвильований вернувся до кляси, із болем серця та співчуттям дав нам коротку осторогу, мовляв, чи оплатиться цей вчинок, як поляки замкнуть нам гімназію". За якийсь час вернувся вже з директором Мостовичем і Сливка забрав книжки й поїхав додому. Пізніше ми дізналися, що проти Сливки має бути судова розправа в коломийському суді. І справді, в означений день на розправі ми побачили Сливку з батьком, як зайшов до канцелярії директора. По хвилині вийшов разом з ними дир. П. Мостович й пішов до суду на розправу. Адвоката не було, а дир. Мостович сам з'ясував всю справу перед суддею. Сливку не засудили, тільки виключили з гімназії. Від того часу про цього щирого патріота ми вже більше не чули.

В той же час таке саме сталося з „орлами" в інших, старших клясах, але не було відомо, хто то зробив. Директор Мостович тимчасово розв'язав ті кляси і поїхав до Львова, до кураторії,де всю справу полагодив добре. Учні вернулися й гімназія не була закрита.

Директор Прокіп Мостович, селянський син, щирий українець, але був людиною дивною, якщо не назвати ненормальною як директор гімназії чи навіть у своєму родинному житті. Але як довго він був директором при всіх своїх дивацтвах — спеціяльно „полюванням" на учнів з довгим волоссям, бо за його засадою — довгий волос — короткий розум, то що б не сталося в гімназії він завсіди полагоджував сам, і ніколи поліційні агенти („шпіцлі") не мали вступу до гімназії. Він — старий директор, ще з австрійських часів, все чувся повноправним керівником і господарем гімназії. Але все змінилося на гірше за його наслідника, вже з ласки Польщі, дир. Станислава Котецького, який був радше фігурою, бо всевладними господарями і фактичними керівниками гімназії стали професори поляки: Казімєрж Завойскі (був перекинчиком, з дому Семенець) господар кляси 7А, себто моєї кляси, й не раз нам було дивно, коли він казав відповідати учням, що мали трудність з польською мовою, по-українськи „Можеш одповядаць в єнзику ойчистим, але дам ці ноте єден стопєнь ніжши!

Коломия, в 1923 році (в маю)
Інститут „Шкільної Помочі"
Міцкевича 47.
(за наст. П.П.О. Уїшка).
Гора зліва: Вебер — німець
2. Любович Яр. Мартинків Іван 6)
3. — " — Іван
4) Геник-Березовський
5) Вебер К.Л.
3. Іван Любович
4) Геник-Березовський
5) Вебер К.Л.
6) Мартинків Іван
7) Ілько
8) Ярослав
9) Славко Геник-Березов.
10) Ярослав
11) Р. Степаняк.
Роман

Другим професором був польський шовініст та українофоб Едмунд Ґібчиньскі, а його помічником був терціян Шпанєр, як пізніше виявилося, моральна гниль і гомосексуаліст, за що його пізніше викинули з гімназії й віддали навіть під суд за деморалізацію молоді. За їх „володіння" „шпіцлі" стали частими гостями в коломийській гімназії. Поки учень — за якусь політичну провину, бо тільки такі були, або підозріння в тій справі, зайшов із кляси до канцелярії директора, то вже телефоном про справу була повідомлена поліція і фіякром спішив даний „агент — знавца, українськєй вивротовей дзялальносці" до гімназії. Так в руки поліції віддали 1930 року після першої конференції тов. Митлюка з Печеніжина, відзначеного учня 8-ої кляси, якого ненавидів і переслідував Ґібчиньскі. Митлюк, виведений тими шиканами з рівноваги, за те, що Ґібчиньскі знову безпідставно „виказав" його з польської мови на конференції, по годині, коли Ґібчиньскі вертався до учительської кімнати на першому поверсі, вдарив його на сходах кілька разів топірцем по голові. Поки Ґібчинського завели до залі й закликали Митлюка до директора, на нього в канцелярії вже чекав поліційний агент. Митлюк згинув на Зеленому клині, коли з Харбіну заманили його на свій бік большевицькі агенти.

Отже становище дир. С. Котецького, людини доброї, але занадто поступливої перед Ґібчинським було прикре й незавидне.

Катехит о. Микола Капустинський

В шостій клясі (1926/1927) захопила мене зміна катехита. Раніше відійшов на емеритуру о. Антін Войтіховський, тип холодного австрійського канцеляриста, а незабаром за ним о. Іван Станецький. На їх місце до гімназії прийшов новий катехит о. Микола Капустинський, який своєю поведінкою з учнями та способом викладів релігії зробив на учнів дуже корисне враження. Він оживив як саме навчання, так і зацікавлення релігійними справами загал учнів. Вихований одначе на теології у Станиславові був, самозрозуміло, під впливом релігійно-обрядового наставлення тієї школи та її керівника єпископа Григорія Хомишина. Станиславівський Богословський ліцей відмінно від Львівської Дух. Академії заступав латинізаційний напрям в нашій Церкві і в тому дусі виховував своїх богословів, майбутніх священиків для української католицької Церкви. Вони вбачали в нехтуванні нашими обрядовими притаманностями й адаптації латинських звичаїв, мабуть, більшу ознаку католицтва та певнішу дорогу зв'язку з Римом.

Я не хочу тут виявляти своїх поглядів на всю цю „ідеологію", яка в наших часах показалася в повній наготі і шкідливості для нашої Церкви, тому обмежуся до того — як сам Рим за Пія XII цю справу прийняв. Дозволю собі зацитувати слова проф. Аммана, єзуїта, професора Орієнтального інституту в Римі:

„Тут (у Станиславові) розвинулася повільно думка, що треба через прийняття західних богословських форм, які передано звичайному народові з незнання краси власного обряду, щоб цим способом перешкодити українським вірним переходити до польсько-латинських форм. Тут одначе лежить в основі нічим не оправдане почуття меншевартости, мабуть, ще спадок з тих часів, коли на латинський обряд дивилися як на обряд „вищий" (престанс)" (Амман, Остславіше Кірхенгешіхте, ст. 649).

Про напрямні митрополита Андрея видано знову в тому творі таку оцінку: „Хто дійсно був українським патріотом, той мусів намагатись перебороти „галичанство" й обидві частини краю стопити в одну цілість. Це ясно бачив другий наслідник митрополита Сильвестра Сембратовича — митрополит Андрей Шептицький (там же ст. 646).

Пройнятий тими латинізаційними ідеями, не знаю, чому все дуже тактовний о. катехит мав одного разу цілогодинний виклад в нашій клясі, що ми повинні робити знак хреста тільки раз („краще раз, але правильно, ніж три рази неправильно"). Нас одначе це не переконало, а вразило. Не перервах було на цю тему багато говорення, ми не знали як з того вийти. Були навіть голоси, щоб іти із цією справою до дир. Мостовича, але хто піде? Та доля хотіла, що того дня захворів несподівано проф. математики Мусянович і на заступство прийшов сам дир. П. Мостович. Як сьогодні його бачу — в чорному плащі наопашки, піддержуючи правою рукою спереду обидві поли плаща, в лівій руці знаний всім учням „шварцбух". По лекції, що була остання, як звичайно, всі встали до молитви. Молився голосно цим разом Микола Арсенич з Березова і згідно з запорядком о. катехита, перехрестився лише раз і почав „Богородице Діво". Дир. Мостович відразу глипнув своїм зизом і сказав досить гостро: „Стати, а це що за новина? Хто казав вам так хреститися?" — „Отець катехит", — була відповідь. „Хрестися так, як тебе мама навчила!". „Молитва". Ми перехрестилися три рази, закінчили молитву, і від того часу о. катехит більше тієї справи не згадував, хоч уже й дир. Мостовича не стало в гімназії. Цей випадок пішов скоро в непам'ять. Прив'язання учнів до о. катехита, що імпонував нам знанням (мав закінчені студії права в Чернівецькому університеті — але все говорив з буковинська „шушнайцять" — та Гохшулє фюр Боден культур у Відні) та патріотизмом й майже приятельським ставленням до старших студентів і вирозуміння на всі людські слабості, зростало з дня на день і то не тільки серед українців, але й серед жидів, які не раз і не два шукали помочі й поради для своїх дітей у катехита. Це дуже не подобалося Ґібчинському і в певний момент, не без його впливу „завісили" о. катехита Капустинського на цілий рік у навчанні релігії в школі. (на свідоцтвах із 1930 (31 на місці релігії написано „релігії нє учоно в закладзє").

То був єдиний випадок непорозуміння між о. катехитом та учнями за весь час його катехитури в коломийській гімназії. Він помер в часі другої окупації Коломиї большевиками, не зрадивши української католицької

Церкви та українського народу, якому в часі визвольних змагань служив із зброєю в руках як старшина УГА.

МАТУРА 1929 РОКУ В КОЛОМИЙСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ.

Матура 1929 року записалася найсумніше в історії коломийської гімназії. Тоді з ласки ненависника українців Е. Гібчинського 36 учнів не перейшли до вищої кляси, 12-м учням в клясі 8 А він дав „поправку" з польської мови, а потім не питав і не допустив до матури, тільки 22 перейшли через ту Скиллу й Харибду шовінізму Гібчинського.

Щоб зрозуміти всю ту сумну подію, треба вернутись рік узад, бо там джерело зрозуміння пізнішого факту. Рік 1928 проходив у всій „новоодродзоней" Польщі під знаком святкувань десятиріччя польської незалежности.Патріотичні настрої всієї польської суспільности дуже піднеслися, а на західноукраїнських землях, признаних у 1923 році радою амбасадорів Польщі, набрали гарячки ще на спеціяльній ворожості до всього українського. В тому глупому шовінізмі, що опанував усе польське суспільство, немає жодного вийнятку. Все суспільство від найвищих до найнижчих верств, до останнього жебрака, що простягав руку по милостиню до українців, кипіло ненавистю й бажанням знищення українців, і це звалося бундючно „потенга зніщеня". Тому неправдивим та історично невірним є твердження деяких українських кіл, що, мовляв, в українсько-польських напружених взаєминах того часу всю відповідальність несе провід, а нарід добрий і невинуватий. Так може говорити хіба тільки той, хто в тому важкому для українців часі не жив на західноукраїнських землях або мав добру державну посаду й був сліпий та глухий на все, що довкола нього діялось. Це, між іншим, потверджують і події в коломийській гімназії того часу.

Разом з гучними готуваннями до десятиріччя незалежної Польщі, в Коломиї ще йшли інші готування, а саме, відкриття відновленого пам'ятника „голду" воєводи молдавського королеві польському Жигмонтові Старому на Косачеві, передмісті Коломиї. Там мала відбутися вся парада й дефіляда війська, ветеранів, скавтів (гарцежи) і парамілітарних організацій (стржельци). За пляном державного виховання молоді мала відбутися дефіляда всіх шкіл Коломиї, в тому й нашої гімназії. „Свято припадало на день 11-го листопада 1928 р. як день незалежности. Ішли великі приготовання, а в нас, серед української молоді, спеціяльно вищих кляс гімназії (5-8) нервовість і бунт та спротив — не підемо кланятися ляхам не будемо брати участи у святі перемоги над нами" — і тим подібні думки пішли в рух серед учнів та витворювали відповідну атмосферу вже взарані самого свята. Очі всіх учнів, як звичайно, були звернені на дві восьмі кляси, А і Б, бо то найстарші учні й там був увесь мотор акції спротиву.

II чота пластунів коломийської гімназії.

Згори зліва: П. Стефуранчин, Ом. Радиш, Д. Павлюк, А. Федчук, Б.Т. Романенчук, Кл. Гнатюк, М. Кукурба, Д. Михайлищук; II ряд: Е. Колтик, Е. Дудик, М. Демедюк, П. Фроляк, Д. Кузик, Б. Геврич, Р. Козакевич, С. Федів; III ряд: Ю. Ткачук, Д. Кочій, Т. Печерський, Іван Мартинків, чотар, Ю. Букатович, Яр. Микитюк, П. Ткачук, Дм. Валіхновський; внизу: Яр. Зайшлий, М. Наняк, С. Сатурський.

Група учнів 4-і кл. коломийської гімназії

Перший ряд: Я. Лукавецький, А.Федчук, С. Дідух, Й. Семотюк, Л. Ткачук, Р. Тимощук. Другий ряд: Д. Козлан, В. Іваничук, М. Григорчук, О. Радиш, Б. Романенчук, І. Дутчак, Е. Дудик.

У противагу польським святкуванням, учні рішили масово взяти участь у ранній Службі Божій 1-го листопада за героїв і творців Великого Зриву. День був серед тижня, тож зараз із церкви ми верталися до гімназії на звичайні лекції. Коли ми вернулись до будинку гімназії вже було по дзвінку, і ми всі спізнилися на навчання яких 5 хвилин. У клясах було тільки пару учнів, жидків і тих українців, що жили далеко за містом і не могли бути на Богослужбі. Всіх нас учителі записали до клясових денників як неприсутніх. Коли ми тільки зайняли свої місцях в лавках, влетів крайнє схильований дир. С. Котецький і почав нам погрожувати різними консеквенціями за спізнення, між іншим, і тим, що „ми ще матури за ноги не зловили". В нашій клясі якраз того дня мав першу годину Е. Гібчинський, як потім ми відкрили, головний спричинник тієї немилої справи. На закиди й неопановані слова дир. Котецького вся наша кляса під проводом Миколи Арсенича, що згинув пізніше в УПА, заявила рішуче, що ми не спізнилися, бо терціян Шпанєр задзвонив 5 хвилин заскоро. Дир. Котецький трохи охолов і на рішучу поставу кляси пішов на поступки й погодився з представниками кляси, (М. Арсенич, М. Олійник, а третього не пам'ятаю, мабуть, Юрко Ткачук) перевірити, чи справді дзвінок був заскоро. Рішили подзвонити на залізничну станцію, де час був точний. Коли дир. Котецький згодився на цю пропозицію нашої кляси і згадані товариші виступили, щоб разом з ним іти до його канцелярії, бо тільки там був телефон, Гібчинський дуже змішався і став нервовий. Ми тоді ще не знали його ролі в тій афері. За хвилину дир. Котецький вернувся з товаришами й заявив, що справді терціян Шпанєр, як пізніше виявилося — поліційний агент та співробітник Гібчинського, задзвонив 5 хвилин заскоро. Неоправданих 5 хвилин за спізнення зникло з усіх каталогів та інших кляс, але від тієї хвилини вже в гімназії панував нервовий і напружений настрій. За якийсь час ми відкрили всю підлу ролю в цій афері Гібчинського і Шпанєра.

Так отже серед дуже напруженої атмосфери зближався 11-й день листопада 1928 р., десятиліття польської держави й „голду" на Косачеві. Ми рішили за всяку ціну участи в тих „святкуваннях" не брати. Про це повідомили всіх певних учнів, які повели підготовну роботу в усіх клясах. Учнів нижчих кляс було небезпечно завчасу втаємничувати в усі пляни, тому ми рішили в останній хвилині, коли будуть іти до гімназії, розігнати їх чи недопустити різними способами до участи.

На 11 листопада з'явилися в клясах, з примусу, тільки учителі, жидки та кілька молодших учнів, які не були про все поінформовані. Бурсу, коли йшла парами до гімназії напали „батяри" (поперебирані учні із старших кляс під проводом М. Атаманюка) й розігнали малечу на всі сторони. Дир. Котецький бігав роздратовний з одної кляси до другої. З цілої гімназії, що в той час мала біля 500 учнів, з'явилося тільки 40. Так парада 11-го листопада й відкриття пам'ятника на Косачеві відбулося без нас.

На другий день дир. С. Котецький скликав окремо молодші кляси, а потім окремо старші, 5-8 та всім висловив догану за бунт проти державного свята. За пару днів представник з кураторії переводив особисто слідство переслухував кожного учня окремо) але справа якось затихла, тільки всі учні дістали за поведінку погану оцінку — за легковаження шкільних обов'язків" і мусіли платити „чесне" (оплату). В тому випадку багато помогло нам українське свідоме громадянство Коломиї, яке перевело збірку на допомогу біднішим студентам. Слідство, мабуть, переводив інспектор Горват зі Львова. Але на цьому не скінчилося, Ґібчинський почав відтепер ще сильніше проводити свою шовіністичну роботу на наше знищення. До свого слідження він підшукав собі одного учня в нашій клясі із-поміж жидків (Мойсей Рум), але всі інші товариші жиди держалися в солідарності з нами. Ми всі сподівалися, що за погрозами дир. Котецького, що матура буде важка і що Ґібчинський наробить якоїсь халепи.

Нарешті час матури зближився — кінець травня 1929 року. Ґібчинський на останній конференції перед закінченням восьмої кляси „виказав" з польської мови в обох восьмих клясах, А і Б, 16 учнів. Як досі водилося, він мав питати їх „поправку", але в цьому випадку він того не зробив і всіх 16 недопустив до матури, бо одержали погані оцінки на кінцевому свідоцтві восьмої кляси. Нарешті прийшла письмова матура, а потім за два тижні мала бути усна. Тих два тижні — то був час дуже посиленої праці абітурієнтів для повторення матеріялу, але цим разом нас позбавили того дорогого часу й усну матуру проголосили за чотири дні після письмової. То був поганий удар для всіх абітурієнтів. Я сидів дома й обкладався різними книжками, головно з польської літератури, бо цього предмету ми найбільше боялися. Несподівано по полудні зайшов у поворотній дорозі з гімназії додому в Корничі учень сьомої кляси Р. Тимощук і сказав, що завтра починається усна матура. Не було ради, я кинув усю роботу й побіг до Коломиї (5 км.) й переконався, що справді на другий день по полудні починається усна матура, а я здаватиму через день, 28 травня 1929 р. о 1-ій годині по полудні. Вернувшись додому я вже не міг спати, ані повторити матеріялу. Здався на Божу волю, до того всього ще й не перечитав польської лектури „Ляльки" Б. Пруса, бо не міг її ніде дістати.

На другий день рано я пішов до гімназії, щоб дізнатися як питають та хто предсідник при іспиті. Нічого доброго не довідався. Предсідником був дуже строгий інспектор Горват, Ґібчинський палив кого хотів з першої чвірки, два здали, а два впали, з другої три впали, один здав, жидок. Словом, біда. Нема вже найменшої надії, що завтра вдасться пройти ту велику пробу. На другий день знову погано — з двох чвірок здали тільки три. О другий годині по полудні моя черга. Ґібчинський мене не любив, хоч я говорив по-польськи непогано, але через мого батька, що був старшиною УГА і командантом муніційного складу й фабрики в Коломиї, і не вернувся з України. Коли отже

прийшла черга на мене я відразу відчув, що він лагодиться до чергової жертви. На котре тільки питання, а було їх три, я почав відповідати, то він відразу переривав: „Абітурієнт нє орєнтує сє" і так уже скінчив зі мною два питання. Цю його тактику, видно, завважив інспектор Горват, бо по другому питанні й такій самій його відповіді звернувся до нього із словами: „Дозвольте, пане професоре, що я буду питати", і сам почав мене іспитувати. Питав понад 20 хвилин, перескакуючи з літератури на історію Польщі та всесвітню. Все пішло добре і це мене врятувало від долі співтоваришів. Нашу чвірку держали від 2-ої по полудні аж до 10-ої уночі, а потім аж о годині 12-ій опівночі прочитали вислід: я і ще один учень, мабуть, Макс Гольдер, здали, а два не здали. На другий день інсп. Горвата при комісії вже не було, і тоді Ґібчинський дав волю своїй ненависті до українців, бо вже не було кого боятися. Отак моїм особистим щастям в цьому випадку був дуже строгий інсп. Горват, але справедливий, і якби він був залишився при матурі до кінця, то напевно мої товариші були б здали, бо були добре підготовані, і матура не була б така фатальна, що 35 студентів не здало, тільки 22 здали з допущених до матури, не враховуючи тих, які не пройшли 8-ої кляси.

Оскільки матура 1929 року була така трагічна, то ми вже не робили традиційної забави абсольвентів. Від того часу коломийська гімназія через акцію Е. Ґібчинського почала занепадати, число учнів з року на рік маліло, так що останнього року свого існування вона мала тільки 325 учнів і стояла напередодні своєї ліквідації. У шкільному році 1929/30 влада усунула з гімназії українїста проф. Д. Николишина та о. катехита М. Капустинського. Проф. Николишин по звільнені пішов до гімназії Рідної школи в Коломиї (дівоча гімназія), а за катехита йшла цілий рік уперта боротьба між єп. Хомишином та Львівською кураторією. Тоді в гімназії цілий рік не було навчання релігії, але переміг єп. Хомишин і на початку шкільного року 1930/31 вернувся до школи улюблений о. Микола Капустинський.

Серед невідрадних обставин польської окупації згасала коломийська гімназія, для якої майже все своє життя віддав дир. Софрон Недільський, випроваджуючи її із рівнорядних „руських" кляс на шлях самостійної установи. Для переведення в життя цієї важливої справи треба було багато зручности й особистого такту, бо проти її усамостійнення стояла тодішня впливова польська суспільність, а зокрема на місці в Коломиї дир. польської гімназії Й. Скупнєвич, який мав нагляд над рівнорядними „руськими" клясами й на все мав дуже пильне око. Тільки наполеглива праця, добір учительських сил, щоб поставити високо рівень навчання, потім, добрий вислід візитацій та різні особисті старання дир. С. Недільського, про які він не любив говорити, довели до відділення „рівнорядних руських кляс" від польської гімназії та створення самостійної української гімназії в Коломиї під офіційною назвою „II Державна гімназія з руською мовою навчання".

Учні 6-і кляси коломийської гімназії в 1937 р. з господарем кляси проф. В. Чередарчуком (посередині).

Учні 5-і кляси коломийської гімназії в 1932 р.

У 30-х роках, в часі реформи шкільництва в Польщі, Коломийська гімназія перемінилася на ліцей, а серед теперішніх нових обставин продовжує своє існування як десятирічка. Чи висить ще на стіні, як за першої окупації Коломиї большевиками в канцелярії учителів портрет її основника дир. С. Недільського важко сказати. Минуло вже 63 роки від смерти дир. С. Недільського, мало залишилося живих його учнів, що його знали й шанували. Багато з них спочило вічним сном в країнах свого поселення, а інші по широких просторах Сибіру. Залишилися в Коломиї мури колишньої гімназії, але вони не виховують молодого українського покоління в тому дусі, що його накреслив був колись дир. С. Недільський.

Prezydyum c.k. Rady szkolnej krajowej.

218/pr We Lwowie,dnia 11.czerwca 1914.

Do

Wielmożnego Pana

Sobona Niedzielskiego

Dyrektora c.k. gimnazyum z ruskim językiem wykł.

w

Kołomyji

Jego Ces. i Król. Apostolska Mość raczył Najwyższem postanowieniem z dnia 29.maja 1914 nadać najmiłościwiej Wielmożnemu Panu Dyrektorowi tytuł R a d c y R z ę d u.

O czem Wielmożnego Pana Dyrektora z przyjemnością zawiadamiam, wykonując polecenie J.E.Pana Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 3.czerwca 1914,L.669/K.U.M.

Za c.k.Namiestnika

З'їзд учнів усіх кляс української коломийської гімназії з 1914 р.

Сидять: о. Михайло Могильняк, о. Михайло Сулятицький, п-і Яцкова (друж. тов.), п-і Дідухова (друж. тов.), проф. Богдан Левицький, проф. Роман Шипайло, о. проф. Іван Станецький, проф. Никифор Даниш, проф. Дмитро Николишин, проф. Антін Княжинський, Троянова Левицька, Пазя Малкович, п-і Селянська (друж. тов.), о. Михайло Костюк, Северин Троян, Петро Кривоносюк, Микола Бонковський.

Стоять І ряд: інж. Дмитро Михайлюк, д-р Остап Селянський, д-р Богдан Дольницький, Орест Радловський, Дмитро Камінський, о. Іван Лоточинський, о. Ярослав Посацький, Петро Близнюк, інж. Володимир Кисілевський, Степан Слюсарчук, о. Жигмонт Слиж, о. Микола Угорчак, інж. Іван Прокопів, м-р Микола Вишиванюк, Юра Шкрумеляк, д-р Прокіп Яцків, Володимир Попадюк

Стоять ІІ ряд: інж. Володимир Михайлюк, Тарас Витвицький, Антін Левицький, Дмитро Семенчук, Іван Ступарик, інж. Гриць Голинський, інж. Василь Костів, Володимир Водоставський, Петро Арсенич, Михайло Максимів, Михайло Павловський, о. Василь Бабинюк, інж. Іван Левицький, Степан Томенко, д-р Іван Огринчук, Ярослав Козулькевич.

Стоять ІІІ ряд: о. Спиридион Мартинків, Михайло Дідух, Луць Берлад, о. Володимир Левицький, Іван Аронець, Осип Андрійович, Федір Радиш, д-р Василь Стефурак, Іван Довганик, Клим Микитюк, Осип Петрук, Антін Глібовицький, Петро Григорчук, Дмитро Якубяк, Петро Бойчук.

Стоять ІУ ряд: Петро Демків, Михайло Шандура, д-р Дмитро Станкевич, Микола Григорчук, Степан Ласійчук, Мнкола Горук, Дмитро Чайка, Василь Шепетюк, Олекса Качуляк, Степан Квартюк, Михайло Тафійчук, Петро Микитюк, Павло Туліка, Теофіль Ґадзінський, Михайло Гритчук, д-р Степан Рурак, Микола Шепетюк, д-р Іван Малько.

БУЛО КОЛИСЬ В КОЛОМИЇ...

(Фрагменти спогадів)

Омелян Цісик

Хоч „коломийський вітер" колисав мою колиску в Малому Ключеві, то ближче пізнати цю столицю Покуття довелося мені аж ген пізніше, по закінченні гімназії в Чернівцях 1905 року. Тоді я вперше в товаристві кількох товаришів мав нагоду впиватися красою наших Карпат, мандруючи з Коломиї через Молодятин, Ослави, Яремче, Микуличин, Ворохту аж ген на Говерлю...

Жителем Коломиї став я аж у квітні 1919 року, коли румуни, по кількамісячному інтернованні чільніших представників української інтеліґенції та ліквідації української гімназії в Кіцмані, де я був учителем, викинули „галичан" поза межі зайнятої ними Буковини.

Зараз таки в квітні 1919 року я дістав посаду учителя в українській гімназії в Коломиї. Цікава була моя перша зустріч з учительським збором і управителем гімназії. Заходжу до школи, входжу до учительської кімнати. Якраз перерва між лекціями, досить численний учительський збір... Та мені треба директора! Між приявними бачу поважного „пана" з гарною бородою. Це, мабуть, директор, мигнуло мені в думці. Підходжу до нього, представляюся йому, а він на те:

— Я терціян гімназії Кокотко, і показав мені непомітну постать управителя гімназії дир. Мостовича.

Директор попросив мене до канцелярії і, вислухавши мене, згодився прийняти мене до праці у своїй гімназії. Тоді саме влаштовано в гімназії передматуральні курси для учнів, що були зв'язані з військом, і тепер мали у скороченому часі підготовитися до матурального іспиту. Були такі два відділи, а в кожному біля 60 учнів. І от у тих клясах, між іншим, мав я викладати історію української літератури.

То була важка праця, бо то були вже дорослі юнаки, що побували в стрілецьких окопах, деякі були ранені. Нелегко було вдержати дисципліну і треба було мати багато такту, щоб не викликати неприхильного наставлення

до себе тих „новоспечених" учнів. Але якось праця йшла, хоч непевність фронту і воєнних дій впливала пригнітливо.

Після окупації західних земель поляками, почалося, мабуть, у жовтні 1919 року, знову навчання в гімназії, де я далі працював, а крім того, вчив я і в учительській семінарії УПТ („Рідної школи").

На доручення голови товариства „Шкільна поміч" проф. Лева Дольницького, я став настоятелем бурси при вул. Міцкевича. По довшій застанові я дав на те свою згоду. Треба було організувати все від початку, бо бурси властиво не було. Я знав, що тут мене ждала важка праця. Сама ідея бурси була в тому часі здискредитована, мовляв, в бурсі діти голодують, набираються поганих звичок, псується їх поведінка тощо. І справді, батьки зразу ставилися здержано до бурси. Всіх зголошених було небагато, на початок ледве тринадцять. Аж пізніше, коли стало відомо, що „в бурсі дають добре їсти", що дітям помагають у науці і перепитують завдані лекції, що житлові й гігієнічні умови зовсім задовільні, почався „рух". У другому півріччі було бурсаків більше, як тридцять, в новому шкільному році — біля шістдесят, а за рік треба було багатьом відмовити, бо не було місця. Тут я переконався, що наполегливою, пляновою і впертою працею можна добитися гарних вислідів.

Коли мене з кінцем першого півріччя шкільного року 1923/1924 „шкільна влада" перенесла до Ніска, „на мазури", настоятельство бурси перебрав проф. В. Стасюк.

Ось так моя праця в Коломиї в роках 1919-1923 проходила між гімназією, семінарією УПТ і бурсою. Та ще працював я спільно з проф. Дмитром Николишином — з ним знався я з часів університетських студій у Чернівцях при виданню його цінних випусків „Загальної книгозбірні". Ми спільно обговорювали пляни дальших випусків, переводили коректу, спорили над мовними і правописними питаннями. Тут, у „Загальній книгозбірні" появилися в 1924 році - датовані 1925 — мої „Політичні поеми" Тараса Шевченка („Три літа"), що їх довелося мені викінчувати вже „на засланні" в Ніску.

З моїх коломийських споминів мушу згадати мого улюбленого, для сучасного молодого покоління, мабуть, незрозумілого живописця покутського села — Василя Стефаника, якого я знав ще з Кіцманя. Русів, його родинне село, майже граничить з Буковиною. Стефаник часом з'являвся в Кіцмані, бував навіть гостем у моїй хаті. Я захоплювався його творами, а згадка у Стефаника („Серце"), що „Стоцький плакав над моєю..Синьою книжечкою" — це не тільки поетичний патос!

До Коломиї Стефаник приїздив не раз, мав синів у школі. Не забуду однієї нашої зустрічі. Ми, цебто я і дехто з учителів гімназії, сиділи із Стефаником одного вечора в ресторані, пили пиво, розмовляли і дискутували. Стефаник здебільша мовчав. Аж ось згадав зовсім „нецікаву" подію як він провадив делеґацію русівських селян до снятинського старости. Ми слухали його

просте оповідання, зразу дещо неуважно, але по короткому часі ми зовсім піддалися чарові його розповіді. Його слова плили, ми сиділи нерухомо, ніхто не говорив до свого сусіда, пиво в склянках тратило піну і загрівалося, цигарки погасали... Стефаник замовк і ми всі якийсь час мовчали. Якби хтось міг був вірно відтворити ту Стефаникову імпровізацію, був би збагатив його творчість на один прекрасний нарис. А так — він пропав!

А ось друга моя замітна зустріч із Стефаником. Наші коломийці чи якесь товариство влаштовували вечір у честь Стефаника, з якоїсь нагоди — річниця його літературної творчности або що. І до мене звернулися, щоб я виголосив на тому вечері доповідь про Стефаника. Я погодився. Мав яких два тижні часу і взявся за працю. Насвітлив я постать Стефаника як живописця села, виходячи від Квітки, Нечуя, Панаса Мирного та інших „реалістів", але дав порівняння різниці стилів, поетичного підходу, насвітлення... до імпресіонізму включно. Надійшов вечір. Я ждав за кулісами. Вкінці вийшов з доповіддю, вклонився публіці і глип а в першому ряді сидить Стефаник! Я оторопів, але хіба не зійду зі сцени?! Прочитав доповідь і кінець. Аж тут до мене підійшов Стефаник, обняв, поцілував і сказав:

Дякую Тобі, Цісику! Ти мене зрозумів. Дуже Тобі дякую!" Забрав від мене доповідь, мав намір її десь видати, мабуть, у Відні... Незабаром я пішов з Коломиї, із Стефаником більше не бачився. А доповідь моя пропала.

А ось ще один спомин. Цим разом з моєї лекції в дівочій семінарії УПТ. Дивним збігом обставин читали ми тоді оповідання „Остання лекція", де мова йде про вчителя французької мови, який переводить останню лекцію у своїй клясі, бо після програної війни 1871 року провінція перейшла до Німеччини... Полудне! Чути військову трубку! Учитель кінчає, підходить до таблиці і дрижачою рукою виписує: "Vive la France"! Аналогія була очевидна. Голос мені ломився... і я не міг здержати сліз. Зараз на другий день мої дівчатка мене попрощали, вручили мені на спомин срібну папіросницю, ще й досі бережу її як дорогу пам'ятку з любої Коломиї.

Попрощався я з Коломиєю і навіть на думку мені не впало, що мені ще доведеться вернутись до неї, і то на працю за фахом.

За німецької окупації Галичини довелося мені організувати і провадити учительську семінарію на Лемківщині, в Криниці. Зближалися вакації 1943 року, хотілося відпочити по нелегкій цілорічній праці в родинному колі. А тут несподівано дістав телефонічне повідомлення зі Львова, що мене призначено управителем курсів для некваліфікованих учителів у Коломиї. Курси закінчаться іспитом, що дасть учасникам кваліфікацію вчити в народних школах. Не був я вдоволений з цієї несподіваної „місії", але не вдалося мені спекатися того обов'язку. Поїхав я до Коломиї, винаймив недалеко гімназії кімнатку і... взявся за працю. Нелегке це було завдання. Організувати сам курс, наладнати і розподілити виклади, до того організувати спеціяльно для тієї цілі, і то в часі ферій, кілька кляс народної школи, що мали служити кандидатам як

Учительський склад української державної гімназії в Коломиї в 1929 р.

Сидять: Й. Чайківський, С. Бахман, о. І. Сатурський, дир. Ст. Котецький, о. М. Капустинський, В. Лепкий, І. Гаврилюк. Другий ряд: Б. Левицький, В. Чередарчук, М. Войтіховський, І. Стражник, Е. Ґібчинський, М. Роздольський, В. Білозор, Д. Николишин. Третій ряд: О. Кузьма, О. Ковбуз, І. Храпливий,С. Коженьовський, Ф. Ерліх, П. Франко, Ю. Ковалів.

Учительський склад української гімназії в 1940 р. Перший ряд: В. Чередарчук, А. Княжинський, о. М. Капустинський, дир. Ст. Котецький, Б. Левицький, Р. Кобєрський, Ю. Ковалів. Другий ряд: Н.Н., О. Кузьма, І. Храпливий, Ю. Клапоущак, М. Боярський, Ю. Ліщинський.

школа вправ при їхніх практичних лекціях. Треба було прикласти всіх старань, щоб цей курс не був тільки фарсою, але приніс користь, тим більше, що кінцеві висліди показали б, наскільки серйозно велася праця. Початки, як звичайно, були важкі. Треба було завести дисципліну, обов'язковість, точну участь у лекціях і на викладах, привчити курсантів, що це діло треба трактувати поважно. Я відчував, що учасники й учасниці курсу ставляться до мене з деякою здержливістю, вважаючи мене за великого „службіста", що хоче „показатися"! Але це наставлення помалу змінилося в прихильність, а при кінцевих іспитах пізнали кандидати, як дуже я їм ішов на руку і помагав поборювати різні труднощі. По матурі відбулося спільне прийняття і там приявні кандидати дали мені повну сатисфакцію. Закінчило курс біля 130 кандидатів. Де вони тепер? Працюють у десятирічках чи коротають свої дні на „цілинних землях"?

Недовго доводилось мені працювати в Коломиї. Але спогади пережитого ще й досі до глибини ворушать мою душу, будять у ній щось миле, тепле, рідне... Тут, на границі Покуття й Підгір'я, стикаються два „світи", два побути: пшеничний рівнозем і „маржинна" верховина... Бачу очима моєї душі представників цих двох частин нашої землі — на коломийському торзі... Бачу замашисту, повільну ходу покутян і коливання, непевне ступання на коломийському бруку наших верховинців. Пестра ноша мерехтить на сонці, вінки грибів на шиях смаглявих продавчинь манять покупців, запах гірської бриндзі в бербеницях викликує слину на язиці, а діжки стиглих черниць-афин несуть подув запашних смерек...

Омелян Цісик (1887-1970) працював у Коломиї двома наворотами, в 1919-1923 роках і коротко в часі війни, в 1943 р., коли його запросили вести курс для некваліфікованих народношкільних учителів. У вище поданому спомині він дуже приємно згадує Коломию.

Він походив із села Ключева Малого на Коломийщині, народився 18 березня 1887 р. у священичій родині. Після народної школи вчився в коломийській українській гімназії, а потім у чернівецькому університеті, де студіював українську мову й літературу у проф. Степана Смаль-Стоцького і германістику. Після студій працював з 1910 р. в середній школі в Кіцмані на Буковині, але в 1918 р. румуни окупували Буковину, арештували його разом з іншими галицькими інтеліґентами і вигнали з Буковини. Після звільнення він знайшов притулок у Коломиї і з 1919 р. почав працювати в українській гімназії як україніст і германіст. Одночасно вчив і в дівочій учительській семінарії, а крім того, був настоятелем бурси ("Української шкільної помочі"), де жили учні української гімназії.

У 1923 р. шкільна влада перевела його до польської гімназії в Ніску, але там він працював усього два роки і в 1925 р. вже вчив у польській гімназії у Стрию, а також у вчительській семінарії Рідної школи аж до 1939 р.

В 1940 р. він опинився у Криниці на Лемківщині, де був директором учительської семінарії, потім переїхав до Німечини (1945) і став директором таборової гімназії у Мюнхені („на Фраймані"), в якій працював до 1951 р., а тоді переїхав до ЗСА й осів у Ню Бронсвику, Н. Дж., де також учив у школі українознавства. Там і помер 7 червня 1970 р. на 83-му році життя.

Коломийські учні його висловлювалися про нього з найвищими похвалами — що в Коломийській гімназії не було більш любленого учителя від проф. Цісика. Треба також згадати, що він був автором дослідної праці „Політичні поеми Тараса Шевченка" в дусі інтерпретацій проф. Смаль-Стоцького. Праця видана книжкою у вид-ві Д. Николишина „Загальна книгозбірня".

Колишній Народний дім в Коломиї, де містився жіночий учительський семінар, в якому вчив проф. Цісик.

КОЛОМИЙСЬКА ГІМНАЗІЯ ЗА ДИРЕКТОРА МОСТОВИЧА

Дмитро Кузик

Вступний іспит і рівночасно іспит за перший піврік першої кляси української гімназії в Коломиї я здав в лютому 1920 р. Не легко було за три місяці проробити, весь матеріял, включно з усіми молитвами, як "Помилуй м'я, Боже" напам'ять, коли я мав за собою тільки першу клясу в польській мові, куди мене призначив учитель повітового міста Печеніжина, яку я скінчив до першої світової війни, і пів третьої кляси за коротко триваючої Галицької України. Але здав, і на пропозицію проф. М. Роздольського мене призначили до відділу А першої кляси, де він був господарем. Перша кляса, якої було аж чотири відділи, була переповнена хлопцями і дівчатами. Я був 64-им у клясі. По якомусь часі дівчата перейшли до приватної української жіночої гімназії. За 8 літ до матури прийшли одначе тільки два відділи зменшені майже наполовину.

ПЛАСТ

По якомусь часі в гімназії заснована була пластова організація — цілий полк під проводом Мартинкова як сотника. Полк ділився на 4 сотні, сотні на чоти, а чоти на гуртки. Спочатку я був гурткoвим, а пізніше мене призначили чотарем. Відповідні військові вправи робили ми не тільки на шкільному подвір'ю, але й у воскресінецьких лісах. Записували ми собі добрі діла, які треба було робити, не вільно було нам ні курити, ні пити алькогольних напитків. То була дуже добра виховна організація. А що й наш господар кляси Михайло Роздольський, найповажніший і найвпливовіший виховник у гімназії, своїм виховним хистом, часом може надто холодним і стриманим, умів нашу клясу зробити найкращою в гімназії.

ВИГНАЛИ З ГІМНАЗІЇ

Одного року після літніх вакацій ми застали в наших клясах на передніх стінах польські орли, розуміється, запорядком польської шкільної влади. В кількох клясах 5-й, 7-й і 8-й, а в тому і в моїй, хтось скинув орлів зі стіни. Не довго треба було чекати на рішення кураторії у Львові покарати винних, а де таких не знайдуть чи їх не видадуть, розв'язати кляси. Але коли ніхто не зголосився, кляси розв'язали, а хлопців нагнали додому. Кінець їх освіті.

По якомусь часі зголосився один учень, не пригадую прізвища, що це він поздіймав орли у всіх розв'язаних клясах, хоч він насправді зняв тільки у своїй клясі. Це йому не робило різниці, бо за всі кляси чи за одну його чекало викинення зі школи. Зробив добре діло, що взяв вину на себе, чим заспокоїв кураторію. Так нас усіх покликали знову до школи, але дали на півроці невідповідну ноту з поведінки, що тягнуло за собою повну шкільну оплату, яку багатьом важко було заплатити (Учень називався Микола Хромович).

РОЗВ'ЯЗАННЯ ПЛАСТУ

Не треба було довго ждати на розв'язання Пласту саме в тих часах і обставинах, зараз по війні з Польщею. Тоді небагато з нас створили тайний пластовий гурток, який відбував таємні сходини в гімназійній бурсі. Місце не було відповідне, бо по якомусь часі покликав мене директор Мостович як гурткового до канцелярії, де заявив, що його поліція повідомила, що ми заложили таємний Пласт і відбуваємо в бурсі сходини, а я є провідником гуртка і за це в першій мірі відповідальний. Директор радив перестати і не наражувати нашої гімназії. Це перший раз, що я говорив з директором особисто. Я доказував йому, що пластові ідеї й напрямні потрібні й корисні для співжиття, для респекту до старших, для відданости Богові й Україні. По довшій розмові він погодився робити старання в кураторії на відновлення Пласту під умовою, що ми знайдемо іншого професора на опікуна Пласту, бо вчитель руханки Петро Франко, мовляв, не надавався на цей пост, бо був опікуном розв'язаного Пласту. Я цього не оспорював, тільки обіцяв просити когось із поданих мені директором професорів на опікуна Пласту й подати йому до апробати. Та це не була легка справа й не пішло. Професори пам'ятали, що всіх їх колеґ, господарів кляси, де були скинені орли, кураторія звільнила зі служби, а також знали, що деякі хлопці люблять робити професорам прикрості, навіть своїм колеґам. Жоден з них не погодився на цей почесний пост.

ШАХОВИЙ ГУРТОК

Наша енергія на цьому не пропала. Порозумівшися з кількома колеґами, головно, з добрим шахістом Ярославом Онищуком і маючи ближче знайомство з директором, я пішов до директора просити дозволу на заснування шахового гуртка. Директор прийняв прохання із вдоволенням, обіцяв призначити залю на гри-вправи, а при цьому радив учитися грати на більшій шахівниці, на 80 піль(10 на 8), додаючи 4 пішаки і 4 фігури, які грали як коні. і бігуни одночасно, які він за власні гроші постарає. На його думку, гра на 64-ох полях вже майже вивчена й вичерпана в комбінаціях. Мені ця поширена шахівниця не промовила до переконання, але я погодився, щоб не опонувати директорові з добрими намірами, хоч знав, деякі колеґи будуть мене критикувати за цю згоду.

І справді, директор призначив залю, приніс два комплети його поширених шахів і сам часто приходив на вправи й помагав учням уживати його нової фіґури. Отак вправившись у грі і пізнавши свої сили, ми викликали шахову дружину польської гімназії на змагання — 10 на 10. Вони прийняли виклик прийшли на призначене місце і по короткій церемонії ми розіграли 10 партій з вислідом 7½ на 2½. Така перемога була великою радістю не тільки для самих наших шахістів, але для всієї гімназії з професорами включно. Як можна було сподіватися, польські гімназисти, сини "герренфольку" заповіли реванш і проготовлялися нас побити. По кількох місяцях прийшло до нової зустрічі, на якій поляки також програли, хоч уже не так соромно, бо вислід був 6 на 4 в нашу користь. Від того часу вони вже не пробували відбиватися.

СТРАЙК ПРОТИ ПРОФЕСОРА ПОЛЯКА

Польська влада, не маючи довір'я до українських професорів, призначила до нашої гімназії двох поляків до польської мови — Ґібчинського й Завойського. Ґібчинський учив в нижчих клясах, а Завойський, кол. комендант табору українських полонених в Тухолі, кол. капітан польської армії, що воювала проти галицької, вчив польської мови й літератури у вищих клясах. Обидва давали багато "двійок", що було наявним доказом, що вони мають на меті обнизити число молоді в нашій гімназії. Це обурювало як молодь, так і професорів. Але ніхто не мав охоти ставити спротиву. Мені прийшло на думку вкоротити зарозумілість Завойського звичайним страйком, тобто вийти з кляси перед його приходом на годину. На станції я зложив із своїм співкласником Петром Ткачуком зобов'язання чи присягу, яку мали підписати всі колеґи з нашої кляси, а саме, коли на найближчій конференції наша кляса дістане 10 або більше двійок, то ми вийдемо з кляси Завойського. По певних переконуваннях вдалося нам дістати підписи всіх у клясі.

стоять найвисше від лівої сторони: Сралек, Оробець, Савчинський, Отаматюк, Семанюк, Михальчук, Скальчук, Соловка, Станкевич Петро, Пуяч,

низше: Равлюк, Станкевич, Рандель, Дригинич, Мровий, Мигаль, Гаврилюк, Средюк, Єльський, Микитюк.

сидять: Косович, пр. Лепкий, Гільзенрад

бракують: Райцес, [illegible]

VIII „Б" 1930

Коломийська державна гімназія
VIII Б класа – 6/1930 р.
0·70 зл. Проф. Вол. Лепкий

VIII „Б" 1930 р. Коломия

На конференції наша кляса дістала 11 двійок, а інші кляси дістали кільканадцять, а навіть понад 20. Перед самим виконанням зобов'язання ми чули голоси, що хай страйкують учні тієї кляси, яка дістала найбільше двійок, бо чому це має робити кляса, що дістала найменше двійок. В розмовах, дискусіях і клясових вічах я висував два аргументи — 1) наша кляса найміцніша і може собі дозволити на реакцію того рода проти цих злобних професорів і 2) ми підписали умову під присягу, що вийдемо, коли буде 10 двійок чи більше, а ми маємо 11. А попри це мав я ще один аргумент, якого не виявив. У нашій клясі були сини професорів і впливових у місті громадян, які робитимуть усі зусилля, щоб нас не викинули з гімназії за самооборонну зневагу тільки поляка.

І ми вийшли. Професор довго дивився крізь вікно на нас з другого поверху, коли застав порожню клясу. По певному часі пішов до директора, і директор вийшов до нас на подвір'я. Тоді я зробив велику помилку, бо радив товаришам не датися загнати до кляси, не висловивши йому своїх жалів. Директор на подвір'ю не хотів говорити з нами, тільки велів іти до кляси. Ми не послухали. І то була наша помилка, бо існував припис, що коли учні не послухають директора, тоді справу рішає кураторія.

І нас знову вигнали. Скінчилося на тому, що по певному часі нас знову прийняли, але з недостаточною нотою з поведення, що знову потягнуло за собою деякі санкції з повною шкільною оплатою. Та це оплатилося, бо обидва професори стали поводитися обережніше. Але мені і Ткачукові, що помагав укладати присягу, пішло дуже погано, мій співмешканець, свідок нашої ініціятиви, доніс це професорові, бо не любив Ткачука, який постійно дразнив його дурними жартами і кпинами. Я мусів присвячувати стільки часу на польську літературу що на всі інші предмети, маючи ще постійно 3 лекції з молодшими, які потребували помочі, і обов'язки в гімназійних організаціях. Від 7-ої кляси Завойський закінчив переслідування і помирився з нами. Мої польські задачі вже підписував "дуже добре". Натомість Ткачукові не пішло добре. Він виміг на професорові в "приязній" розмові сказати хто нас зрадив. І той обіцяв йому, як здасть матуру. Коли він мені цим хвалився, то я заломив руки над його нещастям. Та ми й так знали хто з нас зрадив. А професор, щоб не потрапити в погане положення через видання інформатора, "спалить" його при матурі. І так сталося.

ГОЛОВСТВО ГІМНАЗІЙНОЇ САМОУПРАВИ

На початку сьомої кляси загальні збори учнів нашої гімназії вибрали мене головою учнівської самоуправи. Ми в адміністрації гімназії голосу не мали. То була радше своєрідна допомога для директора і професорів, головно, коли йшло діло про якісь концесії для учнів.

Група учнів 4-ї кляси оломийської гімназії в 1924-25 р. Стоять: Н.Н., В. Тодорів, Д. Кузик, Я. Микитюк, Е. Дудик. Сидять: Т. Михайлищук, П. Стефуранчин, Н.Н.

Драматичний кружок учнів української гімназії в Коломиї
Згори зліва: М. Кукурба, П. Стефуранчин, Н.Н., Т. Печерський, А.Федчук, І. Дутчак, Б. Михалевський, О. Радиш, Б. Романенчук, Н.Н., Л. Ткачук. Нижче – Р. Єндик, Н. Ґісовська, Б. Ватаманюк, А. Берлад, проф. Солтис, режисер, О. Примак, Б. Чолій, Н.Н. Сидять: Н.Н., Л. Примак, Ор. Шипайло, Д. Сіяк, Л. Лепка.

З цього становища, маючи вже добрі зв'язки з директором, я міг дещо корисного осягнути. За дозволом директора ми заложили кооперативу для додаткових харчів чи "другого сніданку" (кава й булка чи щось солодке до кави). Я був головою Надзірної ради, а Петро Стефуранчин керівним членом управи. Ми дістали кімнату на нашу працю, а директор з якихось фондів постарався за потрібні харчі. Очевидно, він часто кликав мене до себе і давав поради що і як робити. Ці поради я передавав Стефуранчину до виконання. Він не все виконував, бо мав свої "кращі" помисли і не слухав порад директора. Через це я мав нераз прикрі закиди від директора.

Крім згаданого шахового гуртка ми мали ще літературний клюб та гурток есперантистів, який навіть приготовляв малу комедію цією мовою на кінець року, яка не відбулася через іспити. Опікуном цього гуртка був проф. Кузьма. Був теж активний спортовий (футбольний) клюб та добрий хор під проводом проф. Романа Шипайла.

Існував ще конспіративний гурт під проводом П. Стефуранчина, який довів до саботажів на залізниці, але скінчилось викиненням з усіх шкіл кількох учнів. Про цю групу написав дещо Зиновій Книш у своїх публікаціях.

Та не все йшло гладко, як можна збагнути з написаного дотепер. Наш директор Прокіп Мостович був строгий до злих і збиточних учнів, а такі всюди бувають. Одного разу, ще десь у третій клясі, подзвонили увечері до його мешкання й побили його по голові, коли він відкрив їм двері. Пригадую, що головного актора того нападу Вебера, німця з-під Коломиї, викинули за те з гімназії. Прикро було дивитися на директора з перев'язаною головою.

Коли прийшов до нас молодий катехит о. Капустинський, який дискутував з учнями на теологічні теми, через що підніс релігійність гімназії і через що його любили в порівнянні із старим катехитом Войтіховським. Він переконав нашу клясу, що не треба хреститися три рази, тільки раз. Це нам подобалось, і ми це радо прийняли. Але по якомусь часі довідався про це директор, що був дуже консервативний і побожний, і цю практику заборонив.

Або ще такий випадок. Недалеко перед постом знайшовся учитель танців. Охочим з нижчих кляс, бо старші такі курси вже відбули, директор відмовив, бо був близько піст. Вони вдалися до мене, щоб я їм виєднав дозвіл. Я не міг відмовити, пішов до директора, який мене вже давніше кликав по імени "Дмитре", що означало прихильність і довір'я, і я просив його про такий дозвіл. Він згодився під умовою, що я і поданий професор будемо відповідальні за порядок і що з надходячим постом танці скінчаться або припиняться. Я на ці умови погодився, професор, довіряючи мені, також погодився й учнівський забавовий комітет обіцяв підпорядкуватися інструкціям чи бажанням директора. З довір'ям до всіх я не пильнував цієї справи, а в перший день посту сам директор пішов подивитися що діється. І

Учні 6-ї кляси української гімназії в Коломиї в 1933 р. Посередині опікун кляси проф. Ілля Гаврилюк.

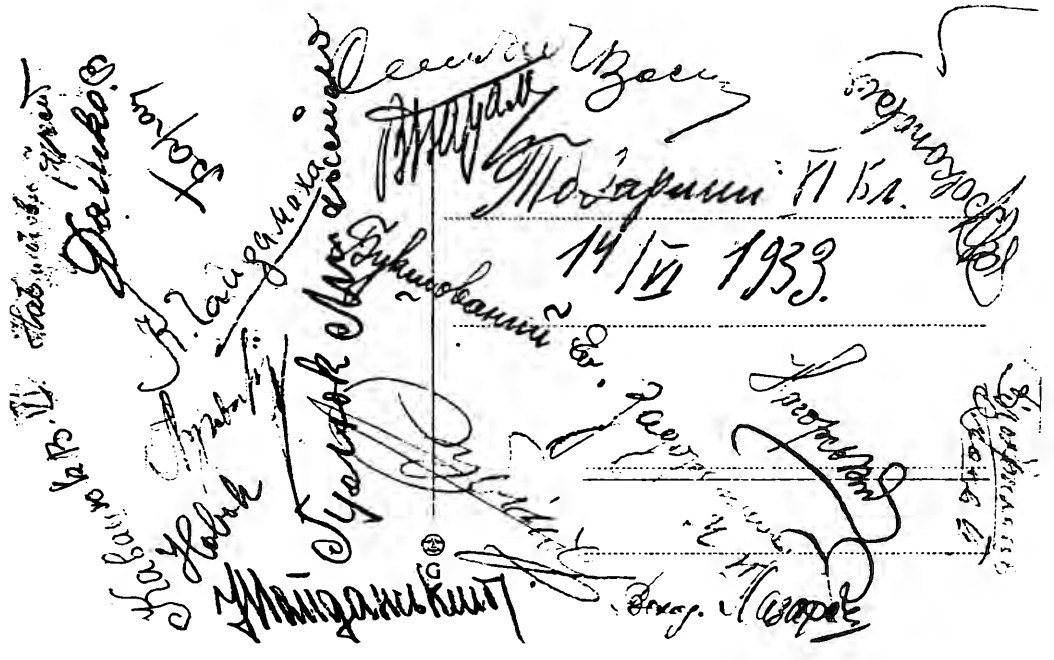

шастав танці в повнім розгоні, бо всі вважали це тільки за навчання. Якби учні мали трохи такту, то здержали б були, перепросили директора і розійшлися. А вони погасили світло і поховалися. А на другий вечір знову відбувалися танці. Я вислав свого заступника Демидюка, якому ледве вдалося не допустити до продовжування школи танців.

Для характеристики цього директора можна привести інший випадок. Закликав мене директор до канцелярії, витягнув бляшаний маленький літак і сказав, що одержав його від влади для всіх учнів і професорів, щоб припняли собі до блюзи для відзначення дня польської авіяції. І питає мене, що я думаю і як це між учнями поширювати. Я сказав, що розпродаж між учнями не піде і клопоти з тим можуть пошкодити гімназії. Ми розійшлися з тим, що він продаватиме професорам частину а за учнівську заплатить із диспозиційного фонду без будь-якого розголосу. Треба сказати, що в часі польської окупації професори коломийської гімназії, разом з директором, трималися добре. Учні, як учні, одні добре вчилися і старалися зробити матуральні іспити, щоб іти далі вперед, інші брали все легко, мали менше здібности чи взагалі не вчилися й відпадали.

ДЕЩО ПРО ПОПЕРЕДНІ Й ПІЗНІШІ ЧАСИ ЦІЄЇ ГІМНАЗІЇ

Офіційна назва нашої гімназії при заснованні звучала — Державна Гімназія з руською викладовою мовою в Коломиї. Була одна з кращих гімназій в Галичині, головно в часах її першого довголітнього директора Софрона Недільського, визначного філолога й педагога, який керував нею від 1894 до своєї смерти в 1917 році. Другим директором в 1918 році став Прокіп Мостович, філолог, строгий, але справедливий педагог і адміністратор, про якого працю в польських часах тут була мова. Після нього, під кінець 20-тих років короткий час директором був проф. Бараник, а після нього Станислав Котецький аж до приходу большевиків.

В 30-их роках поділили гімназію на два відділи — клясичний і гуманістичний. Також поділили роки науки — 4 кляси гімназії і два роки ліцею, з тим що до першої гімназійної кляси приймали по 6-ох роках народної (передтим по 4-ох).

В часі між двома світовими війнами наша гімназія мала добрий учительський склад ще з титулами ц.к. професорів з-перед першої світової війни, які в більшості старались не тільки про поступ в навчанні, але й про виховання учнів на чесних і корисних для суспільности громадян. Треба тут згадати таких виховників, як директор Мостович — латинська і грецька мови, Михайло Роздольський — латинська, грецька й німецька мови, Леонтій Кузьма — латинська і грецька мови, Лев Дольницький — історія, географія, Г. Козакевич — латинська і грецька м., проф. Б. Левицький, званий Штравс — німецька мова, Володимир Лепкий — українська мова, проф. Роман Шипайло

— математика й хор, проф. Калитовський — зоологія й ботаніка, Василь Чередарчук — історія й географія, Іван Стражник — математика, поет Ілля Гаврилюк — українська мова, о. Капустинський, катехит — релігія, він кол. старшина УГА, шляхетна людина і приятель молоді. Він умовляв проф. Завойського в його люті проти мене, про що сам Завойський казав у клясі, "Добже мі катехита мувіл, же Кузик єст пожондний чловєк". Цей катехит, що не боявся ніякої дискусії в клясі й поза клясою на релігійні теми, підніс релігійність і патріотизм учнів.

Пишучи ці спомини по 54-ох роках (матура 1927) не покладався я тільки на свою пам'ять, але просив інформацій і доповнення у своїх гімназійних колеґ, як Мирослав Завицький, Володимир Сенежак (одноклясники), Ярослав Онищук і молодший Роман Завицький, яким тут дякую за поміч.

Абітуренти української гімназії в Коломиї в 1938 р. проф-ри (згори) І. Гаврилюк, Б. Левицький, о. М. Капустинський, Ст. Котецький, В. Чередарчук, Н.Н., Ю. Ковалів, Н.Н., Л. Добрянський, А. Мусянович, Кобєрський, І. Храпливий, О. Кузьма, Корнанд.

МОЄ ОДНОРІЧНЕ ВЧИТЕЛЮВАННЯ В КОЛОМИЙСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ

Мирослав Б. Боярський

Моє коротке перебування в Коломиї збагатило мене дуже цікавими переживаннями і в ділянці шкільних справ, як і в суспільному житті коломиян. Як у кожному галицькому, більшому або меншому містечку, Коломию замешкували українці, поляки й жиди, не враховуючи інших національностей. Назагал, не було замітніших непорозумінь поміж цими трьома групами національностей. Українці й поляки користали з професійного досвіду жидівських ремісників (кравців, бляхарів, годинникарів), а жиди мали добрі приходи, користаючи з браку фахових ремісників серед двох попередніх груп. Життя плило спокійним, типово маломістечковим, загумінковим руслом. Тож не диво, що коли часом загостив до Коломиї мандрівний український театр, то ціле містечко оживало і маломістечкова монотонія переривалась. До українського театру ішли всі три групи міщан Коломиї, бо всі розуміли українську мову, а то й розмовляли між собою, коли зайшла потреба.

Вертаючись до шкільного життя і школи, в якій мені доводилось перебувати більшу частину дня, мої переживання багатіші в більш психологічні моменти, що характеризували життьові умовини, в яких доводилось співжити і працювати нашому учительському зборові та шкільній молоді в одному шкільному будинку з поляками. Польське крило було відділене від українського спільного шкільного приміщення перегородою в коридорах, але були дві окремі руханкові залі. Проте, було спільне подвір'я для спортових занять.

За мого учительювання в Коломийській гімназії не було сутичок між учнями обох національностей, ані непорозумінь між польськими й українськими учителями, але завжди відчувалась напружена атмосфера, бо поляки поводились дуже бундючно й самопевно супроти українців. За мого побуту в Коломиї була та сприятлива обставина в користь українського шкільництва в Галичині, що шкільним візитатором в тому часі був проф. Юрій Полянський, незвичайно тактовна людина і добрий дипломат у

розв'язуванні загострених питань щодо українських шкіл. Д-р Юрій Полянський мав багато знайомих серед польських науковців, з якими в'язали його спільні інтереси в ділянці геологічних, та праісторичних досліджувань Галичини, тож умів використати свої зв'язки для добра незавидного положення українського шкільництва за польської влади, особливо приватного, рятуючи загрожені школи, привертаючи їм право прилюдности, не раз у безвихідному положенні. Очевидно, українці не оцінювали достатньо цього добродійства і не раз кидали злосливого камінця у сторону візитатора. Зухвалість та ігноранція — це типові риси польських урядовців, особливо, коли українці не хотіли вживати польської мови. Я пригадую свою зустріч з директором польської гімназії (Бороньом), коли я зголосився і представився йому як новий учитель (я мав кілька годин в польській гімназії). Директор польської гімназії, не підступаючи заблизько до мене, тільки буркнув: „добже-добже", і не подавши мені руки, звернувся до секретаря, щоб вписав мене на поділі годин. Українські професори, кланялись представникам польської влади, для добра школи, щоб дати можливість молоді закінчити середню освіту та здобувати вищу освіту, збільшуючи ряди нашої інтеліґенції, такої потрібної в житті кожного народу. Тож ця поведінка українського учительського збору була подиктована імперативом їх любови та журби за майбутнє нашої молоді. Між поодинокими учителями були теж малі непорозуміння, але позатим усі вчителі жили в дружніх взаєминах, хоч старші віком учителі не дуже радо приставали з молодшими, тому я належав до трійки, до якої входили, крім мене, ще проф. Орест Кузьма, що вчив природознавства, Юліян Лещинський, який учив рисунків та практичних занять. Ми відвідували себе взаємно, проводили разом час на проходах та гутірках. Орест Кузьма — незвичайно мила людина й товариська. Він схилявся до соціялізму і пропагував „Есперанто", щоб люди усього світу могли порозуміватись і співжити.

В часі конференцій ми сиділи на сірому кінці стола і оцінки з наших предметів не мали великого впливу на засуди деяких нащасливих учнів, часом нам уривався терпець, і коли ми бачили, що деякі учителі керуються надто особистими, а не об'єктивними мотивами в засуді учня, то ми виступали разом і висували такі додатні сторони засудженого, що вкінці виборювали йому ще одну спробу для поправи, і часто учень поправлявся на дуже доброго і в навчанні і в поведінці, а наша трійка в авторитет. Нас прозивали, в нашій відсутності різними „придомками", як капусьцяж, козьолкаж і гибляж, але й інші вчителі мали смішні призвання, напр., проф. Б. Левицького прозивали „штравсом", бо він був високий і худий.

Згадуючи нашу шкільну молодь, то вона була справді золота в порівнянні з американською без дисципліни та особистої культури, як і без основного домашнього виховання. Тож я щиро співчуваю тутешнім учителям, які з уся-

кого роду труднощами мусять виконувати важке завдання — у вихованні цієї звихненої добробутом молодої генерації.

Згадуючи спортові змагання нашої молоді з польською, які щороку відбувалися на спортовій площі, то мушу признати, що майже в усіх спортових суперництвах наша молодь мала більше успіхів,ніж польська. Наша молодь горнулась до учителів, вірила нам, що бажаємо їм осягнути вищу освіту і знання. Очевидно,часами треба було вживати гостріших засобів до більш бунтівничих хлопців, як, наприклад тих, що виломлювались з-під шкільного правила й курили, даючи поганий приклад іншим, молодшим учням.

Проблема з куренням у середніх школах була трудна до розв'язання, що вкінці шкільна кураторія веліла призначити одну кімнату для налогових курців, щоб могли собі покурити на перервах. На мою думку, то не був педагогічний підхід. Директором української гімназії був тоді Ст. Котецький. Дуже добродушна людина, але без сильної волі, тож завжди здавався на інших у вирішуванні важливих справ у школі. Великий вплив на формування характерів молоді мав д-р Княжинський, учитель української мови. Молодь цінила його за те, що він старався не тільки поглибити їх знання української літератури й мови, але й виховував їх національно, що було в тих часах рисковне.

Найстаршим членом учительського збору був проф. Богдан Левицький, що його прозивали Штравсом. Він був типовим учителем старого шкільного ригору, пам'ятав цісарські часи, коли вчителі носили шаблі в часі різних урочистостей, а що був трохи гордий, то й нерадо подавав руку молодим учителям. Але скоро закінчився мій побут в Коломиї воєнною заверюхою та радикальними змінами як у шкільному житті, так і в новому, невевному, штучно накиненому совєтською владою життєвому вирі застрашеного суспільства Коломиї. Великими привілеями втішались тепер у новому совєтському режимі Галичини жиди з бідніших ремісничих кругів, які ще за польської влади були дуже скомунізовані, а деякі сиділи в польських в'язницях за комунізм. Усі приязні дотепер зв'язки між українцями й жидами порвались і треба було берегтися, щоб хто з них не зробив доносу за націоналізм. Арешти почались як серед українців,так і серед багатих жидів. У школі відбувалися радикальні зміни. Директором нашої школи на місце Котецького став проф. Шипайло, але не надовго, бо прийшли нові учителі з України і новим директором став українець зі Сходу який був дуже тактовний та милий в поведінці. Особливо я згадую його ласкавим словом, бо саме він порадив мені змінити місце побуту, що я і зробив і тим самим уникнув арешту, як це я пізніше довідався. Я переїхав до Чорткова, де вчителював аж до приходу німців.

МИРОСЛАВ БОЯРСЬКИЙ

Народився 1908 р. в селі Новосілці Костюковій Заліщицького повіту, Тернопільської області (воєвідства), син священика. У 1926 р. кінчав Акад. Гімназію у Львові, університетські студії (польська філологія та фізичне виховання), кінчав у Познані в 1930 р. Пізніше доповнив студії фізичного виховання у Варшавському центральному інституті. В 1931 р. почав учителювати в приватній українській гімназії в Чорткові. У шкільному році 1938-39 переведений до Коломийської гімназії, де вчив аж до приходу большевиків. В 1940 р. вернувся до Чорткова, де вчив в українській гімназії аж до приходу німців. У 1943 р. виїхав на еміграцію, перебув воєнні часи в Німеччині, в таборі Карльсфельді, де організував українську гімназію з допомогою учителів, які зголошувались до праці, а згодом, після війни, емігрував до Австралії, де прожив 9 років. В 1959 р. приїхав до Америки, працював у компанії комерційних прогноз, а коли пішов на пенсію, живе в малому містечку Неровсбурґу, серед мальовничої природи, яка нагадує родинні околиці Поділля. Працює тепер з дружиною в городництві, а дружина взимі пише писанки та вчить американок, які дуже цим мистецтвом зацікавлені.

Учні Коломийської гімназії з учителем фізичного виховання М. Боярським. Направо від нього: Н.Н., Н.Н. Наліво: В. Бибик, Гошовський. Стоять: Е. Шипайло, Б. Шебунчак, З. Риф'як, Л. Стадниченко.

ЗГАДКА ПРО КОЛОМИЙСЬКУ БУРСУ

Орест Навальковський

Хто з колишніх коломийських гімназистів чи навіть мешканців не знав шкільної бурси, містилася при вулиці Міцкевича 56! Офіційна назва на таблиці вказувала, що це "Інститут шкільної помочі".

Про історію інституту небагато можна сказати, він був заснований ще в минулому столітті, за Австрії, й був тісно зв'язаний з українською чоловічою гімназією, яка за Польщі мала назву "Ґімназіюм друґє з рускім єнзикем научаня".

Будинок бурси складався з двох частин — старого будинку та новішої прибудови. За будинками простягалося широке подвір'я із старими розлогими каштанами, які осінньою порою давали бурсакам амуніцію до завзятих каштанових боїв.

Подвір'я було обведене високою огорожею, яка в найдальшому кінці сягала Чорного Потока, знаної "річки" на коломийському терені, в якій утопитися не міг би, але міг сильно заболотитись. На подвір'ю можна було грати відбиванку, кошиківку, "міньятюрну", "кічку" та дивовижні круглі з кулею, що була завішена на шнурку.

В будинках бурси розміщення учнів починалося від найнижчих кляс у старому будинку до найвищих в новому, включно з "Камчаткою", що, як вказує назва, була досить холодна в зимовій порі. Невелика бібліотека була теж приміщена в одній із кімнат нового будинку, де також містилася шпитальна кімната для випадково хворих.

Пересічний стан мешканців бурси був, як пригадую, від 50 до 70 учнів. Місячна платня була невисока, і її можна було покривати також частинно рільничими продуктами, бо головним завданням інституту було в першу чергу забезпечити мешканням незаможних учнів гімназії. Настоятелями бурси були професори гімназії, які мінялися що кілька років ротаційною системою. За моєї пам'яті настоятелями бурси були проф. Омелян Цісик, Іван Стражник, Михайло Задорожний, Іван Богдан Храпливий та Ілля Гаврилюк. Учнями нижчих кляс опікувалися та виконували завдання інструкторів кращі учні вищих кляс, призначені настоятелем бурси.

Матуральна кляса української держ. гімназії в Коломиї в 1937 р.
Учителі, згори: Л. Добрянський, В. Чередарчук, І. Храпливий, А. Мусянович, Ст. Котецький (дир.), Б. Левицький, О. Кузьма, Ю. Ковалів, о. М. Капустинський, Р. Кобєрскі, Корнанд.

Тому що в бурсі жило звичайно багато здібних і талановитих учнів, бурса була, можна сказати, осередком культурного і спортового життя гімназії. Найпередовіші шахісти гімназії також були жителями бурси,більшість редакторів, дописувачів та ілюстраторів популярного гімназійного журналу "Плай", що появлявся в 30-х роках, були теж мешканцями бурси. Найкращими спортовими осягами переважно пишалися теж бурсаки. Згадати хочби Романа Завицького, теперішнього мешканця Філядельфії, що в 30-х роках установив був міжгімназійний рекорд скоку у висоту.

Єдині люди, що недолюблювали, лагідно сказавши, бурсаків, були професори польської національности, які уважали бурсу за осередок "антипаньствової" діяльности, а бурсаків за "вивротовцув". Ця антипатія була певною мірою оправдана, бо, наприклад, месником, що "покарав" досить болісно топірцем учителя Ґібчинського, польського шовініста, який постійно переслідував учнів, був бурсак Митлюк (учень 7-ої кляси), за що мусів відсидіти в тюрмі.

Пригадую теж один радше комічний випадок, що трапився був у 30-х роках у зв'язку із святкованням одинадцятого листопада, польського свята незалежности. В той день, як звичайно, жителі бурси йшли спокійно парами до школи, щоб взяти участь у святі. Та десь, мабуть, у половині дороги до гімназії, несподівано вискочила ізза вугла чи корча "боювка" і розігнала всіх учасників походу "на чотири вітри" — тож тодішньому управителеві бурси проф. Храпливому довелося машерувати до гімназії одинцем. Важко припустити, що без попередньої змови всі учасники походу були б так скоро й акуратно залякані та моментально розбіглися.

Траплялися теж і сумні події в бурсі — а один такий трагічний трапився в 1932 р., коли тодішній учень 8-ої кляси Микола Трушкевич згинув внаслідок електричного ураження. Сталося то тому, що електричне світло виключав — як правило — настоятель бурси о 10 год. вечора і для учнів 8 кляси, що приготовлялись до матури, було мало часу студіювати, тож вони умудрились обходити центральний вилучник через безпосереднє сполучування електричного приготованими на це дротами. В ту осінню темну ніч покійний Трушкевич (якому припала черга) проводив дроти, захопив неізольований кінець і був фатально електризований. Всі намагання привернути його до життя були безуспішні.

В загальному життя гімназійної молоді в бурсі було незвичайно інтенсивне, повне радости й молодечого захоплення, що їх так добре характеризує ґетівське "Штурм унд Дранґ" "Буря і тиск".

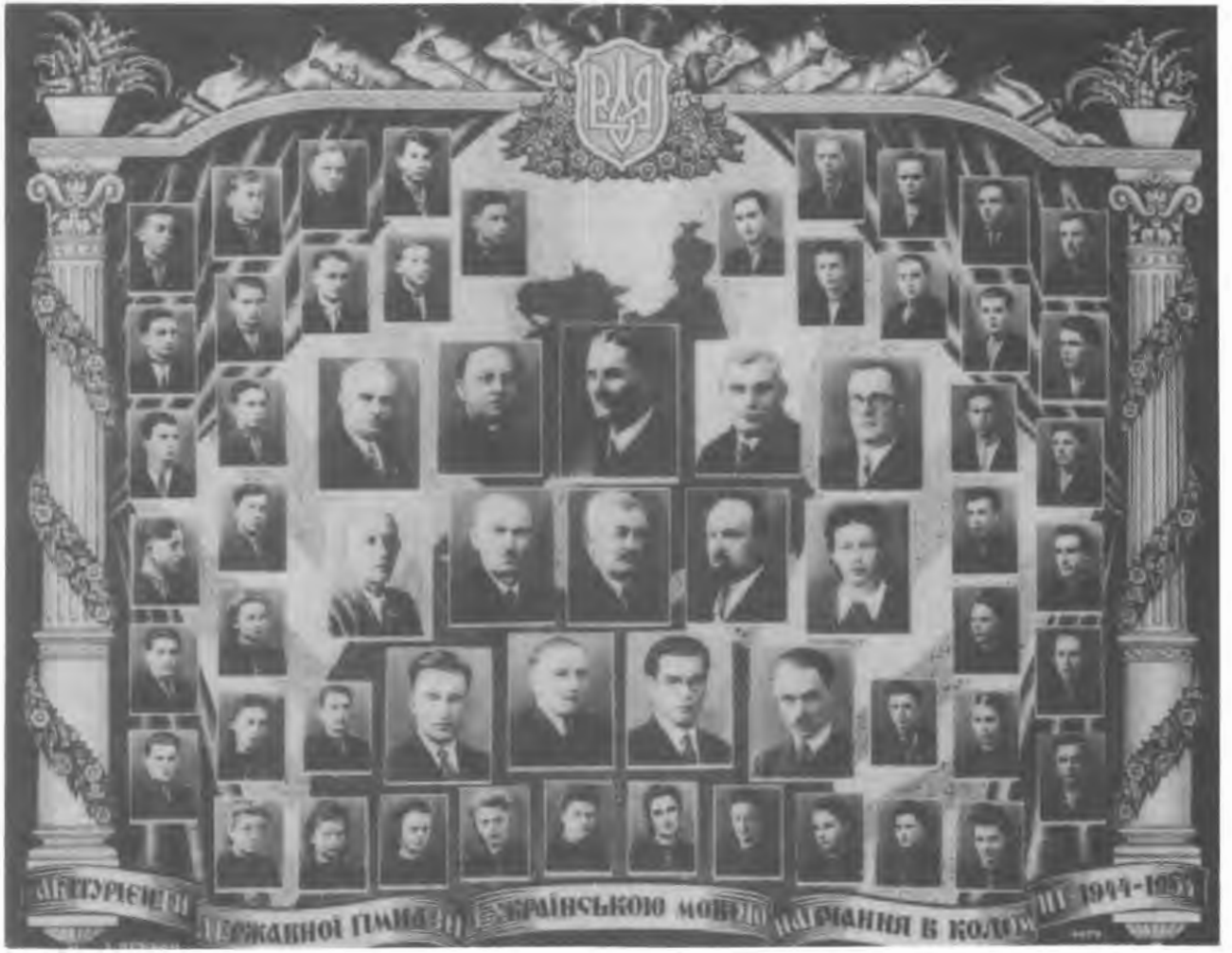

Абітурієнти Української гімназії в Коломиї в 1944 р.
Професори (згори зліва): Д. Николишин, о. М. Капустинський, дир. О. Ковбуз, Р. Прокопович, А. Микитюк. Нижче: О. Кузьма, А. Мусянович, Р. Шипайло, І. Храпливий, В. Лушпинська. Нижче: П. Попович, Р. Рубінгер. Н.Н., І. Кейван.

ПРО ПОЧАТКИ ЄДИНОЇ В ГАЛИЧИНІ СИМФОНІЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОРКЕСТРИ

Ярослав Микитюк

Цим жмутком споминів не беруся писати історії української симфонічної оркестри в Коломиї, єдиної в Галичині, тільки хочу пригадати дещо читачам з того, що я бачив і в чому брав участь. Декому може видаватися дивним, коли я скажу, що початків творення цієї мистецької одиниці треба шукати в українській державній гімназії в Коломиї і то за часів контреволюційного директора Прокопа Мостовича. Може це виглядати мало правдоподібним, що ця строга й вимоглива до учнів людина і навіть до членів своєї родини, мала замилування до музики, але це факт. Єдиний раз ще дитиною був я з матір'ю в домі директора Мостовича при вул. Купелевій, бачив там великий фортепіян і чув гру на ньому найстаршої дочки його, що потім трагічно померла на черевний тиф.

До української державної гімназії в Коломиї я почав ходити в навчальному році 1921/22, а рік пізніше була спроба створити при ній учнівську оркестру. Організатором і диригентом тієї оркестри був якийсь чех, і в ній я був бубністом. Я мав колись фотографію членів тієї оркестри і її диригента, але вона десь пропала, як і всі мої особисті документи.

Ініціятива створення оркестри виходила від директора гімназії, і диригент одержував винагороду із шкільного бюджету. Ця перша спроба творення оркестри, за моєї пам'яті, була невдачна, бо за якийсь час диригент перестав з нами робити проби. До речі, справа створення симфонічної оркестри була в той час дуже актуальна, бо тоді вчив в українській гімназії проф. Роман Шипайло, великий любитель хорового співу, котрий зорганізував великий шкільний хор і виконував такі композиції, як „Кавказ" Людкевича, „Гайдамаки" Кишакевича в супроводі симфонічної оркестри. В той час у нашій гімназії було досить добрих скрипалів, але учнів, що грали на флєйтах, клярнетах, духових інструментах не було взагалі. Проф. Шипайло радив собі так, що потрібних музикантів „позичав" на кілька проб з-поміж професійних музикантів, а навіть з-поміж членів військової оркестри місцевого полку піхоти.

Не знаю, як то трапилось, що в Коломиї опинився з родиною фаховий диригент і пізніший учитель Музичного інституту ім. Лисенка Баран — людина, що грала на всіх струнних, дерев'яних і бляшаних інструментах. В кожному разі директор Мостович запросив цього Барана на працю, мабуть, на початку шкільного року 1924/25. Як я вже згадав, між учнями були добрі скрипалі, один челіст (Цісик), але не було музиканта на басі, флейті, клярнеті, трубах і т. п. Тут Баран почав усе з початку з учнями, що хотіли вчитися, але не мали ніякої підготови, а деякі не мали навіть матеріяльних засобів дістати собі потрібні інструменти. Баран знав своє діло дуже добре, а при тому був дуже вимогливий і строгий.

І сталося диво, за дуже короткий час учнівська оркестра стала дійсністю. Перший прилюдний виступ оркестри був на прощанні директора Мостовича, що відходив на пенсію. Пригадую собі, що прощання відбулося в гімнастичній залі школи і наша оркестра виконала дві точки: український марш (композитора не пригадую) і „Два угорські танці" Брамса. Від того часу, аж поки я не покинув коломийської гімназії, шкільна оркестра існувала ввесь час. При цій нагоді згадаю кілька прізвищ членів тієї оркестри, що заховалися у пам'яті. В перших скрипках грали, між іншими, В. Цісик, Антін Михалевський, в других скрипках грали найстарший Задорожний і я, на чельо грав Цісик і Курпяк (син судді з Коломиї), на флейті грали Микола Атаманюк з Мишина й Оробець (теж син судді), на басі грав Кузьменко з Печеніжина, на трубці — мій однокласник Володимир Яківчик, на клярнеті грав Пастернак. Інші прізвища забулися. В кожному разі від 1924 року вже не було шкільної імпрези, в якій не брала б участи наша симфонічна оркестра і то не тільки нашої гімназії, але й інших українських шкіл у Коломиї. У 1929 році я почав студіювати право у Львові, а потім почав практику і в Коломиї вже не бував тож дальша доля симфонічної оркестри мені не відома. В кожному разі з тієї оркестри вийшли перші наші музиканти на дерев'яних і бляшаних інструментах і по закінченні гімназії могли включитися в симфонічну оркестру, яку пізніше організовано при музичному інституті ім. М. Лисенка в Коломиї.

При нагоді цього спомину, хочу згадати про покійного директора української гімназії Прокопа Мостовича, з чиєго почину постала учнівська симфонічна оркестра. Директор Мостович був клясичним філологом, що завдяки своїй наполегливій праці опанував і всі інші предмети навчання в гімназії, був строгою і вимогливою людиною до себе, до членів своєї родини і до учнів. Молодші учні його респектували й боялись, а деякі старші учні не раз робили йому прикрості. Про це не варто згадувати, бо свідчить не на користь тих учнів. Фактом є, що Прокіп Мостович вже на пенсії був директором жидівської приватної гімназії в Коломиї. Виходить, що чужинці вміли оцінити вартість і здібності цієї людини. Покійний був вимогливий до учнів, але мав вирозуміння для пильних учнів, а особливо незаможних селянських

синів, які на початку 20-х років заповнили будинок української гімназії так, що навчання відбувалося, через брак приміщення, на дві зміни: рано і по полудні.

Згадаю один маркатний випадок, що, на мою думку, найкраще свідчить про Мостовича. Трапилося це тоді, як польську мову ввели як обов'язковий предмет навчання в нашій гімназії. У зв'язку з тим, до нашої гімназії прийшли два польоністи, один з них був К. Завойскі, а другий з дуже мало інтелігентним обличчям, радше подібний до різника — Ґібчиньскі. Я був тоді у відділі „б" четвертої кляси.

Тому що в нашій клясі було багато учнів, які польської мови взагалі не розуміли, учитель Ґібчиньскі почав навчання від легкої лектури, а шкільні задачі від „диктантів".

Коли приходила година т. зв. „коректум", Ґібчиньскі мав таку методу: учень, котрий не знав як поправити помилку, виходив до таблиці, виписував помилково написане слово, а учні кляси, або як вони не знали, то сам учитель поправляв помилку. І тоді трапилася справжня „авантюра". До таблиці підійшов добрий учень Дмитро Козоріз, мабуть із Гвіздеччини, і написав на таблиці слово „пржуцінек".

Він не знав, що то означає „ко́му", а в додатку ще неправильно його написав. Ґібчиньскі глупо позлостився і, замість його пояснення чи поправки, вигукнув: „марш гайдамако на мєйсце". І тут трапилося не передбачене. Козоріз, добре розвинений на свій вік, до лавки не пішов, а до катедри і відповів піднесеним голосом: „Ти ляху проклятий, сам марш на мазури", і поліз до Ґібчиньскоого, щоб його вдарити. Ґібчиньскі глянув на клясу і зрозумів, що як він буде боронитись, на нього кинуться всі учні, і він цілий з кляси не вийде. Тому він почав відступати перед Козорізом поза катедру, а Козоріз називав його як тільки хотів. Але кінчилася година і дзвінок врятував ситуацію. Та Ґібчиньскі не дарує своєї обиди, а домагається дисциплінарної конференції і виключення учня із школи. За кілька днів відбулася конференція і, на наше здивування, Козоріза покарали лише карцером та обниженням оцінки в поведінці. Загадку розв'язав добряга наш катехит о. Микола Капустинський, котрий „під секретом" розказав, що коли Ґібчиньскі на конференції домагався виключення учня зі школи, директор Мостович сказав до Ґібчиньского: „Панє професоже, пан учня спровоковал, як пан нє вицофа свеґо вньоску, то я поставє вньосек до кураторіюм, ажеби пана пшенєсьоно до іннеґо ґімназіюм, бо пан сєн нє надає биць научицєлєм". І Ґібчиньскі відтягнув свій внесок, бо знав, що Мостович не тільки мав в кураторії „плечі", але й міг свою „погрозу" виконати.

Такий був директор Прокіп Мостович. Як він пішов на емеритуру, то на директора прийшов Котецький з Перемишля, гарна й добра людина, але польоністи робили в гімназії, що хотіли. Скільки молодих наших надійних хлопців знищили ці „культуртреґери", знає тільки один Бог і ті хлопці, яким ці шовіністи замкнули дорогу до дальшої освіти.

І ось приклад: моя кляса дійшла до матури у шкільному році 1928/29 з таким вислідом: на 50 абітурєнтів у двох відділах 8-ої кляси, матуру здало тільки 18 учнів і то тільки завдяки тому, що делегат кураторії передчасно від'їхав, і кілька слабших учнів перепустили, бо був би стовідсотковий скандал.

У моїй чвірці Гібчиньскі спалив двох сильних учнів, а саме Івана Панькова, мабуть, з Балинець, і дуже здібного Любомира Монастирського. Паньків повторив рік і потім студіював медицину у Франції, а Монастирський нервово заломився і ніяких студій не закінчив, хоч родичі могли добре матеріяльно забезпечити.

Так гуляв у нашій гімназії "кжевіцєль польскосці на кресах", аж поки Митлюк з Печеніжина не закінчив його „карієри" топірцем кілька літ пізніше.

Оркестра учнів Коломийської гімназії 1929/30 шк. р.
Сидять: Вільо Баран, Микола Кукурба-Барицький, Березовський, Малащук, незнаний, Володимир Цісик, дир. Станислав Котецький, учит. муз. Филип Баран, Антін Михалевський, Роман Мельник, Ярослав Явний.
Стоять: Богдан Вергун, Нагірний, Вахняк, Андрій Максим'юк, Мирослав Дашкевич, Микола Пастернак, Володимир Лютик, Василь Якуб'як, незнаний, Андрій Шекерик, Теодор Коцаба, незнаний, Володимир Оробець.

„ПЛАЙ"— ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ В КОЛОМИЇ.

Борис Мигаль

Учнівський журналик „Плай" багатотиражка, виходив у роках 1931 до 1934 стараннями учнів української державної гімназії в Коломиї. Історично то була друга спроба, про яку знаємо, від початку цієї гімназії в 1893 р. Раніше, в 1920-х роках виходила в цій гімназії стінна газетка, яку редагував відомий пізніше громадський діяч Дмитро Кузик з Печеніжина.

Учнівське життя поділяють на шкільні роки; у трьох роках — 1932/33, 1933/34, 1934/35 вийшло чи не 15 чисел „Плаю", в тому деякі подвійні. Наклад (за розцінкою) вагався між 130 і 400 примірників; один кореспондент подав нижчі числа. У першому шкільному році текст писали рукою, чудесним, за означенням кореспондента, чорнилом фіолетової краски на клейкій масі і відбивали на шапірографі. Інша назва друкарської техніки — гектограф. Ця метода, хоч повільна й мозольна, уможливлювала досить легко ілюструвати видання. Її вживали навіть у пізніших друкованих випусках, напр., так був нарисований портрет поета Богдана Лепкого з нагоди його 60-річчя. Випуски серії „писаних" газеток мали величину і форму офіційного канцелярійного паперу в Польщі. Кожне число мало ймовірно 24 сторінки. Заголовна ілюстрація показувала гуцула з трембітою на тлі гір, яку рисував Василь Симчич з Середнього Березова. На еміграції нам не вдалося знайти жодного примірника цієї серії. Все тут і дальше написане — відтворене з пам'яті.

В мене в руках п'ять випусків (чч. 1 — 6-7) за місяці жовтень 1932 — березень-квітень 1933. Це єдині примірники, які маємо. Здогадується один книгознавець [1], що інших чисел в діяспорі нема; пише колишній учень нашої гімназії, автор статтей у наявних випусках:[2] „То було б дев'яте чудо світу, якби всі примірники денебудь збереглися".

Наявна серія, це 16-сторінкові (з одним вийнятком) випуски, 22 х 16 цм. (У подвійному числі 3-4 бракує останньої картки). Кожен випуск цієї серії має інакшу кольорову обкладинку,

Ці числа друкувалися, як і дальші три чи чотири, в новому шкільному році, і на них скінчилося видання „Плаю", у скорій, солідній і таній" (за власним описом) „одинокій українській друкарні М. Бойчука".[3] Редакційний фейлетоніст, Муцько, УІІ зміну технології на модернішу. У 1-му ч., за жовтень, він пише: „Малярю! Ти скривджений! Вже не помістять тепер ані рисунків твоїх, ані карикатур, та ти не розчаровуйся..."

Можна здогадуватися, що в цьому періоді редакція не мала забагато матеріялу до друку, остання сторінка текстового паперу часто на половину порожня.

Як уже згадано, не маємо випусків із шкільного року 1933/34. Знаємо, що технічно журналик був такий, як і попереднього шкільного року.

ГЕНЕЗА ЖУРНАЛУ

Дуже мало маємо документації про те, як дійшло до видання журналу, дуже мало збереглося в пам'яті тих учнів, що видання організували. Можливо, про це було більше в перших числах, які не збереглися. З відірваних речень у збережених випусках, з відрізків фраз у розмовах та дискусіях, що вертаються бумеранґом пам'яті та сьогоднішньою аналізою тодішньої ситуації, формуються різні можливі сценарії ідеї та її реалізації. Широке тло, що його представляємо, включає вужчі можливості. Це вислід докладного читання текстів і роздумування, що старається відтворити вислідну колективного наставлення шкільної влади, учителів та учнів, що свідомо чи ні, довела до видання.

Зміна десятиріччя двадцятих років на тридцяті був періодом загострення польської адміністрації взагалі, а в стосунку до українців зокрема. Впровадження „наглих" судів, пацифікація, безконечна черга політичних процесів, активізація шкільної молоді (дехто називав це втягуванням шкільної молоді в політику), були на порядку дня. Пам'ятаємо сконцентрування натиску на середніх школах — розв'язання одних, позбавлення прав „прилюдности" інших, звільнення з праці чи, щонайменше, переведення багатьох учителів куди інде. У Коломийській гімназії під тиск потрапили вчителі Петро Франко, Дмитро Николишин, Ст. Михайлюк, Іван Стражник, Олекса Ковбуз — це тільки ті, що збереглися в пам'яті. За неучасть у святкуваннях 10-річчя Польщі та за належання до Пласту десяткам, а то й соткам учнів знижена була оцінка з „поведінки" — „невідповідна", разом з усіми карними наслідками. Ясна річ, учні це бачили і знали, про це дбало підпілля переорганізованого ОУН.

Рівночасно, асоційовано з політичною дійсністю і, бодай здогадно, у причиновому зв'язку з нею, проходили деякі адміністративні внутрішні шкільні реформи. Мусіли йти заходи наблизити життя поодиноких шкіл до себе, що досі, головно на учнівському рівні, жили окремим життям, за

традицією, виробленою ще за „небіжки Австрії" і скріпленою в перші повоєнні роки. То було впровадження шкільної самоуправи учнів, з однаковими „статутами" й цілями, заведення однакових одностроїв по всіх школах, нумерація шкіл тощо. Дивлячись із цієї точки, навіть основа реформи, розподіл восьмирічної досі гімназії на три частини, мав позитивну сторінку для влади — частіше перегруповування кляс учнів, зменшення нагоди до витворення приязни і взаємодовір'я між ними.

Один із наслідків реформи, здається, неплянований і безкорисний, відбився на „Плаю". Правдоподібно, польська чоловіча гімназія була першою в Коломиї, хронологічно і що до числа учнів. Українська гімназія приміщувалася у крилі того самого будинку, добудованому пізніше й мурованому, коли польська, при головній вулиці, була дерев'яна. Ремонтуючи фасаду будинку польської гімназії, шкільна влада поставила великий напис „Ґімназіюм I" на фронті. Пам'ятаю, молодим гімназистам це було образливо. Ми себе не почували другими по поляках. Ми просто не думали про те, котра гімназія перша, а котра друга.

Велике було наше огірчення, коли ми прочитали ідентифікацію „Плаю" як „Журнал молоді" II гімназії в Коломиї. „Вину" за таку ідентифікацію ми „причепили" відразу відповідальному вчителеві. Він учив української мови в польській гімназії. Відразу знайшовся „хтось", що бачив на зошитах в учнів польської гімназії напис „Огляди руске", знайшовся хтось чи порадили знайтися комусь, що чув як „сам професор Ковалів уживав у розмові з учнями польської гімназії термінів русин, руський". Це в опінії молодих неофітів, що їх матері й батьки або й вони самі ще донедавна вживали цих назв, було непрощенним. Сьогодні важко вірити в кожну поголоску, але тоді в такі обвинення вірили легко. А коли в дальших числах відновили давню ідентифікацію (поступнево) „Державна гімназія з українською мовою навчання в Коломиї", то це сталося, в нашому розумінні, завдяки всім іншим учителям, тільки не йому. Самозрозуміло, за логікою чотирнадцятилітніх, на цій історії найбільше втратило наше знання німецької мови, якої вчив опікун „Плаю". Не вчитися для Ковалева стало виявом патріотизму.

Запровадження шкільної самоуправи, одностроїі т. п. учні прийняли неприхильно. Це походило від польської влади, а учні були „запрограмовані" в протипольському дусі. „Самоуправу" прийняли як продовжене рам'я польської адміністрації, як ще одне вторгнення у свобідну досі від польських впливів ділянку життя.

У числах, які збереглися, є дві редакційні статті й одна наче-редакційна, чиї інформації насвітлюють ситуацію та відбивають настрої у школі. У ч. 5, за лютий, читаємо:

„Виповідаємо безоглядну боротьбу одиницям, котрим сходить час на безпотрібнім ходженню і пустих балачках, котрі орудують лише шум-

Рік II. Ціна 30 сот Ч. 5 (10)

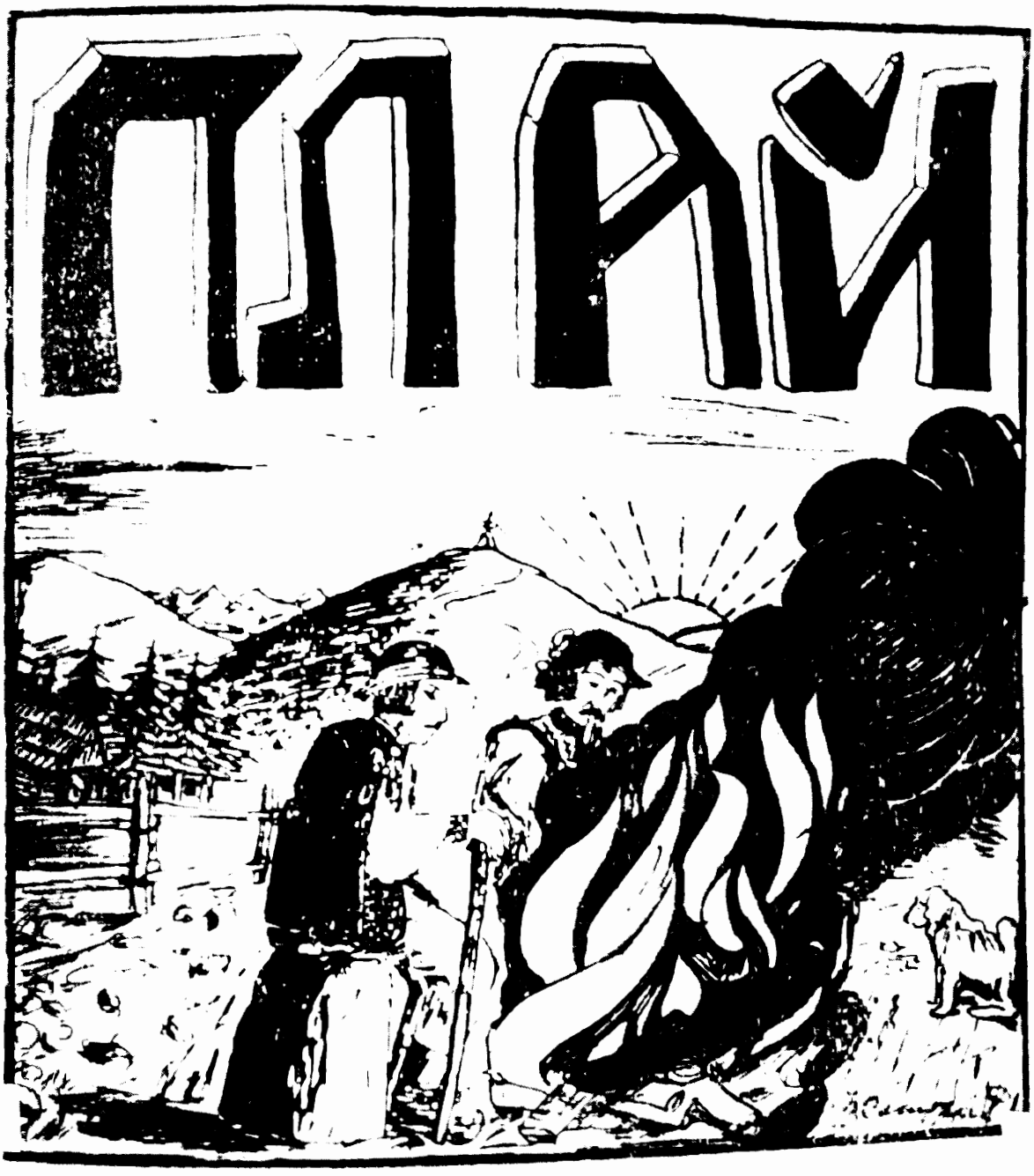

ними фразами, в суті речі нічого не роблять, всіх і вся критикують та нівечать труди других. Таких руїнників нам не треба!".
Це дуже гострі слова, навіть як на молодечі темпераменти, що виявляють певну неохочість, опір а то й боротьбу між тими, що з „Плаєм" і тими, що „орудують лише шумними фразами".

Трохи ближче, на нашу думку, до суті речі підійшла редакційна у ч. 1, за жовтень. Тут заклик до учнівських громад (чоловічої державної та жіночої „Рідної школи"): „Не занедбуймо початого тогорічного діла, але продовжуймо його спільними силами і тим самим даймо свідоцтво, що в нас почуття обов'язку!". Тут, можна здогадуватися, був абзац, що обговорював менше приємні чи менше сприємливі справи „опозиції" з відповіддю чи (хоч частинним) признанням рації. А тоді (вже надруковане) заокруглююче: „Підтримаймо, проте, наш шкільний орган, зеркало життя молоді, що інформує про діяльність гуртків і їх секції, а в кінці про рішення й постанови „Головної шкільної громади". Слово „проте" вжито ще раз, кілька абзаців нижче, і знову в заокругленому, заоспокійливому значенні: „а мимо цього", а все таки".

У 6-му числі, за березень-квітень, під заголовком „Ростемо" Ляр., УІІ пише майже те саме: „Новістю в ученицькому житті є „Шкільні громади", а наслідком є журнали, що ілюструють громадське життя вихованців даного заведення. Отже шкільні журнали, се відбитка духового обличчя заведення, се найліпший показник інтелєктуального та морального стану учеників. ...впадає на шкільний журнал велике завдання репрезентувати заведення назовні. Це річ великої ваги!"

І так „Плай" виявляється органом „Головної шкільної ради", творива шкільної реформи. Які ж завдання ставила шкільна влада „самоврядуванню учнів видно було, як згадує один кореспондент[4], що „спільні наради обох гімназій закинено як непрактичні". „Плай" по кількох пробах, що стояв трохи далі від першої лінії плянованої співпраці, мав повнішу автономію дії й існував довше.

Наставлення учнів до нововведення потверджується рефлекцією начального редактора „Плаю", єдиного учня, що його прізвище подане в такій чинності, Богдана Мигаля, ІУ[5], що ентузіязму не було".

Учні, редакційний склад, дописувачі та й читачі бачили й розуміли політично-адміністративні загострення по-своєму. Дехто вважав самоуправу „доброю школою демократизму", інші використовували ситуацію, щоб звернути увагу на шкідливі елементи іновацій, ще інші, видно, відмовлялися від співпраці.

Два цікаві епізоди, з'язані з „Плаєм", варто згадати: гуморист Муцько, УІІ у статті „Із нашого життя", прохаючи товаришок з приватної гімназії „Рідної школи" дописів до „Плаю", підкреслює, що ці дописи мусять пройти потрійну цензуру, бо ж нема „голій школі волі, а то б догодила", (ч.

1, ст. 15), що його дописав своєручно вчитель-опікун, пересилаючи матеріял директорові школи. Ще цікавіший є текст, у висліді таких цензур, що межує з Кафкиною уявою. Привітальна стаття для нового вчителя українця, що досі вчив у польській гімназії на польських етнічних землях, повідомляла, що новий учитель „радий, що нарешті може працювати для молоді". Було очевидним, що з речення було викреслено слово „української" чи „своєї". Залишилася беззмістовна заява, що вчитель дуже радий з незмінної ситуації.[6]

Учні також відчували, що два інші вчителі україністи, різні за характером і ставлення до учнів, Богдан Левицький, загально шанований, та Ілля Гаврилюк, загально люблений, не були прихильниками нововведень. Тихе напруження довкола Головної шкільної ради та „Плаю" виявилося повністю пізніше. Під час 1935 і 1936 рр. активні студенти поляризували між Головною шкільною радою та читальнею. („Плай" вже не існував.) Розходження між „читальняниками" та „лоялістами" із шкільної ради виявилося зокрема яскраво при святкуванні десятиріччя смерти Івана Франка в 1936 р. Доповідь на ювілейному концерті тоді читав учень VI кляси, яка, за програмою, ще не вивчала Франка, бо запропоновані учні двох вищих кляс відмовилися виступати. Тоді опікун читальні, може й протипедагогічно, відважився опрокинути „пояснення питання Вишенського" в доповіді учня, що її схвалив колишній опікун „Плаю".

Документальні джерела також вказують на те, що реформи й іновації приходили „згори" і що неприхильна реакція учнів була настільки відрухова, наскільки збудна акція була плянована. Польський „закон із 11. III. 1932 р. грунтовно змінив устрій шкільництва", читаємо в тематичній Енциклопедії українознавства[7] і також „вплив учителів на шкільну дітвору був жодний, між ними й учнями відносини були ворожі". У середніх українських школах утраквізація не була переведена в життя, по перших спробах її занедбали, замість того ввели навчання польською мовою історії, географії й історії сучасної Польщі та військової підготови. Для цих предметів призначили польських учителів. У Коломийській гімназії на місце Петра Франка призначили поляка, людину, може й непогану, що старовини не рухав, а новизни не вводив . Особисті зміни, видно, були розложені на роки, напр., Василь Чередарчук, що вчив згадані предмети й тішився довір'ям та пошаною в учнів, залишився чи не до кінця Польщі.

З Енциклопедією зв'язана теж одна з можливих відповідей, як це майже рівночасно три (чи й п'ять) сусідніх українських гімназій почали видавати журналики. Відповідь одного кореспондента, що от так комусь прийшло на гадку, і стали видавати, вістка поширилася... не задовільняє. Не вистачає теж думка, що в Коломиї ідея видавати газетку народилася при українській читальні за опікунства „тихого, але здібного організатора" проф. Богдана Левицького. Якраз напереломі десятиріч обставини були

такі, що жоден директор не був би відважився на це без дозволу шкільної влади. В Енциклопедії читаємо, що „В 1933 р. скасовано повітові шкільні ради і створено більші шкільні округи з окружними інспекторами (один на кілька повітів). Хронологія тут непевна, як і юрисдикція над середніми школами, але слова Ляр. УІІ у статті „Ростемо", „що високі цілі шкільної газетки зрозуміли всі середні школи Покуття і стали видавати шкільні журнали. У Станиславові виходить „Дружнє слово", в Городенці „Вперед", в Коломиї „Проблиски" і „Плай" вагомі і ховають за собою якісь дії, певний зміст. Питання поставлене на початку роздумувань над цією справою, залишається нерозв'язаним.

Не маємо змоги устійнити наскільки громадянство Коломиї було зацікавлене газеткою „Плай". Про труднощі продажу журналика учням та „старшому" громадянству в газетці згадано кілька разів. Підкреслено, що це період економічного застою. „Плай" мав малі дотації, між іншим, від шкільної кооперативи та Батьківського гуртка. Виглядає, що фінансово дирекція не була зацікавлена в удержанні „Плаю". Муцько, УІІ, у ч. 2, за листопад, в гумористичному фейлетоні представляє сценку кольпортажі „Плаю". „Ось приходиш до старшого громадянина, а він по півгодиннім огляданні вияснить тобі, що за 30 сот. купує аж три „Вєкі вєчорне", а не якусь там газетку". Тоді в Коломиї виходили щонайменше три українські газети, „Жіноча доля", „Життя Покуття" та „Віра й наука". Десь при кінці 1934 р., почав виходити журнал для дівчат „Світ молоді", за редакцією Ірини Вільде. Важко припустити, що котрась із цих газет хотіла конкурувати з „Плаєм" чи (пізніше) з журналиком гімназії Рідної школи, „Проблесками", але все таки шкільним газеткам треба було „пробиватися" самим.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ

У наявних числах на перше місце легко вибивається репортаж головного редактора журналу Богдана Мигаля, УІІ, „Враження з подорожі по Зеленій Буковині. Ця кільканадцятисторінкова стаття появлялася серійно в кожному з п'ятьох випусків. Кожна серія була по-учнівськи забезпечена однаковим моттом „В Буковині мило жити, мило й умирати", що його правдиво і пристрасно заперечують описані спостереження, які можна було б назвати репортажем, якби не декілька ліричних абзаців

Автор перебував на Буковині, коли там відбувалися вибори до державного парляменту. Читаючи цю частину статті, ви забуваєте, що її пише молодий хлопець, який ще довго не буде мати права голосування.

У 6-7 числі за березень-квітень 1933 в довгім, розтяглім зверненню до Дністра находимо відгомін тодішніх газетних повідомлень про втечу умираючих з голоду українських селян через Дністер на Бесарабію, що тоді була під контролем Румунії. „Дністре! Дністре! ... Бачив ти княжі часи та всюди голосив про славу Галича. Носив ти на собі хоробрих дружинників... Бачив Ти як московські стрільна рили галицьку землю, як від крови порожевіли береги Золотої Липи, Серету і Збруча... Тепер теж мовчиш, коли води Твої рожевіють від блисків палаючих колгоспів, коли над твоїми чистими водами свищуть кулі й убивають тих, що за Тобою шукають спасення".

Як усі туристи, де туристів майже нема, Б. Мигаль, УІІ, був об'єктом зацікавлення, мав змогу говорити з дорослими, відповідальними, досвідченими людьми. Він вміє розказати цікаво про шкільництво, економічний стан, життя селян і „шляхти", міжнаціональні стосунки. Він бистро спостерігає й цікаво інформує про довкільне людське і природне життя.

Виглядає, що авторові вдалося „пропхати" у своїм звіті критичні завваження щодо обставин у Польщі, під вуалем опису румунських стосунків.

Оповідання „Гапа" цього ж автора підписане псевдом Жуковський, та подібне „Сирота", підписане Сем-ан, і кілька інших, ще слабших, це виразно наслідувальні учнівські спроби.

Окремо згадаємо теж улюблену молодими письменниками композиції, „поезії в прозі". Це „Як задзвонять дзвони"(Мар-Вел УІІ), „На струнах весни" (Білокрилець, Олесь, УІ), „Великдень" (О. Водограй, У), „Пороги на Пістинці" (І. Ткачук, ІУ) та „Під звуки великодніх дзвонів" (Тарас Блакитний, ІІа). Останнє, це дитяче псевдо Тараса Мигаля, того самого, що про нього офіційна посмертна заява правління Спілки письменників України та правління львівської організації СПУ писали[8], що він „Літературною творчістю почав займатися в 1941 р., надрукувавши в журналі „Література й мистецтво" оповідання „Повернення сина". Звернемо увагу офіційним біографам від літератури в УРСР, що Тарас Мигаль виступив в літературі навесні 1933 р., на вісім років раніше, коли йому було не повних 13 років життя.

Якість вісьмох віршованих спроб у п'ятьох випусках „Плаю", що їх маємо, очікувано низька. У більшості це передпочатківський рівень. „Заавансований" вже (у „Плаю") Білокрилець уживає багато „поетичних" слів: вітка, тремтіти, тьохкати, чар, сонний, трелі, каскада, мрійливий, мелодія — це в п'ятьох рядках першого вірша — та „надробляє" образами чи комбінацією слів: трелі заводять танок, серце... б'ється ритмом стилю ґотицьких веж, пахучі серця. Ткачук, ІУ дає гарні образи і ліричний настрій. Вірш П. Маркова, УІІ має титул, тон і тему поезії дорослої людини, але ритміка вірша трохи кострубата. Переклади віршів Гайнріха Гайне та Фридриха Шіллера доповнюють ліричну поезію.

Одним із „відступів" в журналі є „Державні свята й обходи". Це обов'язкові святкування, що їх накидувала польська (шкільна) адміністрація і що їх, здебільша, без захоплення виконували вчителі та навчені гірким досвідом у попередніх роках терпіли учні. Як правило, в коломийській гімназії такі обходи відбувалися разом із святкуваннями польської гімназії. Це мало вигідні сторінки — патріотичні промови й делямації, зв'язані тематикою „свята", виконували учні польської гімназії, нашим учням казали співати чи виконувати музичні твори. Таких „святкувань" у наявних числах зареєстровано три, разом 16 рядків друку. Скупо й не погано.

Сьогодні не знаємо, чи ті „вспульне поранкі" відбувалися і перед новостями, впровадженими при нагоді утворення шкільної самоуправи чи була частиною цих нововведень, а чи, може, їх наслідок. Цікаво, що спільні загальні збори самоуправ відбувалися в будинку руханкової залі, що, правдоподібно, до 1930-31 р. була спільною власністю обох шкіл. Пізніше українська гімназія збудувала окрему залю. Про спільні збори самоуправ у „Плаю" не знаходимо ніякої вістки. Із спогадів кореспондентів знаємо, що вони відбувалися, але не дали „бажаних наслідків". (Бажаних ким? Яких бажаних?) Єдиним слідом „успіхів" задуманої творцями реформи шкільної самоуправи співпраці між українською та польською чоловічими гімназіями, що його зареєстрував „Плай", була „Подяка" шкільної громади „товаришам VIII кл. польської держ. гімназії за участь в поминальнім богослуженні" на похоронах трагічно померлого голови шкільної самоуправи нашої гімназії Миколи Трушкевича (ч. 2, 30 листопад).

Гумор у „Плаю" двоякий — короткі, здебільша індивідуально направлені „шпильки" на молодечому учнівському рівні, що концентруються довкола постійних зацікавлень гімназійних учнів — дівчата з жіночої гімназії „Рідної школи" та оцінки з навчання. Цікавий афоризм, може десь і позичений, „школа, це місце вічного торгу між учителем і учнями за „кляси".

Більше вгляду в життя школи і, здається, правдивішого, дають фейлетони Муцька, УІІ, що появлялися в кожному майже числі. Крім, очевидно, навчання й дівчат, з його фейлетонів довідуємося про деякі завуальовані справи, дещо про те, чого редакція не могла чи не відважувалася говорити. „О, „Плай" зміниться. А зрештою чи лише „Плай"? Нові голови — нові думки — словом, велика реформа". Або в дальшому числі: „(З)нов нові редактори... (П)рийшли всі до висновку, що найліпше буде, як до кожного числа буде вибиратися нову редакцію".

Муцько УІІ перший знайомить читачів з наміром учениць Рідної школи видавати свій журнал, перший вітає „Проблески" з успішною появою, перший знайомить учнів нашої гімназії з городенським „Вперед" і станиславівським „Дружнім словом". Залишається запитати Муцька (він ще

Шаховий гурток учнів української гімназії в Коломиї в 1927 р. Сидять: О. Кавалець, зліва: Д. Кузик, Петро Франко, Я. Онищук. Стоять: М. Григорчук, Е. Онищук, Ткачук, П. Фроляк, Я. Станецький, Я. Савка, Юрчишин.

Вписалися або чекають на вписи до 8-і кляси української гімназії в Коломиї: Р. Нагорський, Т. Білик, Р. Тичинський, Я. Туркула, Р. Гошовський.

з нами), чи його порада „Проблескам" позичити букваря у „Дружнього слова" має відношення до академічного правопису, що його „Плаєві" не дозволяли вживати. Можна згуртувати Муцька з Сем-ан (автором „Поклін Проблескам" у числі 5) та Ляр, УІІ (автором „Ростемо" в числі 6-7) як групу внутрішньо середньошкільних авторів про середньошкільні журнали.

„Ріжки та ніжки" — рештки статтей та матеріялу, що не вклалися в нашу клясифікацію, невеличкі. Ця стаття „Писанки", посмертна стаття про життя і похорони голови шкільної громади Миколи Трушкевича, кілька філятелістичних ескізів А. Гаврилюка, „Історія замку в Раківці" Монастирського, УІІ, огляд кінофільмів А. Гарилюка, звіти діяльности „Батьківського кружка", вибірка афоризмів тощо.

Серед досить різноманітного матеріялу в шаховім відділі „Плаю" виявився цікавий збіг обставин, що про нього не знали навіть редактори. Реферуючи у ч. 1, за жовтень, шахові змагання за мистецтво світу у Брні, „Плай" помістив партію, (гру даминим хлопцем) мистця світу Альохіна, зіграну з Фльором, що поділив (з Ейве) друге й третє місце. Тепер довідуємося[9], що Фльор, — український жид з Городенки. Він у 1958 р. виступав у Мюнхені з множинним сеансом. Один з учасників, українець Б. Т., стояв за виграш. Сеансер, підійшовши до його шахової дошки, заявив німецькою мовою „Нічия" і, не роблячи ходу, перейшов до дальшого шахіста. Це обурило Б. Т., і він при наступному наближенні С. Фльора випалив:

— Вам не подобається, що українці теж можуть грати в шахи! Вам хотілося б, щоб вони й далі пасли свині і були вам наймитами!

— А звідки ви?, запитав ґросмайстер обуреного.

— Я із Західної України!

— Який збіг! Я також там народився, в Городенці. І ніколи навіть не мислив про панування й поневолення інших. Я пропонував Вам нічию тому що, як і Ви, так і перший-ліпший інший шахіст не хоче програти. То що, піддаюся, — сказав С. Фльор і простягнув руку, яку, звичайно, Б. Т. палко стиснув.

У 1933-34 шкільному році вийшли три, а може, навіть чотири числа „Плаю". Ми їх не маємо. Із текстів, збереглося в пам'яті непевна нотка про опис похорону. Здається, був рисований на шапірографі чийсь портрет.

„Рятує" цей річник чисел від загрози повного „неіснування" згадка про „Плай" в журналі „Вісник", що його видавав у Львові Дмитро Донцов. Цей поважний, розміщений на другому кінці від середнєшкільного журналика скалі важливости, місячник літератури, мистецтва, науки і громадського життя, наперед, у ч. 9, за вересень 1935 р., зареєстрував у відділі „Надіслані журнали" „Плай", журнал молоді держ. гімн. в Коломиї,

ч. 1", а пізніше[10], у довгій програмовій статті Дм. Донцова, піддав критиці текст статті про Лесю Українку в цьому ж „Плаю" ч. 1.

Не подобалася „Вісникові" характеристика Лесі Українки у статті „Плаю" (Титулу ні автора статті ми, очевидно, не знаємо). Ось як починає Дмитро Донцов свою статтю „Згода в сімействі":

„В однім польськім щоденнику прочитав я сю фразу з Бжозовського: — Нині нам треба ясної думки, кріпкої незрушимої волі, віри... Література мусить годувати молоді покоління львиним молоком. Все інше — буде отрутою". Ось слова, що виводять з рівноваги моїх противників. Не львиним молоком хочуть вони годувати нове покоління, а вівсяною кашкою для старих діябетиків. Такий їх смак. Що підкреслює у (визначних авторів) літературна Пітія компактної більшости (творців і репрезентантів нашої культури)".

Тут Дмитро Донцов обговорює праці різних літературознавців та істориків про визначних творців нашої культури, цитуючи відповідні „вівсяно-кашкові" вислови авторів про дискутованих осіб. Переходячи до Лесі Українки він пише:

Що підкреслюють в Лесі Українки? Що вона вміє „сумувати" над горем „українського народу та інших народів" (sic!) і що її творчість — се „якийсь загально-людський плач — скарга".

Підозріваємо, що слова „та інших народів" були додані під час одної із трьох цензур, що про них згадує Муцько, УІІ і що ми обговорили раніше. Якби це були слова в оригіналі, то вони ішли б одною думкою — „над горем українського та інших народів".

Учні прийняли реєстр „Плаю" в журналі „Вісник" з радістю та гордістю, критичне завваження засмутило й розчарувало.

Мало хто зрозумів відразу, декому це взяло роки, а дехто не розуміє й досі, що учнівська редакція „Плаю" була у роках, що це її треба було годувати львиним молоком, а не вона годувала вівсяною кашкою старих діябетиків. А для середношкільника бути поміщеним у ряді разом з тими, що творили більшість діячів української культури, яких Донцов якраз обговорював, це не така вже прикрість, що Донцов ставився до нас неприхильно.

Труднощі в розшуках про журналик середніх шкіл „Рідної школи" в Коломиї починаються ще в часах постання ідеї видавання газетки. У передісторії видання шкільної гезетки виразно виходять на яв журналики пластових куренів, що затьмарюють і так мінімальні особисті спогади. Друкованих чи навіть писаних інформацій про ці речі, поза журналиком чоловічої гімназії „Плаєм", не маємо. Фейлетон Муцька, УІІ, у „Плаю", ч. 2, за листопад 1932, повідомляє: „Читачу! Ти певно пам'ятаєш, як в другім числі тамтогорічного „Плаю" пустив качку, що наші товаришки з У.П.Т. задумують видавати сестру „Плаю". (Муцькові й на думку не прийшло, що

майбутній історик, навіть таки з-посеред його тодішніх читачів, н буде знати, коли появилося „друге число" „тамтогорічного Плаю".) Як що читати тамтогорічного як тогорічного, себто зрозуміти шкільний поло нізм і прийняти, що друге число вийшло більш-менш тоді, коли й друг число у 1932-33 р., то „качка" була пущена пізно восени 1931 року. Далі, „Плаю" ч. 3-4, за грудень-січень 1932-33 той же Муцько все ще пише „зно У.П.Т. не годно видати газетки", і аж у ч. 5 за лютий 1933 вже „поважний автор Сем-ан, УІІІ поміщує статтю Поклін „Проблескам". Так ми може мо для історії устійнити дату появи „Проблесків" на початок 1933 р. (Дл історичних пуристів ще додамо, що обидві кореспондентки, які інформу ють про „Проблески", подали раніші дати.

Залишається ще одне, два з половиною поверхове замішання, цим разом назвою журналика. Сем-на, УІІ починає свою „поклінну" статтю такими словами: „Кілька разів писав наш Муцько у „Плаї", що товаришки з У.П.Т. задумують видавати свою „Пчілку" — і дальше там же, — „появилася „Пчілка", та не пчілкою, а „Проблесками". Слідує апотеоза цієї назви; згадаємо одначе, що існує деяка можливість, що назва була „Проблиски" радше ніж „Проблески". Так заявила одна кореспондентка, таку можливість допускає начальний редактор „Плаю", це підсвідомо впроваджує в реальність вже знаний нам Муцько — Роман Завицький. Ага а що про той півповерх? Збереглося в пам'яті автора і підтримане це одним кореспондентом, що в котрімсь учнівським журналику згадане було, що котрась жіноча школа плянувала назвати свій журнал „Світ перед нами".

Вчителем, що був опікуном „Проблесків" якийсь час був Володимир Павлусевич, загальнолюблений учитель, письменник, що мав певний вплив на громадське й політичне виховання учениць. Можливо, що він був ідейним ініціятором газетки. Після його переїзду до Станиславова, опікунство перебрала Марія Ґоянюк-Левицька, що й вела газетку щонайменше до 1936 р.

Журналик прикрашував заголовну сторінку портретом чи іншим символом теми, що їй було присв'ячене дане число, так, напр., портретом Т. Шевченка, І. Франка, церквою і т.п. Краска обгортки змінювалася з кожним числом. Маємо тільки одне (здогадне) число висоти накладу „Проблесків" — 100 примірників.

Головною редакторкою на учнівському рівні була Ярослава Дем'янчук, членами редакції чи активними при виданні названі Стефа Кадоб'янська, та, що вела для „Проблесків" відділ поезії та загадок. Третє прізвище з тих „що щось дописували", це Маруся Крупська, а тоді Марія Сельська, що дописували про спорт. У списку імен находимо ще Св. Витвицьку, Дарію Гранківську, Н. Кузик, С. Мельник, Ірину Николишин і Володимиру Стадниченко. Розуміється, цей склад змінявся, як одні кляси відходили, а другі підростали; подаємо тих, що згадані кореспондентками.

Тематика статтей у „Проблесках" охоплювала літературні спроби, „актуальні світові події", біографії видатних постатей, (нпр. Магатма Ґанді), науку (нпр., про гіпнозу й суґестію), поезію, загадки й ребуси.

Про текст першого числа „Проблесків" довідуємося докладніше з рецензії у „Плаю" ч. 5, за лютий 1933. Рецензентові Сем-ан, УІІІ подобався „Спомин з табору на Соколі", що його він уважає вірно змальованим. Не припала рецензентові до вподоби „Розпука Гуцула" — гуцул нечебто представлений не вірно, загостро, безсердечним. Стаття про лещети добра, стаття про Ваґнера місцями дуже розтягнена. Гумор і сатира Дуцька — напарника Муцька — слабі.

Порада „Проблескам" від „Плаю" вивчати мову „бо тепер біда без язика" була б оправдана, якби цей вершок цинізму був плянований свідомо, як засіб протесту таки самої редакції „Плаю", бо ж мова „Плаю" жахлива, навіть із знижкою на льокалізми Покуття, клясичний тип гімназії з натиском на латинську та грецьку мови, та факт, що вістки про академічний правопис Огієнка" тільки що стали проникати до учнів коломийських середніх шкіл. Знаменною тут порада „Плаю" вчитися мови від „Дружнього слова" із Станиславова, що вже вживав харківського правопису.

[1] Д-р Юрій Ґерич, емер. викладач в бібліотекарській школі Оттавського університету в Оттаві.
[2] Д-р Роман Ілько Ткачук, 1937.
[3] Доречне оголошення у „Плаю", ч. 6-7, ст. 15.
[4] Роман Завицький з Філядельфії.
[5] Інтерв ю автора з кол. редактором.
[6] Одне із бракуючих чисел 1933-34 р. З пам'яті автора.
[7] Енциклопедія українознавства, за ред. Володимира Кубійовича і Зенона Кузелі, том перший, ІІІ, Наукове Т-во ім Шевченка, Мюнхен, 1949, стор. 942 і далі.
[8] Офіційна об'ява. Преса УССР, около 12 серпня 1982.
[9] Віктор Корчной, Про шахи в Україні Ю. Семененка, у ж. Нові дні"(Торонто), ч. 400, червень, 1983, ст. 20.
[10] Дм. Донцов, Згода в сімействі. „Вісник", Львів, кн. 7-8 липень-серпень, 1936, ст. 587-606.

МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ

Дмитро Демедюк

З світлою пам'яттю про події в Чехословаччині, а спеціяльно на Карпатській Україні прийшов 1939 рік. Початок його нічим не різнився від попередніх років. Навчання в Коломийській гімназії проходило за устійненою програмою. Учителі — як один з них висловлювався — старалися вливати „олію мудрости" в наші голови. Часто-густо до цієї операції потрібні були „двійки", скарги батькам на конференціях і т.п. Реакція учнів була різноманітна, але часто суто індивідуальна. Відважні, коли приходили до кляси непригotовані, то тільки, як учитель з'явився, заявляли, що вчора були в лікаря, чи дентиста і не могли приготовити домашніх завдань. Від них господар кляси вимагав лікарських посвідчень, яких ніколи не приносили. Були такі, що приходили непригotовані з домашніх завдань, сиділи тихо з надією, що учитель не буде питати. Але це не завжди їм вдавалось. Тоді на оправдання казали, що їм боліла голова або зуб. Найбільш „відважні" втікали з години предмету, з якого не були приготовані. Звичайно взимі пересиджували ту годину у виходку, а вліті за гімнастичною залею на подвір'ю або перелазили через паркан і йшли до міста.

Жодних проблем з учителями не мала група учнів, яких називали „куйонами". Вони солідно приготовлялись на кожну лекцію, і їх учителі ставили за приклад іншим учням. Була середня група (найбільша), яка рідко входила в конфлікт з учителями. А третя група складалася з учнів, які з трудом переходили з кляси до кляси. До цієї групи належали ті, яким часто „боліла голова", „болів зуб", або втікали з лекцій і т.п.

В неділю всі учні приходили до школи на „екзорту", яку переводив отець катехит Микола Капустинський. Після екзорти всі йшли парами до церкви на Службу Божу. Під час Богослуження співав гімназійний хор під диригентурою проф. Романа Рубінґера. На екзорті були присутні також дижурні вчителі. Мені в пам'яті глибоко застрягло дижурування проф. Іллі Гаврилюка, колиш. Січового стрільця, який вчив української мови, був настоятелем бурси. Він пройшов цілу фазу визвольних змагань в Галичині і на Придніпрянщині. Часто ми чекали на о. Капустинського, а він, щоб заповнити час, розказував нам дуже цікаво в деталях про подвиги Січових стрільців та

УГА. Кожний раз, коли він був дижурним на екзорті, учні просили, щоб він далі розказував почату історію або почав нову. Його розповіді впливали будуюче на нас.

Його спогади про події на Карпатській Україні творили якийсь нерозривний ланцюг української жертвенности на шляху до незалежности. Ми глибоко переживали той факт, коли арбітраж признав Ужгород і велику частину Закарпаття мадярам. Часто лекції історії, які вів поляк проф. Ошива перетворювались в лекцію міжнародних подій, із наголошенням на події в Чехословаччині. Ми часто з ним дискутували, а один раз відважились сказати, що ми не думаємо, що зайняття Заользя Польщею було розсудним кроком польського уряду.

Та з великим піднесенням ми прийняли вістку про те, що Закарпаття проголосило незалежність 14 березня 1939 р. Ми хотіли там бути.

Щоб загородити дорогу тим, які хотіли нести поміч нашим закарпатським братам, то польський уряд сконцентрував понад двадцять тисяч війська на кордоні Закарпаття. Польські газети й радіо поширювали пропаганду про дружбу і приязнь між польським і мадярським народами.

Незабаром Мадярщина пішла війною на молоду Карпатську українську державу. Українці боролись завзято і то майже без зброї, бо чеський генерал Прхала не хотів дати українцям чеську зброю. Він перейшов із своїм військом і зброєю до Польщі і віддав все полякам.

Гімназійний будинок займав цілий міський блок. Більшу частину його (фронтову) займала польська гімназія, а українська меншу. Окремий будинок руханкової залі за австрійських часів належав до української гімназії, але поляки відібрали її від нас. Подвір'я було спільне. На весні, вліті і восени на подвір'ю часто відбувались бійки з польськими учнями. Взимі нас на подвір'я не пускали. Ми мусіли тинятись по коридорах та в клясних кімнатах. Обидві гімназії були хлоп'ячі. До української гімназії ходили за моїх часів тільки українці, а до польської поляки, жиди, спольщені вірмени та невелике число українців. Давніше й жиди були в нашій гімназії.

Більшість учнів були селянські діти. Поза годинами в клясах, учні займалися спортом, в аматорських гуртках, співали в гімназійному хорі, а декілька разів на рік влаштовували забави в гімнастичній залі, на які запрошували дівчат з жіночої гімназії Рідної школи. Найбільшою спортовою подією були змагання з польською гімназією на спортовому стадіоні 24-го полку піхоти. Там наші змагуни боролись дуже завзято, здобуваючи перші, другі і треті місця в різних родах легкоатлетики, але програвали в загальному точкуванні. Поляки додавали до легкоатлетичних змагань також стріляння. В цього рода спорті наші змагуни участи не брали, тому що поляки не дозволяли. Та хоч програвали на точки, то всі розходилися з грища з піднесеними головами, горді, що перемогли противника при численній публіці.

Час минав дуже швидко. Кінець шкільного року вже майже було видно. Учні, які вчились і не мали перешкод перейти до вищої кляси казали, що „як каштани вже зацвіли, то ми вже навчились". Учителі „тиснули тільки тих, які мали погані оцінки, щоб їх „підтягнути" й пустити до вищої кляси. Найбільше переживали матуристи. Всі приготовлялися до матуральних іспитів. Часто сходилися групами й помагали один другому опанувати матеріял до іспиту.

Найбільш популярним місцем в теплу погоду, які учні відвідували, був „Студентський парк" та берег ріки Прута понижче „Студентського парку". До парку сходились спортовці, які вправлялись у спорті в будь-якій ділянці, яка кому найбільше подобалась, або сходились на відбиванку чи копаний м'яч. Старші учні, з вищих кляс, зустрічалися там з дівчатами, тому той парк був парком молодих. Лівий берег Прута оживав, як було досить тепло і вода в Пруті не була холодна. Він своєю красою приманював всіх. Площа берега була покрита травою та досить великими острівцями кущів із вербової лози. Звідси й походить пісня „Над Прутом у лузі".

Із свідоцтвом в кишені учні розїжджалися додому, тільки коломияни залишалися в місті, де проводили свої вакації.

Ми розїжджалися додому, не сподіваючись, що можуть прийти якісь зміни. Для мене вакації ділилися на дві частини, в першій я кілька тижнів мусів помагати батькам зібрати врожай, а вже пізніше міг розважатись і відпочивати.

По жнивах, якраз 31-го серпня, мені довелося їхати до млина в Підгайчиках намолоти муки на зиму. Над ранком 1-го вересня (1939 р.) я почув вістку, що Німеччина напала на Польщу, й почалась війна. Вістка нас приголомшила. Селяни з довкільних сіл дуже жваво про це говорили, головно про те, яку користь може принести українцям війна. Всі, майже без вийнятку, думали, що німці принесуть нам свободу. Тільки один сказав, що ліпше нам не буде і що Західну Україну займуть червоні. З ним ніхто не погоджувався, але пізніше один його односелець сказав мені, що той чоловік мав дар передбачувати майбутнє. Звідти я поїхав до Коломиї, дістати у старості документ, якого потребував мій брат Петро до заяви на політехніку у Варшаві. Справу полагодив дуже швидко і вернувся додому, де вже знали , що Англія і Франція виповіли війну Німеччині. Це піднесло на дусі „кресових поляків". Вони казали один до одного, коли розходились — „побачимось у Берліні". Появилось багато афішів, де Ридз Смігли закликав до боротьби із німцями і заявляв, що й „ґудзика від мундуру" не дадуть. Наші передбачали „кресовим", що, можливо, вони зустрінуться в Берліні, але як воєнно-полонені, а Смігли втече з усіми ґудзиками.

Ще не проминув перший тиждень війни, як до Винограду з Варшави приїхав мій старший брат Петро. Після першого бомбардування міста він рішив як найскорше втікати з Варшави, не чекати на рішення про прийняття його на політехніку. На поїзд, яким він їхав до Львова, напали німецькі воєнні

літаки та сильним скорострільним вогнем повбивали багато пасажирів, а ще більше поранили. Це була перша вістка в селі про жахіття, які принесла війна далеко за фронтом. Мій брат чудом врятувався й з трудом повернувся до дому. День за днем все щораз більше приходило поганих новин із фронту, вже було відомо, що німецька воєнна машина просувалась на схід, а поляки не в силі були її зупинити.

По довколишніх селах наїхало багато втікачів із західної Польщі. Часто я виходив на поле за селом, так зв. „Задні Гони", які мали найвище положення в околиці, подивитись що діється на так зв. „цісарській дорозі", яка ішла з Коломиї через Гвіздець, Городенку, Заліщики на Буковину. Цією дорогою втікали поляки до Румунії. Це переважно були високі державні урядовці, а також багаті, які мали свої власні автомобілі. Цією дорогою ще не переїжджало так багато людей нараз від першої світової війни, коли то австрійсько-російський фронт посувався із сходу на захід, або навпаки. Та було багато таких, яким не ставало бензини, то вони лишали свої авта при дорозі, та старались дістатись до Румунії іншими засобами.

В моєму селі зупинились три автобуси із утікачами з Варшави. Їх місцевий уряд та поліція розмістили у трьох поміщицьких садибах. Це були цілі родини, а між ними було багато гімназійної молоді. Ці молоді хлопці були досить тактовні і чемні, ніяк не нагадували нам наших польських товаришів, яких кожний день стрічали на гімназійному подвір'ї. Між нами та цими варшавяками скоро навязались добрі товариські відносини. Ми грали з ними відбиванку, копаного мяча, та інші гри. Але не довго погрілись тут подавшись дальше в напрямі Румунії, як ми жартом називали „Обіцяної Землі", не вспіваючи навязати трохи ближчі знайомства.

Щоби роздобути більше новостей із воєнних подій я декілька разів вибирався до Коломиї. Тут я стрічався із моїми приятелями з кляси, а саме з Богданом Кузьмою та Ромком Сухорським. Наші розмови про війну та політику кінчались над Прутом, де забувалось за все погане й переходили на розмови про дівчат та про школу. По дорозі на залізничу станцію ще вступав до моїх двоюрідних брата і сестри Ярослава та Ірини Яремчуків, які жили з мамою недалеко залізничої станції. Поїздом їхав до Гвіздця, а опісля пішки чотири кільометри до Винограду.

Хоча фронт ще був далеко, але якийсь нервозний настрій все більше давав про себе знати, витворюючи почуття непевности, що завтрішний день принесе. Із повені різних вісток, які вливались кождий Божий день, не можна було знайти новини, що буде з нами. Під секретом один місцевий комуніст сказав мені, що до нас прийдуть „Червоні". Ця вістка досить мене засмутила, однак ані я, ані мої місцеві приятелі не погоджувались що може бути договорення Берліну з Москвою, та що Німеччина віддасть наші землі Радянському Союзові, беручи під увагу те як нацисти переслідували своїх власних комуністів. Вістка підтвердилась обсервуючи „цісарську дорогу".

Авта втікачів їхали на захід по головній дорозі, а також радіовісті підтвердили, що Сталін дав наказ червоній армії визволити українців з польського ярма. Створилась безвладна ситуація. Поліція втекла з села, а большевики ще не прийшли. Тоді селяни кинулись на поміщицькі двори забирали все, включно з худобою, господарським реманентом, меблями, деякі забрали панські коні й віз, і завезли до читальні фортепіян.

Але нагло я побачив, що населення втікає, а мій сусід надїхав на коні і закричав. „Утікай, куди можеш, бо десь прорвалася польська кавалерія й вирізує українське населення". Робітники розбіглись хто куди, а я побіг до сусіднього села Острівця. Як прибіг на край села, то не бачив живої душі, щоб дещо розпитати. Недалеко я побачив церковні коругви під стіною. Коли я зайшов у двір, то там також нікого не було, тільки небіжчик безстрашно лежав і чекав коли його поховають. Всі втекли включно із священиком. В мене паніка пройшла і я скоро пустився додому. Подорозі з горба я побачив танки, які сунули на захід головною дорогою на Коломию. Вернувшись до свого села я не застав нікого. В мене вдома всі також утекли, тільки мама не втікала. По деякому часі всі вернулись та сміялись із своїх пригод.

Настала нова влада, місцеві комуністи взяли владу по селах, а жиди й невеликий процент українців були при владі в Коломиї.

У школі лишилося все по старому, ті самі вчителі, директором влада призначила проф. Р. Шипайла, а релігії вчив далі о. Капустинський. Зміна була така, що то вже не була гімназія, а десятирічка, і збільшили матеріял з математики, фізики й природи. Також нова позиція відкрилась і в управлінні школи, а саме прийшов „завпед", яким був призначений проф. Орест Кузьма. Найбільш цікавою зміною було те, що не було оплати за школу. Колишня українська гімназія — тепер середня школа ч. 1. Колишнє УПТ — також була середня школа і коедукаційна — забрали деяких хлопців до УПТ, а дівчат з УПТ прислали до нас. Також відкрили польську середню школу.

Мене висилали до УПТ, але д-р А. Княжинський охоронив мене, хотів, щоб я лишився на старому місці. По певному часі прийшли до нас два учителі із Східної України — проф. Приходько, учитель історії, і проф. Соколенко — учитель російської мови, а також старший лейтенант Крижанівський, який вів військове навчання. Всі три згадані особи були гарними людьми, усі спеціялісти, за що їх учні дуже поважали. Але вони та й інші українці із Східної України були дуже обережні і ніколи не висловлювали своїх власних поглядів. Дуже часто можна було відчути, що їм українство дуже близьке. Пригадую один випадок, як на годині історії ми питали проф. Приходька, як це пояснити, що в сьогоднішній історії цар Петро є далі „великий", а гетьман Мазепа був за царів і тепер в історії є зрадником. На це він дав стереотипну відповідь: „бо цар Петро був предтечею комунізму — так учить партія, й усміхнувся. Ще більше ми критикували підручники граматики й української мови, в яких було багато цитат про благородний вплив російської мови на українську. Це нас

обурювало і в формі карикатур та пародії виливалось у нашій „стінній газеті". Але начальство не реагувало на це. Міський уряд приготовлявся до виборів делегатів у Львові, які мали рішити долю Зах. України. Нас, учнів з вищих кляс,8, 9 і 10, брали до списку населення Коломиї. Ми заходили до будинку в ратуші діставали чистий папір і назву вулиці та ходили від хати до хати й записували мешканців. В дальші околиці нас возили автами.

Учні вищих кляс також помагали при виборах делегата на Львівські збори. Від Коломиї вибрали нашого учителя природи, „завпеда" Ореста Кузьму. Після того вже нас нікуди не тягали й дали нам в спокою докінчити півріччя.

Життя в місті мінялось, пристосовуючись до нових обставин. Зараз після приходу червоної армії власники відчиняли крамниці, як було колись, за часів Польщі. На крамниці накинулись визволителі й викупляли все, що було. Дуже скоро вже не було чого купувати, хіба на чорному ринку, можна було дещо купити за високі ціни. Нестачу харчів та інших продуктів домашнього вжитку дуже дошкульно відчували всі. Розподілом товару займався т.зв. держторг, в якому продавцями й завідувачами були майже виключно жиди. Єдиний товар „щоденного вжитку", якого в коломийському гастрономі було досить, була горілка під різними видами, і було чим „залити хробака", який за сов. влади був дуже вимогливий і селяни цілком отверто гнали самогон та пили його склянками чи горнятками. На нестачу товарів нарід реагував також усною словесністю, у формі віршів, як от:

Під хатою серп і молот,
а у хаті нужда й голод.
Пане Сталін, дайте мила,
бо вже воші мають крила.

або казали, що коли поїзд їхав від нас на схід, то був важкий, і паровіз вимовляв: сахар, сало, сахар, сало... (цукор, солонина), а коли їхав до нас, то був порожній і паровіз говорив: шпічкі, шпічкі... (сірники). Дуже багато такої „саркастичної" поезії та жартів я наслухався коли вночі їхав до Львова. В поїзді світла не було, так що не можна було побачити хто наш сусід. Хтось почав жарт, а другий додав і так розказували й реготали, аж заїхали до Львова.

Збори представників Західної України проголосували приєднатися до Української ССР і все було рішено. З Коломиї масово виїжджали німецькі колоністи, а попри них дехто з наших поїхав до Німеччини. І так помалу рік добіг до кінця і прийшов 1940.

Коли ми вернулись до школи, по коротких зимових феріях, застали там більші зміни. Директором став партієць Соколенко, „завпедом" Приходько, релігію виключили з програми, з'явилась жінка-комсорг (комсомольський організатор) і почався натиск на комуністичне виховання. Вже надходили вістки про арешти українських патріотів, але вістря сталінського масового

терору було звернене проти польських колоністів, яких польський уряд навіз був на українські землі. Їх чоловіків, жінок і дітей звозила міліція (в якій великий процент становили жиди) на залізничну станцію, де вже були готові вагони, в яких давніше возили тільки худобу. Їх заганяли до вагонів і під конвоєм військ НКВД відвозили на схід. Ця операція відбувалася взимі, коли морози були великі. Один транспорт я бачив на коломийській станції, оточений сильним конвоєм, і чув голосний плач дітей і жінок, які замерзали у вагонах і благали помочі. Але поміч не приходила. Я був свідком страшного злочину над людиною. Невеселі вістки приходили із сіл. Влада по короткому часі почала натискати на селян організувати колгоспи. Селян поділили на три категорії: бідняків, середняків, а богатших називали куркулями. До колгоспів приймали тільки перші дві групи, а на „куркулів" накладали великі податки та великі налоги „здачі зерна державі". За смішно низькі ціни. То був просто грабунок села державою.

В околиці Коломиї влада почала будову військових баз, приготовляючись до війни. На будову зганяли тисячі селян, багато з них із возами й кіньми. А щоб роздобути дерево на ці й інші будови, то села мусіли безплатно давати лісорубів. Учні із старших кляс також брали участь у будовах. В Коломиї, недалеко парку, будували із сирого дерева бараки для війська, якого щораз більше сюди наїжджало. Навесні 1940 року від Станиславова приїхало багато змоторизованого війська. Воно тягнуло із собою танки, важку та зенітну артилерію, та інші роди зброї. Це все робило враження страшної сили, але ніяк не можна було пояснити, чому якраз тут така велика її концентрація.

Вияснення прийшло незабаром, бо вже 28 червня 1940 р. радіо подало вістку, що „мудрий вождь" Сталін дав наказ червоній армії „визволити" єдинокровних братів буковинців з румунського ярма. І вся та військова сила посунулася на Буковину.

У тій великій військовій машині ми також мусіли брати участь. Чотирьох учнів з нашої школи — мене, Богдана Малецького, Михайла Микитюка та Мирослава Стефурака вислала школа до міського ПВХО на курс другого ступеня — себто інструкторів охорони перед воздушною хемічною (ґази) зброєю. По закінченні курсу були іспити, які ми всі чотири здали відмінно. Нашим завданням було навчити всіх учнів нашої школи, з учителями включно, як охороняти себе та інших перед різного рода газами, яких уживають у війні. Психоза війни та приготування до неї були на денному порядку.

Взимі 1940-41 рр. відбулись „воєнні маневри" всіх коломийських шкіл. То була свого рода забава у війну. Наша школа і польська були „білі" а решта шкіл були „червоні". Хоч червоних було багато більше, то білі виграли.

З кожним тижнем і місяцем зростав терор. Все частіше було чути про арешти, і ця хвиля докотилась і до нашої школи, де арештували двох учнів, а в кол. УПТ аж п'ять.

Час не стояв на місці. Шкільний рік закінчився, а 22 червня 1941 року Німеччина почала воєнні дії проти Сов. Союзу. В перших днях війни над Коломиєю пролітали по одному німецькі літаки, але не скидали бомб, і до них ніхто не стріляв. Влада досить панічно евакуювалась. Через місто переїжджало дуже багато тягарових машин з жінками й дітьми. Всі їхали в напрямі на Городенку.

Я принагідно зайшов до школи й застав нашого директора Соколенка, який бігав з комсоргом із кляси до кляси. Коли мене зустрінув, приязно привітався і сказав, що виїжджає з Коломиї. Він був в уніформі старшого лейтенанта. Мені стало шкода його, бо він був порядна людина. Я не забуду, як в 1940 році учні верталися до школи з паради „Жовтневої Революції" і зустрінули польських гімназистів. Тоді якраз упав свіжий сніг, і ми почали війну снігом. Директор Соколенко покликав мене і сказав: „іди й зупини їх негайно". Я побіг на першу лінію і сказав хлопцям, щоб перестали бавитись у війну. Потім я зайшов до його бюра сказати, що бій снігом закінчився, а він досить тихо, майже шепотом сказав: „ти скажи своїм товаришам, щоб вони більше подібних бійок не починали, бо коли хтось побачить це із НКВД, то можуть пришити вам антагонізм або щось гірше, а тоді буде з ними дуже-дуже погано". Після тих слів мені по спині немов мурашки бігали. І до сьогодні не можу собі пояснити, чому він, партійний, так зі мною говорив.

За декілька днів після початку війни влада втекла. В місті не було вже ані війська, ані міліції. Універмаг був розбитий, а люди скриньками виносили все, що там ще лишилось. Десь біля першої по полудні прийшла мадярська стежа, а на другий день прийшла до села мадярська частина.

КОЛОМИЯ — КОЛИСКА УКРАЇНСЬКОГО ЕСПЕРАНТА

Зиновій Книш

І

Відколи тільки — як говорить біблійний переказ помішалися людям язики при будові вавилонської вежі, не вгавало прагнення знайти спільну мову, яка уможливляла б порозумітися людям різних рас і народів. З бігом часу, коли поліпшувалися засоби комунікації, коли людина опановувала простір і поборювала віддаль, це прагнення переходило із сфери мрій на тверду землю практичної потреби і навіть конечности, зокрема в торговельних і політично-дипломатичних стосунках.

На якийсь час це питання було розв'язане в просторі европейської культури, коли Рим заволодів землями від Британії до Багдаду, установив т.зв. „пакс Романа" і коли латинська мова стала не тільки державною мовою панівного народу, але і спільною практичною розмовною мовою у зв'язках між багатьма народами, що входили в склад римської імперії.

Але світ не кінчався на границях римської держави, та й сама вона не тривала вічно, розпалася по кількох століттях, а її державна латинська мова в окремих своїх діялектах дала основу кільком модерним романським мовам. Правда, що довгий час латинська мова зберігалася як засіб порозуміння в латинській Церкві та в колах тодішніх освічених інтелектуалів, але під впливом національного пробудження народів і творення новітніх літератур, що користувалися живою народною мовою, латинська мова цілком занепала, а згодом і зовсім омертвіла.

В добі розквіту французької культури й водночас політичної могутности французької держави, французька мова здобула собі загальне визнання в дипломатії і зберігала його аж до першої світової війни. Разом з тим вона стала другою мовою аристократичних родів в усіх европейських країнах. Все ж таки вона не могла стати другою мовою, побіч рідної, в усьому світі, бо різні до того стояли перешкоди. Серед них немалу ролю грала національна амбіція

поодиноких народів, що не хотіли признавати перевагу французької культури.

Ті самі причини не давали досі та й не дадуть ніколи жодній іншій живій мові стати міжнародною мовою для загального вжитку у світі, хоч деякі з них, як от англійська чи хочби й еспанська, дуже поширені у світі, і багато людей, крім своєї рідної мови, вчаться також англійської чи еспанської.

Тоді, спершу несміло, а дедалі все відважніше, почала виринати думка, чи не створити мову штучну, мову,яка не заторкувала б нічиїх національних амбіцій, але стала б засобом універсального порозуміння для людей на всіх континентах?

Спроби творити таку мову сягають далекої давнини і забагато часу забрало б їх тут вилічувати й переказувати долю кожної з них. Найбільше відома, але тільки із своєї назви, була мова „воляпюк", творена механічним способом, на зразок математичних пермутацій. Вона була важка до вивчення, зовсім абстрактна й відірвана від кореня існуючих живих мов, тому й не знайшла прихильників у світі і так скоро зникла, як і виникла. Лишила по собі тільки знеохоту до тієї справи, і насмішливий вислів — „говорити воляпюком", цебто неясною і незрозумілою мовою.

Проте, прагнення до взаємного порозуміння між людьми однією мовою, залишилося. Великий крок на тому шляху зробив лікар д-р Людвік Заменгоф.

II

Народився він у жидівській родині 27-го грудня 1859 року в місті Білому Стоці у Польщі і поки осів у Варшаві, мандрував по польських, білоруських та українських землях. Десять літ, від 1887 до 1897 року побував в Україні, жив у таких містах, як Херсон, Одеса, Львів та інші, і скрізь треба було йому говорити кількома мовами.

В 1887 році він надрукував чотири брошурки, в яких виложив основи нової міжнародної мови, спертої на законах живих европейських мов, черпаючи слова з їх багатої лексики. Граматику упростив до крайніх меж і заразом так її побудував, щоб вона не костеніла, а допускала можливості достосовуватися до розвитку життя в модерних часах. Свої брошури він писав під псевдонімом „Есперанто", звідти й пішла назва тієї мови.

Це не випадок, що ідея нової міжнародної мови зродилася якраз у голові людини жидівської національности. Від віків розкидані по світі, але пов'язані кровними й економічними зв'язками із своїми одновірцями в різних країнах, вони мусіли користуватись багатьома мовами, і більше, як у якого іншого народу, гостро стояла перед ними потреба знайти спільну мову для всіх. В околиці, де народився і прожив свій дитячий вік Людвік Заменгоф, говорили московською, польською, українською та білоруською мовами, не згадуючи вже про його рідну жидівську мову.

Успіх есперанта був небувалий. Ця штучна мова поширилася на всі країни світу, знайшла ентузіястів дала почин до національних і міжнародних організацій для поширення есперантської мови. Як гриби по дощі виростали часописи й журнали, друковані есперантом, перекладалися на ту мову твори світової літератури. Сам д-р Заменгоф переклав есперантом Шекспірового „Гамлета", драму Фридриха Шіллера „Розбійники", різні твори Дікенса, Йогана Вольфґанґа Ґете, Гайнріха Гайне, казки Андерсена, оповідання польської письменниці Елізи Ожешко та інші.

Есперантистів у світі більшало, вони відчували потребу зв'язку між собою, створили собі універсальну есперантську організацію з осідком у Женеві в Швайцарії та почали з 1905 року щорічно відбувати міжнародні есперантські конґреси, кожного року в іншій країні. З тих перших конгресів один з найбільших був конгрес у Бельгії 1911 року, де взяло участь понад 2,000 зголошених делегатів.

III

Цей рух захопив теж Україну. Якби це дивно не виглядало, але почався він, чи найбільш яскраво виявився в мало знаному підгірському містечку Коломиї, столиці Покуття, країни гарної але економічно-занедбаної, хоча з культурними аспіраціями, що виявлялися в амбіції бути своєрідним літературно-видавничим центром південної Галичини.

Щоправда, окремі особи-есперантисти були й у інших місцях Канади, може, навіть скоріше, як у Коломиї, вони популяризували українську літературу перекладами мовою есперанто і статтями в есперантських журналах за кордоном. Перший переклад творів Тараса Шевченка появився вже в 1900 році. Журнал „Есперанто — Лінґво Інтернація, ч. 6-7 у Швеції друкував переклади С. Свиридова з Тараса Шевченка — „Чого мені тяжко, чого мені нудно," „І широкую долину" та „Не так тії вороги", а в числі 10/58 літературного щомісячника „Ля Ревуо" з 1911 року поміщено статтю Н. Салтова (літературне псевдо Я. Федорчука з Західної України) „Тарас Шевченко" у зв'язку з 50-річчям з дня смерти. Цей же Я. Федорчук у тому самому журналі, в ч. 6 з 1914 року, у сторіччя з дня народження Шевченка надрукував статтю п.з. „Тараса Шевченко — український поет." У журналі „Поля Есперантісто" ч. 3 за 1914 рік бачимо статтю І. Чепиги п.з. „Столітній ювілей українського поета Тараса Шевченка." [1]

Та все то були індивідуальні виступи окремих ентузіястів есперанта в Україні, не пов'язаних організацією і не в ході здійснювання якоїсь плянової діяльности.

Свідомо організований рух пропаґанди есперанта в Україні постав у Коломиї, а його організатором був молодий студент Орест Кузьма, син

гімназійного вчителя Леонтія Кузьми і пізніше теж учитель у тій же коломийській гімназії.

При якійсь нагоді потрапила йому в руки в одній з коломийських антикварень — а їх там було чимало і майже всі вони належали до відомої на коломийському ґрунті родини книгарів, антикварів та видавців Оренштайнів — невеличка книжечка польською мовою, без першої сторінки й заголовка. Потім показалося що то був підручник міжнародної мови есперанто з-під пера самого автора д-ра Людвіка Заменгофа.

То було в 1908 році, Орест Кузьма був тоді ще гімназійним учнем. Разом з деякими своїми друзями, а головно з Маркіяном Недільським, сином директора коломийської гімназії, та К. Чорнишем почали вивчати есперанто, щоб говорити між собою незрозумілою для інших гімназистів мовою, от так для забави.

В 1909 році випадково дістав він одне число польської газетки есперантською мовою п.з. „Поля есперантісто" (Польський есперантист) і вичитав там адресу міжнародної есперантської організації в Женеві — „Універса Есперанто асоціо", що видавала свій офіційний журнал. Написавши туди, він дістав показовний примірник, де було безліч адрес-есперантистів з усього світу, які бажали вести між собою листування. Орест Кузьма написав до деяких із них, але одночасно не поривав зв'язку з централею есператського руху у Швайцарії, яка й найменувала його в 1910 році своїм делеґатом на Коломию, видавши йому потрібні до того уповноваження. З того часу почалася в Коломиї пропаганда есперанта на ширшу скалю і згодом звідти поширилася на інші галицькі міста.

Найперше почалися правильні курси есперантської мови. Підручників українською мовою не було, так само бракувало словників, усе треба було замовляти в польських книгарнях у Кракові й Варшаві, бо есперантський рух сильно ширився на польських землях, головно серед польських жидів — одним же з них був і сам творець есперанта д-р Заменгоф. Щоправда, десь у тому часі вийшов друком перший український підручник есперанта, але то був дослівний переклад першого видання самого автора есперанта, писаний дуже сухо і слабий з навчальної точки погляду, бо був складений не для навчання, тільки для пояснення засад нової мови і для її пропаганди, а через те до ведення курсів не надавався. Автор його чи перекладач відомий тільки з прізвища — Юрків, а ближчих даних не можна було знайти про те, де й коли підручник друкувався, скільки мав сторінок, якого вигляду й формату, який був його тираж тощо.

Приблизно рік пізніше Коломия мала вже кільканадцять добрих есперантистів, не рахуючи тих, що тільки частинно опанували мову, бо їм нестало терпеливости або з інших причин не могли покінчити курсів. Але вони вважали себе прихильниками есперантського руху і готові були підтримувати різні почини ініціяторів.

Тоді постала думка оснувати в Коломиї статутове товариство українських есперантистів, п.назвою „Крайове товариство українських есперантистів „Поступ" („Прогресо"). Головою товариства став Божемський, секретарем Орест Кузьма, бібліотекарями — Фасовський і Каратницький. В роботі помагали М. Ерстенюк, Василь Атаманюк, К. Черниш і Г. Якимчук зі Львова, що надсилав пізніше переклади поезій Тараса Шевченка.[2] Т-во винайняло домівку в центрі міста, вималювали на ній велику вивіску, що кожному впадала в очі, і кожного вечора сходилися там есперантисти, щоб вправлятися в конверсації, читати есперантські книжки й журнали. Там теж постійно відбувалися курси есперанта.

Товариство „Прогресо" мало велику атракційну силу, до нього приходили не тільки українці, але й жиди і поляки, що не мали своїх власних товариств з домівками.

В тому часі організувався в Кракові ювілейний світовий конгрес есперантистів. Від товариства „Прогресо" делегатом на конгрес поїхав Орест Кузьма і там особисто познайомився з творцем есперанта д-ром Людвіком Заменгофом та іншими українськими есперантистами і представниками есперантського руху усього світу. Розмови велися тільки есперантською мовою, і там кожен практично на власному досвіді міг переконатися про корисність цієї мови. Про Україну ніхто з них не чув, вперше довідувалися про неї з уст тих українських делегатів-есперантистів, що прибули на цей конгрес. У програму конгресу, що тривав кілька днів, вставлені були точки для розваги зібраних з усього світу його учасників. Виступав там теж Орест Кузьма в гуцульському одягу разом з іншою делегаткою на ім'я Іза, теж в українському національному одязі. Обидвоє виводили один з українських народних танців на загальний подив і захоплення зібраної міжнародної есперантської публіки.[3]

Ці делегати побачили, які великі можливості для пропаганди українського імени й української культури відкриває перед ними есперантський рух, і це дало їм новий стимул до праці.

Нав'язувалися теж і дружні зв'язки, напр., з Орестом Кузьмою щиро подружив турецький студент-есперантист, що назвав себе „Романо". Разом з есперантистом, московського походження, поетом Девятніном, він причвалав на конгрес пішки з Константинополя. Познайомившись там з Орестом Кузьмою, приїхав до нього в гості, побув у Коломиї десять днів і дуже поміг йому в пропаганді есперанта, робив доповіді про свою мандрівку на конгрес есперантською мовою, а Орест Кузьма перекладав це для слухачів українською мовою. Сенсацію викликали в Коломиї його голосні розмови на вулицях міста з місцевими есперантистами.

Після повороту Ореста Кузьми з краківського конгресу есперантистів почався пожвавлений рух між коломийськими есперантистами. Орест Кузьма взявся за перекладну працю. Переклав кількадесят оповідань Василя

Nr. 1. (18). Aprilo 1922. Jaro III.

Ukraina Stelo — Зоря України

Organo de ukrainaj Esperantistoj.
Monata, ilustrata, literatura, informa kaj propaganda gazeto.
Eldonata de E-jo Bystrycja en Stanislavovo.

Redakcio: Oresto Kuzjma, Kolomea Nova-str. Nr. 6. || Administracio: E-jo „Bystrycja" (por U. Stelo) Stanislavovo, Lypova str. Nr. 1.

Galicio, Polio, Europo.

Al nia legantaro.

Ok jaroj baldaŭ pasos de tempo kiam aperis la lasta (17) Nro de „Ukraina Stelo" en 1914 j. Kruela milito kiu plej multe furiozis sur nia teritorio malebligis dum tiu tempo aperigi nian organon. Ni ne malaperis. Ni dormis kvazaŭ en letargio, simile al kreskaĵoj kiuj sub la neĝo atendas la vivdonan printempon kaj, kvankam tiu printempo por ni ankoraŭ ne venis, ni vekitaj per alvenantaj radioj de suno komencas denove la laboron.

Nia aspekto iom aliiĝis. Ni aperas nun antaŭ la mondo kun konformaj akcenthavaj presiloj, envolvitaj en kovrilo, akompanataj de multaj novaj amikoj. Permesu do kelke da ili prezenti al vi. La fama

ОРЕСТ КУЗЬМА в 1922 р.

Стефаника, Івана Франка, Леся Мартовича, Тимотея Бордуляка та інших есперантською мовою і посилав їх до різних літературних есперантських журналів, а найбільше до місячника „Ля Верда Стандарто" в Будапешті та до німецького тижневика „Ґермана Есперанто Ґазето". Обидва журнали були добре редаговані, їх читали широко в світі і разом з ними розходилася по різних країнах українська література, що про неї там, може,й поняття ніякого не мали.

Товариствоо „Прогресо" передплачувало для своєї читальні багато есперантських видань. Це коштувало великі гроші, як на обмежені фінанси товариства, і хтось кинув думку, що краще було б видавати власний український есперантський журнал. Це здійснилося в січні 1913 року і тим способом вбиті були два зайці за одним стрілом — у світі появився перший в історії есперанта український есперантський періодик — „Україна Стельо" („Зоря України"), а читальня й бібліотека товариства „Прогресо" залита була повінню часописів, журналів та інших есперантських видань з усього світу, що приходили в обмін за „Зорю України". Цей місячник виходив до кінця червня 1914 року, коли вибух першої світової війни а вслід за тим окупація Галичини російською армією спаралізували ввесь видавничий рух.

IV

Після вибуху війни, австрійська влада евакуювала багато своїх державних урядовців з галицьких теренів, загрожених фронтовими діями, в тому м. ін. перевела до Відня Орестового батька, гімназійного вчителя Леонтія Кузьму. Війна застала Ореста на студіях у Віденському університеті, де він перебував із своєю родиною, поки австрійські війська не вернулися до Коломиї, а потім лишився в Відні докінчувати студії аж до 1918 року. В тому часі належав до різних есперантських клюбів наддунайської столиці і збагатив свій досвід у зв'язках з добре зорганізованими тамошніми есперантистами. Тоді теж зродилася в нього думка написати посібник до есперанта, бо брак його дуже дошкульно відчувався при веденні курсів есперантської мови. Написав він тоді свій „Повний підручник до науки міжнародньої мови „Есперанто", але видав його друком аж через п'ять років, у 1922 р. в Коломиї у видавництві „Бистриця".

На той рік припадало відродження есперантського руху в Коломиї, яке почалося, як і перед 15-ти роками, також у Коломийській українській гімназії. Одного жовтневого пополудня найбільша шкільна заля виповнилася учнями, а було їх понад 120, між ними й автор цієї статті. Сходини організували студент VI гімназійної кляси Евген Кульчицький, пізніший інженер, і жид Розенман, син власника найбільшої в Коломиї каварні, також учень української гімназії. За столом сидів директор гімназії Прокіп Мостович, що

зацікавився тією справою, і Орест Кузьма, що тоді вже був учителем, але не в українській, тільки в польській гімназії.

Так почався перший після війни курс есперанта в Коломиї, що тривав майже шість місяців, коли ж скінчився під весну 1922 року, до кінцевого іспиту з первісних 124-х зголосилися тільки чотири його учасники — Евген Кульчицький, Розенман, Василь Міліянчук — пізніше відомий математик і професор львівської політехніки в часі другої світової війни, та й автор цих рядків. Так остиг початковий запал.

Але есперантський рух вийшов поза шкільні мури і розлився по місті. М. ін. замандрував і до місцевої тюрми. А там служив ключником коломийський міщанин українського роду, на прізвище Фльоріян Весоловський, що був фанатичний ентузіяст есперанта і присвячував йому всі свої вільні хвилини. Часто можна було його бачити в товаристві іншого такого самого прихильника есперанта Каратницького, як проходжувалися по місті й чатували, чи не трапиться їм який есперантист, з ким можна було б поговорити по-есперантському.

Цей Весоловський почав з нудьги вчити есперанта деяких інтеліґентніших в'язнів у коломийській тюрмі. Деякі з них училися тієї мови, щоб з'єднати собі прихильність ключника, бо ж від його доброго чи поганого гумору багато залежало в житті в'язня. Дехто захопився тим і лишився есперантистом уже й після виходу на волю.

Видавання газети „Україна Стельо" відновлено 1 квітня 1922 року, але тоді вийшло всього кілька чисел, і їх сторінки заповняв здебільша Орест Кузьма. Інші есперантисти були замолоді, щоб пробувати пера. Хоч автор цієї статті, тоді 16-літній гімназійний учень, починав свою журналістично-письменницьку кар'єру якраз в есперантській пресі, посилаючи переклади українських колядок і різних дрібних віршиків до гарно редаґованого місячника „Література Мондо" („Літературний світ") у Будапешті і „Чекосльовака Ґазето" в Празі.

Тоді теж припадає найбільше посилення українського есперантського видавничого руху в Коломиї. Крім згаданої вже „Україна Стельо", вийшов есперантсько-український словник Карла Вербицького з передмовою Ореста Кузьми „Ключ до есперанта", переписні картки з українською тематикою та з есператським текстом, а також різні марки-наліпки.

Восени 1924 року, після гімназійної матури, авторові довелося жити кілька місяців у місті Сокалі, на півночі Галичини. Знайшовся там гурт українських гімназійних учнів, що захотіли вивчати есперанто, і з ними відбувся навчальний курс. Один з них, Орест Караван, кілька місяців пізніше став делегатом міжнародної есперантської організації з Женеви на місто Сокаль. Це був другий українець, делегат тієї організації.

Тимчасом зацікавлення есперантом у Коломиї послабло. „Україна Стельо" перестала виходити, курси вже не відбувалися, діяльности товариства „Прогресо" не відновлено.

Прийшов 1931 рік, на який припадала якась ювілейна річниця в есперантському русі і знову визначено було місто Краків на міжнародний есперантський конгрес. Цим разом конгрес відбувався в відновленій незалежній польській державі, польське крайове есперантське товариство було господарем конгресу, хоч і влаштовувала його міжнародна есперантська асоціяція. Перше, що зробили польські господарі цього міжнародного з'їзду — це заперечили право українській делегації брати в ньому участь, покликаючись на складання делегацій за державним, а не за національним принципом. Обурені тим українські есперантисти покинули конгрес, проголосили свої заяви в українських часописах „Діло" та „Новий шлях" і наробили багацько шуму у світовій есперантській пресі. Чільні есперантські часописи заявили свої симпатії для українців і солідаризувалися з їх поставою. Справа набула дуже неприємного посмаку для польських есперантистів і взагалі для поляків, бо вони, замість промощувати шлях до міжнародного порозуміння у світі, засліпилися шовінізмом і заперечили основні принципи есперантського руху. Під тиском світової есперантської опінії польське есперантське товариство вислало до Коломиї одного із своїх найперших і найвизначніших членів, д-ра Одо Буйвіда з Кракова — він знаний був з того, що ще до війни відкрив свою клініку для лікування скаженини, — щоб перепросити українських есперантистів і якось полагодити непорозуміння. Кінець-кінців справу якось загладжено.

Ще раз дала про себе знати есперантська Коломия тим, що в роках 1930-1931 друкувався там у льокальній польській газетці курс лекцій есперантської мови з-під пера Ореста Кузьми. Цей курс вийшов пізніше окремою брошуркою заходами Ерни Ціманд. То була дуже цікава постать і варто згадати про неї кількома словами. Походила з жидівського роду і вийшла заміж за багатого власника тартаку. Змалку захопилася есперантом і, хоч ніколи не навчилася добре володіти цією мовою, виявляла свій ентузіязм щедрими пожертвами на всі почини коломийських есперантистів. А що в Коломиї існувало тільки українське есперантське товариство „Прогресо", то вийшло таке, що Цімандова, жидівка з роду й вихована в польській школі та в польській культурі, спомагала українців.

Не можна поминути мовчанкою ще одного піонера есперантського руху в Україні, що — дивним збігом обставин — теж походив з Покуття. Олександер або, як він завжди підписувався, Лесь Денисюк, син Миколи й Анни з Євчуків, з містечка Гвіздця біля Коломиї, народжений 22 березня 1885 року. В Коломиї кінчив гімназію і працював у дирекції пошт і телеграфів. Службу відбував по різних містах і містечках Галичини — Львові, Гвіздці, Стрию, Болехові, Новому Селі біля Підволочиськ, Калуші, Топорові, Збаражі — і закінчив її в

Бжеску коло Кракова, де й перейшов на емеритуру навесні 1926 року, а після того переїхав до Коломиї.

Невідомо докладно коли, але правдоподібно ще в ранній молодості він захопився есперантом і зацікавлення тією мовою не покинуло його до кінця його днів. Разом з Орестом Кузьмою репрезентував він українських есперантистів на міжнародному конґресі в Кракові від 11 до 18 серпня 1922 року, а потім входив у склад української делеґації на конґрес у 1931 році. В 1912 році видав він своїм коштом у друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка невеличку, на 14 сторінок інформаційну брошурку п.з. „Перед VIII міжнародним конгресом есперантистів у Кракові".

Зокрема дружні взаємини склалися в нього з японськими есперантистами. Довгі роки він листувався з ними, дописував до японської есперантської преси і посилав їм короткі переклади з української літератури. Між ін., у близькому зв'язку він був з японськими дослідниками загробового життя і навіть пробував перекладати українською мовою книжку одного з них, написану есперантом, та зацікавив нею відомого з того боку на українському ґрунті, о. д-ра Гавриїла Костельника.

На короткий час відновилося зацікавлення есперантом у Коломиї на початку 1930-х років. Серед української гімназійної молоді створився есперантський гурток, що мав кількадцять членів під головуванням Дмитра Кузика. Цей гурток діяв головно серед молоді, хоч мусів мати якісь зв'язки з піонером есперантського руху в Україні Орестом Кузьмою, що ввесь час учителював у коломийській гімназії. Ближчих даних про діяльність того гуртка не вдалося зібрати, за вийнятком того, що гурток підготовляв виставу комедії есперантською мовою, а мав у ній виступати мурин, і це викликало сенсацію в Коломиї. Коли ж мала ставитися на сцені комедія, то це свідчить, що мусіла там бути, хоч і невелика, але все таки якась публіка, що розуміла есперантську мову, дуже можливо, що складалася вона теж з жидівських і польських глядачів-есперантистів у Коломиї.

V

Цікаві відомості про вияви есперантського руху й узагалі зацікавлення есперантом в Україні подає колишній учень коломийської гімназії Іван Прокопів. Подаємо дотичний уривок з його статті:

„В 1920-30 роках в СССР есперанто викладалося в школах... В Україні есперантська секція[4] Київського Будинку Учених видає розмножуваний на шапірографі альманах „Амікецо — україна есперантіста література альманако". Керує секцією П.П. Василаш, інженер-пенсіонер... У Львові групу есперантистів при бібліотеці іноземної літератури очолює І. Волощак, дружина поета. У Дрогобичі Л.Й. Городиський викладає факультативно есперанто в педагогічному інституті. Болгарський студент К. Велков

викладає есперанто в київському політехнічному інституті. Аспірант В. Гобин та угорець Ф. Дюля очолюють молодіжну групу інституту „Люмо" (Світло). У Кривому розі є група „Флямо" (Полум'я). Працівник редакції „Криворізького будівельника" В.В. Станкович організував 5 курсів, які закінчило 140 осіб. Він викладав есперанто в криворізькому філіялі Дніпропетровського університету, влаштовував есперантські вистави й колони... Переїхавши до Самбора, вів тут курси в Будинку Культури (30 осіб)... Бажаючи листуватися з іншими есперантистами світу, українські есперантисти друкують свої адреси в закордонних есперантських журналах, особливо в софійському „Нунтемпа Бульгаріо" (Сучасна Болгарія)... З цих оголошень видно, що є українські есперантисти в Харкові та в інших обласних і районних містах".[5]

Без сумніву, мусіло бути багато есперантистів-українців на українській землі. Ще в 1923 році автор листувався з якимсь українським есперантистом з міста Бахмута в Україні, з другим грав листовно партію шахів, міняв поштові значки з третім, єдиним, що його прізвище запам'ятав — Кравчуком, що його доля загнала в далеку Бразилію. Але ніде вони не зорганізувалися і не виявили стільки підприємчивости, як у Коломиї, де виходила єдина у світі українська есперантська газета, де вийшов перший оригінальний підручник до есперанта, де друкувався перший есперантсько-український словник — принаймні автор не чув про інший — і звідки нав'язувалися постійні зв'язки українських есперантистів з міжнародною організацією в Женеві. Тому й називаємо Коломию колискою есперанта в Україні.

Яка ж була доля батька есперантського руху в Україні Ореста Кузьми? Після повороту большевицької влади по другій світовій війні його заслали в Сибір на десять років. Відбувши заслання, він вернувся до Коломиї. Державні видавництва відмовлялися публікувати його праці про есперанто й есперантський рух, і він жив з садівництва, аж до смерти в 1968 році.

Стаття первісно написана для невиданого збірника „Під ясним небом Покуття", що його редагував автор. Уперше друкована в „Новому Шляху" в Вінніпегу підвалами від грудня 1968 до лютого 1969 року. Тут — доповнена й перероблена. З.К.

ПРИМІТКИ

[1] Шевченківський словник, том перший, Київ 1976, ст. 206, гасло: „Есперанто мовою і Т.Г. Шевченко.

[2] Іван Прокопів: „Заменгоф і українські есперантисти", (Український календар, 1967, видання УСКТ, Варшава.

[3] Ярослав Матвіїшин. Орест Кузьма (1896-1968); стаття в „Українському календарі" на 1978 рік.УСКТ, Варшава.

[4] Це стосується вже часу після другої світової війни, аж до року 1967, коли написана та стаття.

[5] Іван Прокопів, цитована стаття.

Зиновій Книш, доктор права й політ. наук, народився 16 червня 1906 р. в Коломиї в родині учителя, народну й середню освіту кінчав у Коломиї, правничі студії у Львівському університеті. Після студій працював кілька років адвокатським практикантом.Належав до УВО й ОУН і за те сидів у в'язниці до половини 1936 р. Потім працював секретарем дирекції „Центросоюзу" у Львові, а пізніше якийсь час мандрував по Лемківщині, Словаччині, бував у Хорватії й Австрії. В 1940-1941 р.працював директором канцелярії УЦК у Кракові.В листопаді 1941 р. вернувся до Львова, а в 1942-1944 р. працював у самоврядуванні в Калуші, потім у Золочеві. Пізніше працював на різних посадах в Австрії, в Парижі, а з 1949 р. в Канаді. Від листопада 1977 р. на пенсії. Від 1940 до 1974 член ПУН, потім ген. суддя ОУН, автор книжок і брошур з історії націоналістичного руху.

Студенти Львівського університету з Коломиї на сходах Академічного дому у Львові. Стоять: В. Геник-Березовський, М. Жураківський, Т. Ґадзінський. Н.Н., М. Глинський, В. Попадюк, В. Глібовицький, М. Пойсан. Сидять: В. Бялий, Ю. Филипович, Француз, З. Диденко, З. Книш. За ними: Л. Ґадзінський, С. Тарновецький, Н.Н.

ЛІТЕРАТУРА
МИСТЕЦТВО
і
ДРУКОВАНЕ СЛОВО

№ 174—176.

609

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ЛІТЕРАТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ IV.

ДМИТРО ДОРОШЕНКО

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

ЛЯЙПЦІҐ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
головні складні:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINKLERA MAL. (Salado)
1923

Ч. 1. Коломия дня 3. (16 н. ст.) січня 1903. Рік І.

ПОСТУП

ВИХОДИТЬ ЩО ТИЖНЯ В ПЯТНИЦЮ.

№ 190

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

ЛЯЛЕЧКА
ПОЄДИНОК

ОПОВІДАННЯ

ЛЯЙПЦІҐ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
головні складні:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINKLERA MAL. (Salado)

ЛІТЕРАТУРНА КОЛОМИЯ

Богдан Романенчук

Коломия, невелике, але стародавнє провінційне містечко, колись „столиця" сільної промисловости, не була багата в культурних діячів, зокрема в письменників та поетів, та й Коломийська земля небагато видала із себе літературних сил, які б збагачували українську літературу, та все таки в певному часі вона грала в українському літературному життю певну ролю, якої зовсім ігнорувати не можна. І про це хочемо тут бодай коротко розказати, „щоби слава не пропала".

У видавничій ділянці Коломия в певному часі була більше продуктивна, ніж будь-яке інше провінційне містечко, хоч, може, в не зовсім корисному сенсі, бо в певному часі Коломия була, головно в другій половині 19-го сторіччя, осередком москвофільства, а суспільно-політично була тереном соціялістичного радикального руху, який ширив соціялістичні ідеї і стояв на клясових, зокрема протиклерикальних і певною мірою протицерковних позиціях, хоч, ніде правди діти, зробив і дещо добре для українського селянства, яке було бідне, темне, несвідоме й нехтоване з усіх сторін, а радикальний рух причинився до його соціяльного освідомлення, а якоюсь мірою і національного, хоч, з другого боку, воював з духовенством із шкодою для духовенства і релігії, а також з народовецьким рухом. Звідси й походить те явище, що духовенство довгий час та ще й донедавна негативно ставилося до Івана Франка, який був одним із засновників радикального руху, хоч він сам ніде й ніколи не виступав проти Церкви, а згодом і зовсім відійшов від того руху. Франкові йшло головно про те, щоб зрушити й освідомити селянство, яким народовецько-клерикальна партія замало і заслабо цікавилася, тому Франко критикував одних і других в особах їх тодішніх провідників. Але це вже інша тема, а нас тут цікавить головно літературний рух у Коломиї та Коломийщині в другій половині 19-го і першій половині 20-го ст., бо в тому часі навіть провінційна Коломия була столицею хай тільки частини країни — Покуття, а також Гуцульщини і грала певну ролю в літературно-театральному й літературно-видавничому житті, починаючи з 1848 до 1939 року.

Першим літературним, а радше літературно-театральним діячем у Коломиї був парох української католицької церкви **о. Іван Озаркевич** (1794-1854), який організував там першу театральну виставу і заснував театральний гурток, що ставив на сцені перероблену ,,Наталку Полтавку" І. Котляревського під зміненим заголовком ,,Дівка" (пізніше Анничка) на відданю або на милуванє нема силуваня". Зміна імени героїні мотивована була тим, що ім'я Наталка в Галичині було мало знане і непопулярне, а автор перерібки хотів дати своїй публіці щось наче своє, місцеве, тому й пристосував твір Котляревського до місцевих обставин і навіть Полтаву замінив Коломиєю й переробив деякі пісні, як, наприклад:

Видно шляхи коломийські,
славну околицю,
Пошануйте сиротину,
бідную дівицю.

Перероблені були також інші пісні або замінені місцевими, якщо їх не можна було переробити. Ціллю переробок було його бажання дати своїй публіці такі твори, які вона сприймала б як свої. Між іншим, то не був винахід перероблювача, на той час то було звичайним явищем, майже нормою, а навіть вимогою надавати перерібкам самобутньої форми і звучання. Такі перерібки, як дехто казав, сприяли появі оригінальних п'єс, може, не таких досконалих, як перероблювані, але все таки спонукували аматорів пробувати свого пера, таких як С. Петрусевич, що написав п'єсу ,,Муж старий, жінка молода" або Рудольф Мох, що виступив з п'єсами ,,Справа в селі Клекотині" і ,,Терпен — спасен" чи такого віршороба, як Іван Наумович з його ,,Бандуристом".

Пізніше Іван Франко писав про І. Озаркевича дуже прихильну рецензію, мовляв, ,,Сей о. Озаркевич був чоловік незвичайний, натура артистична, повна енергії і неясних поривів до чогось вищого, кращого, ніж те тісне та сіре життя, яким жило руське духовенство за панщини. Рік 1848 оживив його незвичайно. Не знаємо, — писав далі Франко, — як і звідки йому дістались в руки твори українських писателів Котляревського, Квітки, Писаревського. Досить, що вони запалили його охотою устроїти театральні вистави в Коломиї".

Згадана комедіо-опера вперше була виставлена на сцені в Коломиї у травні 1848 р. і ще того самого року була надрукована окремо латинкою в Чернівцях і тим самим була першою книжкою в Коломиї місцевого автора.

Подробиці тієї вистави та інших і їх поширення належить до іншої статті про театр у Коломиї, а тут нас цікавить перш за все діяльність о. Озаркевича як вияв його участи в українському літературному процесі того часу, тим більше, що він не обмежився до однієї перерібки і переробив ще дві інші — ,,Сватання на Гончарівці" , Григорія Квітки п.з. ,,Сватання або жених

навіжений" і „Купала на Івана" С. Писаревського п.з. „Весілє або над цигана Шмагайла нема розумнішого" і врешті комедію Котляревського „Москаль чарівник" п.з. „Жовнір чарівник". За деякими вістками він начебто почав був писати оригінальну комедію „Опришки в Карпатах", але чи він її написав, невідомо, бо тільки перша сцена збереглася в його сина, також о. Івана, пароха в Болехові.

Окрім згаданих перерібок українських авторів о. Озаркевич переклав і переробив з німецької мови алегорію „Дари предков" на день рождества Єго Величества Франц Йосифа I на взор Мегерлє", що надрукована була в 1850 р. в Чернівцях, а в 1851 р. передрукована у віденському „Вістнику". В 1850 р. в тому ж віденському „Вістнику" надруковане було його „Слово до воинов австрійських князя Парма ландверов баталіону I повернувших з брани угорской до Коломиї на дні 16 януарія 1850 произнесено" (ч. 126) і таке ж „Слово до четвертого баталіона Парма отходящего на Буковину" (ч. 126). Між іншим, окремої збірки „Стихотворенія", про яку згадує ЕУ, ніде в бібліографії не занотовано, можливо, що вона не була друкована й залишилася в рукописі, але тоді син його напевно був би її опублікував в такій чи іншій формі. Так само занотовані в ЕУ „Басни Езопа" в бібліографії, єдиній на той час, І. Левицького невідомі. Натомість надруковані були посмертно в коломийській газеті „Голос народний" в 1867 р. два його вірші „Материнская болизнь" і „Молитва Руси", можливо, передані до друку його сином, який, правдоподібно, подав до „Руской читанки" О. Партицького (ч. 2, 1871) переклад або перерібку „Поворот батька", послє Міцкевича". І ще два стихотворенія надруковані були у збірнику Б. Дідицького „Зоря галицкая яко Альбум на год. 1860" п.з. „Молитва" (ст. 69-70) та „Слези" (ст. 71-72). Вірш „Молитва" надрукований був також у „Читанці рускій" ч. II того ж Б. Дідицького.

З цього виходить, що о. Озаркевич не обмежився до самих перерібок п'єс інших авторів, але виявлявся і віршами, хоч вони не всі були надруковані за його життя, деякі, можливо, передав до друку його син.

Рівночасно з о. Озаркевичем виступав у літературі інший коломийський священик **о. Лука Данкевич** (1791-1866), що писав вірші й байки під песевдонімом Лука або Лука з Ракова. Він був три роки старший від свого пароха і жив довше. Писав досить багато і друкувався в багатьох періодиках, календарях, читанках, як „Вінок русинам на обжинки" (1847), „Новини" (1849), „Зоря галицкая" (1851), „Перемишлянин" (1851), „Слово" (1863), „Вістник" (1865), „Галичанин" (1862), „Неділя" (1865) та ін. Його вірші й байки мусіли бути тоді дуже популярні, коли їх передруковували і після його смерти в читанках. З його байок можемо згадати тільки заголовки, бо самі байки нам недоступні, напр. „Вихор і буря", „Жаби та місяць", „Осел і кінь", „Огень і вода", „Старий щупак і рибки", „Язик і меч", „Сорока і хлопак", „Заєць лисом", „Мудрий бик", „Пес і котик", „Муж і жена", „Пчола і муха" та

багато інших. Бравши до уваги його перші друковані байки, можна сказати, що він був першим байкарем в українській літературі, бо перші байки Леоніда Глібова появилися в друку аж у 1853 р., а Луки з Ракова були вже друковані в 1847 р. Цікаво відзначити його коломийський патріотизм, коломийському „місяцеслові" (календарі) „Покутянин" за 1866 рік надрукований був його вірш „Нема, як наша Коломия" (ч. 58-59).

Ще за життя о. Луки, в 1865 р. в Коломиї почала виходити „часопись літературно-політична с прилученіем части господарской", „Голос народний", двотижневик, за редакцією „старорусина" Михайла Білоуса в його власній друкарні, яку він відкрив два роки раніше, в 1863 р. Сам факт, що в Коломиї відкрилася друкарня, давав надії, що й літературний рух пожвавиться, бо де друкарня, там і книжки, і газети, і журнали. В дійсності так і було, але не в тому дусі, в якому почалося відродження української літератури в Галичині, цебто в дусі „Руської трійці" і „Русалки Дністрової".

Засновник і власник першої друкарні в Коломиї Михайло Білоус був „твердим русином" цебто москвофілом, а москвофільство в другій половині 19-го стол. дуже було поширене в Галичині, навіть один член „Руської трійці" Яків Головацький пішов у москвофіли, зневірившись у світлі ідеали Маркіяна Шашкевича.

Вже на самому початку було видно характер двотижневика, в якому виступали головно „тверді русини", як закарпатський Олександер Духнович, Орест Авдиковський, всюдисущий Дмитро Вінцковський, Богдан Пюрко-Білокерницький, Северин Малецький, а навіть сам о. Озаркевич та Лука Данкевич, хоч обидва останні не були москвофілами, але в тому часі між „твердими" й нетвердими русинами не було такої різниці, як пізніше, тому одні й другі друкувалися всуміш. Лука з Ракова надрукував там усього дві байки „Завіщаніє" і „Мольба до св. отця Николая года 1865," а о. Озаркевич вже не жив, але, мабуть, його син передав до друку дещо з батькової спадщини „Осліпленіє Василька, князя Теребовельського 1097 р." та згадуваний уже „Уривок з рукописи сочиненія п.з. „Владимір Великій, князь руский" (ч. 20).

Найбільше в першому річнику цієї „часописи" було творів Дмитра Вінцковського та Б. Пюрка-Білокерницького. Вінцковський містив там свої „стихотворенія" й „раскази" (повість „Вдовин син з недавніх часів" і байки. З інших авторів можна згадати Амврозія Шанковського („Бурсак коломийський"; образок з наших сторон, після німецького) та Северина Малецького (вірші).

В дальших річниках бачимо, крім попередніх авторів, ще таких відомих у тих часах письменників, як Данило Млака (Воробкевич), Й. Марков, Сильвестер Метеля, Исидор из над Теребовлі. Деякі числа цього двотижневика були конфісковані, тому редакція заповіла після конфіскати, що на майбутнє виключає політичний відділ, а „часопись" залишається лише літературною газеткою. Крім того, погано було і з передплатою, бо на

„текущій год не вписалось достаточноє число передплатителей". Це, мабуть, і було причиною, що на другий рік, 1869, „Голос народний" уже не виходив. Але того самого року (1869) почав появлятися в Коломиї „сатирическополітическій і юмористическій журнал „Кропило", теж двотижневик, якого відповідальним редактором був якийсь Николай Журавський (1-4), потім Петро Федусевич, а власником був Юрій Мороз, але „Кропило" на 6-му числі „прекратилось".

Протягом двох років Коломия не мала ніякого періодичного літературного чи іншого часопису, але Білоус не спочивав і в 1871 р. почав видавати газету для народа „Руская рада", двотижневик, а його головним помічником був „твердий русин" Іван Наумович. То була чисто москвофільська газета, друкована частинно кирилицею з кількома зовсім новими й маловідомими авторами. Головним автором був очевидно сам Наумович, дуже плідний графоман, який виступав у кожному числі газети, але й друкувався, крім того, в усіх майже періодичних і неперіодичних виданнях у Галичині.

Другим частим автором „Руської ради" був Ісидор Пасічинський, також всюдисущий автор у різних виданнях (псевдо: Бойко, Бойко Сидор та ін.).

Іван Наумович (1826-1891) був католицьким священиком, працював десять років у цій газеті (1871-1880), а крім того, видавав місячник „Наука", „письмо місячноє для читающих міщан і селян". Там друкувалися спочатку тільки „сочиненія" самого Наумовича. Видавцем і відповідальним редактором був якийсь Теодор Дроздовський. Перші чотири випуски появлялися окремими книжками, а з п'ятого вип. журнал виходив періодично як журнал з віршами й оповіданнями та різними статтями. Серед авторів натрапляємо там таких віршунів, як Семен Кузик, Степан Підляшецький (Записки старого руского священика, байки, статті „исторического содержанія" й ін.), Іван Остапів, І. Посацький, Д. Третяк, Василь Залозецький, Данило Тимчук, Теодор Гаврилюк, Іван Гушалевич та ін.

У 1881 р. Наумович покинув „Рускую раду" і з „Наукою" переїхав до Львова. В Коломиї він був дуже плідний, писав не тільки вірші й оповідання, але й багато статтей на господарські теми. В 1861-1866 рр. він був послом до галицького сейму (від москвофілів), а в рр. 1873-79 був послом до віденського парляменту. Він був також засновником „Общества ім. Качковського", а в часі перебування в Коломиї ширив москвофільство, але й був засновником першого пасічницького т-ва в Коломиї (1868). За ширення православ'я був засуджений на 8 місяців в'язниці. а за ширення схизми був відлучений від католицької Церкви і писав відклик до Папи Льва XIII в 1883 р. У 1884 р. вийшов з в'язниці і поїхав на Україну і через два роки став православним священиком у Києві.

Про збагачення української літератури Наумовичем нема що багато говорити, він писав багато, але в той час і мало путнього, більшу вартість

мають його господарські писання, але дещо з його творів, може, і згадає історик літератури з історичного обов'язку, як, нпр., комедію в трьох діях „Гриць Мазниця або муж заманений", переклад з Мольєра (1849), комедію „Знімчений Юрко" (1872), повісті „Луць Заливайко" (1872), „Настуня" (1876), „Добра Настя" (1884), „Псалтирник" (1884), „Син роду" (1885). Майже всі ці твори були видані або перевидані в Коломиї, а обидві комедії ще на початку 20-го ст. сільські театральні гуртки ставили на сцені. Але в літературному процесі навіть у Коломиї вони непомітні.

До цієї групи „твердих русинів" належав теж Михайлів брат **Теодор Білоус**, також письменник. Був короткий час директором Коломийської гімназії (польсько-німецької з 1861 р.) потім був послом до галицького сейму (1861-67, 1870-72). Писав стихотворення („Буря", „До любки", „До Русалки Дніпрової", „Львов'янка", „Плач руской матері...". Пісня відїжджаючого в чужину" (1852), „Сіверная любов", повість за Клявреном (1852), „Гарная Момица Марта Краснолица"; повість з часів болгарської боротьби за незалежність" (1878), „Грицько Вардин Мочиморда или на погибель пи якам", правдива повість з життя одного пияка (1880).

Більшу вартість мають його історичні дослідження, як „Родина князів Острозьких, оборонців південно-західної Руси", що друкувалися у „Слові" Площанського і с-ки у Львові. Теодор друкувався головно в коломийських періодиках свого брата, який, правду казавши, не мав великого успіху (фінансового), бо не мав досить передплатників ані авторів, гідних уваги, які причинилися б до пожвавлення літератури, ані врешті не мав досить хисту розвинути видавництво, тимбільше, що й мова його газет не заохочувала до читання й передплати, хоч, ніде правди діти, збаламучених москвофільством людей в тому часі було в Галичині, зокрема в Коломийщині, чимало, між ними великий відсоток українських католицьких священиків, знизу вгору.

Помимо неуспіхів, Білоус не вгавав і після „Голосу народного" почав видавати в 1878 р. нове „письмо для науки і забави" „Весна", яке разом з ним редагував **Ісидор Трембицький** (1847-1924), родом із Станиславова, за студіями правник (студіював у Чернівецькому університеті), а за голосом серця актор, що працював в театрі „Руської бесіди" у Львові. Після розпаду львівського театру „Руської бесіди", деякі актори опинилися на провінції, а Трембицький заблукався до Коломиї і відновив театральне життя, яке після смерти о. Озаркевича було завмерло. Трембицький був не лише редактором двотижневика, але й театральним діячем, що відновив театральний гурток, писав п'єси і ставив театральні вистави. До двотижневика „Весна" він притягнув більше цікавих авторів, хоч і вона виходила недовго, всього три роки (1878-1880). В ній брали участь, в І річнику, такі автори, як Данило Млака (Воробкевич) Ісидор Пасічинський, Дмитро Вінцковський, І. Озаркевич, Кесар Білиловський, Василь Золозецький, Філярет Міськевич, А.

Яблоновський і сам Трембицький, який там надрукував свою п'єсу „Облога Плевни"; образ воєнний в 3-х актах з прологом" (окремою книжечкою в 1879).

Другий річник „Весни" вийшов під зміненим підзаголовком — письмо для словесности, науки й забави (зам. політики). Від 13-го числа Трембицький підписував „письмо" як „издатель и редактор", значить, усамостійнився, але й він довго не втримав газети, і вона по трьох роках перестала появлятися. В другому річнику, крім попередньо згаданих авторів, виступали ще такі, як Осип Марков, Дмитро Третяк, Кесар Білиловський (надрукував драму „Катерина"), Трембицький — комедію „На св. Андрея", а Янковський — народну штуку зі співами „Сатана".

В III річнику участь брали Володимир Масляк, Дмитро із Остри, Сидор з Покуття, Петро Том'юк, Клим з-над Прута. Трембицький надрукував у третьому річнику комедію „Огонь і вода" у співавторстві з Ігнатом Яросевичем і свою власну одноактівку „Пріма Апріліс" (окремо в 1880).

У 1881 р. „Весна" вже не виходила, але замість неї Трембицький почав видавати „ілюстроване двонедільне письмо" „Приятель дітей", зразу місячно, а потім двотижнево, із своїми прозовими творами, як „Дві несподіванки", „Коляда", „Любіть родичей". В цій газеті друкувались ті самі автори, що й у „Весні". Крім того, Трембицький був активний, як уже згадано, і в театральній ділянці — він відновив театральні вистави і заснував театральне т-во ім. Григорія Квітки.

Дивним збігом обставин до коломийських письменників якоюсь мірою належить **Іван Франко**, який побував короткий час у Коломиї, де й написав кілька творів. То була неприємна пригода Франка з польсько-австрійською поліцією, яка вмішала його до кримінальної справи, про яку він нічого й не знав і нічого з нею не мав спільного. Справа в тому, що на початку березня 1880 р. І. Франко вибрався був зі Львова до Березова біля Коломиї, до Кирила Геника, якому мав помогти готуватися до іспиту зрілости. Подорозі він зупинився в містечку Яблонові, і там його поліція притримала разом з Геником, підозріваючи в соціялістичній аґітації, а тому що він не мав паспорту, поліція відставила його до окружного суду в Коломиї, де він просидів три місяці в тюрмі. Але іншою причиною арешту Франка був замах соціялістичних діячів на війта в селі Москалівці, з яким І. Франко теж не мав нічого спільного, але тому що арештовані у зв'язку з цим замахом селяни признавалися до соціялізму, то Франка як соціяліста, що два роки раніше сидів за соціялізм, зв'язали з тим замахом і селянами і тримали у слідчій в'язниці цілих три місяці найкращої пори року — березень-квітень-травень 1880 р. в жахливих тюремних умовинах серед злодіїв, убивників та різних злочинців. То була, як він сам казав, страшна яма, саме дно суспільства, яке він дуже прикро переживав. В тій ямі він і написав оповідання „На дні", в якому описав те, що бачив і переживав. Крім того він написав там ще й кілька циклів віршів, як „Вічний революціонер" (Дух, що тіло рве до бою"), що

поруч „Каменярів став символом його творчости, „Скорбні пісні", „Думи пролетарія", „Веснянки" та ще деякі.

Пізніше, по звільненні з арешту, коли суд ніякої провини йому не міг доказати, і по дальших клопотах з поліцією, яка гнала його пішки з Коломиї аж до Нагуєвич, Франко, діставши собі потрібні документи в Дрогобичі, поїхав знову до Березова, де відпочивав і написав інше оповідання, „На вершку", про молодих польських шляхтичів, які, виховані у псевдоаристократичному дусі, в атмосфері духовної порожнечі, скотилися з вершків на саме дно суспільства. Натомість у попередньому оповіданні Франко показав людей морально скалічених, позбавлених людських прав, але головний герой, що опинився на дні суспільства, не піддавався і пробував з людей-тварин зробити знову людей, хоч через те згинув з руки звироднілого спів'язня.

Два оповідання й кілька віршів, написаних у Коломиї, не роблять ще Франка коломийським письменником, ті твори були лише дрібним епізодом у його багатющій творчості, але Коломия має право гордитись, що цей велетень української літератури й науки залишив у ній слід свого перебування. Йому було тоді 24 роки, і його творчість тоді почала розвиватись на всю силу. Написаний у в'язниці вірш „Вічний революціонер" є виявом його незламного духа протягом усього його життя. І той „дух, що тіло рве до бою" надихав неодне покоління українських патріотів до отвертої і впертої боротьби за незалежність свою і свого народу.

У 80-х і 90-х роках літературне життя в Коломиї послабло, але не вичерпалося. Пізніше появився цілий ряд письменників, що жили й працювали в Коломиї, одні довше, інші коротше, і вели далі літературний процес та збагачували українську літературу своїми творами, писаними й друкованими здебільша в Коломиї або й деінде. До них належать Андрій Чайковський, Дмитро Николишин, Мелетій Кічура, Іван Зубенко, Антон Крушельницький, Ірина Вільде та інші.

Андрій Чайковський (1857-1935) походив із Самбора, з ходачкової шляхти, і був майже однолітком Івана Франка, один рік від нього молодший, але як письменник, він був цілих 17 років молодший, бо почав писати і друкуватися аж у 1892 р., а Франкові перші твори появилися в 1875 р. Чайковський був адвокатом і про літературну творчість ніколи й не думав, але трапилось, що він надрукував у „Ділі" свої нариси-спомини із свого військового перебування в Боснії в часі боснійсько-герцеґовинського повстання п.з. „Спомини з-перед десяти літ" (1892-93), а Франко їх пильно читав і заохочував автора не кидати пера і писати далі, бо бачив у тих споминах літературні вартості. Так само прихильно висловився про спомини письменник Осип Маковей, і з того часу, як казав сам автор, „літературний бакциль" засів у його душі, і він уже не переставав писати й до самої смерти не випускав з рук пера.

Найбільше творів написав він у Коломиї, де поселився в 1919 р. В рідному Самборі він закінчив, після правничих студій, судову практику і після адвокатського іспиту, здобув звання оборонця в карних справах й відкрив адвокатську канцелярію в Бережанах в 1892 р. Але після першої світової війни і наших визвольних змагань, в яких брав участь, вирішив переселитися до Коломиї й вести там адвокатську практику.

Починаючи з 1920 р., в Коломиї появилися такі його твори, як „Оповідання" (1920), „Віддячився" (1922), „На уходах" (1921,1925), „За сестрою" (1922, 1924, 1928), „Олексій Корнієнко" (1924), „Побратими" (1927), „Три казки діда Охрима" (1927), „Автократ" (1929), „Четверта заповідь" (1930), „За чужі гріхи" (1931), „Чар зілля" (1932), „До слави" (1932). Інші твори, писані в тих же роках (1919-1935), друкувалися в інших видавництвах — у Львові, Станиславові й Тернополі. За коломийський період він видав 32 книжки, деякі кількома виданнями.

Всі твори Чайковського можна поділити за тематикою на три групи — з життя ходачкової шляхти, з судово-адвокатської практики і про козацтво, яким він захоплювався найбільше, бо читав про козаччину різні твори, українські й чужі, зокрема польські твори свого однойменника Михайла Чайковського, українського походження козакофіла, а також „Огнем і мечем" Генрика Сєнкевіча, і тоді вирішив, що „нам треба конечно щось такого на паралізування антиукраїнської отруї сєнкевичівської".

До писання він узявся аж після докладних історичних студій козаччини. Найбільший вплив мали на нього історичні праці Михайла Грушевського, але й Іван Котляревський мав на нього певний вплив — він прочитав його „Енеїду" і написав на тій основі оповідання „За сестрою" (1907), яке дуже подобалось читатачам і потрапило у список шкільної лектури, а успіх цього оповідання заохотив його писати більше на ці теми. В одному листі він писав: „Я вирішив собі писати про таке, що мо́лоді припадає до душі, про те, чого собі моя молодеча душа бажала, а чого не могла знайти, і писати так, як воно мені во время оно було б подобалось". Тоді він узяв собі за героя свого земляка із шляхетського села Кільчиць у Самбірщині Петра Сагайдачного і написав велику історичну повість „Сагайдачний" (у шістьох частинах), „До слави", „Чар зілля", „Побратими, „Козацька помста" (це оповідання було сконфісковане польською цензурою й появилося в Америці п.з. „Червоне пятно"), „Віддячився", „Олексій Корнієнко", а далі „На уходах", „Полковник Кричевський", „Напередодні", „Татарська неволя", „Богданко" й інші. Коли письменник писав ці повісті й оповідання, вірив, що для молоді й широкої громади треба писати доступно й популярно, тому критика вважала його популярним письменником, що писав не для слави, а для читачів. Але цими творами він збуджував у молоді захоплення рідною історією.

Адвокатом у Коломиї працював і **Мелетій Кічура** (1881-1939), поет публіцист і мандрівник. Народився в с. Носові на Бережанщині, вчився у

Львові, брав участь у студентському життю, але студіював потім у Відні, а після студій одружився й поселився в Коломиї, де відбував адвокатську практику в адвоката І. Ганкевича. Потім працював у нього й сам як адвокат. У 1910 р. видав першу збірку поезій „Без керми", а через три роки збірку „Темпі пассаті" („Минулі часи"), прихід з продажі якої передав на будову пам'ятника Т. Шевченкові, що його громадяни Коломиї будували в 1914 р.

Коли почалася перша світова війна в 1914 р. він був покликаний до війська і в грудні того самого року потрапив в російський полон, але звільнений у 1918 р. не вернувся додому, залишився в Києві і працював на різних посадах у совєтському „раю". У 1925 р. організував разом з іншими письменниками з Галичини, літературну групу й журнал „Західна Україна", а в 1928 р. видав третю збірку віршів „На старті". Через три роки видав ще три збірки віршів „Відблиски криці", „Останні могікани" і „Передодні" (1930). Що далі з ним діялось не маємо певних відомостей, а совєтські джерела подають дату його смерти 1939 рік.

У перших двох збірках Кічура йшов у руслі модерністів, а в пізніших збірках, як писав про нього Микола Зеров, у 1928 р., він найлегше почував себе серед книжних ремінісценцій, літературних образів", серед поважних сонетних ритмів", що означає, що він не зійшов на пролетарську тромтадратію, а тримався певного поетичного рівня, що був притаманний антипролетарським поетам. У Києві Кічура дружив з Григорієм Косинкою, як кілька разів згадувала недавно Косинчина вдова, а це дає можливість здогадуватися, що й він не помер природною, а „сталінською смертю". В совєтській історії літератури і критиці Кічуру згадують дуже рідко і лише принагідно. Його дружина з двома доньками постійно жила в Коломиї, а одна з них належить до групи коломийських образотворчих мистців (див. статтю І. Кейвана).

Найдовше жив і працював у Коломиї поет і драмописець **Дмитро Николишин** (1884-1942), гімназійний учитель, поет, літературознавець, перекладач, диригент хору й видавець. Він народився в 1884 р. в с. Іванкові, Борщівського повіту, але до Коломиї приїхав перед або в 1908 році, саме того року він видав у Галицькій накладні Я. Оренштайна в Коломиї першу свою драму „Розладдє", яка в 1911 р. була нагороджена на конкурсі Крайового виділу у Львові.

До Коломиї він приїхав напевно як учитель української мови або співу в українській державній гімназії. Як судити з його першої драми, що була друкована в Коломиї, вона не була першим його літературним твором взагалі, він почав писати ще в університеті, і в 1903 р. друкував кілька віршів у чернівецькій „Буковині". Пізніше він надрукував в різних часах ще три збірки поезій — „Хвилини", „Світання й сутінки" (1936) та „Листопадова симфонія" (1937). Головним видом його творчости одначе була драма, він написав понад десять драматичних творів, як „Розладдє", „Маєві акорди" (1919), сценічна

поезія „Розвіяне щастя", трагедія в 5-х діях „Тайна" (1923), драматична картина „На вечерницях" (1923), комедія в 4-х діях „Артисти" (1924), драма „Самсон" (1928), драма в 4-х діях „Мати" (1929), комедія „Аманула з Коломиї" (1929), драма з молодого життя Івана Франка „Підводні скелі (1940), нагороджена другою нагородою Українського видавництва у Кракові в 1940 р., картина в 3-х діях, історична драма з часів народження Христа в 4-х діях „Ірод Великий" та драма „На становищі" (1940). Для дітей він написав казку „Королівна" (1931) та лібретто до опери М. Гайворонського „Синя квітка". Недавно несподівано появилася в друку ще одна його драма на 4 дії п.з. „Марта", написана в Коломиї навесні 1930 р. на тему з життя Уляни Кравченко, яку він дуже шанував і видав у своєму видавництві сім її книжок. Перша і друга дія цієї драми надрукована в найновішому журналі-піврічнику „Віднова" (ч. 1,2, 1984,1985), за редакцією Я. Пеленського.

Окрім драматичних і поетичних творів Николишин писав також науково-дослідні й науково-популярні літературні праці, як „Історичні поеми Тараса Шевченка" (1914, 1921), „Козаччина в поезії Т. Шевченка", нариси про О. Федьковича та Андрія Чайківського й деякі інші ще не записані. Багато працював він і над перекладами, головно з античних грецьких і латинських письменників, як Салюстій Крісп, Марко Т. Ціцерон, Платон, Демостен, Овідій. Перекладав теж Ґете й Мольєра.

У 1914 р. Николишин заснував в Коломиї власне видавництво „Загальна книгозбірня", в якому перші дві книжки були згадані його наукові праці. До вересня 1941 р. в цьому видавництві вийшло за 27 років 36 книжок, в тому 14 його власних, 7 Уляни Кравченко, решта інших авторів.

У 1929/30 році польська шкільна влада звільнила його з посади в українській державній гімназії, і він тоді перейшов на повний час до жіночої гімназії Рідної школи. У грудні 1942 р. в Літературному клюбі у Львові відбувся його літературний вечір, на якому доповідь про нього і його творчість читав інший письменник — Денис Лукіянович.

Твори Николишина були на свій час досить відомі й мали критику, а деякі п'єси йшли на сцені, але великого визнання вони не здобули. Дві його п'єси були нагороджені на конкурсах і в українському літературному процесі мають своє місце. Тематика його п'єс різноманітна, він цікавився немаловажними питаннями життя, як подружня мораль, материнська любов, міщанський і сільський побут, але сьогодні його твори своєю мовою, стилем, засобами вже не збуджують зацікавлення, хоч в історії української літератури вони своє місце зберігають.

Коротко жив і діяв у Коломиї гімназійний учитель, письменник, літературний дослідник і критик, упорядник шкільних підручників з літератури й видавець та редактор **Антін Крушельницький** (1878-1934). До Коломиї приїхав десь навесні 1904 р. і звідти писав листи до Івана Франка, висилаючи йому свою п'єсу до цензури „Де серце мовчить", в якій він старався підхопити

деякі риси коломийського міщанства, що на очах, як він казав, польонізується. Франко оцінив п'єсу як слабу, і вона тоді не була публікована. У 1905-1906 рр. він перебував у Станиславові, як видно з листів до Франка, які звідти писав, але в 1909 р. знову був у Коломиї де жив яких два роки, бо в 1911 р. він уже був в Бережанах.

Літературні зацікавлення виявляв ще в часі студій у Львові, і в останніх роках 19-го ст. видавав разом з пізнішим адвокатом та оборонцем політичних в'язнів Володимиром Старосольським літературну серію "Живі струни" — найновіші твори української літератури й переклади з "найновіших і найліпших творів европейської літератури". "Розуміється, — писав він, — що не можемо обмежуватися нічим, ані напрямком, ані змістом, ані формою". (див. його "Пролетарі", 1899, ст. 16).

Серія "Живі струни" починалася його ж перекладом твору польського поета-модерніста Станіслава Пшибишевського "Із циклу вігілій". Переклад, а радше вибір твору не знайшов схвалення Івана Франка, який гостро цей твір критикував, що не відзначався усталеною моральністю. Так само гостро критикував його Сергій Єфремов, але пізніше.

Треба думати, що критика І. Франка мала певний вплив на видавців, бо другим випуском "Живих струн" був твір польської письменниці Ґабрієлі Запольської "В гірничій діброві", на який відзив І. Франка був прихильний. Третім випуском "Живих струн" був "Нарис одної доби" кол. москвофіла Ореста Авдиковського, а четвертим була його власна збірка оповідань "Пролетарі" (1899), в якій він висловлював свої погляди на сучасну літературу. П'ятим випуском була драма Владислава Оркана "Ніч" з передмовою В. Старосольського.

Можливо, що під впливом І. Франка, який ставився до нього дуже прихильно, Крушельницький відійшов від модернізму Пшибишевського, бо пізніші його твори були писані в іншому дусі, власне в дусі франківському, цебто суспільницькому, що пізніше привело його до соц. реалізму, який він пропагував якийсь час пізніше в Галичині.

В часі своєї діяльности в Коломиї Крушельницький цікавився лектурою для шкільної молоді і написав кілька книжечок п.з. "Літературні характеристики українських письменників", з яких першою була книжка поезій Івана Франка з його, Крушельницького, характеристикою Франкових поезій. Книжка вийшла в Коломиї у вид-ві Я. Оренштайна ("Загальна б-ка ч. 12-14). Пізніше він змінив назву на "Вибрані твори українських письменників" і в 1910 р. видав 4 книжечки, з яких дві присвячені були І. Франкові — "Вибір поезій" ч. 1 (1910) і "Вибір оповідань", ч. 2 (1910), його ж "В поті чола" та "Українська новеля", вибір з творів В. Стефаника, І. Семанюка й Леся Мартовича, з його ж характеристикою цих письменників. Ці книжки вийшли у вид-ві філії Учительської громади в Коломиї.

В Коломиї написана була і його перша п'єса комедія "Орли" в 1906 р., надрукована в 1907 р. у Львові. У 1908 р. появився у Станиславові його нарис про Івана Франка і критичні замітки про кількох інших письменників, але друга книжечка "Іван Франко, Поезія" вийшла знову в Коломиї, де він видав також книжечку польською мовою, "Шкіце з украіньскєй літератури повшехней" (1910), яку рецензував Микола Євшан в ЛНВ (т. 51, 1910, 379).

В 1911 р. Крушельницький виїхав до Бережан і яких дев'ять років в літературі не відзивався, наче підготовляв дальші твори. І справді, з 1918 р. появляються деякі його п'єси й повісті, що друкувалися у Відні. Це такі твори, як "Рубають ліс" (1918), "Перемога", "Як пригорне земля", "Як промовить земля" (1920), "Буденний хліб" (оповідання, 1920), "У хуртовині" (1921), "Дужим помахом крил" (1921), "Змагання" (1922), "Надаремне" (1922), друге виання комедії "Орли" (1922), драма "Тривога" (друге видання 1922). Ці твори вже не належать до коломийського періоду, але згадуємо їх тут лише з бібліографічного обов'язку. Пізніша його діяльність пішла зовсім наліво і в 1929 р. він видавав совєтофільський журнал "Нові шляхи", пізніше журнал "Критику", а в 1932 р. виїхав з усією родиною на Україну, де його Сталін зліквідував з усією родиною як „ворога народу". За деякими відомостями, в Коломиї він був директором жидівської гімназії.

Так само коротко, навіть коротше жив у Коломиї учитель української гімназії **Сильвестер Яричевський** (1872-1918), що походив з Рогатина, де поселився був його прадід козацького роду емігрант з Наддніпрянщини. Після університету, працював як гімназійний учитель у Перемишльській гімназії (1901-02), а в 1902/03 вчив один рік у Коломийській гімназії, а потім перебував на Буковині в м. Сереті, де вчив у місцевій гімназії. Він писав вірші ще з гімназійних часів, але в Коломиї вийшла одна з найкращих його збірок — поема в прозі "Серце мовить" (1903). Пізніше вийшла в Коломиї у вид-ві Я. Оренштайна (ч. 92) староукраїнська драма-дума в 3-х діях "Княгиня Любов" (1908?). За той рік, як він був у Коломиї, вийшла в Чернівцях збірка новель "На филях життя" (1903), а через рік збірка поезій "Пестрі звуки" (1904), написана в Коломиї. Ще через рік він видав у Чернівцях збірку новель "Між терням і цвітом" (1905), а зараз за нею поетичну драму "Горемир" (1906). Дальші твори Яричевського були писані і появлялися поза Коломиєю. Твори видані в Коломиї можна зарахувати до його найкращих творів, що написані були в модерно-романтичному дусі.

Багато довше жив у Коломиї „емігрант" з України (з Херсонщини) поет і прозаїк **Іван Зубенко** (1889-1941), який, вийшовши з польського табору полонених вояків УНР у Каліші, заблукався у 1925 р. аж до Коломиї, де влаштувався на працю в редакції двотижневика „Жіноча доля", якого головним редактором і видавцем була пізніша сенаторка Олена Кисілевська. На цій посаді він втримався аж до другої світової війни, але в часі війни

І. Франко. *Фото 1881 р.*

Андрій Чайковський

Мелетій Кічура

загинув трагічно (мабуть, власновільно, щоб не впасти в большевицькі руки в 1941 р.).

В літературі почав виявлятися ще в таборі полонених і видав там збірку віршів "Краплини" (1921), два випуски історичних нотаток "Наші лицарі мученики" та п'єсу на три дії "Остання жертва" (1923) з часів визвольної боротьби, в якій він брав активну участь. В Коломиї поза редакційними обов'язками включно із чищенням редакційної кімнати, видав кілька книжок — збірку оповідань для молоді з визвольної війни "Зірка" (1926), фарсу-мозаїку на 3 дії із співами й танцями "Горе бабіям" (1926), драму на 5 дій на тлі жидівсько-українських взаємин "Фатум" (1934), драму на 3 дії з визвольної війни "Перемога", повість із 1917-1920 рр. "Квітка на багні" (1937), збірку новель і нарисів "За кулісами життя" (1937) та дві фарси "Дівча з Лілією" й "Орленя", які виставляли галицькі "театри на колесах" (згадані твори Зубенка вимагають ще бібліографічного уточнення, якого в теперішній час не можемо дати).

У своєму часі твори Зубенка були відомі не лише в Коломиї, але поза Галичину вони не виходили і сьогодні вже забуті, хоч в літературному процесі вони своє місце зберігають.

Окрім Зубенка, жив у Коломиї в тому самому часі інший "емігрант" з Наддніпрянщини, театральний діяч і письменник **Олекса Скалозуб,** що видав у Коломиї п'єсу на 5 дій "Сотниківна" (1932) — (драматизовна перерібка повісти Богдана Лепкого під тим же заголовком) і переклав комедію в 3-х діях Е. Енгля й Д. Горста "Геть з мужчинами" (1935, а у вид-ві "Рекорд" вийшла його комедія "Нечиста сила" та "Любов на розказ".

В тому самому коломийському двотижневику "Жіноча доля" почала працювати в 1933 р. молода письменниця **Ірина Вільде** — Дарина Макогон-Полотнюк-Дроб'язко (1907-1983) родом з Буковини, донька вчителя й письменника Дмитра Макогона. Середню освіту вона кінчала у Станиславові, потім училася у Львівському університеті на відділі слов'янської філології, але в 1933 р. покинула студії й пішла на газетну працю до Коломиї, до редакції "Жіночої долі", де вже працював Іван Зубенко. Там вона працювала теж до другої світової війни, а з приходом большевиків залишилася в краю і згодом стала "радянською письменницею".

В літературі вона почала виявлятися ще в гімназії (з 1927 р.), але перше оповідання появилося друком в "Ділі" 1930 р. Перша її повість "Вікна навстіж" друкувалася на сторінках "Жіночої долі" в 1934 р., а перша повість окремою книжкою "Метелики на шпильках" появилася у Львові в 1936 р. Так вона вийшла на галицький літературний ринок, залишаючись жити на провінції, хоч із своїм талантом могла знайти працю у столичній пресі. Того самого 1936 року вона випустила збірку оповідань "Химерне серце" і повість "Б'є восьма", а через три роки повість "Повнолітні діти" (1939). Окремі оповідання

появлялися в періодичній пресі. Отак на галицькому літературному обрії заблисла нова літературна зірка.

Повісті й оповідання Ірини Вільде були у своєму часі досить голосні й читані і не тільки тому, що вона була молода письменниця, але й сама тематика її повістей була цікава і в нашій літературі рідкісна — з життя середньошкільної молоді. Але й написані вони були талановито, з психологічним поглибленням дійових осіб, з цікавим відкриттям внутрішнього світу персонажів. Всі три повісті становлять тематично певну цілість, але кожна з них є для себе окремою цілістю та й окремі постаті змальовані індивідуально, без типізації. Пізніше письменниця переробляла ці твори в дусі соц. реалізму, і вони багато втратили на мистецькій вартості, втратили своє мистецьке обличчя і свій колишній чар, бо авторка сама себе фальшувала, щоб стати соц. реалістичною письменницею.

У соц. реалістичному світі її спочатку критикували за соц. реалістичні недоліки, але пізніше вибрали депутатом до Верховної ради й нагородили Шевченківською премією — свого Шевченка, пролетарського, перекрученого і пофальшованого.

Найголоснішим її твором за сов. часів був великий двотомовий роман "Сестри Річинські" (1958) твір мистецьки і психологічно фальшивий, натягнутий і непереконливий. Хоч його головною рисою є нібито реалістичність і дійсність, але справді дійсного й реалістичного тут мало, все вигадки під маскою дійсности, а з дійсности взята лише тема з життя.

Окрім згаданих письменників, що жили в Коломиї певний час, належить також молодший син Івана Франка **Петро Франко** (1890-1941), учитель руханки в коломийській гімназії, який виступав і в літературі й залишив кілька творів невеликої мистецької значимости. Він переробив для сцени деякі батькові твори та писав дрібні оповідання. Кілька років він був учителем руханки в Коломийській гімназії, а в 1927 р. поїхав на Україну, де жив дев'ять років і в 1936 р. вернувся додому. Написав дві чи три комедії — "Марко Спотикайло" (1930) і "Заздрісні", перекладав Джека Лондона, написав книжку про свого батька "Іван Франко зблизька" (1937) і видав батькову повість "Борислав сміється" із своїм заключним розділом. За коломийських часів написав кілька оповідань, як "Пачкар Демко", "Махнівська попівна", "В пралісах Бразилії" та ін.

В українській гімназії в Коломиї працював учитель-українієт **Ілля Гаврилюк,** родом із с. Іспаса б. Коломиї, кол. сотник УГА. В Коломиї видав тільки одну збірку поезій "По терню та кремінню" (1923) і на тому, мабуть, скінчилася його літературна творчість. Ближчих інформацій про нього не маємо.

В тому часі, в 20-х роках, жив і працював у Коломиї інший середньошкільний учитель,поет і письменник **Володимир Павлусевич** (1887-

1958), опікун пласту, учитель української мови в жіночій гімназії Рідної школи. Відомий був з кількох книжечок — збірки поезій "З пісень кохання" (1921) і п'єс "Американка" (1928) і "Добродій людства" (1934) та лібретта до опери Барнича "Дівча з Маслосоюзу" (1936).

Учителька **Стефанія Чубатівна** працювала з дітьми й підготовляла дитячі вистави. Написала фантастичну картину із співами й танцями на одну дію "Закляте джерело" (1929).

Учителькою працювала якийсь час і в Коломиї **Марія Колцуняк** (Кузьма), 1884 року народження. Кінчала у Львові учительську семінарію і потім учителювала по селах. Перше її оповідання „Як не твоя, то й нічия", надруковане було в 1902 р. в ЛНВ. В 1904 р. вийшла її повість „На стрічу сонцю золотому", потім збірка оповідань „Сама винна" (1908), „Проти хвиль" (1921). Писала про життя галицького села. Померла 23 вересня 1922 р.

Згадані вище письменники були в Коломиї „імігрантами", що походили з інших місцевостей, але жили і працювали, бодай часово, в Коломиї.

Але крім них, були ще письменники, що були "емігрантами", які народилися як не в самій Коломиї, то в Коломийському повіті, отже в Коломийщині або й на Покутті, якого Коломия була столицею, але жили деінде, поза Коломиєю і там десь писали й видавали свої літературні твори. Їх, як то кажуть, видала Коломийська земля, але вони її покинули з таких чи інших причин. Вони збагатили літературу інших осередків, але вони все таки рахуються уродженцями Коломийщини, як не самої Коломиї. До "емігрантів" з Коломийської батьківщини належать такі поети й письменники, як Лесь Гринюк, Ростислав Єндик, Петро Козланюк, Микола Матіїв-Мельник, Дмитро Павличко, Іван Ткачук, Евген Яворівський, а умовно й покутяни Василь Стефаник і Лесь Мартович та Іван Семанюк-Марко Черемшина. Останні три народилися в іншому повіті, але на Покутті, вчилися в Коломийській гімназії, де й починали свою творчість.

Найстарший з них був **Лесь Гринюк** з с. Воскресінець (1883-1910), але він помер дуже молодо, на 28-му році життя,і не встиг літературно розвинутись. Та все таки за короткий час він дещо зробив для української культури. Він кінчав Коломийську гімназію, потім учився у Львівському університеті. У 1905 р. став редактором газети "Буковина" в Чернівцях, потім був редактором газ. "Поступ" в Коломиї і тоді співпрацював з видавництвом Якова Оренштайна, для якого переклав відомий твір німецького філософа Фридриха Ніцше "Так мовив Заратустра", в трьох частинах, яким і сам захоплювався все життя, а крім того, переклав для того ж вид-ва "Нарис соціології" Ахеліса і "Тараса Бульбу" Миколи Гоголя українською мовою. Він теж підготовив збірник народних пісень та був співупорядником "Народного декляматора, а в літературі залишив одну-єдину збірку

Микола Матіїв-Мельник

Сильвестер Яричевський

Ілля Гаврилюк

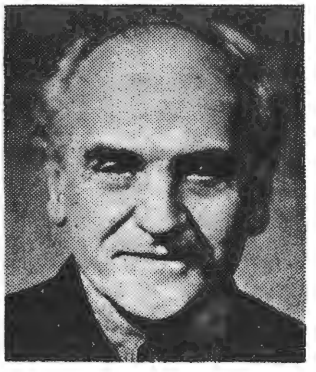

Володимир Павлусевич

Дмитро Николишин

оповідань "Весняні вечері" (1904, 1920) в дусі тодішнього модернізму — "копирсання у своїй душі", як злобно казали противники. Він єдиний з уродженців Коломийщини тримався Коломиї.

Молодший від нього був **Евген Яворівський** (1893-1954), що народився в самій Коломиї і там кінчав середню освіту, але вищі студії відбував у Віденському університеті на філософічно-педагогічному факультеті. У 1914 р. пішов на війну, воював на російському фронті, потім служив в армії УНР та УГА. Після війни працював учителем середніх шкіл (вчив латинської і грецької мови й літератури), в 1921-1930 рр. у Чорткові, потім у Яворові б. Львова. Був членом УВО й радикальної партії. Після того, як польська шкільна влада заборонила йому виконувати учительську працю з політичних причин, мовляв, він ширить серед молоді протидержавні ідеї, він працював в журналістиці як співредактор у пресі Івана Тиктора у Львові. В часі другої світової війни емігрував на Захід, в 1944 р. жив в Інсбруці, а в 1950 р. виїхав до ЗСА, поселився в Детройті, де й помер у 1954 р.

В українській літературі залишив певний слід кількома творами. У 1922 р. видав збірку воєнних оповідань "Серед куль і ґранат", у 1923 р. видав трагедію "Зрадник", а в 1938 р. появився його роман "Заки море перелечу". Крім того, написав книжку про генерала Мирона Тарнавського "Вождь 100-тисячної армії" (1932) і видав документи про боротьбу з Денікіним п.з. "Денікініяда" (1928) й написав безліч статтей у пресі. Його заслугою є й те, що він познайомив українського читача з філософією Г. Берґсона, переклавши його "Вступ до метафізики", і з мітологією старовинних греків і римлян.

З Коломийщини походив кол. УССтрілець і підстаршина УГА **Микола Матіїв-Мельник** (1890-1947), пізніше середньошкільний учитель, родом з міста Яблонова Коломийського повіту з селянської родини. Вчився в Коломийській гімназії, потім студіював у кількох університетах — у Чернівцях, Львові і Відні. В часі війни служив в австрійській армії, потім в УГА, в якій був референтом пропаганди і переживав її долю й недолю. Після війни працював учителем української мови й літератури в середніх школах, спершу в Чорткові, потім в Коломиї, Станиславові і Львові. В часі другої світової війни емігрував з родиною на Захід, опинився в Зальцбурзі в Австрії, певний час мусів працювати фізично, як багато інших біженців, а потім учив у таборовій гімназії ДП "На Лексенфельді". В 1947 р. пощастило йому раніше виїхати до ЗСА, поселитися в Ню Гейвені, Мас., але там він жив дуже коротко, бо ще того самого року помер на серцеву недугу, залишивши на Божу волю дружину й дві доні. Помер досить молодо — на 57 році життя.

Поетичний дорібок його невеликий, але добірний. Писати почав ще в гімназії і не кидав пера до останніх днів свого життя. Писав вірші і прозу і виливав свої болючі почування й переживання з приводу втрати державности, за яку воював із зброєю в руках і пером і з туги за рідною землею.

В Коломиї видав дві книжечки — поему "На ріках вавилонських" (1921) та збірку оповідань "По той бік греблі" (1922) у видавництві "Загальна книгозбірня" Д.Николишина. Пізніше видав поза Коломиєю збірки оповідань "За рідне гніздо", "Крізь дим і згар", "На чорній дорозі", поеми "Паде пожовклий лист", "Іларіон", "Ефіяльт". До друку підготовив автор збірку "Горить мій світ" але не довелося її видати, видала її посмертно родина в 1951 р. у Філядельфії з "післясловом" Б. Кравцева. Чимало віршів та оповідань залишив у періодичній пресі, як "Діло", "Новий час", "Літопис, Червоної калини". Багато років працював над алегоричною поемою "Лицар Михайлик", який, за переказом, мав принести назад до Києва Золоті ворота, але вона в часі війни пропала. Правдоподібно писав чи написав автобіографічну повість з українського життя 1890-1914, але вона також не збереглася. У шкільних читанках друкувався його український переклад "Слово о полку Ігоревім", який вийшов окремо.

В Коломиї народився в 1893 р., а помер в Ню Йорку в 1969 р. книголюб і книгар **Омелян Карашкевич,** що у Віденському університеті студіював історію й журналістику. В 1916 р. видав збірку "Співи днів і ночей". Більше відомостей про нього не залишилося.

Визначним поетом і прозаїком був **Ростислав Роман Єндик** (1906-1974), родом із села Залуча над Прутом з учительської родини. У 20-х рр. учився в Коломийській гімназії, потім у Львівському університеті на антропологічному відділі, доповнював студії в Берлінському університеті. Писав поезії, оповідання й новелі, поезії в прозі, афоризми, пробував свої сили і в драмі, а крім того, виступав і в публіцистиці, а в певному часі працював журналістом, головно на еміграції. До війни жив у Львові або на Гуцульщині, звідки виніс матеріяли до збірки новель "Регіт Арідника" (1937). У Львові видав кілька книг — оповідання "Проклін крови" (1936), поезії в прозі "Білі ночі" (1936), драму на теми революції "Черник" (1938). Після упадку польської держави під ударом німецької армії Гітлера жив якийсь час у Кракові, де тоді був український біженецький осередок, і там видав кілька книжок — "В кайданах раси" (1939), "Зов землі" (1940), "В зударі з життям" (1940), збірку поем "Титан" (1948), збірку афоризмів "Бенкет" (1951) та збірку віршів "Тріолети" (1953). У Львові виявлявся і в публіцистиці, друкувався у "Вістнику" Д. Донцова, якого був великим шанувальником і поклонником і пізніше написав про нього книжку "Дмитро Донцов, ідеолог українського націоналізму" (1955). Для "Вістника" написав книжку про Гітлера, в якій підкреслював його вольовість і бойовість. Після війни залишився в Німеччині, жив у Мюнхені, де згодом очолював Дім української науки і був професором УТГІ. Наукові праці: "Антропологічні прикмети українського народу" (1934) та "Вступ до расової будови України" (1949). Помер у 1974 р. у Мюнхені на 68-му році життя.

Коломия була також місцем, де народився майбутній поет і малярмистець **Святослав Гординський** (1906) і де його батько починав свою педагогічну практику, але до школи ходив уже у Львові в українській державній гімназії й до Коломиї не навертався, його шляхи простяглися в широкий світ і Коломия не залишила в нього ніякого сліду. Середню школу кінчав у Львові в українській академічній гімназії, потім учився малярства в О. Новаківського , пізніше в Берліні й Парижі. Після студій жив у Львові, організував разом з іншими мистцями мистецьке життя у Львові, був співзасновником мистецької організації АНУМ, був членом УСОМ, організував мистецькі виставки, працював як мистець'графік і писав поезії. Першу збірку поезій "Барви і лінії" видав у 1933 р., потім інші: "Буруни" (1934), "Слова на каменях" (1937), лірична поема "Сновидів" (1938), "Вітер над полями", "Вибрані поезії" (1943), "Вогнем і смерчем" (1947) та недокінчена віршована повість "Олена", що друкувалася тільки уривками в журналах. Писав теж літературно-критичні статті й рецензії на поетичні твори і перекладав европейських поетів — "Поети Заходу" (1961). Переклав теж сучасною українською мовою "Слово о полку Ігореві" (1951).

Коломиянином був з народження **Іван Крушельницький** (1905-1934), син Антона, але він також учився деінде, а після студій працювавв учителем української мови й літератури у Стрийській гімназії. Але вже тоді хилився наліво і пристав до комуністичного журналу "Вікна", що виходив у Львові, а в 1927 р. став членом КПЗУ і через те був позбавлений права навчання у школі. Навесні 1932 р. виїхав з батьком і всією родиною на Україну, де їх усіх большевики за Сталіна зліквідували як "ворогів народу" в 1934 р.

Він видав кілька збірок поезій — "Весняна пісня" (1924), "Юний спокій" (1929), "Радощі життя", "З-над прірви", "Бурі і вікна" (1930), "Лірика Гофмансталя" (1931), "Залізна кров" (1932), п'єси "Спір за мадонну Сильвію" (1930) і "На скелях" (1931). Його поезії були писані не під больш. режимом, тому з формального боку мають певну поетичну значимість, але своєю ідеологією вони не національні і противні українській духовості.

То було б усе, що маємо сказати про коломийських письменників і про письменників у Коломиї. Але все таки треба ще згадати трьох покутських письменників, які певною ниткою зв'язані з Коломиєю. Це "трійця покутських письменників", як їх свого часу називали — Василь Стефаник, Лесь Мартович та Іван Семанюк-Марко Черемшина. Всі три походять з Покуття, але з різних повітів, всі три вчилися в Коломийській гімназії (німецько-польській, бо української тоді не було), два з них там починали свою літературну творчість. Вони були однолітками, 1871 р. народження, — В. Стефаник і Л. Мартович, але Мартович почав учитися в Коломийській гімназії рік раніше від Стефаника, в 1882 р., обидва мали в тій гімназії прикрі переживання, тільки ж Мартович був більше войовничий і коли йому польські учителі дошкулювали, то він кидав у них книжками, не був покірний і не міг

стерпіти зневаги. В Коломиї він учився тільки шість років і до 7-ї кляси перейшов до Дрогобича, бо з Коломиї його вигнали за те, що читав недозволені книжки і належав до таємного гуртка учнів та їздив по селах, виголошував виборчі промови, засновував читальні "Просвіти" і т.п. Те саме робив і Стефаник і в одному з листів (Лесь Мартович, Твори, 1954, ст. 6) писав про це: "Кидали ми клясику у скриньку та йшли нечитальника навертати Не навернули ми його, а сами повилітали з гімназії... а нечитальники вилітають у Бразилію".

Мартович почав писати ще в Коломийській гімназії і спочатку писав вірші, поеми, дрібні оповідання, часто на історичні теми з княжих часів, але його ранні твори не були друковані й не збереглися, про них знаємо лише з оповідань сучасників. Хоч перші його твори були гумористичні, але в деяких віршах він серйозно закликав русинів-галичан "не сваритися, на дві части не ділитися, не впихати ножа в серце, бо воно вже й так роздерте". Звідси довідуємось, що сто років тому русини сварилися так само, як сьогодні українці на еміграції, або інакше — українці на еміграції сваряться так само, як не гірше, як сто років тому сварилися русини.

В Коломиї появився і перший твір Мартовича "Нечитальник" в 1889 р. Стефаник оповідає, що він випросив у своєї матері трохи грошей і за них видав це оповідання Мартовича про нечитальників, в якому висмівав тих селян, що не читали нічого, але з інших джерел знаємо, що тодішня інтеліґенція також на 90 відсотків була нечитальна, не любила читати.

Стефаник був іншої вдачі — спокійної, не кидав книжками в учителів, але дуже прикро переживав свої учнівські роки в чужій і ворожій школі, де його, селянського сина зневажали, висмівали, попихали і не лише учні, а й учителі. Про це він пише у своїй автобіографії, уривок якої тут передруковуємо:

"З сільської школи в Русові я перейшов до виділової школи у Снятині, який від Русова віддалений 8 кілометрів. Тут уже я почув велику погорду до мене і для всього селянського від учителів.

Тут мене почали бити, хоч дома мої батьки ніколи мене не били. Скінчивши у Снятині 4-у виділову, я по феріях поїхав з моїм батьком до Коломийської гімназії здавати вступний іспит.

Моя мама потихо, аби батько не чув, намовляла мене, аби я не вчився і в цей спосіб вернувся назад додому. Жалую й тепер, що матері не послухав.

У великій салі першої кляси польської гімназії в Коломиї ми, селянські хлопці, зайняли послідню лавку. Товариші наші в лакерованих чобітках глузували з нас та насміхалися. Як же ж учитель німецької мови сказав мені: " Idź, mudiu, świnie paść", то ціла кляса зареготала, а професор натуральної історії Вайґель бив мене тростиною по руках, тому що я не міг досягнути образка з намальованою гієною, бо образок високо причеплений, а я був ще малий. Потім цей учитель своїм прутом підоймив сорочку, яка спадала верх штанців, і показував клясі пояс

мойого голого тіла. Кляса ревіла з утіхи, я вийшов зараз з кляси і пішов на свою кватиру.

Коло моєї кватири під плотом щодня коло дороги сиділа сліпа жебрачка, наніч я приводив її до кухні моїх господарів. Я з нею заприязнився; в своїй самоті та в своїх душевних муках шукав у неї розради, та й тоді, постановивши стратитися, пішов до баби під пліт, почав плакати коло неї і признався ій у своїх намірах. Вона нащупала мою голову, поклала собі на коліна і потішала. Виймила з торби і біленькі булки, і яблука, помаранчі, а з-за пазухи грубий вузол грошей-дрібняків, казала, що дасть мені кілько я хочу, щоб я пусте викинув з голови. Тої ночі я так і переспав коло старої на соломі, бо боявся іти до своєї кімнати. Вже не пам'ятаю, як то сталося, що батько приїхав і купив мені так зване панське одіння. Як мене мої господарі убрали в той мундир, то я соромився до божевілля, а запах "Тих лінок" був пекельно невиносимий, так що як я тепер по довгих десятьох роках хворий, як то не раз той запах мене мучить. Не говорити вже, яким ревом прийняли мене мої товариші в клясі як панича. Волів би-м був вже, щоб мене били і показували півголого перед ними. Як пишу оці стрічки тепер, то так само свіжо, як тоді, проклинаю і школу, і культуру, і всю мою вчену кар'єру. Отруїли мене тоді, і та отрута є до сьогодні в мені. Ще одна дрібничка. Сліпа Павліна оповідала мені вечорами, що коло нас недалеко є така панна, що не вірить ані в Бога, ані в церкву, що ніколи не молиться, що хоче панів вирізати, одним словом, страшна жінка. Я дізнався про помешкання тої безбожної панни і таки познайомився з нею. Це була Анна Павлик, рідна сестра Михайла Павлика, яка заробляла собі на хліб кравецькою роботою. Я їй приносив воду до хати, бігав за молоком, чим міг, то прислугувався. Для мене вона була чимсь найкращим в моїм злиденнім життю.

Потім ішла кляса за клясою. Наука нудна, порожня, пуста. В третій клясі мій старший приятель Іван Плешкан дав мені читати Квітчину "Марусю". Як мені тяжко було товкти лекції до школи, але тої "Марусі" поза перших 20 сторінок я не годен був доконати. Плешкан за те добре натягав за вуха, та не помогло нічого, бо я і сьогодні не перечитав "Марусі" поза тих 20 сторінок. Зате краще пішло з повістю Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?". Хоч багато з неї я не розумів, але перечитав до кінця і навіть одержав похвалу від старших товаришів. Тоді ж читав Марка Вовчка, а особливо любувався в Федьковичу. В четвертій клясі вже належав до тайного кружка гімназистів, які мали більше як 300 томів своєї тайної бібліотеки. Там було майже все з тодішньої української літератури. Найкраще читали ми твори Франка, соціялістичну літературу, українську і польську з Женеви, Герцена, Чернишевського, загалом те, що заказане. Вже не знаю, в 4-й, чи в 5-й

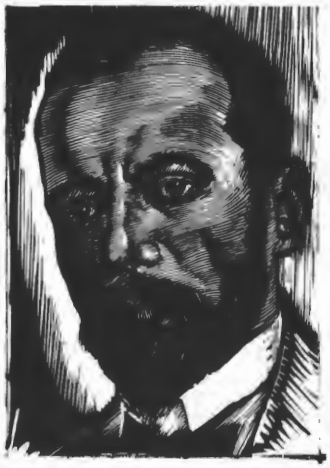

Василь Стефаник

Лесь Мартович

Марко Черемшина

клясі спровадили ми до бібліотеки великі два томи писань Успенського. Як мені дуже тяжко було читати його російщину, та на мене він мав безоглядний і рішучий вплив. Цілий рік я не читав нічого, крім Успенського, і тоді українська література для мене зблідла, видавалася хирлява, не міцна і без відваги.

Як курйоз наведу з моєї другої кляси гімназіяльної, що я попав на кватиру в приватний дім проституток. Батько лишив мене в якогось Томаша, бездітного чоловіка, в кухні, і там я на тапчанику разом із своїм господарем і господинею спав і вчився. За кухнею були ще дві кімнати, в яких мешкали панни. До них приходили і вдень, і вночі мужчини, особливо нафтярі з близької Слободи Рунґурської. Я ходив їм за пивом, за горівкою, обслугував і не розумів ані слова з того, що там діялося, аж приїхав до мене вищезгаданий Теодорович, розглянувся і зараз забрав мене з тої кватири. Моя мама, як довідалася про це, то попала в пасію, мій батько, хоть який дужий мужчина, мусів утекти з хати, а як я приїхав додому на Великдень, то шурувала мене аж до болю, а всю мою білизну десь викинула.

В четвертій клясі я близько зійшовся з моїми товаришами ще від першої кляси — Лесем Мартовичем і Львом Бачинським. Мартович — син громадського писаря, а Бачинський — син учителя з Серафинець.

В тайнім кружку ми заприязнилися аж дотепер. Мартович був надзвичайно здібний. Вже тоді писав поезії проти Бога і професорів, дотепні і злосливі. Між нами 3-ма він був нігіліст. Не дарував ані своїому батькові, ані своїй матері, і по правді сказати, я його боявся. Його їдкі сатири, поеми про пекло, святих і про Бога попропадали. Ще тепер серед його знайомих і приятелів ходять оповідання, які він компонував, не записуючи їх ніколи. Добре було б, щоб його приятель Лев Бачинський списав з пам'яті тоті бродячі оповідання. Цей Левко Бачинський був дуже розумний, тактовний і великий характер. Тоді, як і тепер, коли він є одним з провідників політичних української нації в Галичині, його слова все покривалися з його ділами. Зі всіх своїх товаришів я його найбільше любив.

В шостій клясі гімназіяльній познайомилися ми з Северином Даниловичем, який тоді серед селянства на Покутті організував великий політичний рух. В тім часі диктував нам проєкт програми радикальної партії, який пізніше увійшов при організуванні цеї партії як плятформа її. З коломийських часів не можу ще не згадати д-ра Романа Яросевича, який у п'ятій гімназіяльній учив нас української літератури. Серед нас це була така поява професора, що ми, кружківці, набрали сили й охоти до науки, і я дотепер не можу згадати без найглибшої вдячности того одинокого професора, який мене вчив у Коломиї.

Вже в році 1890 Мартович, кинувши книжкою на голову професора, виїхав до сьомої кляси до Дрогобича, де директором польської гімназії був звісний українець Олександер Борковський. Як мене слідуючого року нагнали з Коломийської гімназії, то я перенісся також до Дрогобича, тим більше, що там був уже Мартович.

Стефаник також почав писати в Коломийській гімназії, але не признавався, бо, як сам каже,— "величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признавався, що я також письменник". Як свідчить письменник Денис Лукіянович, перше Стефаникове оповідання "Форналь Антін" було написане в часі навчання в Коломийській гімназії, пізніше надруковане (1901) в окремій книжечці під назвою "Синя книжечка", яка була і назвою збірки. Книжечка вийшла одначе не в Коломиї, а в Чернівцях.

Іван Семанюк, що писав під псевдонімом Марко Черемшина був кілька років молодший від своїх попередників і до Коломийської гімназії прийшов п'ять років пізніше, в 1888 р., але про ту ж гімназію він писав пізніше: "З гімназії виніс я хіба обмерзіння до галицької шкільної системи. Все з нетерпеливістю арештанта дожидав я бувало яких-небудь ферій, щоб вирватись між народ у гори,де звичайно брали мене батьки за інструктора". Семанюк також почав писати в Коломиї в часі навчання, але друкувався деінде і Коломийської літератури не збагатив, як і обидва його земляки, які рахуються до світової літератури, то вони все ж трохи зв'язані з Коломиєю, тому й про них тут коротенька згадка.

У П'ядиках б. Коломиї народився пізніший письменник **Мирослав Ірчан** (1897-1937), з дому Андрій Баб'юк, який учився кілька років у коломийській гімназії, потім кінчав у Львові учительську семінарію, а в 1914 р. мусів іти на війну. На фронті був ранений і звільнений з війська, потім був певний час у рядах УСС, а пізніше пристав до большевицьких банд і до комуністичної партії. Після війни вчився у Празькому університеті, а в 1923 р. дістався якось до Канади і жив там до 1929 р. В Канаді виступав як комуніст і деморалізував робітництво. В 1929 р. вернувся на Україну, брав участь у діяльності письменників Західної України, писав і друкував свої твори, але в 30-х роках був репресований і згинув на засланні як "ворог народу", помер — за сов. джерелами — в 1937 р. десь на засланні. За життя написав і видав чимало більших і менших книжок в комуністичному дусі — оповідань, нарисів, новель і драм та спомини. Перша збірка його оповідань і нарисів "Сміх Нірвани" (1918) мала символістичний характер, але в дальших книжках він захоплювався большевицькою революцією і видав понад 17 книжечок малої й великої прози і стільки ж драматичних творів, з яких були популярні такі, як "Бунтар" (1922), "Безробітні" (1923), "Дванайцять" (1923), "Нежданний гість" — драм.етюд з революції 1917 р. "Родина щіткарів" (1924) та ін., а з прози "Фільми революції" (1923), "Карпатська ніч" (1924), "Проти смерти" (1927) та

багато інших. Остання його збірка "Плацдарм" вийшла в 1933 р. і після того слід за ним пропав. Аж у 1956 р. Хрущов його реабілітував посмертно, і тоді про нього почали писати. Список його творів надрукований у біо-бібліографічному словнику "Українські письменники" т. 4-й, 1965. Його творчість для національної літератури не має ніякого значення, хоч з формально-мистецького боку деякі з них не були безнадійні, як інших пролетарських письмеників. Коломию він також нічим не прославив.

Так само наліво пішов інший коломийський письменник селянський син **Петро Козланюк** з с. Перерова недалеко Коломиї (1904-1965). У хлоп'ячому віці він утратив батька й матір і мусів іти на зарібки, а потім захопився соціялізмом і пристав до робітничого комуністичного руху. За комуністичну діяльність був чимало разів арештований та ув'язнений, але співпрацював у комуністичній пресі з-поза ґрат. На своє щастя не поїхав на Україну разом з іншими "радянофілами" в 1930-х роках, тому й дожив до 1965 року. В 1939 р. був дописувачем газ. "Вільна Україна" у Львові. Писав досить багато, подібно, як Ірчан, і видав понад 30 книжок оповідань з життя незаможних селян і робітників у пролетарському дусі, пропагував марксівську боротьбу кляс, нацьковував брата на брата і закликав до пролетарської революції. Крім небагатьох комуністів, його книжок у Галичині ніхто не читав. Більші збірки оповідань — "Хлопські гаразди" (1928), "Вогонь" (1930), "З минулих днів" вибрані оповідання й нариси (1940), роман у трьох частинах "Юрко Крук", трилогія (1957), "Сонце над Верховиною" (1957) та інші. Повний список його творів можна знайти в Біо-бібліографічному словнику "Українські письменники" т. 4. 1965. В 1966 р. вийшла тритомова збірка зібраних творів.

Односельцем Микола Матієва Мельника з Яблонова був **Василь Атаманюк-Яблуненко,** 1897 р. народження, батьки — селяни. Вчився в коломийській гімназії потім у Львівському уні-ті на правничому відділі. У 1914 р. був мобілізований до армії, воював на фронті, а в часі перевороту в 1917 р. перейшов на Україну і пристав до комуністів-боротьбістів, а потім був, як інші галичани, репресований і знищений таким або іншим способом. Совєтські джерела подають дату його смерти 1941 рік. Він був членом літ. організації "Західна Україна", виступав із своїми творами, видав збірники віршів, як "Чари кохання" (1921), "Хвилі життя" і збірку "Василько та інші оповідання" (1922), збірник "Жовтень" (1924), "Галичина" (1925), "Дума про Степана Мельничука" (1924). У журналі "Червоний шлях" надрукував вірш "У Коломиї" (1924). Крім того, переробив для сцени оповідання Степана Васильченка "Мужицька арихметика" і пєсу-казку "Дві Казки" (1922). Зладив також маленьку антологію "Нова єврейська поезія" (1923).

З П'ядик походив одноліток Ірчана **Іван Ткачук** (1891-1948), селянський син, учився в коломийській гімназії, але не скінчив, його викинули за соціялізм і він пішов у робітники. В 1914 р. його покликали до армії, і він пішов на війну,

Роман Ростислав Єндик

Ярослава Сосенко-Острук,

д-р Марія Крупська-Кейван

Тарас Мельничук

але потрапив в російський полон і після "жовтневої" залишився на Україні, брав участь в літературному житті, особливо в літ. групі "Західна Україна", але в 30-х рр. був репресований, а його твори були виключені з уживання. Але якимсь чудом зберіг своє життя і в часі другої світової війни вернувся до Львова вмирати, і помер у 1948 р.

З його писань, що мають вартість хіба тільки для "пролетарської літератури", окремо вийшли збірки оповідань "Помста" (1927), "Смерекові шуми" (1929), "Безробітний" (1930), "Українці за океаном" (1930), "На Збручем" і "Страйк" (1930), "За кавказькими хребтами" (1932). Довгий час не було про нього відомостей, аж у 1955 р. він був реабілітований і тоді появилася його книжечка оповідань "На верховині". В 1962 р. та сама збірка вийшла побільшена.

Згадати треба ще двох наймолодших коломийщан (з Коломийщини), вже чисто совєтського хову, однолітків Романа Іваничука і Дмитра Павличка. Перший з них **Роман Іваничук,** народився в 1929 р. в с. Трачі к. Дебеславець в родині сільських учителів. В Коломиї кінчав середню школу (десятирічну) і потім учителював кілька років у початковій школі, але пізніше пішов на університетські студії і в 1957 р. закінчив студії на філологічному факультеті Львівського унів-ту і кілька років викладав українську мову й літературу в середній школі у м. Щирці б. Львова. Потім став головним редактором львівського літературного журналу "Жовтень", де й сам друкувався. Він - прозаїк, пише оповідання, новелі, повісті й романи, і, треба сказати, що непогані, бо літературний хист і культура в нього, без сумніву, є, але ідеологічно вони нам чужі й далекі, навіть як він уміє захопити тематикою, нпр., про давній Львів тощо. Досі він видав чимало книжок оповідань, як "Прут несе кригу" (1958), "Не рубайте ясенів" (1961), "Тополина заметіль" (1965), "Дім на горі" (1969), "Під склепінням храму" (1961), трилогію "Край битого шляху" (1964) і романи "Місто" (1977), "Черлене вино" (1979) та "Манускрипт з вулиці Руської" (1979). Всі ці твори написані на різні теми, в них багато фальшу й неправди, тому він за ці твори одержав державну премію за 1984 рік.

Молодший від нього всього кілька місяців — **Дмитро Павличко,** селянський син із села Стопчатова Коломийського повіту, 1929 року народження, з покликання поет. В 1948 р. закінчив середню школу в Коломиї, потім учився у Львівському унів-ті на філологічному відділі і відбував аспірантуру в ЛДІ, а пізніше працював у редакції журналу "Жовтень" та секретарем правління Спілки письменників України з 1966 р. В 1971 р. партія вислала його на головного редактора журналу "Всесвіт".

Павличко пише переважно поезії і видав більше, як кілька збірок: "Любов і ненависть" (1953), "Моя земля" (1955), "Чорна нитка" (1958), "Бистрина" (1959), "Днина (1960), "На чатах" (1961), "Пальмова віть" (1962), "Жест Нерона" (1962), "Пелюстки і леза", "Гранослов" та "Хліб і стяг" (1968),

Ой листоньком дороженька запала, запала,
Давно ж свого миленького видала, видала.

Або інші рядки,

Дівчинонько, голубонько, біле личко маєш,
Одно же мні, молодому, тугу задаваєш.

„Не тяжко пізнати в наведених строфах із характеристичним розміром (4+4+6) ґраціозну форму танкової пісні, яку тепер зовуть коломийкою; як її звали колись, цього не знаємо, але певне те, що вона вже в 17 ст. була вироблена й витончена з усіми нюансами. Доказом на це коломийкові строфи в давніх збірниках..."[5]

В іншому місці своєї праці той же дослідник дає таке визначення коломийки;

„Коломийки — се під теперішню пору у Східній Галичині, особливо ж на Покутті, мабуть найбільш живуча галузь народної поезії, що постійно розвивається, зростає й наповнюється новим змістом, обіймаючи всі сторони народного життя; завдяки своїй легкій фрагментарній формі коломийка найкраще надається до імпровізації, до передавання тонких нюансів почування, входить у подробиці особистого й родинного життя і народного побуту, легко переходить у царину жарту й сатири, а з другого боку, не цурається й зовсім поважних суспільно-економічних тем,"[6] (наприклад, на тему овітової війни та її наслідків).

Цей же учений робить висновок, що форма короткої пісні із свобідним пов'язанням строф, яку нині конвенціонально звуть коломийкою, вже на переломі 17-18 ст. досягла повного вироблення й витончення своєї ритмічної будови. Правда, ще й нині уживається коломийка у своїм первіснім призначенні як приспівка до танцю, та у своїй головній течії вона давно вже переступила вузькі межі виключно танкової пісні і стала улюбленою формою лірич-ної, передусім любовної пісні."[7]

Переважна більшість коломийок складається з двох рядків (Гнатюк казав куплетів), а кожний рядок із 14-ти складів, що поділені надвоє — в першій половині вісім складів, а в другій шість; напр.:

Ой на Кути доріженька,(8) на Кути, на Кути,(6)
Бувай мила здоровенька,(4+4)бо я йду в рекрути,(6)

Як порівняти цю новішу коломийку з давнішим двовіршем, якої текст зберігся у співанику бібліотеки Чарторийських з кінця 17 ст.:

Чи я тобі не казала, чи не говорила,
Не йти було на Самару, щоб я не тужила.

то в обидвох той самий розмір 4+4+6 складів.

Цим розміром написана теж пісня з половини 17 ст., яка збереглася в тому самому співанику бібліотеки Чарторийських.

Чи я тобі не мовила не бери волошки,
А (в) волошки білі ножки, червоні панчошки.

Обидві найстарші пісні, збережені з 17 ст. Ф. Колесса уважає прототипом коломийки, бо ті „основи, на яких тепер спирається ритміка українських народних пісень, були вже в 16 ст. готові, а в 17 ст. бачимо вироблені й головні типи пісенного вірша."[8]

Трапляються коломийки і більшерядкові — 3, 4, 6 аж до десяти, залежно від змісту, який вимагає більше рядків, але навіть десятирядкова строфа коломийки складається з дворядкових, які римуються. От для прикладу чотирирядкова коломийка:

Ой співаймо, пане-брате, бо вже не будемо,
За дві,за три неділеньки до війська підемо.
А як підем, пане-брате, підем межи німці,
Та будемо потоп аги в керві по колінці.

В деяких коломийках перший рядок неповний — нема перших вісім складів. Це буває в танці, коли першу частину грає музика, співак включається в другу частину і разом співає другий рядок, на приклад:

. . . . . коломийку чую,
Через тоту коломийку дома не ночую.

Або інша:

. . . . . любилам ті страшне,
А тепер ті понехаю нех ті перун трасне.

З того, що коломийка постала при танці, який також називають коломийкою, можна припускати, що назва пісні пішла від назви танцю, який міг постати в самій Коломиї, і звідти його назва і велике поширення на Покутті й Гуцульщині, а потім і на Закарпатті.

Щодо мелодії коломийок, то В. Гнатюк згадує, що розмір коломийок одностайний та устійнений, але їх мелодії дуже різнородні й багаті і числяться на сотки. „У збірнику пісень Івана Колесси, записаних в однім селі, приходить 41 коломийкова мелодія. Якби їх так записано в кожнім повіті, тоді певно назбиралось би їх кілька соток." [9]

Зміст коломийок також незвичайно багатий і різнородний, в них все життя українського народу. Коломийка, пише В. Гнатюк, огортає собою всі прояви життя чоловіка у всіх порах; вона втискається всюди за чоловіком, для неї нема нічого тайного, в ній висловлене і радість, і горе, і втіха, і жаль;

"Сонети подільської осени" (1973), "Таємниця твого обличчя" (1974) та "Пелюстки і леза" (1984). Він пише теж літературознавчі статті, напр. вступна стаття до зібраних творів Богдана І. Антонича й інші, також книжки для дітей, сценарії і перекладає з чужих літератур, словом, "лента за лентою набої подає" своїй улюбленій партії в її безуспішній боротьбі проти "буржуазних націоналістів". Як поет, Павличко висунувся на переднє місце в сучасній українській соц. реалістичній літературі.

Ще молодший від двох останніх — **Тарас Мельничук** з Яблонова, земляк Матієва-Мельника, 1939 року народження. Батьки-селяни, батько загинув у часі війни, сина виховувала мати. Він кінчав десятирічку і хотів далі вчитися, але не було можливости тому він пішов у пролетаріят, працював вантажником, лісорубом, потім був на будівництві гірничого комбінату в Кривому Розі, звідти перейшов на Донбас і зголосився до геодезійної виправи в Колі АССР. Після певного часу вчився в Чернівецькому університеті, а в 1967 р. вернувся додому, одружився і працював в районовій газеті в містечку Верховині. В тому часі видав першу збірку поезій. „Несімо любов планеті". Заохочений прихильними відзивами критики, почав готувати другу збірку, велику і вислав до видавництва „Карпати", але, замість відповіді, був заарештований (24 січня 1972) і засуджений на три роки ув'язнення за „протисовєтську пропаганду й агітацію". Відбувши кару у пермських конц. таборах, вернувся в рідне село в 1975, але не міг дістати „прописки" на постійне перебування й поїхав аж до РРФСР, де працював різноробочим. Звідти вернувся на Україну в 1976 р. і знову не дістав „прописки" у Станиславові, а в 1978 р. був знову заарештований і через рік засуджений знову на чотири роки позбавлення волі. Збірка його віршів „Із-за ґрат" вийшла в 1982 р. за кордоном, в Балтиморі („Смолоскип") ЗСА.

На кінець залишилося згадати ще дві письменниці, які жили довший час в Коломиї, але писати, а чи друкуватися почали аж на еміграції. Це Ярослава Сосенко-Острук (1908-1973) і Марія Кейван.

Ярослава Острук почала видавати свої повісті аж у 1960-х роках у Філядельфії. Видала кілька книжок, як "Провалля" (1961), "Оля" (1963), "Родина Гольдів" (1964), "Хуртовина гряде" (1967), роман "Те, що роз'єднує" (1969) та "Коли меркнуть зорі" (1972). Творчість її пройшла якось непомітно, але вона чекає на розгляд і оцінку. Письменниця померла в 1973 р.

Марія Кейван вчилася в Коломийській жіночій гімназії Рідної школи і вже тоді писала дрібні речі — вірші й сатири для шкільних ревій та монологи, але в друку не виступала. Пізніше студіювала медицину, а по студіях практикувала по шпиталях, в тому п'ять років перед другою світовою війною в коломийському шпиталі (див. її спомини у цьому збірнику), але на літературу не було часу. Аж у Канаді вона почала друкувати свої оповідання в жіночих журналах, а в 1971 р. видала повість "Карвендель". Потім уривками друкувалася в журналах повість "Ой заплакала мати..." на тему мішаних подруж (1974-75). Тепер вийшла її повість "Пливе-шумить ріка". Крім повістей, письменниця пише газетні огляди книжок в "Українських вістях".

ДЕЩО ПРО КОЛОМИЙКИ

Б. Р.

Несправедливо було б не згадати в нашому збірнику (про Коломию) про народні пісні, що називаються *коломийки,* і про народний танець тієї самої назви — коломийка. Ніхто не знає, чому вони так називаються і чи вони постали якраз в Коломиї, бо ніяких переконливих джерельних доказів не збереглося, і дослідники стоять перед загадкою, якої не можуть розгадати. Залишається тільки робити логічний висновок з назви пісень і танцю, що вони мають якийсь зв'язок з містом Коломиєю.

Нема також певности щодо часу — коли і в яких обставинах коломийки постали. Деякі дослідники пояснювали, що вони постали внаслідок застою української пісенности, мовляв, коломийки є наслідуванням різних зразків народної пісні. Проф. М. Сумцов писав що „руський селянин вибирав з різних форм і родів поезії — з колядок, гаївок, весільної та обжинкової пісні і старанно укладав з них коломийку,"[1] але ця „теорія" не „робить сенсу," так міг би робити досвідчений композитор, але не народний співець, що співає з природного хисту і не укладає пісні з різних елементів. З поглядами Сумцова не погоджувався відомий дослідник фолкльору Володимир Гнатюк,[2] що і сам записував коломийки й видав їх друком у трьох томах. Він казав, що в народній пісні не було ніякого застою, бо нарід, поки живе, не перестає укладати пісні і співати в яких то не було б обставинах, добрих і поганих, бо в пісні нарід висловлює свої переживання, веселі й радісні та сумні і прикрі. Тільки окремі пісні забуваються, коли змінюються обставини, але постають інші в інших умовинах і вони завжди були оригінальні, свіжі й незалежні від інших зразків.[3]

Крім В. Гнатюка, також Іван Франко та Філярет Колесса, обидва визначні дослідники народної пісні, розуміли їх як живий, невичерний і безперервний процес, що ніколи не припиняється й не ослабає, а з того, що коломийки почали записувати у 20-х роках минулого сторіччя, не можна робити висновків, що вони тоді і постали. В. Гнатюк та інші дослідники мають дані твердити, що коломийки багато старші як їх записи.[4] Згаданий дослідник народної пісні Ф. Колесса згадує, що вже в записах з кінця 17 ст. досить великим числом заступлені також танкові пісні... їх танковий характер виявляється у скочному ритмі та в короткій уривчастій формі." напр.:

вона дихає і повагою і жартом; в ній і гумор, і сатира, та іронія і т. ін. [10]

Подібно характеризував коломийки і проф. М. Сумцов: „...коломийка ...передає всі сучасні рухи народного життя, обмальовує короткими рисами національну самосвідомість галицько-руського селянина, його відношення до німців, поляків і жидів, його погляди на австрійського імператора, його незадоволення панщиною, рекрутчиною, найдрібніші прояви родинного життя, любов, розлуку, одруження, вірно передає побутові вияви народного гумору в легкому глузуванні й жартах над людськими недомаганнями. В коломийках є всього потроху — і релігія, і політика, і мораль, і історія."[11]

Варто ще згадати, що перші записувачі коломийок схильні були виводити коломийки від польського краков'яка, але В. Гнатюк і М. Сумцов цю залежність коломийки від краков'яка заперечили. М. Сумцов писав: „Переглядаючи багато краков'яків у 6-му томі „Люду" Кольберга (ст. 381-498) і порівнюючи їх з багатьома коломийками у збірнику Головацького, не можна знайти в них чогонебудь спільного, ніякого споріднення. У краков'яках величина пісні, розмір, зміст, взяті із зовнішньої природи образки, зовсім окремі, чужі коломийкам. Краков'як величиною значно перевищає коломийку. Більшість краков'яків складається з чотирьох або п'ятьох строф, часто трапляються семистрофні й одинадцятистрофні краков'яки. Домінуючий розмір шестискладовий, зрідка восьмискладовий у кожному рядку, розмір, у порівнянні з коломийками занадто короткий, слабий... У висліді порівняльного вивчення коломийок і краков'яків можна зробити висновок про повну незалежність перших від других."[12]

ПРИМІТКИ

1 Див. Вол. Гнатюк. Вибрані статті про народну творчість. ЗНТШ т. 201, Ню Йорк, 1981, ст. 70.
2 Етнографічний збірник НТШ тт. 17, 18, 19, Львів, 1905-1907.
3 В. Гнатюк. Вибрані статті... ст. 71.
4 Ф. Колесса. Фолкльористичні праці. АН УРСР, Київ, 1970, ст. 92-93.
5 Там же.
6 Там же, ст. 39.
7 Там же, ст. 39.
8 Фолкльористичні праці, ст. 66.
9 В. Гнатюк. Вибрані статті, ст. 69.
10 Там же, ст. 72.
11 Там же, ст. 72-73.
12 Там же, ст. 77-78.

ОБРАЗОТВОРЧІ МИСТЦІ КОЛОМИЙЩИНИ

Іван Кейван

В українському образотворчому мистецтві першої половини XX сторіччя столиця Покуття Коломия відіграла поважну ролю. Вилонила з себе низку малярів і графіків, які походили з самої Коломиї й Коломийського повіту, як теж приєднала чимало мистців з різних околиць України, які вчилися в Коломийській гімназії, у Школі деревного промислу або якийсь час жили й творили в Коломиї. Важко в цій праці подати повну характеристику всіх галузей образотворчости, зокрема неможливо схарактеризувати архітектурні об'єкти Коломиї та інших містечок (Яблонів, Гвіздець) Коломийщини. Для цього треба дослідів на місцях, а це з уваги на політичне положення неможливо було здійснити. Зокрема солідних дослідів вимагає українська дерев'яна архітектура, особливо дерев'яні церкви по селах Коломийщини, що між ними нерідко бували справжні шедеври. Можна тільки згадати двох професійних архітектів, які не виявлялися на рідних землях, тільки проживали в Коломиї за німецької окупації в 1942-1944 рр. Це Микола Фляк та Юрій Черненко.

Микола Фляк (1899-1973) народився в Самбірщині, був вояком УГА, закінчив архітектурний відділ політехніки в Данціґу й працював у корінній Польщі. Проєктував різні будівлі в Торуні, Лясковіцах і т.п., зокрема працював над реконструкцією дому М. Коперника в Торуні. В 1942-1944 рр. був директором ремісничої школи в Коломиї, добре її вів і переорганізував на зразок таких же шкіл в Західній Европі. Зокрема заснував будівельний відділ — Технічний ліцей. В українській архітектурі М. Фляк виявився аж у Канаді, від 1950 р., в проєктах церков та світських будівель. Найвартісніші з них: церква Успення Богородиці в Калґарах, св. Юрія в Ню-Вестмінстері та церкви в Ту Гіллс й Іннісфрі. Вони побудовані на традиціях українського церковного будівництва з нав'язанням до візантійських і романських впливів, при застосованні модерних засобів — нового будівельного матеріялу, з уваги на новочасну конструкцію.

Юрій Черненко 1923 року народження, походив із Пйоткова в Польщі, з родини емігранта, полковника армії УНР. Закінчив українську гімназію в Коломиї і вчився якийсь час в Будівельному ліцею (учень автора цих рядків у гімназії й ліцею), студіював архітектуру в політехніці в Данціґу й закінчив студії в Ґрацу в Австрії. Разом з вітчимом інж. М. Фляком Черненко переїхав до Канади в 1950 р. і виявлявся в проєктах українських церков та цивільних будівель в Альберті. Найзамітніші проєкти його церков, це церква Бориса і Гліба в Редвотері, церква в Дейзленді в Альберті, бані української православної катедри св. Івана в Едмонтоні. Проєкти його церков основані на зразках українського візантику, що в сполуці з новими архітектурними течіями й засобами, зображує українську церкву з модерними рисами. Черненко виконав теж низку проєктів світських будівель („Дім молоді" в Едмонтоні і т. п.).

В Коломийщині, що духово, етнографічно й побутово була тісно пов'язана з Гуцульщиною, передусім буйно процвітала народна різьба в дереві й нерідко праці різьбарів-ремісників були справжніми щедеврами (І. Семенюка з Печеніжина й інших), але ця ділянка не входить до нашої праці.

Коли йде про скульптуру Коломийщини, її репрезентують тільки два мистці — Нестор Кисілевський, уродженець Коломийщини, та **Михайло Черешньовський,** що походить з Лемківщини, але й закінчив Школу деревного промислу в Коломиї.

Нестор Кисілевський народився 1902 р. в с. Яблонові Коломийського повіту, закінчив Школу деревного промислу в Коломиї, а від 1927-1931 року студіював на відділі скульптури Академії мистецтв у Кракові, в майстерні проф. Браєра і спеціялізувався в майстерні проф. К. Дуніковського. Постійно перебував у Кракові, але часто відвідував свого стрийка о. Юліяна Кисілевського, що був парохом Хлібичина Пільного у Снятинщині. Кисілевський виконав низку погрудь, між ними поета й письменника Богдана Лепкого й рецитатора Юліяна Ґеник-Березовського, що позначені рисами імпресіонізму. Виконав теж різні керамічні статуетки, що в них вже помітні впливи експресіонізму. Шкода, що не вдалося дізнатись про дальшу творчість Кисілевського, про місце його перебування, навіть невідомо, чи він ще живе.

Проте навіть українська скульптура зв'язана з Коломиєю тоненькою ниткою в постаті славетного скульптора **Михайла Черешньовського,** який елементарну освіту в прикладній різьбі здобув у Школі деревного промислу в Коломиї. Він народився в 1911 р. у с. Стежниці на Лемківщині, в селянській родині, спершу вчився у згаданій Школі деревного промислу в Коломиї, а згодом студіював скульптуру у Школі „штук здобнічих і пржемислу артистичнеґо" (Інститут прикладного мистецтва й мистецького промислу) у Кракові. Був активним членом українського мистецького гуртка „Зарево" і

брав участь своїми працями у виставках Гуртка. За німецької окупації Черешньовський виставляв свої твори на виставках Спілки українських образотворчих мистців у Львові, в 1941-1943 рр. Заімпонував глядачам скульптурою в дереві „Мати з дитиною", позначеною щирим висловом, простотою та модерним трактуванням. Опинившись у рядах УПА, мистець пережив страшну її мартирологію і восени 1947 р. продістався з рейдуючою групою до Баварії. Осів у таборі скитальців у Міттенвальді й розгорнув там свою творчу працю. Створив низку прекрасних жіночих портретів, бюсти С. Бандери, Р. Шухевича, О. Данського та інших, що їх оглядали на виставці „Іван Кейван — Михайло Черешньовський", влаштованій Спілкою українських письменників, мистців і науковців у 1949 р. Вже в цих його скульптурах виявився його великий стихійний талант, риси монументалізму та оригінальна стилізація, що нагадувала скульптури старовинного Єгипту.

Переїхавши до ЗСА, Михайло Черешньовський виявився у скульптурі на всю ширінь свого могутнього таланту й зайняв одне з найпередовіших місць у нашій скульптурі взагалі. Його портрети-бюсти: „Дмитро Донцов", „Йосип Гірняк", „Портрет дружини", „Богдан Стебельський" та низка інших вражають подивугідним схопленням зовнішніх та психічних рис, зокрема тавром самобутности стилю. Такими ж рисами позначений цикл його Мадонн: „Мадонна на ослі", „Мадонна навколішках", „Мадонна-Рятівниця", „Модерна Мадонна", і всі вони відзначаються прекрасною композицією, особливо надзвичайною гармонією й ритмом. Проте, Черешньовський виявися як монументаліст високої кляси і його твори-пам'ятники: „Героям", „Леся Українка" в Клівленді й Торонті та „Олег Ольжич" в Лігайтоні хвилюють нас не тільки монументальним характером, але передусім глибокою одуховленістю й технічною майстерністю. Останньо скульптор працює над пам'ятником Ісидори Косач-Борисової — сестри Лесі Українки. Протягом років Черешньовський очолює ОМУА (Об'єднання мистців українців в Америці). Він мистець в повному значенні слова, що цілком присвятився ідеї рідного мистецтва, вклав великий внесок у скарбницю українського мистецтва еміграції, а при цьому теж приніс велику славу нашій Коломиї, бо вчився в Коломиї.

Але ця праця присвячена головно українським малярам, граверам і графікам, що зв'язані з Коломиєю, бо їх число переважає, коли в архітектурі та скульптурі тільки малі вийнятки. Треба сказати, що Коломия має столітню традицію в українському малярстві. В одному з відділів господарсько-промислової виставки, що відбулася в Коломиї в 1881 році, брали участь такі наші малярі, як К. Устіянович, В. Пилиховський, Е. Витвицький, П. Кисілевський, І. Романівський, І. Копровський та Никлаш. Це була перша виставка творів українського малярства в Галичині й випередила виставку „Товариства для розвою руської штуки" у Львові в 1898 р. на повних сімнадцять років.

Леся Українка — скульптура Михайла Черешньовського.

Досі не вдалося устійнити прізвища маляра (поляка), що виконав поліхромію парафіяльної церкви св. Михайла в Коломиї, мабуть, вже на початку XX ст. Поліхромія була досить вдало виконана, зокрема багата і згармонізована орнаментикою в кольорах, яка добре достосована до внутрішньої архітектоніки церкви. Під стилевим оглядом поліхромія церкви св. Михайла мала риси еклектизму й вартісна передусім під технічним оглядом. В іконостасі цієї церкви мали бути теж дві намісні ікони Теофіля Копистинського (1844-1916), одного з найвизначніших малярів у Галичині кінця XIX ст. Але це тільки усні перекази, тому над характеристикою творчости цього „невдачника" не будемо зупинятися. В Українському народному музею „Гуцульщина" в Коломиї, що його заснував і прекрасно вів радник Володимир Кобринський, находилась низка старих ікон, між ними й Мадонна Корнила Устіяновича, як про це згадує д-р Марія Кобринська у своїй праці-споминах „Український народний музей „Гуцульщина" імени о. Й. Кобринського („Над Прутом у лузі", 1962, ст. 294).

Пов'язаний трохи з Коломийщиною, хоч слабими вузлами, один з найвидатніших малярів Галицької України початку XX ст. **Модест Сосенко** (1875-1920), що народився в сусідній Богородчанщині. Він був автором низки портретів, жанрових композицій та пейзажів, але виявився передусім як оригінальний монументаліст-декоратор. На основах візантику Київської княжої держави, створив синтезу українського візантику, змодернізувавши старий гієратичний візантик новими формами. Тому Сосенка треба вважати піонером модерної поліхромії українських церков у Галичині. До кільканадцяти поліхромій Модеста Сосенка належить теж поліхромія церкви в Печеніжині, над якою мистець працював півтора року й закінчив 1908 р. і треба вважати щедевром церковного мистецтва не тільки Коломийщини, але й усього Покуття. До другої світової війни в музеї „Гуцульщина" в Коломиї зберігалося кілька творів Сосенка, зокрема ікон.

Сучасником Сосенка був талановитий маляр, майже коломиянин **Ярослав Пстрак (1878-1920),** що народився в містечку Гвіздці, в родині різбаря-ремісника в дереві, проте його батьки осіли в Коломиї, коли мистцеві минув тільки один рік життя. Талант і нахил до мистецтва Ярослав Пстрак виявляв змалку, що перешкодило йому закінчити гімназію в Коломиї, бо був виключений за карикатури на вчителів. Початки мистецької освіти Пстрак дістав спершу від учителя малювання В. Криніцького, згодом від К. Устіяновича й М. Левицького.

В 1895 р. Ярослав дістався до Академії мистецтв у Мюнхені, що під керівництвом Ґ. Макса з професорами К. Марром, В. Діпом і Ф. Штукою, стояла на одному з перших місць в Европі. Я. Пстрак студіював великих европейських, зокрема німецьких портретистів, теж у „Новій пінакотеці", спеціялізуючись у портретистиці. Працював олійними фарбами й пастелю.

Ярослав Пстрак — Тарас Бульба

Дебютував на другій виставці „Товариства для розвою руської штуки" у Львові в 1900 р. пейзажами з Покуття й композицією „Христос на Оливній горі", що в ній постать Ісуса була позначена виразними покутськими рисами. Як непересічний релігійний маляр, Пстрак виявився особливо композиціями „Мойсей", „Тайна Вечеря", „Христос з ангелами" та низкою інших.

Особливу вартість мають олійні картини Я. Пстрака на тему покутського й гуцульського побуту: „Важке горе", „Вечеря", „Дзвонарі", „В ніч під Різдво", „Гість в дім — Бог в дім", „За роботою", „За плугом", „Біля вориння", „Дівчина з кошиком", „Женці", „Біля криниці", „Подорожні" та низка інших. Прекрасні теж олійні картини Пстрака на різдвяні та великодні теми: „Колядники", „Вселенная веселися", „Йордан", „Свячення пасок", „Великоднє стріляння", „Обливаний понеділок", „Писанка", „Явлення Христа селянам". Це неоціненні скарби для дослідників побуту й етнографії Покуття й Гуцульщини. Багато їх вийшло в репродукціях-листівках, які були дуже популярні в Галичині й Наддніпрянщині перед першою світовою війною.

Олійною технікою Ярослав Пстрак виконав велику серію гуцульських типів, що з них найзамітніші: „Гуцул", „Гуцулка", „Жабʼївські гуцули", „Гуцулка зі свічкою", „Гуцул з люлькою", „Гуцул в червоній хустині" та низку подібних. Зобразив теж серію окремих типів, як „Робітник", „Каменяр", „Лірник", „Жебрак", „Сліпець з дівчиною", „Дідусь", „Мати", „Циган", „Старі жиди", „Жиди на вулиці" і т. п., всі вони позначені психологічною глибиною.

Як портретист, Ярослав Пстрак виявився в циклі портретів Т. Шевченка, в портретах о. прелата О. Русина, С. Русинової, Мановської, Гануляка, д-ра Рознера, відомого москвофіла І. Наумовича тощо, теж „Портрет жінки на тлі вечірнього Львова" та цикл автопортретів. Створив шість картин до повісти М. Гоголя „Тарас Бульба", на козацькі теми „Козак веде полоненого яничара", „Козак-літаврист" і композиції на різні теми: „Мелодія", „Оркестр", „Остались тільки спогади", „Помста", „Щаслива мати", „В ожиданні", „Журба" та низку інших.

Він виконав теж багато олійних пейзажів, а особливу вартість мають такі, як „Ніч", „Пейзаж з дорогою", „Пейзаж з берізками", „Копиці сіна", „Весна", „Осінній ранок", „Вечірній краєвид", а з урбаністичними мотивами — „Львів, вулиця Руська", „Львів, костел Бернардинів", „Львів, Арсенальська вулиця", „Львівська ратуша" та „Львівський театр".

Ще в Мюнхенській академії Ярослав Пстрак виявив ся майстром пастелі в жіночих портретах і згодом виконав низку портретів, типів, жанрових і релігійних творів та пейзажів пастеллю. На особливу увагу заслуговують: „Бабуся", „Старий гуцул", „Дідусь із свічкою", „Гуцули біля церкви", „Сніжна заметіль" (Олекса Довбуш), „Чи є в світі молодиця" та цикл

„Львівські типи", а на різдвяні й великодні теми: „Нова радість стала", „Бог предвічний", „З Новим роком", „За ялинкою", „Христос воскрес", „Божа мати", „Многая літа" і т. п. Особливо вартісні виконані пастеллю десять композицій на тему повісти І. Франка „Захар Беркут", як конгеніяльне доповнення твору Каменяра, що в репродукціях мали велетенську популярність в Галичині. Пастеллю й аквареллю Я. Пстрак виконав теж багато пейзажів, як „Сінокос", „Зимою", „Ліс зимою", „Краєвид з березою" тощо, а на урбаністичні теми: „Вид на вежу Корнякта" та „У Стрийському парку". Працював теж олівцем і вуглем.

Ярослав Пстрак був духово зв'язаний з Покуттям і Гуцульщиною. Після подорожі по Європі, від 1901 р. побував довше на Покутті, зокрема в Коломиї й селах повіту. Розмалював тоді церкву в Корничі та церкви в Жаб'ю-Ільці й Розтоках, разом з Осипом Куриласом. В тій же добі намалював низку українських гетьманів для прапорів „Січі" Коломийщини.

Від 1913 р. постійно жив у Львові, а в часі першої світової війни створив цикл (10 ескізів) „15 вересня 1914 року", в якому зобразив страхіття війни. Проте, начебто не було світової війни, мистець працював тоді над картинами з демонологічною тематикою: „Кентавр у кузні", „Сатир і танцюючі дівчата", „Боротьба кентаврів", „Боротьба сатира", „Сатир з жінками над річкою", „Фавн із сопілкою" та „Русалка".

Останньою сторінкою творчости Ярослава Пстрака була карикатура та ілюстрація українських видань. З його карикатур в гумористично-сатиричному часописі „Комар", що виходив у Львові від 1900 року, найзамітніші: „Перед відкриттям парляменту", „Засідання в Галицькому соймі", „Польське коло", „Довга недуга — певніша смерть", „Даремна надія", „В суді" та інші, що вірно характеризують тодішні політичні й економічні стосунки в Галичині. Ще кращим карикатуристом виявився Пстрак у такому ж журналі „Зеркало", що теж виходив у Львові в 1882-1908 рр. (з перервами) і з них найбільш капітальні „Антонія Осиповичева", „Буде, як було", „Вершок географії", „Медвежий танець", „Мужицька журба", „Соймові вибори", „Буковинські запорожці", „Розпни його", „Не зачіпай" і т. п. — вірні образки тодішніх стосунків у Галичині й на Буковині. Виконав титульну сторінку й ілюстрації до книжки Яницького „Бабські язики" й до гумористичної поеми С. Руданського „Пан та Іван в дорозі", яка вийшла в Коломиї в журналі „Зоря" (1902-1905). То не були карикатури, насичені гумором в розумінні наших часів, а були позначені їдкою сатирою й сарказмом, в наскрізь реалістичних рисунках. Все ж Пстрак дав почин для розвитку цього жанру в пізніших часах після війни.

Ярослав Пстрак виконав теж низку ілюстрацій аквареллю й сепією до дитячих видань, як журнал „Світ" і до читанки А. Крушельницького („Оповідання дідуся", „Сцена біля хати", „Норовистий кінь", „На дорозі" тощо). Виявився першоякісним рисівником і співтворцем української графіки

в Галичині, що згодом розвинулася дуже буйно. Відійшов зі світу навесні 1920 року непомітно, серед бурі першої світової війни.

В основі творчість Ярослава Пстрака позначена реалізмом, з наверствуванням мюнхенського історизму та з деякими прикметами імпресіонізму в трактуванні кольорів. Проте крізь його малярську творчість тягнеться червоною ниткою романтизм, що позначений в тематиці й настрою картин. Він виявляв великий талант і, як на вбогі галицькі обставини, був надзвичайно продуктивний. Хоч прожив усього 38 років, досі вдалося занотувати 340 творів різною технікою, а більшість з них — переважно етюдів, пропала у вирі світової війни. Проте Пстрак наскрізь змарнований талант, який маючи всі дані, не міг виявитися на ввесь творчий діяпазон, бо в галицькому загумінку не було сприятливої творчої атмосфери й не було відповідних меценатів мистецтва.

Все ж творчість Ярослава Пстрака, це великий вклад у скарбницю українського мистецтва, а Коломийщина — вужча батьківщина мистця, може тільки ним гордитись.

Розглядаючи галерію українських мистців, які тісніше чи слабше зв'язані з Коломиєю чи Коломийщиною, автор цієї праці рішився характеризувати їх не за стилями, жанрами чи технікою виконання творів, а тільки хронологічно — за датою їх народження, щоб читачі мали виразний образ розвитку нашого мистецтва на тлі Коломийщини. Не всі мистці народилися в Коломиї чи в повіті, а деяких з них доля закинула до Коломиї з різних кінців України. Все ж їх абсорбувала Коломия, і їх творчість значно збагатила столицю Покуття, часто високомистецької якости.

До цієї групи належить маляр-реаліст **Юліян Крайківський (1892—1975),** народжений у Різдвянах на Рогатинщині. Ще в 4-ій клясі Коломийської гімназії намалював олійну композицію „Гуцульська ідилія", яка довший час була виставлена у вітрині Народного дому в Коломиї, а в 7-ій клясі створив таку ж композицію „Пастухи при ватрі" — справжній мистецький твір.

Всупереч батькові, що бажав бачити сина лікарем, Юліян вступив до Академії мистецтв у Відні й під кермою знаменитих професорів здобув солідну освіту. В 1915—1916 рр. Крайківський створив низку композицій, між ними „Каменярі", що її видав листівкою Клюб українських есперантистів „Україна Стело" в Коломиї й „Артистичну горстку", що її видала Бойова управа УСС у Відні.

В листопаді 1918 р. Юліян Крайківський перервав студії, вступив у ряди УГА й тоді оформив „Пропам'ятну книгу УГА". Побував у „Чотирокутнику смерти", пережив усю мартирологію УГА в Наддніпрянщині й закріпив ці трагічні переживання в композиціях „Відворот УГА", „Пам'яті Поляглих" та інших. В листопаді 1919 р. коли західноукраїнські землі опинилися під польською окупацією, в залях Національного музею у Львові була

Юліян Крайківський: "УССР"
(Шевченко проклинає московський геноцид) темпера, 1950

влаштована „Виставка сучасного малярства Галицької волости", що мала ретроспективний характер. Були виставлені здобутки українського малярства Галичини від початку XIX ст. до останніх часів, тобто від творів Л. Долинського, через К. Устияновича, І. Труша, М. Івасюка, О. Новаківського, О. Кульчицької й М. Сосенка аж до О. Куриласа, А. Монастирського й інших. В цій же виставці взяли участь три наймолодші мистці-дебютанти: М. Анастазієвський, І. Галавин та Ю. Крайківський, що виставив картини „Аркан", „Опришки" й „Мені тринадцятий минало".

Закінчив студії у Віденській академії вже після визвольних змагань і там ще створив сім олійних та акварельних картин на теми „Гайдамаків" Т. Щевченка, між ними „Пролог", „Свячення ножів", „Ярема й Оксана", „Гонта ховає синів", „Шибениці" й інші, які не були репродуковані й загубилися. Вернувшися з Відня, Ю. Крайківський закінчив ще Педагогічний відділ у Кракові, вчителював спершу в учительській семінарії Василіянок, згодом у гімназії й семінарії „Рідної школи" у Станиславові, врешті в таких же школах в Рогатині. В 1923 р. Крайківський брав участь у другій виставці ГДУМ (Гурток діячів українського мистецтва) у Львові творами „Рейд Сатани", „Танець Саломеї" й „Пастухи при ватрі". Остання картина виконана ще в гімназійних часах, мала найбільші успіхи на цій же виставці. В 1931 р. Крайківський брав участь у виставках творами „Похід нації", „Відвідини в тюрмі", „Полковник Андрій Мельник в тюрмі" та іншими.

Для мистця найбільш продуктивний творчо був 1936 рік, коли він, ґрунтовно простудіювавши Гуцульщину, створив 16 картин на тему побуту й етнографії гуцулів. З тих же часів походить баталістична картина „Похід Богдана Хмельницького", що її виконав темперою та композиційний портрет письменника Василя Стефаника алегоричного характеру. В 1938 р. він виконав темперою плякат „Вгору стяг" в 70-річчя заснування Т-ва „Просвіта", а в 1939 р. символічну композицію „Карпатська Україна". За німецької окупації Крайківський учителював у середніх школах в Рогатині, а в 1944 р. опинився з родиною в Австрії в Грацу. Сторив там композицію „Аркан" (другий варіянт), „Розстріл" і почав велику картину „Гагілки". Був засновником і головою „Об'єднання українських мистців в Австралії" аж до виїзду до Канади в 1948 році.

Осівши в Едмонтоні, Крайківський протягом багатьох років важко працював як „пейнтер", малював стіни домів, навіть дахи, що вбивало його творчу наснагу. Проте в 1948 р. взяв участь в „Едмонтон ексгібішин", як перший і єдиний з українських мистців. То була епохальна подія, тому Крайківського слід уважати піонером українського мистецтва в Західній Канаді. На цій же виставці Крайківський отримав першу нагороду за картину „Аркан" і такі ж перші нагороди отримував на кількох інших виставках в Едмонтоні.

В 1953—1967 рр. брав участь у виставках українського мистецтва кількакратно в Едмонтоні, Саскатуні й Монтреалі, завжди з великим успіхом. В Едмонтоні закінчив олійну побутову картину „Гагілки", створив у такому ж дусі картину „Танцювальна романтика", портрет дочки Оксани та низку портретів визначних постатей України (Т. Шевченко, Н. Кобринська, О. Басарабова), зокрема баталістичну картину „Чортківська офензива". Для сцени УНО намалював декорацію „Атака кавалерії УГА", „Миколаєвський собор в Києві" та інші, а в останніх роках життя виконав серію різдвяних листівок на козацькі й гуцульські теми, що мали великий успіх в репродукціях.

Юліян Крайківський — реаліст, але в його творах пробиваються риси романтизму й символізму. Його твори глибоко пережиті й під кожним аспектом солідно опрацьовані, бо він керувався всіми законами рисунку й кольориту всіх основ, які виніс з Віденської академії, уважаючи їх „догмами". Тому не вдавався в експерименти і навіть не шукав своєї самобутньої мистецької мови, тому його твори, хоч виконані з найбільшою солідністю, не були особливо оригінальні. Що його твори маловідомі загалові, до цього причинилася і його вдача — перебільшена мистецька амбіція у сполуці із скромністю.

В часі німецької окупації в 1941-1944 рр. проживав і виявлявся в Коломиї маляр і графік **Василь Дядинюк (1900-1945)**, що народився в с. Лужницях Могилівського повіту на Поділлі, в родині будівничого церков. З гімназійної лавки вступив у ряди армії УНР і дійшов до ступеня поручника. В 1920 р. був інтернований з частинами армії в Каліші, де почав виявлятися в малярстві, маючи деяку підготовку від батька. Осівши у Львові, Василь Дядинюк заробляв на життя портретами й копіями з творів інших мистців, між ними картини І. Рєпіна „Запорожці пишуть листа турецькому султанові" й інших.

В 1925 р. Дядинюк вступив до мистецької школи О. Новаківського, хоч не був постійним учнем і часто відвідував майстерню Петра Холодного (старшого), щоб засвоїти монументальне малярство й темперову техніку. А що був проворний, швидко збагнув стиль і техніку виконання поліхромії та іконографії княжої доби. Тому митрополит Андрей Шептицький доручив йому скопіювати старі портрети українських владик XVII-XVIII ст., що находилися на Волині та в монастирі ОО Василіян у Вільні.

За стипендією митрополита Андрея Дядинюк виїхав у Західну Европу для поглиблення малярських студій. Спершу копіював архітвори раннього ренесансу, зокрема Фра Анджеліка в музею у Фльоренції, в Італії, згодом у Німеччині, в Дрезденській галереї, потім студіював монументальне малярство в Консерваторії мистецтва й промислу в Парижі. Проте найбільшою школою для Дядинюка було копіювання архитворів Леонарда да Вінчі, Ботічеллі, Рубенса й Рембрандта, що від них Дядинюк засвоїв знання

композиції та збагнув секрети малярських технік. В Парижі Дядинюк збагнув майже всі модерні стилі й течії та зумів деякі елементи використовувати у своїй творчості. Риси конструктивізму він застосував у графіці (обкладинка до збірки поезій Е. Маланюка „Земля й залізо" і т. д.), а подекуди й застосовував техніку коляжу. Від 1931 р. Дядинюк працював у Львові, виявлявся в портреті, в реклямовій графіці та якийсь час вів школу релігійного малярства в монастирі Студитів у Львові. Коли йде про стильові риси мистця, він був незалежний, бо впливи Новаківського йому не заважали, хіба що помітні виразніші впливи Холодного в його монументальних творах.

В тому ж періоді Дядинюк закінчив успішно кілька великого формату пано-декорацій для Божого Гробу в церкві Успення Богородиці у Львові, що їх не вспів закінчити Холодний. Проте, найвартісніші твори із львівських часів Дядинюка, це „Володарі України княжої доби" — кільканадцять композиційних портретів наших князів, в дусі старих іконографічних традицій, хоча з деякими модерними рисами. Цей же цикл виконаний в 1931-1932 рр. сміливим композиційним задумом і технічним виконанням — найбільше досягнення мистця. Згодом вийшов альбом під цим же заголовком. Дядинюка слід би вважати неовізантиністом, але низку інших творів він виконав у протилежному дусі, тому під стилевим аспектом Дядинюк контроверсійний мистець.

Василь Дядинюк
Князь Ігор (914-946)

Ольга Дядинюк: Плач Ярославни (1948)

Василь Дядинюк: Княгиня Ольга (946-960)

Він знаменито збагнув візантинізм, зокрема в монументальних творах, що виразно помітно в монументальній іконі „Успення Богородиці" з 1932 р., для церкви у Страдчі, біля Львова, та в проєктах церковних поліхромій. В цих найбільше творчо продуктивних часах Дядинюк створив низку портретів різними техніками, як „Митрополит Андрей", „Княгиня Ольга", „Муза мистецтва", „Легінь з Криворівні" та інші. Між його творами із станкової графіки найзамітніші композиції портретів гетьманів: „Богдан Хмельницький" в овалі, з усякими аксесуарами та інсигніями, дуже вдалий під композиційним оглядом і трохи споріднений із стилем козацького барока. „Гетьман Іван Мазепа" теж в такому дусі, але не надто вдалий, з уваги на банальний вираз обличчя і трафаретний одяг. Тоді Дядинюк виконав теж низку ілюстрацій та обкладинок до українських видань.

Проживаючи в Коломиї, Дядинюк виконав ряд портретів і працював над проєктом поліхромії церкви в Городку біля Львова, разом з мистцем М. Дмитренком, з доручення митрополита Андрея, але не був здійснений в поліхромії. В Коломиї Дядинюк не вів своєї школи, навіть не давав приватних лекцій. Тоді почав тяжко хворіти, якийсь час лежав у коломийському шпиталі, а втікаючи перед московськими полчищами, помер у Відні 21 січня 1945 року. Без найменшого сумніву, в особі Василя Дядинюка українське мистецтво втратило талановиту і яскраву індивідуальність.

Він не створив своєї індивідуальної мистецької мови, навіть самобутньої манери, проте, завдяки великому талантові й бистрому орієнтаційному хистові, зайняв виразну позицію в українському мистецтві між двома світовими війнами. А коли брати до уваги, що він умів досконало знайтися в кожній добі мистецтва та в кожному стилі, від візантинізму через барок і клясицизм, до чистого реалізму, навіть натуралізму, а в додатку ще й наймодерніших течій, Василя Дядинюка слід уважати за одного з найвизначніших наших еклектиків, що дав поважний внесок у скарбницю нашого мистецтва.

Треба тут сказати теж про його дружину **Ольгу Дядинюк,** з Козакевичів, теж визначну мисткиню-малярку, яка співпрацювала з чоловіком та ділила з ним долю й недолю. Вона народилася в 1903 р. в Самборі, в 1912-1918 рр. вчилася в ліцею в Люцерні у Швайцарії, потім склала іспит зрілости в українській гімназії в Самборі. В 1924 р. Ольга Козакевич вступила до мистецької школи О. Новаківського у Львові і сприймала спочатку всі „істини" у формі постімпресіонізму. Їздила разом з Новаківським і його школою в Карпати, зокрема до Космача й брала участь у виставках школи у Львові. Проте Новаківський не звертав особливої уваги на рисунок, він був неперевершеним кольористом, тому Ольга в 1927 р. перейшла до рисункової групи відділу архітектури Львівської політехніки. Закінчила курси в 1932 р. Але ще в 1930 р. вийшла заміж за Дядинюка, що вже мав великий досвід у різних стилях і малярських техніках. Отже під впливом

чоловіка Ольга скристалізувала свою мистецьку мову, зокрема у візантинізмі з деякими модерними рисами.

Тоді намалювала низку картин з релігійною тематикою, між ними „Благовіщення" для митрополита Андрея, що находилася в каплиці Св. Духа при Українській богословській академії у Львові. Створила картину на мітологічну тему „Гермес, Орфей та Евридика" й виконала низку ілюстрацій до творів М. Гоголя („Ніч перед Різдвом" тощо). Проживаючи з родиною в Коломиї в 1941-1944 рр. Ольга Дядинюк не мала відповідної атмосфери для творчости, мусіла працювати в одній установі, зокрема в часі хвороби свого чоловіка.

Коли по його смерті опинилася в Німеччині, в Оберсдорфі, а згодом в таборі скитальців у Міттенвальді в Баварії, почався новий етап її творчости. З 1946-1949 рр. походять її твори „Свята Ольга" й прекрасна композиція „Плач Ярославни" — у стилізації українського візантику. В цій же картині мисткиня зобразила найсильніший і найвимовніший момент епосу „Слово о полку Ігоревім". Була активною членкою „Спілки українських письменників, мистців і науковців" у Міттенвальді, що її заснували й вели увесь час проф. Василь Лев, письменниця Дарія Ярославська й мистець Іван Кейван.

В Америці, куди мисткиня переїхала в 1949 р., створила композиції „Св. Юрій, Діва й Семиголов", „Княжі лови" й „Шестикрилець" теж у дусі української візантики. Вони видержані в композиції й надзвичайно згармонізованому кольориті, не кажучи вже про перфектний рисунок, а „Велика княгиня свята Ольга" нагадує вірно ікону доби Київської держави. Ольга Дядинюк ґрунтовно простудіювала історію Княжої України, тому вірно відтворила теж об'єкти архітектури та всякі деталі тієї світлої доби, тобто її духовість.

В останніх роках Ольга Дядинюк працювала над картинами на тему „Лісової Пісні Лесі Українки й на інші теми. Вона наскрізь оригінальна малярка і своїми творами значно збагатила українське мистецтво.

Її ровесницею є малярка **Марія Сельська** з роду Райх (мабуть, з німецьких колоністів), народжена в 1903 р. в Коломиї. Студіювала малярство спершу в Академії мистецтв у Кракові (1924-1925), згодом у Віденській академії (1926-1927), вкінці в Модерній академії в Парижі (1928-1930). Творчо працювала у Львові, разом із своїм чоловіком Романом Сельським і брала участь у виставках АНУМ. Залишилася у Львові під московсько-большевицькою окупацією. Ранні твори Марії Сельської були виразно позначені рисами крайнього модернізму Західної Европи, зокрема Парижу, тобто кубізмом, конструктивізмом і т. п., проте в совєтській дійсності мусіла допасуватися до соцреалізму. Найзамітніші її твори з 1939-1968 років: „Дівчина", „Леся Українка", „Гуцульський пейзаж", „Гуцульський натюрморт", „Мальви", „Збір винограду", „Скрипаль О. Криса" й інші, в дусі цього ж соцреалізму.

Одним з найвидатніших наших мистців є **Михайло Мороз,** пов'язаний з Коломиєю тільки великим сантиментом, хоч походить з Галицького Поділля. Проте він довший час проживав і творив у Космачі на Гуцульщині, що адміністративно, тобто механічно належала до Коломийської округи. Михайло Мороз народився в 1904 р. в селі Пліхові на Бережанщині, в селянській родині. В 1924 р. вступив до мистецької школи О. Новаківського у Львові і навчався в ній до 1928 р. Був одним з найбільш улюблених учнів Новаківського, спочатку сприйняв його стиль — постімпресіонізм і щорічно їздив з ним на мистецькі екскурсії до Космача. Брав участь у всіх майже виставках учнів школи О. Новаківського, між ними і в Коломиї, коли виставку влаштовано в 1931 р. в залях Народного дому. Із своїм вчителем Мороз тримав тісні зв'язки аж до його смерти, з ним теж їздив до Італії.

Як талановитий пейзажист, Михайло Мороз виявився вже у „Виставці студій" школи О. Новаківського у Львові в 1926 р. Крім його етюдів гуцулів і гуцулок, глядачі звертали особливу увагу на цикл водоспадів („Водоспад Пруту в Яремчі" і т. п.), види на Чорногору, на пейзаж „Річка Пістинька" та низку інших пейзажів з Карпат. На стипендію митрополита Андрея Шептицького Михайло Мороз поїхав до Парижу й удосконалював малярський талант в „Академії мистецтва й промислу" в проф. Мань. Вернувшись на рідні землі, Мороз жив і творив у Львові й брав участь своїми творами в багатьох виставках. Ще в 1931 р. брав участь у виставці УТПМ у Львові, від 1932 р. у виставках РУБ — мистецького об'єднання, що гуртувало кол. учнів школи Новаківського, у виставках АНУМ та в „Ретроспективній виставці українського мистецтва" у Львові в 1935 р. В часі першої большевицької окупації Михайло Мороз, проживаючи в Космачі, брав участь своїми творами в Києві та в Москві.

Після втечі московсько-большевицьких зайдів із західноукраїнських земель, коли у Львові постала Спілка українських образотворчих мистців, Мороз чарував глядачів на виставках Спілки передусім творами на гуцульські теми, як „Водохрищі", „Весна", „Ріка", „Розтоп", „Гора Брусний", „Довбушівські звори", „Опустіла оселя", „Присмерк", „Церква", „Космач", „Село Річка", „Ранок" тощо. Зокрема під кольористичним аспектом і настроєм його незрівняні композиції: „Лісова пісня", „Вечірня дума", „Тужна пісня", „Гуцульські орли", „Гуцульське весілля" й композиційні портрети „Гуцулка Параска", „Синя чічка" та „Княгиня". На всю ширінь свого малярського таланту, зокрема в пейзажі, Мороз виявився на скитальщині в Німеччині, коли в Мюнхені постала УСОМ і мистець став одним з перших і найактивніших членів. Брав участь у всіх виставках УСОМу і з тих часів походять його твори „Хімзе", „Перед бурею", „Весна", „Каштани", „Гірський пейзаж", „Кенігзе", „Кітловина Інну", „Вечір над Інною", „Над тихим потоком" та низка інших пейзажів з Баварії, а з портретів найвартісніший „Моя дружина". Теж намалював низку квітів.

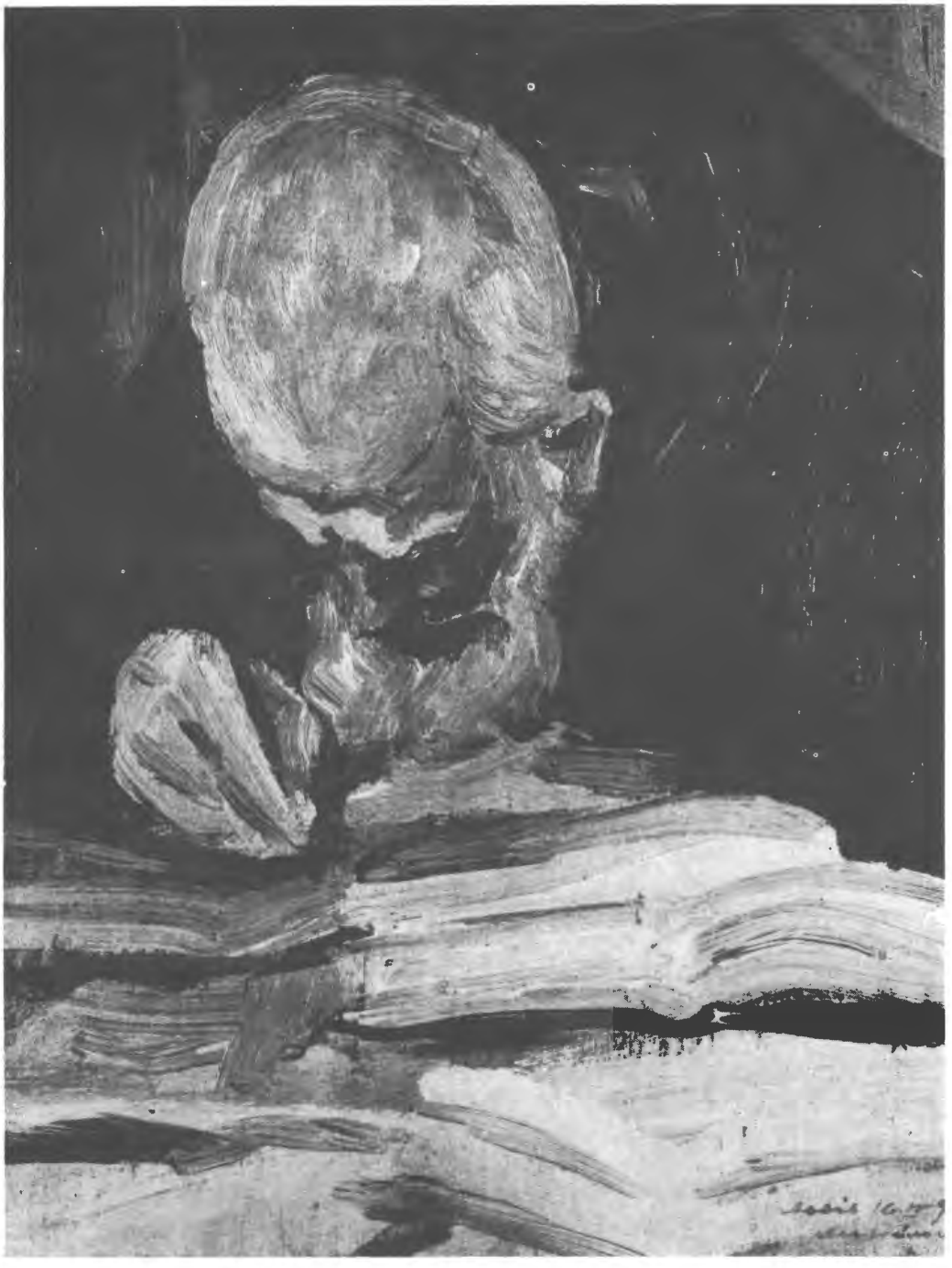

Михайло Мороз. „о. Ігумен Климентій Шептицький при праці"
олія, 1937 р., Львів.

Коли Михайло Мороз протягом десятиріч уважав ментором для своєї творчости О. Новаківського, шукаючи своєї індивідуальної мистецької мови, він щораз більше віддалявся від свого вчителя. Це яскраво виявилося на скитальщині в 1945-1949 рр. Хоч він в основі імпресіоніст, його твори вже позначені виразною самобутністю, зокрема в кольориті. Він створив своєрідну кольористичну симфонію, тому слід Мороза розглядати як поета кольору.

В 1949 р. він еміґрував до Америки, осів у Ню Йорку й від тоді почався новий, останній етап його творчости. Незважаючи на крайнє матеріялістичні будні, Мороз фанатично віддається мистецькій творчості, наче священодіє. Його пейзажі з цього етапу: „Ріка Езоп", „Захід сонця", „Осінь", „Потік", „Водоспад з Канади", „Ранок", „Весна", „Церква в Гантері", цикл пейзажів з Кетскільських гір, зокрема 50 пейзажів з околиць Риму, коли мистець перебував більш року в Патріярха Йосифа, це неоціненні перлини не тільки українського, але й европейського та американського мистецтва, Мороз „вийшов з української школи імпресіоністів та досягнув свого індивідуального стилю й виразу, особливо в галузі краєвиду", писав В. Січинський.

Проте всупереч загальній опінії, яка уважає Михайла Мороза виключно пейзажистом, що „вивів український кольоритно-симфонізований пейзаж на світову арену" (М. Осінчук), він теж визначний портретист, навіть таким себе уважає. Крім портретів митрополита (Слуги Божого) Андрея, Патріярха Йосипа, єпископів Коциловського й Нярадія, отамана Н. Гірняка, през. С. Витвицького, портретів колишніх УСС-ів („Ганна Дмитерко"), М. Мороз створив низку портретів своєї родини — дружини Ірини, сина Ігоря, „Портрет матері", „Автопортрет" тощо, портрети українських письменників, журналістів, музик та сценічних акторів — разом виконав біля 200 портретів. Вони мають і матимуть постійну вартість не тільки прикметами своєрідного імпресіонізму в кольорах та вірною передачею зовнішности портретованих, але й глибоким психологізмом.

Творча продуктивність Михайла Мороза подивугідна, і його творчий доробок налічує коло три тисячі творів, отже — кольосальний вклад у скарбницю нашого мистецтва. Його твори розсіяні майже по всьому світі — безліч їх залишилося в Україні, Московщині, Польщі, Німеччині та в Італії, зокрема в Римі — в Українському музею, в „Кімнаті Мороза" Патріярха Йосифа та в різних місцевостях Америки. Мороз — стихійний талант, і його визнали за одного з найкращих малярів-кольористів, зокрема пейзажистів европейської міри, не тільки українські критики, але й чужинецькі — німецькі, італійські, американські та інші. Мороз відданий мистецтву цілковито, і його творчість закінчиться аж з його смертю.

Наталя Стефанів: „Квіти" — олія, 1970.

Ровесницею Михайла Мороза є мисткиня-малярка **Наталія Стефанів,** народилися 1-го березня 1904 року в родині о. Андрія Завадського, пароха села Микитинець, Коломийського повіту. Ще ученицею учительської семінарії у Львові вчилася малярства в Олени Кульчицької й Осипа Куриласа. Закінчивши семінарію в 1923 р., вийшла заміж за полковника УГА й армії УНР Гната Стефанова, який теж очолював консулят ЗУНР в Ужгороді. Наталія проживала з родиною в Карпатській Україні, згодом у Відні й вернулась до Львова аж за німецької окупації. В 1943-1944 рр. вона вчилася в Інституті народньої творчости та в Українській образотворчій студії, спеціялізуючись в декоративному малярстві та в кераміці. Працювала як декораторка в українських театрах в Галичині, а від 1945 р. жила якийсь час у Німеччині. Тоді й виявлялася в станковому малярстві.

В 1949 р. Наталія повдовіла, виїхала до ЗСА й поселилася в Льос Анджелесі, де працювала в малярстві й кераміці і виставляла свої твори.

В 1953 р. переїхала до Філядельфії і з того часу починається новий етап в її творчості. Як членка ОМУА вона включилася в мистецьке життя Філядельфії. В 1955-1961 рр. студіювала комерційно-декоративне мистецтво і протягом років викладала кераміку в Українській мистецькій студії.

Свої твори Наталія Стефанів виставляла ще в Льос Анджелесі, потім на виставках Літературно-мистецького клюбу в Ню Йорку, на виставках ОМУА у Філядельфії, у виставці жіночої творчости та в інших.

Твори Наталії Стефанів позначені реалізмом з деякими рисами імпресіонізму. Основна її тематика, це пейзажі й натюрморти переважно з квітами, хоч виявляється в архітектурних пейзажах і в портретистиці. Працює переважно олійною технікою, хоч деколи вживає темпери й пастелі.

Найвартісніші її твори — цикл пейзажів: „Кипарисовий город", „Сади", „Річка", „Краєвид" із скелями в центрі, дуже вдало скомпонований та виконаний чисто малярською технікою — широкими мазками пензля, „Озеро" з ніжною передачею дерев і багатими рефлексами у воді, „Ліс" — ляконічний пейзаж, що відзначається передусім гармонією та особливим настроєм, як теж „Берізки". Цей останній пейзаж притаманний субтельною стилізацією та сильними контрастами кольорів і світло-тіні. Тому належить до найкращих її творів зокрема тому, що в ньому найвиразніше пробиваються риси її самобутности.

Проте треба першенство признати її натюрмортам і квітам. В цій тематиці вона виявляє непересічний хист. Її цикль квітів, зокрема „Гірські квіти" з багатством кольорів, „Троянди" й „Квіти" — виконані з ніжним відчуттям ліній та кольорів, з найніжнішими їх відтінками й навіяні відповідним настроєм. Особливу вартість мають натюрморти, що промовляють сильною переконливістю, вірною передачею кожного елементу, композиційним укладом і чисто малярською технікою. Можна сказати, що мисткиня найвимовніше виявляється в натюрмортах. З архітектурних пейзажів

найзамітніші „Бавнд Брук", зокрема „Стара церква", що малярською фактурою виявляє Наталію як справжню малярку, а „Церква в Ґлен Спею" вірним схопленням архітектурних прикмет, оригінальною стилізацією дерев і контрастовими світло-тіневими вальорами належить до найвартісніших її творів цього роду.

„Школярка", „Хлопчик з котом", „Моїй матері" й „Портрет А. Скамай" композиційним укладом, схопленням зовнішніх і духових рис та ніжним кольоритом, промовляють за нею як доброю портретисткою.

З керамічних праць Наталії Стефанів найвартісніші: „Амфора й колач" —

Наталя Стефанів: Ваза — станкова техніка.

комбінація червоної й кремової глини, що виконана станковою технікою, „Ваза" — відлив, підглязурна декорація, з дуже вдалою рослинною орнаментикою та вкомпонованням в неї павою, що підкреслює риси українського народнього мистецтва. В такому ж дусі „Свічник", „Макітра", „Лямпа", „Тарілка", „Збаночки". До цього теж належить „Композиція" — декорація англобами, пов'язана з керамікою своїм мотивом і незвичайно оригінальна. Керамічні вироби Наталії Стефанів відзначаються виразним стилем, формою, кольорами, оригінальною помисловістю й технічною майстерністю.

З Коломийщиною пов'язаний теж маляр-реаліст **Степан Стецiв (1905-1964),** що одружився з учителькою Ольгою Васкул з Березова Середнього. Там він учителював за першої московської окупації в 1939-1941 рр., а за німецької окупації був директором школи в Печеніжині, аж до виїзду на скитальщину. Народився в Добрівлянах на Дрогобиччині й після закінчення гімназії якийсь час вчився малярства у школі А. Терлецького в Кракові, а згодом в Королівській академії мистецтв у Ліежі в Бельгії. Закінчив педагогічний курс у Варшавському університеті і в 1934 р. отримав диплом вчителя рисунків та ручних робіт у середніх школах. На рідних землях важко було йому, як і кожному українцеві дістати посаду в середніх державних школах, тому С. Стецiв вчителював у польських гімназіях у Лодзі, аж до війни в 1939 р.

Від 1931 р. брав участь у виставках українського мистецтва: у виставці „Спокою" у Варшаві, в інших виставках, а в III виставці Спілки УОМ у Львові в 1942 р. брав участь олійними картинами „Ліс" та „Вівці на дорозі". Тоді в „Краківських вістях" Л. Федорович-Малицька відмітила: „Ліричне відчування природи, замітне у краєвиді „Вівці на дорозі". В ньому виступає велика м'якість у зображенні повітря та субтельність кольориту".

Степан Стецiв працював переважно олійною технікою, деколи пастелею та вуглем. В 1929-1943 рр. намалював багато картин, проте у списку за цей період налічуємо 21 картину — всі олійною технікою, одна вуглем. крім згаданих, найзамітніші — „Портрет братової Марисі", „Портрет дружини", „Портрет сина Ігоря", „Дама з лисом", „Дівчина у вінку", „Гуцулочка", „Селянка", „Орачі", що в них домінують краєвиди, „Симфонія Гуцульщини", „Зима" (краєвид з Печеніжина) й „Верба".

Опинившись з родиною на скитальщині в Австрії (в Ляндеку), С. Стецiв, хоч у злиденних матеріяльних обставинах, розгорнув свою творчу й педагогічну діяльність. Вів свою мистецьку школу й від 1946 р. виставляв свої твори на виставках ОУОМ в Ляндеку, Бреґенці та в Інсбруку, як теж на австрійських виставках. В цьому ж періоді виконав низку портретів, композицій та пейзажів і на особливу увагу заслуговують: „Портрет дружини", „Портрет чотиролітнього хлопця, „Портрет малої дівчини", композиції „Втікачі", „Партизани", „Пастух пасе вівці", „На ярмарку", „Коні тягнуть сани" та архітектурний пейзаж „Ляндек".

Переїхавши до Канади, осів спершу з родиною у Ванкувері Б. К. З тих часів походять його родинні портрети — дружини й синів Ігоря та Ореста, як теж ікони для української католицької церкви у Ванкувері — „Ісус Христос" та „Св. Йосиф з Ісусом". В 1952 р. Стецiв з родиною переїхав до Ст. Кетринс, Онт., де працював вчителем малювання в приватному каледжу, аж до смерти 10 листопада 1964 року. З цього ж періоду збереглося найбільше його творів — біля 40 експонатів. Між портретами знову бачимо портрет сина Ореста, „Автопортрет" дві ікони олією й пастелею „Божа Мати", композиції

„Похорони товариша", „Дівчата вертаються з поля", „Етап", з пейзажів „Ранок на селі" (Добрівляни), „Буря на морі", „Над озером", „Тиша над озером", „Над річкою", „Над водою", „Пленер" та низка інших. Намалював теж великий цикл квітів: „Айстри", „Гладіолі", „Рожі", „Півонії", „Мальви". Намалював теж низку сценічних декорацій та пробував сил у скульптурі (погруддя дружини й сина). Брав участь у виставках УСОМ в Торонті в 1954 і 1959 рр. та у світовій виставці українського мистецтва в Детройті в 1961 році. Творчі здобутки Степана Стецева досить поважні й різногранні. Маючи непересічний талант і солідну освіту, мав усі дані виразніше виявитися на тлі образотворчости, зокрема малярства. Хоч його твори виконані дуже солідно та за всіми законами рисунку й малярства, проте він не йшов на жодні експерименти, навіть не шукав своєї індивідуальної мистецької мови, тримаючись міцно основ Академії.

Степан Стецiв: Краєвид — олія.

Проте, чи не найбільшу славу для столиці Покуття придбав **Святослав Гординський,** обдарований різногранними талантами — маляра, графіка, поета, літературознавця й мистецтвознавця. Народився в 1906 р. в Коломиї, в родині педагога й літературознавця проф. Ярослава Гординського. Гімназійну освіту Святослав Гординський закінчив у Львові, а в 1924 р, вступив до мистецької школи О. Новаківського, що спочатку була відділом Українського таємного університету. Гординський швидко виявив свій великий талант і вже в 1926 р. на „Виставці студій", що в ній взяли участь 10 учнів школи О. Новаківського з 240-ма експонатами, зокрема етюдів з Космача, спроби портретів, пейзажів і натюрмортів Гординського, переконали глядачів про талант і ясне майбутнє юного мистця. Святослав Гординський — яскравий індивідуаліст ніяк не вміщувався в рамки стилю О. Новаківського, тому в 1928 р. для поглиблення студій поїхав спершу до Берліну, а в 1929 р. до Парижу. Спочатку студіював в „Академії Жуліян", вкінці в „Модерній академії" конструктивіста Ф. Леже.

В 1931 р. осів у Львові й розгорнув свою творчу та організаційну працю. Створив низку портретів, композицій, пейзажів і натюрмортів, виявлявся в графіці, зокрема книжковій та працював у комерційній графіці. Вже в першій виставці АНУМ в 1931 р., що в ній Гординський експонував 12 творів, між ними портрети композитора М. Колесси й мистця Р. Чорнія, цикл „Гуцульщина", „Дівчинка", „Легінь", „Біржа" й „Міст" він виразно виявив самобутню мистецьку мову. Цю його індивідуальну мову підкреслювали теж олійні й акварельні твори „Гуцул", „Довбуш", „Автопортрет" і низка акварель з Риму й Венеції, виставлені на „Ретроспективній виставці українського мистецтва" у Львові в 1935 р. Завдяки талантові й подивугідній інтуїції Святослав Гординський швидко й глибоко збагнув усі мистецькі стилі, а простудіювавши ґрунтовно старе українське мистецтво, зумів у своїх творах прекрасно поєднати елементи різних епох і в сполуці з елементами українського народного мистецтва, надати своїм творам індивідуальний творчий вираз.

Такий же творчий вираз помітний теж у графіці Гординського, що, як зрівноважений талант, добився успіхів дуже рано. Клясичними зразками можуть послужити обкладинки — „Архітектура міста Бардієва" В. Січинського, „Шестикрилець" К. Гриневичевої із вкомпонованням старої української плетінки, заставка до грамоти „Зарева" і т. д., оформлення журналів і календарів та ілюстрацій до всяких українських видань тих часів. На виставці графіки в Берліні (Штаатліхе Кунстбібліотек) в 1933 р. С. Гординський виявився своїми творами вже як завершений мистець. Тоді визначний німецький критик д-р Вольфґанґ Борн помістив статтю про Гординського в журналі „Ґебравхсґрафік" з 14-ма репродукціями його творів. Писав ось як: „Індивідуального виразу творам Гординського надає притаманна йому особлива манера, завдяки якій у його рисунках будяться до

Святослав Гординський — Гуцульські музиканти

нового життя традиційні елементи українського стилю. Специфічно східноєвропейський підхід до мистецтва без сумніву висловлений в його рисунках. Є там щось з кольорової яскравости народного мистецтва гуцулів, щось із суворости іконописців і якийсь особливий слов'янський вияв, одночасно могутній, але з ніжністю майже музикальної якости".

Святослав Гординський в цій же львівській добі виявив теж організаційний хист. Разом з П. Ковжуном і М. Осінчуком належав до трійки, що заснувала нове мистецьке об'єднання АНУМ (Асоціяція незалежних українських мистців) у львові в 1931 р. АНУМ була основана на професійному принципі, об'єднувала визначніших мистців, незалежно від їх стилів чи напрямків, залишаючи конкуренцію тільки на творчій площині. Стояла на всеукраїнських позиціях, відкидаючи регіоналізм. Основним завданням АНУМу було — відсвіжити застоялу атмосферу, нав'язавши тісні зв'язки з західноєвропейським мистецтвом — з творчістю модерних мистців европейської та світової слави, зокрема з „Паризькою групою" українських мистців. Заданням АНУМу було влаштовувати виставки і видання мистецьких публікацій. Протягом існування АНУМу до 1939 р. було 13 індивідуальних і збірних виставок у Львові, і перша з них виставка в 1931 р. була справжньою конфронтацією українського мистецтва із західноєвропейським, з понад 40-ка експонатами. В передмові до каталогу цієї виставки Гординський відмітив, що АНУМ зробила „...першу спробу україно-західноєвропейських мистецьких вимін" і показала її громадянству Львова й західних земель України. В 1932-1937 рр. виходив журнал АНУМ „Мистецтво", вийшло друком кілька монографій про українських мистців та збірник „Екслібріс".

Мистецька творчість Гординського тісно пов'язана з мистецтвознавством, що в нього він вклав велику наснагу. Працюючи в „Українському видавництві" не тільки писав статті на мистецькі теми, але й був автором монографій „Тарас Шевченко-маляр" і „Павло Ковжун", а вже на скитальщині написав монографію „Крук-Павлось-Мухин", був співредактором журналу „Українське мистецтво", що його видавала УСОМ у Мюнхені в 1947-1948 рр. і написав низку вартісних статтей. Брав участь у виставках УСОМу творами „Нотр-Дам в Парижі", „Катедра в Констанці", „Хімзе", „Краєвид з деревами, „Квіти" й натюрморти виконані вже на скитальщині в Німеччині. Працював далі над циклом „Народна ноша" та в книжковій графіці.

В 1947 р. Гординський прибув до Америки, як чітко окреслена мистецька індивідуальність. Передусім був організатором ОМУА (Об'єднання мистців України в Америці), був його ідеологом і протягом багатьох років головою. Творчої праці Гординський не перериває і виявився досі в портретах, композиціях і натюрмортах, як теж в оформленні українських видань та в

М. Радиш **Рік 1933 на Україні**

Працював далі в малярстві і виставляв свої твори на виставках ОМУА в Ню Йорку. Тоді створив багато пейзажів, урбаністичних мотивів і натюрмортів. Між ними на особливу увагу заслуговують „Гірський краєвид", „Пристань", „Фабрика", „Червоний дах", „море над вечір", „На пляжі", „Вуличка", „Над берегом", „Подвір'я", „Залізний шлях", „Бруклинський міст", „Рибальське побережжя", „Старе місто", „Фарма", „Стара пристань", „Міст Вашинґтона", „Буря" та цикль пейзажів без назви, переважно гірських і морських. Зокрема мистець мав схильність до міських мотивів та окремих архітектурних об'єктів. З його натюрмортів найвартісніші: „Антени", „Дзбан" та деякі інші, а з циклу квітів: „Тюльпани", „Гіяцинти" й „Водні лілеї".

Характеризуючи творчість мирослава Радиша загально, можна помітити імпресіоністичні риси в кольорах, а в рисунку деякі риси експресіонізму. Хоч твори станкового малярства Мирослава Радиша виразно індивідуалізовані, все ж слід йому дати першенство, як видатному театральному декораторові. Він виставляв свої твори в групових виставках ОМУА в Ню Йорку й Торонті,

З Коломиєю пов'язані чотири наші мистці-уродженці Снятинщини: Ярослав Лукавецький, Іван Кейван, Мирослав Радиш та Петро Ґреґорійчук. Декого в'яже мистецька творчість, інших навчання у школах або довше проживання в Коломиї.

Найтісніше пов'язаний з Коломиєю маляр **Ярослав Лукавецький,** народжений 1908 р. у Снятині, вчився в українській гімназії в Коломиї, і також у польській гімназії у Снятині. Ще в гімназії виявляв непересічний потяг до малярства і спершу вчився у мистецькій школі Терлецького у Кракові, а згодом студіював в Академії мистецтв на відділі малярства, до 1935 р. й докладно засвоїв основи рисунку та кольориту.

Осівши в Коломиї, Ярослав Лукавецький виявлявся в портреті, пейзажі, іконографії і в декорації сценічних постановок. З портретів найзамітніші „Режисер Володимир Блавацький", „Письменник Андрій Чайковський", „Артистка Іванна Біберович", „О. Йосип Проць" та інші, а з ікон „Св. Йосафат" для церкви св. Михайла в Коломиї. Брав участь у „Ретроспективній виставці українського мистецтва" у Львові в 1935 р. творами „Портретна студія" і „Мертва натура". В 1936 р. Лукавецький влаштував індивідуальну виставку своїх творів і в тому ж році виконав декорації для оперетки В. Павлусевича „Дівча з Маслосоюзу". Намалював низку пейзажів з Карпат, зокрема з Яремча й деякі з них находилися в „Українському народному музеї „Гуцульщина" ім. о. Й. Кобринського в Коломиї. З того часу аж до другої світової війни Лукавецький вів свою мистецьку школу в Коломиї, що мала певні успіхи. Виявлявся добрим педагогом і давав своїм учням солідні основи рисунку й кольориту. Зокрема підкреслював кольорит і підготовляв учнів на малярів. хоч сам був добрим рисівником, графіки у своїй школі не викладав і ставився до неї майже з погордою. Примат він клав на малярство.

В часі першої московсько-большевицької окупації Лукавецький в 1939-1941 рр. працював в Інституті народної творчости у Станиславові, а за німецької окупації вчив малювання в українській гімназії у Станиславові. Не був членом Спілки українських образотворчих мистців і не брав участи у виставках. За другої московсько-большевицької окупації залишився у Станиславові, а згодом переїхав до рідного Снятина, де вчив малювання в середній школі. Досі не вдалося дізнатись докладно про його життя, зокрема про творчість, бо ні в совєтському виданні „Історії українського мистецтва, ні в „Словнику художників України", а навіть в каталогах виставок в УССР прізвища Лукавецького немає. Хоч його твори в основі реалістичні з деякими рисами імпресіонізму, то він міг дуже легко допасуватися до московського соцреалізму. До того він ще й під політичним аспектом був крайнє лівих переконань, включно з комунофільством, проте, незважаючи на ці сприятливі компоненти, він не зробив „кар'єри", хоч зробили її далеко слабші мистці. Можна хіба здогадуватися, що Лукавецький мусів глибоко розчаровуватися в московсько-большевицькому режимі, тому як мистець занидів зовсім.

ілюстраціях. Найвартісніші: „Автопортрет" („Безконечність і я"), „День творіння" — твори глибоко символічні, „Венеція", „Катедра в Чефалю, (Сицилія"), „Дівчинка", „Осінь", „Мушлі" тощо, проєкти вітражів та цикл натюрмортів. Виконав низку оформлень українських видань та працював в ілюстрації дитячих видань-казок й оповідань („Як зла цариця предоброю стала" І. Наріжної, „Півник та курочка" Н. ЗАбіли та ін.) та низку ілюстрацій до дитячого журналу „Веселка".

Проте в цьому американському періоді Святослав Гординський щироко виявляється в монументальному малярстві — в поліхромії церков. В Америці виконав кільканадцять поліхромій українських та чужинецьких церков у самобутньому стилі, що поєднує старі візантійські традиції з модерним розумінням форми — тобто створив певну синтезу стилю. Найвидатніші його мальовила, це Академія св. Василія Великого й монастир СС. Місіонерок у Стемфорді, церква св. Володимира в Елізабеті, св. Івана в Джанставні, св. Миколая у Форд Сити, св. Миколая в Чікаґу й такі поліхромії церков у Детройті, Вашінґтоні, Пітсбурґу й ін. А вже верхів'ям монументального малярства Гординського слід уважати мозаїку Святилища Патріяршої катедри св. Софії в Римі та мозаїку „Хрещення України" в церкві св. Володимира й Ольги в Чікаґу, при співпраці мистців Б. Макаренка й М. Білинського. Виконав теж низку ікон та проєктів іконостасів для церков в Америці й Канаді. В Ню Йорку веде свою студію візантійського мистецтва і в зв'язку з чим відбув кілька подорожей до Греції, Італії та на Близький Схід. Він є автором багатьох статтей на мистецькі теми, рецензій, передмов до монографій „Олександер Архипенко", „Віктор Цимбал", „Петро Андрусів" тощо) та їх редактором. Різногранний і зрівноважений талант Святослава Гординського, це справжній унікат на тлі української образотворчости. Останньою його працею в мистецтвознавстві, це монографія „Українська ікона 12-18 сторіччя", видана українською мовою та в перекладах на англійську й німецьку мови. Праці Гординського знаходимо в Енциклопедії українознавства та в різних чужинецьких енциклопедіях.

Мистецьку славу Коломиї підніс видатний мистець-декоратор **Мирослав Радиш,** що зв'язаний із Снятинщиною тільки місцем народження. Народився в с. Ілинцях Снятинського повіту, в родині залізничника. Згодом його батьки поселилися в Коломиї, де він закінчив українську гімназію, в 1934-1937 рр. вчився у „Школі малярства й декорації" в Познані, а в 1937-1939 рр. студіював на Відділі декорації й архітектури університету у Вільні.

В 1940-1944 рр. Радиш виявився на всю широчінь як театральний декоратор, що оформив багато вистав Володимира Блавацького у Львівському оперному театрі. Декорації Радиша були не тільки творами професійного декоратора, яких в останіх роках за Польщі в нас бракувало, але й безконкуренційні. Театрального будинку у Львові до того часу не було, й

наші театральні групи „Театр ім. Тобілевича", „Заграва" й інші як мандрівні, ніяк не могли спромогтися на фахові сценічні декорації, а в додатку й важко було їх достосувати до різного розміру провінційних сцен, часто в дуже примітивному оточенні. Тому декорації Мирослава Радиша на сцені справжнього театрального будинку у Львові, це була нова доба в театральному мистецтві західноукраїнських земель й дорівнювала не одному західноевропейському театрові.

Радиш оформив низку постановок В. Блавацького: драм, опер, опереток та комедій, що з них найзамітніші: „Кармен", „Травіята", „Фавст", „Мадам Батерфлей", „Низини", „Продана наречена", „Тріюмф прокурора Дальського", „Ріка" й „Дружина" М. Гальбе (в постановці реж. І. Іваницького) та низка інших. Проте, найбільшим досягненням М. Радиша були декорації до „Гамлета" В. Шекспіра, в постановці реж. Йосипа Гірняка, конгеніяльно достосовані до твору Шекспіра. „Гамлет" мав великий успіх і йшов на сцені Оперного театру протягом усієї осени 1943 р., а Радиша визнали найвидатнішим декоратором. Втікаючи перед московсько-большевицькою навалою, Мирослав Радиш затримався на Словаччині, в 1944-1945 рр. працював декоратором Братиславського театру й виявив свій хист перед чужинцями. В 1945-1950 рр. він жив у таборі скитальців в Авґсбурґу, згодом Ляйпгаймі і працював декоратором Ансамблю українських акторів під керівництвом Володимира Блавацького. Тоді оформив „Мину Мазайла" й „Народного Малахія" М. Куліша, „Ворога" та „Ордер" Ю. Косача, „Степового гостя" Б. Грінченка та інші, у крайнє невідрадних моральних і матеріяльних умовах. У воєнній і скитальській добі він оформив понад 20 п'єс, 12 опер і 5 опереток, отже його досягнення досить великі.

Другою, теж яскравою сторінкою Мирослава Радиша, це станкове малярство олійною й акварельною технікою. На виставці Спілки українських образотворчих мистців у Львові, якої був членом, виставлені були його чотири картини: „Львівський париж", „Вид на св. Юра", „Виленське озеро" й „Полукіпки" з чисто-малярським підходом — грубою фактурою й підкресленням кольориту. Ці картини зраджували Радиша, як декоратора. В часах скитальщини в Авґсбурґу й Ляйпгаймі він створив низку станкових творів: пейзажів, урбаністичних мотивів і натюрмортів олією, акварелею й ґвашем, а також низку жанрових картин і виставляв їх на „Виставці переміщених осіб" у Мюнхені в 1947 р., на виставках УСОМ, якої був членом від її заснування та брав участь у фестивалі „Тиждень української культури" в Реґенсбурґу. Найвартісніші твори Радиша з тих часів, це „Після бомбардування", „Будують шлях", „Осінній пейзаж", „Старе подвір'я", „Катедра св. Ульріха в Авґсбурзі", „Реґенсбурґ", „Вацман", „Над рікою", вартісні передусім кольоритом.

Переїхавши до ЗСА й осівши в Ню Йорку Радиш оформив декілька сценічних вистав реж. Йосипа Гірняка й вів власну мистецьку студію.

Останній з уродженців Снятинщини, який з Коломиєю пов'язаний тільки школою, як і Михайло Черешньовський, це **Петро Ґреґорійчук.** Народився 1914 р. у Видинові Снятинського повіту, в селянській родині. Змалку виявляв хист до різьби, тому спочатку вчився чотири роки прикладної різьби у Школі деревного промислу в Коломиї, а в 1932-1937 рр. вчився в Мистецько-промисловій школі (Школа Штук Здобнічих і Пжемислу артистичнеґо) в Кракові. Ґреґорійчук мав усі дані виявитися в скульптурі, але він перекинувся на малярство і в 1938-1939 рр. студіював малярство в Академії мистецтв у Варшаві. Його скульптурна праця — нагробок на могилі дружини Й. Аронця у Видинові вимовно доказувала, що Ґреґорійчук в цій галузі міг мати далеко краще мистецьке майбутнє, ніж в малярстві.

В часі першої московсько-большевицької окупації західних земель України, 1939-1941 рр. Ґреґорійчук, разом з І. Кейваном, працював у Снятині, малював портрети совєтських герштів і вчив малювання (фактично креслення) у Снятинській середній школі. За німецької окупації працював учителем-графіком у Психотехнічному інституті у Львові та виявлявся творчо у станковому малярстві. Виконав низку портретів, жанрових і побутових композицій із селянською тематикою з околиць Снятинщини, зокрема з рідного села Видинова. Особливо вартісний його цикл квітів, під композиційним і кольористичним аспектами, переважно олійною технікою. Ґреґорійчук вперше дебютував творами на III виставці Спілки українських образотворчих мистців у Львові в 1942 р., що між ними вирізнявся портрет жанрового характеру „Пані Стефа" особливо кольоритом.

Петро Ґреґорійчук залишився під московсько-большевицькою окупацією у Львові і здобув деякі успіхи в совєтському мистецтві, виконавши низку портретів, жанрових композицій та пейзажів у дусі соц.реалізму. Його твори позначені рисами соц.реалізму і співзвучні з „лінією" ком.партії, як напр.: „Портрет А. Манастирського", „Портрет Івана Севери", „Портрет Володимира Патика" й інші, а композиції „Переорюють межі", „Свято в Карпатах", „Вирішальний день", „Народні музиканти", „Побратими", „Музики", зокрема „Іван Франко читає робітникам політичну економію" незначний епізод з громадської й політичної діяльности Франка кінця 70-их і початку 80-их рр., коли він був ще соціялістичних переконань. Хоч Іван Франко в 90-их рр. відійшов від соціялізму, все ж московські большевики виловлюють найдрібніші факти, щоб зобразити Франка як правовірного соціяліста, навіть з тенденціями до комунізму. Це доказує, що Петро Ґреґорійчук перевиховався, хоч краще сказати, „перевиховало" його НКВД на московський копил, як і багатьох інших мистців у т. зв. УРСР. Ґреґорійчук зробив певну „кар'єру" в образотворчості в УССР, навіть увійшов у совєтську „Історію українського мистецтва" (том п'ятий, 1967) та в „Словник художників України" (ст. 65). В Україні в жахливих духових і фізичних умовах, окупанти „змололи" неодного нашого талановитого мистця, отже

Петро Ґреґорійчук, це одна з безчисленних жертв нещадного духовного етноциду московських большевиків над українським народом, зокрема над її духовою елітою.

Марка'нтною **постаттю** в Коломиї 30-40-их рр. була **Ксеня (Оксана) Кічура (1912-1969),** заміжня Кубранович. Народилася в Коломиї, в родині поета Мелетія Кічури, який після визвольних змагань залишився в Наддніпрянщині, виявлявся якийсь час у поезіях УССР, **в часах „єжовщини"** був ліквідований органами ҐПУ, разом з іншими українськими письменниками.

Після закінчення української гімназії „Рідної школи" в Коломиї, Ксеня пробувала безуспішно дістатися до Акалемії мистецтв у Кракові в 1930 р. Початки мистецької освіти вона дістала від коломийського маляра поляка Бінькевича. В 1931 р. вона виїхала до Франції, спочатку вчилася рисунку й малярства у Вищій мистецькій школі в Монпеліє. В тій школі дістала основи малярства і графіки, спеціялізуючись в портретистиці й декорації. Якийсь час перебувала в Парижі, а на життя заробляла лекціями німецької й латинської мови.

Вернувшись до Коломиї, Ксеня почала виявлятися в малярстві й графіці, а що була обдарована теж музичним хистом, початки фортепіяну дістала від своєї матері, згодом закінчила філію Музичного інституту в Коломиї, врешті закінчила Музичний інститут ім. **Лисенка** у Львові в 1938 році.

Ксеня Кічура, вкладаючи однакову наснагу в образотворчість і музику, роздвоїлася й хоч мала велику амбіцію вибитися понад пересічність, діпняла тільки пересічного рівня, як у малярстві, так і в музиці. Працювала різною технікою — олією, акварелею, ґвашем і тушем в портреті, символічних композиціях, в натюрмортах, в реклямі, навіть в монументальному малярстві та в іконографії, отже діяпазон її творчости був досить широкий.

Розглянувши твори Ксені Кічури, почавши від 1934 до 1947 рр., слід нам впевнитися, що вона ввесь час експериментувала й шукала себе; не тільки самобутньої мови, але й визначення у вужчій спеціяльності. Вона свідомо оминала клясичні форми під вливом тодішнього французького модернізму, хоча уміла виконати, передусім портрети, в дусі імпресіонізму, навіть реалізму. З олійних портретів Ксені з таким ж рисами є „Портрет Дарії Сатурської", а з рисами імпресіонізму „Портрет мужа" й „Автопортрет". Мабуть, в тому ж характері був „Портрет Софії Русової" з 1936 р., який не зберігся. Ксеня вміла вдало схопити зовнішній характер портретованих в рисунку й кольориті, а також відзначити їх внутрішню психологічну сторінку, отже могла виробитися на добру портретистку, якби була зосередилася в цій ділянці. Її олійні натюрморти („Натюрморт з книгами і дзбанком", „Рожі" й ін.) виконані свобідно й широкими мазками пензля, отже справжньою малярською технікою, а етюд „Коні" позначений динамічністю, з уваги на схоплення шаленого руху (бігу). Все ж олійні праці Ксені в більшості

незакінчені й викликують враження етюдів, хоча в них виразно пробивається малярський талант.

З її графічних праць помітні ґваші „Гуцул" і „Гуцулка" задовільно скомпоновані та з вірною передачею гуцульської етнографії. В них виразно помітні риси експресіонізму. Ксеня виявляла талант до графіки, не так під технічним оглядом, як своєю буйною творчою помисловістю й оригінальністю. Найвартісніші її праці з цієї галузі: „Чорний крук", повні символіки, і два варіянти „Втрачений час", реклямові ескізи „Лювр" (плякат) та „Балерина" — елегантна постать з ґраціозними рухами. Теж оригінальний „Екслібрис". Всі вони оригінальні, проте не творять цілости під стилевим оглядом, бо Ксеня увесь час була у стадії шукання себе.

За німецької окупації Ксеня в 1941-1943 рр. працювала декораторкою в українському театрі І. Когутяка в Коломиї й оформила низку вистав, між ними „Циганського барона", „Тріюмф прокурора Дальського" й „Украдене щастя", хоч її декорації були досить мляві. В 1943 р. вийшла заміж за кооператора Р. Кубрановича і з того часу виступає під цим же прізвищем.

Ще в 1937-1939 рр. Ксеня працювала в монументальному малярстві та в іконографії. Тоді розмалювала церкву в Шепарівцях і відреставрувала поліхромію старої (з 1587 р.) дерев'яної церковці Спаса в Коломиї, виконала для цієї церковці запрестольну ікону Божої Матері і таку ж ікону для церкви в Солотвині на Богородчанщині. В березні 1944 р. Ксеня з чоловіком подалися на скитальщину, жили спочатку в Штрасгофі, потім у Східній Німеччині, де захопила її совєтська армія з нероздільним НКВД.

Вернувшись „на родіну" в 1945 р. Ксеня працювала в артілі „Картонажник" в Коломиї до 1948 р. і виявлялася творчо. З тієї доби походять згадані портрети — „Портрет мужа" й „Автопортрет" та запрестольні ікони Ісуса Христа й Божої Матері для Церкви в Ланчині, в Делятиншині. Ці ікони занадто стандартні й нагадують такі ж ікони О. Куриласа, хоч далеко гіршої мистецької якости. В 1948 р. Ксеня перекинулася на музику, спершу вчила ґри на фортепіяні в Музичній школі в Косові, а від 1950 р. аж до своєї смерти в 1969 р. викладала фортепіян у Музичній школі в Коломиї. В малярстві й графіці Ксеня не виявила своєї самобутности, навіть своєї манери, не кажучи вже про стиль. Вона тільки показала свій талант і змагання до себевияву. І хоч мала всі дані — непересічний талант, сильно розвинений інтелект і вроджену мистецьку культуру, не осягнула бажаної мети. Вона не вміла зосередитися на якомусь одному стилі, в одній галузі, навіть у жанрі чи темі. До цього ще й роздвоїла свою творчу силу в музиці, отже не вміла підійти до себе із здоровим критицизмом, тому можна її вважати змарнованим талантом.

Не брала участи в жодній виставці творів українського мистецтва з амбіції, щоб не зазнати невдачі. Все ж вона, хоч і вклала мінімум у нашу образотворчість, залишила виразні сліди своїх змагань на тлі рідної Коломиї.

З Коломиєю тісно пов'язана малярка **Ольга Онищук** (пізніше заміжня Руденська), що народилася в 1913 р. в Добротові на Станиславівщині, в родині вчителя. Батьки переселилися до Коломиї, коли Ольга була ще малою дівчинкою. Талант до малярства вона виявила ще в народній школі в Коломиї й основи рисунку й малярства дала їй учителька Чубата. Ольга Онищук вчилася в Жіночій семінарії „Рідної школи", а коли в 1930 р. школі відібрали право прилюдности, вступила до приватної семінарії С.С. Василіянок у Станиславові й закінчила її матурою в 1933 р. В 1936 р. вона вступила до мистецької школи Я. Лукавецького в Коломиї, як одна з перших учениць, а що Лукавецький виявився добрим і солідним педагогом, Ольга Онищук, завдяки пильності й працьовитості, висунулася на перше місце між учнями Лукавецького. В 1938 р. відбулася в залі Народного дому персональна виставка її праць з мистецької школи Я. Лукавецького, що пройшла з певними успіхами. В 1939 р. Ольга перейшла до малярки Ірми Гляватої (польки чеського походження), з бажанням навчитися чогось нового, зокрема ознайомитися ближче з імпресіонізмом Краківської академії мистецтв, яку Глявата закінчила. Друга світова війна одначе не дозволила їй ширше виявитись. Працювала в різних урядах, а в 1942 р. вийшла заміж за мгра Теофіла Руденського, заступника голови УДК в Коломиї.

В 1944 р. Ольга доповнювала свою мистецьку освіту в перехідній мистецькій школі в Лабовій на Лемківщині, що в ній вчили корифеї нашого мистецтва, як В. Кричевський, С. Литвиненко, М. Бутович та Л. Перфецький. З цієї школи, що тривала дуже коротко, Ольга скористала дуже багато.

Переїхавши до Канади в 1948 р. Ольга осіла з родиною в Ст. Кетринс і як членка УСОМу в Канаді брала участь у першій виставці в 1957 р. в Торонті олійними картинами „Портрет Дозі", „Тюльпани", „Снігові кулі" й „Натюрморт" (овочі), що виконані солідно в рисунку й кольориті. Це був перший і останній виступ Ольги, бо в дальших виставках вона вже не брала участи, мабуть, із надмірної скромности. Зберігає досі праці, які виконала ше в Коломиї („Студентський парк", „Бози" тощо), а з канадського дорібку, крім згаданих, „Портрет дочки" та цикл квітів: „Петунії", „Маки", „Рожі", „Цинії" та ін. Твори Ольги Руденської в основі реалістичні, але з виразними рисами імпресіонізму. Хоч Ольга обдарована безсумнівним таланом до малярства, не здобула більшої популярности з приводу згаданої скромности та ще й тому, що, як і Ксеня Кічура, роздвоїлася між малярством і музикою. Студіювала теж в Музичному інституті ім. Лисенка (філії в Коломиї) і протягом десяти років спеціялізувалася в грі на скрипці, виступала в симфонічних оркестрах, між іншим, і в Ст. Кетринс, а це, без найменшого сумніву, значно ослабило її творчу наснагу в малярстві.

В останніх роках Ольга Руденська присвятилася писанкарству й виконує писанки з покутськими та гуцульськими мотивами, що з огляду на

композиційну помисловість, гармонію кольорів і технічне виконання, можна уважати їх майже шедеврами.

Розглянувши галерію образотворичих мистців Коломийщини хронологічно, тобто до кінця німецької окупації й до нашого „ісходу" з рідних земель у вільний світ, треба занотувати наймолодшого уродженця Коломиї, який вже в Америці приніс славу рідному містові і прославив Гуцульщину. Це **Богдан Божемський,** народжений в 1923 р. в Коломиї, в родині судового урядовця. Гімназійну освіту почав в Коломийській гімназії, а закінчив її у Львові. Мистецьку освіту почав у Мистецько-промисловій школі у Львові під керівництвом скульптора Сергія Литвиненка, що восени 1943 р. була підвищена до рівня академії, під офіційною назвою Вища образотворча студія. Ректором став Василь Кричевський, а в склад професорів входили найвидатніші особовості нашого мистецтва. Студія існувала до весни 1944 р., коли перед наступом большевиків професори й деякі студенти подалися на скитальщину до Німеччини й Австрії, між ними теж Богдан Божемський. Мистецьку освіту Божемський продовжував в Америці, куди прибув у 1946 р. Студіював у Купер Юніон Арт Скул в Ню Йорку, спеціялізувався в графіці та різних ґраверських техніках і закінчив студії в 1951 р. з великими успіхами й нагородами.

Божемський став членом ОМУА й американських мистецьких організацій та Літературно-мистецького клюбу в Ню Йорку. Виставляв свої твори на індивідуальних і збірних виставках на терені ОМУА, в галерії „Панорас" в Ню Йорку, у Вашингтоні, Бостоні, на Світовій виставці українського мистецтва в Детройті в 1960 р., в Монреалі, Торонті, Едмонтоні, Гайдельберґу в Німеччині. Його твори зберігаються в багатьох колекціях в Америці, Канаді та Европі. Він виявляється в різних техніках малярства й граверства, зокрема в дереворізі й дереворити.

Наймаркантніше,навіть подивугідне те, що він залишив рідні землі в молодому віці, зберігає міцно у своїй душі образи з рідних сторін, зокрема з Гуцульщини, з найдрібнішими деталями, коли йде про побут та етнографію. На особливу увагу заслуговують малярські твори й дереворізи Божемського з гуцульською тематикою, понад 30 картин: „Гуцул", „Гуцулка", „Пара гуцулів", „Група гуцулів", „Гуцульське подружжя", „Старий гуцул", „Дівчата під дзвіницею", „В неділю", „Три гуцули", „Гуцули в церкві", „Йордан", „Трембітарі" та низка інших, які з мистецького, етнографічного і побутового погляду, матимуть високу й тривалу вартість.

Неменшої вартости дереворізи Божемського — пейзажі, дерева й квіти, зокрема анімалістика, що доказує про велику любов мистця до природи взагалі. Пейзажі: „Під кінець літа", „Озеро Союзівки", „Осінні кольори", „Квітучі яблуні", „Ліс" та інші. З рослинною тематикою найзамітніші „Соняшники" (кілька варіянтів), „Берези", „Сосни", „Кукурудза", „Далії" і т. п., а з анімалістики „Сова" (кілька варіянтів), „Орел", „Котеня", „Портрет

лева", „Півень", „Поява в акваріюм" та інші. Всі вони зображені якнайвірніше, хоч у своєрідній стилізації. В малярських творах Богдан Божемський — сміливий кольорист, проте він належить до „чорно-білого світу", тобто до графіки й граверства, тому слід йому дати першенство у цьому „світі".

Його треба розглядати як одного з представників модерного митецтва, не в розумінні крайнього модернізму, включно з абстракціонізмом, бо його твори наскрізь сюжетні. Корінь творчости Божемського криється в реалізмі, проте підхід до певних об'єктів і стилізація їх позначені модерними рисами, зокрема експресіоністичними. Божемський трактує свої твори більш площинно з легкими натяками на тривимірність, якнайвірніше зберігає характер даного об'єкту, надаючи йому силу самобутньої стилізації. Найважливіше те, що Божемський, оминаючи всякі шабльони і трафарети, у своїх творах намагається висловлюватись щиро по-своєму, не бажаючи бути чиїмсь епігоном. Тому він мистець наскрізь оригінальний і при своїй пильній праці над собою зможе в майбутньому здобути великі успіхи.

З Коломиєю зв'язаний тільки великим сантиментом маляр і графік Яро Плав'юк, народжений 1920 р. у Старих Кутах на Гуцульщині. Він формувався в бурхливій і трагічній добі другої світової війни й московської та німецької окупацій, навіть не встиг закінчити там середньої освіти й закінчив її вже в Ніеччині. Обдарований непересічним талантом, Плав'юк студіював спершу малярство й графіку в Ляйпціґу, згодом в Інсбруку в Австрії, а потім в Америці у Мистецькій школі в Чікаґу, яку закінчив у 1959 р. Побував якийсь час у Парижі та влаштував там індивідуальну виставку своїх творів. Французька критика, зокрема Кльод Полґ, дуже прихильно оцінила твори Плав'юка, звертаючи особливу увагу на багатий кольорит.

Вернувшись до Чікаґа, Плав'юк працював на життя як рисувальник в одній компанії, а тільки вільний час присвячував мистецькій творчості, зосереджуючись передусім на пейзажі. Брав участь у виставах в Чікаґу, Ню Йорку, Клівленді, Філядельфії, Едмонтоні.

Плав'юкові пейзажі вражають передусім передачею стихії природи, гармонією кольорів, особливим настроєм, динамізмом та малярським розмахом.

Найвірніше характеризують Плав'юка як „чистого" маляра твори: „Ставок заснув" — в холодних кольорах і милих тонах, „Осінь" — з особливим настроєм, „Перший сніг" — картина, вартісна світлотіневими контрастами, в подібному дусі і „Нетри" та „Мертва природа". В пейзажі „Ісляндія" Плав'юк виявляється знаменитим кольористом і справжнім майстром контрастів та розв'язки малярських проблем. Особливими контрастами кольорів і світлотіні відзначаються Плав'юкові картини „Повінь" і „В затоці", що в них мистець передав вірно боротьбу стихій природи. Багата

кольорами „Діброва" та надзвичайно зворушлива „Полонина" (в Карпатах), що її мистець відтворив з пам'яті. Високі мистецькі вальори, зокрема під кольористичним аспектом, мають Плав'юкові соняшники і квіти.

Не байдужий йому і абстракціонізм, а вірніше — півабстракціонізм. Твори його в цьому характері наскрізь сюжетні й виконані акриліком. Розглядаючи твори Плав'юка, впевняємося, що він, як „чистий" маляр, думає передусім кольористичними категоріями. В його творах контури майже непомітні й вони ніби десь криються як необхідність у будові даного твору. Свої твори Плав'юк виконує олійними фарбами й акриліком, вживає переважно чистих кольорів, накладаючи їх дуже щедро. Оперує широкими мазками пензля, а в деяких випадках уживає техніки дивізіонізму (кольорових крапок), що нагадує французьких постімпресіоністів, зокрема твори П'єра Боннара або й нашого Северина Борачка. Він уміє досконало підходити до природи з композиційного, чуттєвого, зокрема кольористичного аспекту. Його твори можна зарахувати до неоімпресіонізму, що його мистець засвоїв у німецьких школах, проте Плав'юк намагається з успіхом створити свою індивідуальну мистецьку мову. В його творах пробивається тонка мистецька культура, а це один з найважливіших компонентів для його мистецького росту в майбутньому.

Треба згадати, що в Коломиї, за німецької окупації, працював **Артим Кирилюк** (911-1970) як учитель рисунків в Будівельному ліцею при Ремісничій школі, у шк. році 1943-1944, тобто від вересня 1943 р. до березня 1944 р. Він волиняк з походження, із села Загайців на Волині й закінчив „Школу заводову і малярства" у Варшаві, в 1939 р. В часі другої світової війни, в 1941 р. закінчив педагогічний курс у Криниці. Був членом українського мистецького гуртка „Спокій" у Варшаві і брав участь у виставках у Варшаві, в Крем'янці, в Луцьку та в Рівному.

В 1951 р. прибув до Канади, а в 1965 р. переїхав до Філядельфії, Па., був членом ОМУА й виставляв там свої твори. У Філядельфії й помер 20 червня 1970 р. Найзамітніші його малярські твори: „Жіночий портрет", „Дівчина", „Автопортрет" та пейзажі „Краєвид з бузком", „Перший сніг", „Вид з вікна", „Острів", „Парк", з анімалістичних — „Бізон". В Коломиї не створив нічого, з уваги на короткий час і на воєнні часи.

Переглянувши уважливо галерію цих двадцяти кількох українських образотворчих мистців, які мають ближче або дальше відношення до столиці Покуття, Коломиї, можна сказати з цілою певністю, що їх творчість, це багатий вклад у скарбницю нашого мистецтва, не тільки нашої вужчої батьківщини, але й всієї України.

Від редакції:

На тому мав би й закінчитися цей цікавий і цінний огляд образотворчого мистецтва Коломиї, але ж до нього належить і сам автор, визначний мистець-графік, мистецтвознавець та історик і вчитель мистецтва, і без нього цей огляд був би неповний. Він учився в коломийській гімназії, а потім учив там малярства в тій же гімназії та в будівельному ліцею, тому й заслуговує на добру пам'ять.

Іван Кейван почав виявлятися в малярстві, а ще ширше у графіці напередодні другої світової війни, і його ранній творчий період розділений між Снятином і Коломиєю. Все ж духово він ближчий до Коломиї. Народився він у 1909 р. в Карлові Снятинського повіту, вчився в українській гімназії в Коломиї, в 1927 р. вступив до мистецької школи О. Новаківського у Львові, а після року навчання перейшов до Академії мистецтв у Кракові, де закінчив загальний відділ. В 1932 р. був прийнятий до Академії мистецтв у Варшаві, студіював малярство в проф. М. Котарбінського і спеціялізувався в артистичній графіці та в різних ґраверських техніках в професорів Червінського, Кулісєвича й Чайковського. Деякі ґраверні техніки засвоїв від проф. Л.Вичулковського, тоді „гонорового професора" Варшавської академії. Окремо студіював історію мистецтва й мистецтвознавство взагалі у Варшавському університеті. Був кількакратно нагороджений на річних виставках Академії й закінчив студії в 1937 р. Деякі його професори відмітили, що „Кейван відзначається подивугідною технічною майстерністю, що може конкурувати з машиновою продукцією". В 1936 р. Кейван відбув мистецьку подорож в Західну Европу, разом з групою студентів академії. В 1939 р. склав педагогічний іспит в ПІРР (Паньствови Інститут Робут Ренчних) у Варшаві дістав право навчання малювання в середніх і фахових школах.

Технічну майстерність в графіці Кейван виявив у проєктах українських грошей для майбутньої української держави, що над ними працював два роки. Банкноти були на 10, 50 і 100 карбованців та на 5 і 10 шагів, в розмірах втричі більшими, ніж нормальна величина грошей. проєкти були позначені стилем українського барока, з помітними впливами творчости геніяльного Нарбута — великого ментора Кейвана. На жаль, ці проєкти пропали безслідно. В 1933 р. польська поліція, зробивши обшук в домі батьків мистця в рідному селі Карлові, сконфіскувала їх.

В 1938-1939 рр. Кейван працював у Львові й виконав тоді ряд олійних портретів, між ними композиційний портрет ген. М. Тарнавського й десятки портретів олівцем, що з них найвартісніші портрет мистця В. Баляса та інж. О. Сєцінського. В часі московсько-большевицької окупації в 1939-1941 рр. проживав у Снятині й з „височайшого наказа" малював портрети совєтських „вождів". Творчо не працював, не брав жодної участи у виставках, а з початком червня 1941 р. мусів скриватися перед арештом НКВД. За німецької окупації в 1941-1944 рр. вчив малювання й історії українського

мистецтва в українській гімназії та в Будівельному ліцею в Коломиї. В цьому періоді він виконав портрети: Т. Шевченка, М. Шашкевича, М. Лисенка, композиційні портрети В. Барвінського, С. Людкевича, Б.Кудрика, М. Колесси й письм. Д. Николишина. З 1943 р. походить теж портрет дружини та інші. Був членом Спілки українських образотворчих мистців у Львові. На скитальщині в Німеччині, в таборах у Фюссені, Байройті й Міттенвальді вчив малювання в українській гімназії історії мистецтва в Українському народному університеті та в мистецькій школі й тоді інтенсивно працював творчо в малярстві й ґраверстві. З тієї доби походять його твори: „Моя дружина", цикл акварель альпійських пейзажів, цикл психологічних студій та ґравюри: „Родина", „Автопортрет", „Олена Кисілевська", „Композитор З. Лисько", „Проф. В. Лев", „Письменник С. Риндик" й дереворіз „Гетьман Богдан Хмельницький". Був членом УСОМу в Мюнхені і брав участь у всіх її виставках та в „Тижні української культури" в Мюнхені й Реґенсбурґу. Тоді теж брав участь своїми ґравюрами на виставках в Парижу й Амстердамі. До Канади переїхав при кінці 1949 р.

Осівши в Едмонтоні Кейван, поза щоденною працею на хліб, присвятився творчій праці та організації виставок українського мистецтва в Едмонтоні та в інших місцевостях, був організатором УСОМу в Канаді, разом з Б. Стебельським і М. Дмитренком, заступником голови Управи УСОМу і якийсь час головою. В олійному малярстві Кейван виконав цикл композиційних портретів Т. Шевченка (один зберігається в бібліотеці Альбертського університету, другий в бібліотеці Ванкуверського університету), портрет І. Франка, портрет сестри, цикл олійних пейзажів — гірських та морських і виконав низку церковних ікон. Розмалював три церковці в Альберті.

Проте Кейван не уважає себе малярем, бо він вроджений графік і ґравер, тому особливо виявився в цій галузі. В цьому періоді він створив низку композиційних ґраверських портретів, що з них найвартісніші: „Поет Тодось Осьмачка", „Юліян Ґеник-Березовський", „Тарас Шевченко" (Свою Україну Любіть), „Митрополит Андрей Шептицький", „Гетьман Іван Мазепа", „Моя дружина", „Поет Вадим Лесич", „Автопортрет", „Самітна церква" та інші. Виконав ряд пропам'ятних і почесних грамот, проєктів поштових марок, друкарських і видавничих знаків та обкладинок до українських видань.

Творчість Кейвана споріднена із стилем українського барока в самобутній інтерпретації.

„Іван Кейван належить до тих нечисленних і незломних індивідуальностей, що винесли з Батьківщини найкращі досягнення своїх великих попередників, високо тримає прапор українського мистецтва й далі творить у дусі української школи... Портрети І. Кейвана — це особлива ділянка його творчости, що має виняткове значення для нашої історії,

культури й мистецтва. Портрети нашого мистця виконані графічним способом, мають і матимуть постійну вартість. Це глибокі студії психологічних особливостей портретованих, вдумливі, синтетичні і сумарні". (В. Січинський). В цьому періоді Кейван брав участь в багатьох виставках в Канаді (Едмонтон, Саскатун, Монтреал, Торонто) та в Америці, зокрема в Ню Йорку та Світовій виставці українського мистецтва в Детройті в 1960 р. Останньо брав участь у „Світовій виставці українських образотворчих мистців" у Торонті 1982 р.

Проте Кейван, як мистецтвознавець та історик мистецтва зробив чи не більше, ніж в образотворчості, в останніх десятиріччях. Написав безліч статтей на теми українського і світового мистецтва, нотаток, рецензій та монографії: „Тарас Шевченко— образотворчий мистець" (що за неї одержав нагороду КУК Шевченківську медалю в 1964 р.), „Володимир Січинський", „Дмитро Антонович" та „Василь Кричевський — творець українського національного стилю". Останньо працює над монументальною Історією українського мистецтва. За свої мистецтвознавчі праці Кейван був іменований Патріярхом Йосифом професором історії мистецтва Українського католицького університету в Римі, а НТШ надало йому ступінь дійсного члена Секції Історії України.

Іван Кейван: Поет Вадим Лесич — Гравюра, 1976.

Іван Кейван: Поет і письменник Тодось Осьмачка

ПРО МІСТО, ЩО ВІД ДИХАЛО ТЕАТРОМ

Григор Лужницький

У змаганнях за новий зміст українського театру наприкінці 18-го й початку 19-го сторіччя Галицької Волости, брали участь три міста: Львів, Перемишль і Коломия. Найбільш можливостей стати першуном у цих змаганнях мав Львів, бо вже в 1797 р. за почином богословів Української духовної семінарії у Львові, зокрема тодішніх „питомців", як тоді називали студентів богословії, а пізніших душпастирів оо. Йосифа Чернецького й Івана Сточкевича, почали відбуватися театральні вистави в семінарії. Очевидно, з браку відповідного українського репертуару, без обсади жіночих роль, вистави йшли у перерібках з польських або німецьких авторів (в чому дуже відзначився згаданий богослов Сточкевич, який переклав чимало драматичних творів, а в перерібці драми „Легкодушність і добре серце" невідомого німецького автора, грав головну ролю.[1] Одначе ці вистави, зокрема польського комедійописця й відомого єзуїтського педагога Франца Богомольця (1720-1784) успіху не мали, і що найважливіше, для публіки були недоступні. Відвідувало ці вистави, перш усього, тодішнє львівське й сусіднє духовенство з родинами, нечисленна ще тоді українська інтелігенція, яка складалася головно з урядництва, і хоч тодішній директор польського львівського театру І.Н. Каміньскі (1810-1833) з великими похвалами висловлювався про гру наших аматорів—питомців, вистави успіху не мали, а немало причинилася до неуспіху театральних вистав і тодішня мова п'єс, зокрема п'єси Богомольця, які ішли польською мовою і як мовою, так і тематикою (сатиричні постаті литовсько-руських шляхтичів) не мали нічого спільного з тодішньою атмосферою українського Львова, в якому доживала віку така колись велична й багата шкільна драма.

Не краще було і з іншим змагуном за новий зміст українського театру — старовинним містом Галицької Волости Перемишлем. В 1780 рр. ішли заходи тодішнього перемисько-холмського єпископа Максиміліяна Рилла (1779-94) заснувати Духовну семінарію в Перемишлі[2], яка стала б центром піднесення освіти духовенства епархії та розвитку української культури.[3] Єп.

Максиміліян у своїй куренді (обіжнику) з 1789 р. домагається реорганізації народних шкіл, в яких, на його думку, треба піднести рівень навчання молоді і, крім рідної мови, слід впровадити німецьку й польську мови. Згаданий обіжник преосв. Максиміліяна не лише викликав широку дискусію, але що найважливіше, може, й поневолі звернув увагу на правдиву скарбницю народної творчости, яка до того часу, хоч тут і там була згадана на сценах шкільного театру у виді інтермедій чи інтерлюдій, не мала можливости виявитись у повній силі з уваги на свій світський, в тому часі неповажний характер. Ця дискусія прибирала протягом чергових десятиліть різні форми, починаючи від „Приручного словара" о. Йосифа Левицького (1830-ті роки), в якому ототожнював тодішню „руську мову" із церковнослов'янською, а кінчаючи невдалим проєктом впровадження латинської азбуки до українського письменства.

Не диво, отже, що „живий відгук серед старшої й молодшої генерації тогочасної духовної інтелігенції" викликала[4] публікація о. Йосифа Лозинського, пароха села Радохинець „Руськоє весілє". Хоч ця „етнографічна публікація" (та й ще друкована латинкою) о. Й. Лозинського напевно не мала на меті завдати смертного удару тогочасній шкільній драмі, тобто започаткувати світську добу українського театру, яка протягом більше як сто років існувала під назвою „побутова драма" в історії українського театру та й ще до сьогодні, хоч і покалічена большевицько-московською рецептою „соціялістична по змісту а національна /?/ по формі, бовтається у сітці неволі, то все таки, „Руськоє весілє", виставлене у львівській духовній семінарії в 1839-40 роках вперше виявило основні елементи нової української драми (а разом з тим і основні елементи театру у відрізненні від історії літератури) якими є танець, маска, костюм і драматична дія.[5]

І може першуном у змагу за новий зміст українського театру став би Львів, якби тодішнього ректора львівської духовної семінарії, о. проф. д-ра Григора Яхимовича не назначили були єпископом-помічником тодішнього галицького митрополита (а згодом кардинала) Михайла Левицького. „За його ректорату[6] (мову справляємо, — Гр.Л.), загостив до руської духовної семінарії зовсім інший дух... його щиро руське серце, любов упослідженого руського народа і правдиві патріотичні прагнення воскресили й побудили до життя завмерлого духа в цілій галицько-руській народності... В цьому часі під його світлим проводом містила руська семінарія у своїх мурах найзнаменитші умственні (інтелектуальні — Гр.Л.) сили, бо з неї вийшли світлі патріоти, якими були М. Шашкевич, Я. Головацький, М. Коханович, Ів. Василевич, А. Могильницький, Р. Мох, Н. Устіянович, Скоморовський, Шухевич та ін... Між тодішніми питомцями семінарії було багато обдарованих людей, що отличалися [відзначувалися] здібностями і замилуванням до драматичної штуки. В тім згляді перше місце займали Кашубинський, Мох, Твардієвич і Вербицький.[7]

„Однакож строгий риґор пізнішого педантного ректора Толиховського, став на перепоні сценічному розвиткові в семінарії. Питомцям строго заказано перебиратися у світський одяг, курити, а передовсім найгостріше заборонено влаштовувати театральні представлення, а навіть учащати на такові. Але помимо такого гострого запорядку питомці потаємно збиралися поміж собою при люльочці виголошували написані Р. Мохом стихами монологи й деякі уступи з його комедій. Але за ректорату Яхимовича не були питомцям заборонені ті розривки, но противно, він сам заохочував до них, а навіть був присутній на першім руськім представленю „Весілє на Руси", котре відограно зі всіма обрядами й піснями".[8]

Ширше про цю виставу пише нам мистецтвознавець Д. Антонович, [9] бо хоч „Весілє на Руси" не було публічною виставою і подане було в рамках тодішньої уже завмираючої шкільної драми „для нечисленних знайомих і любителів драматургії при замкнених дверах семинарицьких",[10] але воно стало заохотою для аматорського гуртка в Коломиї і переважило виграну Коломиї у її змаганнях за новий зміст українського театру.

Треба тут згадати, що показ „Весіля на Руси", як сценічний — якщо так можна сьогодні сказати — етнографічний фактомонтаж — не був відокремленим випадком, бо з народною творчістю, за вийнятком згаданих виставок інтермедійних під час поважних вистав шкільної драми, галицький загал був уже знайомий завдяки вертепові, що зберігався в масах ще до другої світової війни. Але цей процес, як справедливо завважує Антонович, уже проходив мимо української інтелігенції, і що найважливіше, із розвитком галицьких міст помалу заникав. Сильна колись традиція шкільних вистав удержувалася ще по школах, дарма, що вистави по школах виставляли латинською або польською мовами. А у Львові в тодішню пору існував лише німецький театр (від 1776 р.), мова якого для широкої публіки львів'ян не була досить зрозуміла, а польська перша галицька театральна трупа вперше відвідала Львів у 1780 р. але не мала успіху і помандрувала далі.

Український репертуар в кінці 30-х і на початку 40-х рр., коли знову в семінарії дозволені були відкриті вистави, знову прибирає на силі. Доказом цього є дві українські вистави — перша, це згадане вже весілля, а друга вистава з 1842 р. українською мовою складалася з трьох п'єс:[11] перша представляє ярмарок, друга уривок з народного весілля, а третя вибір рабина. Незалежно від того, чи інтермедія „Ярмарок" була повторенням цієї ж з-перед сто років виставленої в Києві (1736 р.) інтермедії Митрофана Довгалевського „Коміческое дійствіє на Рождество Христове", як теж незалежно, чи „Вибір рабина" був повторенням старої інтермедії „Жида з русином" чи наново скомпонованою інтермедією Р. Моха, чи когось іншого з тодішніх питомців-авторів на відомий народний анекдот (що згодом увійшов в літературу в обрібці Ст. Руданського), висновок один: „у львівській семінарії, заснованій 1783 р. жевріла традиція старої української творчости, вона тільки жевріла,

доживала віку, але не мала спосібности зробити перехід до світського українського театру". Надто стиснене провінційне життя Галичини, відмінність світогляду тодішньої української інтелігенції тих часів спричинили те, що „спроби утворення світського українського театру в Галичині походять з-поза школи, і не зі Львова, а з Коломиї і під безпосереднім впливом українського театру Ів. Котляревського (та Гр. Квітки-Основ'яненка). Але тут треба сказати, що „ініціяторами тих проб і головними виконавцями були все таки колишні вихованці Духовної семінарії, які зі школи винесли не лише любов до театру",[12] але й, треба додати, любов до рідного слова свого народу.

Перша публічна театральна вистава в Коломиї в грудні 1848 р. поставлена старанням і заходами ревного душпастиря і гарячого патріота о. Івана Озаркевича (1794-1854) письменника, перекладача (1852 р. перекладав українською мовою „Басні Езопа") і поета (вірші „Стихотворенія") та тодішнього пароха Коломиї разом із коломийськими міщанами аматорами-акторами, Юрієм Стадниченком, Іваном Филиповичем, Фердинандом Буклашевським та другими,[13] про котрих імена годі тепер довідатися", була наскрізь революційною подією в історії галицького театру. Не менш революційним кроком був підбір до цієї першої публічної вистави, тобто, „співогри" Ів. Котляревського „Наталка Полтавка", що духово відповідала повністю широкій публіці тодішнього населення Галицької Руси-України, і також сценічна подача цієї народної оперети. Сміливий крок повної перерібки оперети „Наталка Полтавка" Котляревського, починаючи від заголовку „Дівка на відданю або на милуванє нема силуваня", тобто не повністю зірвання чи відкинення первинних інтермедійних елементів шкільної драми, як радше збагачення їх чи поширення, а кінчаючи перенесенням дії на покутський ґрунт та використання покутського фолкльору не лише зробило „Полтавку"[14] рідною п'єсою в Галичині, але й відкрило шлях побутовій п'єсі галицького театру.

„Полтавка" у перелицьованій версії о. Озаркевича робила враження самостійної п'єси: героїня Наталка звалась Анничкою, усі дійові особи говорили покутським говором, деякі пісні (зокрема зросійщені) замінені були місцевими покутськими піснями, а відома пісня Наталки „Видно шляхи полтавськії і славну Полтаву , пошануйте сиротину і не вводьте в славу". Анничка співала „Видно шляхи коломийські, славну околицю, пошануйте сироточку бідную дівицю". Вистава була підготована дуже старанно, бо ще в червні 1848 р. о. Ів. Озаркевич з допомогою бургомістра Коломиї Дрималика і видатного діяча директора школи Миколи Верецинського зложили з тодішніх аматорів „драматичне товариство" для вистав у Коломиї і коли, по майже півріччій підготові, виставили „Дівку на віддані", народу на виставку набилося „як в Зарваниці на празник Івана Хрестителя".[15]

Бачивши таке захоплення театральним мистецтвом, коломийський ансамбль аматорів-акторів відвідав Львів, Перемишль, а згодом Тернопіль і всюди викликував подив. Але цю працю ,,міста, яке перше почало віддихати українським національним театральним мистецтвом" і пальму першенства держало міцно у своїх руках майже сто років, тобто від 1848 до 1939 рр., перервали тоді на два десятки років політичні умовини, серед яких жила вітка українського народу під тодішньою окупацією Австро-Угорщини: спершу революція у Львові і в Угорщині, а потім участь Австрії в т.з. Кримській війні в 1852-54 рр., врешті війна Австрії із Сардинією і Францією припинили на якийсь час національне й літературне відродження Галичини. Аж після 1862 р., коли привернена була в Австрії конституція і наладнані літературні взаємини з тодішною Східною Україною, пожвавішало духовне життя Галичини, включно із заснуванням (1864 р.) галицького професійного театру.

Але помилявся б той, хто казав би, що у згаданих міжвоєнних роках, включно з революційними роками Росії чи Австрії, Коломия занедбала театральне мистецтво. Навпаки, змаг за українське театральне мистецтво, включно з підготовою теорії і практики в цій ділянці, не лише в Коломиї, а може, радше в Коломийщині, не лише не послабився, але навіть, можна сказати, зміцнів.

На грані 70-80 років 19-го ст. відновлюється поза Львовом театральний рух, очевидно, аматорський і починає його знову та сама Коломия, як і в першій половині 19 ст.*

,,Восени 1879 р. тут було створено "Перше літературно-драматичне товариство імені Г. Квітки-Основ'яненка". Організатором і керівником цього товариства був колишній актор театру ,,Руської Бесіди", драматург І. Трембицький, який сам ставив усі вистави.

Влітку 1880 р. товариство опублікувало свій статут, за яким, зокрема, зобов'язувалося давати вистави не менше одного разу на місяць.

Першою п'єсою ставленою літературно-драматичним товариством у Коломиї, була ,,Наталка Полтавка" Котляревського, на цей раз уже не перероблена. ,,Дилентанти-аматори вдоволили цілком публічність нашу. Спів був хороший. Виборний і Возний станули перед нашими очима, як вірні типи наших людей з Полтави. В тих двох ролях оказались панове аматори не дилетантами, а рутинованими акторами...", писала газета ,,Діло" про цю першу виставу, (ч.4, 1880 р.).

Гру коломийських аматорів на рівні професійного театру відзначило ,,Діло" і в рецензії на виставу ,,Верховинці" Ю. Коженьовського (,,Діло" ч. 28, 1880).

Протягом 1880 р. було показано близько дванадцяти вистав. Серед них, крім згадуваних: ,,Ольга" А. Яблоновського, ,,Маруся" за повістю Г. Квітки-Основ'яненка, ,,Бондарівна" Ф. Заревича, ,,На св. Андрея" І. Трембицького, ,,Сватання на вечорницях" А. Янковського та інші одноактні комедії й

водевілі, значною мірою перерібки з німецької і французької літератури, запозичені з репертуару театру товариства „Руська Бесіда" та польських мандрівних труп".

Виявивши великий інтерес до діяльности літературно-драматичного товариства в Коломиї, на початку його існування, галицька преса в наступні роки перестає інформувати про ці аматорські вистави, згадки про них трапляються рідко. Отже, якою була лінія розвитку цього гуртка, судити важко. Відомо, що існував він до початку XX ст. Не збереглися прізвища його акторів-аматорів, але слід гадати, що то були насамперед колишні актори-професіонали, які залюбки осідали на постійне проживання у Коломиї. Так було з І. Трембицьким у 70-х роках, так трапилося і з І. Біберовичем та І. Біберовичевою у 90-х роках. Колишній директор і примадонна театру т-ва „Руська Бесіда" брали живу участь у діяльності аматорського гуртка в Коломиї. За прикладом... Коломиї у 80-х роках, з'являються в 90-х роках по всіх містах Галичини аматорські гуртки."

Однією із цікавих постатей тодішнього аматорського театрального руху був Ісидор Трембицький (1847-1924) народжений у Станиславові, спершу народний учитель, що потім кінчав вищі правничі студії у Чернівецькому університеті, в 1880-их роках — редактор літературного журналу „Весна" в Коломиї і суспільний діяч та автор шкільних підручників і драматичних творів для аматорських театрів. Залишив около 40 драматичних творів та оперет, з яких 32 вийшли друком у вид-ві М. Білоуса в Коломиї. Знавець сцени, якийсь час працював у москвофільській театральній групі в ролі коміка польських провінційних сцен Антона Моленцького (1843-1873, правдиве прізвище — Найбок), який в 1870 і 1873 роках був керівником театру „Руська Бесіда" у Львові (згадка про Трембицького у Ст. Чарнецького „Нарис історії українського театру в Галичині", Львів, 1934, стр. 69, примітка: склад: „Театру Моленцького").

Про Ісидора Трембицького згадує теж „Нотатник Шпарґаляра" Гр. Л., в кількох чч. „ Америки" (144, 1973 і ч. 48, 1974) під з. „Т. Шевченко на сцені", читаємо: „...Не є виключено, що справді першим автором, який намагався ввести на сцену постать генія української літератури був згаданий недавно на сторінках нашого „Нотатника" Ісидор Трембицький, дарма, що ця його одноактівка з життя Шевченка, із Шевченком у головній ролі, напевно не була на сцені. Навіть такий дуже осторожний і прихильно настроєний у своїх критичних заввагах у відношенні до низки письменників історик літератури, як О. Огоновський, у своїй „Історії літератури" (ч. 11 Львів, 1889, примітка на стр. 947-48) про драматичні твори І. Трембицького пише, що ці „драматичні писання не можуть зватись вдоволяючими... автор знає сценічні ефекти, але не проявляє вдачі драматурга... цілість твору не має стійкости літературної...".

У т. зв. „Українській радянській енциклопедії" (УРЕ) Трембицького не згадали, як і в 9-му томі ЕУ (1980) його нема.

Коломия, таким чином, мабуть, єдина в тодішній галицькій Руси-Україні мала свою власну „Библіотеку театральну", яку видавала „печатня" М. Білоуса і в якій до 1905 р. появилося 17 випусків театральних творів (деякі навіть „с ролями" одно-дво-триактівок). Як довідуємося із списка надрукованих творів у тодішній „Бібліотеці театральній" на останній сторінці обкладинки згаданої „Исторії основаня и розвою руcько-народного театру в Галичині" Т. Ґембіцького, тематичний засяг виданих творів дуже широкий і, крім одноактівок, які ще задихають інтеремедіями шкільного театру („Іцко сват") є там драматизовані обряди народної творчости „Гей на Івана, гей на Купала" чи „На св. Андрея", драматизовані народні леґенди — „Святий Николай на Руси", навіть більше „Комедія з российско-японской війни" — сцена в однім акті, тобто наскрізь в тодішньому часі (російсько-японська війна 1904-05) актуальна одноактівка.

Коломия, одначе, до театрального життя підходить теж і теоретично: в 1905 р. появилася (в тому ж виданні М. Білоуса) 45-сторінкова книжечка „Поученіе о театральних представленіях", що її написав Г.А.П. [16] Це поучення, признається автор у вступі, він „написав не з охоти до писання, а тільки хотячи прислужитися заінтересованим"; бо „у новіших часах наші міщани і селяни полюбили собі давати театральні представлення" ...під час коли „їм недостає поучення і підготови для театральних вистав, основи й мети тих вистав і знання як до них братися і як їх вивчати" (ст. 4-5).

І автор, поки приступить „до поученій", що це театр, звідки походить це слово, як діляться поодинокі жанри драми й т.д., що це роля, які завдання режисера і т.д., застерігається, що його „поучення" є головно для тих „які наміряють стати акторами", для тих, що „аранжують театральні представлення", бо їх ждуть великі труднощі: а) є особи (серед нашого загалу), які не хочуть взяти на себе вивчення ніяких роль, бо вони не хочуть бути комедіянтами чи сміхотворами; б) є особи, які радо візьмуть до вивчення ролю, але не кожна дівчина хоче бути на сцені матір'ю нелегальної дитини чи старухою, а вже за ніяку ціну жінкою-пиячкою, жидівкою, чи циганкою; в) усі хочуть грати на сцені панянок, паничів, панів, військових, урядовців, графів, начальників громади, князів чи княгинь, словом, якихсь видатніших осіб, а ніхто не хоче бути на сцені пастухом, покоївкою, кухаркою, фірманом, вуличником, особою поганої опінії, злодієм чи катом (ст. 4). „А чому воно так?" — питає автор і відповідає собі: „А тому воно так, бо не знається основи і цілі театру!"

Автор ознайомлений добре із сучасною йому драматургією Західної Европи, у десяти розділах своєї праці подає уривки із п'єс німецької (Ґете) та французької (Мольєр) клясики — що й зовсім зрозуміле — стоїть на становищі навчальної місії театру, ціллю якого є „добро засівати й плекати, а зло відкидати й викорінювати" (ст. 44), а „від драстичних і соблазняючих п'єс" (і акторів) „да сохранить Господь всякого".

Не диво, отже, що так театрально вихована Коломия, якщо йде про акторів і п'єси галицьких пересувних театрів, була дуже вибачлива і кожний пересувний театр котрусь із видатніших своїх прем'єр чи прапрем'єр ставив у Коломиї. В 1900 р., започатковуючи вперше український оперний сезон, ставив прапрем'єрою оперу Ж. Бізе „Кармен" (переклад В. Шурата й Ст. Чарнецького) в Коломиї незабутній режисер і актор, тодішній директор театру „Руська Бесіда" Йосиф Стадник (відновлено цю оперу в Оперному Театрі у Львові 1940 р.). Прапрем'єрами в Коломиї в одному з найкращих пересувних театрів „Заграва" під мистецьким керівництвом В. Блавацького, йшли „Голгота"[17] і „Слово о полку Ігореві" Гр. Лужницького, в Коломиї в 1939 р. об'єдналися два найкращі галицькі театральні ансамблі „Театр ім. Тобілевича" (реж. М. Бенцаль) і театр „Заграва" (реж. В. Блавацький) в один „Театр ім. Ів. Котляревського". І тут, в Коломиї, наче згідно з наказом історичної Немезиди, богині справедливости давніх греків, віддав свій останній віддих „містові, яке віддихало театром", найкращий актор-мистець останніх десятиліть нашого сторіччя і полум'яний патріот українського театру — Микола Бенцаль.

Театр „Заграва" під кер. Олеся Степового в 1932 р. Сидять: Людмила Сердюк, Ніна Блавацька, Ганна Істоміна, Анна Цісикова, Марія Степова; стоять: Анатоль Радванський, Василь Сердюк, Володимир Шашаровський, Олесь Степовий, Роман Зелез, Олександер Данилко, Богдан Проскурницький, Михась Дірко.

[1] Історія основаня и розвою русско-народного театру в Галичині, составлена одним из найстарших артистів русской сцени, Коломия, черенками и изданієм М. Білоуса, 1904, ст. 52. Згідно із "Нарисом історії українського театру в Галичині (Львів, 1934) Ст. Чарнецького, атором цієї "Історії" є актор Тит Ґембіцький (ст. 24).

[2] Історія, я.в. ст. 4.

[3] Перемишль, західний бастіон України, Ню Йорк, 1961. М. Андрусяк, Перемишль в історії України до 1918 р., ст. 49.

[4] Андрусяк, я.в. ст. 50-51.

[5] Гр. Лужницький. Історія українського театру, І. Від XI ст. — 1619 р. ЗНТШ, Н. Йорк, 1961, т. 171, ст. 135-190.

[6] Історія основаня, я.в. ст. 4-5.

[7] З прикрістю згадаємо, що ні в давній нашій, ні в сьогоднішній, що появляється на чужині, українській енциклопедії, нема прізвищ М. Кохановича, Ів. Вагилевича, ні Кашубинського, ні Твардієвича...

[8] Історія основаня, ст. 5.

[9] Д. Антонович, Триста років українського театру, 1619-1919, Прага, 1925, ст. 88-90.

[10] Історія основаня, ст. 6. [11] Антонович, я.в. ст. 89-90. [12] Антонович, я.в. ст. 89-90.

[13] Історія основаня, я.в. ст. 7.

[14] "Полтавка" — бо така первісна назва п'єси — вперше була надрукована в "Украинскому альманаху" ч. І Харків 1838 — "Дівка на відданю" появилась (лат. абеткою) в Чернівцях 1848 р. Із старого і заслуженого роду Озаркевичів в Енциклопедії Українознавства за ред. В. Кубійовича (т. У, 1955, ст. 1830-31) згадано лише двох душпастирів, письменника о. Івана і його сина теж о. Івана, посла до австр. парляменту і гал. сейму. Чому ж не згадано галицького діяча й відомого проповідника о. Володимира (нар. 1853) а зокрема о. Теофіла Озаркевича, душпастиря в Радівцях на Буковині (нар. 1830), ініціятора українського шкільництва Буковини. Теж при згадці про "перерібки" о. Івана, подано, що його "жених навіжений", це перерібка "Сватання на Гончарівці" Гр. Квітки-Основ'яненка, а про перерібку о. Івана "Весілля" з опери "Купала на Івана" Писаревського (Стецька Шерепері) теж ставлене в Коломиї і надруковане в 1849 р. в Чернівцях, нема згадки. Див. "Твори Івана Котляревського" Українське письменство, т. І, Львів, 1928. ст. 325.

[15] "Перша виставка цеї п'єси 8 червня (помилка, має бути грудня — "Історія", ст. 7) 1848 р. в Коломиї мала величезний успіх, чому сприяли талановиті аматори: обдарований виконавець тенорової партії співак Залуцький і комік Ляйтнер, який став директором новостворюваного драматичного товариства. Про свої враження з вистави і гри виконавців писав у листі до славнозвісного члена "Руської Трійці" Якова Головацького, глядач тієї імпрези о. Йосафат Кобринський:

"С театру іду і зо мною кілька сот русинів самих веселих. Не набув-бисся на руском дивалі. Чудо не ігра. То інше діло чудо рідне слово, видіти народноє дійствіє. Дівчина на відданію или на милованьє нема силованья нині відограли на коломийськом театрі, єсть то перероблено із опери украйнської тобі свідомой".

Далі цими самими аматорськими силами виставлено в Коломиї "Жовнір Чарівник", що його за тим самим принципом о. Озаркевич переробив з "Москаля Чарівника" Котляревського, і "Веселіє або над цигана Шмагайла нема розумнішого" — перерібка о. Озаркевича з опери "Купала на Івана" Степана Писаревського (Стецька Шерепери), що мали теж великий успіх, 22. IX., ч. 137, 1979) "Перед початком вистави учасники її співали кант "Мир вам, братя, всім приносим", слова Івана Гушалевича, музика тодішнього диригента хору перемиської катедри Любовича. Відтоді цей популярний кант на довший час став майже національним гимном галицьких українців." "Історія", я.в. ст. 7.

[16] О.І. Дей "Словник українських псевдонімів", Київ, 1969, ст. 109: Г.А.П.-Генрик Полянський, дописувач газети "Галичанин".

[17] Ганна Совачева, Ставимо "Голготу", "Наш театр" т. І, Ню Йорк, 1975, ст. 687.

* Український драматичний театр, том перший. Дожовтневий період. Наукова думка, Київ, 1967, ст. 212-213.

ВОЛОДИМИР БЛАВАЦЬКИЙ
Мистецький керівник театру „Заграва" та Львівського оперного театру.

Володимир Блавацький (автн. Трач) народився мало не на самому початку 20-го ст. — 15-го листопада 1900 р. в Косові, але виростав і вчився в Коломиї, куди його батько перейшов на посаду радника окружного суду. Там він кінчав українську гімназію і „здавав, як тоді казали, матуру", але незабаром після того, познайомився з театром, і вже його від театру не могла відірвати й погроза батька, що відречеться його, як він не вернеться додому. Але він не вернувся, бо театр був його призначенням і Божим даром. Театрові він віддав усю решту свого недовгого життя.

Першим театром, з яким Блавацький зв'язався, був мандрівний театр „Бесіда" Василя Коссака, що в тому часі перебував у Коломиї. Хоч перші його кроки в театрі не принесли йому відразу слави, але то його не знеохотило, а може, навіть, ще більше запалювало так що він уже не міг вирватися з його полону. „Непереможна є міць того мистецтва". — писав він пізніше у своїх споминах. „В кришталевих, мармором і золотом викладаних палатах велико-міських театрів і в примітивних провінціяльних будах — однаково сильно володіє душами велика чародійна — уява".

Шукаючи можливостей вияву пробудженого мистецького таланту, Блавацький перейшов до театру, під проводом Загарова, який організував у Львові репрезентативний український театр, і під його проводом пройшов першу театральну школу, яка дала йому нагоду в короткому часі випробувати свої режисерські здібності. Коли Загаров покинув Коломию, Блавацький побував короткий час в театрі Йосипа Стадника, а в 1924 р. вступив до невеликої театральної групи Демчишина, і там уперше спробував своїх режисерських сил.

Коли польська влада заборонила театр Демчишина, Блавацький зв'язався з „Людовим театром" у Львові, що працював під адміністрацією д-ра Нички, і став його мистецьким керівником. А в 1927 р. поїхав на запрошення Леся Курбаса до харківського театру „Березіль", де пробув цілий рік і набрався великого досвіду як актор і режисер.

Шукаючи дальших можливостей творчого вияву, він вступив до театру Івана Когутяка, що мандрував по Галичині, але бажаних можливостей не знайшов ні там, ні у Просвітянському театрі Петра Сороки. Пощастило йому з новозаснованим театром ім. І. Тобілевича у Станиславові, якого став мистецьким керівником у 1928 р. Навесні

1929 р. цей театр з'єднався з Кооперативою український театр у Львові, але Блавацький там довго не побув і в 1930 р. бачимо його в театрі Стадника. По році праці в цьому театрі, Блавацький вернувся до театру ім. Тобілевича і разом з режисером Миколою Бенцалем став його мистецьким керівником. Але й тут він не знайшов повного вдоволення із своєї праці, бо прагнув реформувати театр, усучаснити його й піднести на вищий рівень.

Такі можливості знайшов він у театрі „Заграва" М. Степового, що в 1933 р. помер, і театр залишився без проводу, тільки з самим адміністратором, яким був Юрій Кононів, кол. сотник петлюрівської армії.

„Оцю „Заграву" я задумав зробити основою нового театру. Порозумівшися з Кононевим і цілим колектиком, я в короткому часі перебрав мистецький провід „Нового українського театру „Заграва"".

Там він працював з великим вдоволенням цілих п'ять років і виявив нове обличчя українського театру в Галичині.

В 1938 р. театр „Заграва" з'єднався з театром ім. Тобілевича в один театр, і так постав новий театр ім. І. Котляревського, в якому Блавацький працював аж до перетворення його в театр ім. Лесі Українки за першої большевицької окупації Галичини. З приходом німців Блавацький був одним з головних організаторів і керівників Львівського оперного театру і вів його з великим хистом та успіхом аж до евакуації німців і другого приходу большевиків, а тоді виїхав з більшістю театрального колективу на еміграцію до Німеччини, де продовжував працю у змінених обставинах серед української еміграції.

В 1949 р. переїхав з невеликою групою до ЗСА, осів у Філядельфії і далі змагався в нових обставинах поставити український театр на тверді основи, але смерть 8 січня 1953 р. припинила дальші його театральні змагання і заходи.

„Серед бурі" Б. Грінченка в Коломийському театрі в 1943 р. Декорації Д. Нарбута, постава В. Раєвського, Виступали: В. Ткачук, С. Пунько, Патаєв, Корнієнко, Перепелиця.

„Посол до Бога". Зліва О. Ольський, зправа В. Блавацький.

„Ой Морозе-Морозенку". Зліва актор В. Королик, зправа Ванівна.

ТЕАТР У ДАВНИНУ

Юрій Плевако-Оранський

Зародків театру на Покутті, як і на інших наших землях, треба шукати у фолкльорі, в хороводах, у піснях-грах, у піснях обрядових у весільному дійстві. Чи можна повірити в те, що „над Прутом у лузі" та не палали купальські вогні, не виводились гаївки, не пливли блакиттю течії дівочі вінки? Знали тут напевно і народну драму „Мельниця, Дід і Баба", ходили підкарпатськими селами та містечками з „Козою" та з „Вертепом". А такий оригінальний витвір, неперевершені пісні й танець, як „коломийка", пов'язує частина дослідників саме з містом Коломиєю. Коломийкові діялоги, це початкова форма драми, діялоги ж — найістотніше в театрі. Два персонажі, два, ніби, лицедії:

Гуцульська вертепна скринька

„Напиши мі, любко листок,
що тобі ся снило?"
А мені ся добре снило
аж тебе-м виділа".

І не лише в типовій для коломийок двострофовості. Не раз і поширеніше:

„Ой бодай ти, дібчинонько,
тоді заміж пішла,
Як на битій
доріженці, яра рута зійшла"
Ой бодай ти,
козаченьку тоді оженився,
Як на камені
млиновім кукіль уродився".

З доповненням „оповідача" —

А дівча си поспішило, руту засіяло,
Пішов дощик, рута зійшла, дівча ся віддало.
А на камені млиновім кукіль не вродився,
Козак старий, як собака, іще не женився.

ВПЕРШЕ У ГАЛИЦЬКІЙ РУСІ

Коломиї судилось стати піонером у заснуванні українського театру в Галичині. Нотатками про це рясніють театрознавчі праці. Деякі з них: Іван Франко („Руcько-українська література", „Slovansky Prehled, 1898): „В Галичині перші руські театральні вистави почалися в 1848 р. Початок зробив у Коломиї о. Іван Озаркевич".

Журнал „Театральне мистецтво" (Львів, 1924) в передруці брошури „Исторія основания и розвою русско-народного театру в Галичині", виданої М. Білоусом 1904 року в Коломиї, „в дослівних виписках" подає:

„Досі всякі театральні вистави відбувались непублічно, лише в тісних гуртках знайомих та любителів драм, штуки, при замкнених дверях семинарії. Перша публічна театральна вистава відбулась в Коломиї 1848 [3] року, де заходами тодішного коломийського пароха, о. Озаркевича, відограно Котляревського „Наталку Полтавку" — силами місцевих аматорів. У тій першій виставі брали участь між иншими коломийськими міщанами: Юрко Стадниченко, Іван Филипович, Ферд. Буклашевський. Публика була тою виставою так прямо очарована, що з великими овоціями приймала аматорів на спеціяльно влаштованому комерсі і те так заохотило коломийських міщан, що виїхали з тою виставою до Львова і Перемишля".

Дмитро Антонович („300 років українського театру", Прага, 1925):

„Перші спроби заснувати в Галичині світський український театр були зроблені у Коломиї".

Олександер Кисіль („Український театр", Київ, 1925) згадує:

„вистави, які у червні 1848 року влаштував у Коломиї парох Ів. Озаркевич" та що на них в Галичині „припадає початок українського театру".

Р. Пилипчук („100-річчя українського професійного театру в Галичині", Київ, 1966):

„У підгірському місті Коломиї галицький письменник І. Озаркевич створив драматичний гурток, який улітку 1848 року показав свою першу виставу". Ця та інші вистави „були початком українського театру на західних землях".

Онисія Шреєр-Ткаченко („Історія української музики ч. І", Київ, 1980):

„... на західноукраїнських землях... перший аматорський публічний театр виник... в 1848 році..."

„Вистави українського театру почалися в 1848 році в Коломиї постановою „Наталки Полтавки" І. Котляревського в обробці І. Озаркевича під назвою „На милування нема силування". Діяльність аматорського театру в Коломиї „була важливим фактором у розвитку української культури того періоду".

У Коломиї, 8 червня 1848 року, з ініціативи й під керівництвом письменника, о. Івана Озаркевича аматорський драматичний гурток поставив „Наталку Полтавку" Івана Котляревського. П'єса в переробці І. Озаркевича була перейменована на „комедіо-оперу" п.з. „Дівка на відданню, або на милування нема силування" [В інших варіянтах — „Віддаництя", „Анничка". Головну героїню назвали „Аничкою", Виборного переназвали „Десятником", тексти перелицювали підгірським діялектом, пісні замінили місцевими, покутськими, Наталчину „Видно шляхи полтавськії і славну Полтаву, пошануйте ж сиротину і не вводьте в славу" переробили на „Видно шляхи коломийські, славну околицю, пошінуйте сиротичку, бідную дівицю". В одну з пізніших вистав був включений танець „Коломийка".].

о. Іван Озаркевич

Вистава мала вийнятковий успіх. Із скупих свідчень сучасників — уривок з листа Йосафата Кобринського (одного з учасників вистави) до Якова Головацького: „С театру іду і зо мною кілька сот Русинів самих веселих. Не набувбисся на руском дивалі. Чудо не ігра. То инше діло чудо рідне слово, видіти народноє дійствіє..."

Промовчані були імена автора п'єси та автора переробки і це, мабуть, як каже І. Франко, було причиною досить забавної пригоди: „По першім представленню штуки, котра на численно зібрану публіку зробила сильне враженя, роздалися з усіх боків оклики: автор! автор! Довгий час куртина не піднімалася, артисти не знали, що діяти. Вкінці, коли публіка не втихала і щораз голосніше викликала автора, а о. Озаркевича десь не було в близькості, куртину підняли і один з акторів вийшов на сцену, щоб вияснити публіці, що автор сеї штуки вже від 10 літ лежить у могилі в далекій Полтаві. Але розрадувана публіка не дала йому прийти до слова і привітала його такими оплесками та окликами, що він зовсім змішався, поклонився разів кілька, і не сказавши нічого, зійшов зі сцени. Тільки опісля діло вияснилось, і се дало причину до жартливої поговірки, що „в 1848 році Котляревський був у Коломиї".

Восени о. Озаркевич переніс свою ініціятиву влаштовування українських вистав до Львова і поставив там 26 жовтня 1848 року ту ж комедію-оперу „Дівка на віданню". Як і в Коломиї, вистава, особливо повторена вдруге, викликала небачений ентузіязм. Виставляли „Віддаництю" і в Перемишлі.

Дуже скоро коломийський аматорський гурток став майже професійним. І коли у Львові й Перемишлі вистав уже не стало, в Коломиї вони все ще відбувались. Повторювалась „Дівка на відданю". На початку 1850 року в Коломиї побачили світло рампи ще й інші п'єси. Між ними переробки І. Озаркевича п'єс Г. Квітки-Основ'яненка „Москаль-Чарівник" („Жовнір-Чарівник"), „Сватання на Гончарівці" („Сватання, або жених навіжений" та „Весілля" — переробка „Купала на Івана" П. Писаревського. Д. Антонович зазначує: „як в Зарваниці на празник Івана Хрестителя". Р. Пилипчук підсумовує: „... всі вони мали широкий резонанс серед культурної громадськості Галичини і були початком українського театру на західних землях".

Коломиянин о. І. Озаркевич став у першому ряді ініціяторів постійного світського українського театру в Галичині. Професійний театр, що заснувався у Львові при товаристві „Руська бесіда" у 1864 році, свою прем'єру, інсценізацію повісти Г. Квітки-Основ'яненка „Маруся" з Теофілею Бачинською у заголовній ролі, показав і в Коломиї.

Та „Марусю" Квітки ставила пізніше і сама Коломия. Нотатку про ту виставу та про театр у Коломиї подав Ю. Луцький у своїй праці „Драматургія Г.Ф. Квітки-Основ'яненка й театр": „Твори Г. Квітки-Основ'яненка ставились також і аматорськими колективами, окремі з яких за рівнем сценічної майстерности не поступалися професійним. Це, зокрема, стосується вистав „Маруся" театру „Першого літературно-драматичного товариства імені Г. Квітки-Основ'яненка", організованого 1879 року в Коломиї..."

У „КОЛОМИЇ — МІСТІ"

Пригадуючи перші публічні вистави українського театру на західноукраїнській землі, годиться спом'янути хоча б декого з визначних пізніших діячів театрального мистецтва, що своєю творчістю чи самим своїм життєвим шляхом, так чи інакше, були пов'язані з Коломиєю, згадати акторів, співаків, режисерів, диригентів та композиторів — авторів сценічних творів.

Хоч „батько українського театру" Марко Кропивницький не був у самій Коломиї, та його перебування у 1875 році на чолі театру „Руської бесіди" мало значення для театральної культури всієї Галичини. Про дуже тяжкі обставини, що в них народжувався західноукраїнський театр, він, з сусіднього з Коломиєю Снятина писав (за Д. Антоновичем): „Костюми убогі, декорації не подібні, оркестр із шістьох музик, хор з чотирьох дівчат і п'ятьох хлопців... В Тернополі і в Чернівцях були путящі театральні зали; щождо таких міст як Кіцман, Дорогобуж, Снятин, Заліщики і інші, то там робились вистави в стайнях... Перегородять половину стайні, нечеплять декорації, посиплють пісочком. З одного боку за загородкою коні ржуть, а з другого артисти

співають... Либонь у Снятині і оркестри не було, і в антрактах якийсь місцевий аматор грав на скрипці, здебільшого все вальси, а я приграваВ йому на фісгармонії..."

Із спогадів іншого корифея театру, Миколи Садовського („Мої театральні згадки"): „У Коломиї я з трупою затримався на довший час... Трупа з кожним днем все вирівнювалась, набирала ансамблю і почала вже цікавити публіку не тільки з патріотичного боку, але й з артистичного. Коломийське громадянство дуже радо ходило до театру".

Василь Василько („Микола Садовський та його театр" (пише, що „На початку грудня 1905 року гуцули запросили Садовського й Заньковецьку на своє свято, що відбулося в Коломиї. Театр виїхав туди й показав „Наймичку". Гуцули тепло вітали акторів і вшанували Марію Костянтинівну, станцювавши довкола неї свій традиційний аркан..."

Коломию відвідав був основоположник української національної музики, автор сценічних творів — опер у всіх можливих жанрах, М.В. Лисенко. „Мешканці міста з захопленням вітали клясика української музики..." „Історія міст і сіл...", Київ, 1971).

Денис Січинський, „один з найвидатніших композиторів Галицької землі" (С. Людкевич), що завершив своє творче життя сценічним твором, своєю „лебединою піснею" — оперою „Роксоляна", був учнем коломийської гімназії, а у році 1895 році заснував у Коломиї хорове товариство „Боян".

Станислав Людкевич у передмові до видання своїх, „Галицько-руських народних мелодій", пишучи про матеріял збірника, зазначує, що в ньому „представлені" „різні області східної Галичини від Покуття до Лемківщини".

Славний Людкевич, автор і сценічних творів — опер, іспитував учнів „першої музичної школи на Гуцульщині", учнів коломийської філії Музичного інституту ім. М.В. Лисенка, був у Коломиї доповідачем („Українська музика в сьогочасний момент"), рецензентом („З музичного руху в Коломиї").

У збірнику „Над Прутом у лузі" (Торонто, 1961) Галина Лагодинська— Залеська зазначує: „Мала... щастя Коломия гостити в себе нашу світової слави співачку Соломію Крушельницьку".

Про концерт С. Крушельницької, співачки европейських сцен, зокрема італійської „Ля Скаля" та сцен південної й північної Америки, восени 1928 року Богдан Дрималик згадує: „Люди слухали, затаївши подих. Щойно після того, як затихли останні звуки пісні, зірвалися ураганні оплески". „... люди не розходились. Вони забули, що концерт тривав добрих дві години, що ця літня, хоч молода на вигляд жінка простояла весь час на ногах і що їй пора відпочити. Але її не відпускали, бо своїми піснями, своїм голосом вона причарувала серця слухачів".

Славний тенор Михайло Голинський, визначний соліст українських (Харків, Київ, Одеса) та польських оперних сцен, вчився в коломийській

гімназії. „Діло" з 3 березня 1927 року (передрук з „Одеського театрального тижня") писало: „Михайло Голинський — є видатним з'явищем, що його дало галицьке село, таким же, як колись феноменальними були всесвітньої слави співачка — Крушельницька, Менцинський, Дідур. Уродженцеві білої сільської хатки в Городенківському повіті на Покутті, мабуть, ніхто не міг пророкувати того життьового шляху, що чекав малого хлопця, як його давали в науку до коломийської гімназії".

З Красноїлі відвідав Коломию „Гуцульський народний театр" Гната Хоткевича.

В Коломиї працював, там же й помер визначний актор Микола Бенцаль. В. Блавацький („Свобода", 14 квітня 1950 р.) писав: „Ще кілька днів перед смертю чарував глядачів в останній своїй ролі Софрона в „Марусі Богуславці". На могилі М. Бенцаля, на коломийському цвинтарі, був поставлений пам'ятник роботи Сергія Литвиненка.

В українській гімназії в Коломиї вчився Ярослав Барнич, театральний диригент, відомий композитор, автор оперет „Шаріка", „Пригода в Черчі", „Гуцулка Ксеня".

Мирослав Радиш, видатний маляр, декоратор українських театрів у Львові, в Німеччині та в Ню Йорку, вчився в коломийській гімназії та торговельній школі. Ще малим хлопцем „креслено патичком на узбережних пісках" (О. Радиш) Черемошу та Пруту його перші рисунки.

Учень і послідовник Леся Курбаса, актор і режисер Йосип Гірняк згадує (Йосип Гірняк, „Спомини", Ню Йорк, 1982) про свої перші, ще дитячі театральні враження, з полону яких „цілими днями і тижнями... не міг визволитись": „Вперше попав я в театр „Руської бесіди", як він тоді ще звався, в 1905 році в Коломиї, на виставу „Хазяїн" Карпенка-Карого. На сцені царювали: Заньковецька, Садовський і всі знаменитості галицького театру того часу".

У Коломиї відбулась „втеча до театру" одного з найвизначніших мистців сцени нашого часу, актора й режисера Володимира Блавацького. Сам В. Блавацький описав цю „втечу" в „Моїх дебютах" („Арка", Мюнхен, лютий 1948). „Під осінь 1919 року до Коломиї заїхав театр „Бесіди" під проводом Василя Коссака". „Це був перший театр у Коломиї після війни, і, зрозуміла річ, успіх мав величезний. Заля, „Щадничої каси", де давав свої вистави Коссак, була завжди заповнена по береги глядачами". „Тоді сталось те, що вирішило моє дальше життя, те, що штовхнуло мене на той життєвий шлях, на якому чекало багато страждань і не менше щасливих хвилин". „Моїм батькам я... виявив бажання перед виїздом до університету зробити двомісячну прогулянку з театром. Дозволу я не дістав!" „Я твердо вирішив їхати з театром. Одна тільки думка не давала мені заснути: чи приймуть мене". „... Коссак доручив диригентові Я. Барничеві випробувати мої голосові можливості". „Як я тоді співав пісню „Ой не ходи Грицю"... не знаю, бо був

непритомний зі страху. Напевно музи і ґрації закрили лице руками й гірко плакали... та все ж таки В. Коссак, дуже добра людина, змилосердився над хлопцем і прийняв мене до театральної дружини".

„Незабаром театр виїхав з Коломиї до Калуша, і я з ним, потайки, не попрощавшись з батьками, яким я тільки залишив листа з вибаченням, що проти їх волі покидаю хату та з урочистою обітницею, що повернуся за 2 місяці.

„За три дні я дістав у Калуші грізного листа від батька: якщо до трьох днів не повернуся, батьки зрікаються мене і я можу вже взагалі ніколи не вертатися додому!

Я все ж таки не покинув театру... чар театрального життя... були сильніші від синівської слухняности".

ВІД „НА МИЛУВАННЯ НЕМА СИЛУВАННЯ" ДО „КАЗКИ СТАРОГО МЛИНА"

Афіші й рецензії з архіву Юрія Плевака

Протягом століття від першої публічної української театральної вистави в Коломиї становлення і розвиток галицького театру супроводились великим завзяттям та наполегливістю, що виявились у різних формах, як виборювання у влади дозволу на український театр, клопотання про „краєву субвенцію", виступи в сеймі, пресі та на різних сходинах і засіданнях „інтеліґентних Русинів", „мужів поважних та визначних" (І.Ф.), промови, дебати, дискусії, проєкти і відозви, збирання коштів на будову театрального приміщення у Львові, заснування професійного театру при товаристві „Руська бесіда", утримування інших театральних груп в таких містах, як Станиславів, Коломия й ін., ціла мережа аматорських театральних гуртків, спроваджування п'єс з Наддніпрянщини, конкурси на створення українських п'єс, видання п'єс перекладних, „перелицьованих" та нових оригінальних, широко охоплюючий театральну тематику журнал „Театральне мистецтво", всебічні друковані поради акторам-аматорам та режисерам, режисерські курси, монографії, розвідки, статті й рецензії (навіть видання картон-портретів артистів української сцени), невпинний обмін акторами з Наддніпрянщиною, побут і праця корифеїв українського театру М. Кропивницького, М. Садовського, М. Заньковецької та письменника-драматурга і режисера Г. Хоткевича, спалахи й промінювання талантів у креаціях галицьких режисерів та акторів, їхня відданість українському театрові та витривалість у тяжких умовах „кочового життя" (І.Ф.), мабуть і не одне ще тут не згадане.

Все це не минало й Коломиї, її активної участи в процесі становлення галицького театру. Все це не дало згаснути тому, що започаткувалось саме в Коломиї ще року 1848.

Століття (1848-1944) галицького театру в самій Коломиї завершилось виставами „Українського окружного театру", що його директором був відомий театральний діяч Іван Когутяк.

Іван Когутяк

„Дирекція театру... проявляє всі можливі зусилля, щоб поставити, серед трудних воєнних умовин, на належне місце театральну культуру", писалось у „Львівських вістях" 10 грудня 1943 року.

Саме в ту важку годину, в часі воєнного лихоліття, восени 1943 року, велика група харків'ян та киян, втративши рідні оселі, завдяки старанням І. Когутяка, знайшла притулок в Коломиї та була пригорнена теплом коломиян. Між прибулими були й визначні заслужені артисти, між ними й талановита театральна молодь. На сцену коломийського театру впав короткотривалий промінь соборности, сцена театру в Коломиї стала місцем знаменної зустрічі артистів з різних земель України: з Кубані й Херсонщини, Слобожанщини й центрально-столичних київських земель, Буковини, Лемківщини, Гуцульщини, Покуття, Рогатинщини, Тернопільщини та і з самого Львова.

Театр в Коломиї (будинок колишнього кіно-театру „Ґвязда").

Сам керівний склад театру набув уже рис „соборности — директор театру Іван Когутяк з Кнігинина з-під Станіславова, головний режисер — Петро Миронів з Херсонщини, головний дириґент — Евген Цісик з Коломиї, дириґент і головний хормайстер — Юрій Плевако з Харкова, головний художник — Данило Нарбут з Києва, балетмайстер — Ярослав Чуперчук з Коломиї.

Режисерами-постановниками були також Єщенко із східних земель („Сербин"), Олекса Левитський з півдня України, в галицьких театрах від 1920 року („Вій"), Віктор Ходський з Харкова („Запорожець за Дунаєм", „Вечорниці"), Володимир Раєвський з Києва („В бурю").

Були ще кияни: піяністка - концертмайстер Антоніна Манько,

Український Окружний Театр в Коломиї

Субота, дня 4. грудня 1943 год. 17
Неділя, дня 5. грудня 1943 год. 17

80 ЛІТНЯ ЮВІЛЕЙНА ВИСТАВА

ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЄМ

Народна опера на 3 дії С. Гулак-Артемовського

Виступ Артистів Київської та Харківської Опери

Неділя, дня 5. грудня 1943 о год. 14

ЖИТЕЙСЬКЕ МОРЕ

ЦІНИ МІСЦЬ: Від 5 10 ЗОЛОТИХ.

Дітям до 14 років вступ на салю заборонений.

Директор Театру: І. КОГУТЯК

піяніст та дириґент Казимир Олишкевич, хор-майстер Юрій Головко, балетмайстер Черкунова та художниця з Коломиї Оксана Кічура.

Помічники режисера — Степан Пунько, Сергій Ходський, машиніст сцени В. Костин, адміністратор І. Волощук.

У творчому акторському складі: Григорій Манько, корифей українського театру, оперний співак-баритон і актор (Харків, Київ), Олекса Левитський, колишній актор театру М. Садовського та багато інших, прекрасний виконавець комічних ролей побутового репертуару та оперет (спудей в комедії „Вій", барон Кіммель в опереті В. Калло), буковинець Хризант Кудринський, виконавець головних ролей в оперетах Йогана Штравса. К. Целлера, В. Калло, Віктор

Український Окружний Театр в Коломиї

Субота, дня 20. листопада 1943 год. 17
Неділя, дня 21. листопада 1943 год. 14

ВЕЛИКИЙ КОНЦЕРТ

Виступ артистів-солістів хору і балету київського театру „Комедія" та харківської опери.

Неділя, дня 21. листопада 1943 о год. 17

ЖИТЕЙСЬКЕ МОРЕ

ЦІНИ МІСЦЬ: Від 5 10 ЗОЛОТИХ.

Дітям до 14 років вступ на салю заборонений.

Директор Театру: І. КОГУТЯК

ЛЬВІВСЬКІ ВІСТІ
ЩОДЕННИК ДЛЯ ДИСТРИКТУ ГАЛИЧИНИ
№ 294 (766)

З ТЕАТРУ

Нові сили – нові враження

„Запорожець за Дунаєм" на сцені Коломийського Театру

Коломия, 9-го грудня.

В днях 3 і 4 ц. м. коломийська публіка мала змогу прожити направду незабутні хвилини на виставі „Запорожець за Дунаєм". Сама обсада опери говорить і за її небувалий в Коломиї високий мистецький рівень. Карась — Г. Манько — артист Київської опери, Б. Ходський, режисер Харківської Опери, Одарка — Е. Шостак з Краснодарського театру, Оксана — З. Приходько — (Т. Товста) артистки Київських театрів, Андрій — Г. Шведченко — арт. Київської Опери, музичний керівник — К. Олишкевич київський диригент — хормайстер Ю. Пливако — хорм. Харківської Опери, а балетмайстер Черкунова, арт. Київської Опери

Вже перший звук оркестри тонкістю переходів приготовив до дійсно чарівної гри. Ніжне личко Оксани — З. Приходько, молодої київської акторки впарі з багатою грою та добре поставленим голосом уводять глядачів зразу у країну мрій. Виступ Карася п. Г. Манька — вітає публіка рясними оплесками. Цей корифей української сцени відомий всій українській публіці. Його гра від самого початку до кінця створює направду душевний пир для глядачів. У голосі, грі, характеризації, нічого зайвого, нічого переборщеного, чи недотягненого. Г. Манько створив досконалий тип українського безжурного хороброго козака. Одарка — Е. Шостак, створює також вірно тип жінки, „цокотухи" і дорівнює голосово та грою своїм партнерам. Її виступи вітає публіка оплесками. Як ніжним павутинням заснував глядачів своїм дзвінким голосом Андрій, Г. Шведченко. Грі артистів допомагала чарівна музика, добре уложені та поставлені режисером мізансцени та розкішний балет під проводом Черкунової.

На малій сцені випровадила п. Черкунова балет з 60-ти осіб. Балет затримує наскрізь український стиль та у своїх продукціях виказує бальоре боєве почування. Виступи п. Черкунової витають глядачі довгими та рясними оплесками. В перервах ідемо за куліси. Зустрічаємо п. Манько в оточенні цілого гурту коломийських чільніших громадян. Довідуємось бодай кілька дат з його життя. Він працює вже 34 роки на сцені. З притиском підкреслює, що працює тільки на українській сцені. З 1925 року працює актором Київської Опери. Його ролі — це Виборний, Карась, Амонасро в Аіді, Ескамільо в Кармен, Гнат в Назарі Стодолі і т. д.

Коломийський театр, хоч ще молодий, своїм розмахом і працею також йому подобається. Дзвінок переривае нашу розмову.

Дирекція театру зі свого боку проявляє всі можливі зусилля, щоб поставити серед трудних военних умовин, на належне місце театральну культуру. Щоб заангажувати до провінційного театру 125 осіб, треба мати відвагу і довір'я, що українське суспільство допоможе рідній культурі та її працівникам.

Т-с.

Ходський, бассоліст харківської опери, київський тенор Гр. Шведченко, харківський тенор Леонід Лоскотов, баритон Микола Хибовський, рогатинець Степан Пунько (Дальський в „Тріюмфі прокурора", полковник в „Серед бурі", сотник в комедії „Вій"), Мирослав Романчак (божевільний в „Тріюмфі прокурора", парубок в „Лимерівні"), з Чернова на Рогатинщині Андрій Ільків (Сомко в „Тріюмфі прокурора", хорунжий в комедії „Вій"), емігрант з 1-ї світової війни, колишній хорист Д. Котка Олександр Тимченко. Акторки: примадонна чернівецького театру Марія Романовська, колишня хористка Д. Котка Павлина Тимченко (Одарка в „Запорожці за Дунаєм", полковниця в „Гетьмані Дорошенку"), Евдокія Шостак з Катеринодарського театру, Ірина Скуратова, в галицькому театрі від 1939 року (Поліна в „Тріюмфі прокурора", мати в „Гетьмані Дорошенку"), Оксана

Затварська, молода киянка Алла Шеремет (чудовий виконавець ролі Марикке в „Огнях Іванової ночі" Г. Зудермана), недавні студентки київської консерваторії з дуже гарними, свіжими голосами Ірина Приходько й Тамара Толстая.

Інші артисти й хористи (за абеткою): Володимир Балевич, Бутковський, Надія Василів, Марія Галібчак, Анна Голик, Остап Грабов'як, Василь Дячук, Богдан Жолкевич, Олена Ільків, Колянко, Корнієнко, Данило Кравченко, Леонтина Матвієва, В. Овчаренко, Миронова, Бронислав Нижанківський, Нич, Н. Перепелиця, М. Патоєв, Платон Савченко, Роман Синишин, Василь Ткачук, Олена Черніцова, Янішевська.

Український Окружний Театр в Коломиї

СВЯТОЧНИЙ РЕПЕРТУАР

Субота, дня 8. січня 1944 год. 14

СОРОЧИНСЬКИЙ ЯРМАРОК

Народна Оперета на 4 дії М. Старицького (по Гоголю)

Постановка: П. Миронів Диригент Е. Цісик Декорації О. Кічура

В ролі Цибулі виступить артист **Г. МАНЬКО**

Субота, дня 8. січня 1944 год. 17

Неділя, дня 9. січня 1944 год. 14

РІЗДВЯНА РЕВІЯ

Участь бере ввесь склад театру

Хореографія Ю. Пивовар Ю. Гошовський Диригент Ю. Пивовар Конферансьє О. Гивченко

Неділя, дня 9. січня 1944 год. 17

ВІЙ

Фантастична оперета на 4 дії М. Л. Кропивницького (по Гоголю)

Постановка О. Левитський Диригент Е. Цісик Декорації О. Кічура

В ролі Хатяни виступить артист **Г. МАНЬКО**

ЦІНИ МІСЦЬ: Від 5 10 ЗОЛОТИХ.

Білети продаються в касі театру щоденно від 9 години рано.

Дітям до 14 літ вступ на вечірні вистави заборонений

Мистецький керівник П. МИРОНІВ.

Директор театру: **І. КОГУТЯК**

Список — неповний, недокладний та з можливими помилками, те, що в пам'яті збереглося з часу понад 40-літньої давности. Це торкається і складу оркестри й танцювальної групи.

Дехто з членів коло 30-особової оркестри: скрипалі — Евген Козулькевич, Богдан Миґасюк, Іван Затварський, віолісти — Матвіїв, Чайківський, контрабасист — Василь Коржик, піяніст — Голубаш, віртуоз-цимбаліст — Михась Дірко. Члени танцювальної групи Я. Чуперчука: Ілярій Кушніренко, Віра Особа, Микола Остапович, Анна Отаманюк, Петро Перегінець, Володимир Петрик, сестри Сікорські, сестри Стрільбицькі, Марійка та Василина Чуперчуки.

Адміністраторами групи були Михайло Голод та Богдан Романовський.

ВОЛЯ ПОКУТТЯ
Українська культурна установа для Коломийщини

Зі святочної програми Коломийського театру

* На святочну програму Коломийського Театру, складались в цьому році „Вій", „Сорочинський ярмарок" та „Вечорниці" Ніщинського із додатковою частиною колядок.

„Вій" та „Сорочинський ярмарок" були дібрані щасливо та великим успіхом серед публіки. Концерт на „Вечорниці", що були виставлені другого і третього дня свят, дещо завели та розчарували публіку. Від Коломийського Театру при його високомистецькім акторськім складі, муситься вимагати багато, багато більш. Мистецький керівник маючи таких акторів, повинен подбати, щоб показати в часі свят своїм сталим глядачам найкращий актив театру в його оригінальних жанрах та заразом старатися бути як не прогресовим в своїх програмах, то бодай сучасним.

Перша частина цих вечорів пройшла із повним успіхом. Диригент Плевако постарався показати слухачам різні типи української колядки, тай це йому вдалося Хор прозвучав дуже добре, і це при вдалій конферансієрці п. Тянченко, викликало направду святочний настрій.

Друга частина вечора „Вечорниці" в постановці п. режисера Хоцького була б добра, як би була ще одна частина, а самі „Вечорниці" дещо скорочені та вистилізовані.

Шоб показати хоральні частини театру, впроваджено тут багато пісень, що вийшли добре та нічим не в'язались з Різдвом.

Про кількість театральної трупи „Львівські вісті" (Т-с) від 10-го грудня 1943 року писали: „Щоб заанґажувати до провінційного театру 125 осіб, треба мати відвагу і довір'я, що українське суспільство допоможе рідній культурі та її працівникам".

В репертуарі театру (1942-1944), як свідчить актор Андрій Ільків „Мої театральні ґастролі", „Гомін України", липень, 1977), за вийнятком п'єси Г. Зудермана „Огні Іванової ночі", оперет „Циганський барон", „Барон Кіммель", „Пташник з Тиролю", та нової п'єси К. Гупала „Тріюмф прокурора Дальського" — українська клясика: „опери" „Наталка Полтавка" Івана Котляревського, що нею „перелицьованою" майже 100 років тому почався був український театр в Галичині, „Запорожець за Дунаєм" Семена Гулака-Артемовського, музична картина „Вечорниці" Петра Ніщинського, комедії „Сорочинський ярмарок" (за Гоголем) М. Старицького, „Вій" (за Гоголем) М. Кропивницького, „Житейське море" І. Карпенка-Карого, драма „Лимерівна" Панаса Мирного, народна драма з музикою, співами і танцями „Ой не ходи, Грицю" М. Старицького, історично-побутова „Лиха іскра поле спалить і сама щезне" („Сербин") І. Карпенка-Карого, історичні драми дещо пізніших драматургів — „Серед бурі" Б. Грінченка, „Гетьман Петро Дорошенко" Л. Старицької-Черняхівської, ще пізніший — „Батурин" Л. Лісевича та велика віршована драма „Казка старого млина" Спиридона Черкасенка.

ОБРАМЛЕННЯ СТОЛІТТЯ

Рисунки Володимира Вайлянда. Фотографії Богдана Миґасюка.

„Казка старого млина" С. Черкасенка була останньою прем'єрою „Українського окружного театру в Коломиї". Вона була великою мірою і творчою кульмінацією театру. Вона в той час була і дивно співзвучною з настроєм, із світовідчуванням акторів, мабуть, і глядачів, з передчуттям грядучої „бридоти й руїни", з передбаченням обернення „городів християнських", „краю веселого, миру хрещеного" в „долину сліз", де „розцвітуть".

„Кривавії троянди ран глибоких,
Бліді лілеї голоду, хвороб
Найрозмаїтіший квітник у світі
І смертности рясній хризантеми..."

Режисер Петро Миронів у ролі німого чабана Юрка

Вдумливо, з великою докладністю і дбайливістю працював мистецький керівник театру над прем'єрою, втілюючи в неї і свої власні режисерські знахідки. Наприклад: 2-га дія за С. Черкасенком мала б початися інженером Ваґнером („схвильований, ходить з одного кутка в другий"). П. Миронів використав талант і майстерність О. Левитського, почав дію пантомімою льокая Трохима. Ця пантоміма викликала рясні оплески глядачів.

Оплесками стверджений був великий успіх, теж інших епізодів вистави. Дружнім „браво" і викликами диригента вітала публіка музику фіналу 3-ї дії. Але насамперед буря оплесків зірвалась на залі зараз же по першому відслоненні куртини. Цю бурю викликала декорація-віньєта з чортиків, символ психічного стану Ваґнера („... яка тут ніч в душі моїй!"), а може, й похмурої приреченості в самій ідеї драми. Вистава не могла початись, поки не вийшов на авансцену Нарбут та не задовольнив глядачів своїм поклоном.

Була, мабуть, коректура й мовна. А щодо музичного оформлення, то в задумі постановника було значне „омузикалення" драми. До вистави були написані: вступ,

Ukrainisches Kreistheater in Kolomea

PROGRAMM

Spyrydon Tscherkasenko

DAS MÄRCHEN
DER ALTEN MÜHLE

Drama in 4 Akten

Preis 1 Zl.

Theaterdirektor: I. Kohutjak

Український Окружний Театр в Коломиї

ПРОГРАМА

Спиридон Черкасенко

Казка Старого Млина

драма на 4 дії

Ціна 1 зол.

Директор Театру: І. Когутяк

ДІЄВІ ОСОБИ:

Вагнер, гірничий інжінєр	С. Пунько / В. Раєвський
Крамаренко, землемір	П. Тимченко
Трохим, льокай Вагнера	О. Левитський
Марта, стара ключниця	Л. Тимченкова
Тараш, дідич	М. Хибовський
Марія, дочки його	М. Галібчак
Сусанна, дочки його	І. Скуратова
Анелька	Л. Матвіїва / Л. Янішевська
Фані	Н. Миронівa
Подорожний	М. Романчак
Робітник I.	Б. Жолкевич
„ II.	В. Ткачук
„ III.	П. Савченко
„ IV.	О. Грабовяк
Десятник	В Овчаренко
Фурман	І. Луковський
Гість I	В. Овчаренко
„ II.	В. Дячук
Дід-Мельник	А. Ільків
Маряна, його внука	М. Романовська
Юрко, чабан німий	П. Миронів

Постанова: П. Миронів Художник: Д. Нарбут

Дірігент: Ю. Пляваго

Мистецький керівник: П. Миронів

Директор театру:
І. КОГУТЯК

Художник Данило Нарбут

імітації, сопілки, танок Мар'яни, її пісня, пожежа млина та фінали 2-ї й 3-ї дії. Готова, написана вже музика була оркестрована досвідченим довголітнім театральним диригентом Евгеном Цісиком.

Старанно опрацьовані ролі творили барвисті, яскраві сценічні образи. Мар'яна (М. Романовська) не лише іскрилась принадністю дівочої ніжности і краси, а й передала глибоку драму, і свою, як персонажа, і, спільно з Степаном Пуньком, Андрієм Ільковим, разом з усім ансамблем виконавців, відтворила узагальнений зміст драми, саму ідею твору.

Прем'єра відбулась у суботу 19-го лютого 1944 року в переповненій залі. Сиділи й на доставлених кріслах. Стояли глядачі і попід стінами й навколо оркестрону.

Сцена Юрка і Мар'яни на тлі Нарбутових декорацій.

Автор музичного оформлення диригент Юрій Плевако

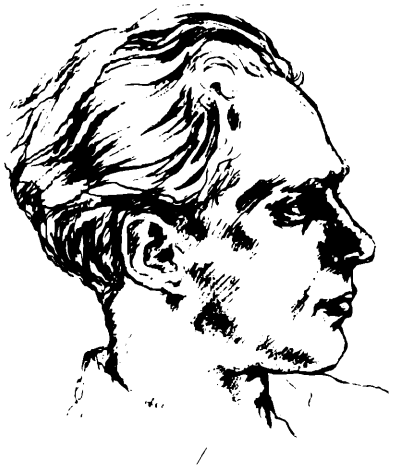

Юркова сопілка

Adagio

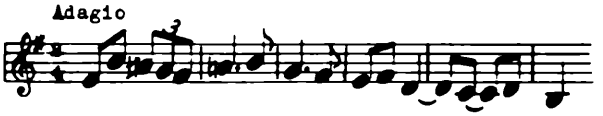

Фінал 3-ї дії.

Allegro agitato

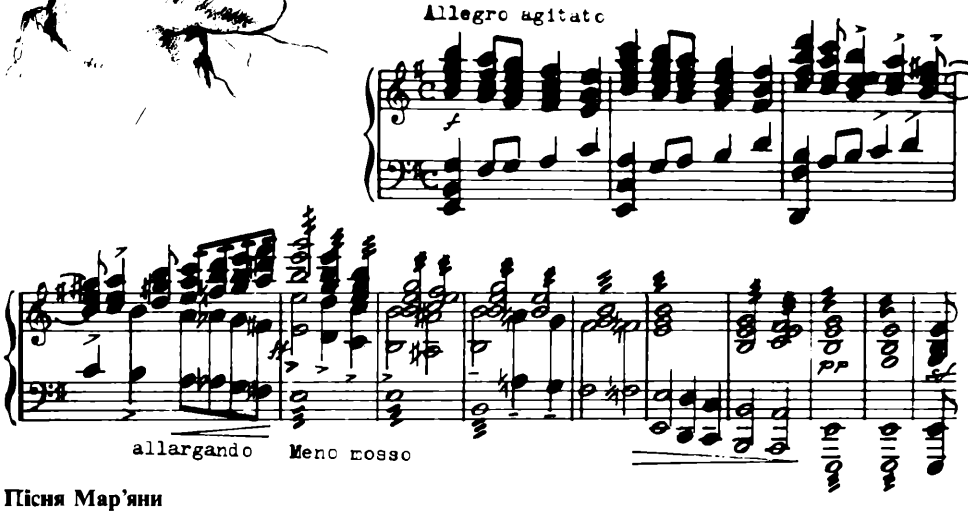

Пісня Мар'яни

Andante

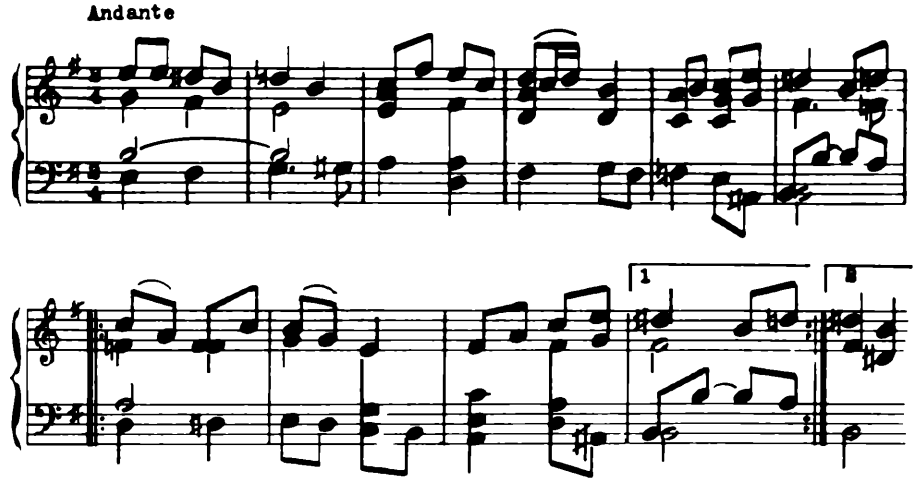

Олекса Левитський
в ролі льокая Трохима

Марія Романовська (Мар'яна)
Андрій Ільків (дід-мельник)

Фото після прем'єри

Виконавці й ролі

Зліва

1-й ряд:	Марія Галібчак	— Марія, дочка дідича Тарана
	Павлина Тимченко	— Марта, стара ключниця
	Марія Романовська	— Мар'яна, онука мельника
	Ірина Скуратова	— Сузанна, дочка дідича Тарана
	Н. Миронова	— Фані, гостя Ваґнера
	Леонтина Матвієва	— Анелька, дочка дідича Тарана
2-й ряд:	Мирослав Романчак	— Подорожній
	Остап Грабов'як	— робітник
	Петро Миронів	— режисер та виконавець ролі німого чабана Юрка
	Юрій Плевако	— дириґент
	Степан Пунько	— Ваґнер, гірничий інженер
	Данило Нарбут	— художник
	І. Луковський	— фурман
	Платон Савченко	— робітник
	Олександр Тимченко	— Крамаренко, землемір
	Василь Ткачук	— робітник
	Олекса Левитський	— Трохим, льокай Вагнер
	Андрій Ільків	— дід-мельник

ІВАННА БІБЕРОВИЧ

Тарас М. Печерський

Іванна Біберович, у своїх часах звана Біберовичева, з роду Коралевич, народилася 1861 р. в селі Фалиші, Стрийського пов. і померла 7.IX.1937 в Коломиї, де й спочиває на замкненім нині, давнім, великім українськім цвинтарі, на якім стоїть і дерев'яна церква з 1587 р. В Коломиї провела свою другу і то значно довшу, ніж перша,частину свого життя.

Вона наскрізь "театральна дитина", що від дитинства зростала в театрі, але її батько не був ні актором, ні з театром якнебудь звязаним, а був добрим малярем і різьбарем церковних іконостасів. Але обидвоє батьків повмирали і залишили 4-літню Іванку сиротою.

Склалося в 1876 р. так, що у Львові, в театрі "Руської Бесіди" під управою Романовичевої нагло захворіла акторка і з конечности взяли на її місце в ролі ангелика молоденьку, 14-літню Іванку Коралевич, а вона так захопила своєю грою публіку, що з того часу вже на все залишилася в театрі, прийняла театральний псевдонім Ляновська і виступала у щораз трудніших ролях, в яких пізніше ніхто їй не міг дорівняти.

У львівському театрі т-ва "Руська Бесіда" Іванка зустріла молодого і вродливого актора Івана Біберовича (1854-1920), що на сцену вступив всього два роки раніше від Іванки в 1874 р., залишивши тернопільську гімназію. Незабаром в 1879 р. сімнадцятилітня Іванка одружилася з ним, і вже в 1881-1892 роках (як подає УРЕ, або 1881-1983, як подає ЕУ,2) театр перейшов під управу Івана Біберовича, разом з Гриневецьким. Під їх управою то була найкраща доба в історії галицького театру. Доба найкраща і добором свого й чужого репертуару та добором славних тоді акторів, серед яких у сильно драматичних ролях незрівняна була Ляновська-Біберовичева, що в мистецтві поєднувала силу трагедійної експресії з м'якою ліричністю і психологічною виразністю, а Іван Біберович рідкісно відзначався в ролях лірично-драматичних, як, напр., Петро в "Наталці Полтавці" чи Гриць в "Ой, не ходи Грицю".

Про Заньковецьку пам'ять і нині жива, а про славного актора і знаменитого директора Біберовича та незрівнянну його дружину Ляновську чомусь заникає.

Великий альбом рецензій, українських, польських і німецьких, залишився в сестри її зятя під большевиками і неможливо ним тут користуватись, але багато відомостей про неї є і в інших джерелах.

Дмитро Антонович у праці "Триста років українського театру" уважає Іванну Біберович видатною силою 80-х і 90-х років в ролях героїчних і ліричних з репертуаром незвичайно широким. Її історичні ролі: Рогніда ("Ярополк"), Рута ("Олег"), Гальшка Острозька ("Павло Полуботок") і драматично-побутові: Наталя ("Лимерівна"), Катря Дзвонарівна ("Наймичка"), Олена ("Глитай"), та лірично-побутові: Галя ("Назар Стодоля"), Одарка ("Дай серцю волю"), Софія ("Безталанна") і багато інших. Критика уважала її найздібнішою акторкою України тих часів.

А Богдан Лепкий з нагоди 75-ліття Іванни в 1937 р. в газеті "Діло" порівнює її гру як трагічної героїні із грою світових велетнів сцени, як французької Сари Барнард, німецької Шарльотти Вольтер та італійської Елеонори Дузе. Її талант був вроджений, бо драматичної школи вона ніколи не проходила і все таки свою гру доводила до найвищої досконалости, як грала ролю безталанної дівчини чи великої дами, боярині, княгині.

Маршал галицького сейму Зиблікевич пропонував їй на державний кошт студії в драматичній школі в Парижі, з тим, що по студіях вона перейде до Польського театру у Львові, бо вже тоді поляки високо цінили її талант і порівнювали з найбільшою польською артисткою Геленою Моджеєвською, але Іванна таку приманливу пропозицію відкинула, як колись Заньковецька відкинула московську царську ласку.

А в "Казці мого життя" Лепкий згадує про Біберовичів, що "було на кого подивитися. І незвичайно гарні собою і вдягнутися вміли і поводилися бездоганно.... Бережани наслідували їх".

Та 1894 р. склалася небудення подія. Ще 1893 р. (1892 р.?) Біберович був директором театру в його найсвітлішу добу, а обидвоє Біберовичі на вершку мистецької слави і з наступним, 1894-им роком покинули українську сцену на завжди.

Олена Кисілевська, довголітня громадська й культурна діячка Коломиї, що з Біберовичами була добре знайома ще з давніших, передколомийських часів, у своїм довшім нарисі "З моїх спогадів про українську сцену" (Наш Театр" т. І, вид. ОМУС, Ню Йорк, 1975, на ст. 541-542) подає:

"В самому розквіті літ і в повні мистецької слави Біберовичева на 33-му році, а Біберович на 40-му покидають на все українську сцену. Великий артист стає головним книговодом коломийської "Щадничої каси", а славна театральна зірка стала скромненькою міською господинею, виховницею своїх трьох синів і доні Наталі, приятелки моєї покійної Наталочки.

Коломия, зокрема "Руський жіночий кружок", у проводі якого я була довгі роки, не раз користав з побуту знаменитих артистів у нашому місті, зокрема директора Біберовича. Він ніколи не відмовив помочі кружкові у виведенні аматорських вистав, режисерував їх сам, і навіть виконував трудніші ролі. Пані Біберовичева теж не відмовляла своїх фахових порад, але сама вже не брала в них участи. Ми навіть не мали відваги просити її, бо вона була завелика на аматорську сцену. Мимо своїх старших літ вона була однаково гарна і, попри свою скромність, мала в собі щось королівського. Це була пара людей, шанована однаково як своїми, так і чужими.

Перший покинув нас Іван Біберович, у 1920-ім році, на 66-му році життя. Іванна Біберовичева ще сімнадцять літ прожила вдовою при своїх дітях, Наталі й Олександрові Курпяках.

Олександер Курпяк був сином о. Курпяка, диригента заснованого в 1895 р. хору "Боян" в Коломиї, згодом пароха села Карлова, Снятинського пов. і працював як суддя окружного суду в Коломиї. Ця музикальна родина Олександер і Наталя Курпяки мали лише одного сина Ярослава. Олександер і Наталя померли, а син їх і внук Іванни, під якої оком виростав, неодружений жив у Торонті.

Про свою тещу зять Іванни Біберовичевої згадує з найбільшою любов'ю і пошаною. "Це була, — каже він, — трудяща мурашка, що від вчасного ранку до пізнього вечора все шукала собі якогось зайняття. Любила дріб і дуже тішилася ним, любила ходити коло квітів, плекати городовину. Вечорами читала газети, журнали і багато книжок. Помагала собі великим побільшаючим склом, бо окулярів не носила. Читала скоро і давала все влучні завваги до прочитаного." Так само і покійний Іван Біберович був дуже освіченою й очитаною людиною. Знав історію й літературу як українську, так і чужу, з усякими деталями, краще від неодного фахівця.

Останнім ясним промінням у житті Біберовичевої був ювілей її 75-ліття, що його величаво відзначило громадянство в 1937 році.

НА 75-ЛІТТЯ ІВАННИ БІБЕРОВИЧЕВОЇ

Дм. Николишин

За спонукою філії „Союзу українок" коломийське громадянство відсвяткувало 75-ліття Іванни Біберовичевої, одної з найчільніших наших артисток сценічного мистецтва довоєнної доби, окремим ювілейним вечором.

В неділю, 7 березня 1936 заля Щадничої каси виповнилася по береги. Ювілятку привітали п. Михайлюк і Дм. Николишин від громадянства й гості оплескували щиро. Коли акторка зайняла своє почесне місце, привітав її зперед сцени В. Лужницький промовою, в якій колишню сценічну працю ювілятки поєднав з діяльністю українського сценічного артиста.

Потім почалася друга точка програми. Театр „Заграва" грав безсмертну драму Старицького „Ой, не ходи, Грицю" в перерібці В. Блавацького. Про саму перерібку сказала своєчасно театральна критика своє слово в користь перерібки. Хоч і різниться від давньої, в якій колись Іванна Біберовичева виступала в ролі Марусі, але робить корисне враження. Знаменита декоративна частина, виконана Л. Боровиком (особливо 1 і 4 дія) дає прекрасне тло. Про гру акторів, на якій слідно було велику працю режисера, треба висловитися з повним признанням. Так Маруся (Лужницька), як і Гриць (Паздрій), а далі Чураїха (Совачева) і Дмитро (Левицький) та Галина (Левицька), а надусе Хома (Боровик) дали у своєму стилю викінчені ролі. Гуртові сцени захоплювали зразковим механізмом Музично-вокальна сторінка мала кілька дрібніших слабших місць (м. ін., розходження співу з музикою), але воно губилося в цілості.

Після 2 дії, п. Михайлюкова виголосила привіт від „Союзу українок", В. Блавацький від артистів сценічного мистецтва, Совачева від театру „Заграва"; потім Білозорова відчитала велику кількість привітальних писем і телеграм, між яким були і привіти від артиста-ветерана української сцени дир. Й. Стадника, від театру Тобілевича, від д-ра Т. Окуневського, від Ст. Чарнецького, від різних культурно-освітніх місцевих і замісцевих інституцій, від кружків „Союзу українок" і поодиноких осіб. Усі вони свідчили про популярність Іванни Біберовичевої, хоч як давно вона покинула сцену.

Після вистави відбулася в залі „Народного дому" спільна вечеря, в якій взяли участь запрошені гості й артисти театру „Заграва". Під час вечері виголосила ще промову сен. Кисілевська, яка підкреслила її заслуги як артистки в тих часах, коли український театр був чи не єдиним носієм української культури й виховником молодого покоління (плекане рідне слово, рідна ноша, історична драма), а далі як дружини пок. артиста й директора Біберовича та надусе як матері що для виконання високих материнських обов'язків покинула вона сцену, знехтувала світлою кар'єрою, яка їй усміхалася, чим виявила своє прив'язання до рідного народу. Зібрані заспівали „Многая літа", ювілятка схвильована щиро дякувала всім. Весела гутірка, переплітана піснями, протяглася до пізньої ночі. Коло 2 год. Ів. Біберовичева розпрощалася з гістьми і відїхала з родиною додому, забираючи з собою милий спогад прекрасно пережитого дня — пізнього відгомону колишньої сценічної слави.

ВОЛОДИМИР КОБРИНСЬКИЙ — ОСНОВНИК МУЗЕЮ „ГУЦУЛЬЩИНА" В КОЛОМИЇ (Спомин

Марія Кобринська

Думка біжить у минуле, в часи дитинства. Відгребую події, приховані на дні моєї пам'яти в глибині душі. Мені було три роки. Мати хворіла на серце. Лікар дорадж ував виїхати на купелі. Мати зі мною і нянею виїхала до Дорна-Ватри, купелевої місцевости в південній Буковині, на пограниччі українських і румунських поселень, де Карпати вигинаються луком на південь. Прекрасна околиця — ліси, гори, потічок. По двох тижнях батько приїхав відвідати нас; на два дні. Яка втіха! Батько ходить зі мною по парку, де гарні плекані троянди, ми зайшли в ліс, а там у долині, в проваллі, потічок з іржавою водою. Але вода в гірському струмочку була здається, захолодна. Я дістала горячку. Увечері горячка піднеслася, ускладнився віддих, а лікар побоювався запалення легенів. Батько стояв біля мого ліжка й дорікав собі, що не допильнував дитини — Боже ратуй її.

Довга ніч скінчилася. Сонце виповзло з-поза гірських верхів і заглядало в кімнату В його світлі заблищала срібна батькова папіросниця. По якімсь часі я прокинулась. Блискучий предмет притягнув мою увагу. Я витягнула руку по нього. Батько зрозумів це як ціну за моє життя. Недуга пересилилась.

Від'їжджаючи, батько залишив папіросницю матері і більше ніколи в житті не курив. Згадую цю папіросницю як причинок до психіки людини, як перший спомин про батька, що не жалував труду, праці чи самопосвяти для дітей і родини. У вільних хвилинах по праці батько знайомив нас з історією України. Розказував про Київ, матір руських городів, про княгиню Ольгу, Володимира Великого та хрещення Руси-України, про Ярослава Мудрого. Розка-

зував теж про козацькі повстання, Запорозьку Січ та важку долю кріпаків. А заспокоюючи нашу цікавість, розповідав про своїх предків — два брати в часі козацьких повстань переселилися з Полісся на Покуття і запустили коріння в галицьку землю. Батько згадує про свого стрия о. Йосафата Кобринського, пароха Москалівки коло Косова, а потім Мишина біля Коломиї. Він студіював богословію у Відні, а закінчив у Львові. Брав активну участь в Соборі руських учених, що відбувався у Львові 19-24 жовтня 1848 року. Він дружив з Яковом Головацьким та поділяв думки Руської трійці. Великою заслугою о. Йосафата було уложення та видання своїм коштом в 1842 р. руського букваря гражданкою і фонетикою. Він опрацював теж сільсько-господарський посібник для селян, щоб піднести рівень та видайність рільничого господарства в Галичині. Врешті майже своїм коштом збудував Народний дім у Коломиї, де мали приміщення майже всі культурні установи Покуття. Його син д-р Володимир Кобринський закінчив медицину у Відні й виконував лікарську практику у Львові, а на старі літа переїхав до Коломиї. Молодший брат о. Йосифата о. Іван був парохом Іспаса, помер дуже молодо. Це мій прадід, а батько Василя Кобринського. Братом о. Йосафата був теж о. Йосиф, парох Раківця над Дністром. Він помер теж у молодім віці. Його син Омелян скінчив правничий виділ віденського університету й був суддею апеляційного суду у Львові.

По смерті о. Йосифа раковецьку парафію переняв наймолодший з братів о. Айталь. В Белелуї Снятинського повіту парохом був о. Теофіл Кобринський, чоловік Наталії з Озаркевичів Кобринської, письменниці й організаторки українського жіночого руху у Галичині. Парохом Яворова біля Косова був теж о. Кобринський (не пам'ятаю імени) а також парохом Княжа коло Снятина (теж не пам'ятаю імени). Це батько д-ра Евгена, лікаря в Чернівцях, засновника буковинської лінії Кобринських. Ось цілий клян Кобринських, що з них деякі жили ще останньо в людській пам'яті, а нині згадують про них лише пожовклі листки старих шематизмів.

Дідуньо привіз свого сина Володимира до гімназії в Коломиї і примістив його в бурсі. Там жив він в одній кімнаті разом з трохи старшим хлопчиною з Русова, пізнішим великим письменником Василем Стефаником. В Коломиї батько закінчив гімназію, а потім записався на правничий відділ Львівського університету, але студії перервала військова служба при 24 полку піхоти, яку закінчив ступнем поручника. Тимчасом померла бабуня, а незабаром і дідуньо покинув цей світ. Батько лишився без засобів до життя. Довелося покинути думку про закінчення студій. Пригадую, батько кілька разів звертався до мене — „ти закінчиш студії і за мене". Шукаючи матеріяльного забезпечення, батько став на працю урядника австрійських державних залізниць. Обов'язковість, самодисципліна та добре знання німецької мови промостили йому шлях,

В тому часі читав багато і працював над собою. І поплило життя, визначене долею, умовинами, хоч не завжди згідне з бажанням — зразу в Коломиї, потім якийсь час у Коршеві, часи еміграції та різні переходові призначення — але життя було згідне з принципами, засвоєними в батьківському домі, та подиктованими добром свого народу.

Початок XX ст. позначився ростом національної свідомости народу. На тлі української політичної думки зарисовується ідея української національної самостійности. Вона спочатку тендітна, і, як висловився Іван Франко, лежить покищо поза межами можливого, але тисячі стежок ведуть до здійснення цього ідеалу, і від нас залежить, чи ми підемо цими стежками. Українське питання не виходило на міжнародну арену поза внутрішні справи Австрії, і надії українського народу, пов'язані певною мірою з інтересами Австрії. Зближалася війна, що з нею галицькі українці в'язали великі надії. Молоді люди, а навіть середньошкільна молодь голосилася масово до військової формації Українських січових стрільців, щоб здобути військовий вишкіл і в рішальній хвилині мати зброю в руках. Перші місяці війни принесли перемогу російській армії. Тоді багато наших людей кидали свою землю і виїжджали на Захід, в запілля. Батько опинився у Відні і по короткому часі як кращий урядовець державних залізниць дістав призначення до двору наслідника престолу архикнязя Карла. Завідував його транспортом, і жодний транспорт не міг ані відїздити ані приїздити до головної кватири архикнязя без відома батька. Коли зближався кінець цісаря Франца Йосифа, наслідник престолу перед відїздом до Відня, дякував батькові за працю і на прощання передав світлину із спільно проведеного часу та пачку болгарських цигар із питанням: чи маєте які побажання до мене? Батько не приготований на таке питання завагався. Тоді наслідник престолу додав — запевнене місце в Терезіянум для вашого сина (Терезіянум — краще учбове заведення — середня школа, заснована Марією Терезою у Відні для австрійської верхівки. Між світлинами я пізнала дітей архикнязя й людей, які відвідували його; болгарського царя Фердинанда Кобурґа, Мустафу Кемаля Ататюрка, реформатора та першого президента нової турецької держави, Енвер-бея, командувача турецьких військ, що стояли тоді на Поділлі, та німецьких генералів і дипломатів. Події кінця 1917 і першої частини 1918 р. ішли скоро вперед.

Батько знову в Галичині. Брав участь у засіданнях Військового комітету, що підготовляв перебрання влади в Галичині. Зближався перший листопада 1918 р., що почав нову сторінку історії України, а Галицької України зокрема. Незабутні дні! Дні піднесення, надії, зусиль та великих труднощів рівночасно. Від першої хвилини доводилось боронити рідну землю перед сусідами, що зазіхали на наше. А земля — зруйноване побоєвище світової війни, ще не вилікувалась з ран. Багато молодих людей ще не вернулися з війни, а ті, що вернулись не мають досвіду в праці, до якої кликала їх хвилина. Перебрання влади відбулося спокійно. Люди, що на місцях стали у проводі, здобули

довір'я населення та зепевнили правопорядок і справне діяння державного апарату.

Батько був у Коломиї від першої хвилини. Він з запалом кинувся до праці, організував працю залізниць. І поїхали ешелони молодих людей на підмогу для Львова; їхали транспорти харчів та зброї, а верталися ранені вояки. В тім часі звернувся до батька кол. посол до австрійського парляменту д-р Теофіл Окуневський, відомий політичний і громадський діяч, адвокат з Городенки, виставив його кандидатуру на секретаря шляхів, намовляючи батька перебрати це становище. Батько однак залишився в Коломиї.

Упадок Львова українське громадянство відчувало дуже болюче. Врешті надійшов травень 1919 р. Румунські війська заняли Покуття аж до Станиславова. Батько разом з нашою армією перейшов Збруч. Наші зв'язки перервалися. І аж 20-го серпня 1920 р. батько вернувся додому, переживши чотирокутник смерти та поворотний тиф. Якийсь час сидів дома і аж по році вернувся до праці. Його призначили до Данціґу. Місто в той час на 95% було німецьке серед західно-слов'янського племени кашубів, мало свідомого своєї національности. Версальським договором Ґданськ оформлений був як вільне місто з запевненням Польщі певних економічних концесій та передачею їй у заряд залізниць і пошти. У Ґданську батько перебув кілька років у зв'язку із включенням залізниць у польську адміністрацію. На окраїнах міста в Лянґфурі була славна техніка. Батько звернув увагу, що це була б добра нагода для наших молодих людей, які вернулися з війни і хотіли б студіювати, скерувати їх сюди. Йому вдалося пов'язатися з ректоратом техніки і представити справу. Високошкільна влада пішла їм назустріч. Багато з нашої молоді скінчили тоді техніку в Данціґу — Лянґфурі і перші з них, що знали про інтервенцію батька в їх справі зберегли у пам'яті людину, яка промостила їм шлях у професійне життя. По кількох роках батько вернувся до Галичини і продовжував працю як радник залізниць станиславівської дирекції. Згодом він перейшов на емеритуру.

Почався останній етап життя — батько на своїй землі. І наче бажаючи надолужити час переведений на чужині, він кинувся у вир праці. Батько — член Українського національно-демократичного об'єднання, опертого на ідеології державности й соборности України, почесний член Головної ради товариства „Сільський господар" у Львові та голова філії „Сільського господаря" в Коломиї, член управи товариства Український народний дім у Коломиї та інших культурних установ. Праця в цих тов — твах творить наче одне ціле, бо хоч ставлять вони різні завдання для своєї діяльности, ідуть до них різними шляхами, послуговуючись при цьому різними засобами, всі вони мають ту саму мету — піднесення матеріяльного й культурного рівня українського народу та закріплення національної свідомости. У тому часі батько з запалом береться збирати культурні надбання сторіч, щоб зберегти їх перед знищенням та забезпечити для майбутніх поколінь. Це ж спадщина, яку ми

одідичили, з обов'язком передати її нащадкам. Постає збірка, що з часом перетворюється в Музей народного мистецтва „Гуцульщина" ім. о.Йосафата Кобринського, гордість мешканців не лише Коломиї, але всього Покуття та Гуцульщини. Збірка включала етнографію, природничий відділ та історію найновішої доби. Найбільш барвним є відділ етнографії, де розміщені старі народні одяги, устаткування хати, знаряддя праці — дерев'яний плуг, ступа, знаряддя обрібки льону, мисливські прибори — рушниці, порохівниці, капкани та рибацькі сіті. Тут теж унікальний чумацький віз — мажа — що ним возили чумаки сіль з Коломийщини аж на Лівобережжя. Всі предмети, що належали до устаткування хати а то й знаряддя праці прикрашені різьбою або випалюванням на дереві. Найбільше уваги присвячували одежі, поєднуючи в її виконанні мистецтво крою, вишивання і тканння. Вишивка, основна прикраса народної сорочки, визначається формою рисунку, добором кольорів та її розміщенням головно на рукаві. Гуцульський орнамент свідчить про вроджене почуття гармонії й краси, закорінені в духовній традиції народу, залишаючи в їх межах місце на індивідуальну ініціятиву та стиль даного села чи околиці.

Музей виконував велике завдання на шляху до закріплення ідентичности народу. Давав підсумки проробленої праці на культурному полі та документальним матеріялом вирішував приналежність землі до її власників, наприклад, оригінальна мапа Бопляна, що з доручення польського уряду будував Кодак, носить назву — Частина України, що зветься Покуттям.

Директор музею та рівночасно єдиний його працівник умів установляти зв'язки з відвідувачами. Успіх та вдоволення приносили відвідини молоді; діти уважно слухали пояснень, ставили питання, а по святах або літніх феріях привозили писанки, вишивки, інколи речі, які, на їх думку, підходили під поняття музейних предметів.

Захоплення народним мистецтвом, як і бажання передати специфіку даної околиці, властивості побуту, своєрідність одягу та культурні надбання минувшини, дали спонуку до творення музейних збірок по більших містах Галичини. Обласні музеї покривають густою мережею українську етнографічну територію Галичини та своєю діяльністю охоплюють Гуцульщину й Покуття, Бойківщину, Лемківщину й Посяння, Поділля і Розточчя. В міру цього, як збірки зростали, ставала актуальною справа приміщення.

В Коломиї музей „Гуцульщина" знайшов приміщення в Народнім домі, який був власником музею. З розвитком музейництва постала потреба ширшої організації музейної праці для узгіднення напрямних дії, координації компетенцій та оборони спільних інтересів. Йдучи назустріч потребам, що їх створюють умовини дня, прийшло до першого з'їзду українських музеологів у Львові 25.IУ. 1931 та до заснування Комітету українських музеїв, що охопив усі наші музейні збірки у Львові і по областях. Від того часу кожного року в

часі Зелених свят відбувалися з'їзди українських музейників-музеологів в різних музейних осередках з науковими доповідями з історії, історії культури й мистецтва, археології та музейництва в засягу раціональної і плянової збірки предметів, систематизації, каталогування, фахової консервації експонатів, а також територіяльного розмежування поодиноких обласних музеїв. Поза офіційною частиною — доповідями, дискусіями та нарадами у дружній зустрічі представників музейництва з усієї Західної України ділилися музейники своїми спостереженнями й досвідом. У приватних розмовах обговорювали актуальні потреби, що з'являлися в теренах праці, нові завдання й небезпеки. Третій з'їзд представників українських музеїв відбувся у Львові 9.VI. 1935. На тому з'їзді прийшло до заснування окремого Комітету українських обласних музеїв. В тому часі вступали наші музеї в члени „Звйонзку музеув польскіх", що на внесок директора музею „Гуцульщина" в Коломиї Володимира Кобринського змінив свою назву на „Звйонзек музеув в Польсце". Приступлення наших музеїв до польської професійної установи було подиктоване інстинктом самозбереження, щоб забезпечитися перед усякими можливими інґеренціями адміністраційної влади, частинно перед компетенціями консерваторського уряду, головно одначе перед зазіханням всевласного К.О.П. Українські обласні музеї через своїх представників брали участь у щорічних з'їздах „Звйонзку музеув в Польсце". Директор музею „Гуцульщина" в Коломиї, незмінний голова Комітету українських обласних музеїв аж до початку другої світової війни, брав участь у праці Комітету і вмів зосередити зусилля для цієї мети.

На плетиві місцевих подій та другої світової війни я передала важніші події життя Володимира Кобринського та його особливого твору — музею „Гуцульщина".

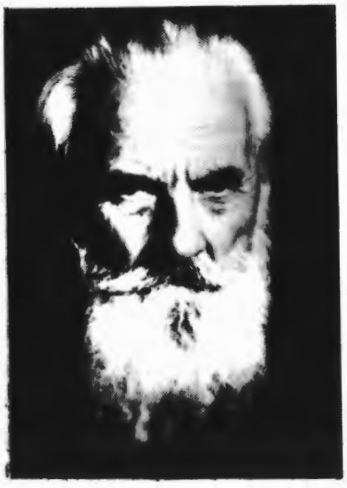

ДРУКОВАНЕ СЛОВО В КОЛОМИЇ

Анатоль Курдидик

Місто Коломия — це не тільки своєрідна й романтична назвою міська оселя Галичини, або Західної України, не тільки її видатний політичний господарський та громадсько-організаційний центр, це теж поважний центр українського культурного життя, що вписував себе в історію розвитку Галицьких Земель від Весни народів 1848 року і з яким зв'язаний неодин великий почин нашого хорового, музичного, театрального, музейного та образотворчих мистецтв.

Завжди, покоління за поколінням, находилися тут люди, гурти й окремі організації, що їм справа української культури лежала глибоко на серці і яких здорова та шляхетна амбіція гнала часто на суперництво не тільки з іншими подібними центрами Галичини, але часом на конкуренцію з того погляду навіть із столицею Галичини — містом Львовом.

Не інакше було з Коломиєю і ще на одному відтинку української культури, що цікавить нас у даний момент найбільше, а саме, на видавничо-книжковому і газетному — полі. Місто Коломия і тут не "пасе задніх", а маючи людські й технічні засоби для цього, могла створити і в цій ділянці вартості, достойні відмічення в історії.

Ті, що хочуть чванитися видавничою діяльністю Коломиї, згадують звичайно, як початок її видавництво **Михайла Білоуса,** (нар. 1838 р., дата смерти не устійнена), якого діяльність та видані ним книжки чекають ще на свого дослідника, бо той "батько" коломийських видавництв, власник чи не першої в Коломиї друкарні, був теж видавцем першого на провінції, поза Львовом, часопису *"Голос народний",* що став виходити всього 15 літ після створення Руської ради і три роки раніше, як заснувалася "Просвіта", або в 1865 р. Маємо тільки віднотовано, що цей *"Голос народний"* виходив усього три роки, до 1868 року.

Більш відомий, як Михайло Білоус, був другий у черзі коломийських видавців минулого століття, а саме **Юліян Насальський,** нар. 1847 р., учитель

гімназії в Коломиї що на своєму 47-му році життя, бо від 1894 р., став видавати *"Бібліотеку для руской молодежи"* та до своєї передчасної, бо на 66-му році життя, смерти 1913 р. видав у цій "бібліотеці" 82 випуски (заголовки), разом у 160 томах. Це був великий і дуже важний вклад Коломиї в нашу видавничу ділянку.

Та Михайло Білоус і Юліян Насальський — не єдині видавці в Коломиї 19-го ст. До них двох доходить ще третій, а саме **І. Трембицький,** що в 1881-1882 рр. почав видавати ілюстрований дитячий місячник *"Приятель дітей"*, якого й був редактором. Це один з перших дитячих періодиків (львівський *"Дзвінок"* почав виходити з 1890 року) з 7-м числом перейшов з місячника на двотижневик, але, мабуть, не здобув прихильности батьків, бо з 15-тим числом перестав виходити.

Ще раніше, бо з 1871 року, почав виходити в Коломиї інший ілюстрований місячник, цим разом для селян *"Наука"* **о. Івана Наумовича.** Хоч москвофільського напрямку (в 1866 р, львівське *"Слово"* проголосило " єдинонеділимську програму") та мабуть, з "пособіями" з Москви, *"Наука"* була писана народною мовою і тому село радо її читало: не можна заперечити, що за 5 літ своєї появи в Коломиї, до 1876 р., коли місячник перенесли до Львова і згодом до Відня, Чернівців та знову до Львова, де виходив до 1939 р., *"Наука"* поважно підняла освітній та культурний рівень нашого села.

І нарешті останній коломийський періодик минулого століття: двотижневик *"Хлібороб"*, радикального напряму, що його видавав адвокат **Северин Данилович** у 1891-1893 роках; часопис збанкрутував і перевівся до Львова, де виходив від 1893 р. як двомісячник радикальної партії.

Додаймо ще, що в 1869 р. виходив в Коломиї гумористичний часопис *"Кропило"*, але про нього ми не знайшли докладніших інформацій.

Сильний поштовх дає видавничому рухові в Коломиї з початком 20-го століття своєрідний тут провінційний центр Української радикальної партії, кузнею якого стала адвокатська канцелярія д-ра **Кирила Трильовського,** що точно від 1900 року почав з першою "Січчю" в селі Завалові (повіт Снятин) розбудовувати Січову організацію, довівши її напередодні І-ої світової війни до більше як 900 Січових кошів, які мали біля 800.000 членів по селах. Від 1908 р. він був теж головою централі цього руху. Головного січового комітету. Як відомо, підчас Січово-Сокільського здвигу 1914 року у Львові (28 червня 1914) взяло в ньому участь біля 12 тисяч організованих січовиків з прапорами й оркестрами та Т-вом Українські січові стрільці, що вже були справжньою й першою військовою організацією галицьких українців і згодом створили легіон УСС, який дав основу славетній Українській Галицькій Армії в 1918 р.

Для ще більшої маси активної молоді та старших, що їх тягнула до себе організація "Січ", д-р Кирило Трильовський — згодом посол до парляменту у Відні, добрий бесідник і журналіст — мусів видавати відповідну організаційну

літературу, отже статут, співаники, підручники для вправ, і вони розходилися, хоч сьогодні можемо мати сильні застереження до їх демагогічної мови, неперебірливої лайки проти "попівства" та "клерикалів" і "їх сокільства", як писав у промові до "січового співаника" сам К. Трильовський.

Але вся ця "офіційна" січова література, — в тому й читанка *"Отаман"* (маємо примірник з 1909 р.) та календарі *"Запорожець"*, якого до 1914 року вийшло 11 річників — в якій усуміш ішли приписи, накази, січові звичаї, пісні, ноти й ілюстрації з відповідним інструкційним матеріялом, були в першій декаді нашого століття дуже популярні, як сільська література, зокрема ж та особливо в тих околицях, що їх встигла охопити своєю пропагандою й організаційною сіткою українська радикальна партія.

Та "січова" маса К. Трильовського не вдоволялася підручниками та календарями, і "Січовий батько" почав видавати в Коломиї теж січові періодики — насамперед в 1902 році місячник *"Зоря"*, що виходив аж до 1905 року таки під редакцією та мабуть і фондами самого Трильовського, і майже одночасно, бо від 1903 року, місячник *"Хлопська правда"*, який виходив аж до 1909 року і коштував у передплаті річно 2 корони. Цю січову пресу доповнювали ще й *"Січові вісти"*, що виходили у Львові в 1912-1914 роках та на які К. Трильовський мав теж поважний вплив, бож ці *"Січові вісти"* були офіційним органом січового руху.

Не знаємо сьогодні, з яких спонук, але, мабуть, як конкуренція січово-радикальній пресі, став у початках 1900-х років виходити в Коломиї популярний, просвітно-науковий тижневик *"Поступ"*, що його від 1903 року видавав видатний громадський та організаційний діяч Національно-демократичної партії Коломийщини й Покуття голова Повітового народного комітету Олександер Кульчицький (1859-1938), згодом, від 1910 року, перший і довголітній директор Земельного гіпотечного банку у Львові. Цей тижневик *"Поступ"* не витримав демагогії своїх конкурентів і, хоч мав таких добрих редакторів, як Ярослав Весоловський (1881-1917), згодом редактор щоденника "Діло" і видань "Просвіти" у Львові і, врешті, референт української й російської преси в австрійському міністерстві заграничних справ у Відні а теж інших добрих популярних журналістів, перестав у 1905 році появлятися.

Розглядаючи далі чергу періодиків Коломиї, зупинимося наперед на двох, що мали ту саму назву *"Покутське слово"* і перший з них, тижневик для політичних, громадських і просвітних справ Покуття, виходив у Коломиї від 7 березня 1912 року за редакцією Кульчицького до половини 1913 року. Друге *"Покутське слово"*, що виходило вже після визвольної боротьби, в 1926-1927 роках, як тижневик, був високо-патріотичним часописом і, наприклад, про його пропаганду бойкоту польського кінотеатру "Ґвязда" в Коломиї та відмову містити навіть його платні оголошення писала тодішня українська та ще більше польська преса.

Між обома *"Покутськими словами"* виходив у Коломиї ще один часопис з подібною назвою *"Покутський вістник"* часопис Коломиї під час Галицької державности отже документ для історії. *"Покутський вістник"* був органом Національної Ради в Коломиї і можна сміло ґратулювати коломиянам за їх організаційну справність, бо 1-ше число цього часопису було вже в місті і в повіті 10-го листопада 1918 року, зн. тиждень після встановлення Галицької державности. Редактором *"Покутського вістника"* був Ярослав Навчук, а від 4-го числа Омелян Карашкевич, що вів часопис до 18 травня 1919 року, коли наступ румунів припинив його появу.

Крім *"Покутського вістника"*, в часі Галицької державности, виходив в Коломиї кожного четверга ще й *"Січовий голос"*, що, як вже говорить сама назва, присв'ячував свою увагу січовим справам. Він стояв на національному ґрунті, цікавився справами рідної армії.

Як подає сотник УГА Василь Бачинський в огляді *"Преса ЗУНР 1918-1919 р"*. у 5-тому збірнику *"Українська Галицька Армія"*. матеріяли до історії УГА, що їх у 1976 р. у Вінніпеґу видав коломиянин, підхорунжий УСС і хорунжий УГА Дмитро Микитюк (с. 126-141), то в *"Покутському вістнику"* співпрацювали ще Дмитро Николишин, нар. 1884 р. в селі Іванкові, пов. Борщів, професор української гімназії і згодом видавець в Коломиї, Іван Ватран, Захар Скварко, Володимира Жуковська, Богдан Заклинський, Марійка Підгірянка, кол. старшина УГА Евген Яворівський (нар. 1893 р. в Коломиї, помер 11-го листопада 1954 р. в Детройті) та інші — всі їх імена вписує світло історичний літопис коломийського друкованого слова.

Останнім у цьому списку коломийських часописів з покутською назвою маємо *"Голос покуття"*. Його став видавати у 1934 році М. Березовський, редакційна колегія містилася при вулиці Українській 41. То був, мабуть, національний, а може й націоналістичний тижневик, бо радикальний "Громадський голос" у ч. 8 з 29 лютого 1936 згадує його з окремою зїдливостю. Доки виходив, устійнити було не можливо.

Майже одночасно з *"Голосом Покуття"*, бо від 1934 року Коломия мала ще й двотижневик *"Гуцульське слово"*, часопис Організації українців м. Коломиї, який редагувала колегія і за редакцію відповідав Ст. Ласійчук. Цей тижневик мав своє бюро в Народному домі, при вулиці Костюшка 22. Великий газетний формат з головкою друкарським шрифтом робив його вже з першого погляду солідним періодиком, що коштував 2.50 золотих річно в передплаті. На жаль, не маємо інформацій, коли виходив цей часопис.

На "Голосі Покуття" і "Гуцульському слові" кінчиться наш реєстр політичної, громадсько-освітної й організаційної преси, що виходила в Коломиї від Весни народів (1848 рік) до окупації Галичини большевицькою ордою в 1939 році, разом 13 таких органів-періодиків. Але цей реєстр матиме ще дальші позиції.

Коломия була поважним центром української жіночої преси та окремо — євангельської. Про жіночі двотижневики *"Жіноча доля"*, якого перше число вийшло в серпні 1925 р., та її ж дочку *"Жіноча воля"*, що вперше появилося в 1932 році, знає майже кожна українка. *"Жіноча доля"* — спершу місячник і швидко потім тижневик для українського жіноцтва, була сильно поширена в Галичині — а навіть серед українок у світі, хоч одночасно з нею, від 1925 р. почав у Львові виходити, заходом кооперативи "Українське народне мистецтво" журнал мод і домашнього господарства, місячник, *"Нова хата"*, а від 1935 р. орган Центрального союзу українок львівський двотижневик *"Жінка"*. Крім "Жіночої долі" і "Жіночої волі" в цім самім видавництві виходив від 1934 року місячний журнал для дівчат *"Світ молоді"*.

На наш погляд, безконкуренційність "Жіночої долі", "Жіночої волі" і "Світу молоді" була в тому, що всі ці три жіночі журнали видавала славетна постать нашого жіночого руху, громадська і політична діячка, журналістка й письменниця **ОЛЕНА КИСІЛЕВСЬКА,** згодом від 1928 до 1935 рр., ще й сенаторка до польського сейму у Варшаві та на еміграції від 1948 року перша голова Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО). (Народилася 24 березня 1869 р. у Фільварках біля Монастириська пов. Борщів, померла 1956 р.) Загально люблена та шанована, частий гість жіночих організацій і їх імпрез на українському селі та дуже добрий промовець, Олена Кисілевська знала наше жіноцтво і його потреби та проблеми, спеціяльний популярний стиль всіх трьох її журналів робив їх особливо привабливим для масового жіночого читача.

За "Жіночу долю" й "Жіночу волю" відповідала як редакторка Марія Ставнича, за "Світ молоді" — Ірина Вільде, яка вже від 1930 року була надійною молодою письменницею. Цілий ряд відомих жінок-журналісток, поеток та письменниць допомагали Олені Кисілевській та редакторам її видань своїм пером.

Редакція всіх трьох журналів була: "Жіночої долі" при вулиці Новій І, "Жіночої волі" та "Світу молоді" при вулиці Замковій 37. Всі друкувалися в друкарні М. Бойчука при вулиці Собіського 48. Всі були ілюстровані, "Жіноча доля" коштувала в передплаті річно 10 злотих (одне число 55 грошів), "Жіноча воля" для села 2 злоті річно. Крім цього виходили при видавництві "Жіноча доля" ще й книжки, в тому в 1927-1930 рр. чотири календарі-альманахи з тією ж назвою з багатим матеріялом до історії українського жіночого руху.

Точний розгляд видавництва Олени Кисілевської, що його припинила щойно московсько-большевицька окупація 1939 року заслуговує на книжкову публікацію. Це матеріял для докторської праці, бо всі три коломийські жіночі журнали творять окрему сторінку, без якої літопис нашої культури ще жде свого дослідника-аналітика справжнього історика.

Подібне становище, як і в ділянці жіночої преси, має Коломия на ще одному відтинку — *Протестантсько-євангельському.* Туди перебрався місячний євангельський релігійно-освітній часопис, як стоїть у підзаголовку *"Віра й наука"*, що почав виходити у вересні 1925 року у Станиславові, але від квітня 1926 року появлявся вже в Коломиї повних 13 літ і тут теж закінчив своє існування подвійним числом, 7-8, липня-серпня 1939 р., коли Галицьку волость окупували большевики.

Першим редактором цього євангельського місячника був Леонід Ґапанчук, але згодом до редакційного складу "Віри й науки" ввійшли такі пастори, як Павло Крат, Вол. Федів, Л. Бучак та М. Костів. Останній відповідав за редакцію від 1937 р. до останнього числа місячника. Журнального формату, ілюстрований, в окремій обкладинці з мистецькою головкою *"Віра й наука"* почала була з Липової вулиці у Станиславові, але вже від квітня 1926 року мала адресу у Дідушицьких, 9, в Коломиї. Часопис вельми причинився до зросту євангельського руху в Галичині. Від 1937 р. мав уже в підзаголовку ствердження, що він "Орган української євангельської реформованої Церкви" і знаходив численних читачів. В 1933 році дійшов до *"Віри й науки"* додаток для дітвори, з головкою мистця Х. Монастирського *"Приятель дітей"*, а від 1934 року ще й додаток для молоді *"На провесні"*.

Добра традиція й пам'ять були теж причиною, чому й посталий в 1948 році у Брукгейвені в Па., ЗСА, орган Українського євангельського об'єднання перебрав цю традиційну назву свого далекого попередника з Коломиї *"Віра й наука"* та під справною редакцією виходить до сьогодні.

Окремо виходив у Коломиї від 1932 року ще місячник *"Сіяч"*, — орган "Союзу українських реформованих громад". За редакційну колегію відповідав Роман Діденко. Цей журнал мав книжковий формат і коштував у передплаті річно 2 злоті. Адреса "Сіяча" була при вулиці Скупнєвича І. Як довго виходив цей місячник, невідомо.

Таким чином замикаємо часописний балянс Коломиї цифрою 20-ти двомісячників, місячників, двотижневиків, тижневиків і півтижневиків (*"Покутський голос"* 1918-1919 рр.) і з цією цифрою місто Коломия має повне право на першість серед усіх подібних провінційних українських центрів Галицької землі.

Не годиться не згадати ще одного друкованого в Коломиї періодика: станового двотижневика *"Голос дяків"*, що виходив у столиці Покуття в 1923-1925 роках, конкуруючи в тих трьох роках із львівськими "Дяківськими вістями", який був органом т-ва "Взаїмна поміч дяків".

Різноманітність коломийської преси була подивугідна, а коли додати до неї ще й місячник в-ва "Рекорд" М. Ковалюка (про це далі) *"Український купець"*, що не вдержався поза перше число в 1929 році, можемо говорити навіть про деяку її претензійність.

Що до коломийських видавництв, то чотири перші — М. Білоуса, Ю. Насальського, В. Трембицького і К. Трильовського ми вже згадували.

Найбільшим щодо кількости виданих книжок та найповажніших у підборі їх змісту, а теж у виданню інших культурних друків (музичні твори, шкільні підручники, атляси, мапи, дитячі книжки, картки) було в Коломиї до І світової війни видавництво *"Українська накладня"*, що його заснував і вів як власне підприємство ЯКІВ ОРЕНШТАЙН, жидівського роду. Він уже в 1903 році почав давати на ринок українську поважну книжкову продукцію, спершу під назвою *"Галицька накладня"* а потім *"Українська накладня"*, анґажуючи до праці тодішню молодшу генерацію українських учених і письменників.

Літературно-наукові й белетристичні твори виходили в серії *"Загальна бібліотека"*, вінєтку до якої малював Микола Івасюк та між першими випусками в якій (18-60) вийшов Богдана Лепкого "Начерк історії української літератури", книжка 1-ша (до нападу татар). Услід за нею поодинокими випусками, кожний по 30 сотиків, стали появлятися клясики, як Іван Нечуй-Левицький, Карпенко Карий, Ст. Руданський та ін., поки цього потоку не перервала І світова війна.

Близько 40-літній Яків Оренштайн подався перед польською окупацією з Коломиї окружною дорогою до Берліну і там у роках 1919 відновив свою *"Загальну бібліотеку"*, що на чепурно виданих книжках віднотовувала, як своє місце, Київ-Ляйпціґ — "Українська Накладня", Коломия — "Галицька Накладня" та Winnipeg. Man. Ukrainian Publishing. мабуть, з надією збувати на американському континенті свої книжки.

Починаючи з Коломиї в 1903 р. і до 1933 р., коли Яків Оренштайн, тікаючи з Берліну від антижидівської кампанії гітлерівців, в "Загальній бібліотеці" появилося 238 томів, з того 113 у Коломиї і 125 у Берліні. Як громадянин Польщі, Яків Оренштайн міг вернутися з гітлерівської Німеччини до Варшави і там ще молодий тоді в 1933 відкрив книгарню, але з 1939 роком, після захоплення Польщі гітлерівськими полками, ґетта у Варшаві, та протинімецького повстання в цій окупованій столиці Польщі в серпні 1944 р., всякий слід по цьому видавцеві загинув.

До речі, всі книжки видання Я. Оренштайна з рр. 1903-1914 в Коломиї і всі видані в 1919-1932 в Берліні не мають року видання й тому важко визначувати точний час їх друку. Коломийські різняться від берлінських тільки обкладинкою і технікою друку.

Та, як ми вже згадували, Яків Оренштайн, що дуже поважно причинився до появи й поширення тогочасної української літератури і літературно-критичної продукції, збагатив ще й інші її відтинки. Не знаємо, чи це видавництво мало коли який свій каталог, що дав би нам повну картину його праці та перелік його цінних сьогодні (деякі справді, якщо не на вагу золота, то срібла напевно) видань, але з оголошень на обкладинках книжок "Галицької накладні", особливо коломийського періоду до 1914 р, знаємо ще

про дещо — що Я. Оренштайн видав поза цією серією *"Народний деклямaтор"*, першу таку книжку руською мовою, що була збіркою найкращих поезій тогочасних українських поетів на "всі оказії" і справді поважною, бо 320 сторінковою книжкою за 1 корону і 20 сотиків. Далі *"Перший атляс в українській мові"*, професора д-ра Мирона Кордуби, *"Атляс географічний"*, 24 карти, що за заявою видавця, коштував великих трудів і коштів, за 2 корони і 20 сотиків брошурований і 2 корони й 80 сотиків оправлений в полотно. Далі *"Коляди і щедрівки"* в меншому 24 сторінковому виданню без нот, за 24 сотики і в більшому, з "нотами до співу" за 80 сотиків.

Врешті Я. Оренштайн домовився з К. Трильовським і видав 3 *"Січові співаники"*, малий за 24 сотики, більший, 60 сторінок, за 40 сотиків (цей маємо в себе), та великий, за 90 сотиків — всі з піснями, вправами, ілюстраціями й нотами.

В часі видавання "Загальної бібліотеки" Яків Оренштайн почав видавати, бо є оголошення циж книжок на обкладинках, теж серію *"Образкових книжок"* для дітей, перших у нашій друкарській продукції. Їх вийшло 24, від ч. І *"Веснонька"*, до числа 24 *"Дітям од Бога дар"*. Очевидно, як усі такі книжки, що бували в руках дітей, вони сьогодні "білі круки" в наших бібліотеках та книгозбірнях.

Одну книжечку з цієї серії, а саме ч. 15-те *"Рости, читай, дрібонький читачу, най дармо папір не трачу"*, маємо в себе. Згадану книжечку робив і переспівував письменник Василь Пачовський (помер в 1942 р. у Львові). Але даремно на ній шукати знаку чи замітки, що це видання "Галицької накладні". Згодом такі видання, хоч меншим форматом, повторив Михайло Таранько у своєму видавництві "Світ дитини" у 1919-1939 роках у Львові.

І нарешті Яків Оренштайн відомий кожному українському колекціонерові, як перший видавець українських поштових листівок., серійним ладом, бо хоч і до нього тут і там появлялися такі листівки, м. ін. здебільша з москофільських редакцій, то коломиянин Оренштайн видав їх, виключно з українською тематикою, аж 13 серій по 8 до 16 листівок у кожній, разом 164, у цих серіях, та ще поза ними 50 карток з "руськими типами" і 50 з видами гір, були два роди — по 6 сотиків чорні і по 8 сотиків кольорові, отже 100 чорних і 100 кольорових. Додавши 148 листівок з серій, матимемо разом 364 українські листівки видавництва "Народної накладні" Я. Оренштайна".

Повної їх збірки не має, мабуть, сьогодні ніякий український музей, а за поодинокими з них розбиваються наші збирачі, і ціна їх на колекціонерському ринку — найменше один доляр за листівку.

Для цих збирачів дочислюємо інші серії оренштайнівських карток, як, наприклад, серію "Захар Беркут", яку оформлював Оренштайнові Ярослав Пстрак, відомий уже тоді академічний маляр, Шевченкові офорти появилися на цих листівках вперше цілою серією, а "Гайдамаки" Шевченка були

поменшеною репродукцією відомих ілюстрацій О. Сластьона до цієї поеми.

Серії Оренштайна виходили за такою чергою, поданою в оголошеннях на обкладинках книжок коломийського періоду "Загальної бібліотеки", саме:

1. Шевченко. Гайдамаки, серія 1, 16 чорних карток
2. Шевченко. Гайдамаки, серія 1, 16 кольорових карток
3. Шевченко. Гайдамаки, серія 2, 12 чорних карток
4. Історія Руси-України, серія 12 чорних карток
5. Рідне слово, серія 12 чорних карток
6. Гоголь. Українські оповідання, серія 10 кольорових карток
7. Гоголь. "Тарас Бульба", серія 16 кольорових карток
8. Пам'ятник Ів. Котляревського, 8 чорних карток
9. Ів. Франко. "Захар Беркут", серія 10 кольорових карток
10. Ів. Франко. "Захар Беркут", серія 10 чорних карток
11. Шевченкові офорти, серія 12 чорних карток
12. Куліш. "Чорна рада", серія 16 чорних карток
13. "Запорожська січ", серія 14 чорних карток.

Закінчуючи цей огляд видавничої діяльности, годиться ще згадати, що в берлінсько-ляйпцізькому періоді назва "Галицька накладня" була вже від 1-го випуску (ч. 114) змінена на "Українська накладня", а вибір і редагування книжок у ній перебрали нові й практичні люди, зокрема Василь Верниволя (Василь Сімович), який спрямував дальші випуски на друкування клясиків української літератури. Разом з тим у "Накладі" стали появлятися поважні твори, з творів Шевченка "Музика", "Артист" і "Гайдамаки" і далі — українські та европейські романи, як от Свидницького "Люборацькі", О. Кобилянської "Царівна" і "Земля", А. Крушельницького "Рубають Ліс" Ів. Франка "Захар Беркут, Толстого "Відродження" (три частини в перекладі В. Сімовича), врешті Вол. Винниченка "Записки Кирпатого Мефістофеля".

Як з того списка бачимо, тематика книжок берлінсько-ляйпцізької "Української накладні" була зовсім інша, як коломийської "Загальної накладні" і наскільки впливу та коштів було в цьому все ще Якова Оренштайна важко сьогодні устійнити.

Були змінені й видавничі марки книжок цього і того періоду, але тим не менше авторитет Я. Оренштайна залишався і на цьому закордонному періоді його видавництва — він ставав уже історичною постаттю українського книжкового руху, до якого колись дослідник мусітиме підійти з достойною його вкладу в українську культуру мірою та схопити цю постать окремою науковою працею. Коломия ввійде в цю працю разом із своїм видавцем Яковом Оренштайном безконкуренційно — бо ніяке інше місто поза Львовом не може почванитися такою цікавою, як він. постаттю.

Ми повинні закінчити підсумки видавничої праці Коломиї за більш як століття відродженого українського життя в Галичині (від Весни народів 1848 року до початку 2-гої світової війни 1939 р.) згадкою про ще кілька видавництв, що працювали в тім місті та які часово можемо зареєструвати такою чергою:

"Жіноча бібліотека" — це видавництво, засноване ще в 1893 р. Наталією Кобринською — піонеркою жіночого руху в Галичині, у Стрию, де й був виданий перший з трьох альманахів "Наша доля" (1893 — 104 сторінки, 1895 р. — 110 сторінок і 1896 р. на 144 сторінки, два останні друковані вже у Львові), було після довшої перерви, бо в 1912 році відновлене в Коломиї. Тут Н. Кобринська дібрала нових співробітників (К. Малицька, С. Дучимінська й ін.) але вже закинула видавати збірники праць різних авторів, як звалися "Наша доля" і перейшли до видання книжок з модернішою тематикою, за браком своїх, перекладів з чужих мов (К. Свєтлої "З наших боїв і змагань" з чеської мови та М. Метерлінка "Синьобородий і Аріядна" з німецької; третя книжка — Кілянда "Сніг" — не вийшла, через війну 1914 року). Згодом в 1913 р., стало діяти в Коломиї *"Мужицьке видавництво"*, що мало у пляні видавати двічі в місяць, кожного 15 і 30, книжечки від 2-х до 6-х аркушів друку за редакцією Івана Мельника та містити "добірні твори найславніших чужих і наших письменників" — як обіцяло відповідне оголошення. З назви видавництва і зголошуваних на обкладинках його випусків "Хлопської газети", "Громадський голос", календаря "Запорожець" д-ра К. Трильовського і навіть львівського "Робітничого календаря", можемо здогадуватись, що "Мужицьке видавництво" було близьке до радикальної партії, Січового руху та К. Трильовського, отже соціялістичного напрямку, такого модного напередодні війни 1914-1920 рр. Проте, замість шукати творів письменників, видавництво відразу перейшло до перекладів з чужих мов і, — цікаво — першою своєю книжечкою видрукувало "Мужицькі оповідання" Б. Бєрнзена. Чергою пішли в ньому як ч. 2, з 30 жовтня 1913 р., Б. Авербаха "Товкач" в перекладі П. Куліша, а як ч. 3 нарис Є. Чіркова „Товариш". Але, мабуть, ці твори не дуже відповідали селянам, для яких "Мужицьке видавництво" було призначене, і після третього випуску ніякої чутки про нього не маємо. В. Енциклопедії українознавства II це видавництво навіть не занотоване. Але цікава буде коломиянам його адреса: Спершу вулиця Мнихівка і в 3-ім ч. — Новицького 21.

В 1914 р. в Коломиї вчитель української гімназії Дмитро Николишин заснував в-во "Загальна книгозбірня", в якому видав кілька збірок власних поезій та кілька збірок Уляни Кравченко і кілька перекладів з німецької, зокрема грецьких та римських клясиків. Книжечки в-тва "Загальна книгозбірня" мали однаковий формат, були культурно видані.

Довше, бо аж зліквідоване війною та большевицькою окупацією 1939 р. існувало коломийське видавництво популярних книжок *ОКА* , що від 1921 р.

працювало при вулиці Євангелицькій ч. 7 під керівництвом Осипа та Олени Кузьми, Олена була редактором видань. В-во ОКА друкувало свої книжки у двох серіях, в першій поважні, патріотичного українського змісту твори, зокрема автора козацьких пригодницьких повістей для молоді — Андрія Чайковського, К. Поліщука, І. Зубенка і в другій серії здебільша переклади — А. Куприна, Б. Келлермана, Д. Мережовського та ін. Окремо, як третю серію, видало ОКА періодичну "бібліотеку для всіх під назвою *"Ряст"* і за редакцією Ів. Зубенка, що виходила щомісячними книжечками з обкладинкою Вас. Дядинюка, — в цій серії вийшли теж менші об'ємом повісті А. Чайковського, дві розвідки д-ра К. Трильовського та навіть драми й жарти для аматорських театрів по селах. "Ряст" розраховував на масове поширення і тому теж досить дешево пропонував передплату своїх щомісячних випусків — річно 5 злотих, один випуск 50 сотиків — але з останнього часу перед війною 1939 р. не маємо інформацій, ні каталогів з діяльности видавництва ОКА в тому і з серії "Ряст".

Передостаннім видавництвом Коломиї, яке ми хотіли б відновити в цім огляді, вважаємо *"Рекорд"* рухливого Миколи Ковалюка, що діяло при вулиці Словацького ч. 5, та намагалося подати на читацький ринок книжки різнородного змісту, від сценічних творів для сільських аматорських театрів до поважніших і постійної вартости публікацій. Однією з вартісніших з них є рідкісний сьогодні *"Словник чужомовних слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові"*, О. Скалозуба, що вийшов як. ч. 5-6 Бібліотеки "Пролом", в-тва "Рекорд" 1933 року 480 сторінковою книжкою. Прихильник організації приватного купецтва, М. Ковалюк почав на свої кошти видавати 1929 року місячник, присвячений справам української приватної торгівлі і промислу під назвою *"Український купець"* (річно 6 злотих), навіть з бібліотекою "Українського купця" вийшло як перший випуск у ній 1929 року оповідання А. Чайковського "Аристократ" — але "Рекорд" і його власник не змогли договоритися з централею Союзу українських купців і промисловців у Львові — і місячник "Український купець" та його бібліотека так і не вийшли дальшими своїми випусками. Доля М. Ковалюка і його видавництва "Рекорд" від 1939 року нам невідома, ніякої вістки про них в українській пресі ми не находили.

Поважна праця інж. Володимира Несторовича "Українські купці і промисловці в Західній Україні" (Торонто-Чікаго, 1977) р. згадує м. ін., що в Коломиї член СУК і П. Курилович (не подано імени)хотів на власний риск видавати журнал п.з. *"Торгівля і промисл"* і навіть дати йому підтримку й матеріял, але після кількох чисел, які виявили недостачу фахової редакції і брак дописів та зацікавлення СУК зрезиґнував з нього. На цьому наші вістки про цей невдалий періодик і кінчаються.

Огляд видавничої діяльности Коломиї був би неповний, як би не згадали ще й *"Видавничої спілки українського учительства"* в цьому місті, що 1910

рокуспромоглося видати *"Учительський альманах"* на рік 1910, який мав 215 сторінок та статті, твори й поезії 24 авторів, в тому з відомими в нашій літературі прізвищами. Чи видало це видавництво ще якісь дальші альманахи й книжки — нам не відомо, хоч Енциклопедії Українознавства II (гаслова) зазначує на сторінці 247, що ця Спілка (1909-1928) видавала навіть народні історичні читанки, збірки колядок та ін., і мала свою книгарню.

І на кінці цього огляду — не забудьмо, що перша у світі та в нашій історії *"Українська загальна енциклопедія, книга знання"*, що її у Львові редагував справжній штаб української науки на чолі з д-ром Іваном Раковським (1874-1949), головою Наукового Т-ва ім. Шевченка та автором більш 20-ти світової вартости наукових творів з антропології й зоології, друкувалася в 1930-1935 роках у Коломиї і тут був при вулиці Собіського ч. 56 її редакційний, адміністраційний та експедиційний центр, мотором якого був коломиянин Василь Микитчук.

Коломия може бути горда, що ця перша українська *"Книга книг"*, яка має три томи і є сьогодні бібліотечною і бібліофільською рідкістю, виходила на її терені та тим самим ще в одному місці вписала столицю Покуття в історію нашої культури.

Ч. 1. Коломия дня 3. (16 н. ст.) січня 1903. Рік І.

Редакція і Адміністрація Коломия, Народний Дім (І. пов.)

Руковисий не звертає ся.

ПОСТУП

Передплата на цілий рік 4 кор.

Поодиноке число 12 сот.

виходить що тижня в пятницю.

УКРАЇНСЬКІ ВИДАВНИЦТВА і ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ В КОЛОМИЇ В 1865-1939 РР.

І Видавництва *Б.Р.*

Видавництво Михайла Білоуса (1864), без назви, відкрите при друкарні, яка була основою для видавництва, власник був „твердий русин", як чимало тоді наших людей, які підпали під вплив москвофільства. Він народився в 1838 р., а друкарню відкрив у 1864 р. і вона задовільняла тодішні потреби коломиян та інших громадян з-поза Коломиї. Власні видання підписував „Черенками і накладом Михайла Білоуса і с-ки" (до спілки належав його брат Теодор), а не свої видання, які тільки друкувалися в його друкарні, позначував „З печатні М. Білоуса", а пізніше „Иждивением М. Білоуса".

Власним коштом видавав здебільша дрібні речі на кілька або кількадесять сторінок, релігійного змісту, як, напр., „Молитвослов для мирян" (1864), „Тропари и кондаки" (1864), „Молитвослов для учащойся молодежи" (1865), „Житие св. Іоанна Сочавского" (1871), „Чудо, яких мало або сила правди" (1870) або світського, як „Село Липовиця" (1865), „Покутянин" — мисяцослов (календар 1866), „Річ соймовая Теодора Білоуса" (1868), „Ворожка" — товаришеская забава (1869), „Практична наука про шовківництво" (1870), „Лихва і що за нею слідує")1867) та інші. За 22 роки від 1864 до 1886 р. з його друкарні вийшло 120 назв брошур, книжечок і пресових видань, своїх і не своїх, в тому й кілька кололітературних, як „Стихотворення" П. Зарицького (1871), „Луць Заливайко", повістка Івана Наумовича, його ж комедія „Знімчений Юрко", яку ставили на сільських сценах ще й після першої світової війни, поема „Безталанний" Ісидора Пасічинського, а також деякі переклади з німецької м., як комедія „Розділене серце" в перекладі И. Я. Войновича, „Твердий характер и Недбайко" Франца Штробеля, повість правдива (1875), „Геновефа", повість з давніх часів у перекладі Т. Гуцуляка, господаря з Мишина, а крім того, й деякі оригінальні, як „Иванчук Моторний як душу злому запродав" Дмитра из-над Дністра, „Роксоляна" —політично-історична драма в пяти дійствіях „оригинальное сочинение Ъьь (Гната Якимовича), а також кілька поважніших видань, як збірка поезій Юрія Городенчука-Федьковича (1868) та „Род князей Острожских защитителей юго-западной Руси" Теодора Білоуса, першого директора коломийської гімназії (польсько-німецької, до якої ходив ще Василь Стефаник, Лесь Мартович

та Іван Семанюк), посла до галицького сойму й віденського парляменту, історика й письменника. Всі видання Білоуса друкувалися т. зв. „язичієм", цебто мовою галицьких москвофілів.

Видавництво „Библиотека для руской молодежи" (1894-1913) Юліяна Насальського (1847-1913), що був учителем Коломийської гімназії — вчив „греки" і „латини" й видавав для шкільної молоді лектуру-оповідання, байки казки тощо. Належав до тих, що покланялися „старшому братові", а себе вважали молодшими і слабшими, тобто москвофілами, тому й книжки його друковані були „язичієм", але зміст книжок не був москвофільський, як говорили про нього колишні учні.

Видавництво Якова Оренштайна „Галицька накладня", засноване в 1903 р. Видавало добрі книжки з української і світової літератури в перекладах під назвою „Загальна бібліотека". Яків Оренштайн був жидівського роду, 1876 р. народження. Першою книжкою його вид-ва був „Начерк історії української літератури (до нападів татар)" Богдана Лепкого. В післямові до цієї книжки, що вийшла в 1905 р., видавець пояснював: що „Гадка Загальної бібліотеки" виринула в кружку тутешніх українців, щирих прихильників рідної культури, а нам припала честь перевести тую, гадку в діло". Далі він запевняв, що видавництво постарається добути на світ Божий не одну забуту або тяжко доступну українську книжку, а разом з тим заповнити неодну з тих численних прогалин, особливо на полі популяризації наук, які так дошкульно

До тепер появилися отсі книжки:

1—6а. Б. Лепкий, Начерк історії української літератури (до нападів Татар) нове ілюстроване видання.
7. Ів. Левицький Нечуй, Запорожці.
8. Лафонтен, Байки (з 4 образками).
9—11. Карпенко-Карий, Суєта (зі вступом Б. Лепкого).
12—14б. Літературні характеристики укр. письменників, І. Іван Франко (Поезія), нап. А. Крушельницький.
15—16а. С. Руданський, Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. М. Вовчок, Девять братів і десята сестричка Галя.
18—20. Ахеліс, Начерк соціольоґії.
21. Д. Н. Мамін-Сибіряк, Чутлива совість.
22—23. Ніцше, Так мовив Заратустра. Часть І.
24—25. Ніцше, Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. Юрій Кміт, В затінку й на сонці.
28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
30—33б. Чайківський, Всесв. Історія І. Стар. Історія з ілюстр.
34. Кіплінґ, От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. Кіплінґ, От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. Берсон, Новоженці комедія в двох діях.
38—39. Ніцше, Так мовив Заратустра. Часть III.
40. Байки Езопа (з чотирма ілюстраціями).
41—43б. В. Барвінський, Скошений цвіт, повість.
44—47. Др. І. Раковський, Психольоґія.
48. Андреєв, Л., Три оповідання.
49—50. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
51. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. В. Берисон, Понад сили (драма).
53—56. Чайківський, Всесвітна історія II. (серед. віки).
57—59. Ніцше, Так мовив Заратустра. Часть IV. (кінець).
60. Марко Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. Г. Ібсен, Будівничий Сольнес, драма.
63—64а. Гоголь, Тарас Бульба, повість з ілюстр.
65а. Руданський, Цар-соловей, казка.
66. Мольєр, Лікар-Шуткар, жарт в 1 дії.
67. Котляревський, Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. Чайківський, Всесвітна Історія III (новозічна).
73—74. Николишин, Розладдє (драма).
75. Вовчок, Кармелюк Невільничка (оповідання).
76—77. Ґеновефа, опов. (з образк.).
78. Куліш, Орися, Дівоче, серце. Січові гості.
79. Ольга Кобилянська, Некультурна (новеля).
80. Ольга Кобилянська, Меляхолійний валець.
81—84. Франс, На білих скалах, повість.
85—86. Л. Толстой, Живий труп, драма.
87—91а. О. Барвінський, Образки з розвитку Русинів.
92. Ярчевський, Княгиня Любов, драма.
93. Вовчок, Сон. Одарка, Чари, Ледащиця.
94—98. В. Лепкий, Начерк іст. україн. літер. Книжка II.
99. Вовчок, Інститутка.
100—103. В. Антонович, Коротка історія Козаччини.
104. Аверченко, Гуморески.
105. Барвінок, Русалка.
106—107. Богдан Лепкий, Літературні характеристики укр. письменників: П. М. Шашкевич. З ілюстр.
108—110б. Куліш, Чорна Рада (повість) з ілюстраціями та вступом і поясненнями В. Лепкого.
111. Толстой, Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. Вергсон, Вступ до метафізики.
114. Анатоль Франс, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
115—120. Олександер Барвінський, Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів, II. часть (з 12 портретами, 13 картинами).
121—123. Кобилянська О., Земля І, повість.
124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра. Історія.
129. Вовчок М., Не до пари. Два сини й инші оповід.
130—134. Маковей, Валісса, повість.
135—140. Конисський, У гостях добре, дома ліпше, повість.
141—142. Федькович, Довбуш, траґедия.
143—144. Федькович, Оповідання.
145—146. Гринюк, Весняні вечері.
147. Федькович, Так вам треба, фарс.
148. Федькович, Як козак роги виправляють, фрашка в 1 дії.
149. Шевченко Т., Музика, повість.
150. Кропивницький М., По ревізії, комедія у 1 дії.
151. Шевченко Т., Артист.
152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
154. Бобикевич О., Настоящі, комедія у 1 дії.
155—156. Шевченко, Гайдамаки, поема.
157. Федькович, Люба — згуба, повість.

Дальші томики в друку

Кожний томик можна набути також в гарній картоновій оправі. Тоді коштує дороще о 20—50 ц.

Гроші треба висилати наперед.

й довго ми відчували". До цієї праці Галицька накладня приєднала собі гурт молодих українських учених, які певно не пожалують праці для такого спохального діла". Імен молодих учених видавець не подав, але можна здогадуватись що то були чи могли бути вчителі української державної гімназії та освітні діячі „Просвіти".

Другою книжкою цього видавництва були І. Нечуя Левицького „Запорожці", третьою „Байки" Ляфонтена, далі „Суєта" Карпенка Карого із вступом і поясненнями Богдана Лепкого, „Літературні характеристики українських письменників". А. Крушельницького та інші. Деякі томики були позначені як подвійний або потрійний випуск, так що самих книжок (томиків) було менше, як позначених випусків. До 1919 р. в Коломиї вийшло приблизно 125-130 чисел „Загальної бібліотеки" — видавець ніде не подавав року видання — але книжок було біля 60. Книжки Оренштайна друкувалися в друкані А. Кисілевського і с-ки, а пізніше видавець придбав собі власну друкарню.

Видавнича спілка українського учительства, філії т-ва „Учительська громада" (1909-1928), видавала народні й історичні читанки, фолкльорні збірки тощо, а крім того, видала серію „Вибрані твори українського письменства". Першою книжкою в цій серії був „Вибір поезій" Івана Франка з

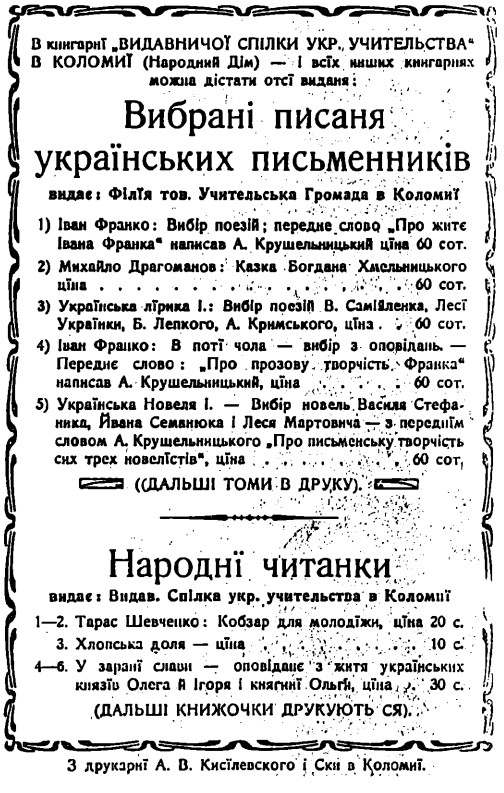

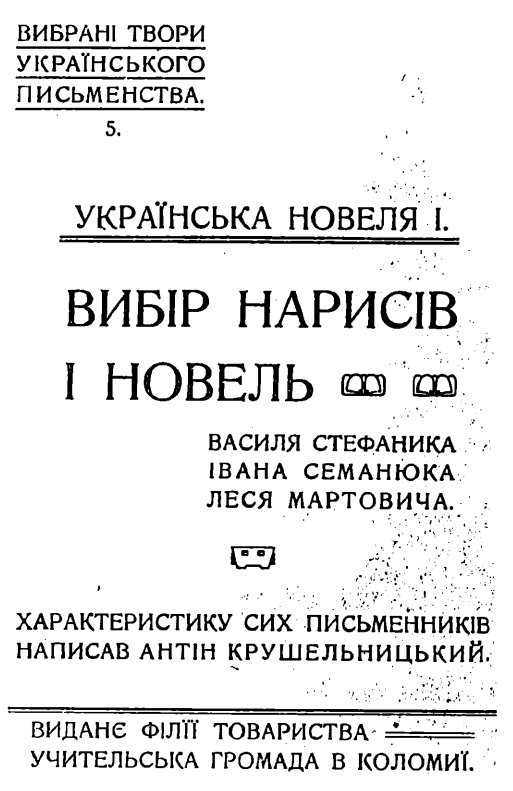

передмовою А. Крушельницького, а далі вийшли: „Казка Богдана Хмельницького" М. Драгоманова, „Українська лірика І. Вибір поезій В. Самійленка, Лесі Українки, Б. Лепкого, А. Кримського, І. Франка вибір оповідань „В. поті чола", з передмовою А. Крушельницького.П'ятою книжкою в цій серії була „Українська новеля І. — Вибір новель Василя Стефаника, Івана Семанюка і Леся Мартовича, з передмовою А. Крушельницького. Вид-во працювало правдоподібно до 1928 р.

Видавництво „Жіноча бібліотека" (1912) засноване в 1893 р. Н. Кобринською й Е. Ярошинською у Стрию, де працювало до 1889 р. і припинилося, потім відновилося в 1912 р. в Коломиї з участю К. Малицької й О. Дучимінської (Див. статтю А. Курдидика).

„Мужицьке видавництво" К. Трильовського з 1913 р., видавало що два тижні брошурки української і світової літератури. Видало „Мужицькі оповідання" Бєрнсона „Товкач" Б. Авербаха. Є. Чіркова „Товариш".

Видавництво „Поступ есперантського т-ва" („Прогрес"), якого засновником і потім головою був гімназійний учитель *Орест Кузьма*, що видавав і редагував есперантський журнал „Україна Стелля" — „Зоря України" (1913-1914 і 1922-1930). В цьому видавництві вийшов український підручник мови есперанто. Про есперанто див. статтю З. Книша в цьому збірнику.

Видавництво „Загальна книгозбірня" (1914-1942) Дмитра Николишина, вчителя української державної гімназії в Коломиї. Засноване в 1914 р. до 1941 р. видало 36 книжок стандартного розміру 17 × 11 цм. Першою книжкою цього видавництва було перше видання дослідної праці самого видавця.

1914 року заснована

„Загальна Книгозбірн

під редакцією ДМ. НИКОЛИШИНА

Коломия, Дідушицьких 24,

видала досі ці випуски:

1. ТАРАС ШЕВЧЕНКО: **Історичні поеми.** яснив Дм. Николишин. 2 ге виданнв. [1
2. Дм. НИКОЛИШИН: **Коваччина в поезії Шевченка.** (Ладиться 2 ге виданнв).
3. ТАРАС ШЕВЧЕНКО: **Гайдамаки** Пояснив Шпитковський. (Ладиться 2-ге виданнв).
4. ДМИТРО НИКОЛИШИН: **Хвилини,** Поезії. (Вичерп).
5. К. САЛЛЮСТІЙ КРІСП: **Змова Катиліни** латин. мови переклав і пояснив Д Николи (Вичерп.)
6. МАРКО Т. ЦІЦЕРОН: **Промови проти К** ліни. Переклав і пояснив Д. Николишин [
7. М. РОЗДОЛЬСЬКИЙ: **Теорія драматичн мистецтва** (
8. Дм. НИКОЛИШИН: **Маєві акорди.** Ка у трьох діях (зі співами й танцями) (
9. Др. СТАНИСЛАВ ЛЮДКЕВИЧ: **Загальні осн музики** (теорія музики).
10. Др. ІВАН РАКОВСЬКИЙ: **Вселенна.** На астрономії. Часть І. Про землю, місяць і с Часть ІІ. Зоряне небо. (Ладиться) (
11. Т. ШВЧЕНКО. **Політичні поеми.** Поясни Цісик.) (
12. ПЛЯТОН: **Бенкет (Сімповіон) Розмова любов.** З гр мови перекл. і поясн. І. новський. (
13. **Дм. НИКОЛИШИН: Тайна.** Трагедія у 5-ти діях. (1·40)
14. ДЕМОСТЕН: **Промови проти Филипа Македонського. І. „Олінтийські промови".** Зі старогрецької мови перекл і пояси. Д. Николишин. (60)
15. МИКОЛА МЕЛЬНИК: **По той бік греблі,** Оповідання (1·00)
16. СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ: **Історичні поеми** із уводом і приміткамн. (Ладиться)
17. **Дм. НИКОЛИШИН: Артисти.** Комедія в 4 ох діях. (Ладиться 2 ге справлене виданнв).
18. УЛЯНА КРАВЧЕНКО: **Prima vera.** Збірка поезій. (Ювілейне виданнв).
19. ЮРА ШКРУМЕЛЯК: **Авлева жертва.** Поезії.
20. ОВІДІЄВІ ПЕРЕМІНИ. (**Метаморфови**) Том І. І. З лат. мови перевіршував Д. Н (0·60)
21. Дм. НИКОЛИШИН: **Мати.** Драма в 4-ох діях (1·40)
22. УЛЯНА КРАВЧЕНКО: **На новий шлях** Поезії (2·00)
23. УЛЯНА КРАВЧЕНКО: **В житті щось.** Поез. (2·00)
24. И. В ГЕТЕ: **Торкнато Тассо.** Драма. Переклав Дм. Николишин. (Ладиться)
25. У КРАВЧЕНКО: **На визвольному шляху.** Картини. (1·40)
26. Дм. НИКОЛИШИН: **Королівна.** Казка. Драм поема (1·60)
27. У. КРАВЧЕНКО: **Для Неї — всеї** Поезії (2·00)
28. У. КРАВЧЕНКО: **Шелести нам, барвіночку.** Поезії. (1·00)
29. У. КРАВЧЕНКО: **Мої цвіти.** Париси. (1·50)
30. У. КРАВЧЕНКО: **Замість автобіографії.** (1·50)
31. Дм. НИКОЛИШИН: **Ірод Великий.** Історична драма в часів народин Христа в 4 діях в прольогом і епільогом. (Друкується).

Видавництво ОКА Осипа Кузьми, народного вчителя, видавало в 1921-1939 роках „найдешевші і найпожиточніші книжки, які повинні бути під кожною українською стріхою." (Див. с. 324).

Видавництво „Трембіта" З. Кириловича, засноване в 1922 р. Видавало популярні книжки для народу, як Андрія Чайковського дитячу літературу, народні календарі тощо. В-во мало і книгарню, в якій були й видання з України. В 1929 р. видавництво було закрите. У видавництві Трембіта вийшли, м. ін. такі книжки.

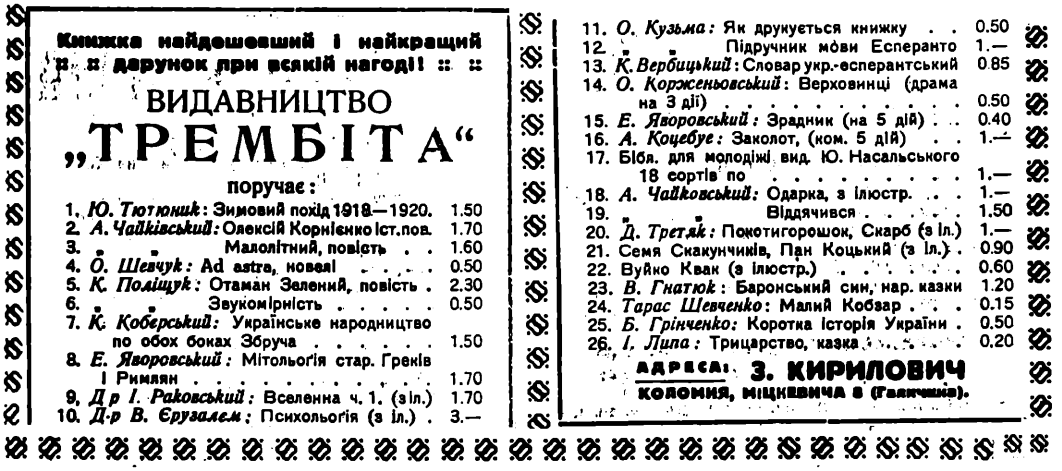

Видавництво „Рекорд" М. Ковалюка, почало видавничу діяльність в 1923 р. й до 1935 р. видало такі книжки:

А. Чайковський — Четверта заповідь, повість; Олюнька, повість; Аристократ, оповідання; За чужі гріхи; До слави ч. II іст. повість.

А. Данко — Новітні чорти; Сруль Натягайло; Швець жердка, комедія; Лесь Крутій комуністом, комедія.

О. Скалозуб — Сотниківна, іст. п'єса; Нечиста сила, комедія; Любов на розказ.

П. Франко — Заздрісні, комедія; Марко Спотикайло.

М. Костів — Там, де воля кривавим квітом зацвіла, драма; Біснуваті драма;

Ярославич — Антипко, комедія; Павуки, комедія; Чортеня, комедія.

Мольєр — Чудодійний лікар, комедія.

Біссона — Несамовите женихання, комедія.

М.Б. — Сорочинський ярмарок, оперета.

Є. Енґль і Д. Горст. Геть з мужчинами, комедія.

В 1932 р. в-во „Рекорд" почало видавати періодично, що два місяці, Бібліотеку „Пролом" — повісті, романи й оповідання та популярно-наукові праці найвизначніших українських письменників і вчених, а також переклади із всесвітньої літератури.

Видавництво „Віра й наука" (1925-1939) євангелицького пастора Володимира Федева, видавало місячник під тією ж назвою за редакцією самого Федева та Павла Крата, Л. Бучака, М. Костева й ін. Видавництво мало власну друкарню.

Видавництво „Жіноча доля" Олени Кисілеської (1925-1939), видавало популярний двотижневик для жіноцтва тієї же назви („Жіноча доля"), двотижневик „Жіноча воля" (1932-1939), присвячений хатньому господарству селянки, „Світ молоді" (1934-1939), журнал для дівчат за редакцією письменниці Ірини Вільде, Альманахи „Жіночої долі" (вийшло 4, 1927-1930) У видавництві працював письменник Іван Зубенко, письменниця Ірина Вільде й Е. Дороцька. Автура двотижневика й інших видань була широка, а з письменників співробітниками були Дарія Віконська, Ольга Дучимінська, Наталена Королева, Уляна Кравченко, Софія Русова та ін.

Видавництво „Наша слава", видало побутову драму на 5 дій „утрачені скарби" Степана Русявого, 1938 р.

Видавництво „Чорногора", в 1930 р. видало четверте видання І. Франкового „Мойсея". Ближчих інформацій не маємо.

II Періодики

„Авангард", націоналістичний тижневик, виходив у 1937-1938 роках.

„Весна" (1878-1880), „письмо для забави й науки", двотижневик. Річник I — 20 чисел, 152 ст. з 13-го числа „письмо для словесности, науки й політики", з 17-го ч. „письмо для словесности, науки, й забави". Видавець і редактор І. Трембицький. В 1879 — 24 числа, 168 ст., в 1880 — 24 числа, 161 ст. Авторами літературних творів були: Кесар Білиловський, Дмитро Вінцковський, А. Гай, Горовський, К. Єзерський, Данило Млака, І. Озаркевич, Ік. Пасічинський, Василь Залозецький, Ф. Міськевич, Ік. Трембицький („Облога Плевни"; образ воєнний в 3 актах з прологом, „На св. Андрея"; комедія, „Пріма Апріліс"; комедія в 1 акті), І. Яросевич — І. Трембицький, „Огонь й вода"; комедія в 5 актах, Вол. Масляк (вірші), Сидір із Покуття, Дмитро із Остри, А.В. Яблоновський („Ольга"; історична мелодрама в 4 діях).

„Віра й наука"; місячник євангелицької реформованої Церкви в Галичині, виходив в 1925-39 у Коломиї за ред., П. Крата, В. Федева, Л. Бучака й М. Костева. Спочатку, виходив у Станиславові, потім, з квітня 1925 р. в Коломиї до 1939 р. Редактори — Павло Крат, Володимир Федів, Лев Бучак, М. Костів.

„Воля Покуття"; український популярний тижневик для Коломийщини, 1944 р.

„Голос дяків", (1923-25), двотижневик, станова газета дяків, виходила в 1923-1925 рр.

„Голос народний" (1865-1868); „часопис літературно-політична с

прилученіем части господаркои" перша галицька провінційна газета, двотижневик, виходила в 1865-1868 роках коштом і в друкарні Михайла Білоуса, він же й редактор. Перше число вийшло 26 жовтня 1865 р.; того року вийшло 5 чисел — 46 ст., в 1866 —6—24, 47—208 ст. в 1967 — 23 числа, 96 ст., в 1868 — 9 чисел, 96 ст., 7-ме число було сконфісковане, тому редакція повідомила, що політичний відділ скасований, а крім того, до першого річника видавець мусів доложити 300 зол. ринських до II р. 120 гр., а на третій рік замало було передплатників, тому й треба було більше докладати, і в 1868 р. газета перестала появлятись.

У 3-х річниках друкувалися ті самі автори в літературному відділі: О. Авдиковський, Дмитро із Остри, Б. Білокерницький, П. Зарицький, І. Озаркевич („Осліпленіє Василька князя Теребовельського, 1097 г., ч. 21-22; Уривок із рукопису сочиненія п.з. „Владимір Великій, князь рускиі) Д. Вінцковський, Лука, С, Малецький, Данило Млака, А. Шанковський, Дмитро з Остри та вірші й оповідання авторів, що підписувалися ініціялами.

„Голос Покуття" (1934 — ?), націоналістичний тижневик, видавав у 1934 р. М. Березовський.

„Громада", (1896-1897); часопись для робочого народа; місячник. Перше число 1.6.1896), видавець і редактор — д-р Кирило Трильовський. В 1896 р. вийшли чч. 1—5, але за жовтень і грудень 1896 „часопись" не вийшла, а з січня 1897 почався другий річник.

„Гуцульське слово", двотижневик Організації українців міста Коломиї виходив у 1934 р., відповідальний редактор Степан Ласійчук.

"Dom i szkola", (1883), illustrowane pyśmo dla molodeży pod redakcyjeju Jurija Kawalca, він же й відповідальний редактор, а видавець Матій Міхта. Вийшло одне число 15 квітня 1883 р. 20 ст. 8^0.

„Древняя Русь", орган старообрядців, продовження часопису „Старобрядец", що виходив в Коломиї до 1886 р. З нестачі передплатників часопис після кількох чисел перестав появлятися. Видавцем був Никола Чернишев.

„Дніпро"; журнал 1937-1938. Ближчих даних не маємо.

„Життє" (1911-1912), місячник, орган української молоді, виходив у 1911-1912 рр. Перше число — в жовтні 1911 р. Видво й редакція не подані. Видання літографічною технікою.

„Життя Покуття", непартійний інформаційний тижневик, потім двотижневик, виходив у 1931-34 рр. за ред. Зенона Стефанова і Дмитра Корбутяка.

„Жіноча воля" з 1932 р. — двотижневик при „Жіночій долі", видавець — Олена Кисілевська, вона ж і головна редакторка.

„Жіноча доля", (1925-1939), популярний двотижневик для українського жіноцтва, видавала Олена Кисілевська з 1925 р. при помочі філії СУ, популяризувала ідеї СУ. Політично близька до УНДО. Присвячена хатньому господарству. Виходив до 1939 р.

„Зеркало", комуністичнии журнал, видавав Іван Михайлюк у 1933 р.

„Зоря" (1902-1903); популярний місячник К. Трильовського, виходив у 1902-05 рр. Перше число вийшло за січень 1902. Видавець Кирило Трильовський, Павло Олеарчук, друкарня Білоуса. Кожна книжка „Зорі" містила ціле оповідання — кн. 1 — Ст. Руданського „Пан та Іван", Б. Лепкого „Різдвяна

свічка", кн. 2 — Т. Яницький „Бабські азики", кн. 7-8 — О. Ю. Федькович „Чортівська бочка" (казка).

„Зоря коломийская" (1875), додаток до „Русской ради", виходив неперіодично. Видавець і редактор М. Білоус. Вийшло всього два числа 1 — ст. 1-8, 2 — 9-16.

„Зоря України — Ukraina Stelo (1913-14), місячник українських есперантистів, видавець М. Недільський, відп. редактор Іван Волчук, засновник Орест Кузьма, почав виходити в 1913 р., в часі першої світової війни не виходив, відновився в 1922 р. Друкарня Білоуса.

„Коломийське слово"(1914); „часопись присвячена національним просвітним економичним і політичним справам Коломиї і Покуття". Перше -друге число вийшло 2 квітня 1914 р., виходило кожного тижня в четвер. Видавав комітет, за ред. відповідав А. Кисілевський. Друкарня А.Н. Мізевича. З початком війни припинилося.

„Кропило", (1869); сатирическо-политическій и юмористическій журнал. Видавець Юрій Мороз, редактор Николай Журовський, друкарня Білоуса. Перше й останнє число вийшло 13 квітня 1869 р.

„Надія"(1909-1911), двотижнева газета учнів Коломийської гімназії в 1909-1911 рр. В-во й редакція неподані.

„Народ" (1890-1893), „руско-українська радикальна часопись", потім орган руско-української радикальної партії (1891-92, 1893), пізніше — руско-українська радикальна часопись (1983 чч. 15-24). З 1890 р. виходив у Львові як двотижневик, в 1892-1893 видавець і редактор Михайло Павлик перебрався з газетою до Коломиї з ощадностевих причин, але в Коломиї сподіваної підтримки не дістав і вернувся по році до Львова. В Коломиї вийшли числа 19-24 за 1892 р. і чч. 1-24 за 1893 р. В 1895 р. „Народ" припинився після 17 числа. Галицько-руський єпископат заборонив вірним читати й поширювати „Народ" через його радикалізм — антицерковне і антиклерикальне становище.

„Народна школа" (1875) газета для учителів і приятелів школи, двотижневик. Видавець і відповід. редактор Іларіон Шушковський (чч. 1-14), головний помічник Ф. Миськевич (чч. 15-20) видавець і відповід. редактор Іван Е. Левицький, сотрудник І.Шушковський. Вийшло 21 число. 336 ст. Перше число вийшло 1-го січня 1875 р.

„Наука"(1871-1876); „письмо місячне для читаючих селян і міщан" Сочиненіе Івана Наумовича, священика із Стрільча. Вип. грудень 1871 — Март 1872. Видавець і відповід. редактор Теодор Дроздовський (випуски квітень-грудень 1872). Перші чотири появилися окремими книжками, з 5-го ч. „Наука" почала виходити періодично. З 1873 р. виходила щомісяця — видавець І. Наумович, відп. редактор Теодор Дроздовський (чч. 1-7) потім Николай де Васкул Березовський (ч. 8-12). Літературна частина в „Науці" бідна. В 1870 рр. „Наука" друкувалася народною мовою, а з 1880 перейшла на наумовичівське „язичіє". В перших роках містила статті на громадсько-політичні теми, найчастіше на господарські — було там чимало господарських порад із садівництва, бджільництва, вівчарства — цим вона й була популярна серед селянства. В 1877 „Наука" перевелася до Львова і там виходила далі.

„Наше слово" (1907-1908). Ближчих інформацій не маємо.

„Новини"; щоденник філії центрального бюра при Директорії УНР 1919 р.

„Плай", журнал учнів української гімназії в Коломиї, виходив у 1931-1934 роках за редакцією Богдана Мигаля. Вийшло приблизно 15 чисел, друкованих на гектографі.

„Плуг", прокомуністичний журнал, що його видавав у Коломиї в 1933 р. Іван Михайлюк.

„Покутське слово" (1912-1913); тижневик, присвячений справам політичним, господарським і просьвітним Покуття. Перше число вийшло 7 березня 1912 р. Видавець і редактор — Евген Кульчицький. Друкарня А. Кисілевського. В 1913 р. припинилося.

Покутське слово" (1926-1927); політичний, культурно-освітній і господарський двотижневик Покуття.

„Покутський вісник"; інформаційна газета, виходила за часів ЗУНР 1918-19 рр. двічі й тричі на тиждень.

„Поступ" (1903-1905), популярний просвітньо-науковий тижневик, перше число вийшло 3 січня 1903 р. Видавець д-р Л. Кульчицький, редактор Василь Бачинський, Я. Весоловський, А. Веретельник і Лесь Гринюк. Друкарня Бравнера.

„Правні поради", популярний місячник, виходив у 1933 р.

„Прапор" (1908-1912); „орган українсько-руського народного учительства, потім орган українського народного учительства в Галичині. Спочатку виходив як двотижневик у Львові за редакцією Л. Лотоцького (ч. 1-5, 1908), а потім у Коломиї за редактора Івана Петришина (ч. 6-12, 1908), в 1909 р. видавництво перебрала Видавнича учительська спілка за редакцією Михайла Барана та Евгена Кульчицького. З 1910 р. „Прапор" виходив тричі в місяць. Друкувався в різних друкарнях.

„Приятель дітей" (1881-1883) „ілюстроване письмо"; ілюстрований дитячий місячник, з 7 числа двотижневик. Видавець і редактор Ісидор Трембицький. Вийшло 15 чч. Перше число вийшло в січні 1881 р., 15 чисел 107 ст., 1882 5 чисел., 1883 5 чисел. В газ. друкувалися такі автори, як Д. Вінцковський, С. Метеля, Данило Млака, Ic. Пасічинський, Марія Петрушевич, Д. Третяк. Ic. Трембицький та ін. Виходив 3 роки.

„Проблиски", журнал учениць жіночої гімназії Рідної школи в Коломиї. Виходив у 1933-34рр.

„Рідний грунт"; селянський тижневик, почав виходити в Коломиї заходами пропагандивного відділу ОУН, якого „видавцем" був Іван Шавель, не нотований в поліції, але видання першого числа була дефіцитне й КЕ перевела тижневик до Львова де виходив 4 місяці аж до заборони цензурою.

„Руская рада" (1871-1912); „газета для народа", двотижневик, видавець і редактор Михайло Білоус, головний помічник Іван Наумович. Деякі статті друковані гражданкою, почав виходити в 1871 р., з 10-го річника без головного помічника Наумовича. На зміст газети складалися головно дописи з краю,автура слаба. Наумович писав багато на господарські теми. По його відході і цього не було. З рідка появлялися вірші деяких третьорядних „поетів". Газета все таки виходила 42 роки.

„Світ молоді"; місячник для укр. дівчат, виходив у 1934-35 як додаток до „Жіночої долі", а з 1936 окремо за ред. Ірини Вільде. Співробітниками були Уляна Кравченко, Дарія Віконська, Софія Яблонська, В. Сіменович, І. Зубенко.

„Світанок", (1880-1890).

„Селянські вісті", виходили в 1937-38 р

„Січові вісті"

„Січовий голос"

„Сіяч"

„Сьвітанне" (1908), півтижневик. Вийшло чч. 1-2, 1908 р., а друге число з датою 1 грудня 1908. Видавництва й редакції не подано. Вид-ня на гектографі.

„Торгівля і промисл", місячник, виходив у 1929 р.

„Український голос", виходив від 4.2.1923 р.

„Учительський голос"; орган укр. учительства народного, 1919 р.

„Учительське слово", (1912-1914).

„Хлібороб" (1891-93), „письмо політичне, літературне і наукове для руских селян і міщан", двотижневик радикальної партії. Перше число вийшло 25 квітня 1891 р. у Львові за ред. Івана Франка (чч. 1-7), потім Михайло Павлика в Коломиї (чч. 11-24) 1892. Видавець Северин Данилович, Іл. Герасимович, Іван Франко, Михайло Павлик. Галицько-руський єпископат заборонив вірним читати газету, і тому вона з 8-м числом перевелася до Чернівець.

„Хлопська правда", (1903, 1909); часопись для народа, видавав К. Трильовський. Перше число вийшло у Львові за редакцією д-ра Івана Макуха, в 1909 р. знову в Коломиї. В 1903 р. вийшли чч. 1-24, 130 ст. а в 1909 чч. 1-13. Друкарня Бравнера (ч. 1), Білоуса (ч. 2-24).

„Червоний прапор" почав виходити у 1939 р. потім зник, а за другим пришестям большевиків відновився.

„Юні борці" (1937-38)

Ч. 2. Рік V. Лютий, 1937. Ціна 30 сот.

Odpis. **Sygn. akt. III 1 Pr. 1|37**

Wyciąg z protokołu wspólnego,

Sąd Okręgowy Wydział III Karny w Kołomyi pod przewodnictwem Prezesa SO. Dra E. Cysarza, przy współudziale SSO. K. Hlawatego i SSO. W. Schullera, w sprawie konfiskaty artykułu pod tytułem „Skażim sobi otwerto prawdu w wiczi", umieszczonego w czasopiśmie „Swit mołodi" Nr. 1 ze stycznia 1937, po wysłuchaniu zdania Prokuratora SO w Kołomyi, na posiedzeniu niejawnym dnia 27 I 1937

p o s t a n o w i ł

a) że treść artykułów umieszczonych w czasopiśmie Nr. 1 z stycznia 1937 pod tytułem: „Skażim sobi otwerto prawdu w wiczi" — od słów „Kołyś w Austrii" do słów „Miszani podružżia" zawiera znamiona występku z art. 170 kk.

b) zarządzona przez Starostwo Powiatowe Kołomyjskie dnia 22 stycznia 1937 i w tym dniu wykonana konfiskata jest usprawiedliwioną,

c) cały nakład powyższych artykułów ma być zniszczony,

d) dalszego rozpowszechniania tych artykułów się zabrania,

e) poleca się odpowiedzialnemu redaktorowi tego czasopisma bezpłatne umieszczenie niniejszego postanowienia w następnym numerze czasopisma na pierwszej stronie.

НА ДОРОЗІ У СВІТ

Емілія Дороцька-Кулик

Вона, та дорога, простелилася від порога нашої хати, замаєної кущами цвітучого бузку на горбочку, що в них соловї вили гнізда і виводили трелі в місячні ночі. Там, на Котиківці, в покутському містечку Городенці, минуло моє дитинство і юність. Важким пшенично-буряковим чорноземом сіріла вона „цісарською дорогою" між хвилястими, родючими полями в широкий світ, що його першим етапом була Коломия.

В часі, до котрого стосується моя перша самостійна мандрівка у світ, поняття простору було інакше, як сьогодні. Його не скорочували, не корчили, не перетинали ні бистробіжні поїзди, ні сильні моторові авта, ні шипучо-крикливі джети, що в своєму зухвалому леті добираються до сонця. Ні, тоді простір мав свою силу, чар і таємничість невідомого. До нього ставилися з пошаною, іноді з деяким острахом. Дороги в далекий світ не були такі втоптані і знані, як сьогодні.

Коломия, старша сестра Городенки, столиця Покуття. Її обвівають вітри з карпатських полонин, для мене найкращих гір під сонцем. Вона розсілася в підніжжі Карпат, над Прутом, що котить свої бистрі води аж з-під Чорногори, то стрибає по камінних, як малий збиточник, то знову спускає, неначе статечна господиня, що повагом походжає по своїй загороді. На те, щоб проїхати віддаль 42 кілометри поїздом, що раз на 24 години з голосним свистом вибирався з кінцевої станції Ясенів Пільний під самою румунською границею, треба було чотири з половиною години при гарній погоді, а взимі, коли сніг замете дороги, то шість, вісім або й більше годин. Добрі коні проїздили ту дорогу в шести-восьми годинах, з обов'язковим попасом у Гвіздці. Коли ж механізація і техніка дібралися і в цей кутик краю і завелася постійна автобусова комунікація, то 42 кілометри проїздилися „блискавично", цебто, як добре пішло, за дві-три години. Вколисані їздою вибоїстою дорогою, що „курилася журно", з гордістю вступали ми на коломийський грунт, дякуючи Богу, що щасливо заїхали. Не без сантименту і тихої мелянхолії згадую ті часи. Часи, що їх завжди вистачало на особисті і

громадські справи, на працю жертвенну, ідейну, щиру і безкорисну, аж до самовідречення.

Моя мандрівка у світ почалася взимі 1926 року. Мене все цікавила громадська праця. Думаю, що це завдяки моїм учителям у городенській гімназії, головно Михайлові Навроцькому, Володимирові Павлусевичу і директорові Антонові Крушельницькому — вони дбали про те, щоб моє зацікавлення літературою, деклямацією і театром розвивати, посилюючи його виступами на всіх шкільних імпрезах. Це захоплення не покинуло мене й досі. З вдячністю згадую їх працю над нами, учнями, головно проф. Михайла Навроцького, що все радів кожним моїм успіхом.

Коли в Коломиї почав виходити жіночий двотижневик „Жіноча доля", я з запалом старалася поширювати його в рідному місті. Почалося листування з редакцією, наперед у ділових справах, а далі я відважилася написати якийсь допис, потім коротке оповідання, що його на мою радість надрукували. Услід за тим дістала я від редакторки Олени Кисілевської листа з пропозицією переїхати до Коломиї і помагати їм у праці в редагуванні двотижневика, бо він щораз більше поширювався. Це була для мене велика радість і несподіванка. Виїхати „у світ" і працювати в редакції! Спокуса була дуже велика для молодої дівчини, не без деякої дози романтизму. І так від зими, мабуть, лютого чи березня, я стала працювати в редакції „Жіночої долі", спершу двотижневика, а потім тижневика, за редакцією Олени Кисілевської, громадської діячки, письменниці і потім сенаторки до польського сенату у Варшаві.

Поселилася я в домі редакторки при вул. Новій ч. 1 і зараз же почала входити в обов'язки. А праці було немало! До мене належало все листування, редакційне й адміністраційне. Деякі листи важливого або особистого характеру накреслювала редакторка, але більшість я полагоджувала сама. Далі в мої обов'язки входили — не дуже скомпліковане книговодство, поміч при фальцюванні[1] і висилці газети, репортаж чи стаття вміру потреби, словом — „куди начальник пішле".

Машини до писання в редакції не було, всю писанину треба було виконувати руками, а було того досить! Машину купили аж пізніше, десь аж через рік. В редакції, крім редакторки, працював постійно Іван Зубенко, емігрант з Херсону, кол. гімназійний учитель, років 33-34; його доля занесла до Коломиї з табору інтернованих, здається, з Калішу. Він жив дуже скромно, в малій кімнатці в хаті на подвір'ї родини Кисілевських, де було теж приміщення й устаткування редакції, а складалося воно з двох столів і маленької полички. Зубенко був чесна людина, свідомий українець, письменник, з деяким літературним дорібком. Крім коротких статтей та оповідань, що друкувалися в різних наших часописах, у видавництві „ОКА" в Коломиї вийшла його повість „Зірка".[2]

Всією душею віддався він праці для „Жіночої долі", був мотором, що все порушував. Коректa, виправлювання статтей, ломка числа — все було в його руках. Дуже скромно оплачуваний, він був щасливий, що мав кутик і культурну роботу, яка давала йому сяке-таке існування. А життя політичного еміґранта в шовіністичній Польщі не було солодке. Неодин з них жив у голоді і холоді. На посаді співредактора „Жіночої долі" Іван Зубенко працював до приходу большевиків у 1939 році. Помер трагічно в 1941 році, не витримавши розкошів „щасливого й культурного" життя нових загарбників.

Видання двотижневика „Жіноча доля" почала Філія „Союзу українок" у Коломиї, і це Товариство було фактичним власником видавництва. Але, створивши його і підібравши людей до роботи, управа т-ва не багато цікавилася справами „газети", залишила всі її справи на особово невеликий редакційний склад. А роботи, без ніяких технічних облегшень, було багато, і на години її ніхто не міряв. Робили всі так довго, аж усе було зроблене. Дуже часто, щоб уникнути конфіскати газети і випередити польську поліцію, що чіплялася за найменшу річ та дошукувалася „протидержавности", ми з Зубенком працювали цілу ніч, щоб рано розіслати газету поштою, ще поки прийде рішення цензури.[3] Коли щось було не в лад, то приходилося вибачатися, мовляв, „ми не сподівалися". Не було „овертаймів", був щирий запал і любов до справи. Успіх був високою моральною нагородою, бо матеріяльна не вистачала, щоб оплатити кімнату і раз на день наїстися. Зате скільки радости й захоплення давала праця! Зав'язувалися нові знайомства, поширювалося листування не тільки з читачками, що все більше й більше цікавилися різними справами, а в тому і жіночим питанням, але також з визначними особами в краю і за кордоном. Писали до нас і надсилали матеріяли до газети Софія Русова і Марія Омельченко з Праги, Наталена Королева з Подєбрад, Савеля Стечишин з Канади, Олена Лотоцька з Америки, Ольга Кобилянська з Чернівець, Олена Пчілка з Києва — вона дуже скоро замовкла — та інші, що їх імен уже й не пригадаю.

Писали з Парижу, Бразилії, Арґентини, Аляски, Харбіну, Зеленого Клину, Туреччини... Щирими і простими словами писали селянки й робітниці. Українське жіноцтво ставало щораз певніше на ґрунт національного відродження і свідомости. І що більші були переслідування польської адміністрації, то більший був запал і опір.

На час моєї праці в редакції припадає і моє ближче знайомство з селами Коломийщини, куди я майже щонеділі, крім зими, виїздила з рефератами до філій „Союзу українок" або читалень „Просвіти". Перший мій виступ, відбувся в містечку Яблонові, куди поїхали ми обидві з редакторкою Оленою Кисілевською. До того часу я ніколи не виступала як промовець. Заля читальні „Просвіти" заповнилася вщерть святково й барвисто одягненими жінками. Декотрі прийшли з маленькими дітьми на руках. Редакторка Кисілевська говорила про завдання жінки в громаді, хаті й родині, її ролю і

значення як матері і громадянки. Всі слухали уважно. Між доповідачкою і слухачками був тісний зв'язок, щиро й глибоко реаґували вони на всі заторкнені питання. По скінченні, редакторка звернулася до мене з пропозицією сказати дещо й від себе, спробувати сил. Мабуть, захопив мене загальний настрій і зацікавлення присутніх і я почала говорити, вже не пригадую що. Не без биття серця відбувся цей мій перший громадський виступ, та після того редакторка вирішила, що я буду вже самостійно їздити з доповідями. І так об'їхала я в Коломийщині багато сіл — Рожнів, Вербіж, П'ядики, Коршів, Хлібичин, Королівка й інші, що їх назви вже позабувала. Темою доповідей були культурно-освітні справи, роля жінки в громаді й родині, виховання дітей і різні справи щоденного життя, часом короткі літературні виступи.

Мої виїзди на села Коломийщини давали мені все велике вдоволення. Коли сьогодні я порівнюю наших селянок з жінками інших народів, що їх життєвий стандарт і можливості кращі, як були тоді в наших жінок, то бачу, що в громадських і суспільних справах наші селянки й робітниці перевищали своїх сестер західних народів.

В 1927 році відзначували дуже врочисто ювілей нашої великої письменниці Ольги Кобилянської, що жила в Чернівцях. Це, правда, недалеко, але за границею, бо румуни окупували Буковину і цупко тримали її в руках. Вибрана була Коломия як найближче більше місто, і запросили приїхати письменницю. Я була зворушена до глибини серця на саму думку, що побачу „царівну Буковини", авторку „Землі", „Царівни", „Через кладку" й інших повістей, що їх з таким захоплення читала. Я належала до тієї групи жінок, що були делеґовані привітати письменницю на залізничній станції. Зворушення, що ось побачу Ольгу Кобилянську, відбирало мені віддих. Після кількох хвилин очікування, із свистом над'їхав поспішний поїзд Букарешт-Відень і зупинився на станції. З одного з вагонів з трудом вийшла вона, велика дочка Буковини Ольга Кобилянська. Її підтримували товаришки подорожі, Ольга Гузар і племінниця письменниці. Дрібненька, тендітна постать старшої жінки, одягнена скромно в чорне, з трудом ступала зболілими від хвороби ногами. Я побожно дивилася на цю слабовиту жінку, що на її блідому обличчі горіли великі чорні очі — перемога духа над тілом — того духа, якого силою вона творила, діяла, зворушувала й поривала своїми писаннями. Каритою, запряженою парою білих коней, що її позичив на ту ціль о. декан Русин, привезли ми з парадою Ольгу Кобилянську до міста. Увечері того дня відбувся концерт на її честь. Заля міської „Каси ощадности" була переповнена. Співав хор „Боян".

Привіти, квіти, святковий настрій... Коли письменниця ввійшла до залі й ішла на призначене місце в першому ряді крісел, всі присутні піднялися з місць і оплесками привітали ювілятку. Шкільна молодь української гімназії і жіночої семінарії творила почесний шпалір від дверей аж до фотелю. То була

справді зворушлива хвилина. Після привітів і концертової частини промовила Ольга Гузар. В імені письменниці вона відчитала подяку за підготоване свято. Пригадую початкові слова: „я не промовець, тож дозвольте, що подякую вам цим способом"... Так, вона була володарка духа, що закріплювала свої слова письмом, залишаючи іншим виповідати їх живим словом.

Гостювала Ольга Кобилянська і в редакції „Жіночої долі" в домі редакторки Кисілевської, де влаштоване було для неї скромне прийняття. При цій нагоді я мала нагоду зблизитися до неї і ближче познайомитись. До того часу ми знались тільки з листів. Вона дуже живо цікавилася справами часопису і на мою радість пам'ятала навіть дещо з моїх друкованих починань. Зворушлива була її скромність, сердечність і лагідність. Коли ж потім в альманаху „Жіночої долі" була надрукована моя новелька „Анничка", і її читали на літературному вечорі в Чернівцях, я дістала від Ольги Кобилянської особисто писаного листа з заохотою не кидати пера, і її гарну фотографію з присвятою. Невимовно шкодую, що ця така дуже дорога для мене пам'ятка пропала у воєнній хуртовині.

Хор „Боян" і театральний гурток ім. Тобілевича — були два товариства, що участь у них давала мені артистичне вдоволення і відпруження після праці. Дириґентом „Бояна" був, покійний уже, д-р Роман Ставничий. Висококультурна людина, джентельмен на кожному кроці, знаменитий майстер свого діла, він умів притягнути і запалити людей до хорового мистецтва. Недивно, що членами хору були і молодь, і старші, і зовсім уже поважного віку громадяни. Концерти „Бояна" стояли все на високому рівні, мали добрих співаків і солістів. Згадаю тут про концерт на честь композитора Дениса Січинського в 1926 році. Відбувся він дуже імпозантно. Між іншими, в його програмі була частина з опери „Роксоляна" в супроводі симфонічної оркестри. Солісткою була Софія Ковбуз, що недавно до того концерту вернулася з Міляна, де вчилася співу, і д-р Гриць Ганкевич. У складі оркестри були, м.ін. поважний віком, майже 80-літній нотар Лучаківський, проф. Роман Рубінґер, молода скрипалька Слава Сосенко, потім заміжня Острук, і письменниця, що жила у Філядельфії, Іван Зубенко й інші. Всі хористи в вечірніх одягах, дириґент у фраку, з широкою синьо-жовтою лентою, елегантний і спокійний, як звичайно. Куртина пішла вгору, почулися звуки увертюри, помах палочки дириґента — і зіспіваний гладко хор почав свою партію. А потім дві великі арії солістів. Співали дуже добре. Солодко й ніжно нісся голос Софії Ковбузової, відтворював долю турецької бранки Роксоляни. Але сольо Роксоляни не було щасливе для солістки. Незабаром після концерту, в силі віку і в повному розквіті свого таланту, вона померла. Роксоляна зійшла з репертуару. Пару років пізніше знову її повторили, бо появилася нова солістка — Туся Ґісовська, що мала гарний голос, добрий до

Ольга Кобилянська
й Іван Франко.

Ольга Кобилянська
й Леся Українка.

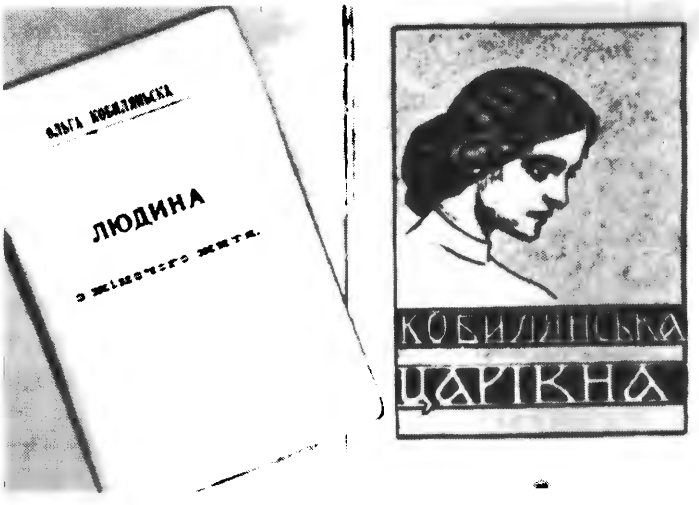

Твори Ольги Кобилянської

партії Роксоляни. Як і першим разом, так і тепер концерт був дуже добрий, а солістці не щадили похвал за гарний спів. Але незабаром після концерту і вона скоропостижно померла в молодому віці. Від того часу не співали вже Роксоляни.

Участь у хорі „Боян" зараховую до дуже приємних хвилин мого життя. Сьогодні маю можливість порівняти й підкреслити той ентузіязм, що з ним усі ставилися до громадської роботи. Сніг чи дощ, холод чи вітер — не були перешкодою. На проби всі приходили точно, не „бюїками" чи „крайслерами", а били ногами по розхляпаній дорозі туди й назад у темну ніч, старі й сивоволосі громадяни і ми, молоді. Не було й мови, щоб хтось легковажив і не прийшов на пробу! А те саме було і в театральному гуртку ім. Тобілевича, що його провадив талановитий режисер Олекса Скалозуб. Була пошана до праці, запал, охота й гарні висліди. Репертуар був різнорідний, побутовий і европейський, а виконання завжди на мистецькій висоті. Великою мірою треба було це завдячувати режисерові, його тактові, знанню й умінню з'єднати людей. Тож нічого дивного, що ми, молоді, горнулися до праці, вчилися і захоплювалися нею.

Коли згадую про театр, не можу поминути мовчанкою любленої всіми Олени Хоміцької, матері знаної нашої письменниці Ярослави Острук, нашої театральної „мамуні", артистки з Божої ласки, обдарованої великим талантом. За інших умовин вона могла бути великою акторською славою. Багато років вона брала участь у театрі, дуже добре грала ролі матерей, тіток, бабусь. Вічно молода духом, для нас молодих була все щирим дорадником та опікуном. Вірна Коломиї все своє життя, хоч мала нагоду виїхати, лишилася і спочила там навіки, закінчивши свою повну жертвенної праці життьову дорогу. Серед тих, що знали її, назавжди залишиться пам'ять ідейної, талановитої і доброго серця людини, а їх тепер щораз менше.

Як сказано, управа філії „Союзу українок" небагато цікавилася „Жіночою долею", що завдяки зв'язкам і солідній праці стала поважним і самовистачальним фінансово тижневиком. Щораз більше давалися чути голоси за те, щоб передати видавництво редакторці Олені Кисілевській на власність, що і сталося рішенням загальних зборів" у 1929 році. Мій життєвий шлях зробив крутий зворот. Після двох років праці в редакції „Жіночої долі" я виїхала з Коломиї на фахові студії і моє відношення до редакції припинилося. На моєму місці в редакції „Жіночої долі" почала працювати пізніше письменниця Ірина Вільде. Прихід большевиків у 1939 році поклав кінець „Жіночій долі".

Моя дорога у світ стелилася горами й долинами, позначилася всякими зворотами й закрутами, рвали її бомби й гранати, а воєнна хуртовина замітала сліди все дальше й дальше від рідної землі. Але думка вперто вертається в минуле, виловлює з нього те, що було гарне й вартісне, вічно

живе в пам'яті. І не заглушать того в нашій душі ні запоморочливе темпо американського життя, ні далека віддаль від рідного краю.

ПРИМІТКИ

[1] Фальцювати — згинати аркуші при оправі книжок чи журналів.

[2] В тім же видавництві „ОКА" в Коломиї, що його власником був учитель Йосип Кузьма, вийшла пізніше (1934) повість Івана Зубенка п.з. „Фатіма". Крім того, співробітничав він при випусках дрібної бібліотеки „Ряст" у тім же видавництві.

[3] В той час обов'язував в Польщі старий австрійський пресовий закон, що не передбачував попередньої цензури. Перші числа газети, просто з друкарської машини, йшли до цензурного відділу прокурорського уряду і, коли пощастило, можна було частину накладу пустити у світ, поки доручено друкарні постанову про конфіскату.

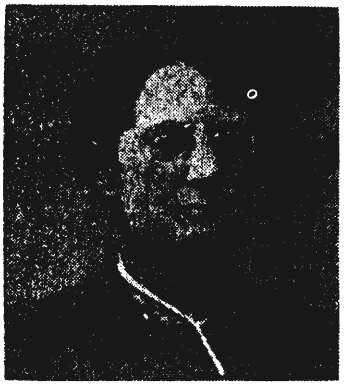

ОЛЕНА КИСІЛЕВСЬКА

1869 — 1956

Олена Кисілевська — визначна громадська діячка, редакторка, письменниця, публіцистка й видавець, перша голова СФУЖО й сенаторка до польського парляменту. Народилася 23 березня 1869 р. в с. Фільварках б. Монастирська на Поділлі в родині о. Л. Сіменовича.

Ще в юному віці зацікавилася жіночим рухом, і жіноче т-во Наталії Кобринської „Т-во руських женщин" (1884) стало тереном перших кроків її громадської діяльности.

Після першої світової війни знайшла постійний осідок у Коломиї і працювала в місцевій жіночій організації „Руський жіночий кружок", а в 1925 р. почала видавати перший жіночий періодик „Жіноча доля", місячник, потім двотижневик, для українського жіноцтва. Потім видавала журнал-місячник, „Жіноча воля" для сільського жіноцтва, а пізніше журнал для жіночої молоді „Світ молоді". Крім того, видавала й календарі-альманахи „Жіноча доля". Письменницький хист виявляла в подорожних репортажах, як „Листи з-над Чорного моря" та „По рідному краю". Чимало написала й газетних статтей в українській пресі.

В 1928 р. була обрана сенаторкою до польського парляменту від української партії УНДО, часто перебувала поза місцем постійного осідку, але ніколи не забувала й незанедбувала праці для українського жіноцтва, і в Союзі українок працювала як організаційна референтка до 1936 р. У 1929 р. відвідала жіночі організації в Америці й Канаді, а в 1935 р. стала головою Секції господинь у „Сільському господарі". У 1934 р. брала участь у Світовому конгресі українського жіноцтва, а в 1948 р. на такому Світовому конгресі у Філядельфії стала головою СФУЖО. На цьому становищі працювала до кінця свого життя — 26 березня 1956 р., проживши 87 років.

ОРГАНІЗАТОР І ПРОСВІТИТЕЛЬ

НИКОЛА ВЕРЕЩИНСЬКИЙ

"Поклонися, Русалко наша, низко нашому Сподарові, Николаю Верешинському, що звелів тобі родитися..."
(З передмови Маркіяна Шашкевича до "Русалки Дністрової")

Петро Кривоносюк

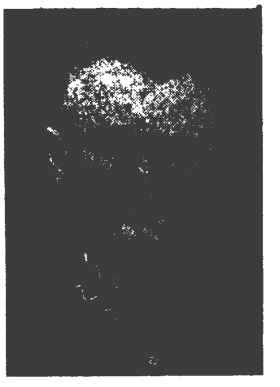

Біографічних даних залишилось про нього небагато. Його батько, родом з Холмщини, був священником у Ходорові. Там же й народився Никола у 1793 р. Гімназію і факультет філософії закінчив у Львові, теологію у Відні, в т. зв. Барбареум. Від 1816 до 1824 року працював учителем в містечку Сучаві на Буковині, а від 1924 до 1856 року був директором т. зв. єдиної Головної середньої (нижчого типу) школи на все Покуття. Змушений перейти на пенсію і цькований на місці своєї дотеперішньої праці за "Революційні гріхи" 1848—1849 рр., переїжджає до Чернівців, де й помирає 5 листопада 1882 р.

Останні роки XVIII і перші XIX ст. — це безпросвітня чорна доба в історії українців Галичини. Тоді навіть його єдина "інтелігентна" верства — священство, було поголовно зденаціоналізоване. Лиш одиниці, між ними також батько Николи, мали деяке, зрештою дуже неясне, почуття національної свідомости, якої проявом була симпатія до панщинного раба-хлопа і відсутність погорди до його "мужицької" мови.

Паросте такої свідомости, винесеної з родинного дому, розвинулись і зміцнились у Николи під час його віденського навчання під впливом перших проявів національно-культурного відродження південно-західних слов'ян. Але, відірваний від галицького грунту, він не мав у перших 8 років своєї педагогічної праці нагоди повністю виявити свою придатність.

Документальних слідів його діяльности до 1833 року не маємо. Можемо тільки припускати, що, прибувши до Коломиї, він установив дружні взаємини з Григорієм Ількевичем, першим етнографом галичанином, який працював учителем тривіяльної (початкової) школи і ще учнем почав збирати українські народні пісні під час своїх мандрівок по селах Жовківщини і Сокальщини.

РУСАЛКА
ДНѢСТРОВАЯ.

Ruthenische Volks-Lieder.

У БУДИМѢ
Письмом Корол. Всеучилища Пештанского
1837.

Титульна сторінка „Русалки Дністрової", виданої завдяки М. Верещинському, який жертвував для неї 400 фльоринів.

"Нарешті я добився до Коломиї, головного міста Покуття, до якого я завзято спішив — пише Яків Головацький у своїх спогадах "Пережите і переболіле" (Письменники Західної України 30—50-тих років XIX ст., Київ 1965, ст. 248). — Мені сказали ще у Львові, що в Коломиї живе вчитель Григорій Ількевич, котрий збирає руські народні пісні. Там також находиться завзятий русин, директор окружного училища Никола Верещинський. Я пішов до Ількевича, котрий зараз таки запровадив мене до свойого директора. Верещинський прийняв мене як свого рідного. З великим одушевленням віднісся до моїх змагань, хвалив мої наміри, звеличував мою любов до рідної справи, мою самопосвяту. Я пробув у нього декілька днів. Це вельми освічена, обізнана з гуманістичними науками людина, знає німецьку літературу і зокрема докладно Шіллера, Ґете, Гердера, а головне любитель руської історії й літератури, хоч і за чужими джерелами. У нього я знайшов повністю скристалізований погляд на питання народности, філософії, естетики, культури і т.п., і в розмові з ним я набув докладні знання про справи, що мене цікавили. З того часу я щороку відвідував його і знаходив підкріплення і піддержку в моїх трудах. Зауваживши, що моє фінансове положення не завжди в доброму стані, він розпитував мене, які твори хотів би я прочитати, і часто давав мені позичку на купно книжок з застереженням, щоб після прочитання я привіз або переслав йому ці книжки. При найближчій зустрічі він заявив, що вже читав їх і тому книжки залишались у мене з умовою, що дам їх прочитати своїм друзям, які працюють на полі народної словесности.

Верещинський прожив свої перші роки служби викладачем у Чернівцях і в Сучаві та з одушевленням говорив про Буковину, про тамошнє життя, суспільний побут. Він розказував, що в половині Буковини панівна руська мова, якою говорить інтеліґенція, навіть бояри (шляхта) і я рішив побувати під час своєї мандрівки також в Буковині".

Нема сумніву, що під час цієї першої мандрівки Головацького по Галичині, навесні і вліті 1833 р., Верещинський й Ількевич довідались про Маркіянів гурток і зв'язалися з ним тісніше. Ількевич, як один з працівників на полі українського фолкльору, вступив до гуртка і, за прийнятим там звичаєм, прибрав ім'я Мирослава, а Верещинський взяв на себе обов'язки мецената львівського гнізда україноманів. Спочатку закупив для них потрібну літературу, а коли ж назріла справа друкування "Русалки", призначив на ту ціль 400 фльоринів.

"Поклонися, Русалко наша, — читаємо в передмові, написаній Шашкевичем, — низко нашому Сподареві, Николаю Верещинському, що звелів тобі родитися..." — оце і є безсмертний документ заслуг Верещинського.

Відомо, що за винятком 200 примірників решта тиражу "Русалки" була знищена цензурою і треба припустити, що гроші, вкладені Верещинським, пропали. Але це не знеохотило його. Три роки пізніше, 1840 р., він виділяє 500

фльоринів на видання другої праці, написаної знеціненою і загнаною в сільські закамарки українською мовою, — "Галицькі приповідки і загадки", зібрані серед народу Ількевичем і лемком Іваном Біреuьким. Отже, знову риск, риск для ідеї. А треба знати, що він не був ані землевласником, ані підприємцем. Бувши безсімейним службовцем, складав гріш до гроша, щоб опісля віддати свої ощадності на непопулярну ціль.

В 1840 році все ще було актуальним питанням, яким шрифтом (кирилицею, гражданкою чи латинкою) друкувати українські галицькі видання, що намічались. Деякі визначні політичні і культурні провідники західних слов'ян, що симпатизували і підтримували національне відродження Галицької України, дорадяували використовувати латинку. З галичан за латинку висловився Йосиф Лозинський, що був у тих часах одним з представників української галицької думки, і цей факт глибоко занепокоїв Маркіянів гурток, тому що такі спроби могли б мати прикрі політичні наслідки для єдности української нації. Тому проти цих спроб ще 1835 р. виступив Шашкевич. Але Іван Головацький, брат Якова, що здійснював у Відні друкування "Галицьких приповідок і загадок", заінтриґований деякими чужинцями, знову підняв це питання. Тоді Верещинський в листі до Якова, який редагував працю, пише:

"Ми не будемо мати ніякого хісна, коли будемо писати латинкою і тому не можемо згодитися на неї, хоча користуються нею чехи й ілірійці, котрих ми шануємо, але наслідувати не можемо".

Цей рішучий виступ Верещинського за гражданку мав вирішальне значення для справи, і хоч у 60-х роках вона виринула знову, ніхто з галичан вже її не підтримав.

"У поета Жукотинського (Боднара Григорія з Жукотина) я вимантив манускрипт поезій, — пише Верещинський в листі від 2.II.1848 р. до Я. Головацького, редактора "Вінка русинам на обжинки", що появились після "Русалки" і "Галицьких приповідок", — і тримаю його в себе. Ах, то буде прекрасний вінок, коли вони будуть напечатані. Але щоб не позбавити їх поетичної краси, треба видати їх в руській барві, тобто треба задержати орфографію покійного Шашкевича. Бо коли ми хвалимо його за його руське серце, то заховаймо в пам'яті і його правила писання, які нам залишив. Він нас направив на правдивий шлях... нехай же доля молодшого сина Тараса Бульби вчить нас держатися свого рідного".

Знаменним і характерним є його лист від 2.II. 1847 р., в якому він повідомляє, що переписав 10 аркушів старини (до 1506 р.), яка зберігається в коломийському магістраті для запроєктованого Зубрицьким "Галицького дипломатичного кодексу", виступає з пропозицією, щоб при церкві св. Варвари у Відні жив постійно чоловік, який міг би зайнятись друкуванням українських видань (у той час тільки у Відні і в Пешті був шрифт гражданки), і

виступає проти сервільського обскурантизму, який бушує на релігійному полі. Кінчає цього листа словами:

"Недавно чув я з уст одного нашого священика слова погорди до наших руських книжок. І таких найбільше. У смутних часах живемо. Тільки золото й почесті поплачують у нас, про правду і добро народу ніхто не журиться".

Останні речення — це болюча характеристика тогочасного національного стану. Широкі кола зденаціоналізованої інтелігенції, яка ганялася за золотом і почестями, не дбали про добро використовуваної нею темної маси, не тільки соромилися, але й погорджували нею та її мовою. То часи, коли студенти руської духовної семінарії у Львові закидають полінами свого префекта Василя Ільницького при його спробі вести навчання української мови. І серед того моря, а краще сказати — багна, національної і моральної темряви було лише декілька світил, між ними Верещинський.

І несподівано на таку національно деморалізовану масу ледь грамотних півінтелігентів і темних панщинних селян повіяли перші подмухи "Весни народів", на додаток, просякнуті випарами і насичені ядом ворожого кубла.

Травень 1848 р. — скасування панщини.

"Тату, ми вольні! Таж ти цілих століт ту кляту неволю двигав і вмирать не хотів, а волі ждав". Але увесь народ Галичини ніс її повних 300 років, — від 1543 року, коли польський сейм завів кріпацтво.

"Головна Руська Рада" у Львові — перший український, народно-хлопський уряд. Це ж після 500-літньої політичної неволі, після п'яти століть приниження, знущань.

Зроджений на такому історичному грунті і серед тодішніх обставин, він виявився кволим і незрілим. Але його члени були просякнуті щирою ідеєю вивести свій народ з ганебного тупика.

І врешті "Собор руських учених" — не ціла сотня на понад 3000 півінтелігентів, з яких "найученіший" автор кількох популярних статей і редактор трьох збірників пісень, приказок і загадок, вихованець Маркіяна Шашкевича і, як він сам свідчить, Николи Верещинського — Яків Головацький.

На жаль, цей світлий послідовник, а фактично співтворець ідей Маркіяна, не зміг взяти участи у "З'їзді руських учених" (Собор Руских Ученых), що відбувся від 19 до 26 жовтня 1848 р. Але в листі до свого "підопічного" і від Я. Головацького він дав йому таку настанову:

"Во імя розуму чоловіческого, аби не творено нового ученого язика, аби народна мова залишилась ненарушеною і була підставою нашої літератури. Для народа нашего шукаємо світла і гаразду, найже буде язик єго органом, котрим до него говорити, єму одвічні правди уділяти маємо... Ми вже вступили на злу дорогу, ми аккомодуємося вже до церковного, вже до польського, вже до російського язика і другим славянам невелику прислугу

„Руська трійця".
Вгорі — Маркіян Шашкевич, внизу зліва — Іван Вагилевич, справа — Яків Головацький.

робимо, а собі шкодимо... Наша словесность єсть народна, будьмо чистими демократами, то єсть за розумом, за натуров і за правдов ідім".

Мабуть, нема сумніву, що ці слова, які розкривають повністю його погляди, майже унікальні в ті часи національної і політичної інертности тодішньої інтеліґенції, є достатнім аргументом, щоб високо оцінити його національну і соціяльну направленість, якою зрештою керувався він і пізніше у своїй практично-організаційній роботі на Покутті в епохальних 1848—1850 роках.

Головою Окружної Руської Ради в Коломиї вибрано "найдостойнішого руського мужа" Николу Верещинського. Він разом з іншими однодумцями, яких стягав запопадливо на Покуття, розвиває активну організаційну і культурно-масову роботу. Завдяки йому в Коломиї появляються перші українські театральні вистави, тут організується перша українська галицька бібліотека, тут висунуто постулят відкрити середню школу з українською викладовою мовою, українізуються слова команди військової муштри, звідси до "Зорі Галицької" попадає перший революційний допис "Пани і лани" і т.д.

Всі оці "неподобства і вибрики" не могли подобатися правлячим колам в Галичині. На Верещинського йдуть з'їдливі доноси, в польських часописах появляються публікації про його "шкідливу" діяльність.

"Дзєннік народови' від 12.VI.1848 р. в іронічному дописі з Городенки (його автором був Ценглевич) повідомляє:

"Дня 8.VI. постягувані натовпи селян гурмою облягали церкву в Коломиї, де мала горстка священиків руського обряду відправляла урочисто богослуження. Після закінчення молитв наступила хвилина глибокої тиші. Появляються духовники просякнуті побожністю, святою правдою з промовцем Верещинським на чолі..."

Про "шкідливі" наслідки цієї промови писала також "Газета народова" в 70 ч. від 20.VII.1848 р.

"Бачимо уми народних мас, розлючені проповіддю Верещинського, яку він виголосив 8.VI. б.р., коли з цілої округи постягано селян, наче б в кожному селі не було церкви... Його наука дала такі результати, що люд уважає всі панські поля і ліси своєю власністю, домагається їх, виганяє худобу на панські землі і таке інше..."

Та сама "Газета народова" від 24.VIII. того ж року в дописі з Коломиї повідомляє:

"1-го серпня б.р. руські священики скликали селян, що ярмаркували на ринку, до помешкання Верещинського, голови Окружної Руської Ради і намовляли їх підписувати петицію за поділ Галіції на дві губернії, руську і польську..."

Очевидно, ця петиція не дуже подобалась "Газеті народовій", бо поділ Галичини на дві етнографічно суцільні губернії позбавляв шляхту домінуючого впливу на територію, де жило українське населення і послабив

би експлуатацію українського села польським двором, і тому "Газета народова" представляє цю акцію глумливо і злобно. Для нас важливе, що і в цій акції, яка так дуже не подобалась ворогам українських народних мас, одним з ініціяторів і її керівників був Верещинський.

Дальшою його заслугою були зусилля ввести українську мову у Львівському університеті. В листі від 19 грудня 1884 р. до о. Рудольфа Моха, одного з чільних діячів і провідників того часу, він пише:

"Знаючи вашу ревність, сподіємося, що підпишете залучену петицію за введення руської викладової мови на богословському факультеті університету і подбаєте, щоб підписали її й інші..."

Так от на всіх ділянках, в яких проявлялось відродження українського народу в Галичині в 1848 р., оте правдиве "галицьке чудо", Верещинський був не лиш активістом, але й провідником та ініціятором багатьох починань. І тому, коли в 50-х роках перші подмухи "Весни народів" придушено, Верещинський був змушений зректися посади директора школи і, цькований ворогами політичної та культурної емансипації українського відродження в 1856 р., переїхав з Коломиї до Черновець. Там зайнявся писанням "Проповідей на неділі і свята", що вийшли в Коломиї друком 1883 р., отже вже після його смерти. В передмові, написаній видавцем Білоусом, зазначено, що автор закінчив життя "забутий і покинутий".

ДО ІСТОРІЇ „УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ" В КОЛОМИЇ

Василь Микитчук

Мене запросили написати для Коломийського збірника історію першої „Української Загальної Енциклопедії 1929-1934 рр., яку популярно часом називали ,,коломийською". Беручи до уваги, як практика виявила, що наша громада не має чіткого уявлення про те, хто ініціював і видав УЗЕ, я подаю її історію.

З титульної сторінки УЗЕ виходить, що її видала видавнича кооператива ,,Рідна школа" у Львові, але в дійсності ця кооператива дала тільки свою фірму, і не мала до постання УЗЕ ніякого стосунку. За свою фірму кооператива „Рідна школа" дістала 50 комплетів УЗЕ і на цьому кінець.

У книзі ,,Буковина, її минуле й сучасне" (в-во ,,Зелена Буковина", 1956), на сторінці 665 знаходимо помилкову інформацію, що УЗЕ видав Іван Микитюк.

В нашій пресі інколи з'являються згадки про УЗЕ. Неознайомлені із справжнім станом автори приписують це видання Науковому Т-ву ім. Шевченка у Львові, очевидно, в найкращій вірі. У 203-му числі ,,Свободи" з 27-го жовтня 1981 р., появилася стаття ред. Івана Кедрина п.з. ,,Ювілей Першої Української Енциклопедії". Високо оцінюючи появу видання, його національну, історичну й культурну вагу, автор припустився помилки, думаючи, що ідея видання цієї ,,Книги знання" зародилася десь у відвідувачів славних каварень, він написав, що ,,Ідея такої енциклопедії незалежно від наших учених у Львові, зродилася також у видавництві Дмитра Микитюка, колишнього українського Січового стрільця, який ще тепер живе в Канаді й може доповнити чи спростувати ці завваги. Його, Дмитра Микитюка, оферта на друк тієї книги була нижча, як кошти такого видання у власній друкарні НТШ у Львові".

Невідомо, чи Дмитро Микитюк, який справді живе в Канаді,* буде щось спростовувати чи завважувати, але фактом є, що він ніякого стосунку до видання УЗЕ не мав. Ред. Кедрин через подібність прізвищ сплутав Д. Микитюка з нижче підписаним Василем Микитчуком, себто зі мною. Усіх зацікавлених, в тому й самого ред. Кедрина, дозволю собі відіслати до таких джерел:

1. У самій УЗЕ, в третьому томі, в „Додатку", ст. 1365 є трирядкова примітка: „Василь Микитчук, гал.-укр. гром. діяч, 1887, ініціятор і основник в-ва „Українська Загальна Енциклопедія".

2. У словниковій частині Енциклопедії українознавства у 4-му томі на ст. 1528 поміщена знімка з таким поясненням: „Микитчук Василь (1887), педагог, видавець і громадський діяч Коломийщини; засновник в-ва „Українська Загальна Енциклопедія; співосновник Укр. Вид. Ін-ту у Львові (1936), тепер у Канаді".

Крім того, в 1961 році на прохання редакції „Сучасности" я написав статтю „Як виникла Українська Загальна Енциклопедія", і ця стаття поміщена в журналі за квітень того ж року на ст. 101 у відділі „Історичний архів".

Отже хоч і правда, що з членів ред. колегії УЗЕ вже нікого немає в живих і що з титульної сторінки небагато можна довідатись, але все таки дивно, що з ініціяторами й основниками вийшла аж така „конфузія".

А втім, не треба й дуже дивуватися ред. Кедринові, якого стаття віддалена від УЗЕ, на ціле півстоліття. Колись проф. Кузеля, який у першому томі Енциклопедії українознавства ще в 1949 році у вступі „Дотеперішні Українські Енциклопедії" написав таке: „За почином проф. І. Раковського і за допомогою членів НТШ у квітні 1930 р. накладом кооперативи „Рідна Школа" з'являється перший зшиток „Українська Загальна Енциклопедія — Книга Знання"...

Покійний уже проф. І. Раковський, щоправда, був головним редактором УЗЕ, але видання УЗЕ свій почин завдячує не йому.

Не стану обвинувачувати когонебудь у злонаміреному перекручуванні фактів, а ще менше самовихвалюватись, але в обороні правди мушу вияснити, що ініціятором першої української енциклопедії — Української Загальної Енциклопедії, був автор цієї статті. Чому нема мого імени на титульній сторінці? З тієї простої причини, що таке перше відповідальне видання повинно було бути оздоблене іменами авторитетних людей з титулами, до яких українська спільнота мала б довір'я. Маловідомий і скромний учитель Василь Микитчук титулів не мав і зовсім не був зацікавлений у почестях — фігурувати на видних місцях. Ішло про велику справу, а не про особисті амбіції.

Вважаю також своїм обов'язком згадати ще одну особу, яка вже не живе, але яка великою мірою причинилася до появи УЗЕ, хоч, згідно із стандартом, це може виглядати недоречно але правдою є, що пружиною в найважчих хвилинах видавництва була св.п. Анастасія Микитчук. Вона ніколи не тратила відваги й витривалости навіть у найскрутніших хвилинах (а їх було багато) й ніколи не жалувала, що на фінансову базу для видавництва довелося продати хату з ґрунтом, а родині переселитися в комірне з земляною долівкою. В періодах, коли здавалося, що все валиться й нема рятунку, св.п. Анастасія

вміла своєю вірою й наставленням розрядити атмосферу і знайти вихід з ситуації. Але про ролю Покійної сьогодні ніхто не знає, бо письмової документації нема, та й зрештою діяльність цієї відданої ентузіястки не була такого характеру, щоб її можна було записати в протоколах.

І до речі, засновницею часопису „Жіноча доля" була також Анастасія Микитчук і автор цих рядків. Але в історію вписана така плутанина, що сьогодні в ній вже ніхто не знайде кінців. Ще гірше ніж з УЗЕ. Слава вже утривалилась і так залишиться.

Вертаючись до теми, ред. Кедрин слушно стверджує, що НТШ відмовилося фінансувати УЗЕ, але не так через фінансові труднощі, як із зовсім інших причин. Взагалі ставлення наших наукових установ і деяких окремих людей (з отих авторитетних), відповідальних за розвиток національної культури, до цього задуму не було таке, як повинно було бути, і це дуже утруднювало реалізацію проєкту.

Цим своїм спогадом я хочу покінчити з усім згаданим непорозумінням. Мені здається, що ці нотатки можуть мати деяке значення також для дослідника українського видавничого руху під польською окупацією в період між двома світовими війнами.

* * *

Переживши „чотирокутник смерти УГА" і побувши в 1920 р. на безплатному утриманні „моцарства польського" в Кам'янець-Подільській тюрмі, я опинився в Кам'янецькій піхотній юнацькій школі під іменем Грицька Петренка. Своє прізвище я мусів змінити, щоб не дратувати „союзницько-братерських" почувань польської поліції й не потрапити знову під її опіку. За цю зміну прізвища начальник школи полк. Червяковський, „тоже українець", мало не розстріляв мене. Обороняли мене полк. Лорченко, сот. Немоловський та сот. Калиновський, а рішав справу полк. Шаповал. Довелося зректися мрії про генеральську ранґу і вертатися манівцями до батьківської хати на Покутті. Туди вдалося мені стягнути з Буковини мою родину — дружину з двома дітьми.

Отже я й моя дружина втратили посади народних учителів на Буковині, і нам довелося шукати заробітку в Коломиї. Дружина стала настоятелькою дівочого інституту Українського педагогічного товариства в цьому місті, при вул. Дідушицьких, ч. 28, що дало підставові засоби для прожитку родини. Крім того, вона в неділі, як членка української радикальної партії, організувала українське жіноцтво в Коломийському повіті, а я взявся в 1924 році організувати по селах та містечках Покуття гуртки „Рідної школи". Моїм завданням було відвідувати читальні „Просвіти", замовляти там залю на збори, брати у старості відповідний дозвіл і читати доповіді на господарські теми. Мандрівку по селах я відбував ровером або пішки,

тягаючи на плечах проєкційний апарат. Староста Павліковський дозволяв влаштовувати такі доповіді за умовою, що їх теми будуть зголошені наперед. Ці доповіді мали такі цікаві теми: „Решетина у свиней, звідки вона береться і що спричинює в людей ковбаса з решетинуватого м'яса?, „Де і як устроювати чепурні на обійстях?, „Що таке мотилиця в овець та як їй запобігати?", „Як китайці цінять придорожні чепурні?" Спеціяльно треба згадати доповідь на таку „монументальну" тему, як „Значення і важність стаєнної гноївки для „моцарствовосьці паньства". Доповіді супроводив ілюстративний матеріял, висвітлюваний чарівною ліхтарнею. Для дітей висвітлювані були комічні картинки і деякий матеріял з природознавства.

Після доповідей я розповідав людям як культурні народи дбають про виховання молодого покоління поза державними школами і з'ясовував присутнім завдання т-ва „Рідна школа". Теми про виховання дітей найбільше цікавили сільське жіноцтво. Зважаючи на те, в 1925 році відбулася спеціяльна нарада з участю проф. Д. Николишина та письменника Андрія Чайковського, і ухвалено прийти сільському жіноцтву з допомогою, а саме, видавати для нього журнал „Жіноча доля". Нове видання було започатковане у згаданій дівочій бурсі в Коломиї. До справи приєднали Олену Кисілевську, яка пізніше перебрала видавництво журналу на свою власність. Покійна виконала лиш деяку частину того пляну, що його накреслили ініціятори. Про початки видавництва О. Кисілеська нікому нічого не говорила і забрала цю таємницю з собою в домовину.

* * *

Року 1927, під час обговорення однієї з моїх доповідей у Яблонові, біля Коломиї, один селянин, ре е мігрант з Канади, запитав мене:

— Гей, пане! Ба ци є в нас така книга, що в ній є все?

— Ви маєте на увазі лексикон?

Він мовчав.

— Може, енциклопедію?

— Так, так,енциклопедію, ци є вона в нас?

— Ні, ще нема, але я чув, що Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові приготовляє таку книгу до друку.

Моя відповідь була дана „для фасону". Не хотілося перед польськими поліцаями, що сиділи спереду, признаватися, що такої потрібної книги в нас ще нема.

Це запитання селянина з Яблонова спонукало мене організувати справу видання УЗЕ, довести видання енциклопедії до успішного кінця і почати також інші видання, потрібні для зростання нашої культури.

В 1928 році я поїхав у справі енциклопедії до Львова, щоб поговорити з головою НТШ проф. Кирилом Студинським. Мені здавалося, що, передавши йому побажання нашого молодого покоління, щоб нарешті з'явився український енциклопедичний словник, я цим свою місію закінчу. Але проф. Студинський нерадо слухав моїх міркувань про конечну потребу видати енциклопедію, поглядав на годинник і давав мені знати,що його час дорогий.

— Громадянине, ми не можемо звести кінців, видаючи ,,Записки" нашого товариства, а про таке видання, що про нього ви мрієте, наше товариство могло б думати, маючи запевнені державні субвенції тисяч на сто. Праця над енциклопедією тривала б щонайменше десять років. Бувайте здорові, мені спішно на засідання.

Ця заява проф. Студинського прикро мене вразила. Я не чекав такого ставлення голови наукового товариства, що, не кажучи вже про кваліфіковані наукові сили, мала друкарню, книгарні і маєток, який, на мою думку, давав можливість узятися за видання енциклопедії без усяких субвенцій.

Пересердя пройшло, і я пішов до ,,Просвіти". Иого голова проф. М. Галущинський вислухав мене уважніше, ніж проф. Студинський, назвав мою думку доброю, але відмовився взяти під увагу можливість видати хоч би таку книгу, як польська енциклопедія ,,Мацєржи школьней", яка появилася, як здається, в 1883 році. Т-во ,,Просвіта" справді мало великі фінансові клопоти: воно було в боргах за книжки Якова Оренштайна в десятки тисяч долярів, не рахуючи відсотків, що не були плачені цілих вісім років.

Мені було досадно і я бунтувався. Не може бути, щоб такий нарід, як ми, не був спроможний виконати таке, зрештою, невелике діло! Адже ми є народом, що ще так недавно підняв прапори своєї самостійної держави! І я постановив тоді, що сам візьмуся за видання енциклопедії.

Успіх залежав насамперед від грошей. І перед моїми очима з'явився уже згаданий Яків Оренштайн, поважний видавець і багатий купець. Оренштайна я знав ще з тих часів, коли він жив з родиною в Коломиї в одній кімнаті. В куті тієї кімнати находився весь його крам: олівці, пера, чорнило, вживані шкільні підручники і, що найважливіше ,,брики" до латинських та грецьких текстів. Очевидно, подумав я, Оренштайн може й повинен видати енциклопедію українською мовою. Але за цією думкою прийшла інша — адже такий крок означав цілковиту невіру у власні сили! І я вирішив удатися до Оренштайна тільки тоді, коли вичерпаю всі можливості й побачу, що сам нічого не вдію.

У товаристві . ,,Рідна школа" працював мій колеґа по фаху Іван Герасимович. Я виклав йому свій задум і просив його підшукати редактора енциклопедії.

Один вояк на бойовищі не зробить багато. Треба було зорганізувати видавничий комітет. В його склад повинні були ввійти — головний редактор

енциклопедії, фінансовий адміністратор, книгар, вкладники грошей, і, може, ще дехто, залежно від потреби. Незабаром І. Герасимович договорився з проф. Іваном Раковським, що якраз тоді (червень 1929 р.) пішов на емеритуру. Він згодився взяти на себе справу редагування енциклопедії і зорганізував гурт співробітників — фахівців з різних ділянок знання.

Для продажу енциклопедії я намітив Івана Чепигу, що мав у Станиславові книгарню, за фахом він був учителем середньої школи, але посади не мав.

Фінансовим адміністратором видавництва УЗЕ став Іван Пашкевич, директор кооперативного банку в Коломиї, що звався „Покутський союз". Всі вплати і виплати вид-ва мав виконувати цей банк.

* * *

Я мав заощаджених в „Покутському союзі" 600 долярів, що походили з батьківської спадщини. За обчисленням друкаря-фахівця, для видання трьох томів енциклопедії на 120 аркушів друку, на т.зв., ілюстраційному папері, при десяти тисячах накладу треба було кількадесят тисяч долярів. Видаткових позицій було багато: папір, друк, кліші, карти, таблиці, авторські гонорари, редакційні та адміністраційні видатки і т.п. Щоб довести справу до кінця, треба було знайти поважну кількість передплатників. Але так чи інакше, моїх 600 долярів були смішно малою сумою, щоб почати це видання, треба було бодай 10 тисяч долярів. Дир. І. Пашкевич приєднав двох спільників: Степана Кордубу, учителя середніх шкіл (без посади) з Тернополя, який декларував 300 долярів, і Михайла Берлада, кооператора з Коломиї, який згодився дати 1000 долярів. Крім того, І. Пашкевич порадив мені приєднати до справи інж. Петра Франка, що був тоді вчителем руханки в гімназії в Коломиї. Він одержував гроші за твори свого батька Івана Франка, які перевидавали тоді в Харкові. Інж. П. Франко декларував 3,000 дол. і мав їх внести до каси „Покутського союзу". Таку саму суму зголосив і Антін Микитюк, директор гімназії „Рідної школи" в Коломиї. Господар Шкляр з Кийданець погодився вкласти 2,700, долярів. Отже сума, конечна на започаткування енциклопедії, була начебто запевнена.

Перша нарада видавничого комітету УЗЕ відбулася в середині липня 1929 року в моєму домі в Коломиї. Видужуючи, я ще лежав у ліжку. Проф. Раковський та І. Герасимович завітали до Коломиї в дорозі на вакаційний відпочинок до Космача. Директор „Покутського союзу" І. Пашкевич також був на цій нараді. Ми обговорили всі актуальні справи й ухвалили почати працю восени 1929 року.

Надійшла осінь, і треба було мати в касі „Покутського союзу" всі здекларовані гроші, але в нас (а може, не тільки в нас?) водиться часто так, що

декларувати легко, а виконати заявлене багато важче, завжди знайдеться причина ухилитися від декларації і змога чимсь виправдатись. Інж. П. Франко, що перший зголосив своє приступлення до справи, став також першим, що відкликав свою готовість брати участь у видаванні УЗЕ. А. Микитюк мав також поважну причину відмовитися від внесення своєї суми. Не дав обіцяних грошей П. Франко. Їх слідами пішов господар Шкляр і таким чином на рахунку УЗЕ лежало в банку всього 1,400 долярів — 600 моїх, 300 С. Кордуби і 500 д. М. Берлада (це були сирітські гроші Мелька, якому М. Берлад доводився вітчимом). Цієї суми ніяк не вистачало на започаткування видання. В той час значніших кредитів не можна було дістати взагалі, а тим більше не могло їх бути для новозаснованого підприємства.

Отже доводилося згортати почату справу і шукати Оренштайна. Але дружина ніяк не хотіла занехати справу енциклопедії і була згідна продати наш домик, що походив з батьківської спадщини, і жити в комірному. Їсти й одягатися якнайскромніше протягом щонайменше двох років. На всі ці жертви вона була готова навіть у тому випадку, якби задумане діло зазнало краху. Як батько родини, я дуже вагався, чи вільно мені виставляти на риск решітки батьківської спадщини. Але дружина натискала до рішення. Я продав домок на Українській вул. в Коломиї за 2400 дол. готівкою, найняв родині мешкання з двох кімнат, заплативши відразу чинш за два роки, здепонував невелику суму на прожиток родини, а решту грошей — 2000 дол. зложив на рахунок УЗЕ в „Покутському союзі". Отже видання УЗЕ почалося з сумою 1400 дол. Згодом М. Берлад вклав у справу ще 500 долярів (також сирітських, якими він завідував).

* * *

Я виїхав до Львова, примістився в будинку „Рідної школи" на Круп'ярській вулиці і віддався справі УЗЕ цілковито. Кожного ранку я обдумував все, що мав зробити протягом дня, списував плян і ходив у справах від ранку до вечора. І так було день-у-день.

Треба було переконати наше громадянство, що видання енциклопедії, — це небудь-що. Насамперед треба було для цього зробити якщо не бурю, то добрий вітер в нашій пресі. Маю тут з вдячністю ствердити, що преса поставилася до справи УЗЕ дуже прихильно, вона містила безплатно наші статті й оголошення і друкувала власні матеріяли, в яких якнайкраще писала про значення енциклопедії для нашої культури. Не було періодичного видання, яке не вмістило б бодай короткої згадки про УЗЕ.

Мені треба було зібрати адреси наших культурно-освітніх та господарських установ, а також адреси передплатників газети. І в цім випадку

редакції наших газет та інших періодиків не жалували мені своїх матеріялів та інформацій. Решту адрес дали мені т.зв. шематизми і списки членів різних товариств та установ. Разом назбиралося понад 30,000 адрес.

Спеціяльно виготовлений проспект ясно й виразно означив мету видання УЗЕ, а наведений список співробітників повинен був викликати довір'я в тих, що могли мати сумніви щодо солідности нашої „Книги знання". „Покутський союз", як поважна фінансова установа, запевняв, що видавництво УЗЕ має тривку фінансову базу і що адміністрування в ньому ведеться справно. „Рідна школа", фірмуючи енциклопедію, теж сказала своє слово до нашого громадянства. Проспект заповідав появу першого зшитка УЗЕ на чотири друкарські аркуші в березні 1930 року.

Листи до можливих передплатників запрошували підтримати видання УЗЕ передплатою. До листів ми додавали картку на замовлення і чек на внесення передплати до каси „Покутського союзу".

Перевернена, накрита чимсь примітивним бочка в будинку „Рідної школи", виконувала функції стола. При допомозі учнів наших шкіл, які одержали невеличку винагороду, проспекти були розіслані, наперед читальням „Просвіти", потім учителям, кооперативам, священикам і т.п. Одночасно в пресі появлялися статті про УЗЕ, що мали помогти нам зворушити серця людей і заохотити їх до передплати. Розіслано понад 30,000 проспектів.

Я був далекий від оптимізму і не уявляв собі занадто рожево висліду від розісланих проспектів; але я все таки сподівався зібрати бодай один відсоток зголошень, тобто 300 передплат. Але за кілька місяців надійшли до нас лише 34 зголошення, і цей вислід вразив мене неприємно. Це була перша невдача, а за нею прийшли інші. Але Шевченко писав: „На те лихо, щоб з ним биться". І я почав війну з лихом.

В повіти вислав відповідно підготовлених кольпортерів-студентів. За кілька тижнів вони зібрали понад 5,000 зголошень, заробивши при цьому дуже потрібні їм гроші. Буваючи в селах, вони мали тепле прийняття в гостинних священиків і дістали від них допомогу у збиранні передплатних заяв. Першому лихові вдалося зарадити.

Тимчасом редакція УЗЕ мала підготовляти матеріяли до першого зошита УЗЕ. Проспекти обіцяли його появу в березні 1930 року. Надходив час, що треба було віддати матеріяли до друкарні, а в редакційній теці УЗЕ не було буквально нічого. Восени проф. Раковському здавалося, що для підготови чотирьох аркушів йому вистачить три місяці. Ми були обережні і дали йому шість місяців. Проф. Раковський нарікав на співробітників, що не надсилали матеріялів, і сердився. Довелося припинити дальше збирання передплат і наладнати справи редакційні. Редакцію, що містилася в домі

проф. Раковського при вул. Листопада, ми перенесли до мешкання щиро прихильного до справи енциклопедії проф. Юрія Полянського. Редакційна праця закипіла в його гостинному домі. Я запросив до роботи в редакції двох молодих докторів, що прибули з Чехословаччини — Петра Біланюка і Степана Рурака, а також львівського студента Василя Пашницького. Від самого початку працював у редакції УЗЕ студент Іван Бедрило. Я ходив по співробітниках і збирав від них матеріяли. Проф. Раковський працював у редакції дуже наполегливо. Він був кволого здоров'я, а напружена праця відбивалася на його настроях.

Не менший клопіт вийшов з друкарнею. Іван Чепига передав видання УЗЕ друкарні Окружного союзу кооператив у Станиславові. Я думав, що, друкуючи УЗЕ в кооперативній друкарні, я зацікавлю цією публікацією всі кооперативи — а їх було в Західній Україні 3,400! Але згодом виявилося, що ця друкарня, дуже невибаглива, була власністю Степана Слюсарчука, що був заступником директора Повітового союзу кооператив у Станиславові інж. Дякова. Обіцявши І. Чепизі провізію, Слюсарчук через інж. Дякова дістався в те місце, де приймали постанови (а інж. Дяків дістався туди через І. Пашкевича). Таким чином справа друкування УЗЕ опинилася в руках Слюсарчука. Різними маневрами, з допомогою інж. Дякова, С. Слюсарчукові вдалося видобути від видавництва УЗЕ гроші на купівлю ілюстраційної друкарської машини та устаткування із шрифтами. Нашому видавництву доводилося платити за все це солено, але, почавши друкувати енциклопедію в цій станиславівській друкарні, ми вже не були спроможні зірвати з нею договору. Там була замагазинована більша кількість паперу для енциклопедії (чотири вагони), і видання УЗЕ опинилося у Слюсарчуковій жмені, а він рахував за друк, коректу й ті переробки, що їх вносила в тексти редакція УЗЕ скільки хотів. Друкарня буквально паразитувала на нашому видавництві. Друк УЗЕ коштував нас більше, ніж на 40,000 злотих супроти передбаченої на цю позицію суми.

До всього цього друкарня нарікала на редакцію, а редакція на друкарню. І. Чепига, що мав пильнувати коректи, випустив перший зошит УЗЕ, так би мовити, з подвійним текстом: другу частину зошита становили виправлення безчисленних помилок. Цей перший зошит, що побачив світ у травні 1930 р. (замість березня), приніс видавництву чимало шкоди. Чепига мусів відійти з видавничого комітету УЗЕ.

Проф. Раковський поставив видавництву нові вимоги щодо винагороди за його працю. Його вимоги важко було задовільнити, і він покинув працю головного редактора.

Перший зошит УЗЕ розчарував багатьох передплатників. Відмови посипалися сотнями. І. Герасимович, що мав помагати в редакційній роботі, відмовився від співпраці. Він також відійшов з видавничого комітету. Криза в редакції загрожувала завалити всю справу.

По довгих стараннях мені вдалося впросити проф. Василя Сімовича, ректора Українського педагогічного інституту в Празі, щоб він став санатором редакції УЗЕ. Він приїхав був до Львова і відбув нараду з Володимиром Дорошенком, редактором мови УЗЕ. Коли вернувся до Праги, він зорганізував там групу співробітників-фахівців, яка складалася з наших подєбрадських та празьких учених. Їх було 22 особи. Таким чином справа текстів для УЗЕ, зокрема справа україніки, що забрала половину третього тому, була врятована. Якщо мова про тексти, то появу УЗЕ ми завдячуємо проф. В. Сімовичу та дир. В. Дорошенкові.

Багато разів здавалося, що наш човен, що плив по дуже бурхливих хвилях господарської скрути і зазнав усякого лиха, може потонути, проте він доплив щасливо до берега. Правда, не за тридцять місяців, як було, пляновано, а за п'ятдесят чотири.

Коли енциклопедія була вже на половині дороги, висоту її накладу довелося скоротити наполовину, тобто до 5000 примірників. Не зважаючи на всі наші заходи, числа передплатників не вдалося піднести понад 2500. Відборців УЗЕ було неповних 2000. Їм належить завдячувати появу УЗЕ, якщо мова про матеріяльний бік справи.

Микола Скрипник, комісар освіти УССР, побував у Львові і відвідав НТШ. При цій нагоді я хотів добитися від нього замовлення на УЗЕ бодай для бібліотек УССР. Але він сказав:

— Наша держава, видасть українську радянську енциклопедію на 50 томів; там самої україніки буде 10 томів. Ми не можемо користуватись енциклопедією, видаваною приватними колами, опрацьованою у вузькому, назадницькому, клерикально-буржуазному дусі.

Отже мої заходи прокласти дорогу енциклопедії до УССР скінчилися нічим. Але згадаю про один примірник УЗЕ, що його купив у книгарні НТШ у Львові консул УССР у Львові Лапчинський. А проте можна припускати, що наявність УЗЕ якоюсь мірою стимулювала Скрипника до здійснення його пляну. В Україні постала була комісія для видання „Української радянської енциклопедії", навіть були надруковані відповідні проспекти. Що було далі, всім відомо. Самозгинув не тільки Скрипник. І члени комісії для укладання УЗЕ, і широкі кола науковців, що мали працювати для тієї енциклопедії, зазнали незабаром всякого роду репресій. Російські большевики не хотіли української енциклопедії.

Після закінчення видання енциклопедії всі рахунки були вирівняні, вклади повернені. Не було установи або особи, яка могла сказати, що видавництво не звернуло їй належности. Моя родина відкупила наш дімок у Коломиї.

За гроші, здобуті від видавництва УЗЕ С. Слюсарчук розбудував першорядну модерну друкарню, збудував собі в Станиславові дім, придбав авто, але не хотів заплатити обіцяної І. Чепизі провізії. А сам Чепига був спричинником шкоди видавництву УЗЕ, що дорівнювала десяткам тисяч злотих. Про його договорення із Слюсарчуком ми довідалися пізніше, і він мусів відійти.

Згадана господарська скрута в Польщі, що почалася 1929 р., тривала протягом усього часу видання УЗЕ і добре далася нам взнаки, халепа з друкарнею і криза в редакції УЗЕ не дали змоги виконати ширших видавничих плянів.

Частина чистого зиску від видання УЗЕ пішла на „Український видавничий інститут", заснований у Львові в 1936 році д-ром Василем Витвицьким, д-ром Ігорем Федевим, Іваном Назарком та автором цих рядків. Інститут почав працю для серйозних видань, до якого нерадо бралися інші видавці і які мали заповнити прогалини в нашій науковій літературі. Інститут видав атлас України та суміжних країн, що його опрацював проф. Володимир Кубійович та його співробітник-картограф д-р Микола Кулицький, а також монографію „Карпатська Україна" і диригентський підручник д-ра Василя Витвицького. Інститут почав також видання „Української сільсько-господарської енциклопедії", яку уклав інж. д-р Евген Храпливий при співпраці 36-х наших агрономів-економістів. У серпні фатального 1939 року появився перший і останній зошит УСГЕ.

Хоч атлас України та суміжних країн і не приніс видавництву матеріяльної користи, проте він сприяв популяризації української науки у світі.

Доля видавництва УЗЕ та „Українського видавничого інституту" була така сама, як і доля всіх наших видавництв на західноукраїнських землях після захоплення їх большевиками в 1939 році. Аркуші УЗЕ, з яких вийшло б ще 3000 примірників, переварили на тектуру, 5630 кліш знищили. Таблиці та географічні мапи, яких було 5000 і які були призначені на нове, поширене і здешевлене видання УЗЕ також були знищені.

Найголовніше те, що помимо всіх перешкод, видання Української загальної енциклопедії закінчилося успішно і стало великим і загальновизнаним вкладом у нашу національну культуру.

АНАСТАСІЯ МИКИТЧУК
(1889 - 1977)

Анастасія Микитчук, з дому Павлюк, народилася 19-го вересня 1889 р. у Вижниці на Буковині. Народну школу кінчала у Вижниці, учительський семінар у Чернівцях. Потім освіту доповнювала курсами з математики та гри на фортепіяні. Спочатку учителювала в родинних сторонах, потому в інших місцевостях північної Буковини. Окрім навчання у школі, брала участь у просвітянській праці села. Після одруження залишилася на Буковині до 1921 р. Аж у 1921 р. Анастасія з дітьми переїхала до Галичини, а в 1923 р. поселилася в Коломиї, де стала настоятелькою дівочого інституту УПТ. Окрім праці в інституті, організувала сільське жіноцтво для УСРП, а згодом, жіночі ланки каменярів. У 1924 р. стала засновницею жіночої газети „Жіноча доля" в Коломиї. Від 1929 р. співпрацювала при розбудові в-ва УЗЕ і далі організувала жінок села.

У 1939 р. по приході москалів до Коломиї, короткий час працювала учителькою, але мусіла залишити посаду, щоб уникнути арешту й вивозу. В 1942 р. вернулася до Коломиї і до 1944 р. брала участь у підпільній організації протинімецького резистансу, використовуючи свої зв'язки із селами. У червні 1944 р. поїхала до Відня, звідти до Інсбруку, а в 1946 р. до Італії де зустрілася з членами родини й 1947 р. поїхала до Аргентини, де також брала участь у громадському життю аж до виїзду до Канади в 1954 р.

В Канаді пережила смерть свого внука Степана, що загинув в автовім випадку. Ця втрата була для неї дуже болюча і приспішила її власну смерть.

ГОСПОДАРСТВО
(ʻУСПІЛЬНЕ Й ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ
ТА ІНШЕ

Управління і Надзірна рада „Каси Стефчика" у Воскресінцях з нагоди 30-річчя 1908-1938. Посередині сидять: Війт Федір Гуцуляк (3-й зліва) і директор школи П. Побігущий. Останній зправа Никола Романенчук скарбник.

ТОВАРИСТВО „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР" І КООПЕРАТИВНІ УСТАНОВИ В КОЛОМИЇ.

Ярослав Зайшлий

Важкі часи переживали хлібороби Галичини, а зокрема Покуття, напередодні 20-го століття. Причиною було перенаселення села, несамовистарчальні "карловаті" господарства, яких на Покутті було понад 80% , перестарілі способи господарювання, не повне використання управної площі, примітивне знаряддя, нешляхетні раси домашніх тварин, збут продуктів за безцін на міських торговицях тощо. Але більшість цих недомагань були вислідом недостачі фахового знання та організації хліборобів. Щоправда, багато говорили про те й писали в часописах, але ніхто не вмів практично взятися за діло. Єдина "Просвіта", що постала в другій половині 19-го століття, старалася своїми читальнями по селах і популярними книжечками розбудити село, але то була крапля води в морі.

На щастя, знайшлося кілька (шість) священиків, що взялися за поправу долі селян своєї округи. Вони зійшлися в 1899 році в місті Олеську і заложили господарське товариство "Сільський господар". Успіх був такий, що вже по трьох роках це товариство перетворилося в "Крайове господарське товариство "Сільський господар", що згодом відкрило свою централю у Львові й почало видавати популярні сільсько-господарські книжечки, календарі і часопис-місячник "Господарська часопись", яка пізніше змінила назву на "Сільського господаря". Наче гриби по дощі почали творитися філії "Сільського господаря" по містах, які закладали по селах кружки "Сільського господаря" з різними секціями. Коломия була одною з перших філій у краю й залишилася однією з передових до кінця свого існування.

Швидкий ріст т-ва „Сільський господар" завдячував своїм провідним мужам, як д-р Евген Олесницький, які зуміли не тільки організувати та повчати, але відразу започаткували такі корисні для селян акції, як обезпечення на випадок загибелі худоби, достава расових розплідників с.г. тварин, доброякісне насіння, штучні добрива, а навіть сільсько-господарські машини. Заснований у Львові "Крайовий союз господарсько-торговельних спілок" використовував підбудову т-ва "Сільський господар" для своїх

комерційних, а навіть фінансових акцій, як збирання ощадностей та позики селянам. Союз мав свої склади в більших містах Галичини, між іншим і в Коломиї. Завдяки цим акціям почали при кружках "Сільського господаря" творитися крамниці-роздільні насіння і добрив, які потім перетворилися в кооперативні крамниці, збірні молока з кружлівками, що дали почин кооперативним кредитівкам.

За австрійських часів, завдяки заходам провідників, т-во "Сільський господар" дістало було субвенції від уряду, а навіть включене було в державну програму розбудови сільського господарства Галичини, і в тій ролі розділювало державні запомоги у випадку стихійних нещасть, а в часі першої світової війни переводило відбудову знищених сіл.

Під час короткого існування Західної Народної Республіки т-во "Сільський господар" частинно перебрало було функції сільсько-господарської влади, але після її упадку опинилося в пропасті польської дійсности. Нова польська влада спершу закрила т-во "Сільський господар" та "опечатала" бюра централі, але в 1920 році дозволила йому далі працювати, тільки не давала тих привілеїв, які т-во мало за Австрії. Позбавлене всіх підстав до життя, т-во "Сільський господар", у співпраці з іншими установами й особистостями галицької суспільности, почало думати про власну, українську, економічну базу — плянову розбудову кооперації. Колишній стипендист т-ва С.Г. інж.-агр. Юліян Павликовський (голова т-ва в 1927-29 рр.) виготовив плян розбудови всіх родів кооперації в Галичині, і той плян успішно переведений був у життя. Вислідом того була "Кооперація для загального закупу і збуту" з "Центросоюзом" на чолі та з "Окружними союзами кооператив" і сільськими кооперативними крамницями, Крайовий молочарський союз "Маслосоюз" з відділами в округах, районовими молочарнями і збірнями молока по селах, "Центробанк" у Львові з українбанками по містах і кредитівками по районах. Коломия, очевидно, не стояла позаду і займала одне з кращих місць в кооперативній мережі краю, хоч не була така багата, як подільські округи. В Коломийщині не було села, де не було б хоч одної кооперативної крамниці. В Коломиї був добре зорганізований "Окружний союз кооператив", якого першим директором був Михайло Обрізків, родом з Мишина, а після нього Михайло Берлад з Видинова. Йому і його товаришам-директорам — інж. Д. Михайлюкові, О. Баб'юкові і М. Третякові завдячував ОСК свою сильну організаційну мережу в Окрузі. Гордістю Союзу був гарний новий дім при вул. Собєського в Коломиї.

Другою окружною установою в Коломиї був відділ Маслосоюзу з директором Володимиром Левицьким і організатором Я. Курилюком. То був один з найсильніших відділів у краю, не лише завдяки доброму проводові, але й тому, що Коломийщина була годівельним районом з великою кількістю

сіножатей і пасовищ. З-поміж шістьох районових молочарень Коломийщини, якими опікувався Відділ, три були найкращі в Галичині. То були Балинці, Коршів, а пізніше й Видинів. Мали вони власні модерні приміщення — доми з власним електричним струмом та наймодернішими машинами. Останні три райони: Княждвір, Печеніжин і Перерів були слабші, але теж під організаційним оглядом не приносили стиду Коломийщині. Відділ Маслосоюзу в Коломиї мав не лише нагляд над працею і збутом продуктів районових молочарень, але навіть мав власну бриндзарню в Жабю на Гуцульщині.

Окружним осередком кредитової кооперації в Коломиї був українбанк „Покутський союз", що теж мав гарний новий дім при одній з найкращих вулиць Коломиї. Директором Покутського союзу був Іван Пашкевич, а організатором Б. Яхно. Вони гідно репрезентували українську кредитову кооперацію, що вела власні банкові справи та опікувалася кредитівками в районах.

Коли мова про українську кооперацію Коломийщини, треба згадати теж міську кооперацію, яка теж мала чим похвалитися:

1. „Народна торговля", — найстарша українська кооперативна установа в Галичині, а одночасно найкраща споживча крамниця, що містилася при головній вулиці в Коломиї;
2. „Покутський господар" — торгівля залізними товарами, машинами, а також насінням і штучними добривами;
3. „М'ясозбут" — кооператива для виробу і продажу м'ясних продуктів;
4. „Жіночий базар" — кооператива для закупу і продажу виробів народного та жіночого мистецтва, а також жіночої конфекції;
5. „Гуцульщина" — кооператива для закупу і продажу народного, а головно гуцульського народного мистецтва;
6. „Де-Ко" — кооператива для виробу меблів.

Згадуючи всі ці коломийські кооперативні установи, мимоволі насувається веселий спомин з молодих літ. На українському костюмовому балю в Коломиї першу нагороду дістала дівчина — кооператорка, якої костюм представляв українські кооперативи в Коломиї. Гарно вишита сукенка була оздоблена — назвами кооператив. Поясом був „Окружний союз кооператив", над ним спереду „Маслосоюз", під ним „Жіночий базар", а ззаду „М'ясозбут".

Вертаючись до т-ва „Сільський господар" в Коломийщині,треба сказати, що свій гарний розвиток коломийська філія завдячувала ось яким корисним умовинам: перед першою світовою війною Покуття було наче „гніздом" нової радикальної партії, що мала на меті „звергти темноти ярмо". Душею цеї партії був д-р Кирило Трильовський, „Січовий батько", творець славних „Січей" по селах, які в часі війни дали найбільшу кількість українських січових

Будинок Покутського союзу (українбанку) в Коломиї.

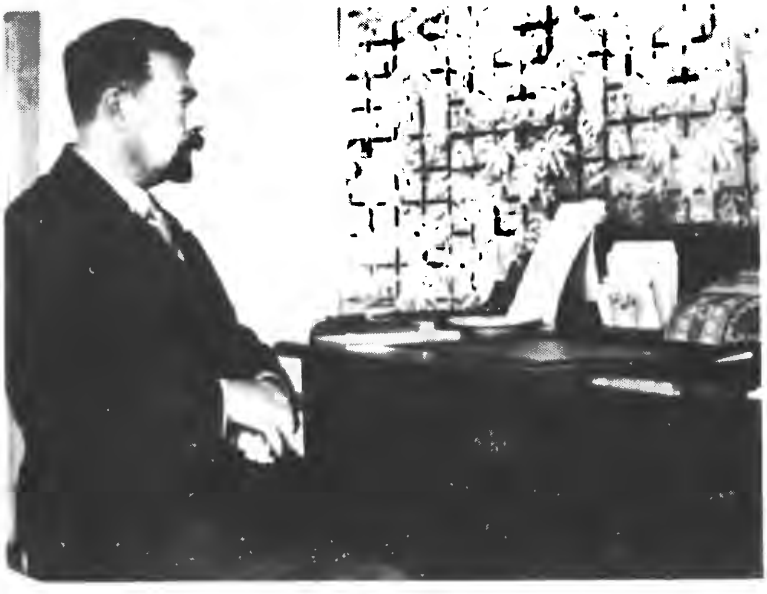

Директор Покутського союзу (українбанку) Іван Пашкевич у своєму бюрі в Коломиї.

стрільців. Отже населення Покуття було стосунково більше свідоме й горнулося до всього, що означало поступ.

Другим важним чинником розвитку т-ва С.Г. в Коломийщині було те, що на терені філії, в селі Коршеві був маєток Головного т-ва „Сільський господар" у Львові з імпозантним будинком-школою, в якій відбувалися різні с.г. курси окружного, а навіть крайового характеру. Фундатором цієї школи був Митрополит Андрей Шептицький, що закупив маєток польського поміщика, землю розпарцелював коршівським селянам, а осередок — двір подарував т-ву „Сільський господар" на господарську школу. Коломийська філія, очевидно, найбільше з того користала.

Третім важним чинником було українське священство Коломийщини. Як вище згадано, священики були основниками т-ва „Сільський господар". Сільські священики мали при церквах стосунково великі господарства, що їх старалися вести якнайкраще, не лише для власного доходу, але й для доброго прикладу селянам, які часто більше шанували своїх парохів за те, що були добрими „ґаздами". Закладаючи кружки „Сіль. господаря" та повчаючи селян краще господарювати, священики збільшували свій престиж серед „зрадикалізованих" селян і навертали їх до Церкви. Одним з передових священиків був о. митрат Тит Войнаровський, парох і голова кружка С.Г. в Балинцях, перший голова філії С.Г. в Коломиї, а врешті голова крайового господарського т-ва С.Г. у Львові. Він дав Балинцям сильні господарські підвалини, завдяки яким Балинці стали під господарським оглядом найбільш передовим селом Галичини. Тут також треба згадати з признанням таких священиків, як о. Н. Ґоянюк із Залуча — довголітній голова філії С.Г. в Коломиї, о. Майковський з Княждвора, о. Бахталовський із Стопчатова, о. Чубатий з Перерова, о. Михайлів з Товмачика та кілька молодих священиків з гірських районів.

Тереном діяння філії „Сільського господаря" в Коломиї був Коломийський повіт з додатком декількох сіл сусідніх повітів, об'єднував біля 100 місцевостей, в тому три містечка — Печеніжин, Яблонів і Гвіздець, в яких до першої світової війни були окремі філії С.Г., як вислід співпраці з владою, як вище згадано. Перестали вони діяти під польською окупацією.

Крім чисто українських сіл, були в повіті дві німецькі колонії: Багінсберґ і Маріягільф і три нові „злосливі новотвори" на здоровому українському тілі — польські оселі: Сьвєнти Юзеф, Сьвєнти Станіслав і Сьвєнти Міхал.

Терен Коломийщини цікавий і різноманітний, але важкий для піднесення господарського рівня. Майже кожне село іншого роду. Довкола Коломиї, обабіч Пруту, менші села з доброю почвою і розвиненим садівництвом та городництвом, але перенаселені і здані на побічний зарібок у місті. Дальше долиною Пруту більші, багатші села з різними с.г. культурами. На північ від Пруту терен переходить у збіжеві райони, а на південь підгірські села з

плитким, кам'янистим ґрунтом, де переважала годівля худоби й овець. У гірських районах трапляються великі й багаті села, як Березови (Вижний, Середній і Нижний) або Космач, що мали вже марку літниськових ресортів, а побіч них малі, убогі села, як Рунґури, Слобода Рунґурська, Ланчин та ін., яких мешканці заробляли працею в лісах і „фірманкою" — звоженням дерева з лісу до тартаків. Тож залежно від терену, кожне село мало свої потреби й болячки, до яких треба було пристосувати працю „Сільського господаря", що мав у своєму статуті не тільки поліпшувати сільське господарство, але й заступати інтереси українського селянства.

Як вище згадано, першим головою коломийської філії „Сільського господаря" був о. Тит Войнаровський. В усій Коломийщині було перед першою світовою війною 40 кружків С.Г., тобто лише в половині сіл. Філія і кружки користали з усіх „благ", що їх давала централя у співпраці з урядом. При кружках були секції машинові, секції обезпечення худоби тощо; поширювалася с.г. преса й популярні книжечки в ділянці сільського господарства, відбувалися сходини голов кружків в Коломиї, часом з доповіддю агронома з централі і т.п.

Після війни все змінилося. Відпали субвенції й організована допомога уряду. Польські „Видзяли повятове" при староствах почали закладати свої „Кулка рольніче". Використовуючи знищення сіл війною і зубожіння населення, польська влада, даючи деякі полегші, старалася ловити душі „за миску сочевиці" в дослівному значенні. Даючи добірне насіння, запомоги для закупу розплідників, дешевий цукор для годівлі бджіл узимі, повітові аґрономи при повітових Виділах узалежнювали ці допомоги від творення „Кулек рольнічих", а в останніх часах навіть дивоглядної „шляхти заґродової".

Але хоч як дивно це виглядає, програна війна мала одну добру сторону для піднесення сільського господарства Галичини. Українські військові старшини, що опинилися на еміграції в Чехії, вступали на аґрономічні студії в новозаснованій „Українській господарській академії" в Подєбрадах. По кількох роках Академія випустила цілий ряд інженерів-аґрономів, головно наддніпрянців, які „верталися" до Галичини і працювали у філіях С.Г. передаючи їм своє знання, захоплення працею для народу і патріотизм своїй новій Галицькій батьківщині, не зважаючи на труднощі, як мінімальна винагорода, новий терен, що ще не бачив агронома, а також перешкоди польських властей.

Таким першим аґрономом філії „Сільського господаря" в Коломиї був інж. Василь Дмитренко, полтавець, що вступив до праці в 1928 році. Багато труднощів мусів він перебороти, усвідомлюючи людей та установи про конечність агрономічної праці для піднесення добробуту села, від якого великою мірою залежав успіх праці саме цих установ, як молочарні,

кооперативи тощо. Тож ці кооперативні установи повинні фінансувати агрономічну працю філії „Сільського господаря", яка не мала власних фондів ані доходів, віддавши кооперації все, що мала перед війною.

З великою допомогою інж. Дмитренкові прийшов голова філії радник Володимир Кобринський, почесний член Головної ради „Сільського господаря" у Львові, а одночасно куратор маєтку С.Г. в Коршеві. Він був теж основником і директором музею „Гуцульщина", в коломийському Народному домі. Під час війни він був якийсь час особистим адютантом австрійського цісаря Франца Йосифа І. То була високоідейна людина залізного характеру, готова до посвяти й оборони справедливої справи. Його повага й суспільне становище в Коломиї були запорукою успішної праці інж. Дмитренка.

Курс для передовиків хліборобського вишколу В. Коршеві в 1934 р. Посередині сидить радн.Володимир Кобринський.

Другою особистістю крайового характеру була Олена Кисілевська, сенаторка польського сенату, що видавала журнал „Жіноча доля", а пізніше і другий, „Жіноча воля" для сільського жіноцтва. Згодом вона була головою філіяльної Секції сільських господинь, а також головою Головної секції сільських господинь у Львові. Її енергія, захоплення працею і любов сільського жіноцтва були подивугідні.

Забезпечений скромною платнею від Окружного союзу кооператив і приміщенням для бюра в будинку того ж Союзу інж. Дмитренко взявся з запалом до праці і перш за все старався відновити кружки С.Г., що існували за австрійських часів. Знайшов їх всього п'ять.

Перебуваючи лише два торгові дні в бюрі, агроном решту тижня, з неділями включно, мандрував по селах, щоб пізнати умовини і стан господарств, обговорювати актуальні справи, полагоджувати організаційні й закладати нові кружки С.Г. Одночасно почав організувати польові досвіди із штучними добривами і новими методами управи ріллі. Тому що Коломийщина була годівельним районом, він присвятив багато уваги плеканню рогатої худоби для піднесення молочности корів, від якої залежатиме успішна праця молочарень. На Поділлі була вже започаткована контроля молочности корів — ідея, що прийшла з Данії, зразкової молочарської країни. То була організована систематична опіка над молочною худобою, що полягала на точному приписуванні кожній корові денної пайки поживи, залежно від її ваги і кількости видоюваного молока. Цю працю почала філія в 1931 році в районі Балинецької молочарні, і скоро поширила її на п'ять інших районів молочарень в Коломийщині. Молочарні оплачували контрольорів молочности, вишколених філією С.Г. в Коломиї. Висліди

Курс збуту сіль.-госп. тварин в Коломиї в 1937 р.

були подивугідні, корови прибавляли молока вдвічі, або й більше, часом навіть при зменшенні коштів живлення. Це заохочувало господарів і молочарні поширювати цю важну ділянку. Молочарні або кружки С.Г. почали заводити бугаїв симентальської (швайцарської) раси, а агроном помагав їм поліпшувати стайні, вирощувати підрасований молодняк, впроваджувати нову пашню тощо. Незабаром у славних Балинцях появилася гарна расова худоба, стайні побілені в середині з великими вікнами і вентиляторами, лани люцерни, пашних буряків і пожнивних мішанок — це все було в членів секції контролі молочности в Балинцях та ще в двох сусідніх

селах — Бучачках і Трофанівці, хоча в інших селах, де не було контролі, це була „невидальщина". До цих успіхів у балинецькому районі, що були гордістю інж. Дмитренка і піднесли його престиж у повіті, багато причинилися такі особи: справник районової молочарні Іван Микитюк, учитель Драґан, голова кружка С.Г. в Балинцях Корбутяк і контрольор молочности В. Салінський.

Другим полем діяльности інж. Дмитренка було пасічництво, досить численне в Коломийщині. Він навчав пасічників будувати модерні „українські" вулики й господарювати в них, впроваджував медодайні рослини на невжитках та організував доставу дешевого цукру для підгодівлі бджіл у зимі. Започаткував теж зразкову пасіку в Костинюка таки в самій Коломиї.

Користаючи із шкільного приміщення в Коршеві, філія, в порозумінні з централею С.Г. у Львові, зорганізувала в 1929 р. крайовий тримісячний курс для вишколу контрольорів молочности і сільських господарських референтів, з якого скористало 60 учасників. На другий рік філія провела 4-тижневий курс для своїх контрольорів молочности.

Будинок районової молочарні в Коршеві.

В 1930-1931 рр. восени філія влаштувала свято обжинків у Коломиї при великій участі селянства. Після Служби Божої в церкві, йшли походом господарі з косами, господині з серпами, їхали с.г. машини та вози з алегоричними осягами — продуктами. На площі Народного дому промовляли делегати централі та інших установ. Польська поліція дуже перешкоджала і заборонила такі „демонстрації" в майбутньому.

Одною з останніх важних ділянок праці філії С.Г. під проводом інж. Дмитренка був „Хліборобський вишкіл молоді" (Х.В.М.) — нова ідея, взята з американських „4-Г клюбів" фермерської молоді, у стадії акліматизації в

Польщі під назвою „Пжиспособєнє рольніче". То була система фахового вишколу сільської молоді шляхом змагань за найкращий вислід. Гуртки 7-15 змагунів, хлопців і дівчат, після теоретичного приготування на окремих зимових курсах в кожному селі, приступали з весною, всі одного дня, до змагань на власних грядках з тією самою рослиною (прим. пашний буряк першого року) і вели при тому відповідні записки щодо виконаних праць і спостережень в розвитку рослин, доповнювали своє знання на періодичних сходинах гуртка під проводом свого „передовика", вишколеного взимі на окремому курсі для передовиків. Тричі в сезоні переводив інструктор-агроном оцінку праці кожного змагуна, а при кінці відбувався спільний збір урожаю з кожної грядки, важення й обчислювання коштів продукції. Закінченням змагань була місцева вистава вислідів праці змагунів, а вкінці повітова вистава в Коломиї з нагородами для найліпших змагунів. Вишкіл тривав 4 роки із щораз труднішими змаганнями, як вирощування поросят чи телят.

Курс шиття і трикотарства С.Г. в Коршеві в 1937 р.

Цю важну працю почав інж. Дмитренко в 1932 р. в 5-х селах — Шепарівці, Перерів, Раківчик, Княждвір і Печеніжин, але то були молоді господарі, які переводили досвіди із штучними добривами. Аж восени зорганізований був правдивий Х.В.М. у п'ятьох згаданих селах з додатком Коршева, Стопчатова, Пилипів і Ключева Малого, разом 9 сіл-гуртів. Взимі влаштувала філія курс для передовиків гуртків і короткі сільські курси для змагунів. Але обслужити їх солідно, побіч інших важних ділянок, було одному агрономові неможливо, І тоді якраз, за словами інж. Дмитренка, „наче з неба впав" я — автор цих рядків, вернувшись саме до батьків у Коломиї, після закінчення

університетських студій агрономії в Кракові та після практики в с.г. досвідній станції, в с.г. шкільництві і молочарстві. То був 1933 рік — час великої господарської кризи, званої на цьому боці „депресією", тож виглядів для мене на працю не було. Я зголосився на безплатного інструктора Х.В.М.при філії С.Г. в Коломиї. Голова філії радник Володимир Кобринський приняв мене по батьківськи, тим більше, що я був шкільним товаришем його сина (якого пізніше вбили німецькі „визволителі"). Радо привітала мене теж сенаторка

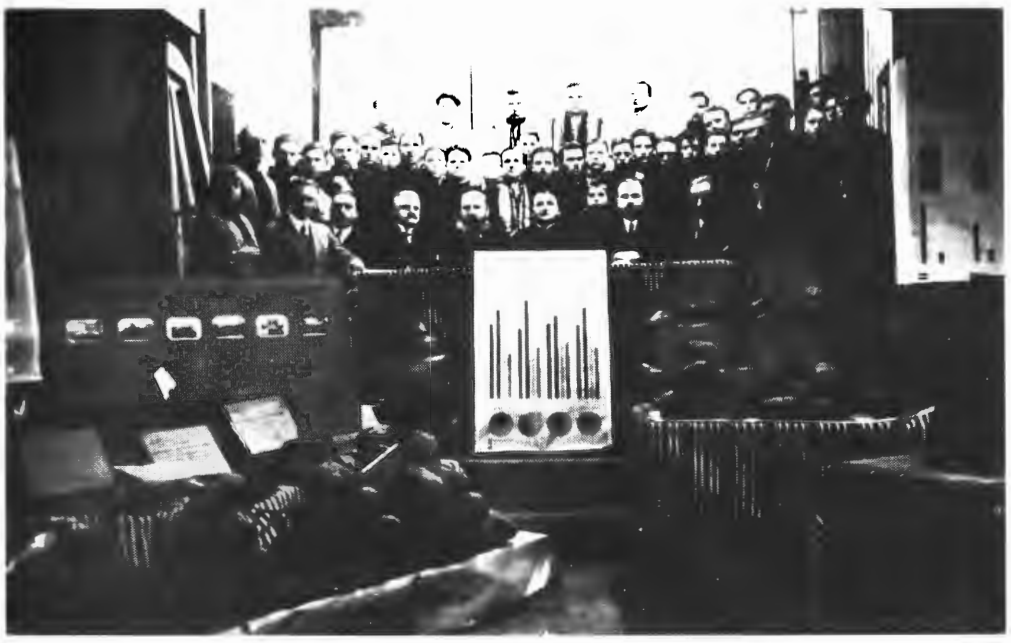

Закінчення повітових змагань хліборобського вишколу молоді і вистава осягів в Коломиї в 1935 р.

Кисілевська, зокрема тому, що я, уродженець Коломийщини, вже змалку „вріс корінням у терен", як вона казала, і не потребував пристосовуватись. З моїм новим „шефом" інж. Дмитренком ми скоро заприязнилися, до чого багато причинилася його щира українська душа та погідна й весела вдача. Єднала нас любов до українського села, праця для нього і поборювання труднощів, а їх було занадто багато. Філія не те що не могла винагороджувати за працю, але навіть не звертала коштів подорожування по повіті. Тож мої батьки мусіли купити мені ровер для щоденних виїздів у терен. І так почалася моя праця, без неділь і свят, бо якраз тоді можна було зібрати селян для доповіді чи зборів, їдучи ровером гористими, болотнистими дорогами, або несучи ровер на плечах, як болото обліплювало колеса, падав дощ, а ще й до того вночі. Вдосвіта треба було виїздити, щоб на час приїхати в

село, зробивши не раз 20 кілометрів дороги ровером, походити цілий день по грядках змагунів Х.В.М., а увечері вертатись до дому, виконуючи той самий „спортовий подвиг". Узимі треба було їхати саньми (якщо село їх вислало по мене), або йти кілька кілометрів пішки до найближчої залізничної станції і цілий день держати доповіді або курс у зимній, неопаленій читальні. Ночувати доводилося в стодолах, де миші бігали по голові, не згадуючи інших нічних гостей із світу насікомих. Дивлячись тепер на це з перспективи половини століття, важко повірити, що можна було це все витримати. Чи хтось із теперішніх випускників університету хотів би так працювати, як робили ми „за давніх добрих часів"?...

Будинок Окружного союзу кооператив у Коломиї.

Мимо всіх цих труднощів, праця з сільською молоддю, від якої я був всього кілька літ старший, захоплювала мене щораз більше. Піонерська праця в цій новій ділянці і гарні висліди цього першого року дали у висліді нових 30 гуртків Х.В.М. на другий рік. Солідна підготова взимі на курсі передовиків у Коршеві і в кожному селі для змагунів та систематична праця в сезоні дали незвичайні висліди, яких фіналом була імпозантна вистава в коломийському Народному домі, з показами продуктів і діяграмами, при участі представників кружків С.Г. з усього повіту, окружних установ та особистостей Коломийщини. Ці осяги поставили Х.В.М. в осередку зацікавлення не тільки сіл, але й усіх українських установ та принесли неабияку славу філії С.Г. в Коломиї. Тоді філія признала мені вперше скромну платню, яка все таки була менша, ніж половина платні сільського вчителя.

На моєму першому з'їзді агрономів С.Г. у Львові я вперше побачив головного директора централі С.Г. інж. д-ра Евгена Храпливого, що був одночасно членом Ради Ревізійного союзу українських кооператив, а пізніше теж сенатором. Крім цього він був визначним автором, публіцистом, ідеологом С.Г. та ентузіястом-піонером праці над сільською молоддю. Перед з'їздом він щиро, по-товариськи розмовляв зі мною кільканадцять хвилин, дарма, що я був між агрономами наймолодший віком і працею в С.Г. (Я теж був учнем його брата Івана, що в Коломийській гімназії вчив греки, логіки і стенографії). Д-р Храпливий зробив на мене незвичайне враження і дав мені надхнення до праці для українського села, яку я не покинув до кінця існування „Сільського господаря". Не снилося мені тоді, що за не цілих дев'ять літ він відступить мені своє директорське крісло в централі С.Г. у Львові, ставши головою цього Товариства.

Маючи двох агрономів, праця філії С.Г. в Коломиї сильно пожвавилася. Число кружків С.Г. зросло до 70, а при них відновлено чи засновано Секції охорони тварин (тобто обезпечення на випадок загибелі), Секції машинові з трієрами — машинами до чищення й сортування збіжжя і т.п.... У співпраці з сенаторкою О. Кисілевською поставали секції сільських господинь, що виводили расові кури: Х.В.М. зріс згодом до 70 гуртків і став одною з найголовніших праць С.Г. в краю.

Ставши „спецом" Хліборобського вишколу молоді, організуючи його від самих початків та ділячись досвідом на крайових з'їздах і в с.г. пресі, я був намічений централею С.Г. працювати крайовим інспектором Х.В.М. при централі у Львові. Але доля скерувала мене на інший шлях. В 1935 р. інж. Дмитренко перейшов на працю до філії С.Г. у Стрию й одружився з гамошньою учителькою. На мене впав тягар вести всі праці і справи філії в Коломиї, які я провадив аж до другої світової війни.

На першому місці був все таки хліборобський вишкіл молоді, не лиш тому, що кожне село хотіло його, але й тому, що це була підготова нового покоління фахових хліборобів, що справно вестимуть всі ділянки сільського господарства. Польська Хліборобська палата у Львові форсувала своє „Пжиспособєнє рольніче", мала своїх інструкторів у 13 повітах, і давала насіння й нагороди змагунам і старалася тим притягнути українську сільську молодь. Т-во „Сільський господар" паралізувало цю акцію, гуртуючи біля себе здорове зерно сільської молоді, але наражуючи себе ще більше на шикани з боку влади. Про ці перешкоди й цікаві епізоди з праці Х.В.М. написав я ширше у своїх споминах у збірнику „Над Прутом у лузі" (Торонто, 1961).

Не дивлячись на перешкоди, число гуртків зросло до сотні. Треба було ще бодай одного інструктора. Спроба притягнути до цього молодих студентів Коломиї не мала успіху. В 1937 р. вдалося філії дістати другого агронома — інж. Адама Комаринця, що щиро заопікувався сільською молоддю в Х.В.М.

ФІЛІЯ „СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРЯ" В КОЛОМИЇ

Сидять (зліва): М. Берлад - директор О.С.К. рад.; С. Кобринський - голова філії С.Г.; інж. С. Дмитренко, агроном філії; І. Савків і М.Микитюк - члени управи філії С.Г. Стоять: М. Третяк - книговод О.К.С.; інж. Я. Зайшлий агрон. філії С.Г., д-р В. Левицький - дир. відділу „Маслосоюзу"; І. Михайлів - організатор О.С.К.; І. Пашкевич - директор банку „Покутський союз"; Р. Боднар - дир. кооп-ви „Покутський господар".

За те переплатив життям — вбили його большевики після „звільнення Галичини".

Другою важливою ділянкою праці філії була контроля молочности, що збільшилася включенням Видинівського району, Снятинського повіту, на вимогу Маслосоюзу та в порозумінні із Снятинською філією С.Г. Треба було окремого окружного контрольора в Балинцях. Тому що молочність корів залежить великою мірою від раси, філія звернула особливу увагу на розплідників — бугаїв і вирощування молодняку. В 1938 р. районова молочарня в Балинцях, у співпраці з філією С.Г. в Коломиї, влаштувала велику виставу худоби, охопленої контролею молочности. На виставу прибули представники Хліборобської палати і Маслосоюзу. У висліді цієї вистави Хліборобська палата признала 30 корів доброї раси й молочности як добрий расовий матеріял і „закульчикувала" їх, тобто включила їх до урядової програми т.зв. „зародових книг", з метою вирощування расових бугаїв і молодняку. Започатковано теж „кульчикування" телят від цих корів у Балинцях. То був великий, довго очікуваний крок уперед.

Праця над годівлею худоби та інших с.г. тварин набрала значення тому, що українська кооперація для загального закупу і збуту, при помочі окружних союзів кооператив, почала організувати збут безріг і телят. Силою закону, філія С.Г., як станова організація хліборобів, дістала урядову „концесію" на цей збут і мусіла разом з Окружним союзом вишколити на окремому курсі збутових організаторів, влаштовувати згін худоби чи безріг і брати участь у закупівлі. Сенсацією в Коломиї був „похід" сотень гусей головними вулицями до залізничної станції. Поліція мусіла припинити рух на тих вулицях.

Курячу справу, яку почав був інж. Дмитренко, залишаючи по собі кілька зразкових курників і гнізда расових курей — „родайлендів", актуалізувала кооперація, закуповуючи яйця не на кількість, а на вагу, примушуючи тим господинь годувати расові „несучки". Для цього філія організувала доставу расових курчат-однодніок, що приходили поштою в окремих картонах з вентиляцією і своїм „цвіріньканням" дивували залізничників і поштовців, які ще такого не бачили.

Організований збут безріг спонукав філію поширювати секції годівлі безріг, що вдержували розплідників-кнурів раси „великої білої англійської", т.зв. „бейконової", на яку був великий попит за границею. Філія роздавала членам секцій расові льошки, за які господар мав віддати дві льошки, дочки тієї, яку дістав. Тим способом праця поширювалася дуже успішно. Для ведення її мусіла філія найняти окремого організатора-інструктора, яким став Іван Атаманюк, кол. передовик „Х.В.М. із Стопчатова.

Великим надбанням для філії, а одночасно й для піднесення її престижу, було прийняття ветеринарського лікаря Юрія Чайковського, який ветеринарними курсами та лікуванням тварин здобув собі велику популярність і приватну практику. У 1938 р. влаштувала філія ветеринарно-годівельний курс у Коршеві.

Щораз актуальнішою була справа секцій сільських господинь. Голова філіяльної Секції господинь сенаторка Кисілевська почала видавати журнал „Жіноча воля", що став офіційним органом Головної секції господинь при централі С.Г. За ініціятивою сенаторки філія влаштувала в 1937 р. в Коршеві курс шиття і трикотарства, а в 1938 р. курс куховарства для дівчат. З тих курсів користали дівчата також із сусідніх повітів.

В ділянці управи ріллі, філія переводила польові досвіди з різними сортами збіжжя та штучними добривами у співпраці з фабрикою цих добрив у Калуші.

Села в долині Пруту і близько Коломиї були пригожі для садівництва й городництва. Закладаючи секції садівників, філія організувала доставу щеп овочевих дерев і давала фахові поради на місці де і як їх садити. Кілька секцій набули оприскувачі для боротьби з хворобами і шкідниками саду.

Навіть шовкопрядкою зайнялася філія С.Г., роздаючи насіння білої морви, листки якої — єдина пожива шовкопрядки. Живоплоти з білої морви дуже підносили вигляд села і були дешевим плотом, що ніколи не псувався. Кокони шовкопрядки збувала філія або міняла за готовий сирий шовк.

Під оглядом організаційним мережа т-ва „Сільський господар" значно розрослася і дійшла до 96 кружків і сотень різних секцій. Треба було секретарки до ведення книговодства і полагоджування поточних справ. На місці одного колись інж. Дмитренка працював тепер цілий „штаб" два агрономи, ветеринарний лікар, секретарка, інспектор контролі молочности і організатор секцій годівлі безріг. Треба було ще інструкторки для секцій сільських господинь, але політичні події не дали можливости здійснити цей плян.

Мимо всього двом агрономам важко було частіше бувати в 96 селах, де були кружки, тому зорганізовано періодичні районові сходини кружкових голів які обговорювали проблеми району і узгіднювали працю.

Модернізуючи працю, філія закупила проєкційний апарат і 16 серій прозірок з усіх ділянок сільського господарства. Це „кіно", оголошуване друкованими афішами, мало такий успіх, що залі читалень „Просвіти" не могли змістити всіх зацікавлених. Але для агронома то був додатковий труд: носити прожектор, кільканадцятифунтовий акумулятор і 2-метровий зрульований екран.

Дуже помічними були теж моделі зразкової гігієнічної стайні для худоби і свинюшника, моделі яких я сам „змайстрував" і демонстрував при

доповідях по селах. Цими моделями зацікавилися були навіть сільські майстри, щоб будувати „по-новому".

Т-во „Сільський господар" старалося продовжувати гарну традицію свята обжинків по селах, пов'язавши їх із святом „Сільського господаря", але влаштувати таке свято в 96 селах було двом агрономам неможливо. На щастя, мені прийшла добра думка написати готовий „сценарій" для такого свята на селі. В програму його входили дві інсценізації: деклямація „Гей воли, чого ж ви стали" з плугатарем і плугом на сцені і пісня з часів панщини „Спи дитя моє", що її співає молода мати, колишучи дитятко. Коротка доповідь і ще кілька пісень доповнювали програму. Цілу програму виконували змагуни Х.В.М. В декотрих селах успіх був несподіваний. Змагуни були горді, що самостійно перевели це свято і набрали більше самопевности до дальшої суспільної праці, а батьки й ціле село були зворушені, що їх діти гарно це влаштували.

Успішна праця і щораз тісніша співпраця з кооперацією забезпечила філію потрібними фондами, але одночасно узалежнювала її від проводів кооперативних установ. Хоч вони ставились до філії прихильно, а до агрономів дружньо, по-товариськи, то все таки хотілося зробити філію незалежною і здобути фонди на освітню працю, якою кооперація не була безпосередньо зацікавлена. Філія звернула увагу на обезпечення на випадок загибелі с.г. тварин, що так гарно розвивалося за Австрії, але вже при перших кроках влада заборонила т-ву С.Г. вести цю акцію і передала її молочарській кооперації — Маслосоюзові.

Остання акція „Сільського господаря" напередодні другої світової війни була організація „Секцій охорони праці", свого роду „юнії" лісових візників (фірманів) — малоземельних селян, що звозили дерево з лісу до тартаків. Дуже при тому використовувало їх державне правління лісів наспілку з власниками тартаків. Перші кроки цієї організації в Коломийщині дали добрі висліди, а деякі надлісництва навіть прихильно поставилися до неї. Але дуже скоро польська влада заборонила цю „нелеґальну" організацію, а навіть арештувала деяких голів кружків С.Г. і членів цієї секції.

Напередодні війни нависли над т-вом „Сільський господар" і над усією українською кооперацією важкі хмари. Польща, залякана кольосальним розвитком українських кооперативно-господарських установ, виготовила проєкт закону для позбавлення всіх тих установ їх центрального проводу, дозволяючи лише малі, воєвідські централі, тобто у Львові, Тернополі і Станиславові, без права виходити поза межі своєї діяльности або переводити спільні акції. То був великий удар — параліч української економії краю.

Та не дочекалась Польща перевести в життя цей чортівський плян знищення українських господарсько-кооперативних установ краю. Воно прийшло з іншого боку. „Доблесна армія" принесла совєтський режим, який спочатку толерував т-во „Сільський господар", здезорієнтований тим, що в

Совєтах якась організація мала таку саму назву. Але скоро т-во С.Г. було зліквідоване, як „буржуазна установа, що працювала з польськими поміщиками на шкоду трудящих села".

Тут мушу завважити, що на цілих 6 літ своєї праці у філії С.Г. в Коломиї я не бачив ні одного польського поміщика, а єдиний українець поміщик Коломийщини, д-р Левицький у Коршеві співпрацював з філією — давав безплатну лікарську опіку курсантам у Коршеві та картоплю для них і опал.

Всі думали, що нова „українська влада" покличе мене на повітового агронома не лиш тому, що я українець, але й тому, що я добре знав терен і людей, працюючи довгий час в господарському секторі повіту, але „для задержання тяглости праці" повітовим агрономом „Української Радянської Республіки" в Коломиї залишився поляк, який лише півтора року займав це становище і навіть не вмів говорити по-українському, а всі фонди для розбудови сільського господарства в повіті роздавав польським поміщикам „на шкоду трудящим села".

Мене прийняв до праці Окружний союз кооператив у Коломиї після дружньої поради совєтського знавця тамошніх умовин що я агроном, бо нові аграрні порядки (колгоспи, радгоспи) викличуть реакцію села, зменшення продукції та недотягнення у здачі с.г. продуктів, а відповідальність за те впаде в першій мірі на агронома, тим більше, якщо він „буржуазний націоналіст із західних областей". Тож з агронома став я в Окружному союзі кооператив спершу статистиком, згодом торгівцем худоби і збіжжя, членом управи міських м'ясарень і фабрички мармеляди. Це все протягом трьох місяців мого життя в „червонім раю".

Окружний союз кооператив теж змінився до непізнання. В першу чергу дістав він комісара жидівського походження, що був армійським „політруком", мав українське аристократичне прізвище Вишневецький і говорив доброю українською мовою Полтавщини. Він негайно приймав до праці в Союзі жидів, кол. приватних купців, що тепер утратили свої верстати праці. Назовні Окружний союз зискав на значенні. Членство сильно зросло, бо кожний селянин мусів тепер купувати і збувати свої продукти в кооперативі, тож мусів бути її членом. Окружний союз дістав „монополь" на всю торгівлю в окрузі. Приватна торгівля перестала існувати, тож Окружний союз мусів забезпечити не тільки села, але й міста всіми консумпційними товарами, скуповуючи а навіть переробляючи сирівець. Практично беручи, кооперація для загального закупу і збуту мала лише одного сильного конкурента — могутній чорний ринок, з цілою армією спекулянтів, що на перегони з „товаришами армійцями" з „нарядами від міського управління" викуповували всі рідкісні продукти, як взуття, вовняні матерії, а також м'ясо, що їх можна було потім дістати „на пасок" по дуже високій ціні. Тож помалу кооперація з добровільної організації для боротьби з визиском, перетворилася в примусову підбудову влади для визиску селян, які мусіли віддавати всі

свої продукти, а діставали за те безвартісні папірці — рублі. На реакцію не треба було довго чекати. Безріг не стало зовсім, а решта с.г. продукції меншала з дня на день. Почалося пошукування „жертвенних козлів", арешти, вивози на Сибір, розстріли. Тоді то й загинув інж. Комаринець пострілом в потилицю енкаведиста. І так усе економічно-господарське життя Західної України, що було так гарно розвинулося і відродило цілий край — живцем погребано.

Під час короткої німецької окупації Галичини українські господарські установи заблисли новим життям. Не з якоїсь приязни до українців, тільки з холодного розрахунку, німці дозволили цим установам працювати, розуміючи велике значення сільського господарства для виживлення країни у воєнному часі. Львівську Хліборобську палату, що давніше була би „з'їла" „Сільського господаря", обсадили тепер колишні агрономи С.Г. на чолі з головним директором палати д-ром Е. Храпливим, кол. головним директором централі „С.Г." у Львові, а тепер одночасно головою централі.

„Українську хліборобську палату", що крім цієї офіційної назви мала тризуб на своїй печатці, німці скоро перемінили на свою, державну, а потім „Дистриктове аграрне бюро" з німецьким комісаром на чолі. Але завдяки дипломатії д-ра Храпливого вся дирекція й працівники залишилися ті самі до кінця її існування. Т-во „Сільський господар" було признане офіційною становою організацією хліборобів, підпорядкованою Хліборобській палаті. Головним завданням Хліборобської палати було вести т.зв. „боротьбу за врожай", що практикувалася у воєнному часі в Німеччині. Це була акція, що накладала точно означені завдання у вибраних сільсько-господарських ділянках, найважливіших у воєнному часі. Для ведення цієї праці Палата мала окружних агрономів, якими були теж кол. агрономи С.Г., а в повітах повітових агрономів, пізніше навіть волосних агротехніків. Але на селах вся праця спиралася на кружки С.Г. і їх секціях. Велику ролю грали тоді кол. змагуни Хліборобського вишколу молоді, хоч сам Х.В.М. наче завмер, заступлений цілою мережею с.г. шкіл. Тоді то і шкільний будинок С.Г. в Коршеві діждався свого призначення — відчинена була в ньому державна с.г. школа.

Філія „Сільського господаря" в Коломиї піднесена була до „Окружного т-ва Сільський господар", що мало під опікою повітові філії С.Г. у Снятині, Городенці й Косові. Окружним агрономом С.Г. був інж. Орел, один із старших агрономів „наддніпрянців" С.Г.

Хоч назовні виглядало, що С.Г. став наче півурядовою установою, то в практиці він був позбавлений всяких прав заступництва інтересів українських хліборобів, що було чи не найважнішим його завданням в конституційній Австрії та в „демократичній" Польщі. Т-во „Сільський господар" мусіло тепер переводити акції допомоги селянам у важкому воєнному часі, щоб виживити себе, свою сім'ю і цілий край. Дарма, що с.г. продукція сильно

змаліла під час совєтської окупації, та що німецький наступ знищив багато врожаю, німецька військова влада накладала й безпощадно стягала з кожного селянина континґент с.г. продуктів. Голодні німці відбирали селянинові все збіжжя, не лишаючи навіть насіння. а за невиконання континґенту німці гостро карали. Господареві в Перерові, який не міг віддати всього континґенту, німці підпалили ціле обійстя, а його малу донечку, що плакала, кинули в огонь. Бідні селяни Підгір'я пухли з голоду, як 10 літ тому в Совєтській Україні, і мандрували до багатшого Поділля, щоб заробити, заміняти або хоч вижебрати хліба. Вертаючись з клуночком додому, неодин з них потрапляв у руки німецької поліції і як „спекулянт" мандрував на примусову роботу до Німеччини.

Очевидно, в таких умовинах не могло бути якогось спротиву, але з часом селяни пристосувалися до нових обставин і робили так, щоб був „і вовк ситий і коза ціла". І так у дальших роках німецької окупації селяни, пізнавши німецьку тактику, самі навчилися господарювання в „Новій Європі", такій реклямованій німцями. У висліді в році 1943/44 сільське населення Коломийщини відживлялося краще, ніж колинебудь передтим. Нажаль, разом ішло і споживання алькоголю, який німці доставляли у великій кількості як премії за віддані континґенти.

Українська кооперація всіх видів працювала, але мала майже ті самі завдання, наложені владою, як за большевицької окупації — збирати від селян континґенти і віддавати німцям за безвартісні гроші.

Але німецька „Нова Европа" вмерла, ще поки народилася. Вернулася жорстока червона дійсність. Не стало „Сільського господаря", не стало й сільських господарів. Осталися безземельні пролетарі — колгоспні раби двадцятого століття.

КОЛОМИЙКИ

Попід лужок вори плужок, а там є плугатор;
Зачисав си кучерики, як який мандатор.
Попід лужок вори плужок, а там мій Микола;
Кажуть мині їсти нести, а я вже готова.
Попід лужок вори плужок, а там мій Волекса;
Кажуть мині їсти нести, а я вже віднесла!

*

Ой болит ні головонька, болит ні, боліт ні,
Ой одного любка маю, ще й другий кортит ні.

*

— Люблю тебе, моя мила, а прийдеться вмерти,
Бо не хочеш усім хлопцям ти двери заперти.
— Не журися, мій миленький, якось воно буде...
Хоч я десять поцілую, та щей тобі буде!

СПОМИН ПРО ОКРУЖНИЙ СОЮЗ КООПЕРАТИВ У КОЛОМИЇ.

Дмитро Михайлюк

В 1908 р. я почав учитися в Коломийській гімназії, а в 1909 р. в часі вакацій помагав братові мого батька робити рахунки в кооперативі „Надія" в Балинцях.

В 1910-12 рр. вчив нас природи проф. Примак. Ми були дуже вдоволені, коли нам припала його лекція на четвер, бо в місті був тоді ярмарок на худобу. Селяни привозили безроги на торговицю, а ми раділи, що професор не буде питати, ані викладати, тільки буде свині рахувати. Ми хлопчаки 12-13-літні не розуміли, що професор не рахував свиней, а повчав і боронив селян від визиску експортерів і згінників. В березні 1915 р. я зголосився до УСС у Варпалянці біля Ужгороду. у дворах князів Коріятовичів. З'їхалося понад 4.000 добровольців. Австрійська команда прийняла лиш 2.000 під впливом польських генералів і політиків. Вибрали лиш старших віком і фізично сильних. Решта мусіла вертатись додому. У червні забрали нас до Італії, до транспортування харчів на фронт. Мене висилали на закуп сіна, вівса для коней і вина для вояків. Ми були в околицях Кальчераніка, звідки доставляли товар для фронту в Асіяго і Роверето.

По році мене вислали на перевишкіл до 36 коломийського полку на Моравію. В той час у Відні проф. Левицький переводив матуральні курси для спізнених через воєнні події. На підставі повідомлення, що я принятий на курси, командант сотні дав мені наказ їхати до Відня, але ад'ютант „Баталіонс-команди" пор. Галібей сказав, що я мушу їхати негайно до старшинської школи в Єгендорфі, а не на курси.

Мабуть, пригадав собі мене з 1 кл. в Коломиській гімназії, в якій було 200 учнів — чотири відділи. У відділі „г" були самі бурсаки. Настоятелем був учитель Галібей. Він доручив мені повідомляти його про учнів, які не знали лекцій. Я не хотів бути донощиком і доносів не робив. По першій конференції було багато двійок. У зв'язку з цим, Галібей зустрів мене на коридорі з тростинкою в руці і велів їти до канцелярії. Я думав, що він буде бити, і втік крізь вікно та ховався в кущах у парку. Увечері, коли було темно, він вислав

хлопців шукати мене і я вернувся, але він не бив і не грозив. Про цю „подію" знала не лише бурса, але й уся гімназія. Всі зненавиділи його за донощицтво. Він і погано записався в пам'яті коломиян в 1918-1919 рр — був у занадто приязних взаєминах з місцевими поляками. Як прийшли поляки до влади, він перший без перешкод і перевірки дістав посаду в Коломийській гімназії. Потім авансував на шк. інспектора у Львові.

При цьому я пригадав собі проф. Романа Шипайла. Учні його любили, він, між іншим, організував цікаві й повчальні прогулянки. Спершу до близьких лісів, підгір'я Березова. В 1913 р. на Зелені свята зібрав 12 хлопців від 5-8 кл. й поїхав з ними до першої станції на Закарпаття, а звідти пішки на Говерлю. Проф. Р. Шипайло був не лише добрий спортовець, військовик, диригент хорів, оркестри, театральних вистав, він був добрий педагог, виховник молоді і патріот. Ненавидів підлизайків і донощиків.

В 1918 р. старшинську школу перенесли до Камінки Струмілової. В моїй сотні було коло 80 хлопців, 50% українців, 30% поляків, решта інші. В цій школі було кілька старшин УССів — пор. Краснопера, хор. Сорока, дес. Мельничук з П'ядик б. Коломиї. В 1918 р. 30-го жовтня, українці несподівано розброїли школу, без крови, і чужинці пішли додому, українці розійшлися по селах організувати сотні військовиків і йшли визволяти Львів. В одній сотні я був підхорунжим. В день св. Николая о год. 8-й рано у Грибовичах Великих біля Львова був важко ранений. Відвезли мене з іншими до шпиталю в Жовкві, звідти до Станиславова. Подорозі я бачив в Потуторах цвинтар УССів. Між ними згинув Іван Максимчук з Балинець, уч. 7-ої кл. Багато потрапило в полон. Між іншими, Володимир Стефанюк з Коломиї, Степан Томенко — він вже був по матурі в Коломиї. По кількох тижнях, трохи підлікованого, передали мене до коша УССів.

В 1919 р. в травні, пор. Ясенецький взяв мене на фронт коло Бібрки, місцевість, мабуть, Свірскі Глібовичі. Там поміщиком був генерал Лямезан, з походження француз.

Потім чортківська офензива, відворот за Збруч, Кам'янець Подільський, Жмеринка, Умань, Христинівка, голод, холод, важке запалення легенів, поворотний тиф плямистий, очі та інші переживання, потім польський полон, з якого два рази втікав, тюрма і т.п.

Матуру здавав у Станиславові в травні 1921 р. Два роки студіював право в Українському таємному університеті у Львові, виконував обов'язки зв'язкового. Варто згадати, що на правничому факультеті викладали також судді державних судів у Польщі, як проф. Роман Ковшевич — церковне право, проф. Володимир Старосольський — карне право, проф. Станислав Старосольський — західноевропейське право, проф. Никола Чубатий — історія Церкви, проф. Макс Левицький — римське право, і багато інших адвокатів.

Окрім обережного ходження на виклади ми тоді цікавилися різними суспільно-національними справами. Тоді я працював в адвоката Евгена Гвоздецького, який був також синдиком митрополії і митрополичих дібр. І тут також доводилось бути „зв'язковим кур'єром" між митрополитом і владиками в інших містах з таємними дорученнями, особливо з Владикою Коциловським в Перемишлі.

Одного разу потрапила мені в руки брошурка, мабуть, Гаврилка, яка пропагувала кооперативні ідеї. За нею друга і третя. Я захопився ними, а коли довідався, що в Подєбрадах у ЧСР є економічно-кооперативний факультет, вирішив конечно поїхати туди на студії й поробив заходи, щоб приняли до академії. Але староство в Коломиї відмовило мені пашпорту, і я лишився на селі. В березні 1924 р. вибрали мене до управи кооп. „Надія" в Балинцях, де я практично реалізував свої мрії. В серпні нашу кооперативу повідомили, що відбудуться засновні збори кооперативного союзу в Коломиї.

В серпневу неділю зійшлося там 30-35 представників кооператив. Збори вів проф. Роман Шипайло і проф. Василь Чередарчук. На зборах були присутні Михайло Обрізків та Іван Семків. Вони кінчали високі торговельні студії за границею. М. Обрізків мав доручення організувати окружний союз кооператив у Коломиї, а Іван Семків повітовий союз кооператив у Городенці. Мені в той час пропонували перебрати кооперативу „Покутський господар" — крамницю сільсько-господарського знаряддя.

Першими директорами ПС були Роман Шипайло і Василь Чередарчук, Михайло Обрізків був організаційним референтом, а інж. Семків поїхав організувати союз кооператив у Городенці.

Працюючи в кооперативі в Балинцях, я часто робив закупи в Повітовім союзі кооператив у Заболотові, який існував уже 20 років, але тоді не міг ще заспокоїти наших потреб. В той час там був диригентом Павлюк, привітна й ідейна людина. Пізніше він працював в українбанку. „Покутський союз". В кооперативі „Надія" в Балинцях на самому початку було понад 400 членів. В тому з сусідніх сіл Бучачок і Трофанівки. Ці три села жили одним життям — одна парафія, одна школа, одна „Просвіта". Згодом постали окремі читальні, кооперативи, сільсько-господарські кружки і Рідна школа. Кооперативи швидко розвивалися, крім споживчих товарів і галянтерії треба було впровадити мануфактуру, шкіру і т.п. Провадили також м'ясо.

Не сповнилось бажання жидка-крамаря. Як відкрилася крамниця в Балинцях, він перший зайшов позичити пачку голок. Вірив, що коли позичить голки, то інтерес в кооперативі не піде.

Клопіт ми мали з яйцями. В торговельний день жінки брали їх до міста, часто минали кооперативу, сподіючись у місті продати за вищу ціну. Молоді господарі і старші хлопці завертали їх. Ми збували яйця жидам експортерам, і я зрозумів, що нам важко з ними конкурувати. Я довідався, що існує

кооперативна централя у Львові, і поїхав туди, але вона тоді ще не була готова до експорту яєць.

З початком вересня я поїхав нелегально з двома товаришами через Косів-Жаб'є-Ясіня до Праги.

Студіюючи, я приглядався і практикував у різних чеських центральних кооперативах, сільсько-господарських установах, державних банках і т.п. Часто виїжджали ми в екскурсії до різних великих підприємств, напр. у Празі докладно оглянули пекарню, яка денно випікала 4 ваґони хліба. Хліб і солодощі висилали вночі в різні сторони ЧСР, поштову централю, яка обслуговувала всіх поштових урядовців у всій Чехословаччині, кооперативну боднарню, курячі ферми і т.п. Крім того, я закінчив півторарічний курс домашнього птахівництва.

У 1925 р. у вакації я працював на острові Борнгольмі. Ми робили також екскурсії до різних установ, великих підприємств, де приглядалися і знайомились з різними справами.

ДО Копенгаґи в Данії приїхало нас двоє, тов. О. Кудановський і я. Нас привітав інж. гідротехнік, шеф водопроводів і каналізації в Копенгазі. Просив нас на спеціяльне приняття, яке припало на день уродин його дружини. Було багато високих достойників міста. Між іншим, цікаво було слухати, як один старший священик оповідав про гетьмана Богдана Хмельницького, його боротьбу з поляками, про гетьмана Мазепу, багато дечого з української історії. На острові Борнгольмі директор великої кооп. молочарні похвалився своєю бібліотекою. Між різними творами була 12-томова енциклопедія. З цікавости я знайшов букву „у", Україну, на 10-ти сторінках.

В 1928 р. по абсолюторії — перед дипломом, скортіло мене відвідати Коломию, очевидно, тільки „на зелену границю". Але несподівано довелось мені наперед відвідати тюрму у Бібрці, у Львові-Бриґідках, Станиславові й Делятині.

Обвинувачення проти мене були важкі, фантазійно скомбіновані поліцією — адвокатом д-ром Ясінським у Бібрці та директором української школи в селі Ланах Новіцьких. Очевидно, мені грозило недокінчення студій і довголітня тюрма. У сторонах арештування я ніколи не був, нікого не знав, випадково довідався, що там була на вакаціях панна Дозя Яремкевич. Я з нею познайомився у Львові. Рішив туди поїхати. Поїхав і поліція наскочила, аж чотири особи — ловили заграничного шпигуна та ще й убивцю? На доказ „високої" польської культури дозволили скінчити обід в їх присутності. Потім зробили особисту ревізію, документи, які я мав, і забрали до Бібрки, відразу до тюрми. Їх три вели мене одного.

Великий патріот, суспільний діяч, добродій, приятель молоді о. Віктор Іван Несторович, довголітній парох сіл Ланів і Серник, в домі якого перебувала п-на Яремкевич, порушив усе, щоб мене звільнити. Тож д-р Дудикевич, голова Філії „Просвіти" у Бібрці і суспільний діяч, патріот,

адвокат, безінтересовний дорадник — оборонець... він уже знав!... Панна Дозя зуміла тайно дістати складні потрібні інформації, навіть копію скарги.

Приспішеним темпом, „солідарна" оборона українсько-польсько-жидівська на терені Бібрки була зорганізована, а Львів повідомлений. З Бібрки відвезли мене до Львова на Бригідки. Їхали зі мною два агенти в цивільному з револьверами в кишенях. Староста Хмілєвскі на мундурову поліцію з баґнетами не погодився.

У Львові д-р В. Старосольський мене добре знав. Він ще з двома адвокатами шукав мене по всіх тюрмах, не знайшли... „Такеґо у нас нєма"... була відповідь!

В часі вакацій люди втікають з міста і важче зустрінути знайомих. А все таки хтось трапиться... кожному! П-на Дозя зустрінула мого товариша М.Т. правника, абсольвента Львівського університету. Обидвоє пішли по всіх тюрмах. „Нєма"! Розійшлися. — Подорозі зустрінула другого знайомого філософа, також абсольвента. Поговорили. Запропонував своє товариство, ще раз відвідали всі тюрми. Відповідь така сама, що й адвокатам: „такеґо у нас нєма"...

Але п-а Яремкевич пішла втретє на вул. Яховича. Є, навіть показали мені її, пару слів поговорили про важніші справи, що стосувалися мене. Була год. 12 вполудне. Вістка, що справи на добрій дорозі, мене підбадьорила. Коло 4-ї по полудні знов попросив мене інший урядовець — на коридор... „Це для Вас я принесла, передав з Маслосоюзу О. Котик канапки на дорогу. Завтра рано їдете до Станиславова. Повторюю — „всі справи на добрій дорозі"! Бажаю спокою, витривалости. До побачення!

„Пані може єшче порозмавяць, я теж ґреко-католік. Пані може мувіць по-українськy."

Біля год. 8-ї вечера знову викликали мене на коридор. Побачив п-ну Дозю, меценаса Старосольського і комісара. Урядовець відступив, комісар бавив панну, меценас розмовляв зі мною досить довго. Як я згадав, рано „з охороною" я виїхав до Станиславова, до тюрми. Там адвокати вже ждали і знали, що мене повезуть далі, до Делятина, бо район, де я переходив границю, належав до Делятина. Найбільше помогла п-а Яремкевич. Вона зуміла зробити те, чого адвокати не могли.

По згаданих менше приємних „візитах", щасливий я побачив Божий український світ і... Коломию.

„Вовка тягне в ліс", а мене в українську кооперацію, яка в моїй уяві мала врятувати країну й нарід від політичної й економічної неволі.

Найперше зайшов до Окружного союзу кооператив, який приміщувався при вул. Збіжевій (т.зв. Старий ринок), близько ратуша, у винаймленому будинку. При тій нагоді довідався про склад управи Союзу: Михайло Обрізків — фінансовий і торговельний референт, Осип Баб'юк — організаційний,

Стасишин — гол. книговод. Між іншим, дир. М. Обрізків поінформував мене, що вже почали підготову будови власного будинку при вул. Собіського ч. 56 за 100.000 зол. Я радив стриматися з будовою, бо наближається загальна світова аграрна і промислова господарська криза, а теж запитав чи мають асекурацію на запас товарів і касу, але відповіді ніхто не дав.

Обсервуючи прохожих, дуже хотів побачити когось знайомого. Несподівано побачив товариша! Зраділи... він, як і я, з Праги вискочив до Галичини. А мені треба скочити до Праги по диплом. Раді із зустрічі, поговорили й договорились удвійку вертатися на Чехословаччину „зеленим шляхом". З Коломиї до Косова автобусом, з Косова до Жаб'я кіньми, а звідти пішки горами, лісами до Ясіня, а з Ясіня поїздом до Праги, де на площі студентського дому і харчівні зустріли цілий гурт студентів з Коломиї. По одержанню дипломів, у 1929 р. в квітні, по важкій зимі, пустилися разом з Ясіня снігами до Ворохти, а звідти поїздом до Коломиї.

Зголосився до праці ОСК. Перший рік виконував різні чинності: скарбника, збіжевого референта, контрольора кооператив, відбував засідання Надзірної ради управи й відбував загальні збори тощо.

В часі „пацифікації" спокійного населення на українській землі, в околиці Бібрка — Глібовичі — Вибранівка, моя дружина мало не згинула з рук „моцарствової" польської поліції. Життя її врятував начальник станції Бібрка — Глібовичі, і за це він сам важко постраждав, але не каявся! Всюди є люди добрі і лихі, мудрі і дурні.

На початку 1930 р. мене перевели до Космача на уздоровлення місцевої кооперативи та ведення, разом з організаційним референтом О. Баб'юком, курсів книговодства для гірського району.

Територію ОСК з уваги на почву і рослинність поділено на 5 районів.

Перший р-н: Над річкою Чорнява, що випливала за містечком Обертином і плила на південь до Прута. Часті виливи спричинювали господарствам матеріяльні шкоди. Цей район був майже без лісів. Почва була непогана, пасовиськ і сіножатий було мало. Сюди належали такі села: Бучачки, Балинці, Трофанівка, Кулачківці, Гвіздець Малий, Гвіздець Старий, Гвіздець Місто, Хом'яківка, Слобідка Пільна, Остапківці, Виноград, Джурків, Гончарів, Якубівка. Дві останні кооперативи адміністративно належали до Городенки.

Другий район: трохи заліснений, почва добра. До нього належали села: Назірна, Загайпіль, Підгайчики, П'ядики, Кам'янка Мала, Кам'янка Велика, Ліски, Турка, Жукотин, Коршів, Черемхів, Слобідка Лісна, Хлібичин.

Третій район — надпрутський: Дебеславці, Матіївці, Перерів, Пилипи, Корнич, Воскресінці, Дятківці, Шепарівці, Іванівці, Саджавка, Раківчик, Товмачик, Кійданці, Княждвір, Іспас, Вербіж Нижний, Вербіж Вижний, Сопів.

Гуртівня була в головнім будинку на партері. Подрібна на вул. Ринковій, де раніше був „Покутський господар", який перевівся в сусідство до більшого приміщення. Галянтерійні товари і частину мануфактури закупляли в гуртівнях у Львові через Центросоюз.

Мануфактуру в більшій кількості просто з фабрик у Лодзі, а від 1936 р. також „бомбак". В сезоні ткання купували його тоннами. В обох відділах працювало 13-15 осіб. Начальником був Микола Кульчицький.

В 1937 р. головний представник фірми ниток до вишивання ДМЦ, спеціяльно приїхав з Варшави до нашого Союзу. Фірма потребувала нових взорів з Гуцульщини — особливо з Космача. У зв'язку з тим, ми мусіли зв'язатися з жінками, які приготовили взори. В тому багато нам поміг о. Микола Угорчак, великий патріот, відданий і безінтересовний тихий працівник, великий любитель молоді, завзятий організатор, опікун та оборонець Рідної школи, писав виховні оповідання, казки, сценки для дітвори під псевдом Микола Погідний.

Фірма за 5 взорів заплатила жінкам 500 зл., Союзові за посередництво 200 зл., які переведено на рахунок організаційного фонду.

Закупи постолової шкіри — в Болехові й Косові. Тверду — крупони в Полонії у Львові. М'яку шкіру важко було дістати, бо жидівська фабрика Марґошец у Станиславові не хотіла нам продавати.

Разом із сусідніми Союзами, як Городенка, Заболотів, Косів і Снятин, ми робили спільні закупи таких товарів, як риж, цукор, цвяхи, свічки (фірми „Керос") у Львові. Також у кооперативі Суспільний промисл виріб кави „Пражінь" і цикорію „Луна", українського виробу шевських кілків „Дендра", що якісно конкурували з німецькими — через Центросоюз.

Також добрі вироби мали наші електрична фабрика „Еко", „Альое" — косметичні вироби, Антонюк — паперові торбинки, „Продукція" — виріб мармоляди, вул. Павлінів. Від початку існування Союзу, яйця продавали експортовій фірмі Бішель. Від 1936 р. на підставі рішення конференції у Варшаві, дозвіл дістали на експорт яєць ОСУК — Станиславів і ПСК в Городенці. Коломия не дістала. Бішель казав, що Коломия, то його „дзєдзіцтво". Ми змушені були розбити продаж яєць для трьох експортерів.

Щодо збіжжя, то частину пшениці перемелювали в млині у Шепарівцях, решту експортували через Центросоюз. Кукурудзу всю перемелювали в Шепарівцях, червону кукурудзу т.зв. „чекатинку" докуповували на Буковині. Жито, ячмінь експортували мало, кілька вагонів на рік до Німеччини, овес продавали на місці, фасолю т.зв. „смальцівку" — місцевим експортерам. Були великі можливості збуту цієї фасолі в Західну Европу, спеціяльно в Еспанію.

Транспорт — достава товарів. До 1931 р. товари із залізничної станції доставляла фірма Бавмґартен. Згодом наші господарі 10-12 із Шепарівець однокінками доставляли товар із станції до Союзу. Вертаючись додому,

забирали збіжжя до млина в Шепарівцях і привозили муку, коли їхали на станцію по товар.

Мабуть, в 1936 р. два брати Дмитерки власними тягаровими автами 5 і 10-тоновими, возили з Подільських кооперативних союзів яйця до Ґдині на експорт, а звідти забирали для Покутських союзів риж, а з Ходорова цукор. Як приїхали перший раз, то була велика сенсація. То був торговий день — п'ятниця. Довгий, 10-тоновий трок — таке велике авто привезло зі Львова товар до нашого Союзу". Того самого дня по полудні, тим самим „великим автом" з товарами заїхали до м. Гвіздця, до новоствореної філії ОСК. Там також не лише з Гвіздця, але й із сусідніх сіл люди бігли подивитись на „чудо".

Таким чином весь перевіз товарів був у наших руках. За доставу Дмитерки рахували залізничні ставки, а Союз користав 20-30 ґрошів від 100 кґ.

В Ходорові в цукроварні на відповідальному пості працював мій товариш з Коломийської гімназії Антін Троян. В Центросоюзі, у збутовому відділі працював мій товариш з українського таємного університету Яків Малаховський. Він резиґнував з посади заступника дир. „Банку крайовеґо", де мав багато вищу платню. В центросоюзі приняв посаду референта збуту збіжжя. В Центросоюзі, у споживчому відділі працював Н. Бонковський з Коломиї, д-р Зиновій Книш як секретар, Гнат Бійовський в роздільні і Володимир Попадюк у м'ясарні.

Центросоюз виробляв також мило до прання. Якісно було добре, жіноцтво було вдоволене. В 1937 р. почав виробляти туалетове мило, для реклями також малі куски. Наш Союз маючи напроти будинку дві 7-клясові українські школи — „Рідну школу" й державну школу ім. Тараса Шевченка, два рази в місяць, в суботу, обдаровував дітей цим милом і шкільним приладдям — зшитками, олівцями, крейдками, ручками, а також і цукорками з фабрики „Нова Фортуна" і пояснювали дітям, що це виробництво українське! В Центросоюзі працював також Орест Радловський з Коломийської гімназії. Він працював у Ходорові в беконарні. Зрезиґнував з великої платні і прийшов до Центросоюзу на референта збуту живини: худоби, овець, свиней, гусей, качок, курей і т.п.

Нафту і бензину ми постійно купували в „Польміні" в Дрогобичі, через Центросоюз. З поширюванням асортименту товарів та збуту збіжжя, збільшилося число працівників. В 1939 р. на всіх відділах було вже 39 осіб.

Приємно згадати дружню співпрацю з „Народною торгівлею", якої директором був Попович. Щороку збирач громадського податку: „Просвіта", Рідна школа, інваліди, сироти і т.п. восени приходив до Союзу. Книговод приготовляв список всіх працівників з виказом їх платень та відповідно відраховував суму їх датків. Треба згадати, що всі кооперативи, члени Союзу, на річних загальних зборах признавали з чистого зиску певні суми для „Просвіти", Рідної школи, інвалідам.

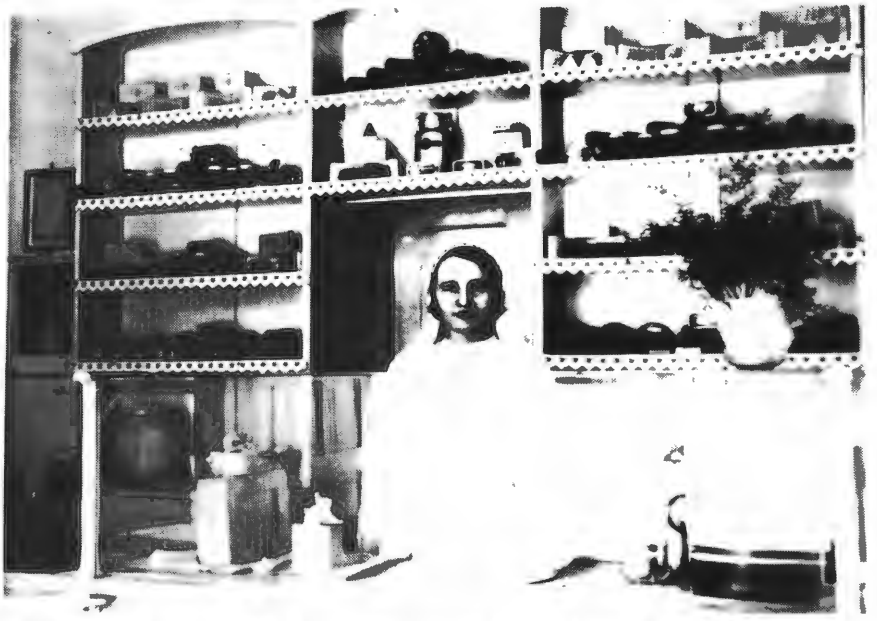

Крамниця Маслосоюзу в Коломиї. За прилавком стоїть Ольга Меренюк.

Коломия — ринок, селяни продають свої продукти.

В той час обороти Союзу перевищали мільйон долярів. Працівникам, що працювали в часі кризи, Союз платив 13-ту платню.

Крім матеріяльних успіхів, за 15 років існування ОСК, ми мали й чималі моральні здобутки. Вишколювали книговодів, касирів, крамарів, організаторів і т.п.

Останній склад дирекції ОСК: торговельний і фінансовий — інж. Дмитро Михайлюк, організаційний — Михайло Берлад, збутовий — Осип Баб'юк, заступники: головний бухгальтер — Микола Третяк, заступник — Богдан Яхно.

Пляни на майбутнє в 1939 р. були такі: купити тартак у Бретлера в Дятьківцях і млин у Шепарівцях. Але „майбутнє" було інше.

МИХАЙЛО БЕРЛАД
директор Окружного союзу кооператив у Коломиї.

Михайло Берлад — цікава і, можна сказати, незвичайна постать серед української інтеліґенції в Коломиї, з надзвичайними задумами і плянами громадської праці в українських організаціях. Характеризуючи індивідуальність М. Берлада, треба сказати, що він був постійно на службі рідному народові, де тільки була потреба, він всюди вмів своїм гострим умом дійти до того, що задумав.

Народився 12 серпня 1886 року в селі Видинові Снятинського повіту в селянській родині. Народну школу кінчав у рідному селі, а середню освіту — в українській гімназії в Коломиї. Студії економічно-торговельні кінчав у Празі.

Вже в молодечих роках належав до тієї плеяди громадських діячів, які бачили, що серед безнадійного політичного й господарського положення українського народу під окупацією Польщі єдиним рятунком може бути обєднання всього народу в кооперації, бо тільки при помочі кооперації нарід матиме змогу піднестися матеріяльно, а разом з тим культурно й політично, а над усе визволиться від чужого спекулятивного елементу. Ця думка закарбувалася в його уяві, і він вирішив, що треба цей задум здійснювати, бо тільки в кооперації український нарід матиме силу.

В часі польської окупації в 1919-1939 рр. М. Берлад займав провідне місце в українських організаціях та установах в Коломиї. Громадська діяльність його була різноманітна. Його змагання й пляни часто поставали в розпалі політичної й національної боротьби з польським окупаційним режимом, який всіми засобами старався недопустити український нарід до національного володіння. Тоді М. Берлад вибрав собі одну галузь — кооперацію.

У 1930-1939 роках він був директором Окружного союзу кооператив у Коломиї і вплинув на його зміну. Хоч ОСК діяв уже давніше, але його діяльність не була в повному розвитку. Головно, не було всіх товарів першої потреби, а також не було збуту сільсько-господарських продуктів. Це бачив М. Берлад і думав як піднести й розвинути українську кооперацію. І його обдуманий широкий плян скоро почав діяти. За короткий час „Окружний союз кооператив" став центром торгівлі не лиш Покуття, але й Прикарпаття і Гуцульщини. Просторий дім ОСК й магазини були заповнені різними товарами й сільсько-господарськими продуктами, деякі на експорт. То була справді піонерська праця в кооперації, і з признанням треба підкреслити, що то була особлива заслуга М. Берлада. Засягом його праці був Окружний союз кооператив не лише в Коломиї, але також у Коломийщині. Він цікавився сільськими кооперативами і почав свою працю знизу. В основному його ідея була збудити патріотизм у народі, головно серед членів сільських кооператив, щоб розвинути й піднести добробут кооперації. З такою думкою М. Берлад щонеділі виїздив або пішки йшов на село з доповіддю, щоб висвітлити ціль і значення кооперації. Його слова будили в народі національну свідомість і віру в кооперативну ідею. Він доказував фактами, що тільки від ідейного самопізнання й мети кооперації залежить економічний успіх.

Треба згадати, що палкі слова М. Берлада „через кооперацію шлях до волі" гаряче вітали кооперативні збори.

В ділянці громадської праці М. Берлад здобув велике довір'я на Покутті, Прикарпатті й Гуцульщині.

На окрему увагу заслуговує М. Берлад своєю рішучістю і карністю. За його шляхетні риси характеру та відданість кооперації його назвали „батьком кооперації".

В останніх десяти роках життя М. Берлад лежав у ліжку, бо не міг ходити, ноги йому перестали служити. У 1981 р. він був спараліжований і вже не міг говорити, а 18 липня 1982 р. його серце перестало працювати, на 96-му році життя.

Р. К.

УКРАЇНСЬКИЙ ОКРУЖНИЙ КОМІТЕТ В КОЛОМИЇ

Юрій Артюшенко

В Перемишлі Рада окружного т-ва "Сільський господар" була за співпрацю на господарському відтинку з німцями. Я ж був проти і тому дуже втішився, коли Українська хліборобська палата мене порекомендувала на становище господарського референта Українського окружного комітету в Коломиї.

Коломийська округа була одною з найбільших округ Галичини. Головою Українського окружного комітету в час мого приїзду був о. прелат Русин, загально шанований в Коломиї. Другим таким же поважним громадянином, з яким мені довелося співпрацювати, був директор Окружного т-ва "Сільський господар" в Коломиї — Володимир Кобринський.

До Коломиї я прибув в день смерти загально відомого д-ра Дм. Станкевича, який перед тим був діючим головою комітету, а отець прелат Русин почесним головою. І вже першої ночі я брав участь в похороні, в якім брала участь уся Коломия.

Німці о. прелата Русина не любили, бо він був безкомпромісовий, де йшло про українську справу. Він перфектно говорив по-німецьки і сам полагоджував всі важливі й найпрактичніші справи. Якось на авдієнції в крайсгавптмана при обговоренні якоїсь біжучої справи крайсгавптман сказав, що він уряджує прийняття, на яке прибудуть якісь достойники з "Регірунґу" і він думає, що зробить велику честь о. прелатові Русинові якщо запросить його на це прийняття. На це ж о. пралат Русин нічого не відповів і не висловив ні вдоволення, ні подяки. Та коли крайсгавптман запитався: "Чи прийдете?" — то почув від о. прелата Русина таку відповідь: "Я змушений там явитися".

Між іншими, о. прелат Русин мав візії в майбутнє й часто він ними ділився з іншими, як це мені в Чікаґу підтвердив д-р А. Гаєцький з Коломиї. Пригадую, як він на одному проході оповідав мені, що бачив візію на майбутнє. Бачив Україну й Росію в якімсь політичнім зв'язку, але над Україною і в Києві бачив українські прапори...

За головування о. прелата Русина стався антинімецький відрух, який вартий уваги. Український Окружний Комітет на своїм засіданні делегував

мене до Українського Центрального Комітету у Львові й доручив мені домагатися переоцінки становища до німців...

Приймав мене проф. В. Кубійович в присутності ред. Добрянського й покликуючись на страшну німецьку практику на Сході, він сказав, що при нашій зміні політики супроти них, німці ту практику застосують і супроти нас. Цей аргумент мене не вповні переконав, та й мої виводи не переконали д-ра В. Кубійовича й я мусів його відповідь відтак зреферувати на засіданні нашого Окружного комітету. Над цією справою мали застановитися ще раз, але прийшли зміни на становищі голови й ця справа лишилася не вирішеною.

Україна знову була розірвана на кусники. Галичина, Холмщина, Підляшшя, Лемківщина й Засяння належали до "Генерал-Губернаторства". Частина Чорноморщини приділена була до Румунії разом з Буковиною. Закарпаття захопили мадяри. Усю ж Наддніпрянщину німці хотіли вкрити "колисками з німецькими дітьми". Цілу українську проблему німці хотіли зліквідувати етапами: дозволяючи прояви національного життя на одній частині українських земель, німці водночас ліквідували їх на інших землях, а пізніше ліквідували й ті, що тимчасово були толеровані. Оце й спонукало ОУК в Коломиї домагатися від УЦК переоцінки відношення до німців. Ці самі думки я висловлював і тим членам проводу ОУН, що нелеґально перебували у Львові, з якими після розмови з д-ром В. Кубійовичем я зустрівся. Тоді ж я відвідав і полк. Сушка й зустрівся там в нього зі зв'язковим з УПА от. Тараса Бульби-Боровця.

Сьогодні вже можна сказати, що тоді в Коломиї я займав і становище провідника Окружної екзекутиви ОУН, на якім мій попередник був зліквідований німцями. Це моє становище зобов'язувало мене деколи й до політичних маніфестацій. Напр., під час приїзду представника УЦК — майора Шипайла до Коломиї у справі набору до Дивізії в присутності німецьких представників, на зборах старшин я заявив: "Коли німцям справді залежить на перемозі над москалями, то вони повинні тільки сприяти відновленню вповні незалежної української армії... Як старшина української армії перебуваю в безтерміновій відпустці і тому піду до війська тільки на її поклик, бо українські військові обрії не сміють починатися в найновіших часах, вони повинні спиратися на військових традиціях державного періоду нашої доби..."

І тепер вернуся до своєї коломийської господарської роботи, для якої я сюди приїхав. Цій роботі приділила багато уваги дописувачка „Краківських вістей" — О.К. (Олена Кисілевська). Тому щоб самому про себе не говорити, то зацитую тільки три витяги з дописів О.К., а то: "27 лютого ц.р. закінчено курс господарських дорадників Коломийської округи. Педагогічним провідником його був дир. Торговельної школи п. Недільський, душею й ініціятором — господарський референт у Коломиї — інж. Артюшенко. В курсі взяло участь 64 добрих свідомих господарів нашої

округи із 25 збірних громад і 59 сіл. Викладали на курсі 32 фахові сили. Все разом зайняло 174 години, тобто 8 годин інтенсивної праці денно..." ("Краківські вісті" з 19 березня 1943).

Другий витяг: "15 квітня 54 молоді люди, кандидати на канцелярних помічників при гр. уряд., закінчило свій 10-тижневий вишкіл. Курс уладжено заходом і коштом УОК в Коломиї. Педагогічний провід курсу був у руках проф. Качута, теплу опіку й піклування курсами дав з рамен УОК інж. Артюшенко." ("Краківські вісті" з 14 травня 1943 р.).

І третій витяг: "Дня 7-го червня сім великих гарно влаштованих кімнат при вул. Театральній ч. 9-17 наповнилися вщерть громадянством. Це відбулося відкриття домівки, призначеної для: 1) інженерів і службовців, 2) ремісників і залізничників, 3) робітників і 4) купців. Дві кімнати призначені для спільної науки й для розваг. Треба надіятись, що нововідкрита домівка, під проводом енергійного господарського референта інж. Артюшенка сповнить своє преважне завдання і зв'яже для спільної праці й розваги цю важну верству нашого громадянства, що якраз тепер у фазі творення й розвитку. У відкритті взяв участь представник УЦК — д-р Ценко". ("Краківські вісті" з 15 серпня 1943 року.).

Крім цих двох курсів відбувся ще й третій тримісячний вечірній курс торговельників...

Після о. прелата Русина головою УОК став мґр Теофіль Руденський, а потім інж. Стисловський. Свою працю в Коломиї я вів за підтримкою всього коломийського громадянства, а зокрема Господарської ради, яку я покликав до життя, що її очолював дир. Осип Баб'юк.

Між іншими, щодо господарських дорадників, які покінчили курси й безінтересовно виконували велику роботу: вони творили по селах т. зв. "залоги" й з ними помагали в сільсько-господарській роботі вдовам, сиротам, старим батькам, яких діти були поза домом. Вони зорали тоді багато гектарів землі тим, які не мали за що найняти; багато гектарів засіяли, викопали багато гноївок, направили господарські прибудівки та допомагали потребуючим у жнивах.

На одній з відправ господарських дорадників, яку я переводив у приміщенні "Сільського господаря", був присутній і представник УЦК — д-р К. Паньківський, який, між іншими, потім оглянувши домівку праці, сказав: "Якби ми могли мати таку домівку об'єднань праці у Львові!"

В Коломиї між націоналістами непорозумінь не було, навпаки, до мене всі націоналісти — незалежно до якої групи належали — ставилися доброзичливо й лояльно. Доказом того може бути такий випадок: представники УПА другої групи зверталися до мене з пропозицією вступити в їх ряди.

В Коломиї я востаннє бачив і св. п. О. Ольжича. Його наречена, потім дружина, із своєю приятелькою спали в нас, а він у когось іншого. Потім в

супроводі А. Шекерика О. Ольжич поїхав до Жаб'я й Ворохти. Св. п. Олег Ольжич, хоч науковець-археолог і поет, то усім своїм єством жив національно-революційною боротьбою; надаючи їй широких політичних обріїв, він приймав у ній участь по всій Україні.

В Коломиї Ольжич цікавився всіми відтинками життя й їх ролею в загальнім розвитку тодішніх подій. Він поділяв моє критичне становище до тих інституцій, які шукали рятунку у співпраці з німцями, бо вважав, що в тім часі співпраця з ними є подібною до співпраці з большевиками.

З наближенням фронту всі розконспіровані члени ОУН приготовані були до евакуації. Багато інших коломийських громадян також не хотіли лишатися під большевиками. УОК почав думати про уможливлення більшим родинам виїхати десь далі — за Сян. Я став перед виконанням дорученого мені завдання, що було зв'язане з переїздом словацького кордону. І так, передавши свої організаційні і громадські обов'язки, я разом з кількома родинами покинув Коломию. („Події і люди на моєму шляху боротьби за державу 1917-1966". На чужині, 1966. ст. 128-133.)

Олег Кандиба-Ольжич у 1935 р.

ГОСПОДАРСЬКІ КУРСИ В КОРШЕВІ БІЛЯ КОЛОМИЇ

Мирослава Городиська-Луцька

Рання весна, початок березня, я вернулася до Львова по закінченню двох сільсько-господарських курсів біля Львова. Вдома застала листа від Хариті Кононенко, яка просить негайно зголоситися в централі "Сільського господаря" у справі дуже пильній. Не було часу відпочивати, відразу біжу до централі С.Г., на коридорі зустрічаю Мирона Луцького, який наглить "спіши, Миросю, там Харитя на тебе чекає". Харитя привітала мене щиро словами "Я рада, що ти вже вернулися з курсів, треба негайно їхати до Коршева біля Коломиї, там починається курс для сільських дівчат, на який зголосилося досить велике число дівчат, і не тільки з коломийського, але, і з сусідніх повітів.". Усі інструкції щодо курсу, дістанете від голови "Сільського господаря" в Коломиї радника Володимира Кобринського та агронома Ярослава Зайшлого. Будьте в контакті з сенаторкою Оленою Кисілевською, вона дасть вартісні поради у вихованні молодих сільських дівчат. Від мене "бажання, щоб цей курс провести зразково."

Прохання Хариті було для мене наказом і рівночасно я була їй вдячна, що дала мені можливість, вернутися хоч на коротко в мою рідну Коломию.

В Коршеві був маєток головного т-ва "Сільський господар" з великим будинком, який С.Г. використовував на різні сільсько-господарські курси. Фундатором цього маєтку був наш Митрополит Андрей, який закупив великий маєток від жида поміщика, землю розділив між селян, а частину землі разом з будинком-палатою і просторим парком віддав в користування Сіль. господареві на господарську школу.

Я вернулася додому спакувати найпотрібніші речі та попрощатися з батьками. Батько зрадів, довідавшись, що я їду до Коршева і просив, як буде в мене вільний час, заглянути в Семаківці (над Прутом). "Я радий знати як живуть там "мої діти", тридцять п'ять років ми обоє з мамою там учили і виховували їх". Обіцяла, що напевно буду в Семаківцях, де минуло моє дитинство і рання юність..

О годині шостій рано я пішла до поїзду, який переповнений, так що треба було ждати трохи в коридорі. Настрій у мене був неспокійний, мене непокоїла думка, чи виконаю як слід свої завдання, і ця думка не покидала мене до кінця подорожі.

О годині першій по полудні поїзд доїздив до Коршева. Я скоро вхопила валізку і виглядала крізь вікно, чи не побачу когось знайомого на двірці. Але не бачила нікого і знову вернувся неспокій до мене, зійшовши з поїзду, я стала й розглядалася куди мені йти до школи, але бачу що в мою сторону йде, досить скорим кроком мужчина, стає передімною і питає милим голосом, чи не помиляється він, що я Городиська, а він Володимир Кобринський. З оповідання я знала, що радник Кобринський це надзвичайно гарна, вартісна й загально шанована людина, любив село, та відданий був українському селянинові.

Привітав мене сердечно "я радо вам буду допомагати". Ми війшли до будинку-школи, і радник представив мене усім присутнім, як П. Коцюбова, інж. Ярослав Зайшлий і Адам Комаринець. Мило було мені зустрінутися з д-ром Юрієм Чайківським, добрим знайомим зі Львова.

Спеціяльно миле було привітання з дівчатками, учасницями курсу, які з недовір'ям дивилися на мене, але я запевнила їх, що будемо приятелями — усміхнулися.

Дівчата з учителькою Городиською в парку в Коршеві на ручних роботах.

Інж. Зайшлий відразу приступив до речі, "хочу поінформувати Вас з програмою курсу, цього року почався курс спочатком березня а кінчається в половині червня, тепер ідуть виклади агрономів і д-ра Чайківського — ветеринара, до вас належить опіка над учасниками курсу, виховні гутірки, імпрези, та практичні заняття жіночих робіт."

Програма курсу була досить широка, але достосована до вимог побуту і хатньої господарки на селі. Навчання було поділене на теорію і практичні заняття. Кожного дня визначували групу — дванадцять дівчат до кухні, де практично й теоретично знайомилися з куховарством. На курсі викладали: інж. Ярослав Зайшлий і інж. Адам Комаринець, ветеринар д-р Юрій Чайківський, проф. Николишин (історію і географію) Коцюбова — куховарство, шиття і крою, одна учителька з Коломиї (не пам'ятаю прізвища), опіка над учасниками курсу, гутірки, і практичні домашні заняття М. Городиська. Раз на тиждень парох Коршева о. Козуб мав годину релігії.

День занять починався о год. 6-й рано, дзвінком будила я дівчат, вони одягалися, прибирали свої кімнати — група куховарська приготовляла сніданок у просторій кімнаті, яка була за їдальню, учальню, та імпрези.

Викладачі і курсантки сіль.-госп. курсу для дівчат в Коршеві в 1937 р. Сидять, зліва: Ю. Чайківський, Я. Зайшлий, М. Городиська, Х. Кононенко, О. Кисілевська, П. Коцюба, А. Шекерик, Н.Н., А. Комаринець.

Розклад навчання був поділений так: до обіду відбувалися практичні заняття. Всі курсантки укладали меню на сьогоднішній день, а потім під диктатом учительки куховарства курсантки записували приписи з варення і печення. Потім курсантки ділилися на три групи: варення, крій і шиття, та ручні роботи. Групи щоденно мінялися. Після обіду відбувалося теоритичне навчання для усіх курсанток, після розкладу годин — агрономів і ветеринара.

Сенаторка Олена Кисілевська, яка з любов'ю ставилася до сільського жіноцтва та посвячувала йому багато часу й уваги, часто відвідувала школу С.Г. в Коршеві, й давала дівчатам різні практичні поради, а також мала виклад "Роля жінки в організації, для піднесення культури домашнього господарства, та гігієна сільської хати". Дисципліна на курсі була велика до

якої дівчата пристосувалися, бо відчували, що то не значить, нібито ми їх не любимо, а тільки дбаємо, щоб в тому короткому часі дати їм можливість якнайкраще використати навчання.

На курсі вчилися дівчата вдержувати чистоту і порядок та дбати про піднесення гігієни в хаті і прикрашування її в народнім дусі.

Вчилися добре і здорово варити й пекти, шити, вишивати й робити светери з вовни домашнього виробу.

Навчилися як краще кормити та розмножувати домашнє птаство і

Курс шиття й крою „Сільського господаря" в Коршеві в 1937 р., який вела Мирослава Городиська-Луцька (стоїть посередині).

домашні звірята, як вирощувати городовину і садовину та як використовувати її.

Знали також, що як вернуться по закінченню курсу додому, вони зобов'язані поділитися своїм надбаним на курсі знанням із своїми подругами та притягати їх до співпраці. В селі вони зобов'язані брати участь у святкових імпрезах і не тільки у своєму селі, але також повинні бути активні в сусідніх селах.

Ми дбали також про розвагову частину навчання — як улаштовувати всякого рода імпрези — концерти, свячене, свято матері та вечір народної ноші.

Атмосфера у школі була надзвичайно гармонійна — взаємини викладачів з курсантами були ввічливі, дівчата між собою жили у приязні.

В половині червня відбулося закінчення курсу. Присутні були: — зі Львова інж Харитя Кононенко голова "секції господинь" при централі "Сільського господаря"; представники кооператив і освітніх організацій, запрошені гості й інструктори з Коломиї, парох Коршева о. Козуб, батьки курсанток і викладачі.

Рано о 10-ій год. Служба Божа, по Богослуженні — обід, який приготовили дівчата під наглядом п. Коцюбової.

В часі обіду радник Кобринський інформував присутніх гостей про програму Сільсько-господарських курсів для сільської молоді і велику їх вартість для піднесення життьового рівня, освіти й культури українського села.

Курс шиття і крою Сіль.-госп. у Коршеві.
Інструктор — Мирослава Городиська.

Дякував батькам, що мали зрозуміння, яка важна освіта для дітей та вислали їх на господарський курс. Подякував освітнім організаціям за матеріяльну допомогу курсанткам. Харитя Кононенко привітала курсанток, та з вдоволенням підкреслила що курс пройшов з великим успіхом і корисно для сільських дівчат.

Далі були промови, Ярослава Зайшлого, який був душею курсу, та представників освітніх організацій. Сенаторка Кисілевська дала курсанткам вказівки, як повинні працювати жінки для піднесення культури свого села.

На кінець я прощала дівчат з жалем, що вже розходимось. Я була їм вдячна, що вони так добре поводилися і співпрацювали, як високовартісні одиниці.

Група дівчат курсанток з учителькою Городиською.

По обіді гості й батьки оглянули виставку ручних робіт — та відбулася спільна знімка курсанток, інструкторів, батьків і запрошених гостей перед школою.

На кінець відбувся вечір "Української ноші", дівчата виступили в гарних святкових народних одягах свойого села, танцювали народні танці, та приспівували народні пісні — коломийки.

Пізно увечері всі розїхалися.

Закінчення сіль.-госп. курсу для дівчат в Коршеві. Зліва, І ряд: Ю. Чайківський, М. Городиська, Д. Николишин, трохи далі Х. Кононенко.

ПРАЦЯ ЖІНОЦТВА В КОЛОМИЇ й ПОВІТІ

Лідія Бурачинська

Не маємо відомостей про початок жіночої організації в Коломиї, але знаємо, що жіноче товариство постало перед першою світовою війною, бо в 1921 р. воно було відновлене. Хто його заснував і коли, не вдалося дотепер установити. Вже сама його назва — Руський Жіночий Кружок говорить про його давність.

Про віднову товариства під тією самою назвою згадує Марія Білозор у збірнику „Над Прутом у лузі". Припускаємо, що це мусіло статися в 1921 р., а може, й раніше. Коли Марія Білозор прибула до Коломиї у 1922 р., то товариство вже діяло. Праця його була досить широка, хоч тільки допомогова. Воно опікувалось бурсою для дівчат (при вул. Дідушицьких) і захоронкою для сиріт (при вул. Гетьманській). Не знаємо розміру тих виховних установ, але кожне з них було поважним навантаженням. Окрім того, кружок опікувався еміграиським театром Орла-Степняка, що діяв в Коломиї й околиці. А в 1923 р. кружкові прийшлося наладнати опіку над в'язнями в коломийській тюрмі. В тій цілі воно відкрило кухню у т.зв. дяківці при вул. Тараса Шевченка. Харчі для тієї кухні привозили селяни з довкільних сіл і родини в'язнів. Для ведення тієї кухні утворений був у кружку окремий комітет. Достава зварених харчів до тюрми була справою шкільної молоді, що вважала це своїм почесним обов'язком.

У тому часі працювали в Руському Жіночому Кружку такі членки: Олена Кисілевська, Наталя Чайковська, Олена Витвицька, Елеонора Гонта, Галина Михайлюк, Марія Мельник, Стефанія Чубата, Ольга Пйотровська. Це був той актив, що давав найбільше праці. У 1922 р. включилась до нього Марія Білозор, що стала згодом організаційною референткою.

Так працював Жіночий кружок аж до 1926 р. Завдань постійно прибувало, бо наше село вимагало нашого слова й опіки, а також місцеве жіноцтво висувало свої домагання.

Увага для села (1925-1929)

Хоч праця Руського жіночого кружка в Коломиї мала на увазі місто Коломию, проте довкільні села вимагали уваги і для себе. Там подекуди були засновані жін. секції „Просвіти", але їх було небагато. Врешті 20 вересня 1925

р. відбулася довірочна нарада жіноцтва, якої головною метою було притягнути до організації сільське жіноцтво й заохотити його до громадської праці. Прибуло біля 150 жінок із 30-ти громад. Нарада була дуже оживлена і створила організаційний комітет, що мав об'їхати села.

Такі наради відбувались також по інших осередках, як Стрий і Станиславів. Отже треба припускати, що ініціятива вийшла з централі у Львові. Всюди назріла потреба звернутися до села і зрушити до праці сільське жіноцтво.

11 жовтня 1925 р. відбулись Заг. збори повітового кружка т-ва „Сільський господар", на яких обговорювали новий земельний закон, який дозволяв розділювати велику земельну посілість. Та він був спрямований на те, щоб колонізувати наші землі мазурами. Бо ніхто з місцевих не міг придбати шматка поля, хіба що змінив би метрику.

Введено нові свята. Щоб закріпився в пам'яті визвольний чин, почали святкувати день І Листопада. Для вшанування кооперації починають святкувати кооперативні свята. Про це пише „Жіноча доля", яка почала виходити у вересні 1925 р.

11 квітня 1926 р. знову відбулася довірочна нарада жінок у Коломиї. Цим разом прибула з Гол. управи Союзу українок голова Марія Донцова. Прийшло 300 осіб із сіл. Нараду відкрила Наталя Чайковська, її провадила пізніш Марія Тимкевич, голова Жіночого кружка. Промовляли Олена Кисілевська — про потребу жіночої організації на селі, А. Микитчук — про стан організації в Коломийщині, Марія Донцова про політичні права жінки, дир. Пашкевич про значення кооперації, В. Микитчук про Рідну Школу й діточі садки по селах, д-р Білозор — про фізичне виховання дітей. Промовляли також селянки М. Бабушак і А. Гуцуляк з Воскресінець і Ксеня Удрейчук з Вербіжа. У висліді показалась потреба курсів по селах як куховарських, так і крою та шиття.

11 липня 1926 р. відбулось жіноче віче в Коломиї. Його скликали й перевели діячі У.Р.С.П. Відкрила його Надія Касіян з Городенки, промову виголосив д-р Іван Новодворський, який привітав присутніх жінок, а далі промовляв д-р Матвій Стахів, що з'ясував наше політичне положення. Розгорнулась оживлення дискусія, що виявила велику охоту до праці серед сільського жіноцтва.

Жіночий кружок далі об'їжджає села. Від кружка їздить Марія Білозор і А. Тимкевич, від „Жіночої долі" О. Кисілевська і Міля Дороцька. І так говорили про плекання немовлят у селах Перерів, Залуче, Видинів, про потребу організації жіноцтва у селах Товмачик, Рожнів, Виноград, Видинів, Коршів. На всіх викладах було поважне число слухачок.

Вже виявляється вислід, 24 жовтня 1926 заснувався жіночий гурток при кооп. „Єдність" у Рожнові. Головою гуртка вибрали Марію Стефуранчин, а 21 листопада 1926 у с. Воскресінцях відбулась у читальні „Просвіти" нарада,

на якій була заснована кооператива „Надія". До управи увійшли Анна Гуцуляк, Марія Романенчук і Марія Бабушак. А в самій Коломиї відкрилась міщанська читальня на надвірнянському передмісті. Це влаштувала управа „Просвіти", але у відкритті брала участь також представниця кружка. До читальні вписалось багато молоді як хлопців, так і дівчат. Першим почином освітньої роботи був відчит членки Жіночого кружка, на якому кімната читальні ледве вмістила людей.

Жіночий кружок в Коломиї також провів свою звичну роботу. Влаштував курс для неписьменних і третій крус крою й шиття, окрім того, заснував галянтерійну крамницю „Жіночий базар", якій віддала багато праці Н. Шумей.

1 й 2 січня 1928 р. відбулося в Коломиї величаве свято Ольги Кобилянської. Вшановували 40-ліття її творчости, а найбільш важливим було те, що сама письменниця прибула з недалеких Чернівець. Першого дня відбулось свято шкільної молоді, а другого свято громади. Це було великим переживанням для Коломиї. Старенька письменниця прибула в товаристві Ольги Гузар і своєї небоги Галі Панчук. Приймала всіх, що хотіли з нею говорити, а на кінці наших селянок із Шешор, Видинова, Воскресінець і Корнича. Прибули представники наших організацій зі Львова. Надійшли численні письмові привіти. Потім ці свята відбулись в інших місцевостях.

„Жіноча доля" звертала увагу на всі події громадського життя. У 1927 р. пригадала жінкам вибори до громадських рад. У с. Перехресному 5 жінок увійшли до громадської ради. У 1928 р. появився заклик у справі шкільного плебісциту. Редакторка О. Кисілевська звертає увагу жінок на те, щоб вони брали участь у плебісциті, бо від того залежатиме українське навчання дітей. Також пригадує читачкам про потребу опіки над політичними в'язнями. А що в Коломиї саме пройшов процес проти гімназійних учнів, що закінчився суворими засудами, то жіноцтво охоче складало пожертви на ту ціль.

Кружок жінок заповів, що сходини членства відбуваються кожного четверга по 1-шім, а в інші четверги відбуваються наради управи. Кружок заповідає в „Жін. долі", що на бажання може в кожному селі провести курс чи організувати кружок.

Перебудова Жіночого кружка (1929 - 1932)

Організування сільського жіноцтва стало першим завданням Жіночого кружка. Організаційна референтура під проводом Марії Білозор притягнула до співпраці Секцію молоді. Молоді членки охоче їздили на села. Першого четверга в місяці, коли відбувались сходини Кружка, устійнювали плян відвідування сіл.

30 червня відбулась у Коломиї жіноча анкета. То було жіноче зібрання з промовами на різні теми. Його відкрила тодішня голова Кружка Марія

Мельник, далі промовляли Олена Кисілевська й д-р Кирило Трильовський на загальні теми, потім М. Денисюк — про кооперацію й участь жіноцтва, Марія Білозор про шкідливість алькоголю, а закінчила О. Витвицька промовою на виховні теми. На закінчення промовила Василина Долішняк із Яблонова, закликаючи засновувати по селах жіночі кружки.

Почалися і курси по селах, 6 квітня 1930 відбувся курс крою і шиття в Пилипах, а закінчився такий курс у Березові. Перший провадила Танчаківська, а другий Товарницька. Кожний курс мав святкове закінчення, на яке приїздила представниця кружка з Коломиї. 1 квітня почався курс домашнього господарства в Коршеві. Жіночий кружок причинився своїми силами до навчального пляну персоналом. Крою і життя вчила О. Навчук, домаш. господарства О. Ільницька, куховарства Д. Комар, рахівництва Н. Кобринська, організації О. Кисілевська. Для гігієни приїхала д-р Софія Парфанович.

28 червня 1931 відбулася в Коломиї кооперативна анкета. Ініціятором був Союз кооператив що звернув особливу увагу на жіноцтво. Їх прибуло досить багато з довкільних сіл. Це було дуже потрібне тому, що восени 1930 р. відбулась жахлива „пацифікація", що знищила багато кооператив.

А в Жіночому кружку організаційна секція почала дбати про організаційне знання. В тій цілі влаштувала курс, в якому було подане діловодство кружка, ведення сходин, плачення вкладки і тп. Цей курс відбули всі членки управи. Ішло про те, щоб усі члени управи мали таке знання, коли б їм прийшлося побувати на селі. Окрім того, були різні теми, як гігієна сільської хати, гігієна тіла, плекання немовляти, боротьба з алькоголізмом. Окремою темою були діточі садки в літніх місяцях. Для тієї цілі відбувалися окремі курси, і їх випускниці потім виїздили на села вести діточий садок. У тих курсах також брали участь інтелігентні сільські дівчата. Щоб держати зв'язок із новозаснованими сільськими жін. кружками, організаційна секція скликувала раз у місяць голів кружків до Коломиї, там слухали звітів, давали поради і плянували з ними працю на найближчий час. При тій нагоді зустрічались менш активні кружки з більш розвиненими і це також мало значення.

У „Жіночій долі" появилось поучення, як заснувати кружок на селі. Хоч кружок уже мав відомості в тій справі, все таки інструкція була потрібна. Ішло про те, щоб перемінити жіночі секції „Просвіти" на кружки. „Просвіта" звичайно сприяла цьому, тільки треба було тим зайнятись, бо вона сама не хотіла обтяжувати своїх організаторів. У цій справі не раз допомагав місцевий священик або його дружина.

Восени 1932 р. приїхала до Коломиї голова Союзу Українок Мілена Рудницька. Ішло про суттєву річ — переміну Руського жіночого кружка на філію Союзу Українок. Це вже раніш почалося, але довго тривало, бо кружок мав нерухоме майно. При допомозі наших адвокатів це вдалося зробити. І так, 1 жовтня 1932 відбулись надзвичайні загальні збори, на яких

була проведена ця переміна. Управа Філії СУ впорядкована була за зразком централі. Референтури перемінилися на секції — організаційну, культ.-освітню, сусп. опіки й господарську. Вперше була заснована кооперативна секція.

Світовий жіночий конґрес (1933-1935)

Рік 1932 був присвячений кооперації. Ще в грудні 1932 р. постала при Гол. управі кооперативна секція. Філії дістали обіжник у тій справі. В його пляні був передбачений кооперативний курс. Крайовий з'їзд „Українська молодь Христові" звернув увагу на молодь. Постановлено заснувати секцію молоді при кожній філії.

29 листопада 1934 р. відбулася в Коломиї кооперативна нарада, на якій обговорювали клич „свій до свого"! А 21 липня 1935 відбулася жіноча нарада з такою програмою: „Як має працювати жінка-господиня" (інж. В. Дмитренко), „Як має працювати жінка-громадянка" (Олена Кисілевська), „Жіноцтво й вибори" (д-р І. Заваликут).

Праця у Філії розгалузилася. Організаційна секція цікавилася закладанням кружків по селах, Господарська секція — влаштовуванням куховарських курсів, Кооперативна секція ознайомленням із засадами кооперації і підтримування місцевих кооператив. Перед Філією постало питання чи не найняти б молоду організаторку спільно із „Сільським господарем". Взагалі постало питання, чи не треба було б співпрацювати з „Сільським господарем". Навесні господині діставали б вказівки про город, влітку про перерібку садовини, взимі про куховарський курс або крою і шиття.

У Косові постала галянтерійна кооператива „Жіночий труд". Питання було, чи не заснувати б там окрему Філію СУ, бо філії в Коломиї важко було обслуговувати тамошні села.

Ще в зимі 1933 р. проголошено скликання Світового жіночого конґресу, що мав відбутися влітку 1934 р. у Станиславові. Постав Діловий комітет для підготови, що вмістив ряд обіжників у тій справі. Найперше це сталося в ділянці народного мистецтва. Висунено домагання, щоб Філії давали взірники, вишиті на куснику полотна. Звертали увагу на участь у равті в народних убраннях. Потім вислано запитник про заснування філії і кружків, а вкінці запитник про діяльність філії і кружків. Пізніше оподатковано філії, щоб уложити підставу конґресу. Філії могли мати 10 делеґаток, а кружки дві. Проголошено гимн СУ, слова Уляни Кравченко, музика А. Рудницького. 25 березня 1934 в Косові відбулася нарада кооператив домашнього промислу. Ішло про те, щоб кооперативи дали на виставку свої вироби.

Світовий жіночий конґрес відбувся в червні 1934 р. З Коломиї вирушило 10 делеґаток, більшість кружків також вислали по дві. Конґрес робив на селян глибоке враження. Промова Мілени Рудницької, численні доповіді,

равт народного вбрання, похід селянок із Станиславівщини — все це дало всім незабутні переживання. Повні запалу вернулись делегатки додому.

На Заг. зборах філія мала представниць від 15 кружків в окрузі. Головою стала Галина Михайлюк.

День селянки (1936-1939)

Почалася підготова до вечора народного вбрання , що відбувся 19 квітня 1936 з участю делегаток із 15-ти сільських кружків. Вислали своїх Дятьківці, Карлів, Ключів, Княждвір, Коршів, П'ядики, Слобода Рунгурська, Сопів, Чернятин, Яблонів. У весільних вінках були представниці з Вербіжа і Ключева, весільну групу становили делегатки з Воскресінець і Березова. Публіка подивляла прекрасні народні одяги. У програмі була деклямація Юліяна Ґеника-Березовського „Довбуш", виводили гагілки й аркан. Показ вела й пояснювала Ірина Павликовська, голова кооп. „Українське народне мистецтво". Окрім неї, приїхала й Л. Бурачинська, редакторка „Нової хати". Вирізнена була весільна дружина з Воскресінець і Березова, далі окремі вбрання з Винограду, Видинова, Карлова й Чернятина. Багатство народного вбрання робило гарне враження.

Рівночасно йшла підготова до Свята селянки. Коштувало великого зусилля дістати дозвіл від адміністраційної влади, а також дістати майдан 49 полку піхоти на вправи учасниць. Членки організаційної секції, з Марією Білозор на чолі, працювали пів року над підготовою. Врешті настав день свята. На трибуні сиділа гостя зі Львова — Мілена Рудницька, а поруч неї Олена Кисілевська, члени управи філії та представники громадянства. Тисячі глядачів зайняли місця довкола майдану. Вже зранку приходили групи жінок, кожне у своєму народному вбранні. Прибуло їх біля 1,500 осіб. Свято відкрила Галина Михайлюк, голова філії. Наперед відправлена була Служба Божа, потім відбулася дефіляда кружків, далі була промова Мілени Рудницької, яка захопила всіх і викликала небувалий запал. Співали гимн СУ і почалися вправи жінок на майдані темою вправ були „Чотири пори року", а грала до того сільська оркестра. Потім відбувся похід кружків до Народного дому, де відбулося властиве свято. Похід також залишив незабутнє враження. На його чолі ішли — Мілена Рудницька, Олена Кисілевська, Галина Михайлюк і Марія Білозор. З радістю кожна з них очолювала цей похід, це була маніфестація жіночої сили! У Народному Домі відбулась програма. Після відкриття і деклямації вірша Уляни Кравченко „Свято селянки" виступили ще хори кружків, вправи жіночого дорасту з Коломиї і вечерниці з Печеніжина.

Свято селянки залишило незабутній спогад. Це вперше відбувся виступ жінок у нашому місті в такій кількості і з такою програмою. З радістю вони взялися до дальшої праці. Авторитет кружків по селах скріпився.

Після Свята селянки почало прибувати кружків по селах. Їх тепер було 33 і важко було всі відвідати. Хоч у Косові і Снятині теж постали філії, вони все ще, звертались до філії в Коломиї, і просили допомоги, наприклад, в Отинії відбувся курс крою і шиття, і дитячий садок, і наша філія мусіла вислати інструкторку. У Товмачику відбулось свято обжинків, а вправи дівчат підготувала Таня Кічура з Коломиї. У Балинцях влаштовані були обжинки, на яких промовляв д-р В. Кобринський, голова Філії „Сільського господаря" в Коломиї.

„Сільський господар" також розвивав свою роботу. Тепер почав звертати увагу на роботу селянки і творив філії по містах а секції по селах. Це завважили в централі Союзу українок у Львові. На заг. зборах, що відбулись у Львові 2, 3 квітня 1936 Гол. управа натаврувала це як наїзд на її територію. Управа С.Г. помістила заяву в пресі, що сільсько-господарська праця — це її ділянка. Союз українок повинен займатися освітньою роботою, а в ділянці дом. господарства повинен співпрацювати з С.Г.

„Сільський господар" скликав 21 квітня 1937 р. заг. збори жіночих секцій у Львові і подав плян праці на цілий рік. Головою жін. секцій обрали Олену Кисілевську, заступницею — Ірину Павликовську, секретаркою — Марію Хронов'ят. До управи ввійшли Люба Луцька й Ольга Палієва. У часі від листопада 1936 до травня 1937 відбувся курс організаторок С.Г. у Львові під проводом Хариті Кононенко.

Філія Союзу українок у Коломиї провадила свою роботу далі. У грудні 1935 кружок у Княждворі провів куховарський курс під проводом Олександри Слюзар. У березні 1936 відбувся господарський курс у Печеніжині під проводом інструкторки А. Атаманюк. Знов відбувся курс у Березові, що його вела О. Слюзар. Вона використала неділю на те, щоб у сусідньому селі скликати нараду і заохотити жінок до заснування кружка. У Раківчику кружок влаштував Листопадове свято, парох сказав у церкві відповідну проповідь, потім у домівці відбулись сходини. Голова відкрила, промовив учасник визвольних змагань, потім хор співав кілька стрілецьких пісень, а дітвора деклямувала.

Філія побачила, що збудила село. То був лиш початок, який вимагав більшого скупчення сил. Гол. управа видала брошурку „Азбука жіночого руху", в якій були вказівки як починати роботу на селі, як її оформити і далі вести. Це дуже помагало дівчатам, які хоч кінчали курси, але потребували ще вказівок.

9 жовтня 1937 відбувся з'їзд Союзу українок у Львові. То був величавий з'їзд, на який прибуло 310 делеґаток від кружків. Виявилося, що СУ мав тоді 40,000 членок. По довгій дискусії прийняли рішення, що працю серед сільського жіноцтва повинен вести тільки Союз українок. Отже то була відповідь на заяву „Сільському господареві". Внаслідом того Олена Кисілевська вже не ввійшла до Управи С.У.

Вона вияснила це в „Жіночій долі". Дотепер вона не оглядалась на труднощі, коли доля покликала її на організаційну ділянку. Але коли перед нею станула можливість дати українській селянці фахову допомогу, то вона вибрала друге. Просить вибачення в дотеперішніх співробітниць, але так зложилася ситуація.

І так на українському селі тепер діяли дві організації. Філія мала 36 кружків, а „Сільський господар" мав 32 жіночі секції. Філія скликувала раз на місяць сходини голів і секретарок до Коломиї. Жін. Секція С.Г. також мала живий зв'язок із селом через агрономів, що їх відвідували .

І так Союз українок дбав про вишкіл жінки-селянки як громадянки, щоб піднести її гідність, втягнути її в патріотичну роботу і дати їй напрямні на майбутнє. А „Сільський господар" мав окрему програму, в якій жінка-селянка теж мала своє місце. То було — дбання про огород, домашнє птаство і перерібку молока.

Співпраця нав'язувалась незалежно від спротиву централі С.У. Коли в повітовому центрі була платна організаторка (а в Коломиї теж була) то вона вміла полагоджувати справи Союзу українок і „Сільського господаря". Також залежало від того — хто мав провід жіночої секції.

Та не встигла розгорнутися праця навесні 1938 р. коли прийшов удар, польська влада зупинила філію в урядуванні з приводу летючки випущеної з нагоди свята Ольги Басараб, а незабаром, 6 травня перестали діяти всі філії і кружки.

Філія С.У. затривожилася. Добре, що діяв „Сільський господар" і що залишився його зв'язок із селом. Головна управа СУ подала відклик проти розв'язання. Рівночасно діючи за правилом політичних організацій, заснувала Дружину княгині Ольги, маючи намір заснувати такі в округах.

Філіяльна секція С.Г. скликала Заг. збори своїх жіночих секцій. Представниці жін. секцій складали звіт з праці, контрактування яєць, а потім інструторки розгорнули плян праці на найближчий рік, також відвідини кожної секції.

30 березня 1938 відбулись Заг. збори жін. секцій С.Г. у Львові. Їх було вже 12 із 428 кружками. У звіті з Заг. зборів була заява співпраці з Союзом українок і 6 грудня 1938 відкрито у Львові знов 6-місячний курс інструкторів. Пізно восени вдалося відновити Союз українок. Скликано до Львова з'їзд голів філій С.У. То відбулося 28 грудня 1938. Там радили як відновити працю С.У., щоб цієї перерви не відчули кружки по селах.

З відновленням Союзу українок виринула дія опозиції. Жіноча молодь, яка глибоко ввійшла в організаційну ділянку, вже дала про себе знати на Заг. з'їзді в 1937 р. Їх дія була скерована проти писань Мілени Рудницької в „Жінці". У кожному числі вона опрацьовувала якусь ділянку жіночого життя в дусі фемінізму. Врешті появилась заява філії у Стрию й Коломиї в газеті „Новий час", що була скерована проти становища Мілени Рудницької і проти

Дружини княгині Ольги. У відповідь появилась заява Гол. управи в „Жінці", яка розв'язала філію у Стрию, а в Коломиї розв'язала дві секції — культ. освітню й організаційну.

З весною 1939 р. філія С.У. в Коломиї почала працю. Близькість Карпатської України та всіх переходів діяла на членство. Відчувалась уже близкість війни і вона почалась у вересні 1939 р.

Такий був перебіг жіночої праці в селах Галичини в часі між обома війнами. Кожна філія Союзу українок вкладала якнайбільше запалу і праці в сільське жіноцтво. Зрозуміло, що до тієї праці взявся також „Сільський господар", що обмежувався до сільського господарства, залишаючи освітню частину Союзові українок. І хоч Гол. управа СУ не хотіла з тим погодитись то в повітових містах співпраця всеодно наладнувалась між цими організаціями.

Перелім у житті сільського жіноцтва зробило Свято селянки, що відбулося в 1935-37 рр. Воно вивело сільську жінку з села у містечко і дозволили їй показати, що в неї було дуже цінне — своє народне вбрання й обряд. І це вона завдячувала в цілості Союзові українок, своїй організації. А коли вона сприймала фахове знання від „Сільського господаря" і патріотичні кличі від молоді, згуртованої в організаційних секціях С.У. то це їй вільно було зробити. Такий є підсумок міжвоєнних років.

Інструктори й учасники організаторського курсу СУ в Коломиї в 1935 р. Курс вела Стефанія Бігун (сидить посередині поруч Олени Кисілевської).

СУСПІЛЬНА СЛУЖБА ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КОЛОМИЇ

Марія Білозор

Кружок руських жінок був заснований в Коломиї зараз після закінчення першої світової війни. На початку 20-х років члени цього кружка провадили організаційну й освідомну роботу серед міщанського жіноцтва, а попри те опікувалися жіночою бурсою.

Коли в 1923 р. почали поляки нагінку на українську інтеліґенцію, а зокрема на кол. членів українських військ і багато з них арештували, КРЖ зорганізував кухню, що займалася прохарчуванням цих в'язнів. Між арештованими були теж свідоміші селяни з довкільних сіл, студенти і члени УВО.

Жінки чергувалися в кухні, а їм помагали учениці семінарії і гімназії в ношенні харчів до в'язниці. Кухня діяла до 1925 р., коли всіх в'язнів повипускали. В Коломиї зупинився був театр Загарова, із східних земель України. Невідрадне було життя тих акторів, бо фінансова криза й голод серед населення Галичини не сприяв розвиткові театрального мистецтва. Гроші не мали жодної вартости, а харчів у місті не було. В допомогу артистам прийшли багатші родини в місті, що примістили їх в себе, а КРЖ занявся їх харчуванням. Ця допомога тривала кілька років, доки не поправився економічний стан у Польщі і театр міг існувати вже без цієї допомоги.

В 1925 р. КРЖ переіменувався на філію Союзу українок, який мав свою централю у Львові. Від приїзду моєї родини до Коломиї, в 1922 р., я включилася в членство управи КРЖ, а потім стала організаційною референткою філії СУ. Тоді в ряди цієї організації ввійшло багато молодого жіноцтва, а одним з його завдань були дитячі садочки на селах в часі літніх, пільних робіт, щоб у цей спосіб допомогти матерям в опіці над дітворою. З якою гордістю ці матері слухали виступів своїх малят на закінченні літніх садочків! Союз українок займався також вишколом садівничок.

У 1930-33 рр. польська влада знову почала хвилю арештів і пацифікацію свідомого селянства і священиків, а в містах студентської молоді. Горіли приходства і шпихлірі, людей побивали, а то й замучували на смерть, тюрми заповнилися українськими в'язнями. І знову в Коломиї засновується під моїм наглядом кухня, в якій жінки приготовляли обіди для в'язнів. Харчі

приносили батьки в'язнів, фінансувала українська громада міста, працю давали членки ФСУ за чергою, а помагали носити їх діти і гімназистки Рідної школи. Спершу носили казанами й розділювали на місці, але згодом, щоб і цей контакт в'язнів з українською громадою припинити, польська влада жадала, щоб для кожного в'язня передавати харчі через в'язничну сторожу. Поліція не давала спокою жінкам у кухні. Мене покликала на слідство і хотіли довідатися хто очолює комітет допомоги в'язням і хто фінансує. Я взяла все на свою відповідальність, хоч в дійсності комітет допомоги був створений з членок ФСУ й фінансований громадою, але це могло потягнути за собою додаткові арешти і замкнення кухні. Я сказала, що кухню я проваджу, комітету жодного немає, а харчі дають родини в'язнів.

Ця допомога тривала до 1935 р. Був час, що ми обслуговували понад 150 в'язнів. В 1938 р. польська влада розв'язала Союз українок, а на її місце постала харитативна організація ім. кн. Ольги, але після вибуху війни вся праця під большевицькою окупацією була припинена.

Після приходу німецької влади і проголошення української державности в червні 1941 р. Союз українок у Львові відновив своє існування, а тим самим і віджили його філії по всіх містах Галичини. На організоване жіноцтво припало прохарчування міліції, а коли з харчами ставало щораз важче, відкрита була кухня для старих і бідних.В Коломиї кухню спершу провадила Вонсуль, а коли прийшла німецька влада, створено горожанський комітет під головуванням п. Рубінґера і додатково створено теж кухню для урядовців міста, яка була платна. Цю кухню провадила пані Рубінґер, а я залишилася вести безплатну кухню, разом з п. Вонсуль і п. Ольгою Прокопович. В тій кухні харчувалося щоденно ок. 300 людей, бо біда в місті була велика, а за харчі було важко. Обід складався з густої зупи, кожний діставав повну кварту, що вистачало і на два рази. Цю кухню я вела до 1942 р. поки не виїхала з родиною до Львова, а жінки, що залишилися, вели її далі аж до 1944 р.

Учасниці куховарського курсу Союзу українок
в Коломиї в 1932 р.

Лідія Бурачинська

Марія Мельник-Кобрин

Марія Білозор

950-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ

Василь Верига

16 жовтня 1938 р. я мав нагоду брати участь у відзначенні 950-ліття хрещення Руси-України, яке залишило в мене незабутнє враження. Про організацію свята ми знали, бо про те було багато розмов серед бурсаків, але найбільшого хвилювання зазнав я на передодні свята, тобто увечері 15-го жовтня. Ми до останньої хвилини не знали, чи шкільна влада дозволить нам, державній гімназії, брати участь у святкуваннях організовано. Як виявилося, нам було заборонено виступати як школі, але не як поодиноким учням. В суботу увечері нас кілька вибралися до міста на корзо А-Б, тобто на вул. Косцюшка, де був будинок Народного дому, в якому приміщувалася також і гімназія Рідної школи (УПТ).

Надворі була гарна погода. Уже смеркало, як ми прийшли на Ринок. Тут і там з різних українських будинків гордо повівали жовто-блакитні прапори, аж приємно робилося на душі. Вистави всіх українських крамниць освітлені і були прибрані килимами та вишивками, на тлі яких видніли картини хрещення Руси-України. Далі вниз у сторону ріки видно було освічену і замаяну українськими прапорами парафіяльну церкву св. Михаїла.

Незабутнє враження зробив на мене двоповерховий будинок Народного дому, заквітчаний на всій своїй висоті гірляндами й українськими прапорами, а з кількадесяти його вікон блимали свічкові вогники, над вхідними дверима променів освітлений електричними лямпами золотий український тризуб. Серед того набільш імпозатно і маєстатично по середні будинку звисали на вулицю два величезні прапори, що спадали низько майже на голови прохожих. Я захоплено дивився на ті прапори і кілька хвилин вслухувався, як вони під легким подувом вітру гойдалися то в один то в другий бік. Потім ми зайшли на подвір'я будинку Народного дому і там хтось нам сказав, що поляки хочуть прапори зірвати, тому їх будуть цілу ніч пильнувати. І не тільки пильнувати, але й боронити, якби поляки нападали. Щоб боронити, треба було мати чим, тому хлопці з УПТ показали, що вони вже мали, на всякий випадок, купу каміння, якби тільки хтось напав на Народний дім, чи намагався зірвати прапори, то вони готові були їх захищати.

Пізно увечері, перед десятою годиною, ми мусіли вертатися до бурси, але спати ніхто не міг. У нас було домовлення, що біля прапорів стоятиме цілу ніч

варта, і якби тільки почалися якісь ворожі акції, нас повідомлять про це, щоб ми негайно прийшли на поміч. Ми так і не спали цілу ніч, але нападу не було.

В неділю, 16-го жовтня 1938 р. всі бурсаки вибралися на площу на Українській вулиці, яка вже тоді була напів заповнена. А тим народу прибувало не тільки з самого міста, але і з довкільних сіл. Всюди бігали впорядчики з жовтосиніми опасками й пильнували порядку, давали інформації, де хто має ставати. Незабаром площа заповнилася, й отець прелат Русин, в супроводі інших священиків і в супроводі хору під кер. проф. Дмитра Николишина з гімназії УПТ, відправив польову Службу Божу.

По Службі Божій почався похід. Величезна маса народу, а серед нього багато сільських жінок і дівчат, одягнених в народні строї, виходили чвірками з площі. На чолі походу, за кількома звичайними хрестами сільських процесій, несли великий дубовий хрест, різьблений в гуцульському стилю, це хрест - пам'ятник поляглим героям за волю України і 950-ліття хрещення Руси-України.

За хрестом ішли представники різних церков, які несли 150 корогов, а за ними молодь народних і середніх шкіл із своїми прапорами, а далі хор, духовенство і тисячі громадян усіх станів. Насамперед ішли жінки, за ними чоловіки. Учні державної гімназії ішли зараз за УПТ. Похід ішов спершу вулицею Українською, потім Крашевського, попри польську жіночу гімназію сестер Урсулянок, далі завернули на вул. Костюшка і пройшли попри уквітчаний Народний дім, а потім вул. Леґіонів аж до річки Прута. Над

Прутом відбулося урочисте посвячення хреста, який пізніше перенесли до церкви і там його вкопали на вічну пам'ять про героїв, що впали за волю України.

Після посвячення хреста о. прел. Русин благословив в імені владики Григорія Хомишина 15-тисячну масу учасників цього небувалого свята. Проповідь сказав тоді монах-редемпторист о. Василь Величковський (за другої совєтської інвазії висвячений потаємно на єпископа УКЦ).

Весь похід спокійно перемаршував вулицями міста в супроводі релігийних пісень, які співали хори і грала оркестра. Згідно з підрахунками впорядників, які випускали чвірками з площі через браму, в поході брало участь понад 15 тисяч людей, які в найкращому порядку перейшли через місто і зупинилися над Прутом. Похід почався в год. 11:45, а остання чвірка вийшла з площі о год. 2:30 по полудні. Згідно із твердженнями знавців, то була найбільша маніфестація, яку Коломия на своєму довгому історичному шляху пережила і була одночасно найкраще зорганізована. На площі, а також в часі походу бігали впорядники й остерігали, щоб ніхто не дався на провокацію, бо провокаторів не бракує. Правда, подорозі було декілька вигуків, можливо провокативних, але вони могли бути виявом емоцій.

Організатори ювілею плянували влаштувати також і академію з тієї нагоди, але міська влада не дала дозволу.

950 річчя хрещення України в Березові *Микола Ільницький*

Тому 50 років 950-річчя хрещення України святкували не лише в Коломиї, але й на провінції — в Березові Нижнім, а радше в Березовах, бо мешканці всіх 4-х Березовів зійшлися на це свято в одну червневу неділю в 1938 р. Святкування відбулося в такий спосіб, що наперед у церкві св. Михаїла три священики відправили св. Літургію, а потім відбувся величезний похід до річки Лючки.

Церковна процесія відбулася в такому порядку: на самому переді йшли шкільні діти „Рідної школи" й несли велику таблицю, на якій був напис „950-річчя хрещення України". Далі несли хрест із розп'ятим Ісусом Христом, за хрестом несли церковні корогви та українські прапори, за ними йшли священики з дяками і хор, а далі хрещений березівський нарід.

Похід вийшов на головну дорогу „цісарську" в напрямі на захід до річки Лючки на т.зв. Греблю, де був водоспад. Похід був довгий на пів кілометра і був виявом глибокої релігійности населення, яке відзначувало велику релігійну подію в історії України. Подорозі хор співав релігійні пісні, а коли похід прибув на призначене місце, то над річкою вже був на площі приготований престіл, при якому священики відправили молебень і посвятили воду, як на Йордан. Потім о. В. Тимощук виголосив релігійно-патріотичну проповідь, а на закінчення провів присягу вірности рідній Церкві й Україні. Нарід відповів голосно „присягаю" і заспівав пісню „Боже великий...". Отак відбулося в Березові свято 950-річчя хрещення України. Нарід розійшовся після відправи, піднесений на дусі. Похід провадили о. В. Тимощук, о. С. Тарнавський та о. Стефанів.

950-річчя Хрещення Руси-України в Коломиї.

УКРАЇНСЬКИЙ ЄВАНГЕЛИЦЬКИЙ РУХ НА ПОКУТТІ

Володимир Боровський

Автор цих рядків не походить з Покуття, він народився в тій частині Поділля, що була колись під Росією, а виріс на Волині. В 1920 році більша частина Волині опинилася під Польщею, і це почало зчасом зближувати Волинь з Галичиною. Як саме автор потрапив у близький зв'язок з Коломийщиною, про це тут має бути мова.

В той час Волинь саме пробуджувалася до українського національного життя, але всюди ще всевладно панувала російщина. Діялося це і в православній Церкві, і між різними сектами, що буйно тоді ширилися на Волині. Сюди належали й євангелицькі християни, баптисти, п'ятидесятники й інші. Вони не тільки вживали в Богослуженнях російської мови, але й уся їх література, включно з Біблією, була писана тією мовою. Сам автор зчасом прийшов до переконання, що цей рух у своїй основі був здоровим проявом, бо ж мусів виходити з глибоких потреб душі українського простолюддя, але ніяк не міг погодитися з тим, щоб він став знаряддям русифікації чи асиміляції українських народних мас, для чого росіяни, наші "малороси" й інші чужинці його використовували.

Для автора стало великим відкриттям, що в далекій Коломийщині в 1925 році почався український євангелицький рух, керований свідомими українцями, що також почали там видавати український євангелицький журнал під назвою "Віра і наука". Автор з кількома своїми приятелями постановили нав'язати контакт з тими українськими протестантами. Особливо цікавило їх те, щоб отримати від них якнайбільше української євангелицької літератури для поширювання її між зросійщеними євангелицькими течіями на Волині. Це вдалося зробити, але наслідки були такі, що й сам автор та його ближчі приятелі згодом опинилися в лавах українського євангелицького руху і навіть стали проповідниками української євангелицько-реформованої Церкви. Вони також перенесли цей рух з Галичини на Волинь.

Під кінець 1926 і в початках 1927 року авторові довелося побувати в самій Коломиї, а в роках 1932-1933 він навіть жив у тому місті, працював у сусідніх євангельських громадах і видавав український євангельський місячник "Сіяч". Коломийщина йому дуже подобалася своєю українською національною

свідомістю й доброю організованістю української людности. Він відкрив, що це точно той самий нарід, що й на Волині, тільки сотками років розділений чужими кордонами, нарід, що не втратив своєї душі і вдачі. Найбільше йому впадала в очі подібність прізвищ наших людей, бо ті прізвища, що він знав у своїй околиці на Волині, чув він на кожному кроці й тут.

Почали український євангелицький рух на Покутті кілька осіб, що надзвичайно різнилися своїм походженням і станом. Першим з них був адвокат з Городенки д-р Роман Морозович, якому вже довший час, бо ще з університетських часів імпонувала євангелицька Церква. Другим був греко-католицький священик Володимир Федів, парох Камінок Малих біля Коломиї. Він симпатизував з українською автокефальною Церквою в Україні і без згоди єпископа Григорія Хомишина почав запроваджувати літературну українську мову в Богослуженнях у своїй парафії, а через та впав у конфлікт із своєю церковною владою. Третім був селянин із села Молодятина Роман Кваснюк, що був у російському полоні під час першої світової війни і познайомився там з євангелизмом та почав його ширити у своєму селі.

Священик Володимир Федів і д-р Роман Морозович зв'язалися з українським євангелицьким об'єднанням у Північній Америці, де були згуртовані різні українські євангелицькі громади, що були у зв'язку з пресвітерськими Церквами Америки й Канади. Між пасторами тих громад особливо вирізнялися такі постатті, як пастор Дмитро Галенда з Пітсбурґу, пастор Василь Кузів з Нюарку, Н.Дж., пастор Павло Крат, Іван Бодруґ з Торонта й інші.

Пастор Василь Кузів походив з села Денисова на Поділлі, народився 3 лютого 1887, помер 24 липня 1958 року. Скінчив гімназію в Бережанах і вийшов звідти свідомим українцем. Ще молодою людиною на початку цього століття виїхав до ЗСА, де згодом зацікавився євангелицьким християнством і скінчив Богословську семінарію. Кількакратно виконував обов'язки пастора в українській пресвітерській Церкві в Нюарку, Ню Дж., а також був довгий час професором українознавства в українському відділі Блюмфільдського каледжу й семінарії в Ню Джерзі. Належав до чільних діячів українського євангелицького об'єднання в Північній Америці. Був близьким приятелем д-ра Лонгина Цегельського та проф. Михайла Грушевського.

Пастор Павло Крат — це колишній підпільний революційний діяч в Україні під російською займанщиною. Походив з Полтавщини, народився 10 жовтня 1882, помер 27 грудня 1952 року. Переслідуваний за свою революційну діяльність, він спершу втік до Галичини, брав участь у студентських заворушеннях у Львівському університеті, але був змушений рятуватися виїздом до Канади, де працював з соціял-демократичною партією між українським робітництвом, але скоро після 1918 року раз на все покінчив із своєю попередньою діяльністю й став на виразні українські національні

позиції. Скінчивши протестантське богослов'я у Вінніпеґу, віддався українській євангелицькій церковній праці.

Пастор Іван Бодруґ, народжений 1874 р., походив з села Березова Вижного, отже, був родом з Коломийщини. Він виїхав 1897 року до Канади і там з деякими близькими земляками, як Іван Неґрич і Кирило Ґеник робив усі можливі старання, щоб помогти наладнати життя наших поселенців у новій країні. Він помагав еміграційному урядові в розселенні наших людей, в організації шкільництва для українських поселенців, а згодом почав організувати незалежну руську православну Церкву, що була наче предвісником пізнішої української автокефальної Церкви і в Україні і в північній Америці. Сам був прихильником далекойдучих церковних реформ в існуючих історичних церквах між українцями, і це було причиною, що він пізніше став на виразних протестантських позиціях. Йому особливо подобалася шотляндська пресвітерська Церква, з уваги на її строго першоапостольський, національний і демократичний характер, але він був проти сліпого пересаджування чужих протестантських обрядів на український ґрунт, схилявся до створення української реформованої, або краще — зреформованої Церкви, що рахувалася б з кращими надбаннями й традиціями українських історичних церков, наскільки вони не суперечні були, на його погляд, з духом Христової науки.

Прибувши до Канади з отриманою в краю освітою вчителя, він тут закінчив ще університет і Богословську семінарію. Був першим українським народним учителем, зорганізував 36 шкіл для українців у Саскачевані на доручення канадського уряду та був перекладачем в іміґраційному уряді.

Через свої релігійні переконання він (Бодруґ) став сильно контроверсійною постаттю, користувався великою пошаною серед більшости українців Канади. Його знали як людину глибоких християнських переконань і щирого патріота свого народу.

Постать його і праця ще мало досліджені, але він писав багато статей і друкував їх в українській канадській пресі. Зокрема, важлива його праця "До історії незалежної православної Церкви в Канаді, роки 1903-1913". Вона ще не опублікована окремою книжкою. Він склав перший українсько-англійський словник, написав драму "Убійники" та оповідання з життя карпатських опришків "Ходан" [від переписувача — має бути "Худан", автор І. Березовський і чи не Бодруґ, невідомо, вид. "Укр. РОбітник", Торонто, 1937, 8⁰, 95 стор.]. Переклав книжку Джона Буніона "Подорож паломника", переклав требник анґліканської Церкви, українською мовою, перекладав теж з англійської українською мовою пісні, що їх тепер співають в українських євангелицьких Богослуженнях. Він був одним з основників "Канадського фармера" в 1903 році й "Ранку", що пізніше виходив під назвою "Євангельського ранку" в 1904-1905 роках.

Дослідник міг би знайти досить матеріялу про нього в давніх річниках

української канадської преси і на тій основі оцінити як слід цю рідкісну, заслужену й цікаву постать коломийської землі.

Українське євангельське об'єднання в Північній Америці постановило підтримати заходи тих осіб, щоб почати в Західній Україні український церковно-реформаційний рух, що потім оформився в українську євангелицько-реформовану Церкву. До краю виїхали на розвідини пастори Павло Крат і Василь Кузів. Пастор Павло Крат залишився в краю на дальшу працю, а пізніше, десь під осінь 1925 року, приїхав йому на допомогу з Америки пастор Лев Бучак із дружиною-діяконисою Марією. Павло Крат перебував у Галичині до 1932 року, а Василь Кузів приїхав до праці в Західній Україні в 1933 році й очолив у 1936 році українську євангелицько-реформовану Церкву як її суперінтендант, цебто єпископ.

В Коломиї виходив до 1939 року журнал "Віра й наука", редакторами його були Павло Крат, Володимир Федів, Лев Бучак, а також добр. Василь Микитчук і д-р М. Костів. Якийсь час пастор Федів видавав журнал "Українська реформація", а пастор Теодосій Довгалюк і Володимир Боровський видавали півтора року журнал "Сіяч".

Наклад кождого з тих журналів доходив до тисячі примірників. Співробітниками були різні визначні українські євангельські діячі, але не бракувало також перекладів з інших мов, зокрема з англійської, німецької, чеської, російської й польської. Був також багатий відділ дописів та листування з редакцією. Співробітники й дописувачі походили з тодішньої Західної України та Північної Америки. Діячі українського євангелицького руху були дуже зацікавлені в піднесенні нашого народу не тільки духовнім, але й національно-культурнім та економічнім. Тому часто в євангельській пресі були статті на сільсько-господарські теми. В різних місцевостях можна було бачити наслідки тієї праці. У Воскресінцях біля Коломиї жив Іван Винничук, що під цим впливом зумів дуже добре й модерно розбудувати своє городництво, яке приносило йому чималий дохід.

Провід української євангелицько-реформованої Церкви містився також у Коломиї. При вул. Дідушицьких ч. 9 побудовано українську євангелицько-реформовану Церкву, і там був його осідок. Там же містилася редакція й видавництво, що видавало українську євангелицьку літературу. З головних українських євангелицьких видань можна тут згадати український євангелицький співаник "Книга хвали", "Іван Гус" Зенона Бичинського, "З історії релігійної думки на Україні" Михайла Грушевського (видано коштами українського євангелицького об'єднання в Північній Америці), "Гайдельберзький катехизм", скорочене видання "Інституції або навчання християнської релігії" Івана Кальвіна, "Звідки взялася і що то є євангелицька віра" д-ра Лонгина Цегельського. Пастор Володимир Федів видав також требник для української євангелицько-реформованої Церкви. Там же друкувалися й менші брошури.

Громади цієї Церкви були на Покутті в таких місцевостях, як Коломия, Молодятин, Раківчик, Слобідка Лісна, Підгайчики, Іспас, Воскресінці, Камінки Малі, Турка, Ценів, П'ядики, Уторопи, Залуче над Прутом, Корнич, Замулинці. З Коломийщини цей рух перекинувся в Косівщину — громади в Косові та в Пістині, — в околиці Заліщик — громада Задубрівці, а далі — в громади Зарічне, Добротів і Підлісне коло Делятина. Не згадуються тут церковні громади, що постали на Поділлі, у Львівщині й на Волині. В той спосіб Коломия стала центром українського церковно-реформаційного руху.

15 вересня 1935 року українські євангелики в Західній Україні святкували десятиріччя свого руху. Тоді відбувся вулицями міста Коломиї величавий процесійний похід від української євангелицько-реформованої церкви до німецької євангелицької церкви на Багінсберґу, де в 1925 році відправлялися перші українські євангелицькі Богослужения. Поза якою тисячкою українських євангеликів, в тому поході брало участь також поважне число закордонних церковних діячів з Канади, Англії, Швайцарії, Німеччини й Голляндії. Королева Голляндії прислала на ту урочистість свій привіт. Того ж дня відбулася ординація першого єпископа української євангелицько-реформованої Церкви, пастора Василя Кузева.

Відтоді почалася зміна в недовірливому ставленні багатьох українців інших віровизнань до українського євангелицького руху. Відпали дотеперішні різні упередження, бо люди пересвідчилися, що постала сила, і її годі спинити в розрості, і що цей рух стоїть виразно на українських національних позиціях, і тому нема від нього загрози дальшому духовому й національному розвиткові українського народу. Внаслідок тих упереджень траплялися давніші неприємні випадки й витворювалися прикрі ситуації для українських євангеликів і для їх церковних робітників. Ось кілька прикладів: 9 квітня 1926 року хтось напав на протестантських проповідників між Печеніжином і Молодятином, коли вони їхали на Богослуження до Молодятина. Поважніше потурбували тільки шурина пастора Володимира Федева, Клима Стефанева, що їх супроводив. Хоч про напад повідомлено поліцію, вона тим не цікавилася. І пастор Лев Бучак, що жив якийсь час у Молодятині, не їздив до Коломиї ближчою дорогою через Печеніжин. Він мусів іти горами до залізничої стації в Саджавці, з уваги на можливі напади.

Одного дня відбувався похорон немовляти а селі Іспасі, що ним керував автор цих рядків. Було це десь 1932 або 1933 року. Коли похоронний похід підійшов до цвинтаря, кілька місцевих селян його туди не впустили, хоч цвинтар був власністю громади. Труну з дитиною залишили під брамою цвинтаря на відповідальність війта, тільки на другий день з повітового староста в Коломиї прийшов наказ війтові не робити труднощів у похороні. Дитину поховали на цвинтарі, і навіть паламар греко-католицької церкви під кінець цього похорону почав дзвонити на дзвіниці, хоч йому це пізніше заборонили.

Інший характер мав похорон у Підгайчиках. Одна католицька жінка, що придивлялась до євангельських похоронів, виявила бажання, щоб по її смерті поховали її євангелики. Не минуло й року, як вона померла, а перед смертю ще раз потвердила, що бажає євангельських похоронів. То був великий похорон, багато на ньому було присутніх, але все відбулося вже без будь-яких перешкод.

Коли вже згадано про чужинецьких учасників ювілейного євангельського походу в Коломиї, то треба ще додати, що різні визначні церковні протестантські діячі інших країн цікавилися не тільки розвитком того руху, але й долею українського народу, і тому часто відвідували Західну Україну. Насамперед приїхав пастор д-р Сильвестер В. Бич, що до його парафії належав колись американський президент Вудров Вілсон. Визначний діяч Світової ради Церков д-р Адольф Келлер з Женеви був кілька разів у Галичині, а також багато інших діячів. Вернувшись у свої країни, вони інформували свої народи про положення українців. Багато на цьому полі зробили українські євангельські студенти, що студіювали в різних европейських країнах.

З Коломийщини вийшли такі українські євангельські проповідники: Іван Гуцуляк з Воскресінець, що скінчив студії богослов'я в Оломуці на Чехословаччині, Микола Жураківський з Коломиї, що кінчав студії у Варшавському університеті. Там же студіював Володимир Лехник з Воскресінець і М. Ґеник-Березовський з Березова Вижного. Декілька українських дівчат були вислані до протестантських шкіл домашнього господарства в Західній Польщі. Не треба забувати й про пастора Андрія Максим'юка з села Саджавки, що довгий час працював у селі Кобиловолоки на Поділлі. Він єдиний безперервно до 1945 року працював під большевиками як пастор, витерпівши жахливі переслідування. Забрали йому тоґу й Біблію та наказали платити непосильні податки, аж поки він не помер там же, в Кобиловолоках, 1945 р., від якоїсь пошесної недуги.

З Коломийщини походив також студент богослов'я Олекса Ферлей.

Приязно висловлювався про український євангелицький рух один з визначних швайцарських пасторів д-р Бурґгардт Ґантенбайн. Тому що українська євангелицька реформована Церква до часу своєї повної леґалізації мусіла користуватися правною опікою євангельсько-реформованої Церкви в Польщі, дехто поширював тенденційні поголоски, начебто поляки зацікавлені в поширюванні між українцями євангелизму, щоб згодом використати його для асиміляції. Коли ці чутки дійшли до пастора Ґантенбайна, він сердечно сміявся з того й заявив, що якби дійсно будь-хто хотів щось таке робити, то швайцарці перші виступили б проти того з найголоснішим протестом.

Визначнішими діячами з народу в українському євангельському русі були: Іван Винничук з Підгайчик, Іван Стефанців з Воскресінець, Карло

Березюк, Роман Діденко, Дмитро Червінський і Володимир Стрільбицький з Коломиї, Іван Петращук з Підліснева й інші. То були люблені й поважані люди, наскрізь здоровий душею елемент. Вони мали відвагу жити згідно зі своїми переконаннями і з ними не таїлися, чого нераз бракувало навіть освіченим людям. Наприклад, Роман Діденко, колишній нижчий судовий урядовець з Коломиї, часто був відповідальним перед владою редактором євангельських часописів. Їх влада не раз конфіскувала, і він не боявся фігурувати, хоч сам ніколи нічого в них не писав. Роман Кваснюк був звичайним, здавалося б, гуцулом, але частенько проповідував на українських євангельських богослуженнях і був невідмінним членом консисторії української євангельсько-реформованої Церкви.

На одному церковному з'їзді ці селяни, представники громад, ночували в одній із кімнат євангельського церковного будинку в Коломиї, разом зі мною. То була найкраща нагода заглянути в душу наших людей і зрозуміти їх.

Дуже близько цікавився євангельским рухом і помагав йому в розвитку Антін Крушельницький, що пізніше виїхав до СССР і там загинув.

Його гостина в часі різдв'яних вакацій в родині пастора Володимира Федева, де я вперше познайомився з синами й дочками пастора і мав нагоду почути спів українських колядок, що в тому часі ще не були поширені на Волині. Тоді я познайомився і з Антоном Крушельницьким, що в тому часі був директором приватної жіночої жидівської гімназії в Коломиї.

Польська влада дуже криво дивилася на розвиток українського євангелицького руху й кидала йому колоди під ноги. Але найсильнішого вдару завдали українській євангелицько-реформованій Церкві большевики після приходу в Західну Україну 1939 року. Тоді почалися супроти євангелицької Церкви жорстокі репресії. Частина проповідників була змушена податися на захід, між ними пастор Микола Жураківський з родиною; частина була арештована, а інші, сяк-так животіючи, ледве могли виявляти будь-яку діяльність. Тоді в таємничих обставинах загинув проповідник Роман Барна з Обертина. Як розказують, він вибрався в дорогу на мотоциклі. Хтось його тоді й застрілив. Мав він хворого батька, вчителя-емерита, вся родина боролася з життєвими труднощами, і втрата сина Романа була сильним ударом по її долі.

Трохи ожив український євангелицький рух після приходу німців у 1941 році. Всюди відновилася праця, й ожили громади. Бракувало тільки церковних робітників, що були частинно в Західній Європі й не мали можливости вернутися назад. Але ті проповідники, що врятувалися в Галичині, як Іван Журило та Іван Гуцуляк, робили все, що було в їх силах, щоб доглянути церковну працю.

Коли ж большевики знову вернулися в Коломийщину 1944 року, вони якийсь час толерували український євангелицький рух, а потім "порадили" йому "возсоєдинитися" з російською православною Церквою, що й сталося

пізніше. Пастор Володимир Федів став десь у Галичині священиком тієї Церкви, а Роман Морозович — дяком. Пастора Миколу Жураківського заслали на Сибір з родиною, а коли він вернувся по десяти роках примусових робіт, то зробився православним священиком в якомусь селі коло Косова. Церковний будинок української євангелицько-реформованої Церкви в Коломиї большевицька влада передала православним росіянам на їх парафію. Але українські протестанти, що вийшли у вільний світ, лишилися вірні своїй вірі й чекають часу, коли над рідним краєм засяє сонце волі, щоб знову вільно там було жити, діяти й молитися.

Коломия, вул. Костюшка

КОЛОМИЯ Й РАДИКАЛЬНИЙ РУХ

Осип Кравченюк

Відродження 1848 р., застало наш нарід в Галичині у стані повного занепаду його суспільного й культурного життя. Національне розуміння тодішньої духової і нечисленної світської інтеліґенції вичерпувалося заявою національної окремішности, мовляв, я не поляк, а русин греко-католицького обряду. Вона була вірна австрійському урядові, стояла по стороні Австрії проти польського й угорського повстань і за свою лояльність сподівалася дістати деякі полегші. Коли ж Австрія передала полякам владу у львівському сеймі і в крайовій адміністрації (1867), українська галицька інтеліґенція зовсім утратила політичне значення.

Тоді велика її частина почала шукати опертя в Росії („москвофіли"), а менша частина далі трималася народної мови й називала себе „народовцями". Та обидві частини галицької інтеліґенції були назадницькими, сперечалися про справи фонетики й етимології і легковажили селянські маси, що перебували в занедбаному стані. В 1873 р. приїхав до Галичини Михайло Драгоманов. Здивований застоєм українського суспільного й культурного життя, він написав статтю „Література російська, великоруська, українська й галицька („Правда" 1873-74 рр.), потім ще три листи до редакції студентського журналу „Друг", а вліті 1875 р. був присутній на першому українському вічі в Галичині. Зокрема в листах до „Друга" та в розмовах з присутніми на вічу в Галичині він критикував вузькоглядство й застарілі погляди галицьких українців, а молоді закидав назадництво, лінивство в думанні та брак етичних засад. Ось так наступило деяке пробудження українського громадянства, особливо молоді, серед якої москвофіли почали втрачати своє панівне становище. Завдяки Драгоманову І. Франко, М. Павлик, Остап Терлецький та ін. почали знайомитися із здобутками західноевропейської культури, перш за все з соціяльним рухом Европи. Вони виступили з програмою оборони працюючого люду, видавали газети, пояснювали селянству земельну справу і вчили його розуміти своє право та свою силу. Не припинив цієї їх діяльности т. зв. „соціялістичний процес" проти Франка й то-

варишів. Навпаки, вона знаходила широкий відгомін серед селян і робітників, а ще більше серед університетської і середньошкільної молоді, яка почала творити таємні гуртки й підготовлятися до праці з народом.

ПОЧАТКИ РАДИКАЛЬНОГО РУХУ В КОЛОМИЙЩИНІ

Початий Драгомановим радикальний рух знаходив прихильників у всіх округах Галичини, а особливо багато в Коломийщині. Це, можливо, тому, що звідси походив, М. Павлик (народився в селі Монастирське біля Косова), тут вела освітню роботу його сестра Анна, сюди приїздив І. Франко, а в поодиноких місцевостях округи перебували в літню пору на вакаціях студенти зі Львова і з Відня, здебільшого члени віденської „Січі", що її провід був у той час у руках прихильників соціялізму. Прізвище Павлика стало відоме у всій Галичині в часі „соціялістичного процесу", його знали як співробітника Драгоманова, співосновника газети „Друг" (1874-77), видавця „Громадського друга" (1877) й автора статтей та оповідань[1]. Анна Павлик (1855-1928) була активною діячкою соціялістичного руху й працювала для зорганізування й освідомлення українського селянства в Косівщині. В 1880 р. її арештували й поставили з сестрою Параскою під суд[2].

До Белелуї приїздили вліті на вакації львівські студенти й віденські січовики (Остап Терлецький, Василь Полянський та ін.) та учасники студентських мандрівок, студенти медицини й права, серед них також Кирило Трильовський.[3] Вони сходилися на місцевому приходстві в о. Івана Озаркевича, батька Н. Кобринської, і вели оживлені розмови про европейський поступовий рух, про нові наукові й белетристичні твори, про рівноправність жінок тощо. Все це були справи, якими живо цікавилася Наталія Кобринська, зокрема від часу її побування у Відні (1882), де вона ввійшла в студентське товариство Січ і відвідувала їх збори, доповіді й вечірки. Тому вона завжди перебувала в товаристві студентів-гостей на приходстві свого батька і брала участь у їх розмовах, а 7-го серпня 1874 р. була присутня разом з ними на вічу українських студентів у Коломиї, у справі українських викладів у Львівському університеті та у справі української викладової мови в гімназіях Галичини. Тоді вона вперше побачила І. Франка і познайомилася з М. Павликом та його сестрами. З М. Драгомановим вона бачилася у Швайцарії, куди їздила з Софією Окуневською, а пізніше вела з ним листування. Таким чином Кобринська стала на стороні радикалів, хоч і з деякими застереженнями. Вона критикувала їх за надмірне наголошування соціялізму, за братання з польськими соціялістами, а особливо за те, що жіноче питання звужувалося в них до питання клясової нерівности.[4]

ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО В КОЛОМИЙСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ

Під впливом Франка й Павлика постало коло 1887 р. в Коломийській гімназії таємне соціялістичне товариство. Василь Стефаник писав у листі до Ольги Гаморак (1899 р.), що радикальна течія „брала в кліщі молоду душу й батогами гнала її в бій"[5], а гімназія „крім формального навчання й ворожого наставленння до нас, учнів-українців, нічого нам не давала. (Тому) виникла потреба заснувати таємне товариство, яке доповнювало б школу і дало б змогу молодим хлопцям знайти своє місце серед тодішніх невідрадних обставин[6]. Коломийським таємним товариством керував Лев Бачинський, пізніше провідник радикальної партії, та Лесь Мартович, а Стефаник був його активним членом. Особливо два останні перебували часто в бібліотеці товариства, засиджувалися біля „великої скрині", що містила понад триста „заборонених книг", а з консолідацією радикальних елементів української інтеліґенції та під впливом Северина Даниловича й Ілярія Герасимовича включилися до практичної роботи, переважно освітнього характеру, відвідуючи читальні, виголошуючи реферати та організуючи зустрічі й розмови з селянами[7]. Коли австрійська поліція викрила Коломийське таємне товариство, вони втратили право вчитися у місцевій гімназії (Мартович 1890 р., Стефаник 1891 р.) і переїхали до Дрогобича. До Мартовича й Стефаника долучився в Коломийській гімназії 1887 р. Іван Семанюк (Марко Черемшина), який також пильно читав книжки з бібліотеки таємного товариства, але не брав активної участи в його діяльності.

РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ

Під кінець 80-их років число прихильників ідей Драгоманова і Франка зросло до тієї міри, що можна було подумати про видання часопису „Народ"[8], а в жовтні 1890 р. створити „Русько-українську радикальну партію" з власною програмою[9]. При цій нагоді Франко писав, що партію основано „з метою нести в народні маси свідомість їх економічних, національних та політичних інтересів і публіцистично прояснювати ті інтереси та боронити їх"[10]. Він сам не був головою партії, але зробив багато для вироблення її програми й ідеології, а 27-го лютого 1892 р., взяв участь у вічі у Снятині й перед двома тисячами присутніх виголосив реферат про потреби рідного шкільництва[11].

Одним із перших членів радикальної партії в Коломийщині став 1892 р. Василь Стефаник. Він брав участь у крайових партійних конференціях, а коли в серпні 1895 р. розв'язали сейм і розписали нові вибори, він, на доручення партії, вів виборчу кампанію за д-ра Северина Даниловича, свого приятеля з гімназійних часів. За це він був арештований і просидів там 13 днів. В 1903-14 рр. Стефаник розвинув широку громадську працю на Покутті.

Він засновував читальні „Просвіти", організував страйки, агітував при кожночасних виборах та виступав на вічах, концертах і зборах. При виборах до віденського парляменту 1907 р. радикальна партія йшла спільним фронтом з націонал-демократами. У 58-й виборчій окрузі, в яку входили повіти Городенка, Снятин і Заліщики, послом обрали націонал-демократа Володимира Охримовича, а його заступником Василя Стефаника. Коли ж у березні 1908 р. Охримович відмовився від посольства, його місце зайняв Стефаник і на цьому пості репрезентував 58-му виборчу округу до 1918 р. Як самостійний кандидат радикальної партії він провів лиш одну виборчу кампанію, а саме 1911 р. Тоді він виграв вибори як кандидат меншости, одержавши 12,767 голосів. Хоч Стефаник ніколи не виступав публічно на форумі віденського парляменту, він часто скликав у своїй окрузі звітні посольські збори, часто вносив інтерпеляції у справі різних надуживань адміністрації та помагав селянам, де міг[12]. По війні він був головою повітової управи радикальної партії, а крім того очолював філії „Просвіти" і „Сільського господаря".

ГАЗЕТА „НАРОД"

Для пожвавлення радикального руху в Галичині І. Франко й М. Павлик почали в 1890 р. видавати партійний орган „Народ". Громадянство зустріло цю газету прихильно, при чім Коломийський повіт займав тут одне з перших місць. Тут було найбільше передплатників, а крім того, редактори висилали тутешнім селянам безкоштовно 30 примірників. Загальне число передплатників „Народу" було найвище в першому році (234). Пізніше воно постійно падало і 1895 р. становило 78 [13]. Причина спаду числа передплатників була в тому, що члени партії мало цікавилися матеріяльним становищем газети й вимагали, щоб відповідальність за неї перейшла в руки партії. Також деякі непорозуміння між Франком і Павликом не сприяли поширенню „Народу". Тому на другому з'їзді партії у Львові (3-5 жовтня 1891 р.) партія перебрала „Народ" на свою власність. Павлик залишився редактором газети, а щодо її змісту і способу ведення він мав порозумітися з Франком, постійним делегатом екзекутивного комітету. Та й це не розв'язало фінансової сторінки часопису, бо екзекутивний комітет був замало активний, а справа матеріяльного забезпечення „Народу" спадала на плечі самого Павлика. Тому він вирішив перенести газету до Коломиї, бо тут було найбільше прихильників радикальної партії і, що ще важніше, друкарські витрати були значно менші, ніж у Львові. Переведення газети до Коломиї було облегшене ще й тим, що в 1892 р., Франко поїхав до Відня для одержання докторату. Також родинні стосунки Павлика, особливо арешт і поліційні переслідування його сестри Анни, промовляли за те, щоб переїхати до Коломиї.

Але в Коломиї Павлик натрапив на нові труднощі. До браку співпраці редакційного комітету (Г. Гарматій, С. Данилович і К. Трильовський) долучилися претенсії молоді до редакції, виявлені в листі з 17-го липня 1893 р., підписанім Вячеславом Будзиновським і товаришами. Вони писали, що „редакція не сміє робити в тексті статтей, надісланих членами радикальної партії, ніяких змін, ані скорочень, крім правописних і граматичних..."[14]. Внаслідок цього Павлик зняв з „Народу" фірму партії. Коли про це довідався Драгоманов, то пропонував змінити назву газети з „Народ" на „Поступ" або „Радикал". То цьому спротивився Павлик, і так залишилася давня назва „Народ", а змінився тільки підзаголовок — „орган Руського-Української Радикальної Партії" на „Руського-Українську Радикальну часопись". Опісля молодь знову виступила з вимогою перенести газету до Львова. Після невдачі в Коломиї, Павлик прийняв прихильно вимогу молодих, сподіючись, що матеріяльний стан газети поліпшиться у Львові. На початку листопада 1894 р. селяни Коломийського повіту попрощали Павлика й „Народ"[16]. Треба додати, що в 1891-93 рр. Франко й Павлик видавали спочатку у Львові, пізніше в Коломиї, газету для селян „Хлібороб".

РУХАНКОВО—ПОЖЕЖНЕ ТОВАРИСТВО „СІЧ"

80-ті роки 19-го стол. були початком руханково - пожежного руху в Галичині. Про потребу руханково - пожежних товариств писав уперше Василь Нагірний у „Батьковщині" 1886 р., а рік пізніше намісництво дало дозвіл на створення товариства „Сокіл". Але загал нашого суспільства, крім одиниць, стояв осторонь і не був зацікавлений руханково - пожежним рухом. Зміна наступила аж у 1892 р., коли В. Нагірний виголосив у Станиславові доповідь про потребу творення таких товариств, а ще більше після того, як до Львова приїхали того самого року 200 чеських соколів на 25-літній ювілей польського „Сокола". На пошану чеських гостей львівський хор „Боян" (проф. В. Шухевич, диригент) приготовив концерт, що мав великий успіх, і десять днів після концерту відбулися засновні збори товариства українських руховиків „Сокіл"[16].

У Коломийщині Кирило Трильовський, разом з Дмитром Соляничем пробував оснувати першу „Січ" взимку 1899-1900 р. в селі Устя Снятинського повіту. Деякі перешкоди від намісництва й покликання Солянича до військової служби відложили на короткий час здійснення цього задуму. Його довершив 5-го травня 1900 р. в селі Завалю Снятинського повіту Кирило Трильовський при співучасті місцевих селян — Миколи Неделька, Дмитра Одинського та ін.

„Січ" була подумана як безпартійна організація для вироблення серед молоді почуття спільности й карности, при чім четвертий параграф статуту включав передумову, що до січового товариства можуть вступати

тільки світські люди. Це сталося не без впливу Трильовського, спровокувало духовенство й привело до того, що 12-й з'їзд радикальної партії вирішив включити „Січ" у свої ряди (1901 р.). Таким чином організація, подумана як загально народна, дістала партійну закраску, і в ній працювали більшістю прихильники радикальної партії. Пізніше, однак, в ряди „Січі" вступали також молоді люди нерадикальних поглядів, а духовенство не противилося її діяльності[17].

Хоч „Січ" існувала в усіх галицьких повітах, вона знайшла найдогідніший ґрунт у Станиславівщині й Коломийщині, а її крайові свята-здвиги відбувалися у Станиславові (1904 і 1910 рр.) та у Снятині (1912 р.). З вибухом першої світової війни члени „Січі" вступали в ряди Українських січових стрільців, і її діяльність мусіла припинитися. Спроби відновити її в перших повоєнних роках були безуспішні і аж коло 1925 р. Роман Дашкевич оснував замість „Січі" незалежну організацію української поступової молоді „Луг", що існувала до 1927 р., коли була розв'язана [18].

„КАМЕНЯРІ" І „ЖІНОЧА ГРОМАДА"

Ідейним продовженням „Січі" й „Лугу" була організація „Каменярі" Союз поступової молоді ім. М. Драгоманова, основана в 1931 р. у Львові. Цим разом пожежництво відпало, а його місце зайняли спортові гри. Кличем „Каменярів" було: „Літо для спорту, зима для науки". Осередки, відомі як місцеві союзи, вдержували ланки руханки, футболу, пінґ-понґу, шахів і лещетарства. Згідно із статутом, кожний член „каменярів" мусів працювати для своєї освіти. Він мусів скласти „перший іспит" з основних правил правопису, математики, деяких творів Шевченка і Франка, історії України тощо. „Другий іспит" включав трудніші твори Шевченка й Франка, життєписи Драгоманова й Павлика, продовження історії України та основні питання економії. Крім того, каменярі зобов'язувалися не курити й не пити та вивчити якийсь практичний фах (ремісництво, пасічництво, огородництво, годівлю худоби, молочарство, книговодство). Постанням потрібних до самонавчання матеріялів і переведення іспитів займалися повітові освітні комісії.[19]

В літніх місяцях „каменярі" влаштовували багатолюдні руханкові свята в поодиноких осередках або в повітових центрах (Коломия, Снятин, Косів). Виступи оркестр, руханкові вправи, вежі й подекуди футбольні змагання виповняли програму свят. При нагоді повітових нарад чи річних загальних зборів відбувалися академії в честь важливіших подій з історії України (Бій під Базаром, Крути), в річниці Шевченка й Франка, доповіді й дискусії про Драгоманова, Франка, Павлика, про пресу в Західній Европі, про вагу й потребу української преси і т.п. Дохід із згаданих імпрез ішов на потреби преси й на фонд допомоги українській студіюючій молоді. Кожний член

організації був зобов'язаний передплачувати місячний журнал „Каменярі"; „Голос молоді", що появлявся з січня 1932 р. Його видавцем був Осип Навроцький, а за редакцію відповідав д-р Карло Коберський. На зміст журналу складалися історичні повісті й оповідання, вірші, загальні уваги про народне життя, поради для самоосвітників, статті про громадське виховання, спорт і руханку, умові гри й забави, звіти про працю осередків тощо. Найактивнішими союзами „Каменярів" у Коломийщині були: Балинці, Снятин, Красноставці, Белелуя, Косів, Соколівка, Стебні, Брустури, Бабин, Перерів, Кулачківці, Задубровці, Заболотів та ін. Коли ж деякі осередки не могли вдержатися (наприклад, Балинці від 1936 р.), тоді їх працю продовжували при читальнях „Просвіти"[20].

З основанням у 1935 р. Союзу українських працюючих жінок "Жіноча громада" місцеві й повітові осередки цієї організації почали творитися також у Коломийщині, хоч у деяких випадках староство не давало дозволу. Подібно, як „Каменярі", членки"Жіночої громади" брали участь в руханкових святах, здвигах, влаштовували доповіді й дискусії та відбували поїздки по селах. Крім того, вони організували курси куховарства й ручних робіт, роздавали букварі для неграмотних й помагали їм в навчанні читати й писати, переводили складки на українських інвалідів тощо. Дуже цікавим прикладом співдружности жінок був почин членок „Жіночої громади" із села Сопова біля Коломиї. Під час жнив 1936 р. із 16-х хат вийшли жінки в поле і „жали там, де збіжжя було готове. Жали денно по кілька годин і за один тиждень жнива були покінчені в 16-ти родинах"[21].

Крім Коломиї, Снятина й Косова, дуже активними жіночими осередками були: Княждвір-Баня, Загайполе, Назірна, Балинці, Шешори, Москалівка, Княже, Красноставці, Красноїля, Прокурава, Сопів, Карлів, Стецівець. В січні 1931 р. Головна рада „Жіночої громади" почала видавати „Жіночий голос", спершу як додаток до ,Громадського голосу", з жовтня 1936 р. як окремий місячний журнал, а з січня 1938 р. як двотижневик (5-го і 20-го кожного місяця). Видавцем „Жіночого голосу" була фірма „Живе слово", а редакційними справами завідувала Франка Стахів[22].

Для гуртків самоосвіти при осередках „Каменярів" та „Жіночої громади" і при читальнях публікували збірку книжок „Самоосвіта; бібліотека загального знання", а з 1936 р. також „Вищий курс народного університету" з викладами про вибрані питання з історії України, української літератури, всесвітньої історії, суспільних наук, природознавства тощо. Старші члени і прихильники радикальної партії одержували тижневик „Громадський голос"[23], а раз в рік календар „Приятель народу", редагований Григорієм Остаповичем.

КОЛОМИЙСЬКІ РАДИКАЛИ В АМЕРИЦІ Й КАНАДІ

Вже в першому десятилітті діяльности радикальної партії в Коломийщині деякі її прихильники понесли радикальні ідеї на північно-американський континент. У 1896 р. до Канади приїхав згадуваний уже Кирило Ґеник, приятель І. Франка. Він став тут іміграційним урядовцем, потім головним аґентом для поселювання українських селян-імігрантів на землю і дописував до „Громадського голосу" та до „Свободи", що виходила тоді в Олифанті, Па. Вслід за ними виїхали до Канади ще кілька прихильників утопійного соціялізму, а серед них: Іван Бодруґ, Іван Данильчук, Іван Неґрич, Юрко Сиротюк і пізніше Ярослав Арсенич, Тарас Ферлей та ін.

У 1900-1901 рр. інші радикальні леґіні, студенти політехніки й середньошкільники, зустрічалися в Коломиї, Сопові й Устю та обговорювали можливість виїзду до Америки чи Канади. Ці мрійники плянували заложити на новому місці поселення кооперативу-комуну, спільно працювати, розбагатіти, а навіть відкупити частину України від Австрії. Та перешкодою до негайного виїзду в обітовану землю було те, що майже всі вони мали ще служити у війську. Тимчасом, на одній нараді, було рішення вислати Івана Дорундяка з Сопова до Канади, щоб розвідати можливості еміграції. В Канаді Ґеник сказав Дорундякові, що першу кооперативу-комуну можна б оснувати на "Україні", посілості Агапія Гончаренка в Гейворт у Каліфорнії, і в цій справі написав до нього листа. Коли Дорундяк поїхав з „доброю новиною" до Галичини, Гончаренко відписав Ґеникові, що радо прийме молодих утопійників на свою ферму, бо йому скучно без своїх людей. Таким чином восени 1902 р. до нього виїхали Юрко Сиротюк та Іван Данильчук з родинами й заложили „Українське братство". Кілька місяців пізніше до них долучилися Тарас Ферлей, Гриць Данис (з Сопова), Юрій Крайківський (з Різдв ян біля Рогатина) та Мирослав Стечишин (з Глещави біля Теребовлі).

У 1903 р. братчики мусіли перенестись від Гончаренка. Вони зложили всі свої гроші, найняли хату, ферму, візок, коня, деяку хатню обстановку, посадили городовину й почали господарити. Та все це не йшло так, як вони плянували, бо всі вони не привикли до фізичної праці, а в провадженні домашнього господарства не мали ніякого досвіду. Не було добре також з прибутками з їх господарки. Кирило Ґеник, хоч обіцяв приїхати до них, не приїхав, а деякі братчики сиділи без праці й мусіли шукати заняття поза братством. Почали писати в Галичину, щоб інші охочі їхати до Америки зачекали ще деякий час. Чотири члени кооперативи-комуни жили на своїй фермі до 1906 р. Після землетрусу в Сан Франсіску Тарас Ферлей з жінкою і Мирослав Стечишин виїхали до Вінніпеґу. Остались тільки Гончаренко на своїй фермі і Данис у Сан Франсіску. Спроба молодих коломиян з кооперативою-комуною закінчилась невдачею.[24]

На протязі 60-ти років радикальний рух проникнув у галицькі селянські маси, особливо в Коломийщині. Друкованим словом, молодечими організаціями, політичними зборами, вічами, освітніми кружками та спортовими ланками йому пощастило збудити серед селян зацікавлення їх життєвими й культурними потребами та поглибити їх розуміння власної суспільної вартости й громадської гідности. З бігом часу меншала потреба провідництва з боку інтеліґенції, бо селяни навчилися вже вести свої організації й домагатися належних їм прав.

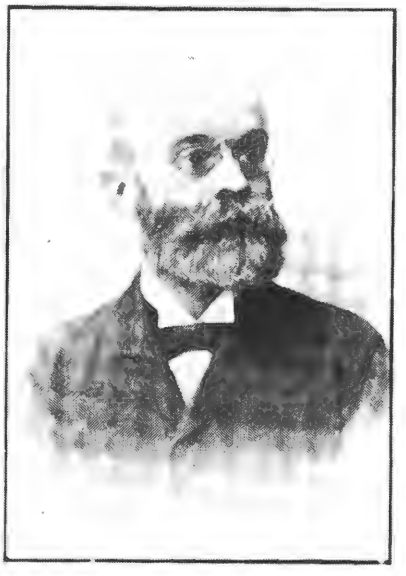

Михайло Павлик

Іван Франко

ПРИМІТКИ

[1] Павлик співпрацював у видаванім Драгомановим у Женеві журналі „Громада" (1878-81). З-поміж його праць на окрему увагу заслуговує книжка „Про русько-українські народні читальні" (Львів, 1887 р.). Його оповідання „Ребенщукова Тетяна", „Пропащий чоловік" і „Юрко Куликів" викликали гостру критику.

[2] Анна Павлик написала декілька оповідань з селянського життя (косівським діялектом) та з тюремних переживань. Вони друкувалися у Львівському „Дзвоні" та в женевській „Громаді" (ч. 4, 1881 р., ст. 153-201) п. з. „Мої і людські гріхи, а панська і попівська правда".

[3] Ірена Книш. Смолоскип у темряві, Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957, ст. 28.

[4] Там же, ст. 161.

[5] Василь Стефаник. Твори. За редакцією Ю. Гаморака. Друге вид. Регенсбург, „Українське слово", 1948, VIII.

[6] Там же.

[7] Микола Зеров. До джерел; історично-літературні та критичні статті. Краків, Українське в-во, 1943, ст. 196.

[8] Перше число „Народу" вийшло 1-го січня 1890 р. Видавцем був М. Павлик, а відповідальним редактором І. Франко. Вихід кожного числа було заповіджено на 1-го і 15-го кожного місяця.

[9] „Русько-Українська Радикальна Партія" була основана на принципах соціялізму, а її програма пр - тивилася урядові й українським народовцям. У 1895 р. в програму була включена справа незалежности України. З РУРП постала 1899 р. Народно-демократична партія, зложена з народовців і правого крила радикалів. Ліве крило радикалів створило в 1900 р. Українську соціял-демократичну партію, яка, після об'єднання з Українськими соціялістичними революціонерами, прийняла назву „Українська соціялістично-радикальна партія" і в квітні 1931 р. вступила до Другого соціялістичного Інтернаціоналу. Її головою був Лев Бачинський, а по його смерті 1930 р. Іван Макух. Треба згадати, що Кирило Трильовський, зорганізував свою „Селянсько-радикальну партію" (разом з. Г. Дувіраком і П. Шекериком), під претекстом, що Радикальна партія не скликала конгресу. Засідання цієї партії відбулося 16-го лютого 1919 р. в Коломиї. Трильовський втратив членство в Радикальній партії, але по війні був знову прийнятий до неї.

[10] Лука Луців. Іван Франко; життя і творчість. „Календар-Альманах Українського Народного Союзу на 1966 рік; у сторіччя народження і 50-річчя смерти Івана Франка, ст. 20.

[11] Василь Мудрий. Іван Франко як громадський діяч. „Записки НТШ, том 166 (1957 р.) ст. 180. (Збірник Філолог. Секції на пошану сторіччя народин Івана Франка). Пізніше Франко розійшовся з деякими провідниками радикальної партії, виступив з неї у 1899 р. і разом з М. Грушевським заснував Національно-демократичну партію. Але не довго був її членом, не погоджуючись з її політичною лінією, а потім зовсім покинув політику, щоб присвятитися науковій, літературній й редакторській праці.

[12] Див. його Твори. За редакцією Ю. Гаморака. Друге вид. Регенсбург, „Українське слово", 1948, XXX.

[13] Аркадій Животко. Трудні початки; до історії галицької радикальної газети „Народ". „Календар Українського Робітничого Союза на рік 1934, ст. 75.

[14] Там же, ст. 81.

[15] Там же, ст. 84.

[16] На народнім вічі у Станиславові 1892 р. Василь Нагірний пропонував селянам вибір назви „Січ" або „Сокіл". У Львові першу з цих назв обстоювали Олександер Кулачковський та Іван Боберський. Зате більшість радикальної молоді, під враженням гостини чеських соколів та в честь „слов'янської дружби", заявилася за назвою „Сокіл". На економічно-освітньому конгресі „Просвіти" в лютому 1909 р. Львівський „Сокіл" рішив задержати свою назву, а міським і сільським осередкам залишив вибір однієї з двох назв, „Січ" або „Сокіл". (див. Остап Грицай. „Сокола-Батька"; інтер'ю. Львів, 1913, ст. 10-11).

[17] Кирило Трильовський. „Дещо про вагу січового руху". „Календар Українського Народ. Союза на рік звичайний 1929, ст. 94-97.

[18] Як причину розв'язання „Лугу" польська адміністрація подавала „військові вправи" та спеціяльні мундури й відзнаки, що їх носили члени цього товариства.

[19] Новими шляхами. Календар Українського Робітничого Союза на рік 1936.

[20] Дані про діяльність каменярів взято із поодиноких чисел місячника „Каменярі; голос молоді" за 1936-39 рр.

[21] „Сопівські жнива". „Жіночий голос", ч. 5 (70), ст. II, травень, 1937.

[22] Дані взято із журналу „Жіночий голос" за 1936-39 рр.

[23] „Громадський голос"; соціялістично-радикальний часопис українського працюючого народу" був оснований І. Франком, М. Павликом і Левом Бачинським у 1895 р. замість газети „Народ".

[24] Докладніше про „Українське Братство" в Гейворт, Каліфорнія, див. Текля Денис. „Українська комуна в Калифорнії". „Календар Українського Робітн. Союза на рік 1936, ст. 52-57; Михайло Марунчак. „Агапій Гончаренко і К. Геник та канадські українці". В його: Студії до історії українців Канади, том 4 (1973) ст. 162-187, та T. Martynowych. "The Ukrainian Socialist Movement in Canada, 1900-1918." Journal of Ukrainian Graduate Studies (Toronto), 2 (Spring, 1977), pp. 27-44

З ДІЯЛЬНОСТИ „КАМЕНЯРІВ" У КОЛОМИЇ Й ПОВІТІ

Василь Слободян

Після першої світової війни та наших неуспішних визвольних змагань, польська окупаційна влада відразу порозв'язувала всі Січові т-ва та помалу порозв'язувала й Сокільські т-ва, яких у 1928 році було ще 586, а в 1931 р. вже тільки 320 (гл. УЗЕ т. III ст. 144).

Але, розуміючи добре важливість фізичного виховання молоді і потребу спортових товариств, наші провідні люди докладали всіх старань, щоб на місце розв'язаних — творити нові спортові товариства.

І вже в першій половині двадцятих років, завдяки організаторським заходам Романа Дашкевича, який вже перед першою світовою війною був організатором „Січей" і Січових стрільців у Львівщині, а в часі визвольної війни начальником гарматньої бригади СС., почав засновувати руханково-пожежні т-ва „Луг" (звані дашкевичівськими, які за найкращого розвитку мали біля 50.000 членів (УЗЕ т. II ст. 519).

А в 1931 році в тих самих радикальних колах, з яких до першої світової війни виростали „Січі", почалися нові руханково-спортові т-ва під назвою „Каменярі" — „Союз української поступової молоді ім. М. Драгоманова.

З огляду на те, що ті т-ва внаслідок воєнних подій та пізніших змін вже майже пів століття тому перестали існувати, і наша нова генерація вже мало або й узагалі нічого про них не знає, та ще, може, більше й тому, щоб утруднювати ворогові на наших землях фальшувати та применшувати виховне значення тих товариств у нашому національному житті, як це там тепер залюбки роблять з іншими нашими організаціями й установами, доцільним буде згадати про ті товариства та їх працю.

А при цьому корисно згадати буде деякі важливіші точки з порадника п. з. „Ми каменярі", виданого для каменярських союзів ще в 1932 році для правильної інтерпретації їх назви та плянового ведення праці. В тому пораднику сказано, що каменярські союзи засновується на те, щоб у них спільно, товариством, виховувати й розвивати здорового духа і здорове тіло в нашої молоді. А далі сказано, що в тих союзах, до яких не лише молодь, але

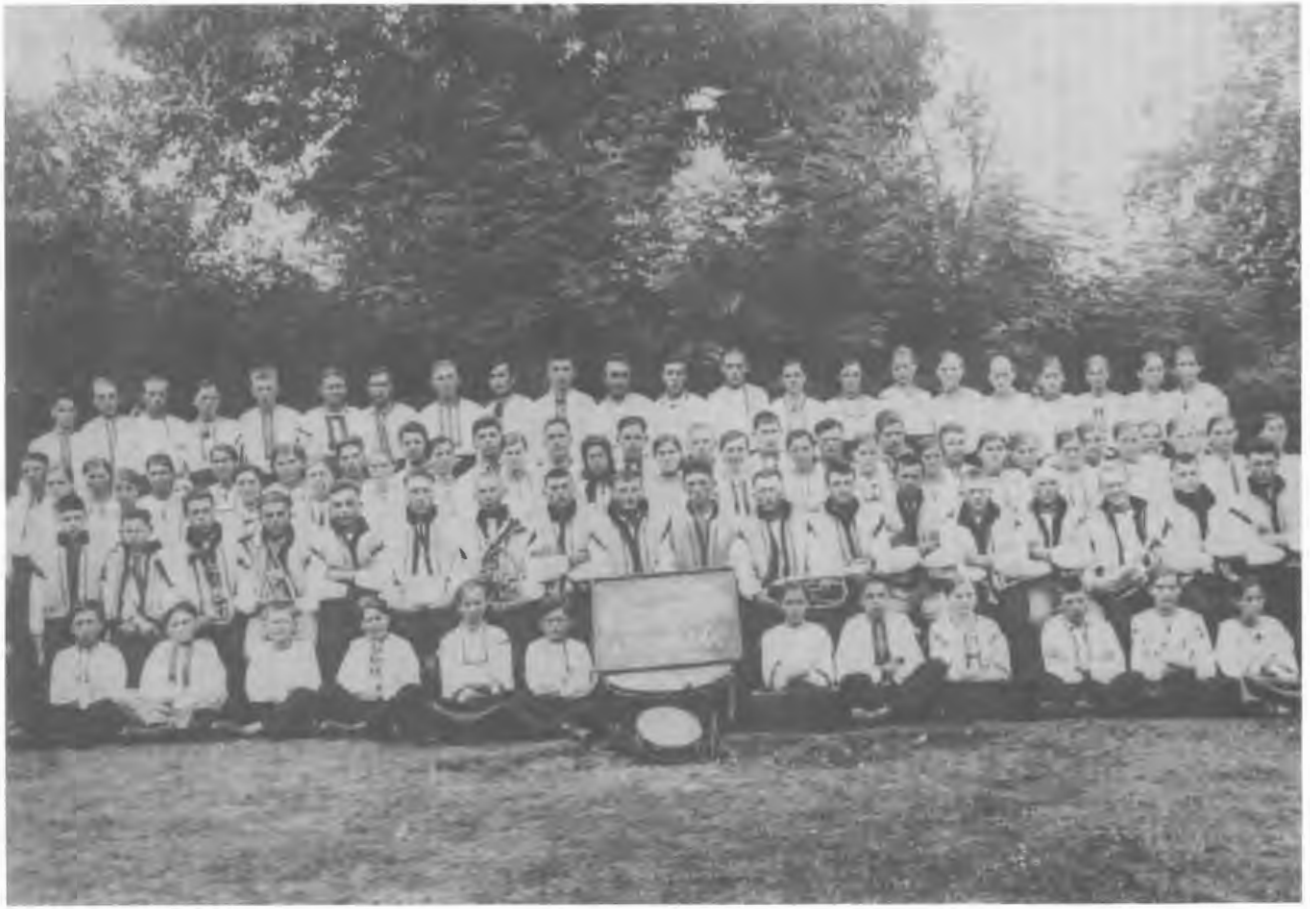

„Союз каменярів" у Балинцях.

кожна особа української народности без різниці статі й релігії могла добровільно належати, між членами повинна бути товариська єдність, взаємна поміч і товариський пошанівок. В союзах повинні єднатися поступові люди з метою добиватись до вищого рівня життя та до вдосконалення людини, до її вищого морального, розумового і матеріяльного розвитку. А поступом є, як ми проганяємо темноту і ширимо освіту, і коли угнетені національності приходять до належних їм прав, коли усувається утиск одної людини другою та осягається свободу й рівність усіх людей.

Каменярські союзи названо іменем М. Драгоманова за його особливі заслуги перед українським народом — він причинився до пробудження українського селянства до національного й політичного життя в Галичині.

Символічна назва „Каменярі", взята з поеми Івана Франка, мала бути для членів Союзів прикладом ідейних борців у поборюванню всіх перешкод до поступу та промощення нового шляху до кращого життя сучасних і майбутніх поколінь. Назва „Каменярі" мала давати напрям тій організації у вихованню її членів на чесних та ідейних українських громадян.

Для піднесення культурно-освітнього рівня членів, кожний союз був зобов'язаний влаштовувати в себе курси для неграмотних, якщо в ньому такі були, та придбати собі власну бібліотеку і вміру спроможности постійно її доповнювати доброякісними книжками з різних галузей знання, головно видання „Самоосвіти". Кожний Союз повинен був також передплачувати бодай одну газету крім офіційного журналу „Каменярі".

А для ведення самоосвітньої праці повинні були відбуватися товариські сходини, на яких хтось з присутніх мав би читати дещо з нашої історії або літератури, після чого мала відбуватись дискусія на прочитану тему, а бодай раз в тиждень повинно було відбуватись голосне читання газет.

Таким самим способом треба було вести підготовку до каменярських іспитів, яких було два, щоб можна було стати правдивим свідомим культурним каменярем. Іспити не були легкі, в їх обсяг, крім уміння читати, писати й рахувати, треба було знати історію України (видання „Самоосвіти"), а з літератури велику частину творів Шевченка, Франка та деякі писання Драгоманова, включно з життєписами. Треба було також добре знати статут і зміст книжечки „Ми Каменярі" та про життя і працю М. Павлика.

Хоч, може, і не всі члени каменярських союзів могли успішно відбувати іспити, то вже сама спроба й участь у підготовних лекціях впливали додатньо на слухачів, бо все ж таки дещо із сказаного там вони могли собі засвоїти.

Та крім самоосвітньої діяльности, кожний союз повинен був кожного року влаштовувати кілька концертів або святкових академій для вшанування наших визначних людей — Т. Шевченка, І. Франка та інших, або для вшанування якоїсь річниці важніших подій з життя українського народу. Щоб можна влаштовувати імпрези власними силами і розвивати українську пісню

й музику серед загалу населення, кожний союз повинен був мати свій хор, аматорський гурток та навіть оркестру.

Поза концертами й виставами треба було влаштовувати також фестини і товариські забави з танцями й музикою, але без алькоголю. А для культурної розваги при союзах повинні були організуватися секції шахістів.

При цьому треба було вести діяльність так, щоб поважна праця не була однобічна, але переплiталась з різними культурними розривками й забавами та була різноманітна.

Поза культурно-освітньою діяльністю кожний союз був зобов'язаний в неменшій мірі вести також руханково-спортову діяльність, маючи на увазі, що руханка, спорт та спортові гри не лише підносять культуру тіла, але й виховують духові якості людини, як рішучість, відвага, витривалість, сила волі, замилування до порядку і т. п. Треба було пам'ятати, що добре вихований спортовець — це людина сильна і тілом, і духом, а ступінь розвитку й поширення спорту серед народних мас є найкращим покажчиком культури й життєвої сили народу.

Та щоб вести руханково-спортову діяльність, треба було спортового інструктора, який міг би зайнятись руханково-спортовою справою.

А про вишкіл інструкторів для місцевих союзів дбали повітові союзи каменярів, влаштовуючи в себе в тій цілі руханково-спортові курси.

Кожний союз повинен був подбати про руханкове приладдя та залю чи приміщення, де можна було б виконувати руханкові вправи взимі та про спортовий майдан для спортів і гри вліті. Підставою руханки в союзах, як звичайно, був впоряд.

Велику увагу звертали на масові вправи чоловіків і жінок, які, добре виконані, завжди робили сильне враження на глядачів.

А вежі й легкоатлетика були гарними точками в руханково-спортових пописах.

До популярних спортових гор в тих товариствах належали: копаний м'яч, ручний м'яч, кошиківка та відбиванка, які почали вже поширюватись з міст на села.

Також водний спорт, а саме, плавання та веслярство, які належали до здорових і недорогих спортів, були вже використовувані та поширювались там, де було можливо. А з зимових спортів, крім їзди на санчатах, останньо найбільш поширена була їзда на лещетах головно в наших гористих околицях.

Оце стільки, що треба загалом сказати про напрям культурно-освітньої і руханково-спортової діяльности Каменярських союзів.

Каменярський рух у Коломиї та в повіті, почався в селі Балинцях у серпні 1931 року, де заснувався перший гурток чи союз каменярів і швидко поширився на інші села, де знайшов багато прихильників.

До його росту й сили найбільше причинився заснований в грудні 1931 року повітовий союз каменярів у Коломиї, котрий так добре повів організаційну працю в повіті, що на протязі не цілого року від заснування місцевого союзу каменярів у Балинцях, постали в таких місцевостях, як Королівка, Корнич, Космач, Вербіж Вижний, Іспас, Ґоди, Семаківці, Коршів, Матіївці та місцевий союз у Коломиї.

В тому самому часі робилися заходи до заснування місцевих союзів ще в таких селах, як Воскресінці, Остапківці, Фатівці, Слобідка Лісна, Ключів Великий, Замулинці та Шепарівці.

Воно було б зайвим тут розводитись про діяльність всіх тих союзів, хіба тільки загально можна сказати, що діяльність в кожному селі залежала від здібности та вкладу праці й енергії тих людей, які були в проводі та подекуди ще, може, і від настанови чужої — ворожої влади та інших несприятливих обставин, які внеможливлювали розвивати діяльність.

Та все таки не можна не згадати про найбільш діяльні союзи, які в перших роках були прикладом та заохотою до наслідування для інших менш діяльних союзів.

А з них в першу чергу треба згадати місцевий союз каменярів у Коломиї, де у вир праці включились були вже досвідчені та відомі діячі із старшої генерації а саме, загально відомий громадський діяч і організатор „Січей" д-р Кирило Трильовський, добре знаний письменник Андрій Чайковський, адміністратор „Рідної школи" Микола Новак, проф. Йосиф Чайківський, Анастасія Микитчук та декілька з молодшої генерації, як д-р Іван Новодворський, д-р Іван Могильницький, д-р Д. Станкевич, Микола Жураківський, Зенон Стефанів та інші. Всі вони давали моральну підтримку та своїм знанням і досвідом помагали молоді розвинути й ширити діяльність каменярів.

Завдяки старшій генерації, дуже жваву діяльність виявляла культурно-освітня, чи, як її тоді називали — „відчитова" секція, яку вів Дмитро Корбутяк, який був також секретарем союзу. При співучасті старшої генерації майже щонеділі і в свята відбувались в домівці союзу, для самоосвіти членів, виклади на різні теми або відчити й реферати. В домівці містилася також найкраще в той час устаткована всякими журналами й часописами читальня в Коломиї.

Поза деякими вийнятками, управа цього союзу складалась з молодих в тому часі людей, які, беручи собі за приклад діячів старшої генерації, старались якнайкраще виконувати свої обов'язки. Для кращого ведення діяльности праця розділена була поміж поодинокими референтами, так що, крім згаданої відчитової секції, хор організував і вів проф. Роман Ставничий, аматорський гурток вів Кость Сельський, який був скарбником союзу,

Оркестра союзу каменярів у Балинцях в 1934 р.

руханково-спортову секцію вів Ярослав Німчук, а пізніше Осип Варзарук, а мандолінову оркестру організував Луканюк. Справою організації жінок при союзі займалася Володимира Перейма, яка була бібліотекаркою. Заступниками в управі були Дарка Микитчук і Павло Вельган, а членами контрольної комісії: Анастасія Микитчук, Микола Новак і Михайло Грам'як.

Першим головою цього місцевого союзу був Василь Калявський, який від надзвичайних зборів 19.10. 1932 р. став містоголовою, а головство перебрав Зенон Стефанів.

Повітовий союз каменярів, якого першим головою був д-р Іван Могильницький, мав ще, поза пропагандивно-організаційною працею, інші завдання, а саме — скликувати анкети, влаштовувати з місцевими союзами всякі імпрези, як концерти, академії, повітові з'їзди й пописи, організувати спортові курси для вишколу інструкторів та відвідувати й перевірювати діяльність місцевих союзів.

Перша каменярська анкета відбулася в Коломиї 22.5.1932 р., на якій д-р К. Трильовський виголосив доповідь про ідеологію й завдання каменярського руху. Там вирішили влаштувати силами місцевих союзів концерт на пошану ідейного батька „Каменярів" Івана Франка.

Концерт відбувся 7-го липня 1932 року в Коломиї у великій залі „Каси ощадности" за участю місцевих союзів „Каменярів" з Воскресінець, Іспаса, Коломиї, Коршева, Семаковець, Шепаровець і Пилипів, котрі заповнили програму виступами хорів, деклямаціями та груповими ритмічними вправами дівчат і хлопців. Доповідь про Івана Франка виголовив д-р К. Трильовський.

Ця перша спільна імпреза відбулася при великій участі селян, які заповнили залю, але помітна була відсутність інтеліґенції.

Місцевий союз каменярів у Коломиї добре почав 1933 рік, влаштовуючи 15-го січня власними силами академію на пошану письменника Богдана Лепкого. Вступне слово виголосив д-р Андрій Чайковський, а ширшу доповідь про письменницьку діяльність читав Дм. Корбутяк.

Хор під проводом проф. Романа Ставничого співав в'язанку народних пісень, О. Скалозуб деклямував заспів поета „Кидаю слова і т...", а М. Перейма деклямувала поему „Слідами Ігоря". Гості — каменярі з Вербіжа Вижного виконали вправи вільноруч і з топірцями.

Аматорський гурток цього союзу теж виявив досить жваву діяльність театральними виставами, як „Гріх" Винниченка й трагедія „Діти Агасфера". Головні ролі виконували сестри і брати Кривецькі та артистка і режисерка пані Хоміцька.

„Союз Каменярів" у Княждворі після фестину в 1936 р. Посередині д-р І. Новодворський, голова „Повіт. Союзу Каменярів".

Т-во „Каменярі" у Княждворі в 1934 р.

Поза Коломиєю треба відзначити місцевий союз „Каменярів" у Балинцях не лиш тому, що він почав каменярський рух в Коломийському повіті, але також за його велику активність. У звіті на других звичайних загальних зборах 16.10.1932 було сказано, що за перший рік там було 8 аматорських вистав, 4 концерти і 1 фестин. Закуплено було 12 томів книжок, 18 театральних підручників і книжки „Самоосвіти", а з часописів передплачувано „Громадський голос", „Життя Покуття" та журнал „Каменярі".

При тому союзі була також дуже діяльна руханкова-спортова секція, яка влаштовувала пописи з руханки не лише в залі „Просвіти" в Балинцях, але також у довкільних селах, а саме в Трофанівці, Кулачківцях, Винограді та Гвіздці. Аматорський гурток виїздив до сусідніх сіл з виставами. Але найбільше відзначився цей союз тим, що єдиний з усіх місцевих союзів у Коломийщині мав власну духову оркестру.

З інших союзів, здається, найбільш діяльним був місцевий союз каменярів у Княждворі, заснований в грудні 1932 р.

При ньому був добрий аматорський гурток та, може, найкращий хор в Коломийському повіті, диригентом якого був Микола Слободян. А поза частими концертами в Княждворі, цей хор давав концерти в довкільних селах, кілька разів виступав у Коломиї, головно на повітових з'їздах каменярів та один раз виступав на повітовому з'їзді каменярів у Косові, призначеному для влаштування пробудителя Гуцульщини — Михайла Павлика.

При цьому союзі була також досить добре організована руханково-спортова секція, складовою частиною якої була досить велика підсекція лещетарів, з якої кілька змагунів брали участь у повітових лещетарських змаганнях, організованих коломийським „Соколом" у січні 1934 р. З каменярських організацій тільки каменярі з Космача брали участь у тих змаганнях, які закінчилися трагічною смертю найкращого змагуна — Андрія Кіф'яка.

В тому самому році змагунки союзу каменярів з Княждвора брали участь у крайових змаганнях бігу навпростець, організованих Українським спортовим союзом поблизу міста Станиславова, та помимо того, що не були добре підготовані до таких змагань, а в додатку ще цілу ніч їхали на змагання кінським возом і були втомлені, то все таки княждвірські змагунки — Параска Бакай, Анна Каратник і Параска Василинчук здобули 3, 4 і 5-те місце, а змагуни — Іван Ґриджук і Дмитро Мосюк 7-ме й 9-те місце. В липні 1934 р. княждвірські каменярі спільно з Соколом з Коломиї організували плавацькі змагання на річці Прут у Княждворі.

До кращих каменярських союзів Коломийщини належав також місцевий союз у Воскресінцях, при якому діяв хор, аматорський гурток, танцювальна група, а в спорті — секція копаного м'яча і відбиванки.

З'єднані хори Горішнього й Долішнього Княждвора в липні 1937 р. Диригентами хорів були Ст. Семків та М. Слободян.

Учасники плавацьких змагань „Сокола" з Коломиї і каменярів з Княждвора в 1934 р.

Щодо інших каменярських союзів, то в них, відповідно до обставин, діяльність була задовільна, крім місцевого союзу в Королівці, де все спало глибоким сном, а також крім Шепаровець, де поза участю Шепаровецького хору в концерті на пошану Івана Франка в Коломиї, в липні 1932 р., місцевий союз навіть не був правно зареєстрований.

На підставі звіту повітового союзу каменярів у Коломиї за 1933 рік, за діловий рік його діяльність була ось така: Рада відбула 18 засідань та 44 поїздки до місцевих союзів у повіті (на загальні збори, анкети й перевірку 4 повітові анкети в Коломиї та 5 районових анкет у таких місцевостях як Гвіздець, Березів Нижний, Перерів, Балинці й Кулачківці. Крім того, відбулися підготовні сходини молоді до заснування місцевих союзів у Сопові, Кам'янках Великих, Черемхові, Березові Бані і Турці. На всіх тих сходинах реферувала Анастасія Микитчук. Заходом цього союзу відбувся в червні 1933 р. другий руханково-спортовий курс для вишколу інструкторів для місцевих союзів у повіті. Вишколом займалися З. Стефанів і О. Варзарук, а закінчило курс 19 курсантів. Такі самі курси відбувались майже кожного року, а саме в 1934 р. під проводом Карпа Микитчука та О. Варзарука, в 1935 р. курс вів Василь Слободян, в 1936 р. керівниками були Петро Ковбаснюк і Василь Бакай.

В тому самому звіті повітового союзу сказано, що всіх каменярських союзів у повіті було 24, а всіх членів — 1396. При тих союзах до того часу було 7 хорів, 14 аматорських гуртків, 21 руханкова секція, 2 секції копаного м'яча (Балинці і Воскресінці), 3 лещетарські секції (Космач, Березів Нижній і Княждвір) та секція національних танців у Воскресінцях.

Всіх імпрез (концерти, театральні вистави, фестин) в повіті протягом року було 53.

Найважливішою та найбільш імпозантною імпрезою для всіх каменярських союзів були повітові здвиги або інакше — спортові свята „Каменярів", які відбувалися майже кожного року й були найкращим показником здобутків й росту цих товариств. А можливість культурно змагатись та відзначитись на такому святі сповняла гордістю не лиш самих змагунів і виконавців програми, але також всіх тих союзів, від яких вони виступали. А для інших такі свята були заохоченням до більших зусиль і найкращою нагодою до товариських дружніх стосунків.

Перше каменярське спортове свято відбулося в Коломиї 16.9.1934 р. при участі 10-х місцевих союзів. Почалось воно дефілядою бл. 150 осіб під проводом Карпа Микитчука, яку відбирали — делегат від Головної ради Союзу каменярів посол Дмитро Ладика, голова повітового союзу каменярів у Косові Михайло Горбовий та голова повітового союзу каменярів у Коломиї д-р Іван Новодворський, який теплими словами привітав каменярську молодь.

Милою несподіванкою було те, що на це свято прибуло кількадесять каменярів з Косова, Стебнева і Соколівки, які були не лише глядачами, але й брали участь у легко-атлетичних змаганнях, до яких зголосилося 35 змагунів. У змаганнях відзначилися змагуни з Косова і Княждвора, які здобули менш-більш однакову кількість перших місць.

До вільноручних вправ стануло близько 100 руховиків з Балинець і Трофанівки, хлопців і дівчат.

Друге повітове свято каменярів відбулося через рік, 25-го серпня 1935 р., яке під кожним оглядом було краще від попереднього. Почалося дефіляду перед повітовою радою каменярів на чолі з д-ром І. Новодворським, головою повітової ради. В дефіляді брали участь також голови Повітових союзів із Станиславова й Косова — інж. І. Попович і М. Горбовий та 400 каменярів Коломийщини й Косівщини.

Промову виголосив І. Новодворський, а потім каменярі з Коломийщини виконали вправи, до яких стануло 320 осіб — 150 дівчат і 170 хлопців. Вправи провадив Петро Ковбасюк повітовий інструктор.

Третє повітове свято каменярів відбулося 6.9.1936 р., але тільки Коломийського повіту, бо каменярам з Косівщини, Снятинщини, Городенщини та Товмаччини, які численно прибули на це свято, коломийський староста не дозволив брати участи не лише в дефіляді, але й у інших виступах, а також не дозволив делегатові Головної ради каменярів зі Львова виголосити промову та привітати здвиг.

Дефіляду відібрала каменярська старшина: делегат Головної ради, представники повітового союзу Станиславова, Снятина, Косова й Городенки та Рада повітового союзу Коломиї.

Голова повітової ради д-р І. Новодворський коротким словом привітав гостей та всіх учасників, а після того відбулася надзвичайна програма.

В дефіляді і масових вправах брало участь приблизно 500 осіб а глядачів разом з гостями-каменярами з сусідніх повітів було дві до три тисячі.

Хоч через заборону каменярам з інших повітів брати активну участь у програмі це свято не було таке, яким могло бути, та все таки воно було найкращим з усіх попередніх.

Це каменярське свято, яке відбулося на військовій спортовій площі 49 полку піхоти, було, здається, вершком розвитку „каменярського" руху в Коломийщині, хоч польська адміністрація, якої виразником на повіт було староство, ніколи не сприяла розвиткові українських товариств. Але від 3-го здвигу каменярів почалися урядові шикани, перешкоди і труднощі, як заборона засновувати нові каменярські союзи , вимога писати заяви та прохання на всякі імпрези польською мовою або додавати переклад з української польською мовою. В деяких випадках староство висилало дозвіл на імпрезу день або два пізніше, як мала відбутися імпреза.

Серед таких обставин важко було працювати і в останніх роках перед другою світовою війною настав був застій не лише в діяльності каменярських організацій, але в усьому нашому культурно-освітньому та громадському життю.

За короткий час, бо заледве за 8-9 років каменярські спортові товариства молоді відіграли в Коломийщині дуже важливу ролю. Вони не лише дбали про культуру тіла спортом і руханкою серед загалу нашої молоді, але також не менше уваги присвячували доброму вихованню молоді, а саме культурно-освітньою і самоосвітньою працею вони старалися, щоб та молодь була сильна і тілом, і духом.

Каменярський рух в Коломийському повіті знайшов був не лише багато прихильників, але й людей доброї волі, які бажали внести до нього і свою лепту, активно причинитися до його поширення.

З них Дмитро Корбутяк присвятив каменярській справі в Коломийщині майже п'ять літ невтомної праці. Він, засновуючи нові союзи, був знаний також в Городенщині й Тернопільщині, де провадив таку саму організаторську діяльність, як у Коломийщині. Протягом кількох років був членом Головної ради каменярів у Львові і часто дописував до офіційного журналу „Каменярі".

Не менш діяльною й заслуженою в поширенню каменярської ідеї в Коломийському повіті була Анастасія Микитчук, яка була членом Ради повітового союзу каменярів. Хоч найбільше уваги присвячувала вона організації жіноцтва в каменярських союзах, а крім цього, вона дуже часто виїздила на села в організаційних справах.

Найбільше з усіх причинився до поширення каменярського руху в Коломийщині довголітній голова повітового союзу каменярів д-р Іван Новодворський, який присвячував каменярським справам не менше часу й енергії, як своїм професійним-адвокатським справам.

В перших днях російсько-большевицької окупації Галичини він був арештований і, разом з іншими коломийськими діячами, був вивезений, і слід по них пропав.

Пишу цей спомин 50 літ пізніше, і не можу претендувати ані на досконалість ані на непомильність. А з матеріялів, які мені з трудом удалося дістати, маю перед собою лиш кілька чисел журналу „Каменярі" та порадник для каменярських союзів п.з. „Ми Каменярі". В дечому треба було вдаватися до власної пам'яти, але на неї тепер уже не можна цілковито покладатись. І важко пригадати прізвища багатьох діяльних осіб в різних місцевих союзах каменярів Коломийщини.

Василь Слободян народився 5 вересня 1909 р. в селянській родині в с. Княждворі біля Коломиї. Вчився в Коломийській гімназії вісім років, а потім, у 1937 р. поїхав до Голляндії на студії і закінчив там школу цукрової промисловости в Амстердамі. В часі війни переїхав з Голяндії до Німеччини на працю в цукроварнях, спершу в лябораторії, а пізніше став завідувачем виробництва або директором підприємства.

Після капітуляції Німеччини був представником українського тижневика „Час" на англійську зону Німеччини, а в 1949 р. виїхав до Австралії, де живе й досі. Першого року працював у лябораторії (В.Н.Р.) в південній Австралії, а пізніше переселився до Аделяїди і працював кілька років продавцем у крамницях. Понад двадцять останніх років працював старшим асистентом дослідної лябораторії матеріялів в департаменті доріг. Весь час втримував жвавий зв'язок з українською громадою, передплачував українські газети („Вільна думка") та був активним членом української громади південної Австралії. Крім того, був одним із засновників української кредитової кооперативи в Аделаїді і її головою (12 років), а потім секретарем. Тепер він на пенсії, але не покидає громадської роботи.

Дівчата „Союзу Каменярів" у Княждворі підготовляють вправи вільноруч до фестину 1936 р.

Т-ВО „СІЧ" В КОЛОМИЇ

*"Це щось таке гарне і величне, що трудно описати. Це ціле військо, кілька тисяч, а Трильовський за генерала. Січ вітала гостей, отже й мене".**

Петро Трильовський

Каменица на розі Костюшка й Валової, в якій було мешкання й адвокатська канцелярія д-ра Кирила Трильовського, містили в собі й централю Січей — Головний січовий комітет (ГСК), якого головою був д-р К. Трильовський, а секретарем Іван Чупрей з Печеніжина.

Першу Січ — руханково-пожарне (протипожежне) товариство заснував д-р К. Трильовський 5-го травня 1900 р. в селі Завалє Снятинського повіту.

Руханково-пожежний січовий курс в Коломиї в 1909 р. Посередині сидять: Веселовський, Трильовський і Лаврук.

*(З листа Михайла Трильовського до дружини про Січове свято в Коломиї в 1909 р. — „Свобода", Джерзі Сіті, 27-го серпня 1964 р.)

"Про січ славну-Запороже співав батько наш Тарас,
А ми тепер заложили над Черем'шем Січ у нас.
Нехай знають вороженьки, що козацький дух не вмер,
Що як давно процвітав він, так цвіте він і тепер".

Це початкові слова першої січової пісні. Пізніше, наче січовим гимном, стала пісня-марш "Гей, там на горі Січ іде!...", також слова д-р К. Трильовського.

Вже саме слово Січ наче електризувало народні маси, а там ще й назви старшини січової — кошовий, осавул, писар, обозний — пригадували славне минуле України. Села масово горнулися до Січі , вона вчила національної гордости, самопошани.

Гей, Січ іде! Красен мак цвіте!,
Кому прикре наше діло, нам воно святе!

писав Іван Франко, а Віра Лебедова:

"Сурма грає, в ряд ставай!
Червоніє ленти цьвіт,
Позір молод-хлопче май!
В право, в ліво! Січ в похід!
Машерують, пісньлунає,
Підоймає в жилах кров,
В такт один всім серце грає,
Спільна думка морщить бров!

До цих слів Денис Січинський скомпонував марш і присвятив його К. Трильовському.

Буковинський письменник Дмитро Макогон питався:

"Яке то сонце засіяло й додало нам жизненних сил,
Яке то військо в нас повстало, мов запорожці із могил?"

Ще й інші автори популяризували січову ідею: Сильвестер Яричевський, Любомир Селянський, Осип Шпитко, Іван Харук- Галайда, Іван Сандуляк Лукини, а Осип Довганюк з села Сопова під Коломиєю, інструктор січових вправ, писав:

"На вулиці сурма грає, гей, то Січ в похід виступає!
Кождий хлопець, як та перла, гей, та співає "Ще не вмерла!..."

Відзнакою звичайного члена Січі була малинова лента, а на ній жовтою волічкою вишита назва Січ в.... (назва села чи міста). Кошовий (голова) мав синьо-жовту ленту, осавул (заступник) синю, а по боках жовті паски, писар та

Др Кирило Трильовський
Основник й організатор руханково-пожежних (протипожежних) товариств Січ і товариств „Українські Січові Стрільці"

Д-р Кирило Трильовський
в січовім однострою, 1912 р.

інші старшини у відповідних кольорах. Кожний Січовик носив ще й топірець. Прапори сільських Січей були малинової краски, з синьо-жовтою лентою вгорі держака, повітових Січей — синьо-жовтої краски, з малиновою лентою вгорі. По одній стороні прапора — дві руки, що держали серп — символ селянських робочих рук, по другій стороні — портрет одного з гетьманів чи якогось діяча з нашої історії. Дух Січі був строго демократичний, але раз вибрану старшину мусіли всі слухати. Січі мали придержуватися своєї народної ноші, але де вона перевелася чи в містах, обов'язував січовий однострій. В домівці Січі була театральна заля, де відбувалися вистави і курси для неграмотних. Січі гостро боролися з п'янством, внаслідок чого зникали з сіл корчми. Січі висилали делегата на курси навчання руханкових вправ у Народному домі в Коломиї. Там же була й доповідь з нашої історії, а один з лікарів учив рятувати людей в наглих випадках. Начальник міської пожежної сторожі Веселовський учив протипожежних вправ.

Як Січовики підовчилися обов'язкових вправ, відбувалися з'їзди Січей на Січові свята. Перше Січове свято було а Коломиї в червні 1902 р. В міському парку і навколо нього формувався похід Січовиків хлопців і дівчат, з лентами на грудях, а хлопці ще й топірці мали в руках. З прапорами та співом січових пісень маршували Січовики на зарінок над Прутом. А там, у

рівно уставлених рядах, в супроводі оркестри міської сторожі пожежної, хлопці вправляли вільноруч, топірцями чи списами, а потім дівчата лентами чи вінками. Потім Січовики показували свою справність на випадок пожежі. У програмі теж зразкові танці, м. і. аркан, виступав найкращий хор якоїсь сільської Січі , а студенти тов. Січ у Чернівцях ставили скоро і спритно т. зв. піраміди — гімнастичний показ. Врешті К. Трильовський дякував усім за участь і закликав до дальшої праці в Січах . Оркестра грала і всі співали національний гимн.

То був незабутній вид — тисячі селянської молоді у своїй народній ноші і в січових лентах гордо машерували вулицями Коломиї... Серця українських глядачів раділи, ворожі лютували. Де ж таки! Польською шляхтою і всякими підпанками погорджуваний селянин гордо маніфестує право на власне життя!

Січові свята були й пізніше — в Коломиї в 1904, 1909 і в 1910 р., у Станиславові в 1911 р., у Снятині в 1912 р., а в червні 1914 р. у Львові величавий здвиг "Січей" і Соколів". Це з нагоди 100-річчя народження Тараса Шевченка, що мало вийняткове значення для всієї України, бо царський уряд заборонив на землі Тараса всякі в його честь святкування.

На Січові свята приїжджали делегації руханкових товариств чехів, хорватів і словінців.

Головним співробітником К. Трильовського в січовій організації був Іван Чупрей. Тихої, але енегрійної вдачі, він був душею в технічній підготові Січових свят в Коломиї. Крім того, помагав у видаванні різних брошур — січових співаників, календарів "Запорожець", "Отаман", місячник "Зоря". В січовій централі були діяльними також Антін Володимир Кузьмич, Петро Білоскурський, Ярослав Навчук, Лесь Пушкар. Гімназійна молодь дуже одушевлялася Січами , але їй було заборонено займатися громадськими справами. Не зважав на те Іван Слюзар, син Данила, і скидав гімназійний мундур та йшов на села організувати молодь в січові лави.

Коли Січі на Буковині могли свобідно розвиватися, австро-польська адміністарція в Галичині гостро їх переслідувала. Багато Січовиків сиділи в тюрмах, але січовий рух і дальше ширився.

Намісник цісаря у Львові граф Андрій Потоцький вирішив знищити Січі в зародку, отже, при помочі жандармів і доставлених фальшивих свідків організував проти Трильовського великий політичний процес у січні 1905 р. у Львові за — державну зраду... мовляв, він хоче стати королем русинів!... Помимо знаменитої оборони відомого адвоката і громадського діяча д-р Евгена Олесницького, Трильовського все таки засудили , але апеляційний суд у Відні скасував засуд і звільнив його від вини і кари. Згаданий процес ще більше спопуляризував Січі і їх організатора. Коли у травні 1907 р. відбувалися вибори до парляменту у Відні, К. Трильовський був другим з черги по віденському посадникові Люегерові, що на всіх 516 послів

дістав найбільше число виборчих голосів. А треба знати, що тоді мали право голосувати лише чоловіки, що скінчили 24 роки життя.

По смерті намісника Потоцького в 1908 р. його наслідник М. Бобржиньські злагіднив курс проти українства, отже й Січам трохи полегшало. В 1912 р. визвольні війни сербів, болгар і греків проти Туреччини вказували, що йде до загальної війни в Европі, а царська Росія плянувала знищити "мазепинське кубло" в Галичині і на Буковині. Треба було організувати нарід не в руханкових, але вже у зовсім військових товариствах. Та й цим разом виявилася ворожість поляків до українців: коли поляки вже давно мали дві військові організації з філіями в містах, то й чути не хотіли про таке саме право українців. По завзятій боротьбі з польською адміністрацією , вкінці вдалося послові К. Трильовському стрілецьку ідею **Івана Чмоли** перевести в діло — заснувати **1-го березня 1913 р.** у Львові т-во Українські січові стрільці , якого кошовим став д-р Володимир Старосольський. **Ця дата має велике історичне значення, бо це вперше від віків українці почали відновлювати свою військову силу!**

Четверте Січове свято в Коломиї, 12 липня 1906 р.

ГЕЙ, ТАМ НА ГОРІ СІЧ ІДЕ...

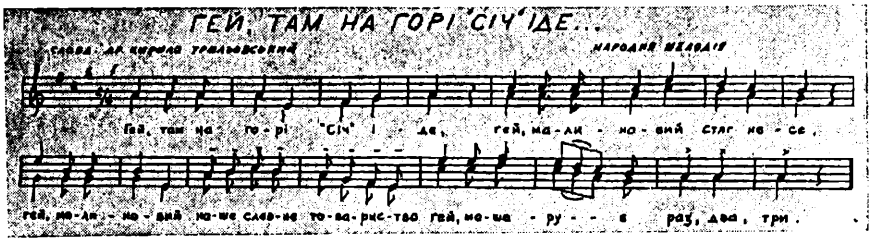

Слова: Д-р Кирило Трильовський

Гей, там на горі „Січ" іде!...
Гей, малиновий стяг несе,
Гей, малиновий, наше славне товариство
Гей, машерує — раз, два, три!...
Гей, на переді кошовий,
Гей, як той орел степовий,
Гей, як той орел — наше славне товариство і т.д.
Гей, а позаду осавул,
Гей, твердий хлопець, як той мур — і т.д.
Гей, а по боках четарі,
Гей, то сторожі вогневі — і т.д.
Гей, отамане, батьку наш,
Гей, веди, батьку, вперед нас — і т.д.
Гей, не заллє нас вражий вал,
Гей, бо з нас кождий радикал — і т.д.
Гей, молод-хлопче, позір май,
Гей, та до „Січи" приставай — і т.д.
Гей, наша „Січа" дорога,
Гей, як та мати всім одна — і т.д.
Гей, повій, вітре, з синих гір,
Гей, на прапор наш, на топір — і т.д.
Гей, повій, вітре, зі степів,
Гей, дай нам силу козаків — і т.д
Гей, дай нам силу й відвагу,
Гей, Україні на славу — і т.д.

ГОРЕ ПЕРЕМОЖЕНИМ!

Андрій Гасцький

Хоча перша світова війна скінчилася перед початком двадцятих років, то на наших рідних землях тривав далі воєнний стан. Окупанти як на сході, так і на заході стосували до українського народу нечуваний терор, намагаючись якнайскоріше затерти сліди існування української держави. Вони відразу наповнили тюрми невинними в'язнями, наложили на жителів нестерпні контрибуції, обклали їх різними карами та зневажливо ставилися до автохтонного населення. Людей опанував розпач.

В той час колишні українські вояки, які ніколи не капітулювали, не зложили зброї ворогам і не могли знести такої наруги й почали ставати в обороні беззахисного народу. Спонтанно творилися нові загони завзятих воїнів, які карали опричників, зайдів колоністів та кровожадних польських шляхтичів дідичів, що густо обсіли наші села. Почали горіти двірські скирти, загороди колоністів та всяких вислужників. Окупант запровадив воєнний стан, завів наглі суди, вішав невинних людей, суди стали сліпим знаряддям в руках жорстокого режиму. В той час спряглися всі ворожі польські сили, щоб „вогнем і мечем іти на знищення Руси" і завели „пацифікацію", де польський зухвалий шовінізм показав свою історичну буту над безборонним народом. Витворилися невиносимі відносини. Польські суди карали українських священиків за те, що вони вписували в метриках прізвища українських людей із закінченням „ий", а не по-польськи „і". Коли відбувалися останні передвоєнні вибори до польського сойму, то по селах польські „стшельци" не допускали місцевих селян до виборчого льокалю, щоб не голосували на українських послів. Селяни Гвіздецького повіту просили свого місцевого пароха о. Мелимуку, щоб він інтервеніював перед виборчою комісією, але його інтервенція нічого не помогла, а по виборах польський суд покарав о. Мелимуку в'язницею на два і пів року за те, що він, мовляв, перешкодив спокійно переводити вибори. Подібних випадків було більше.

А коли перед самою другою світовою війною постала Карпатська Україна, то польське військо обсадило кордон в Карпатах і наказало людям годувати вояків і їх коні. Карпати були густо обсаджені поліцією, мундурованою і немундурованою та великою зграєю всяких провокаторів. В окружному коломийському суді посипалася повінь політичних процесів проти

юнаків, що намагалися дістатися на Закарпаття і попадали в засідку поліції чи провокаторів, посипалися високі кари на винних чи невинних. Старенького українського священика засудили на два роки тюрми за те, що в його сіні ночували якісь подорожні, про що він і не знав, але сусід поляк зізнав, що бачив таких подорожних. А щоб ще більше докучити нашим людям, то прем'єр Складковскі наказав малювати плоти по селах, щоб за ними не крилися „підозрілі" люди. Витворилася нестерпна атмосфера, що найбільше відчувалося в суді під час політичних процесів, а в той час в Окружному коломийському суді було безліч таких, що не все могли дати собі раду, бо часто заходила колізія в обороні поодиноких підсудних, тому часом просили деяких жидів-адвокатів до помочі. Найчастіше допомагав молодий адвокат Розенблят, що ходив колись до української гімназії, бо до польської його не прийняли. Він прекрасно опанував літературну українську мову у слові й письмі. В одному більшому політичному процесі цей адвокат перед початком розправи зголосив предсідникові суду, що буде заступати підсудного, а зголосив це українською мовою, як і всі українські адвокати. Цим разом предсідником трибуналу був сам президент суду Цисаж, великий україножер, а прокурором був жид вихрест Васерман, Цисаж накинувся з лайкою на адвоката, що йому як жидові не прислуговує право говорити в суді по-українськи. Розенблят відповів, що є правдою, що він жид, але тут у суді він заступає підсудного українця, „зрештою тут на суді сьогодні є ціла Україна". Це дуже розлютило предсідника й він покарав адвоката гривною та загрозив, що відбере право заступати в суді, коли цей буде далі продовжувати оборону по-українськи. На лаві оскаржених засіло багато людей непричасних до справи, зовсім невинних осіб, тому оборонці покликали 42 свідків на оборону підсудних. Всі свідки зайняли цілий судовий коридор. Розправа почалася відразу в напруженій атмосфері Суд переслухав прокураторських свідків і зробив перерву. По хвилині прийшов до мене судовий возьний і сказав, що предсідник суду хоче говорити зі мною. Коли я з'явився в його кабінеті, він з місця зажадав від мене, щоб я переконав своїх старших колег адвокатів, щоб вони зріклися переслухання всіх свідків оборони, бо процес може затягнутися, а йому шкода часу. При тім ще додав, „чим більше свідків, тим вища буде кара". Я запитав його, як суд може говорити про висоту кари, коли оскарженим не доказана вина, а свідки покликані саме на те, щоб виявити невинність підсудних. На це він грубо відповів, що вина вже їм доказана прокураторськими свідками, зрештою, тому є розправа, бо вони є винні. Оборона не погодилася зректися переслухання своїх свідків, але трибунал поминув переслухання свідків оборони, закрив розправу і проголосив вирок, наперед заздалегідь приготований. Посипалися високі виміри кари по 15, 10 і 5 років тюрми. На залі рознісся гіркий плач невинних людей, товчуть головою об мур, бо нема вже на світі справедливости.

Щодня відбувалися такі процеси і за кожним разом сипалися високі кари.

Кажуть люди, що мухи найбільше кусливі, коли наближається їм кінець. Так було з Польщею, чим ближче було до кінця, тим більша була їх скаженина. Коломийська тюрма була так переповнена в'язнями, що вже не можна було їх усіх примістити, але арешти далі відбувалися, ніхто вже не переводив слідства, морили голодом. Почалася нова війна, а арештам не було кінця. До тих всіх знущань та шикан влада обложила селян великими податками та всякими драчками, яких люди не могли ніяк покрити. Тому всі чекали нетерпеливо якоїсь зміни, а зміна назрівала і то навіть скоріше, ніж хтось міг припускати. Почали люди шепотом говорити, що заноситься на війну, але ніхто не міг збагнути, як та війна буде виглядати, хто з ким проти кого буде воювати.

Врешті війна настала. Воєнний настрій викликали безнастанні поїзди на Румунію, куди поляки вивозили всяке добро, золото й таємні документи. Тих вагонів з Варшави все напливало й напливало, вони забили всі дороги, всі станції, навіть всі бічні рейки. Люди почали шептати, що румуни забрали золото, а втікачів не хочуть впускати, тому витворився такий запір. За поїздами рушила велика валка тягарових та особових авт великих достойників, а було їх так багато, що забили всі дороги. Деякі авта попсувалися подорозі, а деяким забракло пального, тому пасажири залишали на призволяще, брали в руки валізки, набиті грішми, і пускалися пішки до границі. А що з Коломиї ще було далеко до границі, то багато з них покидали важкі валізки і пробували чим скоріше добитися до Румунії. За той час польське міське шумовиння почало розбивати державні магазини. Насамперед пограбували магазини з горілкою та тютюном. Настало велике безладдя. Вранці посходилося міське панство в білих рукавичках копати по городах окопи, але по полудні вже їх не було, зате поліція зганяла всіх, кого захопила на дорозі, до копання окопів. Війська в той час ніде не було видно. Нагло розійшлася вістка, що 17-го вересня (1939) большевики переступили границю і йдуть полякам на поміч. Остання втікала поліція, але вже не встигла перейти границю, бо там дігнала їх большевицька стежа й завернула до коломийської тюрми, яку люди вже встигли розбити і випустити недобитих в'язнів. Люди спокійно приглядалися тому, похитували головами й казали: „ніс вовк, понесли й вовка". Тимчасом залишена польська „сметанка" вийшла на місто з букетами в руках вітати своїх „визволителів", але не могла їх діждатися, бо „доблесна" червона армія, обійшовши місто Коломию, пігналася навздогін на румунську границю, сподіваючись ще захопити вагони з золотом.

Настала дивна ситуація. Українці заховалися десь по закутках, перестрашені тим, що не німці, на яких чекали, а большевики зайняли наші землі. Зате на вулиці вийшло багато жидів з червоними опасками на рукавах, а за ними появилася якась міліція, решта міста завмерла. По якомусь часі показалися перші большевицькі стежі, різні відділи вояків, які скоро розліз-

лися по крамницях і викуповували всяке барахло, що попало їм на очі, найбільше шукали за годинниками, які чіпляли собі на обі руки. Потім показалися вже й інші відділи вояків, які розклеювали великі афіші, портрети Леніна, Сталіна й інших, плякати, які заповідали „щасливе життя під ясним сонечком вождя народів Сталіна". Молоді жидівки почали наборзі організувати для „бойців" театр, а що не знали ні московської ні української мови, то балакали по-польськи.

Не минуло навіть три дні, як нова влада почала своє урядування арештами. Перших арештували комуністів, сельробів, соціялістів, радикалів, не чіпали наразі ні ундистів, ні їм подібних. В Коломиї з українців насамперед заарештували адвокатів — Івана Новодворського, Івана Кузьмича і Могильницького, визначного радикального діяча Миколу Новака та багато інших. Нас усіх дивувало, звідки вони дістали прізвища й точні адреси тих, кого саме треба арештувати. На це відповіли знайомі жиди: „наші жидки вже давно приготовили точні списки ворогів народу". Зайшла конечна потреба змінити місце замешкання, забратися з міста й затерти за собою сліди. Пробували люди дістатися до Львова, бо там скоріше можна загубитися, але там важко було знайти приміщення, бо всі були перелякані і боялися приймати до себе на мешкання. Багато наших людей пробували дістатися до німецької комісії для репатріянтів, але там треба було виказатися якимись документами. Кому не вдалося договоритися з німецькою комісією, того міліція затримувала, занотовувала прізвище й адресу.

У Львові відбувалися різні мітінґи, як і по всіх інших містах. Також і по селах почалися всякі збори й вибори та багато аґітки. По кількох місяцях наїхало багато „чиновників" із східних областей, між ними найбільше учителів. Всі новоприбулі кинулися викуповувати всяке барахло. Перед крамницями появилися довжезні черги за товаром першої потреби, але товар скоро зникав з полиць, а крамниці позамикали. Коли перелетіла між людьми чутка, що щось привезли до крамниці, то за ніч уставилася вже довга черга, чекаючи ранку, коли відкриють крамницю та почнуть щось продавати. Дуже часто доводилося простояти цілу ніч у черзі і вернутися рано до дому з порожніми руками. Такі видовища повторялися майже кожного дня. Найгірше відчувався брак нафти, соли, мила, сірників.

Скоро по селах почали заводити колгоспи, але люди якось не дуже спішилися йти туди, а ті, що пішли, скоро переконалися, що в колгоспі більша нужда, ніж вони мали її перед тим. Господарів, що не пішли в колгосп, обложили такими високими податками, що ніхто не міг того виконати.

На весні 1941 р. почав поширюватися вже жахливий терор, особливо по великій справі Горбового. Тюрми заповнилися в'язнями, ніхто не смів ними опікуватися, бо хто відважився комусь з рідних чимсь помогти, то тих також арештували. Заразом посилився вивіз „непевних" людей — „ворогів народу".

Люди зі страху не показувалися на вулицю, уникали всякої зустрічі зі знайомими та все оглядалися, чи хтось не слідкує за ними. Всі бажали собі якоїсь зміни, бо витворився нестерпний настрій. Люди потаємно шептали собі, що чули від людей із сходу, що заноситься на війну, і цим знову почали себе потішати. Скоро почався „призов" до армії, а то був видимий знак, що нависла вже війна.

Несподівано, 22-го червня 1941 р. німці наглим наскоком почали воєнні дії проти большевиків. Настало велике замішання. Почалася евакуація людей і вивіз державного майна. Люди зі сходу збиралися із своїми „чемоданами" на залізничній станції та пхалися до всіх поїздів, що переїздили, щоб дістатися до середини, але поїзди були вже зовсім переповнені. Безрадні й зажурені вичікували на станції, може вдасться їм колись пропхатися до поїзду. При кінці червня настав дуже грізний час. Одних в'язнів вивозили, інших ліквідували на в'язничному подвір'ю. Забирали людське добро, головно забирали підводи для евакуації „лутших людей". Міське шумовиння почало живо увихатися біля розбитих крамниць. Військо евакуювалося десь бічними дорогами, на головних дорогах його не було видно. В перших днях липня далися чути часті перестрілки поза містом. Люди думали, що вже надходять німці, а виявилося, що то були недобитки червоної армії, які промощували собі дорогу до відвороту, відбиваючись від наступаючих на них німців. Настала порожнеча, не було жодної влади. Несподівано появилася на швидку руку зорганізована міська міліція, яка намагалася відібрати зброю від утікаючих розбитків большевицької армії. В той час вже ніхто не міг визнатися, хто втікає, а хто наступає.

Несподівано ввійшли до Коломиї перші мадярські стежі, з якими зараз таки поляки нав'язали приятельські зв'язки й почали робити доноси на українців. Мадяри почали арештувати і брати закладників, мовляв, українці стріляли до мадярського війська. Настав знову грізний час, але на щастя з'явився о. Кабаровський, що за першої війни був польовим капеляном для українців, які служили в мадярських полках, і знав добре мадярську мову. Йому вдалося переконати мадярського полковника, що до мадярів не українці стріляли, а рештки утікаючих большевиків. Казали, що о. Кабаровський добре почастував їх у своєму домі і в той спосіб вдалося вирвати арештованих від повішення. Мадяри зайняли Покуття і поводилися дуже дико, без розбору брали людей до роботи закопувати в землю бочки з бензиною та до інших важких робіт.

По деякому часі мадярські частини пішли вперед, а на їх місце прийшли німці, які відразу почали поводитися брутально й бундючно. На мурах появилися різні плякати, одні від українців, щоб на місцях організувати свою владу, другі від німців, які не заповідали добра місцевому населенню. В місті позабирали для себе найкращі доми, відкрили крамниці з написом „тільки для німців". Але стихія йшла за стихією. В той час ріка Прут виступила з

берегів, залила всі городи, поля, сіножаті та цілі села, знищила весь дорібок, і настав голод. Багато хат опустіло, бо вся родина померла з голоду. Ціле Підкарпаття перемінилося у велику руїну.

Скоро появилося всемогутнє „ґестапо", а за ним „кріпо" (кримінальна поліція), що рекрутувалася з фольксдойчів, поляків та всякого шумовиння, яке шукало наживи. Почалися арешти, а то й розстріли. На сільське населення наложили високі континґенти збіжжя, м'яса й ін., чого бідне селянство не могло дати, бо само примирало з голоду. Забрали з сіл багато молодих хлопців до праці в так званий „бавдінст", там їх морили голодом, не давали зміни білизни, тому почали докучати насікомі. Одної неділі зібралося кілька хлопців і пішли додому до поблизьких сіл, щоб змінити білизну та взяти з собою трохи хліба. В понеділок рано ґестапо зібрало всіх тих хлопців на шкільному подвір'ї, пов'язали їм очі і всіх розстріляли на очах прохожих людей і в присутності о. декана Олександра Русина, голови Окружного допомогового комітету.

Бідне підгірське населення, що примирало з голоду, мандрувало на доли, щоб заміняти за якесь хатнє устаткування хліба чи круп. На тих, що верталися і несли щось для своєї примираючої родини, наскакувала нагло кримінальна поліція, зганяла коло кримінального будинку, відбирала від них придбане добро, їх тяжко побивала і по-звірськи над ними знущалася. Все свіжо стоїть мені перед очима страшний образ. Привели поліцаї одну стареньку дуже вихуджену селянку, що тримала в руці в торбині трохи фасолі. Поліцай вирвав їй з рук торбину, розсипав по всій дорозі фасолю, селянку кинув на землю і почав копати. Вона бідна обняла його чобіт і цілує, просить, щоб пощадив її, бо вдома всі примирають з голоду, а поліцай копнув її так сильно в голову, що кров обляла його чоботи і її ціле обличчя. Окровавлену залишили ту бідну жінку на дорозі, де вона й закінчила своє життя. Такі образи повторялися майже кожного дня.

Вже на самому початку німецької окупації зорганізувався в Коломиї Окружний допомоговий комітет, якого головою став о. декан Олександер Русин, а його заступником був д-р Дмитро Станкевич. Вони обидва добре володіли німецькою мовою, тому їм було більше можливо договоритися з німецькою владою. Інші місцеві громадські діячі обняли інші ділянки праці, а мені призначили організаційні справи та опіку над в'язнями. В той час багато наших людей перебувало у в'язниці, вони примирали там з голоду й тифу. По довгих зусиллях мені вдалося договоритися з управою в'язниці, що я буду достачати їм з комітету харчі для в'язнів. Вони харчі приймали, але в'язням їх не давали, з'їдала їх в'язнична служба. Але вдалося мені додатковими харчовими подарками прихилити секретарку в'язниці, яка давала мені секретно інформації про стан в'язнів, хто з них ще живий, кого вже немає, а кого за що посуджують. В той час я був в Коломиї єдиним адвокатом, справ було так багато, що ніяк не можна було їх подолати.

Перед новим роком німці справляли бенкет під голим небом на ринку, заставляли столи їдою і питвом, а коли вже добре розвеселилися, то почали кидати запальні бомби до ґетта, що знаходилося близько ринку. Коли бомби вибухали, викидаючи горіючих живих людей, тоді підносився великий крик радости. Після того пускали до ґетта тресованих псів, які притягали малих жиденят, до яких любила стріляти жінка шефа ґестапо.

В Косові була гарна вілля „Байка" одної польки. Там вночі відбувалися веселі забави в товаристві молодих польок. Туди любили часто заглядати новий крайсгавптман, високої ранґи партієць, вельми довірена особистість. Польські фольксдойчі кудись донесли, що та вілля є осідком англійської розвідки. Несподівано відбулися арешти серед молодих поляків, а випадково попадали туди й українці, що бували в польському товаристві. Одного дня приїхало зі Львова особове авто з трьома ґестапівцями, казали крайсгавптманові сідати до авта, бо у Львові чекає на нього його зверхник. Розповідали пізніше німці, що по дорозі відібрали від нього револьвер, здерли з нього старшинські й партійні відзнаки, і він пропав без вісти.

Прийшов новий крайсгавптман, хотів нав'язати з людьми контакти. На нараді солтисів заявив, що він хоче бути в когось на Святій Вечері, бо чув, що це гарне свято. Солтиси порадилися між собою, щоб солтис із Стопчатова запросив його до себе, бо має гарну хату й хатню обстановку. На означений час приїхав крайсгавптман в товаристві своєї жінки й шофера. По смачній вечері гості почали оглядати хату. Жінка крайсгавптмана, оглядаючи килими та вишивки сказала до шофера, щоб він все це постягав зі стіни і заніс до авта, бо їй дуже все це подобалося. Заклопотана господиня дому пояснює, що це не є на продаж, а німка каже, що вона не думає це купувати, тільки бере собі як пам'ятку.

Незабаром після того прийшов до мене посланець від ґестапо і заявив, щоб о. Русин, голова комітету, його заступник і я негайно явилися в ґестапо, бо зі Львова приїхали великі достойники, які хочуть з нами говорити. Прийшли ми в означений час до будинку ґестапо, дижурний запровадив нас на другий поверх до кімнати під числом 14, а відходячи легко, ледве чутно, перекрутив ключ у дверях. Ми стали в'язнями. Коло пів четвертої години по полудні всі службовики розійшлися додому. По хвилині знову ледве чутно, перекрутився ключ у дверях. Ми зі страхом вийшли з кімнати, ніхто більше за нами не питав.

При Окружному допомоговому комітеті була також референтура молоді, референтом був адвокат О. Коссак. Молоді хлопці й дівчата зібралися колядувати на організаційні цілі. Виготовили листу і просили д-ра Коссака, щоб він прибив печатку комітету та підписав листу. Подорозі перейняла

поліція тих молодих людей, забрала від них гроші, а вони почали легітимуватися, що вони леґально це роблять, показуючи листу з печаткою комітету та підписом д-ра Коссака. Поліція заарештувала всіх колядників та їх рідних, а також і д-ра Коссака. Всіх відставили до тюрми в Чорткові, де всіх їх, молодих і д-ра Коссака, розстріляли без жадного слідства чи суду.

Коли почав наближатися фронт все ближче і ближче до Підгір'я, терор став нестерпний. Тим часом назбиралося в горах і по лісах різних партизан. Ніхто вже не визнавався хто з ким воює. Найбільше докучали нашим селянам партизани Колпака. Вони часто робили напади на села, на німецькі станиці. Німці вже не розбиралися, які то партизани і мстилися на наших невинних громадянах. Брали закладників і по кожнім випаді з лісу, розстрілювали їх, а на їх місце арештували нових громадян. Тоді ніхто не міг уже заховатися, бо всі були на списку як закладники. Мене примістили на листі під числом 160. В половині березня 1944 року повідомив мене молодий чоловік Гоший, що наступної ночі мають мене арештувати як закладника бо партизани з лісу зробили новий випад. Не було вже жодної ради, треба було з місця зникнути. І так несподівано, зовсім неприготовано мусів я з дружиною покинути родину, рідну хату і потім тинятися в чужих сторонах.

Д-р Андрій Гасюкий ще як студент права у своїй кімнаті в Академічному домі у Львові.

ПОЛІТИЧНІ СУДОВІ ПРОЦЕСИ В КОЛОМИЇ ПЕРЕД ДРУГОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

Андрій Гаєцький

Від закінчення першої до початку другої світової війни минуло неповних 20 літ, але в тому короткому часі відбулися важні історичні події, що викликали далекойдучі наслідки. Зокрема для українського народу цей період часу приніс великі зміни у способі думання.

Перша світова війна принесла нашому народові величезне матеріяльне знищення, а ще більше моральне спустошення. Український вояк зійшов переможеним з поля бою. Чотири окупанти поділили поміж себе українські землі й почали безпощадно нищити все, що нагадувало визвольні змагання нашого народу. Людей огорнула безнадійність, що доводила до чорної розпачі. Найболючіше відчули цю безвиглядність поворотці з війська. Поміж ними були багато інвалідів ще в молодому віці або таких, що колись з гімназійної лавки вступили в ряди армії, а тепер по 6-ох чи 7-ох літах перебування на фронтах верталися до школи, щоб продовжити навчання. Але навіть як хто закінчив школу, не мав виглядів дістати десь працю, бо таких, що вчора воювали проти окупанта, ніде не приймали.

І в той, здавалося б, безнадійний час стала виростати з нутра народу нова сила, ,,дух, що тіло рве до бою". Власне серед тих поворотців з війська народилося непоборне бажання продовжувати боротьбу проти окупанта, хоч у змінених обставинах і зміненими методами. Так постала Українська Військова Організація — УВО. Доростаюча молодь, очарована блиском слави власної державности, Самостійної України, спонтанно включалася в ряди УВО і пліч-о-пліч із своїми старшими братами й товаришами, що, зійшли з поля бою, але зброї не склали, не віддали її окупантові, а продовжувала боротьбу з ним в обороні кривдженого свого народу. Зокрема на Західних землях України цей рух спротиву набрав великого розмаху, бо й сама польська влада своїми безправними діями викликувала в людей великий спротив. Під впливом УВО проголошено бойкот виборів до польського сейму, неплачення податків і под, а в 30-х роках, під час горезвісної пацифікації, польська поліція і військо без причини тяжко побивали усіх нібито — ,,винуватих" і невинних. Польські суди карали священиків тюрмою за те, що в метриках писали прізвища з українським закінченням на -ий.

Поліція карала селян за те, що не малювали огорож білою фарбою. Безправству окупаційної влади не було впину.

А тим часом на міжнародній арені сталися чималі зміни. Відчувалося, що між великими потугами світу назріває конфлікт, який доведе до зудару. В політичних колах настала велика метушня, відбувалися конференції за конференціями, а разом з тим українська проблема виринула на міжнародній арені. Цим разом світ заговорив про найдалі висунені українські землі — про Закарпаття. Про це голосно заговорили і на Галицькій землі, бо ця справа заторкнула всі прошарки українського народу. Селяни, їдучи з плугом в поле, заходили до кооперативи по газету, щоб довідатись, що в Карпатській Україні діється. То вже був час, коли український нарід, загартоваий у боротьбі, перетворювався у зрілу, по-державницьки думаючу націю. Та найбільше перейнялася подіями на Закарпатті українська націоналістична молодь. Вона поспішала на Закарпаття, наче на новітню Запорізьку Січ, щоб там добувати батьківщині чести і слави. Місто Коломия стало в той час українською Меккою. Там збігалися всі дороги, що вели на Закарпаття. Але й окупанти заметушилися, мовляв „поляк і мадяр — два братанки", тож хочуть мати спільну границю коштом українських земель. Польща обставила щільно кордон поліцією, прикордонною сторожею і військом, щоб не допустити на Закарпаття української патріотичної молоді. Все таки багатьом юнакам пощастило прорватися в Карпатську Україну, де вони негайно вступили в ряди Карпатської Січі. Але були й такі, що попали в засідку поліції, і над такими потім відбувалися перед окружним коломийським судом показові політичні процеси. По обох сторонах кордону оперувало багато польських провокаторів, які помагали польській поліції виловлювати тих, що намагалися перейти кордон.

Фрагменти з таких показових політичних процесів чітко віддзеркалюють шовіністичне наставлення польської суспільности та безправства польського „правосуддя".

В одному показовому процесі мав свідчити прокураторський свідок, українець-римокатолик (до речі, на Підгір'ї було багато українців — римокатоликів). Сам герой Карпатської України Михайло Колодзінський, також був римокатоликом). По заприсяженні згаданого свідка, суддя звернув йому увагу, щоб складав свідчення по-польськи, бо він римокатолик, а всі римокатолики — поляки. На те свідок заявив: „Що, я маю говорити по-польськи, щоб з мене люди сміялися? Буду говорити так, як наші люди говорять". Після такої заяви свідка прокуратор зрікся його переслухувати.

В іншому процесі виступало більше підсудних, між обороною яких було неузгодження, тому один оборонець не міг заступати більше підсудних. Отож українські оборонці запросили до помочі молодих жидівських адвокатів, що закінчили були українську гімназію в Коломиї і були прихильно наставлені до українців. Один із жидівських оборонців, Розенблят, звернувся

до суду від імени свого клієнта українською мовою. Голова суду звернув увагу оборонцеві, що він жид і йому не прислоговує право **вживати** української мови перед судом. Оборонець відповів: „Я заступаю українця в процесі, де в гру входить українська справа". Але голова знову попередив оборонця, що відбере йому право виступати в цьому процесі, якщо він далі демонстративно буде вживати української мови.

Та до найбільше трагікомічної сцени дійшло в часі одного з найбільших політичних процесів перед окружним коломийським судом вже навесні 1939 року. Шість молодих українських юнаків з Поділля також вибралося на Закарпаття. Згідно з даними їм вказівками, йшло окремими малими групами, що держали між собою зв'язок. У серці Карпат, у селі Жаб'є коло церкви під великим деревом мав ждати на них хтось, що після обміну кличкою мав їх перевести через кордон. Щасливо вони дійшли до Косова. За Косовом пристав до них якийсь молодий бльондин у яснобронзовому дощовику-„ґумаку". У розмові звірився він подорожнім, що хоче дістатися на Закарпаття, але не знає дороги. По дорозі вступили до придорожної корчми підкріпитися. У корчмі той бльондин почав писати листа й порадив своїм супутникам, щоб і вони повідомили свої родини, що вони вже близько кордону. Опісля він зібрав усі листи, щоб вкинути їх до поштової скриньки, а юнаки тим часом поволі рушили в дальшу дорогу. Незабаром заступила їм дорогу поліція, заарештувала їх та відвезла до тюрми в Коломиї. По переведенні слідства посадили їх на лаву підсудних, а разом з ними також багато інших людей, що по дорозі були їх нагодували чи прийняли на нічліг.

Почався великий показовий політичний процес. Сам президент окружнього суду Цисаж був головою трибуналу, а оскаржував прокуратор Вассерман, вихрест, великий україножер. Судовий коридор заповнило багато людей, між ними свідки та родини підсудних, а судовий будинок оточив кордон поліції. На вступі судового розгляду оборонець д-р Новодворський подав внесення від імени всієї оборони, щоб до розгляду включити також того загадкового бльондина в яснобронзовому дощовику, бо в противному разі його роля викличе підозріння. Проти того внесення оборони гостро виступив прокуратор, а голова суду попередив д-ра Новодворського, що відбере йому можливість заступати в цьому процесі, якщо він буде ставити такі демонстративні внесення, ще й висловив йому догану за невідповідну поведінку перед судом. Після того голова суду перервав розправу і наказав судовому „возьному" покликати до своєї канцелярії наймолодшого віком і стажем оборонця, автора цих рядків, якому з огляду на характер процесу припала відповідальна роля бути координатором всієї оборони. Суддя вимагав від оборонців, щоб зреклися переслухання свідків, покликаних на оборону, бо, мовляв, чим більше буде свідків, тим більший буде вимір кари. На це координатор оборони відповів висловом здивування: як може голова

суду перерішувати справу і говорити про високий вимір кари, коли ще не доказано підсудним вини.

Після того почалося переслухання прокураторських свідків. По переслуханні поліції переслухано власника корчми, де зупинилися були оскаржені юнаки. По складенні присяги голова нагадав свідкові, що він мусить говорити правду. На це відповів свідок: „Так, тепер під присягою скажу правду". І почав розповідати, що до юнаків, а з ними був ще один, якого тут немає. Той сьомий по виході з корчми вернувся по якомусь часі знов туди, передав комендантові поліції, що перебував в іншій кімнаті, якісь листи. На судовій залі зчинилися великий шум і збентеження. Прокуратор вимагав, щоб перервати розправу, а свідка наказав арештувати за „неправдиві свідчення". Після того оборона подала внесення, щоб голова перепросив д-ра Новодворського, але голова відкинув це внесення. По нараді суддів голова проголосив, що суд зрікається дальшого переслухання свідків, бо вина підсудних достатньо доказана. І направду після того посипалися високі виміри кари. Два і пів року тюрми дістав старенький отець за те, що в його сіні спали юнаки, а він не доніс, бо, сказати правду, сам про це і не знав.

Таких процесів на той час було більше, але ні прокуратор, ні судді не припускали, що вже за короткий час доведеться і їм тими самими дорогами, куди йшли ті українські юнаки, втікати за кордон.

Літо 1939 року добігало вже до кінця, як несподівано почалася друга світова війна. І знову Коломия стала гамірна. Через Коломию вже на початку вересня перевезли польську державну скарбницю, вагони золота та грошей, до Румунії. Туди втікав цілий польський уряд, туди пустилися втікати коломийські прокуратори та судді горезвісних процесів, але їм так само, як тим юнакам, не пощастило щасливо продертися крізь кордон. Їх наздогнала большевицька погоня, і через ту саму коломийську тюрму повели їх в напрямі Катиня. А наші люди кивали головами та повторяли: „Носив вовк — понесли й вовка".

КОЛОМИЙКИ

А де ж я вас, співаночки, де я вас подію?
Заберу вас в запасочку, по полю розсію.
А як прийде мій миленький нивоньку орати,
Буде тії співаночки по полю збирати.

*

Ой на дуб'ю кора груба, на дуб'ю, на дуб'ю:
Не знаєш ти, козаченьку, як я тебе люб'ю.
Не знаєш ти, козаченьку, як я тя кохаю:
Через тебе вдень роботи, вночі сну не маю.

СУД НАД Д-РОМ ПЕТРУШЕВИЧЕМ У КОЛОМИЇ

Іван О. Максимчук

Петро Петрушевич, нар. 22.7.1870 р. в Ляховичах Подорожніх, Жидачівського повіту, син о. Теофіля. По закінчені медичних студій був військовим лікарем. В липні 1914 р. був покликаний до активної військової служби і при кінці війни був санітарним шефом військової округи Коломия в ранзі лікаря-майора. Тоді підлягали йому гарнізонова та всі польові лічниці на всій території округи.

Вночі з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. Український військовий комітет зайняв місто Коломию іменем новоповсталої української держави. Згодом зорганізована була в місті окружна військова команда, на чолі якої стояв проф. Теодор Примак. Його заступником був пор. д-р Володимир Бемко, начальником канцелярії пор. д-р Омелян Татух, а санітарним шефом підполковник д-р Петро Петрушевич, якому підлягали всі лікарні з персоналом. Завдання його було в тому часі дуже важке. Демобілізація була дика, незорганізована, кожний вояк старався якнайскоріше дістатися додому. Д-р Петрушевич з трудом притягав до шпитальної праці лікарів-жидів, натомість лікарі поляки заявляли, що не будуть працювати в українських військових лікарнях, мовляв, вони до такої служби не мають ніякого обов'язку.

Вже в перших днях листопада 1918 р. в Коломиї придержали кілька польських леґіоністів і для них зорганізовано „табір інтернованих" на коломийському передмісті „Косачеві", який згодом перемінили на табір полонених. В міру того, як зростали бої за Львів заповнювалися коломийські лікарні хворими й пораненими. Крім того з'явилися в місті різні роди тифу та інших інфекційних недуг, епідемія яких захопила тоді цілий схід Европи. Внаслідок того зорганізовано в косачівському таборі відокремлений барак для тифозників, що підлягав під здоровельним оглядом д-рові Петрушевичу, як санітарному шефові. В листопаді і грудні 1918 р. працювали тут теж лікарі жиди, але праця була дуже виснажлива. Ліки вичерпувалися, їх ставало щораз менше, а достави не було. Це була чи не найбільша журба д-ра Петрушевича, який майже щодня бував в окружній команді і домагався помочі. Супроти переповнення військових лазаретів хворими й пораненими та перевантаження лікарів працею, д-р Петрушевич був примушений притягнути лікарів-поляків до праці. На його домагання окружний комендант покликав усіх лікарів поляків до команди. З'явилися всі, а їх речником був колишній повітовий

лікар д-р Мілєвскі. Окружний комендант повідомив їх, що на другий день мають перебрати опіку над недужими інтернованими й полоненими поляками в таборі на Косачеві. Коли ж д-р Мілєвскі згадав, що він і його товариші не мають обов'язку помагати українській владі, то окружний комендант загрозив їм арештом. Під таким „примусом", як заявив д-р Мілєвскі, лікарі-поляки перебрали опіку над польськими хворими в лікарні на Косачеві. При цій розмові був і д-р Петрушевич. Як виявилося пізніше, вже в часі окупації Покуття румунами, лікарі поляки не помагали своїм землякам з патріотизму, бо за всі поради й лікування були оплачувані польською військовою підпільною організацією.

Для вияснення треба сказати, що д-р Петро Петрушевич не мав адміністративного нагляду над табором інтернованих і полонених на Косачеві, цей нагляд мала команда міста. В перших місяцях комендантом міста був пор. Михайло Галібей, пізніший крайовий інспектор шкільної кураторії у Львові, по нім, мабуть, від лютого 1919 р. команду перебрав сот. д-р Володимир Комаринський, — пізніше був адвокатом в Городенці. Для охорони табору мала команда міста чоту з 70 стрільців, у тому двох старшин та кількох підстаршин.

Поведінка з полоненими й інтернованими була більш ніж людяна. На запорядження Окружної військової команди всі полонені старшини-поляки одержували, згідно з австрійським законом, місячну платню. Що більше, щоб помогти інтернованим у харчуванні, команда міста, за згодою окружної команди, дозволила інтернованим зголошуватися до хліборобських робіт на фільварках Коломийщини, з чого скористала велика кількість інтернованих. Вони підписували заяви, що не втечуть і що на кожний заклик окружної команди зголосяться в таборі. Крім того, поміщики-поляки складали ґарантійні заяви, що доставлять інтернованих до табору. Під санітарним оглядом табір на Косачеві був найкращий.

Коли ж румуни в літі 1919 р. передали Польщі окуповане ними Покуття, посипалися до польської окупаційної влади доноси на тих українців, які залишилися в місті та нікуди не виїхали, між іншим, і на д-ра Петра Петрушевича. Його арештували й перевезли до львівської тюрми, де він мусів відсидіти час слідства, що тривало 18 місяців. Коли воно нарешті було закінчене, слідчі передали акти карної справи прокуророві окружного суду Ґіртлерові, спольщеному німцеві, ворогові українців, який виготовив акт обвинувачення на 55 сторінок. Прокуратор закинув д-рові Петрушевичу злочин публічного насильства. Д-р Петро, згідно з актом обвинувачення, мав відповідати за цей злочин, тому що „був від грудня 1918 р. до травня 1919 р., з доручення тодішньої української влади, санітарним шефом Коломийської округи, і тим самим зобов'язаний зберігати санітарні приписи в таборі полонених та інтернованих на Косачеві, але поводився незгідно з приписами, внаслідок чого траплялися там дуже часто різні пошесні захворіння, як тиф,

червінка тощо, чим д-р Петро Петрушевич навмисно наражував їх на небезпеку життя і здоров'я". Щоб доказати вину д-ра Петра, прокурор Ґіртлер поставив внесення покликати до головної розправи перед судом присяжних аж 70 свідків. Польська преса в Галичині, а зокрема у Львові, старалася з великим завзяттям і шовінізмом роздути сензацію цього показового процесу й містила на своїх сторінках довгі статті під такими, наприклад, заголовками, як „Косачівська мартирологія перед судом" або „Косачівський кат перед судом і закликала жадібних на сенсації поляків приходити до суду та бачити на власні очі цього „ката". Весь склад суду, тобто трибунал, прокуратор і присяжні судді були поляки, тільки обвинувачений та його два оборонці д-р Андрій Чайковський (письменник) і д-р Кульчицький були українці.

Розправа тривала понад 11 днів і закінчилася 7 лютого 1921 р. Через судову салю перейшло багато свідків поляків, покликаних прокураторою на ствердження вини обвинуваченого, але всі вони нічого не могли сказали в некористь д-ра Петрушевича. Були також переслухані представники міжнародного Червоного хреста, які, мабуть, у березні 1919 р. були в косачівському таборі і його докладно оглядали. У складі цієї комісії брали теж участь представники українців і поляків. Зізнання свідків чимало причинилося до виправдання д-ра Петрушевича. Вони рішуче ствердили, що положення в косачівських бараках не було ніяк таке жахливе, як про це писала польська преса. Воно представляло звичайну сторінку тодішнього воєнного лихоліття. Із зізнань свідків виявилося, що інтерновані й полонені польської армії були трактовані наскрізь гуманно, не було знущань і побоїв, харчування було задовільне, хліб розділювали щоденно, а м'ясо тричі на тиждень. У шпиталі недужі отримували вино, яйця, біфстекси та інші лакоминки. Всі свідки ствердили, що не було ніяких різниць між хворими українцями й поляками. Про особу обвинуваченого всі свідки висловлювалися якнайкраще, він, на їх думку, був чесним і дбайливим лікарем, масово звільняв інтернованих, з поляками поводився дуже чемно, що „косачівське пекло" не було пеклом, як польська преса писала, а „косачівський кат" опікувався інтернованими як батько своїми дітьми. Це цілком, зрозуміле. Як колишній активний австрійський старшина і син священика мав глибоке розуміння і почуття чести, справедливости, людяности й братолюбія. Коли порівняти косачівський табір з польськими таборами для інтернованих і полонених українців-галичан в Тухолі, Пикуличах, Берестю, Стжалкові й ін., то „косачівський табір" був під кожним оглядом зразковим як на тодішні часи.

Прокуратор Ґіртлер у своїй обвинувальній промові даремно старався всякими способами переконати присяжних суддів, що карний процес проти д-ра Петрушевича не є політичним, тільки кримінальним. Він, між іншим, сказав, що „справа ця дуже важна не тільки тому, що потерпілі стоять перед нами, їх сотки й тисячі родин, що втратили своїх найближчих, але й уся

польська суспільність. На боці обвинуваченого стоїть одна особа (мабуть, прокуратор мав на думці дружину обвинуваченого), але вона не представляє надмірної вартости. За ним стоїть ще деяка частина його народу. І тут на першу чергу насувається момент політичного процесу. Але на це скажу, що під політичним процесом слід розуміти головну зраду, бунт, ширення заворушень і неспокою". Так то прокуратор Ґіртлер за всяку ціну хотів зробити з д-ра Петрушевича звичайного кримінального злочинця, але то йому не вдалося.

Після закінчення доказового судівництва, трибунал поставив присяжним суддям два питання, головне і т.зв. евентуальне, на випадок заперечення головного питання.

Головне питання звучало: „Чи обвинувачений винен у тому, що, бувши в часі від останніх днів грудня 1918 р. до останніх днів травня 1919 р. лікарем і санітарним шефом української армії в Коломиї і бувши на підставі доручення своєї тодішньої влади зобов'язаним дбати про гігієну в таборі інтернованих і полонених на Косачеві під Коломиєю, поводився з ними свідомо всупереч засадам гігієни і цим способом спричинив небезпеку для їх життя і здоров'я".

Головне питання суд присяжних заперечив одноголосно, відповівши 12 голосами „ні".

На друге, евентуальне питання, чи обвинувачений як лікар і санітарний шеф діяв так, що його дії могли спричинити небезпеку для життя і здоров'я полонених та інтернованих на Косачеві і чи внаслідок його занедбання наступила смерть одної або більше осіб?", присяжні відповіли 8-ми голосами проти 4-ох, також „ні", і на цій підставі трибунал виправдав д-ра Петрушевича і звільнив його від вини і кари.

Після випущення на волю д-р Петрушевич виїхав до Микуличина, де перебував на відпочинку, а згодом поселився в Ланчині, де відкрив лікарську практику і там помер, мабуть, 1924 р. Був одружений і мав сина, нар. 1917 р.

П'ЯТЬ РОКІВ У ШПИТАЛІ В КОЛОМИЇ

Марія Адріяна Кейван

У 1960 році редактор З. Книш просив мене написати про коломийський шпиталь до збірника „Над Прутом у лузі". Я відмовилася, бо тоді час моєї праці у шпиталі видавався мені ще дуже близький і спомини були б занадто забарвлені особистими почуваннями, словом, не було ще перспективи. Від того часу минуло понад двадцять років і відповідна перспектива, здається мені, вже є, хоч може, дещо затерлося в пам'яті, але п'ять років у коломийському шпиталі (1 квітня 1939 — 25 березня 1944) виразно малюються перед очима, коли думаю про них. Протягом того часу три рази змінялася влада в Західній Україні. Я почала працювати у шпиталі за Польщі, кілька місяців пізніше Галичину приєднали до Радянської України , а в 1941 р. почалася німецька окупація. Дальша зміна (знову большевики) вже мене в Коломиї не застала, ми виїхали кілька днів раніше.

Кожна зміна влади відбивалася відповідно і на шпиталі, хоч не такою мірою, що на інших установах. Засадниче завдання шпиталю — лікувати хворих — залишалося те саме при кожній владі. І ніяка влада не могла цілковито викорінити його польськости.

Мені було б багато легше писати, якби я мала якісь нотатки з того часу, та в мене немає ніяких записів, тому мушу полягати виключно на своїй пам'яті. В ній дещо дуже виразне, дещо менше, і це зв'язане з суб'єктивним сприйманням подій, не з їх важливістю у шпитальній хроніці. Та це не історія шпиталю, але особисті спомини, які завжди бувають частинно суб'єктивні.

Я почала працювати в коломийському шпиталі з 1-го квітня 1939 р. як „стажистка" — так називали в Польщі новоспечених лікарів, які відбували „стаж", цебто обов'язкову безплатну практику по дипломі. Тому що ці назви були в тому часі приняті і в українській мові, я вживатиму їх без лапок.

Диплом лікаря я одержала в січні 1939 р. в Познанському університеті. Бажанням моєї мами було, щоб я поїхала на стаж до Львова, до Народної лічниці, на що я радо погодилася. То був час кривавої боротьби за Карпатську Україну, польсько-українські стосунки були напружені до найвищої міри і

мені хотілося бути між своїми. Я поїхала до Львова і 1-го березня зголосилася в Народній лічниці, де мене приняли на стаж. Почувалася там зовсім добре, зокрема багато вдоволення давало мені те, що як лікарі, так і хворі говорили українською мовою. Досі в університетських клініках я чула тільки польську мову, і вже мала її досить. Щоправда, мені бракувало української медичної термінології, та з цим можна було дати собі раду. У лічниці відбувалися часто доповіді наших відомих лікарів, як проф. М. Панчишина та інших.

Мій побут у Львові був короткий. При кінці березня оголошено новий запорядок міністерства здоров'я у справі стажу — з однорічного він ставав дворічним, відбувати його можна було лише у шпиталях, що мали хоч двісті ліжок. Запорядок обов'язував від 1 квітня 1939 р. і лише ті лікарі, що почали стаж раніше у відповідної величини шпиталі, могли закінчити його по році.

В Народній лічниці було сто ліжок. Це значило, що я мушу її покинути, хоч як мені не хотілося, як і не хотілося покидати Львів, тому я пішла пробувати щастя до Львівського міського шпиталю. Приняв мене директор (мабуть, д-р Погорецький). Він довго та мовчки розглядав мій диплом, врешті не підводячи зору, запитав:

— Пані русінка?

— Ні, українка, — відповіла я. Він глянув на мене з-під лоба і довго мовчав. Я була певна, що відмовить, але врешті сказав, що можу почати в них стаж від 1-го квітня на венеричному відділі. Покликав якогось молодого лікаря, щоб показав мені відділ. Той відразу попередив мене, що пацієнтки на відділі, це львівські проститутки на примусовому лікуванні, дуже зухвалі й агресивні. І справді, тільки відчинив двері до одної залі хворих, як всі пацієнтки кинулися до нього, вигукуючи якісь скарги, густо переплітані нецензурними словами та прокльонами. Питали теж про мене, хто я і чого хочу. Їх вульгарні вислови і такий же вигляд ані трохи мені не подобалися. Вони були дуже далекі від ідеалізованих типів, що їх зустрічаємо в літературі. Тому я рішила вернутися до Коломиї і відбути стаж у тамошньому шпиталі. Туди я, студенткою бувши, приходила на практику кожного літа від 1936 року.

Директор шпиталю д-р Калінєвіч приняв мене зовсім інакше — як давню знайому. Сказав, що можу почати від завтра (1 квітня) і відбути його на яких хочу відділах. Заохочена його прихильним ставленням я запитала, чи могла б одержати посвідку, що я почала практику раніше, напр., від 1-го березня, щоб не мусіла два роки відбувати. Про побут у Львові я не згадувала. Відповів, що це невиключене, тому що я багато часу провела у шпиталі, коли була студенткою.

Я зголосилася на внутрішній відділ. Внутрішні недуги мене найбільше цікавили, крім того, один товариш студій у Познані плянував по відбутій практиці зорганізувати кооперативу здоров'я і запросив мене до співпраці. Того рода кооперативи вже починали засновуватися по наших селах, і ця ідея

мені подобалася. Я погодилася працювати як лікар внутрішніх недуг. Вирісши на селі (мої батьки вчителювали), я знала яке занедбане було сільське населення під медичним оглядом і хотілося цей стан поправити, та з цього плянування нічого не вийшло, хоч ніхто не міг передбачити майбутнє.

Коломийський шпиталь з офіційною назвою „Шпіталь повшехни" був збудований за Австрії, як говорили, заходами українського лікаря д-ра Левицького, який був директором шпиталю ще й у двадцятих роках. Помер аж під час другої світової війни, але я ніколи не мала нагоди бачити його. У шпиталі було 220 жінок, двісті в головному будинку, двадцять в окремому павільйоні для інфекційних хвороб. У головному будинку внизу містилися внутрішній, жіночий та венеричний відділи, а також рентґенівський кабінет, лябораторія, шпитальна канцелярія, ждальня і приймальня, де оглядали зголошених хворих.

На горішньому поверсі була хірургія з великою й малою операційною залею, аптека, кімнати для лікарів і каплиця для монахинь. Крім хірургічних пацієнтів, там часто лежали хворі з інших відділів, які платили за сепаратки, бо там було більше малих кімнат. На загальних залях було вісім до десять ліжок, на менших — чотири або два.

В окремому, теж поверховому будинку містилася внизу кухня і пральня, а вище мешкання монахинь. Були ще й інші господарські будинки, як стайні, шопи тощо, бо до шпиталю належало велике допоміжне господарство. Зокрема гарний був сад, куди я любила вийти з книжкою чи без неї. Був теж яриновий город і пасовище. Шпиталь був положений на окраїнах міста, у південно-східній частині. Я жила в іншому дистрикті й уліті їздила до праці ровером, взимі ішла пішки, винятково при поганій погоді їхала фіякром. Коломия, хоч простором велика, не мала ніякої міської комунікації.

Директором шпиталю був, як я вже згадувала, д-р Станіслав Калінєвіч, хірург. Середнього віку галицький поляк, син старости, який сам говорив мені, що його рід виводиться з „рускей" шляхти, про що могло свідчити прізвище. Почувався поляком, але шовіністом не був. Поляки навіть осуджували його, що до дітей узяв бону-німкиню і що його хлопці вдома говорять по-німецькому (мабуть, приготовляв їх до студій медицини у Відні). Любив мистецтво і сам малював у вільному часі.

Внутрішній відділ належав до д-ра Шайни, що мав офіційну позицію примарія, тобто першого по директорові лікаря. Шпиталі в Польщі були зорганізовані на іншому принципі, ніж у Канаді. Хворих лікували виключно шпитальні лікарі, оплачувані урядом, приватні ніякого голосу в лікуванні не мали. Могли хіба відвідати своїх пацієнтів, з чого рідко користали, бо між шпитальними і приватними міськими лікарями не було приязних стосунків. В цьому багато важили національні різниці, зокрема, коли йшло про лікарів-українців.

Д-р Мєчислав Шайна, поляк з Помор'я, був ще молодий лікар, тридцяти

п'яти років. Української мови зразу зовсім не знав, потім розумів, але не говорив нею. Тільки одного українського слова постійно вживав — „гроші", замість польського „пєньондзе". Як лікар, був солідний, виїздив на курси за кордон і вводив нові методи лікування. Зокрема дбав про випосаження лябораторії, щоб можна було робити на місці всі потрібні досліди. Завдяки тому діягностика у шпиталі була добре поставлена.

Між Шайною й директором стосунки були напружені, можна б навіть сказати — ворожі. Причини не знаю, але в них були різні вдачі, мабуть, і політичні погляди. Шайна був справжній раціоналіст і прагматист, без ніяких мистецьких зацікавлень, як Калінєвіч. Припускаю, що був ендек, в кожному разі антисеміт, з чого не робив таємниці. Приятелем українців теж напевно не був, але я ніколи не чула від нього ніяких уваг щодо моєї національности чи взагалі щодо українців. Не робив мені закидів, що я до пацієнтів українців говорила по-українському, навпаки, признавав, що це влегшує збирання анамнези і на цьому зискує історія хвороби.

Один раз трапилося, що я заговорила по-українському до місцевого жида. Той розкричався на мене і то неабияк, мовляв, як я смію говорити до нього „чужою" мовою, що живемо в Польщі, і я обов'язана говорити по-польському. Я поскаржилася Шайні, він засміявся і сказав не зважати на це, бо той пацієнт напевно комуніст, як і всі жиди, і лише чекає, щоб Польща завалилася. Щоб усі жиди були комуністи, я не вірила, але щодо того пацієнта, Шайна не помилився. Коли прийшли большевики, він перший заговорив до мене по-українському і висловив радість з розпаду „панської" Польщі.

Д-р Шайна мав звичку називати брудних і часто завошивлених пацієнтів „пекус" (худоба по-латині). Таких було чимало, що походили з-поміж сільського українського або міського жидівського пролетаріяту. Хоч вони самі не розуміли, що це значить, але мені це не дуже подобалося і я ніколи не вживала цього терміну, популярного і між іншими шпитальними лікарями.

Третім поляком був молодий лікар д-р Пілєцкі, який спеціялізувався в хірургії. Жив у шпиталі й мав офіційну позицію секундарія на хірургічному відділі. Був стовідсотковим польським шовіністом, ненавидів українців і дуже лютився, коли чув, що я говорю по-українському. Тому оминав мене, з чого я була рада.

Решта лікарів були жиди, саме, д-р Вассерман на венеричному відділі, д-р Гаммер на жіночому і д-р Юнґфрав на очному. Рентґенологом був д-р Дмитро Станкевич і тому, що він був єдиний українець між лікарями, я з ним приятелювала або краще сказати — він опікувався мною ще тоді, коли я приходила до шпиталю як студентка.

Крім Пілєцького в хірургії, неофіційно спеціялізуваався лікар-жид з чеським дипломом д-р Геллер. Як всі лікарі з закордонними дипломами, не мав права на лікарську практику ані навіть на спеціялізацію, проте кожного дня пильно приходив до шпиталю вже і тоді, коли я була студенткою. Між

ним і Пілєцким була виразна ривалізація за увагу директора, за першенство в асистуванні до операцій тощо. Тому обидва майже не відступали від директора, коли той був у шпиталі. До того Геллер намагався ривалізувати з Пілєцким у польському патріотизмі, зокрема в погорді до неполяків, в першу чергу до українців. У противенстві до директора та Пілєцкого, які дуже рідко бували на внутрішньому відділі, Геллер часто заходив до лябораторії, де Шайна і я звичайно були заняті обходом хворих. Був балакучий, а улюбленою його темою було хвалити Польщу й поляків якраз за те, чого полякам бракувало — толерантність до меншин. Його ж власна позиція — не міг студіювати ні нострифікувати у Польщі — доказувала протилежне. Живучи на українській землі, мусів знати про те, як поляки гноблять українців, проте завжди підкреслював, який польський уряд демократичний та справедливий. Тому, на його думку, Польща повинна дістати більше території, а навіть колонії в Африці. Шайна слухав і підсміхався, я вдавала дуже заняту або зачитану, а він хвалив Польщу й поляків, як накручена катеринка. Мушу сказати, що ці розмови (радше монологи) нервували мене, але я рішила не відзиватися, була певною, що він хотів спровокувати, щоб я сказала щось проти Польщі.

Інколи заходив до шпиталю ще один лікар, з чеським дипломом, д-р Гальфен. Він помагав на венеричному відділі давати пацієнтам інєкції сальварсану та бізмуту, якими тоді лікували сифілітиків. Також жид, але зовсім іншого типу, ніж Геллер. Зі мною говорив по-українському, Польщі не хвалив, бо був комуністом і держався осторонь від інших лікарів у шпиталі.

Загалом товариських стосунків між шпитальними лікарями я не помічала, хоч багато з них вже багато років працювали в тій самій установі. Єдине місце, де вони зустрічалися, був рентґенівський кабінет. Д-р Станкевич приїздив до шпиталю фіякром кожного дня біля полудня і до його кабінету приводили призначених до пересвітлення хворих. З ними часто приходили лікарі і в темряві якось легше нав'язувалася загальна розмова. Поза тим дуже часто, цілими тижнями, один не бачив другого, тимбільше, що за Польщі годин праці лікарям ніхто не числив, і вони приходили до шпиталю, коли хотіли. Після пересвітлень всі розходилися, а я залишалася довше, бо писала історію хвороби, робила лябораторійні досвіди тощо. Двічі в тиждень сходилися хворі на туберкульозу, яким я закладала пневмоторакси. Зате на вечірній обхід хворих я вже не приходила, Шайна не вимагав цього. Уночі у шпиталі був Пілєцкі, в разі потреби посилали шпитальну „бричку" по директора чи іншого лікаря.

Дуже важливу ролю грали монахині чину шариток. Були вони не лише медсестрами, але й адміністраторками шпиталю. Шпиталь, як і допоміжне господарство, вимагали багато рук до праці. Сестра настоятелька („пшеложона"), яка приймала робітників, пильно дбала, щоб усі були поляки й римокатолики. Навіть до сезонових робіт, напр., копання картоплі

привозили робітників з польської колонії в Камінці Струміловій, хоч могли їх знайти у підміських українських селах. Але дати можливість заробити українцям не дозволяло монахині її римокатолицьке сумління! Навіть свинар Тадзік був поляк, як і фірман, обидва дверники, не говорити вже про обслугу хворих та канцелярійний персонал. До помочі монахиням були так звані санітарки, що походили з місцевих міщанських родин. Ніяких кваліфікацій від них не вимагали, але вони мусіли бути поляками — римо-католиками. Вони прибирали залі хворих, застелювали ліжка, купали пацієнтів, носили їм їжу чи й годували, інколи й ліки давали. Говорили до хворих по-польському, як і монахині, хоч напевно знали українську мову. Багато їх походили з мішаних родин і мали українські прізвища.

Єдиним винятком на весь шпиталь була українка Параска, яка вже довгий час чистила хірургічні інструменти. Знала їх так добре, що в разі потреби інструментувала до операції. Вона теж говорила по-польському навіть тоді, коли я питала її по-українському. Мабуть, боялася втратити працю, знаючи добре монахинь. Все ж мушу додати, що лікарів трактували монахині з респектом, ніяких завважень їм не робили, вже і студентів титулували докторами.

У противенстві до медичного та господарського персоналу, де не було українців, між пацієнтами було їх найбільше. Згідно із звичаєм того часу, міське населення, за винятком найбідніших, лікувалося вдома. По селах, зокрема дальше від міста положених, тієї можливости не було, тому хворих привозили до шпиталю. Були між ними бідні, за яких платила громада, були й багатші, що самі оплачували шпиталь, але таких відсилали звичайно приватні лікарі. Наші селяни бідні чи багаті, часто починали лікуватися зовсім пізно, інколи й запізно, щоб їм помогти. Одною з причин був фаталістичний підхід села до хвороб та смерти. Іншою причиною було те, що свідоміші селяни, яких у тому часі було вже багато, погано почувалися у шпиталі, де до них говорили чужою мовою і не приховували погорди до ,,хлопів".

На другому місці щодо числа були пацієнти з-поміж міського жидівського пролетаріяту. Поляків було найменше, хіба робітники чи дрібні урядовці, за яких платила Каса хворих. Польського пролетаріяту у місті майже не було, бо для поляків завжди знаходилася праця в державних чи міських установах. Інколи лежали у шпиталі приватні пацієнти д-ра Шайни (високі урядовці, дідичі, купці) на сепаратках, бо могли заплатити за них. На хірургії того рода пацієнти траплялися частіше, ніж на внутрішньому відділі.

Хворобою ч. 1 у тому часі була туберкульоза, тому у шпиталі завжди було багато хворих на тб у різній формі, найчастіше легеневій. Частими були декомпенсовані хиби серця, шлункові виразки, запалення суглобів, астма. Стосунково багато було хворих на левкемію, зокрема з гірських сіл, зате діябет був рідкістю. Інфекційний павільйон бував часто переповнений,

доводилося доставляти ліжка, бо епідемії тифу, червінки, або дитячих хвороб з менінгітом включно траплялися кожного року.

На мою думку, діягностика й лікування, як на той час, були на відповідному рівні. Зате інші аспекти, — психологічний і гігієнічний, на гіршому. Щодо першого, відомо, що хвора людина погано почувається, коли до неї говорять мовою, якої вона не розуміє або погано розуміє, тимбільше, коли свідома, що її рідна мова є мовою автохтонного населення. Це утруднює контакт з хворим, що є важливим чинником у лікуванні і підриває довір'я пацієнтів до шпиталю взагалі.

Гігієна теж не була на належному рівні. Санітарки, дівчата не лише без ніякої фахової освіти, але з низькою загальною освітою, чистотою не відзначались. Замітали на сухо (лиш раз на тиждень, в суботу, змивали підлоги у шпиталі), не дбали про чистоту посуду для пацієнтів (напр., коли хтось попросив води, давали кільком пацієнтам по черзі пити з тої самої склянки) чи і з власних рук. Звертати їм увагу — небагато помагало, бо не мали зрозуміння для тих речей. Монахині менше перебували на відділі, бо мали часто обов'язкові молитви чи інші спільні заняття, зрештою їх не було багато, по одній на відділі протягом дня, одна на весь шпиталь уночі. Пацієнти на сепаратках мали кращу опіку і харч, ніж хворі на загальних залях.

Так представлявся шпиталь за Польщі. Особистих причин до нарікання я не мала, проте не почувалася там добре. З уваги на його польський характер, я була там немов чужинкою, хоч справжніми чужинцями були якраз ті, що надавали йому польського характеру. Прикрий для мене був факт, що всі працівники були виключно поляки, коли стільки українців ходило без праці і без цента в кишені. Чому кожна міщанка-полька без освіти могла бути санітаркою, а українська інтеліґентна дівчина не мала вступу до шпиталю, хіба як пацієнтка. Чому монахині, а за ними решта обслуги, говорять до пацієнтів-українців виключно польською мовою? Ставлення монахинь (їх наслідували санітарки) до наших селян мало погірдливо-поблажливий характер, мовляв, які це некультурні люди, але чого ж можна очікувати від „рускіх хлопуф". Щоб їх „окультурнити" скликали їх вечорами на літанії до „Крульови польскей", Божої Матері, очевидячки в польській мові, щоб не образити Бога українською молитвою.

Селяни були мені щиро вдячні за українську мову. Часто доводилося чути, що аж легше стає, коли я ввійду на залю й заговорю по-своєму. Це факт, що рідна мова має лікувальний вплив (психологічно) на хворих. Того рода признання давали мені багато задоволення, але водночас не давали забувати про деструктивний вплив польського шовінізму. Наскільки кращою установою був би шпиталь, якби монахині були справжніми християнами, а не польськими шовіністками у чернечих одягах. Чи тільки монахині?

Так минула весна 1939 р., вже й літо зближалося до кінця, а я все ще була

на внутрішньому відділі. Шайна був задоволений, що має поміч, директор взагалі не цікавився, на яких відділах я відбуваю стаж. Я плянувала взимі перейти на жіночий, хірургію взагалі оминути через тих двох ненависників українців, при тому невідступних асистентів Калінєвича (Геллер і Пілєцкі). В березні мала надію покинути шпиталь і ще хоч на пів року поїхати до Львова до Народної лічниці, але склалося інакше.

У серпні 1939 р. д-ра Шайну, який був офіцером резерви польської армії, покликали до армії. Він попросив мене заступати його у шпиталі протягом тих кількох тижнів. Я відмовлялася, але він запевняв мене, що дам собі раду, він має до мене довір'я., і я погодилася. Ще не закінчилися вправи, коли 1 вересня вибухла війна. Я залишилася сама на відділі, невідомо на як довго.

У перших днях війни військові власті наказали опорожнити шпиталь для ранених вояків з фронту. Тому що фронт був ще далеко, директор залишив свій відділ у шпиталі, лише внутрішній та венеричний велів перенести до старої школи через вулицю. Не була вона приготована на шпиталь, але дали туди поржавілі залізні ліжка й набиті соломою сінники, і то було все приготування. Ніхто там не порядкував, обслуга занедбувала свої обов'язки, інколи забували принести хворим їжу з кухні. То й не дивно, що в перших днях війни багато пацієнтів виписалися зі шпиталю.

Настрої між поляками зразу були оптимістичні, особливо тоді, коли Англія і Франція виповіли Гітлерові війну (3-го вересня 1939), але на цьому їх поміч закінчилася, ні одного стрілу в її обороні не було. У другому тижні війни, не зважаючи на бундючні радіоповідомлення, вже можна було помітити непевність і тривогу. Поляки були подратовані, нервові і з підозрінням дивилися на українців, начебто німецьких приятелів. В останніх днях війни через Коломию пересунулася юрба втікачів з Польщі, головно з Варшави. Навіть польський уряд, втікаючи до Румунії, задержався на три доби в Коломиї при вул. Крашевського. Тоді вже й найбільші оптимісти мусіли усвідомити собі сумну правду про програну Польщі. Всі очікували приходу німців, але вони до Коломиї не прийшли.

II

Як відомо, Червона армія переступила польську границю в неділю, 17 вересня 1939 р. До Коломиї ввійшла вона два дні пізніше, у вівторок, 19 вересня. Хоч програна Польщі була вже до того часу очевидна, все ж вістка, що Гітлер віддав українські землі большевикам, була несподіванкою. Поляки сприняли це як четвертий поділ Польщі, що робило їх програну ще дошкульнішою. Проте, коли минув перший шок, потішали себе надією, що це тимчасове, союзники не дадуть Польщі пропасти, вона скоро воскресне. Реалістів між поляками було небагато, жити самообманом дуже притаманне їх вдачі.

Ці різні реакції, головне польську та жидівську, я мала нагоду обсервувати у шпиталі. Українців репрезентував там лише д-р Станкевич, і він сприймав прихід большевиків як нашу трагедію. До того, бувши заангажованим у підпіллі, мав більше підстави боятися за свою та співпрацівників долю. У такому чорному настрої, як тоді, я ніколи його не бачила. Про самогубство ще не говорив, але можливо, що вже думав. Все ж мав настільки конспіративного вироблення, що між чужими вмів маскувати свій настрій.

Шпитальні лікарі, які в останньому тижні війни рідко показувалися на своїх півпорожніх відділах, вже в неділю, 17 вересня, прийшли всі, щоб своєю присутністю задокументувати власну позицію у шпиталі. Бракувало тільки д-ра Шайни, що ще не вернувся з війни. Директор доручив мені дальше опікуватися відділом, поки ситуація не виясниться. Користаючи з цього, я таки в неділю казала перенести своїх небагатьох пацієнтів до шпиталю, чим вони дуже зраділи. У школі обслуга їх занедбувала, до того останньої ночі нагнали їм страху пацієнти з венеричного відділу. Дізнавшися, що вже нема влади, що й уряд утік за кордон, влаштували своєрідну тризну по Польщі — забаву з музикою та алькоголем. Ніхто не мав відваги розігнати їх, бо в місті було „безкоролів'я", зачіпати вулицю було небезпечно.

Вже від понеділка, 18 вересня, до шпиталю почали зголошуватися лікарі з закордонними, в більшості чеськими, дипломами. Стало відомо, що нова влада не вимагає нострифікації, дозволяє кожному працювати за фахом. За перший тиждень по упадку Польщі зійшлося їх до десяти. Я й не уявляла, що в місті є так багато лікарів, яких поляки не допускали ні на студії ні до нострифікації. Всі вони були досить молоді, біля тридцяти років, всі походили з багатих жидівських родин — бідні не могли собі дозволити на довгі студії за кордоном, ще й без виглядів на право до практики.

Коли ж у місті почала урядувати партія, багато лікарів заходили туди — як я чула з їх розмов. Говорили теж, що кожного ранку перед будинком партії можна було побачити шпитальну бричку, — це значило, що й директор буває там частим гостем. Я не була ні разу і не знаю хто там урядував і як ставилися до відвідувачів.

Біля двох тижнів тривав невияснений стан. У тому часі вернувся з війни д-р. Шайна, вернувся до Коломиї, але не до шпиталю. Примарієм назначили д-ра Розенкранца, що мав чеський диплом. Був довголітнім членом КПЗУ, говорили, що займав там якусь високу позицію. Походив з котрогось покутського села, свобідно говорив по-українському. У дитинстві хворів на тб костей, тому хромав на ногу.

Засадничо я була рада, що вже є примарій і не я відповідальна за відділ. Але й розчарована, бо сподівалася, що коли вже відійшов поляк д-р Шайна, на його місце призначать українця. Крім того, Розенкранц, хоч мав диплом, не мав лікарської практики, якої неможливо було заступити марксизмом, а був він справжнім фанатиком марксизму.

Директор і всі інші шпитальні лікарі (крім д-ра Шайни) залишилися на дотеперішніх позиціях. Число лікарів збільшилося, мене призначили платним секундарієм внутрішнього відділу, Геллера — хірургічного (крім Пілєцкого) Директор Калінєвіч говорив мені, що це він запропонував партії призначити мене на секундарія, і я йому вірила. Трохи пізніше внутрішній відділ дістав ще одного секундарія саме, д-ра Гальфена, молодшого брата того, що за Польщі помагав на венеричному відділі. Обидва брати мали чеські дипломи, були здавна комуністами, але не такими фанатиками, як Розенкранц.

Досить скоро на власне бажання відійшов зі шпиталю Пілєцкі кудись на провінцію. Лікарі-жиди говорили, що мусів піти, бо в Коломиї його добре знають як ендека. На його місце прийшла моя товаришка зі студій у Познані і шкільної лавки в коломийській жіночій гімназії „Рідної школи" Ліда Левицька. Вона не встигла одержати диплому перед війною, хоч вже небагато іспитів їй залишилося. Коли ж у Львові відкрили восени 1939 р. університет, поїхала туди і там без труднощів одержала диплом. Її присутність збільшила число лікарів-українців у шпиталі до трьох. Але вона, як сама мені говорила, чомусь незлюбила українців і краще почувалася між поляками й жидами. Плянувала у майбутньому виїхати на схід, в Московщину і там поселитися. Її пляни й поведінка дивували мене, бо зросла в українському патріотичному домі (батько — рідний брат Костя Левицького, наш учитель нім. мови у гімназії), вчилася у Рідній школі, в Познані належала до Студентської громади.

Решту лікарів розіслали на працю до новостворених осередків здоров'я по містечках та більших селах околиці, деякі залишилися в Коломиї і часто приходили до шпиталю (д-ри Немед, Бехер, Мармарош, Баран та інші, яких прізвищ не пригадую).

Лікарі вже не мали тієї свободи приходити й відходити зі шпиталю коли хотіли, як за Польщі. О 9-ій рано кожний мусів зголоситися в канцелярії, щоб йому не записали „прогулу", бо за це карали. Тому що годинники пересунули дві години вперед, згідно з московським часом, дев'ята година була насправді сьомою на середньо-європейський час, взимі ще темна ніч. Обслуга починала працю дві години раніше, бідних пацієнтів будили майже серед ночі, щоб на дев'яту були готові до лікарського обходу.

Вечорами у шпиталі часто відбувалися мітинґи для працівників, також курс історії партії. Викладав завідуючий районовим відділом здоров'я Голоско, українець, очевидно, партійний, який перед першою світовою війною був фельчером, після революції став лікарем. Йому підлягали всі медичні установи в районі. Як людина, був доступний, можна сказати, що й вирозумілий. Пропонував мені вступити до комсомолу (приймали до 26 років, мені було 25) але я відмовилася. Сказала, що буду по-дурному почуватися між тими, які мають по кількадцять, і він не настоював.

Праці у шпиталі було багато, бо число пацієнтів весь час зростало. Зразу,

по розпаді Польщі, було більше мешканців Коломиї, зокрема міського жидівського пролетаріяту, між ними багато комуністів, і ті почувалися тепер дуже самовпевнено, ставили великі вимоги до лікарів, інколи й погрожували. Пізніше, коли сільради дізналися, що лікування безплатне, почали масово відсилати до шпиталю сільських бідняків, які часто не надавалися до шпитального лікування — каліки, хронічно хворі старці, навіть божевільні. Такого хворого візник залишав у почекальні з карткою від сільради, а сам обертав коней і скоро від'їздив, щоб не казали везти хворого назад до села. На картці було написано, що той і той є бідняком і терпів від панської влади. З такою діягнозою хворого не можна було не приняти, хоч доводилося доставляти ліжка, інколи й на коридорі. Добре, що ці пацієнти часто самі не хотіли лежати у шпиталі і просили, щоб їх відіслати додому. Шпиталь все ще був для них чужим, неприязним світом, де обслуга все ще говорила незрозумілою мовою й уважала їх за „пекус", хоч це слово вже ніколи не звучало голосно у шпитальних стінах. У контрасті до пацієнтів з-поміж міського пролетаріяту селянська біднота залишилася такою, якою була за Польщі — залякані, недовірливі люди, що не вміли домагатися своїх прав. Часто не знали, що їм належиться, а коли і знали, то відчували, що їхні права — фікція.

Не змінилися теж монахині, хоч поскидали чернечий одяг й одягнулися по-цивільному. Зміна одягу ніяк не вплинула на зміну характеру чи світогляду, залишилися ж польськими шовіністками, як були досі. Факт, що мусіли той шовінізм приховувати, робив його ще більшим. Та заступити їх не було ким, неможливо було знайти цивільних медсестер. Цей фах був цілковито непопулярний між дівчатами перед війною, бо не було виглядів на працю по закінченні курсів. Майже всі шпиталі були під зарядом монахинь, очевидячки польських, і для українок, хоч би кваліфікованих, місця не було. Тому й українські монаші чини не спеціялізувалися у цьому напрямі, навіть Народна лічниця у Львові мусіла спровадити на працю сестер-бельгійок.

Розенкранц часто нарікав на „служебниць релігійного культу", обіцював, що постарається їх позбутися, але не знайшов нікого, щоб їх заступити. Санітарки та всі інші шпитальні працівники також залишилися на своїх місцях. До того ж у перших днях по війні монахині поприймали до праці багато польок, що полишалися самотніми через війну. Вже пізніше прийшло до праці у господарстві декілька українців, але впливи монахинь залишилися. Докладніше про ці справи не можу сказати, бо я ними мало цікавилася, Пам'ятаю, що на обов'язкових для всіх працівників мітинґах я бачила ті самі обличчя, що за Польщі, лише кілька нових.

Одного не могли монахині врятувати, шпитальної каплиці. Її дуже скоро переробили на кімнату для лікарів. Зник теж престіл із залі на внутрішньому відділі, де монахині заставляли наших селянок молитися по-польському до „Крульови польскей".

Вже восени 1939 р. прийшлося одній монахині стати перед народним судом. Справа була в тому, що пацієнт, який за Польщі був на високому становищі, втік уночі зі шпиталю і втопився в керниці біля старої школи. За це зробили відвічальною монахиню, яка тієї ночі мала дижур. То була та сама, яка за Польщі постійно дижурувала ночами. Тому що вона не була польською шовіністкою, як всі інші, я їй щиро співчувала. Справа закінчилася щасливо, одержала лише гостру догану.

Самогубств у тому часі не бракувало. Одного дня привезли до шпиталю письменника Зубенка, якого знайшли непритомного на зарінку над Прутом. (Іван Зубенко,нар. 1889 р. був одним з тих, що залишилися в Польщі з армії УНР і знав, що його жде з рук большевиків. Був автором популярних повістей, як ,,Княгиня Романова", ,,Зірка", ,,Квітка на багні", і драматичних творів. Жив у Коломиї, співпрацював з журналом ,,Жіноча доля"). Він пробував отруїтися, але його відрятували, хоч не цілковито, залишилося важке пошкодження нирок. Підлікований, виписався зі шпиталю й помер вдома 1940 р. Говорили, що знову зажив отруту, але чи то була правда — не знаю. Не знаю також, що сталося з дружиною і сином.

Найприкрішими пацієнтами були жінки партійних та військових, яких, на щастя було не багато. Вони дивилися з підозрінням на нас усіх, робили авантюри за кожну дрібницю, а їхні чоловіки інколи й ,,нагана" витягали. До того вірили у переливання крови (трансфузію), як універсальний лік на всі хвороби і завжди цього вимагали. Ліда Л. оповідала мені, що два рази мусіла серед ночі робити непотрібну трансфузію дружинам військових під загрозою револьвера. Мені така пригода ніколи не трапилася, хоч був того рода випадок на інфекційному відділі, який я мала під опікою. Лежав там п'ятирічний хлопчик, син військового, з паратифом. Вже видужував, коли одного ранку я застала його знову з високою температурою, болями та вонітами. Нічна дижурна оповіла, що ввечері прийшов його батько з криком, що дитину заголоджують і він мусить її нагодувати. Приніс миску вареників, а коли медсестра сказала, що хлопець на дієті, не може їсти вареників, витягнув до неї револьвера і нагодував дитину повною мискою вареників. Щастя, що хлопчик з цього вийшов, а то ми всі могли стати жертвою ,,нагана".

Трохи пізніше інфекційний павільйон примістили в окремому будинку в місті, бо двадцять ліжок було замало. Здається, що цей новий шпиталь віддали д-рові Шайні, хоч я не знаю напевно. За німців він там зовсім певно працював.

До окремого будинку перенесли теж венеричний відділ, завідуючим призначили д-ра Миколу Чернявського, сина відомого на Покутті сеньйора українських адвокатів д-ра Івана Чернявського. Його всі титулували ,,пан президент", бо за українських часів був президентом суду в Коломиї. Микола служив у Галицькій армії і залишився в Україні. Батьки не мали від нього вістки і були певні, що його зустрінула доля інших галичан. Яка ж була їх

радість, коли у 1939 р. він вернувся додому як лікар Червоної армії.

Я вже згадувала, що хоч Польщі не стало, монахині й решта обслуги постійно говорили польською мовою. Лікарі на внутрішньому відділі, Розенкранц і Гальфен знали українську мову, але говорили по-польському або „їдіш", по-українському винятково, коли мусіли. Ця неувага (чи й зневага) до урядової мови УССР мені не подобалася і в противагу їм я задумала написати історію хвороби по-українському. З цією справою я пішла до директора. Він зніяковів, ніби не знав, що сказати, потім відповів, що треба поговорити з Розенкранцом, бо він сам не вмів би відчитати такої історії. Розенкранц теж не дав мені виразної відповіді. Казав, що в соціялістичній суспільності мова не важна, треба брати до уваги практичні моменти, словом — ні сяк, ні так. Тому що ніодин не сказав мені виразно „ні", я почала писати по-українському на польських формулярах, (бо інших не було), хоч насправді мені легше було писати по-польському. Думки з привички самі вкладалися у відомі фрази, термінологія не була проблемою, але це мене не знеохотило, йшло про принцип.

Перші українські історії хвороби викликали бурю в канцелярії, де, як казала сестра Яніна, шеф канцелярії, ніхто по-українському не вміє читати. Крім неї, працювали там ще дві польки, Вандзя і Марися (прізвищ не пам'ятаю), а по розпаді Польщі сестри приняли ще одного, старшого віком поляка. На моє щастя мусіли замовкнути, бо Голоско похвалив мене за зміну. Він часто заходив до шпиталю сам чи з якоюсь комісією, — тих було багато. Переглядали папери, випитували пацієнтів, чи не мають скарг на лікарів. Раз трапилося, що пацієнт-селянин поскаржився на одного з лікарів начебто він обіцяв дістати для нього якийсь лік, якщо привезе йому фіру дров. Але лікар заперечив, і йому повірили. Я знала обидвох (лікаря і пацієнта) і була певна, що це правда.

Незабаром в канцелярії з'явилося двоє українців, Левицький і Тофанова. Мені вже ніхто не робив завважень про українську мову, хіба поза очі. Інші відділи залишилися ще при польській мові.

З бігом часу українська мова здобувала собі право громадянства у шпиталі. Часті мітинґи для працівників, теж обов'язковий курс історії партії, велися українською мовою. Виявилося, що багато тих, які до війни ніколи одного українського слова не вимовили і начебто не розуміли, тепер заговорили по-українському, інколи і не погано. Іншим приходилося важко, але я їм не співчувала, навпаки, відчувала своєрідну сатисфакцію, слухаючи. Думала — „мучтеся, ломіть собі язики, так вам треба! Вік прожили на нашій землі, їли український хліб, ще й з маслом, а мови населення не хотіли знати, бо то „хлопська" мова!"

Десь при кінці 1939 або на початку 1940 відійшов зі шпиталю Розенкранц на вищу позицію поза Коломиєю. Я сподівалася, що вже цим разом примарієм іменують когось з українських лікарів, але так не сталося. На місце

Розенкранца прийшов д-р Фріш, старшого віку лікар, що мав приватну практику за Польщі. З переконання соціяліст, член Бунду, досить відкрито засуджував большевиків за розбіжність між теорією і практикою. Українську мову знав менш-більш, але рідко її вживав. На позицію примарія надавався краще, ніж Розенкранц, бо мав довголітню практику, крім того, не цікавився політичними переконаннями пацієнтів, як часто робив Розенкранц. Один момент з часу моєї співпраці з ним, залишився мені в пам'яті — в Коломиї відбувалися арештування й вивоження на Сибір. На залізничній станції три доби стояли товарові потяги, і їх заповнювали призначеними на вивіз людьми. У місті панував страх та нервове напруження. В один із тих днів до лікарської кімнати, де була я і Фріш, зайшов Геллер, якийсь винятково веселий і вдоволений, ще й почав оповідати найновіші жарти, що кружляли між поляками. Фріш висловив здивування, що в такий час комусь хочеться жартувати. На це Геллер сказав:

— Будьмо щирі. Знаємо, що вивозять українців, не жидів. Чого ж я мав би сумувати?

Коли він відійшов, Фріш сказав, що не дивується антисемітам. Поки між жидами є такі, як Геллер, мусять бути й антисеміти.

З коломийських лікарів-українців не вивезли нікого і нікого не ув'язнили. Станкевич весь час жив у страху, що його арештують, зокрема, коли забрали його асистентку у приватній практиці Марусю Грабовенську, мою добру знайому й сусідку з Мнихівки. Тоді він поважно думав про самогубство й вимагав від мене, щоб я йому дала ціянкалію, який находився лябораторії під ключем, а ключ був у мене. Я відмовилася, цю історію я докладно описала в нарисі „З нотатника лікарки", друкованому у журналі „Наше життя" ч. 3,4,5 — 1961 і в „Лікарському віснику" ч. 31 (жовтень 1963).

Великою перешкодою у праці був брак ліків. Якось скоро їх нестало й у шпиталі та по аптеках. Деякі ліки, напр., інсуліну, можна було дістати лише на „чорному ринку", очевидячки, за високу ціну. Шпиталь домагався, щоб Голоско подбав про доповнення аптеки, і врешті ми одержали трохи ліків з Києва, примітивно вироблених та недбало опакованих. Зокрема незугарні були скляні ампулки з ліками до інєкцій. Але й це було краще, ніж нічого.

Нестало теж багато дечого в лябораторії. Цього ми не дістали, зате прислали нам ляборанта, Кантор на прізвище. Хоч жид, говорив гарною українською мовою. Був зовсім молодий, умів робити лише найпростіші аналізи, але понятливий і спритний. У зошиті, де записував зроблені аналізи, обертаючи сторінку, завжди „помилявся" у порядкових цифрах, напр., коли останньою цифрою на сторінці було 250, то першою на другій сторінці було 351 або хоч 261. Таким чином міг легко стати „стахановцем". Я звернула йому на це увагу, що так не можна робити, але він сміявся і відповів, що я ще закоротко живу у Совєтському Союзі. Як поживу довше, то побачу, що всі так роблять.

Вліті 1940 р. прислали до шпиталю групу медстестер з України, молодих дівчат, випускниць Інституту, мабуть, Одеського. Вони жили в тому ж будинку, що монахині, які до них дуже вороже поставилися. Говорили до них по-польському, нічого не хотіли їм пояснити, висмівали їх, що не вміють одягнутися, їсти, взагалі нічого не тямлять. Я намагалася помогти цим дівчатам увійти в чужий для них світ. Вони були досить простенькі, індоктриновані комунізмом, без національної свідомости в нашому розумінні, хоч всі вважали себе українками й говорили по-українському.

Крім шпитальної праці мене, як і інших лікарів, часто навантажували додатковими обов'язками. Взимі 1939-40 Голоско задумав організувати курси для санітарок і доручив мені викладати коротко анатомію та фізіологію як підготову до дальших практичних предметів. Курс відбувався двічі в тиждень в будинку Урсулянок при вул. Крашевського. На першій лекції було коло сорок слухачок, майже виключно жидівок. Зразу було видно, що походять з багатих родин — добре одягнені, з модними зачісками та плеканими руками. Крім них, три селянські дівчини, досить бідно одягнені, ні одної польки.

Коли я прийшла на другу лекцію, до мене підійшли дві курсантки і заявили, що говорять від усіх і просили викладати їм польською мовою, бо з українською мають великі труднощі. Я відмовилася, сказала, що змінити мову міг би пан Голоско, отож хай підуть до нього в цій справі. Насправді коли Голоско доручив мені викладати на цьому курсі, я не питала, якою мовою, бо вважала самозрозумілим, що викладовою мовою має бути українська. Яка ж інша? До того я не вірила, щоб наші селянські дівчата хотіли викладів польською мовою, хоч говорилося про „всіх". Їх думки просто не взяли до уваги або й не питали.

Чи ходили до Голоска — не знаю. Припускаю, що ходили, але він не погодився на зміну мови, бо вже більше про це не було згадки. Зате на кожній лекції число слухачок зменшувалося і небагато дійшло до кінця.

Побічних обов'язків я мала більше, напр., їздила по Городенщині як член санітарної комісії тамошніх установ, але це не належить до теми.

Так минули не цілих два роки большевицької окупації. У червні 1941 р. знову перегорнулася сторінка історії.

III

В неділю, 22-го червня 1941 р. перші німецькі бомби впали на українські землі. Приязнь між Гітлером і Сталіном закінчилася, почалася ще одна війна, яка була більшою несподіванкою, ніж польсько-німецька у вересні 1939 р., про яку вже довго наперед говорили. Аналогія була в тому, що коли поляки перед 1939 роком постійно хвалилися своїм „моцарством", так до цього часу большевики чванилися готовістю до війни ("єслі завтра война..."), а насправді в обидвох випадках уже в перших днях почався відступ перед німцями.

Я знову мала нагоду обсервувати у шпиталі реакції на війну, хоч тепер усі були обережніші із словами. Поляки зразу робили враження сконфужених, ніби не знали на яку ногу стати, кого уважати гіршим із своїх історичних ворогів. Мабуть, найприкрішим був для них страх, що може поліпшитись доля українців. Власний удар пережили б легше, хай би тільки українцям було гірше, ніж їм.

Жиди, які в 1939 р. всі без різниці переконань чи маєтку раділи приходом большевиків, тепер оплакували їх відступ із зрозумілих причин. Українці сподівалися арештовань в останній хвилині, тому багато хто не ночував вдома, щоб не схопили. Всі разом боялися фронту, обстрілювання чи бомбардування, але все це Коломию оминуло.

У перших днях війни молодші віком лікарі одержали покликання до Червоної армії. Забрали обидвох Гальфенів, Геллера, Немеда, Бехера та інших. З коломийських лікарів українців не мобілізували нікого, про околицю не знаю точно, знаю лише, що пішов до армії д-р Трутяк з Печеніжина.

В останніх днях червня почали виїздити з міста партійці та їх родини, між ними Голоско. До шпиталю заїхали військові авта, щоб забрати медсестер. Виїжджаючи всі говорили, що скоро вернуться. Чи самі вірили в це, важко сказати, але слухачі не вірили. У тому часі німці видавалися непереможними.

Шпиталь трохи опорожнів, деякі пацієнти повиписувалися, але не так масово, як під час польсько-німецької війни. Як тоді, так і тепер, я відчувала збільшення ворожости до українців між польським персоналом шпиталю. Єдиною людиною, з якою я могла щиро говорити, був д-р Станкевич, бо Ліда Левицька виразно не любила українців. Станкевич перший інформував мене про розлам в ОУН, який він важко переживав і пророкував, що наслідки будуть фатальні. Коли ж 1-го липня до Коломиї ввійшли мадяри, я пригадала йому, як добре сталося, що не дістав від мене отрути, міг не дочекати відступу большевиків. Він остерігав, щоб не радіти передчасно, бо невідомо що нас жде, зокрема після розламу в ОУН. Мав на думці загальну українську долю, не передбачуючи власної.

Чи передбачував свою долю директор шпиталю, не знаю, але був дуже подратований, боявся, чи вдасться йому задержати свою позицію. Зрештою ніхто такої певности не мав, загальний настрій був повний неспокійного вичікування.

У липні (мабуть) з'явився в місті „крайсарцт", окружний лікар, якого роля була та сама, що Голоска за большевиків. Від Голоска різнився під кожним оглядом — молодший (під сороківку), елеґантно одягнений і дуже самовпевнений. Проте щось неспокійно було в погляді, що разом з ясними бакенбардами надавало йому непрофесійного вигляду. Прізвище звучало, як чеське або польське, по-українському говорив свобідно. Говорили, що він „фольксдойч" з Чехословаччини або Польщі. Сказав, щоб наразі всі у

шпиталі працювали, як досі, поки він докладно не познайомиться з місцевими обставинами. Обіцяв теж придбати ліки, яких дуже бракувало.

Слова додержав, і незабаром шпиталь дістав більшу скількість ліків. Два дні пізніше прийшла до мене знайома аптекарка з пропозицією відпродати їй деякі ліки, на які, як говорила, був великий попит на чорному ринку і можна добре заробити. Я відмовилася продавати те, що не є моєю власністю, і вона відійшла з нічим. За якийсь час шпиталь дістав приділ спирту й історія повторилася. Та сама аптекарка прийшла з тією самою пропозицією — відпродати їй частину приділу. Цим разом не так легко було їй відмовити. Переконувала мене, що сьогодні всі (крім дурнів) торгують і добре заробляють. Боятися нема потреби, в разі чого запевнене заступництво високо поставленої особи. Я таки відмовилася, і вона відійшла ображена, сказавши, що на дурноту нема ради і що більше не прийде, і це мене втішило.

Яке ж було моє здивування, коли на другий день рано, як прийшла до шпиталю і знову там її побачила. Бліда, мов смерть, ходила нервово по коридорі, чекаючи на мене. Сказала, що тієї ночі німці арештували д-ра М. (крайсарцта) на чийсь донос, що він торгує ліками. Вона теж була замішана в ту аферу і страшенно боялася за себе. Дуже просила, щоб рятувати її, звернутися до Станкевича, який, на її думку, мав можливості помогти. Про мою „дурноту" вже не було мови, зате обіцювала золоті гори, тобто золоті доляри за допомогу. На щастя, не було потреби її рятувати, її не чіпали, але д-ра М. розстріляли того ж таки дня. Але спекулянти ліками не перевелися, жадоба зарібку спонукувала людей рискувати навіть власним життям.

На місце розстріляного, прийшов до Коломиї новий окружний лікар, українець, д-р Олександер Лев, діяметрально різний від попередника. Часто заходив до шпиталю, цікавився не лише адміністративними справами, але й пацієнтами, як годиться лікареві. Постарався теж, щоб вільні місця у шпиталі обсадити лікарями українцями. Ще до його приїзду примарієм призначений був д-р Володимир Білозор. Він був відомий в Коломиї як лікар філянтроп, який безплатно лікував бідних без різниці національности, ще й часто давав їм даром ліки. Коли я ходила до гімназії, він був нашим шкільним лікарем. Пізніше, вже студенткою медицини, я інколи заходила до української амбуляторії, де він приймав хворих (гл. його стаття „Вісім років на сторожі народного здоров'я у збірнику „Над Прутом у лузі" ст. 155).

Д-р Фріш, хоч не був уже примарієм, далі приходив до шпиталю, де проводив цілі дні, інколи й ночував. Жінку й дочку відіслав кудись, де, як вірив, будуть безпечні, сам не виїздив, у надії, що лікарів німці пощадять. Але не пощадили, одного дня (мабуть, на провесні 1942), вранці на Шпитальній вулиці знайшли трупа застріленої людини — то був д-р Фріш. Ішов до шпиталю, до праці й опинився у трупарні. Трупи на вулицях були тоді частим явищем.

Як я вже згадувала, д-р Калінєвіч дуже непокоївся, що втратить позицію директора. І справді, скоро її втратив, бо восени 1941 р. шпиталь дістав нового начального лікаря, українця, ще й з Покуття родом, д-ра Ярослава Геник Безезовського, хірурга, якого дружина Дарія, теж лікарка-гінеколог, обняла жіночий відділ. Калінєвіч відійшов з погрозою, що скоро вернеться. Для поляків у шпиталі, як і в місті, його звільнення було важким ударом, якого вони не могли простити українцям, тому намагалися, як могли, шкодити новому директорові, головно доносами. Писання доносів було в тому часі популярним заняттям — доказ занепаду моралі у воєнний час. А втім, якщо йде про поляків, вони не турбувалися етикою, коли була нагода пошкодити українцям.

З відходом Калінєвича у шпиталі вже не було ні одного лікаря поляка. Скоро виявилося, що д-р Чернявський заховався, коли большевики відступали, і по якімсь часі вийшов з укриття і далі працював на венеричному відділі. Ліда Левицька і я залишилися на своїх місцях.

Залишилися теж монахині та більшість шпитальної обслуги, тобто поляків. Багато їх стали „фольксдойчами" і це давало їм перевагу над українцями, які принципово не хотіли того робити. Таким способом у шпиталі з'явилося ще більше поляків, ніж досі, господар чи адміністратор В'єсьо Піскозуб (Піскозуби — коломийські міщани, яких частина спольщилася). Цей молодий чоловік робив на мене неповажне враження, які він мав кваліфікації на свою позицію — не знаю. До лабораторії, мені до помочі, прийшла полька Ядзя (прізвища не пригадую). У канцелярії залишилися всі ті, що були за Польщі з додатком двох українок — Ліди Світлик і Данцевич, імени не пригадую.

Харчі для хворих дуже погіршилися, навіть у порівнянні з харчами за большевиків. До того недбало були приготовані, часто недоварені й дуже монотонні. Завваги д-ра Білозора не мали ніякого впливу на головну кухарку, ту саму, що за Польщі, тільки тепер „фольксдойч". Щоб поправити ситуацію, він прийняв до нагляду над харчуванням хворих молоду українку, яка мала закінчену готелярську школу. Вона жила у шпиталі, в тому ж будинку, де кухня, але від того харчі ні трохи не змінились. Можливо, що відразу збагнула свою безсильність поправити щонебудь, а може, наївно повірила, що хворі їдять те саме, що й кухонний персонал та монахині, з нею включно. Справа була не тільки у приділах, але й у злій волі кухонного персоналу. Напр., кулеша, яку часто давали хворим на сніданок з пісним молоком, була насправді недовареною замішкою з кукурудзяної муки, дуже неапетитна, часто холодна. Я розцінювала те, як один з проявів польської ненависти до українців — пацієнти в тому часі були в більшості українці, а лікарі всі. Коли я часом звертала увагу котрійсь з монахинь на харчі, вони важко зітхали й говорили, що якби був попередній директор, було б краще. Жили надією, що він ще до шпиталю вернеться.

І вернувся в перших днях липня 1942 р., але на ношах, до шпитальної трупарні. Його, застріленого, знайшли десь за містом у житі. Хто його вбив, тоді не було вияснене, чи сьогодні відомо — не знаю. Тому, що нікого за вбивство не арештували, можна припускати, що це зробили німці. Поляки твердили, що д-ра Калінєвіча вбили українці, навіть підозрівали, що тут замішані українські лікарі, з директором включно — цілковита видумка.

Взагалі 1942 рік був дуже неласкавий до лікарів. Після Фріша й Калінєвіча прийшла черга на Станкевича. Вже від початку року він погано почувався, але, як часто буває з лікарями, занедбав себе. Навесні 1942 р. виявилося, що в нього далеко заавансована обостороння туберкульоза легенів. Хемотерапії в тому часі не було, до пневмотораксу не надавався, тому прогноза була майже безнадійна, що він і сам усвідомлював. Д-р Білозор думав, що варто було вислати його кудись в санаторію і хотів робити заходи для того, але не знав, чи Станкевич погодиться, тому просив мене порозумітися з ним. Тут мушу сказати, що стосунки між цими двома лікарями не були найкращі, наскільки знаю, на ідеологічному тлі. Станкевич відповів, щоб ним не турбуватися й залишити його у спокою, він хотів померти вдома. Був певний, що санаторія йому не поможе.

Я відвідувала його вдома, розказувала шпитальні новини, за що був мені вдячний. До кінця цікавився всім, що діялося. Боліли його мельниківсько-бандерівські непорозуміння, зокрема, коли виявлялися в гострій формі.

Для мене мав завжди добру пораду. Коли навесні 1942 р. проголошено, що потрібно лікарів в Україні, я хотіла зголоситися до виїзду, хотілося побачити Київ. Він так рішуче відмовляв мене від цього, що врешті переконав, за що мої батьки, а пізніше теж чоловік (ми ще не були одружені), були йому вдячні.

Але хвороба розвивалася скоро. Одного дня в половині липня 1942 (незабаром після смерти Калінєвича) його лікар, д-р Шайна просив мене заступити його і дати хворому дожильну інєкцію, бо сам того дня мусів кудись їхати. Коли я прийшла до Станкевича, застала його майже в аґонії. Я сіла біля нього і скільки разів хотіла відходити, він кивав рукою, говорити вже не міг. Його брат, який не відступав від нього, інтепретував це як знак, що вмираючий бажає, щоб я не відходила і просив мене залишитися. Я пересиділа біля нього щось три години і відійшла, коли вже зовсім знепритомнів. Того ж вечора й помер, проживши сорок років (1902-1942). Залишив жінку і троє дітей.

Похорон був справді величавий з масовою участю не лише мешканців міста, але й довкільних сіл. На бальконі дому покійного, застеленому гуцульськими килимами, трембітали від ранку трембітарі, мабуть, з його родинної місцевости, Слободи Рунґурської.

Я довго відчувала цю втрату. Між шпитальними лікарями вже не було ні одного з-поміж тих, кого я застала, починаючи стаж у 1939 р. Тільки три роки минуло, а скільки змін зайшло у шпиталі.

Коли д-р Станкевич ще жив, не один раз просив мене написати лікарське свідоцтво для когось насправді здорового, щоб не мусів іти до „бавдінсту" чи когось подібного. Я ніколи не відмовлялася, а він завжди додавав до мого свідоцтва вислід пересвітлення, щоб не вийшло для мене неприємности. З його смертю це не закінчилося, ще не одне фальшиве свідоцтво довелося написати, бо важко було відмовити. Наслідки відмови могли бути фатальні для того, хто просив. Шпитальна печатка додавала вірогідности цим свідоцтвам. Її (печатки) я часто надуживала, але не жалую цього, комусь воно вийшло на користь. Правда, могли бути для мене погані наслідки, але якось обійшлося.

У тому грізному воєнному часі не раз траплялося, що лікарі находились у важкій ситуації, напр., ще за життя Станкевича (він оповідав мені цю історію) в сутичці з німцями був ранений хлопець з підпілля. Вночі товариш приніс його до одного з наших лікарів, щоб перев'язав рани. Лікарів обов'язував запорядок зголошувати на поліцію кожного раненого, за непослух грозив розстріл. Цей лікар став перед проблемою — що робити? Він поговорив відкрито з хлопцями і за їх згодою зголосив їх на поліцію.

— Чи уявляєте собі, що діялося в його душі, коли доносив поліції? — питав мене Станкевич. Я більше думала про хлопців, які мені імпонували. Світ видавався кращим від думки, що є й такі, справжні герої, не лише торгівці на чорному ринку та писаки доносів.

Того рода драм, що відбувалися в лікарських канцеляріях, було більше. Час німецької окупації для лікарів був важчий, ніж большевицької, бо українська дійсність стала більш скомплікованою. Поділ підпілля був свіжий, одні й другі обстоювали свою рацію і ставили вимоги до громадянства, в тому й до лікарів, не обмежуючись до газетних аргументів, як це роблять сьогодні на еміґрації. Та писати про ці речі виходить поза рамки моєї теми, та й моє знання цих справ обмежене, хіба що вони заторкували шпиталь.

Це не раз траплялося. Наприклад, коли між арештованими з Чортківської групи (осінь 1942) появився тиф, до нашого шпиталю привезли двох членів тієї групи з комплікаціями після тифу. То був адвокат Коссак, найстарший віком між арештованими, і молода дівчина Зеня Ґоянюк. Обидвоє у важкому стані, адвокат Коссак постійно горячкував (мабуть, активізація давньої вигоєної туберкульози легенів, а Зеня наслідком тифу мала важкий міокардит. Наш місцевий комітет робив заходи, щоб звільнити в'язнів, зокрема адв. Коссака, який у дійсності зовсім випадково потрапив у ту групу, успіху не мали. Я часто заходила до нього на розмову, за що він був дуже вдячний, бо лежав, як і Зеня, в окремій кімнаті без права виходити з неї. Все ще з температурою його забрали до Чорткова і розстріляли разом з

іншими. Зеня мала більше щастя, їй удалося втекти вночі з шпиталю по приставленій під вікно драбині. Втеча була дуже добре підготована без ніяких прикрих наслідків для шпитального персоналу, як можна було очікувати.

У тому часі арештували були також д-ра Я. Березовського, директора шпиталю, але його скоро випустили, бо ніякої фактичної підстави до арештування (крім доносів поляків, що мстилися за Калінєвича) не було. Помогли теж старання комітету.

З усіх воєнних років 1942 був найбільш неспокійний і повний змін у шпиталі. Коли захворів д-р Станкевич, на його місце приїхав д-р Петро Сайкевич, весела й товариська людина, завжди з дотепом на устах. Восени того ж року переїхав до Львова д-р В. Білозор. Примарієм став д-р Іван Черкавський з Перемишля, який студіював, як і я, в Познанському університеті, кілька років вище. Був уже одружений, в Коломиї народилася перша дитина, донечка. Між нами відразу зав'язалися гармонійні взаємини, ніколи не дав мені відчути, що він шеф відділу. Я зразу сама, пізніше з чоловіком, часто бувала в них. Взагалі стосунки між шпитальними лікарями, всіми українцями, були гарні. Обидвоє Березовські були дуже товариські і часто запрошували всіх лікарів до себе. То було дуже бажане відпруження від прикрої дійсности тих часів.

Праці у шпиталі було постійно багато, пацієнтів ніколи не бракувало, але лікарі почувалися свобідніші, ніж за большевиків, бо годин праці їм ніхто не числив. Директор був дуже толерантний, трактував усіх лікарів як колеґ, те саме можна сказати про д-ра О. Лева, окружного лікаря. не було проблеми з відпустками, напр., коли у 1943 р. я виходила заміж, дали мені необмежену відпустку — скільки захочу. Само собою, що це мене більш зобов'язувало, ніж точно визначений час.

Поза шпитальними обов'язками були й інші, напр., у 1942 р. в Коломиї зорганізовано переходовий табір для переселених з України німців, і моїм обов'язком було оглядати кожну свіжу групу, чи нема інфекційних хворіб, які вимагають кварантани. Ці люди дуже різнилися від справжніх німців, навіть виглядом нагадували „совєтів". Багато з них взагалі не знали німецької мови, зокрема жінки почувалися дуже нещасливо і не скривали передімною невдоволення з переселення. Дехто з-поміж них потребував шпитального лікування, найчастіше діти.

Справжніх німців між шпитальними пацієнтами не було, вони мали свої окремі шпиталі. Пригадую лише одного особливого пацієнта — великого пса, власність ґестапівця, який привозив його до шпиталю на насвітлювання кварцівкою й масажі. Цей „пацієнт" ніколи не ждав на свою чергу. Коли тільки його привозили, масажистка переривала заняття з іншими хворими і займалася ним. Німецька собака мусіла мати першенство перед „унтерменшами".

Пацієнти у великій більшості були „унтерменші", тобто українці, часто

знищені хронічним недоїданням. Уліті 1941 р. траплялися теж поворотці з полону, виголоджені, до того з червінкою. Ці люди часто мали лише одне бажання — бодай дійти до свого села й померти вдома. Для багатьох навіть це скромне бажання не здійснилося.

У 1943 р. воєнне щастя змінилося, німці почали відступати. Пригадувалися слова, які я чула при виїзді медсестер з Коломиї у 1941 р. „Ми ще повернемося". Щораз правдивіше звучали вони у моїй пам'яті, коли минав сорок третій. Поляки заметушились, у всіх був на язиці вислів Міцкевича з поеми „Дзяди", саме „Його ім'я — сорок чотири". Інтерпретували це як пророцтво, що в 1944 р. воскресне Польща — на мою думку, дуже свобідна інтерпретація. Ця фраза мені вже вухами переливалася, бо не тільки у шпиталі я часто її чула, але й полька, що працювала в амбуляторії, кожного дня вітала і прощала мене цими словами. Була щиро переконана, як і багато поляків, що це пророцтво сповниться.

Між українцями теж кружляли різні пророцтва, напр., твердження наших стигматиків, що большевики до Львова не прийдуть (Настя Волошин, Степан Навроцький). Та українці сприймали це з великою дозою скептицизму, бо були свідомі, що програна німців — лише питання часу. Фронт зближався, і в березні 1944 р. треба було зробити рішення — виїжджати чи залишатися. З коломийських лікарів виїхали обидвоє д-ри Березовські, д-р Лев, д-р Сайкевич. з позашпитальних д-р В. Ганьківський, д-р М. Гнатчук (дентист) і д-р Білозор (зі Львова). Вагався д-р Черкавський з уваги на малу дитину, та після того, як їх до нитки обрабувало міське шумовиння, йому вдалося виїхати якимсь останнім німецьким вантажником. Не міг рішитися на виїзд д-р Шумський, хоч ми всі радили йому виїхати. Він не вірив, що буде можливо втекти від большевиків і залишився. Залишився теж д-р Чернявський, мабуть, з тієї ж причини. Не вагалася тільки Ліда Левицька, бо й не думала виїздити.

Я трохи вагалася, знаючи, який це буде удар для батьків. Зате мій чоловік не мав двох думок і 25-го вересня 1944 р. ми виїхали кіньми з Коломиї. Лише п'ять днів бракувало мені до повних п'яти років у шпиталі. Дальші п'ять років провели ми без постійного місця осідку й аж при кінці 1949 р. приїхали до Канади, де живемо й досі.

Про інших лікарів можу сказати, що д-ри Березовські і д-р Сайкевич живуть на цьому континенті, д-р Лев помер у Венесуелі, д-р Черкавський в Англії, д-р Білозор в ЗСА, д-р Ганьківський ще в Німеччині, в таборі ДіПі. Яка доля зустрінула Чернявського і Шумського — не знаю. Ліда Левицька, мріяла виїхати на схід, опинилася у Польщі, де й померла.

ТЕНІС В КОЛОМИЇ

Степан Ґеник-Березовський

Перший тенісовий корт побудовано в т. зв. "Студентськім парку". Не знаємо хто, коли й для кого його будував, але що такий корт існує, ми довідалися десь аж у 1923 або 1924 р. Поверхня його була бетонова, не було приємно довший час грати на такій твердій поверхні.

Серед українців теніс був незнаний аж до часу, коли інж. Петро Франко прибув до Коломиї вчити руханку в українській держ. гімназії. Він був великим ентузіястом тенісу, придбав, крім іншого спортового приладдя для гімназії, теж кілька тенісових ракет і м'ячиків. Тоді ракети й м'ячики не були дешеві. Він заохочував учнів грати теніс; сам давав інструкції і втрачав на це багато часу.

В початках уживано корт у "студентськім парку". З огляду на те, що корт був доволі далеко від місця, де жила більшість охочих грати, а крім того, не належало до приємности бігати і скакати по твердім і ховзькім бетоні, проф. П. Франко, маючи групу, що поважно ставилася до гри, побудував власними силами корт при вул. Словацького (довніше Прутова згл. Гетьманська). Цей корт мав м'яку поверхню, на якій грали й вишколювалися головним чином ті, що недалеко жили (Е. Онищук, С. Федів, О. Кавалець та інші). Але й неукраїнці, головно жиди, уживали цього корту.

В тому часі проф. Франко збудував ще один корт недалеко місця, де жив. Це був теж м'який корт; виміри були менші, ніж нормального корту, поверхня була незадовільна (було багато нерівностей тощо), м'ячики часто "вилітали" в сусідні городи, але проф. Франко вправляв там з дружиною й охочими до гри.

Там починала свій тенісовий вишкіл Наталка Семіон-Андрусева, щоб опісля, користаючи з теоретичних і практичних порад проф. Франка і д-ра О. Кульчицького "тяжко працюючи" здобувала чемпіонат Львова, тричі чемпіонат Покуття, чемпіонат кліматики Яремча. Ті чемпіонати вона здобула ще перед виїздом з Коломиї. Тепер вона живе в ЗСА (Лонг Айленд-Рівергед), де вишколює, цебто показує молодим дівчатам і хлопцям як правильно грати і "безпощадно перемагає й далі жіночих партнерів із своєї кляси".

Число охочих грати теніс постійно зростає. В 1925 р. т-во "Сокіл", що відновило свою діяльність, починає під головуванням проф. Франка організувати різні спортові ланки. Ланка копаного м'яча вже в 1926 р. мала найкращу на Покутті дружину копаного м'яча. В 1938 р. в одиноких змаганнях, що відбулися в Стрию за чемпіонат українських дружин, що не належали до польського союзу клюбів копаного м'яча, дружина здобула друге місце. Т-во "Сокіл" в 1925 р. збудувало власними силами використовуючи досвід набутий при будові корту при вул. Словацького, два корти при вул. Українській на площі, що була власністю т-ва "Рідна школа". Це були м'які корти. Були деякі труднощі, щоб потім ті корти втримати в доброму стані, але завсіди удавалося ті труднощі побороти, головно при активній допомозі тих, що грали (багато з них теж працювало при побудові тих кортів).

Наталка Семіон-Андрусів, чемпіон тенісу

Наталка Семіон-Андрусів вчить тенісу.

Поляки теж будували два корти на площі польського т-ва "Сокул" (при вул. Тарнавських). Опісля, коли біля військового кіна "Марс" збудували м'який корт, один із кортів на площі т-ва "Сокул" став нечинний.

На кортах при вул. Українській гуртувалися з українського середовища усі, що бажали грати теніс. Молодь у шкільному віці, що жила недалеко кортів, бачили на кортах вранці о год. 6-ій рано. Число граючих постійно зростало, так що грати у бажану пору або щоб довго не ждати на вільний корт, треба було замовляти корт один день наперед. Згодом цей початковий запал до гри остиг, бо після початкових успіхів звичайно приходили труднощі. Щоб ті труднощі перебороти, треба було багато й солідно працювати. Але не в кожного був на це час, витривалість, фонди, ну й трохи хисту. Число граючих маліло й остало около 15 осіб, що поважно підходили до гри, могли присвятити більше часу і могли видати більше грошей на ракети (на вправи), м'ячі, одяг, а за вживання кортів теж треба було платити.

До кращих грачів тоді належали: С. Федів (виїхав на студії до Франції), Е. Онищук (здобув у 1929 р. віцечемпіонат Покуття), В. Маруняк (у 1927 р. у змаганнях за мистецтво Коломиї дійшов до пів-фіналу і програв з одним із кращих грачів Кракова. Пізніше здобув чемпіонат О. Кавалець.

Між жінками, крім згаданої Н. Семіон-Андрусевої, вирізнялися С. Чайківська, І. Сениця, К. Світлик.

В 1926 р. відбулися на кортах при вул. Українській змагання за чемпіонат міста Коломиї. Участь брали кілька українців, включно з проф. Франком. Чемпіоном став поляк Гачевскі, коломиянин, студент унів. у Львові. Він теж був воротарем дружини коп. м'яча "Погоні", що в ту пору була чемпіоном Польщі.

Відбулося кілька змагань, між українськими й польськими тенісистами (із змінним щастям). Засадничо в ту пору поляки мали кращих тенісистів-мужчин. То були студенти високих шкіл, що мали нагоду вправляти з кращими грачами в університетських осередках, і бачити як грають заавансовані грачі.Але, як згадано, це стосується тільки мужчин, бо жінки українки на цьому полі були безконкуренційні.

В 1927 р. на кортах при вул. Українській відбулися змагання за український чемпіонат Галичини. До того часу такі змагання відбувалися виключно у Львові. Що такі змагання відбувалися в Коломиї, це заслуга проф. Франка. У змаганнях взяло участь 5 або 6 змагунів, одна змагунка зі Львова та 8 змагунів з Коломиї. Чемпіонат чоловіків здобув Я. Рожанковський зі Львова. Чемпіонат жінок здобула Сениця-Магай. Хоч вона постійно жила в Угорщині, але з огляду на те, що була роджена в Коломиї (сестра згаданої І. Сениці) та на високий рівень її гри, їй було дозволено брати участь у цих змаганнях. В подвійних грах чоловіків брав участь д-р О. Кульчицький, разом із Я. Рожанківським. Вони здобули чемпіонат. Ті змагання мали позитивний вплив на дальший розвиток тенісу. Коломийським грачам і симпатикам показали кращих українських грачів (теж у різному віці); а львівським гостям показали, що теж і поза Львовом молодь ставиться до гри поважно, а в Коломиї, під проводом проф. Франка, можна числити на певний зріст — чисельний і якісний.

"Золотий період" українського тенісу в Коломиї настав тоді, коли д-р О. Кульчицький прибув до Коломиї як учитель психології в одній із коломийських шкіл, а головно, коли замешкав при вул. Українській біля кортів. Добре ознайомлений з теорією, тактикою і практичною грою, старався знайти, згл. "виховати" відповідних партнерів. Зовсім правильно він звернув увагу на наймолодших; якщо в них є хист, охота і спроможність (тут вже мусіли помогти батьки, то це був дуже надійний матеріял на чемпіонів. Це йому вдалося. Завдяки, його жертвенності, терпеливості, не згадуючи знання гри, вже сама поява О. Кульчицького на корті заохочувала партнерів до гри, а молодшим то був приклад, до наслідування. Загалом у спорті

молодші великою мірою розвиваються скоріше і роблять кращі поступи, коли стараються наслідувати старших, більше досвідчених.

Проф. О. Кульчицький ставився до гри дуже поважно; старався виконати кожний удар якнайкраще, ніколи гри не легковажив: байдуже, чи це тільки вправи чи йшло про точки; чи партнер має 10 років, чи 40. В цей спосіб змушував партнера теж ставитися до гри поважно, що, очевидно, було дуже корисне; головним чином у молодших. Для них було дуже важливо ставитися до гри поважно, бо в них часто приходить охота гру легковажити, очевидно, через це позем їх гри понижувався, вони знеохочувалися й остаточно, коли не бачили поступу вони переставали грати взагалі.

Колись майстер і теоретик тенісу пізніше професор університету д-р Олександер Кульчицький.

В короткому часі проф. О. Кульчицькому вдалося вишколити двох юнаків, що переросли вчителя — Любомира Чайківського і Романа Сельського. Обидва брали участь у різних змаганнях — льокальних, міжмістових і у змаганнях за український чемпіонат Галичини. Бувши гімназійними учнями (учням не вільно було брати участь в позашкільних змаганнях) вони вживали псевдонімів: Чайківський — Олександрович, а Сельський — Безгрішний.

Чайківський — популярний Любко — в короткому часі вибився на перше місце; зокрема в грі поодинокій, хоч був теж добрий у грі подвійній (зокрема коли його партнером був Р. Сельський). Елегантна постава на корті, товариськість,елегантні рухи при ударах, різнородність ударів, любов до риску робила його гру дуже цікавою і з'єднувала йому великі симпатії серед глядачів і грачів.

У 1932 р. на 14 році життя брав участь у змаганнях в Коломиї, що в них виступали 7 найкращих грачів (українців) Львова. У фінальній розгрі він зустрічався із старшим, досвідченим М. Дрогомирецьким зі Львова. Коли по годинній грі, при високій температурі (гра велася в полудне) грачі в 5-му сеті

осягнули вислід 9:9 і були дуже втомлені. Змагова Комісія, уважаючи , що дальша гра може обом змагунам пошкодити на здоров'ю, рішила гру перервати згл. закінчити. Треба згадати, що під час гри, коли один із змагунів заявляв, що відступає від дальшої гри, зараз другий заявляв, що теж відступає. Отже змагова комісія повелася правильно, коли гру закінчила й рішила, що обидва змагуни є повновартісними першунами.

На цих змаганнях фінал жінок виграла сестра Любка — Соня Могильницька, а разом з братом здобула теж перше місце у грах мішаних. Львівські грачі були здивовані високим поземом гри коломийських грачів і запрошували до участи у змаганнях за українське мистецтво Галичини, що мали відбутися восени того року у Львові. Але ніхто з Коломиї не брав участи в тих змаганнях. Зате Л. Чайківський, із сестрою Сонею в тому ж році брали участь у змаганнях в Чернівцях, де здобули перші місця. Теж відбулися у Станиславові міжмістові змагання Станиславів — Коломия, і Коломия виграла досить високо. В 1933 р. Любко Ч. брав участь у змаганнях за чемпіонат юніорів (змагання відбувалися у Львові), і здобув перше місце. У 1934 р. у змаганнях за чемпіонат Галичини, що відбулись у Станиславові, Коломия тріюмфувала на 100%.

Любко Ч. здобув чемпіонат у грі подинокій, — разом із Р. Сельським здобули чемпіонат у грі подвійній, і з сестрою Сонею Могильницькою здобули чемпіонат у грі мішаній. Р. Сельський здобув чашу "найкращого грача провінції".

В 1935 р. з огляду на проголошену жалобу по В. Біласі і Д. Данилишинові змагання за чемпіонат Галичини не відбулися.

У 1936 р. Л. Чайківський виїздив на вищі студії до Варшави. Там став членом спортового клюбу "Лєгія". В тому клюбі були членами найкращі польські грачі; вони вишколювалися під проводом фахових тренерів. В короткому часі Л. Чайківського включили до дружини юніорів (2-га, або 3-та ракета), що репрезентували Польщу. Брав участь у різних змаганнях в Польщі і за границею. Війна в 1939 р. застала його на турнірі в Ризі. Разом з колишнім чемпіоном Польщі Й. Гебдою, з наказу совєтського уряду, їздив по більших містах СССР і відбував показові гри, щоб поширити цей спорт в СССР. Коли німецькі війська зайняли Галичину, йому вдалося дістатись через фронтові лінії (тоді відбував показові гри у Ленінграді) до Коломиї, потім переїхав до Австрії, де здобув чемпіонат Австрії і став австрійським громадянином та репрезентував Австрію в міждержавних змаганнях, а також у змаганнях за чашу Дейвиса.Це перший і дотепер єдиний українець, що брав участь у таких престижевих змаганнях. Шкода, що не судилося йому репрезентувати свою батьківщину.

Під час одних змагань він нещасливо впав на ракету, яка заломила йому ребро і втиснула в легені. По виході із шпиталю він уже не міг брати участи у змаганнях, тільки був активний як інструктор. Правдоподібно, поранення

легенів не дозволило найкращим лікарям Мюнхену врятувати йому життя, коли він захворів на запалення легенів у 1974 р. (на 56 році).

Його партнер Роман Сельський, на мою думку, не був належно оцінений; здається, тому був постійно, так би мовити, в "тіні Любка". Його вдари, включно з подачею, були своєрідні, але дуже продуктивні. Коли грав при сітці, головно в подвійній грі, його предбачення, блискавичні, але спокійні рухи робили ті вдари "смертоносними". У подвійній грі, байдуже хто був його партнером, він завжди був знаменитий. В турнірах, в півфіналах, коли треба було розіграти т. зв. "п'ятисетівку" (тобто виграти 3 сети із 5-ох), коли не вдалося виграти підряд три перші сети, приходила перевтома, а може, й зневіра у власні сили, і часто гра кінчилася неуспіхом. У 1934 р. брав участь у змаганнях за чемпіонат Галичини. В поодиноких грах входив до півфіналу, а разом з Л. Чайківським здобув чемпіонат у грі подвійній. Недуга серця не дозволила йому грати в 1935 р. В часі літніх ферій (студіював у Познані), бачимо його на кортах, але він не міг грати так інтенсивно, як давніше.

Професорові О. Кульчицькому (навіть по виїзді Л. Чайківського і Р. Сельського з Коломиї, завдяки послідовному, серйозному підходові до гри, вдається далі задержати "добру форму". Коли Л. Чайківський, граючи у варшавській "Лєгії", часом приїздив до Коломиї, треба було йому добре "попрацювати", щоб виграти зі своїм професором. Бувши нераз партнером проф. О.Кульчицького в грі подвійній, граючи при сітці, я міг належно оцінити практичне й тактичне знання професора. Я знав, що професор своїми хитрими ударами заманеврує противника в таку ситуацію, що противник буде змушений заграти так, що мені легко той м'яч "викінчити". Тимто й виглядало, що партнер професора "ненайгірше заграє" при сітці.

Сестра Л. Чайківського, Соня Могильницька-Витвицька теж була частим партнером проф. О. Кульчицького. Як інші, так і вона дуже багато користала, граючи з професором. Її подача на перший погляд виглядала нескладна і заохочувала противників скоро й сильно м'яч відбити. Тут противник зазнав прикрої несподіванки, бо м'яч опинювався в сітці або "вилітав" поза границі корту. Отже треба було таку подачу повернути легко і наразитися на атаку, тобто передати ініціятиву в руки Соні. Граючи переважно з мужчинами, Соня грала довгими, низькими м'ячами. Гра була схожа на чоловічу. Коли грала з противниками-жінками, то деколи й довше треба було привикати до повільніших, слабших, "жіночих м'ячів".

Індивідуальний чемпіонат Галичини Соня здобула тричі в роках 1933, 1934 і 1936. Як згадано, змагання за чемпіонат Галичини в 1935 р. не відбулися. Здобувши три рази під ряд чемпіонат, вона здобула теж на власність мандрівну нагороду — срібну чашу "Маслосоюзу" (вона є в Торонті).

В тих роках здобула теж чемпіонат у грах мішаних: в 1933 із З. Сасиком, в 1934 з братом Любком та в 1936 р. з В. Маруняком.

Наймолодшою ученицею (на кортах) проф. О. Кульчицького була Ірина Яремчук-Стецик. Починалося від збирання м'ячиків, потім принагідні вдари ракетою з особами-початківцями, що приходили на корт і ждали на партнерів. Поступи не давали на себе ждати; до цього причинювалося типове в молодших бажання когось наслідувати — Ірина, перебуваючи майже постійно на кортах, мала кого наслідувати. Її удари нагадували удари С. Могильницької-Витвицької. А з порадами й поміччю приходив проф. О. Кульчицький.

Перший "виступ" Ірини, це змагання за чемпіонат Покуття в 1935 р. Там 13-річна Ірина зустрічалася з С. Могильницькою, і досвідченому краєвому чемпіонові треба було добре потрудитися, щоб виграти із завзятою й амбітною Іриною. В 1937 р. репрезентувала Коломию в міжмістових змаганнях Коломия-Станиславів. Щоб перемогти трему, треба було "віддати" першого сета, але легко й високо виграла два слідуючі сети. Не від речі буде згадати, що змагання відбулися на кортах, які побудував д-р В. Ганьківський коло своєї хати.

По війні емігрувала до Канади. Знана як Ірина Яремчук-Стецик брала участь у змаганнях за український чемпіонат Північної Америки в 1958, 1959 і 1960 роках і здобула перше місце в подинокій грі. Змагання відбувалися в ЗСА — на "Союзівці".

Проф. О. Кульчицький у своїй статті "Дещо про український теніс", що появилася у "Свободі" в 1966 р., як доповнення статті О. Гайського ("Свобода", 31.8.1965) "Два 10-річні ювілеї" пише: "Якщо заслугою автора статті є те, що він подав фахово вірні характеристики грачів львівського турніру, тобто 'змагань', як то говорили, то треба завважити, що обмеживши до гурту учасників змагань, не мусів брати до уваги деяких спортових постатей, які в історії українського тенісу мають свої заслуги й повинні конче бути згадані."

Доповнюючи автора, що очевидячки не міг знати докладніше коломийського тенісового середовища, згадаю, крім наведених автором, Любка Чайківського, Могильницьку та Ірину Стецик ще й партнера й однолітка Любка, розстріляного німцями — Ромка Сельського, меценаса Іванця, брата відомого мистця, далі популярного під псевдонімом "Мацька", інж. С. Геника-Березовського, повного гумору, організатора тенісового життя, що передав тепер найвищі досягнення коломийського тенісового стилю своїм нащадкам в Торонті; врешті Наталку Семіон, кол. дружину відомого нашого мистця П. Андрусева.

Всі вони в певному розумінні були тенісовими індивідуальностями. Роман Сельський мистець нечуваного "стятого" сервісу з лівої руки, який, на щастя його противника, не все був успішним. С. Геник-Березовський в далеко більшій мірі, як я, визначався безапеляційним "чапом", Іванець, що стартував

іноді вдало до цілком безнадійних м'ячів, Наталка, неперевершена в обороні і в "плєсінґу", що могла спокійно розраховувати на помилки противника та виграти не атакуючи. Її досягнення, дуже поважні не дозволяють себе поминути: тричі чемпіонат Покуття, чемпіонат кліматики Яремча чемпіонат м. Львова.

Проф. Франко заслуговує на особливу згадку як справжній ветеран українського тенісу. Із своїм братом Тарасом почав грати теніс, мабуть, давніше. Як грач визначався небувалою любов'ю риску, що, очевидно, не все давало реальні користі. В пам'яті його партнерів залишиться його знаменна, саме з тією любов'ю риску пов'язана фраза: "по-мужеськи в сітку!!"

З ним та його братом Тарасом, що в 1911 р. на тенісовому "тоці", як тоді казали, спортового майдану Сокола Батька розгравав я, як гімназійний учень 7-ої кляси Станиславівської гімназії, разом з українським учнем реальної середньої школи — Володимиром Якубовичем дабльовий фінал "Перших українських крайових ситківкових змагань". "Ми здобули першість у даблю, а в одиничній грі переможцем вийшов В. Якубович, якого дальша доля мені невідома.

Щодо моєї особи — одна мала справка, призначена радше для фахівців. На ділі був я спеціялістом не "чапа", як пише автор, але "слайса", якого я вивчив як багато інших ударів — зовсім теоретично, на основі багатої чужомовної літератури, яка була в моєму посіданні, зразкуючись на фотознімках колишнього великого американського змагуна — Тільдена.

Маю сміливість сказати, що коли я далеко не був найкращим українським тенісистом, то напевно був найкращим теоретиком теніса. Ця дуже ґрунтовна теоретична підготовка дозволяла мені давати відпір багато молодшим і фізично непорівняно краще виробленим противникам і передати дещо з мого досвіду українським змагунам, як, напр., Любкові Чайківському, який в перших роках своєї блискучої тенісової кар'єри був моїм постійним партнером.

Щиро дякую Наталці Семіон-Андрусевій, Соні Могильницькій-Витвицькій, Ірині Яремчук-Стецик і Евгенові Онищукові за цінні інформації, поради та завваги, які використав для цієї статті.

ОДИН РІК У КОЛОМИЇ

Василь Верига

У червні 1938 р. я закінчив 2-гу клясу польської гімназії в Заліщиках і записався до української державної гімназії, чи „державної гімназії з руською мовою навчання" в Коломиї. Приїхало нас тоді два учні з Заліщицької гімназії, обидва до третьої кляси, Степан Устяник і я.

Приїхавши до Коломиї, Устяник мешкав приватно, а я в бурсі ім. Т. Шевченка, вул. Міцкевича 52, яка вела від центру міста до Воскресінець на схід від Коломиї, а звідти кудись дальше, але куди, я не знав.

Грошей у мене не було, щоб платити за бурсу, але я не дуже тим журився, бо в моїй волості мені признали були 200 зл. стипедії на навчання, але не встигли ще виплатити перед початком шкільного року, і я очікував тих грошей з дня на день. До бурси мене прийняв емеритований уже тоді професор української мови й літератури, а також поет-лірик Ілля Гаврилюк, до речі, автор збірки поезій „По терню і кремінню". Він був адміністратором бурси, а педагогічним настоятелем був проф. Цепух, який вчив метематики в деяких клясах гімназії. Крім того, настоятелем з поміж студентів був Василь Барчук, учень 2-ої кляси гуманістичного ліцею.

Все для мене було тут нове, почавши від потягу, що їхав почерез Ринок, кінчаючи на побутових умовинах в бурсі. Приємно здивували мене старі українські повідомлення про заупокійне богослуження в сороковий день трагічної смерти полк. Евгена Коновальця, які ще тут і там було видно.

У бурсі мене призначили до кімнати разом із семи іншими учнями, де старшим був пильний і дуже добрий учень четвертої кляси гімназії нового типу (тобто чотироклясової) Василь Воляник, спокійної вдачі, тихий і товариський; Володимир Гошовський, Орест Віндик, Дмитро Чайковський, Микола Волошинюк, Михайло Шекерик-Доників і я, всі з третьої кляси. Володимир був непосидющий дух, син учителя з Станиславівщини. Раніше ходив до гімназії у Станиславові, але звідти його позбулися за невідповідну поведінку, і він перейшов до Коломиї рік раніше від мене. Як син учителів, він був краще забезпечений грішми, ніж хтонебудь з нас у кімнаті й тому часто, замість учитися, він ходив в кіно, а зокрема на недозволені фільми. В той час ми могли йти в кіно оглядати тільки ті фільми, на які дозволила дирекція гімназії, тобто яких афіші були виставлені на дощці оголошень в самій гімназії. Найбільше його манили ковбойські фільми, про зміст яких він нам кожний раз розказував. Учитися Гошовський не любив, але як товариш він був непоганий.

Орест Віндик, син маєтних батьків, які мали якесь підприємство у Криворівні на Гуцульщині, тому в нього завжди було „щось перекусити". Він був не поганої вдачі, але відмінно від Воляника, голосний. Він часто дотримував товариства Гошовському в відвідуванні кіна. Коли Гошовський оповідав нам, що він бачив у кіні, то Віндик його доповняв.

Володимир Кінка, з Отинії, у третій клясі „репетував" й тому був краще ознайомлений з обставинами в бурсі і в гімназії. Він з кожним шукав собі якоїсь „шпарґи" — зачіпки й тому часто бився, що не завжди виходило йому на користь. До навчання він також був не охочий.

Дмитро Чайковський, дрібної будови, чорнявий з буйною чорною чуприною, був не тільки гарний на вроду, але й талановитий хлопець, син вдови із села Семаковець, біля Коломиї. Він був римо-католицького обряду, але до костела не ходив, бо то була „польська церква", ані на римо-католицьку релігію, то був відданий український патріот. Дмитро добре вчився у школі, писав гарні вірші та ще й малював і співав. При тому був і товариський, жартівливий, з усіма товаришами жив у згоді і кожному готов був допомогти в науці, хто тільки просив його. За совєтської окупації Галичини в 1939-1941 він закінчив 8-му клясу десятирічки і вписався до Театрального інституту в Києві, де його захопила війна, в якій він загубився.

Микола Волошинюк, якого всі називали гуцулом, був також добрий товариш, спокійний, але з навчанням йому якось не йшло. Мені здається, що не мав щастя або просто застрашувався при кожному перепитуванні. Учителі думали, що він менше знав, але до того ми ще вернемось.

З першим, з ким мені довелося познайомитися й заприязнитися був Михайло Шекерик Доників, високий ростом хлопець, але хоровитий, і перших дві кляси гімназії він здавав екстерно й тому ми були в клясі, як і в бурсі, обидва новаки, і то вже нас єднало.

Першого дня, як тільки ми пообідали й розложили свої речі на призначені нам місця, кілька наших співмешканців кімнати вибиралися до міста на закупи різного шкільного приладдя. Я договорився з Устяником, що ми підемо разом пізніше. Не вибирався й Шекерик, пораючсь коло ліжка.

— Васи, ти не йдеш до міста?, — заговорив до мене Шекерик.

— Ні, — відповів я.

— І не лягаєш спати?

— Ні, не лягаю, бо хочу прочитати правильник поведінки в бурсі.

— А чи не міг би ти мене скорнєти коло 2-ої години?

— Я видився на нього, розуміючи, що він щось від мене хоче, але я не розумів чого. Тому що я нічого йому не відповів, він повторив своє прохання.

— Чуєш, скорнєй мене коло 2-ої години, щоб я не заспав.

Не почувши від мене ніякої відповіді, Шекерик запитав мене, як я його розумію.

— Я розумію, ти від мене чогось хочеш коло 2-ї години, але не знаю чого.

— Бачиш, я чуюся дуже змучений і хочу трохи відпочати, але боюся заспати й тому прошу тебе, щоб ти мене скорнєв, розумієш, збудив мене біля 2-ої години.

З того часу ми були завжди у приязних взяєминах.

Гімназія „з руською мовою навчання"

Хоч я дуже рвався до української гімназії, то скоро побачив, що тут було зовсім інакше, як у Заліщиках. Там було менше українців в усій гімназії як тут в одній клясі. Там всі українці трималися разом і взаємно собі допомагали: восьмак чи ліцейник українець прихильно ставивсядо українця з першої кляси і радо допомагав йому різними інформаціями, бо то був українець. Там ми були у великій меншості і через те трималися разом. Тут же всі були українці й через те тут було клясове розшарування (в розумінню шкільних кляс, а не марксистських теорій). Учні з ліцею дивилися на тих що з першої чи з другої кляси, як на „мале пиво". Тут уже були свої „кліки" із специфічними цікавленнями й доступ до них не був уже такий легкий. Отже, якщо йде про товариське співжиття, то в Коломиї, принаймні в перших тижнях мого побуту, я трохи був розчарований.

Друге розчарування трапилося мені в клясі, коли я ствердив, що я не знав української термінології ані в математично-фізичних предметах ані граматичних правил з латинської мови по-українськи. Практично я сидів на математиці як на турецькому казанні, і проф. Мусянович, який знав тільки те, що в нього записано в нотесі, а учнів, мабуть, не знав за прізвищем, не звертав на мене уваги. Аж одного разу, коли його заступав професор Цепух, молодий, рухливий і спостережливий, завваживши, що я не реагую на його виклад так як треба й запитав мене, чи я розумію все, що він говорить. Тоді він пояснив мені, що „уламки", це дроби, чисельник — то „лічебнік" а знаменник то „мяновнік" і т.п. Про проф. Мусяновича казали, що він був знаменитим математиком, але слабшим викладачем чи то вчителем середньої школи. Крім того, він був хоровитий і через те часто пропускав лекції. Він також мав засаду записувати в нотесі тільки погані оцінки, а добрих не писав. Іншими словами, хто раз йому не відповів на питання, того він постійно перепитував, а якщо про якогось учня в нього не було жодних завваг, той рахувався добрим учнем. До тих належав і я тільки тому, що він не мав змоги мене перепитати.

Дещо складніше виходило з латиною, якої нас учив професор Іван Храпливий, якого студенти називали „Ванькою". В заліщицькій гімназії, власне, на другий рік прийшов був новий учитель Францішек Головатий, українець-перекинчик який на лекціях латинської мови не вживав іншої мови, крім латини. Ми мусіли вивчати всі граматичні правила латинською мовою і спочатку зовсім їх не розуміли. Але згодом ми засвоїли і зміст, очевидно,

польською мовою і все було впорядку. В Коломиї це було інакше, тут треба було знати граматичні правила латинської мови по-українськи. Професор Храпливий, людина, мабуть, середнього віку, виглядав нам на старого, тимбільше, що він мав борідку з якою постійно бавився пальцями. Очевидно, вже на першій лекції завважив нас двох, тобто Устяника й мене як свіжих учнів і хотів довідатися, що ми знаємо з латини. Ми обидва з Устяником сиділи в останній лавці, середнього ряду лавок, бо й ростом ми не були малі. Перший вибір Храпливого впав на мене, і він запитав мене якесь там правило, на будову, здається, умовного речення. Я не знав, що означає умовне речення, але коли він мені це пояснив латиною, я йому виголосив усе правило латинською мовою. Кляса здивовано звернула очі на мене. Проф. Храпливий також був здивований моєю відповіддю, але тим не задоволився і став мене випитувати поодинокі фрази правила, чи я справді розумію, що вони означають по-українськи. Коли він побачив, що я розумів правило, а не тільки вивчив його, як папуга, дозволив мені сісти. Те саме повторилося з Устяником.

Ще більше розчарували мене лекції української мови, якої вчив д-р Антін Княжинський. Він також прийшов того самого року до Коломиї, що я, отже для нього ми всі були нові, і він не мав ще своїх „добрих" і „поганих" учнів, всі були однакові. Княжинський був не високого росту, з малим вусиком, завжди елегантно одягнений і з мотильком. Він був добрим педагогом і викладав цікаво, але при тому був вимогливий. В Заліщиках, коли я писав вправу для проф. Яна Котовича (це було у другій клясі/), то завжди діставав від нього оцінку „дуже добре" й ніколи я не робив жодних мовних помилок. Але його українська чи пак „русінська" мова була дуже архаїчна, ще з початку XX, якщо не кінця XIX ст. Коли ж я написав першу шкільну задачу у Княжинського, то вона обернулася у „червоне море", а оцінка була „іще достаточно". Це був для мене неабиякий удар, але з другого боку, коли на цілу клясу був тільки один Дмитро Чайковський, що мав добру оцінку, два чи три мали достаточно і, мабуть, два чи три, як і я „іще достаточно", то це було для мене неабияким успіхом, бо ж більше половини кляси дістала „недостаточно". На простій мові, моя оцінка „іще достаточно" у Княжинського варта була в мене далеко більше, ніж „дуже добре" в Котовича.

Німецької мови учив проф. Юліян Ковалів, дуже делікатний в поведінці з учнями. На мене він робив враження мрійника, який у клясі дуже часто був фізично, але духом був деінде. Він був і нашим господарем кляси. Не раз він перепитуючи учнів завдані на память вірші, знімав правою рукою окуляри і, заклавши рамку в зуби, дивився у вікно, що виходило на будинок польської народної школи на другому боці гімназіяльної вулиці. Учні вже знали, що проф. Ковалів, дивлячись у вікно, думав про щось інше й дослівно не чув того, що учень говорив. І тому він кожний раз запитував: вже скінчив? Про це ми мали змогу переконатися. В одній з передніх лавок сидів учень Ліщук, син

учителів десь із Заболотова, і Ковалів сказав йому рецитувати вірш, мабуть, Шіллера „Ирлкиніг". Ліщук устав і почав деклямувати вірш, але він його цілого не знав, тільки дві чи три перші строфи. Закінчивши те, що знав, він побачив,що проф. Ковалів замріяно дивився у вікно, проказав цілий „Отче наш", а коли скінчив, зупинився. Вся кляса заперла віддих і придушувала сміх.

— Скінчив? — запитав Ковалів Ліщука.

— Так, прошу пана професора, відповів чемно Ліщук.

— Сідай, маєш добре.

Польської мови вчив поляк Кобєрскі, про якого казали, що він любив заглядати до пляшки й у зв'язку з тим про нього ходили не надто прихильні йому жарти. В ґрунті речі Кобєрскі був добра людина, але, мабуть, не звертав великої уваги на свій предмет. Принаймні нам, які прийшли з польської гімназії в Заліщиках, не було важко дістати добру оцінку з польської мови, як у Заліщиках.

Математики вчив проф. А. Мусянович, про якого я вже згадував, але не довго, бо захворів і на його місце прийшов проф. Цепух. Завдяки тому, що проф. Мусянович мене ніколи не питав, бо питаючи поазбучно не дійшов до букви W (ми були реєстровані за латинською абеткою) про мене в нього не було жодних інформацій, отже я вважався у проф. Цепуха добрим учнем з математики.

Географії вчив проф. Василь Чередарчук, якого називали „калакунем" бо він, як на когось був сердитий, кликав його „ти калакуню". Це подібний випадок, як з проф. Гаврилюком.

Найбільш популярний серед учнів був проф. Орест Кузьма, добрий педагог, який у третій клясі вчив хемії. То був талановитий ботанік-садівник, один з перших есперантистів в Україні, який ще в 1922 р. видав у Коломиї на власні кошти „Повний підручник до міжнародної мови есперанто. Підручник для українців". Він був безпосередній з учнями й у своїх викладах часто користувався жартами. Кузьму учні любили й шанували, а Чердарчука боялися. Не від речі буде згадати, що саме тоді у третій клясі вчився також і його син Богдан і син проф. Ковалева Любомир.

Гідним уваги був ще професор історії Ошива , який приходив до нас з польської гімназії й залюбки політикував з нами на польсько-українські теми. А політикувати тоді було про що, бо саме тоді Чехословаччина пережила свою політичну кризу, у зв'язку з питанням автономії для Карпатської України, що нас усіх дуже захоплювало аж до березня 1939 р. Цей поляк добре орієнтувався у наших настроях і часто проводив розмови на тему, чи буде Україна, а коли буде, то де? Ані він, ані ніхто з нас не трактував Української ССР як української держави навіть комуністичної.

Одною з найбільш кольоритних осіб в учительському складі був, мабуть, катехит о. Микола Капустинський, якого називали „ойцєц". У мене з ним

були приязні взаємини, бо ми походили з того самого села Колодрібки Заліщицького повіту, Кудринецького деканату, з різницею в часі понад сорок років.

У подібних приязних взаєминах був також мій одноклясник-подолянин Петро Ґрегоращук, який походив з Мельниці Подільської, де батько нашого катехита був на парафії, а він сам провів там своє дитинство. Отець Капустинський любив оповідати учням різні біблійні історії із своїми власними додатками і прикладами із щоденного життя, покликуючись на місця свого дитинства. Залежно від того, котрій місцевості він той приклад приписував, якщо Мельниці, то звертався до Ґрегоращука, кажучи, „правда, Петре?", а коли то був з Колодрібки, то до мене: „правда Василю?" Ми звичайно підтверджували його історії, хоч ми ніколи про них не чули, але не пасувало нам заперечувати катехитові, навіть тоді, коли він оповідав про Йону, якого проковтнув кит.

Директором гімназії був проф. Станислав Котецький, а секретарем — Клапоущак. З ними я не мав багато діла, тому й не можу про них нічого сказати. Знаю тільки те, що Клапоущак мав гарне каліграфічне письмо і писав наші свідоцтва. Крім того, нас вчили ще два учителі, Боярський руханки чи то фізкультури, та ще один, якого прізвище я забув, він учив ручних робіт. Був там ще проф. Роман Шипайло, математик і добрий педагог, якого всі хвалили; професор Богдан Левицький від української та німецької мов, якого називали „штравс". Його всі дуже боялися, бо він був суворий.

Учні 3-ї кляси української гімназії в Коломиї в 1938/39 шк. році. Посередині опікун кляси проф. Юліян Ковалів

Одного ранку, восени 1938 р., я завернув з вул. Міцкевича на Гімназіяльну і почув хлоп'ячі голоси, які не то співали, не то викрикували: „Жовта хустка, сині кінці, шляк вас трафить українці". Я підняв голову й побачив на підвіконню першого поверху двох хлопчаків, які, баламкаючи ногами, „виспівували" ці слова як тільки побачили, що хтось ішов до української гімназії.

Мені це трапилося почути тільки один раз, але то не тільки заболіло мені але й залишило прикрий спомин на все життя. Я не міг собі уявити як то польська дітвора, на нашій прадідній землі, може погрожувати нам, що нас усіх чекає від них. Це були тільки підлітки, 10-11 років, вони може навіть не усвідомлювали того, що співали, але це було доказом чим їх годували дома батьки, яку ненависть вони мали до українців, не в Кєльцах, Бидґощі чи Радомю, але таки в нашій Коломиї, де поза містом милями не чути було польського слова.

Кожної неділі, як звичайно, ми всі збиралися ранком у гімназії на „екзорту", а потім ішли парами до церкви св. Михаїла, вул. Леґіонів. Отець Капустинський правив Службу Божу в супроводі шкільного гімназіяльного хору, яким дириґував проф. Роман Рубінґер, але дуже часто заступав його старший студент, чи, може, абсольвент гімназії Баран. Згадую про це тому, що на тих екзортах я вперше почув пісню до св. Йосафата, якої друга строфа звучала: „Він за церкву і за віру, як святий борець Христа, все що мав лиш, вніс в офіру, душу тіло, кров, життя", коли тільки її почую, нагадує мені Коломию. Так само колядка „Добрий вечір тобі, пане господарю", яку я вперше почув у Заліщиках, завжди нагадує мені те місто, як тільки я її почую.

„Їдь, сину, додому..."

Так помалу минули перші мої три тижні в Коломиї, і я почав привикати до нових умов, нових товаришів та професорів. Але одного дня покликав мене до канцелярії проф. Гаврилюк і заявив, що моя оплата за бурсу за вересень ще не заплачена і він не може довше чекати. Отже, я маю до вибору — заплатити оплату за вересень і жовтень, бо ж платиться наперед, або покинути бурсу. Тому що я грошей заплатити не міг, він мені сказав: „Їдь, сину, додому й полагодь справу з оплатою або до бурси більше не вертайся!" Я великого вибору не мав, хоч і подорож додому також вимагала грошей. Але якось я, не мавши грошей на квиток до Заліщик, поїхав потягом до Городенки, звідти пішки до Городниці, де поромом переплив через Дністер і по полудні я був уже в Заліщиках. Там мені трапилася підвода до Колодрібки, і я не мусів чимчикувати 32 кілометри пішки.

Мама дуже здивувалася, коли я увечері прийшов додому. На питання, чого я приїхав додому, я дав виминаючу відповідь. Після того мама почала нарікати на вдовину долю, ніби виправдуючись за те, що у волості ще не виплатили моєї стипендії. „Я щотижня ходила до волосної канцелярії у

Синькові, пішки сім кілометрів, але там завжди мене збували нічим, мовляв, прийдіть на другий тиждень. І так за кожним разом. Одного разу так і сказали мені, що тобі не треба було йти до української гімназії в Коломиї, але вчитися в Заліщиках. А ти бавишся в політику й перейшов з польської гімназії до „руської".

Деякі люди також глузували з мене й казали, що я хочу, щоб син був паном, а сама бідую, говорила мама плачучи. — Я пішла до сестри, твоєї тітки, щоб мені помогли кукурудзу лупити, а вуйко сказав, що радо поможе мені, але тоді, як відберу сина від панів, а тепер ні! А по хвилині додала: "Але є люди, які хвалять мене за те, що тебе з останнього посилаю до школи".

Це мама сказала з якоюсь ніби полегшею й замовкла. Я не знав, що маю мамі на те відповісти, а вона знову ніби собі щось пригадала та й каже: „А що буде як ми собі не дамо ради і виставимо себе на сміх, бо ж ми рвемося з мотикою на сонце."

Після такого вступу, я вже не мав серця казати мамі, що мене вигнали з бурси за незаплачену оплату за вересень. На другий день рано я пішов до нашого пароха о. Юліяна Гординського, колишнього добровольця до Українських Січових Стрільців, дуже доброї людини. Я відчував потребу з кимсь поговорити і перед кимось висповідатися із своїх турбот і почути кілька слів заохоти.

Прийшов до парафіяльного дому і якраз у дверях зустрінув нашого сільського молодого вчителя Бойка, який виходячи з будинку, здивовано глянув на мене і запитався: „Що, вже скінчилися студії?" Я не знав, що він в дійсності мав на увазі, звичайний запит, цікавість, чи іронію, яку я відчув у його словах, знаючи, що він сам був з багацького роду і таких матеріяльних труднощів, як я, він не знав. В тій хвилині я ще раз сказав собі, що я не смію покинути школи!"

Отець Гординський зустрів мене дуже приязно. Я розказав йому про свої турботи і просив, щоб він від себе запевнив адміністрацію бурси, що все буде заплачене як тільки я дістану свою стипендію. Він вислухав мене уважно й обіцяв зробити все, щоб мені помогти, а при тому ще й підбадьорив мене, щоб я тримався й йшов до мети. Він зараз таки написав карточку до проф. Гаврилюка і запевнив його, що справи будуть скоро полагоджені, і бурса дістане оплату. Це він дав мені в руки, а при тому обіцяв, що напише окремого листа до о. Капустинського, щоб він заступився за мене. Крім того, мама позичила трохи грошей з каси Союзу Українок у селі, які я мав відробити вліті і на другий день я поїхав до Коломиї.

Лист о. Гординського справді поміг багато, і коли я зустрінув о. Капустинського, він, як то було у його звичці, поцмокав губами і сказав: „А чому ж ти мене скоріше про це не інформував?" Завдяки цій інтервенції мене вже аж до різдвяних свят ніхто не турбував, тим більше, що пізніше гроші прийшли і мої залеглості були заплачені.

Від Листопада до Йордану

Велике враження зробило на мене і відзначення Листопадового Зриву в Коломиї. На 31-го жовтня, вже в сумерку відправлялася панахида на цвинтарі за всіх, що впали за волю України. Ми всією бурсою, не організовано, але поодиноко, взяли участь у відправах. Там я мав нагоду почути проповідь о. Кисіля — патріотичну і повчальну. Ми сподівалися якогось випадку, бо довкола цвинтаря крутилося багато таємних поліцистів і поліційних доносщиків, а крім того, було чимало уніформованої поліції, але до конфронтації на цвинтарі не дійшло. Знаю тільки, що о. Кисіль мусів заплатити якусь суму грошей–кару за „підривну проповідь". Про нього зрештою говорили, що кожна його проповідь, виголошена з нагоди якогось національного свята, коштувала від сто до п'ятсот злотих кари, а це тоді були великі гроші. Отець Кисіль згадав не тільки про Листопадовий чин 1918 р., але також про намагання поляків здавити порив до вільного життя закарпатських українців, за їх вимоги „вспульней граніци з Веньграмі" тощо. Але поліція не важилася якраз тоді підійти до нього, знаючи, що публічна опінія була проти них і то довело б до очевидної конфронтації сил. Хоч поляки мали зброю, але українців було багато, і то не вийшло б на користь полякам, бо про це зараз розтрубіла б преса.

Цікавий випадок трапився був на Йордан у 1939 р. Зима тоді була тепла, так що Прут не замерз, і хрестів не можна було вирізати з леду. Тому й водосвяття відбулося біля парафіяльної церкви. В українських йорданських богослуженнях, зокрема при водосвяттю кожного року брав участь і відділ польського війська з 49 полку уланів, який стояв у Коломиї.

Богослуження, як і водосвяття відправляв сам о. прелат Русин в супроводі священиків і при співучасті церковного хору. На закінчення водосвяття, поки диригент роздав голоси, військова оркестра почала грати молитву „Боже цось Польськєв пжез так длугє лята..." У відповідь на це хор що стояв на подвір'ю коло духовенства почав молитву „Боже, великий, єдиний, Русь Україну храни..", яка є відповідником до польського „Боже цось Польскєв..." „Деякий час грала оркестра польську молитву, а хор співав українську, але коли хор підтримали парафіяни, що стояли на церковному подвір'ю й на вулиці, хор заглушив орхестру, і вона перестала грати. Зараз після того відділ війська з оркестрою відійшли до касарень, а парафіяни з почуттям перемоги йшли набирати йорданської води.

Хто добрий математик?

Перше півріччя 1938 39 року не було легке для мене, бо я мусів пильнувати навчання, щоб виявити професорам своє знання, а по-друге, мене мучили фінансові зобов'язання, які ніколи не були вистачальні. По Різдві це

трохи поправилось. Проф. Цепух перевів мене до іншої кімнати, до учнів І кляси, де я виконував чинності зверхника чи наглядача за порядком в кімнаті та за тим, щоб учні придержувалися точно розкладу занять, а коли була потреба, допомагати їм порадою. За це мені обнизили оплату за бурсу, що бодай частинно розв'язувало мої фінансові труднощі. Крім того, мої професори, як д-р Княжинський, проф. Цепух, проф. Ковалів та катехит о. Капустинський рекомендували мене батькам слабших учнів, щоб брали мене на інструктора. Так я заробляв гроші на оплату бурси. Хоч цього вповні не вистачало, але все таки я щось уже платив, а решта йшла на рахунок, який я мав вирівняти в часі літніх вакацій. Економічно воно виходило мені на користь, але за те я не мав на ніщо інше часу. Одиноку розвагу, на яку я собі дозволив у тому часі, була моя участь у п'єсі „Суєта" Тобілевича, яку наша кляса ставила в гімназії під керівництвом режисера Скалозуба. Після того шкільний рік добігав до кінця.

Я найбільше потерпав за математику, якої вже пів року вчив проф. Цепух. Я був поганий математик, але одного разу він покликав мене і сказав, щоб я з Волошинюком переробив математику за піврік, бо бачив, що Волошинюк слабий у математиці.

Після того я почав з Волошинюком переробляти математику і на моє диво я побачив, що Волошинюк знає її краще від мене. В дійсності з тієї лекції, як і кількох дальших, я більше навчився, як Волошинюк. По двох чи трьох тижнях проф. Цепух покликав Волошинюка до таблиці і був з нього задоволений, бо Волошинюк відповів на всі питання. Я був свідомий, що то не була моя заслуга і на похвалу я не зовсім заробив, але мої лекції з Волошинюком додали йому самопевности, а я скористав, бо навчився з Волошинюком математики.

22-го червня 1939 р. скінчився шкільний рік, і я покинув Коломию, з надією вернутися по вакаціях. 1-го вересня вибухла війна і Польщу розпарцелювали, як вона парцелювала Чехословаччину. Західну Україну окупувала російська армія, і ми були „визволені" на московсько-большевицький лад., Західна Україна стала складовою частиною Української Совєтської Соціялістичної Республіки і об'єктом терору та переслідування багато гіршого як за Польщі. Восени я поїхав ще раз до Коломиї і зайшов до бурси, де все ще перебував проф. Гаврилюк. Я хотів заплатити свій борг, заробивши трохи грошей за вакації, але професор не прийняв грошей.

Це не та сама бурса, говорив він мені, тому тримай гроші для себе, вони тобі напевно придадуться.

Потім до Коломийської гімназії я вже не йшов, бо таку саму школу ми мали в Заліщиках, школу з українською мовою, але без укрїнського духа. До Коломиї я вернувся аж за дальшого „визволення" — німецького на весну 1942 р.

КОЛОМИЙЩИНА

МІСТА І СЕЛА ПОВІТУ

КОЛОМИЙСЬКИЙ ПОВІТ

1900 р.

Б.Р.

На основі висліду списи населення 31-го грудня 1900 р. за часів Австро-Угорщини Коломийський повіт охоплював за австрійським адміністративним поділом західноукраїнських земель (Сх. Галичини) 37 населених місцевостей—міста, села і присілки), в яких жило 77,827 одиниць населення, а в тому 45,914 осіб греко-католицького обряду, 12,239 римо-католицького обряду, 13,081 жидівського віровизн. і 1,593 інших. Українську (руську) розмовну мову подали 48,973 особи, польську 13,079, німецьку 10,449, іншу 105 осіб. До Коломийського повіту належали тоді такі міські і сільські громади з присілками. (В дужках подаємо число осіб греко-католицького обряду, а побіч число осіб (русинів), що подали українську (руську) розмовну мову. Різниця виявляє, що певна кількість осіб, які вживали української (руської) мови, були римо-католицького обряду).

	гр. кат.	укр.
1. Вербіж Виж.	(1238 —	1255)
2. Вербіж Ниж.	(1507 —	1535)
3. Волова, прис.	(36 —	49)
4. Воскресінці	(1252 —	1292)
5. Ґоди, прис.	(238 —	302)
6. Дебеславці	(1643 —	1710)
7. Добровідка	(303 —	341)
8. Дятківці	(469 —	515)
9. Жукотин	(1135 —	1156)
10. Залуче	(939 —	1043)
11. Замулинці	(1006 —	1233)
12. Іванівці	(1511 —	1689)
13. Іспас	(2388 —	2402)
14. Камінка Вел.	(2050 —	2050)
15. Камінка Мала	(672 —	813)
16. Кійданці	(938 —	936)
17. Коломия	(6653 —	7419)
18. Корнич	(1957 —	1987)
19. Королівка	(408 —	402)
20. Коршів	(2319 —	2319)
21. Кропивище	(258 —	259)
22. Ліски	(1015 —	1105)
23. Матіївці	(762 —	796)
24. Михалків	(135 —	229)
25. Перерів	(553 —	603)
26. Пилипи	(518 —	569)
27. П'ядики	(1577 —	1790)
28. Раківчик	(984 —	984)
29. Семаківці	(1653 —	1653)
30. Слобідка Ліс.	(1506 —	1590)
31. Сопів	(1426 —	1439)
32. Товмачик	(2007 —	2234)
33. Тростянка	(1021 —	1159)
34. Хлібичин Ліс.	(1871 —	1909)
35. Ценява	(724 —	762)
36. Черемхів	(1130 —	1214)
37. Шепарівці	(687 —	788)

1921 р.

На підставі висліду першого польського списку населення з 30-го вересня 1921 та нового адміністративного поділу до Коломийського повіту належали міські і сільські громади з присілками:

	гр. кат.	рус.
1. Балинці	(1647	1432)
2. Бучачки	(750	748)
3. Вербіж Виж.	(1164	1146)
4. Вербіж Ниж.	(1502	1478)
5. Виноград	(1445	1408)
6. Волова	(83	83)
7. Воскресінці	(1341	1340)
8. Гвіздець Мал.	(1039	1031)
9. Гвіздець місто	(464	380)
10. Гвіздець Стар.	(1295	1287)
11. Гуцулівка, прис.	(138	138)
12. Годи, прис.	(348	346)
13. Дебеславці	(1679	1668)
14. Добровідка	(374	373)
15. Дятьківці	(552	551)
16. Жукотин	(1142	1061)
17. Загайпіль	(718	540)
18. Залуче н/Пр.	(945	920)
19. Замулинці	(904	842)
20. Іванівці	(1465	1463)
21. Іспас	(2872	2873)
22. Камінка Вел.	(1856	1726)
23. Камінка Мала	(781	775)
24. Кійданці	(1021	983)
25. Кобилець	(192	145)
26. Коломия	(7243	4924)
27. Корнич	(2183	2185)
28. Королівка	(408	402)
29. Коршів	(2599	2564)
30. Кропивище	(369	368)
31. Кулачківці м.	(1769	1717)
32. Ліски	(1164	1176)
33. Матіївці	(859	858)
34. Михалків	(182	130)
35. Назірна	(537	537)
36. Остапківці	(825	817)
37. Острівець	(854	838)
38. Перерів	(626	478)
39. Пилипи	(593	589)
40. Підгайчики	(1980	1977)
41. Підстаї, прис.	(507	506)
42. Прикмище	(526	524)
43. П'ядики	(1524	1544)
44. Раківчик	(1066	1075)
45. Рогиня	(601	603)
46. Росохач	(1136	841)
47. Семаківці	(1847	1386)
48. Слобідка Ліс.	(1881	1290)
49. Слобідка Піль.	(539	477)
50. Сопів	(1699	1698)
51. Сороки	(1249	1234)
52. Товмачик	(1804	1808)
53. Трач, прис.	(437	437)
54. Тростянка	(593	589)
55. Трофанівка	(735	734)
56. Турка	(1940	1820)
57. Фатівці	(642	560)
58. Хвалибога	(347	220)
59. Хлібичин Ліс.	(1987	1987)
60. Хом'яківка	(796	650)
61. Ценява	(616	590)
62. Черемхів	(1134	1121)
63. Чехова	(403	402)
64. Шепарівці	(772	771)

Коломийський повіт збільшився тепер на 27 громад (враховуючи і присілки) і охоплював 64 населені місцевості. Населення повіту збільшилося до 116,681 люд. одиниць, в тому гр. кат. 71,728, а україномовних одиниць 66,233. Римо-католиків було 24,114, а польську народність подало 39,760 осіб.

1931 р.

На основі висліду другого польського перепису населення й нового адміністраційного поділу з 9-го грудня 1931 р. Коломийський повіт знову збільшився й охоплював 83 населені місцевості, в тому два міста, 4 містечка і 77 сіль. громад. Населення повіту становило разом 170,649 люд. одиниць, у містах 40,230, у селах 130,419 ос. До повіту належали такі громади (міські і сільські – в дужках число населення):

1. Акрешори (1,026)
2. Балинці (1,964)
3. Баня Березів (1,583)
4. Березів Виж. (2,289)
5. Березів Серед. (1,954)
6. Березів Ниж. (1,813)
7. Бучачки (812)
8. Вербіж Виж. (1,299)
9. Вербіж Ниж. (1,858)
10. Виноград (1,785)
11. Воскресінці (1,719)
12. Гвіздець Мал. (1,256)
13. Гвіздець місто (2,708)
14. Гвіздець Стар. (1,454)
15. Ґоди (423)
16. Дебеславці (2,029)
17. Добровідка (434)
18. Дятьківці (848)
19. Жукотин (1,516)
20. Загайпіль (1,108)
21. Залуче н/Пр. (1,163)
22. Замулинці (1,39/)
23. Іванівці (1,605)
24. Іспас (3,080)
25. Камінка Вел. (3,643)
26. Камінка Мала (1,120)
27. Кійданці (1,122)
28. Ключів Вел. (3,501)
29. Ключів Мал. (1,217)
30. Княждвір (3,083)
31. Кобилець (259)
32. Ковалівка (586)
33. Коломия (33,391)
34. Корнич (2,310)
35. Королівка (815)
36. Коршів (3,122)
37. Космач (4,745)
38. Кропивище (423)
39. Кулачківці (2,908)
40. Ліски (1,367)
41. Люча (1,560)
42. Лючки (541)
43. Марківка (946)
44. Матіївці (994)
45. Михалків (573)
46. Мишин (2,801)
47. Молодятин (1,713)
48. Назірна (579)
49. Остапківці (962)
50. Острівець (992)
51. Перерів (778)
52. Печеніжин (6,839)
53. Підгайчики (2,388)
54. Прикмище (682)
55. П'ядики (2,275)
56. Раківчик (1,423)
57. Рогиня (714)
58. Росохач (2,103)
59. Рунґури (2,328)
60. Св. Станіслав (1,779)
61. Св. Юзеф (1,236)
62. Семаківці (2,389)
63. Слобідка Ліс. (2,117)
64. Слобідка Піль. (1,109)
65. Слобода Рунґ. (1,397)
66. Сопів (2,011)
67. Сороки (1,590)
68. Стопчатів (2,757)
69. Текуча (1,570)
70. Товмачик (2,192)
71. Тростянка (1,541)
72. Трофанівка (865)
73. Турка (3,015)
74. Уторопи (2,286)
75. Фатівці (745)
76. Хвалибога (397)
77. Хлібичин Ліс. (2,331)
78. Хом'яківка (1,035)
79. Ценява (1,629)
80. Черемхів (1,360)
81. Чехова (549)
82. Шепарівці (920)
83. Яблонів (2,033)

ПЕРЕДОВИЙ ЕКОНОМІСТ КОЛОМИЙЩИНИ о. ТИТ ВОЙНАРОВСЬКИЙ

Осип Кравченюк

Коли в другій половині 19-го століття наш нарід почав поволі випростовувати плечі й виринати як правний чинник на міжнародній шахівниці, то сталося це завдяки кільком одиницям, що працювали над збудженням національної свідомости серед народних мас. Люди різних світських професій, а зокрема священики проробили в цьому напрямі велику роботу активною участю у творенні культурних та економічних вартостей, розвиток яких був на протязі століть зовсім заборонений або сильно обмежений. До священиків, які поруч своїх душпастирських обов'язків працювали над поліпшенням усіх ділянок українського народного життя в Галичині, належить о. митрат Тит Евген Столобут де Войнаровський.

Народився 16-го лютого 1856 р., в с. Ляцькім Товмацького повіту в родині священика о. Петра й Францішки з Лопатинських Войнаровських. Початкову освіту дістав приватно вдома (1863-65), а середню здобув у Станиславові (1866-74). Теологію студіював у Львові і закінчив її 1878 р. Висвятився 18-го січня 1881 р., а 26-го лютого того ж року став сотрудником в с. Олеші Товмацького повіту. Звідти його перевели **17-го березня 1882 р. до Колодіївки біля Станиславова, а 4 квітня 1883 р. до катедральної церкви св. Юра у Львові. Дальшими парафіями, що в них працював о. Войнаровський були: Кулачківці (1884-86), П'ядики з Кам'янками малими, Ґодами й Добровідкою (1886-91), Топорівці** Городенського повіту (1891-94) та Балинці з **Трофанівкою й Бучачками, де пробув найдовше (1894-1910). В 1910 р. його назначили каноніком Митрополичої Капітули у Львові, де він був близьким співробітником Митрополита Шептицького. Під кінець червня 1914 р. виїхав на лікування до Бад Навгайму в Німеччині і там застав його вибух першої світової війни. З Бад Навгайму переїхав до Відня, де проживав до 1916 р., вишукуючи в тамошніх бібліотеках матеріяли для своєї праці про долю українців під польською владою. Вернувшись до Львова, був довгий час адміністратором митрополичих дібр, а крім того, працював на провідних становищах багатьох товариств, особливо „Сільського господаря". Помер у 1938 р.**

Діяльність о. Войнаровського охоплювала у свій час усю Галичину, але вона залишила найтриваліші сліди в Коломийщині. Якраз тут він причинився найбільше до культурного й економічного піднесення нашого селянства, при чому помогли йому добре знання життєвих умовин у селах та широкі знайомства із шляхетськими родинами. Тактовним підходом та щирістю своїх задумів він умів у короткому часі здобути довір'я людей і при їх співпраці зробити зразковими навіть найбільш відсталі парафії. Так було в Кулачківцях, куди він прибув 17-го травня 1884 р. і де застав дуже занедбану парафію та здеморалізованих і зледачілих парафіян. Він установив добрі стосунки з ними й приступив до будови нової церкви, хоч як кобилецький дідич Аґопсович запевняв його, що з цього нічого не вийде. Кулачківські селяни дуже прихильно відізвалися на заклик свого нового пароха і вже в 1886 р. закінчили будову нової церкви. Подібно було у П'ядиках, де о. Войнаровський став парохом 7-го березня 1886 р. І там він застав запущену парафію і зрезиґнованих та сильно заборгованих у банках і в жидів селян, які винаймали свої скромні посілості німцям з передмість Коломиї, а самі ходили до них на заробітки. За п'ять років о. Войнаровському пощастило викупити

п'ядичан із усіх боргів і врятувати їх від дальшого визиску дідичами та їх представниками.

В 1891 р., 18-го листопада 1891 р. о. Войнаровський перевівся до Топоровець, Городенського повіту, а 16-го березня 1894 р. дістав парафію в Балинцях, де працював 16 років. Початки його праці в цьому селі були особливо важкі, бо його попередник мало цікавився добром Церкви, а своєю нетактовною поведінкою вороже наставив селян до неї, що й стало основною причиною сильно поширеної в Балинцях радикальної пропаганди. Тому о. Войнаровський старався зацікавити парафіян засадами християнської науки й моралі, виголошував добре обдумані проповіді і при кожній нагоді обговорював з ними занепад села. В короткому часі приходство в Балинцях стало місцем щонедільних сходин, під час яких селяни обговорювали з парохом не тільки місцеві стосунки, але й інші справи, про які читали в радикальній газеті „Громадський голос". Крім цього, о. Войнаровський скликав у селі віче і влаштовував щорічні місії, на які запрошував кращих галицьких проповідників, як о. Мох, о. Фолис та о. Сотер Ортинський. Всі ці заходи дали добрий вислід і мешканці Балинець, Трофанівки й Бучачок стали по стороні свого пароха і підтримували його в усіх його плянах. Це показалося найкраще при нагоді заходів о. Войнаровського придбати для Балинець чотироклясову школу. В той час там була лиш одна школа на три села, і могла помістити лише 160 учнів, коли там було 740 дітей у шкільному віці. Після безуспішних прохань дістати від Шкільної ради дозвіл на утворення більшої школи, він намовив селян ігнорувати учительку-польку, а дітям наказав не говорити в школі по-польському. Коли до Балинець приїхали інспектори, щоб перевірити небувалу до того часу ситуацію, вони побачили, що дітвора дійсно відмовлялася говорити по-польському, мовляв, у їх селі ця мова їм не потрібна. Вислід цієї акції у Балинцях був такий, що там постав просторий шкільний будинок, в якому примістилася перша в Галичині чотириклясова школа. Трохи пізніше таку саму школу збудували за ініціятивою о. Войнаровського також у Кулачківцях, у Коршеві та в інших місцевостях.

Закінчивши справу чотириклясової школи, о. Войнаровський подумав про вислання здібніших хлопців до Коломиї на дальше навчання й оснував там для них бурсу, звану „балинецькою", бо втримували її селяни з Балинець, очевидно, при підтримці свого пароха. Ця бурса мала власний будинок при вулиці Дідушицьких, і в ньому жили спочатку учні з Балинець, а пізніше приймали туди також хлопців з інших сіл. Балинецька бурса існувала до 1907 р., коли її приміщення зайняла жіноча бурса, її мешканці перейшли до бурси Українського педагогічного товариства при вулиці Франца Йосифа 41.

Вкоротці після будови школи з'явився в Балинцях також громадський дім з крамницею, читальнею і театральною залею, постав добрий хор, який співав на Богослуженнях і давав аматорські вистави і власні концерти. Під

диригентурою Василя Барнича цей хор виїхав в турне до Канади, а коли більшість співаків вирішили залишитися там, енергійний диригент оснував у Балинцях другий хор. Одночасно о. Войнаровський подбав також про опіку над дітьми, зокрема в час пільних робіт, і в тій цілі віддав Сестрам Служебницям велику посілість з городом недалеко від церкви в Трофанівці. Він сам учив селян садівництва й помагав їм закладати сади та засаджувати овочеві дерева на полях і при дорогах. Не обходилося при тому без доносів на о. Войнаровського, особливо зі сторони поляків. Ось, наприклад, після проповіді, що її він виголосив в часі молебня з нагоди річниці скасування панщини одна полька донесла властям, що він підбурює селян і намовлає їх ліквідувати панів. І цим разом селяни стали по його стороні й при допитах поліції ніхто з них не сказав нічого проти нього. Балинці, ще недавно сильно занедбане село, стали зразковою громадою, відпорною на цькування чужих елементів та на аґітацію сильної колись радикальної партії.

Велику ролю в економічному житті Балинець та інших довкільних сіл відіграли створені о. Войнаровським крамниці на уділах. Він сам контролював їх працю, а до помочі вибирав кількох довірених селян. Крамниці гарно розвивалися, а дотогочасні власники в більшості жиди, покидали села, бо не було доходу. Успішною була також кампанія о. Войнаровського проти п'янства. Він скликав віча й представляв селянам їх витрати на алькоголь, вказуючи при тому на користі, які вони мали б, якби зобов'язалися творити гуртки тверезости й заохочувати до цього інших. Ці заклики викликали негодування серед місцевих дідичів, і вони скликали до повітової ради нараду, після якої делегати пішли до староства в Коломиї з доносом, що о. Войнаровський організує селян і переводить у лісах вправи, щоб вирізати поляків. Тоді до Гвіздця приїхала поліція, потім жандармерія і розпитувала селян про пароха Балинець. Селяни знову стали по його боці, бо знали, що в його особі мають доброго провідника й оборонця, який завжди старався поліпшити їх релігійно-моральне, культурне й економічне життя. До нього вони зверталися в усяких життєвих справах, родинних, правних, будівельних, ґрунтових помірів, у сусідських спорах, а навіть за лікарськими порадами. В остатньому випадку не обходилось йому без особистих видатків на закуп різного роду „ліків" (звичайно рицини й хініни), від яких дійсно або уявно хворі селяни відразу почувалися „краще". Все це збільшило популярність о. Войнаровського серед народу, притягало людей до церкви й збільшувало їх жертвенність, що він використовував для підтримки бурси в Коломиї.

Окреме місце в діяльності о. Войнаровського займала економіка. В ній він бачив основу всякої політики, а тим більше в Галичині, де малоземельні селяни не могли піднятися економічно й були предметом визиску. Це й привело до масової еміграції наших людей до Німеччини і в заокеанські країни, а в 1902 р. причинилося також до селянського страйку, внаслідок якого

великі землевласники втратили дешевого робітника. Спочатку вони легковажили цю справу й надіялися здушити спротив селян жандармерією, а коли це не помагало, почали спроваджувати на наші землі польських робітників із Західної Галичини. Вислід цих заходів був такий, що дідичі впадали щораз більше в борги і стояли перед утратою своїх посілостей через ліцитацію. Тоді єдиним рятунком для них була парцеляція ґрунтів між селян за добру ціну. Цю ситуацію використав о. Войнаровський, і завдяки його заходам у Земельному банку, що існував при Крайовому відділі у Львові, селяни могли набути за чотири відсотки на 18 літ і без готівки стільки ґрунту, скільки вже мали. Таким чином о. Войнаровський розпарцелював частину П'ядик, Кам'янок Малих і Добровідки, пізніше 600 морґів ґрунту в Ґодах, великі простори в Коршеві, у Волчківцях Снятинського повіту та в інших місцевостях.

Також у Балинцях, Трофанівці й Бучачках він спонукав селян купувати розпарцельовані ним поля й ліси. З Балинець він брав також участь у парцеляції Скнилова біля Львова, Милування, Стриганець, Кривоброду Семаковецького, Сопова та ін. Для поширення цієї акції він їздив кілька разів до австрійського прем'єра Ернеста Кербеда, щоб дістати кредит на оснування „Українського парцеляційного банку". На жаль, ці заходи не закінчилися так, як плянував о. Войнаровський, а парцеляційну інституцію створено при Крайовім союзі кредитовім у Львові, згідно з бажанням Костя Левицького.

У часі селянських страйків о. Войнаровський виступав також в обороні селян, що управляли тютюн і продавали його в Заболотові. При відборі тютюну їх кривдили, клясифікуючи його якість як маловартісну, при чому урядовці тютюнової комісії ділилися надвишкою з дідичами. Войнаровський апелював у цій справі до дирекції скарбу, пізніше також у Відні, але безуспішно. Тимчасом він увійшов у контакт з цукроварнею в Переворську і заключив з нею умову про заведення плянтацій цукрового бур'яка, проголосивши одночасно задержку вирощування тютюну. Аж тоді, коли плянтації бур'яка почали добре розвиватися і приносити селянам користь, до о. Войнаровського приїхав представник тютюнового уряду з Відня і просив його анулювати свій заклик проти вирощування тютюну. Цього о. Войнаровський не зробив. По двох роках, однак, він зрікся відповідальности за плянтації цукрового бур'яка, тому що проти нього виступили на соборчику в Сороках біля Коломиї інші священики, мовляв, плянтації бур'яків шкодять їхній господарці.

У 1908 р. о. Войнаровський побував разом з митрополитом Шептицьким в Парижі, щоб одержати позику на оснування в Росії Акційного парцеляційного банку під французькою фірмою. Ішло тут про плян парцеляції на східноукраїнських територіях ґрунтів між галицьких селян, які мали б ширити там українську національну свідомість. З цього пляну не вийшло нічого, бо російське міністерство внутрішніх справ відмовило

дозволу, довідавшись, що за оснуванням банку стоїть митрополит Шептицький. Отець Войнаровський, який уже почав був працювати на закупленій митрополитом від ґрафа Тишкевича посілості Дзєдзіловичі над Березиною, вернувся до Львова і став головою „Земельного банку гіпотечного" і його Надзірної ради.

Зайнятий духовними й економічними справами, о. Войнаровський мало цікавився політикою. А проте він не міг її зовсім поминути. Ще в часі перебування на парафії у П'ядиках його обрали до Коломийської повітової ради, а в 1907 р. Народний комітет у Львові спонукав його кандидувати на посла до віденського парляменту від Коломийської округи. У виборах він переміг москофільського кандидата Володимира Дудикевича, а по розв'язанні парляменту в березні 1910 р. о. Войнаровський не вернувся до Балинець, а прийняв номінацію на каноніка Митрополичої капітули у Львові й працював адміністратором митрополичих дібр. Був також заступником голови Народного комітету, але не брав активної участи в його політичній діяльності. У повоєнні роки о. Войнаровський був причетний до спроб переговорів у справі федерації українців Галичини з Польщею. Цим переговорам противилися Кость Левицький та Евген Петрушевич, який надіявся, що Антанта дасть Східній Галичині державну самостійність. Також розмови о. Войнаровського з поляками у справі українського університету закінчилися безуспішно через спротив українських політиків.

В анналах історії українського народу Галичини о. Войнаровський займає одно з головніших місць. Він був зразковим священиком-громадянином, людиною, що вміла влити в серце народу віру в краще майбутнє і загріти його до невсипущої праці й витривалости. Його власна діяльність — це вияв любови до свого народу, в якому він бачив зародки правдивої жертвенности, посвяти й великих змагань.

Отець Войнаровський був теж автором статтей про суспільне значення охорони селянської власности („Правничий вістник", 1911) та німецькомовної праці ...

(Дані до цієї статті взяті з автобіографії о. Т. Войнаровського „Низка споминів з мого життя", друкований в книжці „Історичні постаті Галичини XIX-XX ст." Ню Йорк, 1961, ст. 15-74. (Наукове Товариство ім. Шевченка. „Бібліотека українозавства", ч. 8).

КОЛИСЬ ПОВІТОВЕ МІСТЕЧКО ПЕЧЕНІЖИН

С.Г. Бровчук

Загальні уваги. Сьогодні Печеніжин — велике селище, за совєтською адміністративною термінологією — велике село, що має шпиталь, десятилітку школу, аптеку, клюб, дім культури, кооперативу, громадський адміністративний будинок і т.п.

Майбутні генерації жителів Печеніжина будуть, правдоподібно, знати тільки те, що німецькі ґестапівці спалили місто Печеніжин і що в Печеніжині народився колись ватажок опришків Олекса Довбуш, месник за панщизняні кривди, бо по другій світовій війні при в'їзді до Печеніжина в його честь спорудили пам'ятник. Сучасні історики в Україні також будуть писати про Печеніжин, але, можливо, оминуть все, що було творене українським духом і в українській політичній інтенції. А історія не повинна забути про колишніх патріотів містечка Печеніжина, котрі вклали багато праці в культурний, господарський і суспільно-політичний розвиток Печеніжина й печеніжинської кітловини.

Сьогодні, з віддалі часу, можна краще оцінити той ентузіязм і завзяття, без яких поступ був би був неможливий, коли взяти на увагу, що то були „немногі" серед маси слабо свідомих і зубожілих гуцулів перед першою світовою війною. Це тимбільше заслуговує на пам'ять, що то були дві ґенерації, котрі на своїх плечах перенесли першу світову війну, зрив до самостійности в 1918 році, польську окупацію, другу світову війну й окупацію Совєтів. То були ті дві ґенерації, що вперто поборювали безпросвіття, вірили у власні сили і їх не щадили та вірили в чесність культурного світу. Ця віра заслуговує на особливу пам'ять.

А та віра й завзяття були реакцією на приниження й дискримінацію, бо не тільки поляки, але й жиди з призирством дивилися на гуцулів. Бо як можна поважно ставитися до людей, що низенькими возиками і малими конятами розвозять судник по ярмарках або по покутських і подільських селах і що рідко коли мають чоботи на ногах, їдять тільки кулешу, ходять босо, а взимі в постолах? Таке поняття витворило специфічний тип людини — гуцул тільки

гуцулові вірив і все гуцульське шанував, а всіх панків звав „латкою". Природа була йому приятелькою, і він до неї допасовував своє життя. А печеніжинці — гуцули.

Положення Печеніжина

Печеніжин віддалений 13 кілометрів на захід від центру — Коломиї і положений між першими пасмами Карпатських гір, що опоясують печеніжинську кітловину, в котрій, крім Печеніжина, є ще такі села як Ключів Малий, Рунґури, Марківка і Молодятин. Через ограничення горами, ці села в той час мали найдогідніший контакт із зовнішнім світом через Печеніжин. Тож усякі почини печеніжинців знаходили відгук і в тих селах.

Печеніжин, правдоподібно, був одною з найбільших місцевостей в Західній Україні за величиною своєї поверхні; приблизно 25 квадратних кілометрів (довжиною 6 км, а шириною 4,500 км). Середину місцевости творило містечко, замешкале в 95% жидівським населенням, а велике село, замешкале майже 100% українським населенням, розвинулося довкола міста в долинах чотирьох річок і на узгір'ях перших пасем Карпат.

Назва „Печеніжин", правдоподібно, залишилася по печенігах, котрі десь при кінці десятого століття в цій кітловині закінчили свій нищівний похід, не мігши пробитися через важкі до переходу Карпати.

А нам з історії відомо, що тоді печеніги сплюндрували Київ і в боях з ними загинув князь Святослав Ігоревич. З того виходить, що вік Печеніжина — понад тисячу років. Тоді вони зруйнували також замок в Печеніжині, що, правдоподібно, належав до якогось вельможі з часів княжої доби. Трохи збоку в Печеніжині є гора, що її звуть „замок", а на самому вершку гори ще нині є сліди глибоких ровів і високих валів; це вказує, що там справді колись був якийсь замок.

Але чи печеніжинці є нащадками печенігів, це важко ствердити, бо на те нема жодних доказів і слідів, наприклад, в релігійних практиках, а вони були ісламцями. Але на те є інші здогади і припущення.

Ветеринар д-р Осин Цинтель, німець з походження, працюючи на Гуцульщині, став її ентузіястом, призбирав багато документів про Гуцульщину і на їх основі робив свої заключення:

1. Карпати були для західноукраїнських земель тим самим, чим степ для східноукраїнських областей, до половини дев'ятнадцятого ст. — туди ховалися втікачі перед переслідуванням панщизняних посіпак.

2. На Гуцульщині, за вийнятком кількох припрутських сіл, не було панщини, бо в горах не було досить управної землі, а тільки непроходимі ліси. Тож загрожені панщиною втікали туди, де не було панщини. Там поселювалися й починали нове, нелегке життя, але вільне від панів.

3. Д-р О. Цинтель навіть твердив, що під час повстання Б. Хмельницького якась скількість козаків і татарів не повернулися в Україну і Крим, а пішли в Карпати і там поселилися. Це твердження дещо сходиться з тим фактом, що людей на одному куті в Печеніжині з давен-давна прозивали „коротанами", бо більшість з них були присадкуватого росту і мали дещо скіснуваті очі. Може це нащадки засимільованих татар?! Все можливе. Вони були працьовитими і добрими патріотами.

Печеніжин перестав існувати як місто внаслідок двох подій під час другої світової війни.

Перша подія, це частинне спалення міста під час виселення жидівського населення в 1942 році, яке виконало німецьке ґестапо під час насильного виселення жидів.

А другою подією було фронтові бої в 1944 р.; від 19-го березня до половини липня того року містечко Печеніжин і частина печеніжинської кітловини опинилася в оточені, себто стала пляцдармом фронтових боїв, які зруйнували решту міста. Тоді були знищені всі будинки українських установ із церквою, що мала назву „велика церква". Тоді також багато з цивільного населення було вбитих і ранених, але про це нема ніде поданого числа.

Печеніжин мав гарний чотирокутний ринок, котрий по війні перемінили в парк, а в сусідстві парку побудували велику школу. І так місто Печеніжин перемінилося в селище.

Українці Печеніжина мали великі успіхи на культурно-освітнім й господарському полі в найбільше несприятливий час — займанщини, між першою і другою світовою війною.

А ті успіхи, це діло двох ґенерацій, з котрих перша (наші батьки) створили для поступу фундамент ще за австрійських часів. Тож треба згадати про події і людей того часу, бо без їхнього труду, ініціятиви і завзяття осяги слідуючої ґенерації були б значно менші.

Печеніжин до першої світової війни

Тоді Печеніжин був повітовим містом з різними повітовими, міськими і громадськими установами але не було шпиталю, каналізації і водопроводів, воду брали з криниць. Тільки фабрика з прилежними будинками мали електричне освітлення. Хоч Печеніжин був досить жвавим осередком, то українці не багато з того користали, бо фактичними господарями були поляки і частинно жиди.

На той час приблизна скількість жителів Печеніжина була така: русинів-українців — 5 тисяч (80,64%), жидів одна тисяча (16,13%), поляків двісті (3,23%).

Скількість поляків змінювалася залежно від продукційних змін у фабриці, надлісництві і школах, але та зміна була незначна. Поляки були

урядниками в різних урядах, спеціялістами-ремісниками у фабриці і вчителями, а вчителі вчили обидвома мовами. Жиди були професіоналістами (лікарі, адвокати, дентисти і т.п.) та купцями й ремісниками.

Був тільки один адвокат українець д-р Михайло Ґеник Березовський, що потім став суддею. Крім нього, ще чотири українці були урядниками на підрядних становищах. А решта населення були господарями на бідних землях, деревообробними майстрами, лісовими робітниками і стали шукачами зарібків.

Між цими трьома національностями було постійне відчуження. На перешкоді до співжиття стояли не тільки політичні амбіції, професія, освіта, національність і релігія, але й одяг.

Гуцула у найпишнішому одязі уважали „хлопом", а швець або кравець в лихенькому міському одязі рахувався вже паном. Мішаних подруж майже не було. Але в гуцула назрівало бажання скинути з себе тавро призирства і стати паном без зміни одягу.

В той час гуцульське жіноцтво Печеніжина було в 98% неписьменне. З чоловіків лише, може, 30% вміли читати й підписатися, а декотрі закінчили семиклясове навчання, і їх можна було вважати грамотними. І ця невелика групка почала пробудження й відродження. Їм на поміч прийшов зі Львова, Поділля, Покуття й Коломиї дух „Просвіти". Пролунало слово І. Франка... „книги морська глибина"..., а потім його заклик... „лупайте цю скалу, нехай ні труд, ні голод не спинить вас, бо вам призначено скалу сесю розбить". За цим прийшли статті М. Павлика, в котрих він змальовував краще майбутнє селян і робітників і вказував дорогу до поліпшення селянської долі. І почалося...

Появився між „хлопами" палкий промовець д-р Кирило Трильовський, адвокат з Гвіздця і пригадав... „ви нащадки запорозьких козаків. Вам тут потрібна Січ"... Виклик був прийнятий.

Період від 1895 року до першої світової війни, 1-го серпня 1914 р., був часом небувалого динамізму наших батьків.

В тому періоді відбулися чотири важливі події: а) засновано товариство „Просвіта", б) засновано руханково-пожежне товариство „Січ", в) засновано радикальну партію", г) побудовано власний дім (1901 — 1902 р.) із назвою „Читальня Просвіти в Печеніжині". Всюди була слідна рука К. Трильовського і його конціпієнта Івана Чупрея, що був сином печеніжинської родини Чупреїв.

Та хто з печеніжинців був спричинником постання тих інституцій, важко устійнити, бо обидві війни пожерли сліди. А наведені тут дані запам'яталися з розповідей братів Гаврила й Івана Бровчуків, які до першої світової війни самі були активні в тому відродженні — в культурно-освітній ділянці. Активними діячами того часу були: Степан Грабовецький, Онуфрій Грабовецький, Іван Вінтоняк, Онуфрій Мацьків, Юра Михайлюк. Трохи молодші, головні діячі просвіти й поступу: Василь Рибчук, Андрій Чупрей, Михайло Чупрей, Андрій

Ґорук, Дмитро Пнівчук, Никола Повх, Дмитро Микитин, Гриць Дувірак, Василь Кузик, Іван Семенюк, Василь Чемерис, Василь Майданський, Роман Самокишин, Іван Бровчук, Гаврило Бровчук, Іван Дувірак, Настя Вінтоняк, Марія Повх, Никола Дзівульський, Юра Козьменко, Василь Грабовецький Степана.

Наймолодші, перші пробоєвики поступу: Іван Якуб'як, Юра Білецький, Остап Білецький, Федір Ткачук, Юра Ткачук, Іван Боднаренко, Федір Шовковий, Юра Грабовецький, Василь Грабовецький Онуфрія.

За вийнятком перших п'ятьох, всіх інших я знав особисто, тож пишу цей спомин, і совість велить мені згадати всіх, бо всі вони причинилися до поступу. А головною їх заслугою було відчуття потреби освіти й організованости. То й взялися вони за це діло, а між ними не було ані одного з вищою від народної освіти. Вони були перші, що гордо називали себе українцями. То були вже національно свідомі діячі, що давали добрий приклад менше свідомим. Вони почали новий період в Печеніжині.

Читальня стала центром сходин і школою самоосвіти. Книжки і газети стали щоденною потребою. Помалу росла бібліотека й читачі. В читальні робили проби хористи, відбувалися театральні вистави, січовики вчилися впоряду й робили гімнастичні вправи, там обговорювали тактику у виборчих справах і т.п. Там приготовлялись концерти, фестини й позамісцеві виступи.

В читальні відбувалося гуртове читання газет, відбувалася дискусія над прочитаним. Читальня здобула авторитет навіть серед нечленів, бо концерти, вистави й фестини показали гарні висліди. А вершком успіху були виступи печеніжинців на Січових з'їздах в Коломиї.

До здобутків дуже багато причиналася та обставина, що Печеніжин мав своїх диригентів, добрих співаків, промовців, декляматорів, надійних і охочих акторів. В той період на добрих диригентів вибилися брати Іван і Михайло Дувіраки, кращими співаками були Онуфрій Мацьків, Роман Самокишин та Андрій Ґорук, а добрими промовцями були Іван Самокишин і Гриць Дувірак. Поляки намагалися адміністративними засобами сповільнювати той рух, але без успіху, бо все діялося в рамках австрійських законів.

Впертою працею Печеніжин вибився на одне з перших місць і те місце тримав аж до 1939 року, до другої світової війни. А цей рух відбувався при не дуже сприятливих умовинах буденщини, коли йде про хліб щоденний.

Українці Печеніжина були малоземельними рільниками, навіть ті, що займалися ще й іншим ремеслом. Основним зайняттям було вирощування деяких родів збіжжя, ярини і випас худоби. Вирощували кукурудзу, овес, жито, картоплю, фасолі, огірки, капусту й коноплі, бо без конопель не було б полотна для одежини. Основою харчування були: кулеша, молоко й молочні страви, картопля і житний хліб.

А коли йде про випас худоби, то в Печеніжині не було досить пасовищ, ані приватних, ані громадських і не було своєї полонини. Це обнижувало спроможність випасу ялівника й овець. Їх треба було виганяти на далекі полонини.

В той час управної землі було небагато, її треба було часто угноювати. Найкращі землі були в долинах річок, та їх дуже часто нищили зливи й повені. А землі на узгір'ях і в горах були ще лихіші й виставлені на нищення дичиною, бо вони звичайно були положені під або між лісами. Треба було стерегти, а це додатковий труд. Отож господарювання печеніжинського господаря було складне. Він мусів бути рівночасно рільником, годівельником, огородником, заробітчанином і ще якимсь підприємцем. І так було.

Без великої помилки можна сказати, що в Печеніжині на тисячу господарств тільки, може, яких двадцять п'ять були самовистачальні. В цьому випадкові не скількість моргів, а якість і положення грали основну ролю. Інші господарства були менші, 3 до 10 моргів землі різної якости й положення.

І ці господарі мусіли братися за якусь іншу доходову працю. Одні працювали в рафінерії нафти, інші працювали теслями, в лісі при очистці і вирубуванню дерева, ще інші виїздили на сезонові роботи до Прус, до Борислава, де розбудовувалася оливна промисловість і т.п. Тільки один чоловік виїхав до Канади і за ними слід пропав.

Та найбільша скількість малоземельних господарів займалися фірманкою — звоженням опалового та будівельного дерева з лісів. Ця підприємчивість була не дуже доходовою, та все таки була помічна в господарці. Кінь або два і віз ставали додатковим верстатом праці. Цим малоземельникам все чогось не доставало, а найбільше часу. Правда, печеніжинцям було багато легше за сіль, бо недалеко були солянки, і легше було за будівельний матеріял та опалове дерево, але дуже часто не було досить часу.

Коли ж не ставало часу, то що було спонукою до просвітянського руху, для якого час мусів знайтися? Проста відповідь — амбіція й реакція на приниження та віра, що через освіту можна дійти до кращого.

А перші просвітяни і січовики майже всі були членами радикальної партії, котра ширила соціялістичні ідеї і антиклерикальне наставлення. З ідеями прийшов і клич „земля без викупу", а цей для малоземельних був дуже приманливий, дарма, що в Печеніжині для нього не могло бути застосування, бо в Печеніжині не було великих землевласників. Найбільшим посідачем землі (около 100 моргів доброї землі) була парафія, то й на неї малоземельні звертали ласу увагу.

Саме це — антиклерикальне наставлення поділило громаду. Ті, що стояли при церковних братствах, ніколи не стали членами „Просвіти", хоч часами брали участь у концертах та виставах.

В той час вже існувала політична партія „Українське народне демократичне об'єднання, УНДО, але вона не полонила перших поступовців,

бо вона була консервативна, а її першими членами були переважно священики й інтеліґенти, а не селяни.

Отже, в культурницькому й суспільно-політичному житті вели більше як два десятиліття радикали, хоч їх було не більше як 50 родин на 1000. Відкинувши цих 50, все інше лишалося б неактивною масою. З боку адміністрації намагання елімінації були, а головно перед виборами, але навіть „виборча ковбаса" не приносила бажаних успіхів.

Печеніжин під час першої світової війни.

З вибухом війни припинилося просвітянське життя. Читальняну бібліотечку розібрали найстарші члени по своїх хатах, а будинок громада віддала для війська в часі принагідного постою, звичайно, для російських солдатів.

Як тільки східний фронт почав заломлюватися, повітові уряди і важніші урядники покинули Печеніжин, а з ними й заможніші жиди. По першій і скорій другій мобілізації переважна частина військових чоловіків Печеніжина опинилася в армії і на фронтах, а між ними майже всі просвітяни. Дома залишилися тільки старші або інваліди; жінки й діти. А коли восени прийшла російська військова окупаційна влада, школи перестали працювати.

Частиною російської обсади були „черкеські козаки", що були пострахом для жидів і жінок; жидів вони турбували за будь-що, а вночі ішли в село й нападали на жінок. Бідні жиди залишилися на місці. Жінки були змушені до самоохорони; як тільки робилося темно, жінки з дітьми ішли до тих хат, де був хтось з чоловіків, там ночували. А рано верталися до хати. Такий стан тривав усю війну, а головно в часі московської окупації.

Основним завданням московської військової обсади була експлуатація. Рафінерія ропи мусіла працювати повною парою; продукт забирало військо. Печеніжин мав гарну діброву, десь понад столітнього віку, призначену для майбутнього індустрійного вжитку. Вони ліс зрубали й вивезли. Для вирубу діброви вони привезли калмиків, бо місцевих робітників було замало. Багато їх при тій праці згинуло, а ще більше було поранених, бо вони не вміли зрубувати густий і високий ліс.

Тоді також кожного тижня громада мусіла доставляти якусь скількість рогатої худоби. Власники мусіли власним коштом доставити худобу до призначеного пункту — Коломиї або Корнича. Для жінок це був великий труд. А тих, хто мав віз і коней, часто брали на „форшпан". А коли навесні, москалі мусіли робити відворот, вони забирали в господарів багато сіна, залишаючи худобу без годівлі . Отак закінчився перший період московської окупації. Тут треба згадати, що Печеніжинові все нестявало хліба. А по цій окупації стан значно погіршився, не було досить рук до праці на ріллі. І не було косарів, а справа сіна в нас так само важна як справа збіжжя.

По відвороті москалів прийшла австрійська влада, ніби своя, але з її поворотом не багато змінилося, хіба те, що жінкам або батькам виплачено пенсію за чоловіків або синів; тоді також почали приходити листи з фронту, але й приходили повідомлення про вбитих і ранених. А все інше було зумовлене затяжною війною. І своя влада вимагала худоби, фірманок і рекрута. Отож переведено ще одну мобілізацію, а це поставило громаду в ще гірше положення. Щоправда, відновлене було навчання у школах, але не було вчителів, і навчання мусіло припинитися.

Незабаром знову східний фронт заломився і прийшла друга московська окупація. Цим разом не було черкеських козаків, але було багато українців. Та найгірше було те, що з весною 1917 року почалися часті солдатські мітинги, зросла пиятика й картярство, в котре вмішувалися підростаючі хлопці.

Десь серед літа того року нагло все припинилося; зникли стоси продуктів, розібрано польові пекарні і більшість солдатів покинули квартири. А одного ранку з'явилися козаки на конях і почали забирати рогату худобу і забрали дуже багато, але їм не вдалося перегнати всю отару до Коломиї, бо були заскочені фронтом і мусіли покинути весь табун. Майже вся худоба вернулася до власників.

І так скінчилася друга московська окупація Печеніжина. І знову вернулися „свої", а свої мали свої потреби; всього було потрібно, а найбільше вояка. Тож перевели ще одну мобілізацію, забираючи молодиків і найстарших розервістів до 54-го року життя. А до того, незадовільні харчі, брак обуви для дітей були причиною сталих перестуд і смертей. Лікарів не було і кінця війні не було видно.

Останній поворот австрійської влади був справді останній, але це аж за рік показалося, бо в листопаді 1918 року австрійська імперія перестала існувати, а в її недавніх кордонах почалася нова історія.

Західно-Українська Народна Республіка

За останній період австрійської влади військовики Печеніжина частіше бували на відпустках і не дуже спішилися до своїх частин, шукали якихсь причин на продовження відпустки, а дехто навіть не вертався. А ті, що мали постій недалеко, зараз з'явилися в Печеніжині, як тільки почули про розвал Австрії і про проголошення Західно Української Народної Республіки.

До них належали: д-р Михайло Геник-Березовський (суддя), Юра Кузьменко (воєнний інвалід), Юра Білецький, Остап Білецький, Василь Майданський, Дмитро Пнівчук, Петро Повх, Андрій Чупрей, Іван Семенюк. А з не військових були дома: Гриць Дувірак, Іван Самокишин-Костів, Андрій Горук.

Ці, не дивлячись на те, що по деяких урядах ще сиділи австрійські урядники (поляки), взялися формувати українську владу. Посадником

Печеніжина став д-р М. Ґеник-Березовський, а командантом міліції Андрій Ґорук і Василь Майданський.

З польської сторони не було спротиву, хоч вони знали, що між поляками й українцями вже розгорілася війна під Львовом. Де і як ті призначення відбувалися, ніхто не питав, але скоро всім було відомо, хто який уряд має. Послом до парляменту був вибраний або назначений Гриць Дувірак, і він посольську функцію виконував аж до упадку республіки.

Не пригадую, щоб якась маніфестація з приводу проголошення своєї держави відбулася. Тільки свідомі патріоти розуміли важність хвилини, але їх була жменька. Інші жили тугою буденщиною; жінки чекали на поворот чоловіків, а старі й молоді їхали до державних лісів і тягнули звідти, що вдалося. Ніхто не оберігав... То була зверхня зміна, але нова місцева влада мала цілу в'язку справ, пов'язаних з фронтом і непевною ситуацією. З фронту приходили домагання за вишколеними вояками. То був час різдв'яних свят 1919 р.

В Печеніжині йорданське свячення води все відбувалося дуже велично і все на ріці. Навіть поляки й жиди приходили і збоку приглядалися. Від давніх часів „на многая літа" по акті свячення легіні стріляли з моздірів. Звичайно на ріці ставлять з леду вирізаний хрест. Того ж року зими майже не було і хреста ледяного заступили березовим, а моздірів не приготовано. А що було дуже тепло, то в йорданському поході були майже всі, що могли ходити і мали в що одягнутися. То був великий здвиг. За старим звичаєм, йорданське водосвячення мусіло скінчитися перед сходом сонця. Тож Богослуження зачиналося зараз по дванадцятій ночі. Під час Богослуження отець Саноцький сказав якусь зворушливу проповідь, бо багато людей, головно жінок, плакали, а старі тільки мовчки зітхали. Я не знаю, що він говорив, мені тоді було 12. Свячення відбулося на річці „Печеніга", на куті „Заплеша".Ще було цілком темно, як процесія рушила; хор співав, трійці мерехтіли, дзвіночки дзвеніли, губки пахли... все, як було й передтим...

Та щось незвичайне процесія застала на місці свячення. Трохи дальше від березового хреста, в повному піхотному виряді стояла сотня українського війська. Як тільки пролунали перші слова молебня, всі вояки поскидали шапки, а коли скінчилося свячення, коли білий голуб стріпотів своїми крильцями над березовим хрестом і коли хор почав співати „многая літа", почулася команда, сотня піднесла рушниці і пустила одну сальву, а потім другу і третю.

Все втихло, навіть хор; в кількох місцях пролунало „слава", а потім всі заспівали „Вже воскресла Україна".

Ця сотня і ті три сальви зрушили лявіну. Напевно на це йорданське свячення ішло ще багато русинів, а верталися вже українцями, хоч не всі були свідомі, що то таке і для чого. В дійсності, це назабутнє йорданське свячення води було в Печеніжині маніфестрацією незалежности України. Згадана сотня

прибула з Коломиї на просьбу посадника М. Ґеника-Березовського.

За української адміністрації всі школи були чинні, а найкраще ведена була „Вибранівка", де управителькою і учителькою була незабутня Рузя Малкович з Березова.

Зв'язок Печеніжина з Коломиєю і Станиславовом був важкий через брак своїх телефоністів. Тож треба було користуватися післанцем. Відомості з першої руки приходили від посла Гриця Дувірака, він майже кожного тижня появлявся в Печеніжині та інформував про працю парляменту і про стан фронту. Фронтові новості не було втішні. Бракувало і вояка і виряду. На основі схваленого закону про організацію війська, оголошена була загальна мобілізація, але то вже не було кого мобілізувати.

Та все таки знайшлося понад двадцять рекрутів, а до них приєдналися три старші вояки, що в той час вже були дома. То були Юра Білецький, Остап Білецький і Петро Повх, два останні вернулися аж по упадку української держави.

Адміністрація Печеніжина пережила дві неприємні справи:

Перша справа — це дизерція дев'ятьох, недавно змобілізованих печеніжинців, що з мундуром і зброєю покинули свої частини й ховалися по лісах. А тимчасом і зброї і одягу на фронтах бракувало. З точки бачення військовости це кримінальна справа, а для Печеніжина була неприємна. Ніхто не знав, як до справи поставитися, тимбільше, що то вже була справа військових властей, а не було міліції, щоб за ними шукати. Дезертири, зрозумівши цю ситуацію, одягнулися по-цивільному і поводились нахабно. Дійшло до того, що вони в цивільному, але із зброєю, зважилися прийти на публічний танець у провідну неділю.

Якимсь способом міліція була попереджена і приготована. Як тільки почався танець, з укриття вискочила міліція і оточила танцюючих і вимагала від хлопців здачі зброї. Такого рішучого наскоку хлопці не сподівалися і не супротивлялися. Оповідають, що комендант міліції дав їм дві пропозиції — що він передасть їх польовій жандармерії або вони самі вернуться до своїх частин і там виправдаються. Хлопці приняли другу пропозицію. По закінченні війни вони з'явилися й були добрими патріотами.

Друга справа: намагання обділити малоземельних „землею без викупу", бо вже був схвалений земельний закон.

Якраз тоді вже вернувся був з італійського фронту Гаврило Бровчук, котрий був мірником і фахівцем від земельних справ і його включили в комітет, сформований для переведення наділів.

Та вже перші кроки виявили трудність — малоземельних було забагато, а землі взагалі не було. Правда, була досить велика громадська толока (пасовище), але більшість людей спротивилася поділові. Тоді комітет узявся за „попівську землю" і вирішив для пароха залишити тільки ту землю, що при резиденціях, а решту розділити. І почали... Але дуже скоро мусіли занехати

справу, бо довідалися, що парафіяльна земля не входить в рубрику великої земельної посілости.

До припинення тієї парцеляції багато причинився посадник д-р Михайло Ґеник-Березовський, але намагання залишило несмак на пізніший час.

Тільки скінчилася земельна справа, як прийшло повідомлення, що всю Гуцульщину, аж по ріку Прут, мають заняти румуни і що треба їх не допустити, кожна місцевість має приготовити оборону і протинаступ. І взялися... Коротка організаційна нарада в тій справі відбулася в домі Гаврила Бровчука, пригадую, що крім господаря, присутні були М. Ґеник-Березовський, Андрій Чупрей, Андрій Ґорук і Юра Білецький — останній щойно з фронту. Вирішили, що легкої зброї є досить, охотники знайдуться, вже обсаджуємо гостинець і залізну дорогу Печеніжин — Коломия, бо сюди найвигідніший доступ до Печеніжина. І так зробили. Вже вночі неповна сотня зайняла становище. Гостинець від залізної дороги віддалений біля чверть кілометра в тому місці, де зроблено засідку, себто на куті „Дубовиці", де, за переказом, родився Олекса Довбуш і де тепер в його честь стоїть пам'ятник.

Але від роду Довбушів не залишилося жодного сліду. Навіть насувається думка, що то був псевдонім. Обсада, змінюючись, чекала аж до понеділка. Десь около десятої рано з'явились румуни. Гостинцем зближалися два тягарові авта, а повз залізної дороги їхала горстка вершників. Авта скоріше зближалися до узгір'я, де були наші два обсерватори, котрі побачили авта й пустилися бігом до головної застави. Румуни це завважили й задержалися якихсь триста метрів перед заставою; їхні вояки вискочили з авт і скрилися в глибокім рові при гостинці. Наші вдарили по автах, але по короткій стрілянині румуни не відзивалися... бо вони, правдоподібно, не сподіючись спротиву, не були приготовані приняти бій, а користаючи з глибокого рова й високого шкарпу дороги, втекли в напрямі Коломиї, залишаючи авта. А вершники зрозуміли ситуацію і також вернулися назад без одного стрілу.

І так легким способом Печеніжин оборонився перед „постолашниками", як їх у нас називали. Це відбулось десь при кінці квітня 1919 р. Потім нам було відомо, що подібну відправу румуни одержали в Уторопах коло Яблонова.

Воєнна здобич, залишені авта до пізньої осени стояли на дорозі, бо не було фахівця, щоб їх забрати. Але ця перемога не поліпшила становища, з кожним днем було видно, що ми програємо. жиди були невтральні, а поляки веселіли, але не важилися на якийсь виступ, бо їх було мало.

Аж десь при кінці червня, одного дня перед полуднем, заїхав до Печеніжина довгий вантажний поїзд, повний українського війська; на платформах було кілька машинових крісів і щось наче гарматки. То була частина Української Галицької Армії, що рішила пробратися через Карпати на Чехословаччину. Постоявши й набравши води, поїзд поїхав до Слободи Рунґурської; одні стрільці співали, інші кричали — „ми незадовго вернемось".

І так Печеніжин був свідком упадку своєї української держави.

Печеніжин в часі польської окупації (1919 до 1939)

Ще кілька днів після переїзду частини УГА в Печеніжині було тихо. Але незабаром з Коломиї прибула до Печеніжина група ,,польських коломийських антків" (так ми їх називали). То була поміч для місцевих поляків для перебрання влади, повітової і міської. В початках польської окупації Печеніжин ще якийсь час був повітом.

Тоді місцеві поляки піднесли голову. Їх завзятими патріотами були: Мічко, Турек, Зальот, Раруґ (прозваний Рорик) і Сролік. Перші чотири ніколи не говорили по-українськи, то були спольщені німці, з фаху підприємці-ремісники. Останній часто говорив по-українськи і радо співав українських пісень. Всі п'ять знали майже всіх українців, зокрема активних-патріотів. Вони й костел були філярами польськости в Печеніжині аж до упадку. Вони інспірували всякі протиукраїнські потягнення і грали першу скрипку у перебранні влади.

А українська влада, знаючи безвихідне положення, сама перестала існувати. Першим зарядженням польської поліційно-військової застави було: ,,Негайно здати всяку зброю. За непослух — суворі кари".

Ще в передвоєнних австрійських часах в Печеніжині багато людей мали рушниці для полювання, а за воєнний час назбиралося багато зброї, головно крісів та амуніції. Повинуючись зарядженню, люди приносили більше рушниць, ніж карабінів. Звичайно жінки, не чоловіки, відносили, і якраз не від активістів. Це новим окупантам не подобалося. Вони рішили самі пошукати зброї. Почали від українських активних патріотів, хотіли знайти не тільки зброю, але й арештувати їх. Але їм не вдавалося застати когось з них дома. Тоді вони взялися плюндрувати, нібито шукаючи зброї, перевертали все догори в коморі, стодолі, стайні і всюди... А не знайшовши зброї, забирали що їм подобалося — корову, коня, полотно, харчові продукти тощо. Безумовно, це певною мірою дало їм деякі користі, бо люди десь знаходили якісь відрізки й відносили. Але з бажаних осіб їм не вдалося нікого арештувати. Патріоти пішли в ліс, а польська застава не важилася йти туди, але й патріоти не важилися бувати вдома. То були такі громадяни, як Дмитро Пнівчук, Юра Білецький, Андрій Ґорук, Василь Майданський, Гаврило Бровчук.

Такий стан — перебування в лісі і спання кожної ночі в іншому місці — тривав аж до проголошення амнестії. Тоді почалося ніби то нормальне життя, виповнене сталою обороною перед польськими зазіханнями. А їх було повно. І буденне життя дуже змінилося.

Сьогодні важко устійнити, але, правдоподібно, гостра нагінка поляків і ще недавній запах фронтового пороху й волі були головною спонукою до створення тайного гуртка УВО, який подбав про захування в лісах трохи зброї. Багато з того знищилося, а дещо вже в 1944 році хоч на початок придалося партизанам.

Поляки ніколи не впали на слід того гуртка. Вони чогось найбільше шукали тих, котрі найпізніше вернулися з війни. Один з таких був Остап (Остафій) Білецький, на котрого вони мали око і переслідували. Але О. Білецькому вдалося виїхати до Канади, де він розчарований вислідом війни і важкою долею в Канаді, пішов у ліву скрайність. А він був одним з основників гуртка УВО, до котрого належали Г. Бровчук, А. Чупрей, та В. Ґорук, а зв'язковим з Коломиєю і Косовом був Кость Тимульський, непомітна особа.

Та буденщина має свої вимоги і права. Одною з них є прожиток і виховання дітей. Тут повторюю ще раз, що Печеніжинові бракувало хліба, а по війні ще більше. Такої праці, що забезпечувала б прожиток ніде не було. Рафінерія й надлісництво майже не працювали, інфляція знищила довір'я до грошей, виміна стала денним порядком.

За час війни земля опустіла, скількість худоби сильно обнизилася, виїзду до Прус не було, на якунебудь державну працю українці не мали виглядів. Але наступило щось інше: Покуття, відбудовуючись, потребувало всякого дерева, будівельного й опалового. Отож Печеніжин і печеніжинська кітловина стали доставцем, за що одержували хліб і солому, картоплю і т.п. Люди зрубували дерева на своїх полях, або набували в якийсь спосіб з інших лісів. Такий період інтенсивного нищення лісів тривав понад чотири роки. Балянс був: хліб був дорогий, але й матеріял не дешевий.

Рівнобіжно з новим господарським порядком ішла потреба школення дітвори. Народні школи почали працювати, нібито нормально, та все таки були клопоти з тими дітьми, що в часі війни не могли ходити до школи, бо ані їх вік, ані знання не відповідали вимогам до вищого навчання. А досить велике число батьків тих дітей бажали послати їх до гімназії, учительського семінара або якоїсь іншої школи вищого типу. Були серйозні труднощі, які можна було побороти тільки екстерном. В той час д-р Михайло Ґеник-Березовський вже працював в суді. Його дружина була ентузіясткою шкільної сільської молоді й охоче взялася за цю справу. Наперед вона переконала батьків, що це потрібне, конечне і можливе. А далі, вона потрудилася знайти мешкання й інструктора, котрий за 8 місяців зобов'язався підготовити до іспитів десятьох учнів. Вони всі іспит поздавали. То був успіх не тільки учнів та їх інструкторів, але й успіх батьків і пані Ґеник-Березовської. Це переломило мислення пересічної селянської людини Печеніжина; бо давніше було вдомашнене поняття, що високі школи існують тільки для панських, жидівських і ксьондзівських дітей. А тут селянські сини й дочки стали поруч панських, жидівських і священичих. Надія, гордість і заздрість змішалися і заставили багатьох думати інакше, по-новому.

Ось приблизні дати кількох груп студентів (хлопців і дівчат), що вступали до гімназії або учительського семінара в Коломиї:

Перша група в році 1919-1920 — 4 хлопці, троє дівчат.

Друга група (екстерністів) в році 1921-1922 — 6 хлопців, четверо дівчат.

Третя група в році 1922-1923 — 9 хлопців.

Четверта група в роках 1930 до 1935 — 5 хлопців, 7 дівчат із цих 38 осіб, 7 мусіли з матеріяльних причин, скоріше або пізніше, перервати навчання, а 5-м друга світова війна перешкодила.

Тільки 26 старших покінчили середню освіту, а з них 20 з матурою. З цих 26-х 11 набули статус учителів, 4 покінчили інженерні студії, 2 покінчили богословські студії, 1 покінчив кооперативно-торговельне діловодство, 8 не знаходили можливости використати знання. В дійсності тільки два інженери, один учитель та одна учителька мали працю; учитель і вчителька якимсь чудом дістали державну працю, інженери вели приватну практику в Коломиї, а всі інші мусіли якось включитися в українське культурно-освітнє й господарське життя Печеніжина.

Та незалежно від успіхів, всі вони були знані як студенти, і вже тому мали позитивний вплив на сільську молодь, хоч як студенти вони не могли бути членами тих молодечих або просвітянських організацій. Часом вони виступали як запрошені гості або брали участь в розвагових грах, концертах та фестинах, але головно, вони були добрим прикладом, бо не курили, не пили і не бешкетували.

Десь у 1920 році одержано дозвіл на відкриття споживчої кооперативи, котра була основана ще перед війною; а скоро після того одержано дозвіл відкрити т-во „Просвіта". На відкриття товариства „Січ" влада не дала дозволу. Правдоподібно, сама назва їх лякала.

Ініціяторами відновлення цих інституцій були: парох о. Левицький, Федір Ткачук, Никола Дзівульський, Андрій Чупрей і Василь Грабовецький.

Кооператива „Будучність" і читальня „Просвіта" стали основою всякого культурного й господарського життя в Печеніжині весь час польської окупації аж до вибуху другої світової війни.

Розвиток кооперації

Кооператива „Будучність" вела крамницю мішаних товарів і мала свій власний будинок, ще з австрійських часів. Спочатку членів було мало, крамарі мінялися, конкуренція дошкулювала, а найважніше — не було доброго джерела закупу товарів. Та коли в Коломиї постав „Повітовий союз українських кооператив" і коли в Печеніжині з'явився Осип Андрійович, справи взяли інший оборот. Він відіграв поважну ролю в розбудові печеніжинської кооперації. Він був учасником УГА, син низького фабричного урядовця і мами вихрестки, жонатий з полькою. За принятим звичаєм, його син виховувався по-українськи, а дочка тільки по-польськи, але ця польськість не була шовіністична.

Та мимо такого контроверсійного родинного стану, він був добрим українцем і добрим організатором, мав жидівську голову. І може, якраз тому

йому вдавалося легше перемагати різні адміністративні перешкоди польських властей. З приходом німців в 1941 році, його доля як неарійця була незавидна. Він міняв свій побут майже щотижня, але його маму, через її власну необережність, ґестапо схопило і розстріляло. Тут без доносу не обійшлося. Ще з тиждень перед закінченням війни я зустрічався з ним на Горішньому Шлеську. Правдоподібно, він залишився у Польщі. Отож він, О. Андрійович, збільшив членство в кооп. „Будучність" до 200 членів, впорядкував діловодство і справу закупу товарів та взявся за поширення діяльности коопаративи згідно з статутом. Послідовність розвитку:

1. Три філії й окремий мануфактурний відділ при централі.
2. Закуплено інструменти для „духової оркестри" для 20-ти музикантів. Орхестра стала окрасою Печеніжина й околиць. Її незмінним капельмайстром був Дмитро Мацьків, що виступав на концертах, фестинах і похоронах.
3. Засновано „Кредитову спілку", нову кооперативу, яка була дуже корисна, але розвивалася помалу, попит на кредит був великий, вкладів замало.
4. Наладнано „збут через Центросоюз у Львові; то була експортова продаж без несовісного посередника. Але Центросоюз мав труднощі з замовлюванням вагонів через різноманітне одержування замовлень. І хоч члени-доставці одержували ліпшу ціну, то їм треба було довго чекати на розрахунок і гроші. такі були початкові труднощі й недогідності.
5. Заложено районову молочарню, що потім оформилася в окрему кооперативу, котрої молочні станиці охоплювали багато сіл. То була продукційна станиця, що згодом давала працю багатьом людям.
6. Заложено допомоговий Фонд — недоходове підприємство, що обезпечувало худобу членів районової молочарні. Спосіб ведення цієї установи ще й сьогодні міг би бути клясичним зразком для всякого рода обезпечень, без непотрібних посередників.
7. Заложено товариство „Сільський господар", яке пропагувало модерне сільське господарство — будову стаєнь, угноювання землі, селекція насіння і штучних погноїв, а найважніше — правильне стосування плодозмінів. При С.Г. створена була спеціяльна група „вирощування годівельних буряків. То був надійний гурток молодих хлопців, що змагалися у вирощуванні кормових буряків, у щепленні овочевих дерев і т.п. Стимулом до господарського підйому була амбіція і невесела дійсність; продаж будівельного матеріялу понизився, гроші подорожіли, хліба й кормів треба було докупляти, виїзду на сезонові роботи не було, навіть не було праці в лісах при звожуванні дерева, а на якісь державні роботи і далі не було жодних виглядів, передусім для українців.

З українців тільки чотири особи втрималися на державній, низько оплачуваній праці, вони працювали там ще за австрійських часів; один на

пошті, один в суді, один при догляді головної (цісарської) дороги, а один в порадні лікарській. Тільки останній втримався при українському організованому житті, трьох перших ніде не було видно.

А коли фабрика переставилася на продукцію дерев'яних бочок, то для нової обсади викликали українців з Волині, щоб тільки місцевих не затруднювати, виправдуючись тим, що серед місцевих не було потрібних спеціялістів. І хоча в цьому, може, й була крихітка правди, то цей стан спонукав людей використати до максімум кожний клаптик доброї землі, а гіршу землю зробити ліпшою, бо тільки від землі і маржини міг прийти рятунок.

Але надійного майбутнього дальших генерацій не було видно; батьки ділили земельку новоженцям, межі росли, корчилися нивки і бідніли всі. Назрівала катастрофа, котра була б зрушила основи польської панської держави навіть без зовнішнього вдару. Словом, для української людини не було місця на її власній землі, тож не дивно, що соціялізм і комунізм мали надійний ґрунт.

Приписи ремісничої палати утруднювали батькам віддавати дітей на науку ремесла, а до механічних заведень українців не приймали. За двадцять літ польської окупації тільки одному хлопчині вдалося дістатись до механічної фабрики ,,Біскупського" в Коломиї, за що він заплатив відчуженням від українства. Тож земля й кооперація притягала всю увагу.

Поляки Печеніжина аж два рази закладали ,,кулко рольніче" й обидва рази вони провалилися. В чому причина? Відповідь: польські працівники звикли до товстих платень, котрих не можна було дістати з малих оборотів. А українська кооперація всюди, і в Печеніжині спиралася на ідейності й уміркованих платнях, часами навіть занизьких, а до того вона мала більші обороти. В цьому була вся таємниця. Але більші обороти спричинювали клопіт, бо вимірювання податку брали від обороту, а не від осягнених доходів. Навіть при втратному річному балянсі треба було платити податок від обороту з нечленами, а це вимагало реєстрації оборотів з членами й нечленами. Для цікавости можна тут подати висоту оборотів. Кооп. ,,Будучність" з 3-ма філіями і мануфактурним відділом робили около 100,000 зол. річного обороту при 7-ох сталих працівниках з одним розвідником. Розрахунки з „експорту" велися в Центросоюзі, а з операцій районової молочарні в Маслосоюзі. Тож про зиски з цих операцій важко нині подавати приблизні дані. Одне з певністю можна сказати, що кожних два тижні з Печеніжина відходив вагон безрог і дві тонни масла. Районова молочарня побудувала модерний будинок, в котрому не було електричного струму, бо Печеніжин взагалі не мав ще тоді електрики. Продукція масла відбувалася ручним способом, а холодження льодом, котрий заготовляли взимі на цілий рік. З сьогоднішнього погляду, то було кустарство, але то був єдиний вихід з положення.

В один час печеніжинські кооперативи носилися з думкою використати

водну силу річок, але викуп „права водного" був понад силу, бо те право мали млини, а з ними не можна було договоритися. А коли Василь Чемерис поставив крадькома водне колесо для різанння січки, бо млинівка пробігала повз його стайню, то йому влада сказала заплатити 3000 зл. або розібрати інсталяцію. А три тисячі злотих, — то кольосальна сума, на котру не було можливости стягнутися. Тож він розібрав.

Словом, польська адміністрація нам в нічому не була помічна, а навиворіт, вона була заздрісна і де лиш могла, підставляла ногу.

Наприклад, вимір „льокалевого податку" був абсурдом і насмішкою... Того рода податок був по містах, себто податок від доходу з ренту будинків, а Печеніжин навіть по скасованні повіту і далі уважався містом, дарма що то було трохи міста, а решта широке село. В того приводу і село було обложене міським податком. Протести і просьби, щоб відділити село від міста, не помагали; навіть маленька хатина, віддалена чотири кілометри від центру міста, була обложена тим податком, бо належала до Печеніжина. Навіть за очевидні справи приходилося йти у процес.

Ось ще один приклад: Під „Лисою горою" в Печеніжині була ще з австрійських часів стрільниця гострого стріляння. Отож ціле літо військо вправлялося в гострім стрілянні і не давало можливости спокійно працювати на полі, що простягалося за горою і на самій горі. А військо тільки вліті вправляло і вліті треба було працювати на тих горах. Аж по довгому процесі вони звільнили гору. А інспектор здоров'я найчастіше заглядав до наших крамниць і до молочарні, хоч до приватних рідко коли заглядав. Наш поступ не давав їм спокою. В таких обставинах важко було бути лояльним; побиті ніколи не можуть стати лояльними.

Печеніжинська кооператива як і інші, почала свою діяльність від торгівлі, котра дає зайняття ограниченій скількості працівників. Тільки кооперативні продукційні підприємства могли б були створювати місця праці для більше людей, але до реалізації будь-якого можливого проєкту бракувало всього — капіталу, погінної сили, технічних фахівців, індустрійних машин, приладдя і сітки збуту продуктів.

Наприклад, наша кооператива взялася була за кустарну промисловість — „тканння гуцульських килимів". Ця промисловість може бути тільки кустарною. Та скоро показалося, що ми не зможемо діставати найважнішого півфабрикату, крашеної вовни, бо вона була в руках „мафії", що сама вела це кустарне підприємство і на тому робила мільйони. А другого доставця не було. Тож і жидівські, і наші килимарі сиділи в їх кишенях. Згадую про це тому, щоб показати яка ще довга дорога стояла перед нами для продукційних можливостей.

Читач може звернути увагу на певного рода парадокс і може запитати як то було, що малоземельні селяни, котрі мусіли докупляти хліба й корму, вигодовували так багато безрог? Відповідь коротка — то не був парадокс, а

конечність пов'язувати кілька чинників: 1. потреба гною, бо без нього земля не родить. Добрий стаєнний гній найкраще продукують безроги у свинюшнику.

2. Все була якась скількість худого молока, бо молочарня приймала тільки сметану, отож худим молоком годували свиней, а до того ще докупляли дещо.

Вся ця операція була рівночасно примусовою ощадністю, яка була, на всякий випадок, корисна. Мимо різних труднощів, печеніжинська кооперація розвивалася й належала до передових у Коломийському повіті.

Свій ріст вона завдячувала цілій фалянзі працівників, між якими були такі, як Осип Андрійович, Никола Луцак, Никола Дзівульський, Дмитро Вінтоняк, Анна Повх, Юра Повх, Дмитро Мацьків і Дмитро Самокишин.

Коротший час працювали Степан Бровчук та Іван Ґорук, а переходово в районовій молочарні було біля 15 працівників на сметанкових станціях і 2, що звозили.

Українське приватне купецтво Печеніжина.

В самому Печеніжині, крім двох кооперативних крамниць, були ще чотири українські приватні крамниці загального постачання, що їх власниками були Василь Грабовецький, Олекса Майданський, Іван Сметанюк та Іван Ґорук, кол. службовець кооперативи. Вони не вели нищівної конкуренції ані між собою, ані з кооперативою, бо були віддалені один від другого. Приватники мусіли купувати свій товар у приватних гуртівників, якими були жидівські підприємці в Коломиї. Дуже часто і кооперативи були змушені користати з послуг приватних доставців, коли Повітовий союз кооператив не мав якогось товару або не був конкуренційний. Основна конкуренція проходила в площині гуртового постачання і набування товарів, а вже менша в роздрібній продажі.

На закінчення цієї частини хочеться ствердити, що всі поляки ставилися вороже до всіх видів української господарської активности. Жиди протиставилися тільки конкуренційно, дехто з них навіть крадькома заходив купити ковбаси, вудженки і свіжого солодкого масла, а з української сторони якоїсь організованої і явної протижидівської акції не було, навіть не було якогось спорадичного випадку.

Просвітянське й культурницьке життя Печеніжина

Все просвітянське і культурно-освітнє життя зосереджувалося в будинку читальні „Просвіти", де вечорами або в неділі і свята все щось відбувалося. А коли не було жодної імпрези, то члени й нечлени приходили, щоб почути „щось з газет". А читальня передплачувала майже всі українські газети й поширювала свою бібліотеку. Читачів було досить. Бібліотекарем аж до

упадку польської окупації був ентузіяст української книжки Федір Шовковий.

А тоді в пресі було безліч різних коментарів на тему міжнародної політики і нашої програної війни. Очевидно, дискусії зводилися до шукання винних за наші невдачі.

Як перед війною, так і тепер, радикали домінували, а їхніми передовими виразниками були Іван Самокишин (Костів) та Андрій Чупрей.

Але згодом поставали нові товариства, котрі також приміщувалися в домі „Просвіти". За ту вигоду члени нових організацій мусіли стати також членами „Просвіти". Членство „Просвіти" ніколи не переступало числа 200.

„Просвіта" була наче мама всіх новопосталих організацій, до котрих належали товариства „Сокіл", „Рідна школа", „Відродження", „Союз українок" і „Каменярі".

А в лоні самого тов. „Просвіта" були такі інтегральні одиниці (гуртки): два хори (мішаний, і чоловічий), драматичний гурток, смичкова оркестра, студентська секція і гурток копаного м'яча.

Про всі ці товариства й гуртки варто дещо сказати, починаючи від гуртків при самій „Просвіті", бо вони були творцями культурницького поступу.

Хори: Охочих співаків і співачок було досить. Першим диригентом, ще з-перед війни був Іван Дувірак. Згодом прийшли вже молоді диригенти з-поміж студенства. До них належали: Онуфрій Кузьменко, Іван Ґорук, Василь Чемерис і Василь Якуб'як. Хори виступали на концертах, фестинах і на похоронах визначних членів.

Драматичний гурток ставив театральні вистави, що були засобом високої культурної розривки і засобом здобуття засобів на вдержання будинку і т.п. Ентузіястами драматичного мистецтва були Федір Ткачук, Никола Дзівульський, Дмитро Микитин і Никола Семенюк.

Смичкова орхестра. Спонукою до створення такої оркестри була амбіція драматичного гуртка, котрий хотів братися до оперет, а на перешкоді стояв брак музики; про піяніста і фортепіян не було й мови. Але навинулася інша ідея; один член читальні Юра Грабовецький був віртуозом-сопілкарем і скрипалем, а при війську грав у військовій оркестрі на клярнеті. Його брат був також музично обдарований, десь під час війни придбав струнний контрабас. Тож вони взялися монтувати оркестру. Бракувало челя і скрипок, котрі в той час були дуже дорогі і про них не можна було думати, а по-друге — їх не було де купити. Розв'язка прийшла від іншого члена читальні — Николи Семенюка, що був сином знаного різьбаря і сам був різьбарем. Отож він за якийсь час зробив три скрипки, чельо і віолю. І так були скомплетовані інструменти, а за якийсь час знайшлися охотники до них. За півтора року оркестра вже могла виступити. І хоч вона не була ще певна себе, то це таки було чудо, за яке признання одержував учитель і диригент Юра Грабовецький. Пізніше до тієї оркестри приєднався дехто із студентів. Оркестра була подумана для оперет і в такій ролі виступала.

Студентська секція. Її основником був студент львівської політехніки Дмитро Кузик. То був розривковий клюб українського студенства в Печеніжині, в котрому були вістки про різні вияви життя українського студенства у Львові. Ті вісті очевидно приносив Дмитро Кузик.

Гурток копаного м'яча. Ініціяторами гуртка були Степан Ґеник-Березовський і Никола Луцак. Обидва були добрими футболістами, а до них приставали ще охочі сільські хлопці. Вправляли на толоці, копаючи м'яч дуже часто босими ногами. То була новість, незрозуміла для батьків охочих хлопців.

Руханкове товариство „Сокіл". Членами були тільки хлопці, яких ніколи не було більше як 30. Вони переводили впоряд, руханку і вправлялися в будові веж, з якими виступали на фестинах. Також були спроби займатися легкою атлетикою, але з браку приладдя, ця ділянка не розвинулася, окрім змагань у бігах. Поліція стежила за тим, щоб при впоряді, не дай Боже, не було якогось натяку на військову муштру. Інтенсивна активність почалася тоді, коли абітурієнти, кол. гімназисти, вписувалися в члени „Сокола". Начайстіше їх вибирали до проводу.

Духова оркестра в Печеніжині

Я вже раніше згадував, що Бог обдарував Печеніжин талановитими до музики людьми. Одним з таких був Дмитро Онуфрієвич-Мацьків, що причинився до створення духової оркестри в Печеніжині, котра була, правдоподібно, першою того рода в Коломийському повіті. Пізніше подібні оркестри завелися в Балинцях і Коршеві.

Ідея створення такої оркестри зродилася в Д. Мацькова в часі його військової служби, де він був в оркестрі і грав на флеті та клярнеті. А вміючи скоро й читко переписувати ноти, він став правою рукою капельмайстра. І від нього навчився майже всього про інструментацію оркестри. Переписуючи ноти, він робив подвійні копії, з котрих одну залишив для себе.

Цим способом він придбав досить великий музичний матеріял, який потім послужив для власної оркестри.

Після військової служби, він намовив дирекцію кооперативи закупити відповідні інструменти, і таким чином постала духова оркестра, що була окрасою Печеніжина й виступала з концертами на фестинах не тільки в Печеніжині, але й у довкільних селах. Душею і капельмайстром оркестри був Д. Мацьків аж до березня 1944 року. Правдоподібно, оркестра оберегла його від перших вивозів.

Пізніше, через випадок, а не з власної волі, він потрапив до УНА, перебув Ріміні, Скотляндію і переїхав до Канади, де жив осамітнено й помер у 1980 р. За головства Николи Луцака, що сам був ентузіястом копаного м'яча і мандрівки в гори трапилася певна несподіванка — під його

проводом 12 хлопців, приготовивши наплечники із звиненими коцами, вирушили в мандрівку у високі гори. Визначена була траса — водопад Пруту в Яремчу, Ямна і гора Явірник, Микуличин і гора Хом'як, Татарів і Ворохта, а з із Ворохти мали вертатися через гору „Рокиту" і Березови до Печеніжина.

Але коли хлопці, перейшовши „Варатики", ввійшли в село Білі Ослави, їх вже очікувала поліція, затримала їх і перевела ревізію в усіх наплечниках, навіть в одязі. Скінчивши допити, комендант заявив: „вертайтеся, звідки прийшли, бо йнакше відішлю вас до Станиславова. Всі гори такі самі, як у вас, то навіщо вам туди пхатися". І хлопці вернулися, бо жодні аргументи не промовляли до поліцейського розсудку. Одне було видно, влада боялася всякого вияву української організованости, навіть такої, як мандрівка в гори. А в цьому випадку, правдоподібно, не обійшлося без доносу. Але хто доніс — не знати.

Товариство „Рідна школа". Членів цього товариства було понад 150; вони помагали збірками фондів для УПТ. (Українське педагогічне товариство в Коломиї, що займалося вишколюванням українського учительства).

Але згодом Печеніжин добився дозволу на ведення власної початкової школи. Тоді вся увага була звернена тільки на власну школу. Державний шкільний інспектор дозволив вести навчання в кімнатах читальні. Учительками були Марія Бровчук, Гафія Пнівчук, К. Луцак і Неоніля Стефанів. Але дуже скоро показалося, що на просвітянській площі потрібно збудувати окремий будинок для школи. І незабаром будинок був зведений, тільки з браку засобів не могли його викінчити.

Та десь на початку вакацій 1933 року прийшла з інспекторату заборона вести навчання в читальні. Отже за шість і пів тижня мусів бути закінчений шкільний зведений будинок, бо йнакше діти мусіли б перейти до державної школи. А тут літо, жнива, сінокоси... ані часу, ані грошей. А до того всього голова О. Андрійович був на лікуванні в санаторії. Тож весь тягар впав на містоголову Степана Бровчука і скарбника Н. Луцака, котрі в той час також були діловодами кооперативи. Для здобуття грошей вони перевели збірку не тільки між членами, але в ціл і й громаді. Збирачами були студенти й молодці з тов. „Сокіл". Учительки не були включені в акцію збірки. Розроблена схема збірки полягала в тому, що один збирач мав не більше як 15 точно визначених хат, до котрих мав зайти і просити помочі, заявляючи, „як ви нам не поможете, то поляки замкнуть нам школу". І, мабуть, цей зворот найбільше поміг. Загально, збірка вдалася, хоч і не у вимаганій висоті. Решту засобів дістали від кооперативи у формі товарового кредиту, котрий помалу сплачували. Тиждень перед початком шкільного року відбулося дуже врочисте посвячення школи, на котре прибув зі Львова о. Лаба, голова матірнього тов. „Рідна школа". Його слово дуже підбадьорило і членів, і батьків дітей. І так ми оборонили школу, котра існувала аж до упадку польської окупації.

Все спиралося на ідейності учительок та адміністрації школи. Платні учительок були менше третини платень державних учителів; це виходило 40-55 зол. місячно для одної вчительки. Частину цього видатку покривали батьки, а решту збірка, коляда, писанка і т.п. Легко воно не приходило. А коли наступало загвождження, кооперація рятувала ситуацію хвилинною позикою готівки. Тільки ця обставина і пов'язання уможливлювали існування школи.

Союз Українок. Це товариство постало десь між 1927 і 1929 роками. То було динамічне і впорядковане товариство, може, тому, що в усіх інших товариствах членами були переважно чоловіки, а в цьому тільки жінки, котрих цікавили жіночі справи. Мимо природної ривалізації між членками, вони трималися здалека від ідеологічного політиканства, бо їх метою був ,,поступ української жінки". У своєму товаристві вони почувалися певно. Їх основною діяльністю було влаштовування доповідей, на які вони запрошували доповідачів з Коломиї, як лікарі д-р Ганківський, д-р Білозор, а крім них п-і Мельник.

За головства Анни Шовкової товариство здобуло високу репутацію. До того причинилися відвідини сенаторки Олени Кисілевської, для якої влаштоване було, так сказати, королівське прийняття, на яке допущені були і чоловіки членок. Виступ сенаторки причинився до піднесення духа — щонебудь жінки влаштовували, то все було на час і дбайливо приготоване. Навіть своїх чоловіків жінки спонукували бути точними.

До того часу чоловік в родині був королем, а жінка тільки слухняною служкою-мамою. А відтепер, крім короля, почала показуватися і постать королеви. То була позитивна новість.

Товариство ,,Відродження". Хоч це товариство мало свій статут, воно існувало в Печеніжині радше як довільна група свідомих охотників поборювання алькоголізму й курення. Очевидно, членами могли бути тільки ті, що не пили й не курили, а ними були майже всі абітурієнти і студенти середніх шкіл, до котрих приступали ще молодці з товариства „Сокіл". Головними пропагаторами тверезости були Дмитро Кузик і Никола Луцак. Польська влада не могла цьому рухові протиставитися, але вона розцінювала його як намагання через бойкот монополів підірвати економію держави. Та вдійсності ішло в першій мірі про тверезість народу, бо попередня генерація не могла похвалитися нею — пили, задовжувалися і сходили на жебраків. Тому рухові найбільше сприяли жінки, бо хотіли мати тверезими чоловіків і синів. Надзвичайно високі ціни алькоголю і тютюну сприяли пропаганді; для таких оказій, як весілля, празник люди взялися приготовляти з овочів безалькогольні напитки. Та вибух війни зруйнував усі осяги.

Товариство ,,Каменярі". Причиною до створення цієї організації була тенденція соціял-радикалів спинити їх повільне заникання, котре мало дві причини.

Перша причина — мимо того, що перед війною майже всі просвітяни були радикального наставлення, то по війні декотрі поворотці з війни поставилися критично до соціялістів і відходили або байдужіли.

Друга причина — середньошкільна молодь, якої батьки також були радикалами, вертаючись додому, приносила націоналістичні кличі протисоціялістичне наставлення. Отже не доповнювала соціял-радикальних рядів. Навіть більше, вона опинилася на протилежних сторонах барикади з власними батьками, з котрих одні ішли за дітьми, а інші ставали байдужими. Отож заложили молодіжну організацію „Каменярі", бо головно їм хотілося зберегти при собі молодь. І в цьому не було б нічого поганого, якби не те, що вони скотилися ідеологічно до найкрайнішого лівізму, до марксо-комунізму, і з цієї позиції вони діяли, вживаючи навіть насильства.

Читальня „Просвіти" була в нас „святая святих", ані на управу, ані на будинок за 34 роки ніхто не важився піднести руки. А „Каменярі" не завагалися.

Управа читальні запорядила, що театральну залю буде приділювати за попереднім зголошенням, на засаді, хто скоріше зголоситься, той скоріше буде обслужений. Цей логічний порядок всі товариства респектували, крім „Каменярів", вони хотіли мати залю на кожний кивок пальця, а то було неможливе, бо управа мусіла трактувати однаково усі товариства і респектувати свою власну постанову. На одну неділю „Союз українок" мав визначену залю, замовлену кілька тижнів наперед, а „Каменярі" поставили вимогу, що на той самий день і на ту годину вони мусять мати залю. Управа чемно відповіла, що то неможливе, але тоді почалося насильство.

УВО-ОУН-ФНЄ

Три події, що не відбувалися в Печеніжині, були пов'язані з Печеніжином через те, що учасниками подій були печеніжинці.

Перша справа. Для міжнародного розголосу нам потрібно було чимсь заманіфестувати наше вороже ставлення до польської окупації. УВО рішилося на саботажний акт — спричинити аварію експрес-поїзду, що переїздив через Коломию, цебто усунути частину залізної дороги на Косачеві під Коломиєю. Але в плянуванні було щось зроблено необережно, бо як тільки виконавці взялися за призначену роботу, на них наскочила поліція і їх всіх схопила. На допитах поліція поводилася брутально, намагаючись дійти ниткою до клубка. Але їм не вдалося. Атентатників засудили. Між засудженими був молоденький студент з Печеніжина Іван Ґорук.

Поминаючи те, що Ґорук особисто потерпів, бо відсидів присуд і був викинений з усіх шкіл у Польщі, та цей випадок насторожив батьків, які були незадоволені, що до подібного рода акцій втягають шкільну молодь. А таємна поліція довгі місяці, допитуючи багатьох старалася розкрити сітку, хоч

це їм не вдалося. Ґорук був наче козлом відпущення, бо тільки десь щось сталося, його першого арештували й допитували.

Друга справа. Незабаром прийшла до голосу бойова підпільна організація ОУН, що кольпортувала в той час підпільний часопис „Сурма", яка переходила з рук до рук довірених. Подібно переводилися збірки для цілей ОУН. Та мимо загальної симпатії до цього руху, батьки й дехто з печеніжинського студенства поставилися до нього критично з таких причин:

1. ОУН виступила з погрозами проти посла Дмитра Палієва за те, що він взявся організувати легальну націоналістичну організацію ФНЄ (Фронт національної єдности). Цей крок ОУН багатьох насторожив, головно батьків, котрі багато чули про Палієва і його цінили.

2. Здержано поставилися до ОУН кооператори за те, що ОУН уважало всю кооперацію за угодову організацію, хоч кооперація ніколи такою не була.

3. Ворожа постава ОУН до заплянованого з'їзду (Українська молодь Христові), що тоді підготовлялася за благословенням митрополита А. Шептицького, і ще більше насторожила багатьох. А то була маніфестація нашої майбутньої сили.

У висліді того всього симпатії до ОУН були понизилися, але не зникли.

Прихильниками ФНЄ були: Никола Луцак, Федір Шовковий, Іван Боднаренко, Степан Бровчук і Дмитро Кузик. Вони творили ланку ФНЄ в Печеніжині, проти котрого тиху кампанію вели симпатики націоналізму. Та в дійсності польська поліція однако вороже трактувала і ФНЄ і ОУН.

Третя подія. Десь вліті 1931 року студент Никола Митлюк виконуючи наказ ОУН, виконав невдалий напад на почтовий амбулянс, що перевозив гроші з Коломиї до Печеніжина. І хоч цей напад не відбувся в Печеніжині, то він потягнув за собою арешти й переслідування в Печеніжині.

Поліцай, що супроводив перевезення грошей, згинув на місці, але гроші не пропали, бо кінь амбулянсу, сполошений вистрілом, рванув так скоро, що амбулянсу не можна було дігнати. Але візник упізнав напасника.

І знову почалися допити, від Ґорука починаючи, а потім усі запідозрені, передусім студенти, переходили неприємний досвід поліцейських шикан. Поліція поводилася ще брутальніше, бо їй не вдалося схопити винуватця. Особа атентатника давала їм багато до думання. Батько атентатника, бідний і побожний дяк, віддав сина Николу до монастиря Василіян у Бучачі на виховання, де син прожив шість літ. А потім син покинув монастир і вписався до гімназії в Коломиї. Кажуть, що інспектор поліції висловився так; „якщо вихованець монастиря стає злочинцем, то кому ми можемо вірити і де ми стоїмо?" І це, „де ми стоїмо" було основним питанням, на котре польська влада вже не була здібна дати розумної відповіді, окрім насильства.

А відповідь була проста: признати українцям бодай автономію і шанувати їх права. Але їм було тяжко спинити колесо, котре вони самі пустили на знищення українства. Стосування насильства найбільше шкодило

їм самим, бо наставляло проти себе навіть слабо свідомі верстви українського суспільства в Печеніжині. А то було досить велике число.

Насильства і їх кінець: Поминаючи те, що польське суспільство Печеніжина жило дуже відчужено від „рускіх хлопуф", то після нападу на поштовий амбулянс наступила скрита ворожнеча проти всякого українця. Правда, їх „стшельци" ніколи не важилися на якийсь протиукраїнський виступ, бо їх було мало, зате поліція дошкулювала адміністративним порядком кому їй забаглося.

Як тільки Рада амбасадорів у березні 1923 року признала Польщі 25-літню опіку над Західною Україною, поліція в Печеніжині проголосила заборону публічних танців під голим небом. З давен-давна влітку такі танці відбувалися аж в чотирьох кутах широкого села Печеніжина; влаштовували їх хлопці, а приходили на ті танці дівчата, їх мами... і майже всі. То була гарна традиція, котру було неможливо зліквідувати забороною. Тож танці дальше відбувалися, ніхто не звертав уваги на заборону.

Але, не звертаючи уваги на невдачу з танцями, поліція проголосила заборону нічних співів, мовляв, це заколочування нічного спокою. Але й цієї заборони ніхто не слухав, а поліції було неможливо вночі вганятися за хлопчиськами, тимбільше, що такі співи гомоніли нараз в кількох місцях широчезного села. А по-друге, така лапанка не зовсім була безпечна, бо часто вночі тут і там чути карабінові постріли, а то був знак, що в людей є ще зброя, а це було небезпечне. Тож перестали нічні полювання за хлопцями і потихеньку проковтнули і цю поразку.

Та найбільшою несподіванкою для поліції було висипання високої „пропам'ятної стрілецької могили" на українському цвинтарі, на який, на основі конкордату Польщі з Римом, поліція не мала вступу. Ця могила просто страшила їх, бо вона виросла за одну ніч, і ніхто про це не повідомив поліції. Та найважніше в тому було те, що на висипання такої могили, тільки за одну ніч, потрібно було мати найменше одну сотню здисциплінованих людей. Отож були здисципліновані і був хтось, що вони його слухали. А це їх лякало. З того часу наступила ще гостріша драчка з поліцією. Наприклад, під час „Зеленосвяткового" походу процесії на цвинтар, де була стрілецька могила, поліція берегла, щоб у поході не було „тернового вінка". Але такий вінок все таки появлявся на хресті. За цей „злочин" слідували допити й адміністративні кари, що більше заохочували, ніж страшили.

І ще таке: кожного року на „св. Петра" печеніжинська „Просвіта" влаштовувала величавий „Фестин" на Замку. Для пропаганди фестину десять їздців на конях їхали через місто. Цю групу їздців називали „бандерією". Поліція заборонила це, мовляв, це має військовий характер.

Подібне трапилось і стрілянню з моздірів в часі йорданського водосвячення, бо то також пов'язане з військовою традицією.

А Степан Бровчук, просидівши сім днів в арешті, дістав з воєвідського уряду заборону перебування в пасі 30 км від будь-котрої границі польської держави. Причина? Мабуть, те, що в нього знайшли список усіх поштових урядів Галичини, а то була публікація для публічного вжитку, яку він купив на пошті. Та вдійсності не те було причиною, нею була дика ненависть до українства, котрому треба було кидати колоди під ноги, навіть протизаконно. І це сама влада чинила і то на кожному кроці.

Часто до Печеніжина приїздили від „Сільського господаря" з Коломиї інженери з сільсько-господарськими доповідями. А ними були найчастіше В. Дмитренко, Я. Зайшлий і печеніжинець Андрій Чемерис. А на такі доповіді приходили й нечлени. І навіть тут поліція знаходила претекст до перешкоджувань, мовляв, це — віче, а на віче потрібно мати дозвіл від староства.

Одним словом, нам польська влада ніколи нічим і в нічому не помагала. Дуже часто можна тепер почути вислів, що ми в Польщі були громадянами другої кляси, а то невірна оцінка, українці в Польщі не належали до жодної кляси, хіба до племени, призначеного до повільного животіння і занику. І навіть майже до всіх греко-католицьких священиків у Печеніжині польська поліція ставилася легковажно, бо вони репрезентували Церкву, що стала українською національною Церквою і була заборолом проти латинщення і польщення.

Секція студентів Львівського університету в Печеніжині. Сидять: Р. Степаняк, Н. Лущак, Д. Кузик, Г. Пнівчук, Іл. Петровський. Стоять: Н. Стефанів, Н.Н., М. Бровчук, В. Якубяк, М. Петровська, О. Чемерис. Н.Н.

ДЕЩО ПРО СЕЛО БАЛИНЦІ

Михайло Деделюк

Село Балинці лежить в долині річки Чорняви, яка впадає до Пруту недалеко містечка Заболотова. Село невелике, його забудована площа становить яких п'ять квадратних кілометрів. Перед другою світовою війною тут жило 438 родин, яких 2.000 душ. Село мало 850 гектарів орної землі, а дідич із сусіднього села Кулачковець мав на території Балинець 100 гектарів землі і фільварок. Змушений боргами, він продав свою посілість у 1931 році. 70 гектарів і будинки купив у нього український адвокат Чернявський з Коломиї, 30 гектарів купили жиди з містечка Гвіздця, а решту купили позамісцеві українці. Селянам Балинець він не хотів продати через те, що вони бойкотували його млин. Адвокат Чернявський купив ту землю для своєї дочки, одруженої з агрономом Донігевичем, і Донігевичі господарювали там до приходу совєтської влади.

Балинці межують з Бучачками, Трофанівкою і Кулачківцями. Фактично між ними ніякої межі нема, і сторонній людині здається, що це одне велике село. Балинці, Бучачки і Трофанівка належали до однієї парафії і мали одну спільну школу.

Читальня „Просвіти" й т-во „Сільський господар" були засновані в Балинцях ще в 1894 році заходами пароха о. митрата Тита Войнаровського і директора школи Василя Барнича. Перший був головою „Сільського господаря" довгий час, а другий головою читальні „Просвіти". Дир. Барнич віддав 25 років свого життя праці піднесення культурного рівня і національної свідомости в Балинцях. Як любитель співу, він організував і вишколив у Балинцях добрий хор, відомий на всю околицю. Отець Войнаровський був парохом від 1892 до 1907 року, коли був обраний послом до віденського парляменту. Завдяки праці цих двох народних діячів, село Балинці стало одним із найсвідоміших сіл на Покутті і в Галичині.

В той час основано в Балинцях також споживчу кооперативу і кредитову спілку Райфайзенку. Споживча кооператива існувала, з малою перервою, від першої світової війни до приходу большевицької армії в 1939 році.

Дім читальні "Просвіти" в Балинцях.

В 1902 році засновано в Балинцях гімнастичне і протипожежне т-во „Січ". Його організатором був небіж о. Войнаровського, а кошовим довгий час був Василь Корбутяк, який виїхав перед першою світовою війною до Америки, звідки вернувся в 1921 році вже як вишколений комуністичний агітатор. Використовуючи важке економічне становище і настрої зневіри після програної української визвольної війни та окупації Західної України поляками, він розгорнув широку просовєтську агітацію і потягнув майже половину села Балинці та велику частину Прикарпаття до партії Сель-Роб. Він був організатором великого першотравневого віча в містечку Заболотові в 1924 році, яке закінчилось кривавою сутичкою з польською поліцією. Після того віча він ховався кілька місяців від польської поліції, яка його шукала, а потім утік на совєтську Україну. В 1928 році, коли там починалася насильна колективізація, він був арештований і ліквідований тими, за кого він так розпинався.

В 1914 році село Балинці величаво відзначило століття з дня народження Тараса Шевченка. 16-го травня, в день скасування панщини в Галичині, відбулось посвячення місця, де мала стати символічна могила Кобзаря. Головним промовцем на святі, в якому взяла участь велика маса народу, був письменник Василь Стефаник. Після посвячення місця закопано документи про те, хто почав справу побудови пам'ятника Шевченкові, і почалось сипання могили. Першу тачку землі висипав голова комітету директор Барнич, за ним пішли інші. Вибух війни перервав дальшу працю, і могилу закінчили аж по війні, в 1928 році. Зробили це члени читальні „Просвіти", які також засадили

могилу деревами й обвели дротяним плотом. На могилі мав стояти бюст Шевченка, зроблений з каменю одним різьбарем-самоуком з Косова, але польська влада заборонила ставити його, і бюст стояв у читальні аж до другої світової війни. Коли в 1939 році прийшла большевицька армія, місцеві комуністи були такі зайняті творенням колгоспу і боротьбою з „ворогами народу", що не мали часу поцікавитись пам'ятником Шевченкові. Закінчили могилу і поставили пам'ятник аж в 1943 році за німецької окупації. Відкриття і посвячення пам'ятника відбулось 27-го вересня 1943 року при великій участі народу з сусідніх сіл і з участю трьох священиків — о. Михайла Киселя, пароха Балинець, о. Миколи Вонсуля, пароха Кулачковець, і о. Михайла Романчука, пароха містечка Гвіздець. Відбулось це свято тоді, коли над могилою Шевченка в Каневі гриміли гармати двох найбільших ворогів українського народу — гітлерівської Німеччини й Москви, що билися за українську землю. Той пам'ятник стоїть у Балинцях і тепер.

Після закінчення першої світової війни громадяни відновили працю в читальні „Просвіти", споживчій кооперативі і в т-ві „Сільський господар". Крім того, оснували нові т-ва — „Рідна школа", „Відродження", що вело антиалькогольну акцію, і гімнастичне товариство „Луг", головою якого був Стефан Войцеховський. Але „Луг" існував лише три роки. В 1927 р. польська влада заборонила його діяльність на тій підставі, що члени нібито виконують військові вправи. Замість „Лугу" постало в Балинцях в 1930 році перше товариство молоді „Каменярі", на рік раніше, ніж повітовий союз „Каменярі" в Коломиї. Кожне місцеве т-во було досить активне. При читальні „Просвіти" був драматичний гурток, який досить часто давав вистави не тільки в Балинцях, але й у сусідніх селах. Був також хор, диригентом якого був довгий час учень директора Барнича Микола Демчук. Читальня „Просвіти" власними силами давала кожного року в березні концерт на пошану Тараса Шевченка, а в травні — на пошану Івана Франка. В читальні часто відбувались доповіді на різні теми, читальня придбала бібліотеку і передплачувала майже всі українські газети. Крім того, було багато індивідуальних передплатників української преси, наприклад, до села приходило 52 числа тижневика „Народна справа", 12 чисел щоденника „Новий час", 22 числа „Громадського голосу", понад 300 чисел журналу „Сільський господар" та інші журнали й газети („Каменяр", „Дзвіночок" тощо).

Великий поступ зробило село на полі кооперації. Два роки після відновлення споживчої кооперативи її членами були вже всі громадяни села. Стали членами також дві жидівські родини, які жили в Балинцях, бо хотіли користуватись товаровою дивідендою, яку кооператива давала своїм членам відповідно до закуплених ними товарів (товаровий зворот). Клич „свій до свого" промовляв до людей так, що незабаром єдина в селі приватна крамниця збанкрутувала. А обороти кооперативи зростали з року на рік, і кожного року вона давала членам товарові дивіденди. Кооператива не тільки

Балинецька церква, яку большевики розвалили в 1946 р.

Управа читальні „Просвіти" в Балинцях в 1938 р.

продавала своїм членам товари широкого вжитку, але також купувала в селян сільсько-господарські продукти, напр., кури, яйця, зерно і збувала їх у місті через кооперативну мережу. Наші кооператори не боялись конкуренції з боку приватних торгівців збіжжям і відкрили в містечку Гвіздці зерновий магазин, який скуповував у селян збіжжя і відправляв його до Центросоюзу уЛьвові або на призначене ним місце в якомусь іншому місті. Кооператива відкрила дві допоміжні крамниці (філії) — одну в містечку Гвіздці, поблизу крамниці польського „Кулка рольнічого", яка згодом цілком занепала, і другу в Балинцях. В центральній крамниці працювали три крамарі, у гвіздецькій філії — два і в балинецькій — один. Для своїх членів кооператива закупила машину для очищування зерна на насіння (трієр) і велику вагу для важення худоби.

Душею кооперативи, яка в 1938 році мала оборот в 400.000 злотих, був Петро Григорчук. Він мав закінчену середню освіту і ввесь час без перерви працював книговодом кооперативи.

З ініціятиви споживчої кооперативи організовано в 1928 році районову молочарню з осідком у Балинцях, яка охоплювала 22 села з трьох повітів — Коломийського, Городенського і Снятинського. Завдяки вмілому керівництву, районівка в Балинцях домоглась великих успіхів і здобула загальне признання своїх і чужих. Масло, продуковане в Балинцях, здобуло високу оцінку державних чинників і переважно було експортоване за кордон, завдяки чому члени одержували вищу ціну за доставлене молоко. Районівка добре стояла фінансово і збудувала гарний, просторий будинок з цегли, який був окрасою села й околиці. Запроваджене було також механізоване виробництво масла. Районівка затруднювала 16 робітників, крім 22 „кружлівкарів", які приймали від селян молоко і відокремлювали сметану, і чотирьох візників, які звозили сметану до централі. В управі районівки працювали без перерви Петро Григорчук як книговод, учитель Іван Драган як касир та Іван Микитюк як діловод (справник). Техніками, які пройшли відповідний вишкіл, були Олекса Качуляк і Петро Драган.

Важливу працю в селі вело т-во (кружок) „Сільський господар", яке організовувало різні сільсько-господарські курси. Перший курс відбувся в Балинцях восени 1928 року і тривав 14 днів. В курсі взяло участь понад 200 осіб з Балинець, Бучачок і Трофанівки. Викладали на курсі агрономи Панашій, Дмитренко і Лех. У співпраці з районовою молочарнею товариство в 1931 році завело контролю молочности і закупило двох расових бугайців для розмноження расової худоби. Організувало також вишкіл хліборобської молоді і влаштовувало конкурси плекання телят, свиней і курей. Головами т-ва „Сільський господар" були по черзі Василь Семотюк, Олекса Корбутяк і Семен Деделюк. Головою секції контролі молочности, яка була однією з найкращих в Галичині, був Олекса Корбутяк, а головним контрольором був Володимир Садлінський. В 1937 році відбулась у Балинцях вистава расової молочної худоби, на яку прибули зі Львова голова крайового т-ва „Сільський

Відділ „Союзу українок" при читальні „Просвіти" в Балинцях в 1932 р. Посередині голова Н. Семотюк.

Визначний культурний і господарський діяч Балинець Олександер Корбутяк з дружиною.

господар" д-р Михайло Холєвчук і представник Сільсько-господарської палати Косіба, а також представники воєвідського уряду й Виділу повітового. Представники уряду призначили кілька нагород селянам за найкращий вигляд худоби, за найвищу молочність і за найкращу стайню і висловили місцевому товариству „Сільський господар" признання за добру працю. (Про виставу худоби в Балинцях є більша стаття в книжці „Сільський господар у Львові", виданій УВАНом в Америці в 1970 році.)

Активним було також товариство (кружок) „Рідна школа", яке перевело в селі плебісцит за те, щоб викладовою мовою у місцевій школі була українська мова. Товариство щороку переводило збірки на потреби рідного шкільництва — з нагоди Різдва коляду, з нагоди Великодня писанку, а крім того, осінні збірки. Люди охоче жертвували на цю ціль. Головою місцевого товариства „Рідна школа" був увесь час Василь Семотюк.

Було в селі і протиалькогольне товариство „Відродження", яке шляхом голосування позбулося корчми з села. Т-во влаштовувало виклади про шкідливість алькоголю і тютюну, які дали добрі висліди, бо яких 90 відсотків чоловіків, головно молодь, не курили. Головою товариства був Михайло Деделюк.

Жіноцтво села було організоване в „Союзі українок", який давав концерти на пошану Лесі Українки і влаштовував курси куховарства й інші.

Славою села було товариство молоді „Каменярі", засноване в 1930 році. За короткий час свого існування — польська влада заборонила його в 1936 році — товариство розгорнуло широку діяльність. Створило духову оркестру, яка складалась з 24 музикантів і виступала не тільки в Балинцях, але і в сусідніх селах. Оркестру вишколив кол. капельмайстер в австрійському війську проф. Баран з Коломиї. При т-ві, до якого належала вся молодь села, було кілька секцій: футбольна, будування веж і вправ на поруччях (реку) і секція шахістів, якої головою був студент Михайло Максимчук. Його за совєтської влади арештували енкаведисти у Львові під час однієї облави і замордували в 1941 році. Товариство не тільки влаштовувало фізкультурні свята в Балинцях, але також виявляло своє вміння в сусідніх селах і виступало на повітових святах „Каменярів" у Коломиї й Косові. На повітовому святі в Коломиї т-во одержало бюст Івана Франка в нагороду за вправи, які були визнані як найкращі. У 1932 році делеґація т-ва у складі голови Михайла Деделюка і восьми членів, хлопців і дівчат, брала участь у відкритті пам'ятника Іванові Франкові у Львові.

В селі були два шкільні будинки, звані „нова школа" і „стара школа". За австрійських часів школа була чотириклясова з шестирічним навчанням і трирічним доповняльним курсом. За польських часів школа була семиклясова, за совєтської влади — десятирічка.

В 1938 році мешканці Балинець відпровадили на вічний спочинок двох своїх добродіїв — о. митрата Войнаровського і директора Барнича. О. Война-

Учасники визвольної боротьби — Українські січові стрільці — 1915-1920 в с. Трофанівці.

Діточий садочок при читальні „Просвіти" в Балинцях в 1932 р.

ровський, як згадано на початку цієї статті, жив у Балинцях від 1892 до 1907 року, коли був парохом трьох сіл — Балинець, Бучачок і Трофанівки. Пізніше, протягом чотирьох років, він був послом до віденського парляменту. Отець Войнаровський полюбив село Балинці, утримував зв'язки з селом до самої смерти і в тестаменті записав кілька тисяч долярів на церкву в Балинцях. Коли жив у Балинцях, збудував на місцевому цвинтарі родинну гробницю, до якої перевіз тлінні останки своєї дружини й мами, і де він також хотів бути похований. Але тимчасово його поховали у Львові, де він помер. Мешканці Балинець взяли масову участь у похоронах, щоб виявити вдячність за ту працю, яку о. митрат вклав у національне й культурне піднесення села, принесли на могилу урну балинецької землі і поклали вінок від громади. А вернувшись додому, створили комітет, очолений учителем Іваном Драґаном, який мав завдання перевезти тіло покійного зі Львова до родинної гробниці в Балинцях. Заплянованo це зробити в 1940 році, але війна й окупація Західної України совєтськими наїзниками перешкодили.

З такою ж вдячністю провели мешканці Балинець на місце вічного спочинку свого улюбленого директора школи Барнича, коли він помер у Коломиї, проживши понад 80 літ. Він також любив село Балинці, якому віддав багато років свого життя, і коли відійшов на емеритуру і переїхав до Коломиї, то втримував далі зв'язки з Балинцями. Поки міг, він кілька разів на рік приїздив до села і завжди говорив: „Я жалую за Балинцями, за моїми учнями, з якими я прожив так довго". Вдячні за його працю для села мешканці Балинець взяли масову участь у похоронах, разом із своїм хором та оркестрою.

Обидві світові війни завдали селу великих утрат. На фронтах першої світової війни загинуло понад 50 вояків австрійської армії з Балинець, а кільканадцять вернулись додому інвалідами.

На кінець список добровольців з Балинець, що служили в Українських січових стрільцях:

Ілько Грицюк (впав на Маківці), Михайло Грицюк, Андрій Грицюк, Олекса Гнатчук, Василь Ґушул, Петро Деделюк, Дмитро Деделюк, Михайло Каралаш, Дмитро Корбутяк, Олекса Корбутяк, Матвій Корбутяк, Іван Максимчук, Степан Микитюк, Петро Лящук, Михайло Пернеровський, Олекса Семотюк, брати Соколяни Семен і Олекса, Михайло Сиротюк, Михайло Стефанський (впав на Маківці), Василь Ферлей, Михайло Ферлей, Дмитро Формосяк (впав на Маківці).

В боротьбі за українську державність в роки 1918-20 впало 20 юнаків з Балинець, у складі УССів чи Галицької армії. Кожного року в день 1-го листопада громадяни села вшановували пам'ять героїв, що віддали життя за волю свого народу. В церкві збудовано символічну могилу з березовим хрестом, а парох села о. Миндюк, при великій участі свідомих громадян, правив Богослуження й Панахиду за упавших.

Під час першої совєтської окупації Галичини від вересня 1939 до червня 1941 енкаведисти замордували 18 юнаків, переважно малолітніх. З них 15 замордували у Станиславові, одного у Львові і трьох на Сибірі. Їх імена подані нижче.

За німецької окупації були розстріляні ґестапом суддя Василь Грицюк, на Україні, студент Дмитро Семотюк, с. Івана. в містечку Красне, селяни Михайло Матійчук, Петро Павлюк і Дмитро Драґан в Коломиї. В німецьких конц. таборах загинули Іван Демчук (с. Семена) та Іван Сенюк з малолітнім сином.

В роки 1940-41 загинули з рук енкаведистів: брати Михайло, Василь і Дмитро Грицюки, (першого вбили при спробі арештувати, його братів — на Сибірі, куди вони були вивезені з батьками); в Сибірі був розстріляний також Василь Ферлей, вивезений туди з батьками; у Станиславові були помордовані перед утечею сов. влади: Павло Грицюк, Іван Грицюк, Василь Ферлей, Іван Олексюк, Іван Олексюк, с. Юрія, Іван Маланчук, Михайло Матійчук, Іван Дутчак, Василь Романюк, Василь Симовоник, Михайло Корбутяк, Ілько Гарасимчук, Дмитро Гарасимчук, в тюрмі у Львові був замордований студент Михайло Максимчук.

Після повернення большевицького наїзника, місцева міліція замордувала Михайла Пернеровського, батьки якого померли в Сибірі, і Василя Демчука, батько якого Іван загинув у німецькому конц. таборі, а мама й дід на Сибірі. Багато хлопців були засуджені на 10-15 років ув'язнення в конц. таборах, багато родин вивезені були на Сибір. Одні там повмирали, іншим заборонено вертатись до рідного села.

Ось скільки втрат і горя зазнало село Балинці від обох „визволителів" України!

З тих, що вступили до Дивізії „Галичина", згинули: студент Михайло Микитюк с. Івана, Василь Пашник с. Івана, Петро Самуляк с. Ілька, Василь Михайлюк с. Олекси, Іван Сопотюк.

Подаю про село Балинці те, що збереглося в моїх скупих записах і в пам'яті. Але навіть цей неповний нарис може дати певне уявлення про село Балинці тим, хто цікавиться історією Покуття. Надіюсь, що цей нарис дістанеться колись в руки пізніших поколінь моїх односельчан, які, мабуть, не знатимуть славного минулого свого села.

Михайло Деделюк, син Дмитра, роджений 14-го жовтня 1903 р. в селі Балинцях Коломийського повіту.

Змолоду працював у громадських й культурно-освітніх т-вах і все життя присвятив для кращої долі свого народу з мрією про відбудову української самостійної суверенної держави.

В березні 1944 р. в часі другої інвазії України большевиками подався на Захід, щоб уникнути знущань і певної смерти.

До 1948 р. перебував в Австрії, а звідти виїхав до Канади, де працював 20 літ вантажником у порті Форт Віліям, (Тандер Бей), а в 1968 р. переїхав до Вінніпегу.

Із своїх заощаджень піддержував наукові установи щедрими пожертвами, і зложив на:

1. Фундацію ім. Тараса Шевченка 1,000 дол.
2. Фонд Е.У. в Сарселі 1,000 дол.
3. Купно будинку для УВУ в Мюнхені 1,000 дол.
4. Фундацію УВУ 10,000 дол.

Своїми щедрими пожертвами причинився великою мірою до успішної діяльности наших наукових установ у ширенні правди про Україну та у виховуванні нашого молодого покоління. Михайло Деделюк, це зразок щирого та свідомого українського патріота.

Родина Деделюків у Балинцях. Посередині мати й батько родини.

Театральний гурток при читальні „Просвіти" в с. Трофанівці в 1921 р. Посередині голова Михайло Корбутяк.

Сільсько-господарський курс у Балинцях.

СПОМИНИ ПРО СЕЛА БЕРЕЗОВИ

Микола Ільницький

Села Березови лежать в передгір'ю Карпат на обох берегах річки „Лунґи" 12 км. на південний захід від містечка Яблонова і на 30 км від Коломиї.

До 17-го ст. було одне велике село, під назвою „Березів. З переказів старших віком селян, які оповідають, що назва Березів походить від слова береза. Тут були березові ліси, що їх перші поселенці викорчували і спалили, а землю приготовили під управу. Тут є місцевість, що має назву Березівки і місцевість, що має назву „Згарище".

У 17-му ст. в селі Березові вже був тоді монастир. З того видно, що наші предки в цих селах вже тоді були релігійні. Тому що татари нападали на ці села, монастир в тому столітті був зруйнований татарами. З бігом часу село розрослося й поділилось на частини — східно-долішній Нижний Березів, західний Вижний Березів, а територія, де були соляні джерела, звана баня дістала назву Баня Березів.

Нинішнє село Середній Березів відділилося від Вижного Березова в 1907 році. Вперше в документах про Березів згадується в 1412 р. В тому ж році в Березові був уже млин, криниця, з якої черпали сировицю і сукновальня, так звана ступа, і це все було власністю українських шляхтичів Івана Тимші і Сенька Баламути.

В першій половині 17-го ст. село належало шляхтичеві Белзецькому. В 1642 році Теребовельський староста Юрій Балабан, який ворогував з Бельзецьким, напав на Березів і зруйнував його. Селяни Березова в той час займалися переважно скотарством, хліборобством і солеварством. Березівська шляхта торгувала сіллю, яку вивозила на Україну, зокрема до міста Бердичева, тому в селі можна було почути прислів'я — збираємся як у Бердичів (тобто повільно). У Бані Березові сіль варили до 1799 року. Дерев'яні чумацькі вози з 17-го ст. експоновані у Львівському історичному музею та в Коломийському музею народного мистецтва Гуцульщини.

Ці експонати подарував Іван Симчич з Березова Вижного, а Марія Голинська, з цього ж села, подарувала т.зв. „бекешку", що подібна до

Вид на село Березів Вижний (тепер Верхній) під горою Ротундол.

Церковний хор біля могили „Борцям за волю" в Березові Середньому в 1943 р.

козацького жупана і зроблена з синього сукна, з коміром кримського сивого смушка та облямована довкола цим же смушком. То була шляхетська жіноча ноша того часу. Селяни тоді виконували панщизняні „повинності", а з 17-го ст. відробляли панщину. Лише дрібна українська шляхта була звільнена від панщини, хоч вона теж сплачувала різні податки. Особливо обтяжливі податки були на військо. Словом, селяни були тоді зовсім безправні. Феодал втручався навіть в особисті й родинні справи кріпаків. У 1490 році селяни взяли участь в антифеодальному повстанні під керівництвом Мухи.

Посиленню антифеодальної боротьби сприяла також агітація посланців Богдана Хмельницького в Галицькі землі напередодні визвольної війни 1643-1654 рр. Після перебуваннія посланця в Березові козака Ханенка до загонів повстанців Семена Височана, що діяли в той час на Прикарпатті, вступило з села до 50 осіб. Ханенко по закінченню війни залишився в Березові назавжди. Селяни Березова, рятуючись від переслідування втікали в ліси й гори, та поповнювали загони опришків, які продовжували боротьбу. В 1717 році діяли такі опришки, як Василь Солонинка, в 1739 році загін Олекси Довбуша, в 1759 році загін Івана Бойчука, а згодом Худана, який був родом з Бані Березова. Після приєднання Прикарпаття до Австрії рух опришків продовжувався. По скасованні панщини лихварі жиди за безцін скуповували землю від зубожілого населення.

Селяни Березова носили саморобний одяг — з конопляного полотна сорочки і штани, з овечої шкури киптарі й кожухи, або із сукна петеки. Влітку ходили босі, а взимку в постолах. Тому що Березови лежать на Прикарпаттю, березунів називають теж гуцулами, але березуни трохи різняться антропологічно від гуцулів, хоч живуть на території Гуцульщини, тож і взаємний вплив між ними помітний. Основним харчем березівців є картопля, кулеша, молоко, бриндзя і м'ясо.

Тепер згадаємо про причини поділу села Березова Вижного на дві частини. Як і всюди буває, так і тут була боротьба за владу цього села поміж українською і польською шляхтою. В долішньому кінці села жили роди Сулятицьких і Паворісті. В горішньому кінці села жили роди: Голинські, Ільницькі, Перцевичі, Філійовичі і Негричі. То була українська шляхта, яка спорила з польською, так що не раз приходило до бійки. Суд видав рішення поділити село на дві частини в 1907 р. і долішню частину назвали Середнім Березовом, а горішню Вижним Березовом. І від того часу ці чотири села були собі самостійно адміністраційні громади — Березів Вижний, Середній, Нижний і Баня Березів. Треба згадати й те, що в Березові Середньому в одного із Сулятицьких, званого високим, переховувались акти про походження цих сіл та шляхетські грамоти березівської шляхти. Ті грамоти потрапили в руки польської шляхти Березова Нижного, де був костел і Сокольня, бо там жило 300 поляків. В цих селах густота населення була висока. Перед другою світовою

війною було там понад 10 тисяч населення. З того понад 300 поляків і до 100 жидів.

Тому що густота населення була висока, ґрунти роздрібнені, а земля мало врожайна, економічний стан був досить мізерний. Тому населення займалося лісорубством, колодійством, будівництвом, ткацтвом, килимарством, кравецтвом і кушнірством. Варили також сіль, возили на Поділля і продавали за гроші або робили виміну за збіжжя. Громади цих сіл мали також посілості в горах, так звані полонини для випасу худоби влітку. Громада Березова Вижного займала полонину „Цапул" і „Старостаю". Громада Березова Нижного займала полонину „Чурас", громада Бані Березова займала полонину „Ліснови". Близько цих сіл були гори т.зв. Ротундол, Ріг і Рокита, покриті лісами, пасовищами і сіножатями, які належали до індивідуальних господарів цих сіл. В цих місцевостях були підземні мінерали, як сіль, вуголь, залізна руда і нафта.

Громадську розбудову й діяльність цих сіл можна поділити на два періоди: Перший період від 1880 до 1902 р. другий період від 1902 р. до 1944 р.

В першому періоді була збудована церква в кожному селі. Рік будови кожної церкви невідомий. Церква в Березові Вижному мала назву Христа Царя, тобто Чесного Хреста. В Березові Середньому церква називалася Пресвятої Богородиці, в Березові Нижному Архистратига Михаїла, в Бані Березові Петра й Павла.

Церкву Березова Вижного під час 2-ої світової війни в 1944 р. спалили мадяри. Церкву Березова Середнього в 1960 році спалили большевицькі прислужники.

В 1772 Р. ПРИЛУЧИЛИ ГАЛИЧИНУ ДО АВСТРІЇ:

В той час суспільний лад виглядав так: кількасот магнатів мали у своїх руках землі дослівно всієї Галичини. Селяни не мали ніяких прав і були власністю магнатів. Пан міг селянина вбити, продати, заміняти за пса. Без дозволу пана селянина не міг навіть женитися. Вся влада була тоді в руках ворожої до Австрії і українців польської шляхти. До приходу австрійської влади в Галичині не було ніяких шкіл для населення. Стан освіти в той час був на дуже низькому рівні. Селянство було неграмотне майже на 100%, по селах не було ніяких шкіл. Аж у 1870-1890 рр. діти почали вже ходити до школи в Коломиї з усіх сіл Березова, так що перед першою світовою війною вже було кілька десятків студентів учительських семінарій і вищих кляс Коломийської гімназії. Щоб не бути голословним, подаю в загальному числа — з кожного села зокрема. На першому місці стояло село Березів Нижний, в якому було аж 13 студентів, в тому одна студентка. На другому місці стояло село Березів Вижний, що мало 12 студентів, в тому 4 студентки. Березів Середній мав 5 студентів, в тому 2 студ-ки. Село Баня Березів мала всього трьох

студентів. Всіх разом було 33 студенти, в тому 7 студенток. Всі студенти були душею культури й освіти на селах. В той час були організовані по селах т.зв. аматорські гуртки, відбувалися театральні вистави, концерти, доповіді на різні теми, та у виборчих справах у всій окрузі студенти брали участь.

В 1908 році в Березові Нижньому була збудована перша на ці села державна школа, а згодом збудовані були школи в кожному селі. В 1928 році була заснована 7-клясова Рідна школа, яка містилася в Народному домі, що був збудований в 1911 році, в Березові Нижньому.

Ця Рідна школа за 10 років випустила 800 учнів. До цієї школи ходили діти з усіх Березівських сіл.

ДРУГИЙ ПЕРІОД — (1903-1944 РР.)

В цьому періоді на терені цих сіл вже були засновані читальні „Просвіти", в Березові Вижньому і Нижньому основником був о. В. Озаркевич. У звіті матірнього т-ва „Просвіта" у Львові є згадка про ці села, що Березів Вижний в той час мав уже 302-х членів і 93 книжки в бібліотеці, і вже був побудований власний дім „Просвіти", в якому пізніше містилась споживча кооператива „Розвій" кружок Рідної школи аматорський (театральний) гурток і хор під управою учителя Михайла Кузенка. В 1929 р. був побудований Народний дім. В селі Березові Нижнім було тоді 190 членів і 163 книжки в бібліотеці та аматорський гурток і хор. В 1929-1930 рр. збудували Народний дім в селі Березові Середнім, і там містилася споживча кооператива „Сила", „Сільський господар", кружок Рідної школи і хор під управою Петра Ґеника.

В Бані Березові був дім „Просвіти", в якому містилася кооператива „Рокита" аматорський гурток і церковний хор під управою Гриця Лазоровича.

То було б коротко про культурне надбання цих сіл, а тепер згадаємо ще про березівську еміґрацію до Канади й Америки.

БЕРЕЗІВСЬКА ЕМІҐРАЦІЯ ДО КАНАДИ Й АМЕРИКИ:

Попередньо я згадував, що економічний стан в Березовах був слабий і з цієї причини населення шукало виходу з незавидного положення. Так почалася еміґрація до Канади й Америки, ще в 1875 році.

В 1887 році першим емігрантом із села Березова Нижнього до Канади був у 1887 р. Іван Неґрич. Поміж 1887 і 1890 рр. із Березовів до Канади поїхало біля 70 емігрантів. Всі вони поселилися в таких провінціях Канади, як Манітоба, Альберта і Саскачеван. Перша еміґрація з Березова до Америки почалась з початком 20-го століття. Першим еміґрантом до ЗСА був Василь Сулятицький з Березова Середнього. То було 10-го квітня 1903 року. Від 1903 до 1909 року прибуло до ЗСА 20 осіб березунів, а пізніше їх число зросло до 100 осіб, і всі вони згодом поселилися в місті Детройті.

Третя кляса початкової школи Рідної школи (УПТ) в Березові Нижному в 1930 р. Посередині ззаду учитель Михайло Кузенко.

Діти Рідної школи в Березові в 1930 р. під шкільним будинком.

В 1976 році було відзначення 100-річчя українського поселення в Америці, а ще перед тим, в 1963 році було відзначення 50-ліття березівської імміграції в Америці. Тому що всі березівці жили в Детройті організованим життям, мали свою організацію, що називалася „Товариство Березів" яка існувала довгий час і мала свій власний Народний дім.

Тому в 1965 році було відзначення 20-ліття його існування. В 1968 році зліквідовано цей дім і Т-во „Березів". Всі документи про діяльність березівців організованим життям на терені Детройту і про його ліквідацію зберігаються в українському архіві-музею в Гемтремку і Воррені.

ТОВАРИСТВО „СІЧ" НА ТЕРЕНІ БЕРЕЗОВА

Засновником спортового т-ва „Січ" був д-р Кирило Трильовський в 1900 році. Тут треба признати, що козацько-січова ідея — невмируща, як сама українська нація і вона проявилася в Березовах у 1904-1914 рр.

Ми знаємо, що кожний нарід шанує свою історію, Запорізька Січ, це невід'ємна частина історії нашого народу. В Березовах „Січ" була за своєю формою руханково-пожежним товариством, за своєю суттю — була революцією, як на часи перед першою світовою війною — масовий народний рух.

У 1904 році на терені Березовів були вже в кожному з цих сіл зорганізована „Січ". В Березові Вижному кошовим був Михайло Перцович, в Березові Нижному — Михайло Кузич, в Березові Середньому — Василь Лойовський. Провідником і отаманом цих „Січей" на Гуцульщину був Юра Соломійчук-Юзенчук з Жаб'я. На березівському терені було в той час яких 300 членів-січовиків. Вони брали участь у спорті і дефілядах в Коломийському повіті, робили фестини а на фестинах вільноручні вправи і з топірцями, що гарно виглядало і було виявом спортового чи гімнастичного вироблення. В ті часи на Гуцульщині провідне місце займала радикальна партія. Українські історики підкреслюють, що без „Січей" не було б ані УСС ані УГА, не було б того ідейного зв'язку воюючої Наддністрянської і Наддніпрянської України, який так виразно виявився в часі змагань — живою традицією, з якою ми ще живемо і з якою йдемо у майбутні змагання.

БЕРЕЗУН — СОТНИК УСС ГУЦУЛЬСЬКОЇ СОТНІ 1918-1919 РР.

В жовтні 1918 р. Українська Національна Рада вирішила оформити українську територію, що була під Австро-угорським володінням, як українську державу і вже тоді, 1-го листопада, творилася по містах Повітова Національна Рада. В Коломиї утворився був тоді Гуцульський курінь УСС, який діяв на правах окремого військового полку. До куреня зголосилося було багато добровольців в різному віці, а між ними й березівці. Організатором куреня був інженер Гриць Голинський родом з Березова Вижного. Він був приділений до цього відділу. Курінь уславився в боях на кількох фронтах.

Після програних визвольних змаганнях Голинський студіював у Празькому університеті агрономію й лісництво. В 1928 році збудував собі віллю в глибині Карпат, в Поляницях, оженився, займався рубанням і вивозом дерева.

В 1939 році прийшли большевики, і Голинський став керівником надлісництва в Микуличині, але довго на цій посаді не втримався, бо в лютому 1940 року його большевицька влада арештувала й повезла до Станиславова, а далі слід за ним, пропав. Голинський був нащадком боярських родів, народився в Березові Вижному. Про УСС осталась історична легенда як добра згадка з минулого.

ПОГАНІ НАСЛІДКИ І—ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРЕНІ БЕРЕЗОВІВ

Події першої і другої світової війни на терені Березовів мали погані наслідки — знищення людського надбання і втрати в людях. Під час першої світової війни через Березови пересувались російські війська і там була арена боїв, що спричинили знищення цих сіл. На фронтах згинуло до 300 осіб убитими й пораненими. Під час визвольних змагань у 1918-1919 роках за незалежність втрати були до 100 осіб пораненими й убитими. По нашій програ Польща окупувала Галичину і знову настала ворожа влада і знову переслідування й арешти і конц. табори — Береза Картузька.

Після 145 років влади Габсбургів, Галичину окупувала Польща і населення Галичини охопило велике пригноблення, яке не минуло і Березовів. У перші роки польської окупації на терені Березовів майже не було будь-якого вияву культурно-освітнього життя. В 1922-1923 роки з польських таборів для інтернованих почали вертатися вояки УГА й УСС, які були в чотирокутнику смерти. Аж по якімсь часі оживає школа, „Просвіта" і починається масове поширення назви українець, український, зам. русин, руський.

Масовий перехід до українства та розвиток національної свідомости швидко зростає після першої світової війни, але в 1923-1925 рр. наступили зміни. В тих роках багато кооперативних діячів стали в перші лави національної революції — споживчої і молочарської кооперації. То був цінний почин, бо в кооперативних установах нарід виховувався на господаря своєї землі. Тому в кожному селі поставали споживчі й молочарські кооперативи, які згодом сильно зростали.

Провідну ролю в розвитку громадського життя виконували кооперативи, читальні „Просвіти", а також Рідна школа і спортові т-ва, крім них ще й політичні партії — радикальна й УНДО. Рік за роком зростали кооперативні крамниці, набирали сили різні т-ва й поширювала свою працю Рідна школа. Словом, над піднесенням національної свідомости працювало все свідоме населення. Влаштовували національні свята, фестини та вистави і концерти, нарід прозрівав і прагнув до незалежности й самостійности. Але польська влада бачила в цьому загрозу для себе і всіляко перешкоджувала

тому національному відродженню. У 1930 році перевела пацифікацію, арешти провідних українських діячів та ліквідувала деякі національні т-ва.

В селі Березові Вижному поліція ліквідувала кружок Рідної школи, який провадив збірні лекції навчання української мови для дітей, а читальню, в якій це навчання відбувалося, запечатала. В 1936 році вночі поліція стягнула з читальні український прапор, подерла його й кинула в кукурудзу, а людей, які стали в обороні прапора арештувала, і вони відсиділи по 3 місяці в арешті. Щоб боронитися від польського наступу на українців, треба було опертися на власні сили.

Українська молодь активізувалася й чекала на перший поклик, а час наглив, бо війна наближалася. І врешті в 1939 році вона прийшла, а з нею зростали й надії на наше визволення. Надії одначе завели, ми не могли здобути нічого, а потрапили під большевицьку окупацію. Отже наші землі окупував ще грізніший ворог. В розгарі сваволі большевицького окупанта наша молодь почала організувати на терені Березова ОУН і в підпіллю приготовлялася стати на свої власні сили в обороні свого народу й себе самих, так що вже в 1941-1942 рр. постає УПА для самооборони.

НІМЕЦЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКА ВІЙНА

Вибух німецько-большевицької війни березуни, як і все населення Галичини приняли з радістю, бо вірили, що большевизм завалиться і прийде довгождана воля. Але большевизм не завалився через глупу політику Гітлера, Західної Европи й Америки, і як тільки німці зайняли Львів, там проти волі німців проголошене було відновлення української державности.

По селах почала творитися українська влада. В Березові організувалася березівська сотня під проводом Мороза з Березова Вижного . І цим разом, як і завжди в переломових хвилинах, березівці відгукнулися перші. В Коломиї на міський ратуш повішений був український прапор. В Сопові біля Коломиї счинився бій з мадярами і березівською сотнею під проводом Мороза. В бою згинув один стрілець Василь Неґрич і два були ранені. Похорон Василя Неґрича відбувся в Березові Вижному при участі всіх чотирьох Березовів.

Німецька влада заборонила творити українську армію. Від квітня до серпня 1944 року владу по селах мала УПА. По селах створені були тимчасові комітети для втримання спокою й порядку. Була своя поліція, але коли мадярські війська пересувались через села, вони розброювали і грабували, тобто забирали харчові продукти тощо. В той час нарід по селах висипав могили в пам'ять поляглих за волю України.

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ ГАЛИЧИНИ

22 червня 1941 року почалась німецько-большевицька війна. Гітлерівські збройні сили вдарили на большевицьку армію так сильно, що та армія

Група молоді з Березова Вижного в 1929 р. Посередині сидить Роман Геник-Березовський, вгорі другий зліва Микола Арсенич, п'ятий зліва Степан Арсенич.

Три брати Ґеник-Березовські з Березова — Юліян, Роман і Ярослав. Перші два уже не живуть, третій, лікар, живе в Канаді.

покинула Галичину протягом одного тижня, відступаючи за Збруч, а там дальше аж до Ленінграду. Відступаючи, большевицьке НКВД багато розстріляло наших політичних в'язнів у Львові.

Та й не краще поводилася німецька влада з мадярською, коли окупувала Галичину. Взявши владу в руки, вони наложили на людей контингенти на збіжжя, молоко, м'ясо, аж до людей. За короткий час спричинили голод, переслідування, арешти і т.п.

Тому часи німецької окупації Галичини та взагалі всієї України ввійшли в історію українського народу як найчорніша в новіших часах сторінка. В ті часи багато українців були розстріляні німцями, а інші вивезені були до конц. таборів або на примусові роботи до Німеччини.

Щоб не лишилося забутим, треба згадати і про терпіння нашого народу у тих важких часах. Одного ранку на світанку німецьке гестапо зробило наїзд і облаву на Березови і Слободу Рунгурську. Зігнавши арештованих людей до Слободи, звідти погнали їх на піхоту до Печеніжина і там посадили в тягорові автобуси й відправили до в'язниці в Коломиї. Того ж дня, 29 серпня 1943 року, заарештували в тих селах 38 осіб у Слободі Рунгурській — 18 осіб, з Березова Середнього—6, з Березова Вижного — 5, а з Бані Березова — 4 особи. З того числа 24 особи вислали на примусові роботи до Німеччини, 10 осіб до конц. таборів і 4 особи розстріляли в Коломиї. В 1944 році вліті мадяри спалили село Рунгури на 80 відсотків, в тому і церкву та школу, розстріляли священика і дяка того села. В тому ж році на самий Йордан в селі Березові Середнім гестапо зробило облаву й арештувало кілька осіб, в тому арештовані були й ранені, що пробували втікати. Арештованих пов'язали й повезли на санях, а кров стікала на засніжену дорогу.

Цей конвой з арештованими їхав у напрямі села Березова Вижного. В той час рано на річці Лунзі поблизу церкви була Йорданська відправа та свячення води. На тій відправі було багато людей, які, завваживши, що їдуть німці, почали розбігатись хто куди, так що залишилася тільки процесія, священики й дяки, що докінчували відправу. І як звичайно буває, така трагічна картина зробила на людей погане враження і пригноблення, а Йордан був спараліжований. Правдоподібно німці боялись йорданських учасників арештувати, бо поїхали своєю дорогою.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОУН ТА УПА НА ТЕРЕНІ БЕРЕЗОВА

В 1938 році на терені Березова мережу ОУН організував псевдо „Холодний", родом з Березова Нижного. Він був районовим на цьому терені. В 1939 році большевицька влада його арештувала і від тоді про нього вістки не було.

Його становище зайняв псевдо „Мороз", а його заступником був псевдо „Орел", обидва з Березова Вижного. „Мороз" загинув в 1945 або 1946 році в

родинному селі, в бою з большевиками. На Гуцульщині в 1943 році в селі Космачі УПА організував псевдо „Різун".

Першим командиром УПА був псевдо „Липей", якого за невдачу, що німці спалили табір, зняли з командира, а на його місце прийшов псевдо „Козак", якого незабаром підвищили до ступеня курінного. Тоді цей відділ називали УНС — „Українська національна самооборона".

В 1944 році то були УПА й ОУН — його командиром був Петро Романчич з Березова Середнього, а з юнаків ОУН був Петро Томич і Мирослав Симчич з Березова Вижного. Спочатку належали туди десять хлопців, але потім число набагато збільшилось. На території Гуцульщини березівською сотнею — майже всі вояки мали прізвища „Березовський" — командував хорунжий Юрко Березовський, а Коломийською сотнею командував псевдо „Сурма", вона найдовше існувала з усіх відділів УПА. В 1982 році святкували ювілей УПА. То був ювілей слави й честі, геройської любови до свого народу, людських подвигів, жертви і посвяти й боротьби за права, волю й незалежність України. Українські січові стрільці залишили нам історичну легенду, так само й УПА своїм геройством створила легенду модерного героя лицаря, легенду вічно-чуйного борця, що кожної хвилини готов на бій, на рани і смерть за свою батьківщину. УПА дала нам усім невмирущу легенду. УПА, на великодушній жертві нашого народу і його героїв виросте вільна самостійна й суверенна Україна.

СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ БЕРЕЗОВА

На підставі твердження секретаря збірної громади Березова Середнього Івана Кузича, який подає, що перед другою світовою війною у волості на Березовах було 11 тисяч населення, а за даними Історії Івано-Франківської области в 1980 році в цих чотирьох селах було шість і пів тисячі населення отже на 4500 населення зменшилося. Питання — де в цьому випадку шукати причини зменшення населення за 40 років?

Правдою є, що була природна смертність, але за той час мусів би бути і приріст населення, тобто народження. Де ж поділися 4500 населення?!

Большевики вивезли та розстріляли а помогли німці. Трохи згинуло в Дивізії „Галичина", а трохи згинуло в УПА. Якась кількість емігрували на Захід, а молодь покинула села в шуканні праці.

БОЛЬШЕВИЦЬКА КАТІВНЯ В СЕЛІ ТЕКУЧІ

Коли большевицька армія упевнилась, що на Підкарпаттю й у Березовах вже послабилась акція УПА , вони придумали катівню, яка містилася в старій коршмі села Текучі. Туди зганяли невинних селян з довкільних сіл, які їм були підозрілі, що належали до УПА, і з цієї коршми жидівської зробили

арешт. Тут вели слідство, НКВД катувало безборонних людей, а були випадки, що розстрілювали або жертва від побиття вмирала.

В тій коршмі сортували й відправляли до Яблонівського арешту, а звідти вивозили на Сибір або на вічний арешт. Побитих трупів звозили на видовище, їх фільмували, а потім зганяли населення й показували фільми для пострахy цивільного безборонного населення. То був другий голокост після Гітлера, в 20-му сторіччі.

ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ БЕРЕЗОВА НИЖНОГО

В цьому селі була церква ім. Архангела Михаїла , священиком був о. Вергун. Недалеко церкви був Народний дім, в якому містилась 7-ми клясова Рідна школа, якої засновником і патроном був Іван Стромецький. Рідна школа заснована була в 1928 році і за 10 років свого існування випустила 800 учнів. Народний дім був побудований спільними силами всієї громади в 1911 році. При Народному домі були такі організації, як аматорський гурток, світський хор під управою Петра Чукура з Яблонова а театральний гурток вів Юліян Ґеник Березовський, знаний рецитатор на всю Галичину.

В цьому селі була також споживча кооператива „Май", якої головою був Петро Ґеник. В селі існувало т-во „Січ" в 1904-1914 рр., а кошовим був Михайло Кузич. Був також у селі клюб лещетарів і кружок Сільського господаря. В 1911 році тут побудували першу державну школу, яку заснував Карло Ґеник.

ДІЯЧІ БЕРЕЗОВА ВИЖНОГО

В цьому селі була церква Чесного Хреста, священиком був о. В. Тимощук. Біля цвинтаря була висока могила в пам'ять поляглих героїв. Дальше стояв великий Народний дім , в якому містилась читальня „Просвіти" і філія споживчої кооперативи. Головою дому був Петро Ґеник-Березовський. Серед села стояла школа, якої директором був Михайло Васкул, а дальше молочарня, в якій молочарем був Михайло Ільницький. А ще дальше стояв дім читальні „Просвіти", якої головою був Никола Дрогомирецький. В цьому домі містилась кооператива „Розвій" і Рідна школа, якої головою був Никола Урбанович, а головою кооперативи був Дмитро Перцович.

Дім „Просвіти" був побудований в 1904 р., його будували спільними силами цієї громади. Землю під будову подарував Михайло Малкович. В цьому домі діяв аматорський гурток і світський хор , якого керівником був учитель Михайло Кузенко. Кооперативу „Розвій" заснував учитель Іван Перцович, а молочарню заснували інж. Гриць Голинський та Василь Домашевський. Землю під будову молочарні подарував Михайло Ільницький. Народний дім був побудований в 1930 році, його будувала

Літні курси „Рідної школи" в Березові Ниж. у 1925 р. Посередині учитель Микола Пригродський.

Церковний хор в Березові Ниж. у 1930 р. Посередині сидить диригент о. Кость Левицький.

громада спільними силами. Дім був у долішньому кінці села, на Лазах. В останніх роках головою громади був Михайло Лазорович, а дяком Антін Симчич. Була тут і „Січ" в 1904-1914 рр., кошовим був Михайло Перцович.

ДІЯЧІ БАНІ БЕРЕЗОВА

В цьому селі була церква ім. свв. Петра й Павла , біля церкви могила в честь героїв, а далі будинок приходства, в якому жив парох о. Стефанів, дяком був Гриць Лазорович. В цій церкві зберігається різьблений хрест з XVII ст. Недалеко церкви була 7-клясова школа, яку побудувала громада в 1937-1938 рр.

В селі були два невеликі доми читальні „Просвіти" в одному з них містилась споживча кооператива „Рокита". При читальнях існував „хор" та аматорський гурток. Основником „Просвіти" був д-р Михайло Григорчук, лікар, уродженець цього села. Це село було шляхецько-мужицьке, значить, в селі була шляхта і мужики, які спорили поміж собою і тому були дві читальні і дві кооперативи.

ДІЯЧІ БЕРЕЗОВА СЕРЕДНЬОГО

В цьому селі була церква Пресвятої Богородиці, священиком був о. В. Тимощук, а дяком Іван Ігнатюк. Серед села була висипана могила в пам'ять героїв. Дальше стояв дім збірної громади, якої головою був інж. Козак родом з Яблонова. Недалеко волости стояв будинок районової молочарні, якої головою був Дмитро Малкович. Посередині села стояв Народний дім побудований у 1930 р., спільними силами громади. Під цей дім і під дім молочарні землю подарував Іван Клим'юк, а головою цього дому був Андрій Арсенич. Тут же була споживча кооператива „Сила", якої головою був М. Урбанович.

В Народному домі містилась споживча кооператива „Сила" Аматорський гурток, якого режисером був Василь Симчич, що був також режисером коломийського театру. Цей талановитий діяч знімався як артист у кількох українських фільмах у Києві. В цьому домі були також такі організації, як кружок „Рідної школи, церковний хор під управою Петра Геника та „Сільський господар". В 1904-1914 рр. працювала „Січ", якої кошовим був Василь Лойовський. Тут була теж збірна громада, якої головою був інж. Козак, з Яблонова. Тут була і 7-клясова школа.

Сінокоси-толока в о. В. Тимощука в 1934 р. в Березові Середньому.

БЕРЕЗОВИ ПЕРЕД ІІ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

Степан Ґеник-Березовський

Березови — це чотири села, що територіяльно тягнуться з південного сходу на північний захід в передгір'ях Карпат. Вони положені на південний захід від Коломиї у віддалі 25 до 34 км. Чотири села, це

Нижний Березів, розложений по обох берегах річки Лючки; населення около 1400 осіб, віддалений від Коломиї 25 км., а 22 км. від Косова,

Середній Березів, віддалений від Коломиї 28 км., населення около 1600 осіб,

Вижний Березів, тепер Верхній, розложений по обох берегах річки Лунґи віддалений 32 км. від Коломиї; населення біля 200 осіб,

Баня Березів, село розкинулося в крапатських горах у віддалі 34 км. від Коломиї; населення около 1500 осіб.

Дві дороги ведуть з Коломиї до Березовів; одна через Яблонів і Лючу до Нижного Березова, друга через Печеніжин, Рунґури, гору Стирі до Середнього Березова; ця дорога по переході через гору Стирі розділюється — одна віднога веде до Середнього (потім до Нижного) Березова, друга до Делятина з відногою до Бані Березова.

Найкраще знаний серед українського загалу є Нижний Березів, головно через те, що письменник Іван Франко часто відвідував Нижний Березів і там жив у літні місяці. Там теж писав деякі оповідання („На вершку"), збирав пісні, приповідки тощо. Перебуваючи в Нижнім Березові, І. Франко жив в домі Степана Ґеник-Березовського, діда мистця-рецитатора проф. д-ра Юліяна Ґеник-Березовського. Іван Франко дружив з братом Степана — Кирилом. Нижний Березів відвідували теж такі письменники, як Марко Черемшина й Василь Стефаник, Богдан Лепкий, проф. Іван Зілинський, режисер-мистець Володимир Блавацький та інші.

Вперше в документах Березів згадується в 1412 р. (звідомлення „Товаржиства пржияцюл Гуцульщизни", Львів, 1934 р.). До 17-го століття було лише одне село Березів. Розростаючись, село поділилося на частини: східну - Долішний (тепер Нижний) Березів, західну — Вижний (тепер Верхній) Березів, а територія, де були соляні джерела, т.зв. бані, дістали назву Баня-Березів. Середній Березів відділився від Вижного Березова у 1907 році.

Михайло Ломацький у своїх нарисах з Гуцульщини п.з. „Верховино, світку ти наш" (Мюнхен, 1956, ст. 20) пише: „Березів — Нижний, Середній, Вижний і Баня — осідок давньої, бутної, гордовитої, неспокійної й непокірної шляхти", а на ст. 84 читаємо: „Березун — так називали сусіди мешканців славного села Березова за Коломиєю — оту неспокійну шляхту старо-українську, що від непам'ятних часів в Березові осіла". Юліян Лисяк в монографії, присвяченій мистцеві-рецитаторові Юліянові Ґеник-Березовському п.з. „Слово пламенем взялось" (НТШ Б'ка українознавства ч. 30) ст. 87 пише: „Батьки походили з сусіднього села Березова Нижного. Належали до шляхетського великого роду Ґеників, що відрізнялись від нешляхетських родів додатком до свого прізвища „Березовський". Березівська шляхта уважно зберігала свої українські традиції, що сягали княжих часів, брала участь у повстаннях Хмельницького, зберігала українську державницьку думку, масово брала участь у визвольних змаганнях в 1918-1920 роках, видала багато освічених людей і високо тримала наш національний прапор". Хоч досить багато написано (теж і чужими мовами) про Гуцульщину, про красу природи, про населення, його характеристику, мистецтво, культуру, талант, але ніхто так не приєднав серця українського народу, не запалив любов до Гуцульщини і до простолюддя, як мистець-рецитатор Юліян Ґеник-Березовський, декламуючи поезії Ю. Федьковича та рецитуючи твори В. Стефаника мовою та вимовою, що її собі засвоїв, виростаючи в Нижнім Березові; мовою характеристично і питомою для всієї Гуцульщини. Це вказує на участь мешканців Березовів в українському національному житті.

У Березовах поселилися теж деякі „реєстрові українські козаки", що їх польські королі наділили шляхетськими гербами, привілеями, вільними землями, лісами, полонинами. Шляхта була звільнена від панщини та військової служби, але платила деякі податки. Нащадки пишалися своїм шляхетським походженням до такої міри, що за часів австро-угорської монархії і за Польщі, коли священики в церквах оголошували оповіді, то зазначували, що молодята обидвоє або одне з них шляхетського походження („шляхетно уроджені"). Кожний уродженець Березова шляхетського походження мав право додати до свого прізвища додаток „Березовський".

До родових прізвищ, які трапляються тільки в Березовах, належать: Арсенич, Бодруг, Будурович, Васкул, Ґеник, Жиравецький, Кузич, Куничич, Лойовський, Малкович, Неґрич, Перцович, Підлісецький, Пригродський, Романчич, Симчич, Сулятицький, Томич, Фіцич. Населення, головним чином, займається управою ріллі та випасом худоби. Овець і корів навесні виганяли на полонини, щоб паслися під опікою „професійних пастухів" до пізньої осени. Потім восени приганяли худобу до села, зимувати у стайні. На літо залишали коло хати одну (або дві) корову та малі телята, що не могли б зайти на далеку полонину.

Давніше варили сіль і торгували нею. Сіль вивозили на Східну Україну, головно в місто Бердичів. У Бані Березові варили сіль до 1779 року. Збереглися два чумацькі вози (18 ст.), що ними їздили на схід України; один у львівському музеї (подарував згаданий Степан Ґеник-Березовський) другий в коломийському музеї народного мистецтва (подарував Іван Симчич-Березовський). Австрійський і польський уряди закривали соляні джерела на полях і карали, коли люди не зголошували джерел, тільки вживали „соровицю" до часу уряд давав приділи „соровиці". Все таки люди, як могли, то вживали „соровицю" з власних джерел; виварювали сіль і потайки возили або носили в бесагах на Поділля, щоб поміняти за збіжжя. Не можна сказати, що гірська земля була урожайна. Де могли там сіяли яре жито, овес, кукурудзу, коноплі, садили картоплю, капусту, квасолю, горох, часник, цибулю. Харчувалися кулешею, картоплею, молоком та молочними виробами; рідше м'ясом (баранина, свинина, курятина) і яйцями. Хліба на весь рік не вистачало, часто навіть у заможних селян. Щоб придбати трохи збіжжя, ходили на Поділля на „зажен" і за працю одержували збіжжя. Восени ходили копати бараболю („дерти ріпу"). У декого були гарні сади. Коли був добрий урожай, то возили свіжі овочі, теж і сушені („суш") на „доли", щоб поміняти за збіжжя. Приблизно за рік перед вибухом другої світової війни експорт садовини йшов на більшу скалю.

В олійницях ступами товкли з конопляного насіння олій. Одяг носили власного виробу — сорочка з конопляного полотна, штани — на літо з білого конопляного полотна, на зиму („холоші") з білого сукна, запаска (зроблена узорчастим переплетінням тонко скручених вовняних ниток у вузенькі різнокольорові смужки), киптар, взимі петек або кожух. На ногах плетені ногавиці — капчури, постоли, черевики або чоботи. Жіночі чоботи мали високі тонкі, гарної форми обцаси, чоловіки носили довгі (до колін) сорочки випущені поверх штанів і опоясані поясом; часом досить широким ремінним — чересом. На голові носили капелюх — кресаню — (солом'яну або фільцову, прибрану взористою стяжкою. Взимі — хутряна „клапаня". Солом'яні капелюхи виробляли собі самі й тому вони мали різну форму, фільцові капелюхи були чорного кольору, куповані. Ті, що працювали в лісах щоб були триваліші непромокальні, насичували капелюхи смолою. Виглядало, що капелюхи зроблені зі шкіри. Через плече носили на широкім шкірянім ремені шкіряну торбу, що називалася „табала" (на долах). Деколи чоловічі сорочки (з тонкого полотна) були перешиті на грудях рівнобіжними, горизонтальними рядками темних ниток, то були т.зв. листові сорочки. Жіночі й чоловічі сорочки мали комір.

До весільного одягу молодого і дружби належала „опанча" верхня нагортка, що мала форму козацького жупана; вона була шита з чорного сукна грубими, вовняними білими нитками. Тоді на голову одягали сиву баранкову шапку „кучму". Жіночий одяг складався з довгої сорочки, двох запасок

оперезаних тканим поясом; (часом одягали одну запаску і фартух, спідницю, спідницю і запаску і киптар, на голові хустка. Заміжні жінки носили сині „бекешки" (до стану шитий плащ — обшитий сивою смушкою—.

Деякі частини святкового одягу, жінок, напр. „каптур" (спеціяльно формована підкладка, що її клали на голову під хустку) подібні до частин одягу жінок княжої доби Київської Руси. По першій світовій війні почали прикрашувати жіночі й чоловічі сорочки вишивками; до того часу вишивок не вживали. Киптарі й кожухи були прикрашені часом навіть досить складними нашивками.

Полотно (грубше і тонше) виробляли в Березовах а також виправляли шкіру на кожухи. Одяги і взуття виробляли льокально. Були свої ковалі, стельмахи, столярі, бондарі та ін.

Хати будували з дерева, вони мали форму прямокутника, вікнами на південь. Хата складалася з двох кімнат і сіней, поміж кімнатами були входові двері до сіней. Кімнату від заходу називали „горішною", а від сходу — „долішньою". Менше заможні селяни будували хати з одною кімнатою і сінями. Дах робили з дощок — „драниць"; він спадав на всі чотири сторони. Була теж комора, що містилася в „долішній" кімнаті, часом то була частина „долішньої" кімнати, або задня частина сіней, відділена стіною. Сіни не мали стелі. До сіней виходив дим з печей через „каглу", чи комин в кімнаті. Дим виходив з сіней через отвори і нещільності в даху надвір. З сіней лізли драбиною на під (стрих, горище). В кожній кімнаті була велика піч, в якій пекли хліб, а на печі спали, як була велика родина. Біля печі стояла постіль —велике дерев'яне ліжко, за столом була лава і вздовж південної стіни (під вікнами) та мисник при стіні. На стіні проти входових дверей в кімнаті (над столом) були уставлені образи святих. Часто на сволоках (бальках), що піддержували в кімнатах стелю,можна було прочитати кілька рядків віршів Т. Шевченка або І. Франка. Букви були із кольорового паперу. Хати були помазані тільки внутрі. На зиму кругом хати ставили „загату"— тобто обкладали назовні стіни грубою верствою листя з дерев або шумелиною (бадилля з кукурудзи).

Жителі були дуже працьовиті, бо треба було важко працювати, щоб одягнутися, прохарчуватися, заплатити податки тощо. Від 1860 року з Березова почали виїздити на працю поза межі австро-угорської монархії до різних европейських країн, а в 1890 р. почали емігрувати до ЗСА й Канади.

Мешканці Березовів були привітні, гостинні, але обережні в розмові з особами, яких добре не знали. Могли бути дуже добрими приятелями, але були безпощадні до ворогів. Польським окупантам ставили опір. В перші роки окупації ліквідували польські поліційні станиці, тому поліція наказувала війтам призначувати жінок для охорони поліційних станиць перед нападом чоловіків, братів , синів. Потім польська влада висилала „карні експедиції", з

військових частин, приміщених і в селянських хатах або стодолах. Вояки походили зі Шлеська, не були ознайомлені з обставинами; їм сказали, що вони у ворожому середовищі, мають слідкувати за підозрілими рухами і поступати безоглядно.

В одній хаті вони посідали на лаві і всі, окрім одного, поскидали шапки. До нього підійшов господар і сказав йому, що він жид. Вояк заперечив, інші вояки теж заявляли, що він не жид. Але господар вказав на образи святих на стіні і сказав, що в Березові тільки жиди тримають шапку на голові в кімнатах де є образи, святих. Тоді вояк скинув шапку. Це дало „гостям" до зрозуміння, що там люди мають свої моральні засади й вимагають стосуватися до них.

Серед образів за австро-угорської монархії посередині висів образ цісаря й цісаревої, а за УНР цісаря й цісареву заступили тризуб і лев. Підстаршина звернув господареві увагу, що тепер Польща і замість тризуба має бути орел, а господар відповів, що цього не зробить, бо коли повісить орла поруч льва то вони побються і можуть завалити хату отже він скине лева, але залишить тризуб. Така була свого роду відмова визнати польську владу серед обставин, де в хаті повно озброєних вояків, дала їм до зрозуміння, що як будуть ставити вимоги людям не до вподоби, то стрінуться з рішучою відмовою і не дадуться так легко застрашити.

Поволі вояки ознайомилися з життям селян і сказали, що коли їх сюди висилали, то казали що їдуть до некультурних, майже диких („дзіч") людей, а тимчасом вони бачуть, що в них мораль і культура вища, ніж у тих, що їх посилали. Правда, в деяких хатах були непорозуміння, але не поважні. „Карні експедиції" успіху не мали. В родині про все рішав батько (патріярхальний устрій). Потім це право (обов'язок) переходило на найстаршого сина; брати і сестри його „поважали", говорили до нього „ви".

Перед першою світовою війною (і під час війни) жиди мали невеликі крамниці („торгівля мішаних товарів")і корчми. По війні почала розвиватися кооперація, так що в кожному селі була бодай одна крамниця. „Маслосоюз" спочатку мав тільки т.зв. „збірні пункти" в кожному селі, а зібрані яйця й молоко перевозили до молочарні до Печеніжина. Потім в Середньому Березові заснували молочарню і там переробляли молоко.

В кожному селі була дерев'яна церква і приходство. Церкви в Горішнім і Середнім Березові знищені. При кінці другої світової війни при відступі угорських частин кілька гарматніх стрілен (з угорських гармат) попало в церкву у Вижнім Березові, і вона згоріла. Церква в середнім Березові згоріла по приході большевиків після війни. В Нижнім Березові було кілька родин римо-католицького віровизнання. Був і невеликий дерев'яний костел і польська школа, яку вело „Товаржиство школи людовей", очевидно, за державні гроші. Яких 90% осіб римокатолицького віроісповідання не вміли по-польському говорити.

Уряд пробував переконувати населення, що вони нащадки польської шляхти і що вони повинні змінити віровизнання, але населення сказало, що це неправда, вони є нащадками українських княжих бояр та „реєстрових українських козаків". Польський уряд теж поширював журнал „Поляк ґрекокатолік".

Австро-угорський уряд в останнім десятиліттю 19-го століття повідкривав 4-клясові школи і такий стан теж залишився за Польщі, але не можна сказати, що мешканці Березовів були неграмотні, поки не було шкіл. Вже перед першою світовою війною в Березовах були люди, що кінчали високі школи і працювали у своїй професії поза Березовами. По першій світовій війні бажання піднести й поширити освіту зростало. В коломийській гімназії постійно вчилося багато хлопців з Березовів; дівчата вчилися в жіночій учительській семинарії в Коломиї. Хоч і не всім щастило кінчати середню школу з причин матеріяльних, то все таки поважне число добувало високу освіту, і поза границями Польщі. Були заступлені всі можливі тоді професії: право, філософія, медицина, інженерія, дехто вчився на священика.

Звичайно, коли росте число студіюючої молоді, підноситься і розвивається культурно-освітнє життя, але тут був опір польського уряду. Щоб заложити товариство („Просвіту", „Рідну школу", „Сільський господар", „Союз українок", „Сокіл"), заснувати кооперативу, молочарню, треба було мати дозвіл влади. Не всім селам вдавалося дістати дозвіл на бажане товариство, а коротко перед другою світовою війною уряд закрив усі товариства. Перед в зорганізованому культурно-освітньому житті вів Березів Нижний, бо там було найбільше студіюючої молоді. Були там самоосвітні гуртки на різному рівені, драматичний гурток, хор, відбувалися концерти й театральні вистави, часто у стодолах. Не завжди був дозвіл уряду на концерт чи виставу, хоч було оправдування, що це релігійні або родинні святкування, поліцію це не переконувало.

У 1914 р. Михайло Ґеник-Березовський з Вижного Березова від Української Боєвої Управи (Секція акції) підписав заклик до українського народу, що його видала Українська Головна Рада разом із Боєвою управою, зголошуватися до Українських Січових Стрільців. Багато хлопців вступило до УССів і брало участь у визвольних змаганнях. З призйанням і пошаною згадуємо Гриця Голинського з Вижного Березова, що в часі визвольних змагань очолював Гуцульський курінь. У 1918 р. Окружна військова команда в Коломиї назначила Михайла Ґеник-Березовського (суддю і сотника австро-угорської армії) повітовим державним комісаром в Печеніжині.

В пору, коли це пишемо, ведеться від 1945 р. як в Березовах, так і в цілій Гуцульщині завзята боротьба між населенням і московським окупантом. Населення старається зберегти свої традиції, релігію, церкву, мову і всі культурно-мистецькі надбання, а совєтська влада намагається те все нищити зросійщити. І робить це єхидно — надає всьому вигляду поширювання

розквіту національної культури, освіти, поліпшення життєвих умовин, поліпшення медичної опіки тощо. Будує нові будинки, що ніяк не годяться з місцевим стилем, ані не зберігають українських традицій в архітектурі. Розбудовують школи, щоб на місці довше вчити російської мови. Засновують клюби, читальні з бібліотеками з тисячами пропагандивних книжок та іншої літератури; це все ведуть „заслужені працівники культури УРСР". Церкви, що залишились, уряд підтримує, бо вони, як російські православні помагають ширити російського духа. Медична опіка поправилась через відкриття медичних пунктів, але весілля відбуваються за „новим обрядом". Організують школи для навчання мистецьких виробів з дерева, глини, вовни, але це мистецтво стає виробництвом; бо постають цехи й артілі. Індивідуальні майстри по селах мають кращі вироби, вони зберігають справжні народні традиції, непофальшовані міськими наслідувачами. Інтелігентні гуцули, що здобули високу освіту, стараються працювати між своїми, стараються триматися своєї землі; наче культивують свою традиційну замкненість. Урядові це не подобається і він старається за всяку ціну свої пляни виконати. Не знати, як довго населенню вдасться вести успішно цю боротьбу.

Щиро дякую д-рові Я. Геник-Березовському, інж. Д. Негрич-Березовському, о. крилошанинові М. Стефанову, п. І. Лойовському та п. Р. Геник-Березовському за цінні інформації, завваги, поради й поміч при опрацьовуванні цієї статті.

Свячення паски на Великдень біля церкви в Березові Середньому.

Мішаний хор в Березові Нижному з диригентом Петром Чукуром (внизу між дівчатами).

СЕЛО ВЕРБІЖ

Марія Гаркач

Вербіж досить велике село, поділене на дві частини —Вербіж Вижний і Вербіж Нижний. В обидвох селах були окремі церкви, які обслуговував один священик. Внаслідок того вербіжани ходили що другу неділю на Службу Божу одні до других, а це сприяло жвавому громадському й товариському життю. В обидвох селах були також свої школи, до яких ходили й діти із села Сопова, великого й розкиненого, але близько до Нижного Вербіжа, на правому березі Прута, недалеко Коломиї, тільки переїхати міст на Пруті. Селом пропливало аж шість річок — Прут, Пістинька, Лючка, Сопівка, і дві млинівки. Кожного літа село заливала вода і зривала греблі. Люди боролися, як уміли з цим лихом, але окупаційна польська влада не дбала про добро країни, хоч податки здирала якнайбільші.

Нижний Вербіж також ділився на кілька частин, які мали свої назви, як Воронівка, Осередок, Долини та Випханка, Гора і Царини Молодь з тих частин видумували одні на одних глузливі афоризми, бо в одній частині села хлопці належали до радикального гуртка „Каменярі" (на Долинах), а на Воронівці переважали націоналісти, і так одні одних дражнили різними вигадками. Але загально культурне життя села проходило спільно і дружньо. Іноді траплялися й неприємні події. На Йордан був у селі звичай прикрашувати дерев'яні хрестики на воротах та криницях синьо-жовтими стяжками з паперу, а де-не-де червоними. Хтось ходив по селі і зрива в стяжки, головно синьо-жовті, і з того приводу в селі поставала ворожнеча, бо підозріння падало на каменярів.

Село було вкрашене гайками й лугами і притикало до гори Високогірки, яку називали також Воскресінська, бо вона межувала на півночі з селом Воскресінцями. В селі перехрещувалися дві „цісарські" дороги, одна вела на Ключів, друга на Іспас. Серед села стояла на горбку старенька церква, але ще міцна, з цементовим парканом та двома брамами. Вся гірка була вкрита лісом в якому пташня виспівувала, навесні соловейки тьохкали, наче зозулям неперекір.

Недалеко церкви був невеликий льох, де ховали вербізьких дідичів, а біля церкви стояв великий дерев'яний хрест, на якому чіпляли коралі,

таляри й дукати, і громадський дім, де містилася кооператива, бібліотека, читальня й де була велика заля для театральних вистав. У виставах брала участь місцева молодь та з сусідніх сіл, а не раз заїжджав театр зі Львова, не згадуючи мандрівних театрів, які приїжджали частіше. Школа була двоповерхова, мурована,семиклясова, якої директором був Якоб Повальковський, українець, хоч ім'я звучало не по-нашому, проте він був принциповий патріот, дбав про те, щоб і вчителі були добрі українці, як він сам. Опікувався здібними дітьми, намовляв батьків посилати дітей до вищих шкіл та й сам багатьом здібним дітям помагав.Учителями в цій школі були Олена Рубінгер, Олена Депутат, Ольга Навальковська, Дарія Михайлова та о. Кисіль, молоденький патріот, якого большевики забрали, як тільки прийшли до Коломиї, і більше його ніхто не бачив. Учив у нашій школі також о.Луговий.

В селі були два млини, дві олійниці та багато ремісників, як шевці, кушнірі, один кравець, який пошив усім хлопцям в селі мазепинки. Були кравці, що шили байбараки, були стельмахи, бондарі, кошикарі й музиканти. Були теж два дяки — Михайло Гаєвий та Ілько Семенюк, який обслуговував і Вербіж Вижний і провадив хор в обидвох селах, організував дитячий хор. В селі були аматорський і балетний гуртки, були луговики, було спортове товариство „Скала", Союз українок, „Відродження", мандолінова оркестра, часто відбувалися там курси,як хліборобський вишкіл, куховарський та вишивання. На змаганнях в Коломиї наш театральний гурток здобув перше місце виставою „Сватання на Гончарівці". Між найздібнішими аматорами вибивалися дівчата Маруся Шуліка, Катерина Ткачук, Параска Мельничук. Хлопці — Кузьмишини, брати Гарасим'юки, Мойсей Гаєвий, Кузьма Ласійчук, Василь Воронюк. Вліті вправляли на площі „Сокола" в Коломиї.

Тут варто згадати славну групу, що складалася з 36-ох хлопців, які відмовилися йти до польського війська. З них лише два залишилися при житті, а всі інші погинули в Березі Картузькій.

Колись, як розказували старі люди, в селі не було ні школи, ні грамотних людей, лише корчми, де люди пропивали своє майно. Люди боялися переслідувачів, і коли питали когось про народження, то неодин відповів, що „восени, як мандибурку дерли чи коноплі терли". А на число дому казали — дубовий,бо дощечка червона, або липовий,бо дощечка біла. Єдиною розрадою було, як на зарінку поставили лавку для музик, що грали голосно на все село і туди збігалися й танцювали, витолочуючи траву аж до чорної землі. А як ще купили, бувало, бочілку пива, то казали — „наївсі мандибурки, личком підперезавсі і не приступи до нього!" Щоб перебороти цю біду, треба було взятися комусь свідомому та відважному. І знайшовся такий — війт Ілл Ласійчук, що заклав у своїй хаті школу, де навіть вистави відбувалися. Разом із своїм братом він гуртував біля себе дітей, і молодь. Тоді він домігся від староства дозволу на будову дому, де цілий тиждень діти

вчилися, а в неділі там відбувалися вистави й забави. Він побудував також кооперативу з написом на фронті „Свій до свого".

Але боролися не лише з корчмарями. Польська шкільна рада посилала учителів москвофілів, які зовсім не вчили дітей, тільки спали й висмівали селянських дітей. Великою зневагою було називання дітей всякими образливими словами та вихвалювання жиденят, що засіли в перші дві лавки. Перешкодою була також несвідомість селян, які казали, що з їх дітей панів не буде. Війт накладав кари на тих, що не посилали дітей до школи, добився того, щоб не давали йому п'яниць, замість учителів.

Марія Гаркач, колись селянська дівчина з Вербіжа, запам'ятала багато народних звичаїв свого села і потім їх записала в журналі Гуцулія", нпр. „Спомин із Вербіжа Нижного", „Спомини із Зелених свят", „Свято Івана Купала", „Свято Петра і Павла" та інші. Вона запам'ятала теж чимало коломийок із свого села і сама їх укладала. Нижче подаємо кілька коломийок які вона записала. Дехто зараховує Вербіж до Гуцульщини, але Вербіж не Гуцульщина а Покуття.

Гурт дітей-пастушків з Вербіжа. Дівчина в хустці — пізніша авторка спогадів і коломийок. Найвища дівчина посередині — Параска Уздейчук, замордована німцями разом з родиною у 1943 р.

Залізничний міст на Пруті з Коломиї до Вербіжа

КОЛОМИЙКИ

Ой щош тото шумит, гудит, то колія їди.
Я гадала, що мій любко до воська не піде.

Ой їхала колійочка, їхала свистала,
Та й завезла миленького аж до Станислава.

Ой щош тото шумит, гудит, а то колійочка,
Я гадала, що лиш Василь, а то й Николочка.

А я гаю не рубаю через ту ліщину.
Та я вдома ни ночую через ту дівчину.

Та як би я, товаришу, та й дома ночував,
Та я бисі в Станиславі в черевички взував.

Черевички невиличкі, а підківка срібна,
Взяли брата у гусари, головочко бідна.

Взяли брата у гусари, хлопця молодого,
Дали йому упрігати коня вороного.

Ой, конику вороненький, самам ті сідлала
Ой, любку мій солоденький, самам ночувала.

Чи я тобі ни казала, коли приходити,
То як буде дванайціта годиночка бити.

Та вібила дванайціта, та й вібила перша,
Нема мого миленького, бо брама заперта.

СЕЛО ВИНОГРАД

Михайло Микитюк

Село Виноград положене приблизно 20 км. на північний схід від Коломиї, на лівому березі річки Чорнява, яка пливе з північного заходу на південний схід, а біля села Остапківці повертає на південь і аж поза Заболотовом впадає до Пруту. На правому березі є малий присілок, який називався ,,За водою". Східна частина села називалась ,,За корчмами". Вправді корчем там вже не було, але були в панщизняні часи та після знесення панщини. Західна частина села називалась ,,Нетребівка", північна ,,Нагорі", а південна ,,На долині". На горі був цвинтар, а в давніші часи висока могила, на якій в часи нападу татар запалювали вогонь і давали знак про небезпеку.

Найстарша і головна частина села була Долина. Тут була церква, школа, старий цвинтар, на якому всі гроби запалися, залишилось тільки небогато кам'яних хрестів. Дальше на північ від церкви при головній дорозі, була каплиця побудована на пам'ятку знесення панщини. Біля каплиці кожного року 16 травня рано відправляли Службу Божу, а по полудні хлопці влаштовували танець біля церкви. Дальше на головній дорозі на схід стояв будинок читальні ,,Просвіти", в якому містилась кооператива, молочарня, бібліотека й театральна заля. Біля нього на кам'яному підмурованні стояла статуя ,,Білої Баби". Ніхто в селі не пам'ятав хто її там поставив. Традиційно кождого року перед Великоднем, коли жінки білили хати, білили також цю Бабу. Недалеко від читальні в бічній вулиці стояв будинок сільського уряду, а За корчмами була станиця поліції.

В селі були три панські двори, які належали польським поміщикам. Їх поля лежали довкола села. Поля, що належали нашим селянам лежали дальше від села і простягались прямокутником аж під село Чортовець і Рогиню на півночі, на сході сусідували із Хвалибогою, на півдні з Остапківцями, на заході із селами Прикмище і Росохач. Село Острівець, положене 2 км. на північ від Винограду, окружене виноградськими полями, які були поділені на Горішні, Середні, Долішні, Західні Гони, Олеччино, За Містками,

Вертеби, Рівне, Масьок, Рутки, Рудники, Корґюхи, Колопнище, Владичин, За Фігурою, та Бавки (Балки). На Маську поміж травою росли рослини, які можна було знайти в Підбігунових околицях, тому польський уряд перед війною проголосив один великий горб заповідником.

Торгівля

Найближче містечко, куди селяни возили на ярмарок продавати свої сільсько-господарські продукти, Гвіздець, де ярмарок відбувався кожного понеділка. Поза найближчим гвіздецьким ярмарком, селяни відвідували ярмарки в Коломиї, Городенці, Заболотові та Обертині. На ярмарках продавали збіжжя, городовину, картоплю, овочі, яйця, птицю, коні, корови — все, що селянин міг мати на продаж. Для скоту на ярмарку була окрема частина, яка називалась торговиця. У великій більшості покупцями сільських продуктів були жиди. За вторгований гріш селянин купував, що йому було потрібне в господарстві, або продукти, яких не було в селі. Богато заходило до корчми. Власниками крамниці і корчем майже на сто відсотків були жиди. Була така приповідка, що селянин без жида не може обійтись, бо в нього купує і йому продає. Мешканці сіл часто вибирались на ярмарок без жодної потреби, тільки для розваги. На ярмарках зустрічались із селянами інших сіл. В розмовах ділились новинами, які, казали, не вичитаєш в жодній газеті. Це давало їм задоволення, відпруження та приємність.

З декотрих завзятих ярмарковців насміхались, питаючи „куди йдете, вуйку"? „На ярмарок", той відповідає. „А що будете купувати"? „Нічого", той відповідає. „Ну то чого йдете"? А-а... може сі фіра трафит та підвезе мене додому, як сі буду вертати.

Головна дорога, яка лучить Коломию з Городенкою, називалась „цісарською". Цією дорогою покутські селяни їздили возами (фірами) до Коломиї чи Городенки. При в'їзді до Коломиї, біля залізничної станції, платили „рогачку" в ярмарковий день. Надвишку своєї продукції сільський господар продавав у селі. До села заїздили жидівські купці та купували все, що було на продаж. Також місцева кооператива, яка містилася в будинку читальні „Просвіти", закуповувала деякі сільські продукти.При читальні була філія кооперативної молочарні в Балинцях. В селі була приватна молочарня та олійниця, власність родини Демедюків

Слід згадати також про т.звану „виміну продуктів". Це відбувалось звичайно восени або взимі. До села приїздили гуцули із своїми виробами та вимінювали за збіжжя. Вони привозили глиняні горшки, миски, макітри, дерев'яні ложки, овочі свіжі й сушені, сіль та дьоготь. (Дьоготь, це чорна маса на подобу дуже густої олії, яким селяни мазали осі у возах). Також привозили дерев'яний будівельний матеріял.

Історія села, перекази, походження назви Виноград

Головна дорога, яка проходить серединою села, в давні часи була частиною головного шляху, який сполучив схід із заходом. Ним проходили кочуючі народи, а головно татари.

Цим шляхом тягнули війська молдавського воєводи Петрили на війну з Польщею. Під Обертином, на полях виноградських, на Олеччині і з ними сусідуючих, звели війська обох володарів Зиґмунта І Старого з військами молдавського воєводи Петрили боротьбу, в якій війська Зиґмунта перемогли війська Петрили і здобули багато гармат, з яких король Зиґмунт казав вилляти великий дзвін, який дістав при хрещенні назву „Зиґмунт". Він висить ще й сьогодні на вежі костела Пречистої Діви Марії, на Вавелі і збуджує своїм звуком, як також величиною подив мешканців міста Кракова і тих, що його відвідують. На полях „волеччина" під селом Чортовець, Городенського повіту, де сьогодні є орне поле, колись, як каже усне передання, була там оселя тої самої назви „Волеччина" чи „Олеччина", а це передання потверджують знахідки, а то й черепки з глиняних посудин, бронзові нагрудні хрести, на яких є інкрустовані святі, а також інші речі. Два хрестики бронзові, величини 7х6 см принесли мені, авторові цієї хроніки, учні,і я передав їх „Національному музеєві" у Львові, де вони зберігалися до другої світової війни.

На південний захід від села простягаються поля звані „Владичин". Тут також так, як на Олеччині, виорювали черепки з розбитого глиняного посуду. Згідно з переказом, там було поселення під цією самою назвою. Воно було укріплене і відбивалось від татар, які його спалили. Мені один старший громадянин Винограду показував місце в підніжжю Бавок, де мав бути похований якийсь татарський вельможа, який згинув у бою під Владичином. Ті владичинці, що залишилися живі, не відбудовували поселення на старому місці, а поселились на лівому березі річки Чорняви. До часу знищення Владичина татарами, на території сьогоднішного Винограду було багато виноградної лози, яку управляли владичинці. Від цього, мабуть, походить назва села Виноград.

Вже в давніх часах, в кам'яній добі, на місці сьогоднішнього винограду мусіли бути людські оселі. На полях і пасовиськах, на правому березі Чорняви, які належали до властителів більшої посілости де Болоз Антоневичів, на Бавках, за малим гаєм, знаходять крем'яні ножі і крем'яні закінчення до стрілен луків. Кілька штук таких крем'яних ножів і закінчень до стрілок принесли мені також мої кол. учні,я залишив їх у шкільній шафі, де переховував різні помічні речі до науки. Цілі Бавки пориті були колись, що видно було здалека, ямами, давно вже засипаними. Вони простягаються від річки Чорняви аж до дороги, що веде з Остапковець, через Че-

хову, Прикмище до Росохача і дальше на захід легко похилене від тої дороги аж до Чорняви.

На захід і північ від села були багна — трясовиці, які були природним сховищем — охороною в часі нападів татар, а за ними дещо вище положені ґрунти. На тих вище положених ґрунтах, у берегах „Рудки", потічок — глибокий рів, люди покопали були в землі сховища, де в часі нападів татар переховувалися здібні до бою мужчини, щоб звести з ворогами бій, а також переховували своє майно. Жінки з дітьми, а також старі люди втікали на південь в ліси.

Поля, де колись люди ховались і переховували в землянках своє майно, називають ще й сьогодні „Бурдеї". Сьогодні на тих колись недоступних місцях є орне поле або громадські пасовиська. Старі люди пам'ятали ще ті часи, коли там западалася земля й топилася худоба.

Тому що люди все були готові покидати свої хати і все добро на пропаще, всі будинки, як хати, стайні, які тут звуть колешнями, і всі інші конечно потрібні забудовання, будували провізорично з глини, перемішаної з соломою; кілька наріжних слупів і по два слупи, де мали бути двері і вікна, колів, які городили пруттям лозини або відразу соломою перемішаною з глиною, які називають „глевками", а накривали очеретом або соломою.

Населення Винограду

Внаслідок частих нападів татар, давні мешканці Винограду погинули в боях з ворогами, інші в неволі, а кому пощастило втекти і заховатися перед дикими ордами, боявся вертатись на батьківщину й оставав там, де не так часто заходили татари, тому Виноград опустів.

Щоб просторі лани чорнозему не лежали облогом, тодішні властителі Винограду і сусідніх сіл князі Пузини спроваджували людей з околиць густіше заселених, як напр., з Волині, про що свідчать назви мешканців, 13 родин Волинських, а також заселювали Виноград і сусідні села татарами, взятими в полон; їх прізвища — родинні назви: Кочурган, Мамчур, Джумедзей та інші.

Поважне число населення творили жиди. Вони прийшли до Винограду головно в часі голодного 1861 р.; деякі пізніше. Забезцін закупили щонайкращі будівельні парцелі в селі, побудували гарні великі доми й будинки господарські, а також набули тоді найліпші, близько села, поля. Вони займалися торгівлею збіжжя й алькоголю, головно горілки, а деякі мали крамниці, в яких продавали деякі речі, потрібні часто селянам: нафту, сіль перець, голки і т. п. взаміну за яйця, збіжжя і т.і. (Під час німецької окупації всіх виноградських жидів вивезли німці до коломийського ґетта, де вони погинули).

Соціяльне й економічне положення жителів Винограду

Великих багачів у Винограді не було. Ніхто з господарів „автохтонів" не мав понад 30 моргів поля, а тих, що мали від 11-30 моргів, відносно до числа родин було дуже мало, може яких 20-30 господарів.

Невелике було також число господарів середньо заможних, або, як їх називали, „середкових". До середкових зачисляли тих, що мали від 5 до 10 моргів.

Найбільше було малоземельних. Вони, крім малої хатини з малим городчиком, від 1/2 до 2 моргів. З автохтонів зовсім безземельних або таких, що не мали своєї хати, не було.

Різниця була також у тому, що малоземельні мали своє поле — головно в катастральній мапі громади Острівець, віддалене від села кільканадцять кілометрів. Тому що малоземельні не мали ні худоби, ні коней, їх поле було „пісне" — неугноєне, а також погано й не на час оброблене, бо багаті, а також середняки, в яких бідні працювали за те, щоб ті виорали їм їх далеке

Йорданське Водосвячення у Винограді

поле, обробляли найперше своє поле, а коли своє обробили, минув пригожий час на орання й сіяння, а не в пору виоране поле, а до того часом і недбало виоране родило дуже погано. Поле у Винограді — „чорнозем", було з природи врожайне.

Поле управляли дуже старанно, головно після заснування у Винограді кружка „Сільського господаря", кілька літ перед першою світовою війною.

Все поле, яке належало по знесенні панщини 1848 р. до одного господаря, обнімало 14 „помірків", по одному помірку на кожних гонах.

Помірки були різної величини: від 3/4 морґа до 1-1/2, а навіть 1-3/4 морґа. Найбільші помірки були на старих і задніх гонах. Якість землі була майже на всіх гонах однакова, всюди чорнозем.

Поле в катастральній мапі Островець було різної якости, а що найважливіше — було вкрите лійкуватими ямами.

Під урожайною верствою землі, під чорноземом, яка була різно груба, була мертвиця гіпсяк. Вода дощова вимулювала більші або менші нори, які зчасом западалися, і в той спосіб поставали згадані лійкуваті ями, що називалися вертепами, вікнами і т. п. і від того ті гони одержали також і свою назву вертепи „вертеби".

Такими вертебами вкриті гони, названі на глум „рівні" під Рогинею, „кордюхи" під Тишківцями і взагалі поля й місцевості на північ і північний захід від Винограду. Недовго тішилися люди цілим полем. Коли одружували своїх дітей, наділяли їх полем і через це за кілька літ поля було замало. Прийшов 1860-61 голодний рік.

Щоб не вмерти з голоду, люди внаслідок неврожаю з причини посухи, продавали поля і то щонайкращі, близько села. В голодному році дідич де Болоз Антонєвич викупив від селян цілі гони „бурдеїв", що прилягали до двора і ланів.

Малоземельні і безземельні служили по дворах. Їх платня за працю була мінімальна, звичайно, в натурі, і невистачала на прожиток, а складалася вона річно з кількох сотнарів (100 кг) збіжжя, як жито, ячмінь, рідко коли 1/2 або 1 сотн. пшениці, кілька сотнарів бараболі і кільканадцять ринських чи корон, а за Польщі золотих, та ще фіру чи дві або три якогось топлива. Топливом було сухе бадилля бараболь, а рідко дрова чи ріще (ріще, це сухі гілки дерев) і солома.

Про соціяльне забезпечення слуг ніхто не дбав. Коли двірський слуга захворів і лежав хворий дома довгий час, то за той час не діставав жодної платні ні від хлібодавця ні з каси хворих, бо слуги до каси хворих не належали і недужий часом передчасно вмирав майже з голоду, хіба рідня або сусіди ділилися останнім і спомагали хворого.

Слуга працював і діставав заплату за працю як довго йому ставало

сил, а коли занедужав, постарівся, його віддаляли без жодного забезпечення, а на його місце наймали іншого, молодшого.

Заробіток денний робітників був мінімальний 20-25 ґрейцарів (1 кг соли коштував 10 ґрейцарів). Косар, а часом робітник уліті в часі сапання за 14 годин праці діставав на своїм харчі 50-60 ґрейцарів. До поєдинкування цукрових буряків уживали звичайно дітей у шкільному віці, і ті діти на колінах мусіли працювати від сходу до заходу сонця за 15-25 ґрейцарів.

Щоб у селі було якнайбільше „бідаків" та щоб дідич Казимир Кобилянський, посесори й жиди мали досить дешевого робітника, розпиячили село. Кожний жид продавав горілку, як ті, що мали „концесію" так і ті, що її не мали. Горілка в порівнянні із заробітком була дорога. Лише деякі легкодухи-нероби пили її, а взагалі стримувалися від горілки. Тоді дідич Казимир Кобилянський зробився „добродієм" села, постарався за концесію на гуртівну продаж горілки, спроваджував її бочками з горалень, давав бочками господарям в перепродаж. Горілка стала тоді дешева. Селяни сходилися до тих, що її перепродували, і пили, як воду.

Це привело неодного до бідности. Щоб здобути на горілку гроші, почали красти і колись чесне село, побожне, стало на всю околицю відоме як злодійське. Неодин господар через часте й надмірне вживання горілки, передчасно прощався із світом.

До 1905 р. бідні, що не мали свого поля, ішли до двора і жали за тринадцятий сніп. У 1905 р., заштрайкували. Делегація, зложена з трьох членів, пішла до дідича Кобилянського і до обох посесорів: Альтгайма і Гелера і представили свої домагання — жати за десятий сніп. Кобилянський повідомив староство в Коломиї про рільний штрайк і просив війська.

Приїхало до Винограду військо — драґони з Коломиї. В селі був спокій. Люди сиділи дехто дома, а більшість жали своє або у господарів збіжжя, а до двора з виноградян ніхто, крім спроваджених з підгірських околиць Ланчина, Івановець і інших, не йшов на жнива.

Тому в селі був ідеальний спокій, військо по двох днях відїхало назад до Коломиї, а Кобилянський і оба посесори погодилися давати виноградянам 10-й сніп, а спровадженим женцям 13-й сніп, бо вони діставали крім 13-го снопа також муку, сіль, дрова в натурі на прожиток. Найбільше постраждав від цього страйку голова страйкової делегації Павло Демедюк. Його арештувала поліція й посадила в тюрму, де він пробув пів року.

Щоб вирвати громадян Винограду з кігтів лихварів, у 1908 р. заснували філію „Каси Стефчика", кооперативу з необмеженою порукою. Головою управи каси обрали на засновних зборах одноголосно о. К. Цісика, заступником господаря Павла Демедюка, Михайла Микитюка касиром, а Степана Михайлищука та Степана Волинського — членами управи. Членами надзірної ради обрали: Олександра Дем'янчука, управителя школи в Острівці і Василя Чорномаза, учителя у Хвалибогах, секретарем надзірної ради і

контрольної комісії, та 5-ох членів з Острівця — Семена Климюка госп. з Хвалибоги і ще 2-ох інших. Членом каси міг бути лише християнин, замешкалий у трьох громадах, які належали до парафії Виноград. Обов'язком членів управи і надзірної ради було дбати, щоб членами ставали люди чесні і тверезі. Неодному допомогла каса вирватися з рук лихварів, призвичаїти до тверезости, купити собі коня або корову, поле або город, бо лише на цілі піднесення господарства давали позики; на цілі непродуктивні, як весілля, христини і т.п. позичок не давали. Коли член каси дістав позику, не вільно було йти до корчми з ручителями і свідками на могорич, бо управа на підставі „Скрипту довжного" могла в кожний час відкликати позику в цілості. Довгі роки члени сплачували свої обов'язки точно, згідно із статутом і не було потреби нікого скаржити до суду і в цей спосіб стягати позику.

„Каса Стефчика" заснована була у травні 1908 р. Не минув рік як у квітні 1909 р., навістило Виноград велике нещастя – пожежа знищила понад 30 господарств, а також середній фільварок, двір Болоза зовсім, а фільварок Кобилянського частинно — будинки господарські. Родини втратили будинки, збіжжя, одежу, а навіть зварену вже в печі страву. Це нещастя показало людям, головно погорільцям, яким добродійством була „Каса Стефчика". У два чи три дні по пожежі, предсідник управи каси о. К. Цісик скликав засідання управи надзірної ради каси, на якому схвалено одноголосно просити Бюро патронату — Центральну касу у Львові признати „Касі Стефчика" у Винограді позику — кільканадцять тисяч корон на відбудову погорільцям.

Бюро патронату, на чолі якого стояв її директор Стефчик, прихильно поставилося до прохання і признало позику в повній висоті, і в короткому часі, зараз по одержанні фірмово підписаного „довжного скрипту". Згідно із статутом Каси позику у висоті до 200 схвалювала лише екзекутива Каси, а понад 200-400 схвалювали спільно управа і надзірна рада Каси.

Зроблено було все, згідно із статутом, і погорільцям роздано гроші. Погорільці умовилися на один день і поїхали до Попільник над Черемошем у Снятинському повіті за матеріялом, і взялися до відбудови. В короткому часі всі погорільці відбудувалися і на зиму люди й худоба мали вигідне й обширне приміщення. Громадяни помагали один другому у відбудові. Ніхто з погорільців не продав на відбудову ні 1 м. поля або городу. Коли б не „Каса Стефчика", то більшість з тих бідніших, а також і заможніших мусіли б продати частину поля або городу та позбутися худоби й коней і впасти в кігті лихварів.

Кілька літ перед вибухом першої світової війни основано за ініціятивою о. Цісика також кружок „Сільського господаря" і Т-во асекурації худоби й коней Завдяки кружкові „Сільського господаря піднеслася раціональна управа всякого рода збіжжя, пашних буряків та інших земних пло-

дів. Рільники почали вживати добрив, купували добірне насіння, що піднесло приходи з рільного господарства. По першій світовій війні основано також споживчу кооперативу „Надія".

Не довго одначе тішився успіхами своєї праці цей незабутній душпастир, а заразом нестружений робітник на ниві культурно-освітньо-економічній своїх парафіян о. Костянтин Цісик. Він упав жертвою свого душпастирського звання — заразився плямистим тифом, коли ходив до хворих з душевною поміччю. Помер 1919 р., своєю працею, точністю і зразковим, згідливим домашнім і громадським життям о. Цісик, заслужив на вдячність громадян за свою працю для Винограду, а також усієї „Судової-Гвіздецької округи", де як голова Філії всіх освітньо-культурних та економічних товариств, які перейняв по парохові Балинець сл. п. о. Титові Войнаровському.

Церква, освіта й національна свідомість

До 1877 р. у Винограді була парафіяльна школа, яку називали дяківкою, бо читати й писати вчив дяк Сваричевський. Сваричевські були дідичними дяками до 1908 р. Останням дяком з того роду був Микола Сваричевський. Дяківка стояла на тім місці, де й сьогодні стоїть школа. З тих часів, крім дяка, читати й писати вміли ще кілька понад 60-літніх господарів: Петро Михайлищук, Чемерис та інші. Із старих жінок не вміла жодна ні писати, ні читати.

В 1877 р. засновано у Винограді одноклясову школу. Першим її вчителем був Зелінський, другий Малуя, далі Олександер Дем'янчук, Влажовська, Володимир Дорош, Володислав Немец, а 1.9.1903 р., посаду вчителя дістав автор цієї хроніки Михайло Микитюк і виконував обов'язки вчителя 32 роки до 1.4.1935 р. Мешканці Винограду ставилися назагал прихильно до школи. Громада побудувала своїм власним коштом, без співучасти, як це предвиджувала устава, обширів двірських і то, як на той час досить велику школу. Господарі були національно свідомі. Совісно виконували свої обов'язки учительські Олександер Дем'янчук і Володимир Дорош.

Першим предсідником місцевої Шкільної ради у Винограді був місцевий парох о. Гнат Чомкевич. Коли він внаслідок старости втратив зір, предсідником Шкільної місцевої ради у Винограді вибрали дідича К. Кобилянського. Школа і просвіта народу була сіллю в оці майже всіх дідичів, а спеціяльно Кобилянського у Винограді. Він був довгі роки предсідником Шкільної місцевої ради і присвоїв собі право, розуміється, безправно, звільнювати дітей у шкільному віці від школи цілковито або на якийсь час; звичайно, на час „поєдинкування" буряків, навесні і на час збирання бараболь восени. Зате мав дешевих і добрих робітників. Деякі несвідомі батьки користали з тої самоволі дідича й уважали це добродійством для себе.

Багаті родичі посилали своїх дітей пасти корови й коней і до помочі в господарстві, а бідні йшли на заробітки до дворів або до жидів.

Шкільна місцева рада в громаді мала завдання старатися про порядок у школі, обслугу й опал. Вона мала фонди які до рук предсідника Шкільної місцевої ради складали: 1. Громадський уряд і власники двірських обширів у Винограді: де Болоз Антонєвич поважну суму і 2. Кобилянський, який завсігди, коли треба було грошей, чи то заплатити шкільному сторожеві за обслуги школи, чи на дрова для школи чи на які інші потреби, стогнав і нарікав на школу, яка ухвалювала щороку шкільні бюджети. Болоз, хоч платив на школу тричі стільки, що Кобилянський, платив точно без нарікань. У склад Шкільної місцевої ради входили: 1. з уряду управитель школи, 2. священик, місц. парох, а що у Винограді були також в школі діти римокатолицького обряду, належав також парох рим.кат. обр. з Гвіздця, 3. гвардіян чина О. Бернадинів, 4. делегат Виділу повітового, звичайно із сусідства дідич або посесор поляк і 5. місцевий дідич. Тому що у Винограді були два дідичі, вони делегували з-поміж себе одного, звичайно, Кобилянського, бо дідич де Болоз Антонєвич не займався політикою.

Кобилянський був довгі літа членом Шкільної місцевої ради, а також її предсідником, вибираний що три роки. Він був майже дідичним предсідником Шкільної місцевої ради у Винограді, бо коли управитель школи був поляк, або не хотів стягати на себе ненависти Кобилянського, віддавали всі голоси на нього. Крім вичислених, належали ще два делегати, вибрані громадською радою, як відпоручники громади. До 1903 р. громадська рада складалася звичайно, як не в цілості, то бодай в більшості, з членів, які були сліпим знаряддям дідича Кобилянського і робили так, як їм „дідич" наказав. В тих часах всякі вибори до сейму і до парляменту були посередні і вибрані посередники громадські віддавали голоси на того, на кого наказав через Кобилянського староста. В 1903 р. обрано громадську раду з людей свідомих, непродажних, які вміли постояти за права громадян, яких вони були заступниками. Війтом нової громадської ради обрали в 1903 р. Семена Демедюка, чоловіка вправді неписьменного, але свідомого свого завдання. Він ішов за волею більшости своїх співгромадян, а члени громадської ради ішли йому у всьому з поміччю. Відпоручниками Шкільної місцевої ради вибрали двох господарів — Дмитра Мазурака (Лисого) і Микиту Семеняка, які заявили перед вибором предсідника Шкільної місцевої ради, що громада бажає, щоб предсідником вибрати о. пароха Костянтина Цісика. Про те довідався К. Кобилянський, і щоб вийти „з гонором", він перший віддав голос на о. Цісика, і так о. Цісик став усіми голосами вибраний предсідником Шкільної місцевої ради.

Кобилянський не міг переболіти того і щоб помститися й показати, що він має також силу, постарався, що „Товажиство школи людовей" оснувало одноклясову приватну школу, з польською мовою навчання, яка

існувала до 1923 р., а тоді обі школи, получили в одну утраквістичну 3-клясову школу. Вона існувала до другої світової війни.

Дальша частина розділу „Освіта й національна свідомість" в'яжеться тісно з церквою з її парохами, тому дальше про національну свідомість буде в цім розділі. До виноградської парафії належали три громади: Виноград, Острівець і Хвалибога. У всіх трьох громадах були церкви; у Винограді матірна, а у Хвалибозі та Острівці дочерні. Парохами були Чомкевичі; наче б дідично син священика діставав парафію по батькові. Останнім парохом з роду Чомкевичів був о. Гнат Чомкевич. Як усі священики в давніх часах, так і о. Чомкевичі були москвофілами. Члени родини поміж собою говорили по-польськи. Мову народу уважали „хлопською" і народною мовою стидалися говорити, тому говорили мовою „панською" — польською або „воляпіком", цебто мовою не то українською не то московською. Про національну свідомість народу не було кому дбати.

Закладали читальні, але ім. Качковського, а така читальня не приносила нікому користи. Вона була й у Винограді. Отець Гнат Чомкевич втратив на старість зір, не було кому занятися освітою народу, а дяко-учителі, коли були свідомі й мали охоту, то нікому було занятися освідомленням народу, бо о. сотрудники часто змінялися, о. сотрудник Островський помер і нарід не мав можности набрати національної свідомости. З приходом до Винограду сотрудника о. К. Цісика, село почало освідомлюватися. По о. Цісикові та по смерті о. Гната Чомкевича призначила консисторія на завідателя парафії о. Песцеровського, який заложив на місце читальні Качковського, яка не проявила жодної діяльности, читальню „Просвіти"; гуртував-заохочував у члени читальні старших і молодих, ходив до читальні в неділі і свята по вечірні, де читали газети і книжки видавані матірньою „Просвітою" і за кілька літ при кінці дев'ятнадцятого віку громада Винограду почала набирати щораз більше національної свідомости.

На порожню парафію консисторія оголосила конкурс. Згоду дідичів дістав о. Костянтин Цісик, який у 1902 р. приїхав до Винограду і провадив далі почату працю над усвідомленням парафіян в часі сповнювання своїх душпастирських обов'язків. За кілька літ село Виноград стало в ряді національно свідомих сіл у Коломийському повіті; очевидно, були й винятки, противники читальні „Просвіти" та всякого поступу. Їх загально прозивали „хрунями". Читальна „Просвіти" містилася у винаймленій домівці, в хаті Онуфрія Михайлищука. Коли Михайлищук потребував хати для себе, осталися „читальники" без домівки, не мали де сходитися в неділі і свята та у вільний час вечорами взимі. Війт Семен Демедюк дозволяв сходитися у вільний час від урядування у канцелярії громадського уряду. Заходила конечна потреба будови власного дому для читальні. Війт Семен Демедюк перевів ухвалу, якою громада Винограду подарувала площу при головнім гостинці побіч панщизняного хреста й каплиці. Повітовий

виділ в Коломиї ухвалу громадської ради прийняв до відома і дав дозвіл „заінтабулювати" згадану площу на церкву. Щоб оминути подвійних коштів „інтабуляційних", о. Цісик за згодою Станиславівської консисторії подарував ту площу читальні „Просвіти". Почали звозити матеріял під будову „читальні". Коли це побачив найближчий сусід, жид Мошко Шубер, побіг до Кобилянського, найбільшого ворога читальні, а той поїхав до Коломиї, до Повітового виділу, який по провіренні, що площа ще не є власністю церкви, бо не переведено інтабуляції на річ церкви, анулював свою згоду на дарування площі церкві, а тим самим також і читальні.

Матеріял під будову був, а не було площі. Тоді війт С. Демедюк в порозумінні з о. деканом Цісиком і „старшим" братом церковним Федором Сидором, вислали Сидора до Коломиї, до Повітового виділу, щоб просив Повітовий виділ дозволу на продаж іншої площі, там де й сьогодні стоїть читальн „Просвіта" з відписом ухвали ради гр. Ф. Сидір, старший вже чоловік, пішов до Повітового виділу, представився, як бідний чоловік і просив, щоб затверджено ухвалу громадської ради у Винограді на продаж площі за 30 чи 40 корон, бо він хоче побудувати на тій „парцелі" малу хату. Повітовий виділ затвердив ухвалу. Площу інтабульовано як власність Ф. Сидора, а цей зробив запис тої парцелі на читальню „Просвіти". Перевезено матеріял будівельний з давної парцелі на нову і так завдяки війтові Семенові Демедюкові, почали будову, яка до осени 1909 р. була вже під дахом, а на ній видніла здалека на червоному тлі дахівки, виложена чорною дахівкою напис: „Проч хруні!"

Крім ворогів читальні, чужинців, були також і між громадянами Винограду такі, що вороже ставилися до поступу, а спеціяльно до читальні. Коли побачили, що люди приступають до будови, дуже здивувалися і виявили невдоволення. Найбільший ворог читальні Кобилянський хотів знову недопустити до будови, але нічого не міг зробити і будова росла на очах.

Між сільськими теслярами-майстрами були прихильники читальні, головно Ілько Тацюк, і вони майже даром поставили зруб, а парубки й дівчата за толоку обмастили, а коли висхла, витинкували, вигладили, а опісля побілили. Будинок накривали дахівкою Михайло Семеняк Микити, який загинув 1919 р. в чотирокутнику смерти в обороні незалежности і свободи України й народу, а також парубки й молоді господарі. То постав на даху напис „Проч хруні!". Вістка про напис блискавкою рознеслася по селі. Хто вмів і не вмів читати йшов подивитися на напис. Найбільше вразило цю „амбіцію" тих, що ще знали й почували, що це їх стосується. Не могли одначе нічого зробити, бо читальня є при головному гостинці, майже напроти уряду громадського, де стояла вночі сторожа, якій війт наказав пильнувати також і будинку читальні. Постороннні люди питалися, на кого скерований цей напис й опісля сміялися з хрунів. Це навернуло ба-

гатьох на праву дорогу і по кількох літах напис розібрали, перекладаючи чорні дахівки.

Національна свідомість „виноградян", з малими вийнятками, росла під проводом свого пароха, незабутньої пам'яті о. К. Цісика і його помічників. У 1905 р., засновано у Винограді т-во „Січ". Січовики в червоних лентах з написом: „Т-во Січ у Винограді" через плече, ходили, як давніше до церкви, тримали „процесію-коругви", тому між священиком і парафіянами була згода й поважання. По смерті о. К. Цісика приїхав до Винограду як завідатель парафії о. Гвоздик. Пошесть тифу, скосила життя і цього молодого і многонадійного душпастиря. Отець Гвоздик помер, залишаючи дружину з двома малими дітьми. До Винограду прибув. як завідатель парафії о. Жолкевич, безженний. Він не був довго у Винограді. Консисторія перенесла його по році на інше місце, а до Винограду прислала о. Любовича, який був у Винограді теж один рік, бо на оголошений конкурс, з-поміж інших кандидатів презенту дістав о. Микола Терлецький 1921 р. на весні. До проводу всіх існуючих ще з-перед війни і основаних по війні товариств вибрали о. Терлецького. Праці було багато і о. Терлецький, як колись сл. п. о. Цісик взявся до праці, бо через брак провідників, деякі товариства перестали виявляти свою діяльність, як напр., Т-во асекурації худоби і коней та інші, і по кількох літах всі товариства розвинулися до передвоєнного стану. Серед праці минуло кілька літ. В 1928 р. о. Терлецький перенісся на парафію до Кобак, а до Винограду прийшов як завідатель парафії о. Юліян Мащак.

У 1925 р. громада Островець, на підставі, що колись мала свого пароха, за згодою єпископа Хомишина відділилася від виноградської парафії і створилася окрема парафія Островець. Поле понад 30 морґів, в катастральній мапі Островець відпало від Виноградської парафії, а це спонукало о. Терлецького перенестися на парафію до Кобак в Косівському повіті. Отець Мащак, сороксім літній чоловік, жонатий, батько чотирьох дітей, чоловік слабого здоров'я, хворий на нирки. Мав охоту до праці; крім обов'язків священичих, сповняв, наскільки дозволяло йому на те його слабе здоров'я, також працю в суспільнім житті.

В 1938 р. о. Мащак помер. Смерть спричинила хронічна хвороба нирок. На опорожнену парафію, Станиславівська консисторія призначила о. Казимира Клецана — сестрінка Мащакової дружини. Молодий священик тішився великою симпатією своїх парафіян.

Але час не стояв на місці. В 1939 р. прийшла війна, новий окупант, червона Москва. Я у Винограді вже не був, але приїздив на великі свята. В пам'ять на все життя записалась подія, яка відбулась на Великдень 1940 р. По Службі Божій о. Клецан вийшов з церкви посвятити паски, як це відбувалось щороку. По посвяченні пасок він промовив до присутніх парафіян такими словами:„Оце на днях голова сільради на наказ районової

влади, забрав усі метричні книги, які до цього часу були компетенцією парафіяльного уряду. Мені заборонено реєструвати народини, шлюби і померлих. Але звертаюся до вас, хто має Бога в серці, то приходіть до мене. Я буду хрестити ваших новонароджених, буду вінчати молодих і хоронити померлих за нашим християнським звичаєм."

Після цих слів майже всі присутні голосно заплакали. Це перший раз я почув плач великої громади людей, який зробив на мене потрясаюче враження. І то був самий Великдень, немов передвісник трагічних грядучих подій. В 1941 р. декілька днів після вибуху війни із Німеччиною, НКВД заарештувало о. Клецана і в дорозі до Гвізця замордували його і тіло заховали, щоб не лишити сліду. В той сам час у Самборі НКВД арештувало лікаря-дентиста Миколу Демедюка, родженого у Винограді, та абсольвента Коломийської гімназії. Жниво кривавого НКВД почалось далеко перед німецько-радянською війною. Перший був арештований Василь Рогулька за критику сов. колгоспної системи. Пізніше арештували Павла Демедюка та Дмитра Мазурака. Потім прийшов новий окупант — націонал-соціялістична Німеччина, а з нею нові жертви. За ОУН, гестапо арештувало Петра Локанюка, засудили його на кару смерти й повісили у Львові. Йосифа Дороша застрілили за селом Хвалибогою. Ще більше жертв впало по повороті червоної Москви. В УПА загинув Іван Демедюк, в тюрмі погинули Іван Довжук та Микола Лоюк і багато інших, імен яких не маю. Багато родин вивезли на Сибір. Коли взяти число жертв одного села та помножити його на сотні сіл і міст, то перед очима постає страшний образ народовбивства, якого ми ніколи не повинні забути.

Хоч які несприятливі умовини були під різними окупаціями, то село горнулось до освіти. При церкві, а потім також при читальні „Просвіти" росли кадри свідомих людей, які знали хто вони.

Найкращим доказом сказаного є той факт, що багато жителів села ходили до коломийської гімназії. Першим учнем села в гімназії був молодший син Гриця Яремчука — Олекса. За польських часів вже більше дітей пішло до коломийської гімназії, а саме, Степан Куницький, Микола Лоюк, Павло Демедюк — син Семена, Дмитро Павлюк, Микола, Петро Дмитро Демедюки, Богдан, Ігор Микитюки, Мирон, Маруся, Левко Мащаки, Степан Тимків, Микола Семеняк, Микола Ферлей, Дмитро Вовчук та Михайло Яцяк.

ЖИТТЯ І ПРАЦЯ НА СЕЛІ

Дмитро Демедюк

Праця на селі починалась ранньою весною, коли сніги стопилися й земля підсохла, так що можна було її обробляти. Наперед вивозили гній на поле, розкидали його і приорювали, приготовляючи землю під яру пшеницю, кукурудзу, картоплю, сонячники, буряки, коноплі, лен тощо. А що більшість селянських піль лежало далеко від села, то треба було рано вставати, щоб заїхати на своє поле й виконати заплянову роботу. Робочий день тривав від сходу до заходу сонця. Приповідка каже, що селянина ніч виганає в поле і приганяє додому. Трохи відпочинку від праці в полі було тоді, коли поля вже були засіяні і все було посаджено. З початком червня починалася війна з бурянами, цебто сапання. Сапальники витинали сапами буряни, які росли поміж рядками картоплі, кукурудзи, буряків тощо. Після сапання поле виглядало чисте, а рослини, які господар посадив, чи засіяв, росли чепурними рядами. Ніхто тоді ще не вживав хемічних препаратів для нищення бурянів. Праця в господарстві була поділена — господар працював у полі, а господиня в хаті та городі. Ще поки праця почалася в полі, господар приготовляв т.зв. розсадник, в якому засівав насіння різної городини, а коли з насіння виростали рослини, господар пересаджував їх у грядки, де вони далі росли й розвивались. І так усе росло майже на очах. А тому що поля були поділені на частини, то на переміну на одній росла пшениця, жито, овес, ячмінь і т.п. Попри межу росли соняшники.

Швидко минала весна і приходило літо і жнива, пора найінтенсивнішої праці. Збіжжя треба було якнайскоріше жати, щоб не перестигло та не осипалось і звезти на господарство. Небезпечно було залишати його в полі, бо часто після жнив падали дощі, і воно кільчилось в полукіпках. По жнивах дозрівали й коноплі і треба було їх „брати", себто вимикати руками з корінням і в'язати в „горстки". Коли коноплі добре висохли в полі, їх привозили додому й обмолочували. Із зерна конопель витискали („били") олій, а з бадилля здіймали лико-прядиво, з якого робили „згрібне полотно". Тонше полотно т.зв. „повісняне" робили з конопель які „брали" тоді, коли вони цвіли. Найтонше полотно, льняне робили з льону, в такий же спосіб, які з конопель.

Коли прийшла осінь, то господар збирав решту плодів землі — викопував картоплю (мандибурку), буряки, жав або зрізував серпом било кукурудзи

і соняшника і складав у „маняки" або привозив додому. Покінчивши із збором, треба було знову орати землю і сіяти озиму пшеницю. Цим закінчувалася праця в полі. Але тоді в поле виганяли на пашу худобу або „маржину" —корови, коней, вівці чи кози. Тоді й нам, хлопцям, доводилось виганяти худобу на пашу й колоти босі ноги на стерні. Хто мав лише одну коровину, то виводив її на пашу, що росла на межі, де траву важко було косити. Корова й кінь були дуже шановані в сільскому господарстві, бо вони були дуже важливим економічним чинником, а також мірилом заможности господаря. Коли всяке збіжжя було звезене на господарство і праця в полі була закінчена, починалася пора молотьби — при добрій погоді на току, а коли падав дощ, то у стодолі. Але бувало й так, що молотили збіжжя восени або й у зимі. Перед другою світовою війною по селах були вже моторові молотілки, якими власники обслуговували все село. Наперед молотили своє збіжжя, потім молотілку перевозили від господаря до господаря й молотили за певною оплатою. За Австрії, перед І війною в деяких селах були й сівалки, залізні плуги, культиватори, залізні борони, плуги до підгортання картоплі та інше. Продукти осени, крім кукурудзи, треба було оберігати від морозу, то картоплю, буряки й городину зберігали в хаті під ліжком або в пивниці (підвалі). А коли було більше картоплі й буряків, то їх то закопували в ямах, накриваючи верствою соломи, а на неї накладали верству землі. На верх ставили круглі пробки соломи через яку до ям доходило повітря і картопля не загнивала. З кукурудзою було менше клопоту. Її зберігали в кошниці, бо вона морозу не боїться. Кукурудзу треба було наперед „лупити", себто скидати лушпину-листки, якими покриті „шульки" із зерном. До цієї роботи господарі, які мали більше кукурудзи, скликали „толоку" — помічників, якими були звичайно члени родини, сусіди, ближчі й дальші, а особливо молодь. Поза лупленням кукурудзи молодь забавлялась, співала різних пісень.

Коли скінчилося „луплення" - опівночі, господиня вгощала „лупильників" вечерею з чаркою, а часом то й музики були до танцю. Шульки з зерном зсипали до „коша" або „кошниці", плетеної з вербової лози, глибокій приблизно на півтора метра, довгій на метер, і пів метра широкий. При доброму доступі повітря кукурудза добре висихала, але треба її було до мелення підсушити в печі після печення хліба. Тоді шульки кукурудзи „лущили" або теребили, себто відділяли зерно від качана-шулька. Аж тоді зерно везли до млина й мололи на муку. З кукурудзяної муки господиня варила кулешу й пекла „малай" — хліб. Кукурудзою годували курей, качок, індиків і свиней.

Але назиму треба було забезпечитись не тільки хлібом, але й городиною. Із часником і цибулею не було клопоту, більше праці було з квашенням капусти й огірків. Капусту квасили у двох видах — січену і в головках. Листя квашених головок капусти господині вживали до голубців. Також квасили

червоні буряки на борщ, але це квашення робили кілька разів на зиму, бо буряки не загнивали в підвалі.

Коли починались приморозки, господар приготовляв хату назиму і клав „загату", тобто обкладав хату соломою. Грубий слій соломи від землі до стріхи був ізоляцією хати. Коли хата мала добру „загату", то взимі в хаті було тепліше і стіни не мокріли. Досить популярну історію розказують селяни про якогось парубка, що вернувся з війська зі Львова і казав,що йому Львів не подобався, бо „там хата коло хати, а на хаті ще одна хата, так що й загати нема де поставити взимі".

Під кінець листопада замерзала земля, а в половині грудня вже падав сніг. І як правило кожного року на св. Миколая падав сніг, а топився аж у березні і спричинював повінь. Взимі з села ніхто далеко не вибирався, хіба на ярмарок або в гості, або на празник в сусідньому селі. Господар взимі доглядав худобу, направляв віз, упряж, сани та все інше, що потребувало направи. Господиня мала повні руки роботи — доглядала дітей, приготовляла їжу для цілої родини, годувала домашнє птаство, пекла хліб, прала білля, вишивала, а також пряла. З ниток потім робили полотно. Коли було більше прядива, тоді також скликали на „толоку" дівчат, а хлопці самі приходили. Дівчата пряли, а хлопці звивали нитки на клубки, при тім, як звичайно, співали, жартували й веселились. Процес від конопель до полотна досить складний. Наперед „брали", цебто вимикали кожну коноплину, збирали в „горстки", сушили, обмолочували, а потім в'язали шість горсток у сніп і везли „мочити", цебто занурювали у воду в річці або ставі, прикладали їх каменями або глиною,або пришпилювали патиками, щоб вода не забрала. По кількох тижнях, коли лико відставало від стебла, витягали з води, добре промивали й розкладали на сонці, щоб сохли. Коли висохли, треба було їх „терти" на терлиці, щоб відділити лико (волокно) від сухого стебла, яке посічене й поломане падало на землю, а волокно лишалося в руках. Після того волокно „дергали", на „дергалиці",щоб відділити довге волокно від короткого і грубого. „Дергалиця", це своєрідний гребінь з набитих в дошку цвяхів на 15 цм. в діяметрі. На початку дергали на дергалці з рідкими зубками, а потім на густішій. Волокно, що залишалось на дергалиці,називалося клоччя, а гарне тонке довге волокно називалося „повісняне". Був такий звичай, коли дівчина виходила заміж і ходила по хатах просити на весілля, то їй дарували повісмо. Потім прядиво навивали на „куделю" і пряли — правою рукою крутили веретено, пучками лівої руки витягали з куделі волокно й сукали нитку, тонку або товстішу, залежно від потреби, і навивали на веретено. Після того, з веретена навивали нитки на мотовило й вираховували: „пасма" — по дванадцять ниток на мотовилі становило „пасмо", а тридцять пасем становило півміток. Тоді скидали нитки з мотовила, прали, сушили, надівали на „самотоки" і звивали в клубки, а з клубків навивали на „снувалку". Нитки із снувалки ішли на основу полотна, а з клубків навпоперек. Все це несли до

ткача, який робив полотно. Готове полотно мало відтінь бронзового кольору, тому треба було його білити. Це жінки робили так, що простеляли звої полотна на траві в соняшний день, поливали водою з поливачки і полотно висихало на сонці й біліло. Тоді знову і знову поливали, аж воно стало біле, як папір. Це називалося „білити полотно".

Деякі селяни мали вівці, стригли їх раз на рік, вовну пряли, а з ниток робили сукно. З білого сукна шили зимові штани або „холошні", а з чорної „сардаки" — нагортки. Жінки були більше консервативні й не покидали народної ноші, одягались у вишивані сорочки, „фоти" — спідниці, „запаски" фартухи, а оперізувались поясами і крайками. Взимі жінки й чоловіки ходили в кожухах, киптарях і теплих чоботах. Жінки надівали на голову теплі вовняні хустки, а чоловіки „клапаню" — скіряну або сукняну триугольну шапку вовною до середини. З фронту личкували лисячим хвостом. На різдвяні й великодні свята жінки богато працювали щоб, як казали, „наварити, напекти, почистити та причепурити хату". На Великдень білили вапном хату знадвору і всередині, прали білизну, „тачали" (прасували), а потім випікали білий хліб, смажили пампушки тощо. А коли приходили свята, то й відпочивати не було часу, бо треба було ходити з колядою, приймати колядників або інших гостей і так минали свята, а потім знов робота й робота без упину. Можна ще багато розказувати про працю на селі, але на це треба вже цілої книжки.

Дмитро Демедюк народився 21 жовтня 1921, в селі Виноградi, Коломийського пов. як наймолодший син у 7-членній родині Павла й Варвари Демедюків. Мав трьох братів — Миколу, Івана, Петра та дві сестри Марію й Одарку. Батько належав до заможніших господарів в селі і був активним громадським діячем. Із своїм братом Семеном, при допомозі місцевого пароха, збудували дім для читальні „Просвіти" в селі. Батько старався дати освіту своїм дітям і посилав їх до Коломийської гімназії. В 1937 році Дмитро здав іспит до другої гімназіяльної кляси нового польського типу, яку закінчив у 1942 році і того ж року записався на студії будівельної інженерії у львівській політехніці. Через воєнні події не міг нормально студіювати, тому закінчив студії аж по війні, в 1949 р. в Карльсруге в Зах. Німеччині. Там одружився у травні 1950 року і того ж року переїхав з дружиною до Америки, включився в професійне та громадське життя і був довгий час головою відд. УККА в Ню Брансвіку, головою Шевченківського комітету та першим головою відділу Координаційної ради на стейт Ню Джерзі.

СЕЛО ВОСКРЕСІНЦІ

I

Б.Р.

Село Воскресінці, не цілих чотири км. на південний схід від Коломиї, досить старовинне село, відоме ще з половини 14 ст. В 1353 році коломийський магістрат, що був у польських руках, дарував його на збільшення дотації римо-католицькій парафії в Коломиї, якій тоді належало 25 сіл, одне місто й одне містечко, де жило яких 6,256 римо-католиків. Село сусідувало на півночі з передмістям Коломиї, на сході з с. Королівкою, на півдні з р. Прутом, далі на захід Вербіж Виж., за ним Сопів, Дятьківці, Шепарівці, П'ядики і Коломия.

Село розкинулося на лівому березі вздовж Прута, а на правому березі починалися гори чи горбки,які помалу переходять в гори. Там також жили люди, записані до сільської громади. Ті, що жили за рікою або "заріцькі" люди переходили на другий берег, до села, як у Пруті не було багато води, бродом або перевозилися човном, чайкою або поромом, як вели худобу на глибшому місці. Частиною гір, що починалися за Прутом, була т. зв. Воскресінецька гора, напроти середньої частини села, на яку часто коломийські гімназисти або семінаристки відбували шкільні прогулянки, а далі на південь тягнулися гори-доли, порослі лісом, корчами або травою — то були сіножаті багатших мешканців села, які робили там сіно — косили, громадили (згрібали) й сушили скошену траву і скидали в копиці, а потім звозили в село для годівлі худоби.

На Воскресінецьку гору мешканці села виганяли худобу на пашу, і вона паслася на узбіччі, а на самій горі, яких 100 м. високій, ріс колись, а може й далі росте невеликий лісок — 5 морґів, який люди називали "Замчище". Це підсувало здогади, що там колись міг бути замок вельможі. На узбіччі гори, що називалася Юрів, мусіло бути в давнину якесь селище міського типу і кам'яні доми, бо вже в наших часах селяни викопували вистаючі оброблені кам'яні брили, наче величезні цеглини і вживали для своїх потреб. Але старі люди не вміли пояснити, що там колись, у старовину, було та й археологія тим не цікавилася.

Походження назви села залишилося невідоме, але семантика її давала можливість здогадуватись, що вона має щось спільне із святом Воскресення

Українська католицька церква Воскресення Христового у Воскресінцях з 1882 р.

Парафіяльний дім біля церкви.

Христового, тим паче, що в селі у понеділок великодній був роковий празник, на який з'їздилися люди із сусідніх сіл. Їх запрошували місцеві люди в гості. Церква в селі так і називалася Воскресення Христового, але питання — що було старше — назва села чи назва церкви. Можна сумніватися, чи назва церкви була перша, бо вона мусіла бути в якомусь селі, яке мало назву, і від назви села могла називатися й церква. Але виключене, що назва села могла змінитися під впливом назви церкви, а первісно називалася якось інакше, як трапилось, наприклад, з назвою іншого села в околицях Рогатина. Давніше село називалося Воскремінче, потім Воскремінці, а врешті Воскресінці (поляки пишуть і вимовляють Оскжесіньце). Але деякі дослідники думають, що на Воскресінецькій горі був колись не замок, а монастир Воскресення Христового, то можливо,що назва села походить від нього, бо монастир був незалежний від села, він міг постати, коли села ще не було, а коли воно постало, то й могло прийняти назву монастиря. Але інший переказ каже, що на горі стояв не монастир, а замок, від того й назва "замчище" збереглася. Проте, за монастирем промовляє назва села і церкви — ті самі чи майже ті самі. Автор цих рядків пояснював собі колись, ще в гімназії, назву села, *воскрес* та *інці,* цебто ініціяли, які можна бачити на Розп'ятті над головою Христа, які означували його як *Ісус Назарянин Цар Іудейський.* Якщо на горі стояв колись монастир Воскресення Христового, то там, на монастирі міг бути напис Воскресінці і від того люди могли назвати село. Але могло бути й інакше — від назви монастиря Воскресення люди, що жили навколо, могли називатися воскре́сенці, а з того легко пішло Воскресінці — назва села. Можливо, що село почалося у підніжжі гори або на узбіччі і назва монастиря поширилася на людей і село, яке розбудувалося на лівому березі ріки над самою рікою, а потім далі на північ. Та частина, що над самою рікою за наших часів називалося "зарічинка", а люди "зарічинські". Для тих, що жили на правому березі, люди що поселилися на лівому березі над рікою, були "за рікою", тому та частина називалася "зарічинка", ще за наших часів, коли ми були дома.

Мешканці села практично ділили собі село на чотири частини — Горішний кут — Романівка, Осередок, Долішний кут і Зарічинка. В розмовній мові казали простіше — "горі" і "долів". На Горішньому куті була жидівська корчма, куди не раз заходили і поважні газди на "почастунок". Але пізніше, коли село прозріло, до корчми заходив мало хто.

На Осередку була церква, школа і громадська канцелярія, де урядував війт, а в дійсності там мала приміщення читальня "Просвіти", де в суботи увечері й неділю по полудні збиралася молодь на проби хору, театрального гуртка, на різні відчити й курси та інші сходини, а на майдані або "на зарінку" вліті хлопці влаштовували танці в неділю по полудні з троїстими музиками.

Кількадесят кроків від гром. канцелярії стояла школа з городом. Школа була двоклясова (мала приміщення на дві кляси), але в дійсності була чотири-

Мішаний хор у Воскресінцях. П'ятий зліва диригент Олекса Гуцуляк, четвертий — голова хору Василь Романенчук.

Руханкове т-во „Луг". Посередині голова Іван Романенчук (4-й зліва).

клясова, тільки дві кляси вчилися рано а дві по полудні. Директором школи був з 1908 р. Павло Побігущий, що вчив дві кляси, а другою учительською силою була полька, яка часто приїздила до школи фіякром, коли було мокро, бо вона ходила на високих підборах, які втискалися в землю, і їй важко було ходити. Про неї згадує колишній її учень Евген Побігущий, син управителя, що вона вчила дітей таким способом, що ходила по клясі й казала дітям "пишіть скоро". І він старався писати скоро, але так засвоїв скоре писання, що як тепер або колинебудь напише комусь листа рукою. то мусить їхати до адресата прочитати свого листа. І не раз трапляється, що він приїде, а листа ще нема.

Трохи далі від громадського майдану при дорозі на Горішний кут стоїть ще й досі гарна дерев'яна церква Воскресення Христового, збудована в 1882 р., посвячена в 1890 р. Два роки тому громада відзначувала її сторіччя — вона тепер православна — з участю коломийського єпископа.

Парохом був довгий час о. Йосиф Смеречинський, 1865 року народження, одружений, але бездітний, пізніше іменований радником єпископської консисторії.

Про нього цікаво згадує Евген Побігущий, що о. Йосиф був дуже добрим педагогом, його лекції з релігії учні могли повторити по багатьох роках. Він приносив до школи великі кольорові образки, на яких було розмальоване все, про що він говорив на годині релігії. Поза церквою і школою о. Йосиф цікавився й господарськими справами і разом з директором школи й кількома селянами заснував позичкову касу Райфайзенку, яка давала селянам признані законом низьковідсоткові позики, щоб їх жиди-лихварі не використовували за високі проценти, яких селяни не могли сплачувати, і лихварі забирали все їх мізерне майно разом із землею. Пізніше Райфайзенку заступила Каса Стефчика.

При церкві діяло церковне братство, яке мало під своєю опікою церковний шпихлір, і Братство апостольства молитви і тверезости. До парафії належало в селі 25 моргів сіножаті, один морг 305² сяжнів города, понад 10 моргів пасовища і 12 сягів дров на опал, вільне мливо і 200 колів на огорожу.

Більша частина ґрунту села була в посіданні "дідича" (лат. парафії в Коломиї) а на власність села припадала менша частина, в тому головно присадибні відтинки поля—городи, де селяни сіяли кукурудзу, трохи конопель і садили всяку городовину й невеликі садки овочевих дерев.

Щодо населення, то на основі урядового спису з 1900 р. село належало до більших і мало в тому часі 1.292 особи, що говорили руською мовою (русінською, як казали поляки), в тому греко-католиків було 1.252 ос. а решта, 40 осіб римо-католиків (двірська прислуга) і/або жиди.

Спис населення з 1921 р. виявляє деякий зріст мешканців села — українською мовою (руською) говорило 1,340 осіб греко-катол. обряду.

Управа кружка „Рідної школи" у Воскресінцях, 1935. Посередині сидить голова Василь Романенчук (3-й зліва) біля нього секретар М. Гринюк.

Діточий хор у Воскресінцях в 1934 р. Посередині керівник хору Іван Романенчук.

Останній за польської окупації спис населення відбувся в 1931 р. і виявив дальший зріст українців до 1,719 осіб, а римо-католиків у селі не було, крім, очевидно, двірської обслуги та кількох жидівських осіб. За перших років большевицької окупації населення зменшилося до 1,670 осіб.

З економічного боку село мало велику вигоду, що було близько міста й могло доставити туди свої сільсько-господарські продукти — деякі жінки носили щоденно молоко до окремих родин у місті і діставали собі речі, яких на селі не було — сіль, сірники, нафту, гребінці, коралики до герданів, фабричні матеріяли — хустки на голову тощо.

Велике значення для села мало й те, що Коломия була досить значним культурно-освітнім осередком, де були видавництва, виходили газети, книжки, діяла середня школа, але село зразу слабо користувалося цими духовними благами, лише незначна кількість молодих людей цікавилася середньою освітою. Сто чотири роки тому народився в селі майбутній культурний діяч і письменник *Лесь Гринюк* (1883-1911), один з перших з цього села, що вчився в Коломийській гімназії, але він помер молодо, на 28-му році життя і за короткий час не міг багато зробити для української культури, бо він саме цією ділянкою цікавився **(див. Літературна Коломия).**

В учительській семінарії вчився інший селянський син. Петро Кривоносюк, пізніше народний учитель, що брав активну участь у визвольних змаганнях в 1917-1920 рр. Ще інший — Микола Фесюк (1890-1980), рано втратив батьків, але витривало кінчав середню школу й унів. студії без сторонньої помочі. Потім учителював у городенківській середній школі. До старших належав Степан Ласійчук, що вчився в гімназії, потім служив у формації УСС і брав участь у визвольних змаганнях, а по війні залишився в селі і включився в культурницьку роботу. Іван Гуцуляк Прокопів кінчав вищі студії і потім учителював у середніх школах (Яворів). Евген Побігущий був найактивніший з усіх і вже в четвертій клясі гімназії організував у селі аматорський (театральний) гурток, що грав вистави — "Наталку Полтавку", "Сватання на Гончарівці", "Невольник", "Верховинці", "Ой не ходи Грицю", пробував організувати читання уривків з літератури і т.п. Все це відбувалося в громадській канцелярії, де містилася читальня „Просвіти".

Багато руху робив із Січами радикальний діяч, адвокат д-р Кирило Трильовський (див. про нього окрему статтю у збірнику), місцева "Січ" руханково-пожежне т-во влаштовувало в селі фестини, на яких січовики виступали з руханковими вправами з топірцями, ставили вежі, а дівчата теж брали участь із своєю програмою. Фестини були дуже врочисті й парадні, навіть з міста приходили люди дивитися на програму.

В 1914 р., коли почалася перша велика війна, громадське й культурне життя послабло. Російська армія трьома наворотами квартирувала в селі і займала всі публічні будинки, цебто школу і гром. канцелярію та приватні хати і стодоли, де колись молоді, головно гімназійні учні давали театральні

вистави. Часом то були українські частини, які співали в неділі у церкві Службу Божу і добре ставилися до селянства, бо й самі були селянами, говорили українською мовою. Але іншим разом, перебували козаки, мабуть, донські, бо говорили по-московськи, забирали для коней сіно, для себе харчі і полювали на дівчат і жінок.

Коли прийшов 1918 рік і проголошення незалежности України, до Коломиї збіглося майже все село, як і сусідні села, і брали участь у великому й небувалому святі. Національна свідомість селян уже була досить високо розвинена.

Після нещасливих визвольних змагань та окупації українських західних земель Польщею, село було прибите і знеохочене, але не падало духом. Якраз тоді пробудилося в селян прагнення до вищої освіти, і з села пішло до гімназії в Коломиї кільканадцять хлопців, а потім і дівчат. Хоч протягом 8-ми років більшість з них розгубилися й до іспиту зрілости дійшло лише кілька, проте, це вийшло на користь селу, бо ті, що з таких чи інших причин не кінчали середньої школи, залишалися на селі або в інший спосіб працювали для села, разом з іншими молодими людьми, хлопцями й дівчатами, і великою мірою причинилися до піднесення села на вищий культурний і господарський рівень. Вони притягали сільську молодь до громадської праці, і село помалу, але певно освідомлювалося національно, позбувалося корчмарів і лихварів, засновувало кооперативи й поліпшувало свій господарський стан. Разом з тим серед молоді оформлювалися й політичні погляди, зразу радикальні (соціялістичні), а потім виразно націоналістичні.

Ще перед першою світовою війною в селі заснувалася „райфайзенка", потім „Каса Стефчика" та різні освітні т-ва, як „Просвіта", „Рідна школа", замість „Січі" прийшов Пласт, потім „Луги", „Каменярі", а крім того, був і хор чи хори — мішаний і діточий — театральний гурток, що давав вистави у стодолах, поки не було окремої залі, а навіть мовний гурток, що дбав про чистоту української мови від польонізмів. Зросла не тільки національна, але й політична свідомість, так що молоде покоління було свідоме свого національного й політичного поневолення чотирма окупантами українських земель — Польщі, Московщини, Румунії й Чехословаччини.

* * *

З цього села вийшов і впорядник та редактор цього збірника **д-р Богдан Романенчук** що вчився п'ять років в коломийській гімназії (кінчав середню школу в рогатинській гімназії „Рідної школи"). Потім учився у Львівському університеті на слов'янському відділі і закінчив студії магістерським іспитом у 1935 р. Після того відбував учительську практику в Українській академічній гімназії у Львові, потім побував трохи на „Бригідках" та у Штаргарді як політичний в'язень.

Перед другим большевицьким наїздом на Західні землі України, покинув Львів і опинився на терені Австрії, де потім жив у таборі ДіПі в Ляндеку, звідки, разом з іншими ,,скитайцями", був допущений до ЗСА й поселився з родиною в місті ,,Братньої любови". Тут спочатку працював кілька років столярем і на будовах, а в 1958 р. записався на студії в Пенсильванському університеті, які закінчив докторатом на відділі ,,Слов'янські і балтійські студії". Потім працював викладачем німецької і слов'янських мов та літератур в американських університетах.

Поза професійною працею, видавав і редагував літературно-мистецький журнал ,,Київ" у співпраці із Святославом Гординським (1950-1964), потім бібліологічний квартальник ,,Українська книга" (1970-1983). У 1950 рр. був ініціятором і співзасновником Шкільної ради УККА і вів видавництво шкільних книжок для шкіл українознавства. У своєму видавництві ,,Київ" видав понад десяток літературних творів, літературно-мистецький збірник ,,Львів" на 700-річчя Львова, ,,Слово о полку Ігоревім" в перекладі й за редакцією Святослава Гординського та з ілюстраціями Я. Гніздовського, і два томи Енциклопедії української літератури. Крім того, написав понад двісті літературних статтей і рецензій та чимало мовно-правописних нотаток. А для шкіл українознавства видав кілька читанок та граматично-правописні вправи.

Родина Романенчуків (одна з кількох) у Воскресінцях. Посередині батько Микола і мати Марія.

„Воскресінецька гора" Юрів, на горі ліс „Замчище".

Група старших і молодших учнів коломийської гімназії з с. Воскресінець. Стоять: Ф. Гринюк, І. Гуцуляк, С. Ласійчук, Б. Романенчук; сидять М. Фесюк, М. Шепетюк.

В моїй пам'яті село оживає від 1910 р., тоді більше почали посилати до середніх шкіл наших дітей з села. Найбільшим нашим чином були спершу деклямації на академіях, але від 1915 р. організували учні гімназії аматорський гурток, бо старші були на війні (1-шій). Ми завидували тим двом січовим стрільцям, що пішли в 1914 р. до нашого війська. До батька приходили прощатися вояки, що були покликані мобілізацією на війну.

Хуртовина війни перейшла кілька разів через наше село, але воно не було на головнім фронті. Тепер, хоч менше провідного елементу (батько також якийсь час був вояком "нашого цісаря") то якось якби приспішеним рухом почалася в часі війни і культ.-освітня праця в селі. Переважно учні гімназії та вчительської семінарії заступали старших, що пішли на війну. В часі війни українці з російської армії розповідали нам як гнобить їх цар, що навіть портрет Шевченка не вільно повісити на стіні. Це нас якби відродило. Ми побачили тоді як багато більше могли ми в Австрії працювати, мимо того, що австрійські урядники—поляки нам багато утруднювали працю, але можна було її вести навіть в часі війни.

Та хоч не закладали ми ніяких товариств, то працювали над виставами, академіями, організували пласт, хоч не офіційно, але бодай позичали пластові капелюхи і стояли як почесна стійка у Великодну П'ятницю при Божому гробі у церкві. А читали ми також вже досить багато, був у нас голод на книжки. Наближався 1918 р. Ми раділи вістками про Україну.

ЗРІСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТИ В СЕЛІ

Національну свідомість розбуджували учні середніх шкіл, а також студенти вищих шкіл. Навіть на академії, які ніби власними силами влаштовували жителі села, приходили учні вищих кляс і поза офіційною доповіддю додавали часто більш бадьорі й на тодішні часи "революційні" короткі доповіді. Свідомість зростала також через читання книжок, які студенти позичали своїм ровесникам селянським. А часті імпрези в Коломиї відвідувало багато людей, бо до міста було близько. Головно наші театри, що приїздили зі Львова, були великою підмогою в розбуджуванні національної свідомости. Тож не дивно, що в 1918 р. вліті, як проголошено ЗДВИГ у Коломиї для вшанування історичного почину на Україні, її відновлення, то сходилися люди і старші віком з околиць понад 30 км та з гірських околиць, а

Будинок народної школи у Воскресінцях.

Директор школи Павло Побігущий з дружиною.

з Воскресінець вирушили всі, що могли ходити. Тут варто пригадати те, що подане в іншій книжці, "Над Прутом у лузі" (стр. 359), що в 1934 р. централя Союзу українок у Львові скликала "Всеукраїнський жіночий конґрес у Станиславові. Тоді голова кружка "Союзу українок" з Воскресінець пішла на конґрес пішки, приблизно, 45-50 км.

А як було проголошення незалежности України в Галичині 1 листопада 1918 р., то багато хлопців (і автор цих споминів) навіть не питали батьків дозволу і побігли до Коломиї голоситися до війська, бо знали, що напевно треба багато вояків на варту (бували і 17-літні). А багато вояків (як і по інших селах), що були вже 6 літ на службі в Австрії голосилися добровольцями до нашого війська і так відбули ще два роки воювання.

Чому аж 6 літ тривала їх служба? До війська в Австрії брали на вишкіл на два роки. Отже бували такі, що до 1914 р. (вибуху світової війни) якраз відбували чи кінчали свою звичайну військову службу, а з вибухом війни пішли відразу воювати за Австрію (нпр. мій брат), і аж по чотирьох роках, переважно найгірших фронтів — найбільше давали наші полки на італійський фронт, де в Альпах гинули часто не лиш від куль, але й від нещасливих випадків, люди падали в безодні гір через невміння ходити по високих горах. Так треба оцінити тих добровольців, що голосилися 1918 р. до армії битися нарешті за Україну. В батерії артилерії, в якій я був, в УГА, мали ми кілька таких гарматників, і то були найкращі вояки і підстаршини.

А по війні ми збирали добровільні датки на наш Таємний університет у Львові, і бували випадки, коли хтось не мав грошей, то просив, прийняти миску зерна кукурудзи на нашу високу школу, щоб вона могла існувати. Треба було мішком носити і таку збірку на УВ у Львові.

А як ми давали театральні вистави, то не мали театральної залі і просили господарів дозволити грати нашому "театрові" в стодолах. Поминаючи, що то була велика невигода для господарів, бо часто треба було трохи соломи виносити з неї, та й була велика небезпека вогню, бо ми з відкритим світлом (часто свічкою) сиділи збоку при зложених снопах збіжжя як суфлери. Але ніколи нам ніхто не відмовив стодоли і не взяв ні сотика за винайм на "театр". То був патріотизм не на словах, а з любови до всього рідного, із щирого серця. Так виховувала батьків наша молодь, яку вони посилали до школи.

БІДА З ПРУТОМ

Це біда не лиш Воскресінець з рікою Прутом, але всіх сіл, що простягалися над цією рікою. Діти раділи купелями, по гаях над рікою бавилися і збирали ягоди, а батьки журилися, чи не буде повені, як дощ падав довше. Гірська ріка прибувала часом несподівано, навіть як на долах була погода, але в Карпатах були зливи. Тоді часто вода заливала городи, нищила ярину, збіжжя, а бували випадки, що вода забирала городи підривами, часом і

пів морґа в людини, що мала всього один морґ. Бували випадки, що треба було втікати з хати, бо несподівано, вириваючи береги, вода доходила до хати, поривала її й несла геть аж у Чорне море. Такої біди бувало багато по селах над Прутом.

Австрія, що правда, реґулювала ріку, але так скупо, що по кількох роках дерево гнило і знову рвалась ріка дальше в село. Треба було камінних берегів або цементових, але то було задороге для держави. Всі гірські ріки спричинюють часто людям багато шкоди, але, здається, Прут найбільше через те, що береги були м'які, з глини, яку бистра струя легко підмулювала, як прибуло більше води. Описи нужди бідних людей були б про Воскресінці дуже вірні, як їх змальовує покутський письменник Стефаник. Часом ставав господар після повені жебраком.

Трохи клопоту було також з тим, що як кілька днів тривали повені, то не було можливости людям дібратися до своїх піль чи городів, що були на горбах на південь від Пруту. Моста в селі не було над Прутом, а чайка, якою перевозив перевізник, була можлива лише на звичайний час, а не на час повені.

ПІСЛЯ ПРОГРАНОЇ ВІЙНИ 1918-1920

Ми, молоді вояки, вернулися в травні 1920 р. додому. Старшин взяли поляки до таборів полонених, мимо того, що то було вже по війні. Тоді ми почали розуміти, що програна війна також через брак освічених людей, нестачу старшин і підстаршин в УГА.

Ми кинулись до нової (на нашу думку) зброї — книжки. Учні, що два роки не були у школі, здавали вступні іспити до кляси, де їх колеґи були по двох роках. Але вони здавали іспити і доганяли кол. шкільних товаришів і разом дальше вчилися. Але шкільні ферії використовували для визвольних змагань. Одного року почали всі, хлопці й дівчата висипати могилу "Борцям за волю України", яка стояла огороджена довгий час серед села, коло школи, аж большевики її розкинули, тим більше, що на могилі стояв великий хрест.

Оживились сходини в читальні "Просвіти" і читання та дискусії, їздили також з виставами до сусідних сіл, словом, будували Україну в душі і в серці несвідомого народу і мали великий успіх.

Полк. ЕВҐЕН ПОБІҐУЩИЙ—РЕН народився 15 листопада 1901 р. в с. Постолівці Ґусятинського повіту в родині вчителя, але юність свою провів уже у Воскресінцях, куди його батько з родиною переїхав на посаду директора двоклясової народної школи у 1908 р. Після народної школи вчився в Коломийській ґімназії шість років, а два роки доповнив аж після війни і визвольних змагань, у яких брав активну участь. У 1918 р. зголосився добровольцем до Української галицької армії (УГА), а після війни

доповнював гімназійну освіту і здавав іспит зрілости в 1922 р. Після матури записався на студії в Українському таємному університеті у Львові, а коли він ліквідувався, записався на студії теології в Духовній семінарії. Коли ж там ввели целібат, покинув теологію і доповнив педагогічні студії в надії, що перебере школу від батька у певному часі. "Але це були лише мрії, — пише він у книжці "Мозаїка моїх споминів" (1982). Таким як я, не було місця в шкільництві. Кинувся я тоді в культурно-освітню працю. Нас було багато. Організували ми драм. гуртки по селах, проводили культурно-освітню і національну роботу. З нашої ініціятиви селяни сипали високі могили в пошану воїнам і борцям за волю України. Польська поліція розкидала могили, а ночами селяни знов їх висипали " (ст. 42). Коли був покликаний відбути обов'язкову військову службу в 1925 р., зголосився на студії до військової школи і вчився три роки в піхотній вищій школі у Варшаві. В 1928 р. скінчив школу, одержав ступінь підпоручника і призначення до 57 піхотного полку в Познані. Там записався на студії політичної економії і в 1934 р. одержав диплом магістра економ. наук. В часі німецько-польської війни командував польським батальйоном і в битві потрапив в німецький полон. А коли був звільнений у 1940 р., працював тимчасом в познанському архіві, але в травні 1941 р. зголосився добровільно до служби в "Дружинах українських націоналістів" і став командиром куреня "Ролянд". Після злуки "Ролянда" й "Нахтіґаля", командував обидвома куренями до кінця 1942 р., коли обидва курені відмовилися далі служити німцям. В січні 1942 р. був арештований з усіми старшинами ДУН, крім сот. Р. Шухевича, що передбачливо зник, яким грозив смертний присуд—розстріл, нібито, за бунт, але ДНТ мали з німцями умову служити лише до кінця 1942 р.

Звільнений на Великдень 1943 р. разом з усіми старшинами, зголосився в липні того ж року до І Дивізії і на курсах біля Праги був перекладачем та вишкільником давніших старшин. Після того, одержав завдання командувати всіми трьома піхотними полками і тим самим став командиром піхотної дивізії.

Після війни, в 1945-1954 роках жив у різних скитальських таборах і працював учителем в таборових середніх школах, вчив історії, опікувався молоддю. У 1974 р. був і в ЗСА на сумівських таборах і переводив виховні курси. В 1954 р. зголосився до служби в т.зв. Вартових сотнях англійської армії над Реном в Німеччині, де мусів ще раз перейти рекрутський вишкіл, англійський. Як добре загартований вояк, витримав і цю неприємність, щоб мати можливість витягнути наших людей з-під чужої команди вартових сотень і зорганізувати українську команду.

Звільнившися згодом від цієї служби в 1960 р. працював виховником молоді в ІМКА-ІВКА, керівником осередку молоді у Мюнхені, а потім на різних літніх таборах СУМ. Пізніше, уже як "старший громадянин", їздив з доповідями на виховні теми, по українських осередках в Європі. Від 1965 р.

був референтом крайової управи Українського християнського руху на Німеччину і 10 років був його головою. Тепер живе з дружиною (дітей у них нема) в Мюнхені, бере участь у громадському житті і турбується багатьома нашими еміграційними недоліками, які хотів би усунути чи поправити.

Це короткий і поверховний життєпис цього вельми заслуженого і щирого патріота, що все своє життя працює з думкою про свій нарід і його майбутнє. Більше інформацій про нього читач знайде в його книжці, що вийшла в 1982 р. "Мозаїка моїх споминів", яка є його біографією, але й історією ДУН, достовірним матеріялом до історії Дивізії "Галичина" та міркуваннями на військові теми. В 1985 р. вийшов 2-й том споминів.

ПОЛК. ЄВГЕН ПОБІГУЩИЙ-РЕН

МОЗАЇКА МОЇХ СПОМИНІВ

МЮНХЕН — ЛОНДОН
1982

СЕЛО ДЯТЬКІВЦІ

М.Г. і П.Т.

Тепер село Дятьківці є частиною Коломиї вздовж гостинця, що продовжує вул. Карпатську в напрямі на Станиславів. Межує із швабською колонією Маріягільф на півночі, Коломиєю на сході. За Прутом з його зарінками й лугами сусідує з такими селами, як Сопів, Вербіж, Кійданці, Княждвір. У згаданих селах були свої церкви, а Дятьківці могли похвалитися тільки придорожнім хрестом з розп'яттям, до якого колись в день „Чесного хреста" приходила процесія із священиком з Коломиї відправити молебень. А посередині села стояла каплиця під липою, біля якої молодь колись виводила гагілки й великодні забави.

Певною особливістю Дятьковець була і далі є млинівка, недалеко від гостинця, викопана яких п'ятсот років тому або й більше. Про її давність свідчать подекуди непрохідні хащі, а на берегах ростуть старезні дерева, яких коріння підмиває вода. Над млинівкою стоять зрідка хати, а перед кожною можна бачити дошку з одним кінцем на березі, а другим над водою на слупку, вбитім у дно млинівки. На тій дошці господині полокали білля, а вліті, в соняшні дні, мочили полотно для білення на сонці.

Поза млинівкою аж до берегів і лугів Прута розміщена частина села т. зв. Замлинівка, до якої доступ ішов через два мости на віддалі одного кілометра один від другого, а біля мостів стояли два млини з колесами, які вже давно перестали працювати. Одним мостом, долішнім, їхали до фабрики паперу (тектури), а при другому мості, горішньому, стояли мури на млинівці старезного бровару. Може, там тепер є електрична ледівня, але в моїх часах для холодження пива рубали взимі лід на Пруті або млинівці і доставляли до бровару, який виробляв т. зв. „дятьковецьке" пиво. Постійними робітниками на броварі були шваби з Маріягільфу, а урядовцями жиди.

Можна ще згадати, що на другому боці гостинця був великий броварний лан ячменю, який розділював величезне пасовище села на дві частини, на одній частині, долішній, стояв тартак („фірас"), який давав невеликі заробітки селянам, що мали коней і звозили з Карпат обчищені з гілля й кори височезні ялиці, а потім возили будівельний матеріял до Коломиї.

Недалеко від тартаку стоїть кооп. крамниця „Зоря", що належала до Окружного союзу кооператив у Коломиї. Була в селі також корчма і різня Мошка Голодного, у якого селяни брали „на сплати" м'ясо і все, що треба в

хаті і коло хати. Потім Мошко забирав від селян землю на сплату боргів. Колись кожне село в Галичині мало свого Мошка, який робив селянам вигоду й давав на борг, але ніхто його не контролював і не знав скільки хто наборгував. Пізніше виявилося, що хто мав морг, півтора-два поля, то ставав безземельним, а Мошко пускав за борги здобуту землю в аренду тим же селянам, що за борги позбулися землі.

Була в селі читальня „Просвіти", Союз українок, аматорський гурток. Наче у сні пригадується мені як на тоці великої стодоли в неділю по полудні примістилася театральна сцена з куртиною з веріт, а для глядачів робили сидження на подвір'ю з дощок на стовпцях і виставляли „Наталку Полтавку" або якусь іншу п'єсу. Після вистави сцену розбирали, а в куті стодоли сідали музики — скрипка й цимбали, і починалася танцювальна забава.

Згодом театральному гурткові став у пригоді бровар, який давав приміщення на вистави („представлінє") і таким способом притягав собі публіку для пива. Аматорські вистави ішли напереміну з іншими селами, а потім збудували трохи більший дім для „Просвіти", який став домівкою для всіх українських товариств у Дятьківцях, з яких кожне вело більшу або меншу культурно-освітню діяльність. Була і чотириклясова школа з 1911 р., хто кінчав цю школу, переходив до 5-ї кляси в Коломиї без додаткових іспитів. До церкви мешканці Дятьковець ходили до Коломиї, бо то було недалеко.

В селі було 150 „нумерів",цебто хат, де жили родини, в тому 4 родини жидів і три поляків. За Польщі війтом був Микола Григорчук.

Відомості про Дятьківці подали Михайло Григорчук і Параска Тишинська.

КОЛОМИЙКИ

Відколи я горівку п'ю, я си розпустошив;
Гроші пропив, жінку убив, діти розполошив.
Коби ми, хло, та й ни пили, були бих багаті,
Та мали бих доста грошей і спокій у хаті!

Потім дідько стане кріпко голову лупати,
И занудить, стелепоче: будете ригати!
Хто горівку любить пити, розуму не має:
Бо горівка — помийниця, житьи вкорочає!

Було добре висілє; свахи сі попили...
Та як ішли понад річку, та й сі потопили.
Ой татуню, ой мамуню, не пийте горівки,
Бо в горівці сидит дідько, вискочить з берівки!

А з берівки до живота стане тропотати;
Йизик стерпне, стане колом, буде билькотати.

СЕЛО ЖУКОТИН

В. Васний

Село Жукотин, що згадується в записах 1463 р., розташоване за 3 км. від ріки Чорняви, 22 км. від повітового міста Коломиї на північний захід, та 4 км. від **залізничної станції Коршів**.

Полоса старого лісу, завширшки двох км. становить на південні межу між селами Жукотин, Ліски і Коршів. На захід ця лісиста полоса оточує Жукотин вигинястою лінією аж до половини північної границі з селом Жуковом. Східну границю Жукотина, ліворуч, відкривають горбкуваті поля аж до містечка Обертина, а праворуч до Великої Кам'янки.

Переїхавши ліс з півдня на північ битим **шляхом**, око милується мальовничим видом. На границі лісу, по лівій стороні, на **пагорбку** цвинтар у вишнях, черешнях та інших **деревах**, між ними видніють хрести, вірні сторожі тих, що відійшли у вічність. Скерувавши зір на північ, око милується кольорами „помірків" і „моргів", а за ними море трав — розкішна долина. За нею, на пагорбі, сади, а між ними примістились хати і заглядають вікнами з-під солом'яних стріх з димарями. На горбі, в центрі села стоїть п'ятибанна дерев'яна церква.

Складену назву села „Жуко-тин" або „Жука-тин", цебто „Жукова межа" можна пов'язувати з прізвищем якогось давнього боярина Жука. На північний схід, 4 км. від Жукотина, простягається оселя Жуків, себто маєток боярина Жука, якого тин (пліт) сягав аж до границі Жукотина. Наші міркування про назву Жукотина й Жукова потверджує назва сусіднього поселення — Обертина (Обер-тин), що згадується в документах 1416 р. під назвою Подмертин (Подмер-тин) — прадавній маєток боярина В. Театуковича.[1] Історія с. Жукотина майже така сама, як Коломиї та Коломийщини, бо ті, що нападали й окупували Коломию, не лишали й Коломийщини, тому переповідати те, що сказано про Коломию, нема потреби.

Молдавський господар, користаючи з польсько-турецької війни, напав на Покуття 1531 р., і до рішального бою з поляками прийшло під Обертином, за 6 км. від Жукотина. В часі переходу військ усі сусідні оселі потерпіли від грабежу та від постою військових загонів. 1589 р. Коломию спалила турецька орда,[2] не минувши й Жукотина та інших поселень, а 1594 р. така ж орда переходить через Городенку, Обертин Жукотин, Коршів гра-

бує, нищить, палить і жене в ясир.[3] Сильне з'єднання турецької орди Джанік-Ґірея, 1621 р. спалило (тоді містечко) — Коршів, розорило Жукотин, Черемхів, Ліски й інші міста і відійшло з бранцями.

1648 р., під проводом Богдана Хмельницького, спалахнула визвольна війна українського народу проти Польщі. До загонів Запорізьких козаків, що з'явилися теж і на Покутті, приєднувалися повстанці, а між ними теж деякі селяни з Жукотина. Окремий малий загін повстанців з Жукотина та з Великої Кам'янки розправлявся з польською шляхтою. В Обертині було спалено маєток М. Селецького.[5] Ще інші селяни з Жукотина приєдналися були до 15,000 загону командира С. Височана. Справді, в Жукотині значне число жителів носять родове прізвище „Козак". 1649 р., по відході запорізьких полків на Січ, польська шляхта відомстила українському населенню „о г нєм і м єчем".[6]

В 1875 р. в Коломиї засновано філію товариства „Просвіта", і кілька свідоміших хлопців з Жукотина тримали постійний зв'язок з цим товариством і привозили в село популярні книжечки й буквері та поширювали їх між тими, що ледве могли читати. У 80-их роках XIX ст. в Жукотині була відкрита двоклясова публічна школа, очевидно, з чужими вчителями. Батьки мало дбали про освіту дітей, які вже змалку мусіли помагати в господарстві та навіть працювати на панських ланах. Таке становище дітвори привернуло увагу виїзних працівників т-ва „Просвіта", і вони помалу переконали батьків про потребу освіти для дітей. В 1886 р. 20-го вересня в Коломиї відбулося велике селянське віче з участю кількох делегатів з Жукотина. На вічу промовляв Іван Франко, висуваючи вимоги загального виборчого права української мови у школах, поліпшення економічного стану тощо. Делегати переказали в селі свої враження про зустріч з великим українським письменником та зміст його промови.

В 1890 р. жукотинці заснували відділ асекураційного т-ва „Дністер", яке очолювали свідомі селяни — вороги корчем. За їх почином діяв у селі „гурток тверезости". Т-во „Дністер" приміщувалось напроти корчми, яка пізніше з невідомих причин згоріла й більше не відновилась.

На поглиблювання свідомости села вплинули дві окремі події в Коломиї. У 1911 р. коломияни та вся Коломийщина вшанували 50-річчя з дня смерти Тараса Шевченка, та й з цієї святкової нагоди була видана поштова листівка. Учасники з Жукотина, що спомагали Шевченківські святкування, ширили в селі велич нашого Генія, його національне значення та поширювали листівки у портретом поета. В 1914 р. у Коломийському міському парку був збудований пам'ятник Тарасові Шевченку із 100-річчям його народження. Про цю особливу народну маніфестацію, в якій брали участь теж делеґати з Жукотина, довго в селі оповідали з великим захопленням. До росту свідомости села причинився теж перший з цього села

учень коломийської гімназії М. Могильняк. Після матури він виконав свій патріотичний обов'язок у рядах УГА, а по війні скінчив теологію і став священиком на Гуцульщині.

В часі першої світової війни, 1915 р., йшли запеклі бої за села Коршів, Жукотин, Ліски, Кам'янку Велику і кілька разів переходили ці місцевості з рук до рук то москалів то австрійців, а з червня 1916 р., до липня 1917 р., перебувала тут московська армія. Свідомі українські старшини і рядовики московської армії оповідали нашим селянам про життя над Дніпром, про Київ, Дніпро та життя України. Живий зв'язок з наддніпрянцями причинявся до росту національної свідомости Жукотина. В 1917 р. валилися дві імперії — царська російська й цісарська австрійська. Жукотин давав свою молодь для рідної армії. У боях за Львів відзначився Василь Івасютин, що одинцем, як розвідник, застукав і забрав у полон 30 польських легіонерів. В 1919 р. до Жукотина вдерлися румуни, але 1-го червня 1919 р. румунів заступила польська армія.

В 1921 р., поляки переводили перепис населення. Незважаючи на погрози, селяни Жукотина не хотіли записуватися поляками, на 504 жителів Жукотина 499 записалися українцями. Вслід за переписом населення, поляки проголосили примусовий військовий обов'язок. Молоді люди відмовлялися служити окупантові і переховувались у лісах. В лісі наростав спротив і непокірливість до окупанта. В 1922 р., жукотинці бойкотували вибори до польського сейму, але за це багатьох селян польська влада покарала позбавленням громадських прав.

Аграрна справа села Жукотина за польської окупації мало змінилася від тієї, що була за австрійських часів. Дідичка Шимановська посідала 390 га орної землі та 970 га лісу, косовиці і пасовища. Для півтисячного сільського населення залишилося лише 406 га орної землі та 405 га лісу. Десять відсотків орного поля становили господарства 10-22 га, а 90 відсотків припадало на бідне населення. у селі був голод на землю, тому й за польської влади понад 120 осіб з Жукотина еміґрували за море.

Завдяки зв'язкам з господарським центром у Коломиї, Жукотин став сильним осередком освітньо-кооперативного руху.

В 1922-1930 рр., в селі заснували читальню „Просвіти" з бібліотекою, театральний гурток, кооперативу „Надія", молочарську станицю, філію „Сільського господаря", жіноче т-во „Союз українок", щадничо-позичкову касу **„Райфайзенку"** і т.п. **Освітньо-кооперативний рух очолили три Івани Мельничуки, Іван Ніньовський, Дмитро Ніньовський, Микола Ніньовський, Степан Івасютин, Іван і Дмитро Мицаки, Іван Кащук і його син Федір, Микола Мишак, Іван Човган та інші. До освітньо-кооперативного будівництва багато причинився о. Володимир Левицький.**

Сталося так, що до 1923 р. публічну 3-клясову школу в Жукотині вів учитель-українець А. Матковський, який підтримував просвітянсько-ко-

оперативний рух і переконував батьків посилати дітей до гімназії та до ремесла. Після нього директором школи став поляк Адам Косовський з учителями-мазурами, і так почалася полонізація школи. В 1930 р., директором школи став інший ворог українства — Юзеф Бонк. Він домігся усунення української мови з 2-ої, 3-ої і 4-ої кляс. Скеровуючи свої зусилля на знищення кооперативи й читальні „Просвіти", Бонк заснував свої організації — „Стжельца", „Польські дом людови" та т-во шляхти заґродовей. Село стояло сильним фронтом і польські станиці існували тільки на папері.

Як на зло директорові школи, молодий учитель, поляк, Юзеф Будз, що володів українською мовою, у своїх клясах, потаємно вчив дітей по-українськи. Між приятелями-українцями він критикував полонізаційну політику поляків, заходив до читальні „Просвіти", дружив з кооператорами, часто помагав бідним дітям. Його мама була українка і село любило його.

Вже у 1925 р. з Жукотина починають посилати дітей до міста до школи. Михайло Мицак, по закінченні Високої торговельної школи у Кракові, не одержав державної посади і купив собі приватну крамницю в рідному селі, дружив з кооператорами та щиро спомагав читальню „Просвіти". Петро Мельничук покінчив торговельну школу у Станиславові, але одружився з полькою, відрікся рідної віри й національности й одержав урядову посаду. Василь Ніньовський, по скінченні учительської семінарії вернувся до рідного села й очолив просвітянську працю. Він зорганізував хор, заснував спортовий гурток, переорганізував театральний гурток і почав заводити вечорами освітні реферати та навчання неграмотних, очолив „Вишкіл хліборобської молоді", склав активний гурток співробітників для відзначування концертами національно-історичних подій, роковин письменників, свята кооперації тощо, склав гурток з батьків для опіки над молоддю та гурток допомоги українським воєнним інвалідам, влаштовував фестини та виїзні виступи з молодіжними гуртками до сусідніх сіл і до Коломиї.

В часі кожного національного святкування чи ставлення п'єс сцена була прикрашена малюнками цього ж Василя Ніньовського. При допомозі передових громадян він переорганізував „Рідну школу" в якій учив з двома вчителями. Для боротьби проти ополячування, він підібрав гурт молоді, яка відважно виконувала своє завдання. То були юнаки Василь Боднарук, Дмитро Василь та Іван Мицаки, Петро Семенюк, Василь Човган, Дмитро Ніньовський, Дмитро Івасютин і багато інших хлопців та дівчат.

За працею Жукотина слідкувала польська поліція і В. Ніньовському траплялася не раз побувати за ґратами.

В часі священичої праці о. В. Левицького, його діти, Богдан та Ірина працювали над розбудовою освітнього життя села. Таку ж працю вела дочка о. Турчмановича, який прийшов на парафію після о. Левицького. В 1935 р. парафію Жукотина перебрав молодий священик, селянський син, о. Ва-

силь Пугач. В короткому часі він тісно співпрацював з просвітянсько-кооперативними діячами села. В 1938 р., він очолив народну маніфестацію з нагоди 950-річчя хрещення Руси-України. В підготові цього свята, заправлялися до громадської праці юнаки села Михайло Ніньовський і Петро Ніньовський — учні Коломийської гімназії. Деякі юнаки направлялися до Коломиї на вивчення якогось ремесла. По трьох роках вони верталися до села як ковалі, теслі, колодії, столярі, кравці тощо.

Багато сільських дівчат міняли своє сільське наймитування на міське. Вони часто калічили свою мову, міняли сільську ношу на міську і... верталися в рідне село.

В 1938 р., становлення Карпатської України сколихнуло селом. Селяни нетерпеливо слідкували за подіями цієї частини нашої України, а декілька юнаків помандрували на Карпатську Україну. Упадок Карпатської України гострим лезом різав серце селян Жукотина.

В 1939 р. Польщу поділили два фашистські союзники — брунатний німецький і червоний московський. Останній загорнув Західну Україну, ліквідував кооперативу, читальню „Просвіти", „Сільський господар", касу „Райфайзенку", молочарську станицю тощо. З села вивозив зерно і привозив вагони „спічок", сірників і ленінську пропагандивну літературу.

НКВД вербує донощиків, хворий священик покидає село, малосвідома біднота, направлена політруками, тероризує заможніших селян, організує комсомол — допоміжні станиці енкаведівського терору. Постає „райфінвідділ", що на господарства накладає великий податок і поставку зерна, що перевищує вартість господарства. Дбайливі колись господарі в розпачу відрікалися власного господарства, бо ворог безпощадно різав серпом і бив молотом. Стероризовані селяни для збереження життя здають господарство в колгосп і стають панщизняним тяглом на рідній землі в московському ярмі.

Під кінець 1939 р. і на початку 1940 р. у Коломийщині НКВД виарештовує понад 2,000 довоєнного провідного активу. У Коршівському районі арешти очолив енкаведист Бичков з допомогою Соловйова і Черенкова в асисті політруків Бутенка, Конченка і Рокитянського, в супроводі місцевого донощика Василя Марусяка, що пізніше повісився. За одну ніч НКВД виарештувало 88 чільних громадських діячів. У Жукотині впали в руки НКВД 15 осіб. Одних судили у Станиславівській тюрмі з присудами смерти, а інших вивезли на Сибір. Два щасливі, поранені під час розстрілу, вирвалися із спільної могили смерти.

У червні 1941 р. Гітлер напав на свого союзника. Для Західної України московське ярмо змінилося на німецьке. В Жукотині, як і в усій країні, німці перемінили московську колгоспну панщину на панщину німецького „ліґеншафту". Німці забирають зерно, худобу, домашнє птаство, молочні продукти та все, що трапилося. 1942 р. був для Жукотина голод-

ним роком, при чому поліційний „Зондердінст" влаштовував облави й вивозив з села молодь до Німеччини на роботи.

В 1944 р. почали тріщати основи німецького „Райху". Червону армію спомагали західні аліянти з Америкою на чолі, і московські большевики знову почали наступ на українські землі. Напружені бої в околиці Коршева, Жукотина, Обертина, тривають від березня до липня 1944 р. Большевики доповнюють ряди своєї армії десятками насильних бранців з Жукотина, з яких одні вернулися інвалідами, а інші загинули в боях за Будапешт, Варшаву, Берлін чи Відень.

Привернувши методи попередньої окупації, большевики переорганізували адміністраційну мережу на централізовану.

КОЛОМИЙКИ

Била мене моя мати в четвер до вечери,
Щоби я ся не дивила в очі паничеви.
Била мене моя мати березовим прутом,
Щоби я ся не любила з молодим рекрутом.
Била мене моя мати в плечі кулаками,
Та щоби я не стояла межи парубками.
То ня била моя мати, то ня била сночи,
Жеби я ся не дивила жонатому в очи.

*

Було мене, моя мати, щодень не купати,
То була би-с не виділа хлопців коло хати.
Було мене ізкупати в гіркім полиночку,
Була би-с мі віддавала в зеленім віночку.
Було мене, моя мати, малов віддавати,
Покі я сі не навчила на хлопців мругати.

*

Товаришко, товаришко, та в купці ходімо!
Лиш одного, товаришко, любка не любімо!
Бо як будім, товаришко, одного любити,
Будимо одна на другу зкрива си дивити.

*

А хороба на ткачика, що полотно рітко:
Бис сорочку витко тіло, аш сє сміє дітько.

*

Нидавно-м сі ожинив, минув рік в питрівку...
Биру діти у торбину, та й йду на вандрівку,

СЕЛО ІВАНІВЦІ

Василь Слободян

Це невеличке гарне село, яке граничить з Товмачиком на сході, Кубаївкою на півночі та лісистою територією Княждвора по другій стороні Пруту на східному півдні. Воно є останнім пограничним селом Коломийського повіту на заході, на лінії Коломия — Ланчин, де воно межує з селом Саджавкою — Надвірнянського повіту.

Постало воно в давніх часах, якщо брати на увагу, що його жителі разом з селянами Товмачика, Кійданців, Сопова та Княждвора ще за часів Хмельницького брали участь у нападі на двір спольщених магнатів роду Шумлянських на горі „Сповзь" у Княждворі, який вони цілковито зруйнували. Про цей випадок є згадка у Львівському обласному архіві том 5, ст. 163.

До приходу большевиків це середньозаможне село було добре загосподарене і колись, як довго там громадську працю виконували радше за почесть, ніж за гроші, мало воно свою власну самоуправу.

А відколи праця в громаді стала більше скомплікована, а з тим також закоштовна для малого села, з населенням приблизно чотириста душ, то вже, мабуть, перед першою світовою війною або зараз після війни це село адміністративно з'дналося в одну громаду в Товмачиком, задержавши при тому і далі свою ідентичність.

В Іванівцях віддавна була гарна українська католицька церква, яку обслуговував священик з Товмачика. А від часу, як після другої світової війни в Товмачику вже не стало ані священика ані церкви, до Івановець доїжджав священик з Корнича (з-поза Коломиї).

Тут була також велика, чотири-або п'ятирічна школа, а побіч неї будинок для управителя школи.

Управителем чи, як у нас загально казали, директором школи аж до другої світової війни був (?) Яворський, учительками — Ґрабовська (полька) та дві сестри Стасюківни — обидві родом з Товмачика.

Хоч в Іванівцях вже здавна була читальня „Просвіти", то в ній не було діяльности, бо не було читальняного дому. Аж при кінці двадцятих років купили великий дім від якогось господаря, що виїхав „на парцеляцію", зробили з нього одну досить велику залю для читальні, а до неї добудували ще дві

кімнати, і в одній примістили споживчу кооперативу, а в другій відбірню молока (філія район. молочарні з Княждвора).

Більш пожвавлена діяльність в тій читальні почалась аж від 1933 року, коли Микола Слободян організував там чоловічий і мішаний хор.

В тому самому часі створився там театральний аматорський гурток і танцювальна група, а жіноцтво зорганізувалось в Союзі українок.

Через кілька літ в Іванівцях „кипіла" культурно-освітня праця, яка припинилася з вибухом другої світової війни.

Чоловічий хор при читальні „Просвіти" в Іванівцях під управою М. Слободяна.

Іванівці були дуже спокійним селом. Не було там бійки, ні авантур, а люди були ввічливі й товариські. Єдиною хибою в ньому було те, що ніхто з місцевих не насмілювався започаткувати там культурно-освітню діяльність, хоч, як показалось пізніше, були там здібні до цього люди, які охоче включилися потім у таку діяльність.

Війна не поминула Іванівців, головно при самому кінці, бо в часі визвольних змагань УПА проти нового наїзника — совєтської армії, забрала чимало людей. Тільки з одної знайомої мені родини Якова Москалюка, з трьох його синів — найстарший Василь вже в часі першого приходу большевиків був арештований і слід по ньому пропав. Другий син Степан був арештований вже з другим приходом большевиків за те, що в часі німецької окупації вів поштову аґенцію в Товмачику і був посуджуваний за співпрацю з нім-

цями, також пропав без вісті. А наймолодший Дмитро пропав у часі акції проти наїзників, здається таки в Іванівцях.

З іншої родини, Москалюк (Римарів) став там леґендарною постаттю. Про нього склався ось такий переказ:

З приходом німців він ще був юнаком та в щирім переконанню, що німці сприяють створенню незалежної української держави, вступив до німецької армії, з якою по короткім вишколі подався на схід. Там він скоро пізнав свою помилку, але вже важко було вирватися з біди. Та, як кажеться, прийшло щастя в нещастю, в одній акції він був ранений в око і знову опинився в „Райху". По вилікуванню ока приїхав до Івановець, але вже іншою людиною, за короткий час на фронті він так ґрунтовно змінився, що з німецького „союзника" він став завзятим їх ворогом. Відразу пішов у підпілля й весь час „розправлявся" з ними, де тільки була нагода.

Театральний гурток при читальні „Просвіти" в Іванівцях в 1934 р. під проводом М. Слободяна.

В міжчасі він оженився з дівчиною, яка також була в підпіллю, і так вони дочекалися відходу німців та приходу не менше лютого ворога — совєтської армії.

Та він і тоді не кинув зброї, але ще з більшим завзяттям і зусиллям зорганізував з місцевих і сусідніх сіл сотню борців, яку очолив під псевдонімом Спартак і „турбував" нових наїзників скільки було сил. Ця акція тягнулась понад два роки, аж хтось зрадив місце бункера, в якому за дня переховувався Спартак.

Тоді прийшла остання розправа. Ворог окружив бункер, але Спартак не здався і відбивав атаку за атакою, аж куль не стало. Останньою ґранатою він покінчив разом своє і дружини життя.

Здається, він добре дошкулив ворогам, бо ще довго по останній розправі вони виставляли на показ, а навіть зганяли шкільну дітвору з сусідніх сіл, щоб показати, де ховався „бандит" Спартак.

Пришивання Спартакові тавра „бандита" свідчить про те, що большевицька влада намагається, крім всяких змін, фальшувати також інтепретацію деяких слів та надавати їм іншого значення. Дотепер в усьому світі слово „бандит" означає таких людей, які для власної наживи грабують та вбивають і насильно сягають по чуже добро.

Спартак під цю категорію ніяк не підходить, бо він нікого не ограбив, тільки став в обороні свого народу проти ворога, а слово бандит якраз для того наїзника найбільше пристає, бо російські комуністи, це найбільші бандити, які колинебудь мали в руках державну владу.

КОЛОМИЙКИ

Ой летіла зазуленька та й сказала «куку»!
Відломила дівчинонька парубкови руку.
А парубок молоденький не сказав нікому;
Завив руку у фустину та й пішов додому.
Ой як прийшов до домоньку, а із печі горит.
— Мамка моя старенькая, то мні ручка болит.
— Най ті болит, най ті болит, та най ті лупає,
Та най твоя біла ручка дівки не вбіймає!

*

Ой ішов я через село, всюди сі світило,
Куди мав я повертати, там сі загасило.
Ни того сі загасило, що сі спати хтіло,
Но того сі загасило, що сі мене вздріло.

*

Ой на горі косар косить, вітер сіно сушить...
Як м'я старий поцілує, то м'я в грудях душить.

Ой на горі косар косить, вітер сіно мече...
Як м'я хлопець поцілує, то ми троха легче.

*

З лисим добре панувати, з лисим добре жити,
Бо як сяде до вечері, не треба світити.

*

Ой Максимку, ой Максимку, добрий чоловічи,
Заріж-ко ми кугутину, най ни кукурічи!
Заріж-ко ми кугутину, та надери сала,
Що бих тибе розмастила, та й поцулувала!

СЕЛО ІСПАС

Михайло Шинкарук

Згідно з переказами та інформаціями, назва села зв'язана з певною подією в давніх часах. На горбку „Погріб", де тепер стоїть церква, був монастир, чи́, може, „пустеля", де жили монахи, а довкола „пустелі" жили люди громадами, щоб на випадок нападу опришків або кочовиків, спільно оборонятись.

Під час одного нападу татар під проводом Джінгісхана у XIII ст. частина татар забігла одної ночі аж у ті околиці, де був „монастир". Не спав лише ігумен о. Іван і, почувши щось наче тупіт коней і голоси татар, скоро розбудив монахів і мешканців села, а вони сховалися в лісовій гущі і врятувалися від смерти. Потім всі говорили, що о. Іван *спас* їх і назвали село на честь ігумена Івана Спас з додатком першої букви його імени І, і так постала назва *Іспас*. Так каже переказ, а інших версій не було.

Іспас віддалений від Косова на 18 км. а від залізничної станції в Коломиї — 15 км. Іспас, мабуть, найбільше простором село на Покутті, з населенням за списом з 1900 р. 2,388 осіб а за списом з 1931 р. 3,080 осіб, в тому кільканадцять родин римо-католиків. Перед 2-ю світовою війною село було національно свідоме й релігійне, селяни старалися дати своїм дітям добру освіту, деякі, більш заможні посилали дітей до гімназії в Коломиї, тому з цього села вийшло чимало інтелігенції. В 1890 р. Михайло Павлик організував у селі радикальну партію, яку очолював селянин Павло Лаврук, що його в 1897 р. вибрали послом до віденського парляменту. До свідоміших мешканців села належали Федір і Дмитро Ґоянюки (Іван Щербакового), які мали кілька кляс гімназії і добру підготову до громадської праці. Працювали в читальні „Просвіти", підготовляли вистави, доповіді, академії національні свята й фестини. Їх сестра Марія вчилася в учит. семінарії ССВВ у Станиславові і потім працювала учителькою. Іншим громадським діячем був Михайло Лаврук (Дмитра Петришиного) який кінчав коломийську гімназію, але залишився в селі й господарив з батьками. Він був порадником селян, писав усякі прохання людям, петиції, посередничив у різних суперечках і спорах, вів протиалькогольну акцію, а навіть дописував до газет.

Була в селі досить велика заля для театральних вистав. У читальні були й газети, як *Діло, Новий час, Громадський голос, Народна справа.*

Євангелики заснували тут свій „Дім молитви", де сходилися на відправи. Це захитало єдність села, яке було наскрізь українсько-католицьке (грекокат.). Євангеликам протиставились ООВВ, які організували місії і притягали байдужих селян до Церкви.

З Іспаса вийшло кільканадцять освічених людей, як *Ілько Гаврилюк*, що був учителем української мови в Коломийській гімназії, *о. Лесь Гаврилюк*, кол. старшина УГА і священик, *Михайло Гаврилюк* вивчився на інженера, *Степан Гаврилюк* був високим урядовцем віденського суду (всі сини багатого господаря Дмитра Ільчишина (Гаврилюка). *Семен Гаврилюк* —чотар УГА, потім директор місцевої школи (1939-1941), *Василь Гаврилюк* — студент політехніки, *Василь Ґоянюк* кінчав гімназію, потім учителював, *Микола Ґоянюк*, абсольвент гімназії, *Марія Ґоянюк* — учителька, *Семен Ґоянюк* — адвокат, відбував у Коломиї судейську практику, *Микола Пігуляк* — учив біології в Косові, *о. Михайло Семчишин* був парохом в селі коло Чорткова, *Микола Ґоянюк* був парохом в Залучі Снятинського пов., *о. Іван Чукур* — гімназ. катехит у Заліщиках, *Василь Юрченко* — старшина УГА, потім директор Маслосоюзу в Сокалі, *Михайло Шинкарук* викладач історії й директор української школи в Лондоні, другий *Михайло Шинкарук* (кузин попереднього) викладач чужих мов.

Господарський стан села був такий як багатьох інших сіл. Люди жили з праці рук як рільники-хлібороби, промислу майже не було як окремої галузі, але майже кожний селянин був для себе промисловцем, бо сам виробляв собі, що йому було треба, а часом і на збут. Але було в селі чимало шевців, ткачів, кушнірів, які задовільняли потреби села, а не раз виносили свої вироби на ярмарок. В останніх часах перед II світ. війною селяни, зокрема молодші переходили на міський одяг або мішаний, бо так було більш практично.

Серединою села пливе річка Пістинька, що береги має високі, наче узгір'я, покриті лісами й лугами. З річкою зв'язані різні обряди — жінки кидали на річку шкаралупу із свячених на Великдень яєць й вірили, що шкаралупа поплине до моря, де з неї знову постануть яйця і писанки на рахманський великдень. На св. Івана дівчата купалися в річці, щоб придбати собі краси, або квіти, що було зв'язане з подружжям. На Йордан на річці відбувалося водосвячення, й селяни набирали свяченої води, якою скроплювали будинки, поле, „маржину", щоб Бог хоронив від лиха.

В селі була давня парафіяльна дерев'яна церква, а парохом був о. Андрохович, який був зразковим агрономом, давав поради селянам у різних справах. Дуже дбав про вищу освіту сільських хлопців і радив їх висилати у вищі школи та помагав їм, як міг.

В долішній частині села була чотириклясова школа, збудована за всіми вимогами шкільних властей. Директором школи був Г. Ґелета, який разом з дружиною вчив майже весь час за польської окупації.

В горішньому куті села школа приміщувалася в домі господаря Василя Семчишина, а директоркою школи була Анна Бойчук з Вербіжа, Обидві школи випустили багато сільських дітей грамотними, а чимало з них набиралися й вищої освіти в місті. Завдяки тій молоді, в селі розвинулася освітня праця, і село Іспас піднеслося на вищий рівень, бо зрозуміло вартість освіти. Власними силами селяни збудували великий Народний дім, де мала приміщення „Рідна школа", до якої вписалося багато дітей. Першою вчителькою цієї школи була Ґеня Якимович, після неї Слава Романюк, третя п. Гановська, а останнім учителем був Гуменюк.

Була в селі й кооператива — мала приміщення в Народному домі — яку селяни підтримували аж по якомусь часі, бо спочатку шкода їм було покинути жида, що давав товари наборг, а потім обтяжував людей і подвійно або потрійно. Але коли постало антиалькогольне Т-во „Відродження", селяни перестали пити й курити і підтримували кооперативу.

Поліція робила всякі перешкоди, переслідувала активних селян, карала, не дозволяла театральні вистави, нападала й била за вишивані сорочки, але близько перед II світ. війною прийшов до села інший комендант поліції, що називався Онишкевич, який злагіднив взаємини села з поліцією. Можливо, що він був українець або українофіл.

Народний дім, був збудований спільними силами всіх людей села і став центром культурного життя, яке оформляло молодь, котра потім працювала на всіх ділянках сільського життя. Після відкриття Народного дому була заснована читальня „Просвіти", до якої належали ідейні хлопці й дівчата, а зараз після того заснували кооперативу, яку всі люди прийняли з радістю і майже всі стали її членами. Радість людей була оправдана, бо до того часу „лихварі" купували від селян всяке добро за мінімальними цінами й часто їх ошукували, а навіть зневажали, коли селянин домагався властивої заплати за товар.

Коли кооператива стала на власні ноги, тоді всі люди почали там купувати і продавати свої продукти, а новий клич „свій до свого" дав до зрозуміння, що з національної рації люди повинні піддержувати своїх. Старшим людям важко було призвичаїтися до кооперативи, а навіть до самого слова „кооператива", але по якомусь часі кооператива гарно розвивалася, люди краще зрозуміли її вартість і значення. Допомогла багато наша преса, особливо „НАРОДНА СПРАВА", яку люди всюди називали „коров'ячою газетою" давала багато порад у всяких господарських справах, а також заохочувала, щоб люди обмежувалися або й зовсім не пили й не курили. Були там карикатури п'яниць з великою пляшкою в руці, а побіч напис „пляшка горілки, море сліз". Здається, це було найкращою заохотою, щоб люди менше пили й курили,бо постало „ТОВАРИСТВО ВІДРОДЖЕННЯ", до якого належало багато молоді. Важливу ролю грала читальня

„ПРОСВІТИ" з бібліотекою, яку вели переважно кол. гімназисти. Крім читання книжок, найважливіше було святкування роковин Тараса Шевченка з відповідними доповідями та інші річниці, на яких виступали учні гімназії.

Але клопіт був з польською владою. Кожну найменшу річ, реферат, чи театральну сценку а чи навіть жалібну академію треба було зголосити до місцевої поліції, а також треба було писати до староства в Коломиї прохання про уділення письмового дозволу, без якого поліція не дозволяла нічого робити. Така поведінка поліції довела була до великого напруження між селом та адміністраційними властями і врешті було дійшло до такого стану, що важко було дістати дозвіл на якийнебудь виступ, бо поліція не хотіла апробувати прохання до староства. Почалися переслідування поліції й врешті трудно було перейти вулицею увечері, бо поліція не дозволяла й часто била, коли зловила на вулиці. Пішла нагінка на тих, що носили вишивані сорочки або нагрудники.

Загально можна сказати, що в той час перед другою світовою війною Іспас мав великі осяги на освітньому, суспільному й господарському полі, бо крім згаданих товариств, велику ролю грав „ЛУГ" і „СОКІЛ" й за ними велика заслуга, бо вони великою мірою причинилися до фізичного виховання, що робило багато надій для молодих що з них будуть колись воїни нашої національної армії, що й було справдилося, бо вся ідейна молодь пізніше вступила в ряди Української Повстанської Армії і більшість з них зложили свої голови на жертівнику слави.

Про Автора.

Довідка про село Іспас становить лише короткі витяги з більшої праці цього автора — монографії про село Іспас, але вона має етнографічний характер — автор докладно описує звичаї свого села і щоденне життя, а це може бути матеріялом етнографічного збірника. Автор, уродженець цього села, вчився в коломийській гімназії, потім студіював суспільні науки у Львові, а на початку 40-х років був студентом мовно-літературного факультету в Учительському інституті. Воєнні події кинули його аж до Англії, де він учився на історичному факультеті Коледжу св. Марії при Інституті освіти Лондонського університету. По закінченні цих студій, працював учителем історії в середній школі в Сарі. В 1963 р. переїхав до Лондону і включився у працю школи українознавства, а в 1965 р. став її директором. Має кілька праць на педагогічні теми та методичні поради для учителів шкіл українознавства й ін.

СЕЛО КІЙДАНЦІ

І. І-л

Село Кійданці положене на правому березі річки Прута, яких сім км. від Коломиї. Перед другою світовою війною воно мало 295 хат. Посередині села стояла дерев'яна, бляхою крита церква, підкарпатської структури, якої храмовим патроном були св. Кузьма й Дем'ян. Сталого священика в селі не було, село належало до парафії сусіднього села Сопова там були парохами після першої аж до другої світ. війни о. Михайло Романовський, о. Іван Грицай, о. Микола Грабовецький, але під час урочистих свят та шкільних вакацій відправляв Служби Божі о. Іван Станецький з Коломиї. В часі більшовицької та німецької окупації був уже в селі постійний священник, спершу о. Володимир Кисіль, а потім знову о. Іван Станецький, котрий залишився в Кійданецькій парафії, аж до кінця свого життя, 1953 року. Парафіяльного дому в селі не було, але з уваги на воєнний час господар Микола Ільків відступив у своєму домі дві кімнати, на канцелярію і спальню для священика.

На віддалі яких 200 метрів при головній вулиці стояла публічна школа, з 1923 до 1934 директором школи був Гілярій Сімків, а потім Микола Семенюк. Крім цих учителів були ще учительки Ришко, Пушкар та Яворська. Прізвища інших забулися. Трохи дальше від школи стояв Український народний дім, в якому була більша заля для вистав та забав, а в другій частині дому була приміщена сільська кооператива „ПРАЦЯ". В цьому ж домі була бібліотека, яка була власністю товариства „Просвіта". „ЗОРЯ" при „Просвіті" було товариство Сільського господаря, кружок Союзу українок аматорський гурток, хор, який був також церковним хором, диригентом хору був Микола Семенюк родом з Вербіжа Вижного, був також кружок вищколу хліборобської молоді,але організований дещо пізніше, яких два або три роки перед війною.

Активними діячами в громаді, читальні „Просвіти" та кооперативі були такі громадяни, як Дем'ян Дорундяк, Микола Дорундяк, Дмитро Дорундяк, Петро Ошур, Ілько Ошур, Прокіп Попадинчук, Іван Дердюк, Микола Ільків, Семен Андрусяк, Василь Костpуб'як, Степан Потятиник, Василь Потятиник, Василь Кузьмак, Варвара Костpуб'як, Онуфрій Дійчук, Федір Терпелюк та інші.

Недалеко від Прута стояв сільський млин,якого власником була жидівська родина Бритлері, пізніше цей млин купив від них жид Давид Райс, а десь під кінець 1935 цей млин купив від Райса українець Ярослав Шкляр. В селі були дві олійниці,яких власниками були Гриць Котурлаш та федір Костуб'як, ковалем був Дмитро Дорундяк, який на той час мав досить модерну кузню — був в Америці і привіз деякі ідеї щодо цього підприємства. В селі були три шевці, а саме, два брати Василь та Іван Дякови і Юрко Годованець. Сільскими кравцями були Василь Федюк та Михайло Дорундяк. Був також в нашому селі славний рибалка Прокіп Котурлаш, були дві столярні, яких власниками були Юрко Дутчак та Микола Томенко.

В селі було біля десятка багатших газдів, до них можна зачислити такі родини, як Дорундяки, Ількови, Андрусяки та Потятиники.

Решта мешканців села мусіли десь заробляти на прожиток і працювати в млині, броварі, на тартаці в Дятьківцях, а інші на різних роботах в Коломиї. З села Кійданець закінчив теологію у Станиславові о. Іван Настюк, а вже на імміграції медицину д-р Василь Костуб'як.Було ще кілька учнів в Коломийській гімназії, але війна перервала їм дальше навчання, і це якраз може була основна причина, що не пощастило їм закінчити студії.

До другої світової війни мешканці Кійданець були прихильниками двох наших політичних партій, а саме, УНДО й Радикальної партії.

Не оминули більшовицьких арештів в роках 1940/1941 і молоді наші патріоти з Кійданець,жертвами за належання до ОУН були Василь Дорундяк, Дмитро Дорундяк, Михайло Бойчук та Михайло Бичинюк, всі чотири пропали без вістки після арештів. Ходила чутка, що їх помордували у Станиславівській тюрмі, Німецький окупант також захопив жертви з цього села, а це вже під кінець 1943 року, коли німці ловили закладників. Жертвою цього лихоліття були два молодці віком між 25-30 років, це Василь Котурлаш, М. Федюк. В селі Кійданцях жило лише двоє жидів — Іцко і Дітля Штендики, брат і сестра, яких на початку 1942 забрали до коломийського гетта. Циганська родина, яка також жила в цьому селі, якось оминула нацистівського погрому.

Якби Василь в гаю сидів, пташки би співали,
Якби Василь—на музиках, музики би грали.

*

Сопівочка-вербівочка, яворове денце:
Не сопівка тото грає,—миленького серце.

*

Коломийко, коломийко, та й коломийочко!
А мій милий такий файний, як у риби очко!..

СЕЛО КНЯЖДВІР

І

Осип Бакай

На захід від Коломиї, у підніжжі Карпат, над річкою Прутом лежить розлоге село Княждвір. За австрійських часів належало до Печеніжинського повіту, а за польських — до Коломийського.

З якої доби беруться початки цього села — важко сказати, бо ніде не можна було знайти джерела, що могло б сказати про те, а переказів, що їх чимало залишили предки, ніхто не списав. В пам'яті людей збереглися тільки здогади про його давнину. Старі люди говорили, що в попередній церкві — вона згоріла десь у 1850-их роках — були якісь перґаменти та записки в церковних книгах, але все згоріло, бо пожежа церкви трапилася в часі великої посухи, у жнива, коли люди були в полі і нічого не можна було врятувати.

Але сама його назва показує, що це село оформилося в громаду десь за княжих часів. Як доказ, що там був колись княжий двір, свідчать ще й тепер руїни княжого замку на узбіччі лісистої гори, званої Замчище. Тепер там тільки западини землі і де-не-де вистають якісь напів скам'янілі деревища, що свідчило б про якусь давню будівлю. Говорили старі люди, що там є якісь льохи, та важко було це перевірити, бо Замчище лежало в державному лісі і без дозволу не було до нього доступу. Розкопи в Крилосі коло Галича в 1937-1939 роках дали деякі підстави до здогадів, що на місці, де тепер Замчище, стояв колись двір князя Ярослава Осмомисла.

Назва Княждвір не подобалася польській владі з різних причин, та коли вже вона була, то треба було це записати на рахунок якогось польського князя, й тому польська академія наук робила різні розшуки, мовляв, там був „ксьонженци двур" і що назва „Княждвір" — це нібито лише витвір народної говірки. З тих намагань нічого не вийшло, бо й назви дільниць села, лісів і гір були українські.

Княждвір — це велике, національно свідоме й патріотичне село, що творило небезпеку для поляків і тому польський уряд в останньому часі рішився ослабити його національний потенціял, поділивши його на дві окремі громади — Княждвір Горішній і Княждвір Долішній. Цей поділ в нічому не послабив політичної діяльности села, навпаки, ще скріпив її, бо замість одної читальні, постали три, а замість одної кооперативи постали ще й три філії.

З приходом московсько-большевицької окупації в 1945 році, большевики цей поділ прийняли з тим, що змінили тільки назви, Княждвір Горішній назвали Верхнє, а Княждвір Долішній — Спіднє, і таким чином затерли його славну історичну назву та слід по українських князях.

Територія і населення

Княждвір в цілому, це великий комплекс території, з нерівними, але природними границями, що їх довжина сягає до 30 кілометрів. Воно граничить на сході з селами Кійданці і Сопів, на півдні з Печеніжином, на південному заході з Молодятином, з північного заходу з Іванівцями, а з півночі з Товмачиком, Раківчиком і Шепарівцями.

Через усе село пливе річка Прут, до якого вливаються дві річки, з півдня Шибінка, а з півночі — Товмач. Село ділилося на дільниці, а саме Хатки, Кошелівка, Село, Шибінка, Баня, Воронівка, Горішній кут, Монастирська, Королівка і Фірас. Вздовж села тягнуться два пасма лісистих гір, державних лісів, званих „скарб".

Назви лісів були такі, як Кошелів, Камінки, Перелісок, Стайки, Осередок, Вовча Яма, Замчище і Сповзь. Отже, як назви дільниць села, так і назви гір і лісів були чисто українські. Так вони були офіційно прийняті і так занесені навіть до військових мап.

Населення Княждвора, за статистикою з 1939 року, становило біля 4,000 мешканців і 1,000 хат, в тому 15 родин поляків і 10 родин жидів. Всю решту становили українці, з типовими українськими прізвищами, як Лаврукі, Марусяки, Городенки, Міщуки, Візнюки, Смеречуки, Поповичі, Гнатюки, Мосюки, Григірці, Костюки, Гаврищуки, Мандруки, Годованці, Ватажки, Слободяни, Семкови, Дякови, Дутчаки, Терпелюки, Тремтячі, Свірнюки та інші. Були також інші корінні роди з не типово українськими прізвищами, як Бакаї, Беркещуки, Потятиники, Гриджуки, Чаваги, Футулуйчики, Баланди й інші. Були вони, мабуть, нащадками давніх княжих дружинників степово-монгольського походження, але всі вони здавен-давна вважали себе українцями.

Польські родини були такі: Кухарські. Куровські, Фарбішевські, Пакети і Юрецькі. Ці родини, хоч і називали себе поляками, то з їх прізвищ не завжди видно було польськість. Вони поселилися в Княждворі ще десь у панщизня-

них часах, як робітники „саліни". З часом вони асимілювалися, говорили тільки українською мовою, носили селянський одяг, ходили до нашої церкви і святкували наші свята, словом, були такі самі, як українські уродженці села. Так було аж до часу виразної боротьби українців з поляками в часі виборів до австрійського парляменту й крайового сейму у Львові. В тих часах, а також і пізніше, розпаношилися в Княждворі різні лісничі та побережники, цебто державна лісова служба, які були поляками. Згідно з тодішньою польською політикою в Галичині, вони взялися за розбудову польщизни у Княждворі. За їх старанням, а зокрема заходами надлісничих Свободи і Романовського, тих поляків насильно відірвали від українців та освідомлювали їх у польському національному дусі. Коштом публічних фондів збудували для них „косцюлек" і польську школу і намагалися переробити їх на українжерів.

З усіх тих заходів сьогодні і сліду не залишилося. Сьогодні там нема вже ані одного поляка. Всі вернулися туди, звідки прийшли. Не стало й костьола, розібрали його до основ у 1947 році.

Жидівські родини називалися: Брунвасери, Кляйнмани, Кейші, Розенгеки, Гібшмани, Гільзенрати, Штендіґи і інші подібні. Вони займалися переважно хліборобством. Колись, ще до першої світової війни, вони тримали корчми́, але вміру того, як село освідомлювалося національно й політично, підносилося також економічно і коршми зникли.

Взаємини між жидами й українцями були, можна сказати, добрі. Жиди старалися не працювати в наші великі свята, заходили до Народного дому, а навіть до церкви у Страсний тиждень і на Великдень. Всіх їх винищили німці на початку сорокових років, кажуть, що тільки одна жидівка врятувалася, перебравшись за українську сільську дівчину і сховалася між селянами.

Економічний стан села

Майже половину території села займали державні ліси й луги. Село було з усіх боків здушене „скарбом", а той, особливо за польських часів, вів нищівну політику щодо приватної власности громади й селян і тому управна площа села була невистачальна і тим самим село Княждвір, хоч яке велике, не можна було його зарахувати до заможніх сіл Підгір'я. Самовистачальних господарств було може 50%, решта більшою мірою мусіли дорабляти як хто міг: фірманкою (вивіз дерева з лісів), жнивами на Поділлі та всяким ремеслом, як столярство, ткацтво, колодійство, теслярство, ковальство, різання дерева на дошки, різьбарство, виріб лещет, вишивки і т.п.

За вийнятком великого млина Бретлера, що згорів у першу світову війну, і тартаку Екштайна, зліквідованого в 1930 році, не було в селі фабрик і тому люди не мали якогось додаткового заробітку в себе на місці. За австрійських часів був вільний виїзд робітників за границю — до Румунії, Прус, Франції, а навіть до заморських країн, але за польських часів виїжджати робітникам

за границю було майже неможливо. Ця незрозуміла чи зарозуміла політика поляків доводила до катастрофального безробіття селян, не тільки у Княждворі, але і в інших українських селах, а то тягнуло за собою ненависть до хворої на „моцарство" польської державної влади. Отже нарід просто дусився, бо крім малого домашнього промислу, що й так не мав великого й поплатного збуту, ніяких заробітків не було. І це спонукало село шукати розв'язки в себе самих через кооперацію і піднесення сільського господарства.

Великим лихом для села був державний скарб, тобто скарбові ліси й луги. Різними неприродними і крутими межами врізувався він у територію села, паралізуючи його економічне життя перешкодами в доїздах до приватних ґрунтів та тисячами усяких несправедливих лісових кар і судових присудів, що кінчалися дальшим здирством і кривдою селян.

На сторожі державних лісів і лугів стояли різні типи чужого походження, лісники й гайові, а їх завданням було переслідувати українських селян та робити доноси за всякі найменші провини, як збирання хворосту, грибів і навіть перехід утоптаними від віків стежками, прибільшуючи при тому провину навіть кривоприсягами в судах. Така була політика польської окупації — знищити всякі права селян до державного скарбу, як сервітути, і примусити селянина покоритися польській владі. Але нарід не корився, виступав у своїй обороні навіть фізично, а то й збройно, а в кращому випадку прив'язував посіпак до дерева серед морозів у недоступних лісових ярах.

В 1870-1880 роках австрійський уряд закладав т.зв. „ґрунтовий катастер", але тоді при владі були поляки. Через необережність і необізнаність з законами тодішніх представників громади, державний скарб записав до катастру, як свою власність, великі простори землі, переважно пасовища, що їх в тому часі приватна власність або громада не завжди вживала. Таке привласнення ставало правосильне, якщо до означеного часу приватні власники не внесли спротиву. Але спротиву не було, бо лісова служба лякала селян великими податками, і таким чином державний скарб загарбав багато приватної власности, а громада втратила великі пасовища по обидвох боках Пруту, від границь Товмачика аж до Шепаровець.

Цей підступ поляків позбавив селян, що жили по обидвох боках тих пасовищ, не тільки можливости виганяти худобу, але й доїзду до своїх господарств, а це спричинювало нові кари і судові процеси. Але нарід не поступався, хоч карам не було кінця. Такими справами ніхто не цікавився, навіть тодішня парляментарна репрезентація, а іншої помочі не було, хіба фізичний спротив селян. Ось один з прикладів.

У „скарбових" лугах були теплиці, у старому кориті Пруту, де селянки від непам'ятних часів мочили коноплі — як відомо, єдиний сирівець, з якого виробляли полотно, верети, мішки — необхідні речі в сільському господарстві. Щоб лико добре відставало, треба було мочити коноплі якийсь час у м'якій воді, теплиці. Того нічим не можна було заступити, а це польськ і й лі-

совій службі не подобалося, що „русіньскі" коноплі занечищують „польські" „шляхетні" теплиці, отже загадали і це право в селян відібрати. Десь у 1930 році, коли жінки укладали в тих мочилах коноплі — а то була досить важка праця, бо треба було носити великі каменюки, щоб ними придавити коноплі. Лісова служба в асисті поліції оточила ті теплиці і зажадала вибрати мокрі вже коноплі з води й забратися з „паньствовей" території. Це викликало палкий спротив жінок, а їх було біля сотні, і вони рішили боронитися. Назбирали каміння і в наступ! Збройна облога була так здивована, що не знала що робити — стріляти в юрбу жінок? — Було небезпечно, а надто, що від поблизьких хат почали надбігати чоловіки з дрючками в руках, а то ворожило бій на два фронти. Перший опритомнів комендант поліції і наказав збройній облозі відступити. Жінки виграли, бо лісова адміністрація, пронюхавши справу довголітнього користування теплицями вже більше жінок не зачіпала.

Ще один цікавий випадок самооборони. Десь у 1929-1930 роках громада задумала будувати нову школу. За австрійських часів народні школи по селах будували при помочі т.зв. конкуренції, то значить, що, крім дрібних платників безпосередніх податків, поважну частину коштів будови платив державний скарб або дідич, якщо він був у даному селі. З того титулу представник державного скарбу входив у склад громадської ради, без вибору. І коли справа будови школи рішалася на засіданні громадської ради, виявилося, що кошти будови школи перевищують можливості громади. Треба було б продавати деякі громадські ґрунти, т.зв. „узурпи". При тому порушено справу ґрунтів, загарбаних державним скарбом. От скільки то нашої землі, казали, є по другому боці Пруту і щороку повені Пруту відкидають її на бік державного скарбу. Цю землю можна було б також продати. В тому часі росла там добірна лозина. Присутній на засіданні представник державного скарбу лісничий Вільмут, спольщений німець і вийнятково чесна людина, забрав голос і сказав, що коли йде про той луг, де дійсно нема докладних границь, то він готов узяти мірничу ленту і відміряти, що державне а що громадське. Цей помір лугу мав відбутися зараз таки на другий день, і він домагався, щоб з'явилися представники громади з робітниками до помочі в помірах. Так і сталося. Лісничий відміряв смугу землі і віддав її на володіння громаді, зазначуючи то відповідними граничними знаками. Треба додати, що ця смуга вже довший час була в посіданні державного скарбу, хоч того не було ще зазначено в катастральних мапах.

Тодішній начальник громади Іван Григорець, за порадою інших представників села, того самого дня скликав людей,щоб вирубали всю лозину і таким чином громада закріпила за собою стан володіння й ужиткування.

Довідавшись про це надлісничий Романовський, відомий українофер, змобілізував поліцію і всю зґраю лісової служби, прийшов на місце події, щоб присмирити „збунтоване хлопство" і відібрати державну власність.

Якраз багато людей працювали ще в тому часі, переносили лозину на громадський бік. Людей приходило щораз більше, бо кожен розумів, до чого йде. Отже цей надлісничий викликав начальника громади з-поміж юрби і зажадав, щоб селяни негайно опустили „насиллям забрані державні терени", бо йнакше він ужиє сили. Тоді начальник громади звернувся до коменданта поліції:

— Ви чого тут? Тут жодного „публічного ґвалту" нема, бо цю землю передав громаді урядовий представник державного скарбу лісничий Вільмут, що заступає інтереси державного скарбу у громадській раді. До того він мав право і віддав громаді те, що скарб собі присвоїв. А врешті, щонайвище може бути спір за межу і тут державна поліція не має що робити, а ваша інтервенція може погано скінчитися.

Спантеличений комендант поліції зажадав від надлісничого дати йому факти „публічного ґвалту" на письмі, що Романовський зробив відразу.

Тоді начальник громади звернув увагу комендантові поліції, що надлісничий не є публічно-адміністративною ані екзекуційною владою, тільки господарською, і тим самим не може видавати поліції жодних доручень.

— А я, — говорив далі начальник громади, — є адміністраційною публічною владою на території нашої громади і можу вам, пане комендант, в конечних випадках давати деякі доручення. Отож пишу вам на письмі, щоб ви усунули надлісничого з його службою з цього місця, бо це громадська територія, і це він робить „публічний ґвалт" на нашій території.

Тут уже комендант поліції цілком розгубився. Хоч і стояв по стороні поляка Романовського, то боявся, щоб не провинитися службою, затрубив до відвороту і наказав поліції відійти. Надлісничий був страшно лютий, але бачив, що нічого не вдіє, і забрався, погрожуючи вже не громаді, тільки комендантові поліції.

Справа пішла до окружного суду — один позов за нарушення у володінні державних ґрунтів і другий, за „ґвалт публічний" через вируб лозини. Громаді важко було процесуватися з державним скарбом, бо в його імені на кожній судовій розправі виступав представник генеральної державної прокураторії з адвокатами. І процеси довго тягнулися, та вкінці громада виграла, бо повторення в суді сцени мобілізації лісової служби і державної поліції, а особливо писання письмових наказів комендантові поліції викликали на судовій залі загальний сміх і цілком скомпромітували представників державного скарбу в Княждворі.

Насправді громада виграла багато більше, бо представник генеральної прокураторії, огірчений поведінкою надлісничого й лісової служби, що вивели на денне світло підступні практики державного скарбу в Княждворі супроти громади, а також і тим, що представник того скарбу, лісничий Вільмут добровільно і в почутті справедливости передав спірний ґрунт гро-

маді, пішов на угоду, щоб границі між державним скарбом і громадою в Княждворі устійнити на підставі ґрунтового катастру. Вислід був такий, що громада отримала не тільки ті луги, що були предметом спору, але й багато більше, і таким чином відзискала давніше загарбані від неї громадські пасовища.

Ліси і земельні поклади

Велике багатство села Княждвора було в його лісах, що в більшості належали до „скарбу". В лісах росли смереки, ялиці, але й дуби, явори, ясени, берези й інші роди дерева. Замітний був резервуар тиса в лісі, під наз. „Сповзь". Тис, як відомо, рідкісне дерево в наших лісах і навіть у всій Европі. Це низькопневе дерево, густо прибране довгими зеленими шпильками і з непропорційно широким розгалуженням, що надає йому дикого вигляду. Дерево тиса дуже тверде, жовтої краски, не зсихається і не тріскає, бо має круті слої. Цей резервуар був під спеціяльною охороною і кожна деревина мала своє число.

В лісах і на присілку Баня були чималі поклади соли. У давнину, за панщини, вертіли там шиби, звані „вікнищами", звідки добували високопроцентову і чисту, як кристал, сировицю. Таких вікнищ, пов'язаних з різними леґендами, було кільканадцять, а найбільш продуктивне положене було у присілку Бані. Там була глибока криниця — тридцять метрів до поверхні сировиці — виложена дубовими колодами, що скам'яніли від соли. Над нею поставили будинок, що замикався, бо сировиця, як відомо, була державним монополем, хоч і положена на громадському ґрунті. В давніх часах була там „саліна" і варили в ній сіль. І з тих часів узялися в Княждворі поляки, їх спровадили до праці в саліні із заходу.

Пізніше австрійський уряд зліквідував саліну, бо такі самі джерела появилися в Ланчині, при залізничному шляху і тамошня саліна залишилася в ужитку до останнього часу. Натомість у Княждворі всі вікнища сировиці були закриті, за вийнятком головного джерела на Бані, яким користувалися селяни, щоб підсолювати пашу для худоби. Цей привілей здобули селяни внаслідок домагань української парляментарної репрезентації ще в австрійському парляменті. Селяни, в більшості бідні, варили з тих приділів сіль і міняли за хліб на Поділлі. Скарбова служба вела з тим нелеґальним виваром соли безнастанну боротьбу, хоч і безуспішно.

Початки культурно-освітнього й економічного розвитку

По знесенні панщини, прокинувся і Княждвір з довголітнього сну. Завдяки свідомим священикам, як о. Заревич (1870-ті роки), о. Голінатий (1880-ті роки), о. Бурачинський (1890-ті роки) і врешті невтомний довголітній великий робітник на народній ниві о. декан Олександер Майковський — від

Союз „Каменярів" у Княждворі.

1903 до 1946 — та невелика група студентів і свідомих селян, що чергувалися на протязі того часу, село Княждвір посувалося вперед до національної свідомости, освіти й економічного піднесення.

В початках постало при церкві „Братство тверезости", що відтягнуло селян від корчми. Потім був заложений „громадський шпихлір", де тримали запас збіжжя на випадок неврожаю або браку насіння. То вже була свого рода кооператива, хоч неоформлена. А далі з'явилася „Каса Райфайзена", що рятувала людей від жидівської лихви, а за тим читальня „Просвіти", що потім поширилася на три філії, споживчу кооперативу „Селянська поміч", також з трьома філіями, молочарську кооперативу і згодом районову молочарню з модерним устаткованням та ледівнями, в гарному власному домі. А потім постали філія „Сільського господаря", кредитова кооператива й інші господарські станиці.

Велику й основну освідомну роботу зробила читальня „Просвіти", яка зліквідувала залишки москвофільства і на місце різних пророцтв Михальди, сонників і леґенд про білого восточного царя поставила Шевченкове Слово. Нарід прозрів, горнувся до читальні, читав книжки й газети, брав жваву участь у театральних виставах, аматорських кружках, хорах і різних зборах, оформлюючись політично аж до повного національного патріотизму.

Отець декан Майковський, крім безнастанної праці в читальні, кооперативах і школі, вів освідомну роботу і в церкві своїми знаменитими проповідями. Він був мистцем слова й умів зацікавити навіть байдужих людей. Учив їх не тільки заповідей Божих і християнства, але історії України, її світлого минулого і підготовляв нарід до великої хвилини державного відродження, що про нього ввесь час мріяв. Свої проповіді він так уміло пов'язував з церковною наукою, що його виступи проти польської влади не можна було виразно назвати протидержавними і тому поляки не моги йому нічого вдіяти.

При цьому варто згадати і тих провідних селян, що з посвятою працювали для піднесення села, віддавали свій час і не жалували грошей. Ось вони, в хронологічному порядку:

Іван Семків, Степан Чавага, Онуфрій Потятиник, Іван Гаврищук, Іван Григорець, Григор Годованець, Лука Семків — диригент хору і пізніше священик — Лука Бойчук, Олекса Смеречук, Олекса Гладуняк, Михайло Мандрук, Олекса Мандрук, Федір Бакай — диригент хору, Юрко Слободян — замордований німцями, Осин Бакай — політв'язень ґестапа, Михайло Юзьків, Микола Гриджук, Осип Дутчак, Василь Костюк, Петро Костюк та багато інших. А за ними молода генерація: Василь Дяків, Яким Потятиник, Дмитро Гаврищук, Василь Горук, Василь Бакай, Дмитро Попович, Іван Смеречук, Дмитро і Марія Потятиники — замордовані ґестапом, Василь Березовський — теж згинув з рук ґестапо, Микола Янчук — замордований

Та сама церква з іншого боку, спалена большевиками.

НКВД, Степан Семків та Іван Потятиник — обидва замордовані НКВД, та багато інших, що залишилися безіменні. Їх доля невідома.

І хоч як важко було селянинові в тих часах здобути середню а тимбільше високу освіту, то все таки поважне число княждворян її осягнули і вийшли в світ, поза межі свого села, не занедбуючи при тім обов'язків супроти свого народу.

Тут записані їх імена для пам'яті всім, хто дорожить минулим Покутської землі і цікавиться долею її мешканців.

Високу освіту закінчили: о. Лука Семків, організатор читалень „Просвіти", церковних і світських хорів у Коломийщині, помер; Омелян Майковський, правник та урядовець самоуправління, помер; Степан Майковський, економіст, помер; Василь Слободян, хемік і організатор спортових гуртків; Іван Потятиник, агроном, пропав без вісти; Володимир Бакай, хемік і організатор театральних гуртків, згинув у рядах УПА; Богдан Бакай, хемік, дослідник рака; Марія Бакай, студіювала медицину й хемію, пластунка.

Середню і неповну середню освіту здобули: Дмитро Бойчук, сотник УГА, кооператор і банковець, помер; Рафаїл Тимофійчук, учитель, помер; Евген Тимофійчук, студент, згинув в рядах УСС в Україні; Володимир Майковський, студент, згинув в рядах УСС в Україні; Оксана, Марта і Мирося Майковські — їх доля невідома; Осип Бакай, урядовець самоуправління; Дмитро Потятиник, довголітній в'язень польських тюрем; Михайло Гриджук, учитель; Богдан Слободян, студент, згинув з рук НКВД; Микола Потятиник, пропав без вісти; Дмитро Бакай, студент; Юрко Лаврук, студент згинув з рук НКВД; Н. Повх, згинув з рук НКВД; Василь Гриджук, студенти; Славка Потятиник, в'язень Сибіру.

Всі вони причинилися до культурно-освітнього й економічного піднесення Княждвора.

Були й інші здібні та меткі одиниці, що не мали змоги кінчати середньої освіти, все ж таки різними шляхами і способами здобували принаймні таку освіту, що вможливлювала їм дістатися до австрійської державної служби, бо куди ж інде могли вони йти? Ось вони: Микола Бакай, вахмістр австрійської жандармерії; другий Микола Бакай та Ілько Грицканюк, підстаршини австрійської військової поліції у Львові; брати Яків і Василь Потятиники, вахмістри австрійсько-босняцької жандармерії. І ще багато інших підстаршин, що служили в австрійській та пізніше в українській армії.

Добровольцями до Українських січових стрільців були прийняті: Василь Бакай — згинув у бою на Маківці; Микола Терпелюк; Юрко Бакай; Михайло Дяків; Петро Чавага; Володимир і Степан Майковські; Евген Тимофійчук.

Діяльність читальні „Просвіти", кооператив та інших організацій піднесли село не тільки культурно й політично, але й економічно, унезалежнюючи його від чужого капіталу й визиску, бо вже навіть і збут

сільсько-господарських продуктів та тварин ішов за посередництвом кооператив. І таким чином зникли з села корчми і неукраїнські крамниці.

Церква і школа

Після пожежі старої церкви, громада поставила в центрі села, при головній дорозі, велику п'ятибанну церкву, побудовану з масивного дерева, з великою прецизією пропорції, криту ґонтами, що й дало можливість мистецьки викінчити бані й різні кути її будови. То був архитвір гуцульського стилю.

Хрести на банях були золочені й однораменні, звернені фронтом на всі чотири сторони. Середина церкви виложена навоскованим полотном, а невідомі тепер тодішні мистці вималювали на ньому ікони й орнаменти у строго візантійському стилю. Довкола церкви простягалася рівна й велика площа, обведена дубовими парканами, накритими ґонтами. А поза огорожею росли буйні, густо розгалужені столітні ясени, наче сторожі твердині, і це надавало їй ще більшої краси.

На церковній площі не було цвинтаря, для нього відведене було інше місце й тому настрій навколо церкви був погідний і веселий.

Мистецькою вартістю княждвірської церкви зацікавився свого часу австрійський уряд опіки й консервації історичних пам'яток у Відні. Його представники відвідували церкву, її знімка великого формату пишалася між іншими в галерії уряду у Відні. Коротко перед першою світовою війною церкву покрили бляхою, бо старе покриття зужилося. Коли про те довідався віденський уряд консервації пам'яток, жалував, що покрито церкву бляхою, бо через те вона втратила свій оригінальний стиль, і тому відмовився від дальшої опіки над нею.

Цю церкву будували в роках 1860-1865, отже перед сто роками. За сотню літ вона видержала неодну бурю, не знищили її ні гарматні стрільна ні бомби обидвох світових воєн. І хоч пошкоджена та подіравлена кулями, вона стоїть у повній своїй величі й до сьогодні. Видно, що така була воля Божа. Чи діждеться вона направи? Нарід зубожілий, а большевицька влада незацікавлена в тому та й напевно не дозволила б на те. А є загроза, що церква не встоїться, коли не направити даху.

Неподалік від церкви стояв будинок приходства, з великим садом, наче окремий хутір. Під час свят, зокрема великодніх, молодь, а то й старші, залюбки проходжувалися по садах і подвір'ю приходства. А на церковній площі всі три дні свят дівчата виводили гагілки та співали прадавніх пісень, що збереглися в пам'яті народу ще з панщизняних часів, як „Їде, їде Зельман" та інші.

Від півдня, напроти церкви стояв Народний дім, читальня „Просвіти" і кооперативна крамниця, а ще далі на північний захід — школа.

Тут треба ще раз згадати відданого працівника для народу, о. декана Олександра Майковського, що був 49 років парохом у Княждворі і за ввесь час зазнав чимало горя, лиха й переслідувань. В часі першої світової війни, на фальшивий донос поляків, він був арештований і вивезений до концентраційного табору в Талергофі, а за польських часів платив постійно різні адміністраційні кари, якими польська влада дошкулювала йому за патріотичну роботу. І тому він останеться в пам'яті живих та в історії Княждвора як великий священик-українець.

Вірний своїй Церкві й народові, він не залишив Княждвора навіть серед найгрізніших часів большевицького наїзду і помер у нужді, опущений усіми в 1946 році. Його родину большевики також знищили, лишився тільки один син, але невідомо, де він. Хай ця скромна згадка буде бодай частинною нагородою за його труди.

Був у Княждворі також польський „косцюлек", збудований у 1912 році. Саме тоді австрійська влада перенесла з Відня до Коломиї 7-й полк драгунів, що його командантом був австрійський архикнязь і пізніший престолонаслідник Карло. Це зробили з політичних мотивів, бо Австрія стояла в напружених стосунках з Росією, а що український рух у Галичині могутнів, Австрія мусіла з ним рахуватися, отож династія Габсбургів шукала якогось наближення через високопоставлені особи.

Поляки задумали в тому часі посвятити „косцюлек", отже використали присутність Карла в Коломиї і запросили його на ту урочистість. І на означений день, а то була неділя гарної літньої пори — поляки стягнули до Княждвора багато різних побережників, возьних, залізничників і тим подібний напливовий елемент з усієї околиці, щоб задокументувати перед гістьми польський характер Княждвора.

Карло з Зитою мали переїздити до того „косцюлка" попри нашу церкву, отож випадало й українцям його привітати. Отець Майковський зібрав парафіян, шкільну дітвору і представників громади, вирядив церковне братство з процесією та уставив усіх напроти церкви, по обидвох боках дороги а над нею сплетена була тріюмфальна брама з привітальним написом. Коли над'їхав Карло з Зитою, супроводжений своєю асистою, і побачив процесію, маси народу і браму, висів з авта, привітався по-військовому і не знав, що далі робити. Тоді начальник громади вручив йому хліб і сіль, люди кликнули „хай живе", чи „слава" — цього вже докладно не пам'ятаю — а шкільна молодь заспівала австрійський гимн „Боже, буди покровитель". Отець Майковський, що добре володів німецькою мовою, привітав архикнязя і запросив до церкви на молебень. Архикнягиня Зита, що дістала квіти від дітвори, роздала подарунки — золоті брошки з ініціялами КЗ, цебто Карло і Зита.

Кружок „Сільського господаря" в 1936 р. у Княждворі.
Посередині рад. В. Кобринський.

По виході з церкви Карло думав, що вся церемонія вже скінчилася і хотів вертатися до Коломиї. Але хтось із його супровідників звернув йому увагу, що це українська церква, а до польської треба ще їхати далі.

А поляки тим часом вичікували коло костьола. Коли довідалися, що о. Майковський випередив їх, почали клясти і розходитися додому. Карло щоправда заїхав і до костьола, та це вже не мало сподіваного для поляків ефекту.

Щодо школи, якось так складалося, що Княждвір не мав відповідного до величини села шкільного будинку. Була стара школа з двома великими клясами і мешканням для вчителя, побудовано новий будинок побіч старого і філію школи на присілку Баня. Це розміщення все таки не вистачало, беручи до уваги значний приріст дітвори. Треба було ставити нову велику школу. Та звідки взяти гроші? Громада власних фондів на таку будову не мала, а польський уряд не хотів дати фінансової помочі. В додатку ще й польська школа, при „косцюлку", стояла на перешкоді, бо поляки хотіли, щоб наші діти ходили до їх школи і тим оправдував шкільний інспектор незацікавлення уряду в будові нової школи. Не лишалося нічого іншого, як закинути думку про будову, або ставити школу власними силами. Отже громада вирішила будувати школу власним коштом. Призбирано вже потрібний матеріял і дещо фондів з продажу громадських ґрунтів, т.зв. „узурп", але до будови не дійшло, бо польська влада далі крутила, аж до другої світової війни.

Довгий час управителем школи був Василь Тимофійчук, добрий педагог і виховник. Крім шкільних обов'язків, він з любов'ю займався городництвом, садівництвом і пасічництвом. Був теж добрим столярем і всяку столярську роботу в школі робив сам, безплатно. Всього того вчив він і дітей. Його праця принесла багато користи, бо дітвора, а то й дорослі змагалися за кращі висліди в садівництві й пасічництві. Був час, що його власна пасіка у шкільному садку доходила до ста пнів, ним самим зроблених модерних вуликів. Зима чи літо — можна було бачити його в пасіці, тож нічого дивного, що не ставало йому часу на іншу громадську роботу.

Він виховав кілька поколінь, бо дожив до глибокої старости, а як пам'ятка по ньому остануться ряди овочевих дерев, що ними він обсадив громадські дороги і цвинтар. В останньому часі, перед другою світовою війною, управителем школи був Микола Уруський, спольщений гуцул. Очевидячки, він робив усе, що йому наказувала польська влада. Але були й інші учительські сили, що дбали про душу української дитини.

В кожному разі, ця тиха сільська школа зліквідувала неграмотність і вислала чимало учнів до гімназії та до високих шкіл.

Політичне життя і громадське представництво

До першої світової війни переважав у Княждворі народовецький рух. Москвофільства взагалі не було. В роках 1905-1914 значно поширився вплив радикальної партії, внаслідок діяльности д-ра Кирила Трильовського. Заснувалося товариство „Січ", а в 1914 році багато добровольців пішло до Українських січових стрільців.

В першу світову війну село Княждвір було тереном затяжних боїв. Тоді мадяри спалили село, згоріло около сотні господарств, знищено читальню й кооперативу та подіравлено бляшане накриття церкви. Великі були втрати в людях, що впали на фронтах, а саме Василь Шевчук, Микола Візнюк, Михайло Литвинюк, Григор Міщук, Ілько Городенка, Григор Потятиник, Юрко Футулуйчик, Петро Бакай, Степан Фарбішевський, Іван Семків, брати Юрко і Федір Марусяки, брати Петро і Яків Ковбелі, Дмитро Мосюк, Василь Футулуйчик, Дмитро Стрілюк, Федір Терпелюк, Микола Слободян, Михайло Попович, Дмитро Семків, Федір Настюк, Михайло Беркещук, Дмитро Настюк, Микола Потятиник, Онуфрій Потятиник, усусуси Василь Бакай і Дяків, Іван Чавага, Василь Кенюк, Андрій Тремтячий та інші. Війна лишила біля тридцяти інвалідів.

Друга світова війна взяла багато більше жертв у людях: одні погинули на фронтах, німецькому й большевицькому, інші в Дивізії та в УПА. Багато молоді і діяльних селян згинули з рук ґестапо й НКВД. Велика кількість свідомих селян була вивезена на Сибір. За відомостями, що продираються з рідних земель, людність Княждвора знищена на 50 відсотків.

По першій світовій війні політична думка оформилася переважно в УНДО і незначну кількістю, але досить активну партію УРСП, з її молодіжною організацією „Каменярі". Був також невеликий прояв крайнє лівої партії на присілку Баня — вона діяла в тих часах конспіративно. Лівий рух не міг розвинути жодної діяльности, бо усунули їй ґрунт з-під ніг націоналістичні організації УВО й ОУН, а частинно й товариство „Луг".

В часах між обома війнами поляки не мали в Княждворі жодних успіхів ані в громадських ані в сеймових виборах. Шкільний плебісцит, хоч як спритно комбінований поляками, також не змінив українського обличчя сільської школи в Княждворі.

Приблизно десять кілометрів на захід від столиці Покуття Коломиї розтягається вздовж правої сторони річки Прут стародавнє село Княждвір. Хоч тепер уже важко устійнити докладно час постання цього села, то все ж таки сама його назва й залишки руїнзвалищ якогось двора чи замку на горі, званій одними „Замчище" а іншими „Городище", вже вказують на те, що село мало постати ще за наших галицьких князів.

Найбільш правдоподібно,що згаданий замок був побудований за князювання Романа Мстиславича або його сина Данила, який будував по всій Галичині й Волині замки й фортеці, готуючись до війни з татарами, від зверхности яких хотів ті землі звільнити.

Територія Княждвора простягається від сіл Кійданець і Сопова на сході аж до Молодятина та Івановець на заході, довжиною понад 15 кілометрів. На півдні граничить з територією містечка Печеніжина, а на півночі, вже по другій стороні річки Пруту граничить із селами Товмачиком, Раківчиком і Шепарівцями.

Залюднена частина Княждвора розтягається довжиною понад 7 кілометрів, головно на низинах вздовж річки Пруту, який часто в часі повені виходив з берегів і заливав нижче положені дільниці та робив великі спустошення на полях і по домах.

Та велика частина населення жила також у вище положених дільницях села, як Воронівка, Береги, Баня й інші, від яких уже починається Підгір'я Карпат. Ці дільниці з півдня стикаються з вічно зеленими полосами шпилькового лісу, а присілок Баня аж з трьох сторін оточений державними лісами і тільки зі сходу єднає його із селом дуже погана дорога, яка майже постійно розбита і знищена всякими возами та річкою Шиблінкою, що вліті постійно висихає, а під весну і в часі дощової зливи в кількох місцях перетинає дорогу.

У лісовій полосі, званій „Сповзь", міститься великий заповідник шкілка тисових дерев. Тис або тисина належить до породи шпилькових дерев і є дуже рідкісним деревом, а в Европі поза заповідником у Княждворі можна його в малій скількості знайти ще у скандинавських країнахта в Англії. Притаманні риси тиса — вічна зеленість, він росте дуже помалу і не вище як 15-16 метрів, натомість живе дуже довго — навіть кілька тисяч літ. Це дерево дуже гнучке і незвичайно тверде та міцне.

З уваги на свою оригінальність та рідкісність тис завсіди притягав туристів. Тому й незалежно від того, хто був господарем цієї території, заповідник тиса все був і залишився під спеціяльною опікою і наглядом держави і за пошкодження чи присвоєння деревця тиса винуватого чекала кара.

В тисовім заповіднику в Княждворі кожне деревце тиса має своє число і докладний опис; як вік, висота і т.п. точно вписане у спеціяльну книгу.

За австрійських часів та в перших роках польської окупації Княждвір належав адміністративно до Печеніжинського повіту, а від об'єднання обидвох повітів разом з Печеніжином належав до Коломийського повіту.

В часі творення збірних громад в половині 30-их років Княждвір був поділений на дві окремі громади з назвами Горішній Княждвір і Долішній Княждвір. Обидва Княждвори ввійшли були у склад збірної громади в Товмачику, але під російсько-большевицькою окупацією після другої світової війни, назва Княждвір большевикам не подобалась і вони Горішній Княждвір перейменували на село Верхнє, а Долішній на Нижнє.

До другої світової війни населення Княждвора становило приблизно чотири тисячі душ, більш-менш тисячу родин, з чого 15 родин було польських і 10 жидівських. Коли саме і звідки тут узявся чужий елемент, вже тепер важко устійнити. Про це залишились тільки деякі здогади, що за польської окупації, коли галицько-українські землі втратили свою державну незалежність від 1387 року, цих поляків звербували з Польщі до праці в „солеварнях" для виварювання соли. А такі солеварні в тому часі мали існувати у Княждворі, а радше в Княждворі-Бані.

Другий здогад — що ті польські родини могли бути залишками двірської обслуги або частиною військової залоги для оборони спольщених українських маґнатів — власників замку, бо якщо можемо вірити в те, що у Львівському обласному архіві, т. У, ст. 163, про це написано таке: „Життя селян було надзвичайно тяжке. Вони ставали до боротьби під проводом попа Василя, селяни сіл Товмачика, Княждвора, Івановець, Кійданець і Сопова нападали на замок спольщених українських маґнатів старого боярського роду Шумлянських на горі „Сповзь" над Прутом у Княждворі, облягли його за кілька тижнів до приходу військ Хмельницького і зруйнували дощенту".

Та як би там не було, поляки поселилися в Княждворі ще в дуже давніх часах, і якщо їх завданням могло бути ще й полонізація нашого народу, то сталося якраз навідворот, вони самі з бігом часу зукраїнізувалися до тієї міри, що тільки їх прізвища вказували на їх польське походження.

Після розбору Польщі в 1772 р., коли Галичина прилучена була до Австрії, то згодом, помимо неприхильної політичної реакції та шкідливої роботи москвофілів, все таки наступило оживлення національного почуття і пробудження свідомости українського народу. Та коли й політична думка народу вже була дозріла так далеко, що утворений був Народний комітет (М. Грушевський, Кость Левицький, В. Охримович, Д. Савчак та Іван Франко), який домагався, щоб український посольський клюб підносив у віденському парляменті основні вимоги українського народу, а головно, щоб поділити Галичину на польську й українську, то тоді заметушились поляки, щоб

доказати „польськість" не лише міст, де вся адміністрація була в їх руках, але й сіл, і почали вишукувати „загублені душі" всіх нащадків їх колишніх громадян. Віднайшовши таких хочби лише кілька родин, відразу ставили їм „косцюлек", а збоку ще й маленьку школу, як наглядний „монументальний" доказ польськости даної місцевости. І так на переломі 19/20 століть на наших галицьких землях виростали польські костели, як гриби по дощі. Не поминули і Княждвора, де також побудували костел із школою, який посвятили в 1912 році.

Та ця подія не мала в тому часі великого впливу і не змінила способу життя княждвірської „польонії". Аж після поновного загарбання цих теренів вже вільною Польщею, ці жителі Княждвора, заохочувані, як кролики морквою, всякими земськими принадами — кращими державними роботами, приділами палива та випасу худоби в державних лісах і т.п., почали помалу приходити до костела та навіть заводити „шляхту заґродову".

Другим чужородним елементом були жиди, які появились у Княждворі також, мабуть, в той час, що поляки, а їх роля й мета всім нам добре знана. Вони цілими гурмами пленталися всюди за польськими вельможами, під яких патронатом стали були головнішим активним чинником польської колоніяльної політики й господарки на наших землях.

Княждвір не належав до багатих сіл, бо з кожним подружжям землю колись заможних селян розділювали поміж дітей, так що за останньої польської окупації вже навіть менше, ніж половина господарств були ще сяк-так самовистачальні, а решта, щоб вижити, мусіли шукати собі всяких побічних зайнять, які не так легко було знайти. Більш зарадні організували собі власний верстат праці і займалися всякими професіями, як ковальство, колодійство, кошикарство, столярство, теслярство, ткацтво, шевство, а навіть виробляли лещети! Інші шукали праці як дереворуби в лісі або довгою пилою на трачці розрізували колоди на дошки.

Крім того, жителі присілка Княждвора-Бані, користаючи з того, що там було дуже велике джерело солянки, таємно виварювали з неї сіль, яку продавали або вимінювали по селах за збіжжя, щоб таким способом „зводити кінці з кінцями". Сіль у Польщі належала до монополю, тому її продукувати або нею торгувати без ліцензії було заборонено. Тому поліція з лісниками та іншими помічниками часто зненацька нападала на ті доми, де виварювали сіль, і нищили посуд, в якій була сировиця й вимішували з болотом. Крім того, на господарів, в яких знаходили сіль, накладали грошові кари й часто карали також тюрмою.

До першої світової війни та багато літ після неї майже все наше культурно-освітнє й господарське життя зосереджувалося в самому центрі села — при головній дорозі, на просторі не більшому, як пів квадратового кілометра. Там на великій чотирогранній площі, обведеній дубовими парканами та високими ясеновими деревами, стояла наша величава п'ятибанна католицька церква,

яка залишилася була незвичайно цінною пам'яткою українського дерев'яного церковного будівництва. Цю церкву збудували в шістдесятих роках минулого століття, після того, як згоріла стара церква. На тій самій площі в південно-західному напрямі від церкви була мурована дзвіниця, а напроти неї, по другій стороні головної дороги, стояв будинок читальні „Просвіти" з театральною залею та з прибудівкою збоку, в якій містилась споживча кооператива „Селянська поміч".

Княждвір належав до свідоміших сіл Покуття, бо завдяки національно-свідомим священикам, кількох студентам та групі свідоміших селян, суспільно-громадська й культурно-освітня праця була там уже в повному розвитку, ще задовго до першої світової війни.

А були то часи, в яких освіченою верствою по селах, за малими вийнятками, було тільки духовенство, на ролю якого припало було не лише проповідувати слово Боже, але й бути творцями і проповідниками культурно-освітнього та господарського життя. А наше духовенство в тому часі, як і все суспільство, підпало було під впливи двох супротивних напрямів — національного або народовецького та москвофільського.

Та хіба тільки щасливому випадкові треба це приписати, що в Княждворі чергувалися один за одним священики народовецьких поглядів, а саме, о. Заревич, о. Голінатий, о. Бурачинський та о. декан Олександер Майковський. І тільки завдяки цим національно свідомим священикам громадяни Княждвора вже на переломі 19/20 століть були так далеко прозріли й освідомились, що за почином і проводом найперше о. Бурачинського, а пізніше о. декана О. Майковського спромоглись були заснувати такі товариства й установи, як читальня „Просвіти" (з власним будинком), громадський шпихлір, споживча кооператива „Самопоміч", щаднича й позичкова кооператива „Райфайзенка", молочарня і товариство тверезости. Майже всі вони, хоч багато перетерпіли в часі першої світової війни, могли вдержатись аж до II світової війни.

На роботу ми ідемо — сухаря гриземо...
А з роботи ми ідемо — гіркі сльози ллємо.

*

Ішов бойко на роботу, то співав, то гойкав...
А як ішов із роботи, то плакав, то йойкав.

*

Ой ти, пане ватамане, не бий ми дівчину,
Бо я тобі за дівчину безголов'є вчиню!

КНЯЖДВІРСЬКИЙ ТИСОВИЙ ЗАПОВІДНИК

Ярослав Зубаль

Це найбільший суцільний тисовий ліс в усій Україні, один з найбільших в Європі. На площі 70 га., розташований б. села — Княждвора, недалеко м. Коломиї, на висоті 320-460 м. над позе-мом моря.*

Вже перед першою світовою війною говорили про збереження й захист тиса. Княждвірського тиса описав тоді проф. В. Шафер (1913 р.), а ще раніше, на початку XX ст., видатний природознавець Л. Ломницький писав про конечність збереження тиса. Тоді у княждвірському тисовому лісі було біля 20-30 тисових одиниць. Старання природознавців були успішні і в 1914 році там був уставлений заповідник. Але в часі першої світової війни велика кількість деревин була вирубана. На захист заповідника виступив був проф. С. Сокольський, і заповідник зберігся тоді на площі біля 30 га з 10 тис. деревини.

Тис - це шпилькове дерево з родини тисоватих — Taxaceae — вічнозелений, двоякий — дерево і кущ. Назва, — тис-негній (Taxus baccata I) походить від того, що дерево дуже тверде, не гниє, навіть у воді; воно важке, але елястичне і тривале, відпорне на атмосферичні впливи. Вживають його на різні спеціяльні вироби (козаки обшивали човни дощинками з тиса: індіяни виробляли найкращі луки. В 17-му ст. гуцули мусіли платити податок тисовим деревом. Тис має овочі — кістянки, темно-червоні і їстивні (замість шишок), але насіння-кістки, шпильки й галузки отруйні (отруя-алькалоїди).

Росте в Карпатах тис ягідний. Це досить високе дерево або кущ з густою розлогою яйцеподібною кроною, не боїться воно буревіїв, бо має міцне коріння. Хто ніколи не бачив тиса, легко сплутає дерево з сосною чи ялиною, хоч хвоя його плоска й шаблеподібна, розміщена гребінцем, зверху темно-зелена, а знизу матово-зелена. Десь у квітні-травні на тисах з'являються маленькі шишки — чоловічі жовтуваті, зібрані в дрібні колоски, а жіночі зелененькі й рідко родять. І тільки під осінь на тисах появляються червоні

* Щодо площі, то в ЕУ теж подано 70 га (т. 3-ій, ст. 1055). Натомість М. Боровський подає 50 га. і число дерев 130 тис. Можливо, це помилка, і мабуть, має бути 30 тис. (М. Боровський, „Тис негній в українських лісах". З УТГІ, Мюнхен, 1962, 37 ст.

м'ясисті круглі ягоди, якими ласують птахи, а в ягоді — горішок-насінина. Посієш її — зійде через два-три роки, а ростуть деревця дуже повільно — кілька сантиметрів за літо, а за все життя людське підніметься тис на три-чотири метри.

Зате живе негний-дерево дві-три тисячі літ!

Деякі науковці дають тисові аж п'ять тисячоліть. Чи вірити? А чому б і ні? Не так давно газети вмістили інформацію, що в Японії росте кедр, якому 7,500 років.

Є кедри і в Карпатах. Але ніхто не візьметься стверджувати, що дивдерево довговічніше за негний-дерево. Тис — цар усіх наших дерев. Здавна його використовували для обшивки кораблів та для підводних споруд. Коли метал з'їдала корозія, то тис її не боявся.

Як і єгипетські піраміди, це дерево не боялося часу. Пишуть, що в Берлінському музеї зберігається вирізьблена з тису фігурка дружини одного єгипетського фараона. Цікаво, скільки століть чи тисячоліть росло те дерево, поки потрапило до рук майстра? Уміли й гуцульські майстри належно оцінити тисину. Дійшли до наших днів перекази, що тисова деревина в давні часи відігравала ролю грошей при обміні. Списи, коломаки для бойових колісниць також робили з цього твердого дерева.

І в колядках, і в щедрівках чуємо, що „батенько сидить за тисовим столом", що в Довбушевої Дзвінки „двері тисовії"...

В Івано-Франківському краєзнавчому музеї зберігається скам'янілий тисовий пень. Такі пні вимивають гірські ріки й тепер. А дерево свого часу відправляли до Відня, Букаресту, Будапешту. Науковці вважають, що тисові бори шуміли в приполонинському поясі. Тисмениця, Тисменичани, Тисів, Тисівка, Тисовець, Затисівка... Це назви населених пунктів, які засвідчують, що тисів було в Карпатах багато.

Цікаво, що місцеве населення називає це дерево не тисом, а тисою. Всі хвойні дерева жіночого роду: смерека, ялиця, сосна, модрина, тиса; а листяні, навпаки, — чоловічого: дуб, граб, бук, ясен, явір, клен... У літературній мові тиса стала тисом, але серед гідронімів збереглася первинна назва. Несуть свої води дві гірські ріки — Чорна і Біла Тиси, і одна з них, у верхів'ї, називається Тисчорою.

По цих ріках у 20-ті роки XVIII століття сплавляли ліс, збиваючи такі великі плоти, що вже тоді будували спеціяльні водойми, щоб підняти рівень води в Тисі.

Віденські вікна й найкращі меблі виготовляли із „залізного" тису. А ще Княждвірська гора порита окопами, бо в першу й другу світові війни тут стояли фронти. Тис рубали на військові укріплення.

У XX столітті про Княждвірський тисовий заповідник знала вже вся Европа. Але це не зупинило гортистів, які незважаючи на думку вчених, перед відступом, рубали тиси й відправляли їх на Угорщину...

Княждвірська гора — це рай. Недаремно котрийсь із галицьких князів мав тут, у тисовому лісі, свій двір. У селі мені вдалося записати переказ про городище, яке було над Прутом, на тому місці, де нині урочище Сповзни (земля тут сповзає до ріки). Розказують, що і замок був там, і церква, і колодязь, в якому потопили дзвони, коли татарська орда палила Коломию.

Молодий археолог Микола Іванович Томащук пробував розкопувати Княждвірське городище, але коріння дерев не пускало лопату до основи таємниці, отож можна тільки здогадатися, що тут була літня резиденція галицьких князів, хоч міг колись володарювати і якийсь удільний князьок.

Так, було чого князям сидіти поблизу Коломиї: і краса (гори звідси починаються), і багатства (сіль тоді йшла на вагу злота).

Рід тиса складається з 6-8 видів, які дуже важко відрізнити один від одного, і всі вони, мабуть, є відмінами одного тиса, Taxus baccata, L.; Yew tree. Тис поширений у північній поміркованій зоні старого й нового світу. Трапляється групами або окремо в Галичині, на Криму й Кавказі і в деяких країнах Західної Европи. Тис був уже в третичній ері; його рештки знайшли в бурому вугіллю.

Тис росте дуже помалу і живе навіть до 3.000 років, росте на суглинках, на глибоких ґрунтах, з гумусом і вапном; розводиться насінням, черенками і виростками з коріння. Насіння кільчиться протягом 2-3 років; тис є одним з найбільш тінетривалих деревних порід — більше як ялиця і бук.

У княждвірському лісі, що росте на схилі гори, у підніжжі якої в мальовничій околиці в'ється річка Прут, крім тиса, є ще інші дерева, як граб, явір, клен, вільха, осика, бук; із шпилькових — смерека, ялиця. З кущевих — ліщина, калина, бруслина европейська. Руно творять трав'янисті, маренка запашна, підлісник европейський, зубниця, молочай, зірочник, плющ, анемона, первоцвіт лікарський, підсніжник звичайний, шафран (крокус).

У 1951 році, за М. І. Юськовим, було в заповіднику б. 10 тисяч дерев тиса, проміром понад 4 цм. і висотою 10 м. У віці 100-200 років тис осягає найбільше 24 цм. проміру і 15 м. висоти.

На Криму росте тис ще в горах Яйла, де його кількасотлітні дерева трапляються серед букових лісів; є він і на Закарпаттю, де з тисового лісу випливає річка Тиса.

Княждвірський тисовий заповідник — один з найбільших в Европі. Тут разом із сіянцями росте яких триста тисяч дерев. А коли згадати, що й на Буковині, у Великокучурівському лісництві, є десятигектарний заповідник Тисів яр. А на Закарпатті, в Угольці, теж росте тис, то ці три заповідники сміливо можемо назвати найкоштовнішими перлинами в зеленій короні карпатських лісів.

Княждвірський гай — найбільший. Він міг загинути, якби лісівники і вчені вчасно не подбали про нього.

ЛІСИ КОЛОМИЙЩИНИ:

Ліси Коломийщини, як і всього Покуття та всієї Зах. України, мають західноевропейський характер, підтримуваний вогким кліматом Зах. Европи, у противенстві до сухого степового Сходу.

В загальному, ліс від найдавніших часів, як далеко сягає історія народів, вкривав густо континенти нашої землі. Вміру того як населення землі помножувалося, ліс поступався перед рільництвом. В початках люди жили в лісах і жили переважно з ловецтва. То була важка боротьба за існування. З часом люди перейшли на рільну господарку, а ліс грав лише побічну ролю. То і вплинуло на те, що зацікавлення лісами зменшалось.

Та все таки ліс і далі відграє поважну ролю в житті народу, а зокрема українського народу. Ліс є не тільки джерелом матеріяльних вартостей, що постачає дерево на будівельний матеріял та інші вироби з дерева, а й побічних продуктів, як дичина, овочі, мед, гриби й ін. Крім того, ліс є важливим чинником у поліпшенню водних умов країни у зміцненні поверхні — грунту, перед змиванням водою гірських теренів та вкінці в оздоровному впливі, поліпшенню клімату, а далі в естетичному вигляді країни. Ліси сприяють напливові туристів до даної країни, а туризм приносить не лише славу й розголос, але й матеріяльну користь.

Колись ліси були безпощадно нищені і аж у нашому столітті уряди держав побачили, що треба подумати про закони для охорони лісу. Про це знаємо також з минулого українських Карпат, частиною яких є ліси Покуття. (Закон про охорону природи з 1960 року).

Покутські Карпати є частиною скибової зони українських Карпат, що простягаються від долини Пруту в напрямі Буковини. Це система паралельних хребтів, розчленованих річковими долинами і міжгірними улоговинами, а вони складені палеогеновими і неогеновими відкладами.

Переважна висота 700-900 м. — над поземом моря — Терени вкриті буково-смерековими лісами, які вище 600 м. змінюються буково-смерково-ялицевими лісами, а далі гірськими луками.

Є кілька лісових поясів:

Пояс дубових лісів. Тут утворені резервати, як: **Дубовий заповідник в Шепаровецькому надлісництві,** створений в 1934 році на площі 11.42 га. з метою охорони подільської відміни звичайного дуба (Quercus robur var. podolica). В лісі живе колонія чапель (Andrea cinerea), що робить резерват важливим із зоологічної точки погляду.

Дубовий заповідник у селі Кобаки Косівського надлісництва, Коломийського лісового масиву. Створений у 1936 р. для охорони дуба, що росте у вищих гірських районах.

Заповідник Буковина б. села Стримби в Надвірнянщині, малий площею. Серед грабово-дубових лісів тут росте цікавий вид берези бородавчастої чорнокорої (Betula verrucosa var. obscura).

Заповідник Товмачик — б. села Товмачика (10 клм. від Коломиї) Площа — 56 га., тут продуктивне лісове насадження дуба, з колонією чапель.

Заповідник Хотимир — на території Коломийщини, б. села Хотимира пл. 15 га., створений у 20-тих роках, вже при кінці десятиріччя, як для дослідів культур дуба звичайного , ялиці , сосни веймутки і модрини.

Степовий заповідник — б. м. Обертина, площею 10 га. в цілі охорони первинного степу.

Пояс букових та хвойно-букових лісів:

Заповідник береки (Sorbus torminalis) — ліси Надвірнянщини, в урочищі Потоки, створений для охорони цієї рідкісної в Україні породи, відомої на терені Покуття. Тут ще зберігся на висоті 550 м. осередок дуба скельного (Quercus petraea). Тут ростуть ще лісостепові види — оман мечолистий (Inula ensifolia), та інші лісостепові види.

Заповідник модрини (Larix) в Косівському надлісництві, створений для дослідження культур модрини европейської та для насінництва.

Заповідник Росільна, б. села Росільної в Солотвинському лісництві; тут зберігся високопродуктивний хвойно-буковий деревостан, що має характер пралісу.

Ялицевий Заповідник, в лісництві Печеніжина, пл. 20 га., зберігається й охороняється як зразок ялицевих пралісів Прикарпаття.

Заповідник Косівська Гора, в околиці м. Косова, Коломийського лісокомбінату, пл. 3 га., зорганізований для охорони цікавих під геологічним оглядом неогенових відкладів.

Заповідник Клива, біля міста Делятина, пл. б. 104 га. — Його призначення — охорона решток ялицевих насаджень у передгір'ях Карпат.

Манянвський водоспад — пам'ятка природи б. с. Маняви, солотвинського лісництва; мальовничий водоспад на 15 м.

Пояс хвойних лісів:

Буково-смерековий заповідник, біля села Зеленої Делятинського лісокомбінату, площа 3.2 га., організований на горі Радескулі у Чивчинських горах, за пропозицією Б. Павловського в 1938 р. — Мета його — охорона буково-смерекового лісу, що в долині Черемошу, до вис. 1200 м.

Лісовий заповідник — над полониною Заросляк б. Микуличина, пл. 46 га., створений для охорони верхньої кліматичної межі лісу.

Субальпійський пояс:

Заповідники розташовані в Чивчинських горах Верховинського надлісництва, на висоті 1370-1410 м., а навіть до 1700 м. — Між верхньою межею лісу і субальпійським поясом простягається смуга чагарникових і трав'янистих угруповань, що постали на місці зрубаних лісів. Верхню межу лісу утворює смерека з домішкою кедрової сосни.

В субальпійській смузі характеристичним є криволісся — гірської сосни (Pinus rughus), зеленої вільхи (Alnus viridis) та ялівцю сибірського (Juniperus sibirica). Особливою красою визначається тут ендемічна форма для українських Карпат — східнокарпатський рододендрон (Rhododendron kotschyi), що росте лише в Чорногорі, гуцульських Альпах та Свидовецьких горах. Як ендемічний вид, підлягає охороні.

Великий простір займають полонини. Вони представлені костричниками, мітличниками, чорничниками і брусничниками та щавельниками.

До типових арктичних реліктів — належать: Лінея північна, родіоля рожева, бартсія альпійська й ін.

У Східних Карпатах нараховують 75 видів вузькоендемічних рослин, а з них подамо один вид: Рододендрон східнокарпатський.

Фавна Прикарпаття має перехідний характер від лісово-степової до Карпатської гірської зони. Тут водяться звірі — ведмідь, вовк, рись, з копитних — олень карпатський, серна — з амфібітичних — ондатра, водяна полівка, кутора, видра та багато дрібних гризунів. В останньому часі нарахували б. 1500 диків, 2150 серен, більше як 1000 оленів. З хутрових — лісова куниця, лис, заєць. (Чисельність стосується всієї Івано-Франківської обл.).

Лісові птахи: глухар, синяк, слуква, великі й малі яструби, канюк, чорний лелека, сойка, горіхівка, зозуля, та багато дрібного птаства, співочі пташки — рід дроздів, з більших мисливських птахів — рябчик і тетерев.

Мінеральні води. В Карпатах, у верхів'ях Чорного Черемошу є відомі мінеральні джерела „Буркут" — з вуглекисною водою. Трохи далі звідси є ще загально відомі джерела т.зв. „залізної води" — до пиття і для купелів (але в дерев'яних ваннах), але це вже подальше від Покуття, в районі Ясіня і Рахова на Закарпатті, але при самій границі.

Сірководневі джерела в с. Коршеві і в Городенці. Соляні джерела тягнуться поясом від Княждвора, мабуть, але певно через село Молодятин, містечко Ланчин („Саліна") аж до м. Делятина (солянкові купелі).

Нафтові родовища. До більших таких родовищ належить Битківське нафтогазове родовище, міститься 10 клм. на південь від Надвірної. Косівське газове родовище, б.м. Косова. В Покутських Карпатах — забуті нафто-

ві родовища — в Слободі Рунгурській і в Космачі. (Цистерни з нафтовою ропою були транспортовані льокальною залізницею через місто Коломию — з характеристичним „бамканням". Смішно було, коли залізниця „розганялася" по кілька разів, щоб „взяти" гору б. Церкви).

ЛІТЕРАТУРА:

„Природа Івано-Франківської області" — За редакцією доктора географічних наук, професора наук, К.І. Геренчука; (Міністерство вищої і спеціяльної середньої освіти УРСР — Львівської орд. Леніна державний Університет ім. Івана Франка, Львівське відділення Географічного Товариства УРСР — Видавниче Об'єднання „Вища Школа" 1973.

Карта лісів — К.І. Геренчук.

С.М. Стойко: „Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат" Видавництво Львівського Університету — 1966. Відповідальний редактор професор Г.В. Козій.

Ярослав Зубаль: Особисті спостереження. Як уродженець с. Саджавка, пов. Надвірна, (20 клм. від м. Коломиї) автор цих рядків мав добру нагоду пізнати дані терени, на підгір'ї Карпат: (Від Делятина — гора Клива, Добротівська гора, гора Федоришин в Ланчині, гора Діл в Саджавці й Іванівцях, (Іванівці,це Коломийський повіт) до Товмачика і Княждвора.

Далі терен обнижується в напрямі на Шепарівці, де ріс високопенний дубовий ліс; ще далі Воскресінецька гора, місце відвідин для пізнання природи учнів коломийської гімназії з професорами.

На карті рослинного покриву (за І.В. Бережним та С.В. Трохимчуком) бачимо більший комплекс смереково-букових лісів, що простягається на півн. захід від м. Коломиї та другий такий же комплекс на південний захід, вже на Підкарпатті і в Карпатах. Ще один комплекс таких лісів простягається на південь від Коломиї, в напрямі на м. Косів в Карпатах.

Театральний гурток при читальні „Просвіти" у Княждворі в 1932 р. Після вистави „Сербин".

Назви дерев, кущів і диких тварин Коломийщини

акація біла	acacia-locust tree
береза	birch tree
берека	beam tree berry
берест	elm tree
клен	maple
бук	beech
верба	willow
вільха	alder
в'яз	elm
граб	hornbeam
дуб	oak
ільм	elm wood
липа	linden, lime
осика	aspen
осокір	black pepper
рябина	mountain ash
черемха	bird cherry
черешня дика	cherry tree
яблуня дика	apple tree
явір	maple
ясень	ash tree

Хвойні-шпилькові:

кедр	Cedar tree
веймутка-сосна	white pine
модрина	larch
смерека	spruce
сосна	pine
тис	yew tree
ялиця	fir
ялівець	juniper

Чагарники — кущі:

бердулян-азалія	Rhododendron
бруслина	spindle tree
бузина	elder bush
іва	willow, withe
вовче лико	spurge, euphorbia
глід	hawthorn; white thorn
жимолость	daphne; spurge
калина	snowball tree
крушина	buckhorn
ліщина	hazel (filbert)
ломиніс зв.	clematis
малина	raspberry
ожина	blackberry
плющ зв.	ivy
порічка	currant
рожа полева	wild rose, hollyhock
свидина	dogwood
терен	blackthorn, brambleush
тернослив	a sort of plum

Дикі тварини.

борсук	badger
ведмідь бурий	bear
вивірка карп.	squirrel
видра	otter
вовк	wolf
горностай	ermine
дик	boar
жбік (кіт лісовий)	wild cat
заєць	rabitt
куниця лісова	marten
куниця кам'янка	marten
ласиця (ласка)	weasel
лис (лисиця)	fox
олень карпатський	deer
рись	lynx
серна (цапок)	roe
тхір	polecat

СЕЛО КОВАЛІВКА

Н. Ясінський

Село було невелике, але морально й патріотично було передове, з різними тогочасними установами, як кооператива, молочарня, читальня "Просвіти", Народній дім, театральний гурток, добрий хор тощо.

Наше село, моя рідна Ковалівка було з природи дуже гарне — багато садів, річка Лючка плила через село. Гарна церква, збудована в 1883 р. коштом ковалівських парафіян. Пізніше о. Бахталовський служив нам словом Божим. Коли він постарівся, то його син Корнило Бахталовський заступив його і працював з нами аж до 1940 р., а в 1941 большевицька власть арештувала його і вивезла на Сибір. Десь там на засланні наш кол. кардинал Сліпий бачився з нашим священиком, але ми його більше не бачили.

Мали ми в Ковалівці гарний хор, що його організував у 1921 році директор школи Гриць Атаманів і вів його до 1925 р., але тоді польська власть заборонила йому, тому що він був директором польської школи, а хор був український. Тоді хор перебрав один з хористів Петро Чукур. А під референтом культури й освіти ми збудували Народний дім в 1935 р.

Всі керівники наших організацій були арештовані з родинами, за совєтської влади вивезли їх на Сибір і вони ніколи не вернулися додому, а також уся наша молодь вигинула.

Ми також висипали в нашому селі велику могилу на пам'ять про борців за волю України з великим хрестом на ній, але що далі було в селі, не можу сказати, бо в 1941 р. я був змушений покинути своє село Ковалівку і тепер проживаю в Америці.

Ковалівка віддалена від Коломиї на 14 км. Засновником села була, за народними переказами, родина якогось Коваля, що примандрував сюди з п'ятьма синами з-під Умані в першій половині 17 ст. В 1670 р. в селі було вісім родин, в 1788 р. село належало до громади Стопчатова і мало вже 152 особи і 20 господарів. В 1865 р. село стало окремою громадою і на початку 80-х років мало вже 392 мешканців. У 1890 промисловець О. Щепановський збудував тут чотири шахти добування вугілля, а в 1885 р. мешканці Ковалівки заснували читальню „Просвіти". В 1907 р. там постала перша українська одноклясова школа.

Українська кат. церква в Ковалівці з 1883 р.

Чоловічий хор в Ковалівці у 20-х роках.

КОРНИЧ — МОЄ РІДНЕ СЕЛО

о. Я. Федуник

Корнич, одне з найбільших і найбагатших сіл Коломийщини. Його історія сягає сивої давнини, вже в трацькій добі на правому березі Прута було велике поселення. Коли в 1936 році проф. Я. Пастернак переводив розкопи, то між великою кількістю „шнуркової кераміки" знайшов бронзову фібулу, яка подала дату поселення.

Потім Корнич виступає на денне світло в добі Галицько-Волинського королівства в часі короля Данила і його сина Лева. В тому часі Корнич став осідком „корнича" (від „корняти" наглядати) княжого урядника-боярина, якого завданням було наглядати над продажею коломийської соли валкам „чумаків", що приїздили за сіллю із східних теренів України. Сіль в тому часі була монополем держави, бо за гроші з продажу соли князі вдержували наємне військо. Заздрим оком дивилися на це деякі довкільні бояри, нарешті богатий боярин Лютослав Судич зайняв силою солянки і сам став ними господарити. Та по зліквідованні боярської опозиції, король Данило знову дістав солянки й назначив багатого, але чесного і побожного боярина, „корничем" над солянками, а за працю наділив його довкільними землями. Крім адміністрації солянками, боярин княжий управитель, мав ще обов'язок реєструвати всі валки, що приїздили за сіллю і разом із своїми тивунами пильнувати, щоб „чумаки" не залишалися довше й не бешкетували по коло мийських шинках. Він просто силою виганяв їх в поворотну дорогу додому.

Ситуація змінилася, коли в 1349 році Польща окупувала Галицьке королівство і стала заводити свої порядки. Десь у 1385 року Корнич став наємним селом, мав тоді вже двох священиків з обов'язком доставляти для війська: двох копійників і двох лучників „кум дуобус лянцеїс енд дуобус саґґітаріїс". Коли роля Корнича як станиці соляної контролі закінчилася, не вдалося мені устійнити, ані коли із королівського села перейшло на село приватне.

Останнім власником Корнича був Ян Задурович, який продав село багатій вірменській родині Криштофовичів. Вони перенесли двір із старого місця, біля теперішнього цвинтаря, на нове місце, на північ від села біля

гостинця „цісарки", що веде на Заболотів, Снятин, Чернівці. Місце старого двора під назвою „янівка" розпарцельовано вже по першій світовій війні поміж селян Сіщуків і Тимощуків.

Останньою власницею Корнича була, на смерті брата Артура, Евгенія із Криштофовичів Татарчук, вдова по українському окружному лікареві у Львові, яка одначе по його смерті спольонізувала назву на „Татарчух".

В Корничі до 1939 року були три читальні: одна в горішній частині села, напроти церкви, ім. Т. Шевченка, друга в долішній частині села, ближче до Перерова, ім. І. Франка, а третя жіноча читальня, мабуть, Лесі Українки. Село було наскрізь українське, був тільки один поляк коваль Качоровський. Спершу був ковалем у дворі, а потім залишився жити в селі. Були дві родини жидів, одна зукраїнізована родина Ґрайфів — дівчата кінчали гімназію Р.Ш. в Коломиї, та один купець, що торгував збіжжям і мав малу крамничку.

Отак коротко подаю те, що мені вдалося відтворити з пам'яті про моє село Корнич.

КОЛОМИЙКИ

Коло млина — яворина, коло млина — тиса;
Я не піду та до млина, бо ся бою лиса.
Не того ся лиса бою, що кури імає,
А того ся лиса бою, що жони не має.

*

Вчора була неділенька, нині — понеділок;
Наймила-м си козаченька косити барвінок.
Коси, коси, козаченьку, великі покоси:
Буду мати на неділю затикати коси!

*

Ой їхали женихє, мали коні лисі;
Я гадала, що до мене, а то до Марисі.
Ой їхали женихє, мали коні красі;
Я гадала, що до мене, а то до Парасі.
Ой їхали женихє, а коні булані;
Я гадала, що до мене, а то до Малані.

*

Ой з-за Лючі іде тучі, з-за Косова — хмара,
То то собі, ой Явдошка із Іваном пара.
Ой ци пара, ци не пара; мемо парувати...
Хоч Явдошка менша трошки, мемо натігати.

КОСМАЧ У МИНУЛОМУ

Роман Верховинець

Крізь путь віків проніс український нарід своє слово, тепле й оповите легендою про село Космач. Віки оспівали красу цього казкового села, а чарівна гірська природа виростила хоробрих лицарів і неповторних мистців світової слави.

Космач — стародавнє гірське село, розташоване в просторій долині і по ґрунях, обабіч багатьох рік і потоків. Лежить у східних Карпатах за 24 км від міста Косова, 35 км. від залізничної станції Коломия і за 36 км. від границі Закарпаття.

У письмових джерелах Космач уперше згадується в 1436 році, коли там оселився чоловік на ім'я Космач, від імени якого пішла й назва села.

Прийшли в Космач перші поселенці з берегів Дніпра, особливо селилися втікачі від дикої степової орди, яка з мечем і вогнем нападала на Чорноморські простори.

Вчасне поселення в Космачі пояснюється тим, що там земля була вільна, не міряна паном, а просторам не видно було кінця. І справді село Космач було найбільше в Карпатах, бо мало понад 400 кв. км. у тому часі. Навіть пізніше, після того, як Австрія забрала більші ліси в космачан 1786 року, то й тоді менші ліси і деякі полонини на межі Закарпаття та гора Говерля залишилися власністю космачан до 1946 року. Цей простір Космача, крім лісів і полонин, поділений на 24 присілки, деякі за горами й лісами, по 5-9 км. віддалені. На цьому просторі рідко розташовані 1612 господарських будинків з населенням 6,185 осіб 1938 року. В тому числі 6,146 українців, 34 жиди і 5 осіб мішаних, що працювали в копальні нафти.

За польської окупації у 1919-1939 рр. у Космачі було кільканадцять поляків, особливо, учителі, лісові і поштові працівники та поліція, але вони не були громадянами Космача. Та прийшов час, що й ці поляки залишили Космач у вересні 1939 року. Згодом, 1942 року виїхали також жиди, а рік пізніше — копальняні робітники.

Правління т-ва „Січ" у Космачі у 1903 р.

ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОСМАЧА

Давно, в глибині віків, народжувалася бурхлива історія Космача, і такою неспокійною вона була аж до нашого часу.

З Космачем пов'язані незабутні події історії України, особливо, коли дикі степові орди нападали на Покуття і Прикарпаття. Вони намагалися також зайти в Космач, але не прийшли і назад не вернулися. Ця боротьба гартувала дух космачан до дальшої боротьби.

У роках 1722-1772 постала боротьба проти польської шляхти, — шляхта намагалася підкорити собі Космач. З признанням треба подивляти патріотизм космачан, які в цій довгій боротьбі з шляхтою вийшли переможно, бо в тих роках і пізніших не поселився в Космачі ані один поляк. Не дали космачани натягнути на свою шию польське ярмо. Тож у Космачі не було панщини, і нарід не платив магнатам данину. Вперше в Космачі показалися поляки 1919 року.

Хоч мали космачани подивугідний успіх у боротьбі із шляхтою, проте були й жертви. У травні 1724 року знищила шляхта першого пробудника Космача Івана Рибчука. Знищила шляхта його за те, що він побудував своїм коштом церкву для національного відродження населення Космача, церква не підлягала Візантії ані Ватиканові. У червні 1745 року, склав свою голову біля горішньої церкви в Космачі, в бою з ворогами месник покривдженого народу Олекса Довбуш.

Тут доречно згадати, що сприяло космачанам у боротьбі з шляхтою, бо може бути сумнів — зовсім протилежний. Космач, як згадано, велике село з багатьма горами й лісами понад 300 кв. клм., до якого не було дороги, плаю чи стежки. Єдиний доступ до Космача був водою, швидкопадною річкою, що пливла довгим і вузьким просмиком між двома високими верхами. Через просмик не завжди можна було перейти, бо під час негоди вода підносилася на 2-3 метри. То був бастіон Космача. Саме тому феодальні смоляки й не заходили в глибину Космача.

КОСМАЧ ПІД ПОЛЬЩЕЮ

Як згадано, вперше з'явилися поляки в Космачі 1919 року, та й показали свою культуру. Повних 20 років український народ стогнав під гнітом польської неволі. Головним мотором терору був Карло Маркс. Він прийшов до Космача 1910 року як австрійський жандарм. Знав українську мову, але до своєї національности не признавався. З приходом поляків він став комендантом польської поліції в Космачі. Він знав про те, що 148 космачан боронили рідну землю перед нападом поляків у 1918-1919 рр., і з них 18 не вернулося до Космача. Хоч польська влада звільнила з роботи 1924 року Маркса за крадіж грошей, проте він залишився вірним польському урядові.

Основники кооперативи „Гуцульська спілка", кооп. „Гуцульська щадниця", члени правління і будівничі „Народного дому" в 1908 р.

Його мета була єдина — знищити Космач. І так сталося. Вдови по чоловіках з першої війни не дістали пенсії. Господарі платили податок з доходу, якого взагалі не мали. К. Маркс і поліція намагалися знищити рідну школу, за яку боролися космачани. За 20 років польського терору тільки один рік у Космачі був війтом українець, вибраний народом 1928 р. Боротьба з польським насильством дійшла до тої міри, що 15 липня 1929 року 317 осіб з Космача були засуджені польським судом, кожний на 18 місяців тюрми, нібито за бунт проти польської держави.

Наказ розправитися з Марксом був одностайний. Але дворазовий атентат восени 1929 року не вдався, хоч куля пробила капелюх і пошкодила вухо. Польща, її терор у Космачі, залишиться надовго в пам'яті космачан.

КОСМАЧ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Із знаних причин о. Осип Каменецький вибрав громадське правління: комісар — Танасій Бростурняк, заступник — Михайло Кравчук, писар — А. Клапчук і комендант поліції — Василь Бойчук, — усі польські прислужники. Вони, за короткий час видали 160 осіб української молоді на роботи до Німеччини. Понад 200 осіб свідомої молоді втекло в ліс, щоб уникнути німецького рабства. В лісі за Космачем побудували табір, щоб з допомогою зброї, зберегти своє життя. Але це довго не тривало. У вересні 1943 року прибуло німецьке військо в силі шістсот вояків, які спалили табір. Військо вбило кількох людей, спалили кілька будинків, а головне, ограбувало населення. Забрали килими, ліжники, сукно, полотно, хустки, ношу, кури і безроги. Зловили понад 20 осіб молоді і забрали до Німеччини. Але найважливіше те, що якби був хтось убитий з німців, то було б спалене село, — так сказав капітан, додаючи, що населення відповідало б своїм життям. Це, звичайно, в першу чергу, було роботою німецьких коляборантів: Михайла Кравчука, Василя Бойчука Томи, Миколи Бербеничука й Івана Бойчука з Прокурави.

З початком 1944 року в Космачі перебувало мадярське військо, яке почало грабувати населення. З тих причин виникла боротьба з мадярами, в якій полягло багато вояків по обох сторонах.

Це так коротко про боротьбу з поляками, німцями і мадярами.

Та для нас Космач дорогий, насамперед, тим, що в ньому постало 15 різних українських товариств та установ. Історія України навряд чи знає десь таке село, де відбувалося б стільки подій, що принесли українському народові невмирущу славу.

„Князь" і „княгиня" на конях у весільному одязі в Космачі їдуть з церкви після вінчання.

УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО

Народні школи в Космачі були відкриті після того, як австро-угорська конституція 1867 року офіційно деклярувала національну рівноправність у школах і державних установах. Таким чином 1868 року була відкрита народна чотириклясова школа в центрі села, а в роках 1884-1895 — народні школи в присілках Завоєлі, Банях і Рушорі. В 1896 році народна школа в центрі села була підвищена в системі на шестиклясову з трьома роками доповняльного навчання. Того ж року побудована була мурована школа на сім кляс.

Дякуючи українським народним школам та учителям-патріотам, а літературі зокрема, — незабаром підросла свідома молодь, яка виявила свій голос. Молоде покоління бачило, що серед сумного політичного положення українського народу під Австрією, єдиним для нього порятунком може бути піднесення свідомости всього населення Космача, бо тільки такий нарід має силу і вміє постояти за своє право, що свідомий своїх прав.

Блискучою сторінкою в історії Космача були роки 1888-1939 — період небувалого піднесення культурно-освітнього рівня, сільсько-господарського і національно-політичного відродження. В цьому періоді вирішувалися основні зміни життя, до чого нарід готувався з 18-го сторіччя.

Мірою того, як високо піднявся нарід у своїй праці, свідчить його матеріяльна й духова спадщина.

Визначною подією в Космачі, що вирішувала краще майбутнє українського народу, було т-во „Просвіта", засноване 12-го липня 1888 року. Це перше культурно-освітнє т-во виявило свою діяльність після збудування театральної залі 1908 року. При читальні „Просвіти" ім. Тараса Шевченка активно діяв драматичний гурток, який у 1908-1914 роках грав 9 п'єс у Космачі. Цей успіх треба завдячувати голові „Просвіти" Петрові Борчукові, який був керівником драматичного гуртка й актором. Варто згадати, що драматичний гурток мав успіх, завдяки письменникові і драматургові Гнатові Хоткевичу, який перебував на Гуцульщині в 1906-1914 рр. У роках 1925-1939 драматичний гурток ставив 8 п'єс у Космачі, деякі повторював. Завдяки „Просвіті" почали організуватися також інші українські товариства й установи.

Так організувалося руханково-пожежне товариство „Січ", засноване в серпні 1903 року. З огляду на те, що товариство „Січ" по суті було політичним, польська фашистська влада розв'язала його 1923 року.

Третьою визначною установою, що мала певне значення в господарському розвитку, була споживча кооператива „Гуцульська спілка", заснована в січні 1908 року. Того ж року три українські організації збудували на одному моргу поля народний дім, у якому містилися театральна заля, велика крамниця з магазином і пивницею та чотири бюрові кімнати для інших організацій. Завдяки кооперації, незабаром зникли крамниці спекулянтів.

**Космацька церква — під нею театральний гурток,
під проводом мистця-маляра Михайла Мороза в 1943 р.
(Сидить посередині в І ряді).**

кооператива „Гуцульська спілка" мала свої філії у більших і дальших присілках — Рашорі, Завоєлі, Ставнику і Плаївці. Розвиток кооперації треба завдячувати великою мірою Іванові Яблонському, Петрові Борчукові й Романові С. Кушнірчукові.

Створилася ще й така установа, як кредитова кооператива —„Гуцульська щадниця", заснована в липні 1909 року. З огляду на добробут села, кооператива розвивалася успішно і мала свою вогнетривалу касу.

Товариство „Сільський господар", засноване в травні 1910 року, виявило діяльність на полі рільництва, городництва, пасічництва і садівництва. Для піднесення господарського стану відбувалися курси — „хліборобський вишкіл молоді".

Постало й жіноче товариство — „Союз українок", засноване в липні 1923 року. Управа „Союзу українок" була активна у своїй ділянці — влаштовувала свята, доповіді і вела куховарські курси.

Організація „Рідна школа ім. Тараса Шевченка" заснована була 12-го липня 1925 року. „Рідна школа" відіграла значну ролю у вихованні української молоді, працюючи під кличем „рятуймо душу української дитини, потопаючої в морі крови". Цей клич мав своє значення і виходив з конечних потреб, бо на 6.000 населення Космача не було ані одного поляка-громадянина. Проте чотири українські школи, засновані в другій половині 19-го сторіччя, всі були спольщені, бо, крім української мови як предмету, інших предметів учили польською мовою. Дітям навіть не вільно було називати себе українцями. На всіх II учителів лише дві учительки були українки. Деякі польські учителі не мали відповідних кваліфікацій і знання української мови. З таких причин виникла потреба відкрити рідні школи. На засновних загальних зборах „Рідної школи" космачани вирішили відкрити рідну школу в центрі села і в присілках Рушорі, Плаївці і в Банях. Для піднесення рідношкільної ідеї два члени Роман С. Кушнірчук і Василь Іванчук подарували поле під будову приміщення для школи в Космачі.

Вибрана управа „Рідної школи" за короткий час знайшла чотири будинки для навчання і чотири приміщення для вчителів рідної школи. У вересні 1927 року почалося навчання в чотирьох рідних школах у Космачі. Треба було мати дуже багато сміливости, щоб рішитися на такий крок і виконати стільки обов'язків. В початках навчання відбувалося нормально, без перешкод. По двох місяцях одначе почалися кари, і поліція почала розганяти дітей зі школи. Але завдяки сміливому проводові рідної школи, батьки дітей не заплатили кари, а при школах поставили варту, завданням якої було охороняти учителів і дітей перед незаконним нападом поліції. З уваги на величину Космача, тобто на 24 присілки, треба було заснувати рідну школу на сході села. Таким чином засновано ще одне т-во „Рідна школа", з окремою управою.

То було т-во „Рідна школа ім. Івана Франка", засноване 5-го липня 1927 року у присілку Рушорі. Обидва т-ва мали свої будинки, в яких відбувалося

Стара „довбушівська" церква в Космачі з XVIII ст. Під церквою сидить і наче ловить рибу в траві маляр Михайло Мороз у 1944 р.

Важке було життя учителів рідної школи, не лише щодо природних умов, треба було ще й зводити боротьбу з ворожими силами. Про учителів рідної школи можна сказати, що вони були люди великі духом і серцем, люди високої ідейности, які з самовідреченням працювали, зовсім не думаючи про себе. Не для грошей чи слави, а щиро й безкорисно виконували свої національні обов'язки, які добровільно на себе прийняли.

В рідній школі у Космачі в 1926-1939 рр. учителювали: Олена Віндик, О. Ґінчицька, М. Кожухівська, С. Хлібовицька, Ольга Зінковська-Васильківська, Я. Шумилович, Д. Баранецька, К. Яцишин, О. Яцишин, М. Стеткевич, К. Ґінчицький і Р. Сливинський. Олена Віндик і Ольга Зінковська загинули з рук ворогів. З певних причин не подано імен всіх учителів рідної школи в Космачі.

ПОБУТ КОСМАЧАН

Скотарство і господарство було основним заняттям населення Космача. Великий простір землі, де випасалися отари різної худоби, давав легкий і вигідний прожиток. Одночасно розвивалося рільництво, городництво, пасічництво і садівництво. Крім цих занять, певне значення мали мистецтво і домашній промисл. Космач по праву — центр мистецької культури. Мистецтвам і промислу сприяли сирівець і ліси, на які Космач дуже багатий. Особливо вовна, шкіри і прядиво — це головні засоби, що сприяли розвиткові виробництва мистецьких оздоб. У Космачі протягом року постійно мали працю понад п'ятсот народних мистців. Більше половини населення займалося мистецтвом у вільний час поза господарською роботою. Вони виробляли килими, ліжники, сукно, полотно, кольорові верети, скатерті, запаски й рушники, вишивали сорочки, заставки, рушники, обруси, подушки, блюзки, серветки й капці, плели капчури, светри й рукавиці. Із шкіри виробляли постоли, пояси, порохівниці, зимові шапки, упряж, киптарі й кожухи. Деякі киптарі й кожухи, оздоблені різними орнаментами, забирали кожен понад 150 годин часу. А їх треба було кілька тисяч. З дерева виробляли різьблені й інкрустовані тарілки, касетки, бочілки, топірці, пудернички, трійці, шухляди, рами до портретів та інші мистецькі оздоби. Особливі мистці робили скрипки, цимбали, сопілки, бубни, рушниці і пістолі.

Але Космач єдине село, що є батьківщиною мистецьких писанок. В Космачі на 1,600 родин треба було найменше 30.000 писанок. Понад 50 писанкарок малювали писанки днями й ночами за сім тижнів перед Великоднем. Близько 40 боднарів виробляли посуд для домашнього вжитку. Визначні мистці мали постійну працю і жили краще від середнього заможного селянина-господаря. На них не падав дощ, не пекло сонце, не падав сніг і не страшив мороз. Проте були й такі, що не знали жодного мистецтва. Вони працювали в лісі при будівельному й опаловому дереві і заробляли денно не менше одного доляра. Господарі, які мали коні чи воли, возили взимі дерево з

Школа Олекси Новаківського в Космачі в 1924-1928 рр.
З цієї школи вийшов мистець Михайло Мороз та інші мистці-малярі,
які показали світові, що Україна має мистців високої мистецької культури.

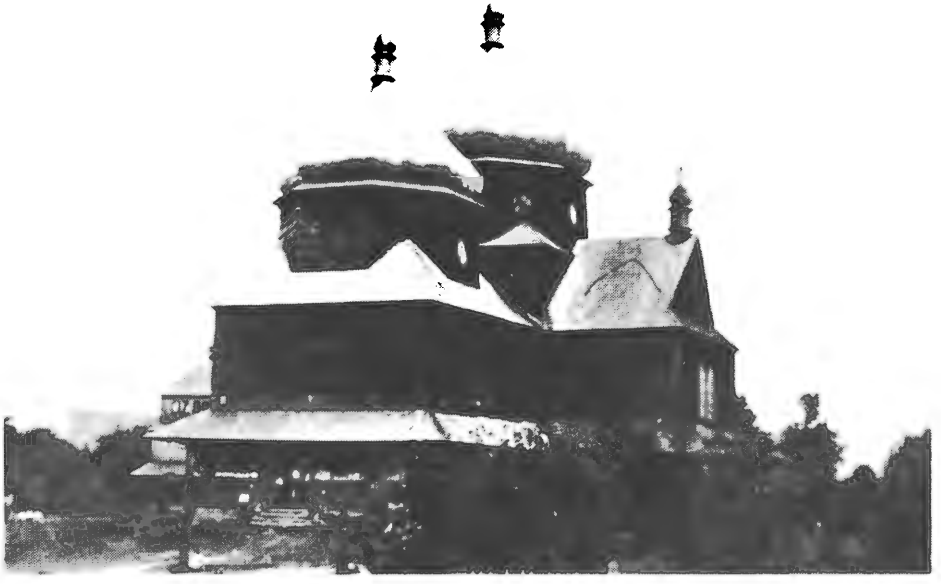

Церква свв. Петра й Павла в Космачі.

Найвища гора Говерля в Карпатах і полонина „Заросляк", 1786-1945, що була власністю Космача.

лісу до тартака чи близько ріки, щоб його вліті вода забрала. Так виглядало побутове життя населення Космача на межі двох століть: друга половина 19-го і перша половина 20го сторіччя.

Цей опис не вичерпує теми про життя і творчість українського народу в Космачі, бо тут немає місця на період 1436-1944 рр.

„Гуцульське весілля" (в 1932 р.) — картина мистця Михайла Мороза.

КОСМАЦЬКІ ПИСАНКИ

Роман Верховинець

Село, де найкращі писанки на всю Україну — це село Космач Коломийського повіту на Гуцульщині.

Декоративний розпис космацьких писанок, їх орнаменти й кольори помітно відрізняються від писанок з інших сіл. В них відображені своєрідні особливості мистецького оздоблення, які виразно відрізняються геометричними рисами поділу, в декоративних елементах і кольорах. Як інше мистецтво Космача, так і писанки мають свою особливу притаманність, витворену естетичним смаком своїх творців, і не мають у собі нічого запозиченого.

Космацькі писанки своєю композицією, з незвичайно міньятюрним візеруном і ніжним золотисто-оранжовим кольором, не мають собі рівних, тому справедливо вважаються найкращими.

Мистецькі писанкові орнаменти в Космачі витворились буйним спалахом творчої уяви незначної кількости визначних мисткинь, від народження наділених особливим мистецьким даром.

Цей дар виявився в писанках великою майстерністю. Але й між тими визначними мисткинями не всі дорівнювали одна одній. Деякі з них тримаються лише своїх власних узорів, а більшість переписують від інших писанкарок, у яких вчилися.

До визначних писанкарок села Космача, з особливим талантом до мистецької творчости в писанках та інших предметах побуту, належить широкознана Докія К. — молодша. Назва "молодша" походить від того, що мати й донька — обидві мисткині — мали однакове ім'я і прізвище по чоловіках, і їх відрізняли по додатку "молодша" або "старша".

До мистецтва Докія-молодша мала вроджений дар і зберегла його протягом усього свого життя. У роботі над писанками вона виявила надзвичайну здібність, відкриваючи все більшу красу орнаментальних мотивів. Щедро наділена мистецьким талантом, вона досягнула високої майстерности, створюючи нові орнаменти власної композиції. Її писанки з новими взорами — це своя оаза краси, і єдині, яких ніхто не наслідував і не переписував. Характеристична їх особливість — це карпатський ритм, як гірська луна, строга симетрія, а геометричний розподіл на 8, 12, 16 і 20 частин — це поезія без слів. Виконані з найбільшою докладністю без особливих

приладів для вимірювання, тільки вправна рука, відчуття і гостре око керує тут всією докладністю. Понад 20 орнаментальних стилів скомбінувати в гармонійному укладі — це невтомна і неперевершена праця. Цим відчуттям краси вийнятково наділена Докія К. Вона комбінує у властивий їй спосіб узори з вишивок, укладає в те свою душу, добирає кольори, творить свою поетичність, щоб усе допасувати до гірських казок, легенд, карпатського краєвиду. Писанки Докії — це своє модерне мистецтво, багатство української культури.

Ці великі цінності, артистичні досягнення у розвитку народного мистецтва, які дають образ небуденної культури, знайшли широкий відгомін не лиш на Гуцульщині, але і в багатьох країнах світу. Писанки Докії К. досягли високої майстерности в 1920-1940 роках у Космачі, а потім поза Гуцульщиною.

Її писанки виставляли в музеях Галичини, у Відні, Римі й Америці. За найкращу писанку вона була кілька разів нагороджена дома і в інших країнах.

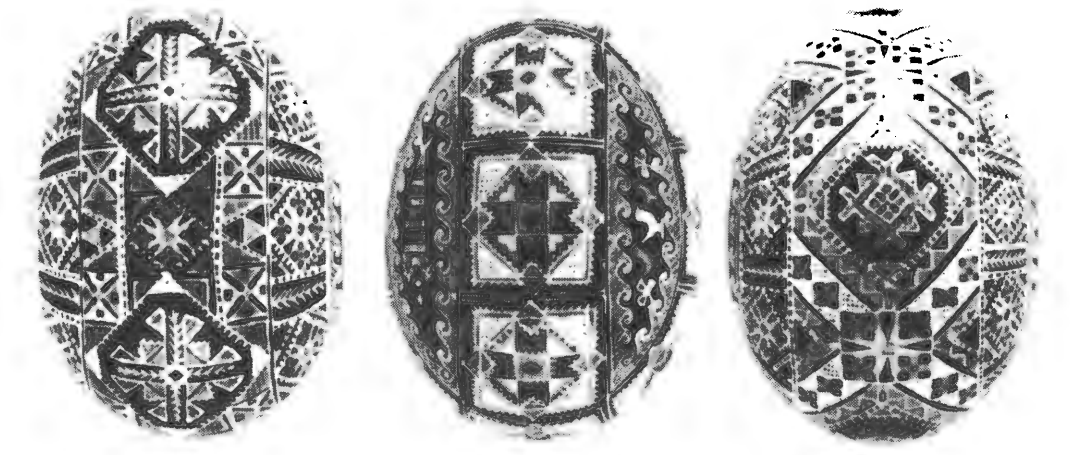

Докія вчилася писати писанки з дитинства при своїй матері, яка також була щедро наділена мистецьким талантом і була визначною мисткинею писанок та інших предметів побуту кінця XIX і початку XX сторіччя. Тому успіх у мистецтві молодшої Докії треба завдячувати матері, яка перша виявила здібності в писанні мистецьких писанок.

Як явище мистецької культури, писанкарство було одним із професійних занять незначної кількости жінок і дівчат. Вони протягом одного сторіччя збагатили й розвинули його цікавими композиціями, створюючи нові мистецькі зразки на основі славного творчого досвіду і хисту. Але цих писанкарок ніколи не було досить. Останнім часом, коли писанка досягла найвищого розвитку, в Космачі було не більше як 50 писанкарок. Таке число

модерних писанкарок не було співмірне до населення 1680 родин, коли взяти до уваги, що кожна родина потребувала на Великодні свята щонайменше 10-30 писанок. Тому космацькі писанкарки вже три місяці перед Великодніми святами починали писати. Писали днями й ночами, бо треба було виконати щонайменше 34.000 писанок. Найкраща писанкарка зробить не більше як 8 писанок за день, а тих, що найкращі, то лише 2-3 за той самий час, що в більшості залежить від мистецького стилю, орнаменту.

Писанка в Космачі, крім ритуалу, обрядів релігійного культу, знайшла своє відображення у мистецькій красі, і цю красу введено в нові звичаї і традиції, характерні для Гуцульщини. Бо ніяка мистецька річ, хоча б найкраща, не була такою радісною, як орнаментальна писанка, коли її в час Великодніх свят з найбільшою інтимністю дарували дівчата парубкам, а не раз писанка була таємницею, від якої починалася дорога до сватання. Обдаровували писанками також і малих дітей після посвячення пасок на Великдень, в імені померлих в родині.

Цей стародавній звичай, що пройшов дорогу віків, і нині зберігається як дорогоцінна пам'ятка на Гуцульщині.

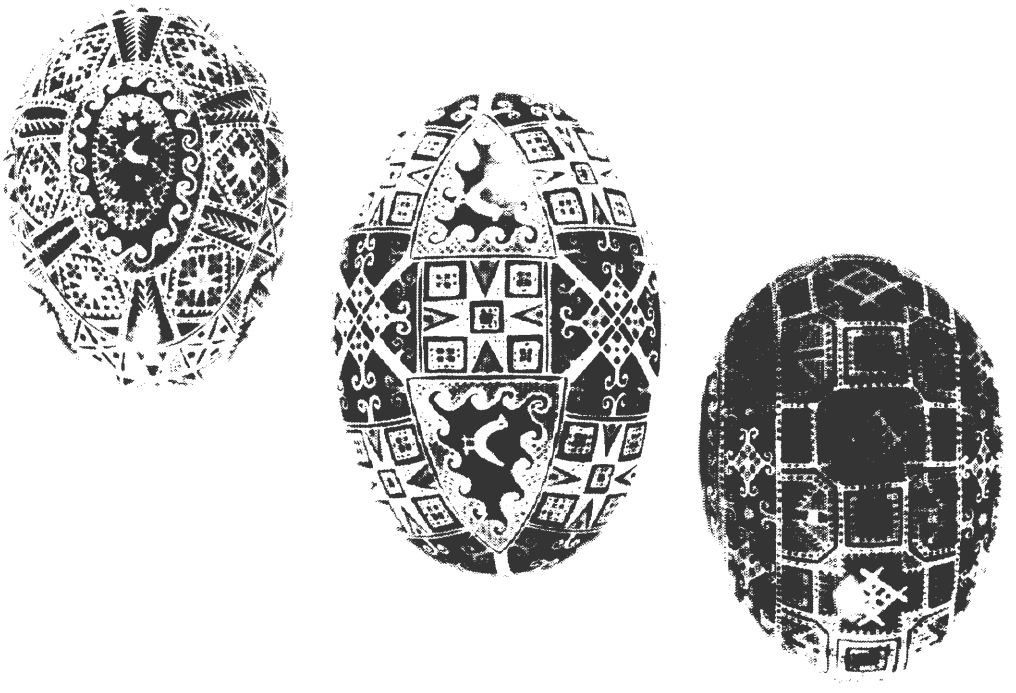

„Орнаменти писанок власної композиції Евдокії Кушнірчук з Космача."

СЕЛО КУЛАЧКІВЦІ

С.К.Б.Р.

Кулачківці, тихе село Коломийського повіту, по обох боках малої річки Чорняви. З південно-західної сторони, 1 км. від Кулачковець простягається село Балинці, а західним найближчим сусідом Кулачковець — Малий Гвіздець, від півночі — Гвіздець-місто і село Хом'яківка, а від сходу широкі урожайні поля, які сягають аж до села Ганківці.

Через Кулачківці проклався залізничний шлях з Коломиї до Городенки. Село поділене на дільниці: „Лиса гора", „Долина", „За рікою" та „За мостом". До 1939 р. в селі було близько 700 родин, з незначним числом жидівських і біля п'ятдесяткою поляків.

Важко встановити походження назви села. Можливо, що ще в часах феодальної системи назва взялася від якогось власника, якого за заслуги король наділив селом. Тим власником міг бути якийсь українець, або спольщений українець Кулачківський, а можливо, й те, що то був поляк Кулачковскі. Перше міркування видається більш переконливим.

В околиці Кулачковець і села Балинець ще й досі збереглися рештки земляних укріплень, а в них трапляються знахідки, як посуд з часів Київської Руси. Дослідження запевнюють нас, що село Кулачківці було засноване десь при кінці XII століття. В середині XIV ст. ціле Покуття захопили були поляки, і Кулачківцям доля також судила переживати гірке ярмо польського окупанта. Вузенький крайчик зірки волі заблистів для Коломийщини в часі походу Богдана Хмельницького проти Польщі. Шкода, що блискучий стратег, при сприятливих обставинах не розгромив Польщі. В 1648 р. через Коломийщину проходили козацькі полки і з тієї нагоди скористало і село Кулачківці. Селяни, з допомогою інших сіл, напали на маєток лютого польського шляхтича в Кулачківцях, спалили будинки, а майно розділили між селян.

В 1743-1744 через Кулачківці, Балинці і Гвіздець переходив повстанський загін Олекси Довбуша. Селяни охоче помагали опришкам, бо вони помагали селянам і карали польську магнатерію. Зі смертю Довбуша, погасла й зірка надії на волю для українського населення.

В 1772 р. три деспоти розгромили четвертого, магнатсько-шляхетську Польщу. За першим її поділом, Галичина ввійшла в Австро-Угорську імперію. У цьому зліпку Австрія панувала над усіми націями, що входили в її склад, а мадяри й поляки обсіли уряди і брутально знущалися над українським населенням. Важко жилося і в Кулачківцях під нелюдським тиском панщини, яка звела сільську людину до жалюгідного існування худоби.

Літературно-історичні джерела зареєстрували низку подій організованого життя Коломийщини, які значною мірою вплинули на пробудження села Кулачковець.

1848 рік позначився двома важливими подіями. Недавня селянська революція змусила австрійський уряд скасувати панщину. В тому ж році постала в Коломиї окружна „Руська Рада", а з нею підтримували пожвавлений зв'язок провідні селяни Покуття. Вони доносили цій Раді скарги селян про зловживання ненависної й жорстокої жандармерії та про податкові здирства й надужиття. „Руська рада" заступалася за знедолених селян перед австрійською адміністрацією.

В 1875 році в Коломиї заснували Філію т-ва „Просвіти", а це принесло велику переміну в життя наших сіл. З тієї „Просвіти" за послугою сільських зв'язкових, потрапляли до Кулачковець книжечки, і хто вмів читати, читав і переповідав іншим.

В 1911 р. Коломия відзначувала роковини смерти Тараса Шевченка святковим вечором і на пошану нашого великого поета коломияни випустили пропам'ятну поштову листівку з портретом Шевченка.

В тому році припадало також 100-річчя з дня народження Маркіяна Шашкевича — пробудителя Галицької землі. З тієї нагоди відбулися величаві святкування з відслоненням меморіяльної таблиці на стіні Народного дому.

Перша світова війна принесла Кулачківцям велике знищення, бо австрійські війська вели затяжні бої з царською Росією на стратегічній лінії — Кулачківці — Городенка, Коломия — Балинці.

Радісним життям жили Кулачківці в короткому часі 1918-1919 — становлення самостійности України. Політика західних альянтів помогла четвертувати національне тіло України. З їх ласки Галичина дісталася полякам. Важко було жителям Кулачковець, що брали участь у визвольних змаганнях, міняти меч на плуг.

Кулачківці — хліборобське село. Крім зернових культур, люди вирощували цукровий буряк, тютюн, льон, коноплі, соняшник, ріпак тощо. Ремесло в селі не було розвинене. Були ремісники — столярі, ковалі, ткачі, шевці та кушнірі, що мали змогу заробити на прожиток. Ще до першої світової війни в Кулачківцях відбувалися одноденні рокові ярмарки. Сотні селян привозили свій крам.

Життя мешканців Кулачковець було тверде, завжди відчувався голод на землю. Польський уряд забороняв продавати українцям парцельоване поле.

На нашій прадідній землі розсідалися польські зайди-колоністи, а багато кулачківчан мандрували за море шукати кращої долі.

Для централізованої політично-адміністраційної контролі поляки переорганізували сільські самоуправні одиниці на збірні громади. В 1935 р. Кулачківці стали збірним центром, якому підпорядковані були села: Балинці, Трофанівка, Бучачки і Хом'яківка. Мимо централізованої системи польської влади, українське життя Кулачковець організувалося всупереч плянам окупанта. В Кулачківцях блискуче розвивалася кооперативно-споживча спілка „Праця", а це завдяки невтомному її організаторові Миколі Федоракові. Під кінець 1939 р. цього відданого патріота, народного діяча і вірного сина українського народу, вивезли большевики далеко поза межі України і десь там він пропав безслідно.

Ще за австрійської окупації в центрі села Кулачковець була побудована 4-клясова школа з українською мовою навчання, хоч в дійсності навчання було двомовне. В 1910 р. школу вів директор М. Воробець, щирий патріот і зручний організатор. Завдяки йому і трьом іншим свідомим учителям, з Кулачковець було вислано до гімназії шістьох здібних учнів: Юрка Павлюка, Степана Далавурака, Терлецького, Михайла Каралаша, Василя Каралаша і Григорчака. В часі австрійської окупації, село Кулачківці збагатилося прибутком сільської інтелігенції, яка великою мірою причинилася до росту національної свідомости села.

Осередком культурного життя Кулачковець була читальня „Просвіти", де гуртувалися старші, а для молоді це була святиня національного виховання під проводом ідейних провідників з бібліотекою.

Дбайливим провідником молоді був учитель Степан Далавурак. (Після другої світової війни жив в Англії і помер в Лондоні). За його активну громадсько-культурну діяльність і великий вплив на молодь, шкільний інспекторат переніс його на учительську працю у Польщі. Такими засобами послуговувалася польська окупаційна влада, щоб позбутися некорисних для неї впливів культурних діячів на український нарід. На їх місце одначе приходили інші. Після С. Далаварука, просвітянську працю вів ідейний і талановитий Микола Федорак. Культурно-освітня праця села продовжувалася. Драматичний гурток приготовляв п'єси, хор виступав на вечорах на пошану письменників і поетів, героїв та державних роковин. В часі святкувань часто виступав з промовами Василь Грицюк (учасник похідних груп, розстріляний гестапом 1941 р. в Україні).

Читальня в Кулачківцях передплачувала декілька часописів, а між сільськими передплатниками була поширена радикальна преса як наслідок діяльности Кирила Трильовського, який також оснував руханково-пожежне товариство „Січ".

Наша парафія св. Михайла щодо національної праці трималася осторонь довший час, бо довголітнім парохом церкви був о. Степан Крушельницький,

неподатливий русотяп традиції Качковського. По смерті о. Крушельницького, парафією завідували інші священики на зміну, й та зміна не дала їм нагоди включитися в громадську працю. Кілька років перед 2-ою світовою війною парафією завідував відданий патріот о. Вонсуль, але після війни був арештований і засуджений на 8 років тюрми, а по звільненні, повернувся до Коломиї, де проживав аж до смерти.

В Кулачківцях, недалеко церкви стояла каплиця-пам'ятка скасування панщини 1848 р. Щороку, 16-го травня перед каплицею відправляли Службу Божу, а по полудні влаштовували сільську забаву з музикою. Радісне святкування починали першим танцем старші селяни, приспівуючи про „затолочення й убивання" страшного лиходійства — кріпацтва. У слід за старими, бавилася й молодь.

У другій світовій війні, що почалася в 1939 р., Кулачківці втратили багато цінних і ідейних односельчан, що віддали своє життя за вільну Україну.

Святковий дівочий одяг в Кулачківцях.

СЕЛО ЛЮЧА

Федір Токарчик
Микола Федорак

На захід від містечка Яблонова простягається село **Люча**, що межує з Нижним Березовом. Серединою, вздовж села проходить головний шлях, рівнобіжно із своїми допливами в'ється річка, що впадає до Пруту біля Коломиї. По обох боках села зпівночі і зпівдня простягались великі сільські пасовища, а дальше ліси. За лісом простягались два присілки — Лази і Нижний Рушір, а Вижний Рушір належав до Космача. Згадані ліси — старі великі мішані з розмаїтим деревом, де було подостатком всілякого матеріялу на різні потреби, а також на опал для всього села, та не бракувало і всілякого роду грибів та ягід, малин, афин та лісових звірят.

По середині села стояла дерев'яна церква Покрови збудована в 1846 році, коло церкви — мурована дзвіниця, а далі громадський будинок.

Велика церковна площа, на якій відбувались кожного року на Великодні свята дівочі гагілки. Все село було майже порожнє, бо всі веселились та звеличували велике свято біля церкви. Не менш торжественно святкували і Різдвяні свята — цілих три дні відбувалася коляда. Церковний хор колядував на церковні потреби, а інші групи на Рідну школу або на іншу культурну чи громадську ціль. Найбільш радощів та втіхи мали діти, які своїми розмаїтими колядками розвеселювали всіх по домах, за що їх люди щедро обдаровували. А найбільше втіхи було в день Меланки. Хлопці заздалегідь були старанно підготовані, кожний у своїй ролі, як Миколай, ангел і всілякі інші. Жартами й дотепами розвеселювали людей та колядували щедрівки.

Наше село було глибоко релігійне. При головній вулиці вздовж села були побудовані три великі дерев'яні хрести з розп'яттям і три каплиці , одна для щоденних відправ, а дві маленькі, де проходжі світили свічки або приносили свіжі квіти.

В селі була теж велика школа, другий будинок — новозбудований Народний дім з просторою залею для всіляких імпрез чи вистав і проб аматорського гуртка, та кімнатою-читальнею на інші розваги. На другій стороні вулиці стояла сільська кооператива. Було також т-во "Січ", до якого

належало багато молоді — хлопців і дівчат, які з малиновими лентами, хлопці з топірцями робили вправи. Сьогодні від тих людей, які до „Січі" належали важко чогось довідатись бо вони все позабували.

Після ліквідації „Січі" постали нові товариства, як „Луг" і „Каменярі", що далі вели працю, організували фестивалі з розмаїтими виступами. В 1939 році майже вся наша молодь і свідомі громадяни прийняли заклик бойкоту польського монополю і курення у відплату за св.п. Василя Біласа і Дмитра Данилишина.

„Райські двері" в церкві в Лючі.

Люча належала до національно свідомих сіл, з якого вийшли такі люди, як Степан Миколин, про якого мова буде на кінці цих споминів.

В селі були щирі українські патріоти, які боролися на всіх фронтах проти наших ворогів-окупантів. Не бракувало їх і в УПА та ОУН. Було багато в селі розмаїтих ремісників, як ковалі, столярі, шевці й інші. Жіноцтво цікавилось вишиванням, писанням писанок і т.п. А навіть знайшлись два юнаки, одинадцять і тринадцять літні брати, які робили гроші по двадцять злотих, але по якімось часі польська тайна поліція викрила. Перші вимоги були, щоб уся родина переписалась на поляків, і тоді мали віддати юнаків до Варшави до школи. Але батьки відмовились зректися українства, тоді на протязі шість місяців до судової розправи в тюрмі юнакам попсули зір, так що вони мусіли носити окуляри, але залишились щирими українцями.

Найвизначнішим громадським і культурним діячем з нашого села був, відомий більше на канадському терені, *Степан Миколин,* що кінчав середню школу в Коломиї, в 1914 р., пішов добровольцем до Українських січових стрільців і брав участь в поході з'єднаних українських армій на Київ. В боротьбі з большевиками впав у полон та опинився на Сибірі, звідки в 1923 р. вернувся на рідні землі.Два роки був у підпіллі, а потім на Закарпатті. Чеська влада не терпіла перебування українських емігрантів, але він переїхав на Словаччину і дістав працю учителя народної школи в Медвежах на Пряшівщині, де працював 12 років. З 1937 р. він учив у Тячеві в горожанській школі. В 1938 р. вступив в ряди Карпатської Січі, де йому признали попередній ступінь сотника армії УНР. Там він організував відділи Карпатської Січі по селах, а Головна команда в Хусті іменувала його окружним командантом Карпатської Січі на Тячівщину. В березні 1939 р. він боровся в рядах Карпатської Січі проти мадярської армії. В 1941 р. вернувся на рідну землю, але в 1943 р. переїхав до Німеччини і в 1945 р. опинився в Авгсбурзі, де працював учителем в українській гімназії. В 1948 р. переселився до Канади, де організував Рідну школу і став активним членом відділу КУК, Пласту, Братства карпатських січовиків, НТШ, і педагогів. На всіх відтинках громадського життя був чинним і жертвенним. В 1948 р. був підвищений екзильним урядом УНР до ступеня підполковника. Деканат філософічного факультету Українського вільного університету у Мюнхені визнав його дотеперішні студії і дипломи за вистачальні, щоб він міг взятися до писання дисертації "Гуцульщина в творах українських письменників", по прийняті якої він мав здавати іспити, щоб осягнути докторат, але смерть припинила його працю, він помер у 1958 р. в Гамілтоні, де був головою місцевого відділу Української стрілецької громади, першим заступником голови центрального проводу Братства карпатських січовиків, звичайним членом НТШ, членом Об'єднання українських педагогів і Пласту. До останньої хвилини був активний і працював над докторською дисертацією, яка друкувалася на сторінках „Нового шляху".

(Про Степана Миколина, матеріяли взяті з посмертної згадки д-ра Степана Росохи.)

* * *

Про точне поселення мешканців села Люча та звідки походить назва, важко мені щось сказати. Чи від ріки Лючки, яка протікає через село, бо джерело річки сягає до села Лючки, яке положене недалеко села Чорні Ослави. Наші предки, як говорили в селі, прийшли й поселилися тут після першого нападу татар 1240 року і пізніше. Втікали від татар у лісисті гори. З історії знаємо про залишені великі терени біля Чорного моря, а колись їх замешкували наші предки. Чому вони їх покинули? Якісь причини були,

наприклад, у моєму селі залишилися руїни оборонного замку, звані Замчище. Замок був колись збудований на березі річки Лючки. Про нього розповідав мені мій дід.

В 1937 році я оглядав руїни того замку й бачив купу каміння,покритого шаром землі і зарослого терниною.

Село оточене середньої величини горами, покритими буковими, смерековими та дубовими лісами, які дають користь мешканцям села — дерево й гриби. Тут є теж джерело солоної води. Польський уряд вимагав оплати за солону воду для домашнього вжитку. А хто нелегально брав солону воду з інших криниць в лісі, то польська поліція карала — била посуд і вимагала платити кару 5 злотих. Пересічний робітник заробляв тоді, в 1938 р., за день одного злотого, а косар міг заробити всього два злоті денно. Село мусіло опиратись на власному примітивному виробництві — з конопель і льону робили полотно, як тисячу років тому, з вовни овець робили ліжники — накривала ліжка або також шкіряний теплий одяг — кожухи та ін. Були і свої ремісники — ткачі, ковалі, кравці, кушнірі, шевці й інші. З добрих ткачів були колись Микола Коломийчук,АннаТокарчук та інші. Добрі кушнірі виходили з родини Ткачуків, що виробляли кожухи і для сусідніх сіл. Микола Струк був ковалем, а його брат Василь — кравцем.

Були в селі Лючі три водні млини, які мололи зерно для себе і для сусідних сіл. Перший млин належав родині Гілярія Мельника, другий жидові Майоркові, а третій був власністю теж української родини. Село жило середньо, не було багатих людей, а хто посідав більше землі чи худоби, мусів важко працювати. В селі не було поляків, крім двох лісничих, яких комуністи вивезли у 1940 р. Жидівських родин було три, яких знищили німці в 1942 р. Старовинна дерев'яна церква з 1846 р. була поширена й відремонтована за пароха о. Бахталовського, який теж збудував каплицю коло старого "парафіяльного дому", збудованого перед першою світовою війною за Австрії. Була теж і школа, будинок одноповерховий, збудований у 1938 р. та громадський будинок, де урядував війт і містилася кооператива "Будучність", та молочарня, яку заснував Стефурак, що прибув до нашого села з Делятинщини. У Народному домі примістилось товариство "Просвіта" якого головою був Андрій Мельник. Коло церкви стоїть мурована дзвіниця, в якій було п'ять дзвонів, а найбільший дзвін, св. Андрія, люди називали чудотворним, бо наприклад, коли громи або град загрожували селу, хтось з людей дзвонив і хмари нібито відступали, і шкоди не було.

Селом управляла рада, а до ради належали переважно старші громадяни, які вибирали війта, секретаря та листоношу, що виконував запорядження війта. Війтом був довгі роки Василь Ковальчук, а секретарем дяк, Танась Слюсарчук. Пізніше секретарював Іван Слюсарчук. Школа була шестиклясова. По першій світовій війні учителями були Геник-Березовський з

Церква в с. Лючі з 1846 року.

Дзвіниця і цвинтар праворуч у с. Лючі.

дружиною, по його смерті — Людмила Дутківська, п. Бійовський та його дружина, пізніше учителювала Олена Бокачук. Культурно-освітня праця проводилась в читальні „Просвіти", яка мала приміщення в Народнім домі, де містилися також т-ва „Луг" та „Каменярі", хор під орудою Василя Ткачука. Село було свідоме. „Рідна школа" була організована під керівництвом учительки Ольги Здрянки зі Львова. Люди передплачували пресу, в більшості „Народну справу" Івана Тиктора. Жіночих часописів було мало, мабуть, лише моя мама, Евдокія Федорак, яка писала дописи до жіночої газети „Жіноча воля" в Коломиї. Треба не забути і людей з вищою освітою, як Геник-Березовський з дружиною, Степан Миколин, інж. Василь Фенюк, старшина укр. армії, учасник оборони Львова. За польської окупації він не мав праці у школі. Він знав німецьку й латинську мови. Люди його шанували й приходили за різними порадами. В 1943 р. він одержав працю керівника й викладач а в сільско-господарській школі у великому селі Жаб'ю, де і я працював як книговод, поки не пішов учитися в учительській семінарії. Згадаю таких народжених з талантом, як Михайло й Василь Токарчуки, що малювали портрети, а одинадцятилітній Михайло та тринадцятилітній Василь підробляли польські гроші. З проголошенням української держави на Закарпаттю, поляки вели нагінку на свідомих людей у селі. Молоді люди втікали через кордон на Закарпаття, вступали до української армії й боролися проти мадярів, як, наприклад, Василь Ільницкий, Микола Федорак, Василь Семин. Жертвою польської сваволі був Василь Ткачук та інші, які задармо відсиділи в польській тюрмі в Коломиї майже цілий рік. Большевицький наступ з Городенки на Коломию змусив поляків нас випустити. А якби мали були час, то були б усіх постріляли.

Що діялось в Лючі у воєнний час, не можу сказати, бо в 1944 році я працював учителем в Сяніцкому повіті на Лемківщині. З розповіді мого брата Михайла я довідався, що прислана комуністка учителька не хотіла вчити дітей по-українськи. В неї вояки УПА знайшли револьвер і покарали її. Михайло Лесишин званий Стефурак, був шефом С.Б., але впав у засідку НКВД застрілив двох старшин та кілька вояків, а останньою кулею себе. За це большевики вкинули його тіло в криницю і сказали — "хай хахли п'ють воду з тієї бандитської бандеровської криниці. Люди витягнули його тіло й поховали вночі на цвинтарі.

Другого визначного борця Михайла Геника сина Гриця — видав його Ілько Никорович — якого енкаведисти вбили, а підлому зрадникові заплатили 30.000 карбованців. Він, наче Юда, забрав гроші і втік до Дніпропетровська, думав там спокійно жити, але розвідка УПА знайшла його й там і покарала.

Москалі поруйнували каплиці і храм, які будували наші предки. Цікавий випадок, коли москалі знайшли двох хрунів, що здіймали хрести з тієї каплиці коло парафіяльного дому, вони жили недовго, до тижня нагло померли. Бог

покарав тих, що відвернулись від нього й пішли на службу диявола. Описуючи село Лючу, як я його пам'ятаю, хай кину невидимі квіти на могили борців, які хотіли добра для свого села та своєї України. Село їх вигодувало, й вони за нього померли. Дякую сусідові Токарчукові, що відізвався до мене, щоб я написав щось про наше село Лючу.

ПРО НАЗВУ СЕЛА ЛЮЧА

Про назву села Люча подав у книжці „Березівське боярство. На тлі історії України", виданій у Детройті в 1962 р., Іван Кузич-Березовський, на ст. 112, розділ 5, пише, що в давнину плем'я дулібів, яке жило на сучасній Волині, Холмщині й північній Галичині, поділилися на три племена — бужан, волинян і лучан (лючів або лучичів). Перші вістки про лючів, пише він, подає Костянтин Багрянородний. Він називає їх з грецька „Лензіннойс", приміщує їх десь в околицях південно-східної Волині й північної Галичини. Він каже, що печеніги нападали аж на територію лючів (тобто глибоко в Україну). По лючів сягнули пізніше польські історики (Пашкевіч та інші), намагаючись зробити з них поляків. Наші історики заперечили, вони кладуть лючів в околиці м. Луцька, яке в давнину звалось Лучеськ (тобто столиця лючів). Одне плем'я лючів називалось стовпчани, в іншому було м. Мишна чи вірніше Мишин. Коли Волинь була вже густо заселена, наші князі поселили їх там, де було рідке населення — на Підкарпатті й Поліссі. Так постала Люча, Лючки, Ключів (Великий і Малий), Стопчатів, Мишин і Яблонів. Так постали, каже він, згадані села на Покутті і мабуть, Лючени на Поліссі і Люча та Лютовиска на Лемківщині. Яблонів недавня назва, бо його заложив магнат Яблоновський і так назвав свій осідок вже після приключення Галичини до Польщі. Для заснування Яблонова він відтяв частину Лючі і Стопчатова. Автор думає, що згадані села включно з м. Яблоновом виявляють певну подібність між собою — ношу, будову, весільні співи, танці і т.п.

Бодай тобі, наш пановьку, вигоріли луги!
Ой який ти сам недобрий, такі й твої слуги.
Бодай тобі, наш пановьку, вигоріли лани!
Ой який ти сам недобрий, такі й отамани.

Ой ввійду я до покою, та й тупну ногою:
Віддай, пане, літа мої, та й молодість мою!

ЮЛІЯН ҐЕНИК-БЕРЕЗОВСЬКИЙ 1906 - 1952

(Б.Р.)

В Лючі, недалеко від Березова Нижнього, народився 20 червня 1906 р. в учительській родині відомий мистець живого слова Юліян Ґеник-Березовський. На 19-му році життя втратив батька, а ще раніше матір і з 1925 р. жив у свого діда в Березові Нижньому, разом із двома братами.

Після сільської школи, вчився в українській гімназії в Коломиї, а потім у Краківському університеті, де українську мову й літературу викладали професори Богдан Лепкий та Іван Зілинський. Крім того, вчився і в драматичній школі при театрі ім. Ю. Словацького під проводом славного тоді актора Ярача. З того часу і присвятився мистецтву живого слова.

Після студій Юліян працював лектором української мови в тому ж університеті, як співробітник проф. І. Зілинського, мовознавця-діялектолога, що досліджував галицькі діялекти, і їздив з ним по краю й записував особливості мови селян в різних околицях. Але чимало уваги він присвячував і своєму мистецтву і часто влаштовував вечори живого слова, на яких деклямував вірші окремих поетів і рецитував прозові твори, найрадше Стефаника, Черемшини, Лепкого і також виступав на громадських святах, академіях і викликував подив своїм мистецтвом не лише в українців, але й у неукраїнців. І не було у Кракові українського свята, на якому не було б його виступу. А бувало й так, що програму якогось вечора виповнювали три особи — Юліян з мистецьким читанням улюблених творів, його старший брат Ярослав, що студіював у Кракові медицину, співав — мав приємний баритон, яким відзначався ще в гімназії, а проф. Богдан Лепкий читав доповідь або виголошував промову. І слухачі відходили з великим захопленням його мистецтвом. Богдан Лепкий писав у 1933 р. в „Ділі" (28.12.1933): „Для Ґеника Березовського не так важний зовнішній ефект, як те щось глибоке, не для всякого видне і ясне, що часто скривається в поезіях. Переживання поетичної душі, психічні процеси, незвичайні настрої — все те Ґеник-Березовський старається і вміє при помочі мистецького орудування голосом добути наверх і поставити перед здивованими слухачами. Кожний поет в інтерпретації Ґеника Березовського має свій стиль, свій окремий характер". Всі, хто мав нагоду слухати його, з глибоким переконанням признавали, що він єдиний в цьому мистецтві на всю Україну. А він сам трактував своє мистецтво як окреме й самостійне. Кожний виступ цього незвичайно талановитого мистецького читця й оригінального інтерпретатора літературних творів був не лише хвилиною мистецької насолоди, але й свого рода

експозицією мистецтва живого слова, як високоякісна театральна вистава є експозицією театрального мистецтва, а віртуозна гра музики-виконавця — музичного твору.

Найбільш улюбленими були твори Богдана Лепкого, Василя Стефаника, Марка Черемшини та Юрія Федьковича. З особливою експресією виконував він твори покутсько-гуцульських письменників, які найближче підійшли його психіці. Бувши гуцульського походження, Юліян не тільки знав детально покутсько-гуцульський говір, але й глибоко відчував психіку людей, які стали літературними постаттями згаданих покутсько-гуцульських письменників. Виконуючи їх твори, рецитатор переживав їх, мабуть, не менш глибоко, як і автори. Слухачі мали враження, наче це справжні живі постаті промовляють, наче це на очах відбувається одна з трагедій Стефаникових оповідань, або любовна історія Федьковичевих гуцулів. І вмів він передати з великою майстерністю глибокий трагізм Стефаникових творів, як і легкість та погідність Черемшининих оповідань. Незабутнє враження залишали й рецитації Федьковичевого „Довбуша" та деяких поезій Б. Лепкого. А спеціялістом був в інтерпретації Стефаника, Черемшини й Федьковича.

На його, Богом даний, талант складалися: уміння інтерпретувати літературний твір, уміння вибрати автора і його найкращий твір, уміння створити літературний монтаж з ряду творів, не зв'язаних з собою або окремих циклів, сильний баритоновий голос та його мистецьке орудування ним, витончена аналіза тексту, викриття першого творчого задуму, незвичайно змінливий тон дикції, ніжність інтонаційної скалі, опанованість рухів і міміки. Ці чинники, гармонійно поєднані, були мистецьким первнем душі Геника-Березовського.

Очевидно, він не обмежувався цими письменниками, включав і твори М. Вовчка, М. Коцюбинського, М. Шашкевича, П. Тичини, М. Рильського, а зокрема Шевченка та Франка. Шевченкову поезію мистець відтворював так геніяльно, як вона геніяльно написана. Вичитував з неї ту мелодію, з якої вона постала. Деклямуючи в'язанку думок нашого генія, він носив слухачів від окружаючого світу хитких ідей до світу найвищих, вічних і незмінних ідей... А Франкові бойові твори та глибока витончена лірика підходили духовій природі Юліяна, вихованого на поезіях цього поета. Найкраще відтворював „Пролог" до „Мойсея" Франкового, „Великі роковини", „Вівере мементо" та уривки з „Лиса Микити" (Ю. Лисяк, „Укр. робітник" ч. 11, 1953).

„Понад 25 років в рідному краю й на чужині літав він на крилах дзвінкого слова, що його поставив на стороні геніяльний Шевченко..." (Там же).

В часі другої світової війни, особливо за німецьких часів Юліянові довелося бути... купцем, правда, елегантного товару — парфум, щоб вдержати життя, а потім, уже по війні, він влаштувався тимчасово в Ґрацькому університеті, де робив докторат. На провесні 1947 р. виїхав до Канади, де мусів починати життя наново, відмінне від попереднього. Якийсь час працював викладачем в Торонтському університеті (слов'янські мови), але майже задармо, тому треба було інакше влаштовуватись. І він пішов знову в торгівлю, але смерть усе припинила. Помер на 46 році життя — 16 листопада 1952 р.

СЕЛО ПЕРЕРІВ

Андрій Перерівський

Перерів — це одне з найменших сіл на Покутті. Усіх господарств було не більше сотки, а населення — яких 500-600 душ. Національною свідомістю Перерів перевищував богато сіл Покуття. В часі між двома світовими війнами село мало великі осяги, зокрема в ділянці культурній та економічній. Свої осяги Перерів завдячував горстці кол. вояків австрійської армії, які в часі польсько-української війни брали участь в українській армії, а в перших роках польської окупації були переслідувані й гонені поляками. Це ті військові ветерани, які пройшли вздовж і впоперек Европу й бачили життя інших слов'янських і неслов'янських народів, мали амбітні пляни піднести Перерів принайменше на рівень чеських сіл.

І прийшла довга, важка праця сільського населення. Початок праці, звичайно, був у читальні „Просвіти". Довгі зимові вечори члени читальні проводили на читанні творів Шевченка, Франка, Нечуя-Левицького, А. Чайковського та ін. Довгі й горячі дискусії на політичні й суспільні та культурні теми. Богато дискусій про потребу економічного двигнення індивідуальних, переважно середньоземельних або й малоземельних господарств. А там також балачки як двигнути ціле село Перерів економічно.

При читальні „Просвіти" постав самодіяльний театральний гурток. Театральні вистави в Перерові та в сусідніх селах стали частим явищем. Найбільшою популярністю хвалились „Наталка Полтавка", „Назар Стодоля",„Невольник",„Суєта", "Мартин Боруля", „Степовий гість", „Ой не ходи, Грицю" та інші.

Театральні вистави відбувались у сільських стодолах, де не було залі, або таки на вигоні за церквою. Було досить клопоту з будовою сцени й декорацій, але селянська охота до праці та помисловість були незрівняні. А молодечий запал перемагав усі труднощі.

Аматорський гурток мав добрі таланти, як Василь Арсенюк — добрий актор (комічні ролі) та режисер, Марійка Клапчук — амантка, добрий актор Василь Палійчук, а крім того, гурток мав добрих хористів і танцювальний ансамбль. Театральний гурток провів велику національно-освідомну роботу в селі.

У 20-х роках в селі були деякі комуністичні впливи. В Україні відбувалась „українізація", будувався Дніпрельстан, а пісні київського радія приводили людей до сліз. В читальні „Просвіти" могли співпрацювати люди з різними політичними переконаннями, і село вміло завжди знайти спільний фронт. Довгі роки головою читальні „Просвіти" був господар Михайло Маршалюк, який свої молоді літа провів як емігрант у ЗСА. Заробивши трохи грошей, він вернувся в рідні сторони, докупив собі трохи землі і був середньозаможним господарем. Політично — він вернувся із ЗСА переконаним соціялістом, став членом радикальної партії, був розсудний, вирозумілий та вмів з'єднати біля себе навіть селян з противними до його політичними переконаннями. Довгий час він був головою „Просвіти", а в часі німецької окупації під час II світової війни був солтисом. За це й був комуністами знищений після приходу совєтської армії, хоч не мав за собою жодних злочинів, але був покараний як відданий український патріот.

У 20-х роках постала в Перерові спожива кооператива „Єдність", яка добре розвивалася і приносила досить великі приходи. Справником кооперативи був Гриць Данищук, який тішився повним довір'ям селян Перерова, і рівночасно був справником районової молочарні "Маслосоюз" в трохи пізнішому часі. Він теж відіграв важливу ролю при будові Народного дому.

Село Перерів було в тому щасливому положенні, що в селі не було корчми ані приватної крамниці. Пияцтво в селі було обмежене, а в 30-тих роках, коли прийшло до бойкоту монопольних виробів польської держави, то в селі на 70 молодих хлопців 50 були абстинентами від алькогольних напитків та тютюну.

Довгий час читальняники в Перерові плянували будову Народного дому, але пляни завжди були розбиті польськими чинниками в повітовому старості, які не допускали, щоб громада відпродала читальні "Просвіти" площу з громадської луки. Так проходили роки за роками. Громадська рада робила свої ухвали про продаж, солтиси, якими, звичайно, в Перерові були місцеві селяни, старались для громади зробити щось добре, але справи продажі площі ніяк не могли довершити через шовіністичну політику коломийського староства. Аж на початку 30-х років солтисом став згаданий Гриць Данищук, який знав, що читальня „Просвіти" ніколи не зможе набути від громади бажаної площі. Прийшли довгі розмови вечорами між читальняниками, провідними членами кооперативи "Єдність" та активним проводом районової молочарні „Маслосоюз". У висліді розмов пішла селом поголоска, що Гриць Данищук, справник кооперативи „Єдність" та районової молочарні і рівночасно солтис купує від громади велику площу біля церкви і на ній будуватиме власну крамницю, бо він пересварився з директорами Повітового союзу кооператив в Коломиї — Берладом і Михайлюком і заповів їм, що його приватна-крамниця дасть селянам і кращий, і дешевший

товар. По кількох днях таких поголосок поліцисти з Матіївської станиці поліції відвідали Гриця Данищука принагідно і в розмові упевнились, що поголоска правдива. Гриць Данищук просив поліцію, щоб вона дала йому рекомендацію у старості, а він їм цього не забуде, і завтра він передасть дружині командanta поліції та всім поліцистам добру скриночку свіженького масла. Але це тільки на задаток.

Гриць Данищук купив велику площу від перерівської громади на північно-західному розі при роздоріжжі коло церкви. Деякі невтаємничені у справу купна почали пропаганду проти Данищука, мовляв, він хоче нажитись на кооперативі і хоче будувати приватну крамницю. Читальняні активісти вміли швидко заспокоїти критиків, що Гриць Данищук не з тих, щоби іти проти громади.

В 1932 все село — члени читальні, кооперативи та молочарні почали кампанію збірки матеріялу на будову Народного дому, який громада буде будувати на Данищуковій площі. Восени закінчили збіркову кампанію, а в зимі селяни „голокою" звезли потрібний на будову матеріял і на весні 1933 р. почали будову, а вже восени в театральній залі відбулися перші вистави, хоч дім був ще не закінчений.

Добровольці будують Народний дім у Перерові в 1933 р.

Народний дім у Перерові став гордістю села. Великі довкільні села не могли спромогтися на такий дім, а ті, що переїжджали через Перерів, не могли надивуватись як таке мале село спромоглося на такий величавий

Народний дім, в якому мали приміщення всі сільські установи: „Просвіта", кооператива „Єдність", районова молочарня „Маслосоюзу" та велика театральна заля з великою сценою й декораціями.

В день „закладин" Народного дому в Перерові в 1933 р.

В 1937 р. автор цих рядків мав змогу купити радіоприймач, батерійну супергетеродину, яку вислав як подарунок для читальні "Просвіти". В 1938/39 р. цей приймач мало не спричинив закриття читальні польськими поліційними властями. В той час прийшли радіопересилання з Карпатської України, яка прокинулась до самостійного життя. Вечорами сотні селян облягали Народний дім, бо театральна заля не могла всіх помістити, які приходили з поблизьких сіл, щоб послухати вістей з Карпатської України.

Поліція не могла собі дати ради з слухачами. Вона пробувала їх розганяти, а пізніше загрозила солтисові, що читальню закриє, але цих погроз вона не виконала. Які причини на це зложились — цього ніхто не виявив, хіба що польська влада усвідомлювала, що Польщі зближався кінець і тому вона вже не мала волі вдаватись до репресій.

Це було тим більше дивне, що на початку 30-х років, звичайно восени, перед Листопадом, студенти Перерова та довкільних сіл, яких можна було нарахувати понад тузінь, як не поголовно, то хоч деякі з них були арештовані. Студентів села Корнича й Королівки, звичайно, арештувала коломийська поліція. Студентів поліція передержувала один-два тижні і випускала, оферуючи кожному з арештованих добру посаду в заміну за конфіденціяльну

службу для польської поліції. Автор цих рядків таких пропозицій мав аж три.

В 1931 році хлопці Перерова нераз глузували з поліції, напр., вони ухитрились повісити синьо-жовтий прапор на найвищій сосні в поміщицькому саду над берегом потічка. Злізли, обтяли галузки сосни, а стовбур обмазали дьогтем. Майже цілий тиждень поліція короводилась із прапором, бо поміщик не дозволяв зрізати сосну. Вкінці погодилися і поліція наказала сосну зрізати.

За польської окупації життя селян на Покутті було важке. В покутських селах переважали малі господарства. Дідичі захланно берегли свої маєтності і не хотіли парцелювати землю для селян. У містах було дуже важко дістати працю. Безробіття, економічна криза та шовінізм польської панівної меншини замикали усякі можливості праці в містах чи державних установах. Студентам було важко дістатися на студії в університеті у Львові.

В таких умовинах комуністичні впливи в покутських селах були більші. Але прийшли роки 1932-33, в покутських селах з'явилися втікачі з України, які оповідали жахливі історії, що слухачам кров завмирала. Вони оповідали як жорстоко робітничо-селянська влада заганяла селян у колгоспи, як спеціяльні відділи міліції конфіскували в селян все зерно й харчі. Оповідали як з голоду на богатій чорноземній землі — села вимирали з голоду...

Самогубство Скрипника, Хвильового покінчили комуністичні впливи в покутських селах.

Комуністами залишились самі аґентурні кар'єристи. Прийшов рік 1939. Польща впала. Західна Україна „возз'єдналася" з Україною, а в'язниці наповнялися все новими в'язнями! Відступаючі частини НКВД залишили в західноукраїнських містах в'язниці повні помордованих в'язнів. Тоді прийшла німецька окупація. Коли на зміну прийшла німецька влада, богато перерівчан насильно вивезла на роботи до Німеччини, деяких,як от родину Івана Мельничука, німці знищили за те, що син був старшиною УПА. Відділ безпеки спалив хату Волощука, а батька, маму й сестру німці кинули у вогонь.

Прийшов 1945 рік. Кому простелилась дорога у повстанські загони УПА, кому у сов. армію, а багатьом на Сибір чи на *Урал* Але більша частина залишилася на місці.

Селяни Перерова з тугою й сантиментом поглядають на високу Дебеславську гору, яка гордо пнеться в небесні простори, а колись там стояв ненависний замок твердиня польського окупанта.

Прийшов 1948 рік, який буревієм прокотився по широкій українській землі. Селяни довкільних сіл біля Дебеславець, а в тому й селяни Перерова зруйнували замок-твердиню та дощентно, що її вже ніколи не відбудовано.

І живуть надією колгоспники Перерова, що новочасні, модерні замки-твердині московських зайдів на Покутті одного дня пропадуть так дощентно, як пропала зруйована селянами польська твердиня на Дебеславській горі...

СЕЛО П'ЯДИКИ

О. Г.

П'ядики — село 5 км. напівніч від Коломиї, над річкою Косачівкою, через село пливе річка Діброва і проходить залізниця Львів-Чернівці. Перед війною село мало біля 3 тисяч населення, тепер біля 2656 душ. В документах згадане вперше в 1480 р., як подають „Акта гродзке і зємске" (т. 19, ст. 184). В 1621 р. татарська орда, що пройшла через Покуття, спалила село, але воно згодом відбудувалося. В 1648 р. селяни П'ядик брали участь у повстанні і нищили замки в Лючі й Дебеславцях. Панщина дуже далася взнаки п'ядичанам, дідич, що йому належало село, мав понад півтори тисячі моргів землі та понад 680 моргів лісу, а селяни, біля 130 господарств, мали тільки трохи понад 1200 моргів. В часі першої світової війни село переходило кілька разів з рук до рук з-під австрійської окупації під російську і навідворот і зазнало великих утрат, головно в людях, бо кожний окупант карав селян за співпрацю з ворогом. Чимало селян страждали в конц. таборі Талергофі, але деякі „відступали з села з російською армією, а потім вернулися в село й ширили комуністичну заразу.

Культурно-освітнє життя П'ядик розвивалося головно після першої світової війни, але першу державну народну школу австро-польський уряд відкрив у 1900 р. Завдяки невеликій віддалі від Коломиї, де були дві середні школи — гімназія й учит. семінар — з П'ядик училося в Коломиї понад три десятки хлопців і дівчат, а деякі з них пізніше вчилися в університетах у Львові або в Празі. З П'ядик походили вчителі Колом. гімназії, як д-р Василь Стасюк і проф. Василь Чередарчук, молодший від них д-р Ф. Ткачук, ветеринар (тепер у Чікаґу), а загинув від сов. партизанки на Словаччині адв. мґр Клим Гнатюк. Багато п'ядичан воювали в рядах УСС, а деякі з них перейшли в комунізм, як Андрій Баб'юк (пс. Мирослав Ірчан.письменник), Степан Мельничук і Петро Шеремета, які з австрійської армії перейшли до комуністичних банд і в 1922 р. перейшли кордон до Галичини, де ширили комунізм. Польська влада банду розгромила, а провідників розстріляла. А письменника М. Ірчана, після заслання, совєтська влада (Хрущов) реабілітувала й поставила йому пам'ятник у П'ядиках.

Протягом міжвоєнного 20-ліття у П'ядиках розвинулося широко культурно-освітнє й господарське життя, була велика читальня „Просвіти", бібліотека, театральний гурток, навіть струнна оркестра. З приходом большевиків усе загинуло, і п'ядичани разом з багатьома іншими селянами

страждають тепер у колгоспах. На еміграцію вийшло небагато. Десь під Ню Йорком живе мґр права Онуфрій Германюк, в Чікаґу — ветеринар д-р Ф. Ткачук, а з жінок письменниця Ольга Ременецька-Луцик, якої оповідання друкуються в жіночих журналах. Їх є напевно більше, але їх важко відшукати.

У П'ядиках народився гімн. проф. **Володимир Винницький,** учитель середніх шкіл. Народився в 1885 р. як один із 13-ро дітей в родині, вчився в середній школі в Коломиї, а університетські студії кінчав у Чернівецькому університеті. По студіях учителював у гімназіях, семінаріях у Чернівцях та інших містах Буковини і в Галичині (Яворів, Стрий). В 1941 р. покинув рідну землю і певний час жив у таборі Д.П. в Ляндеку в Австрії, де вчив у таборовій гімназії. У 1951 р. переселився до Канади і поселився в Монтреалі, де вчив на курсах українознавства та брав активну участь у громадському житті наскільки на це дозволяли йому літа. Помер у Монтреалі в 1969 р. на 84-му році життя.

КОЛОМИЙКИ

«Ой ци ви ся, дівчєточка, у постільці вбули,
Шо-сти прийшли на толоку, співати забули?»
— Ми постільці не вбували, ми вбули чоботи,
Та співати ми забули з тіжкої роботи.

*

Ой бодай ті, отамане, та й хата згоріла,
Ой як мені, молодому, панщина доїла!
Панщина мені доїла, побили мі злидні:
Все податки, все побори, ще й панщини три дні.

*

Ой, зацвила сина квітка на плоті, на плоті,
Ой змарніло біле личко на панській роботі.

*

Ой ти, пане-отамане, заклину тя в неню!
Чи я тобі ни нажала до полудне жменю?
До полудне вжєла жменю, а відтак другую...
Чи я тобі не відбула панщину тєшкую?

*

Бодай тобі, отамане, зуб цирулик вирвав,
Що ти мою дівчиноньку на панщину вигнав!

СЕЛО НАД РІЧКОЮ ЧОРНЯВОЮ — РОСОХАЧ

Лев В. Мидловський

На лагідно хвилястій покутській височині, з її різноманітними краєвидами, розкинене село Росохач на горбовинах та їх схилах і в углибині. Від крайніх хат на східному боці воно розгалужується в західному напрямі вздовж річки Чорняви, немов заквітчаної від ранньої весни до пізньої осени зеленню прибережних верб. Ця річка звичайно спокійна й приманлива своєю свіжістю. Тихо пливуть її води, тільки де брід, чути плюскіт, але після зливних дощів, під час повені, стає буйна, грізна, з рвучкими хвилями, заливає городи й толоки та подекуди підходить аж до хат.

За селом, на східно-північній стороні, видніє найвищий пагорб, званий Марійський, а далі вже знижується терен на північ. З того пагорба майоріє широкий простір, і в погідний соняшний день видно ген далеко ту низовину, що простягається аж до Дністра.

Назва Росохач походить, мабуть, від „розсохатий", бо розгалужені напрями вулиць нагадують розсохаті роги оленя.

Найближчим містечком є Гвіздець, де колись був повітовий суд, податковий уряд, „головна" пошта, залізнична станція, майдан-торговиця для понеділкових торгів і багато жидівських крамниць. Крім греко-католицької церкви, був і римо-католицький костел з монастирем і „Сокул" у власному будинку як розсадники полонізації. З гвіздецької пошти розділювали посилки до льокальної пошти у Винограді, з призначенням також для Росохача, які привозив молодий вершник до росохацьких адресатів.

Безпосередньо до Росохача прилягає невелике село Прикмище, яке належало до росохацької парафії.

Для порівняння приросту населення, згідно з даними шематизмів Станиславівської епархії було в Росохачі в 1902-20 рр. 1,917 душ усього населення, в тому греко-католиків 1,221, 618 римо-католиків і 78 жидів. У Прикмищі було 872 душі всього населення, в тому 800 греко-католиків і 65 жидів.

В 1925 р. в Росохачі було 2,195 душ усього населення, в тому 1,445 греко-католиків і 750 римо-католиків, а в Прикмищі — 790 греко-католиків, про римо-католиків нема згадки, жидів в обох селах — 95.

Між греко- й римо-католиками була тільки обрядова різниця, бо одні й другі вірні були фактично української національності. Ті другі різнилися лише тим, що належали до латинського обряду, але своїми прізвищами й українською розмовною мовою свідчили, що вони українці. Їх перетягав всякими способами дідич і його прибічники на латинський обряд, щоб їх польонізувати. Для них збудували й костел, в якому їх учили молитов польською мовою і вони слухали польських проповідей, що їх виголошував польський священик, який доїжджав із сусіднього села Джуркова. То мав бути початок, що мав зробити з них поляків, але безуспішно, за вийнятком кількох окремих випадків. Не помогла навіть приватна школа „двоклясівка", бо хоч у ній вчилися діти польської мови, але вдома говорили далі по-українському. А під час 1-ї світової війни зголосився добровольцем до польського Легіону всього-на-всього один парубок, сподіваючись, що стане „паном".

Дідичем — великим землевласником був Андрій Мойса де Росохацький, вірменського походження, але сполонізований. Його предки, зокрема „двірські паничі", мали деморалізуючий вплив на селян, особливо на тих, що працювали у дворі — наймити, „форналі". За їх посередництвом і при допомозі корчми панський двір ще від часів панщини підривав християнські засади села.

Напроти приходства й поблизу двора була гарна дерев'яна церква, яку в першій половині 18-го століття мусіли повалити на вимогу тодішнього дідича. Причина була не проста: гомін дзвонів протягом трьох днів Великодніх свят непокоїв дідича і його родину в часі пополудневого відпочинку...

Нову церкву Преображення Господнього збудували 1834 року, подалі від двора, аж потойбік Чорняви. Вона була мурована, але назовні — незвизначеного стилю, зате внутрі устаткована згодом згідно з українським обрядом. Коло неї збудували також велику каплицю з гробницею для родини дідичів Мойсів, які за панщини мали, очевидно, беззастережний вплив на все в селі, а в тому й на будову церкви та її стиль.

Останній дідич А. Мойса перебував здебільша у Відні, де мав каменицю, або над Адріятиком, а свої розлогі поля винаймав орендарям „посесорам" — жидам або чехові, які вели екстенсивну господарку й нищили землю.

У Прикмищі була дочерна дерев'яна, стилева церква Покрови Пречистої Діви Марії, збудована 1897 року, а довкола неї старовинний цвинтар серед дерев, що виглядав наче сад. З доручення державної адміністрації площа нового цвинтаря була оподалік від села, так само, як у Росохачі.

У Прикмищі був також двір, але його власник жив у Коломиї і поле винаймав одному чехові, який довів господарство до занепаду.

Побут в селі не змінювався ще й у перших десятиліттях нашої доби, себто селяни точно зберігали давні звичаї, традиції своїх предків і без вийнятку одягалися в свою гарну селянську ношу. Хоч Росохач і Прикмище так тісно були злучені одне з одним, що творили наче одну місцевість, то в ноші були деякі різниці, особливо у взірцях вишивання дівочих і жіночих сорочок на рукавах.

В той час погіршувалися економічні умовини, бо хліборобські господарства карловатіли внаслідок розподілу землі, як спадщину для дітей. Незаможні могли заробляти лише вліті, у жнива, або при молотінні збіжжя. Ремісників, крім коваля, столяра й дорослих шевців не було. Тому деякі селяни їздили на заробітки до Німеччини, „до Прус", як тоді говорили. Лиш один селянин еміґрував до Америки, але по кількох роках вернувся додому. Усе ж таки не було крайнього зубожіння, бо селяни пильно працювали, були ощадні, а випадки п'янства рідко траплялися. Дехто пробував щастя в торгівлі, яка була ще в жидівських руках. Відчувався брак грошей, тому досить часто практикували виміну власних продуктів, наприклад, яєць за крамничні речі.

Довголітнім парохом у Росохачі й Прикмищі був о. Василь М. Мидловський, від 1900 до 1919 року, священичий рід якого походив із східного Поділля, що понад двісті років тому переселився до Галичини. Він був добрим знавцем ментальности селян, тому мав відповідний підхід до них. Передплачував також часопис „Громадський голос", орган радикальної партії з її тодішнім „протипопівським" наставленням, щоб бути в курсі справ. Не мав непорозумінь з місцевими радикалами, які виконували релігійні практики і з пошаною ставилися до священика.

Як душпастир, о. В. Мидловський старався передусім піднести релігійність вірних, тому присвячував велику увагу проповідям. До них дбайливо приготовлявся напередодні неділь і свят. Цікавився також матеріяльними умовинами селян і помагав власними грішми (але так, „щоб ліва рука не знала, що права дає) хоч не жив у достатках. Його платня була невелика, господарство не давало великих прибутків, а діти ходили до школи в Чернівцях, де їх утримання було досить дороге.

Один випадок описав щойно 1941 року В.Р., батьки якого померли в заранні віку. Залишилося троє малолітніх сиріт, яким давав від себе грошову допомогу о. В. Мидловський, відвідуючи їх бабуню й дідуня, що виховували цих дітей.

Щоб оберігати селян перед боргами в лихварів, заснував у Росохачі кредитову кооперативу Райфайзенку, якої каса (вертгаймівська) стояла якийсь час на приходстві, і там були книги діловодства.

Село помалу пробуджувалося до нового життя, але на нього йшов далі полонізаційний натиск. Крім костела, задумали польські шовіністи заснувати польську школу „Товажиства шкул людових", проти якої рішуче виступав о.

В. Мидловський. На ньому помстилися поляки (місцевий учитель „руського" роду, але спольщений і його прибічники) тим способом, що знайшли кількох сільських негодяїв, які за марну „винагороду" вибили вночі вікна в домі священика.

Черговою польською „оазою" в українському селі була крамниця „Кулко рольніче".

Але ті всі намагання перетворити українських римо-католиків на поляків і викликати роздор серед населення не мали успіху. Одним із доказів було святкування Великодня, коли він припадав одночасно за старим і новим календарем. Хоч латинники мають лиш два дні Великодніх свят, то дівчата виводили гагілки коло костела також третього дня, співаючи українських пісень. А понад вечір, на закінчення святкування, виходив хоровід дівчат з майдану коло церкви й хоровід дівчат від костела. З двох сторін ішли два дівочі хороводи до річки Чорняви й на мості церемоніяльно зустрічалися. То була символічна зустріч молоді, яка також цим чином засвідчувала свою єдність з українським народом, не зважаючи на різниці обряду.

Іншим виявом добросусідських взаємин був гарний звичай на Святвечір, 24-го грудня в латинників і 6-го січня в греко-католиків. Тоді по вечері ті, що святкували Різдво за новим календарем, приносили святвечірні страви тим, що святкували за старим стилем. А за два тижні діялося це навпаки.

Наскільки селяни в Росохачі політично дозрівали, можна було бачити в часі виборів до австрійського парляменту або до галицького крайового сейму. Зацікавлення у виборчій кампанії проходило під знаком кандидатів української радикальної й національно-демократичної партії, а не будь-якої польської партії, хоч наші латинники були ніби то „поляки", з погляду польських політиків. Не було також москвофільства.

Перша світова війна в 1914-1918 роках сколихнула сільським життям, перервала його поступневий розвиток і принесла з собою багато журби й лиха. По загальній мобілізації село опустіло від чоловіків призовного віку і тягар хліборобської праці мусіло нести жіноцтво та старші чоловіки.

Росохач був три рази під окупацією російського війська — перша інвазія тривала від осени 1914 до весни 1915 р.; друга — один місяць навесні 1915 р. (тоді росіяни облягали Коломию), а третя затягнулася від літа 1916 р. до літа 1917 р. Населенню довелося терпіти лише від черкеських вершників (кінноти чиків), що їх назвали селяни „кучмарями", бо вони носили велетенські шапки з овечої шкури. Вони були либонь з т.зв. „дикої дивізії" і били селян негайками, якщо не відразу виконували їх накази, не розуміючи їх.

Звичайно російські солдати, серед яких було чимало українців, ставилися прихильно до селян. Вони давали вбогим їжу з польових кухонь, а їхні фельдшери (медичні помічники) лікували у випадках поранення або легших недуг.

У січні 1916 р. команда одного військового з'єднання, яке було на постою в селі, влаштувало різдв'яну вечірку в будинку дідича. У програмі були також короткі скечі, м. ін., розмова солдата з селянином. Солдат, який грав ролю селянина, був,очевидно, українець і знаменито наслідував нашого дядька, хоч був наддніпрянець, говорив так плавно покутським діялектом, наче уродженець Покуття.

Останній відступ російського війська вліті 1917 року був пострахом для Росохача. Солдати, пройняті вже „революційним духом", не слухали наказів старшин і дошкулювали населенню. В останню ніч перед їх відходом кільканадцять саперів висадили динамітом міст на Чорняві, а потім по двох чвалали на конях по селі і грабили заможніших селян і священика. Його дружину, за якою стріляли, коли вона втекла з подвір'я до саду, врятувала солідарна оборона сусідів.

Воєнні переживання були важкі для населення. Треба було віддавати „на контингент" австрійському війську корови; постійно вимагали коней з возами й візником на підводи („форшпан") для перевозу харчів, амуніції та інших вантажів; взимі мусіли люди, переважно жінки і старші віком чоловіки, прочищувати від снігу дорогу за селом, яка вела з Обертина до Гвіздця, куди проходили військові з'єднання й обози.

Жорстоко поводилися мадярські війська при відступі навесні 1916 р. Наказали селянам зігнати свою худобу, мовляв, заберуть її, щоб не дісталася в руки росіянам, а згодом, як проженуть ворога, віддадуть селянам. Селяни дістали посвідки, але хто дав їм худобу, вже її більше не бачив.

А був, м.інш., такий випадок — один старенький жебрак заплутався ногами в дроті військового телефону, що був проведений через толоку просто на землі. Старенький зігнувся, щоб скинути дріт із своїх ніг, але вмить наскочила на нього мадярська стежа й повела до старшини. Цей відразу засудив його на смерть, як „шпигуна" й наказав йому викопати собі яму під деревом у саду школи. Там сердешного повісили й тіло впало до ями, в якій його просто запорпали.

А що священик о. Василь М. Мидловський, вчасно виїхав із своєю родиною, разом із відступаючими австрійськими військами до Станиславова, то мадярські вояки принаймні показали, що були б зробили з „руським попом", якби були його застали вдома. Вони витягнули з рам портрет, зашморгнули мотузом й повісили на дереві перед приходством, а на портреті дружини прокололи багнетом очі.

З хати забрали ліжка й інші меблі до фронтових старшинських „бліндажів" (криївок). А вершком дикунства було те, що вони скинули книжки з шафи на підлогу і полляли оливою до машини (керату). Коли село зайняло згодом російське військо, один солдат побачив цей вандалізм. Тоді я вже був вдома, бо вернувся з Черновець, де вчився в гімназії, скоріше, ніж моя родина

із Станиславова. Цей солдат, української національности, попросив мене, чи може взяти собі одну непошкоджену книжку до читання. Очевидно я дозволив, а він, дивлячись на спустошення, сказав коротко: „це ваші таке заподіяли", себто мадяри, які були у складі австроугорської армії, і для нас у Галичині, формально були ще в тому часі „нашими", а поводилися гірше, ніж десь у ворожому краю.

Трагічно міг закінчитися інший випадок в сусідньому селі Винограді, яке опинилося серед фронту. Там душпастирював о. декан Костянтин Цісик. Його сини були старшинами в австрійській армії, а доньки в Чернівцях. Він залишився тільки з дружиною на приходстві, на краю села. Понад вечір, з австрійського боку фронту влетіла куля крізь вікно і зранила дружину. А що вже був сумерк, то о. Цісик засвітив світло в хаті. Світло побачили мадярські вояки й ув'язнили його, мовляв, він „давав сигнал" росіянам, хоч фактично світло падало в бік мадярської фронтової лінії, тому мадяри його побачили.

Ув'язненого о. Цісика гнали пішки, під ескортою, кільканадцять кілометрів до села Якубівки, де на його щастя зустрів його один вищої ранґи старшина, який був в нього недавно на постою і тепер врятував його від смерти.

Щастя мала також пані Цісик, бо за якийсь час ввійшла до приходства з другого боку фронту російська стежа, яка заопікувалася раненою. Її перенесли до поблизької селянської хати і перев'язали рану.

Наприкінці 1-ої світової війни, як її безпосередні наслідки, навістила Росохач і сусідні села епідемія ґрипи — „еспанки", на яку хворіло майже поголовно все населення, але смертні випадки були рідкі.

Зате коли сильно поширилася епідемія плямистого тифу, вмирало багато людей, не лише старших, але й молодих. Між іншим, тільки у двох селах, Росохачі й Винограді, протягом кількох місяців померли три священики, набравшись цієї недуги від хворих.

В другій половині жовтня 1918 р. о. В. Мидловський запросив до себе на довірочну нараду кількох найсвідоміших селян, пояснив їм політичну ситуацію в австро-угорській монархії, яка вже тріщала у своїх основах і котилася до розпаду, та вказав на потребу підготови до недалеких подій. Вони вирішили перебрати владу в громаді й назначили кандидата на війта (тимчасового, до виборів) поважного господаря, розсудливу людину.

Першого листопада 1918 року вже вранці сповістили, що українські вояки приїхали з Коломиї і роззброїли австрійську жандармерію у Гвіздці й Винограді. Тоді казали, що „вибухла Україна". То був погідний день, підосінній, але прекрасний, наче навесні. Здавалося, що навіть природа радіє, бо над західноукраїнськими землями, над Галичиною і Буковиною також засяло сонце волі.

Назначений комітетом тимчасовий війт перебрав управу громади. Настала українська влада і життя в селі попливло нормально. В порядку

переведено мобілізацію, а крім того, зголосилося добровільно кілька юнаків до українського війська.

Коли я вже був у рядах Української Галицької Армії і приїхав одного разу на відпустку, то в Росохачі виринула думка про об'єднання двох місцевих двоклясових початкових шкіл — вселюдної і приватної („Товаржиства шкул людових") в одну українську чотироклясову школу. На зборах з численною участю селян, греко-католиків і латинників, постановили вислати в цій справі прохання до шкільного інспекторату в Коломиї, який вирішив її прихильно, без бюрократичної проволоки.

Тоді також збагачено бібліотеку читальні „Просвіти" книжками, закупленими в коломийській книгарні Взаємної помочі українського учительства.

Знаменний був також епізод з підготовою виборів до громадської ради, виявляючи політичну зрілість села. За порадою о. В. Мидловського узгоджено таку виборчу листу, яка вдоволила б громадян обох обрядів та об'єднала б їх в одну українську національну спільноту.

На листі поставили кандидатом на війта — греко-католика, а на його заступника — римо-католика. Радні теж по-половині — греко-католицького й римо-католицького обрядів.

Вибори одначе не відбулися, бо якраз в назначений день, 24-го травня 1919 р., румунські війська напали на Покуття й окупували його, щоб помогти своїм польським союзникам.

За австрійського володіння в Галичині поляки мали великі впливи на крайову адміністрацію і допускалися різних надужить, що кривдили українське населення, зокрема по селах. Усе ж таки тоді можна було успішно протидіяти, опираючись на конституцію монархії і парлямент у Відні, де українські посли, вироблені й досвідчені політики, були дуже активні в обороні свого народу. Вони крок за кроком здобували належні йому права.

В часі існування Західноукраїнської Народної Республіки (від 22-го січня 1919 р. західної области УНР), наш нарід став повноправним господарем на своїй землі. Для Росохача, як і для інших сіл, відкрилися сприятливі вигляди на культурний і господарський розвиток в умовинах справжньої свободи й справедливої законности. На жаль, це тривало всього несповна пів року (п'ять місяців і 24 дні).

Після короткої румунської окупації, прийшов свавільний польський окупаційний режим.

Небагато можу сказати що тоді діялося в Росохачі, бо я виїхав на студії до Львова і згодом на Чехословаччину, де й залишився на постійно. Згадаю тільки дві події.

Восени 1922 року відбувалися вибори до варшавського сейму, що їх слушно бойкотував український нарід в Галичині. Адже тоді ще не було

вирішене її прилучення до Польщі. Але знайшлися такі одиниці, що виломлювалися з національної солідарности.

В Росохачі був таким індивідом („хрунем") наставлений поляками війт, який з їх назначення кандидував на посла до сейму. Для його особистої охорони був спеціяльно відряджений польський поліційний агент, який навіть спав разом з ним у хаті. Але це не помогло, бо однієї осінньої ночі український бойовик перехитрив агента і застрілив війта, а сам зник безслідно.

Хоч то були важкі часи не тільки з національно-політичного погляду, але й з господарського, економічна криза дошкульно давалася відчути, особливо по галицьких селах. А проте, росохацькі селяни щораз більше активізувалися в громадському житті. Вони спромоглися також збудувати гарний дім для читальні „Просвіти". Тим чином зокрема виявили свою національну свідомість, свій культурний рівень і розуміння важливости освіти.

Члени читальні „Просвіти" в Росохачі. Наймолодші, майбутні члени, гордо тримають портрети Т. Шевченка, І. Франка й Лесі Українки.

ТРАГЕДІЯ СЕЛА РУНҐУРИ

Семен Рунґурський

В часі другої світової війни мешканці села Рунґури переживали дуже велику траґедію. Інженер Роман Яримович згадує про ті події у своїй статті під заголовком: „Нива стояла облогом. У сорокоріччя УПА (Оповідання)". „...Коли Мадярські військові частини переходили дорогою, невідомі люди в одягах місцевого населення почали стріляти до них (так казали мадяри). По короткій перестрільці ті люди втекли до поблизького лісу. Мадяри відомі як з жорстокости, так і ненависти до українців і змасакрували Рунґури й Печеніжин. Було відомо, що в ту пору в сумежних лісах були сов'єтські партизани Колпака."[1])

Інж. Роман Яримович працював як лісничий у тих сторонах, а при тім мадяри використовували його як дольмечера. Вони казали, що та масакра була відплатою за стріли до них, коли вони переходили через село Рунґури.

Мадяри почали палити Рунґури в понеділок, 1-го травня, 1944 року. Пожежі почалися від Франкової Гори і тривали цілий тиждень, до 6-го травня. Около 790 забудовань були спалені, між ними і церква св. Михаїла, священича резиденція і школа. Підпалюючи хати, мадяри при тім стріляли до людей, які ще не мали часу схоронитися у пивницях або вкекти до поблизького лісу. Тоді згинуло около 110 осіб. Але статистика виявляє, що Рунґури втратили около 442 особи. Шематизм із 1938 року подає, що Рунґури мали 2,890 осіб перед другою світовою війною.[2]) Але Історія міст і сіл УРСР подає, що в Рунґурах було по війні тільки 2,458 мешканців і 680 нових будинків, а про мадярські знищення села не згадує.[3])

Тому, шо майже ціле село було спалене і багато населення вистріляне, то в 1946 році прилучили Рунґури до сусіднього села Марківки, яке лежить на північній-захід, тоді змінили назву Рунґури на Новомарківку.

Щодо назви Рунґури, то селяни говорили, що то слово походить від рудих гір і називали Рунгори. Натомість нові джерела подають що назва села Рунґури походить від латинського слова „Рункаре", то має означати „Пасічна".[4])

Рунґури згадуються в документах з 1579 року, коли село належало магнатам Потоцьким, і вони здавали його в оренду.

Слобода Рунґурська була вже відома в 1646 р. під назвою „Золотий Потік", а це тому, що в одній частині села нафтова ропа випливала з землі і

мала золотисту краску. Опісля ту частину назвали „Ропи", де вперше в Галичині почали добувати нафтову ропу, при тому побудували вузькоторову залізницю, шоб перевозити ропу до рафінерії в Печеніжині, а нафтові продукти до Коломиї.

В часі війни вузькоторівка була знищена, а по війні її не відбудовували, бо заперестали добувати нафтову ропу, а на тих полях поробили спеціяльні відпочинкові табори для дітей.

Парафія у Слободі належала до села Рунґури, де парохом був о. Михаїл Бровко, а його сотрудником о. Володимир Пужак. Слобода має гарну церкву Рождества Пресвятої Діви Марії і мала около 1410 осіб українсько-католицького обряду, 70 осіб латинського і 160 жидів перед другою світовою війною.[5])

Слобода Рунґурська була завсіди назначена в шематизмі під гаслом Рунґури, але коли змінено назву села на Новомарківку, Слобода остала осібним селом під назвою тільки „Слобода".

До визначних особистостей належали два брати Станкевичі, один був лікарем, а другий учителем в Коломиї. Варто згадати, що у горах народився й жив якийсь час Станислав Вінценз, який був прихильником Гуцульщини й написав прихильну книжку із гуцульського життя, під заголовком: „На високій полонині" (1936), яка була перекладена німецькою й англійською мовою з польської. Крім того, на еміграції появилися інші його книжки: „Звади" і „Лісти з Нєба".

*

Як я була в свої мами, то я була біла,
Бо я в свої мамуненьки сметаноньку їла.
Як я пішла до свекрухи, зробилася чорна;
Того мині наробили свекрушині жорна.
Ой то мині наробили свекрушині жорна;
Товчи, мели цілий день, а ввечір голодна!

---

[1]) „Америка" ч. 19, 1-го лютого 1983.

[2]) Шематизм всього клира греко-католицької епархії Станиславівської на рік Божий 1938. Річник 36. Станиславів, 1938. Накладом клира епархіяльного. Під гаслом: Рунґури, Слобода Рунґурська є також включена.

[3]) Історія Міст і Сіл УСРС Івано-Франківська Область, Київ, Головна редакція УРЕ УРСР, 1971. Під гаслом Новомарківна і Слобода.

[4]) В.В. Грабовецький: Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. Видавниче Об'єднання „Вища Школа", 1982, 34 ст.

[5]) Шематизм всього крила греко-католицької епархії Станиславівської на рік Божий 1838. Річник 36, Станиславів, 1938. Накладом крила епархіяльного. Під гаслом: „Рунґури".

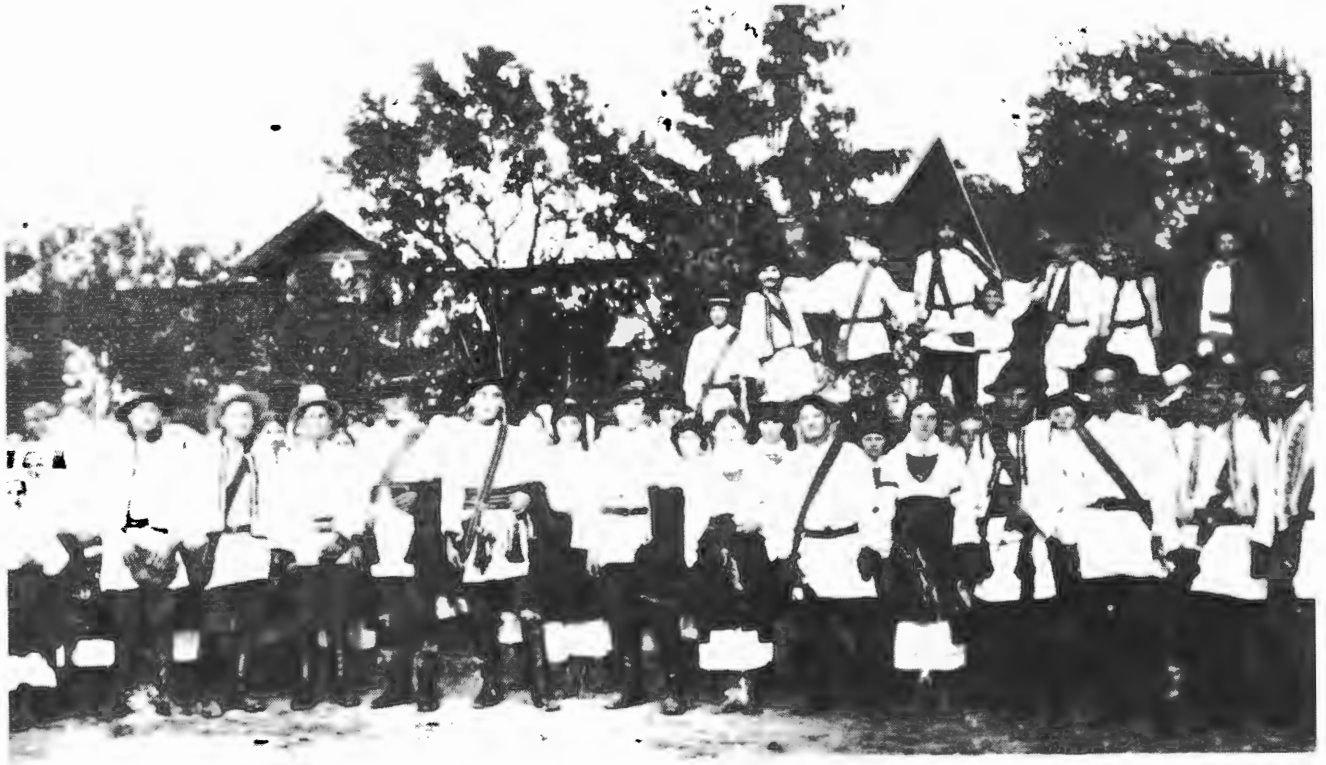

Молодь села Рунгури після фестину „каменярів" в 1935 р.

СЕЛО ТОВМАЧИК

I

Анна Іваницька-Беркещук

Село Товмачик давнє, положене на лівому березі річки Прута, вздовж шляху Коломия — Делятин. Від півночі воно оточене старим смерековим лісом, а на правому березі Прута з південно-західної сторони, починаються узгір'я, підніжжя Карпат.

Село сусідує від заходу з с. Іванівцями, а на сході з Шепарівцями, на південь з Княждвором, де був літній двір Галицького князя Ярослава Осмомисла. Товмачик перед другою світовою війною був дуже гарним селом, коли дивитись на нього з Княждвірської гори, село неначе писанка, як казав Шевченко, а тепер так убого виглядає, що важко його пізнати.

В селі була гарна стара церква, з давніми іконами, присвячена св. Тройці, збудована на досить високому горбі, що стрімко спадав до потока Товмача, від котрого й назва села походить. Цей потік чи навіть, можна сказати, маленька річка пливе через усе село і вливається до Прута. Парохом церкви був довгий час о. Сильвестер Михайлів, якого большевики вивезли в 1944 р. на заслання на десять років. Коли він вернувся, то був цілковито знищений і в короткому часі помер у Станиславові. Північно-західна частина села називається Шумлянщина, яка в більшій частині була заросла лісом. Назва походить від давніх власників дідичів Шумлянських. Недалеко церкви була каплиця, а з нею була зв'язана певна леґенда. Побережник (гайовий) одного з дідичів Шумлянських втомився обходом лісу і хотів відпочити. Він прийшов до джерела з якого випливала вода, напився води і ліг під старим дубом біля джерела й заснув. У сні побачив над собою Матір Божу з Ісусом маленьким на руках. Він розповів це дідичеві, а той велів намалювати образ за описом побережника і передав його до церкви. А на місці появи Матері Божої, збудував каплицю з дуба, під яким спав гайовий. Копію образа в церкві приміщено в каплиці. То місце люди вважали чудотворним, і воно притягало на відпуст в часі свят св. Тройці багато прочан, і не лише з Коломийського, але і з сусідніх повітів. Останній дідич Шумлянський записав свій маєток, 250 моргів поля, на церкву.

Театральний гурток молоді в Товмачику

В південно-східній частині села, званій Монастирики, залишилися підвалини православного монастиря. Монастир у Товмачику і монастир в Угорниках були філіями монастиря у Скиті Манявському. Всі останні православні монастирі в Галичині закрив у 1825 р. австрійський цісар Йосиф II. Крім підвалин залишилися також занедбані високлі стави, в яких ченці годували рибу на свій прожиток.

Школа містилася в середині села й була чи не найгарніша в повіті, її будова закінчена була ще в 1905 р. Першими дуже добрими вчителями і вихованками були — Семен Григорців, народжений в Товмачику, і Микола Вишиванюк. Завдяки їх праці у школі кілька їх учнів училися в Коломийській гімназії. Вони вели освідомну працю в селі серед москвофілів, які були добре вкорінені в селі, але по короткій праці учителів, і сліду по них не стало. В часі польської окупації школа була семиклясова. Довголітнім зразковим учителем та управителем школи був Іван Михайлів аж до своєї емеритури в 1939 р. Його любила дітвора і вчителі. Пізніше його заступив Михайло Міськів, який походив з Вишнівець біля Бучача, і був довгий час учителем, а після смерти Івана Михайлова, він був управителем аж до 1944 р. Учнями школи були Павло Григорців, Меленій Григорців, Іван Федасюк-Орлик, д-р Василь Стасюк визначний математик і професор Коломийської та Бережанської гімназій, і учительки О. Федасюк, Докія Стасюк, М. Стасюк і А. Стасюк, інж. Василь Тодорів, Ю. Тодорів та інші.

Народний дім, гарний і великий, був збудований також в середині села, в нім приміщувалися читальня, бібліотека, кооператива, заля для забав і концертів та вистав. Був у селі також театральний гурток, два хори (церковний і світський), що їх любили дуже старші хлопці. Був також гурток хліборобського вишколу, Союз українок, Секція господинь та політична організація. В селі була залізнична станція, пошта, тартак і паровий млин.

Перед другою світовою війною село мало понад 2000 жителів, 520 домів і 15 жидівських родин. При кінці квітня 1944 р. німці почали малу офензиву на схід від Коломиї, фронт тримався на терені Товмачика від кінця квітня до половини липня. Він був обсаджений мадярами, союзниками німців, а самих німців було мало.

Люди приязно вітали мадярів, а ті відразу поставились вороже до них, називаючи їх партизанами. Вже під час перших мадярсько-совєтських боїв село було спалене — згоріла церква, каплиця і залишилося лише яких 20 домів.

Село почало горіти пізно по полудні десь коло п'ятої години, і тоді почалася, як ми називали, Содома й Гомора. Ще тепер, як подумаю про ту страшну ніч, то страх огортає мене наново. Хати горять, діти кричать і шукають своїх батьків, а ті шукають дітей, бо кожний втікав, хто міг, щоб сховатися від вогню, а також від куль. Але це ще не все, бо і стайні горіли і худоба ревіла, а господарі хотіли випустити худобу із стаєн, бо не можна було ди-

витися, як худоба горить. Але не всім удалося її врятувати, а навіть було таке, що й господар упав жертвою вогню, коли хотів врятувати худобу. Неможливо навіть уявити собі таку ніч.

Все горить, ціле село, люди кричать, стогнуть, бо є багато поранених від куль, попечених вогнем, худоба ґеве всякими голосами, бо попечена чи ранена. А гармати, танки та катюші сипали кулями навхрест як градом. І коли я глянула вгору на небо, то ще гірший охопив мене страх, бо я ще в життю не бачила такого темного неба, лише видно було тисячі й тисячі різної величини куль, що летіли в обидві сторони. А на другий день, коли зійшло сонце, то вже не страх, а біль стискав серце, бо важко було дивитися на все. Я бачила побитих людей, декотрі без ніг, без рук, порозривана худоба лежала, а люди ходили по згарищу й шукали де кого і де що можна було врятувати, але не можна було довго шукати, бо мадяри розганяли людей.

Деякі мешканці села відразу повтікали до сусідніх сіл, інші копали ями, накривали їх дошками і в часі битви ховалися в них. Переважно були то родини з малими дітьми. Мадяри кидали в ті землянки ґранати або збирали людей в групи і розстрілювали. Врятуватися можна було тоді, коли надлетів американський літак і мадяри втікали, а ми втікали також, і ті, яких мали розстрілювати. Вже за фронтом у Ланчині Дмитро Зубків показував список 312 помордованих осіб, між ними були прізвища учнів Коломийської гімназії — Дмитра Мочернюка, Михайла Солтанюка і Василя Мочернюка. Його список напевно не був повний. Як на фронті була передишка, мадяри ходили по городах близько хат, проколювали баґнетами землю й шукали закопаних речей. Забирали все — вишивані сорочки, барвисті спідниці та хустки і висилали в Мадярщину. Декого, хто був поза фронтом, німці забирали до Німеччини, дехто сам утік, а ті, що залишилися, мусіли на руїнах починати нове життя, де страждають і до сьогодні.

II

Василь Слободян

Від Коломиї на захід, на лівім березі Прута в напрямі Карпат, вже десь від десятого кілометра починається територія гарного стародавнього села Товмачика, який на заході межує з невеличким селом Іванівцями, на півночі із св. Йосифом та Раківчиком з північного сходу, і з півдня відділяє його від Княждвора природна границя — Прут.

В недалекій віддалі вздовж Прута проходить через Товмачик досить добра й широка дорога (гостинець), яку колись називали „цісарською", мабуть, тому, що вона могла бути побудована або може тільки відновлена за австрійської адміністрації. Якщо брати на увагу, що в недалекому Ланчині вже за княжих часів добували сіль, то її напевно треба було котроюсь дорогою через Товмачик доставляти до Коломиї, яка в той час була торговельним центром цього дуже тоді побажаного товару.

Через Товмачик проходить також залізничний шлях (з Коломиї аж углиб наших Карпат), якого станцію побудували тут у такому місці, де віддаль до гостинця була найближча (не більша як 50 метрів).

Розраховуючи на те, що це місце стане колись центром Товмачика, жиди, які звідкись сюди зайшли, в надії на легкий зарібок, закупили багато землі поблизу дороги і залізничної станції та побудували на ній аж дві корчми, дві крамниці з усякими товаром та кілька домів, в котрих жили також їх віровизнавці, що займалися всяким баришництвом та торгівлею худоби і т.д.

Недалеко від станції був збудований великий млин, а в 30-х роках ц.ст. також тартак, але й це все було в жидівських руках. Тільки дві ковальські кузні були в польських руках.

Не всі сподівання цих „підприємців" сповнились, бо хоч корчми і крамниці давали добрі доходи від прохожих і подорожуючих до і з Коломиї, то від місцевих селян вони не багато могли користати, бо центр села не створився там, де вони сподівались.

Хоч землі вздовж обох шляхів належали селянам, то може для спокою, щоб уникнути великого руху, селяни будували свої доми подальше від них, через що центр села постав майже два кілометри від станції й обидвох шляхів.

А в цьому, такби мовити, „чисто українському" Товмачику найперше треба згадати, що у вище положеній його частині стояла старенька, але досить велика й гарна п'ятибанна українська церква.

За останньої польської окупації, аж до другої світової війни в Товмачику був священиком о. Сильвестер Михайлів, який за добру, спокійну і ввічливу вдачу, був поважаний і шанований як своїми, так і чужими. Крім душпастирських обов'язків, він брав також жваву участь у багатьох виявах нашого організованого громадського життя та, здається, був „незамінним" головою читальні „Просвіти".

Щороку в часі Зелених свят відбувався в Товмачику „празник", на який, при добрій погоді, прибувало багато людей із сусідніх сіл. Тепер все те стало вже „пережитком", бо не тільки там віє тепер іншим — сибірським вітром, але вже й не стало тієї святині, вона в часі другої світової війни згоріла, правдоподібно, від скиненої бомби.

Нема там тепер і священика, бо в часі війни помер о. С. Михайлів, а на його місце не прийшов інший.

А в плебанії, яка там ще залишилась, тепер приміщується центр. управління колгоспу під назвою „Шляхом Леніна".

Ближче центру села стояв громадський дім „Громада", в якому жив також секретар громади, а недалеко від нього читальня „Просвіти" з гарною театральною залею.

Діяльність в читальні була задовільна, бо крім бібліотеки, існував при ній аматорський театр. гурток, а від половини тридцятих років також добрий хор, який зорганізував і вів аж до другої світової війни Богдан Жолкевич з

Коломиї. При читальні була також танцювальна група, яку вишколював Микола Стасюк.

Час до часу тут давали вистави й концерти власними силами, крім двох перших фестинів, котрі тут влаштовані були спільно з княждвірськими каменярами.

Крім о. С. Михайлова, який майже постійно був головою чит. „Просвіти", треба тут ще згадати кілька інших діяльних осіб, як Дмитро Зубок, Василь Свірнюк та брати Василь і Микола Стасюки.

Якщо не помиляюсь, то в Товмачику, в недалекій від читальні віддалі була висипана висока могила, що в ті часи в польській опінії майже всюди уважалася протидержавним актом.

А при вулиці, яка вела з центру села до гостинця, стояла велика одноповерхова шести- або семирічна школа, директором якої за польських часів був Іван Михайлів, брат о. Михайлова. Учителями в ній були: Міськів (укр.) і Ґура (поляк), а учительками Дольницька і Радловська (українки) та, здається, ще якась жидівка.

А з господарської ділянки тут була відбірня молока (філія районової молочарні з Княждвора), кружок „Сільського господаря" та споживча кооператива з одною філією.

З кооперативних працівників треба згадати Андрія Тодорова, Михайла Тодорова Йосифа, Миколу Дикана та Юрка Волощука.

Були в Товмачику також і приватні підприємці, як власник крамниці мішаних товарів Іван Тодорів та молочар Юрко Дикан.

Та вже дуже великою рідкістю в тих часах було, ще десь у половині двадцятих років ц.ст., в Товмачику, недалеко від залізничної станції, відкрили поштову аґенцію, яку обслуговувала тільки одна урядничка.

А недалеко від пошти була поліційна станиця (постерунок), яка мала нагляд також над сусідніми селами.

Правдоподібно, що якраз з уваги на догідне положення, близькість аж двох важливих шляхів та вже існуючих там пошти й поліції, Товмачик став найбільш відповідним місцем для збірної громади, яка там створена була в половині тридцятих років.

Хоч з боку „властьімущих" були заходи та великий натиск, щоб в тій збірній громаді панував польський чи радше польонофільський елемент, то дуже велика українська перевага до того не допустила.

Першим війтом в тій громаді за польської влади був Роман Кисілевський, а другим мґр Омелян Майковський. Секретарем був Душар, а іншими урядовцями — І. Калинюк і Грицьків з Шепаровець та ще один з Івановець. Між ними був тільки один поляк Бєліньскі про якого пізніше говорила його власна жінка, що він в громаді був більше для шпигунства, ніж для праці.

За німецької окупації війтом був Юрко Слободян, а секретарем Дмитро Слободян, обидва з Княждвора.

Перечисливши в думках, я прийшов до висновку, що на протязі не більше ніж одна генерація Товмачик видав з себе багато більше інтеліґенції, себто людей з високою й середньою освітою, ніж котренебудь з сусідніх сіл. А то були: Василь Стасюк — професор математики середніх шкіл, Явдоха Стасюк — учителька, Катерина Стасюк — також учителька, Василь Тодорів — інженер, о. Юрко Тодорів — священик, Василь Стасюк, Микола Стасюк, Мирон Радловський, Роман Михайлів, Володимир Іванюк — всі з середньою освітою. Можливо, що я тут когось пропустив, то прошу вибачення. В часі наших визвольних змагань не бракувало ніде товмачан ані в УПА, ані в Дивізії, але про них колись розповість хтось інший.

Тут я згадую коротко про колишнього шкільного товариша Миколу Стасюка, що його з першим приходом большевики арештували в Княждворі, де він учителював, і від того часу пропали всі сліди по ньому. Правдоподібно, як тисячі інших наших жертв, був замордований в одній із збірних могил.

Свідомий того, що цей спогад про Товмачик не є ані докладний ані всеохопний, я прошу вибачення за це в моїх колишніх сусідів товмачан. Не маючи ніяких матеріялів, я старався представити це село в такому стані, в якому я його пам'ятаю з-перед п'ятидесяти років а в додатку ще й з-поза другого боку Прута.

Юнацький хор у Товмачику.

III *Козьма Мозолюк*

Село Товмачик, це і моє рідне село, де я народився і жив аж до приходу большевиків, під якими я не хотів жити, бо я люблю волю, а в них неволя. Село розташоване на лівому березі Прута, від сходу до заходу на 6 км. Сусідує на сході з Шепарівцями, на півдні з Княждвором за Прутом, а на заході з селом Іванівцями.

Селом проходить гостинець з Коломиї до Делятина аж на Угорщину, а рівнобіжно йде залізниця в тому ж напрямі. Село розкинулось на пагорбах і виглядало дуже принадно. В ньому було 450 хат. а в них 2230 душ населення за статистикою з 1939 р.

За селом простягалася громадська толока-площа, за нею селянські лази, за ними великий мішаний ліс. За лісом польська колонія Сьвєнти Юзеф і малий присілок Майданик граничний, що мав 27 хат. Зі сходу за лісом було село Раківчик, з якого походив Дмитро Микитюк, що прославився пізніше, в Канаді виданням п'ятитомової історії Української Галицької Армії.

В селі було п'ять мінеральних джерел з доброю холодною водою і чотири теплиці над Прутом у лузі, де вода ніколи не замерзала. В долішнім кінці села "царини" росла стара-старезна "трепета" (осика), під якою люди не раз ховалися від дощу або попасали коні, їдучи з Коломиї. Люди казали, що та "трепета" пам'ятає Хмельницького. Такі самі були старі дуби коло церкви, що пам'ятають Хмельницького.

На східному кінці села був колись монастир. Люди казали, що десь у 1622 р. прийшов туди якийсь монах і заложив монастир, один у Товмачику, другий в Угорниках, а третій в Маняві. Той монах називався Йоан Желєзо. В 1676 р. татари зруйнували монастир, і нині там тільки велика западина.

Коли постало село, не маємо відомостей, але старі люди казали, що першими мешканцями Товмачика були Тодорови, а далі Венгренюки, Гереї (мабуть, татарського походження), Іванюки, Плищуки, Лисанюки, Мочернюки й інші. В горішньому кінці села, кажуть, був колись двір якогось Шумлянського.

В Товмачику за моїх часів була гарна семиклясова школа, читальня "Просвіти" з великою бібліотекою, кооператива "Надія", філія кооп. "Зоря". Читальня, то був Народний дім, де містилися різні т-ва, в тому хор і театральний гурток, що давав часто театральні представлення у читальняній залі, в якій одного разу мав виступати диригент Барнич з Балинець з виставою "Шаріка". І тільки він приїхав, як ми довідалися з плакату, що вже війна почалася, і всі хто мав мобілізаційні картки, мусіли йти на війну з німцями, бо то німці напали на Польщу, яка гнобила Галичину. І вистава не відбулася.

Згадаю ще коротенько про наших учителів, яких було п'ять, але всі були не з нашого села і не цікавилися культурно-освітнім життям, вони з погордою ставилися до українських дітей, були спольщені, хоч не були поляками.

Коли вибухнула війна, багато хлопців пішли до війська, і мало хто з них вернувся, а хто й вернувся, то не надовго, бо зараз брали їх до Німеччини на роботи, деяких мадяри ростріляли. Таке саме або подібне лихо було і в першу світову війну, коли наших людей мадяри вбивали по селах і в таборах, як, напр., в Талергофі і в Ґмінді. Але якось у нас мало хто згадує про невинні жертви. Треба було б прочитати дещо з віршів Кирила Зварича про Талергоф. Так само ніхто не згадує про наших хлопців, не тільки товмацьких, а всіх, що загинули на війні, в кацетах в Німеччині, в Росії і ще де.За них навіть Служби Божої ніхто не відправить і Панахиди. В нашому селі була висипана висока могила в пошану Січових стрільців, а тих, що загинули в чужих арміях, ніхто не згадає.

Не зашкодить згадати й те, що в Товмачику відбувався щороку в Зелені свята великий відпуст, на який сходилися люди з багатьох сусідніх і дальших сіл, як до Зарваниці. Старі люди казали, що в Товмачику десь була з'явилася Божа Мати на старій липі, бо там був колись ліс. Побережник, який вперше побачив Матір Божу, кинув рушницю і почав молитися. Пізніше там люди збудували каплицю, а з-під старої липи випливала джерельна вода. Люди, які приїжджали на відпуст, набирали води у пляшки й уважали ту воду цілющою. Пізніше Михайло Стасюк збудував там гарну каплицю, а під нею глибоку криницю бетонову. Під час свячення води і співання хору "Пресвятая Богородице, спаси нас", здавалося, що небо зійшлося з землею і з'єдналося з нею. А не менше було зворушення під час Йорданських свят, коли вся церква виходила з коругвами і свічками у сяйві сходячого сонця й ішла аж до того ледового хреста, що стояв прикрашений сосновими галузками, а на вершку виднів Голуб-Дух святий. По відправі люди набирали собі свяченої води.

Можна б ще багато писати про Товмачик, але я не знаю, чи буде в книжці досить місця, тому на тому кінчаю і всім бажаю, щоб ми ще колись вернулися на рідні землі.

КОЛОМИЙки

Ой годину я співаю, а годину плачу,
Та що тебе, мій миленький, так довго не бачу!

*

Ой коби-м ся дочекала я свого Миколця,
Я би-м его заступала від вітру, від сонця.
Коби-м ся дочекала свого миленького,
Нігди би-м му не сказала слова лихенького.

ХЛІБИЧИН ЛІСНИЙ В БОРОТЬБІ З НАЇЗНИКАМИ

Василь Костюк

Село Хлібичин Лісний Коломийського повіту належить до тих сіл в Західній Україні, які видали багато революціонерів-борців, що згинули в боротьбі з наїзниками за волю України.

У підніжжі гір Карпат, на узгір'ях, розстелилося село із солом'яними стріхами, перетикане дахами з черепицею і бляхою. Воно лежало при залізничному і битому шляхах, які сполучували Львів, Станиславів, Коломию, Снятин і Чернівці в один ланцюг. Хлібичин сусідував з такими селами, як Михальків, Черемхів, Слобідка Лісна, Св. Станислав (з польсько-українським населенням), Скопівка, Голосків, Глибока (з польським населенням), Грабич (з мішаним населенням), Торговиця і Лупейки (з мішаним населенням).

Село мало 655 хат і 3200 мешканців за переписом з 1939 р. Із 1600 моргів поля 800 припадало на мешканців села, а 800 належало до дідича. Посередині села, на горбку, пишалася гарна п'ятибанна церква, збудована по першій світовій війні. Недалеко церкви стояла мурована семиклясова школа. Яких п'ятсот метрів від школи був двір, власником якого був австрійський німець Хрістен.

До першої світової війни мешканці села жили краще, ніж після війни, бо були добрі заробітки у великих тоді лісах. По війні жиди закупили ліси, вирубали їх, а на зруби польська влада наслала колоністів з Польщі.

Перед першою світовою війною була в селі читальня ім. Качковського. З вибухом війни австрійська влада арештувала провідників цієї москвофільської читальні — Андрія Конюка і Василя Петрова, і вони вже ніколи не вернулись до рідного села.

З постанням української держави при кінці першої світової війни багато молодих хлопців з нашого села брали участь в боях за волю України. А коли нам під напором різних окупантів устоятись не було сили, в село повернулись кол. українські вояки й почали в селі нове життя. Чотири хлопці служили в УСС-ах, багато вернулося з італійського полону. Треба згадати, що в околиці села довгий час стояв фронт і село було знищене. Була також знищена

школа. Тому зараз після війни школа приміщувалася в хаті одного господаря. Учителі також мешкали в господарів. В хаті мого батька мешкала управителька школи Рубінгерова. Вона була вдова, бо її чоловік, сотник Української Галицької Армії, не вернувся з війни.

При різних нагодах, коли люди сходилися, так звана „стара война" оповідала про події минулої війни, про наші визвольні змагання, про австрійські фронти, головно італійський, і т.п. Польська влада призначила на наше село постерунок поліції. Деякі наші слабодухи говорили між собою, що це сталося через тих, що служили при УСС-ах і в УГА, бо поляки їх дуже боялися.

До мого батька часто сходилися сусіди на розмови. Найулюбленішою темою були воєнні спомини. Того не могла стерпіти учителька Рубінґерова і часто виходила в сад. На запит моєї мами вона відповіла, що ці оповідання нагадували їй болючу втрату чоловіка. Пізніше учителька перенеслася до відремонтованої школи, а до нас перейшов на мешкання поліцай Васильків з жінкою. Мимо того, що в нас мешкав поліцай, люди дальше сходилися до нашої хати на розмови. Дуже багато й цікаво оповідав брат моєї мами, який був капралем при австрійській армії, багато бачив і багато пережив. Та на балачках і споминах не кінчалося. Ті, що недавно збройно боролися за Україну, взялися до іншої праці. Вони замінили кріси й гармати на книжки і взялися за культурно-освітню працю для народу. Вони постановили усвідомлювати людей і приготовляти їх до праці й боротьби за кращу долю і волю нашого народу. Одної неділі зійшлися свідоміші селяни до господаря Василя Максим'юка, і в його хаті заложили читальню „Просвіти". Але того самого дня прийшла поліція і розігнала людей, а господареві загрозила, що буде караний, як в його хаті ще раз зійдуться люди.

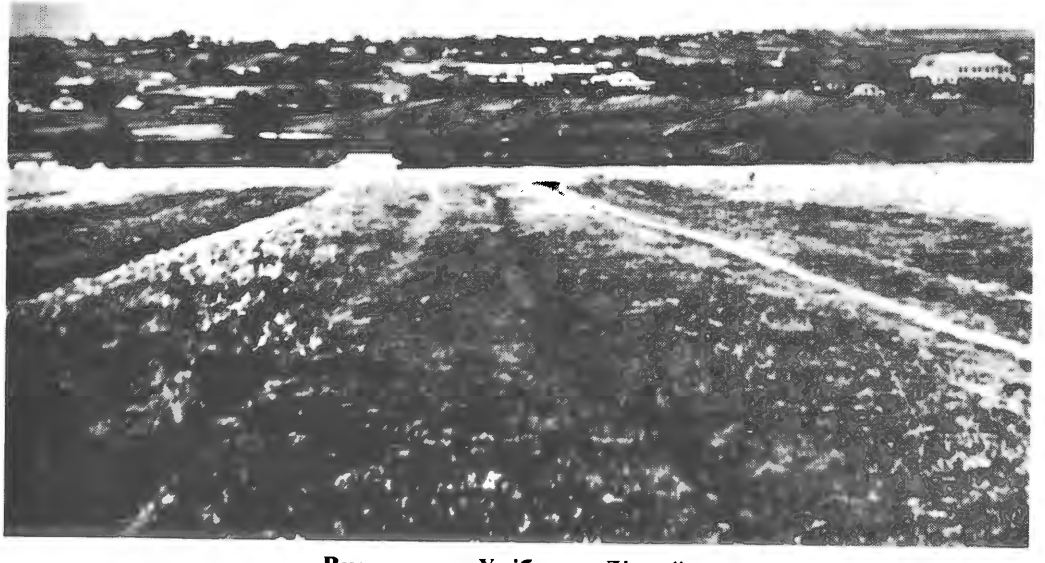

Вид на село Хлібичин Лісний.

Ініціятори читальні перенесли читальню до господаря Конюка, де почали знову сходитися.

В тому часі на Підкарпаттю почав ширитися комунізм. І тоді до бою з ним стали якраз ті найсвідоміщі з-під стягу „Просвіти". Пройдисвіти з комуністичного гнізда заходили й до нашого села затроювати людські душі червоною московською отрутою. І якраз ті з-під стягу „Просвіти" проганяли з села московських запроданців.

Могила на пам'ятку про борців за волю України у Хлібичині Ліснім.

Щоб посилити працю в селі, члени „Просвіти" вдалися до пароха, о. Антона Геврича з проханням, щоб у селі заложив хор і аматорський гурток. Парох погодився, з умовою, що всі проби будуть відбуватися в його резиденції. Туди також, за його порадою, перенесли читальню „Просвіти". Його вибрали головою читальні. Отець Геврич показався не тільки добрим патріотом, але й знаменитим організатором і диригентом. Створений ним мішаний хор існував десять років і зробив велику освідомну роботу. Він дав цілий ряд концертів, не лише в себе, але й у сусідніх селах та в Коломиї, Отинії і щеде. Дружина о. Геврича походила з визначної родини Хомишиних. Її мама була рідна сестра єпископа Григорія Хомишина. Отець Геврич прийшов до нас на парафію в 1904 р. Він мав двох синів і дві доні. Одного сина й дочку посилав в університет у Львові. Вони по закінченні університету хворіли і повмирали. Але навіть ця родинна трагедія не відкинула його від

громадської роботи. За його почином в селі постала кооператива, молочарня і товариство „Сільський господар". Всі установи існували до другої світової війни.

Крім участи в освітньо-культурній і громадській роботі, багато господарів належали також до УВО і все були в перших рядах у боротьбі за українську справу. Крім „Просвіти", в селі була й „Рідна школа" та молодечі організації „Луг" і „Каменярі". „Рідна школа" опинилася в руках радикалів. Дійшло до тертя між проводом „Просвіти" й „Рідної школи", так що „Рідна школа" мусіла перевестися до хати господаря Михайла Федоровича. Радикали мали свій осідок у Коломиї. До них належали деякі наші студенти. Вийшло так, що свідомі українські патріоти-націоналісти мусіли боротися на кілька фронтів: проти поляків, проти комуністів і проти прокомуністичних прихвостнів. З часом вони знову перебрали „Рідну школу". Радикали були соціялісти і не дружили з націоналістами.

Коли вже всі згадані установи, як читальня „Просвіти", „Сільський господар", кооператива, молочарня і „Рідна школа" зміцніли й почали працювати на повну пару, виникла потреба власної домівки. Тому що громадський уряд не хотів продати площі під домівку, прийшлося шукати іншої приватної площі, але обійшлося без купна, бо площу під домівку подарував Онуфрій Онуфріїв. У 1924 р. закуплено матеріял і почалася будова. За рік дім був викінчений і туди до нього перенесли кооперативу (яка до того часу приміщувалася в Івана Сторжанюка), читальню „Просвіти", „Рідну школу" та „Сільський господар". Молочарня аж до приходу большевиків в 1939 р. залишилася в господаря Василя Григорова, який і був її управителем.

Активним в громадській праці були такі особи, як Михайло Вінтонюк, Василь Глинка, Іван Демків, Дмитро Карпюк, Петро Паньків, Петро Панчак, Михайло Паньків, Михайло Петришак, Петро Остапів, Юрко Ситар, Павло Сморжанюк, Андрій Сморжанюк, Михайло Остапів, Степан Тимусь і Дмитро Яковіщук. З них А. Сморжанюк був першим молочарем, Д. Яковіщук був управителем кооперативи, Ю. Ситар продавцем в кооперативі, а М. Паньків головою „Сільського господаря".

Внаслідок гуртової праці національна свідомість в селі піднеслася. А коли постерунок поліції перенесли до Коршева, умовини для праці поліпшилися.

Коли о. парох знемігся, диригентуру перебрав Олекса Харун. До хору належали мужчини й жінки. Жіноцтво, крім того, було активне в аматорськім гуртку, в „Сільськім господарі", в курсах вишивання і куховарства і т.п. З найбільш активних жінок згадати треба таких, як Марія Демко, Настя Канюк, Розалія Ман, Анна Петришак, Тетяна Паньків, Олена Панчак, Варвара Нащук, Марія Сачко, Олена Сончак, Анна Сморжанюк.

Два рази польська поліція робила арешти в селі — раз у 1932 р., як висипали могилу борцям за волю України, а другий раз як приїхала до села

карна експедиція „погуляти". Але завдяки інтервенції добродушного дідича Хрістена в Коломийському старостві вона скоро забралася з села. Треба згадати, що наш дідич дуже не любив поляків. Полагоджувати різні справи з поліцією посилав сестру, а зі шваґром поляком майже ніколи не зустрічався.

Подібно, як наше село, працювали під кожним оглядом і сусідні села, напр., Михальків, Жукотин, Слобідка, Раківчик та Черемхів (з мішаним польсько-українським населенням). До менше свідомих належали: Скопівка, Голосків, Молодичів, Торговиця, Коршів (зрадикалізований) та містечко Отинія, де Народний дім був у руках москвофілів. В поодиноких селах були такі українські активісти,

1. В селі Михалькові: Василь Яцишин, родом з Коршева, за нім. окупації підрайоновий ОУН.

2. В с. Черемхові — ? Козій, член ОУН, станичний села, замордований большевиками в 1941 р. у станиславівській тюрмі. Степан Прушинський, якого родину вивезли большевики на Сибір.

3. У Слобідці Лісній — Роговичі, Степан Рогович замордований большевиками в 1941 р. у Станиславові.

4. В с. Раківчику — Бабинюки. Старший Бабинюк був священиком, а молодший загинув за німців у 1943 р. на пості волосного війта в с. Слобідці Лісній.

5. В с. Молодилові — Соловчуки, Дмитро Соловчук загинув за большевиків у 1940 р. при переході на Закарпаття біля села Яблониці.

6. В с. Голоскові — Соловчуки, це село за большевиків і за німців було дуже активне.

7. В селі Торговиці — Семчуки, старший був УСС, а за німців займав вищий пост у військовій ділянці ОУН.

8. В с. Шепарівцях — Дмитро Венґринюк, підрайоновий ОУН за німців.

Наше село, як і всі інші сусідні села, зазнало великих утрат в людях як внаслідок переслідувань обох окупантів, так і внаслідок воєнних дій при переході фронтів.

В часі першої большевицької окупації в усій Станиславівщині відбувалися процеси. Не було села, де наші люди не були б арештовані і суджені за національну діяльність. В Хлібичині Ліснім були такі жертви:

1. Степан Тимус, булавний УССів, член УВО, надрайоновий провідник коршовецького району, повітовий суддя — кара смерти, 2. Василь Гри горів, підстаршина пол. армії — кара смерти, 3. Йосиф Демків, селянин — кара смерти, 4. Михайло Сморжанюк, селянин — кара смерти, 5. Пет ро Панчак, селянин — кара смерти, 6. Василь Сморжанюк, селянин, по стрілив його міліціонер в засідці 7. Петро Колибаб'юк, селянин — 15 років, 8. Яків Сончак, селянин — 10 років, 9. Петро Нащук, селянин — 10

років, 10. Дмитро Бегметюк, селянин — 15 років, 11. Іван Стасюк, селянин — 10 років, 12. Іван П'єтничук, селянин — 10 років.

Суд над ними відбувся в часі Різдв'яних свят. Родини на суд не були допущені. Родини тих, які були засуджені на кару смерти, були негайно вивезені на схід. З тих, що відбували кару ув'язнення, ніхто не вернувся. Коли почалася війна з німцями в 1941 р., большевики завантажили їх до товарових вагонів і повезли в напрямі на Заліщики. В Заліщиках підмінували міст на Дністер і поїзд пішов у воду. Хто пробував ратуватися, того НКВД дострілювало. Ніхто не врятувався.

Із Слобідки Лісної на кару смерти був засуджений селянин Степан Рогович, а з Коршева В. Семчук.

Коли москалі прийшли вдруге в 1944 р., тоді були розстріляні такі особи: Василь Чіґер, Олекса Чіґер, Василь Юркевич, Ясь Петрів, Сенька Петрів, Марійка Федорів, Михайло Федорів, Михайло Гавришин, Петро Костецький, Богдан Паньків, Іван Федорів, Степан Ситар, Гриць Чернець, Андрій Сачко, Петро Панчак, М. Федунів.

В бункрі, в боротьбі з большевиками загинуло 15 осіб, членів районової боївки: Казимир Демків, Михайло Демків, Яків Харук, решта з інших сіл долішнього району.

В бою з большевиками у Слобідці Лісній, район Коршів, впали Дмитро Юркевич, пс. Тятива, Підкова і Палій, всі три з Хлібичина Лісного, провідні члени ОУН.

У березні 1944 р. большевики напали на дім визначного члена ОУН Майданського в Печеніжині і застрілили його під час утечі. Того самого дня напали на іншого члена ОУН, районового провідника на Печеніжинський район, Відважного і закололи його багнетами. Майданський був волосним війтом у Коршеві за німців.

В селі Грушка Товмацького району большевики напали на бункер, де переховувався військовий штаб і в бою згинули: Комар, командир відділу і його заступник Муха, оба родом з Грушки. Степан Прушинський, який переховувався за першої большевицької окупації, згинув 1944 р. як провідник боївки у Снятині.

Загинули в бункрі на гірці в часі переходу фронту в 1944 р.

1. Іван Барабаш,
2. Іван Петришак,
3. Василь Сачко,
4. Федір Яковіщук,
5. Василь Яковіщук,
6. Микола Петришак,
7. Петро Зинич,
8. Степан Барабаш,
9. Михайло Барабаш,
10. Василь Барабаш,
11. Микола Сморжанюк,
12. Михайло Сончак,
13. Матвій Сончак,
14. О. Сончак,
15. Григор з Голоскова,
16. Микита Барабаш,

Згинули в інших бункрах в селі:

1. Василь Вінтонюк.
2. Василь Петришак.
3. Дмитро Петришак.
4. Дмитро Панчак з жінкою і двоєма дітьми (мадяри кинули гранату).
5. Дмитро Бесенюк з жінкою (мадяри кинули їх в огонь, коли вони старалися гасити свою хату)
6. Василь Бегметюк.
7. Михайло Петрів.
8. Варвара Бегметюк.
9. Василь Паньків.
10. Петро П'єтничук.
11. Іван Панчак.
12. Славко Рожко.
13. Матій Колибаб'юк.
14. Василь П'єтничук.
15. Анна Панчак.

Хлібичин Лісний втратив людей

20 пішло на польську війну.
180 пішло на большевицьку війну.
205 пішло до Німеччини на роботу.
60 пішло до німецького війська і до Дивізії.
170 згинуло в часі переходу фронтів.

Вічная їм пам'ять!

КОЛОМИЙКИ

Вітер віє, вітер віє, липочков колише,
Сидит цісар коло стола, вибранчики пише.
Тай він пише, тай він пише, зачьив сі питати:
— Чи будете, вибранчики, від мене тікати?
— Ой щоби ми, цісарику, від тебе тікали?
Прийшла карта сего марта, щоби-смо ступали.
Та якже нам, цісарику, від тебе тікати?
Хотят нами, молодими, турка звоювати.
Ой ми турка не зіб'ємо, з турком зійдимо сі,
Вернемо сі до домочку, враз поженимо сі!
Ой будемо утікати та в гай зелененький,
Ой щоби нас не здогонив капраль
молоденький.
Ой бо він нас, як здогонит, та буде нас бити:
«Не хочете, вражі хлопці, цісарю служити!»
Ой підемо, пане-брате, та в гай зелененький,
Та коби нас не полапав цісар молоденький.
А як він нас полапає, будемо «панами»,
Та й заплаче отец, мати, дівчина за нами.
Бо в цісаря добра служба, велика заплата:
Не одному жовняроньку головонька стята.

ДЕЩО ПРО ПОКУТТЯ

Б.Р.

Власне, що таке Покуття? Наш збірник обмежується тільки до одного повіту, саме, Коломийського, який в різних часах був розміром різний, раз менший, а раз більший, залежно від адміністраційного поділу, й охоплював заледве якусь четвертину Покуття, проте Коломия рахується столицею Покуття, хоч до такої назви вона не має всіх даних, бо не була колинебудь адміністраційним, крім суду, центром. Та все ж серед інших міст Покуття, як Гвіздець, Заболотів, Обертин, Отинія, Снятин,— найстарше місто Покуття, і Печеніжин, вона була найбільшим й найвизначнішим містом Покуття, у княжих часах торговельним, а в другій половині 19-го і в першій половині 20-го століття культурним. Середня школа в Коломиї, а від 1900 року українська була єдиним середньо-освітнім закладом на все Покуття й Гуцульщину. За польських часів Покуття було поділене на чотири повіти — Коломийський, Городенківський, Печеніжинський і Снятинський. В 1930 р. Печеніжинський повіт був злучений з Коломийським.

Територію Покуття в різний час визначували різно, навіть зараховували до нього Гуцульщину, інші простягали його територію аж до Галича. Ульріх Ф. Вердум визначував границі Покуття між Дністром і семигородськими горами. Член Руської Трійці Іван Вагилевич відмежовував Гуцульщину від Покуття по лінії Надвірна, Делятин, Яблонів, Пістинь, Кути. Польський історик А. Бєльовський зараховував до Покуття і Галич на заході, а на півдні і сході границя Покуття сягала для нього до Чорногори — Піп Іван і Говерля. Відомий польський етнограф Оскар Кольберґ згадує, що давніше Покуттям називали всю Галицьку землю, а він сам зараховував до Покуття Станиславівський і Коломийський „бецирк". Буковинський лінґвіст і діялектолог Б. Кобилянський зараховує до покутсько-буковинського діялекту населення й буковинських районів, але новіші дослідники обмежують Покуття до території між Дністром на півночі і Прутом на півдні (В. Онікієнко, Я. Жупанський). Не згадуючи інших авторів, які писали на ці теми, обмежимось до найновіших, як В. Кубійович, який визначив Покуття в ЕУ як „географічно-історичний край, положений між Передкарпаттям на півдні (межа ріка Прут) і Поділлям (межа ріка Дністер) на півночі (тому тепер Покуття називають також Пруто-дністровським межиріччям), Станиславівською улоговиною на заході і Кіцманським зниженням та рікою Совицею на сході. Довжину

території він визначує до сто км., ширину 25-40 км., а вся площа біля три тисячі квадратних кілометрів. УРЕ дає більш загальне визначення: „східна частина сучасної Івано-Франківської (давніше Станиславівської) области УРСР, що включає територію Богородчанського, Городенківського, Коломийського та Косівського районів", але теперішні райони не покриваються з колишніми повітами.

У давнину Покуття належало до Київської Руси, потім до Галицько-Волинського королівства, а з другої половини 14-го століття, після смерти останнього галицького короля Юрія II, галицькі землі загарбав польський король Казимир в 1340 р. З того часу й Покуття належало до Польщі з деякими перервами, коли було короткий час під владою мадярів. В 1387 р. Польща відібрала Галичину і тримала її до 1772 р., коли відбувся поділ Польщі, і Галичина з Буковиною припала Австрії, але польська шляхта все одно мала владу над галицькими русинами, як вони себе довгий час воліли називати. Гіркої долі зазнало від Польщі і Покуття, а навіть гіршої як інші частини Галицької землі.

За Покуття довгий час велася боротьба між молодою державою в сусідстві Молдавією і Польщею, бо молдавські воєводи конечно хотіли збагатити Покуттям свою державу. Спір за Покуття почався з того, що польський король позичив у молдавського воєводи Петра Мушата у 1388 р. три тисячі злотих і дав йому Покуття в застав на нецілих 50 років до 1436 р. В 1411 р. польський король Ягайло стверджує грамотою що за позику, яку він дістав у молдавського воєводи Петра, той має так довго держати „покутську землю" поки він, король не віддасть йому „тих одну тисячу рублів". Але наступник воєводи Петра Роман I утратив Покуття. Потім за Покуття воював з Польщею воєвода Стефан, названий Великим (1457-1504) два рази намагався завоювати для Молдавії Покуття, раз у 1491 р., коли він зайняв Снятин, Коломию і Галич, а другий раз у 1502 р., але тримав Покуття тільки два роки, бо помер у 1504 р. За його володіння на пограниччі Галичини й Буковини появився на Покутті „опришок" Муха, який зібрав на Покутті десятитисячну „армію" селян, почав повстання проти польських поміщиків і завоював Покуття аж до Галича й Рогатина й дуже потурбував польську шляхту.

За перший напад воєводи Стефана на Покуття поляки дуже на нього розсердилися і польський король Ян Ольбрахт зібрав велике військо 1497 р. і підступно напав на Молдавію, але не міг здобути столиці й почав відступати, а воєвода зробив на нього засідку і знищив усю його армію. За цей підступний напад на Молдавію під маскою походу проти турків, воєвода Стефан знову напав уліті 1498 р. на Покуття й Поділля аж по Золоту Бистрицю. У 1502 р. він прилучив ціле Покуття до Молдавії, аж по Галич, але через два роки помер (1504). Потім його син Богдан III, Одноокий, (1504-1517) помирився з поляками й віддав їм Покуття за обіцянку одруження з

польською королевою Єлисаветою, але коли вони не дотримали умови, він відібрав Покуття 1509 р., пограбував Галичину й Рогатин і підійшов аж до Львова, але поляки ще того року восени напали на Молдавію і жорстоко помстилися, і Богдан мусів підписати договір, зрікся Покуття і присягнув королеві на вірність. Але Покуття все одно не мало спокою, бо через кільканадцять років до Покуття зголосив претенсії молодий воєвода Петро Рареш (1527-1538 і 1541-1546) двічі нападав на Покуття, але обидва рази програв. Покуття одначе було спустошене. Останній напад на Покуття зробив воєвода Івоня — Іван Жорстокий, як його назвали, у 1572 р., але також без успіху, але Покуття й Буковина були знищені.

Варто згадати, що в тому часі, коли постала Молдавія (1359), то спочатку і ще довгий час після того вона була напівруська, тобто українська, тому й мова там була руська й культура. Молдавські воєводи воювали з поляками, а з українцями жили у згоді, хоч дуже хотіли завоювати Покуття. Один з пізніших воєвод Олександер Лопушнянул (зрумунізоване українське прізвище) був фундатором Успенської церкви у Львові, а київський митрополит Петро Могила також походив з українського роду в Молдавії.

Після невдалого наїзду на Покуття воєводи Івана Жорстокого, Івоні, воно залишилося під окупацією Польщі, разом з усією Галичиною аж до першого розбору Польщі в 1772 р., а тоді припало Австрії, яка тримала Галичину з Буковиною аж до свого упадку в 1917 р. В 1919 р. на Покуття напали румуни, тримали його півроку, а тоді передали Польщі, бо української держави майже не було. Потім Рада амбасадорів признала Галичину Польщі, яка також нічого доброго для Покуття, як і для всієї Галицької землі не зробила. Хоч поляки трактували Галичину як свою „історичну власність", але свідомі були, що це чужа земля і трактували її як колонію. Після 1939 р. Покуття, разом з усією Сх. Галичиною, забрали російські большевики під маскою визволення „братів українців".

Щодо назви Покуття, то були різні версії. Уперше назва Покуття була згадана в чолобитній грамоті молдавського воєводи Стефана в 1395 р. польському королеві Казимирові. В 1441 р. польський король Ягайло стверджує грамотою, що за позику три тисячі злотих молдавський воєвода Петро держить „покутьскую землю". Ця назва позначена і на Боплановій мапі України з 1650 р., де Боплян згадує, що Покуття, це народна назва частини України.

Відомий член Руської Трійці Яків Головацький думав, що назва Покуття походить від назви містечка Кути, мовляв, колись Покуттям називали землі від Коломиї до Кут, отже по Кути — Покуття. Деякі польські дослідники виводили назву від покутників, цебто від покути грішників, які там нібито жили як пустельники. Польський історик А. Кіркор виводив назву цієї території від божка Пóкутя, якого колись ставили селяни у хатньому куті, а польський етнограф Оскар Кольберг виводив назву від географічного по-

ложення цієї частини Галицької землі в кінці, цебто в куті Речіпосполитої. Український діялектолог-мовознавець Богдан Кобилянський приймає цю версію, але пояснює, що тут сходилися кордони кількох держав, отже в самому куті цих кордонів, між Дністром і Карпатами лежить Покуття. Сучасний дослідник Михайло Паньків також приймає цю версію, мовляв, Покуття лежить між ріками Дністром і Прутом. На сході, де кінчається Покуття, обидві ріки дуже наближаються одна до другої (дальше вони розходяться) і творять кут, і звідси, на його думку, походить назва Покуття — територія, що доходить до кута двох рік. Кобилянський думає, що населення Покуття походить від давнього руського племени тиверців, які появилися тут, витиснені кочовиками з приморських наддунайських земель. На це він дає цікаві історичні й фолкльорні докази.

Треба також згадати, що на Покутті почався в половині 16 ст. опришківський рух, який у другій половині того ж століття перекинувся на західну частину галицького Прикарпаття й на Поділля. У першій половині 17 ст. опришки знову появилися на Покутті. В 1602 р. в гірських околицях Яблонова діяв ватажок Гричович, а в 1604-05 рр. в тих же місцях виступали опришки, що походили з Березовів. У 20-х рр. 17 ст. діяв на Покутті молдавський ватажок Гринь Кардаш, а 1656 р. опришки захопили покутське місто Снятин. У 1673 р. на Покутті діяв молдавський ватажок Бордюк — він і попередній, Кардаш, як виявляє прізвище, руського роду. Інший ватажок Іван Винник або Печеник цілих шість років виступав із своєю ватагою в Коломийщині (1676-1682). У районі Надвірної виступав у 1677 р. загін Василя Гліба, а в 1681 р. шляхті вдалося зловити біля Делятина ватажка Нестора, якого група складалася з людей з різних покутських сіл. У 1703 р. загін Івана Пискливого виконав кілька нападів на дідичів коломийського повіту та на заболотівських орендарів і карав їх за знущання над селянами. Коли Пискливий об'єднався з карпатськими опришками під проводом Пинті, то часто непокоїв шляхту й орендарів Покуття, а в 1714 р. цей загін напав на двір шляхтича в Ценяві під Коломиєю.

З Покуття, точніше, з Печеніжина походив відомий ватажок опришків Олекса Довбуш та його брат Іван, які не раз тривожили покутську шляхту і ходили по всьому Покутті, а не раз навідувалися й до самого Печеніжина. У 1739 р. Олекса Довбуш очолював загони покутських опришків, що збиралися в околиці Яблонова. Вони напали на двір шляхтича Добросільського у селі Вербіжі біля Коломиї і на пана Рушицю в селі Воскресінцях, де знайшли багато зброї.

Коли Олекса Довбуш загинув від підступного стрілу Дзвінчука, його тіло привезли до Коломиї і примістили в ратуші, а потім порубали на дванадцять частин і виставили на палях в одинадцятьох селах Коломийщини. Після Довбуша ходили на Покуття і Довбушеві наслідники, як Василь Баюрак та Іван Бойчук і різні менші загони, але всі вони не були всилі

скинути польське ярмо з українського селянства, бо й такої цілі не мали, тільки протестували своїм способом проти шляхетського гніту й карали тих, що знущалися над населенням.

Покуття було в 20-му ст. найгустіше заселеною частиною Сх. Галичини і з кінця 19 ст. українське населення становило на Покутті 90% (решту становили поляки, вірмени й жиди). Тепер же українці становлять на Покутті, як подає ЕУ 97%, решту становлять поляки, москалі й жиди.

Народне господарство має й тепер, як і давніше, сільсько-господарський характер — 76% займає рілля, 9% сіножаті й пасовища, 9% ліси, 6% інше. Пшениця займала 25% орної площі, жито 5%, кукурудза 25%, ячмінь 3%, картопля 15%, цукор 10%, корм 13%.

Варто при цій нагоді згадати, що нащадки колишніх тиверців виробили протягом століть власний говір, який і в науці називається покутським, хоч він має чимало спільних рис з гуцульським, буковинським і наддністрянським. Власне, перехідні говірки, як кажуть діялектологи, між буковинськими й наддністрянськими називаються покутськими (Ф. Жилко). Треба сказати, що майже всі покутяни зберігають здебільша попсований покутський говір і на еміграції в Америці й Канаді і передають його своїм дітям, а діти знають не раз лише кілька слів українських, але говіркових. Згадаємо лиш деякі риси покутського говору популярним способом.

Помітною рисою покутських говірок є вимова голосного **-а**/**-я,** як **-ьи** під наголосом, напр., *жьиба* (зам. жаба), *шьифа* (шафа), *чьис, порьидок, тильи, лошьи, вівцьи,* а поза наголосом навіть **-і**, напр., *нима чісу*. В місцевому відмінку однини жіночих іменників на **-а**/**-я** зам. і чуємо **-и**, напр., *на вулици, в Америци, на полици, а в оруд. відм. одн. чуємо* **-ов, -ев,** зам. **-ою, -ею,** напр., *ногов, руков, шийив, головов, під таблицив.*

Дуже поширений на Покутті, але й деінде, зворотний займенник **-сі,** зам. **-ся,** напр. *сміявсі, питавсі, скінчивсі.* На Гуцульщині, а на Покутті у Снятинщині чуємо **-си** *подівивси* (подивився), *ожинивси* і т.п. Дієслівний приріст **-ви** звичайно має форму **-ві,** напр., *вібрати, віграти, віробити, віносити.* Закінчення дав. відм. однини чоловічих іменників **-ові** має давню форму **-ови** —*Василеви, студентови, татови,* як у багатьох інших галицьких говірках. Форма дієслова мин. часу 1 ос. одн. має закінчення **-м,** напр., *біглам, ходилам, робилам,* а форма чоловічого роду має зак. **-см,** *ходивєм,* часто чуємо *ходивім, робивім,* зам. *ходивєм.* У множині в 1-й і 2-й ос. мн. мають закінчення **-смо, -сте**/ **-сти,** напр., *ходилисмо, робилисти/сте.* Часто це закінчення причеплене до іншого слова в реченні: *абисте здорові були, абисмо сі виликодні дочикали.* Третя особа мн. дієслів має закінчення **-є**/**-і,** зам. **-ять,** напр. *ходьи/ході, носі* (зам. ходять, носять) і т.п.

Досліди діялектологів виявляють багато спільних рис покутського говору з гуцульським і буковинським. Український діялектолог Ф. Жилко

пише, що „межа між гуцульськими і покутськими говірками дуже невиразна, так що покутський говір тратить свою окремішність, бо „ці говірки часто взаємовклинюються".

Література:
Енциклопедія українознавства, словникова частина, т. УІ, гасло „Покуття",
Ф.Г. Жилко. Нариси з діялектології української мови. Рад. школа, Київ, 1955, ст. 120 і друге видання (перероблене), Київ, 1966, ст. 25.
Б.В. Кобилянський. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діялекти, їх походження і відношення до української літературної мови). „Рад. школа", Київ, 1960, ст. 82.
В. Кобилянський. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. „Український діялектологічний збірник, кн. 1, 1928.
„Буковина, її минуле і сучасне. В-во „Зелене Буковина", Філядельфія, 1956.
В. Грабовецький. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства ХУІ-ХУІІІ ст., В-во Львівського унів-ту, 1966.
О. Білоус. Олекса Довбуш, славетний син визвольного руху (200-річчя від дня смерти Олекси Довбуша). „Дніпро" ч. 7, 1945, ст. 11-121.
М. Паньків, Покуття. „Жовтень", ч. 2, 1987. ст.

КОЛОМИЙКИ

Зарикала коровочка із череди йдучи...
Заплакали новобранці до Львова ідучи.
Та не плачте, легіники, туда вам дорога,
Камінєчком буркована до самого Львова!
Камінєчком буркована, мости спорєжені:
Відси йдете з кучерями, відти — пострижені.
Сидит цісар за столиком, писанєчко пише:
А у біднім легінику тяжко душа дише.

*

Ой цісарю, цісарику, на що нас вербуєш,
Магазини погоріли, чим нас погодуєш?
— Я вас буду годувати вівсєнов половов,
Та буду вас провадити до Відня дорогов.
Але тота дорожечка довга, не коротка,
Але тота половочка гірка, не солодка!

*

Ой цісарю-коронарю, пусти мні на волю:
Заручив-єм дівчиноньку, та плаче за мною!
— Ой не так вна за тобою, як ти за нев
тужиш;
Не пущу ті, вражий сину, поки не дослужиш.

КОЛОМИЯ

В БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ
Й
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

З ІСТОРІЇ

УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Командант Військової Окружної команди в Коломиї сот. Теодор Примак і його ад'ютант хор. Іван Данищук.

ЛИСТОПАДОВІ ДНІ В КОЛОМИЇ

Д.М.

Листопадовий зрив у столиці Покуття приготовив 5-членний таємний комітет, якого душею був пор. Володимир Бемко і пор. Омелян Паліїв.

Перед переворотом в Коломиї стояли залогою коші двох австрійських полків — 24-й полк піхоти, перемінений на 24-й полк ім. гетьмана Дорошенка і 36-й полк стрільців, перемінений на 36-й полк ім. гетьмана І. Мазепи.

Окружним військовим комендантом був **сот. Теодор Примак,** а його ад'ютантом хор. Іван Данищук. Заступником був **пор. В. Бемко,** а шефом штабу **пор. Омелян Паліїв,** який зорганізував і пустив в рух весь командний апарат, понаставляв на всіх командних місцях найвідповідніших старшин і довів до того, що Покуття стало незабаром найкраще зорганізованою округою у Сх. Галичині. Комендантом Коша 24 п.п. був сот. Франц Тінкль (чех) пізніший комендант 2-ї Коломийської бригади під Львовом, а комендантом гарматнього полку був сот. Роман Шипайло. Коли він відійшов до ДСВС, сот. Баб'юк. Комендантом запасного куреня 36 полку стрільців був пор. Омелян Тарновецький.

Комендантом міста був пор. Степан Галібей, ком. поліції — чот. Іван Василишин, а телефонічної сотні — хор. Кабарівський. Інтендантом був пор. Михайло Татух, а капеляном залоги о. Микола Яросевич. Старшинську школу вів пор. Максим Микитюк, а вишколу доглядав сот. Рімаль (чужинець).

Повітовий комісаріят очолив Іван Стрийський, начальником військового суду був сотник-авдитор Жук і сот. Зволинський, начальником Окружного суду був радник Чернявський, а шкільний інспекторат провадив Василь Витвицький. Директором української гімназії був Прокіп Мостович.

В недалекому містечку Заболотові містився піхотний вишкіл, який під командою пор. Якова Голоти мав понад 100 стрільців.

Окружна військова команда розпоряджала ще граничним куренем в Городенці (комендант сот. Світлик), граничним куренем у Снятині (комендант сот. Небиловець) і граничною сотнею в Кутах. Оголошена мобілізація була вповні успішна, бо при кінці листопада 1918 р. Окружна команда висилає під Львів один курінь під командою пор. Вол. Букшованого, з початком грудня другий курінь під командою пор. Левицького, 16-го грудня третій курінь під командою пор. О. Найди, а в січні ще й четвертий курінь як доповнення до попередніх.

Командантом 36 полку, що був перейменований на полк. гетьмана Івана Мазепи, був сот. Зволинський, в „білих касарнях" при вул. Бонковського. В тім полку командантом 2-го запасного куреня був пор. УГА Омелян Тарновецький, що був також командантом переходового відділу, де була й поборова комісія, членом якої був пор. Іван Гошовський. Всіх, що зголошувалися до поборової комісії й були приняті, він приділював до різних частин коломийського гарнізону — телефоністів до телефонної сотні, саперів до саперської сотні, гарматників до гарматнього полку.

I

Мирослава Дубляниця

Той великий, пропам'ятний день відродження волі, день завершення леліяної в серці державницької ідеї, коли Українська Національна Рада перебрала владу, — залишиться на все життя найкращим днем. Чи спроможне перо передати на папір ті почування, що виливались сльозами радости? Від тих почувань завмирали слова на устах, тільки шепіт заносив подяку Всемогутньому Богові.

Незабутні перші хвилини служіння вільній незалежній Україні! Чудовий морозний ранок. На щоглах синьо-жовті прапори, могутня пісня несеться під їх шелест — це новобранці напливають з округи. Зароїлось біля "Народного дому" — очі горять, щоки палають. Боротись, будувати, обновити життя, показати світові нашу зрілість, силу, культуру. Організувати жіночі бойові частини. Спокійний голос голови Жіночого кружка, Олени Витвицької приводить нас до рівноваги: "Збирайтесь усі в залі "Народного дому". На наказ поручника Бемка доставлять на площу польові кухні — беремось приготовляти їжу для війська".

Вареха в руки — чи жінки тільки до горшків? Хтось пригадує нам Матір Божу у Кані Галилейській — "Вина не мають" — то й почуття нашої великости не потерпіло, це ж наказ хвилини, скоро діятиме військова провіянтура.

* * *

Злетілось жіноцтво на крилах, навіть наші "білоручки" порались біля кітлів та при підводах, що із сіл привозили харчі. При вулиці Крашевського-Рамлерівка, коло в'язниці міського суду трапилась пригода. Вже північ надходила, а ми з їдункою в руках зближались до молоденького стійкового, забувши кличку. Залунав постріл стійкового — ми, припавши до землі врятувались. З подиву гідною дисципліною і карністю, без вагань, молоді вояки виконували накази. У тих днях згинув через неувагу, біля забудовань української гімназії о. Кирилович — великий патріот, визначний музика, віртоуз гри на цитрі.

Чергове наше завдання, — праця у військових канцеляріях. З

поширенням фронту, як почали привозити ранених, праця самаританська. На інфекційнім відділі (тиф, червінка й інші) жертвенно працювали, між іншими, молоденька дочка Олени Кисілевської Ганна Ганківська. З нашої шкільної лавки тільки Павлина Рисівна з крісом в руках стояла в окопах. Ми рвалися до геройських подвигів, але доля призначила нам малі діла з великої любови.

З фронту приходили тривожні вісті — гуцульскі сотні відходили на фронт. Незабутня присяга на вірність Україні.

Головна площа біля Коломийського ратуша неначе муравлище — море голов. Окружний комендант полковник Примак — на сивому коні, з булавою в руках, вирядженій по-гетьманському. На трибуні наші церковні, військові й цивільні достойники, представники жіноцтва Олена Витвицька й Емілія Левицька. По молитві й присязі голосне трикратне "Слава", національний гимн і колони війська з бадьорою піснею відходять з площі.

Сотня Гриця Голинського відїздить на Самбір, я їду з нею в ролі медичної сестри. Поїзд не зупиняється, але об'їздить окружними дорогами. Залишаюсь у Самборі біля важко ранених — докраю втомлена, 2-3 години відпочиваю в гостиннім домі нашого письменника Андрія Чайківського. Зближається бойова лінія, санітарним поїздом перевозимо ранених до Станиславова.

Дуже багато полегші дала всім жертвенна поміч поручника Тимоша Василишина, команданта військової жандармерії в Коломиї, що випадково подорожував. За його інтервенцією ми користувались різними привілеями, а це врятувало життя не одному важко раненому. Треба згадати, що ще далеко перед 1-им листопада, саме за вказівками пор. Василишина і пор. д-ра Бемка "Молода громада" влаштовувала в Коломиї різні імпрези для розваги, а по суті (при тій нагоді) сходились і з'їздились австрійські старшини українці на тайні наради. І саме їх мудрість: "Не говори приятелеві того, чого ворог не має знати" довела до створення українського військового комісаріяту, старанням, напругою і жертвою його прийшло до великого чину — проголошення Західно-Української Народної Республіки.

Устоятись не було сили. Захід не бачив правди і сьогодні це відчуває. Армія Галлера, яку французи модерно озброїли, і новий ворог — румуни, що несподівано 24 травня виповіли війну, дали можливість полякам зайняти тодішню столицю Станиславів, а Українська Галицька Армія перейшла Збруч.

Чи ви коли плакали з радости? — Сучасники листопадового зриву пережили щасливі хвилини перемоги правди.

А чи ви кам'яніли з болю? Чорна хмара, наче темна ніч, налягала на душу, "як Збруч проходили", — а лож і насильство взяло верх.

Та гігантна сила Листопадового зриву, відвага, геройство, а навіть очайдушність золотими буквами вписалися в пам'яті поколінь, а почуття домовитого господаря на своїй власній землі, здібного до творчої державної дії ніхто і ніщо не знівечить.

УКРАЇНЦІ ПОКУТЯ!

Головна Українська Рада у Львові візвала весь наш нарід

ДО БОРОТЬБИ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Тяжка настала для нас хвиля. Грізною війною іде на наш край непримиримий ворог України російский царат, щоби загарбати насилєм і сю часть України, де наш віками поневолений народ зазнає з ласки наймилостивійшого нашого Монарха свобідного народного розвою.

Бажання російского царату є загорнути Галичину та відобрати нам і ті народні права, які нам запоручує конституція нашої держави. Темний гріб копає ворог нашому народному житю, а нашому народови грозить тяжке поневолене.

Братя! Борім ся проти страшного нещастя! Богато наших братів стоїть вже в рядах цїсарского і королївского війска, щоби боронити нас перед грозячою загладою.

Одначе і ті, що остали дома нехай беруть за оруже та стають в ряди борців за народну волю за волю цїлої України.

Наші брати за кордоном ждуть помочи від нас, щоби визволити ся з довголїтної неволї. Тому нехай кождий сьвідомий і здоровий Українець сповнить свій обовязок для визволеня України з російскої неволї.

Українцї! Вступайте в ряди "Українських Січових Стрільців".

Основуйте сейчас в кождій громаді місцевий Комітет, котрий переведе в своїй громаді нашу народну мобілїзацию.

Зголошених добровольців, їх вік, стан і званє нехай подає комітет до відома "Повітовій боєвій Управі" в Коломиї (саля Сокола, "Нар. Дім").

Поставленє свого народного війска, виобразуванє, уруженє єго у всї потрібні середники до борби вимагати буде крім працї, величезних материяльних жертв.

Взиваємо нашу суспільність прийти з видатною материяльною помочию "Повітовій боєвій Управі". Жертви так в грошах, як і натуралїях складати треба до рук місцевих комітетів.

До дїла! Настав слушний час відплати за злочинне доптанє прав України, за муки Полуботка, за каторги Тараса.

ПОВІТОВА БОЄВА УПРАВА
— в Коломиї —

В історії кожного народу, як і в житті кожної людини є веселі й сумні хвилини. Веселим днем в історії української Галичини був день 1-го листопада 1918 року.

В той час я ще була дуже молода, але те, що я пережила, глибоко закарбувалося у моїй пам'яті, що ще й сьогодні ті події стоять мені живо перед очима.

Велика світова війна почалася 1-серпня 1914 р. У сербському місті Сараєві був застрілений австрійський престолонаслідник князь Франц Фердинанд. Убив його сербський підпільник, але хто дав наказ убити князя, довго не було відомо. Були дві версії, одна — що це була робота Росії, яка вже тоді хотіла дістатися на Балкани й анархія та революція була там їй вигідна, а друга версія — що, можливо, його вбили свої. Проф. Степан Вероста, австрійський амбасадор у Польщі, а пізніше професор міжнародного права у Відні, написав книжку п.з. "Чи справді можна було оминути катастрофу 1914 р." За його словами, можна було оминути війну, але треба було цілком змінити систему австрійської держави. Як знаємо, Австрія була монархією, а в дійсності то був своєрідний дуалізм — Австро-Угорщина, отже цісар Австрії був і королем Мадярщини. Австро-Угорщина складалась з багатьох національностей і, як пише проф. Вероста, вже перед 1914 р. уряд Австрії почав опрацьовувати плян зміни монархії на федеративну державу. І тут цікаво зазначити, що між народами, які мали входити в ту федерацію, була Східна Галичина (русини-українці) і Західна Галичина (поляки), значить, вже тоді нас визнавали як окрему націю українців і не мішали з поляками. Що цікавіше, що сам Фердинанд акцептував цей плян і був його прихильником. Але проти того пляну були мадяри, якими проводили барони, мадярська аристократія, яку в тій справі підтримував Берлін. І з того виходить, що напевно не можна сказати з якого наказу згинув архикнязь Фердинанд. Але його смерть була причиною й початком першої світової війни. По стороні Австрії станули німці, а по стороні сербів Росія.

Українські землі були поділені. Галичина належала до Австрії, Україна до Росії, Буковина до Румунії, Закарпаття до Мадярщини. І так вийшло, що українці стали проти українців.

Мій батько був старшиною австрійської армії в резерві і вже першого дня пішов на фронт (той полк стояв у Коломиї) — 36-й полк піхоти). Австрійці не були приготовані на такий скорий напад москалів, і полк ішов у сторону Черновець, був нагло нападений і цілковито розбитий. Мама одержала повідомлення, що тато пропав. Але як то нераз на війні буває, що і вмерлі

воскресають, так трапилось і з моїм татом. По трьох роках, десь на початку 1917 р. мама дістала листа, що тато живий і здоровий в російському полоні в Ташкенті. Згадав теж, що там великі неспокої і революція може вибухнути кожного дня. Як знаємо, революція в Росії вибухла 1917 р., цар і його родина згинули, і революція почала нищити край. Кожний утікав додому. Австрія ще трималась, але вже не було спокою, ледве ми освоїлися з думкою, що тато живе, як одного дня, в часі лекції, інший професор увійшов у клясу і сказав: Примаківна йди скоро додому, бо твій тато вернувся з війни. В клясі счинилась метушня. Я скоро побігла, але я так бігла, що коли прийшла до дому, не мала ні шапки, ні книжки, все погубила. Коли ввійшла до хати — то побачила мужчину, що стояв біля мами, яка радісно усміхалась. Я тата не впізнала, і мама сказала „дивись, то твій тато". Але я відповіла: "Ні, то не мій тато, бо мій тато не був лисий і не мав вусів таких, як той пан..." Але за кілька днів я звикла до лисого й вусатого тата. Тато вернувся до школи, бо був гімназійним професором і ми, діти, тішились, що маємо з ким ходити до школи.

Але часи ставали щораз більш неспокійні, тато щораз частіше приходив додому пізно, з чого ми були дуже невдоволені, бо тато переробляв з нами увечері лекції, багато оповідав і все обіцяв, що за добрі оцінки візьме нас на прогулянку із старшими учнями. Ми такі прогулянки дуже любили, бо збирали разом з татом різні жаби, черепахи, а одного разу принесли додому вужа, з чого мама була дуже невдоволена. Але ми тішились.

Аж раптом все урвалось. Тато вже не мав часу для нас. Все якісь важні справи затримували його "десь" до пізньої ночі. Так було якийсь час, аж прийшов день перед першим листопада. Того дня тато наніч додому не прийшов. Ми всі були дуже неспокійні й не хотіли спати. На другий день була субота 1-го листопада. Рано-вранці о год. 6-й хтось застукав до дверей. Ми зірвались і побачили, що у дверях стояв австрійський вояк, але якийсь інший, бо в нього на шапці була СИНЬО-ЖОВТА стрічка, така сама була припнята і на блюзці. Він сказав: "Пан комендант переказує, що на снідання прийти не може, бо мусить бути в команді, від нині ми маємо УКРАЇНУ, "СЛАВА УКРАЇНІ". Той вояк не був молодим хлопцем, лише, подібно, як мій тато, десь біля 40-літ, і я до нині не можу забути його шляхетного виразу лиця...

Ми почали кричати Україна.... Україна... хотіли бігти до міста, але мама нас здержала, хоч наша няня втекла, і її не було дома цілий день. Аж пізно увечері тато прийшов додому і радісно оповідав про те, що сталося, як сталося і чому, але ми не багато слухали, й не багато з того розуміли, тільки приглядались до його шапки, на якій була СИНЬО-ЖОВТА стрічка. І кожне з нас убирало ту шапку на голову, тішились нею, бо вона була для нас Україною. Треба знати, що ми, тодішні діти, були дітьми відродження нації й держави. І тому не диво, що так багато молодих хлопців, що лиш покінчили 14 літ, голосились як добровольці боротись за Україну.

На другий день була неділя. Били дзвони. Повна церква людей. Маса народу на вулицях. Всі сміялись, тішились і радості не було кінця. Коли ми вертались додому, ми бачили вже великий синьо-жовтий прапор на ратуші і такий же великий на суді і пошті. На ринку стояла група вояків, до яких підходили вояки інших національностей і складали зброю й відходили в сторону залізниці, щоб вертатись додому, бо для них війна закінчилась.

Ще один день залишився мені в пам'яті — день присяги ГУЦУЛЬСЬКОГО КУРЕНЯ. На ринку зібралось багато людей, бо всі знали, що гуцули приходять. На середині ринку стояло підвищення, де чекала старшина. Нарешті зі співом вмашерували гуцули. Вони не були в мундурах, а у своїй святковій ноші. Те враження, важко описати. Вони всі були добровольці і прийшли складати присягу Україні. Команда відбирала присягу. Але в моїй пам'яті залишився образ священика, який їхав попереду на коні. Він був в мундурі капеляна, а побіч нього на маленькім гуцулику їхав хлопчик, може, 12-13 років, син священика. Він мав на собі кожушок і військову шапочку, а на ній СИНЬО-ЖОВТА стрічка... Такі хвилини не забуваються, і я щаслива, що це бачила і пам'ятаю, і можу тепер своїм дітям і внукам оповідати про славний ПЕРШИЙ ЛИСТОПАДА у Львові.

І тому щороку ми відзначуємо той день радости ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ і схиляємо голови перед всіми героями, знаними й незнаними, що за неї боролись і за неї полягли.

III

Ярослав Зубаль

Перший день листопада 1918 року в Коломиї записався як найбільш незабутній в моєму житті день. Був гарний і погідний соняшний ранок, коли я спішив до поїзду з Делятина до Коломиї. Якось легко було на душі, якби було відчуття, що в Коломиї чекає мене якась дуже мила несподіванка.

Нарешті бачу дим, це знак, що поїзд уже на закрутіна границі Ланчина і Саджавки, які відділяє потік чи річка Слобушниця. Всідаю до переділу, в якому їхали два поляки, один з них залізничник. І вже мене „заінтриґувало", що в тій живій розмові, хоч не голосній чую слово „революція". Та в тому не було дива, бо в тодішній Австро-Угорщині, що розпадалася, в деяких краях, з яких складалася ця вікова монархія Габсбурґів, почали рушатися народи, що прагнули створити свої національні держави. Та дивне було одне, що обидва розмовці говорили пошепки, наче скривалися з тим словом „революція". Вже мусіла дійти в деякі місця нашої Галичини вістка, що щось трапилось у Львові вночі на 1-го листопада, бо все таки стара австрійська державна машина, хоч розхитана, а силою вікового розмаху далі

працювала; були активні телеграфи й телефони, до яких поляки в краю мали кращий доступ. Та це знак, що приготування і праця до перевороту була добре поставлена, і тому все „грало" і за одну ніч удалося заскочити поляків, які готувались обняти владу і в Східній Галичині при помочі т.зв. Ліквідаційної комісії, що вже мала виїхати з Кракова і була поставлена перед дуже для неї і для всіх „кресових" поляків неприємний факт перебрання влади українцями. То було наче обух по голові для них, а для українців тріюмф.

Ще нічого не розуміючи, я ввійшов до станційного будинку в Коломиї і побачив досить велику групу вояків в австрійських уніформах, але майже в кожного на шапці була синьо-жовта стрічка. Це ще не було дивне, бо часто українці з рядів австрійської армії вступали до Легіону УСС і, не маючи спочатку мазепинок, так відзначували свою готовість вступу до УСС. Не пам'ятаю чому я не приступив до них і не запитав, що це має означати, а може, не хотів позбутися своїх мрій-сподівань.

Та вже пускаюся в дорогу і то досить далеку, бо зал. станція в Коломиї далеко за містом, яких 3 кілометри і по дорозі буде час обміркувати все почуте й побачене. Спочатку нічого особливого не бачив аж дійшов до будинку головної пошти і побачив велике вантажне авто, на яке вантажились вояки, яких я бачив на станції, але всьому давав лад стрілецький старшина, усі були озброєні, а на будинку пошти і посадника міста (староства), якраз напроти, повівають українські синьо-жовті прапори. В першій хвилині мені здавалося, що то чорно-жовті австрійські, до яких за час війни око привикло, та коли протер очі, пізнав, що то барви синього неба й золотої пшениці). Тоді вже я був певний, що то вже не Австрія. Але йду далі й доходжу до ратуша, де під стіною стояв шпалір вояків, самих старших віком, як і ті, що на двірці, та всі з синьо-жовтими кокардами на австрійських шапках. І аж тут я засягнув „язика" в одного з вояків, який сказав мені, що не лише в Коломиї, але у цілому краю установлена українська державна влада. В усіх зустрічних людей я бачив радість на лиці, що ми вже маємо свою українську державу.

Іду ще на свою кватиру і там бачу зміни — мій господар вже старшина в уніформі української армії, а господиня працює в загальній кухні, щоб наші вояки мали на час гарячу страву (вона римо-католичка, але українізована.

І покотилися перші дні нашої держави, хоч не всі були такі радісні. Зі Львова надійшли вісті про важкі бої з поляками, що не могли погодитися із станом, який заіснував, хоч усі знали, що це українська земля. А ще зі Львова сповістили, що там вже першого дня згинув абсольвент коломийської гімназії, мій добрий знайомий Дмитро Шкондеюк, що походив з Соколівки б. Косова (нападений підступно ззаду двома хлопцями-поляками, коли він ішов з револьвером у руці Академічною вулицею патролювати. Його брат Іван був мій одноклясник).

Нас, молодших учнів, закликали до школи, але не на довго. Вже 22 листопада наші мусіли залишити Львів, а учнів нижчих кляс взяли до помічної

служби як кур'єрів. У травні 1919 р. нас вислали до поблизької Королівки, де був великий склад зброї. Коли ми туди зайшли, нас перебрали два вояки, австрійські німці, що, мабуть, охороняли склад зброї. Вони подали нам короткі інструкції що і як маємо робити, спитавши на початку „Зінд олле да?" Ми взялися ревно до праці, бо казали, що на фронті під Львовом наші вояки не мають чим стріляти. Ми чистили піском, смарували вазеліною і складали до скринь.

Та не довго тривала наша праця. Вертаючись одного дня з праці, ми побачили в дорозі, що наші вояки розходяться додому з наладованими наплечниками усяким добром. То було дуже сумне і прикре видовище. Та все таки йдемо до команди міста і там застаємо старшину, а в куті побачили кілька кавалерійських коротких крісів; просимо, щоб нам видали ту зброю, але старшина заявив, що вже все пропало, і ми нічим не поможемо, а можемо стягнути на себе напад поляків, які вже скоро опанують місто. З жалем розходимось додому, хоч не тратимо ще надії, що, може, положення зміниться. Була ще потім „Чортківська офензива", з добрим успіхом на початку, але пізніше нестало зброї, яку нам так пізно, не на часі казали чистити.

IV

Іван Кузич

Військовий переворот в Коломиї 1-го листопада 1918 року переведений був блискуче, може найкраще в усій Галичині. Там стояли кадри 24-го і 36-го полків, у 80% українці. І чернівецький 41 полк піхоти, який доповнював гарнізон Коломиї. Саме 41 полк (старшини буковинці-українці) постійно алярмував Коломию про напливаючі з'єднання мадярських дивізій, які „кочували" в повному бойовому складі, готові і спроможні відбити всякі спроби роззброєння.

Штабовці коломийського і чернівецького гарнізонів пробували спиняти мадярів і розброювати їх. Менші мадярські відділи мали бути й були роззброєні на Буковині. Більші відділи пускали під Заболотів (біля Коломиї), де на них була приготована добра сітка (свого роду „фортифікації") насипи залізничного шляху.

Операціями керували майор Татух, 41 пп. в Чернівцях, і сотник Коломийських полків Омелян Паліїв, Володимир Бемко, Іван Коженьовський і проф. Галібей. Всі вони стояли в Коломиї. Команда цієї небезпечної операції була в руках сотника Бемка.

Щастя хотіло, що мадяри просувалися поїздами у відступі одної доби. А було їх аж чотири дивізії. Це давало змогу нашим з'єднанням краще з ними справитися.

Вони запекло боронилися. А коли зірвано рейки, і вони заїхали на сліпі тори, тоді сипалися наші сальви по їх вагонах. Мадяри виставили білий прапор і вийшли їх парляментарі. Їх негайно відвезли під Коломию, де вони переговорювали з нашою командою про капітуляцію.

Решта мадярських транспортів — а було їх ще три — на згадку, що перший попередній — а він був найсильніший — дався роззброїти, робили те саме без спротиву.

Годиться зазначити, що в Коломиї була головна етапна кватира 7-ї армії. Там були величезні запаси воєнного добра. В касі 7-ї армії наша команда знайшла мільйони австрійських корон.

З перспективи років можна думати, що якби не було клопоту з мадярами, то чи ті досить великі сили, що були в Коломиї, не були б врятували ситуацію у Львові?

* * *

То була національна революція, переведена без проливу крови. З війни у війну! Хлопці, що й по чотири роки були то в Сербії, то на італійському фронті, втомлені в безмежній тузі за рідним краєм, в голоді й холоді, пішли з війни у війну. Галичина в той час була оазою ладу і порядку. Не було ніякої "солдатески". Не ділили землі, не грабували, не вбивали нікого! З війни у війну! Чотиримільйонова вітка українського народу дала до одного тижня стотисячну армію. А скільки їх ще лишилося в Італії? А скільки в Сербії? Якби була така передишка, як над Дніпром, цебто від 1917 року, ми були здібні зібрати півмільйонову здисципліновану армію.

Чи то був випадок? Ні! Чи то було чудо? Теж ні! То було виховання поколінь! Священича доба, опісля їх сини — адвокатська доба! Славетні Січі! От де зародок славетної У.Г.А.

Чи наші воїни йшли от так насліпо з війни у війну? Ні! Вони знали, що по війні буде поділ землі, знали, що як вернуться живі, то дістануть свій приділ землі. І так було. Земельний закон, що його схвалила Національна Рада у Станиславові, був і досі є найліберальнішим земельним законом в Европі, автором якого був д-р Лев Бачинський, віцепрезидент Національної Ради і голова делеґації на Трудовий Конґрес у Києві, устами якого проклямована була злука українських земель в одну соборну українську державу.

Тільки одну статтю я читав про перший листопад, яку написала жінка. А "Слава тим дочкам, слава козачкам між Січовими стрільцями", ми їх мали більше! Вони працювали з подивугідною посвятою, просто до самовідречення!

Мене застав перший листопад вже підстаршиною-фахівцем, що ще восени 1918 року скінчив шестимісячний телеграфічний курс в австрійській телеграфічній школі у Ст. Пельтені Долішня Австрія. Від червня 1918 року я мав дуже важний службовий приділ у 43-ій господарській дивізії в

Катеринославі —як телеграфіст і перекладач. Через фільтр дивізійної телефонічної централі ішли всі накази згори і вниз. Всі вони були мені відомі. Було мені теж знане ставлення австрійської військової влади до Центральної Ради.

У жовтні 1918 року я дістав відпустку.

Вдома під час відпустки я стрінувся із старшинами-односельчанами (ступні старшинські всі австрійські): сотник Ілько Бодруг, чотар У.С.С. Іван Ґеник-Катунів, чотар У.С.С. Гриць Голинський, чотар Петро Васкул, чотар Петро Арсенич, старший десятник Іван Арсенич-Сарамчиків, урядник польової пошти. В домі чотаря Івана Ґеника-Катунова відбулася 19-го жовтня нарада. Свідок був ще живий, що про цю нараду знає — а вона відбулася в їх домі — це Михайло Ґеник-Катунів. реферував справи найстарший ранґою старшина сотник Ілько Бодруг. Він знав до подробиць про пляни щодо перевороту, що мав відбутися. Мало знав про ці справи чот. У.С.С Гриць Голинський, що прийшов тільки на два дні додому із сусідньої Буковини.

Сотник Бодруг: "Мені доручено поінформувати вас, панове, про підготову перевороту, дата якого ще буде устійнена. Я є в тіснім контакті з поручником Омеляном Палієвим, пор. Володимиром Бемком та пор. Іваном Коженьовським, які творять штаб перевороту в Коломиї. Старшини-українці полків 24-го і 36-го є в тіснім контакті із згаданими старшинами. Вашим обов'язком, панове, приготовити до цього діла низи, серед яких живете". На тій зустрічі інформував сотник Бодруг, що 20-го жовтня буде зустріч старшин 24 і 36-го полків з трійцею, яку я вище згадав, І чотар Голинський теж туди на нараду покликаний.

Чотар Голинський, чотар Петро Арсенич, старший десятник Іван Арсенич і я поїхали 20-го жовтня до Коломиї, теж на зустріч. То була неділя. Зайшли на подвіря 24-го полку. Там було багато цивільних чоловіків і жінок, що прийшли відвідати рідних. Тому на нас не звертали ніякої уваги. Старшини пішли шукати своїх земляків. Це неабияка честь, як якогось вояка відвідує там старшина земляк.

Але на подвір'я виходять маси вояцтва. Уставляються в чотирокутник. Вкінці команда — "габтахт"! Поодинокі командуючі сотнями звітують. По звіті пор. Володимир Бемко командує: "Батальйон на мою команду!" І сотник Бемко наказує: 'Поляки, рука в гору!' Тих рук є досить багато. "Фенріх той і той, — Кірхенґанґ, до польського костела". Помашерувати. Жиди, рука в гору! І їх було досить. "Цуґсфірер Габеркорн, до цуґу і школа!" Врешті, українці, рука гору! Ліс рук. А русини є? І тих було кілька. Та поручник Бемко каже: І ви будете українцями. Залишайтеся тут, Тоді отверто пор. Бемко говорить про те, що гряде.

Не диво, що переворот в Коломиї пішов гладко без жодного спротиву не-українців. З'явилися і з інших з'єднань старшини українці. Перший листопада

був приготований. Вночі коло години першої, розліпили проклямацію, на основі якої проголошене було створення української держави.

Згадана трійка утворила штаб Окружної військової команди: комендант О.В.К. — пор. д-р Володимир Бемко. Шеф штабу — пор. д-р Омелян Паліїв. Постачання і безпека — пор. Іван Коженьовський. Ще тієї днини назначено повітових станційних комендантів та комендантів станиць жандармерії. Вояки не-українці були демобілізовані.

В Коломиї була в той час етапна команда Сьомої армії. Тим самим, були тут великі магазини харчів і боєприпасів. Була рівночасно каса етапної команди Сьомої армії, в якій були великі суми грошей. Все те дісталося нам у руки. Все це треба було охороняти й інвентаризувати. Треба було, по обсадженні залізничної станції, знайти відповідну і надійну обслугу. Особливо треба було пильнувати телеграф. Зі сходу напливали мадярські полчища. Вони вертались додому. Їх треба було роззброювати. Дивізії їхали компактною масою, які з повним командним складом і зброєю не так легко давалися розброювати. Ці транспорти зупинялися в Заболотові перед Коломиєю. До міста їх не допускали.

В оперативнім відділі — бо такий в перших днях мусів бути — знайшлися два фахівці: старший десятник Іван Арсенич, що всю війну був урядовцем польової пошти, і старший десятник Пилат, що був полковим писарем (штандесфюрер). Ці два панове зорганізували канцелярію штабу та поставили її на високий рівень. Обидва були учителями з фаху. В перших днях я виконував службу при телеграфі на залізничній станції. Потім мене призначили до булавної сотні при О.В.К., як рахункового підстаршину. На тому становищі я не був довго. Чотар Гриць Голинський прибув з фронту ранений в праву руку. Не лежав він у лічниці, а ходив та організував — як він казав — "братву". Йому доручили творити нову формацію — Гуцульський курінь У.С.С. Як почав формуватися курінь, то курінним писарем став підхор. Дмитро Лазорик з Кут. Але по кількох днях йому доручили чоту. На його місце я прийшов. Та перед відходом на фронт мене звільнили з цього посту і призначили підстаршиною для особливих доручень. Ці пересунення, — справа тоді вже поручника Гриця Голинського. То не було до смаку мені. Та наказ був наказом! На тій позиції я перейшов вовчухівську "баталію". Потім загальний відворот аж під Чортків. Під Чортковом, точніше під Ягольницею, я був важко ранений в голову. Там я й закінчив свою військову службу.

* * *

Чув я кількакратно фразу, часто повторювану навіть на ширших сходинах, і то з уст поважних громадян, що „Між нами є чи помер, правдивий „УСУСУС". Варто цю справу прояснити і то назавжди. УСС як легіон, існував до 1-го листопада 1918 р., а 1-го листопада

УСС перестали бути легіоном і стали частиною УГА, а разом з тим вояками української держави. Ясно, що вони й далі залишилися елітарною частиною УГА.

Але до листопада 1918 УССи творили лише один полк. Після 1-го листопада 1918 р. постала вже бригада УСС. Крім неї, постав ще Гуцульський курінь УСС, під командою сотника Гриця Голинського. Гуцульський курінь, оперував самостійно, на правах полку, на фронтах Хирів. Складався з чотирьох бойовий сотень, сотні скорострілів і чоти саперів. Це їм припала честь і вічна слава за бравурний наступ під Вовчухами, де Гуцульський курінь проломив польський фронт і поєднався з оперативною групою Північ. Їх полковник Вітовський в денному наказі називав — старшин, підстаршин і вояцтво — лицарями і підніс їх до гідности лицарів. З тим денним наказом в'язалося надання найвищих воєнних відзначень старшинам і вояцтву, якими мала диспонувати українська держава.

Але в ряди Гуцульського куреня і Бригади УСС влились вояки, що служили в австрійських з'єднаннях і не служили в легіоні УСС. То були вояки, що перейшли тернистий шлях жаху війни майже виключно на італійському фронті. Загартовані, здисципліновані, з великим досвідом і знанням воєнного діла. Ішли пішки, обсмалені екразитом. Відразу вступали у з'єднання УГА, де і як трапилось. Вони не були заражені юдиними ідеалами та отаманством, що їх приносили поворотці із східних земель, вони не робили собі „оселедців" на головах, як пише у своїх споминах міністер внутрішніх справ уряду ЗУНР, д-р Іван Макух, пізніший сенатор.

Ці вояки, що опинилися в рядах Бригади й Гуцульського куреня УСС, не засоромили кол. легіонерів УСС.

ТВОРЦІ ЛИСТОПАДОВОГО ЗРИВУ

ВОЛОДИМИР БЕМКО, сотник УГА. В часі війни в рядах 24 п.п. брав активну участь у кривавих боях на сербським та італійським фронті, де був ранений. Тоді отримав старшинські ступені до поручника включно. Ініціятор таємного "Військового комітету" в Коломиї і організатор Листопадового перевороту на Покуттю (ст. 652).

ЯРОСЛАВ БІБЕРОВИЧ, отаман УГА, народився 13-го січня 1883 р. в Коломиї в родині Івана й Іванни Біберовичів, відомих артистів українського народного театру. Він був військовим інженером сапером австрійської армії, а потім перейшов на службу уряду ЗУНР. Іменований зразу військовим представником уряду ЗУНР в Угорщині, він став згодом дипломатичним представником того ж уряду в Будапешті, а після того був назначений послом ЗУНР в Берліні на місце д-ра Евгена Левицького. після ліквідації посольства, він осів у Відні, де працював в будівельних підприємствах як спеціяліст від залізного бетону. після включення Австрії до Німеччини в 1938 р. отамана Біберовича покликали до

служби в німецькім "Вермахті", де він в ранзі підполковника перебув другу світову війну. Помер 18-го листопада 1948 року в Відні на 65-му році життя (ст. 365).

ОСИП БУКШОВАНИЙ, отаман УСС, народився 1887 року в Коломиї і там кінчав гімназію. З вибухом першої світової війни був приділений до Легіону УСС і брав участь у кривавих боях в Карпатах взимі в 1914-1915 рр. Як командант сотні був 30-го травня 1915 року під Болеховом в російському полоні і був вивезений до Туркестану. Звідти пощастило йому втекти через Персію до Туреччини, де зорганізував відділ добровольців і воював з москалями на кавказькім фронті. До легіону УСС вернувся 1917 р. В перших днях Листопадового перевороту брав участь з УСС в боях у Львові, а по відході українських військ зі Львова, організував бойову "Групу схід" і став її командантом. В часі реорганізації УГА в бригади став командантом І бригади УСС, на чолі якої перебув усю визвольну боротьбу. Був у "Чотирикутнику смерти" По ліквідації УГА був арештований большевиками і сидів у тюрмі в Харкові. По виході з тюрми залишився в Україні. В часі Єжовщини був зліквідований в 1933 році (ст. 366).

ІВАН ВЕЛИГОРСЬКИЙ, чотар УГА, народився 1889 р. в с. Серафинцях, Городенківського пов., до гімназії ходив в Коломиї.

НИКИФОР ГІРНЯК, отаман УСС, народився в 1885 р. в м. Струсові, Теребовлянського пов., гімназію кінчав у Коломиї в 1905 р.

КИРИЛО ГОДОВАНЕЦЬ, поручник артилерії УГА, народився 1893 р. в Устєчку-Заліщики. До гімназії ходив в Коломиї.

ЛЬОНГИН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ, чотар УГА, народився 1889 р. у с. Фільварках біля Монастириськ, Бучацького пов. гімназію кінчав в Коломиї.

МИХАЙЛО ГУЦУЛЯК, чотар УГА, народився 1894 р. в с. Новоселиці — Снятинського пов. До гімназії ходив в Коломиї і Вижниці.

ДМИТРО ДАНИЛЮК, булавний УГА, народжений 1891 р. в с. Княже — Снятинського пов. Воєнну повинність відбував у 24 п.п. в Коломиї.

ФРАНЦ ЗАПУТОВИЧ, сотник УГА, народився 6 грудня 1891 р. в с. Коршеві, колом. повіту. По закінчені гімназії в Коломиї в часі 1-ї світової війни відбув свою військову повинність у 24-му Коломийському піхотному полку і брав участь у боях на сербському фронті в ранзі сотника. По розпаді Австро-Угорщини вступив до УГА в Коломиї і був командантом 4-го курення, з яким вирушив при кінці грудня 1918 р. з Коломиї на фронт. Спочатку був приділений до бойової групи "Старе Село", а потім до групи "Наварія", в рядах якої 11 січня 1919 р. відзначився в боях під Сигнівкою як командант окремої ударної групи. Потім був назначений шефом штабу 3-ї Бережанської бригади, і ці обов'язки виконував з малими перервами аж до ліквідації УГА. Пережив "Чотирокутник смерти".

ВОЛОДИМИР КЛОДНИЦЬКИЙ, отаман УГА, народився 2 квітня 1891 р. в с. Хотимирі, Товмацького пов., гімназію кінчав в Коломиї.

ЯРОСЛАВ КУРИЛЮК, сотник артилерії УГА, народився 27 листопада 1892 р. в с. Городниці, Городенківського пов., гімназію кінчав в Коломиї, а правничі студії в університеті у Львові.

ВОЛОДИМИР ЛЕВИЦЬКИЙ, хорунжий УГА, народився 1898 р. в с. Камінному, Надвірнянського пов. Гімназію кінчав у Коломиї.

ОСИП ЛЕВИЦЬКИЙ, сотник УГА, народився у с. Вербіжі, пов. Коломия.

ВОЛОДИМИР МОГИЛЬНИЦЬКИЙ, поручник УГА і доброволець І УДУНА. Народився 7 серпня 1879 р. в Заболотові біля Коломиї (ст. 370).

МИКОЛА НИКОЛАЙЧУК, поручник УГА, народився 1890 р. в Надвірній. Гімназію кінчав у Коломиї (ст. 371).

ДМИТРО ПАЛІЇВ, підхорунжий УСС, чотар УГА, народився в 1896 р. в с. Перевозці, пов. Калуш, в родині священика. До гімназії ходив у Коломиї.

ЕВГЕН РИБАК, сотник УГА, народився в 1892 р. в Монастириськах, Бучацького пов. До гімназії ходив у Коломиї (ст. 372).

МИХАЙЛО САВЧУК, поручник УГА, нар. 1895 р. в с. Перерові, Коломийського пов. До гімназії ходив у Коломиї.

ПЕТРО ФРАНКО, поручник УГА, нар. 1900 р. в Нагуєвичах, Дрогобицького пов. Був сотником летунства УГА. Вчив руханки в українській гімназії в Коломиї.

ПОЛЬОВІ ДУХОВНИКИ УГА

о. ЕВГЕН ГАВРИЛЮК, нар. 1888 р., висвячений 1913 р. 2-га Коломийська Бригада. Був за Збручем.

о. МИКОЛА ЯРОСЕВИЧ, нар. 1873 р., висвячений 1897 р. Капелян військової залоги в Коломиї, в 1918-1919 рр.

МЕДИЧНА І САНІТАРНА СЛУЖБА

д-р ПЕТРО ПЕТРУШЕВИЧ, підполк. був у характері лікаря й санітарного референта при Окружній команді в Коломиї.

Курсанти школи старшин у Коломиї, перший випуск.

Бас Петро
Ґеник-Березовський
Білас Василь
Бойчук
Боринець Атанас
Б. Л.
Ванчицький
Веселий
Витвицький Іван
Гаврилюк
Грицина
Гевко Денис
Ґалянт Михайло
Демків Дмитро
Домбчеський
Драґан
Заклинський Роман
Знак Петро
Ісопенко Юліян
Качмар Степан
Керницький
Козулькевич
Костинюк
Кульчицький
Лесюк Іван
Лопатинський Вол
М. В.
Мельничин Василь
Микитюк Антін
Михалецький
Подюк Іван, УСС.
Породко Ярослав
Р. П.
Рогожинський
Романовський
С. Д.
Слиж Жигмонт
С.
Сов'якович
Турик
Федорів Петро
Фолис Юліян
Яворський
Яківчик Микола
Яремко Степан
К. К.
К. В.
М. М.
Бобикевич
Матвійців Прокіп
Стефанишин Гриць

СТАРШИНСЬКА ШКОЛА ПІХОТИ В КОЛОМИЇ

Петро Федорів

Окружна військова команда в Коломиї вже в першій половині грудня 1918 р. відкрила в будинку польського "Сокола" старшинську школу. Спочатку булавний Нижник вів школу, яка мала 35 курсантів, але згодом до школи прибували зі всіх сусідніх повітів кандидати, так що по Різдві 1919 р. школа мала вже повний стан, приблизно, 100 курсантів у трьох чотах.

З початком січня 1919 р. почався правильний вишкіл і виклади. Вишкіл вели команданти від 8 до 12 години рано на площі "Сокола", 2 або 3 рази в тижні ходили на вправи за місто, над Прутом. Вправи у стрілянні сліпими набоями відбувалися над Прутом, гострими набоями на давній австрійській стрільниці. Скорострільний вишкіл вів поручник Ґорецький, буковинець. В дощові дні вишкіл відбувався в руханковій залі "Сокола". В бічних залях були спальні курсантів, канцелярія й кухня.

Вік курсантів — 18-25 років, було кілька 30-літніх. Дві третини курсантів були підстаршинами кол. австрійської армії і кілька з леґіону УСС, більше як третину творили вояки-добровольці, зокрема гімназисти.

Старшинська школа піхоти УГА в Коломиї в 1919 р. Перший випуск у травні 1919 р.

Школа старшин в Коломиї мала найкращі умовини правильного і повного вишколу. Коломия була положена в дальшому, спокійному запіллі. Тут були Коші (кадри) кол. двох австрійських полків, а саме: 24 піх. полку (полк. ім. Дорошенка) і 36 піх. полк (ім. Мазепи), гарматній кіш, військові майстерні і склади. Кандидати були ідейні та обов'язкові учні і скоро зживалися одні з одними, без уваги на вік. Школа мала добрий хор під управою віст. Баса.

Вишкіл старшинської школи доглядав майор Рімаль на подвір'ю касарні, при вул. Бонковського де Тарновецький доглядав вправ 2-го запасного куреня ім. Гетьмана Мазепи.

І ГАРМАТНІЙ ПОЛК УГА

Ярослав Курилюк

Зав'язком 1-го гарматнього полку була коломийська батерія, яку сформував в Коломиї, 23-го листопада 1918 р. сотник Володимир Тотоєскул і вона складалася з 4 австрійських польових 8 цт. гармат.

Коли сотник Тотоєскул згинув у бою під селом Сиховом біля Львова 4-го грудня 1918 р., командантом батерії став сот. Ярослав Курилюк, який 5 грудня 1918 р. приїхав з Коломиї.

При кінці грудня 1918 р. прибув з групи „Схід" до групи „Старе село" із своєю батерією сот. Ярослав Воєвідка, найкращий старшина артилерії УГА і командант цієї групи, От. Осип Микитка доручив йому організувати з артилерійської групи сот. Яр. Курилюка гарматній полк, який дістав назву "Перший гарматній полк І бригади УСС." Цей полк складався із 6-х батерій.

Склад полку був такий: командантом полку був сотник, а пізніше отаман Ярослав Воєвідка, полковим адютантом чот. Петро Прудивус, а другим адьютантом — чот. Семенюк. Командантом зв'язку був хор. УСС Нестор Банах, полковим лікарем д-р Дмитро Кологон, ветеринарним лікарем д-р Спиридон Григоращук, харчовий старшина — чот. Мих. Сандуляк, а потім хор. Микола Максим'юк. Командантом 1-ї батерії (з Коломиї) був сот. Яр. Курилюк, який по смерті от. Воєвідки став командантом полку. Старшинами в цій батерії були: чот. Мих. Чукур, чот. Микола Яценко (з Полтавщини), хор. Микола Гончаренко (з Київщини), хор. Евген Курилюк (брат сот. Ярослава) і підхорунжі — Микола Бонковський, Яр. Гошоватюк і Роман Кулик. Командантом 1-ї чоти був підхор. Дмитро Оленюк, а другої підхор. Нестор Тотоєскул. Книговодство вів підхор. Мих. Васильчук.

Полк займав позиції на бойових відтинках 2-ї Коломийської бригади зн. на південь від Львова. Батерії стояли в Зубрі, Сокільниках і в Сихові. Міномети полку займали добрі оборонні позиції в цегельнях у Пасіках міських, а їх вогнем керував або сам командант полку сот. Яр. Воєвідка або сот. Яр. Курилюк.

По переході Збруча, в часі переможного наступу об'єднаних українських армій на Київ, полк разом з бригадою УСС залишився в Кам'янці як запас армії. 17-го серпня бригада УСС була відправлена на праве крило дієвої армії, де в районі Христинівки й Умані полк зводив важкі бої спершу з большевиками, а пізніше з денікінцями, головно біля Ладижина над Бугом. Перша батерія в команді сот. Яр. Курилюка, яка залишилася була в Кам'янці як охорона диктатора Петрушевича, пережила дуже важкі хвилини як свідок

розвалу української влади УНР. 16-го листопада 1919 р. по виїзді диктатора за границю, ціла галицька залога Кам'янця, разом із 1-ю батерією, виступила в похід у сторону Бару, щоб з'єднатися із своїми частинами. Це з'єднання 1-ї батерії із своїм гарматнім полком відбулася в селі Білинківцях біля Жмеринки.

Примусова злука з большевиками застала полк в селі Попелюхах біля залізничної станції Рибниці. Командант полку от. Яр. Воєвідка заплянував пробитися із своїм полком до Дієвої армії, до 3-ї Залізної дивізії полк. Удовиченка, який в тім часі стояв у районі Могилева над Дністром. Коли цей плян не мав успіху, відобрали йому (в часі реорганізації УГА) командування полком. Всі батерії полку з'єднали в один важкий гарматній дивізіон, а його командантом назначили сот. Юліяна Шепаровича. Всіх старшин і гармашів без приділу відіслали під проводом сот. Яр. Курилюка до збірної станиці в Києві. Командант 1-го гарматнього полку отаман Ярослав Воєвідка несподівано загинув від кулі червоного комісара Тобукашвілі 30-го березня 1920 року в містечку Піщанці біля Рибниці.

Редактор Покутського вісника адв. Ярослав Навчук і сот. Ярослав Курилюк.

Комендантом старшинської школи був сотник австрійської армії чех Франц Рімаль— великий приятель українців, що в часі своїх дуже доступних і ясних викладів про військову дисципліну та обов'язки молодих старшин старався впоїти в їх душі незламний патріотизм і горячу любов до української щолиш народженої держави.

Старшинська школа мала 120 вояків і була поділена на 3 чоти, кожна по 40 вояків.

Комендантом 1-ї чоти був поручник австрійської армії Максиміліян Микитюк, (син рибака з-над Прута), гарний з вигляду, стрункий і милий у поведінці. Дуже любив пісню "У лузі над Прутом хатина стоїть".

Комендантом 2-гої чоти був чотар легіону Українських січових стрільців Адольф Кардаш, для чоти дуже строгий інструктор, завдавав багато трудних до виконання вправ і тому стрільці негодували й нарікали на нього.

Комендантом 3-ї чоти був чотар австрійської армії Галяревич, ніжний та ввічливий у поведінці, якого стрільці любили й поважали.

Добрим інструктором був булавний Гулевич, приділений до школи з 24-го піхотного полку, перейменованого на полк. ім. гетьмана Петра Дорошенка.

Старшинська школа стала скоро зразковою, елітарно-військовою частиною залоги, нею гордилась О.В.К. і жителі Коломиї. Виступала почесною сотнею в часі переїзду через Коломию ген. М.О. Павленка, Начального коменданта Г.А., під час побуту французької місії в місті, в торжественних відправах на Різдво й Великдень, а в травні 1919 р. почесна чота школи брала участь у військових похоронах пор. Боклащука, родом з Городенки.

Навчання у школі тривало більше як три місяці і з початком травня закінчилось іспитами. Іспитову комісію очолював от. Рімаль. Курсантів підвищили на один ступінь. П'ять випускників-підхорунжих зголосилися негайно до похідного Станиславівського куреня (комендант пор. Василь Коць) і вони одержали підвищення на хорунжих. То були два УССи, Петро Демків та Іван Подюк (тепер лікар у ЗСА), а далі Іван Лесюк, Василь Мельничин і Ярослав Породько. Деяких призначили до вишколу новобранців, а підхор. Д. Г. інструктором до другого курсу старшинської школи в Коломиї, який почався кілька днів після закінчення першого курсу.

Другий курс мав приблизно 100 однорічних, здебільша гімназистів, але він тривав лиш два тижні з причини відступу ГА й евакуації Коломиї 24-го травня 1919 р. перед окупацією румунів.

З початком травня 1919 р. наш вишкіл закінчився і після останніх теренових вправ на зарінку над Прутом, до зібраної в каре сотні промовив її комендант отаман Рімаль: "Ви, молоді українські вояки, закінчили з успіхом

свій вишкіл як підстаршини та хорунжі молодої української армії, підете на фронт боронити свою батьківшину. Будьте відважні і твердо бороніть свою рідну землю від ворогів так, як боронили її колись ваші козацькі предки. Але не тільки фронт мусить мати вишколених та ідейних борців за волю; поза фронтом мусить теж хтось втримувати порядок і дисципліну та привернути пошану для армії.

В день відвороту старшинська школа другого курсу, під командою пор. Микитюка і чот. Кардаша відступала з Коломиї останньою. о годині 11-й перед полуднем. Польські полонені з табору на Косачеві (біля залізничного двірця) й інтерновані, залишені без варти вночі з 23-го на 24-го травня, встигли з місцевими поляками, гімназистами зорганізувати й розставити свої боївки. Школа відступала пробоєм вулицею Косцюшка й ринком; залишила 3-х ранених, згинув однорічний Зенон Кирилович. Усіх жертв було 8; чот. Фльоріян Кульчицький, 4 підстаршини і 3 стрільці. Польський ксьондз-катехит Клюс смертельно зранив чот. Ф. Кульчицького крісовим вистрілом з вікна дому адвоката Юркевича. Він поранив ще двох вояків школи.

Школа подалася через Отинію на Нижнів і ввійшла 25-го травня 1919 р. у склад "Групи Нижнів", до якої належали: 2-га сотня 36 піх. полку ім. гетьмана Мазепи, сотня скорострілів і батерія сот. Осипа Баб'юка, а командував цією групою сот. Володимир Бемко.

Старшинська школа піхоти Г.А. в Коломиї
Перший випуск, III чета

СТАРШИНИ Й ПІДСТАРШИНИ УСС І УГА З КОЛОМИЇ Й ПОВІТУ

ХОР. УСС І УГА ДМИТРО МИКИТЮК

Дмитро Микитюк народився 8-го серпня 1897 р. в с. Раківчику, Коломийського повіту. Вчився в народній школі в рідному селі а потім у Коломийській гімназії. В серпні 1914 р. зголосився добровольцем до формації УСС і був приділений до сотні С. Ґорука, 2-го куреня в команді сот. Григорія Коссака. З тією сотнею брав участь у карпатських боях 1914-1915 рр. і 2-го листопада 1915 р. був ранений під Семиківцями над р. Стрипою. В часі українсько-польської війни служив у складі 2-ї Коломийської бригади, а при кінці червня 1919 р., відійшов, як підхорунжий, на наказ Начальної команди (Наказ військам, ч. 64, з 25-го червня 1919 р.) до старшинської школи піхоти, яка спочатку мала свій осідок в містечку Товстім, потім в с. Циганах, біля Скали, а вкінці в Гуті Чугорській Новоушицького повіту. По закінченні старшинської школи 8-го жовтня 1919 р. був підвищений Начальною командою (у Вінниці) до ступня хорунжого і був призначений до вишколу II корпусу, який мав осідок в м. Лятичеві під командою сот. Остапа Кравця.

В „Чотирикутнику смерти" пережив три рази тиф. По реорганізації УГА в ЧУГА був приділений до сотні охорони залізниць в Бердичеві.

Разом з частинами 1-ої бригади УСС щасливо вирвався з польського оточення в Махнівці (коло Козятина). По одисеї останньої бойової частини УГА в команді полк. Бізанца між польським і большевицьким фронтом, прибув в половині травня до Вінниці, а потім 30-го травня, на доручення ген. Павленка був приділений до 5-ї Херсонської дивізії, з якою відбув відворот за Дністер до Городенки, а потім до Гвіздця. Перед відходом групи Кравса до ЧСР виконав з кінною стежею наказ пор. Ореста Онуляка і перервав телеграфічний зв'язок між Городенкою і Гвіздцем. Кінна погоня штабу 5 Херсонської дивізії затримала його і відіслала під конвоєм до штабу Дієвої армії у Станиславові. По 3 днях ув'язнення був приділений до залізнодорожної управи. Був за-

ступником команданта двірця в Хриплині, Бучачі й Гусятині. В часі капітуляції Дієвої армії, оминув щасливо польські табори для інтернованих.

У травні 1930 р. прибув до Канади і поселився у Вінніпеґу, де включився до місцевих національних організацій. У 1938 р. був організатором Станиці кол. українських вояків і виконував незмінну чинність справника протягом 15 років, а потім став головою Станиці. Належав до діяльних членів українсько-католицької катедри св. Володимира й Ольги і до управи допомогової організації „Взаємна поміч", 1-й відділ у Вінніпеґу. Помер у Вінніпеґу в 1984 р.

Жертвенність Дмитра Микитюка на різні цілі:

1. Інститут ім. Липинського $30,000
2. Енциклопедія українознавства .. $10,000
3. Українські катедри в Гарвардському університеті $5,000
4. Патріярх Кард. Сліпий $1,000
5. Фундація ім. Т. Шевченка $1,000
6. Н.Т.Ш. в Ню Йорку $1,000
7. На „Живі Струни" капелі бандуристів $1,000
8. На Дім для старших Пресвятої Родини $1,500
9. На видання коломийського збірника $830.91
10. Український музей у Клівленді $500
11. На судову розправу проти поліції за демонстрацію $100
12. Для патріяршої церкви св. Михаїла у Філядельфії $100
13. Для нової домівки „ПЛАСТ" у Вінніпеґу $100
14. На видання праці проф. Ол. Кульчицького $100

Хорунжий УСС
ЯРОСЛАВ БАРНИЧ

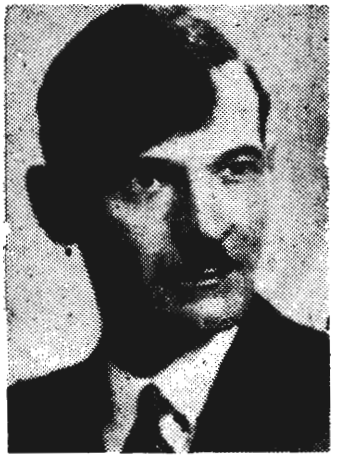

Нар. 30-го вересня 1896 р. в селі Балинцях. Вчився в українській гімназії в Коломиї. В серпні 1914 р. вступив до леґіону УСС і брав участь в карпатській кампанії в боях з москалями спочатку як підхорунжий, а згодом як хорунжий.

По закінченню І світової війни був диригентом театру „Бесіда" у Львові і міського театру в Ужгороді в 1922

і 1927 роках, Гуцульського ансамблю у Станиславові в 1940-1941 роках та оперного театру у Львові, як український композитор, учитель музики в жіночій гімназії УПТ та жіночої семінарії Сестер Василіянок у Станиславові, а вкінці викладач церковного співу в Богословській семінарії у Станиславові.

Відомий з композиції опереток „Шаріка", „Гуцулка Ксеня", „Пригода в Черчі", створив музику до оперети „Дівча з Маслосоюзу", залишив твори для хорів та оркестри, сольоспіви та ін.

Скитальщину перебув у Німеччині, а переїхавши до Америки, постійно жив у Клівленді й там був 15 років диригентом хору ім. Т. Шевченка й належав до учительського збору Українського музичного інституту.

8-го липня 1961 року Барнич здобув звання почесного громадянина міста Вінніпеґу, після його виступу з 300-членним хором в супроводі симфонічної оркестри міста Вінніпеґу у програмі відкриття пам'ятника Т. Шевченкові.

Сотник УГА
ВОЛОДИМИР БЕМКО

Володимир Бемко, сотник УГА нар. 16 вересня 1889 в Козовій на Бережанщині і в Бережанах кінчав середню школу в 1909 р. Право студіював в ун-ті у Львові і Кракові. За студентські заворушення у Львові (1.7.1910) був засуджений у процесі "101" на три місяці в'язниці. В 1914 р. був мобілізований до війська і воював на сербському, а потім на італійському фронті, де був ранений. Тоді й отримав старшинські ступні до

поручника включно. В Коломиї він був ініціятором таємного військового комітету та організатором Листопадового перевороту. В 1919 р. він був командантом бойового відтинка "Нижнів". Потім був заступником команданта Етапної команди УГА у 1920 р. зв'язковим старшиною УГА при штабі добр. армії ген. Шіллінґа в Одесі, потім заступником голови Ліквідаційної комісії УГА в Києві (1920). Пережив "Чотирокутник смерти". Помер у ЗСА.

Сотник УСС
БОГДАН БІЛИНКЕВИЧ

Народився 21 грудня 1893 року в селі Корничі Колом. пов., де батько був парохом. Гімназію кінчав у Коломиї, а Торговельну академію у Відні. Першу світову війну відбув на різних бойових фронтах як поручник австрійської армії. По розпаді Австрії зголосився до рідного війська і в часі боїв з поляками у Львові 1918 року, на чолі сотні УСС, відзначився як хоробрий оборонець цитаделі. По

відвороті українського війська зі Львова (21-го листопада 1918 р.) був комендантом 2-го куреня І бригади УСС і в її рядах перебув всю визвольну війну. За свою відвагу й хоробрість був піднесений до ступеня сотника.

В часі відвороту УГА за Збруч у липні 1919 р. перебув щасливо тиф. По розброєнню галицьких частин поляками в квітні 1920 року, переїхав на Чехословаччину і в Празі кінчав правничі студії. Потім вернувся до Львова і за свою політичну діяльність в 1924-1925 роках був переслідуваний та ув'язнений польською окупаційною владою. Згодом провадив у Львові власне промислове підприємство.

Конфінований большевиками під час першої окупації Західної України, щасливо вирвався в 1940 р. з їх пазурів і виїхав на еміграцію, а в часі другої світової війни перебував у Німеччині. Там щиро й віддано працював у різних установах, які займалися долею тисячних мас українців, вивезених на каторжні роботи до 3-го Райху в різних таборах "Ді Пі".

В останні роки працював як представник ЗУАДКу, перебуваючи постійно у місті Дюссельдорфі.

В неділю, 12-го травня 1963 р. вертаючись від свого воєнного побратима сотника д-ра Л. Макарушки з Бад Годесберґу до дому, нещасливо потрапив під колеса авта і по кількох годинах помер 12-го травня 1963 р. Похований в Дюссельдорфі в Німеччині.

Сотник УСС Д-Р ВОЛОДИМИР БІЛОЗОР

Народився 24-го листопада 1890 р. у Львові, де кінчав гімназію й медицину. За активну участь у боротьбі за український університет польська влада видалила його на якийсь час з університету.

У серпні 1914 року зголосився до легіону УСС і в карпатських боях в 1914-1915 рр. був на фронті як курінний, а згодом як полковий лікар, а в Коші УСС в 1916-1917 рр. був начальним лікарем.

В часі галицької державности був лікарем в І бригаді УСС, а по переході УГА в липні 1919 року за Збруч був комендантом полевої лікарні число І у Вінниці.

Вернувшися з Наддніпрянщини 1920 року до Галичини, осів у Коломиї. У своїй професії був відомий з великої гуманности і часто лікував бідних селян задармо й давав їм свої гроші на ліки.

В 1930 р. коломийські лікарі заснували Філію Українського гігієнічного т-ва, головою якого був д-р Олександер Козакевич, а його

заступником д-р Вол. Ганківський (кол. УСС) і д-р Вол. Білозор.

Під час 2-ої світової війни, в 1943 році став членом військової управи для творення Дивізії "Галичина" та очолив її лікарсько-санітарну референтуру.

На еміграції в 1945-1949 рр. жив у Німеччині і звідти поїхав з родиною до Америки, замешкав у Філядельфії і брав жваву участь в українських ветеранських організаціях. Був активним членом в управі Братства УСС і ОбВУА.

По важкій і довгій недузі помер у Філядельфії 17-го жовтня 1969 року на 79-тім році життя. Похований на цвинтарі ім. св. Андрія у Бавнд Бруку, Н. Дж.

Підхорунжий УГА
МИКОЛА ВИШИВАНЮК

Микола Вишиванюк, підхорунж. УГА, народився 17 грудня 1893 р. в с. Раківчику Коломийського пов. В Коломиї кінчав гімназію, з відзначенням, в 1914 р. Військову службу відбував у 24 піхотному полку в Коломиї. Брав участь у листопадовім перевороті в Коломиї. Був у "Чотирокутнику смерти" і перебув тиф. З України вернувся в 1920 р., студіював у таємному університеті у Львові. Пізніше здавав матуру в учительській семінарії у Станиславові. В 1924 р. працював як учитель співу у Люблинській гімназії і студіював в місцевому будівельному комітеті Народного дому і диригентом хору. Помер 3 травня 1940 р. в Люблині і там похований.

Десятник УСС
ВОЛОДИМИР ГАНКІВСЬКИЙ

Народився 25-го квітня 1897 року на Лемківщині в селі Терепчі, Сяніцького пов., де батько був управителем народної школи. До гімназії ходив у Сяноці. В серпні 1914 року вступив до легіону УСС і був 26 жовтня 1914 р. ранений в Карпатах біля Сколя.

Як санітарний десятник відзначився в боях на Маківці і з тих боїв залишив записник, який тепер є найціннішою пам'яткою історії УССтрілецтва. В цім записнику є дуже цінні документи — дес. Ганківський подав імена і прізвища 25 поляглих і 36 ранених УССів в боях на Маківці від 28-го квітня до 3-го травня 1915 року.

Після 50 років на цім записнику видніють виразні плями крови. Десятник Ганківський засвідчив, що

сторінки записника поплямлені кров'ю, бо він перев'язував рани і записував прізвища стрільців.

Цей записник зберігся в архіві Бойової управи легіону УСС у Відні і був пересланий з Відня в 1963 р. до управи Братства УСС в Ню Йорку.

Перебуваючи у Станиці легіону УСС у Відні, здав матуру і записався на медицину. По розпаді Австрії, в часі постання галицької державности, був приділений до дипломатичної місії уряду УНР в Білгороді (голова місії — д-р Окопенко). Вернувшись до Відня, був головою найстаршої студенської організації "Січ".

У 1924 р. закінчив медицину у Відні, одружився, відбув лікарську практику у віденських лікарнях, згодом нострифікував лікарський диплом у польськім університеті у Вильні й осів у Коломиї, де брав жваву участь у громадському життю Коломиї.

В часі 2-ї світової війни покинув Коломию й опинився в Баварії, де якийсь час працював в бюрі УНРА і в "Червонім Хресті" міста Травнштайну.

Помер нагло на серце 21 липня 1945 в селі Гаслях, біля Травнштайну в Баварії на 48-му році життя і там похований.

Сотник УГА
ФРАНКО ЗАПУТОВИЧ

Народився 6 грудня 1891 року в с. Коршеві, Колом. повіту. Гімназію кінчав у Коломиї. Під час І світової війни — в рядах 24-го Коломийського піх. полку, в ранзі чотаря, перебув чотири роки на італійському фронті над річкою Сочею (Ізонцо). За свою відвагу й хоробрість був відзначений високою бойовою медалею "Сіґнум лявдіс".

По розпаді Австро-угорської монархії вернувся із своїм 24-м полком до Коломиї, вступив до Галицької армії і як командант 4-го куреня виїхав при кінці грудня 1918-го року на фронт біля Львова. Там спочатку був приділений до групи "Старе село",

На початку 1919 р. відзначився у важких боях з поляками біля села Сигнівки під Львовом. Згодом був іменований шефом штабу 3-ї Бережанської бригади, в рядах якої перебув усю визвольну війну як з поляками, так і з москалями. За Збручем, в "Чотирикутнику смерти" восени 1919 р. щасливо перебув тиф.

По підступнім розброєнню галицьких частин поляками навесні 1920 року вступив до 5-ї Херсонської дивізії армії УНР, опинився в польському полоні і перебував рік у таборі інтернованих в Каліші.

Позбавлений права повороту на рідну землю, поселився в центральній Польщі і разом з дружиною учителював у польській школі в селі біля Кельців.

По упадку Польщі був організатором українських народних шкіл у Володавщині на Волині, а 1942 року був іменований головним інспектором українського шкільництва на Холмщині, Грубешівщині й Підляшші.

Перед приходом большевиків в осени 1943 року подався на еміграцію і по довгих мандрах осів у Стирії біля Грацу. Звідти 1947 р. виїхав до переселенчого табору в Бреґенці, у Форальберґу в Австрії.

В серпні 1949 року прибув до Канади і спочатку працював у містечку Нордеґ (Альберта) в копальні вугілля. Потім, в 1953 р. виїхав до Едмонтону, а в 1956 р. до Торонта і там важко працював фізично.

По довгій і важкій недузі, помер 22-го березня 1970 року в Торонті на 78-му році життя. Похований в Торонті.

Сан. хорунжий
ІРИНА КЛИМКЕВИЧ

Ірина Климкевич з Шміґельських, дружина сотн. УГА Михайла Климкевича, нар. в с. Балинцях, Коломийського пов. Закінчила учительський семінар у Львові, учасниця Листопадового зриву і як зв'язкова переходила ворожі лінії. У ступені санітарного хорунжого була комендантом санітетів в Козацькому загоні ім. Гонти при УГА, зорганізувала польовий шпиталь і перейшла всю воєнну кампанію як в Галичині, так і за Збручем, і брала участь в поході на Київ. Восени 1919 р. у Вінниці одружилася з сотником УГА Михайлом Климкевичем. Два рази була в полоні — раз під Львовом в селі Брюховичах, другий раз в денікінському. Вернувшись з України була інтернована в Польщі. Померла 28-го листопада 1956 року у Відні і там похована.

Про воєнні військові дії УГА часто писала в жіночих журналах "Жіноча доля" й "Жінка".

Поручник УГА
ОМЕЛЯН ЛЕВИЦЬКИЙ

Омелян Левицький поручник УСС. Нар. 31-го липня 1875 року в Коломиї. Право кінчав в університеті у Львові. В 1907-1912 роках був адвокатом у Турці, а 1912 року в Долині. Був членом Народного комітету Національно-демократичної партії. В серпні 1914 року організував 250 добровольців і з ними вступив до легіону УСС. Був командантом "Двадцятки", зимову карпатську кампанію відбув як командант чоти, а від 17 квітня 1915 року як командант сотні і брав участь у походах та боях УСС від Карпат аж до річки Стрипи на Поділлю.

На чолі своєї 7-ї сотні легіону УСС відзначився в боях з москалями над Стрипою і Серетом у вересні 1915 року. У грудні 1916 року обняв команду Гуцульської сотні, що стояла на буковинському фронті на горі Кірлібабі і там помер від вибуху власної гарматньої ґранати 23 березня 1917 року. Похований в селі Кірлібабі на Буковині.

Сотник
ОСИП ЛЕВИЦЬКИЙ

Народився 21 грудня 1886 року в селі Вербіжі, де його батько був парохом. Гімназію закінчив у Львові, а університет в Ґрацу. Під час І світової війни як поручник австрійської армії брав участь в боях на російському фронті. По розпаді Австро-угорської монархії зголосився до рідного війська і спочатку був повітовим командантом в Рогатині, а потім ад'ютантом команданта Окружної військової команди в Бережанах.

По відступі УГА за Збруч в липні 1919 року був начальником пресової кватири при Начальній команді УГА і старшиною для особливих доручень при Начальній команді УГА.

Від Начального команданта УГА генерала Мирона Тарнавського був членом військової делеґації (головою був отаман Омелян Лесняк і сотник Гриць Куріца), яка заключила І листопада 1919 року на станції Зятківцях, військовий договір з добровольчою армією ген. Денікіна.

Перебувши в Чотирикутнику смерти щасливо вернувся в 1920 році до Галичини і став професором а згодом директором української гімназії у Станиславові.

В часі 2-ої світової війни був у 1940-1945 роках директором української гімназії в Криниці на Лемківщині, а потім у Відні.

Виїхавши на еміґрацію до Німеччини, прибув разом з дітьми 1948 року до Америки, постійно жив у Чікаґу

Переживання УГА за Збручем описав у своїх спогадах п.з.: „Галицька армія на Великій Україні" і ці спогади вийшли окремою книжкою в 1921 році у Відні.

Військовий договір УГА з Добровольчою армією описав у своїй статті, яку помістив в історії УГА, том перший. Цю історію видав 1958 року у Вінніпеґу хорунжий УГА Дмитро Микитюк.

Помер 11-го червня 1973 року у Форт Вейні, Індіяна, ЗСА.

Підхорунжий УСС
ВАСИЛЬ МАЛКОВИЧ

Народився 1898 р. в селі Березові Середньому . Гімназію кінчав у 1914 р. в Коломиї. В серпні 1914 року

зголосився до легіону УСС. Як підхорунжий УСС служив у поштовім уряді (фельдпост) до розпаду Австро-угорської монархії в жовтні 1918 року. З Галицькою армією в липні 1919 року перейшов річку Збруч і там на Наддніпрянщині, в Чотирикутнику смерти щасливо перебув тиф. Навесні 1920 року, потрапив у польський полон, і перебув один рік в таборі інтернованих в Тухолі на Поморю.

По звільненню з табору вступив на студії богословії у Станиславові і був висвячений та виконував свої душпастирські обов'язки у Станиславівській дієцезії аж до приходу большевиків.

Потім виїхав на еміграцію до Німеччини, постійно жив у місті Інґольштадті в Баварії і там помер 15-го серпня 1971 р.

Сотник УГА
СТЕПАН МАЦЬКЕВИЧ

Народився 23-го вересня 1893 року в Залукві біля Галича. Гімназію кінчав у 1914 р. у Станиславові. В часі І світової війни служив у 8-ім полку польових гармат, а артилерійську старшинську школу кінчав у місті Ґориції, в січні 1915 року.

Того ж року на російськім фронті був важко поранений в груди, а по виздоровленню був інструктором у ступені поручника в артилерійськім вишколі в групі маршала фон Гецендорфа в Тиролю.

По розпаді Австро-Угорської понархії, 7-го листопада 1918 р. привів перший транспорт українських вояків (понад 1000 стрільців і 8 старшин) з Відня і 11 листопада 1918 року зайняв з ними містечко Сянки.

Негайно вступив до рідного війська і в часі реорганізації Галицької армії в січні 1919 став командантом 2-го гарматнього полку, 2-ї Коломийської бригади і зайняв з ним бойовий фронт під Львовом у селі Давидові, а потім у

селі Сокільниках. Там 13-го січня 1919 р. 2-й гарматній полк відбив і зломив наступ поляків на село Сокільники, де ворог мав великі втрати. За блискучу перемогу комендант полку, поручник Степан Мацькевич був піднесений до ступеня сотника.

По відступі Галицької армії за Збруч (в липні 1919 р.) на Наддніпрянщині, в Чотирикутнику смерти щасливо перебув двократну пошесть тифу.

По підступнім розброєнню галицьких частин поляками (в квітні 1920 року) виїхав через Румунію до Відня і там в році 1925 кінчав високу Торговельну школу.

В Галичині, за польської окупаційної влади, працював в українській кооперації.

Під час 2-ї світової війни громадянство Галича вибрало його 4-го липня 1941 року головою Галицького повіту, і цей обов'язок виконував аж до приходу большевиків. Потім виїхав на еміграцію до Німмеччини, а звідти до Америки і постійно жив у Ню Йорку.

Сотник УГА
ТЕОДОР ПРИМАК

Професор української гімназії в Коломиї. Природник. Поручник австрійської армії, сотник УГА, Окружний комендант Військової команди на Покуттю. По переході УГА на Збруч, який час викладав в університеті в Кам'янці Подільськім природничі науки. Там теж і помер, мабуть, на тиф у 1920 році, на 40-му році життя.

Ст. десятник УСС
ПЕТРО ТАРНАВЕЦЬКИЙ

Петро Тарнавецький народився 1-го січня 1890 р., в Кулачківцях, Коломийського повіту. Вступив до УСС у серпні 1914 р., а по заприсяженні в Стрию, виїхав з легіоном УСС на вишкіл до Ґоронди, де був приділений до 1-ої сотні І куреня Ґорука. На фронті брав участь у розвідках Струхманчука, а в Карпатах, вже як вістун, в сотні Дудинського, брав участь у всіх боях

Був відважним вояком, нагороджений бойовими медалями II і III кл. Приділений до Гуцульської сотні, брав участь в боях під Кірлібабою в сотні д-ра Ом. Левицького. Звідти вже як старший десятник приділений був з групою до вишколу зразу у Вижниці на Буковині, а потім в Єлисаветі на Херсонщині. Помер 5 травня 1972 р. у Філядельфії.

Чотар УГА МИКОЛА УРБАНОВИЧ

Нар. 14 жовтня 1895 р. в селі Березові Вижному. Мешканці цього села походять з боярського роду і багато з них донині носять шляхетські прізвища.

Гімназію кінчав в Коломиї і в серпні 1914 р. вступив до легіону УСС. Згодом служив у 35-тім піх. полку і брав участь в кривавих боях з москалями на російському фронті. В 1917 р. закінчив старшинську школу піхоти в Єгердорфі на Мораві.

По розпаді Австрії, в жовтні 1918 р., зголосився до рідного війська і в рядах 7-ої Львівської бригади, в курені сот. Михайла Дибуляка, як командант сотні, був важко ранений в бою з поляками під селом Любінем Великим (під Львовом), 19-го квітня 1919 року. Розпорядком Дер. з 31 січня 1919 р. був підвищений до ступеня чотаря.

В травні 1919 румуни окупували Покуття і протягом 3-х місяців існувала т.зв. „Печеніжинська республіка", бо румуни досить прихильно ставилися до українського населення і тоді він був командантом станційної команди в Печеніжині.

Коли румуни покинули Покуття і віддали край полякам в травні 1919, він та інші старшини переїхали через Буковину до Кам'янця і знов вступив до УГА. В часі ліквідації УГА поляками у квітні 1920 р. він щасливо оминув польський і большевицький полон і вернувся до рідного села.

Згодом перейшов нелеґально границю в Карпатах і в Празі кінчав філософічні студії, тоді вернувся до Галичини і став учителем української гімназії в Рогатині.

Маючи рідного брата в Канаді, приїхав в 1928 р., до Канади, в Едмонтоні закінчив теологічні студії, а православний єпископ Богдан Шпилька в Ню Йорку висвятив його на священика.

Під час своєї довгої і важкої хвороби виявив охоту вернутись назад до кат. Церкви і бажав бути похованим в тім українсько-католицькім обряді, в якім народився, охрестився і виростав.

Помер 13-го березня 1976 року на 82-ім році життя у Вінніпеґу і там похований.

Чотар УГА ВОЛОДИМИР ФЕДАНКІВ

Народився в селі Старому Лисці, Станиславівського повіту. Учительський семінар кінчав у Станиславові. Під час І світової війни в рядах 24-го піх. полку (коломийського) брав участь в боях на італійському фронті у ранзі чотаря. По розпаді Австрії в

рядах 2-ї Коломийської бригади, в 3-му курені, як командант скорострільської сотні, брав участь в боях з поляками під Львовом, потім у славетній Чортківській офензиві, а пізніше ввійшов у серпні 1919 року до Києва.

По розброєнню галицьких частин денікінцями в Києві, втік з табору полонених в Дарниці і вернувся до своєї частини. В Чотирикутнику смерти пережив двократно тиф. По підступнім розброєнню галицьких частин поляками (в квітні 1920 року) потрапив у польський полон і був у таборі інтернованих в Тухолі на Поморю.

В часі 2-ї війни, виїхав на еміграцію до Німеччини 1944 року, а звідти до Америки, де живе до сьогодні.

Хорунжий УГА
ДМИТРО ФЕДАСЮК

Нар. 1-го вересня 1891 року в селі Раківчику як син бідної вдови. Гімназію кінчав у Коломиї, в часі І-оїсвітової війни служив у 24-му полку піхоти, коломийському, австрійської армії і брав участь в боях на російському фронті. По розпаді Австрії в жовтні 1918 року зголосився до рідного війська і був старшиною в Окружній військовій команді в Коломиї. За свою працю для добра власної держави, був піднесений до ступеня хорунжого.

З 1920 р. вчився в Богословській семінарії у Станиславові, а в 1923 р. єпископ Хомишин висвятив його на священика. Свої душпастирські обов'язки виконував на Поділлю в селах Грабівчику, Лопушанах і Попівцях.

В 1944 р. виїхав з родиною на еміґрацію, був у Німеччині, а звідти поїхав до ЗСА, де був душпастирем в місті Сиракузах, Бостоні, а довгий час був парохом у Перт Амбою.

Помер 17-го квітня 1973 року на 82-му році життя.

Підхорунжий УСС
ІГОР ФЕДІВ

Народився 8-го вересня 1895 р. в Коломиї. Іспит зрілости склав у 1914 р. в Академічній гімназії у Львові. В серпні 1914 року зголосився до леґіону УСС і в цій формації брав участь у боях з москалями в Карпатах, а в 1916 р. в битві під Конюхами впав у російський полон. Під час російської революції втік з полону, прибув до Києва і включився в будівництво відродженої української державности. Як здібний і довірений стенограф був учасником української мирової делегації з центральними державами в Бересті

Литовським 1918 року.

На еміграції у Відні видав у в-ві "Вернигора" Син України". У Празі був головою широко знаної студентської організації "ЦЕСУС".

Вернувшись до Львова з підірваним здоров'ям брав участь в видавництвах "Просвіти", "Рідної школи", "Червоної калини" і був активним членом Наукового т-ва ім. Шевченка. Був теж і співробітником Української загальної енциклопедії, а також співробітником "Сільськогосподарської енциклопедії". В 1939 р. викладав економічну географію в Торговельній школі у Львові.

Згодом переїхав з групою українських техніків на контракт французького уряду будувати греблю й електрифікаційні споруди в Тунісі.

Звідти переселився з родиною до Канади і постійно жив в Монтреалі, де був викладачем економічної географії і статистики України у Слов'янському католицькому університеті. При кінці почав власне видавництво і перевидав та доповнив знаний Альбом УСС, який видала "Червона калина" 1935 року у Львові.

Під час 2-ї світової війни був директором українського видавництва у Кракові. Виїхавши в 1944 р. на еміграцію до Німеччини, якийсь час учителював у таборі гімназії в Авгсбурзі і був викладачем Української високої економічної школи у Мюнхені.

Після довгої і важкої недуги, цей заслужений працівник і діяч на полі української культури помер 12-го грудня 1962 р. в Монтреалі і там похований.

Поручник УГА ВАСИЛЬ ЯШАН

Василь Яшан, поручник УГА, народився в с. Серафинцях Городенківського повіту. Середню школу кінчав у Коломиї, першу світову війну перебував на різних фронтах у 58 полку піхоти, потім належав до 5-го куреня польових стрільців, які походили з Боснії й Горцеговини. У 1915 р. закінчив у Великому Варадині на Мадярщині старшинську школу і як чотар перейшов у 1918 р. вишкіл у пробойовому курені армії ген. Кевеша в Семигороді, а згодом обняв команду над відділом гранатометів. За відвагу був відзначений високими воєнними відзнаками. В жовтні 1918 р. був приділений до 24-го піхотного полку. З початком листопада 1918 р. пристав у Коломиї до УГА і брав участь в поході на Сигіт. У травні 1919 р. був під дозором румунів, а потім ув'язнений поляками. Після війни працював адвокатом в Городенці, був управителем Кредитової спілки в Саскатуні в Канаді. Помер 12 березня 1978 в Торонті в Канаді.

Хорунжий УГА
ТЕОДОСІЙ КАССІЯН

Народився 12 червня 1985 р. в с. Устєчку біля Заліщик. Вчився в українській гімназії в Перемишлі. В 1914 р. був покликаний до австрійської армії і висланий на італійський фронт. Розвал австро-угорської імперії застав його на „урльопі" в рідному селі, тому він уже не вертався до своїх частин. В перших днях листопада 1918 р. зорганізував відділ добровольців і розброював мадярські частини, що верталися з України. Визвольну війну провів у боях з поляками. У „Чотирокутнику смерти" перебув плямистий тиф. У 1920 р., як поляки роззброїли й інтернували галицькі військові частини, перебув польський полон в таборі в Тухолі. По звільненні з полону, одружився в 1930 р. і поселився в Коломиї, де заснував собі торговельне підприємство. У 1944 р. покинув рідну землю й опинився в Німеччині, в Баварії, звідки в 1949 р. переїхав до ЗСА і поселився у м. Трентоні, де й помер 19 серпня 1965 р. на 70-му році життя.

Хорунжий УГА й СС
ІВАН КУПЧИК

Народився 21 серпня 1895 р. в с. Матіївцях Коломийського повіту. Вчився в Коломийській гімназії, потім служив в австрійській армії і вчився у старшинській школі під Віднем. В 1915 р. був висланий на російський фронт в Карпати, де був ранений. Другий раз був ранений в жовтні того ж року як командир чоти біля Почаєва, де впав у російський полон. Третій раз був ранений в лютому 1918 р. у рядах Січових стрільців під Арсеналом на Печерську в Києві, а лікувався у шпиталі в Коломиї. Після того став вояком 24 піхотного полку ім. Дорошенка і брав участь у війні проти поляків. У битві під Борщевом був знову важко ранений в липні 1919 р. Після війни був засуджений польським судом на шість років позбавлення волі за належання до УВО. По двох роках утік з в'язниці, пробрався до Німеччини, а звідти до ЗСА й Канади (1928) і поселився Калґарах, де служив у цензурнім відділі канадської гірської кінної поліції. Помер 1 серпня 1980 р.

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ З КОЛОМИЇ Й КОЛОМИЙЩИНИ

Д. М.

БУЛАВНИЙ ВІДДІЛ:

Юра Бойчук (1896), с. Іспас
Василь Пігуляк (1895), Іспас
Дмитро Семчук (1895), Коршів

1-ша СОТНЯ:

Сан. хор. Олександер Перфецький (1895), Коломия
Петро Семенюк ст хор. (1895), П'ядики
Павло Гуцуляк (1895), Коломия
віст. Антін Семчич (1896), Березів Вижний
віст. Петро Тарнавський (1890), Кулачківці
віст. Микола Шепетюк (1896), Воскресінці
віст. Олекса Цибуляк (1895), Бучачки
Іван Костів, ст. дес. (1894), Слобідка Ліс.
Михайло Сиротюк, ст. стр. (1893), Балинці
Юрко Баґай, стріл. (1896), П'ядики
Юра Зварич (1896), Космач
Ілько Тимчук (1886), Іспас

2-га СОТНЯ:

Михайло Будурович, дес. (1896), Березів Виж.
Микола Урбанович, дес. (1892), Березів Ниж.
Дмитро Савчук, віс. (1891), Ліски
Микола Марунчак, стар. стр. (1894), Коршів
Василь Ґеник (1896), Березів Виж.
Михайло Ґеник (1894), Березів Сер.
Дмитро Ґерманюк (1896), П'ядики
Юрко Демидюк (1891), Княждвір
Евген Дем'янчук (1897), Гвіздець
Михайло Кузич (1897), Березів Ниж.
Петро Малкович (1894), Березів Виж.
Василь Остафійчук (1896), П'ядики
Панько Петрищак (1892), Хлібичин Лісний
Теодор Рибіцький (1887), Матіївці
Михайло Семиняк (1893), Виноград
Онуфрій Стефанко (1894), Люча
Петро Стражник (1894), Гвіздець Стар.
Лесь Яворський (1892), Росохач

3-та СОТНЯ:

Степан Томенко (1890), Дебеславці
дес. Микола Турянський (1890), Коломия
віс. Петро Біланюк (1894), П'ядики
віст. Василь Кострубяк (1889), Кіданче
ст. стр. Дмитро Вербицький (1896), Залуче
ст. стр. Іван Ковтуняк (1892), Гвіздець
ст. стр. Іван Мельничук (1896), П'ядики
ст. стр. Михайло Ферлей (1895), Балинці
Михайло Білейчук (1895), Воскресінці
Петро Будучак (1896), Гвіздець Стар.
Андрій Вінтонюк (1892), Вербіж Виж.
Юрко Гуцуляк (1896), П'ядики
Степан Демчук (1894), Трофанівка
Петро Драґан (1895), Трофанівка
Іван Клапчук (1894), Корнич
Онуфрій Котів (1894), Печеніжин
Трохим Куриляк (1896), Підгайчики
Михайло Кутаціївський (1894), П'ядики
Василь Микитюк (1896), Перерів
Степан Микитюк (1894), Балинці
Микола Михайлюк (1890), Рунґури
Антін Павловський (1897), Коломия
Іван Свірнюк (1896), Сопів
Петро Семенчук (1897), Дебеславці
Евген Тимофійчук (1895), Княждвір
Михайло Фотомайчук (1894), Кропивище

4-та СОТНЯ:

Михайло Барчук (1891), Космач
Василь Бербенчук (1893), Космач
Арсеній Березовський (1894), Березів Виж.
Степан Вінтоняк (1898), Марківці
Микола Глодуняк (1894), Княждвір
Микита Ґреб'юк (1898), Рунґури
Василь Деблюк (1898), Печеніжин
Микола Дмитренко (1897), Сопів
Олекса Дувірак (1897), Космач
Іван Котурлаш (1897), Кійданці
Танас Кушнірчук (1896), Космач
Юра Луцак (1898), Печеніжин
Олекса Майданський (1898), Печеніжин
Дмитро Микитчук (1894), Підгайчики

Микола Недільський (1898), Печеніжин
Іван Петрук (1895), Молодятин
Федір Попаденчук (1894), Сопів
Дмитро Приймак (1898), Марківці
Іван Приймак (1894), Молодятин
Микола Смолянюк (1896), Печеніжин
Михайло Фурейчук (1897), Ґоди
Юра Чупрей (1898), Печеніжин
Матвій Якобенко (1893), Печеніжин

5-та СОТНЯ:

віс. Микола Попадюк (1894), Раківчик
ст. стр. Іван Стовплюк (1896), Іспас
Михайло Андрусяк (1899), Молодятин
Ваврик Венцель (1896), Молодятин
Федір Гаврищук (1897), Космач
Андрій Ґорда (1893), Іспас
Василь Ґушуль (1896), Балинці
Дмитро Дидилюк (1892), Трофанівка
Михайло Козланюк (1894), Березів
Василь Кушнір (1899), Молодятин
Василь Лазарович (1893), Березів Виж.
Василь Пнівчук (1894), Молодятин
Лесь Семотюк (1896), Балинці
Юрій Сметанюк (1899), Печеніжин
Василь Сметанюк (1899), Печеніжин
Тома Ткачук (1894), Іспас

6-та СОТНЯ:

ст. стр. Петро Бойчук (1896), Вербіж Ниж.
ст. стр. Михайло Серганюк (1896), Коломия
Василь Бабинюк (1897), Раківчик
Гаврило Будурович (1889), Березів
Іван Вербовський (1897), Молодятин
Іван Максимчук (1895), Балинці
Микола Медведюк (1897), Ґоди
Степан Николин (1900), Люча
Гриць Семак (1896), Баня Березів
Михайло Сморжанюк (1894), Хлібичин Лісний
Микола Топузяк (1892), Космач
Василь Шевчук (1889), Марківка
Андрій Юращук (1898), Матіївці

7-ма СОТНЯ:

Омелян Левицький поруч. (1875), Коломия
Антін Кордибанюк (1894), Марківка
Олекса Гнатчук (1896), Балинці
Василь Микитюк (1894), Печеніжин
Степан Болезюк (1894), Камінка Мала
Гаврило Дмитренко 91896), Трач
Федір Дмитренко (1894), Трач
Василь Качуляк (1894), Трофанівка
Семен Котурляш (1889), Кійданці
Михайло Михальчук (1896), Гвіздець
Іван Сметанюк (1894), Рогиня
Сава Сорочинський (1891), Залуче

8-ма СОТНЯ:

Яків Шургалюк (1890), Вербіж Ниж.
Юрко Бакай (1894), Княждвір
Микола Бербеничук (1893), Космач
Прокіп Малецький (1895), Вербіж Виж.
Юра Плиторак (1897), Космач
Микола Федорак (1896), Люча
Адам Фотолуйчук (1891), Княждвір
Петро Чавага (1894), Княждвір

ТЕХНІЧНА СОТНЯ:

Дмитро Микитюк дес. (1897), Раківчик
Михайло Вербицький (1893), Залуче
Микола Жупник 91894), Рунґури
Михайло Каралаш (1896), Балинці
Іван Микитюк (1896), Бучачки
Петро Плитарак (1892), Космач
Федір Сорич (1894), Іспас
Петро Тимінський (1890), Березів Ниж.
Гриць Тимосишин (1883), Вербіж Ниж.

ОБОЗНА СОТНЯ:

підхор. Михайло Іваничук (1897), Пилипи

Примітка: Цей поіменний спис бойових сотень легіону УСС (Першого полку) зладжений у червні 1916 р. в селі Соснові над Стрипою.

В цім списі бракує багато прізвищ УСС, бо в тому часі багато їх перебувало у шпиталях австрійської армії або в лікарнях у Відні.

Скорочені слова означають:
підхор. — підхорунжий
дес. — десятник віст. — вістун
ст. стріл. — старший стрілець

"Українські Січові Стрільці". 1914-1920. Накладом Ювілейного Комітету, Львів, 1935.

УССи з КОЛОМИЇ Й ПОВІТУ, що ПОЛЯГЛИ й БУЛИ РАНЕНІ НА МАКІВЦІ в КВІТНІ і ТРАВНІ 1915 р.

СТЕПАН ГАВРИЛЮК, нар. 1895 р., в селі Корничі, пов. Коломия. Один з тридцятьох УСС з села Корнича, з яких тільки один залишився живий. Ранений відламком гранати в праву грудь 14-го березня 1915 р. і того самого дня помер у страшних муках.

ЮРКО ГРИГОРЧУК, нар. 1895 р. в с. Корничі. Вступив до легіону УСС 20 серпня 1914 р. Відбув всі карпатські походи і 1-го травня 1915 р. поляг в наступі на Маківці.

ІЛЬКО ГРИЦЮК, нар. 1895 р. в Балинцях, поляг у приступі на Маківці, ранений 1-го травня 1915 р. і помер у страшних муках 7-го травня 1915 р.

ВАСИЛЬ ҐЕНИК, нар. 1894 р. в Березові Нижнім, поляг у підніжжя Маківки 9-го квітня 1915 р. вбитий ґранатою.

ІВАН ЛАВРУК, нар. 1896 р. в Княждворі, поляг 1-го травня 1915 р. в приступі на Маківці.

ЮРА ПІТУЛЯК, нар. 1895 р. в Корничі, поляг 1-го травня 1915 р. в бою на Маківці.

МИХАЙЛО СТЕФАНСЬКИЙ син Василя, нар. в Балинцях, поляг у приступі на Маківці 1-го травня 1915 р.

ДМИТРО ФОРМУСЯК, нар, 1893 р. в Балинцях, поляг в бою на Маківці 1-го травня 1915 р.

РАНЕНІ:

ЮРКО БАКАЙ, нар. в Княждворі. Ранений на горі з кріса в праве рам'я.

ПАВЛО ГАРАСИМ'ЮК, нар. в селі Пилипах. Ранений на горі Маківці 4-го травня 1915 р.

МИХАЙЛО ДЗВІНЧУК, нар. 1891 року в Космачі. Ранений кулею з кріса на горі Маківці 8-го травня 1915 р.

АНТІН ПАВЛОВСЬКИЙ, нар. 1897 р. в Коломиї. Ранений в праве рам'я і лице на горі Маківці.

ПРОКІП ПЕТРИШАК, нар. 1893 в Хлібичині Ліснім. Ранений на горі Маківці. кулею з кріса в праву руку.

МИКОЛА ПЕТРОВАНЧУК, нар. 1889 в Космачі, повіт Коломия. Ранений на горі Маківці 1-го травня 1915 р. в праву ногу і в праву руку.

МИХАЙЛО САҐАН, нар 1894 р. в Пилипах. Ранений на горі Маківці 1-го травня 1915 р. ґранатою в шию і плече.

ДМИТРО СОРИЧ, нар. 1897 р. в Мишині. Ранений на горі Маківці 29-го квітня 1915 р. в ліву ногу.

МИКОЛА ТЕРПЕЛЮК, нар. 1893 р. в Княждворі. Ранений на горі Маківці 1-го травня 1915 року кулею дум-дум в лівий бік.

МИКОЛА ФЕДОРАК, нар. 1896 р. в Лючі. Ранений на горі Маківці 8-го травня 1915 року в ліву руку й лікоть.

АДАМ ФОТОЛУЙЧУК, нар. 1897 року в Княждворі. Ранений на горі Маківці 1-го травня 1915 р. кулею з кріса в праву руку.

МИХАЙЛО ТИМОЩУК, стр. з села Корнича. Впав у часі кривавого бою з москалями у вересні 1915 р. в селі Соколові над Стрипою 18-го вересня 1915 р.

"За Волю України", історичний збірник УСС, 1914-1964, Ню орк, 1967. Видання: Головна управа Братства Українських січових стрільців.

УСС з КОЛОМИЙЩИНИ. ПОЛЯГЛІ й РАНЕНІ в БОЯХ ПІД ПОТУТОРАМИ і на ГОРІ ЛИСОНІ в СЕРПНІ й ВЕРЕСНІ 1916 р.

АНДРІЙ БАБІЙЧУК, нар. 1894 р. у Вербіжі. Ранений на горі Лисоні 3-го вересня 1916 р. Помер у шпиталі в Бережанах.

ФЕДІР БОЙЧУК, нар. 1893 р. в Печеніжині. Ранений на Лисоні 4-го вересня 1916 р. Помер у шпиталі в Бережанах 6-го вересня 1916 р.

АНДРІЙ ВІНТОНЮК, нар. 1892 р. у Вербіжі Вижнім. Поляг на Лисоні 4-го вересня 1916 р.

ЕВГЕН ДЕМ'ЯНЧУК, нар. 1897 р. у Гвіздці. Поляг на Лисоні 4-го вересня 1916 р.
ВАСИЛЬ КАЧУЛЯК, нар. 1894 р. в Трофанівці. Поляг на Лисоні 4-го вересня 1916 р.
ІВАН МАКСИМЧУК, нар. 1895 в Балинцях. Поляг на Лисоні 4-го вересня 1916 р.
ФЕДІР СОРИЧ, вістун, нар. 1894 р. в Іспасі. Поляг під Потуторами 23-го вересня 1916 р.
ЮРА СОРИЧ, нар. 1897 р. в Мишині. Поляг під Потуторами 14-го серпня 1916 р.

"За волю України". Історичний Збірник УСС. 1914-1964. Ню Йорк, 1967. Видання: Голова управа Братства Українських січових стрільців.

СТАРШИНИ, ПІДСТАРШИНИ і СТРІЛЬЦІ УГА, що полягли у Львові в боях з поляками в 1918-1919 рр.

КАРЛО ПІГУЛЯК, УСС, родом з Коломийщини. Один з найвідважніших стрільців леґіону УСС. Згинув у Львові в бою з поляками 12-го листопада 1918 р. коло міської газівні, районі вулиці Ветеранів. ("Листопадові дні", Львів, 1931 р. ст. 275).
БАБІЙ, хор. УГА, родом з Коломийщини. Старшина 1-го Коломийського куреня. Надзвичайно хоробрий старшина. Все йщов у наступ на поляків перед бойовою лінією. Впав у бою з поляками 11-го січня 1918 р. під залізничою станцією Персенківкою.
ЯРОСЛАВ ГАФТУЛЯК, чотар УГА, родом з Коломийщини. Впав у бою з румунами 17-го січня 1919 р. під містом Сиготом.
ВАСИЛЬ ГРИНІВ, поручник УГА. Командант куреня 2-ї Коломийської бригади. В часі бою з поляками у травні 1919 р. під Миколаєвом над Дністром, застрілився, щоб не впасти в полон.
МИХАЙЛО ГУМЕНЮК, чотар УГА, нар. 20-го листопада 1892 р. в Коломиї, і там учився в гімназії, іспит зрілости здав у Відні. В серпні 1914 р. вступив до леґіону УСС. В 1914-1915 рр. перебув всю бойову кампанію в Карпатах. Як командант 8-ї сотні, 3-го куреня, 24-го піх. полку ім. гетьмана Дорошенка (коломийський полк) впав в бою з поляками 12-го січня 1919 р. в Сихові під Львовом. Похований в Коломиї.
ВАСИЛЬ ЗАВАДЮК, підхор. УГА, родом з Коломийщини. Впав у бою з румунами 17-го січня 1919 р. під Сиготом.
КУЛЬЧИЦЬКИЙ, пор. УГА. В часі відвороту коломийської залоги за Дністер перед окупацією румунів Покуття, впав від кулі польського катехита Клюса перед Народним домом в Коломиї. ("Крівава книга" частина перша, ст. 12-та, Відень, 1919 р.).
ЮРКО МЕЛЬНИК, чотар УГА. Нар. в Яблонові. Командант 2-ї сотні, 3-го куреня піх. полку ім. гетьмана Мазепи (Коломийський полк), впав 26-го січня 1919 р. в бою з поляками в селі Карові біля Угнова. Похований в рідним Яблонові.
ЕВГЕН ПОПОВЕЦЬКИЙ, чот. УГА, родом з Коломийщини. Старшина Окружної військової команди в Коломиї. В часі походу галицьких військ впав 17-січня 1919 р. в бою з мадярами в Мармароськім Сиготі і там похований.
ЮРКО ШКІЛЬНИК, чотар УГА, родом з Коломийщини. Гімназію закінчив в Коломиї 1914 р. Старшина 1-го Коломийського куреня. В часі першого відступу УГА з-під Львова, впав у бою з поляками в травні 1919 р.
ЯРЕМКЕВИЧ, поручник УГА, родом з Коломийщини. Командант сотні в 3-м курені, 2-ї Коломийської бригади. В часі Чортківської офензиви впав у бою з поляками 22-го червня 1919 р. в селі Скоморохах, Рогатинського пов.
ІВАН ГРАБЛЮК, вістун УГА, родом з Коломийщини. Вояк 3-го куреня, 36-го піх. полку ім. гетьмана Мазепи (Коломийський курінь). Ранений під

Махневом, помер 26-го грудня 1918 р. в Угнові.

МИХАЙЛО ЗАХАРУК, стрілець УГА, родом з Коломийщини. Вояк 9-ї сотні, 3-го куреня, 24 піх. полку ім. гетьмана Дорошенка (Коломийський курінь). Згинув у бою з поляками 6-го січня 1919 р. під селом Козельниками біля Львова.

КУЗЬМЕНКО, старший десятник УГА, родом з Печеніжина. Вояк 8-ї сотні, 3-го куреня, 24-го піх. полку (Коломийський курень), впав у бою з поляками 30-го грудня 1918 р. в наступі куреня на фільварок Глинцівку біля Козельник під Львовом.

МИХАЙЛО СТРУК, підстаршина УГА, родом з Коломийщини. Булавний сотні в 3-м курені, 36-го піх. полку, ім. гетьмана Мазепи (Коломийський курінь). Згинув взимі в бою з поляками 1919 р. під Угневом.

ІВАН БАБ'ЮК, підхор. легіону УСС, нар. 1898 р. в селі П'ядиках. До легіону УСС вступив 1915 р. Учасник боїв у Львові. Підстаршина 2-го куреня І бригади УСС. В часі Чортківської офензиви в червні 1919 року впав у бою з поляками під Бережанами.

"Жалібна книга". "Українська Галицька Армія" у 50-річчя Її участи у визвольних змаганнях. Том 4. Матеріяли до історії. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. Віннпег, 1968.

ВОЯКИ УГА, ЩО ПОМЕРЛИ ВІД РАН ВЗИМІ 1919 Р. в ШПИТАЛІ у СТАНИСЛАВОВІ й САМБОРІ.

ДМИТРО БАСАРАБА, нар. в Березові Вижнім, помер від ран в березні 1919 р. у шпиталі в Станиславові.

ВАСИЛЬ ВОЛЯНСЬКИЙ, нар. в Рунґурах, помер від ран у квітні 1919 р. у шпиталі в Станиславові.

ІВАН МАЛКОВИЧ, нар. в Березові Вижнім, помер від ран у травні 1919 р. у шпиталі в Самборі.

ПЕТРО МИКИТЮК, нар. в Слобідці Лісній, помер від ран 13-го березня 1919 р. у шпиталі в Станиславові.

ВОЯКИ УГА З КОЛОМИЙЩИНИ, ЩО ВПАЛИ В "ЧОТИРИКУРНИКУ СМЕРТИ" НА ТИФ У 1919-1920 РР.

ІЛЛЯ БОДРУК, сотник УГА, нар. 1893 р. в с. Березові Вижному. Гімназію кінчав у Коломиї. Інтендант Військової окружної команди в Коломиї. В часі відступу румунів з Покуття, виїхав 28-го серпня 1919 р. з Коломиї і через Чернівці та Жванець прибув до Кам'янця і там восени 1919 р. помер на тиф.

АНТІН ПРОКОПОВИЧ, пор. УГА, нар. в Коломиї в родині управителя промислової школи. Помер 8-го листопада 1919 р. на тиф у Барі.

ІВАН ШМІГЕЛЬСЬКИЙ, сотник УГА, нар. в с. Балинцях, помер 3-го грудня 1919 р. на тиф в Летичеві на Поділлі.

ПЕТРО ГРИНИШИН, пор. УГА, родом з Коломийщини, старшина 4-го куреня, 36-го піх. полку ім. гетьмана Мазепи (Коломийський курінь). Помер за Збручем на тиф.

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ, чотар УГА, старшина 2-ї Коломийської бригади. Був за Збручем і там у "Чотирикутнику смерти" помер на тиф в листопаді 1919 р. в Тиврові під Вінницею.

МИХАЙЛО ЧУКУР, хор УГА, нар. в с. Іспасі, старшина 2-ї Коломийської бригади. Помер на тиф в Немирові, коло Вінниці.

ПЕТРО БАГРІЙЧУК, стріл. УГА, нар. в с. Космачі, вояк 10-ї сотні 3-го куреня, 24-го піх. полку ім. гетьмана Дорошенка (Коломийський курінь). Впав 31-го серпня 1919 р. в бою з денікінцями в Києві під Печерською Лаврою.

МИХАЙЛО ПОЛЮК, стріл. УГА, нар. в с. Стопчатові, вояк 2-ї сотні 3-го куреня, 24-го піх. полку ім. гетьмана Дорошенка (Коломийський курінь). В часі офензиви УГА на Київ в серпні 1919 р. впав у бою з большевиками влітку 1919 р. під Васильковом на Київщині.

Всі ці вояки УГА — уродженці села Іспаса, всі були вояками 2-гої Коломийської бригади і всі погинули з Збручем на тиф.

АСАФАТ БЕЖУК, с. Іванів
МИКОЛА ҐОЯНЮК, с. Іванів
ПЕТРО КОСТЮК, с. Василів
ВАСИЛЬ КРЕЧКО, с. Степанів
ВАСИЛЬ КУРИЛЯК, с. Миколин
ГАВРИЛО КУРИЛЯК, с. Дмитрів
МИХАЙЛО КУРИЛЯК, с. Степанів
ГНАТ ЛЕСЮК, с. Дмитрів
ОНУФРІЙ САВЧУК, с. Іванів
СТЕПАН СИМАНЧУК, с. Онуфріїв
ВАСИЛЬ СОРИЧ, с. Ільків
СТЕПАН СОРИЧ, с. Василів
ДМИТРО СТРУНЧАК, с. Іванів
ВАСИЛЬ ЧУКУР, с. Михайлів

Із стрільців, вояків 3-го коломийського куреня 24-го піх. полку ім. гетьмана Дорошенка, 30-го серпня 1919 р. впали в бою з большевиками при здобуттю Червоного Трактира, укріпленої московської редути перед брамами Києва.

УССи, що вмерли за Збручем від тифу в 1919-1920 рр.

ОЛЕКСАНДЕР ПЕРФЕЦЬКИЙ, сан. поручник, нар. 1895 в Коломиї. Гімназію кінчав у Львові. До Леґіону УСС вступив у серпні 1914 року. Учасник боїв у Львові. Комендант сотні у грудні 1918 р. в Угнові, а згодом комендант Повітової військової команди в Угнові. За Збручем, в "Чотирикутнику смерти" був заступником коменданта полевої лічниці І бригади УСС. Помер на тиф при кінці грудня 1919 року в Ялтушкові на Поділлю.
ВАСИЛЬ ГОЛИНСЬКИЙ, хорунжий УСС, нар. 14-го травня 1895 р. в с. Бані Березові. До леґіону вступив у серпні 1914 р. Був за Збручем і як в'язень Кожухова зліквідований у червні 1920 р. большевиками.
АНДРІЙ БАБ'ЮК, підхор. УСС, нар. 14-го липня 1897 р. в селі П'ядиках. До леґіону вступив у серпні 1914 р. Ранений 23-го жовтня 1914 р. в бою з москалями на горі Кобилі в Карпатах. Член Пресової кватири. В травні 1920 р. перейшов до Червоної армії.
ФЕДІР ВИШИВАНЮК, вістун УСС, нар. 1897 в с. Раківчику. До гімназії ходив в Коломиї. До леґіону УСС вступив у серпні 1914 р. і в сотні Клима Ґутковського був ранений в бою з москалями під Вишковом в Карпатах 11-го лютого 1915 р. Був за Збручем і тут у грудні 1919 р. у Жмеринці помер на тиф.
СТЕПАН САВЧУК, нар. 1899 р. в с. Підгайчиках. Був вояком УСС в І курені І бригади УСС і впав у бою з денікінцями 27-го вересня 1919 р. під Веринячкою біля Умані.
ПЕТРО КОВАЛИШИН, нар. 1894 р. в с. Лючі. До гімназії ходив в Коломиї. Як вояк куреня 24-го піх. полку ім. гетьмана Дорошенка (Коломийський курінь) був за Збручем і в "Чотирикутнику смерти" восени 1919 р. помер на тиф.

Спис утрат II Стрийської Бригади УГА:

ВАСИЛЬ ВАСИЛЕНЧУК, стрілець УГА, нар. 1889 р. в Княждворі. Був за Збручем і там 21-го серпня 1919 р. загинув у бою з большевиками під Крижополем, Ямпільського повіту на Поділлю.
ПАВЛО ЖОЛОБАЙЛО, вістун УГА, нар. 1898 р. в с. Залучі. Був за Збручем і там у "Чотирокутнику смерти" помер на тиф 28 лютого 1920 р. у селі Ярошівці біля Вінниці.
МИКОЛА ЧЕРВІНСЬКИЙ, стрілець УГА, нар. 1898 р. в с. Камінці Малій. Був за Збручем і там впав в бою з большевиками 26 серпня 1919 р. біля залізничної станції Крижопіль на Поділлю.

Вояки УГА з Коломийщини, що померли від тифу в 1919-1920 рр.

ТАНАС БЕРБЕНЧУК, нар. 1899 в с. Ключеві. помер на тиф 15-го листопада 1919 р. у Вінниці. Хоронив його польовий духовник о. Іван Лебедович.
ІЛЬКО ГАВРИЩУК, нар. 1891 р. в с. Кійданцях, помер на тиф 18-го листопада 1919 р. у Вінниці.
ДМИТРО ГАНДЗЯК, нар. 1898 р. в Печеніжині. Помер на тиф 18-го січня 1920 р. в Грижниці коло Гнівані.

ВАСИЛЬ ГРАБОВСЬКИЙ, нар. 1888 р. в Печеніжині, помер на тиф 11-го грудня 1919 р. у Вінниці.
ЮРКО КОРБУТЯК, нар. 1888 р. в с. Балинцях, помер на тиф 1-го січня 1920 р. у Вінниці.
ГАВРИЛО КУРИЛЯК, нар. 1887 р. в с. Іспасі, помер на тиф 12 грудня 1919 у Вінниці.
ВАСИЛЬ ЛАЗАРОВИЧ, нар. 1894 в с. Березові Вижному, пов. Печеніжин, помер на тиф 12 листопада 1919 р. у Вінниці.
МАТВІЙ ЛАЩУК, нар. 1887 р. в с. Бучачках, помер на тиф 6-го жовтня 1919 р в містечку Хмільнику на Поділлю.
МИКОЛА МАТІЙЧУК, нар. 1900 р. в с. Балинцях, помер на тиф у Гридниці коло Гнівані 8-го січня 1920 р.
МИКОЛА МИХАЙЛЮК, нар. 1890 в Рунґурах, помер на тиф 9-го січня 1920 р.
МИКОЛА МИКИТЮК, нар. 1897 р. в с. Ключеві, помер на тиф 11 січня 1920 р. в Гридниці коло Гнівані.
ДМИТРО МИХАЙЛИШИН, нар. в с. Лісках, помер на тиф 12-го січня 1920 р. в Гридниці коло Гнівані.
ОСИП СЛОБОДЯН, нар. 1897 р. в с. Княждворі, помер на тиф 17-го січня 1920 р. в Гридниці коло Гнівані.
МИКОЛА СМИЖУК, нар. 1897 в. с. Черемхаві, помер на тиф 12-го січня 1920 р. в Гридниці коло Гнівані.
ДМИТРО СТРУНЧАК, нар. 1890 р. в с. Іспасі, помер на тиф 13-го січня 1920 р. в Гридниці коло Гнівані.
ВАСИЛЬ ТАФІЙЧУК, нар. 1899 в с. Ключеві Малому, помер на тиф 13 грудня 1920 р. у Вінниці.
ІВАН ТОДОРІВ, нар. 1898 в с. Товмачику, помер на тиф 14-го листопада 1919 р. у Вінниці.
ІВАН ТКАЧУК, нар. 1901 в с. Ключеві, помер на тиф 16-го січня 1920 р. у Гридниці коло Гнівані.
ДМИТРО ФЕДОРЧУК, нар. 1892 р. в с. Островці, помер на тиф 28-го листопада 1919 р. в лічниці у Вітаві коло Гнівані.
ДМИТРО ШЛИҐОР, нар. 1889 в с. Лісках, помер на тиф 11-го січня 1920 р. у Гридниці коло Гнівані.
ІВАН ШОВКОВИЙ, нар. 1900 р. в Печеніжині, помер на тиф 16-го листопада 1919 р. у Вінниці.

Вояки УГА, що померли від тифу у визвольній війні.

СТЕПАН ДАЧУК, нар. в с. Кулачківцях, помер на тиф за Збручем 10-го лютого 1920 р.
ФЕДІР ІВАНЮК, нар. в Рунґурах, помер за Збручем на тиф 30-го серпня 1919 р.
КОЗЬОЛКОВСЬКИЙ, залізничний кондуктор. Помер 4-го травня 1920 р. на станції Вапнярці. Подав Маріян Тумир, заліз. кондуктор з Коломиї.
ВАСИЛЬ МАЗУРОВИЧ, нар. 1894 в с. Березові Нижному, помер на тиф 12-го листопада 1919 р. у Вінниці.
САҐАН, родом з Коломиї, помер на тиф 1919 р., залізнична станція Слобідка на Поділлю. Подав А. Яцкевич, залізничний кондуктор зі Стрия.
СЕНЮК, залізничник, родом з Коломиї. Помер на тиф 1919 р. в Проскурові. Подав А. Яцкевич, залізничник зі Стрия.
ВАСИЛЬ ТИМЧУК, нар. в с. Турці, помер за Збручем на тиф 2-го вересня 1919 р.
ІВАН ТКАЧУК, нар. 1901 в с. Ключеві, помер на тиф 16-го січня 1920 р. в лічниці у Гризниці коло Гнівані.
ІВАН ЮРЧИШИН, нар. в селі Бучачки. ПОмер за Збручем на тиф 3-го вересня 1919 р.

Вояки УГА з Коломийщини, що померли як стрільці Української бригади в таборі в Ліберці на Чехах:

ІВАН МАЛЯРЧУК, нар. 1896 в с. Чехова, помер 4-го вересня 1919 р. у військовій лічниці в Ліберці на Чехословаччині.
ДМИТРО ФУЦЬ, старший десятник УГА. Нар. 1894 р. в с. Сороках, помер 2-го березня 19121 р. у лічниці в Хомутові на Чехословаччині.

"Жалібна книга". Друга частина.

2-й ГАРМАТНІЙ ПОЛК УГА КОЛОМИЙСЬКИЙ

Степан Мацькевич

З-поміж усіх родів зброї галицьких військ найкраще представлялася артилерія. Свою дуже добру організацію завдячувала ця одна з найважніших стягів УГА не лише добре вишколеним гармашам, але великою мірою визначним старшинам-артилеристам, командантам батерій і командантам полків з їх великим бойовим досвідом та організаційним хистом. Із скромних залишків по австрійській армії ці команданти в дуже короткому часі сформували поодинокі батерії і гарматні полки так добре, що артилерія УГА перевищала польську артилерію й Дієвої армії.

В перших тижнях українсько-польської війни в артилерії УГА не було так само суцільної організації, як було в піхотних куренях чи групах. На фронті діяли спочатку самостійні батерії або й чоти, по 2-3 гармати. Батерії звичайно носили назви своїх комендантів або назви міст, з яких вони виїхали на фронт. Деякі бойові групи, як, наприклад, група "Схід" і група "Старе Село" мали їх досить, за те в групі "Північ" спочатку їх майже не було. Скількість батерій була залежна від довжини відтинку бойової групи, а деколи й від особливих добрих стосунків команданта артилерійської групи з артилерійським референтом при ДСВС або з референтом при Начальній команді. Аж у часі реорганізації УГА в січні 1919 р. введена була артилерія в організаційні рамки, а Начальна команда розділила її рівномірно на всі бригади й корпуси. Тоді створено 12 гарматних полків, стільки що й було бригад. Кожний полк мав 4-5 батерій, а кожна батерія 4-6 польових гармат (7, 8 цм.). Важкі батерії мали по дві гавбиці (10 цм.).

Полк мав також звичайно бодай одну батерію важких гавбиць (10 цм.), або батерію далекострільних гармат (10 і пів цм.). Артилерія УГА мала також кілька батерій кол. російської армії польових гармат 7.5 цм. і кілька важких, 6-дюймових (15 цм.). Протилетунської артилерії в УГА не було. За Збручем замінені були всі гармати австрійського виробу на польові і важкі кол. російської армії.

Зав'язком 2-го гарматнього полку була станиславівська батерія, зложена з 4 польових австрійських 10 цм. гавбиць. Ця батерія виїхала 5-го грудня 1918 р. на фронт під командою поручника Степана Мацькевича, зголосилася 7-го грудня в команді групи "Схід" в Куровичах і зайняла позиції в селі Чижки. Заступником команданта батерії був чот. Юліян Ціховський.

Дня 25-го грудня батерія переїхала на південний фронт до села Давидова, а згодом до Солонки і Сокільник. Там відбила і зломила ворожий наступ 13-го січня на село Сокільники, де ворог зазнав великих утрат. За цю перемогу командант батерії пор. Ст. Мацькевич, розпорядком Д.С.В.С., був підвищений до сотника.

Згодом прибули до Сокільник ще дві батерії, одна під командою пор. Тригука, а друга, т. зв. козятинська, якої командантом був пор. Власенко. Цю батерію вислав був гетьман Павло Скоропадський на підмогу УГА під Львів. Протигетьманське повстання застало батерію в Проскурові, але батерія все таки прибула під Львів, де обслугу замінили галицькими гарматниками, а старшини залишилися ті самі. В цей спосіб зорганізована була артилерійська група "Сокільники". Вона належала до групи "Старе Село", з якої при кінці січня 1919 р. створена була 2-га Коломийська бригада під командою от. Франца Тінкля.

Дня 10-го травня ця гарматня група, на наказ Начальної команди УГА, відійшла із Сокільник до містечка Роздолу (на захід від Ходорова) і там залишилася як резерва армії. Туди прибула ще одна батерія, під командою пор. Канюка, і з цих 4 батерій створений був 2-й гарматній полк. Його склад був такий: 1-ша батерія, зложена з 4 польових гармат, була під командою пор. Канюка, а його заступником був чот. Семака; 2-га батерія, під командою пор. Юліяна Ціховського, носила назву "Станиславівська", бо вона вийшла на фронт із Станиславова, і вся її обслуга походила з того повіту. 3-ю батерією командував пор. Тригук а йому помагали його два рідні брати, які були однорічними підстаршинами; 4-та батерія була під командою пор. Власенка, а його заступниками були пор. Сокірський і пор. Яковенко, обидва з Умані.

Полковим обозом командував хор. Денис Ковальський, а полковим лікарем був (за Збручем) д-р Мартинець, син державного секретаря здоров'я.

Дня 16-го травня полк виїхав з Роздолу до Стрию і був приділений до III корпусу. На поручення ген. Гембачева полк мав виїхати до містечка Миколаєва над Дністром, але він був уже занятий ворогом. З великим трудом полк відбивався від ворога і збудував тимчасовий міст на річці Стрию та добився з боєм до Журавна, де злучився із 2-ю Коломийською бригадою, і від того часу став її складовою частиною. Під Журавном полк звів важкий бій з дивізією ген. Галлера, якій завдав великих утрат. По тім бою, разом з куренями 2-ї Коломийської бригади, полк зробив відворот через Войнилів, Бучач, Язловець, аж до містечка Товстого. Звідти 7-го червня 1919 р. брав участь у здобутті Ягольниці, яке було дуже важливим етапом у розгортанні славної Чортківської офензиви, в якій артилерія УГА грала вирішальну ролю. В першій стадії тієї офензиви 2-й гарматній полк тісно

співпрацював в бойових акціях із 7-м гарматнім полком 7-ї Львівської бригади.

Про цю блискучу перемогу УГА під Чортковом ось що пише поляк, Микола Герцунь, у своїх споминах п.з.: "Ракети над фронтом" 8-го червня 1919 р. Український наступ почався о годині 3-ій по полудні. Спосіб його переведення був чистою насмішкою і глумом із нашого безсилля. На переді тягнулася ріденька розстрільна кінних артилерійських розвідників, за нею їхали, також у розстрільній, гармати (около 8 батерій), а за ними, звільна, без поспіху, ішла піхота в маршових колонах. Неприятель відігнав гармати і з віддалі яких 2 і пів кілометра почав засипати наші позиції зливою ґранат, переважно мінових, підсуваючись щораз ближче під наші окопи. Кожний наш стріл чи серія скорострілу стягала на наших смільчаків град смертельних стрілів. Щохвилини відходив ранений, падав труп, мовкли скорострільні, розбиті вдачними стрілами або позбавлені обслуги. Наша артилерія мовчала, зберігаючи малу скількість стрілен на критичну хвилину. Телефонічні лінії були зірвані, зрештою і так зайві, бо ми не мали вже кого кликати на поміч. Усе було в лінії, бо й мене стягнули з запасних частин і вислали на праве крило. Коли ворог побачив, що надходить підмога, відкрив такий запоровий вогонь, що на хвилину закрив дорогу муром диму, вогню й заліза. Ледве одинцем і то з великими втратами, вдалося мені дійти до окопів, а радше до пекла. Лінія прикрита була великою, важкою, олов'яно-сірою градовою хмарою. Під нею розгравалися сцени, що їх пером важко передати. Стогін ранених, зойки вмираючих, захрип' лий голос команд, хропіт крісів, верески "гурра", кликання за амуніцією мішалися з детонаціями ґранат. У перших п'ятьох хвилинах я втратив обидва скорострільні й обслугу. В якийсь час потім відійшов і я, почастований відламками ґранати. Коли Б. побачив мене в плащі з крови й болота, заломив руки. "Що там? Партія програна ..."

Після чортківського пролому переможний марш 2-го полку ішов через такі місцевості: Полівці, Трибухівці, Бучач, Монастириська, Дрищів, Медуха, Старі Скоморохи, Бурштин і Конюшки. Останні дві місцевості положені вже на лінії річки Гнилої Липи. За Бурштином під Чагровом полк здобув ворожу батерію, якою змісця обстрілював частини втікаючого ворога. Остання місцевість, висунена на захід, яку полк здобув у відважнім наступі, було село Чернів при залізничому шляху Букачівці-Ходорів за річкою Свірж. З цієї лінії, з доручення Начальної команди УГА, почався другий відворот аж до Збруча.

Дня 17-го липня 1919 р. під селом Нівра полк перейшов з болем серця річку Збруч, щоб на широких степах України далі вести бій за волю, цим разом з червоним московським наїзником.

В часі переможної офензиви на Київ, разом з куренями 2-ої Коло-

мийської бригади, у складі III корпусу, полк спочатку творив резерву об'єднаних українських армій. По заняттю Вінниці, полк включився в бойову акцію і 17-го серпня здобув Калинівку, 18-го Голендри, 19-го Козятин, 21-го Жидівці, 23-го Романівку, 24-го Хвастів, 28-го Васильків, 29-го Крушинку і 31-го ввійшов до столиці України Києва.

По відступі з Києва полк брав участь у частинних завзятих боях з денікінцями на лінії Козятин-Погребище-Монастирище.

В чотирикутнику смерти, в часі захворіння на тиф команданта полку сот. Ст. Мацькевича, команду полку, здесяткованого жахливим тифом, обняв пор. Тригук.

В часі примусової злуки УГА з Червоною армією, батерії 2-го гарматнього полку ввійшли у склад важкого гарматнього дивізіону, яким командував сот. Шепарович. З початком квітня 1920 р. цей полк відійшов на протипольський фронт і в складі І бригади ЧУГА вів криваві бої під Чудновом з поляками; які почали наступ на Київ. В часі зірвання цього неприродного військового союзу УГА з большевиками, галицькі бригади зірвали союз і хотіли ввійти у склад Дійової армії УНР, але поляки зрадливо розброїли галицькі частини і вислали до табору інтернованих у Фридрихівці. Стрільці по одному скрито переходили Збруч і верталися додому, а старшин поляки вислали до табору полонених в Тухолі на Поморю.

Завдяки добре зорганізованій і хоробрій артилерії УГА вогнева сила невеликих піхотних бригад була доволі сильна. Дуже багато грізних ворожих наступів заломилося під вогнем гарматніх полків, а УГА також багато завдячує свій блискучий прорив під Чортковом як і подібний похід на Київ гарматнім полкам.

Склад батерії приблизно був такий: командант батерії, перший старшина (його заступник), старшина що керує вогнем, 1 старший булавний, 6 старших десятників, 14 вістунів, 1 вістун-сурмач, 50 гармашів, 25 візників-гармашів, 8 телефоністів, 6 розвідчиків, справник батерії, рахунковий і санітарний підстаршини та обозний командант, разом около 125 людей, 90 коней і 30 возів.

Батерія польових гармат чи батерія важких гавбиць була звичайно поділена на чоти, а саме, дві гарматні чоти по 2 гармати чи дві гавбиці, одна скорострільна чота (1 або 2 скорострільні) для охорони батерії, одна булавна, одна обозна й одна амуніційна валка, підручний верстат, перша поміч та польова кухня.

Команда гарматнього полку складалася з команданта і його ад'ютанта, старшини зв'язку, полкового лікаря, ветеринарного лікаря, харчового й рахункового старшини. З допоміжних відділів при полку були: булавний відділ, амуніційна й харчова валка, полковий верстат і телефонічна стежа.

Такий був кінець славного Коломийського 2-го гарматнього полку УГА.

24-Й КУРІНЬ ім. ПЕТРА ДОРОШЕНКА

Василь Волицький

У споминах про українську визвольну війну 1918 — 1920 років автори часто згадують Гуцульщину, Коломию, Покуття, а також Буковину. В цьому нічого надзвичайного, в Коломиї та в її окрузі, після зриву 1-го листопада 1918 р., встановлення Західної Української Народної Республіки і її державної влади, з українського вояцтва, що масово верталося додому з далеких фронтів наддунайської імперії Габсбургів, поспішно організувалася українська збройна сила. Кожного тижня, починаючи з 9-го листопада, на фронт під Львів, у район Самбора, Хирова й Рави Руської-Угнева, відходили звідси похідні курені українських вояків, колишніх австрійських ц.к. піших полків 24-го і 36-го, що їх тепер назвали іменами українських гетьманів — перший — ім. гетьмана Петра Дорошенка, другий ім. гетьмана Івана Мазепи.

Одночасно на ті фронти відходили з Коломиї гарматні батерії.

До українського війська я зголосився добровольцем і як „однорічний" стрілець був включений до Третього похідного куреня 24 н.п. ім. гетьмана Петра Дорошенка. У складі куреня 16-го грудня 1918 року я виїхав до Городенки, де була загроза від румунів, а звідти два дні пізніше, тобто 18 грудня 1918 р. під Львів.

У рядах цього куреня я пройшов вояцький шлях боїв з поляками, починаючи від Сокільник — Персенківки під Львовом, через Стрийсько — Калуське Підкарпаття, наддністрянські райони галицького Поділля, бережансько-рогатинське Опілля на Фірліїв у червневій офензиві 1919 року і в відступі, в липні 1918 р. цими самими шляхами — по Збруч.

За Збруч, у боях цього ж курення від Жмеринки до Києва.

У квітні 1920 р., визволившись з-під зверхництва большевиків, курінь стояв на протибольшевицькому фронті під Кирилівцями Мурованими в районі Могилева над Дністром, готуючись до наступу в рядах армії УНР.

Закінчилися воєнні труди духовно непереможного куреня в польському таборі полонених в Тухолі на Поморю.

(Далі автор описує, як він учнем Рогатинської, а опісля Городенківської гімназії належав до конспіративних гуртків учнів. Гурток в Городенці не погодився з пропозицією йти на старшинський вишкіл в Коломиї, вони знали одне, що фронт вимагає допомоги, і рвалися на фронт. Спогади свої автор — історію 3/24 куреня написав на основі своїх записок, пор. Петра Кривоносюка, ад'ютанта куреня, інформацій товаришів та кол. поручника того ж курення Василя Юрченка. Фрагменти спогадів про 3/24 курінь, за підписом Василь Бояринич друкував львівський „Новий Час" у 1930 рр., в Канаді „Канадійський Фармер", в календарі на 1948 рік і „Новий Шлях", Вінніпеґ, 1949 та „Гомін України" в Торонті в 50-х роках).

В неділю, 8-го грудня 1918 р. увечері, йшла в місто з коломийської залізничної станції гомінкими, яскраво освітленими вулицями, громада 30 учнів Городенківської гімназії. В підхмарній світляній позолоті, що бальдахимом нависла над містом, герцював крилатий, життєрадісний гомін маршових пісень — „Ми поляжем, щоб славу і волю і честь, рідний краю, здобути тобі" — плило десь з недалекої бічної вулиці розкотистою хвилею могутньо, святково й рішуче, а ген над середмістям чи, може, над периферіями, вмирало у звуках радісно прощального: „Щасливая тая доріженька, куди вони йдуть..."

Мабуть, неодні ми проміняли безжурне парубоцьке життя на службу у рідному війську.

З парканів і мурів міста закликали прохожих товстеленні чорні друки різних наказів окружної військової команди і запорядків державно-адміністраційної та міської влади. Між ними тут і там залишився ще добре нам відомий „Наказ військам Окружної области Коломия, Печеніжин, Косів, Городенка, Снятин" з 8-го листопада 1918 р. (див. „Покутський вісник", 10.11.1918).

На хвилину зупинимось перед новим для нас закликом коломийського староства до мешканців повіту:

„До Українського Народа!"

„Всі страшні війни на світі приносили волю закованим у чуже ярмо народам.

„Лиш кривава війна зродила вільну Америку, Німеччину, Італію, Болгарію, Сербію і т.п. держави, що так само, як велика Україна, мусіли вибитись силою з-під панування. Тепер і на нас прийшла черга. Ми увільнились від Росії й Австрії та й стали знову панами на тій землі, де панували колись наші прадіди.

„Але цю волю треба закріпити, забезпечити силою, бо ворог наш не спить.

„Починаються мирові переговори між народами. А слово мають тільки ті, у кого є своє військо, бо військо — це метрика народа, що він повнолітній і

сам собі господар... Всі інші народи — поляки, чехи, німці, мадяри, румуни — вони мають своє військо, — а чи одні ми могли б бути без війська?

Тому-то з наказу нашої Ґенеральної команди української держави, щоб зложити чинний стан українського війська, як він був у мирі в Австрії і в усіх інших державах, заряджую, як нижче:

„Наказую всім начальникам громад і прошу ОО. настоятелів парафій оголосити по громадах:

„Взивається всіх перебуваючих при війську мужчин, народжених в рр. 1895, 1896, 1897, щоб під загрозою найостріших воєнних кар явилися до трьох днів од цього оголошення в Коломиї в касарні стрільців (давно ляндверів), ул. Беньковського, разом з начальниками своїх громад.

„Всі покликані мають мати з собою дві пари білля й обув та харчі на 3 дні.

„Інваліди, очевидно, до війська нездібні через брак руки, ноги або сліпоти, не мають ставати.

„Всі інші жовніри, що є поза тими річниками давнішої австрійської армії, покищо задержуються на службі й будуть зроблені списки української армії та очікується вищих наказів. Час, хто й як довго має бути жовніром, означить законною дорогою українська державна влада.

Тож до зброї! Ні труд, ні холод, най не страшать нас! Боронім свою Волю і свою рідну Землю. За те дістанемо честь у людей і добро в себе".

Коломия, дня 15 листопада 1918.

Управитель староства д-р І. Стрийський

За годину вся наша громада зголосилася в розпорядження Окружної військової команди.

Нас примістили у збірній станиці, що була в одноповерховій каменици, власність, як інформували нас, д-ра Володимира Дудикевича, довоєнного „коломийського амбасадора" (відомий іронічний епітет коломийського адвоката), що був послом до галицького сейму й віденського парляменту та головним провідником галицьких москвофілів. Напередодні війни втік до Росії і там пропав). Не зовсім цілі вікна й порозвалювані печі пригадували про її минуле. Тепер долівку в кількох кімнатах на першому поверсі вкривала груба верства стертої соломи. Разом з нами ночували ще кільканадцять вояків з околиці.

На другий день по полудні мене з кількома товаришами відіслали в казарми 36 полку піхоти. Знадвору — стиль австро-німецьких „бургів" чепурний, з червоної цегли двоповерховий будинок. Нам призначили гігієнічний куток під вікнами до подвір'я, у великій, 12 кроків довгій та 8 широкій залі. Посередині велика залізна піч, а нічний сумерк розяснювало світло невеликої нафтової лямпи. Попід стіни два ряди „прич". Вогка засмічена долівка свідчила, що її мешканці непостійні.

В будинку кишить, наче в муравлиську. На поклик батьківщини — послужити великій справі, злетілися з найвіддаленіших верховин Карпат леґіні, що вернулися з-над кривавої Сочі (Ізонцо) і скельних височин „Доберда", „Монте Санта" та інших проклятих альпейських гнізд на протиіталійському фронті. Багато між ними таких, що й додому не заглядали, але відразу стали в ряди рідної армії, щоб з найближчим похідним куренем від'їхати на фронт, тільки побіжно познайомившись з українськими військовими приписами і ладом.

Того тижня формувалися два нові курені. По трьох днях друзі Андрій Вівчарук, Василь Дідич, Федір Кушнірик, Володимир Боднар, Омелян Шкляр і я дістали приділ до 7 сотні третього куреня 24 п.п. ім. гетьмана Петра Дорошенка, куди відійшли якстій.

Настрій серед стрілецтва був бадьорий, і в цьому не було нічого дивного, бо стрілецькі настрої були природним виявом духової настанови всього українського громадянства. Не відставали від нас і жиди. Треба сказати, що оскільки поляки на терені Покуття до питання української державности зайняли поставу пасивної лояльности, то жиди в Галичині вже на самому початку виявили готовість бути активними учасниками в її будуванні. Коломийські жиди зголошувалися до служби в українському війську від перших днів листопада 1918 року.

Цю готовість скріпив голосний польський погром жидівської людности в Краківській дільниці Львова, після того, як 22 листопада 1918 р. українські вояки залишили Львів. За даними делеґатів польського міністерства заграничних справ жертвами погромів впало 150 жидів і спалено 54 доми. В Коломиї жиди зорганізували окремий „Курінь пімсти", що збирався йти на Львів.

Тимчасом ішло формування 3-го похідного куреня, що його 8-го грудня 1918 р. наказала організувати команда коша 24 п.п. ім. гетьмана Петра Дорошенка.

Цей наказ доручив першій, другій і третій запасній сотні виставити по одній бойовій сотні, четвертій — зорганізувати штаб куреня, а запасній сотні кулеметів — три кулеметні чоти, по два кулемети в кожній чоті.

Завдяки старанням отамана Тінкля, організатора 24 п.п. курінь до пятьох днів був готовий до походу. Три сотні куреня були названі черговими числами — Сьома, Восьма і Дев'ята

Командиром куреня став буковинець пор. Олександер Найда. Його значковим (ад'ютантом) став хор. Роман Марущак. Команду 7-ої сотні обняв чотар Петро Кривоносюк, 8-ої — чотар Михайло Гуменюк, 9-ої — чотар Василь Юрченко, а сотні скорострілів — чотар Володимир Феданків.

Командирами чот були іменовані: 7-ої сотні — хор. Олександер Лагода, підхорунжий Микола Данилюк і ст. дес. Михайло Кузів; 8-ої чот. Людвик Ґура, хор. Евген Сербінський і підхор. Іван Морук; 9-ої хор. Іван Клівчук,

В окремих чотах кожної сотні було 36 бойовиків, у трьох кулеметних сотнях по 16. Таким чином бойовий стан куреня мав 372 стрільців з підстаршинами і 10 старшин; харчовий стан — 11 старшин і 515 стрільців. До послуг куреня додали 3 коні верхові для сотенних вістових і 24 обозних.

В неділю, 15 грудня 1918 р. заалярмував наші бараки голос польової сурми, що грав „збірку". Вистроєний курінь став у повному виряді на подвір'ї касарень. Доходила 8 год. До рядів рівним вояцьким кроком зближився ростом високий, у військовій куртці старшина, поруч нього другий, ростом нижчий. В морозному повітрі загомонів високим тенором наказ курінного: „Курінь, позір". „Вправо, глянь".

Цокнули ковані закаблуки п'ятсот вояцьких ніг і два довгі ряди, непорушних стрілецьких лав, одним мигом повернули насторожені обличчя в наказаному напрямі.

За хвилину командир куреня, обернувшись зручно до прибулих, поздоровив по-військовому і звітував: „Пане отамане, голошу слухнянно, Третій похідний курень 24 п:п., 11 старших, 515 стрільців, 6 скорострілів..." подав одним духом.

Вдоволений оком знавця глянув отаман на рівні ряди виструнчених здорових легінів.

„Рушати на ринок", — сказав усміхаючись.

„Курінь, чвірками ходом руш!" — пролунав новий наказ.

Під рівним ударом тисячки вояцьких кроків, немов застогнав касарняний майдан, задудніла Ягайлонська вулиця, а в повітрі залунала бадьора й сильна стрілецька пісня:

„Гей у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася..."

Як молодість буйністю кипуча, як гнів месника непогамований, піднімалася на дужих, розмашистих крилах понад містом і гомоніла над ним пісня голосною луною:

„А ми тую червону калину піднімемо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо."

З гомоном пісні зливалися металеві тони святочних дзвонів, що хвилями голосних урочистих звуків плили над 30-тисячним містом-столицею Покуття і на золотих промінняхгрудневого сонця вигравали похвальні гимни на честь відродженої української збройної сили, на хвалу відновленої державної волі.

На ринку курінь зупинився. Довкола хвилювало море радістю сяючих облич.

Те, про що більшість нас мріяла, як про щось далеке, досяжне аж у прийдешньому, було дійсністю. П'ятсот життєрадісних леґінів нетерпеливо дожидали святкової присяги — не цісареві, але великому українському народові і рідній державній владі.

О 9-ій годині перед уставлені колони сотень приїхав на коні в оточені старшин штабу окружний комендант, сот. Примак, прийшли представники державної влади, війська, міської управи й українських культурно-громадських установ.

Після звичайних військових привітів, польовий духовник о. Яросевич почав проводити слова святкової присяги. Довкола запанувала врочиста повага. Жадібно ловило стрілецьке вухо слова присяги і поважно повторяли стрілецькі уста: „Присягаємо... на суші, на воді, у повітрі... Так нам, Боже, поможи! Амінь".

Після присяги промовив сот. Примак. Наголошуючи важливість великої історичної хвилини, що в ній ми виступаємо вояками вільної української держави і, пригадавши нам важливі завдання, що їх довірила нам українська нація й держава, він говорив:

„Пам'ятайте, що вам вірить вільна Батьківщина!"

„Пам'ятайте, що на ваші недалекі воєнні чини задивлені мільйони!"

„Пам'ятайте, що доля грядучих поколінь у ваших руках!"

„Пам'ятайте, що майбутність прославить або прокляне вас!"

По промові, що закінчила присягу, курінь дефілював перед штабом Окружної команди і з бойовою піснею вернувся в касарні.

Перед вечором, 16 грудня, курінь завантажився в довжелезний поїзд і поїхав до Городенки. Далі автор оповідає, що курінь по кількох днях перебування в Городенці переїхав під Львів, де входив у склад групи „Старе Село". Різдв яні свята застали курінь в Козельниках коло Львова, і автор, на ст. 62 подає: Колядували старшини куреня на майдані, недалеко курінного штабу. Біля них зупинився з двома підводами чот. Феданків, що саме з інтендантури групи привіз для сотень різдв'яні дарунки — „любистки" від коломийських жінок.

Незалежно від „любисток", вже після Різдва, командування куреня дістало по 500 гривень на кожного стрільця від Гол. От. Симона Петлюри, що з нагоди Різдва цією сумою обдарував кожного фронтовика УГА.

Після обговорення основних питань (прим.: діється це на нараді старшин в Козельниках 12 січня 1919 р.) командир Третього куреня пор. В. Мацуський, запропонував приявним ще якийсь час задержатися. Поважний тон ділового обговорювання військових справ, пов'язаних із завданнями куреня, перейшов в товариську гутірку принагідної зустрічі шкільних друзів. Жарти, згадки про вояцькі пригоди і спомини об'єднаних ідеєю великого збройного чину друзів, перенесли їх на деякий час у минуле.

(Під час розмови та колядування почалась стрілянина. Старшини вибігли на двір і чекали на поворот стежі із чот. Букшованим, яка мала прослідити причину стрілянини. Заблукана куля, як виявила секція тіла чот. Гуменюка в Коломиї, вдарила його в дихавицю і задержалася у в'язах карку, що і спричинило негайну смерть).

Наш відтинок обслуговувала (в Козельниках) польова пошта ч. 5". Щоб польова картка з фронту дійшла до адресата, на це треба було 10-14 днів, бо вся пошта з відтинка групи насамперед йшла до цензури в Коломиї, а звідти розходилася на адреси. Стрільці до цього не ставили жодних застережень, але сердилися, коли на провесні 1919 року стр. Боклашук одержав з Городенки картку із знаком коломийської цензури, а в картці його городенський приятель писав: „...Ти воюєш у полі. Я теж збираюся в поле, але з плугом".

— „Чого ж наші картки тримають в Коломиї по 10-14 днів, як їх так славно цензурують?" — питали своїх старшин стрільці. Обурювало стрільців і те, що в четвертому місяці української державности в Галичині приходили до них листи з „ц.к." польсько-німецькими печатками: „Коломия 11.II. 1819 — Кольомеа".

5 травня 1919 р. дві неділі після великодніх боїв, завітав до нас проф. Тимощук з делеґацією від громадянства Коломийщини. Саме тоді курінь відпочивав у селі Вовкові. Між делегатами була теж одна селянка. Гостей команда куреня вшанувала обідом, до якого чимало труду і коштів доложила добродійка війська — дружина місцевого пароха.

Перед полуднем відбулася збірка. Стрільці слухали слів заохоти, похвал і признання, що потоками плили з уст делеґатів. Милим для стрілецтва було те, що в запіллі були установи, які цікавилися фронтом і життям стрільців.

В міжчасі Начальна команда перенесла на вище, відповідальне військове становище дотеперішнього команданта нашої групи от. Осипа Микитку, а 11-го лютого 1919 р. командування групою, що її переорганізували в бриґаду і назвали „Другою Коломийською", перейняв отаман Франц Тінкль, організатор українських військових частин в Коломиї, зокрема 24 п.п. ім. гетьмана Петра Дорошенка.

Бойове ядро куреня і далі творила „стара война", старшини і стрільці, що вийшли на фронт 16 грудня 1918 р. з Коломиї, але з 382 вояків бойового стану старшин і стрільців залишився заледве 51 бойовик, себто 13.8%, але вони всі держалися зразково і в боях завжди відзначалися витривалістю і проворністю. З числа перших старшин залишилося тільки 6, пор. Петро Кривоносюк, поручник Володимир Феданків, чотар Василь Юрченко і хорунжі — Роман Марущак, Іван Мотрук та Осип Фодчук з бойового стану, та чот. Василь Максимець..., з підстаршин — булавні старші десятники — Василь Ілащук і Роман Явдошняк, десятники — Ґондюк, М. Ясінський та Іванчук; з числа стрільців: Юра Гуцуляк Степана, Василь Марчук Якима, Василь Гуцуляк Івана — всі з Воскресінець.

ПРОБОЄВИЙ „ГУЦУЛЬСЬКИЙ КУРІНЬ"

Степан Сулятицький
чотар УГА

Зародком „Гуцульського куреня" була піхотна сотня, яку сформував чот. УСС Гриць Голинський, пізніший поручник і командант цього куреня. Кадра цієї сотні була в Коломиї, де був і сам її командант, а сама сотня, з браку місця, була розташована біля Городенки. У склад сотні входили тільки добровільці. Я зголосився, по повороті з італійського фронту, в половині грудня 1918 р., до Городенки і приєднався до транспорту, бо сотня від'їздила, як тоді говорили, під Перемишль. Тому що чот. Гриць Голинський був ранений, сотня виїздила під командою іншого старшини.

Командант Гуцульського куреня поручник Гриць Голинський народився 14-го травня 1895 р., в селі Березові Вижному Коломийського повіту. Розстріляний большевиками в 1941 р. у Станиславові.

Сотня мала 110 баґнетів і два скорострільні. По дводенній їзді потягом, сотня приїхала до Глубокої, де тоді перебував штаб групи „Глубока" під командою полк. Кравса. Там сотня була розміщена в недалекому Фельштині. По кількох днях сотня дістала наказ 30 грудня 1918 р., відійти до села Билич й там чекати дальших наказів. Увечері того дня сотня прибула до Билич і заквартирувалася у східній частині села, бо в західній були частини Чортківського куреня, яким командував тоді пор. Лукіянів і який держав саме фронтовий відтинок в Чижках.

Другого дня біля полудня фронтові бої почали зближатися до самого села. Почалися вже рано того дня, але по завзятих боях вдалося польським частинам відкинути цей курінь та примусити його відступити. Коли стріли почали долітати до постою сотні, а то було в обідню пору, сотня пустилася самочинно на місце бою, без жодного наказу, бо й так вона не мала ще жодних диспозицій. Завдяки батерії, що ставила завзятий опір і била по противнику шрапнелями на близьку віддаль, а тим і придержала скорість його наступу, застала гуцульська сотня польські частини між Биличами і Чижками саме в долині над потічком, так що, маючи вигідні позиції, могла нагло заатакувати поляків, які не видержали першого напору й почали відступати. В цьому першому зударі втратили поляки п'ять важких скорострілів, багато амуніції

Сотник УГА Гриць Голинський, командант „Гуцульського куреня" в 1919 р. Розстріляний большевиками у Станиславові в 1941 р.

та велику частину свого обозу. Противник був переслідуваний до села Грушатич в західному напрямі та вздовж шляху на північ у сторону Ґдешиць. Увечері сотня була стягнена, і переслідування ворога припинилося. Цей відтинок фронту перебрав знову курінь пор. Лукіянова.

Про цей блискучий протинаступ „Гуцульської сотні" командант „Групи Хирів" полк. Антін Кравс у своїх споминах так пише: „В часі польського наступу і в часі відвороту нашого куреня 31-го грудня 1919 р. „Гуцульська сотня" зібралася тоді якраз до обіду. Та скоро тільки побачили втікачів з-під Чижова, покинула обід. На голос трубки, яка кликала їх все до бою, стояла в одну мить готова до протинаступу, а розвинувшись у розстрільну, пустилася проти ворога. Поляки не видержали того вдару. Відважний вчинок молоденьких гуцулів заскочив їх, упав на них як грім, і вони стрімголов утекли, залишаючи багато ранених і вбитих".

Увечері 31-го грудня 1919 р. приїхав чотар Гриць Голинський ще з однією чи двома сотнями і вночі створив курінь, який вислано на відтинок Болозва Горішня — Вовча Долішня. Там очікувало наше командування якогось польського наступу. Завданням куреня було забезпечити цей відтинок, а крім того, перевести бойову розвідку в районі Новоміської Посади та ліску, що за шляхом Биличі — Нове Місто. Розвідка в силі одної чоти перевірила згаданий терен та установила, що там жодних частин ворога не було, і що він забезпечує цей терен тільки частими сильними стежами. По кількох днях заступили наш курінь іншими частинами, перейменували його на „Гуцульський курінь" т.зв. „Пробоєвий" і підчинили його просто Начальній команді. До нього приділили ще одну сотню й направили знову через Биличі й Рогізно на Гусаків. В Гусакові курінь одержав наказ підійти в район Новосілець і звідти вночі перервати залізничний шлях біля Медики (зірвати місток, що був на потічку біля Шехині на схід від Медики). Розвідка в силі однієї сотні виявила, що ворог не має обсадженого шляху, має залоги лише по станціях. З невідомих причин курінь вночі відкликали і задумана задача не була виконана.

В поворотній дорозі в Гусакові була знову мала зміна у складі куреня. Відлучили одну сотню і приділили її до місцевих частин, а крім того, забрали підстаршин з першої сотні та порозділювали їх по інших частинах. Це послаблювало стан куреня і викликало негодування серед людей, які вже були зжиті і вважали себе все ж таки добровольцями.

По кількох днях змінили наш курінь іншими частинами, і курінь відійшов при кінці лютого до Самбора, де став залогою. 1-го березня 1919 р. зірвали переговори з поляками, і курінь знав, що скоро знову почнуться бої. 2-го березня доповнили курінь одною сотнею з 4-го куреня 36-го полку ім. гетьмана Мазепи і наказано гостре поготівля. Другого дня, зн. 3-го березня, приділили до куреня знову сотню кінноти й одну батерію легких гармат і в той спосіб зложили „Окремий загін чот. Гр. Голинського" й поставили його до

диспозиції Начальної команди Галицької армії. В тому часі курінь мав три піхотні сотні по 200 вояків та одну скорострільну сотню з 14 скорострілами.

ОФЕНЗИВА ПІД ГОРОДКОМ І БОЇ У ВОВЧУХАХ?

4-го березня 1919 р., чот. Голинський одержав наказ з Начальної команди відійти негайно із своїм окремим загоном до групи „Рудки" і зголоситися в коменданта групи.

Рано 5-го березня чот. Голинський зголосився до коменданта групи „Рудки", і там одержав наказ відійти ще того самого дня з цілим загоном до Путятич (село 12 км. на північ від Рудок), а самому зголоситися на другий день о годині першій по полудні в кімнатах парафії в Гошанах для обговорення завдання найближчих днів.

На другий день 6-го березня вояки спочивали на кватирах в Путятичах. В тому часі на старшинській нараді в Гошанах, де, крім самостійних комендантів із фронту, були також старшини із штабу команди III Корпусу, обговорювали плян заняття залізничної лінії Львів — Перемишль.

Операції мали початися 8-го березня о годині 5-ій рано. Вступне завдання — перерванння залізничного шляху Городок-Судова Вишня коло села Мельники призначено „Першому пробоєвому гуцульському куреневі". Рано 7-го березня 1919 р. чот. Голинський відійшов разом з сотенними комендантами на фронт, щоб перед виконанням завдання докладно розглянутися в поземеллю й оглянути ворожі позиції.

Але подорозі дігнав його кінний посланець і на наказ команди групи „Рудки" завернув до телефону, де чекав на нього наказ: „Нині рано поляки використали густу мряку, вдарили більшими силами на наші позиції перед Долинянами і зайняли Долиняни. Їх удар був такий наглий і сильний, що 5-ий коломийський курінь не міг вдержати своїх найдальше на північ висунених позицій. Навіть кількаразовим протинаступом не вдалося відкинути сильнішого ворога. Відбив лише двір у Долинянах і там держався. Перший курінь УСС обсадив позиції на ліво від двора в Долинянах. Дальший похід поляків був здержаний, але положення було грізне, бо поляки сильно загрозили 2-му Коломийському куреневі пор. Вол. Левицького, який держав старі позиції на горбі 294. Для того наказую: „Окремий загін чот. Голинського відійде негайно до Годвишні Двір, зробить протинаступ, відіб'є Долиняни й обсадить утрачені нині рано власні позиції". Але поляки випередили наш наступ на один день.

О годині 4:30 по полудні були вже сотні куреня у протинаступі. Ворог в першій хвилині не подавався, але на голос бойової трубки гуцули зірвалися і як вихор, в кривавім бою на багнети відбили Долиняни, перейшли старі власні і ворожі позиції й зайняли село Вовчухи і тим самим перервали ворогові залізничну лінію Львів — Перемишль.

На кривавім побоєвищі лежали сотки ворожих трупів і ранених. Ми здобули 6 гармат, 22 скорострільні, 2 міномети і взяли в полон 250 польських недобитків з майором. Крім того, захопили у Вовчухах ворожу польову лічницю з усім влаштованням і аптекою. Ми також мали втрати, бо за цю блискучу перемогу заплатили кільканадцятьма вбитими і 76-ма раненими.

По відпочинку у Вовчухах, увечері 8-го березня 1919 р., одержав курінь новий наказ зайняти залізничну станцію Родатичі. Наша розвідка донесла, що станцію боронила сотня ворожого війська, що складалася із самих краківських і варшавських студентів. Ворожі позиції були на залізничних валах в укріплених окопах. Чот. Голинський вислав одну сотню на право, яка мала вдарити з півночі, а одна сотня наступати за сходу. Кінна сотня відійшла напівдень, щоб зайти ворога ззаду і не допустити йому ніякого підкріплення.

В означенім часі, о годині 2-ій по полудні рушили сотні в наступ, вдарили на станцію, але за першим розмахом не здобули її, бо ворог завзято боронився і не здавав своїх становищ. Прийшло до рукопашного бою на багнети, в якому ми здобули окопи і розбили ворожу залогу. На здобутих валах, лежало кілька молоденьких гуцулів убитих і 32 ранені, а з ворожої залоги залишилося здоровими лише 78 вояків, що в останній хвилині піддалися. Між ними були 4 старшини-поручники, а решта лягла трупом або стогнала в ранах.

Коли на залізничнім двірці в Родатичах ішов бій, виїхав з Судової Вишні ворожий панцерник на поміч своїм на станції. Подорозі впав в руки кінній сотні, бо стрільці розібрали залізничний шлях, панцерник застряг на розібраній лінії, сотня знищила ручними гранатами паровіз і взяла залогу в полон разом з усім воєнним матеріялом.

9-го березня прибув на станцію Родатичі 1-й курінь УСС, змінив сотні гуцульського куреня, які вернулися до Вовчух на відпочинок. Але вже 10-го березня команда куреня отримала наказ відійти до Браткович і зголоситися в сотника Богдана Білинкевича, коменданта II курення УСС по дальші накази. Цей курінь УСС вів важкі бої за цегельні під Городком, які поляки обсадили сильною залогою та боронили як твердині. 11-го березня рано Гуцульський курінь разом з II куренем УСС здобув першу цегельню і вів бій за другу і за станцію в Городку. Криваві бої тривали до 16-го березня. В часі відступу з-під Городка курінь звів короткий бій з поляками, що почали новий наступ з Вовчух, і на полі між Вовчухами й Родатичами, згинув командант скорострільної чоти з кількома стрільцями старший десятник Гладун з Дуліб біля Стрию.

Другого дня курінь виїхав до Стрия, де в поблизьких селах був на відпочинку. Там курінь дістав доповнення з Окружної команди в Коломиї і такий склад, що залишився аж до зими 1920 року. Курінь мав 4 піхотні сотні та одну скорострільну. Було мало старшин, тому кожна сотня мала лише одного, команда курення 3, одного лікаря та одного старшого булавного як

інтенданта. В тому часі харчовий стан куреня становив около 1000 стрільців, в тому 800 баґнетів, в піхотних сотнях 180 стрільців у скорострільній сотні і 20 при штабі куреня.

Склад стрільців був найрізнородніший. Багато походило з повітів Перемишль, Чортків і Станиславів, а лише приблизно одна п'ята з Гуцульщини. Бойова вартість стрільців була рівнорядна, без огляду на походження. Особливо неправдивою виявилася опінія про стрільців Чортківського куреня, що був розоружений у Глубокій коло Самбора. То був дуже добрий, видержливий і бойовий елемент, видержав у складі куреня до самого кінця. Різницю можна було завважити тільки в тому, що гуцули йшли до бою з певним пляном і легкістю, а чортківці з розвагою і спокоєм, але не менше вперто й послідовно. Одною з найбільш бойових підстав куреня були підстаршини. Вони командували чотами, обозом, амуніційною валкою і взагалі виконували солідно й точно всі обов'язки. Коли на одного бойового старшину припадало пересічно 200 стрільців, то без допомоги цих підстаршин неможливо було б вести бої і вдержати карність і порядок.

КУРІНЬ В ЧАСІ ПЕРШОГО ВІДСТУПУ УГА

Зі Стрия курінь від'їхав до Дрогобича, але команда привернула лад і порядок, бо в тому часі місцеві ліві елементи пробували внести заколот і хаос.

Тиждень перед Великоднем 1-го квітня 1919 р., курінь переїхав до Ходорова, а звідти пішки під Львів до Старого Села і там у поблизьких селах, як Зубра, Мала й Велика Солонка та Кротошин сотні куреня зводили із змінним щастям однотижневі криваві бої з ворожими силами. Потім курінь переїхав знову до Самбора і ввійшов у склад 11-ої Стрийської бригади, якою командував от. Шльоссер і в часі польського весняного (в травні) наступу боронив відступів III корпусу як його ліве крило. Відступ відбувався через села Чукву, Вільшаник, Лукавицю, Урож, Нагуєвичі, а далі на Борислав, Трускавець, Доброгостів, Улично, Болехів, Калуш на Галич. В Калуші зустрівся I Гуцульський курінь з II куренем і вже разом відступали до Галича. Подорозі, в часі відступу, задні застави куреня вели щоденні сутички з передніми ворожими стежами.

З Галича курінь відступав через Маріямпіль (над Дністром) до Устя Зеленого, в якому загинув син учителя Коломийської гімназії Рибачука з рук місцевих поляків, а далі через Ляцьке, Бобрівники до Язлівця, на південь від Бучача. Звідти на північ до Трибухівців, Джурина, Білобожниці під Ягольницю.

В часі Чортківської офензиви дорога куреня вела через Джурин, Бучач, Озеряни, Монастириська і Гуту Завадівську. Подорозі були лише бої з утікаючими задніми ворожими частинами.

В часі тієї офензиви стан куреня сильно збільшився, бо зголошувалися

щодня свіжі добровольці, так що бойовий стан над Золотою Липою становив понад 1000 вояків, крім скорострільної сотні.

На цьому бойовому відтинку поляки окопалися в укріплених окопах в селі Товстобабах і завзято боронили переходу через річку Золоту Липу. Але курінь перейшов тихцем річку між селами Яргровом і Коржовою, впав несподівано на зади ворога і в рукопашному бою на баґнети розгромив польські частини, які в переполосі подалися до містечка Горожанка. Курінь рушив за ними до Рогатина і по кривавім бою разом з II куренем, відкинув його в напрямі Псари-Ходорів, а потім обсадив річку Свір, обабіч залізничної лінії Рогатин-Ходорів. В тому часі поляки повели із свіжими резервами сильний наступ на Підкамінь, в обороні якого Гуцульський курінь мав важкі втрати і мусів відступити на лінію Гнилої Липи.

В обороні Підкаменя Гуцульський курінь мав великі втрати. На початку мав около 1100 баґнетів, а скрострільна сотня мала 190 вояків і 20 скорострілів, а після кривавого бою і по відступі з Підкаменя курінь мав лише около 600 баґнетів, багато було вбитих і ранених. Цей бій приніс найбільші втрати протягом усього існування куреня.

Крім того, від куреня відійшла в тому часі добровільно бойова чота, що мала 40 жидівських вояків, які добровільно зголосилися були до куреня з Бучача й Монастириська. Цю чоту жидівських добровольців команда куреня прийняла без відома Начальної команди і тепер, передбачуючи (через нестачу боєприпасів) дальший відворот на схід, порадила цим добровольцям тихо й безшумно розійтися і в той спосіб оминути помсти й переслідування з боку поляків.

Відступ куреня відбувався далі в південно-східному напрямі, і подорозі не було замітніших боїв з наступаючим ворогом, і згідно з наказом, сотні відходили через Підгайці, Бучач і Борщів. Перехід через Збруч відбувся в селі Залуче.

ШЛЯХАМИ ПОДІЛЛЯ

По переході Збруча, курінь мав короткий відпочинок, в околиці містечка Ориніна. В тому часі бойовий стан куреня становив около 600 баґнетів і 120 вояків скорострільної сотні. Сюди не враховані стрільці із штабу команди куреня, його обозу ані сотенних обозів. Командний склад був такий: команда куреня з 3-ох старшин (командант, ад'ютант і старшина для доручень), лікар із своєю санітарною групою, рій телефоністів, інтендант, курінний писар, кілька вістових, старшинська кухня й обоз.

У сотнях була збережена стара австрійська організаційна система, себто сотня мала 4 чоти, а чота 4 рої. Скорострільна сотня мала теж 4 чоти по два тяжкі скорострільні, одну чоту легких з 3-ма скорострілами, 24 в'ючних людей. Кожний скорострільний мав 10 стрільців обслуги, а в тяжких бойових випадках,

коли треба було запасних скорострілів, то обслуга зменшувалася до 7 стрільців. Такий стан був дуже невигідний в часі походів, але вогнева сила куреня була як на ті часи велика.

Харчовий стан куреня за Збручем становив біля 850 вояків. Той стан позначувався перевтомою. Відчутна була нестача одягу, особливо взуття. Коли взяти під увагу постійний рух з-під Перемишля до Ягольниці біля Чорткова, а потім до Рогатина і знову відворот за Збруч, переважно пішки, часто без відпочинку й доброго харчу, то всі ті воєнні невигоди мусіли відбитися на фізичному стані стрілецтва. Люди були втомлені, падали з ніг.

По переході Збруча духовий стан куреня був різний. Як між старшинами, так і між стрілецтвом різні були погляди на нашу долю як особисту, так і національну. Різниця поглядів у старшин мала часто політичний мотив, а у стрілецтва значну ролю грало і територіяльне походження. Це стосується стану в перших днях по переході Збруча. В основному старшини порушували проблему доцільности тактики в дальшій боротьбі і то не лиш з чисто військового погляду. Були думки, чи не краще було б перепустити червону московську навалу на Европу, щоб і вона відчула „благодать" большевизму, ніж боротися проти Москви, а Европа нас і далі називає большевиками. Інші обстоювали думку конечности агресивної боротьби проти Москви. Одні й другі були переконані, що про це має рішати наш політичний провід, що лиш єдність і карність може принести нам успіх.

Стрілецтво у своїй масі виявляло думки, зв'язані з територіяльним походженням. Вояки, що походили з Гуцульщини, Бойківщини та Перемишльщини, отже ті, що вже довгий час перебували на українсько-польському фронті, прийняли перехід через Збруч як звичайну воєнну подію, вона не викликала в них враження втрати дому, рідних і рідного села, а була лише епізодом в боротьбі.

Інакше думали стрільці, що переходили через свої села і мали нагоду зустрічатися й рівночасно прощатися із своїми рідними. В них було відчутне пригноблення, боротьбу між особистим і загальним, між обов'язком і вигодою, між вояцькою буденщиною та бажанням спокійного життя. Болі, сумніви і прикрості й терпіння вояків були добре відомі старшинам куреня, бо там не було, крім обов'язкової службової і з військового боку конечної перегороди між стрільцем і старшиною. Чисто побратимська й товариська та дружня поведінка робила поодинокі сотні наче родиною. Це й помогло перебороти душевне пригноблення серед стрілецтва.

В дальшому поході від Кам'янця курінь не мав поважніших боїв аж до самої Жмеринки, яку здобула 7-го серпня 1919 р., 5-та Сокальська бригада. Помітне та миле враження робили на вояцтво історичні села й містечка, положені у глибоких ярах лівих приток Дністра, як, наприклад, Дунаївці, Нова Ушиця, Копайгород, Бар, Станиславчик та ін.

Зайняття Жмеринки принесло куреням 11-ої бриґади трохи спокою й відпочинку. Там ми вперше зустрінулися з місцевими жидами і ствердили, що їх психологічне і практичне наставлення і відношення до української влади та до українського населення було дуже відмінне від галицького жидівства. Місцевих обставин ми не знали. Мені доводилось жити в жидівській родині, яка вела ресторан на залізничному двірці у Жмеринці. То було подружжя середнього віку з одною дочкою, що ходила до ґімназії. Родина інтелігентна, привітна і навіть дуже гостинна, ми часто балакали вечорами на різні теми, а потім, коли ми трохи освоїлись, приходило туди багато жидів на розмови. Ми часто сиділи до пізньої ночі й тоді почало вияснюватися положення, що було причиною тієї непевности, яка панувала між різнонаціональним населенням. Жиди не були певні куди їм прихилитися. В українських змаганнях вони бачили розпутану стихію й не вірили, що її вдасться скоро внормувати й пустити життя на нормальний шлях. Тим більше, що населення України у своїй більшості (на їх думку) шукало не національної, а соціяльної розв'язки. Всіх заможних жидів непокоїла участь досить поважної кількости їх однородців в комуністичних установах, головно в пропаганді та ЧеКа. Обосторонні перехватки викликали в них страх, і вони були переконані, що вина лежить по обох сторонах. Напередодні нашого відходу на південь до групи полк. Удовиченка, їх делегація, зложена з рабіна і з найповажніших громадян, звернулися до команди бриґади, щоб вона залишилася постійно у Жмеринці, а вони забезпечать стан бриґади всім — одягом, харчами і грішми. Та їх бажання не можна було виконати, бо команда бриґади отримала наказ їхати до Крижополя на допомогу групі полк. Удовиченка.

По кількаденнім відпочинку у Жмеринці штаб об'єднаних українських армій призначив 11-ту бриґаду до Вапнярської групи полк. Ол. Удовиченка, команданта 3-ої Залізної дивізії. Завдання цієї групи було не тільки прикрити напрям Вапнярка — Жмеринка, але також розбити частини XIУ совєтської армії, яка у складі своїх 47-ї і 45-ї дивізій та 7 бронепоїздів пробивалася з Одеси через Вапнярку на Христинівку, а далі на Хвастів, щоб з'єднатися з частинами XII совєтської армії в Коростені.

У другій половині серпня 1919 р. розгорілися завзяті бої між групою полковника Удовиченка в околиці залізничної лінії біля Крижополя і 45-ю червоною дивізією за Вапнярку. Большевики криваво відбивали всі наступи 3-ої Залізної дивізії, охопили її крила своєю кінnотою й комуністичними відділами і примусили відступити крок за кроком.

Увечері 19-го серпня склалася загрозлива ситуація. У групі полк. Удовиченка не стало набоїв, а частини знесилилися від постійних і важких боїв з переважальними ворожими силами. Ворог своїми безнастанними нападами примусив 3-ю Залізну дивізію покинути залізничну станцію Крижопіль і поблизькі села, як, наприклад, Горячківку й ін. Штаб

надніпрянської армії вживав усіх заходів підсилити групу полк. Удовиченка свіжими резервами і присилав з Могилева екстерним паротягом набої.

В той критичний час поспішила на допомогу групі 11-та бригада і з її підходом 19-го серпня становище поліпшилося. 20-го серпня 11-та бригада йде в наступ, вибиває своїми куренями ворога з Крижополя і Гарячківки і відтискає його на південь, при чому захопила полонених і обоз. Так само й на другий день, 21-го серпня почалися важкі бої, червоні частини наступили на цілім фронті з таким завзяттям, що один курінь 11-ї бриґади вивели з ладу. Тільки пізно вночі відбили ворога, і він подався назад.

Але 27-го серпня ворог знову почав енергійно наступати на групу полк. Удовиченка і трохи відтиснув її назад. А 29-го і 30-го серпня червоні охопили своїми наступами ліве крило групи, яке завзято боронили курені 11-ї бриґади й тому мали важкі втрати. До вечора 30-го серпня на Вапнярському відтинку утворилася загрозливе положення. Група полк. Удовиченка знемоглася й ледве-ледве трималася.

Дня 31-го серпня штаб Надніпрянської армії видав гострий наказ зліквідувати ворожу Вапнярську групу. Полк Удовиченко ломить протинаступами ворожі атаки і до полудня 1-го вересня бої досягли вершкової точки. Ворог зробив останню спробу прорвати наш фронт і кинув всі свої запасні частини до бою, але всі його напади були відбиті, хоч курені 11-ї бриґади, які завзято билися поруч 3-ої Залізної дивізії, мали великі втрати.

Завдяки допомозі Волинської групи, частини якої вдерлися були у вороже запілля, нарешті Вапнярську ворожу ґрупу, яка мала около 10 тисяч баґнетів і шабель із 7 панцерними поїздами, розбито цілковито.

Ці завзяті й жорстокі бої за Вапнярку тривали три тижні із змінними бойовими успіхами. Цей відтинок фронту, обабіч залізничного шляху біля Вапнярки, був постійно рухливий, сповнений жорстоких та підступних боїв, які вимагали не лише від командантів, але й від вояцтва величезних зусиль.

Ще один замітний момент в боях біля Крижополя з місцевостями Жабокрич, Чоботарівка, Тарнавка, Голуб'яче, Цибулівка й ін. Ми вперше натрапили там на ЧеКа, себто з „Надзвичайною комісією" по боротьбі з контреволюцією. То було по здобуттю Жабокрича. На краю села ми знайшли вбитих сімох вояків, яких тіла мали сліди важкого знущання. Команда куреня докладно випитувала мешканців Жабокрича та полонених, які впали нам в руки і могла устійнити лише то, що то були полонені українські вояки і що ЧеКа складалася з одного лотища та двох жидів з Одеси. Протягом дальших днів в цьому районі ми натрапляли ще більше розстріляних наших вояків, але слідів знущань не було.

СЛІДАМИ ГАЙДАМАКІВ

По розбиттю і відступі Вапнярської большевицької групи, Гуцульський курінь пішов на схід до містечка Ободівки і зараз же отримав наказ відійти до Великої Баланівки і на другий день наступати на місто Бершадь. За здобуття підступів до Бершаді курінь звів самостійно кількаденний бій не лише з піхотними большевицькими частинами, але і з кіннотою Котовського, який силою 500-600 шабель кілька разів наступав на наші позиції.

По здобуттю Бершаді і втечі большевиків на Умань, в тому часі місто Бершадь було граничним періодом в людських утратах куреня. Починаючи від створення Гуцульського куреня аж до Бершаді, курінь мав людські втрати на полі бою, а з того часу головним нашим ворогом став жахливий тиф. Утрати в боях в районах Вапнярки, Крижополя, Городища й Бершаді становили б. 250 вояків вбитими й пораненими. Бойовий стан куреня впав до 350 вояків, а стан скорострільної сотні становив 147 вояків.

З Бершаді курінь відійшов через Теплик до Соколівки, а звідти через Умань до Христинівки. По кількох днях постою в Христинівці, курінь поїхав до Вапнярки і пішов через Юрківку до Стрільчинців, а потім до Селищ, над річкою Богом. По двотижневому перебуванні в Селищі, курінь перейшов до містечка Гнівані. Цей період, що припадав на кінець жовтня — початок листопада 1919 р. був для куреня не відпочинком, а сумним та трагічним свідком страшної епідемії тифу. Ця пошесть розпаношилася так, що важко було зібрати кільканадцять вояків до сторожової служби. Найкритичнішими були дні між 10 і 25 грудня 1919 р. У Гнівані, що над річкою Богом на залізничному шляху Жмеринка-Вінниця), було більше наших частин, звичайно переходових, і військова лічниця. Наш курінь був, т.ск., господарем, і ми відповідали за порядок і спокій як у місті, так і в околиці, яка не була спокійна. Недалека Ворошилівка Селище а частинно й Тиврів були вогнищами, з яких можна було очікувати й нападу. Ця „революційність" у цих збольшевичених селах полягала звичайно в тому, щоб пограбувати байдуже кого, часто траплялися убивства.

Військова лічниця містилася у стайнях цукрового заводу, де по обох боках стайні була розстелена солома, а серединою був вільний прохід. Хворі стрільці лежали битком, наче снопи, і що гуще, то краще, бо то була зима, а накривал не було.

Спочатку ми відсилали хворих стрільців до лічниці, де ними опікувався наш курінний лікар і санітарна обслуга, але за кілька днів і вони лягли. Ми змінили тактику лікування. Хто захворів, лежав у хаті, а хто ще ходив, мусів його обслуговувати. Обслуга полягала в тому, щоб хворий був добре накритий, в хаті сяк-так тепло, і хворий мусів дістати кілька разів денно теплого чаю. Зразу було досить здорових вояків, але потім мусіли робити ті, що вже піднялись і ходили, мов примари, висохлі й обдерті, опікуючись своїми хворими товаришами.

Але то була тільки одна сторінка опіки. Друга була багато неприємніша, це справа хоронення померлих. Надворі був мороз і сніг, стрільців, що могли в замерзлій землі викопати могилу, не було. Цвинтарем тоді для всіх померлих був рів, що відмежовував ліс від поля біля сусіднього села Витави. В тім рові хоронили всіх товаришів зброї. Процедура відбувалася так, що здорові ходили по хатах-кватирах, перевірювали стрільців, які ще могли підняти вдвох чи втрьох померлого, посадити на віз і відвезти на цвинтар — до рова у Витаві. Снігом стелили і снігом вкривали.

Зрозуміло, що були ще й здорові стрільці, але їх уживали до сторожі і стеж, які розсилали до сусідніх сіл, бо вони, як згадано, не були аж такі спокійні, як ми хотіли б уявити українське село. Наприклад, жителі села Ворошилівки напали на переходячу технічну сотню III корпусу, розброїли її й пограбували все невеличке майно. Вістовий курінного команданта пор. Гриця Голинського Михайло Ґеник з Березова Вижного, поїхав верхи до сусіднього села Селищ по молоко для хворих (в Гнівані молока не можна було купити) його селяни вбили й забрали коня.

При кінці грудня і на початку січня 1920 року майже всі стрільці, які щасливо перебули тиф, стояли перед відходом на південний схід у сторону Одеси. 2-го січня 1920 р. відійшов курінь з містечка Гнівані, а на другий день, 3-го січня автор цього нарису вибув із стану куреня й більше вже з ним не зустрічався.

На кінець подаю прізвища 1-го Гуцульського пробоєвого куреня старшин, яких доля мені відома і які не живуть.

Командант Гуцульського куреня поручник Гриць Голинський був розстріляний большевиками у Станиславові 1941 року. Поручник Циганюк помер на тиф у селі Селищі, чотар В. Ковч помер на еміграції в Німеччині, чотар Погорецький помер в рідному краю, хорунжий М. Василенко та В. Антонович померли на тиф в „Чотирокутнику смерти", а також бунчужний Степан Слюсарчук з Городенки, що був весь час інтендантом.

КОЛОМИЙКИ

Чого тобі, пане-ляше, в нашім краю треба,
Чом на тебе грім не вдарить із ясного неба?!
Ой підемо, пане-брате, в ліс та й
в гайдамаки —
Може колись вражим ляхам дамося ми
в знаки!
Та й не у ті гайдамаки, що то розбивають,
Лиш у тії гайдамаки, що панів карають.
Будем бити, будем бити, будемо карати,
Виріжемо панів-ляхів, будем панувати!

„ПЕЧЕНІЖИНСЬКА РЕСПУБЛІКА"

Спогад із 1919 року.

Михайло Геник-Березовський

Упадок Австро-угорської монархії й поява 1-го листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки в Галичині захопили мене як старшину (сотника) австро-угорської армії на воєнно-військовій службі в Румунії в місті Браїлі. Я і взагалі австро-угорські та німецькі військові частини, що там тоді перебували, нічого не знали про ті події. Ще 7-го листопада 1918 р. я одержав від своєї команди наказ негайно їхати до міста Брато (Германштадт) в Семигороді і зголоситися там в одній команді. Того самого дня я поїхав. Прибувши до Брату, я не застав там ніякої ані австро-угорської ані німецької команди. Зате урядували там мадярські революційні уряди. Там я довідався про дійсний стан і події в Австро-угорській монархії.

З уваги на те, що Австро-угорська монархія вже не існувала, я вирішив їхати до свого постійного місця перебування, до Печеніжина у Східній Галичині, де я працював як суддя в тамошнім повітовім суді (перед вибухом війни). По різних пригодах і тарапатах я заїхав через Будапешт, Дебречин, Сигіт та Ясіня, 16 листопада 1918 р. до Коломиї, де вже урядувала українська військова й цивільна влада, зокрема окружна військова команда.

Я зголосився в команді, а комендант отаман Теодор Примак та його адютант Володимир Бемко прийняли мене дуже радо і доручили мені як правникові організувати при команді військовий суд. Але на другий день це доручення відкликали й наказали їхати до Печеніжина та обняти там уряд повітового державного комісара Зах. Української Народної Республіки. Перебираючи владу від австрійських властей, там призначили комісарем тамошнього кол. австрійського податкового урядника Людвика Пенчаковського, українця, але він мав поважні труднощі і просив його звільнити. Мені це завдання не було важке, бо я знав повіт і населення знало теж мене.

Я прибув до Печеніжина 21-го листопада 1918 р. і перебрав від Пенчаковського уряд повітового державного комісара. Як канцелярійних

урядовців комісаріяту я застав Олександра Козловського, поляка, Лівшеса Авнера, жида, панну Пєнчаковську і ще одну дівчину, теж українку, та возьного, українця. Як повітовий лікар працював д-р Олександер Вінценз, поляк, (брат знаного польського письменника С. Вінценза). Шкільним інспектором був Шпаковський, українець, як податковий інспектор Скшиделка, поляк. Начальником суду був українець Мацкевич, з ним працювали Теодор Коржинський, українець, і Володимир Вереш, поляк.

Начальником повітового надлісництва був інж. Лев Мартинець, українець. Повітовим комендантом печеніжинської станиці був Микола Кокоцький; оба колишні австрійські жандарми. Нотарем був поляк, Олександер Отаман.

Урядовців-поляків задержано з конечности, бо не було українців щоб їх заступити, а вони виконували всої обовязки солідно і поводилися спокійно. Державний комісаріят був приміщений в будинку давнішого староства. До комісаріяту належали два міста і двадцять сільських громад. Хоч то був час переходовий і воєнний, мені вдалося повести справи так, що не було поважних непорозумінь ані з населенням, ані з іншими властями, але немаловажне, значення мало те, що терен і обставина були мені добре знані.

Та українська армія мусіла відступити перед більшими і краще озброєними силами польського війська. Вранці 24-го травня 1919 р. українська сотня під проводом чотаря Д. Добрянського покинула Печеніжин.

Окружна військова команда в Коломиї повідомила мене телефоном, що військові частини відступають на схід, цивільна влада залишається на місці, а Покуття займають румунські війська. З уваги на таке повідомлення я залишився на місці; получення з Коломиєю перервалося. По відході військових частин з Печеніжина, жандармерія розбрилася, а поляки тоді почали підносити голови. В Печеніжині було біля 7,000 населення; около 300 поляків, яких 200 жидів, решта українці. В інших громадах поляків було вже мало, а в деяких загалом не було.

Увечері 24-го травня 1919 р. прийшов до мене кол. австрійський жандарм Павловський, поляк, що не служив в українській поліції (туди приймали тільки українців) і заявив мені, що староста Данєлєц просить прийти сьогодні на 8-му годину вечора до староства на наради. Згаданий Данєлєц був старостою в Печеніжині за австрійських часів..

В означеному часі я пішов і в приміщенні повітового державного комісаріяту в моєму бюрі застав Данєльца, Закжевського — начальника місцевої експозитури відбудови та ще кілька поляків і жидів. Було теж кілька українців, між ними Ілько Візерканюк, урядовець експозитури відбудови та м'ясар Петро Михайлюк. Разом було около 20 осіб; вони зайшли до мого бюра без мого дозволу.

Закжевський заявив, що з огляду на те, що українська влада впала, а в Коломиї владу перебрали поляки, вони теж перебирають владу в Печеніжині,

Данєлєц перебирає уряд повітового старости, а тим самим я перестаю бути повітовим державним комісаром.

На це від українців заявив І. Візерканюк, що українці на це не годяться. В Печеніжині польських військ нема, поляки влади перебирати не можуть, отже я далі залишаюся при владі як повітовий державний комісар. По довших дебатах рішено, що повітом буде управляти тріюмвірат, зложений з мене, Данєльца і д-ра Бартфельда, жида, адвокатського кандидата. Жандармерія має бути зложена з українців, поляків і жидів, а командантом має бути Пилип Гоці, поляк, вахмайстер, кол. повітовий командант австрійської жандармерії в Печеніжині.

На другий день вранці — то була неділя — я завважив, що гостинцем попри мою хату йдуть українці-селяни поодиноко і групами з крісами в руках у східному напрямі, тобто в напрямі Коломиї. Від них я довідався, що коломийські узброєні банди задумують напасти на Печеніжин і перебрати владу. Щоб до цього не допустити,селяни йдуть на Пасовище (горбок між Печеніжином і Соповом, через який іде дорога з Коломиї до Печеніжина), щоб горбок обсадити і не допустити банди до Печеніжина. Регулярним військовим частинам, польським чи румунським, вони не будуть ставити опору.

Без порозуміння з іншими тріюмвірату я не хотів нічого рішати, але довідався, що Данєлєц і Бартфельд поховалися, а Гоці, побачивши озброєних селян, дістав атак серця і тепер поважно хворий. Супроти цього я міг теж руки опустити і нічого не робити. Але я прийшов до переконання, що ситуація грізна, наслідків передбачити не можна, отже треба самому діяти. Обсади Пасовища відкликати я не міг, бо не мав сили це перевести, якби мене не послухали. Комендант обсади Василь Грабовецький запевнив мене, що правильним військовим формаціям не будуть ставити опору. Треба було зорганізувати поліцію. До цього я запросив учителя Івана Геника (родом з Березова Нижнього), і він це негайно виконав. З Коломиєю далі не було зв'язку.

Увечері я завважив на гостинці вантажне авто, що їхало на Захід — в напрямі печеніжинського ринку. Коли я авто зупинив, із шоферської будки вийшов з крісом в руках селянин Гаврило Бровчук і повідомив мене, що це авто їхало з Коломиї; обсада на пасовищі його обстріляла, а їдучі в авті теж відстрілювалися, але повтікали й авто залишили. Шофер був ранений, в авті були теж два зловлені поляки. Тепер авто провадив чех Зимер, що жив у Печеніжині, обсада Пасовища просила його завезти авто до Печеніжина.

Раненого шофера, що був австрійським німцем, ми примістили у шпиталику у сестер Служебниць, а зловлених поляків замкнули. Обсада Пасовища зростала скоро. Сходилися селяни з довкільних сіл. Фронт видовжувався на південь до села Мишина, а на північ — десь до села Коршева.

Щоб унеможливити броневикові приїхати з Коломиї, зірвано в Сопові в кількох місцях залізничні рейки.

Прохарчуванням обсади на Пасовищі зайнялися печеніжинські жінки; між ними панна Витвицька, одна учителька та кілька селянок. На це я видав дещо харчів з магазину харчового уряду, а багато приносили селяни з Печеніжина й довкільних сіл. Харчі підвозили добутим тягаровим автом. Зловлених двох поляків я переслухав. То були брати Яніцкі з Коломиї. Один казав, що був старшиною в УСС — я в це не вірив. Вони заявили, що їх післав польський комітет з Коломиї завезти полякам в Печеніжині дещо зброї та амуніції. Справді в авті було кілька крісів та трохи амуніції; те все обсада Пасовища забрала. Обох Яніцких я залишив у в'язниці. Зв'язку з Коломиєю не було. Треба було все самому вирішувати і за все відповідати. Такий стан тривав три дні.

Четвертого дня з Коломиї приїхала румунська військова чота у вантажнім авті. Вояки стояли в авті з готовими до стрілу крісами. Перед автом ішов з револьвером в руці син аптекаря з Коломиї, поляк Ґоґелі, і член обсади Пасовища, селянин з Печеніжина Дмитро Микитин. Вони побачили мене на вулиці і забрали з собою; ми теж забрали О. Вінценза і пішли разом до міського уряду в Печеніжині.

Ці три дні були для мене дуже важкі. На Пасовищі могло дійти до поважного зудару, якби поляки з Коломиї пробували ввійти до Печеніжина; у Печеніжині теж могло дійти до кривавих сутичок між українцями й поляками. На щастя все пройшло спокійно.

Потім говорили, що печеніжинський повіт становив у тому часі самостійну, незалежну українську республіку. По двох тижнях — в половині червня 1919 р. приїхала до Печеніжина, як залога, румунська ескадрона кінноти; її очолював надпоручник. Він залишив мене в уряді як повітового державного комісара (по-румунськи "префект") і на далі. Його рішення опісля потвердив командант румунської дивізії генерал Цадик.

Михайло Ґеник-Березовський, народився в 1879 р. в Березові Вижнім. До гімназії ходив у Коломиї, правничі студії кінчав у Празі. До першої світової війни був суддею в Коломиї, Яблонові та Печеніжині. В часі війни був мобілізований до австро-угорської армії. Потім був одним з тих, що підписували Бойову заяву УСС, але австрійська влада не хотіла звільнити його до служби в УСС.

В часах польської окупації був суддею в Печеніжині, де відновив діяльність тов. „Просвіта", організував кооперативу та районову молочарню. Ця його діяльність не подобалася полякам. Спочатку вони хотіли його перевести на польські землі, але погодилися на містечко Сарни, де він став головою „Товариства опіки над молоддю - „Пласт". Ця громадська активна праця в Печеніжині і Сарнах довела, на різні поліційні доноси, до дисциплінарної акції проти нього. Після багатьох оборонних відкликів, вся справа закінчилася доганою з Варшави. Але в 1931 р. Михайла Ґеника передчасно перевели на емеритуру, він тоді переїхав у 1932 р. до Коломиї, і там відкрив адвокатську канцелярію, яку вів аж до 2-ї світової війни. Помер в Торонті в 1959 р.

НАПАД РУМУНІВ НА ПОКУТТЯ 24 ТРАВНЯ 1919

Володимир Бемко

Одною з турбот Окружної військової команди в Коломиї було сусідство з румунами, які 11 листопада 1918 року захопили цілу Буковину. Штаб окупаційних військ находився в Чернівцях під командою ген. Задека. На доручення державного Секретаріяту військових справ вислано до нього в другій половині листопада військову місію, що в її склад входили от. Степан Шухевич, пор. Омелян Паліїв і пор. Володимир Бемко. Місія передала протест проти захоплення етнічно-українських земель Буковини та домагалася відступлення з них румунських військ. Ген. Задек, вислухавши домагань Д.С. В.С., заявив, що всю справу подасть до відома своєму урядові в Букарешті і повідомить Д.С.В.С. про його становище. Але ніякої відповіді не було.

Границя між Галичиною й Буковиною була початково обсаджена румунськими вояками, та їх заступили незабаром пограничники. Частинно переходила вона вздовж річки Черемош і Прут, а частинно була зовсім відкрита. Нашими сумежними повітами були: Городенка, Снятин та Косів. Румунам не можна було довіряти. Були ще в пам'яті часи першої світової війни, коли Румунія підступно напала на Австрію без попереднього виповідження війни.

Із зорганізованням повітових команд в Городенці, Снятині й Косові, наложено на них обов'язок забезпечити у своїх областях границі Буковини та в тій цілі приділено кожній з них по сотні вояків. Мости на Черемоші і Пруті були загороджені кільчастим дротом, перегородами, біля них поставлено стійки. Місцем легальної комунікації було село Кулачин в повіті Снятин, де була чота війська і там перевіряли формальні документи. Очевидно, границя не була через те ні щільно замкнена, ні забезпечена. Пачкарі переходили її ночами.

На початку вся увага Окружної військової команди в Коломиї була звернена на організування похідних куренів чи сотень для львівського фронту, але тим самим занедбано частинно забезпечення від румунів. Повітові

команди в Городенці, Снятині і в Косові виконували вміру спромоги накази Окружньої військової команди і в своїх рапортах звідомляли про граничний рух та події.

Після наладнання військового апарату в коломийськім гарнізоні та створенні Коломийської бригади під командою от. Франца Тінкля, Окружна команда почала думати про краще забезпечення румунсько-галицького пограничча.

Для цього потрібно було фахівців, а їх не було. У грудні 1918 р. дійшло до відома Окружної команди, що в Бучачі перебуває в монастирі ОО. Василіян полк. Вишиваний (Вільгельм Габсбург) із своїм ад'ютантом сотником генерального штабу Ед. Ляришенком. Прізвище ад'ютанта полк. Василя Вишиваного звучить уповні Едвард А. Рубеш-Ляришенко. Він і після упадку нашої держави був у тіснім зв'язку з полк. Вишиваним. Його жінка з дому графиня Ляриш, з відомої родини Ляришів. Одна графиня Ляриш познайомила архикнязя Рудольфа, кол. наслідника австрійського престолу з баронесою Марією Вечерою, з якою він потім покінчив самогубством. Саме для зазначення роду своєї жінки сотник Рубеш прибрав прізвище Ляришенко. Пороблені були заходи, щоб ДСВС переніс місце побуту полк. Вишиваного до Коломиї і скористати з його фахового знання. В січні 1919 р. заходи були успішні. Треба згадати, що то був час орієнтації нашого уряду на Антанту (говорила ж пословиця: В Антанти ласці наше щастя), а Антанта у своїй ненависті до Габсбургів не могла бути „ласкава" на випадок явного вирішення Габсбурґа Вишиваного. От тому то й держав його наш уряд у „тіні".

З кінцем січня 1919 р. полк. Вишиваний приїхав до Коломиї на довший час і тиху співпрацю, до якої він і його ад'ютант забралися щиро й охоче. Згідно з його пляном, приступлено в квітні 1919 р. до зміцнювання повітових команд військовими відділами. Тоді теж у Снятині, що займав найдовший граничний простір, скасовано повітову команду й установлено „Команду відтинка Снятин" під командою сот. Небилівця. Команда мала до своєї диспозиції три сотні піхоти. На травень була заплянована військова бранка, з якої можна було посилювати далі цей загрожений відтинок. До Снятина почали теж перевозити таємно амуніцію та озброєння. В тому часі складалася погранична сторожа Снятинського повіту офіційно з двох сотень, яких бойовий стан становив по 180 стрільців та по 4 скорострільні. Сотня під командою пор. М. Бурнадза була поділена на дві частини: одна під командою хор. Майданського обіймала село Стецеву, Августдорф і Кулачин, а друга, під командою хор. Сенютовича, займала простір над Прутом і вздовж Черемошу. На цьому відтинку був помітний на стороні румунів постійний оживлений рух.

Хор. Сенютович 20 травня 1919 р. звітував, що на стороні румунів на місце пограничників прийшла кінnота-гузарита що вони поводяться більш

визивно, ніж пограничники. Врешті одного дня зголосив, що на румунській стороні появився відділ польських уланів. Всі звіти з пограниччя передавала Окружна військова команда негайно до відома ДСВС.

Командант румунського відділу гузарів запросив 23 травня 1919 р. команду відтинка Снятини на зустріч, мовляв, для полагодження різних граничних справ. Ця зустріч відбулася 23 травня в Кулачині, з нашого боку брали в ній участь сот. Небиловець та пор. М. Бурнадз, а румуни жалувалися, що наші стрільці не дають їм поїти коней в річці та просили нашу команду про відповідні накази в цій справі. Сот. Небиловець обіцяв розглянути скаргу й усунути причини непорозуміння. При прощанні, ніби принагідно, запитав командант румунських гузарів сот. Небилівця, чи він дістав якого листа від румунської вищої команди. Коли ж сот. Небилівець заперечив, тоді командант румунів сказав: „Ну, то ще дістанете", і на цьому граничні розмови скінчилися.

Сот. Небиловець не прив'язував жодної ваги до якогось листа. Та вже по полудні того самого дня доручено команді відтинка Снятин листа від румунів на адресу „Окружної команди в Коломиї". Сот. Небиловець повідомив телефоном Окружну команду про листа невідомого змісту. Йому наказали переслати листа кур'єром, а для заощадження часу відкрити зараз же й передати зміст телефоном. Лист був написаний по-французьки з датою 21-го травня 1919 р. Звучав він, як слідує:

„Наслідком конечности забезпечити получення між румунсько-буковинським та угорським фронтом, ми примушені обсадити українську територію від границі Буковини аж до залізничного шляху Станиславів-Надвірна. Наші війська почнуть похід 24 травня рано й тому, щоб не прийшло до ніяких сутичок, просимо стягнути негайно з тієї области українські війська. Підпис — ген. Петаля."

Телефонат перебрав сот. В. Бемко, а біля 5-ї години по полудні кур'єр доручив листа в оригіналі Окружній команді в Коломиї. Зміст цієї телефонічної розмови передав сот. В. Бемко негайно до ДСВС у Станиславові. Шеф штабу полк. Ґ. Ціріц, був у тому часі на відпустці, мабуть, у Відні, його заступав полк. Бем. У своїй телефонічній відповіді заявив він з місця, що вся справа пересуджена й усякі протизаходи безнадійні. Цілий наш фронт у відвороті на схід. Ворожі бойові частини дійшли на півночі вже до Збруча і посуваються вздовж Збруча на південь до Дністра. При такому стані справи нічого не лишається іншого, як тільки капітулювати. Обіцяв передати звіт урядові й повідомити про дальші зарядження.

Вже в якусь годину після того одержала Окружна військова команда телефонат ДСВС з повідомленням про виїзд окремої делеґації до румунів.

Рахуючись з тим, що тепер ішло тільки про відрочення евакуації, а не про ставлення опору новому напасникові, треба було подумати про її переведення. Тому що окружний командант сот. Примак зголосив в тому часі

свою резигнацію, його обов'язки перебрав автоматично сот. В. Бемко. Негайно повідомлено всі підчинені команди про конечність евакуації й заборонено ставити опір наступаючим румунським відділам. Збірним пунктом для евакуованих частин назначено Нижнів над Дністром. Частини мали забрати з собою все військове майно; цивільні уряди та управи військових лічниць мали залишитися на місцях та урядувати, а з приходом румунів зголоситися в їх команді. Скарбовому й поштовому урядові, а також начальникові залізничної станції наказано відпровадити всю грошову готівку до Окружної команди.

Та все ще була мала іскорка надії на відложення евакуації. Десь коло 2-ї години 24-го травня, переїхала через Коломию на Снятин наша місія під проводом д-ра Витвицького, що в її склад входив теж сот. Купчанко. Приєднався до неї ще й сот. Небиловець, який у переконанні, що румуни погодяться на відсунення евакуації, не видав у Снятині наказу до евакуації.

Тимчасом о годині 4-й того ж ранку румуни почали наступ на цілому пограниччі.Наша місія не мала вже змоги не то переговорювати, але навіть доїхати до означеного місця. Під неприсутність сот. Небилівця команду обняв над військовими частинами у Снятині пор. М. Бурнадз і йому вдалося випровадити з цілого снятинського пограниччя заледве 5 старшин, 109 стрільців та 40 підвод з військовим майном.

Вістка про напад румунів вдарила, мов грім, і спричинила неабияку тривогу й хаос. Першими вийшли з міста Коші 24-й і 36-й піхотних полків. З Коша 24-го полку ім. Дорошенка вийшло 7 старшин та 120 стрільців, з Коша 36-го полку ім. Мазепи — 8 старшин, 2 сотні стрільців і сотня скорострілів, разом 175 людей. Останніми мала покинути місто старшинська школа під командою пор. Максима Микитюка і пор. Кардаша та склад Окружної військової команди.

На відступаючу старшинську школу посипалися з вікон при вул. Косцюшка в Коломиї крісові й револьверові стріли. Між іншим стріляв із свого мешкання катехит народних шкіл ксьондз Клюс. В цій суматосі були по нашій стороні ранені, а один старшина вбитий (Кульчицький, якого портрет був у Коломийському музею).

Користаючи з нагоди, що вартовий відділ покинув свої стійки коло табору польських полонених, який стояв біля залізничної станції, (на Косачеві), поляки озброїлися в залишені кріси і пішли в місто. То були перші польські боївки, які теж розброїли сотню військової поліції в Коломиї й почали переводити серед українців домові ревізії, а далі й поголовні арешти української інтелігенції.

В місті ішов бій, а на залізничній станції сот. В. Бемко відсилав два військові транспорти з майном і людьми в напрямі Станиславова, не маючи жодних повідомлень про події в місті. Серед загальної паніки залишилися на передмістю Коломиї Косачеві великі склади вибухових матеріялів, які при

сприятливих умовинах годі було вивезти, остали саперські склади, верстати, харчові магазини запасних кошів, врешті кільканадцять вагонів цукру, що були власністю уряду УНР.

Згідно з евакуаційними наказами вийшли з Покуття:

1. Військова повітова команда м. Городенки, під командою сот. Світлика.

2. Вишкільна група новобранців у Заболотові, під командою пор. Голоти, яка в дорозі мала неабиякі пригоди.Коли пор. Голота з'орієнтувався в Коломиї в ситуації, вмить розігнав польські боївки, забрав з магазинів трохи одягів, амуніції та зброї та виїхав до Станиславова. Там застав теж польську боївку, але прогнав її, додав кілька порожніх товарових вагонів до свого транспорту, забрав з магазинів, що були на залізничній станції військове майно і рано 25 травня виїхав із Станиславова до Нижнева.

3. Запасний кіш артилерії в Коломиї.

В день 24-го травня в дорозі до Нижнева старшинська школа з'єдналася в Отинії з рештками запасних кошів 24-го і 36-го полків та кошем артилерії, і цю новозорганізовану групу перебрав під свою команду сот. Омелян Паліїв та призначив своїм ад'ютантом чот. Василя Чайковського. Ця група з'єдналася 25-го травня в Товмачі з групою повітової команди Городенка. Того самого дня вона перейшла через залізничний міст на Дністрі, у Нижневі, на лівий беріг Дністра. На другий день зголосилася тут снятинська група під командою пор. М. Бурнадза, а 27 травня група пор. Голоти із Заболотова. Отак завершилася сумна подія в житті нашого Покуття.

КОЛОМИЙКИ

Проводила мати сина горов гребельками,
Не виділа дороженьки перед сльозоньками.
Проводила мати сина на війну раненько,
Сіла собі під віконце, плаче жалібненько.
Оберни сі, ворон коню, три рази по сонці:
Най не плаче стара ненька раненько в оконці!

*

Ой вірлята, соколята все поле покрили,
Сновидівських вибранчиків до війска змусили.
— Ой вірлята, соколята, пійміт ся під гору!
Сновидівські парубочки, верніт ся додому!
— Ой ми би ся підіймили, туман налігає...
— Ой ми би ся повертали, цісар не пускає!
Не так цісар, не так цісар, як цісарська мати,
Хоче нами мужиками турка звоювати.
Допоможи, милий боже, турка перебити,
Що ся вернем в свої краї дівчата любити!

УКРАЇНСЬКІ ДЕРЖАВНІ ПОШТОВІ МАРКИ В КОЛОМИЇ 1918-1919 РР.

Зиновій Книш

Коли вночі під 1-го листопада 1918 року державну владу в Коломиї й на Покутті перебрав український уряд, стало перед ним завдання впорядкувати всі ділянки державної адміністрації, а між ними і справу поштової служби. Ці речі були вже частинно підготовані перед переворотом, а в дальшому зайнялися тим наперед намічені люди в кожній галузі державної адміністрації. Поштовими справами завідував начальник поштового уряду в Коломиї Івасюк, що при помочі нижчого українського урядничого персоналу енергійно взявся за діло. На охопленій українською владою території Покуття пошта почала нормально працювати майже з першого дня після перевороту.

Спочатку зуживався старий запас австрійських поштових марок. До часу перевороту всі поштові уряди були у службовому зв'язку з дирекцією пошти у Львові і звідти реґулярно діставали все, чого їм було потрібно, цебто друки, марки, гроші на виплати тощо. Тепер цей зв'язок порвався, бо Львів обсадили поляки. Внаслідок того вже по кількох тижнях далася відчувати на місцях, а головно у великому коломийському поштовому уряді, нестача поштових марок. Начальник пошти Івасюк довірився з тим відомому на коломийському ґрунті філятелістові та знавцеві поштових марок, начальникові окружного суду Іванові Чернявському, шукав у нього поради. Найбільше відчувалася нестача загально вживаних марок по 5 і 10 сотиків (по-австрійськи — гелерів), як теж газетних марок по два сотики. В тих часах ще мало практикували оплачування розсилки часописів і друків ґуртом, а в Коломиї, політичному й військовому центрі Покуття, виходили аж три часописи і для них кожної хвилини могло нестати марок на оплати.

В нарадах начальника пошти Івасюка й радника Чернявського виринули дві можливості: а) випустити друком зовсім нові марки по 5 і 10 сотиків, а потім, вміру потреби, й інші вартості; б) передрукувати запас маловживаних австрійських марок інших вартостей на марки по 5 і 10 сотиків.

Так чи йнакше, пошта не могла рішитися зробити це на власну руку, треба було порозумітися з державною українською владою, що її тоді репрезентував у Коломиї повітовий староста д-р Стрийський на цивільному й

отаман (майор) Примак, начальник військової округи — на військовому відтинку.

Урядовим листом ч. 342 з 3-го грудня 1918 року начальник пошти Івасюк повідомив повітового старосту в Коломиї, що запас поштових марок вичерпується, і з уваги на перервану комунікацію з давньою дирекцією пошти у Львові не можна його доповнити, а тому він просить дозволу передрукувати:

а. давні 3-сотикові австрійські марки на 5-сотикові,

б. давні 40-сотикові марки на 5-сотикові,

в. давні 6-сотикові і 12-сотикові марки на 10-сотикові,

г. давні 15-сотикові марки на 2-сотикові.

Староста д-р Стрийський уважав, що рішення в тій справі переходить межі його компетенції, бо його влада простягалася тільки на коломийський повіт, тож краще порозумітися з командантом військової влади, що до нього належало все Покуття.

Комендант військової округи отаман Примак негайно запросив на нараду в цій справі начальника пошти Івасюка й радника Чернявського. Після всестороннього обговорення справи відкинено першу пропозицію начальника Івасюка, щоб надрукувати зовсім нові марки, і рішено передрукувати:

а. давні австрійські марки по 3, 6 і 12 сотиків, на 10-сотикові,

б. давні австрійські 15-сотикові марки на 5-сотикові.

Нагорі на марках мав бути надрук: Укр. Н.Р. (скорочене з Українська Народна Республіка), а внизу нова вартість більшим друком. Кількість передрукованих марок треба точно встановити й підрахувати.

А щоб заощадити запаси поштових марок іншої вартости, вирішено для поручених листів надрукувати спеціяльні нові марки по 30 сотиків. Відразу встановлено марки-моделі для передрукованих марок і новодруку 30-сотикових марок для поручених листів.

При тій нагоді постановлено з 10-м грудня 1918 р. піднести деякі поштові оплати, а саме, за пересилку газет з 2 на 5 сотиків, а за поручені — з 25 на 30 сотиків і це негайно подати до відома всіх поштових урядів на Покутті в межах коломийської Військової округи, як теж оповістити про те громадянам. У тому змислі отаман Примак написав урядового листа до поштового уряду в Коломиї з датою 5 грудня 1918 р., число 1456.

Отаман Примак виявив бажання, щоб усю справу переведено на військовий лад. Він запорядив, щоб пробні надруки перших марок і щіткові відбитки цілих аркушів наперед представити йому до затвердження. А далі — щоб передруковувати марки під суворим наглядом уповажненого представника поштового уряду в присутності військової асисти, з забороною на той час до друкарні вступу стороннім особам. Після скінчення передруку, негайно розкинути склад і знищити кліші.

Для цієї цілі вибрано друкарню Вільгельма Бравнера як найліпше з

технічного боку устатковану на той час у Коломиї. Бравнер представив 7 грудня 1918 р. окружному військовому командантові пробні надруки 10 сотиків на шістьох значках по 15 гелерів, щіткову відбитку 25 марок з надруком по 5 і 10 сотиків та один аркуш марок до поручених листів за 30 сотиків. На спільній конференції військового коменданта, начальника пошти й радника Чернявського переглянено й затверджено ці пробні надруки. Тут треба завважити, що оригінальні аркуші австрійських марок мали по 100 штук, але надруки робили на чвертьаркушах, цебто один аркуш надруків мав тільки 25 марок.

Марки для поручених листів друкували на пасках паперу по п'ять штук на кожному, з уваги на те, що якраз випадково в друкарні Бравнера знайшлося досить такого паперу.

Після того поштовий уряд в Коломиї замовив у друкарні Бравнера передрук австрійських марок і друк нових по 30 сотиків за представленими зразками і 10 грудня 1918 року в приявності начальника Івасюка й військового старшини як представника окружної військової команди (час від часу приходив туди й радник Іван Чернявський), надруковано:

5,000 марок для поручених листів по 30 сотиків;
11,300 передруків по 5 сотиків на 15-гелерові,
10,100 передруків по 10 сотиків на 3-гелерові,
452 передруки по 10 сотиків на 6-гелерові,
404 передруки по 10 сотиків на 12-гелерових.

Після скінчення друку розібрано друкарський склад у приявності начальника Івасюка й радника Івана Чернявського. Вони обидва ще раз перевірили 11-го грудня 1918 р. кількість надрукованих і передрукованих марок і на другий день, 12 грудня, всі ті марки передали до публічного вжитку в поштових урядах.

Військова команда виразно заборонила продавати ці марки в більшій кількості для спекуляційних цілей. Можна було їх набувати тільки при віконцях поштових урядів для нормального запотребування громадян. Тільки за великим старанням радника Івана Чернявського й після зложення поважнішої суми на потреби українського Червоного хреста вдалося йому дістати деяку кількість тих марок для філятелістичних потреб. Так само перебрав він ті перші пробні надруки шістьох марок по 10 сотиків на 15 гелерових марках і щіткові відбитки інших марок.

У своїх пізніших статтях і брошурах на ту тему радник Іван Чернявський виразно підкреслював, що це був єдиний урядовий випуск передрукованих і надрукованих по 30 сотиків марок, а то з уваги на те, що різні спекулянти могли б пізніше поширювати фальсифікати, бо в тодішніх воєнних часах важко було пам'ятати про такі дрібниці, як те, скільки було емісій поштових марок.

Запорядком з 19-го грудня 1918 року Рада Державних Секретарів (гл. сторінка 19 „Збірника законів і запорядків Державного Секретаріяту Західно Української Народної Республіки) з 1-м січня 1919 року піднесено оплату за поручення листів з 30 на 50 сотиків. Цей запорядок дійшов до відома поштового уряду в Коломиї аж 14-го січня 1919 року. Поштовий уряд негайно замовив нові марки в тій самій друкарні Вільгельма Бравнера (див. денник замовлень друкарні ч. 1796) в кількості 5,000 — по 50 сотиків. Вони в скорому часі розійшлися і тоді додатково замовлено ще раз 5,000 19-го березня 1919 року, отже разом було в двох емісіях надруковано 10,000 марок. Всі вони друковані за одним зразком, хоч при докладнішому розгляді можна знайти в них деякі відхилення, але військова команда запорядила, що всі марки, навіть з хибами в друку, обов'язково мають іти в роздрібний продаж.

Не дивлячись на невпорядковані ще стосунки у світі після тільки що закінченої світової війни і на те, що Україна стояла у війні із своїми західними і східними сусідами, зацікавлення коломийськими марками швидко поширилося у світі, й філятелісти багатьох країн почали за ними шукати. Замовлення надходили з усіх сторін також до центральної поштової влади у Станиславові. З Відня до Станиславова в тій справі спеціяльно приїхав відомий в тому часі торгівець поштовими марками Йосип Бавмґартен, щоб купити ці марки, для обмінних цілей. Але важко було їх дістати, бо не тільки вичерпувалося перше видання, але й австрійських марок, що на них зроблені були передруки, вже не ставало. Все ж таки з центральної поштової влади в Станиславові доручено коломийському поштовому урядові виготовити 500 передруків по 5 сотиків на 15 гелерових марках у тій самій друкарні Бравнера і тим самим способом, як перший випуск. Друкарня це виконала до числа замовлення 2,033, але тих самих черенок уже не було в ужитку, треба було вжити інших. Цілий той випуск вислано до Станиславова, але він ніколи не пішов в поштовий ужиток. Що з нею зробив представник поштової влади у Станиславові, добр. Д., не можна було пізніше устійнити, а то тим більше, що все те діялося 15-го травня 1919 р., отже неповний тиждень перед тим, як українська влада покинула Коломию, й ціле Покуття зайняло румунське військо.

Евген Котик пише в „Філятелісті", що частину тих марок відразу на місці купив Йосип Бавмґартен, а решту продали у станиславівському поштовому уряді.

На якій території важні були ті марки? Про те говорить нам той самий запорядок команданта військової округи, що ним доручений був передрук. Вони мали бути вживані в поштових урядах на терені коломийської військової округи, цебто Коломия, Багінсберґ, Яблонів, Заболотів, Чернелиця, Городенка, Гвіздець, Вікно, Незвиська, Обертин, Косів, Снятин, Кути й Печеніжин. Так принаймні устійнив це радник Іван Чернявський, хоч чомусь він не згадує інших поштових урядів на тій самій території. Можливо, що

вони в той час ще не були чинні, з уваги на нестачу поштового персоналу. Але марок можна було вживати тільки під умовою, що в тих поштових урядах нема достатньої кількости старих австрійських марок, значить, найперше мусіли вичерпати старий запас австрійських поштових марок, аж потім замовляти передруки з Коломиї.

Всі поштові уряди мали також українські поштові печатки. У збірці філятелії радника Чернявського був повний комплект перепечатаних у тих урядах нововипущених марок і невідомо, чи ця збірка збереглася для пам'яті в котромусь з українських музеїв. Найбільш природне місце для неї було б у музею „Гуцульщина" в Коломиї.

Незалежно від того, чи були як фальсифікати державного видання поштових марок у Коломиї в пізніших часах, уже після війни, треба згадати про один такий спекулятивний випуск таки в Коломиї, а саме, коли 26-го травня 1919 року румунське військо зайняло Коломию і все Покуття, одного дня з'явився в друкарні Бравнера румунський військовий старшина з двома озброєними вояками. Одного з них залишив на стійці при вході до друкарні, а з другим увійшов до середини й наказав власникові друкарні Бравнерові передрукувати йому невелику кількість австрійських марок, які приніс з собою, таким самим способом і тими самими черенками, як були свого часу зроблені для потреб українського уряду. Старшина пояснив, що це діється на вимогу румунської окупаційної влади, тому друкувати треба негайно й безкоштовно. Друкареві не лишалося нічого іншого, як скоритися перед силою. Румунський старшина забрав марки і продав їх для спекуляції в Чернівцях. Бравнер не міг собі пізніше пригадати скільки тих марок було, знав тільки, що небагато.

Після відступу большевицької армії з Галичини вліті 1941 р. в Коломиї постала 3-го липня „Українська повітова управа", що, м.ін., пробувала наладнати також поштовий зв'язок ще перед приходом регулярних відділів мадярського війська, яке ввійшло до Коломиї 8-го липня 1941 року. Тоді випущено передрук совєтських листівок по 20 копійок так, що з правого боку, на совєтській марці типографічним способом накладено чорний друк у трьох рядках: „Пов. Управа Коломия 3.VII. 1941" і під маркою — 50 сот. З лівого боку листівки на державній совєтській емблемі надруковано український герб-тризуб. Невідомо, яких печаток уживали на тих листівках у поштовому уряді, а щодо кількости, то за інформаціями деяких сучасників,мало їх бути около 2,000, все те, що при відході большевиків залишилося в коломийському поштовому уряді.

Коломийські поштові марки завжди притягали увагу збирачів. Сьогодні знайдемо їх у всіх поважніших каталогах, як, наприклад, у широко відомих каталогах Скота й Міхеля.

У каталозі Міхеля подані три відміни марки 5 сотиків на 15 гелерових марках, при дальших трьох марках того ж випуску подано відмінне.

Натомість каталог Скота, окрім згаданих трьох відмін першої марки, реєструє також по дві відміни кожної дальшої марки. Різняться також в обидвох каталогах означення кольорів марок, хоч, може, це випливає більше з мовних різниць.

З політичного боку деяке пропагандивне значення мають короткі пояснення перед розділами в каталогах, де поміщені українські марки, наприклад, у каталозі Скота читаємо:

„Західна Україна. Положення — ця територія покривається приблизно з теперішніми границями Східної Галичини в середній Европі. Уряд: короткотривала незалежна держава. В 1918 році провізоричний уряд у східній частині Австро-Угорщини, але цей простір пізніше підпав під польську адміністрацію".

Трохи більше сказано в німецькому каталозі Міхеля:

„Після розпаду австро-угорської монархії, Західно-Українська Народна Республіка творила власну державу, її управу перебрала Українська Національна Рада 1-го листопада 1918 року. Столиця — Львів. Вона обнімала східну й середню частини колишнього коронного краю Галичина, аж до річки Сяну і просмику в Дуклі. Проголошена 19-го жовтня 1918 року незалежною республікою, почала фактично існувати 1-го листопада. Але під кінець листопада Румунія зайняла цілу Буковину, частину тієї республіки, так що Західна Україна обмежилася тільки до галицької території.

Час від часу появ ляються статті про ті марки в філятелістичній пресі, а навіть деякі чужинці виспеціялізувалися як знавці, що відрізняють автентичний випуск марок у Коломиї від пізніших фальсифікатів. Коли усвідомимо собі, що мільйони людей у світі цікавляться поштовими марками і кожного року пильно студіюють нові видання каталогів поштових марок, стане нам перед очима, яку велику прислугу для пропаганди української справи у світі зробили тих кількадесят тисяч поштових марок — видний і незатертий слід суверенности української влади на своїй національній території.

[1] Geschichte der Briefmarken von Pokutien, auf Grund authentisher Dokumente, personlicher Aufzeigungen und Erinnerungen verfasst von Iwan Czerniawskyj, Advokat in Kolomyja. Autorisierte Ubersetzung aus dem Ukrainischen Original von E.W. Kolomyja 1928. Verlag von Eugen Welyczkowskyj, Kolomyja.

Названа брошурка вийшла в українському оригіналі п.з. „Історія коломийських поштових марок", з одночасними перекладами польською й німецькою мовами. Попри державні українські марки з 1918-1919 рр. у Коломиї, обговорювала вона також випуск-передрук австрійських поштових марок за часів румунської військової окупації Покуття влітку 1919 року.

[2] On the history of the stamps of Western Ukraine by Eugene Kotys — стаття в журналі „Філятеліст", орган Союзу українських філятелістів, Ню Йорк, рік III, число 4/13/ за жовтень-грудень, 1953.

[3] Каталог українських поштових марок, II частина, під загальною редакцією Юліяна Максимчука, накладом видавництва М. Бігус і С-ка, Ульм-Донав, 1950.

[4] Michel Briefmarken-Katalog Europa, Verlag des Schwanenberger Album Eugen Berlin, Kazenbach bei Kuembach.

[5] Standart Postage Stamp Catalogue. Scott Publications Inc., New York.

[6] Усні інформації від адвоката Богдана Лисяка з Коломиї.

ВІД УГА ДО ДУН

І В УКРАЇНСЬКІЙ ГАЛИЦЬКІЙ АРМІЇ *Евген Побігущий-Рен*

Усіх заскочила вістка — проголошення вільної української держави на західноукраїнських землях. Ми, студенти, біжимо до Коломиї. У нас одна думка — зголоситися до рідного війська. Адже тепер нас мусять прийняти, бо всі старші ще в австрійській армії. На залізничній станції великий рух. Там порядкують якусь зброю. Є вояки, між ними і кілька Січових стрільців, мабуть, на відпустці.

Зголошуємося до військової служби.

Старший віком вояк скептично глянув на нас і запитав,
як ми знаємо військове діло. Очевидно, що знаємо.
Всюди було повно зброї, ми навчилися стріляти в лісах,
і вміємо з нею обходитися. На військовий вишкіл не було часу. Мені дали рушницю й веліли берегти вагонів з усяким військовим майном. Так почався мій перший день військової служби. Після шестигодинної стійки мені на зміну прийшов інший вояк, а мій старший наказав іти з рушницею додому в Коломиї.

Досвітком збудив мене голосний постріл. То мій молодший брат узявся розглядати рушницю, а вона була заряджена, і брат вистрілив у шафу. Мені доводилось кілька днів бути вартовим у Коломиї, а потім нас, студентів, викликав проф. Шипайло й заявив нам, що дуже потрібно добровольців до артилерійського зв'язку. Ми, або пластуни, або кандидати в пластуни, знаємо напевно азбуку Морзе, а це дуже важливе.

І ось ми вже справжні вояки. Одержали уніформу, важкі вояцькі черевики, а вишколює нас проф. Шипайло. Після кількох днів мене вже призначили черговим у казармі. Вправді, я ще не знав, що треба робити та як будити вояків, але якось давав собі раду.

Наш вишкіл тривав протягом листопада, а в перших днях грудня 1918 року ми виїхали на фронт під Раву Руську. Пригадую, що хтось із промовців, коли нас прощали перед від'їздом, сказав, що "весь народ клонить голови перед добровольцями, що їдуть на фронт боронити свою рідну землю". Нам, молодим, це не подобалося. Адже ж обов'язком кожного фізично здорового

громадянина було йти боронити свою державу. Аж пізніше, після закінчення визвольних змагань, ми зрозуміли, чому так промовець висловився.

Моєю батареєю командував пор. Кирило Годованець, професор за професією. Його заступником був підпоручник Кобилянський. Був у батареї теж хор. Горячий, були і старші вояки та підстаршини. Декотрі з них уже почали тоді шостий рік своєї військової служби. Були вони на військовому вишколі в австрійській армії, захопила їх війна, вони провели чотири роки на різних фронтах, а тепер негайно зголосилися до рідного війська. З мого села був уже таким шестирічником вістун Марчук. Ці старі воєнні ветерани були для нас, юнаків, справжніми батьками, помагали нам багато своїм досвідом і порадами. З учнів нашої гімназії були в батареї: син директора гімназії Евген Недільський, йому було тоді 15 років, Бортник, Заячук, Єндик — усі по 16-17 років, і мені було тоді 17 років. В іншій батареї був наш шкільний товариш жид, що зголосився до війська "боротися за Україну", як він мовив. Він виростав з нами, вчився разом, дружив з нами, брав участь в культурно-освітньому житті та виступав у постановках нашого драм. гуртка.

Чи ми психологічно були готові до війни? Чи ми знали про війну?

Всі ми бачили війну протягом чотирьох років. Кілька разів велися бої за Коломию. Гарматні стрільна падали на наші хати й городи. Ми бачили поранених вояків, що їх привозили до нашої гімназії, де примістився був військовий шпиталь. Чули їхні стогони. Таким чином, ми ніби то були вже призвичаєні до воєнної атмосфери, знали вже посмак воєнного лихоліття, і, так би мовити, були свідомі того, куди їдемо і що нас може ждати на війні. Все таки, коли ми опинилися на фронті, нас ждали різні прикрі несподіванки.

На нашій першій кватирі нам послали трохи соломи на долівку й накинули на солому простирало. З нас ніхто ніколи ще не спав на долівці. В кутку теж спав собака, а хитріша кішка вилізла собі на припічок, і нас брала зависть, що їй вигідніше спати, ніж нам. Так помалу ми почали привикати до невигіддя фронтового життя.

Зате які ж ми були горді, коли приїхали на фронтові становища й почали передавати телефонічно команду пор. Годованця та почули як загриміли наші гармати у сторону ворога. Скільки то десятиліть, а то й віків наш вояк-українець гинув в чужій уніформі за чужі інтереси. Тепер — ми українські вояки. Слухаємо рідну команду, маємо українські військові відзнаки. Правда, накази щодо гарматньої стрільби часто довелось передавати по-німецькому, бо старі гармаші привикли до неї в часі довгих воєнних років.

Нас було мало...

У нашому рою зв'язку були лише чотири вояки й один вістун. Тож треба було двом іти на обсерваційний пункт, а двом до батареї. Уночі один з нас мав службу до год. 2:00, а другий від год. 2:00 до сьомої рано. І так було щодня, що дуже нас фізично вичерпувало.

Фронт під Равою Руською тримався до Великодня 1919 року, і ми не здобули Львова. Тоді я не знав чому? Аж пізніше це збагнув. Ми воювали так, як привикли були воювати у першій світовій війні. То була тактика вже непридатна в нових змінених воєнних умовинах. Наприклад, чому б не стріляти безпосередньо з гармат на ворожі кулемети, що здержували нашу піхоту в наступі? Мабуть, уперше так стріляли гармати Наполеона на кріпость. Це не було нічого нового. В часі першої світової війни було так багато гармат, що на тисячу вояків припадало десять гармат. А в нас одна гармата на тисячу вояків. На фронті під Равою Руською поляки не мали артилерії. Зовсім добре можна було під'їхати ближче й безпосереднім гарматнім вогнем знищити ворожі кулемети та важливіші становища. Але стара тактика першої світової війни зберігалася й далі, очевидно, в нашу некористь.

Наближалось Різдво 1919 року.

Ніхто з нас не одержував листів від батьків і родин, бо пошта була в руках польських урядовців. Протягом короткого часу не було можливо замінити всіх працівників пошти. І так ми не знали, що діється в рідному селі та в нашій околиці.

Наша равська бригада мала у своєму складі багато вояків з місцевих околиць. Отже, як не піти додому на Свят-вечір? Наші вояки добре посвяткували того Свят-вечора. Мало їх було, бо багато на відпустці. Ті, хто залишились, а між ними і я, поснули твердим сном. Удосвіта чуємо, гримить бій. Це ворог використав наші свята, заскочив несподівано нашу піхоту, засипав її кулеметним вогнем і примусив відступати. Під'їхав теж його панцерний поїзд, ворожі вояки проклали розібрані рейки, і була небезпека, що цей панцерний поїзд заїде в наше запілля й наробить багато лиха. Тоді хорунжий Горячий запропонував, що він виїде з одною гарматою проти ворога й обстріляє безпосереднім вогнем ворожий поїзд. Поручник Годованець погодився і тоді наша одна гармата безпосереднім обстрілом задержала цей поїзд, але ворожа піхота просувалася далі. Тоді прийшов наказ відступити аж до Жовкви, на запасні становища.

Їдемо саньми. Вже останні. Ворожої піхоти ледь невидно. Надбігає з горбка наш піхотинець і махає рукою, щоб і його забрати. Останнім зусиллям добігає і паде на сани.

— Панове! Я важко ранений.

— Не жартуй! — мовить хтось з вояків. Коли так хтось біжить з гори, то який він важко ранений?

Але вояк розпинає плащ і ми бачимо, що уніформа вся в крові. В нього прострілені груди. Робимо перев'язку. Питаємо, чому не залишився, поляки взяли б його у шпиталь, а нам далеко їхати. На це вояк відповідає , що він боявся попасти в полон, бо тоді не міг би вже більше воювати за Україну.

На жаль, я не пам'ятаю прізвища того завзятого вояка. Ми тоді довго не могли забути його прикладу. Всякі наші невигоди — то все були дрібниці в порівнянні до того нашого вояка, який важко ранений не турбувався про своє здоров'я, але про те, що йому, може, вже не доведеться більше воювати за Україну. То була ще молода людина, й тим більше ми його подивляли.

В боях відступили ми теж із Жовкви аж до Кам'янки Струмілової. На наш відтинок наступала сильна ворожа група із своїм поїздом, навантаженим різним майном для польського війська у Львові, куди саме хотіла прорватися ця група. Але після Різдва наша бригада відігнала ту групу знову аж під Раву Руську.

Кожний український вояк, що не був на відпустці в часі Різдва, одержав від нашого уряду 500 гривень. Здається, що за ті гроші можна було купити тоді пару коней. То був один банкнот, і мені було шкода його розмінювати, хотів залишити собі на пам'ятку, як подарунок від рідного уряду. Пізніше, як я хворів на тиф, банкнот десь затратився.

Все ж таки тому що декотрі вояки не були вдома по п'ять років, пішовши на війну з австрійської військової служби, а ми, молоді добровольці не мали ніяких вісток від своїх родин, командування нашої бригади почало висилати на відпустки все по двох вояків — одного старого своєю військовою службою і одного добровольця. Таким чином, в лютому 1919 року, і я дістав підпустку додому. Гадав, що заїду за вісім годин, а довелось їхати п'ять днів. Мов чумак волами на Крим по сіль.

Знову ж таки досвід, що в часі війни ніколи не можна були певним, щодо транспорту. На дорозі трапилися глибокі снігові засипи. Хоч водій поїзду нахвалявся, що паротяг сильний, просуне снігозасип, але, заїхавши в глибокий засип, вискочив з рейок. Ось ще одна немаловажна справа— транспорт. Адже ж тим залізничним шляхом везли на фронт постачання, і от така собі невинна аварія стримувала весь транспортний рух, а чимало вояків-відпускників загубили кілька дорогих днів своєї недовгої відпустки.

Після різного поневіряння і , як кажуть, холоду й голоду, бо то був воєнний час, я таки добився додому. Радість над сподівання і гордість у родині, що я український вояк. Відпочиваю після томливої подорожі. Дні минають дуже скоро. В місті відбувається однієї неділі святкова академія в честь Тараса Шевченка. Кузинка дала мені квиток на перше місце. В залі підійшов до мене несподівано професор Ш. і питає, чи я маю квиток на перше місце. Такий запит мене, вояка, трохи вразив. Але я спокійно відповів, що маю і показав йому квитка. Потім я хотів іти геть, але кузинка переконала мене залишитися і не міняти місце. Професор Ш. безумовно був добрягою і ми всі любили його. Він був старшиною австрійської армії, а в тій армії, здається, не вільно було звичайному воякові сідати в перших рядах крісел чи лавок на публічних місцях.І професор повівся зі мною по-старому, забувши, що це вже не австро-угорська імперія, а українська держава.

ІІ ДРУЖИНИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

В половині травня 1941 року, я одержав несподівано доручення виїхати негайно до Відня і там зголоситися до Леґіону Дружин Українських Націоналістів. На станції у Відні мене вже чекали зв'язкові й завели куди треба. Всюди було все зразково зорганізоване.

Хочу тут пояснити, як ми тоді розуміли творення Леґіону ДУН. Про це докладно написано в книжці п. н. „Дружини Українських Націоналістів у роках 1941-42". Особливо переконливо написав про це у вступному слові до цієї книжки бл. пам. Степан Ленкавський (тоді без підпису) в 1953 році. Авторів цієї книжки було трьох: майор Евген Побігущий, хорунжий Теодор Крочак і чотар Карло Малий.

Дружини Українських Націоналістів творила Організація Українських Націоналістів у порозумінні з німецькою армією (Вермахтом). Обидві сторони мали, як це завжди буває, свої різні цілі. Наша ціль була — вільна незалежна українська держава. Леґіон мав бути початком української збройної сили. Ми вважали, що нам треба такої збройної сили, бо лише тоді з нами, українцями, будуть рахуватися. Ми теж припускали, що може дійти до того, що обидві воюючі сторони, тобто гітлерівська Німеччина і большевицька імперія так знесиляться у взаємній кривавій війні, що можуть зовсім послабнути, чи навіть розпастися, як це сталося 1918 року. Хоч історія докладно не повторюється, все ж таки є якісь закони, що диктують причини падіння імперій. Як довго існує цивілізований світ, рахуються в ньому лише зі силою. Без війська народ немає сили. Про це я весь час пригадував моїм воякам на гутірках. Були й песимісти, котрі вважали, що, мовляв, „тепер новітня війна, модерна зброя та ін., і окупований народ заслабий, щоб воювати проти могутнього окупанта, озброєного модерною зброєю". Але ж з історії знаємо, що поневолені народи визволилися з ворожої займанщини, коли мали сильну волю і бажання визволитися.

Я говорив нераз воякам леґіону, що хоча наш народ і має багато ворогів, то мусимо всім протиставитися і не сміє бути в нас зневіри, бо ж навіть і Леся Українка писала, що мусимо „проти надії сподіватися". Мусимо бути новітніми у сусусами, про яких теж скептики й песимісти говорили, що вони, мовляв, пруться „з мотикою на сонце". Але вони сповнили своє історичне завдання з честю і гідністю. Що так і розуміли це питання наші добровольці в Леґіоні, виявилось пізніше, як нас стягнули з фронту в запілля та була можливість демобілізуватися. Тоді з 650 вояків Леґіону, звільнилися лише 15 вояків. Та про це пізніше.

Ми маючи вже досвід, як то легко й багато всякі окупанти вміють обіцювати, а як мало додержують своїх обіцянок, вимогли в німців, що Леґіон не є частиною німецької армії, а існує при німецькій армії. Доказом

того були українські відзнаки — старшинські, підстаршинські та вояцькі. Це не дрібниця, бо ж залишилася документація з того часу та й живуть десятки тисяч людей в Австрії, Німеччині, Мадярщині, і в Басарабії, котрі бачили нас, зустрічалися з нами і розпитувалися хто ми такі, з такими військовими відзнаками й при таких нагодах починалася розмова про Україну, її проблематику та національно-визвольну боротьбу. Це була пропаґанда нашої національної справи. Не дивно, що німці наказали в скорому часі „Роляндові" зняти українські військові відзнаки.

Організатори ДУН також виєднали в німців, щоб ми не присягали Гітлерові на вірність, а Україні. Ми були українська самостійна військова одиниця, яка мала свій український прапор, українську команду й персонал старшинський і підстаршинський. Був лише зв'язковий старшина до вермахту, як це водиться в усіх союзних арміях. Нашим зв'язковим у „Ролянді" був сотник Новак, великий наш приятель і дуже інтелігентна людина. Назвали наш Леґіон для маскування „Роляндом". Другий Леґіон, що ним командував сотник Роман Шухевич, німці назвали „Нахтіґаль" (соловейко), бо в цьому Леґіоні був знаменитий хор.

Німецька нацистська партія вірила, що німецька армія скоро розгромить СССР, і німцям непотрібно буде чужого війська до помочі. Але німецькі військові кола думали інакше. Вони вважали, що треба дати волю поневоленим народам, і тоді ці поневолені народи в союзі з Німеччиною поможуть розгромити большевицьку імперію. Проте, Гітлер і його партійні не прислухалися до голосів німецького генералітету в своіх божевільних плянах творення тисячолітнього райху на Сході Европи.

III ДОБРОВОЛЬЦІ ТА ЇХ ВИШКІЛ

У часі моєї довголітньої військової служби я мав не раз нагоду приглядатися новобранцям у перших днях їх перебування у війську. Звичайно, всі вони були зажурені, трохи пригноблені, може, навіть трохи залякані суворим вояцьким життям.

Добровольців ДУН довелось мені вперше бачити зовсім іншими. То приходили люди начебто до якоїсь родини чи на якесь більше свято. Були веселі, бадьорі молоді люди, котрі ставились до своїх старшин з пошаною й не з страху, але з довір'ям. Усі старшини й підстаршини думали не лиш про вишкіл добровольців, але про те як зробити приємним короткий час відпочинку. Фантазія була велика, поєднана з захопленням. Ніхто не призадумувався над тим, хто організує Леґіон, як він твориться, всі раділи тим, що він твориться. Звичайно, у війську завжди треба підганяти вояків до вишколу чи праці. В Леґіоні навпаки, треба було відганяти вояків, щоб вони бодай трохи відпочивали. Щоб якнайменше було нецікавого заняття, то вишкільні

години були урізноманітнювані так, щоб добровольці все засвоювали і практикували щось нове, щось інше. До такого різнорідного вишколу, який зовсім різнився від суворого німецького, треба було дуже добрих підстаршин і послуху та дисципліни. Важко було спочатку із спортовим вирядом, але якось ми давали собі раду. З 22 червня 1941 року Леґіон уже міг виходити на вправи поза межі замку, бо до того часу це було заборонене.

Не треба бути психологом, щоб вичути настрій нашого вояцтва, яке щодня співало молитву при піднесеному українському прапорі на щоглі. Не всюди у війську вручають зброю воякам у святковий спосіб. У Леґіоні, коли, вже вояки навчилися обходитися із зброєю, відбулося парадне вручення зброї леґіонерам. То був урочистий момент. Після короткого слова коменданта Леґіону, підходили до нього вояки, і він кожному вручав рушницю, а вояки говорили наче присягу: „Цією зброєю здобуду волю Україні, або згину за неї", і цілував рушницю. Такі хвилини ніколи не забуваються. Цю своєрідну присягу пам'ятали наші вояки, доказуючи своїм ділом і прикладом, що то не було лише хвилеве одушевлення, але тверда вояцька настанова — вояцька присяга.

Про деякі цікаві випадки з військового вишколу нашого Леґіону згадував хор. Теодор Крочак у своїх споминах (гл. „Дружини українських націоналістів у 1941-42 роках", ст. 46): „Важко мені, воякові, описати враження з яким я прийшов на ту спільну вечірню молитву з усіми старшинами і курінним майором Е. Побігущим. Коли з сотень грудей полинув спів „Боже великий, Творче всесильний...", таку молитву співали не лише уста наші, вона виходила з глибини душі, з цілого серця, і в ту хвилину ми забували, що ми на чужині, ми бачили тих рідних,. які нас чекають і не можуть так голосно молитися... Не можу змалювати перших своїх душевних станів, забагато вражень на раз. Загально перебуваю тепер у чарі здійснення своїх мрій: я став воїном першої частини українського війська наших часів..."

На тій же сторінці хор. Крочак згадує про день 30 червня 1941 року: „...всі були зворушені до глибини душі. З неописаною втіхою віддавали ми честь помалу підношуваному нашому прапорові на щоглі замку; честь віддавала і присутня німецька старшина. Зі мною діялось щось дивне. В грудях тисне, щось рветься. Мури стають ненависні, хоч іще вчора були такі затишні. Група „Північ" (Нахтіґаль) першою ввійшла до Львова, вона прямує далі на Київ...".

Як важко описати ці переживання вояків, що ще мусіли перебувати в запіллю на військовому вишколі, коли інші вже воюють. Йдуть на Київ.

Чи це був лише романтизм? Ні. Всі вони вже знали, що це вже війна. Навіть бачили її справжнє обличчя. Якби хтось був приглянувся ближче нашому Леґіонові в тому часі, то, мабуть, повірив би, що цей Леґіон не потребує більше вишколюватися. Так думав теж і зв'язковий старшина німець сотник Новак.

Була одна небезпека. В часі війни трапляється дезерція. Вояки втікають з фронту додому. А в нас була небезпека, що наші вояки з „Ролянду" були готові втікати з вишколу на фронт, тобто втікати до „Нахтіґалю". Вкінці німецьке командування вирішило вислати наш Легіон у підфронтову полосу, щоб він там далі ще вишколювався в частинно воєнних діях. То була добра розв'язка. Дев'ятого липня 1941 року вирушив наш Легіон поїздом через Мадярщину і Румунію до Кишенева, а звідти почався довгий марш у напрямі на Одесу.

Стояла нестерпна спека.

Наші вояки не були вправлені до далекого маршу. Але ще ніколи до того часу я не чув, щоб так весело співали маршові колони в такому далекому марші. Цікаво було приглянутися що діялося в часі відпочинку при криницях. Зразу було видно здисциплінованість. Завжди буває, що в часі маршу на відпочинку, при криницях панує справжнє стовповище. Кожний хоче перший напитися води й набрати її в польову пляшку. Тому біля криниці метушня, крик, сварка, а у висліді багато вояків зовсім не нап'ються води й не наберуть її до пляшки.

В нас було інакше. З кожного рою один вояк забрав десять польових пляшок і всього десять вояків із сотні набирали води. Все в час, спокійно, без метушні. Може це видаватися дрібничкою в часі війни, але це саме показує добрий вишкіл Легіону. Наприклад, з уваги на сильну спеку, старшини й підстаршини весь час пригадували воякам, що коли комусь почне боліти голова, той повинен негайно зголосити, щоб його послали відпочити на возах, що їхали з господарською частиною куреня.

Нагло один вояк дістав соняшний удар. Коли опритомнів, питаю його, чому не зголосив, що йому починає боліти голова. Вояк оправдувався, що тоді мусів би їхати на возі, а йому було б соромно мати якусь більшу полегшу, ніж інші його друзі. Подібних випадків було більше.

Ми наближалися до фронту, й нас могли совєтські літаки обстріляти чи обкидати бомбами, тому я висилав двох вояків з ракетницею далеко попереду маршових колон, щоб вони сиґналізували, як побачуть ворожі літаки. Старшим між тими вояками був Хмелик, і з ним ішов Садовий. Хмелик наткнувся на наших селян, що їм румуни забрали корови. Реквізицією проводив румунський майор, маючи зі собою старих вояків. Хмелик наказав румунам віддати корови селянам, затримав майора і його „геройську" групу аж поки не підійшли наші маршові колони. Звичайно, я велів віддати корови селянам, а румунам порадив поводитися по-людському та не грабувати селян. Мабуть, румунський майор не мав права робити такої реквізиції, бо інакше мене викликали б до звіту за таку справу, але ніхто нас за неї не турбував. Хмелик був справжнім героєм в очах селян. У селі ми довідалися, що туди вже проходили похідні групи, бо в селі були летючки ОУН. Подібні

випадки траплялися нам часто. Не раз наші вояки заступалися за селян, чи захищали дівчат від „союзників" — румунських вояків.

Як наш Легіон входив у якесь село, то звичайно селяни спочатку зустрічали нас байдуже. Вважали нас чужинцями, союзниками німецької армії, а мало хто із старших селян пам'ятав українські військові відзнаки, які ми носили. Але коли селяни почули нашу вечірню молитву, що її курінь співав кожного вечора, тоді село оживало. Збігалися люди й запрошували вояків до себе. Радо обдаровували нас квітами. Ми поширювали летючки ОУН, де могли. Румунська військова розвідка пильно слідкувала за нашою дією, і про все зголошувала до німецького вищого командування, так що незабаром ми одержали суворий наказ не вмішуватися в політику, а виконувати своє вояцьке діло. Румуни не знали, що в сучасній війні треба воювати більше пропагандою, ніж зброєю.

Так дійшли ми походом до Балти.

Нашим завданням було прочищувати запілля від залишків совєтських армій і диверсантів чи спадунів, але в короткому часі надійшов несподіваний наказ, що наш курінь має вернутися назад до своєї кадри, тобто до Завберсдорфу в Австрії.

Так то 27 серпня 1941 року закінчився ентузіястичний час нашого молодого українського війська.

Група старшин ДУН — другий зліва сот. Роман Шухевич.

З ДІЯЛЬНОСТИ ОУН В КОЛОМИЙЩИНІ

СУТИЧКА З МАДЯРАМИ

Мирослав Харкевич

Услід за Червоною армією, що відступала, появилися українські підпільники, майже виключно націоналісти, члени О.У.Н. Одягнені були бідно виголоджені, але повні віри і сподівань, що ось здійснюється їх мрія — воля, незалежність. Степанові не довелося спати і цієї ночі. Десь по півночі при вулиці, де його тимчасово примістили, зчинився несамовитий гуркіт і рух. Коли він підійшов до вікна, то побачив, як вулицею сунувся, мов якийсь несамовитий привид, самотній большевицький танк, а за ним бігли, використовуючи кожну можливу охорону, українські фанатичні хлопці. Кожний з них мав пляшку з бензиною або нафтою з доморобним ґнотом. Вони з нараженням життя запалювали свою зброю і кидали під гусениці сталевої потвори, що повзала наче смертельно зранений звір. Один з одчайдухів, спритно вискочив на танк, запалив ґніт і вкинув у відкриту танкову вежу. Цей танк стояв пізніше ще довгі місяці на коломийському ринку як пам'ятник геройства українських юнаків та як пригадка для всіх інших окупантів, яка доля їх скоріше чи пізніше чекає.

Ще зовсім рано Чумак і Мундзьо збудили Степана та вшанували його честю піднести разом з ними на коломийському ратуші синьо-жовтий прапор, що його пошила Чумакова дружина Маруся. Цей прапор майорів там довгий час і давав українським людям розраду в розчаруваннях і терпіннях. Українські матері показували гордо цей прапор своїм дітям і казали запам'ятати цю подію на все життя, а ворогам і зайдам він постійно пригадував, чия це земля і хто тут правдивий господар.

Як, мабуть, у кожнім іншім українськім місті, так і в Коломиї, погана стандартна ґіпсова статуя Сталіна опоганювала ринок. Десь то взялося кілька сотень людей, а були між ними навіть поляки й жиди, появилися драбини, сокири, шнури й поторощений Сталін лежав у болоті під радісні вигуки людей. Така сама доля зустрінула й Леніна, що світив лисиною у міському парку. Але ця хвилинна радість скоро минула, а на її місце прийшли буденні клопоти й журба про молоко для дітей, про хліб, світло чи газ.

Знайшлися вже людські щури, що почали розтягати, й то зовсім безглуздо, громадське майно. Але найважнішою справою була публічна безпека. Вулицями, а ще більше завулками, волочилися різні типи, яких ніхто не знав і ніколи раніш не бачив. На кожному кроці була якась зброя, тільки треба було її брати. Всім був відомий молодий дивак, що через одне плече носив ґвинтівку, через друге „фінку", з одного боку висів у нього баґнет, бовталася протигазова маска, довкола пояса виставали набійниці і новісінький мапник. Нагло за одну ніч перестала інсувати стара влада та її виконавці. Місцеві старі адміністратори ще далі боялися повороту большевиків, вони сиділи тихше води, нижче трави й чекали, що буде далі. Новий організаційний провід мусів організувати все життя від самого початку, так наче це був початок цивілізації.

Перші відізвалися довкільні села. Жінки приносили молоко, яйця, бульбу чи хліб, брали за це рублі, які часто викидали. Помалу верталися до праці теж інші — службовці, продавці, працівники електрівні чи залізничники. Адміністрацію очолив від самого початку на пропозицію О.У.Н., загально шанований проф. А. Княжинський, який за це пізніше сидів у німецькій в'язниці, а ще пізніше заплатив багатьма роками большевицьких карних лагерів. Його відданий штаб, зміцнений на важніших позиціях членами організації, досить скоро наладнав майже нормальне громадське й господарське життя. Степан особисто взявся якнайенергічніше до реорганізації, а точніше організації публічної безпеки. Все таки над усіми зусиллями наладнати суспільне й економічне життя, над усім ентузіязмом спроб будови українського державного життя на цім клаптику української землі, постійно стояла понура загроза повороту большевиків. Всі знали, що десь на півдні й заході находяться численні большевицькі з'єднання, що скоріше чи пізніше мусять дістатися на схід. Оборона міста була тепер найважливішим завданням.

При команді чи в проводі крутилися постійно два молоді хлопці, що завідували старим німецьким мотоциклем. Їх завданням була далека розвідка на шляхах у напрямі Печеніжина, Яблонова, Отинії і Ланчина.

Тимчасом запоряджено всіми можливими засобами комунікації реєстрацію зброї, що мала відбутися на подвір'ю міської управи. Для цього уставлені були спеціяльні столи, виготовлені заздалегідь окремі посвідки, а кілька наших дівчат сиділи готові за друкарськими машинками. Сотні чоловіків різного віку уставилися в довгі черги з найрізнішими родами зброї. Вони підходили до столів, подавали свої прізвища, місце замешкання, рід зброї і серійне число. Степан із своїм заступником Лисом, який особисто знав більшість цих людей, на місці вирішували хто має право затримати собі зброю. Ці люди діставали відповідні посвідки, а ті, що до них були якінебудь сумніви, мусіли залишити, дуже часто з великим жалем чи обуренням, свої рушниці, автомати чи мисливські стрільби.

Праця йшла справно, коли нагло надіхали мотоциклеві розвідувачі із тривожною вісткою, що шляхом від Ланчина йде на Коломию велика большевицька моторизована частина. Ця вістка негайно вияснила ситуацію. Досить багато „героїв", що ще чверть години тому конче хотіли бути сторожами порядку й безпеки, нагло зникли, але велика більшість, кілька добрих сотень, зібралися коло Степана й Лиса, готові на все. Степан з Лисом та ще кілька досвідчених підпільників почали гарячково організувати оборону. В першу чергу рішили разом з рештою організаційного проводу за всяку ціну не допустити ворога до міста, а вийти проти нього на відкриті підміські поля. На скору руку поділені були всі бойовики на чоти й рої. Чотових і ройових назначив Лис, який знав людей найкраще. Про фактичне військове знання і кваліфікації не було часу питатися. Степан скоренько переглянув машинову зброю, що була до диспозиції, розділив її сяк-так рівномірно й поділив цілість на три частини. Найбільша частина, що мала понад три сотні й мала найліпшу машинову зброю, вирушила під командою Степана правою стороною головного шляху у сторону Вербіжа та попри стару церковцю й цвинтар залягла за залізничним насипом. Менша частина, під командою Лиса, посунулася лівою стороною шляху і залягла за підміськими хатами в буряні. Третя частина досить численна, але найслабше озброєна, під командою досвідченого бойовика Тура, залишилася як резерва позаду, коло церковці. Так частина Степанова, як і Лисова мали по кілька скорострілів Дехтярева, декілька автоматів „фінок", один гранатомет, а в більшості були совєтські ґвинтівки, всякі старі мавзери та навіть старі манліхери. Гранатомет, як пізніше виявилося, не працював, але й так не було до нього амуніції. Зате було так багато завзяття й ненависти до ворога та жадоби помсти, що навіть коси й сокири вистачали б. Степанові і його хлопцям здавалося, що це не Коломия, а Київ, що це не Вербіж, а Крути.

Єдиний Степан мав поганенький большевицький далековид, через який бачив як гостинцем до роздоріжжя надїхав наперед один військовий мотоцикл, за ним другий і третій, а далі кілька танкеток. Степанові зразу стало ясно, що це не большевики, а мадяри, яких він бачив ще так недавно в Ясіні. Він устав з кількома підпільниками й вимахував руками, даючи знаки мадярам не стріляти. Але вони цих знаків не розуміли, а може, не хотіли розуміти. Група мадярських вояків зіскочила з мотоциклів, примістила два скорострільні під т.зв. „червоною корчмою" на роздоріжжі і почала без розбору стріляти в напрямі Степанових підпільників. Кулі відбивалися з дивнм звуком від залізних рейок, гранітних хрестів на недалекому цвинтарі та глухо грузнули в бараболинні. А близько півтисячі Степанових хлопців, здавалося, лиш на це чекали. У відповідь із-за гробів, із-за рейок, з бурянів і з-поза кожного дерева чи куща посипався густий град стрілів, заклекотали рушниці й автомати та примусили мадярів до мовчанки. Степанові вояки, це переважно були гуцульські хлопці, деякі досвідчені в партизанській

боротьбі, відважні до абсурду, що з розщібнутими на грудях сорочками, наче повінь пробували наступати на мадярські скорострільні. Степанові ледве вдалося примусити цих смільчаків прилягти до землі, коли посипалися густіші серії скорострілів та зрідка відізвалися гранатомети. Тимчасом на роздоріжжі показалося більше мадярських танкеток. Степанові стало легше, коли підповзли до нього друзі з організаційного проводу і вирішили примусити мадярів до закінчення бою. Степан опанував сяк-так положення та почав наступати стрибками в сторону „червоної корчми" під прикриттям вогню решти. На лівому крилі, де командував Лис, постала суматоха: деякі хлопці ніяк не придержувалися законів боротьби і вже були перші жертви поранених і вбитих.

В одному моменті нагло замовкли мадярські скорострільні, танкетки й мотоциклі наче завернулися та з-за вугла корчми хтось почав махати білим прапором. Степан підвівся із своїм помічником та ще кількома вояками й почали йти обережно у сторону білого прапора. Вони не пройшли ще й десять кроків, як знову посипався на них град стрілів і білий прапор зник. Цим разом мадярська куля поцілила одного з найкращих Степанових помічників, якого друзі, хоч без найменшого санітарного вишколу чи досвіду, обережно віднесли на безпечний цвинтар. Степан бачив, як на правому крилі молодий хлопчик майже біг у сторону мадярських скорострілів, в одній хвилині він підскочив, мов серна, пострілена в бігу, і впав мертвий.

Коли Степанові хлопці побачили це, то вже без ніякої команди чи контролі посипався скажений вогонь, почали вибухати гранати і хоч до „червоної корчми" ще було яких двісті метрів, багатьох найвідважніших з окликами „слава" кинулися бігом у наступ. Знову замовкли стріли, з-під корчми усім на диво появився з-за вугла синьо-жовтий прапор.

Степан рішився заризикувати ще раз і лиш сам почав іти обережно в напрямі синьо-жовтого прапора. Напроти нього біг розгублений, молодий мадярський старшина в ранзі капітана. Він кинувся Степанові на шию та почав хаотично кричати ломаною німецькою мовою: „Приятелі, приятелі, більше не стріляти! „Коли Степан з мадярським сотником, більше жестами, ніж словами, старалися вияснити цю дуже скрутну ситуацію, довкруги них зібралися сотки роз'юшених підпільників. Вони дивилися з ненавистю на мадярських „гонведів" та проковтували очима їх новісіньку модерну зброю. Степан скоро узнав, що мадярська передня стежа була забезпечена на всякий випадок білим, синьо-жовтим і червоно-білим прапором. Тим часом над'їхав малим панцерним автом інший високий мадярський старшина, мабуть, полковник. Мов скажений, вимахував револьвером перед Степаном, верещав по-мадярському, але коли побачив у Степана в руці здоровенний відбезпечений револьвер та його міну, то помітно заспокоївся, лише хотів знати, хто є ці узброєні цівільні люди, звідки мають зброю та хто ними командує. Степан заявив йому дуже виразно німецькою мовою, що це люди,

а їх є тисячі, українські націоналістичні партизани, а він їх комендант. Нещасний полковник знову втратив контролю над своїми нервами і почав верещати, що це війна, а на війні панують строгі воєнні закони і що за спротив із зброєю карають польовим судом і розстрілом. Свою промову він закінчив погрозою, що зараз він поступить згідно з воєнним законами. Але в тій хвилині нагло замовк і поблід, коли побачив, як з кожного кутка піднеслися сотні українських хлопців. Кожний з них зарядив свою зброю, і сотні дул наставилися на мадярського полковника. То був для Степана момент найбільшого, незабутнього національного тріюмфу і гордости, коли він стояв як переможець перед обвішеним медалями і перестрашеним гонведським полковником, в якого очах малювався страх і ненависть. Степан почувався разом із своїми хлопцями історичним месником за Талергоф, Ужгород, Хуст, Карпатську Січ та спільний кривавий кордон, за безмежну ароґанцію і гунську жорстокість. Полковник стояв довгий час, мов заворожений, дивився в чорні дула української зброї, помалу сховав свій револьвер до кобури й почав щось говорити до молодого сотника. Цей поінформував Степана, що полковник хоче порозумітися радійовою дорогою з головною командою та буде повинуватися наказам згори.

За цей час назбиралося ще більше підпільників і на кожного мадярського вояка були націлені десятки рушниць, сотні пальців легенько притискали спускові язички, готові на все.

Досить скоро вернувся полковник, але зовсім змінений: за нецілих п'ятнадцять хвилин наступила в нього цілковита метаморфоза. Він був тепер чемний, навіть привітний, і мав із собою нового поручника, що говорив українською мовою. Головна мадярська команда пропонувала, щоб цей інцидент потрактувати як сутичку українських націоналістичних повстанців з большевицькими частинами. Мадяри мали чотирьох убитих та чимало ранених. Хоч усі вбиті були римо-католики, то їх мали ховати українські священики на українському цвинтарі, але в парадних похоронах мала взяти участь українська почесна частина. З української сторони були два убиті, обидва з далеких чорногорських сіл, мадяри навіть пропонували вислати на їх похорони свої почесні відділи, з чого українська сторона зрезигнувала.

Коли Степан доводив до порядку своє вояцтво, члени організаційного проводу договорилися з мадярами про форму входу до міста. Представники української громади як господарі мали вітати мадярську армію не як окупантів, тільки як союзників і визвольників. Степанові підпільники мали маршувати перші й разом з іншими мали зустріти парадно мадярські частини.

Степанові довелося пізніше, принаймні чотири рази в різних обставинах, а останньо перед спеціяльним слідчим головної команди німецьких збройних сил переповідати й аналізувати в найдрібніших деталях події цього пам'ятного дня. Німці ніяк не хотіли повірити, що регулярна армія з

наймодернішою зброєю, танками й скорострілами була стримана доброго пів дня кількома сотнями бідненько озброєних і невишколених молодиків. З другої сторони, головний командант мадярського фронтового відтинку, відомий польовий маршал, як і багато високих старшин познайомилися з першої руки з українською визвольною проблемою, стали пізніше великими приятелями деяких українських людей, як хочби проф. Княжинського, та навіть на еміграції вірно піддержували українську визвольну справу.

Починаючи від коломийської сутички, мадяри напевно знали, з ким мають до діла, напевно вживали лише синьо-жовтого прапора та поводилися, очевидно, з деякими виїмками, майже коректно з цивільним українським населенням.

Пізно по полудні мадярські частини ввійшли парадно в місто та продефілювали перед церковними процесіями і представниками деяких громадських кіл, що вітали їх хлібом і сіллю. Були мляві промови про визволення, але обидві сторони пам'ятали події, що ледве кілька годин тому відбулися на підміських полях.

Степан, Лис та решта організаційного проводу, навчені досвідом з іншими „визволителями", зникли, принаймні на якийсь час, з поверхні життя, бо ніхто не мав до мадярів довір'я, що вони дотримають свої зобов'язання.

На другий день появилися афіші з повідомленням про ці криваві події в такому сенсі, як було раніш договорено, а ще за день відбулися парадні похорони мадярських вояків у Коломиї, а наших молодих гуцульських героїв у рідних карпатських селах. Хоч який це був непевний час, ці хлопці дістали гідну останню прислугу і лягли в рідній землі на вічний спочинок з вояцькими почестями.

ПРОГОЛОШЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТИ І СТАРШИНСЬКА ШКОЛА

Большевицька влада старалася всіми засобами ізолювати своє „щасливе" населення від усяких впливів та інформацій західного світу, тому вважала засоби комунікації, як радіоапарати, за зброю, не менш грізну від скорострілів. Через абсолютну відсутність радіоприймачів, зірвані залізниці, висаджені мости, нестачу автомашин і пального, Коломия була досить довго непоінформована, що діялося у Львові, тодішній столиці українського краю. Вістку про проголошення відновлення української держави у Львові 30-го червня 1941 року коломийський провід одержав того самого дня пізно увечері через спеціяльного зв'язкового з Ясіня в Карпатській Україні. Там наші люди мали радіоапарати й почули цю радісну вістку на хвилях етеру із львівської радіовисильні. Хоч інформації були дуже скупі, то радість була велика, тим більша, що збагачена мріями та

спекуляціями. Поборовши багато перешкод, вдалося пов'язатися із Львовом, та негайно приступити до підготови гідного відзначення цього проголошення української державности. Існувала досконала організаційна сітка ще з-під большевицької окупації, так що протягом кількох годин можна було зв'язатися з будь-яким містечком чи селом. Головною частиною відзначення проголошення державности мав бути величавий марш-дефіляда, до якої сільські хлопці, дівчата й господарі почали підготовлятись. В ту неділю навіть природа була для нас ласкава, а небо було синє, як українські прапори, що гордо лопотіли всюди. Ще й досі не знаю, звідки взялося так багато синьо-жовтого матеріялу в большевицькій безкольоровій нужді? Величаву Службу Божу Подяки правили наші патріотичні священики, під проводом о. декана О. Русина, при польовому вівтарі на площі колишнього польського „Сокола". Мабуть, кожний з українським серцем дякував Богу за той день.

На Службу Божу були запрошені і прийшли високі мадярські старшини та, напевно, деякі спеціяльні непомітні сторожі німецького Райху. Організація повела незвичайно енергійну акцію, щоб це свято відбулося якнаймогутніше і щоб показати мадярам і всяким німецьким „обсерваторам" потенційну силу української стихії. На цю неділю зійшлися до Коломиї непроглядні маси українського народу. При цій нагоді було видно, як талановитий український нарід, без ніяких матеріяльних засобів, умів дослівно за одну ніч, в дуже оригінальний спосіб показати свою силу безсилого велетня. Тими самими вулицями, якими колись, і то не так давно, дефілювали чужі армії окупантів, маршували струнко, окрилені вірою й любов'ю до своєї української батьківщини сини й доньки покутської землі. Наче безконечні рівні ряди радісного українського народу не то йшли, а бистро пливли, мов могутня весняна повінь синього Пруту. Одні маршували в білих кожухах, інші в чорних сердаках, а ще інші у вибиваних киптарях. Одні села мали чорні капелюхи з дубовими листками, інші смушеві шапки з червоними квітами, ще інші солом'яні брилі, а деякі маршували з відкритими головами.

Це плило українське море, що не знає границь ні перешкод. В очах світилося завзяття й безмежна любов до своєї землі, готовість за неї боротися і вмирати. Степан вів своїх підпільників, що йшли перші. Тут маршували літні старші ґазди й наче дітваки, усі із зброєю, якої вживали в підпільній боротьбі та ще так недавно випробовували її на підколомийських полях. Степанові та його хлопцям горіла земля під ногами, їм спішилося не до парад, лише до дальшої боротьби, яка щолиш починалася й не знати як довго триватиме.

Здавалося, що вже жодна сила не зупинить цієї української стихії, яка шкода, що наші великі міста, такі, як Львів, не пережили такого патосу. Чужинці, що жили в українських містах, ніколи ще не бачили такої

української сили і, мабуть, перший раз почулися зайдами, непрошеними гістьми.

Коли величава Служба Божа закінчилася, відбулося урочисте проголошення акту відновлення державности. В очах присутніх блищали сльози радости. Степан стояв, разом з іншими членами організації, поруч мадярських генералів та інших високих старшин. Він мав на рамені синьо-жовту опаску з тризубом та написом О.У.Н. Йому здавалося, що він такий високий, що головою сягає самого неба, яке було тієї неділі наче синіше, ніж звичайно. Навіть мадяри, що не знали точно, що діється, були зворушені: вони зрозуміли, що діється щось велике, небуденне і стискали руки кому трапилось. Степан і його друзі ніколи не повірили б того дня, що в майбутньому знайдуться такі, і то чимало, що глузуватимуть з тієї неділі неділь, що з еґоїстичних причин схочуть позбавити українську історію того найважнішого державницького акту з часів другої світової війни.

Пізніше відбувся величавий концерт і приняття для гостей, але Степан із своїми друзями не мав часу на те, бо ще не минувся той пам'ятний день, а вже почалися буденні клопоти. З деяких сіл приходили вістки про акти особистої пімсти, яких люди злої волі допускалися на рахунок організації. Тут і там траплялися випадки грабунку майна, але, не зважаючи на всі зусилля, важко було контролювати це лихо. Треба було часто викручуватися між мадярською командою, нашими „народними батьками", що вже не боялися повороту большевиків і хотіли заводити свої порядки, і головно,поляками, що старалися всіма можливими засобами використати традиційні мадярські симпатії.

Гуртки української молоді крутилися й бездільно вистоювали на рогах. Ці ідейні й динамічні люди чекали й вірили в українську державність, а особливо вичікували хвилини творення української армії, як передумови для творення своєї державности. Школи ще були закриті, не було ніякої відповідної для молоді праці. Єдина поліція чи міліція підходила молодій людині, як єдиний сурогат неіснуючої ще рідної збройної сили. Організація стояла на становищі, що віддати таку вартісну ідейну молодь для поліційної чинности, і то ще під окупантською командою, було б марнотравством найважливіших національних скарбів. По довгих нарадах та в порозумінні з проводом у Львові, що в тих часах нестачі комунікаційних засобів не було легкою справою, рішено створити українську старшинську школу або старшинську сотню.

Першою і найбільшою журбою було знайти відповідне приміщення для тої сотні. Старі піхотинські й артилерійські касарні були зайняті мадярськими частинами або були в такому жалюгідному стані, що не надавалися до вжитку. Степанові найбільше подобався будинок при колишній вулиці Словацького, де за польської окупації приміщувалася бурса а за большевицької окупації квартирувала частина зв'язку Червоної армії.

Цей досить великий будинок містився у величезному городі та був обведений солідним парканом. Коли Степан приїхав на то місце ще з двома своїми помічниками, то зразу вони завважили, що головний будинок, а також магазини, шопа та цілий паркан були обведені якимсь дивним дротом. Тоді говорили багато, що большевики при своїм відвороті заміновують важніші об'єкти та їх пізніше висаджують у повітря. Тому саме ці дроти видавалися дуже підозрілими.

Степанові хлопці подбали про довжезні тички та старалися ними, як теж каменюками, зірвати або бодай зрушити ці дроти. По кожній спробі вони всі лягали на землю і чекали на експльозію, але її не було. Пізніше наші „піонери" сконструювали провізоричний таран та виломили браму, але й далі не було жодного вибуху. Степан скакав зі своїми помічниками, мов кенґуру, з плитки на плитку; хлопці відкривали обережно всі двері, вікна й за кожним разом, чекаючи на експльозію лягали на землю. Їм здавалося, що вони роблять щось дуже важливе, але постороннiй обсерватор мусів би подумати, що вони бавляться в якусь гру або навіть зійшли з ума. Коли вже всі дроти були зірвані, всі двері й вікна повідкривані, а навіть кожна плитка хідника перевірена, почалися ґрунтовні порядки.

Господарськими справами завідував бунчужний, колишній підстаршина й кооператор, незвичайний педант. Він зорганізував кухню, магазини, знайшов кухарок та поводився, як добрий господар на своїм господарстві. В першу чергу приймали до сотні студентів вищих шкіл, далі хлопців по матурі, а ще далі учнів найвищих гімназійних кляс. Це справді був квіт молоді золотистого Покуття, переважно члени або симпатики О.У.Н., давні підпільники. Але були теж хлопці, що не мали ніякого стосунку до організації. Швидко заповнилися всі місця, так що Степан з болем серця мусів завертати додому багатьох хлопців.

Старшинська школа або сотня була поділена на три чоти. Командантом першої чоти був старий усусус д-р Іванець, другою чотою командував резервовий чотар польської армії Микола Григорчук, а третьою чотою — поручник румунської армії, уродженець Буковини Омелян Сухолотюк. Від самого початку всі кликали Степана „пане поручнику", і цей титул так пристав до нього, що навіть по багатьох роках, не зважаючи на те, що Степан мав вищий ступінь, хочби в американській армії, то колишні „хлопці" із сотні, старшини різних армій з різними ступенями кликали його і далі поручником, що завжди робило йому приємність.

Популярний коломиєць, співак, дириґент, а потім дивізійний композитор Степан Г. вів у сотні руханку і спів та не раз помагав Степанові в різних скрутних ситуаціях. Відомі громадяни, старшини перших визвольних змагань, хоч часто зовсім не погоджувалися з політичною філософією, що її визнавав командний склад школи, приймали різні чинності, які виконували поважно і навіть з ентузіязмом. Відомий лікар д-р Білозор викладав гігієну і

першу поміч, проф. Ґ. картографію, а інж. Д. піонерку. Степан давав лекції про зброю, організацію армії, польовий вишкіл, стріляння та впоряд як підставу дисципліни. Хлопці бралися з нечуваним запалом до всіх занять, з власної спонуки зносили всяку різноманітну зброю й апарати і до пізньої ночі вивчали їх конструкцію та обслуговування. Повітовий союз кооператив, що дуже скоро наладнав свою працю, забезпечив сотню в усе потрібне, а довкільні селяни змагалися в доставі харчів. Великий льох завжди був повний усякого добра для заспокоєння стрілецьких апетитів.

Команду над кухнею перебрала незабутня п. Пшенична, мабуть, з Полтавщини, вона, як рідна мати, дбала про наймолодших стрільців, щоб вони не були голодні. Вона з радістю дивилася як зникали гори харчів, топилися, наче сніг на сонці, й певно, думала, що може хтось такий добрий, як вона, десь там у далекому світі нагодує теж її синів. Бідна, добра пані Пшенична за кілька місяців стояла заплакана довгими годинами під брамою коломийської в'язниці й чекала на якусь вістку від своїх хлопців із сотні.

Степан ще ніколи не працював так завзято, як тоді в цій сотні. Він там днював і ночував, хлопці і вся школа стали його життям, його мрією і гордістю. За короткий час хлопці так вивчили впоряд, що коли маршували містом, співаючи пісні, то всі дівчата зупинялися й проводили сотню захопленими очима. Коли сотня зустрічала в марші якусь мадярську частину, то обидві віддавали одні одним шану, змагалися в тому, хто сильніше вдарить ногами, хто зручніше зробить „направо глянь". А коли приходили довго очікувані неділі, то хлопці завзято чистили черевики, прасували штани, обтягали блюзки та, як звичайно, з невідємною піснею маршували до церкви.

Подорозі, наче зовсім випадково, знаходилися любі Мартусі, Олі, Ганусі, й Дарусі, а вже по Службі Божій вони перші відбирали дефіляду. Багато місяців ця сотня, близько сто українських юнаків, були гордістю Коломиї, єдиною надією, що хоч Західна Україна була насильно прилучена до т.зв. Генеральної губернії, то це ніяк не означало кінця для державницьких надій та аспірацій.

Принаймні три рази на тиждень Степан вів свою сотню на польові вправи. Хлопці вивчали військове знання в примітивних обставинах, але радісно й віддано поливали своїм потом зарінки над Прутом, як теж підколомийські царини й левади. Сам Степан, як і його чотові і хлопці, відбували найрадше вправи в околиці Залуча над Прутом, де в незвичайно гостинній хаті отця Ґ. і його дружини всі знаходили прохолоду, перекуску та інші незабутні чари українського галицького приходства.

До пізньої ночі стрільці вивчали зі своїх записок і не багатьох підручників якнайбільше про військове ремесло, з вірою, що саме їм довелося бути першою, якою вона не була б, військовою школою, створеною з власної ініціятиви, виявом акту відновлення української державности, незалежної від окупантів.

Бувало, в безсонні ночі Степан усвідомлював, що завдання, яке припало йому, переростало його сили і знання, а надто, що йому було всього 24 роки життя. Рівночасно з військовим вишколом ішов законспірований, дуже посилений ідеологічний вишкіл. Ішло перш за все про пізнання й аналізу нової дійсности, про вивчення нового, несподіваного жорстокого окупанта, як теж про ліквідацію найменших ідеологічних залишків комсомольства та можливостей нового опортунізму.

Одного дня прийшла вістка, що хтось із проводу, зі Львова, має відвідати сотню. З цієї нагоди з ініціятиви повітової чи окружної команди поліції рішено навіть поробити знімки. Хлопці приготовилися якслід, почистилися, помилися та навіть вся команда поліції з'явилася в цілості до цієї знімки. Цей „хтось" з проводу був Іван Климів-Леґенда, який з цікавістю й гордістю приглядався до життя і праці старшинської сотні. Але сам не став до знімки, щоб не дати більше доказів для німецької таємної поліції, яка за ним пильно шукала. По відході деяких осіб, Леґенда сказав усім сумну правду про німецькі наміри, про гітлерівські пляни щодо України. Він пригадав хлопцям, що вони є членами української старшинської школи, хоч без одностроїв і леґальної зброї. Вони ніколи не мають забути, що б не сталося, незалежно від обставини, що вони є кандидатами на старшин і. згідно з тим, відповідно поводитись усе своє життя. В дальшій розмові він інформував, що вже скоро прибуде до Коломиї німецька адміністрація, а з нею всевладне Ґестапо, а тоді буде кінець не лише для сотні, але й для всього свобідного українського життя, а для членів організації залишиться знову підпілля.

Провід О.У.Н. і Степан усвідомлювали, що це лише раніше передбачений хід подій, тому приготовлялися до нової дійсности. Насамперед треба було зробити порядок із зброєю — добре її сховати. Всі добрі скоростріли, рушниці й ґранати ночами перевезені були в найбільшій таємниці до різних „хат" у наших селах. Гіршу зброю Степан з помічниками зібрав на два вози та в асисті повітового коменданта української поліції з великим шумом і галасом віддав за посвідкою місцевому „ортскомандантові". Степан ніколи не припускав, що саме це відрухове потягнення в недалекому майбутньому врятує йому життя.

За кілька днів приїхав до сотні комендант української поліції сотник Микитюк, пізніше розстріляний ґестапівцями, і привіз офіційне письмо від німецького „крайсгавптмана" з вимогою, найпізніше до двох тижнів зліквідувати сотню, а все майно і зброю передати німецькій адміністрації. Ще раз остерігали, що за посідання зброї каратимуть смертю.

Багато приятелів у старшинській сотні приготовили гідне прощання. То було дуже сумне, але горде прощання. Хлопці сиділи за столами, наче випускники якоїсь відомої військової академії. Прийшло багато представників організованої української громади, деякі батьки, одні в міських одягах, інші в селянських. Прийшов увесь організаційний актив з

жіноцтвом. То не була ліквідація якоїсь школи чи старшинської сотні, то була ліквідація ненависним ворогом видимого символу відродженої української державности, то було здавлення новітніми вандалами українських юних мрій і надій на волю. Такі переживання не забуваються, вони зроджують глибокий жаль, ненависть та жадобу пімсти. Надворі падав лінивий осінній дощ, а вітер переганяв купи пожовклого листя. Сипалися фрази й слова, деякі хлопці зворушено похлипували, а інші робили нові пляни, нові постанови. Степан дивився на цю сотню ідейних, інтеліґентних молодих українських людей і був гордий, що вщепив у їх серця й уми любов до української збройної сили, єдиної запоруки майбутньої державности, як діла, що стояло за словами „Здобудеш українську державу" або згинеш в боротьбі за неї".

Він знав, що його труд і труд його помічників не був даремний — ці хлопці будуть поглиблювати своє військове знання, як засіб до осягнення найвищої мети — власної держави. Степан ніяк не сподівався, що він з деякими хлопцями з сотні з цілою майже командою за кілька місяців опиняться в ґестапівській в'язниці. Він дивився і бачив замряченим зором за вбого накритими столами майбутніх славних лицарів підпілля, визначних старшин Української дивізії та командирів Української Повстанської Армії. Хоч як важко було на серці, він був вдячний Богові, що дозволив йому віддати своє знання і труд для цих прекрасних хлопців в такий незвичайний час.

КОЛО ТЮРМИ ЗАЦВІЛИ КАШТАНИ

Врешті почалися довго очікувані допити і прийшла черга на Степана. Коли в дорозі до Ґестапо він вийшов на Божий світ, то від ясности і свіжого повітря закрутилося йому в голові, так що мусів придержуватися муру, щоб не впасти. Його вели серединою вулиці, а ґестапівський гайдук своїм „шнель, льос, льос" прискорював марш.

У великій кімнаті на другому поверсі, за жидівським, мабуть, різьбленим столом сидів „обершарфюрер" Вайсман. Він обнімав за шию свою невідступну секретарку „фройляйн" Фріду, яка постійно хіхотала і щось цокала на машинці. В кімнаті був ще інший молодший ґестапівець, що мабуть, тільки вишколювався в цім „шляхетнім" ремеслі. Перед Вайсманом лежали всякі книжки, знімки, брошури, ґранати до вправ і старий, знайомий наплечник. Вайсман насамперед нібито зовсім наївно запитав Степана, чи він знає, що німецька, націонал-соціялістична влада робить із своїми ворогами в шепаровецькому дубовому лісі, а як не знає, то напевно скоро довідається, хібащо говоритиме саму правду, абсолютну правду. Далі він ставив Степанові безліч різних питань — загально про українців, про ОУН, питав хто в Коломиї є „Бандера льойте", а хто „Мельник льойте". Нагло він запитав Степана зовсім іншим тоном: „Гей, пане поручнику, чи то не ти є бандерівським провідником?" Степан зовсім не був здивований тим

питанням і досить спокійно заявив, що він здавна симпатизує з бандерівцями, бо це найзавзятіші антикомуністи, але він ніколи не був і не є членом ніякої організації. Вайсман щось понишпорив у своїх документах і кинув на стіл перед Степана кілька побільшених знімок, на яких він, Степан із синьо-жовтою опаскою на рамені й золотистим написом ОУН стоїть виструнчений поруч мадярського генерала перед прапорами в день проголошення відновлення самостійности. Степан не міг оглянути інших знімок, бо від несподіваного сильного вдару йому потемніло в очах, а з носа потекла кров, що заплямила і полішований стіл і знімки. Далі було більше вдарів, а менше запитів, так що Вайсман запросив собі до помочі свойого молодшого помічника, а Фріда аж заходилася від сміху. На цім першім допиті Степан довідався про себе багато чого. Це вже була стара річ, що він бандерівський „оберльойтнант", далі, що він був головним кольпортером антинацистської, а тим самим антинімецької літератури, чого незаперечним доказом ось цей наплечник, повний доказового матеріялу. Далі Ґестапо знає, що він з іншими організував і завідував тайною радіовисильнею десь у Карпатах, чого найкращим доказом — складові частини радіоапаратів, а які були фактично залізними штабами, вживаними при ломці у зліквідованій друкарні, що колись містилися в старій пивниці „Української книгарні". Невідомим шляхом, вже з тюрми, Степан доручив своїм ад'ютантам висадити печі в коломийській залізничній станції і в Українськ ім народнім домі в часі прийняття, в якому брали участь високі німецькі достойники. Але Степан є не лише ворогом німецького Райху, а також лояльних німецьких союзників мадярів, яких він заманив у засідку, через що вони потерпіли великі шкоди в людях і воєнному матеріялі. Але найважніше було те, що Степан як комендант якоїсь маріонеткової старшинської школи, яка фактично була прибіжищем всяких комсомольців, заховав перед німецькою владою велику кількість усякої зброї. Єдиною карою за кожний злочин може бути лише смерть, отже, Степан мусів би вмерти хіба з десять разів. Але він, „гер обершарффюрер Вайсман", син великого німецького народу, дає Степанові ще одну нагоду все точно передумати, зокрема цей ганебний бій з мадярами та сказати всю правду на дальшому допиті, а тоді вже покажеться.

Коли Степана ввечері відводили до тюрми, то він побачив під брамою заплакану і зовсім посивілу пані Ґоянюк, що її дві доні, Зеня й Ліда теж сиділи в тюрмі, про що Степан знав. Вона в одчаю, помішанім з радістю з несподіваної зустрічі, витягнула тремтячі руки, наче хотіла Степана обняти, але ще скорше перевернулася від лютого ґестапівського штовханця.

Степана кинули знову у прокляту бочку, але вже на іншу келію, якої заґратовані й дошками забиті вікна виходили на заднє тюремне подвір'я. Тут уже чекали на нього Чумак-Мельничук, Мундзьо-Сельський і вуйко Влодко-Сидорук.

Одного дня рано, коли ще було зовсім темно, загуділи під брамою

тюрми вантажні авта. Усі в'язні побудилися і по всій тюрмі пішов, мов чад, блідий жах. Царювала така зловісна тиша, що кожний чув лише приспішене биття свого серця і цокотання зубів сусіда. На кам'яних коридорах злісно гаркали роз'юшені собаки, гостро цокали тяжкі ковані гестапівські чоботи об гранітну долівку. Що якийсь час відкривалися і закривалися з лоскотом важкі ковані двері келій і, мов вирок смерти, скреготів ключ у тюремних замках. А в відчинені двері падали наче в безодню віків різні прізвища. Прості селянські, гуцульські, панські-шляхетські, а все українські прізвища відвічних господарів і власників цієї землі. Викликані, з блідими обличчями та очима, повними жаху, і ніколи не відповіджених питань, наче здивовані, здержливо, мов первісні християнські глядіятори, виходили з келій під звуки такого типового тевтонсько-німецького „льос, льос". Ґестапівські опричники в'язали їх руки кільчастим дротом, ставили в пари, як нечемних школярів, а далі гнали по сходах до брами і впихали, як худобу, у вантажні авта. Двері келій далі то відкривалися, то закривалися, далі падали прізвища і лише чути було „льос, льос", аж вкінці вщерть наладовані вантажники, прикриті брезентом, відїздили в напрямі шепаровецьких дубових лісів. Коли сходило сонце, то в коломийській тюрмі панувала така тиша, що аж лящіло в вухах. Янголи смерти відлітали у свою обитель, кухарі мовчки готовили нужденне снідання, починався новий день , начеб нічого незвичайного не трапилось.

Такі „акції" відбувалися з німецькою точністю майже кожного місяця, а то й частіше, і тривали довгими, предовгими годинами, що для тих, що в зимному холодному поті дрижали під холодними стінами своїх келій, здавалися вічністю.

Коли стопився сніг і сонце трохи пригріло, то дошки в кошах, що ними були забиті вікна, трохи розсохлися і потворилися між ними щілини, через які можна було дещо побачити.

Одного дня зчинився на в'язничнім подвір'ю незвичайний гамір, наче десь на ярмарку. Задня брама, що до неї доходила рідко вживана доріжка, була відкрита і через неї гестапівці заганяли череди якихсь дивних людей. По одязі і зовнішньому вигляді було відразу пізнати, що то жиди, але пізніше з мови виявилося, що то були мадярські жиди. Були між ними старші й молодші, були старці, діти й немовлята. Одні були вдягнені заможно з елегантними валізами, а інші майже в лахмітті з різними клунками і мішками. Деякі родини мали з собою собак, які ніяк не пасували до цього гротескового видовища. Ґестапівські опричники вправно відділили чоловіків від жінок, окремо молодих і окремо старших. На середині подвір'я розстелили кілька коців і один старшина давав голосні накази. Поодинокі люди з різних груп підходили по черзі і скидали на коци гроші, банкноти, монети, годинники, перстені та іншу біжутерію. На другому кінці подвір'я росла гора дорогих хутер та іншого порядного верхнього одягу. Пізніше гестапівці тягнули насилу деяких жінок і чоловіків в інший куток подвір'я, що прилягав до

жіночих келій. Що там з ними робили, не було видно, але ті бідолахи верталися до своїх груп переважно обмазані кров'ю і з несамовитими зойками. Цілу ніч було чути плачі й молитви розпачі особливо, коли вночі плакали немовлята й маленькі діти. Аж над ранком ще раз зчинився великий гамір, а далі знову настала тиша. Люди десь поділися, лише ген далеко чути було гудіння моторів, а в'язничне подвір'я було вкрите газетами та всяким лахміттям.

То були часи, коли в тюремній зупі показалися кілька разів кусники м'яса, що мало дивний, солодкавий смак. Дехто казав, що так смакує собаче м'ясо.

Мабуть, хтось з гестапівців додумався, що українські в'язні-націоналісти могли почути й підглянути забагато, тому нагло всіх перенесли знову на стару келію число сім. І тут дошки в кошах на вікнах трохи зсохлися і до вікон, наче милі гості, тиснулися розкішні каштанові гілки з молодими зеленими бруньками.

Левко Паливода висох на кістяк і кашляв щораз більше. Він, сердешний журився, чи дочекає ще каштанового квіту. Зараз під келією число сім, на першому поверсі, містилася т.зв. келія під юрисдикцією „кріпо" кримінальної поліції. З українців сидів там сотник Макс Микитюк, часом басовий голос зовсім виразно доходив нагору. А коли мешканці тієї келії співали свою вечірню молитву, то його голос домінував над усіми й завжди звучав останнім акордом.

Коли одного ранку загуділи під тюрмою зловісні мотори вантажників і знову з лоскотом відкривалися й закривалися двері до келій під звуки відомого „льос, льос", всі знали, що це нова, чергова акція. Напевно ніхто не думав про ніщо інше, лише хай беруть сьогодні кого хочуть, лише не його". Кожний старався скорчитись, притулитися до вологої стіни, як колись перестраженим дитям до рідної матері, кожний хотів так сховатися, так зростися із стіною, щоб ненависні гестапівці його не завважили і не знайшли. Одні молилися бездушно, а хаотичні думки скакали, мов шалені, деякі в найглибшій медитації каялися за невиконані гріхи, робили остаточні обрахунки совісти і зрезигновані, були готові на все, коли їх викличуть. Черговий стояв на своїй стійці при дверях, дивився крізь дірку і дрижачим голосом звітував, кого беруть. Молоденький Микола Оленюк, брат Лиса, мабуть, найменше помітний і тихий, теж молився, як усі інші, настирливо думав а хто черговий. Нараз дижурний придушеним голосом закричав: „О Господи, ведуть Лиса". Микола, мов тигр, кинувся до дверей, відштовхнув чергового, а сам усім своїм єством втулився в двері, перемінився в око, що хотіло через цю нужденну шпару в одвірках побачити все, побачити, як можливо, найбільше, все молоде безталанне життя, пройдене з любим братом, що був для нього всім — і батьком і матір'ю, і вчителем, і провідником. Молоденький брат Микола, майже дитина, прощав німою мовчанкою багато старшого брата Лиса-героя, що мов святий, ішов на свою

Голготу. Коли замовкли кроки за Лисом, Микола впав, мов скошений польовий квіт, на огидну тюремну підлогу і скавулів як покривджене цуценя.

Того вечора якось дуже мляво співали вечірню молитву на польській келії, не було Максового баса, бо Макса теж повезли в шепаровецьку дубину.

Професор Пригродський ходив в колісце, як той кінь у ступі, і дивним голосом, мов зіпсутий патефон, уже хіба сотний раз на день співав „За Сибіром сонце сходить". Це мала бути його лебедина пісня про Кармелюка. Молоденький красунь Богдан Ліцовський щось довго думав і видумав чудасію, а саме, коли дістане сьогодні в зупі більше, як дванадцять пенцакових зерняток, то заспіває для келії число сім своїм шовковим баритоном пісню „Гетьмани, гетьмани". Левко Паливода нидів з дня на день. Його взяли на короткий час до т.зв. „шпитальки", а коли його стан зовсім погіршився, знову перенесли на келію, мабуть, з поважним бажанням, щоб він теж заразив усіх інших туберкульозою. Він дивно змалів, і мов щеня, спав у своїм куточку на згорненім лахмітті. Отець Витвицький дуже багато перебував із Левком, але про що вони говорили, ніхто не знав, хоч усі чекали на неминуче.

Тимчасом каштанові бруньки пхалися до дошки забитого вікна. Вони наповнялися життєдайними соками весни, наперед рожевіли, а далі з години на годину розквітали білими свічниками. Створилися наче перегони між молодим життям, втіленим у каштановий квіт, та неминучою смертю такої молодої, невинної многонадійної людини. Якоюсь дивною силою, все, що діялося, відійшло на задній плян, а всі мешканці келії брали участь у цих безнадійних змаганнях.

Одного ранку Левко лежав спокійний, вільний, байдужий на все, вже поза межами болю й терпіння, поза владою Ґестапа, а його очі, що вже бачили вічність, дивилися на заґратоване вікно, за яким пишно цвіли каштани.

Зараз по Великодні почалися нові допити. За два дні викликали теж Степана. Слідчим був сивавий унтерштурмфюрер із залізним хрестом на грудях. Він подав Степанові точну військову карту Коломиї й околиці та казав нашкіцувати детальний плян пам'ятної сутички з мадярами в червні 1941 року. Він ніяк не хотів повірити, що реґулярна, модерно обладнана армія, яка ще не віддала ні одного стрілу, відступала й висувала білий прапор перед кількома сотнями недосвідчених, примітивно озброєних хлопців. Після перерви, яку Степан провів в цементовій клітці, по кістки у воді, дальше слідство продовжував Вайсман. Він відразу, без ніяких вступів, почав допитувати Степана про зброю з старшинської сотні. Вайсман без більших застережень погодився, що ця зброя була віддана німецькому „ортскомандантові", якого прізвище Степан навіть запам'ятав. Слідчому найбільше хотілося знати, де подівся Степанів „Вальтер", калібер 7.45, з роговими жовтими обкладинками. „Менш, говори правду, бо буде капут, ще

сьогодні поїдеш в Шепарівці". Поки Степан схаменувся, два сильні скрутили його руки, зігнули його вдвоє і всадили голову в опертя спеціяльного крісла. Молодший гестапівець стискав голову Степана своїми сильними стегнами, а Вайсман періщив Степана грубезною палицею де трапилось, і Степан втратив рахунок ударів, а пізніше притомність. Коли він знову очуняв, миттю прийшла йому хитра, доволі фантастична думка. Він майже з криком, найбільш рішучим тоном заявив, що віддав „Вальтера" особисто і то при свідках комендантові української поліції Максові Микитюкові, який напевно може це посвідчити. Цьому самому Максові, що співав басом молитви на польській келії та вже довший час спочивав вічним сном під шепаровецькими дубами. Коли Степан назвав Макса як свого свідка, Вайсман підніс телефонну трубку і велів себе сполучити з повітовою командою української поліції та покликати до телефону сотника Макса, начеб він не знав, що той уже мертвий більше, як місяць.

Вайсман грав свою частину комедії зовсім добре. Ніби то дуже сердечно говорив з Максом, питав його: „ві гейтс", говорив про Степана, про револьвер марки Вальтер, щось наче собі пригадував, як то один з німецьких старшин, що тепер перебуває на східному фронті, саме цю зброю взяв собі. Вайсман ще раз відгрожувався Степанові, що ще собі з ним поговорить і велів відпровадити його до келії. Степана кинули самого, побитого, цілого в крові на нову велику келію. Його довірений свідок, що саме врятував йому життя, дивився з усмішкою десь з небесних висот на цю трагікомедію і безмежно радувався, як то вони перехитрили гестапівських катів. Нова келія досить скоро заповнилася тими самим друзями, що їх ключники вкидали, наче мокрі рядна, після допитів Вайсмана.

Коли прийшла чергова акція, то хлопці мов манекени сиділи під стіною і лише слухали, де голосно відкриваються двері і кого викликують. Коли тріскотіли двері в сусідніх келіях, то деякі зривалися, підбігали до дверей, начеб хотіли, щоб нарешті і їх викликали, та щоб прийшов кінець цим мукам. Але жадоба жити була сильніша. За кілька днів перенесли всіх друзів в комплекті до багато меншої келії, зараз над тюремною кухнею.

До голоду, що був постійним другом і невідлучним товаришем в'язнів долучилися ще два нові прокльони. Першим були непроглядні рої нахабних і голодних блощиць, а другим — невимовна спека й задуха від кухні, тим більше, що й на „світі" ще була горяч, хоч було пізнє літо.

Досвітками відбувалися концерти птахів з недалекого єзуїтського городу, а трохи пізніше починали товктися кухарі, що готовили сніданок. Посмітюхи забирали „кіблі", а пізніше приносили заяложені коновки з водою, а ще пізніше приходила т.зв. кава і щось, що звали хлібом, під вечір смердяча зупа та перед спанням молитва. Між тим воліклися повільно години безнадійної нудьги і скучної безнадійности.

Найчастішою темою деколи пристрасних дискусій було життя в німецьких концентраційних таборах, і хоч жоден з мешканців келії ніколи в них не бував, то кожний мав на це свої вперті погляди й міг годинами описувати, як там усе виглядає й відбувається. Хоч це звучить неймовірно, але всі мріяли про Осьвєнцім, як про якийсь великий осяг, як перший крок пережити цю жахливу ґестапівську деґрадацію, а може, перший крок до евентуальної волі. Про волю вже ніхто й не мріяв.

Старшинська сотня в Коломиї в 1941 р. Посередині пор. Мирослав Харкевич.

Старшинська школа ОУН в Коломиї в 1941 р. (див. спомин М. Харкевича

МИ ГОРДИМОСЬ НИМИ...

Мирослав Харкевич

Одним з вершків нелюдської злочинности німецьких окупантів України під час другої світової війни був розстріл 52 українських патріотів, майже всіх членів революційної ОУН, в Ягольниці біля Чорткова, 27-го листопада 1942 року.

Ґестапо розстріляло в тій самій „акції" 100 осіб як відплату за вбиство одного та поранення другого ґестапівського старшини з головної квартири з Берліну, що мало місце при вулиці Генінґа у Львові. Між розстріляними в тифозній гарячці в Ягольниці було 13 моїх приятелів-співв'язнів з коломийської тюрми. Вони були частиною групи в числі понад 20 чоловіків і 8 молодих жінок, заарештованих ґестапом в Коломиї 5-го лютого 1942 року, як спізнений етап масових арештів, що перекотилися Західною Україною як тевтонська кара за проголошення віднови української держави у Львові 30-го червня 1941 року.

Від тих трагічних подій минуло вже багато часу, і я не маю претенсій на певну точність, та й багато неприємних подій треба промовчати, бо не знати точно долі деяких, що вийшли на волю, а спеціяльно наших геройських українських дівчат.

З арештованих чоловіків один студент ветеринарії Левко Паливода помер в тюрмі, мабуть, в липні 1942 р., Ярослав Жибчин згинув трагічно зараз по виході з тюрми ранньою весною. Микола Пригродський був мобілізований до сов. армії зараз після другого приходу большевиків і згинув у сталінській війні. Степан Гумінілович, відомий дивізійний композитор і диригент помер недавно в Торонті. Доля Андрія Стефуранчина і молоденького Юрія Оленюка мені невідома. Між живими залишилися, крім мене, ще д-р Ґеник-Березовський. Я був переведений з коломийської тюрми до Львова на „Лонцкого", десь під кінець жовтня. Про масакру в Ягольниці я довідався під час одної жахливої „акції", коли мене викликали двократно для вияснення непорозуміння „про якогось Харкевича" з чортківської справи.

З дівчат, що сиділи на „жіночому відділі", дві вийшли на волю в короткому часі. Ірина Я. живе в Канаді, Оля Оробець, Ліда Ґоянюк, що втекла під час транспорту до лічниці, загинула геройською смертою в рядах УПА, про долю молоденької Дарки Х. не знаю нічого.

Найдовше довелося мені сидіти разом з усіми, пізніше розстріляними в Ягольниці, в одній келії від самого арешту до переведення до Львова. Простора келія число 7, без ліжок та сінників, з грубими ґратами й густими кошами на вікнах та кістяками на дубовій підлозі, що постійно чекали на смерть або в найкращому разі на транспорт до якогось „концентраку", це мій приватний Пантеон.

На самім краю під стіною спав Дмитро Григорович. Я колись сидів з ним в одній лавці у снятинській гімназії, ніколи нам і не снилося, що будемо лежати побіч на підлозі в коломийській тюрмі. Він погано знав польську мову та постійно казав замість „потем" - потему, так що учителька польської мови називала його „тен потему". Дмитро в безсонні ночі любив говорити про орелецькі (він був з Орельця) соковиті грушки, про празники в Карлові, а найбільше про Анничку. Ґестапо розстріляло його в Ягольниці.

Зараз побіч мене з другої сторони мав „леговище" колись кучерявий, синьоокий інж. Роман Сельський, що любив дивитися кожному просто в очі з благородною усмішкою святого. Ніхто не повірив би, що він умів так досконало орудувати ґранатами, вальтером чи наганом. Його манери були бездоганні, грав на фортепіяні і в теніс, ніколи не підносив голосу, а за ним гналися безуспішно енкаведисти всієї Станиславівської области. Він ніколи не забував що пережив, коли бачив з криївки, як енкаведисти вивозили цілу його родину, з якою зустрінувся там, де ми всі зустрінемось, був розстріляний німцями в Ягольниці.

Біля нього спав чорний, мов циган, Василь Мельничук-Чумак. Він наче той покутський вовк, пів свого молодого життя провів у підпіллі і вмів завжди потрапити з одної біди в другу, ще більшу. Був дуже строгий до своїх, страшний для ворогів. Ми разом з ним і Сельським мали честь піднести синьо-жовтий прапор на коломийськім ратуші. Мав щастя хоч єдиний раз побачити через щілину тюремної віконниці свою дружину Марусю та своє новонароджене диття, лише єдиний раз, бо його ґестапівці розстріляли в Ягольниці.

Зараз біля Чумака спав його товариш з гімназійної лавки Міська-Михайло Парасюк з Тулукова, вони годинами сперечалися про різні подробиці з кляси, про дівчат та пригадували собі якісь старі кривди. Міська завжди „гинув" закурити, навіть під час найгіршого голоду думав про цигарку. Розказував, що як вийде на волю, то ходитиме від села до села та всім розказувати яка то голота ті „німаки". Розстріляний в Ягольниці.

Далі спав селянин Юрій Сливка з села Волчковець. Мовчазний і, як кожний добрий господар, зривався досвіта, дивився на келію, наче на свої

зелені ниви, з розмахом хрестився тричі і молився півголосом. Мені не раз здавалося, що то не господар Юрій Сливка, а втілення Ісуса Христа - Сівача. Розстріляний з іншими в Ягольниці 27-го листопада 1942 року.

Під протилежною стіною квартирувала інша група. Ряд починав о. Павло Витвицький з Витвиць, а останньо парох Жаб'я. Він годинами дивився у стелю і постійно журився, що там вони роблять без нього. Хто і як править, згадував рідні Витвиці, великі празники й відпусти. Мов ока пильнував свій часослов та лиш декому дозволяв брати його в руки. Часто півголосно відмовляв всякі тропарі й кондаки, а перед великими святами попадав у глибоку мелянхолію. Його теж розстріляли німці в Ягольниці.

Біля о. Витвицького спав інший гуцул, котрого ніхто не кликав інакше як Гуцул—Микола Сорук з Гриняви, що був моїм „супутником" від перших днів повороту в рідні сторони. Він, як і його батько, займався нелегальним полюванням. Мав свої порахунки з польськими, енкаведівськими та німецькими пограничниками. Багато говорив з о. В. про мисливство, а ще більше думав про Ліду, що сиділа на жіночому відділі. Ми всі знали, що він любив її, але ніколи не міг їй того сказати, бо його також ґестапівці розстріляли в Ягольниці.

Сусідом Миколи Сорука був „вуйко"—Влодко Сидорук, завзятий кооператор і господарник. Він без упину щось вичислював і калькулював, а всю братію в келії ділив на „панів" і „хлопів". Вуйко Влодко був вже трохи „підтоптаним" парубком, усі наші дівчата були до нього особливо ласкаві, за його погідну вдачу і союзові солодощі. Він ніяк не міг рішитися з котрою оженитися, коли вийде на волю, але журився непотрібно, бо його, як усіх інших розстріляли десь при дорозі в Ягольниці.

Далі спали поруч наймолодші хлопці, ще замолоді, щоб бути братами, а вже за старі, щоб бути синами, але всі були золоті незабутні друзі.

Першим бачу Богдана Ліцовського, дуже вродливого юнака з прекрасним голосом, ми разом колядували під час останнього Різдва, так недавно... Він часто питався мене з дивною усмішкою: „Ну, пане поручнику, як то воно буде?" Часто згадував про своїх батьків, рідню, але не як хлопець, а як мужчина. За ложку густішої зупи, а пізніше за добре слово, співав що раз тишіхе своє пописове „Гетьмани, гетьмани", дуже любив гори Карпати й дуже хотів вийти на волю, бо мав деякі важливі справи полагодити. Ґестапівські звірі також вбили цього чарівного хлопця в Ягольниці, мабуть, на 18-му році життя.

Біля Богдана спав мій помічник з „Української книгарні", дрібний тілом, але дужий духом, також 18-літній Влодко Тихович. Завзятий конспіратор, чомусь постійно підсміхався, навіть під час жахливих „акцій". Може, бачив образ своєї Дарки, що сиділа на жіночому відділі, всього кількадесять метрів, а так дуже далеко. Журився, чи хтось не обкраде або знищить нашу

книгарню, бо він „там мав дуже важні речі". Разом з іншими був розстріляний в Ягольниці.

В самім кутку спав Володко Мегера, одні казали Магур. Він не був „коломийський" і чомусь тримався збоку. Ходив по келії в солдатській шинелі", наче гетьман в киреї, рідко вдавася в розмови, лише думав своє, а на питання відповідав різко й коротко „так є" або „ні", пане поручнику, чи „друже провіднику". Розстріляний 27-го листопада в Ягольниці.

В тій самій „акції" загинув від ґестапівських куль д-р Олекса Коссак, адвокат і загально шанований громадський діяч, він ні натурою, ні віком не був революціонером чи конспіратором. Сам дивувався як потрапив у „ту" компанію. Часто хворів і дуже багато перебував у „шпитальці", келії, призначеній для хворих в'язнів. На келії число сім, ізолював себе від інших, переважно мовчав і як правник вірив до кінця у справедливість, в суди та закінчення того „непорозуміння", в яке випадково впав.

Ґестапівці розстріляли 27-го листопада 1942 року в Ягольниці Степана Романа Сатурського, теж з келії число сім. Він ні політично, ні емоційно не підходив до решти в'язнів. Був незвичайно спокійний, флегматичний та релігійний. Кажуть, що спочатку протестував і дивувався, а пізніше прийняв свою долю, як Божу волю.

Наші незабутні друзі розстріляні в Ягольниці, навіть, як декотрі з них були на досить відповідальних становищах, вони рідко наказували, а частіше були виконавцями. Вони рідко висилали інших на небезпечні діла, радше самі ті діла довершували, вони щоденною працею ставили підвалини під те, що називається революцією, творили саму революцію. То були хлопці й дівчата, що не дожили віку, щоб стати відомими і славними. Вони загинули в юності, яку ми всі дуже любили. Для них слова „добуду або загину" — не були фразою, лише були словами присяги, яку вони додержали.

Всі ті хлопці, старші й молодші відійшли в краще життя напевно з окликом „Слава", а „Україні" вже було заглушене ґестапівськими сальвами. Хай цей короткий спомин буде скромним пам'ятником для найкращих хлопців і дівчат нашого золотого Покуття.

*

Ой хлопці ми, пане брате, ой хлопці ми, хлопці,
Як нам буде бренькотіти шабелька при боці.
Шабля буде бренькотіти, а коник скакати...
А ци будут дівчатонька за нами плакати?

*

Ой цісарю, цісарику, цісарю паничу,
Пусти мене до домоньку, я ті застав лишу!
Ой лишу ті шаровари та й старі камаші,
Сам сі піду подивити, що там роблять наші.

ДЕЯКІ ПОДІЇ Й ЛЮДИ ОУН-УПА

Б.Р.

Хоч Коломия й Коломийщина не були тереном діяльности ОУН і УПА, але члени ОУН були на цьому терені і виявляли певну діяльність, про яку дізнаємося із праць авторів, що на ці теми писали, зібравши більше чи менше матеріялів. І так, з книжок чи статей довідуємося про арешти й судові процеси за діяльність, яку окупаційна польська влада вважала протидержавною, нпр., 20 лютого 1930 р. польський суд засудив кільканадцять людей лише за допомогу політичним в'язням, а через тиждень, 26 лютого 1930 р. засуджена була група молодих людей на чолі із Степаном Маціборком за належання до таємних українських революційних організацій. Небагато часу минуло, як 9 березня того ж року польський суд засудив декілька членів УВО Романа Олійника і Ярослава Жибчина — разом на рік в'язниці, а 29 липня того ж року поліція арештувала в Коломиї гімназиста К. Сельського та ученицю Марту Кузьму, перебрану за хлопця, коли вони розліплювали по місті відозви УВО й "Сурму". І знову 19 вересня 1930 р. вже львівський суд судив коломийських хлопців і дівчат за належання до УВО — Данила Березовського, Дем'яна Герасим'юка, Нестора Гнатишака, Марту й Марію Кузьмів, Володимира Маруняка, Зиновія Михалевського й Констянтина Сельського на 4 роки в'язниці.

На другий рік вліті, 31 липня 1931 р. відбувся ОУНівський напад на поштовий віз під Печеніжином за Коломиєю і членам боївки ОУН пощастило втекти і не впасти в руки поліції. Вони перебралися до Чехословаччини, звідти до Німеччини, а потім до Манджурії. Три з них були ідентифіковані — Микола Митлюк, О. Колтик і Кукурба-Барицький. В березні 1933 р. польський суд судив за належання до ОУН та поширювання нелегальної літератури Ігоря Руденського, Ом. Колтика, Ярослава Єндика, Ярослава Явного і Т. Руденського, Я. Куника, Я. Стражника й І. Чемериса на різні терміни ув'язнення, а в червні того ж року за належання до ОУН та кольпортажу нелегальної літератури засуджені були Ярослав Жибчин, І. Пантелюк, Гр. Матійчук. За те саме засуджені були в Коломиї при кінці вересня 1933 р. Ростислав Сабадаш, Василь та Іван Лапчинські.

В жовтні 1933 р. за шкільну акцію поліція арештувала Марту Кузьму, Надію Кочій, Володимиру Яцишин — учениці 8-ї гімн. кляси та видавця Осипа Кузьму. Трохи пізніше поліція арештувала студентів Богдана Вонсуля, Михайла Матковського, Богдана Михалевського, Софрона Федева й Романа Цибика.

У грудні того ж року відбувся в Коломиї суд за належання до ОУН і кольпортажу підпільної літератури та збірку на бойовий фонд Ф. Сабадаша й Миколу Синюка, а незабаром, в 1934 р. священика о. Василину за навчання

релігії, нібито, в протипольському дусі, так начебто навчання релігії було пропагандою.

Того рода суди й засуди в Коломиї відбувалися постійно за належання до ОУН, кольпортажу літератури, збірку на бойовий фонд, нпр. в липні 1934 р. засудили на три роки Івана Баб'юка, а в 1934-35 рр. до Берези Карт. запроторені були Микола Атаманюк, Богдан Михалевський, Евген Онищук, Роман Цибик.

В червні 1937 р. суд присяглих засудив абсольвента Петра Михайловича за діяльність для ОУН, а в листопаді 1937 поліція арештувала Б. Войткова, С. Гошовського й Б. Тимчишина.

Це тільки невелика частина того, що діялося за польської окупації на терені Коломиї і повіту, але тоді ніхто того не записував і не реєстрував, а пізніше пішло в забуття, та підпільна діяльність у Коломийщині була багато ширша, ніж занотовано в книжках чи газетах, дарма, що Коломийщина була радикальна довший час, але радикально переконані молодші радикали були негіршими націоналістами-революціонерами.

І за німецької окупації ОУН не дармувала. На початку вересня 1943 р. курінь УПА в Коломийщині "Чорні чорти" звів бій з "шуцманами" й вермахтом, в якому німці втратили 35 убитих.

При кінці вересня 1943 р. відділ УПА "Скуби" (чота) на дорозі Коломия-Космач розбив колону вантажних авт німецьких, і в тій сутичці згинуло понад 70 німців без будь-яких власних утрат.

В лютому 1944 р. самооборонна боївка відбила від німців транспорт в'язнів із Жаб'я до Коломиї, також без власних утрат.

У квітні 1944 р. сотня УПА "Козаки" при відступі німців і мадярів в Коломийщині захопила багато військового добра — 27 скорострілів, 2 ґранатомети, 400 крісів, а крім того, 12 вагонів збіжжя, яке німці транспортували до Райху.

У квітні 1944 р. мадяри погромили село Пилипи в Коломийщині й забрали біля 150 чоловіків, яких везли на Мадярщину, але на конвой напали відділи УПА й арештованих відбили а конвоєрів знищили.

У серпні того ж року відділ УПА "Сурма" звів у Коломийщині 3-годинний нічний бій з відділом НКВД числом до 40. Відділ утратив 13 убитих і втік, а власні втрати були мінімальні — 1 важко ранений.

31 серпня 1944 р. в с. Яблониці одна чота УПА розгромила групу большевицьких парашутистів 12 осіб. вбила капітана і двох старшин, а 4-х лейтенантів взяла в полон, а при тому здобула трохи зброї.

В зимі 1944-45 р. в околиці Березова протягом 4-х місяців сконцентровані відділи УПА творили там наче власну республіку і за той час відділи УПА відбили всі наступи большевиків. В лютому в одному тільки бою впало понад 300 большевиків.

ЛИСТИ ДО ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА

А. Княжинський

Високодостойний Пане Добродію!

Пересилаю Вам у формі політичного документу мій спогад з часу нашої короткотривалої державности в 1941 р. Дані цього часу я подав до відома покійному Митрополитові Андреєві, бо: 1) Вашого уряду вже не було, 2) на основі даних ми ждали на проголошення незалежности України після зайняття німцями Києва. Наші сподівання, як самі знаєте, розвіялися, а я пішов у 10-річну неволю. Вернувшись на Захід, як австрійський репатріянт, минулого року добився до своєї родини в Америці і побачив як змаліло наше активне зацікавлення справою української державности і рішив передати Вам як колишньому прем'єрові й єдиному з українців, що реально займається українською закордонною політикою, ці документальні дані про відношення представників чужих держав до питання української держави, бо це не коньюнктуральні заяви, отже, не є тимчасовим явищем. Супроти цього українські відповідальні чинники повинні вже тепер опрацювати основні заложення української заграничної політики, щоб не діяти у щасливому випадку доривочно, від події до події, але керувати нашою політикою на підставі вироблених заздалегідь основних її підстав. Як державний діяч, Ви зрозумієте мене, я не маю права розкривати цю справу перед широким загалом, можу тільки для оборони певних позицій дещо з цього матеріялу зацитувати, що я зробив, виголошуючи доповідь про значення Акту 30 червня 1941 р., чим стягнув на себе "гнів" деяких українських політиканів, що обіцяли у своїх гуртах мене представити як брехуна.

На ствердження правдивости є в мене живі ще свідки — адвокат Роман Ставничний, що живе тепер у Буффало, о. Петро Кабаровський, що живе у Трою, США,ну й сам проф. Ганс Кох, що передав мені доручення скласти проєкт організації уряду пропаганди. Названих людей Ви можете запитати про ці справи (навіть пана Коха, якщо він уповноважений про те говорити ще тепер. Думаю, однак, що Вам, колишньому прем'єрові він повинен це потвердити, бо тоді концепція признання Німеччиною української держави, мабуть, важна для поважних кіл німецької політики ще й тепер). Якщо у Вас, Високодостойний Добродію, буде хвилина зайвого часу, прошу про Вашу ласкаву думку.

Остаюся з глибокою до Вас пошаною

Д-р Антін Княжинський

Такий самий документ — як довірочний матеріял — передаю ще й проф. Леву Добрянському, голові УККА. ЯК уважаєте доцільним, прошу з ним скомунікуватись.

ЗБЕРЕГТИ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ДОКУМЕНТ

Рік 1941. Третя декада червня. Коломия.

Через кілька днів після початку війни большевики спішно вицофувалися. НКВД виїхало доволі вчасно, і ми рішилися обняти владу. Молодь справилася дуже справно, стягнула кілька сотень гуцулів, що їм дали опаски з нашою готовою вже печаткою і озброїли крісами. Залишки місцевого большевицького ґарнізону піддалися, завдяки чому ми дістали кілька скорострілів і два міномети. Накази української влади підписував зразу я сам, бо з гір вицофувалися ще менші і більші большевицькі відділи, а іменовані мною начальники окремих урядів боялися фігурувати публічно. З большевицькими відділами ми зводили щасливі для нас бої, чим побільшили і число полонених і запас зброї. Ентузіязм запанував в цілій коломийській окрузі, коли ми прослухали проголошення Самостійної України. Для маси не було важне, хто це зробив; партійні симпатії й антипатії не існували! Українська маса знала свою державу і розуміла свої обов'язки супроти неї так, як найкращі патріоти. Служба безпеки справлялася якнайкраще, реставраційні заходи давали щоденно кращі результати, як це було в нашому пляні. За ініціятивою наших людей ми поповнювали наш державний скарб скоріше, заки вспіли перевести розпис податків. Селяни самочинно накладали на себе податки і до нашого Скарбового уряду приносили більше грошей, як ми думали дістати. Жандармерію поставили ми на протязі трьох днів, набір рекрутів пройшов на протязі одного дня.

Перші дні липня.

До нас дійшли неясні вісті, що німці зліквідували наш уряд. Повірити було важко. А роботи було багато. (Тут дати мені не тямляться).

7-го липня

Йшов на Пруті несподіваний і неочікуваний бій. Після короткої перестрілки мені донесли, що це йшла мадярська армія, і за курявою на дорогах не розрізнили наші боєвики, хто наступає. Щоб ліквідувати непорозуміння, вислав я о. Петра Кабаровського в товаристві нашого команданта залоги Мельничука до мадярського командування, і цю справу помилки ліквідували. (Про те писатиму у прилюдних спогадах). Мадяри

прийшли до нас як дружня армія. За інтервенцією о. Кабаровського мадярське командування помогло уладити спільний величавий похорон двох вбитих героїв: одного мадяра й одного українця. Большевики оставили при втечі повні магазини, і я казав їх передати Союзові кооператив. Цього наказу не виконано, бо зразу хотіли кооператори зладити інвентаризацію. Не послухали також ради продати запас цих магазинів приватним людям. По ночах мадярські жовніри дозволяли собі на грабіж цих магазинів, а нашим жандармам наказав я інтервенювати лише при асисті польової мадярської жандармерії. Наші інтелігенти раз-у-раз бігали до мене з жалобами,і тому я вирішив добитися у мадярів встановлення етапної команди, щоб мати до помочі мадярську жандармерію і цим робом не довести до евентуальної втрати життя українського жандарма. Тому переговорював я з кожним командантом більшої військової одиниці (полку, дивізії). Так натрапив я на начальника мадярської армії, фельдмаршала Сомбателі (Sombately). Він приїхав ніччю, і хотів (за його словами) прийти до мене раніше з такою місією: мадярський уряд з адміралом Гортієм на чолі рішив змінити в корені мадярську закордонну політику: він переконався, що Польща не є для Мадярщини корисним партнером, бо 1) вона все буде заслаба, щоб боронити Мадярщину перед територіяльними претенсіями Німеччини, 2) вона — себто Польща, з морального боку є завжди непевна. Одиноким партнером для Мадярщини може бути лише Україна, бо 1) з буревіїв війни вона мусить вийти найбільшою потугою на Сході і тим самим буде мати силу оборонити Мадярщину перед зазіханнями Німмеччини, 2) вона, себто Україна є з морального боку найпевнішим партнером. До цих заключень дійшла мадярська політика після довгих і основних студій мадярських учених. Коли Мадярщина має інтерес у союзі з Україною, то Україна через цей союз дістане впливи в середній Европі і цим робом буде потугою не лише на сході, але і в цілій Европі.

Тут він розвинув цю думку й далі говорив (Про це дальше).

Щоб діждати реалізації цих плянів, треба буде ще багато витерпіти, бо большевики займуть — на основі договорень із західними потугами — цілу Мадярщину, частину Австрії й частину Німеччини. Їх володіння буде тривати довше як 10 років, і багато з нас, тепер живих за цей час помре. Мене просив він, щоб я, хоч представляю себе тільки адміністраційним керманичем округи, передав цю справу довіреним чинникам українського політичного життя. Свою тезу про великі політичні гороскопи української політики в майбутньому обосновував він так:

"Ваші політики — цитую його слова, — додумаються до того, що треба зробити союз народів Кавказу, Підкавказзя, Прибалтики з Фінляндією, надволжанських, туркменських і північних монгольських народів, але Україна буде цим робом грати першу карту лише на сході Европи. Вона однак може бути децидуючою силою в політиці всієї Европи, коли своїми впливами

зайде в середню Евпору, і до цього Вам поможе союз з Мадярщиною. Тут лежать Ваші великі шанси. Ми — мадяри маємо старих досвідчених політиків, і ці справи бачимо ясніше, як ви; ви ж у великій політиці довго будете ще новаками, і можете через те програвати змаг з другими народами.

Те, що він тоді подавав мені, робив він для того, щоб забезпечити майбутню мадярську політику перед закидом, що цей плян є кон'юнктурний; українці мусять знати, що цю справу висунено ще перед добою великого терпіння, яке жде оба наші народи упродовж довгих літ. А втім українці повинні на верхах своєї політичної думки цей плян вистудіювати. Я знову зробив застереження, що я тільки адміністраційний урядовець, але заявив, що українці сильно емоційний народ, і з цього приводу буде мати супроти такого союзу застереження територіяльного характеру.

"Я розумію — сказав Сомбателі — Вам іде про Карпатську Україну. Питання Карпатської України (він ужив цього терміну) буде для нас відкрите. А втім з господарського боку цю територію може вповні компенсувати ця частина Семигороду, що в ній є більшість мадярів".

Про це вже я не хотів говорити. Після цієї деклярації пан Сомбателі попросив мене і мого тодішнього заступника, старосту Левицького на короткий прийом, при чому виголосив промову, передавши коротко зміст моєї з ним розмови. Тоді перший раз в тості вжив вислів: "цум волє дес байден У — Ґрос Україне унд Унґарн". Нотую цей факт тому, що такий тост виголошували всі пізніші стрічні мадярські офіцери, що їх уже втаємничено в новий стиль мадярської заграничної політики. (Нижчі офіцери на знали ще цього, і в поведінці в товариствах грали давню польонофільську гру. На мою інтервенцію політичні нетакти супроти українців штабові офіцери зправила ліквідували.)

10 липня

Безнастанно докучали мені українські старші інтеліґенти, чому я не припинюю мадярських хуліганств, що виявлялись у грабежах беззахисних магазинів і в тому, що мадярські вояки у двох чи трьох жидівських домах розпороли перини, а пір'я пустили на вітер, врешті в тому, що ці ж вояки звеліли жидам звалити статую Сталіна і затягнути її у Прут. Хоч я не осуджував цих дрібних ексцесів мадярської солдатески трагічно, бо у прифронтовій полосі діються і важчі надужиття, і багато вини несли деякі українці (справа із залишеними магазинами), я поїхав до Львова, щоб там з'орієнтуватися в ситуації. Тоді провідав я митрополита Андрея й передав йому зміст своєї розмови з фельдмаршалом Сомбателі. Митрополит був радісно зворушений...

11-го липня в Коломиї

Цього дня викликав мене з мого уряду о. прелат Русин до церкви (через свого сотрудника, мабуть о. Кузьму), бо, мовляв, мене потребують "високі гості", німецькі офіцери, що мають щось мені важного сказати. Я не хотів сам брати на себе відповідальности й запросив як свідків своєї розмови свого заступника старосту Левицького, секретаря Окружної управи адвоката Романа Ставничого і ще одного чи двох референтів. В церкві при зачинених дверях застав я гавптшурмфюрера д-ра Байґерта й оберштурмбанфюрера д-ра Маєра. Ці два панове вилеґітимувалися письмом від команданта "Арме Зюд" генерала фон Рундштедта, що, мабуть, не був ще тоді фельдмаршалом. При цій сцені був і о. Русин. В письмі ген. Рундштедта було написано, що два такі й такі офіцери передають від нього і з наказу фельдмаршала фон Бравхіча декларацію Вермахту. Вона торкалася долі України; її передав д-р Маєр усно, мабуть для того, щоб заздалегідь її не відкрило Ґештапо, чи якийсь інший гітлерівський уряд. З цієї декларації, що складалася з 14 чи 15 пунктів (докладного числа їх не пам'ятаю) говорилося:

1) Німецька держава признає українську державу як політично-правну одиницю, 2) Німецька держава ставить у розпорядження української держави в початках існування тієї другої з метою скріпити її — свої збройні сили, 3) Німецька держава признає границі України: від заходу на схід: Волга — Сян; границі з півночі на південь означить сама українська держава, і ці границі зобов'язується німецька держава оборонити своїми збройними силами, 4) німецька держава зобов'язується на перше жадання українського правління всі свої збройні сили забрати з території України.

Після того йшли пункти господарського і фінансового характеру, до речі, дуже корисні для України. Коли кур'єри від'їжджали, я зібрав своїх співробітників і зобов'язав їх до найчеснішої праці для української держави, що мала вже незабаром не тільки формально, але й фактично постати. (За здійснення цієї нашої мрії стояла могутня Німеччина!).

12-го липня, (може, день пізніше).

День цей був теж важний. До мене зголосилися чотири румуни, що втекли з Румунії до нас перед арештом, що грозив їм збоку Антонеску. Була це делеґація від Горія Сіми, наступника Кодреану й сучасного керманича "Залізної ґарди". Горія Сіма декларував на майбутнє бажання Румунії жити в тісному союзі з Україною (і передавав прохання прийняти Румунію "під могучу руку" України. Це все виглядало нам на казку, і ми тим ревніше взялися за розбудову нашого малого клаптика майбутньої великої української держави.)

Після цих актів, що нас поставили в орбіту великих політичних проблем, поїхав я (знову) до митрополита Шептицького й передав йому зміст моїх розмов, тим разом уже на письмі. В тому часі я зустрів проф. Кубійовича, тоді

провідника УЦК і передав йому те саме усно.

Пройшли роки моєї неволі, я постарівся, Великий Митрополит помер, а загал інтересуватися став злободенними справами, великі ж проблеми переходять у сферу святкових заяв, отже політичної романтики. Однак ці матеріяли недавноминулого не втратили своєї актуальности, але на висотах нашої державницької політики повинні перейти у сферу студій для накреслення нашої політики в засадничих позиціях, що визначають практичні дії. Політика не може обмежуватися до практичних дій, але практичні дії повинні виступати тільки як консеквенції засадничих заложень. Іде отже про те, щоби ці засадничі заложення в майбутньому міністерстві закордонної політики були твердо засвоєні!

Д-р Антін Княжницький народився 20 лютого 1893 р. у священичій родині на Бойківщині; дитинство й юні дні провів у м. Самборі, де й учився в початковій та середній школі. Потім учився у Львівському університеті, де отримав диплом доктора філософії.

В часі першої світової війни Княжинський був у рядах УСС, а після закінчення воєнних дій, присвятився педагогічній діяльності і працював у середніх школах Яворова, Дрогобича, Тернополя, Самбора і Коломиї. За час своєї учительської праці він виховав у патріотичному дусі тисячі української молоді.

Друга світова війна захопила його в Коломиї, де він, крім учительської праці, мусів виконувати і політично-адміністраційну чинність — команданта міста після відходу большевиків і перед приходом німців. Про це він і згадує у листах до Я. Стецька, тоді прем'єра українського уряду після проголошення віднови української державности. За німецької влади він був директором Коломийської гімназії, головою українського уряду Коломийської округи, потім референтом культури при окружному комітеті у Станиславові, керівником УОК в Новому Санчі, а в 1944 р. опинився з родиною у Відні, де організував відділ УЦК. Але не встиг він покинути Відня перед приходом большевиків і був арештований та вивезений далеко на Схід, де й відбув десять років большевицької каторги в сибірських конц. таборах. Аж у 1955 р. пощастило йому вирватися з неволі і з'єднатися з родиною у Філядельфії. Тут він розвинув публіцистичну і наукову діяльність і в 1959 р. видав друком соціологічно-етнопсихологічні студії „Дух нації". Тут же друкувалися його спогади із сибірського конц. табору „В країні неволі" і „На дні СССР". Готова була праця „Пісня — вияв душі української нації", але її друку автор уже не дожив, 22 грудня 1960 р. перестало битися його серце.

ФОРМУВАННЯ ГАЛИЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ В КОЛОМИЇ

Михайло Ніньовський

З нагоди проголошення 28-го квітня акту створення Дивізії СС, відбулися в Коломиї і в усій окрузі маніфестації, сходини та наради зараз на другий день після проголошення урядом творення Галицької дивізії СС, відбулися 29-го квітня збори у великій, гарно прибраній залі українського театру. Були на тих зборах, крім представників влади і війська, представники УОК, запрошені місцеві гості та начальники громад Коломийської округи. Історичну подію проголосив окружний староста д-р Гордон, заклик до чину виголосив голова УОК мгр Руденський, ближчі інформації подав окружний провідник союзу громад мгр Левицький. 30-го квітня відбулася на запрошення УОК в Народному домі нарада делегатів громад та представників громадянства Коломиї й повіту. Справу Дивізії з'ясував голова УОК мгр Руденський, проклямацію губернатора читав і доповнив Винярський. Короткими, але твердими, правдиво вояцькими словами представив вагу справи майор Побігущий, делегат Військової управи зі Львова.

В Народному домі зібралися 2-го травня українські комбатанти. Проводив зборами проф. Шипайло, голова комбатантів Коломийської округи. На доручення УЦК у Львові зібралися 8-го травня у великій залі українського театру мужі довір'я УОК, голови УОТ, священики, вчителі та інші представники місцевого й позамісцевого організованого життя.

Після відкриття нарад, головою УОК мгром Руденським, річеву промову виголосив делегат УЦК М. Демкович-Добрянський. Змістом її був гарячий заклик до якнайбільшої участи у формуванні Галицької дивізії. На 9-й день травня заповіджено маніфестацію у справі набору до Галицької дивізії. Відбувся похід вулицями з промовами, музикою, виступами театральної дружини і т.п. Але цим імпрезам пошкодив дуже зливний дощ, що лив від самого ранку до ночі. Та все таки на гімназійній площі зібралося чимало старшого й молодшого громадянства, яке з прапорами перейшло містом. Гарно прибрана прапорами та зеленню заля наповнилася людьми. Палкою промовою провідника комбатантів проф. Шипайла почалося зібрання. Дальше йшли — співання стрілецьких пісень та виступ танцювальної групи.

Варто згадати, що Окружна військова управа складалась з таких осіб: інж. Я. Добрянський, д-р мед. О. Лев та П. Кузик. До набірної комісії

призначив Комітет мгра С. Іванця який подав до відома, що зголошення проходить задовільно. Склад уповноважених військової управи на терені Коломийської округи: 1. Степан Іванець, кол. старшина УГА, 2. Ярослав Гошоватюк — Городенка, 3. Зенон Винницький — Косів, 4.Д. Феркуняк — Кути, 5. Я. Курилюк — Снятин. З Коломийської округи зголосилось до української дивізії 10,200 хлопців, з чого прийняли лише 3,800 осіб.

Маніфестація з нагоди закінчення набору до Галицької дивізії в Коломиї. В неділю, 23-го травня Коломия прибрала святковий вигляд. На ратуші й вулицях маяли прапори. Пестрі сердаки та киптарі гуцулів мішаються із сірими свитами селян з-під Снятина й Городенки. Маси народу спішать на зарінок над Прутом, де о год. 8-ій має починатися Служба Божа під відкритим небом і маніфестація. На березі Пруту збудований польовий вівтар, гарно прибраний смеречиною, з іконами серед вишиваних рушників. В означеній годині приїхали автами зі Львова представники влади: губернатор Вехтер, д-р Бавер, полк. Бізанц, німецькі й українські журналісти і кінооператори. Губернатор та всі українські і німецькі достойники зайняли місця перед вівтарем. Далі уставилися комбатанти під проводом к. майора УГА проф. Шипайла, молоденькі охотники гімназисти із своїм директором кол. УГА О. Ковбузом, відділи гуцульських охотників — легінів з Косівщини, охотників із Снятинщини та Городенщини.

Службу Божу правив парох Коломиї о. прелат Русин в асисті двох священиків, співав церковний хор під орудою проф. Дмитра Николишина. від Чорногори повівав легіт, лопотіли прапори, хиталися трембіти на раменах закосичених легінів, неслися могутні звуки" Боже Великий, Єдиний". Після Служби Божої, впорядники з емблемами Дивізії уформували похід, який рушив у сторону міста. Представники влади, голова УОК, посадник міста д-р Лев Рубінгер о. прелат Русин поїхали до середмістя, де зустрічали дефіляду. Хідники міста заповнені тисячами публіки та шпалірами шкільної дітвори. В поході напереді блищать у руках сурмачів інструменти оркестр з Печеніжина й Обертина. Коли чоло походу наближалося до почесної трибуни, оркестри уставилися побіч і грали стрілецький марш. Залунала команда, "вправо глянь". Командував походом військовий референт, колишній чотар кінноти київських СС д-р Іванець. Виструнчились лави, чітко відбивають кроки. Команданти окремих відділів щоразу повторюють команду: "Вправо глянь".. Мов з бронзи вилиті проходять старші учні гімназії, за ними рослі легіні-гуцули і стрункі охотники з Покуття. Під лісом трембіт блистять крисані з павами та перами ґотурів, райдужаться кольорами гуцульські киптарі та сердаки. Поважну конкуренцію молодим робить т. зв. "стара война" — комбатанти УСС, УГА та армії УНР. Сивоволосі старшини і підстаршини дефілюють з бравурою, як колись у Києві на Софійській площі. Проходять, відділ за відділом, охотники з Городенщини та Снятищини, кожний з синьо-жовтим прапором.

Нараз — із закруту виринають баранкові шапки — це загін кінноти під командою полк. Стефанова який закінчує незабутню маніфестацію майбутніх вояків з Коломиї.

Хто зголосився до Дивізії „незважаючи на політичні переконання", був певний, що то одна нагода здобути військове знання. Всі знали, що коні замінились — танками, а шабельки — короткою автоматичною зброєю, про яку ніхто не мав жодного уявлення. Коломияни трималися разом, так що у Гайделягрі 11 сотня складалась майже з самих коломиян. Коломияни покінчили підстаршинські і старшинські школи і гідно поводились та разом з усією Дивізією перебули до останнього дня війни. По війні в полонах Німеччини, Італії й Англії перебули аж до повного звільнення.

Коломийські юнаки-добровольці до Дивізії „Галичина" виїжджають з Коломиї на вишкіл до Німеччини. Багато з них заповнили пізніше ряди УПА.

МАТИ БОЖА НЕ ДАСТЬ ПРОПАСТИ

о. Богдан Левицький

Було це в 1944 року. Большевики наближалися до Збруча. До міста Коломиї прибувало щораз більше втікачів, а місцеве німецьке ґестапо щораз більше шаліло.

В тому часі вже відчувалася нестача священиків, і я мав до обслуги Березів Нижний, Лючу й Текучу, котрі межували з Космачем. На полонині Поляниця відбувався вишкіл нашої збройної сили, тоді під назвою „Самооборони" прийнявши в короткому часі в тому ж році назву УПА.

Коломийське ґестапо підозрівало, що я маю зв'язки з Поляницею і що мої парафіяни там вишколюються. Восени 1943 року ґестапо почало робити мене відповідальним за саботування здачі „контингенту" й толерування „бандитів" на терені довіреного мені душпастирства. Мені забрали коні й корови та примістили в т.зв. лігеншафті у Вербіжі біля Коломиї. 1944 в день Богоявлення, коли я вертався з процесією від річки Лючки, де відбулося свячення води, приступив до мене місцевий крамар і сказав мені, що він був попереднього дня в Коломиї, і до нього приступив український поліцай та наказав йому як тільки вернеться до дому, зараз же остерегти мене, щоб я вдома не спав, бо мене має заарештувати німецьке ґестапо...

Після Богослуження в Березові Нижнім запросив мене в гостину місцевий лісничий Іван Кузич (помер у Канаді). Раненько дали мені знати, що німецьке ґестапо в Лючі і в Березові Нижнім заарештувало 25 чоловік, між ними й молодого диригента церковного хору Ґеника Березовського, котрий щойно оженився (але на „клембанії не були". Я відправив Службу Божу і прийшов до хати, де застав дві дівчини з Березова Нижнього що хотіли метрики. Я сів до бюрка, щоб написати метрики, але в тій хвилині вбіг до хати мій візник і сказав, щоб я втікав, бо на дорозі з'явилося ґестапо. Скинувши з себе рясу, я вбрався скоренько в кожух та почав легенько відкривати двері в саду, щоб туди втекти. В саду за деревом я помітив німця з наставленою машиновою пістолею на двері. Я перебіг кімнати, шукаючи виходу і молився „Мати Божа, не дай загинути". Нараз моя дружина звернула увагу на вхід до комина — хата була велика і мала великий комин. Туди вона мене впхала, а вхід до комина закрила шафою й вернулася до кухні, де вже ґестапо питалося дівчат через польського перекладчика звідки вони та що тут роблять. Вони відповідали,

що чекають на отця, котрий має мати похорон, а їм потрібні метрики до „кеннкарти" (пашпортів). Таку відповідь, що я маю похорон на другому селі, дала й моя дружина. Ґестапівці перешукали всі кімнати, заглядаючи попід ліжка й шафи. Мама моєї дружини лежала хвора в ліжку. Пошукуванням ґестапа так перелякалася, що дістала „строк". Не знайшовши мене в хаті наказали моїй дружині, що як тільки я вернуся додому, щоб негайно зголосився в ґестапо, мовляв потребують деяких вияснень".

З тим днем почалася моя „партизанка". Це вже другий раз. Перший раз я переховувався в Рушорі біля Космача за большевицької окупації в 1941 році, коли вже границя на Мадярщину була щільно закрита, а провідники — березуни — були схоплені. Мене Самооборона примістила на квартирі в Текучі. Хата під лісом, на одній стороні хати мешкав я, а на другій примістилася Служба безпеки. Вночі я ходив в охороні двох повстанців до церкви де хрестив, вінчав і сповідав, а перед світанням вертався до свого нового „місця постою".

Арештованих було 25 осіб — ґестапо всіх розстріляло, а мене, як довідався парох Коломиї, о. декан Русин, мали повісити на ринку в Коломиї. То була кара за те, що в Лючі був убитий німецький ґестапівець. Мене Пречиста Діва Марія врятувала.

Ґестапо далі пошукувало мене. Моя родина дістала для мене довідку через проф. Кубійовича і майора Палієва, що я, мовляв, „доброволець до дивізії Галичина" й натиснула на мене, щоб я утікав на Захід, до Апостол. Адміністратора на Лемківщину. На цю довідку я поїхав до Криниці, де мені не повелося. Апостольський адміністратор сказав мені, що він мене дуже охотно примістив би, але має дуже строгий наказ кожного священика, якого приймає чи переносить, негайно зголосити до Ґестапо. Я вертався з Криниці з думкою дістатися до Львова, а там десь якось переховаюся.

Приїхавши до Перемишля, я натрапив на „лапанку" залізничної поліції. Але я виказався довідкою, що, мовляв, я „доброволець до Дивізії". В тому часі якраз знаходився поїзд з „добровольцями" чи рекрутами до дивізії, яких налапали мадяри і які дістали в дивізії назву „кукурудзяники", бо, мовляв, їх мадяри витягнули з кукурудзи, куди вони поховалися перед „мобілізацією"

Мене поліція завела до того поїзду з „добровольцями" і я так опинився в кадрі в Нойгамері. Там мене обстригли, одягнули в однострій, дали зброю і вислали на рекрутський вишкіл до важкої артилерії, де командиром полку був полковник Палієнко (згинув під Бродами).

Коли ж большевики зайняли Коломию, тодішний польовий духовник при штабі дивізії о. Ісидор Нагаєвський витягнув мене з артилерії, і я дістав рангу хорунжого та приділення до 6-го відділу (опіки над вояками) при 31 п. піхоти. Незабаром я виїхав на фронт під Бродами. З окруження я пробився раненько 22-го липня з рештками полку (полковник Гермс згинув коло Сасова) дібрався до збірного постою коло Середного на Закарпатті і після

прибуття до Нойгамеру був приділений до бойової групи Вільднера на Словаччині, щоб ліквідувати комуністичних партизан. Після закінчення цеї кампанії я вернувся до 31 п.п. де був дуже строгий, але й бойовий командир Паннір.

Витягнула мене Мати Божа з оточення під Бродами, не дала мені пропасти і на різних фронтах, не дала мені загинути і під Фельдбахом, в Австрії.

А це було так: шоста сотня полку стояла на фронті клином. З лівої сторони йшли важкі бої за замок під Ґляйхенбергом, якого боронив сотник Волод. Козак, а з правої сторони була якась інша частина дивізії. Одного ранку я дістав виклик із сотні, якої сотенним був молодий старшина Ярослав Войтович (згинув трагічно на лещетарській прогульці в Альпах), що сотня має двох убитих та двох важко ранених. До кінця окопів треба було підсуватися дуже обережно, бо з обидвох боків чигали снайпери. Під їх обстрілом вже згинуло кілька стрільців (між ними і студент Дикий із Стрийщини, котрий якийсь час працював в шостому відділі полку) і тому в небезпечних місцях була написана осторога: „Увага — ворог бачить".

Я проліз окопом аж до штабу сотні, забезпечив та підтримав на дусі ранених, котрі мусіли чекати аж до вечора, щоб їх відтягнути взад, і вертався назад. Дійшовши до того місця, де починалася осторога „ворог бачить" та пройшовши трохи дальше окопом, я виліз наверх і побачив побіч залізничий шлях. Лише я ступив на шини залізниці, як почув свист та дзенькіт куль по рейках. Я швидко відбіг від залізниці, впав у рів побіч і лежав там, не рухачись до часу, аж зовсім смерклося. Тоді виліз з мокрого рова і пішов до резервової сотні сотенного Тараса Чмоли. Він дав мені сухий одяг, одягнув білий галицький кожух і погостив, а мій мокрий одяг дав почистити й просушити своєму стрільцеві. За якийсь час прийшов цей стрілець і запитав мене, чи я часом не ранений. Я відповів що ні, але він вказав на мою шапку й мантлю, продіравлену кулями. Мати Божа знову врятувала мене від смерти. Вона мене врятувала й тепер, коли настав місяць травень, присвячений нашій Ходатайці перед престолом Всевишнього, а мої парафіяни збираються на „маївку". І хоч усі вже тут народжені моляться за кращу долю рідного краю, звідки вийшли в далеку дорогу за море їх предки, котрі посвятили збудовану церкву, віддали під опіку Божій Матері, я складаю щиру подяку Заступниці всіх християн, на діючись, що Вона примістить усіх моїх парафіян (світських і військових) і мене, що зазнав стільки Її ласк, у Царстві, де вже не буде ні страху, ні болю, а вічне щасливе життя.

ЗАБУТІ ЖЕРТВИ ҐЕСТАПО В КОЛОМИЇ

Марія Кассіян

В Коломиї на площі при вул. Собеського, **за німців**, працювали молоді українські хлопці у віці 16-17 років при обслузі машини, яка розбивала каміння на шутер для направи доріг. Тих 16 молодих хлопців з Вербіжа, Воскресінець і Ключева німці взяли до праці примусово. Каміння привозили селяни підводами, а хлопці розладовували його, вкидали до машини, а потовчене нею дрібне каміння потім вантажили на авта.

По якомусь часі хтось вкинув в машину залізну штабу від чого вона зіпсувалась. Німецька влада переслухувала хлопців, але всі вони зізнавали, що коли прийшли рано до праці, машина вже була пошкоджена. Комісар погрозив їм перед відходом, що якби такий „саботаж" ще раз трапився, то вони будуть відповідати своїм життям.

В Коломиї було багато таких, що жили на українській землі, але до українців ставились вороже і старалися їм шкодити та робили різні доноси. Можна сподіватись, що саме з того джерела походив саботаж.

У жовтні 1943 р. хтось знову вкинув у машину якесь залізо. Тоді прийшли гестапівці й арештували хлопців, а через декілька днів було розвішене повідомлення про день і час їх розстрілу. Окремо повідомлено їх батьків про цей трагічний несправедливий присуд. Всякі старання й заходи рятувати їх молоде життя, не мали успіху, а ті, що цей саботаж зробили, мали подвійну приємність, бо машину пошкодили і спричинили смерть 16 молодих невинних українських хлопців.

В день розстрілу привели заляканих і побитих хлопців на площу при вул. Тарнавського, де був будинок польського „Сокола". Там на подвір'ю росло 15 дерев і саме до них прив'язали приречених на смерть 15 хлопців. Для 16-го не було вже дерева, то його прив'язали до стовпа. Хлопці кричали, що невинні, батьки просили, благали помилування, але пощади не було. На другій стороні площі стояли гестапівці, які на даний знак піднесли машинові кріси, і серед розпачливих благань понеслось торохкотіння пострілів, а голови прив'язаних хлопців похилились, як скошені квіти. Стріли якось не засягнули хлопця який був прив'язаний до стовпа, і він у розпуці надлюдською силою вирвав той стовп та зробив крок уперед. В той момент до нього прискочив фольксдойчер і пострілом з револьвера вбив також і його.

Зробивши свою злочинну роботу, гестапівці відійшли, наказавши родинам забрати вбитих. На площі лунав плач і голосіння та крики розпачу розторощених цею трагедією батьків і рідних. Ридали з ними і всі присутні.

Іван Кейван: Гетьман Іван Мазепа — гравюра, 1959.

РІЗНЕ

Українська католицька парафіяльна церква св. Михаїла в Коломиї в день 950-річчя хрещення Руси-України. Під церквою маси народу, що не вмістилися в церкві.

На знімках святковий похід учнів української гімназії в Коломиї в день свята 950-річчя хрещення Руси-України.

КОРОТКО ПРО ДЕЯКИХ ДІЯЧІВ КОЛОМИЇ Й ПОВІТУ

В Коломиї й повіті було чимало громадських діячів, яких годилося б згадати в цьому збірнику, але ж відомостей про них не маємо, і важко було а той неможливо їх зібрати, тому ми змушені обмежитись тільки до небагатьох, про кого якісь відомості збереглися в писаній формі. Про деяких, більш відомих, є певна згадка у збірнику з такої чи іншої нагоди, але про інших можемо подати тільки дуже небагато. Якби Комітетові коломиян пощастила зібрати більше відомостей про визначних громадян Коломиї, то не виключений і ще один том збірника, тим більше, що й не всі ділянки життя коломиян та провінції охоплені в цьому збірнику. Залишається, наприклад, чимала кількість громадян, що визначилися своєю діяльністю після другої світової війни, очевидно, вже на чужині, в тій чи іншій країні свого поселення, але ця справа вимагає ще обговорення а покищо згадаємо коротко деяких громадян, про яких маємо відомость.

Баран Вільгельм, син Филипа, вчився в коломийській гімназії, гри на скрипці вчився в батька, потім в Музичному інституті ім. Лисенка у Львові, а далі в Музичній академії у Відні. Як скрипаль був членом оркестри оперного театру у Львові, симфонічної та оперної оркестри у Відні. Виступав часом і перед українською публікою у Відні, де працював професором музики. Тепер живе в Бадені в Австрії як емерит. На згадку про Коломию, якої він не забув, надіслав на фонд збірника щедру пожертву.

Баран, Филип, родом з Бережанщини. За Австрії покликаний був до військової служби в Коломиї, де потім одружився і став коломиянином. У військовій оркестрі був заступником диригента, в часі першої світової війни воював у Карпатах і був ранений. Після війни жив якийсь час в Юзефові, в Чехословаччині, де був диригентом оркестри кол. вояків УГА. У 1926 р. вернувся до Коломиї і брав участь у місцевому музичному житті і був диригентом гімназійної оркестри (диви спомин Я. Микитюка, ст.) і вчителем музики у філії МІ ім. Лисенка. Помер у 1940 р. в Коломиї і там похований.

Витвицький, Василь, старший, директор народної школи ім. Т. Шевченка, за української влади в 1918-19 рр. комісар народного шкільництва на повіти Коломия, Снятин, Городенка, Печеніжин, з двома інспекторами.

Дембицький, Теофіль (1845-1915), адвокат і громадський діяч в Коломиї, опікун молоді і добродій культурних українських установ. Записав свій маєток Белелую у Снятинщині Науковому т-ву ім. Шевченка у Львові (ЕУ).

Заваликут, Іван (1885-1975), коломийський адвокат і громадсько-

політичний діяч, двічі посол до варшавського сойму від Українського національно-демократичного обєднання (УНДО), вперше в 1927-1930 рр., вибраний у тернопільській виборчій округзі, і вдруге, в 1935 р., вибраний у Покутській виборчій округзі (Коломия, Косів, Снятин, Городенка), в 1930 р. він поселився в Коломиї на сталий побут. Але після перевороту Пілсудського був арештований і сидів чотири місяці у в'язниці в Чорткові, а в 1932 р. польський суд присяглих засудив його за посольську діяльність (нечуване явище в культурному світі) на півроку позбавлення волі. А крім того, варшавська Адвокатська рада заборонила йому адвокатську практику на п'ять років (потім зменшили наполовину). В 1941 році він покинув Коломию й переїхав до Станиславова, а в 1944 р. покинув рідну землю й до 1950 р. перебував у Німеччині, звідки переїхав з іншими скитальцями до ЗСА й поселився в Сиракузах де включився в українське громадське життя. Помер у 1975 р. на 91-му році життя.

Кобринський, Володимир, доктор медицини, син Йосафата, до Коломиї прибув зі Львова в 1900-х рр., де був лікарем Грушевського, Франка й Коцюбинського. Його вважали найліпшим лікарем в Коломиї.

Кобринський, Йосафат (1818-1901), український католицький священик і вчитель у селах Коломийщини, засновник і один із фундаторів Народного дому в Коломиї. Писав на господарські й педагогічні теми і в 1842 р. видав перший Буквар гражданським письмом і „Способ борзо вивчити читати народною мовою". В останніх роках був парохом у с. Мишині, Коломийського повіту.

Мельник-Кобрин Ярослава народилася в Коломиї (1913), там же здобула середню освіту і вчилася гри на фортепіяні, яку завершила в консерваторії ім. Шимановського у Львові. В дівочому віці й пізніше була жвава й активна у громадському, культурному й товариському житті рідного міста — належала до Пласту, Союзу українок, хору „Боян", Т-ва ім. Г. Сковороди. Часто їздила з молоддю на села з доповідями й концертами, виступала як акомпаньяторка на концертах „Бояна" та різних співаків, що приїздили до Коломиї, а крім того, давала приватні лекції гри на фортепіяні.

Друга світова війна й окупація Галичини большевиками змусили її покинути рідну землю й поселитися тимчасово в Німеччині, в таборі ДіПі у Берхтесґадені, де працювала в українській громаді у своєму званні. В 1949 р. переїхала з родиною до ЗСА, осіла в Честері, Па. і включилася в громадське й культурне життя таборян — була головою СУ, вчила у школі українознавства, вела місцевий музичний інститут та вчила музики в цілоденній католицькій школі. Недуга одначе скоротила їй передчасно життя на 64-му році. Померла в Честері й там похована.

Микитчук, Василь (1887-1987) із села Прикмище в Коломийщині, з фаху народний учитель, згодом засновник і видавець Української за-

гальної енциклопедії в трьох томах. Свої клопоти з виданням цієї УЗЕ описав у нашому збірнику.

Новодворський, Іван (1890-1942), коломийський адвокат, громадський і політичний діяч радикальної партії, провідний діяч „Каменярів", організації радикальної молоді. В 1941 р. був заарештований большевиками й вевезений на Схід, звідки ніколи не вернувся. Загинув, правдоподібно, в 1942 р. Про нього згадує у своєму спомині Василь Слободян (ст.).

Рубінґер, Лев, правник та економіст, 1900 року народження, вчився в Київському комерційному інституті, у 1924-26 рр. викладав комерційні науки в Києві. Того ж року опинився в Коломиї, де відкрив адвокатську канцелярію і вів її до 1939 р. У. 1941 р. став прокурором Окружного суду у Чорткові, а потім вернувся до Коломиї і в 1943-44 був посадником міста Коломиї. З другим наїздом большевиків емігрував до Німеччини, а звідти до ЗСА, де й помер.

Рубінґер, Роман, музиколог і скрипаль, учитель музики в українській державній гімназії й жіночій учительській семінарії, директор коломийської філії Музичного інституту ім. Лисенка. За його музичні заслуги в Коломиї поставили йому окремий пам'ятник.

Ставничий, Роман, диригент хору „Боян" та оркестри в Коломиї, приватний учитель гри на скрипці й чельо. З фаху правник, працював адвокатським аплікантом в адвоката Андрія Чайківського, а по його смерті перебрав його канцелярію

Трильовський, Кирило, (1864-1941), громадський і політичний діяч радикальної партії, адвокат, засновник і провідний член руханкового-пожежного т-ва „Січ" дуже поширеного на Покутті й Гуцульщині, журналіст і видавець, з 1912 р. генеральний отаман „Січей". У 1907-18 рр. посол до австрійського парляменту у Відні, а з 1913 р. до галицького сойму. В часі першої світової війни жив на еміграції у Відні, а по війні вернувся до краю і став адвокатом у покутському містечку Гвіздці. Потім вернувся до Коломиї, де й закінчив своє динамічне життя в 1941 р. Писав багато про „Січ", редагував місячник „Зоря", двотижневик „Хлопська правда", календарі „Запорожець", „Отаман" та ін.

Турянський Іван (1889-1956), родом з коломийських міщан, визначний громадський діяч. Вчився в Коломийській гімназії, право студіював у Чернівецькому, потм у львівському унів-ті. По студіях відбував практику у львівського адвоката С. Федака. В перших днях першої світової війни помагав організувати Легіон УСС. Перед наступом рос. армії відійшов з Легіоном в Карпати, але в 1915 р. вернувся до Коломиї для вербування добровольців. У 1934 р. відкрив у Коломиї адвокатську канцелярію і брав широку участь у громадському житті. В 1944 р. виїхав з родиною до Німеччини, а звідти в 1949 р. до ЗСА, де й помер у 1956 р. на 67-му році життя.

В день відзначення 950-річчя Хрещення Руси України в Коломиї зібралося багато народу з Коломийщини відсвяткувати велике свято в історії Руси-України. Тут зображений святковий похід-процесія через місто з корогвами, прапорами, лентами та свічками в народних одягах.

В той самий день 950-річчя вулицями міста маршували гімназисти й інші школи та міське громадянство.

КІЛЬКА СЛІВ ПРО КОМІТЕТ КОЛОМИЯН ТА ПРО ЗБІРНИК „КОЛОМИЯ Й КОЛОМИЙЩИНА"

Богдан Сілецький

На закінчення нашого збірника скажемо ще кілька слів про наш Комітет коломиян. Перший Комітет коломиян постав був ще 1958 р., майже тридцять років тому, але його назву пізніше змінили на Комітет покутян. Перший з'їзд покутян відбувся 5-го липня 1959 р., а вже в 1961 р. появилася книжка спогадів про Коломию п.з. „Над Прутом у лузі" за редакцією д-ра Зиновія Книша. Після того Комітет покутян не виявляв більше діяльности і справа дальшого збірника затихла, мабуть, через нестачу фондів. За той час інші регіональні комітети видавали свої альманахи і збірники про свої міста і повіти.

До нас, коломиян дійшла була вістка, що Станиславівський комітет включив би до свого альманаха і Коломию, але то було б для Коломиї, столиці Покуття не дуже приємно. І то нас, коломиян у Філядельфії навело на думку, що коломияни можуть і самі видати свій збірник, хоч ані я, ані Роман Завицький, які дали ініціятиву, не були родовиті коломияни — він уродженець Снятинщини, а я Городенки, але ми провели свої молоді роки як гімназійні учні в Коломиї, то й рішили „рятувати честь" столиці Покуття. Покуття як таке було вже розбите, бо Городенка видала свій збірник, а щодо Снятинщини, то в нас не було з її представниками певного договорення, і ми рішили створити окремий Комітет коломиян за підтримкою майже всіх кол. жителів Коломиї й повіту.

І так 12 червня 1980 р. ми скликали коломиян у Філядельфії і заснували Ініціятивний комітет коломиян в такому складі: д-р Богдан Сілецький — голова, д-р Юрій Луцишин — заступник, Роман Завицький — секретар, д-р Богдан Романенчук — пресовий референт, Марта Княжинська-Турчин — скарбник, Б. Максим'юк— вільний член. Присутні на тому зібранні зложили тоді певну суму на початкові витрати.

Після того, Ініціятивний комітет розгорнув організаційну працю і насамперед почав збирати адреси коломиян, щоб з ними установити зв'язок. Найбільш успішним в цій справі виявився секретар Роман Завицький і знайшов яких двісті адрес, а разом ми зібрали майже чотириста адрес. Окремими обіжниками Комітет повідомляв земляків про свою працю і пляни й закликав до жертвенности на збірник та просив надсилати матеріяли.

Перший зїзд коломиян (покутян), що відбувся 5-го липня 1959 р. в Торонті в Канаді.

На засіданні комітету і ширших сходинах 13-го березня 1981 р. голова Комітету повідомив присутніх, що полагоджена справа першого з'їзду коломиян, який і відбувся 23-го й 24-го травня 1981 р. на оселі ім. Ольжича в Лігайтоні. На з'їзд приїхало до півтори сотні коломиян, так що на оселі не було досить місця всіх розмістити і треба було шукати в околиці мотелів, але в пригоді нам стали гостинні земляки Мирон Подоляк з дружиною, які у своєму літньому домі примістили чимало осіб і то без будь-якої винагороди, за що їм щира вдячність від нашого Комітету.

З'їзд почався в суботу, 23-го травня 1981 р. Весняна погода булв гарна, соняшна й суха, тому й приїхало досить земляків з усіх сторін ЗСА і трохи з Канади.

З'їзд відкрив і привітав учасників голова Ініціятивного комітету д-р Богдан Сілецький, який теж подав програму з'їзду, а після молитви за успіх з'їзду і після вшанування померлих коломиян, почалися наради. Президію з'їзду учасники вибрали в такому складі: предсідник - адв. Володимир Сенежак, заступник - інж. Евген Шипайло, секретарі - Василь Ніньовський і Роман Завицький. Після того предсідник представив усіх учасників, бо на з'їзді були представники кількох генерацій, які одні про одних небагато або й нічого не знали. Це зблизило всіх і внесло щиру товариську атмосферу.

Другий з'їзд коломиян веде адвокат мгр Володимир Сенежак. Побіч нього сидить голова Ділового комітету д-р Богдан Сілецький і д-р Василь Ніньовський.

Новообрана голова Постійного комітету коломиян д-р Марія Кобринська. Поруч сидить інж. Евген Шипайло.

Потім члени Ініціятивного комітету звітували із своєї праці. Голова Б. Сілецький говорив про початки організаційної праці, про прихильний відзив земляків-коломиян і про початкові пожертви наших визначних образотворчих мистців, що так або інакше були зв'язані з Коломиєю. Їх пожертви великою мірою причинилися до збагачення наших фондів на збірник і заохотили інших відкрити свої кишені на видавничий фонд збірника. Мистці подарували образи, гідні великої уваги, а то були Петро Андрусів, Петро Мегик, Михайло Мороз, Богдан Божемський, Василь Ніньовський, Ярослав Цегельський і Яро Плав'юк, та галерія образів „Фокус" д-р Ірини Шумської-Мороз з Торонта, а потім надіслала образ Дарія Онищук з Торонта і Марія Гаркач — ляльку в космацькому одязі. Всім нашим мистцям-добродіям складаємо оцим щиру подяку за їх подарунки своїх мистецьких творів. А видавець історії УГА Дмитро Микитюк жертвував тисячу канад. долярів і передав багато матеріялів про участь коломиян у визвольній боротьбі в часі першої світової війни.

Секретар Р. Завицький звітував про збирання адрес та про зв'язки з коломиянами в 11-х країнах та про їх відзив - датки на фонд нашого збірника.

Наш скарбник Марта Турчин представила тодішній стан каси. Учасники оплесками прийняли звітування й дякували за проороблену працю. На кінець головний редактор збірника Б. Романенчук повідомив про наявні матеріяли, які надійшли для збірника, представив плян збірника та приблизні кошти, які в той час були менші, як сьогодні.

Дискусія над звітами була жива й цікава, присутні були вдоволені. Перед обідовою перервою колишній диригент театральної оркестри в Коломиї за німецької окупації Юрій Оранський висвітлив прозірки, на яких ми побачили акторів того часу й афіші й подавав пояснення до них.

Після перерви відбувся вибір Постійного комітету коломиян, екзекутивного чи ділового комітету в такому складі:

Голова: д-р Марія Кобринська

Заступники: інж. Евген Шипайло на Ню Джерзі, Роман Кушнірчук на Детройт, д-р Василь Ніньовський на Альберту, хор. Дмитро Микитюк на Манітобу, д-р Богдан Сілецький на Пенсильванію, інж. Ярослав Зайшлий на Квібек, Оксана Луцик на Міннесоту, інж. Юрій Лисяк на Торонто, інж. Борис Мигаль на Оттаву, інж. Василь Тодорів на Онтаріо, д-р Ярослав Ґелета на Вашинґтон, мґр. Мирон Примак на Чікаго, д-р Богдан Микитюк на Німеччину.

Члени управи: д-р Дмитро Коструб'як, інж. Дмитро Демедюк, інж. Мирон Подоляк.

Діловий комітет: д-р Богдан Сілецький - голова, Роман Завицький - секретар, Марта Княжинська-Турчин - скарбник.

Контрольна комісія: інж. Василь Коструб'як, о. Петро Мельничук, інж. Ярослав Зубаль, мистець Богдан Божемський.

Редакційна колегія: д-р Богдан Романенчук - головний редактор, члени: д-р Василь Ніньовський, хор. Дмитро Микитюк, мист. Петро Андрусів, інж. Ярослав Зайшлий, д-р Богдан Микитюк, пізніше дійшов ще д-р Зиновій Книш.

Після вибору Постійного комітету коломиян, мистець Петро Андрусів висвітлив і пояснив ідею свого монументального образу „Хрещення України", присвяченого тисячоліттю хрещення Руси-України.

Перший день з'їзду закінчився бенкетом з мистецькою програмою й танц. забавою. Бенкет відкрив молитвою о. Богдан Левицький, а провадив д-р Василь Ніньовський, що представив визначних гостей коломиян за головним столом, а потім читав привіти — від Блаженнішого патріярха Йосифа, Преосвященнішого митрополита Стефана та від різних організацій, регіональних комітетів та від багатьох коломиян, що не могли приїхати на з'їзд. Перед мистецькою програмою деякі діти коломиян, дівчата Оксанка

Подоляк, Таня Коропецька й Таня Ставнича демонстрували гуцульську ношу. Мистецьку програму приготовила й оформила театральна акторка Іванна Кочій-Кононів при співучасті акторів - Лізи Чепіль та Оксани й Ярослава Рудакевичів. З весільними піснями Гвіздеччини виступали сестри Михайлюківни в супроводі фортепіяну четвертої сестри Маріянни (їх батьки походять з Коломийщини).

На другий день, в неділю, 24 червня о. парох Богдан Левицький відслужив св. Літургію о год. 12-й вполудне у співслуженні о. митр. Петра Мельничука, кол. учня коломийської гімназії і довгорічного мешканця Коломиї, а о. Б. Левицький був за німців парохом села Лючі на Гуцульщині. Службу Божу співав місцевий хор, підсилений учасниками з'їзду.

Після Богослуження відбувся спільний обід, в часі якого о. Мельничук поділився з присутніми своїм цікавим спомином про Коломию. Дальші пояснення про збірник подав гол. редактор Б. Романенчук, бо справа збірника була чи не найважливішою справою з'їзду коломиян. Доказом зацікавлення збірником була збірка фондів серед учасників, яка принесла 2,605.00 дол., а фантова льотерія принесла додатково 136.00 дол. Фанти на льотерію подарували: Марія Білозор, Софія Мельник, Марта Турчин, проф. Боярський і проф. Романенчук та Марія Гаркач.

На II з'їзді коломиян гол. редактор д-р Богдан Романенчук реферує справу збірника. Поруч сидять: секретар Р. Завицький і предсідник В. Сенежак.

Після кінцевого слова новообраної голови ПКП д-р Марії Кобринської, предсідник з'їзду адв. Володимир Сенежак подякував усім за участь і закрив з'їзд, який з кожного погляду був успішний і приємний для учасників та організаторів.

Але треба ще сказати, що з'їзд проходив на тлі мистецької виставки Богдана Божемського. Сцену з написом „Вітаємо коломиян на II з'їзді в Лігайтоні" прикрашували подаровані образи наших мистців, великого розміру ляльки в гуцульських одягах і деякі частини гуцульської ноші, які позичила була родина Сороканюки і голова світової ради гуцулів Дмитро Ткачук. За це їм усім наша щира подяка.

Учасники від'їжджали з надією, що знову зустрінуться в короткому часі із нагоди видання збірника, але не всім судилося побачити його, бо, як бачимо із списка померлих коломиян, чимало з них перейшли у вічність.

Багато коломиян причинилися, крім своїх пожертв, ще і статтями до збірника. Багато праці присвятив збірникові гол. редактор, що крім читання і виправляння рукописів, кореґування та впорядковування матеріялів, доповнював збірник своїми статтями, а цікаві статті написали такі автори, як проф. Іван Кейван, його дружина д-р Марія Кейван, д-р Мирослав Харкевич, д-р Василь Ніньовський, інж. Степан Ґеник Березовський, мґр Богдан Лисяк з Торонта, березун Микола Ільницький, Роман Кушнірчук, Анатоль Курдидик, д-р Зиновій Книш, Михайло Деделюк, а зокрема хор. Дмитро Микитюк, якому не судилося оглядати збірник. Крім коломиян збагатили збірник інші автори, не коломияни, як Анатоль Курдидик, д-р Григор Лужницький, проф. Осип Кравченюк, який придбав нам з польських архівів у Кракові цікаві звіти з діяльности української гімназії в Коломиї передвоєнних та післявоєнних часів.

З уваги на те, що богато коломиян не могли прибути на з'їзд, Діловий комітет в складі: д-р Б. Сілецький, проф. Б. Романенчук, мґр. Р. Завицький та вільний член інж. Д. Демедюк вибрались до Торонта на зустріч, яку організував представник на Торонто інж. Юрій Лисяк. Присутніх було біля 40 осіб.

Голова Ділового комітету д-р Б. Сілецький подав присутнім докладні інформації про проведену працю та про дальші пляни на майбутнє і вислухав порад та побажань торонтських земляків. Під кінець дискусії д-р Зиновій Книш чеком на 100 дол. і дарунком останніх 13 прим. свого збірника „Над Прутом у Лузі" започаткував збірку фондів на видання другого збірника а за його прикладом пішли інші присутні коломияни, які зложили 1200 кан. дол.

Треба згадати, що присутні на цій зустрічі коломияни оплесками вшанували заслуженого земляка — ініціятора і видавця Української загальної енциклопедії. дир. Василя Микитчука.

Неповна управа Комітету коломиян на II з'їзді коломиян в 1981 р. Сидять: Петро Андрусів, Оксана Луцик, Марія Кобринська (голова), Б. Романенчук, Наталія Андрусева; Стоять: Василь Ніньовський, Богдан Сілецький, Марта Турчин, Дмитро Коструб'як, Роман Завицький.

На спільному обіді в часі II зїзду коломиян сидять при столі: Е. Подоляк, Л. Білик, К. Григорович, В. Зуляк, Е. Шипайло, М. Григорчук, Я. Плав'юк.

Фрагмент із II з'їзду коломиян на „Ольжичівці" в 1981 р. За столом стоять (зправа): О. Примак-Ґамота, Б. Сілецький, Л. Сілецька, Б. Романенчук.

Тріо сестер, що співали в розваговій частині II зїзду коломиян в 1981 р. Це сестри Михайлюківни: Оля, Марта й Оксана, народжені вже у Філядельфії, але їх мати Катерина Михайлюк походить з Коломийщини. Вона гарно виховала своїх п'ять дочок, всі добре володіють українською мовою й належать до української громади.

На закінчення II з'їзду коломиян 23 й 24 травня 1981 р. на оселі ім. Ольжича відбулася спільна знімка всіх учасників під пам'ятником Олегові Ольжичу

ЗНІМКИ, НЕ ВИКОРИСТАНІ В ТЕКСТІ

Українська католицька церква у Гвіздці місті (1939)

М. Сосенко. Хлопці на плоті.

Старші учні української гімназії в Коломиї на прогулянці в лісі. Сидять (зліва) З. Микитюк, Н.Н., Т. Мигаль, Д. Ставничий, Н.Н., В. Баран. Стоять Б. Бакай, Б. Сілецький, М. Гнатюк, Н.Н.

Старші учні української гімназії в Коломиї вийшли на перерві за гімнастичну залю покурити, бо в будинку курення було строго заборонене.

Спортовий гурток українських гімназистів в Коломиї. Зліва — Д. Ставничий, Дм. Коструб'як, І. Рубич, Малицький, М. Гнатюк, Лобач, в овалі проф. М. Боярський.

Спортова дружина копаного м'яча „Сокіл" в Коломиї в 19321 р. Сидять внизу (зліва): Н.Н., Ст. Гумінілович, Ст. Ґамула. Стоять: Іваницький, Ключевський, Ґ. Меренюк, Ст. Ґеник-Березовський, Л. Білик, В. Мельничук, І. Зощук. Перед ними: Н. Шефель і Кс. Кічура.

Петро Андрусів
подарував на наш збірник образ,
проданий за 700.00 дол.

Петро Мегик
подарував образ на наш збірник,
проданий за 350.00 дол.

Михайло Мороз
подарував образ на наш збірник,
проданий за 350.00 дол.

Петро Андрусів: Бій із змієм (Кожум'яка) — олія, 1971 р.

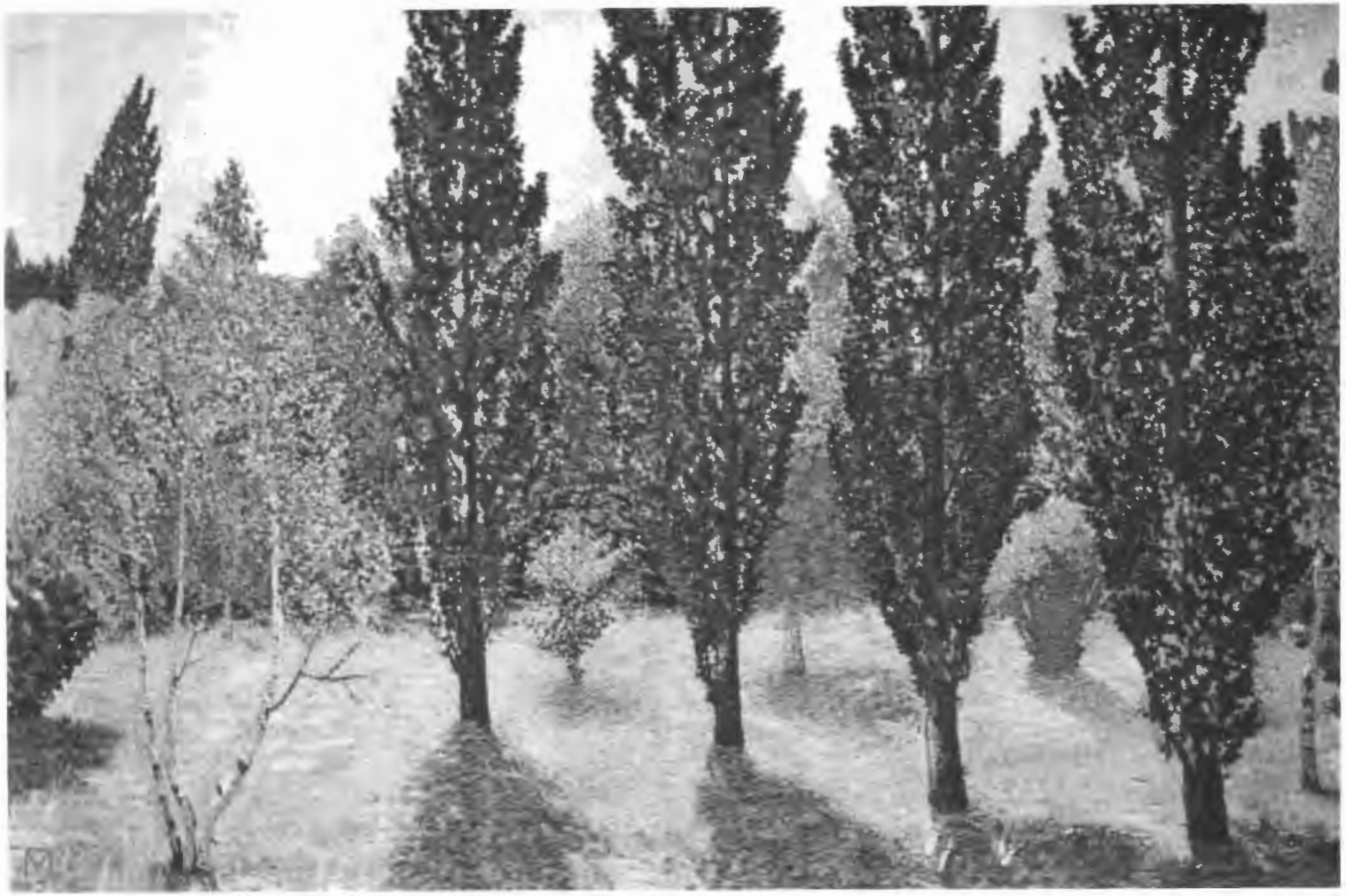

Петро Мегик. Тополі — олія, 1976.

Михайло Черешньовський: „Мадонна Рятівниця" гіпс, 1953 р.

Ксеня Кічура-Кубранович: Гуцул-гваш, 1934.

Іван Кейван, його дружина Марія (праворуч) і Софія Скрипник.

Мистецька школа Ярослава Лукавецького (схилений посередині) в Коломиї в 1938 р.

Ьиставка української книжки Спілки українського учительства в Коломиї в 1928 р.

Збірка експонатів Союзу українок в Коломиї на світову виставку мистецтва в Чікагу, виставлена наперед в Коломиї

Коломийські студенти Богословської академії у Львові з коломийської гімназії. 1-й р.: Р. Геник Березовський, Іван Любович, Іван Шовгенюк, Іван Миронюк, Богдан Геврич. 2-й р.: Й. Лукашевич, Б. Побігущий, Е. Юревич, В. Жолкевич, Фр. Угорчак. 3-й р.: О. Нога, Ів. Яремин. О. Козьменко, В. Семотюк.

Редакція „Плаю" і „Проблисків" у червні 1933 р. Посередині — проф. Юліян Ковалів, стоять: В. Симчич, Процик, О. Гаврилюк, Р. Завицький, І. Майданський, Я. Дем'янчук, М. Кукурба-Барицький, Б. Мигаль. В. Вонсуль, Ст. Кадоб'янська, О. Кузьма.

Роман Рубінґер, директор Вищого музичного інституту ім. Лисенка в Коломиї.

Інж. Петро Франко, вчитель руханки в гімназії і тенісист.

Д-р Іван Заваликут, громадський діяч Коломиї і посол до польського сойму.

Професор віденської музичної консерваторії Вільгельм Баран з Коломиї.

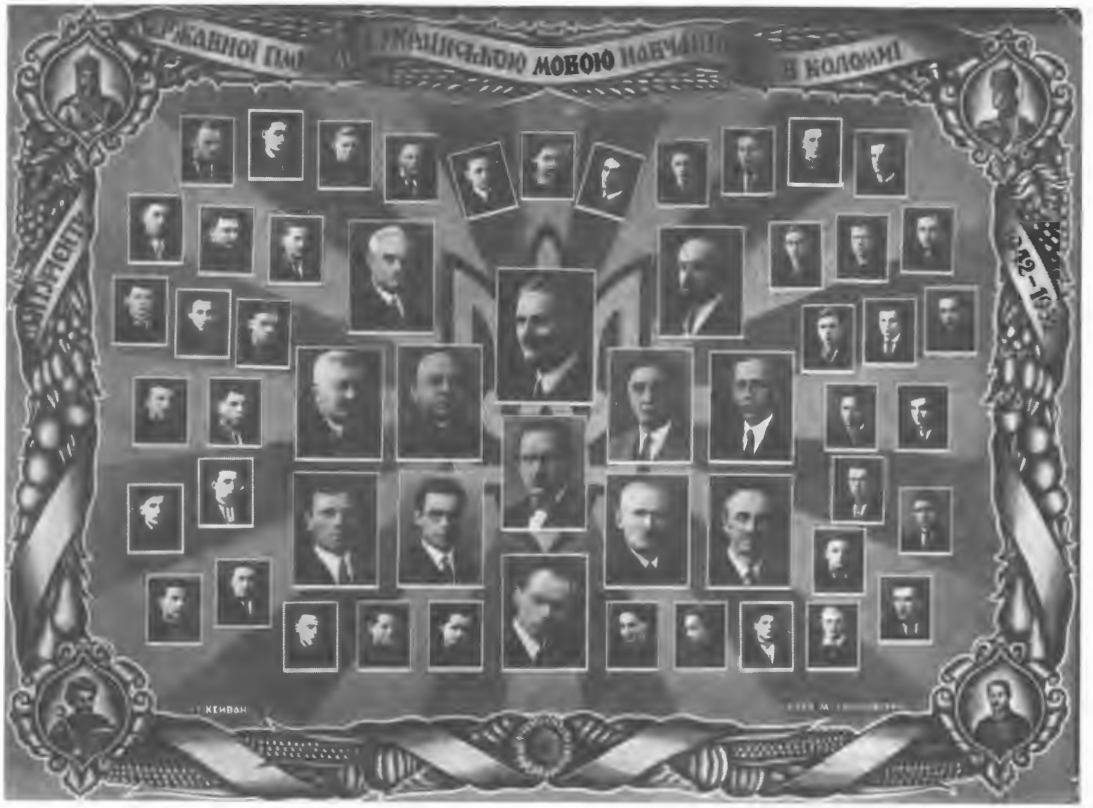

Абітурієнти української держ. гімназії в Коломиї в 1942 р. за дир. О. Ковбуза,
Учнівські знімки (менші), перший ряд згори від ліва:
Р. Сухорський, М. Ільницький, С. Філяс, В. Гаврилюк, Д. Демедюк, Н. Недільска, В. Повх, Б. Кузьма, Б. Гандзюк, І. Калинняк, М. Сулятицький. Другий ряд: Білейчук, С. Томенко, Білейчук, Б. Андрійович, В. Андрушко, Іванишин. Третій ряд: Микитюк, В. Будзик, Л. Ковалів, М. Ферлей, Н. Стратейчук. Четвертий ряд: К. Величковський, В. Гаврилюк, Н., Н. Пятий ряд: Н., Н., Н., Н., Н. Шостий ряд: Щербаківський, Н., Гошовський, Д. Григорчук, Д. Костюк, М. Коссак, Н., Лютник, І. Коссар.

Коломийський хор „Боян" у 1943 р. Посередині сидять диригент Роман Ставничий, праворуч від нього соліст Маланюк, а ліворуч диригент В. Якуб'як.

Драматичний гурток учнів 3-ї кл. нового типу української гімназії в Коломиї в 1939 р. Сидять, зліва: С. Устяник, Нат. Калиняк, проф. Юліян Ковалів, господар кляси, Д. Балицька, В. Гошовський; стоять: Д. Чайковський, Р. Сухорський, В. Верига, Д. Демедюк, Д. Візерканюк, Б. Кузьма, В. Повх, М. Ільницький, Іг. Микитчук. П. Грегоращук, Вс. Кохан.

Група учнів коломийської гімназії на дозвіллі. Сидять: З. Михалевський, Р. Нагорський, В. Ковблянський, Л. Мацкевич, Б. Сілецький; стоять: М. Михалевський, Н. Кочій. Двоє за ними не розпізнані.

Професори: о. М. Капустинський, дир. Ст. Котецький, о. І. Сатурський, І. Стражник, І. Гаврилюк, В. Чередарчук, Б. Левицький, А. Мусянович, О. Кузьма, І. Храпливий, Н.Н., Корнанд.

Учні, І. р.: Р. Кубранович, В. Лютик, В. Якимишин, В. Мелько, Р. Дражньовський, II р. Е. Меренюк, А. Семотюк, Р. Кушлик, П. Гордійчук; III р.: В. Винничук, Я. Мусянович, І. Іванчук; IУ. р.: Ем. Цибик, Я. Гаврилюк, Гра. Міняйлюк, М. Пуйда; У. р. Р. Мельник, Н.Н., Кеніг, З. Фасрштадт, К. Микитчук, Р. Тичинський, М. Микуляк, Федуник.

Абітурієнти української держ. гімназії в Коломиї в 1924 р.

Дружина копаного м'яча „Сокіл" з Коломиї змагалася з дружиною „Бескид" з Надвірної. за мистецтво в 1936 р.

Коломийський хор „Боян" прощає свою учительку й піяністку Ірину Филипович перед її виїздом у 1929/30 р. Посередині сидить рад. В. Кобринський, а лі воруч Ірина Филипович.

Учителі Вищого музичного інституту ім. Лисенка в Коломиї. На знімці (зліва): директор Роман Рубінгер, Ірина Сатурська Филипович, дириг. Роман Ставничий, піяністка Т. Ґісовська, Филип Баран (учитель) і В. Павлюк.

Учні 4-і кл. української гімназії в Коломиї ставили п'єсу „Турецькі старости" у 1937 р. під проводом режисера Олекси Скалозуба — сидить перший зправа.

Група коломиян на вулиці Коломиї взимку. Перша зліва Ярослава Острук, Севастіян Острук, Емілія Дороцька Кулик, Н. Шефель, В. Козаченко.

Учні 2-і кл. ліцею української держ. гімназії в Коломиї в 1937/38 шк. р. В І ряді: Н.Н., Костюк, Н.Н., Н.Н., Н.Н., Попович, Мартинюк, Чорній; ІІ р.: Баб'юк, Б. Семіон, Микитюк, Барчук, О. Яремин, Р.Когут, Війтенко, В. Бакай. ІІІ р.: Н.Н., В. Слобоян, Лабач, Д. Ставничий, О. Буджик, Н.Н.; ІУ р.: Бундзяк, Цвеюк, Ващук, Малицький, Т. Мигаль, Бабій, Д. Тафійчук. Посередині проф. Іван Храпливий.

Група учнів української держ. гімназії з Коломиї в 1934 р. Між ними С. Гамула, Р. Нагорський, Р. Тимчишин, В. Кавацюк, М. Дашкевич, Т. Білик.

Школа українських національних танців Василя Авраменка в українській гімназії в Коломиї в 1923 р. Посередині сидять: директор Прокіп Мостович, Василь Авраменко і Йосип Чайківський, директор жіночого учительського семінара.

Хор учнів української гімназії в Коломиї в 1938 р. Диригент — Степан Сатурський.

Легкоатлетичні змагання учнів української гімназії в Коломиї з учнями польської гімназії в 1938/39 р. Перевагу мали в точках українці, але поляки надробили стрілянням, яке українцям не було дозволене. На переді М.Гнатюк.

Спортове т-во „Луг" в. Коломиї, якого опікуном і меценатом був мгр Борис Лепкий. Сидять, зліва: Іваницький, С. Гумінілович, Б. Сілецький; на колінах: В. Нагірний, М Рубич, З. Риф'як; стоять: Н.Н., Пирожак, Малицький, І. Зощук, Л. Білик, В. Риф'як, Б. Лепкий.

УТК „Довбуш" з Коломиї виступав у змаганнях в Городенці 17 травня 1942 р. Перший зліва Б. Сілецький, далі Я. Шкляр, Б. Савчук, Р. Білик, В. Терлецький, В. Кашовський, В. Риф'як, К. Григорович, Л.Стадниченко, Б. Лютник, Е. Візерканюк.

Окружні легкоатлетичні змагання учнів української держ. гімназії в Коломиї в

Групу спорт. Т-ва „Сокіл" веде В. Маруняк,

Учні 4-і кляси української держ. гімназії в Коломиї в 1920 р. Згори зліва: Р.Мостович, Я. Геврич, О. Побігущий, І. Мартинків, Гр. Мельничук, Ю.Єндик. Гардецький, Н.Н., Н.Н., В. Угорчак, Н.Н., Н.Н.; 2-й ряд: З. Книш,Ю Филипович, Я. Григорович, В.Витвицький, Н.Н., А. Шкондюк, Н.Н., Н.Н.,В.Прокопович, Н.Н., Н.Н.; сидять: Я. Винницька, Ст. Данилович, Н.Н.,П. Поливкан, Н. Гісовська, Н.Н., Н.Н., Н.Н., сидять: Н.Н., Н.Н., Зайшлий, Ерліх. Посередині проф-ри: П. Галібей, Д. Николишин, В.Чередарчук.

Учні вищих кляс української держ. гімназії в Коломиї в 1937/38 шк. році. На знімці: І ряд (зліва): Захарчук, Король, Микитюк, Келеман, Костюк, Ярошенко, Л.Стадниченко, Е. Лотоцький; ІІ р.: З. Недільський, І. Рубич,Колісник, Д. Коструб'як, Василик, Н.Н., Білий, Н.Н.; ІІІ р.: Н.Н., Білейчук, Ю. Задорожний, Абрам'юк, Л. Бахталовський, М. Гнатюк, Н.Н., Танасевич, Малішевський, Б. Шебунчак; ІУ р.: З. Риф'як, Я. Баран, В. Бибик, Г. Яремчук, К. Григорович, М. Мельничук, В.Калиняк. Посередині сидить проф. Ципух.

Адвокатська канцелярія д-ра Я. Шипайла в Коломиї. Стоїть Я. Шипайло, сидять М. Меренюк і С. Маціборко.

Василь Верига, автор статей на ст. 419 і 507

Богдан Мигаль, редактор гімназійного журналу „Плай" (ст. 161)

Молоді майстри тенісу в Коломиї з 1934 р.: Роман Сельський, Софія Могильницька і Любомир Чайківський.

Секція лицетарів т-ва „Каменярі" у Княждворі в 1933 р.

Церква Христа Царя в Березові Вижнім в день 950-річчя Хрещення Руси-України в 1938 р.

Дівчата з Бані Березова на куховарському курсі. В першому ряді представники старшого громадянства й інструкторка Н.Н.

Святковий одяг молодої жінки з Печеніжина — Марія Кузенко-Бровчук

Коломийська красуня Наталя Чолій — пізніше Перфецька, одержала першу нагороду на масковому балю у Львові в 1935 р. за свою маску „керамічний флякон".

Весільний коровай Марії Дрогомирецької з Березова Вижного (1944).

Коровай і писанки Марії Дрогомирецької і Юлії Лозочук з Березова Вижного.

„Ой видно село, широке село під горою . . . ”

„А попід горою, попід зеленою . . . ” там женці жнуть, самі жінки. Таку картину можна побачити у жнива майже в кожному селі Коломийщини.

ЖЕРТВОДАВЦІ НА ВИДАННЯ ЗБІРНИКА „КОЛОМИЯ Й КОЛОМИЙЩИНА”

ЗСА

Андрусів, Петро й Наталія	$100.00
Бакай, Осип і Параскевія	100.00
Балук, Анна й Мирослав	50.00
Боднар, Роман	50.00
Білик, Любомир	30.00
Білик, Роман	50.00
Білозор, Марія	50.00
Блавацька, Евдокія	50.00
Боєчко, Юрій	100.00
Боярський, проф. Богдан і Мирослава	50.00
Бровчук, інж. Степан	30.77
Буксар (Івантишин) Ірина і Юрій	100.00
Величковський, інж. Кость	70.00
Вергун, інж. Роман	10.00
Верховинець, Роман	820.00
Візерканюк, Володимир	25.00
Винярський, д-р Сергій й Неоніля	200.00
Волянський, мґр Степан	50.00
Врублевський, о. Григорій	50.00
Гаврилюк, інж. Степан	100.00
Гаєцький, д-р Андрій	50.00
Ганкевич, Дарія	50.00
Гаркач, Марія й Петро	75.00
Гнатюк, д-р Мирослав	100.00
Григорович, Кирило	200.00
Григорчук, Михайло	50.00
Григорчук, Л. й Я.	20.00
Григорчук, Северин	20.00
Ґамота, д-р Богдан	50.00
Ґелета, д-р Ярослав і Богданна	150.00
Ґоїв (Базалі), Ярослава	50.00
Демедюк, інж. Дмитро	100.00
Дзенцьоловська (Бакай), Анна	50.00
Дикан, Іван	100.00
Дикан, Юрій	50.00
Іваницька, Анна	100.00
Іванчук, о. Іван	130.81
Жовнірук, Тарас (Австралія)	200.00
Заваликут, Марія	25.00
Завицький, проф. Мирослав	150.00
Завицький, Роман	100.00
Залуцький, д-р Роман	50.00
Залуцький, д-р Теодор й. Н.	200.00
Зубаль, інж. Ярослав	100.00
Йон-Микитюк, Стефанія	50.00
Касіян, Стефан	50.00
Кассіян, Марія	150.00
Климовська, (Шефель) Анна	154.79
Кобринська, д-р Марія	200.00
Ковблянська, Віра й Володимир	50.00
Козбур (Княжинська), Оксана	50.00
Комар (Лисняк), Ірина	50.00
Кононів (Кочій), Іванна	40.00
Коропецька (Білозор), д-р Наталія	175.00
Коропецька (Білозор), Оксана	25.00
Косович, мґр Дмитро й Дарія	150.00
Костуб'як, інж. Василь	60.00
Костуб'як, д-р Дмитро й д-р Дарія	250.00
Коцаба, о. Теодор	50.00
Крамарчук, д-р Ірина	50.00
Крупський, Адріян	25.00
Кузик, інж. Дмитро й мґра. Дарія	100.00
Кузик (Кассіян), мґра Дарія	150.00
Кузьма, д-р Богдан	100.00
Кукурба, Володимир	100.00
Кунинський, інж. Микола й Надія	150.00
Кушнір (Моканюк), Віра	50.00
Ласійчук, д-р Микола	100.00
Левицька (Чорнобрива), Ольга	50.00
Луговий, д-р Мирон	50.00
Лукашевич, о. Йосиф	100.00
Луцька (Городиська), Міра	120.00
Ляшевич, (Паньків) д-р Лідія	100.00
Максим'юк, Марія	25.00
Малюк (Нижанківська), Дарія	50.00
Мандич, інж. Зенон	50.00
Мандичевський, Володимир	20.00
Мельничук, Мирослав	200.00
Мельничук, о. митр. Петро	300.00
Мельник, інж. Роман і Софія	100.00
Микитюк, д-р Ігор	50.00
Миндюк, д-р Ярослав	50.00
Михайлів, проф. Володимира	20.00
Михайлюк, Катерина	100.00

Михайлюк-Надрага, Стефанія	25.00
Михалевський, Зенон	170.00
Мозолюк, Козьма	500.00
Навальковський, Орест	100.00
Небелюк, д-р Василь	50.00
Ніньовський, Михайло	100.00
Палатайко, Ярослав	20.00
Перфецький, мгр Б. і Наталія (Чолій)	100.00
Плав'юк, Яро	20.00
Подоляк, Павлина	20.00
Потятиник, Яким	50.00
Прокопишин (Пашкевич) Ірина	25.00
Прокопович, Мирослава	200.00
Примак, мгр Мирон	50.00
Руденський, Ігор й Орися	110.00
Свистун (Бакай), Марія	50.00
Сенежак, мгр Володимир	50.00
Сілецький, д-р Богдан і Люба	120.00
Сім'янцев (Безбородько), Леся	75.00
Скрибайло, Степан	100.00
Слободян, М.	50.00
Ставнича (Чайковська) Марія	50.00
Стадниченко, інж. Лев	100.00
Стахів, д-р Денис	50.00
Стахів, інж. Роман	50,00
Стецюк, мгр Андрій	125.00
Терлецька (Стадниченко), Надя	60.00
Терпелюк, Петро	50.00
Тишинська (Харабарук), Параскевія	50.00
Ткачук, д-р Богдан й Орися	100.00
Ткачук, д-р Роман	25.00
Ткачук, д-р Теодор	100.00
Тодорів, Дмитро	100.00
Токарчук, Теодор	150.00
Томич, Омелян й Ярослава	100.00
Трачук, Костянтин	100.00
Турчин (Княжинська), Марта	135.00
Фільварків (Чередарчук), д-р Оксана	50.00
Харкевич, д-р Мирослав й Олена	300.00
Хром'як, Михайло	20.00
Цибик, Евген	50.00
Цибик (Сатурська), Марія	50.00
Цісик, Зенон й д-р Тетяна	100.00
Чапленко (Стефанів), Наталія	50.00
Шипайло, інж. Евген	100.00
Шипайло, Ольга	25.00
Шумська (Стадниченко) Марія	25.00
Шургалюк, Семен	50.00
Юревич, Божена	50.00
Ясінський, Микола	50.00

Збірка М. Ільницького в Детройті

Бевцик, Йосиф	$5.00
Ґеник, Іван	20.00
Дацько, Роман	25.00
Дутко, д-р Іван	25.00
Дяків, Богдан	5.00
Захарків, інж. Остап та Ірина	25.00
Кушнір, Володимир	10.00
Міхалек, Антін	8.00
Неґрич, Василь	25.00
Новаківський, Мартин	5.00
Озарків, Григорій	10.00
Ровенчук, Юрко	50.00
Рожок, Ілько	12.00
Філь, Григорій	50.00
Кред. Кооп. „Самопоміч", Воррен	25.00

У пам'ять померлих героїв і рідних
Збірка М. Ільницького в Детройті

Ільницький, Микола й Розалія в пам'ять жертв голоду 1933 р. й поляглих героїв за волю України 1918-1950 рр.	200.00
Ільницький, Микола й Розалія в пам'ять доні Елеонори	50.00
Василькевич, Ема й Роман в пам'ять сестри Елеонори	50.00
Бодруґ, Ірина в пам'ять чоловіка Василя	100.00
Дрогомирецька, Марія в пам'ять чоловіка Миколи	50.00
Феденко, Анна і Степан в пам'ять батька Миколи Дрогомирецького	50.00
Збірка М. Ільницького принесла	$800.00
Рубич, мгр Михайло в пам'ять Евгенії Скальчук	25.00
Рубич, мгр Михайло в пам'ять дружини Ірини	200.00
Кос, д-р Роман в пам'ять мгри Ірини Рубич	20.00
Скальчук, д-р Іван в пам'ять мгри Ірини Рубич	10.00
Сілецький, д-р Богдан і Люба в пам'ять мгри Ірини Рубич	50.00

Сілецький, д-р Богдан і Люба в пам'ять Осипа Бакая	25.00
Сілецький, д-р Богдан і Люба в пам'ять інж, Олеся Турчина	50.00
Сілецький, д-р Богдан і Люба в пам'ять Михайлини Княжинської	50.00
Завицький, Роман в пам'ять Михайлини Княжинської	25.00
Завицький, Роман в пам'ять Люни Луцької	20.00
Михалевський, Зенон в пам'ять Люни Луцької	20.00
Луцький, мґр. Олесь в пам'ять дружини Люни Луцької	125.00
Гура, Юрій і Христина в пам'ять д-ра Богдана Бакая	10.00
Масюк, Юрій і Христина в пам'ять д-ра Богдана Бакая	10.00
Кушнір, д-р Лев та Ірина в пам'ять д-ра Богдана Бакая	10.00
Турчин (Княжинська), Марта в пам'ять д-ра Богдана Бакая	10.00
Турчин (Княжинська), Марта в пам'ять Параскевії Бакай	25.00
Микитюк, мґр. Ярослав в пам'ять брата о. Луки, що загинув у Чорному лісі	47.51
Микитюк, мґр Ярослав в пам'ять Тараса Печерського	47.50
Мойсяк, інж. Василь в пам'ять Тараса Печерського	20.00
Тарнавська, Леся в пам'ять Тараса Печерського	24.34
Буксар (Івантишин) Ірина та Юрій в пам'ять інж. Петра Кулика	20.00
Михайлюк, Евдокія в пам'ять чоловіка інж. Дмитра Михайлюка	281.12
Малюк, Дарія в пам'ять батьків: проф. Степана й Галини з Величків Михайлюків	50.00
Токарчук, Теодор в пам'ять дружини Катерини	50.00
Михайлюк, Дозя (1,000 Канад. дол.) в пам'ять дочки д-р Лідії	729.93
Кушнірчук, Роман в пам'ять матері Евдокії з Ґорганюків	300.00
Кушнірчук, Роман в пам'ять дир. Михайла Берлада	100.00
Кузик, мґра Дарія в пам'ять батька Теодозія Кассіяна	100.00
Савчинська (Меренюк), Ольга в пам'ять чоловіка Юрія	50.00
Мигаль, д-р Богдан в пам'ять брата Романа	50.00
Мигаль, інж. Борис в пам'ять брата Тараса	50.00
Стефуранчин-Мелько, Марія в пам'ять брата Петра Стефуранчина	100.00
Мельник, інж. Роман і Софія **В пам'ять сестри Ярослави Кобрин**	600.00

Просимо жертводавців цих сум подати свої прізвища.

6.17.82	79.05
4.1.85	62.56
7.1.85	64.86
4.30.87	24.24

На ініціятивних сходинах 12 червня, 1980 р. присутні жертвували

Демедюк, інж. Дмитро	10.00
Коструб'як, інж. Василь	5.00
Луцишин, д-р Юрій	10.00
Подоляк, Мирон	10.00
Прокопович, Мирослава	10.00
Пуйда, Михайло	10.00
Сілецький, д-р Богдан	10.00
Скальчук, д-р Іван	5.00
Стадниченко, інж. Лев	10.00
Турчин, Марта	10.00
Разом	**$90.00**

КАНАДА

Бакай, Степан	81.30
Бацевич, Марія	50.00
Бибик, Василь	97.47
Бойчук, Василь	60.61
Витвицька, Софія	20.18
Віндик, Орест	100.00
Гумінілович, Степан	19.64
Ґеник-Березовський, Роман	19.64
Ґеник-Березовський, інж. Степан	103.50
Ґеник-Березовський, д-р Ярослав	65.00
Ґорук, Іван	178.00
Ґураль, Неоніля	80.00
Давидович, Л. і С.	80.81
Деделюк, Михайло	200.00
Деделюк, Семен	50.00
Запутович, д-р Богдан	242.42
Зайшлий, інж. Ярослав та Ірина	200.00
Каралаш, Степан	203.00
Кейван, проф. Іван і д-р Марія	106.20
Книш, д-р Зиновій	81.30
Корбутяк, Олекса	125.00
Костюк, Василь	15.00
Кушмелин, мґр Василь	40.61
Лисяк, мґр Богдан і Марія	80.29
Лисяк, інж. Юрій	100.00
Лопатнюк, д-р Василь	50.00
Луговий, о. Всеволод	50.00
Луговий, д-р Степан і Н.	80.49
Луговий, Зенон	25.00
Малащук, д-р Роман	81.04
Мигаль, д-р Богдан	144.01
Мигаль, інж. Борис	220.00
Микитин	15.00
Микитчук, мґр Карпо	300.00
Микитюк, Дмитро, видавець	830.91
Микитюк, Степан	83.44
Миндюк, Фільомена	111.87
Мойсяк, інж. Василь	50.00
Н.Н.	100.00
Неґрич, інж. Дмитро	243.90
Ніньовський, д-р Василь	82.00
Онищук, Евген	51.41
Онищук, мґр Ярослав і Дарія	70.77
Петрук, Михайло і П.	70.00
П'ясецька, мґр Ольга	103.50
Романович, Марія	50.00
Савка, Ярема	50.00
Семотюк, Осип	180.16
Скорупська, Марія (Білик)	50.00
Стефанів, о. митр. Маркіян	83.68
Стефанів, Мирон і Т.	40.24
Стецiв, Ольга	30.00
Тарнавський, мґр О. і Леся (Шипайло)	49.48
Тодорів, інж. Василь	80.81
Трильовський, мґр Петро	50.00
Укр. Гуцульське Тов. Оттава-Торонто	120.72

АВСТРАЛІЯ

Волощук, Микола	50.00
Ількiв, Іван	50.00
Микитюк, мґр Ярослав	56.94
Середюк, Петро	150.00
Слободян, інж. Василь	120.00
Смеречук, Степан	52.40
Ткачук, Степан	40.45

АВСТРІЯ

Баран, проф. Вільгельм	115.27
Макарчук, Юрій	60.43

АНГЛІЯ

Близінський, Василь	76.75

НІМЕЧЧИНА

Пашник, інж. Петро	100.00
Побігущий-Рен, полк. Евген	21.66
Сімків, Тарас	101.13

ПОЛЬЩА

Клапоущак, проф. Юліян	20.18

За подаровані мистецькі образи ми одержали:

— за образ	
Петра Андрусева	700.00
Петра Мегика	350.00
Михайла Мороза	350.00
Дарії Онищук	180.00
Яра Плавюка	150.00
Василя Ніньовського	140.00
Богдана Божемського	100.00
З галерії образів „Фокус" д-р Ірини Мороз з Торонта	120.00
Разом	**2,090.00**

Образ-фотографія Ярослава Цегельського і лялька Марії Гаркач ще не продані.

За подаровані книжки ми одержали:

„Над Прутом у лузі"
від д-ра З. Книша 13 прим. 130.00

„Карвендель" 20 прим.
д-р Марії Кейван 120.00

Інші книжки, ще не продані, що їх подарували на фонд збірника:

Богдан Романенчук на 200.00 дол.
Ірина Левчук на 100.00 дол.
Дмитро Микитюк на 100.00 дол.

Комітет коломиян щиро дякує Головному Предсідникові СУК „Провидіння" Впр. о. шамб. Канаванові, а також Хвальній Екзекутиві за відписання певного заборгування за збірник.

КОЛОМИЯНИ, ЩО ВІДІЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ ВІД ЧЕРВНЯ 1980

Бакай, Богдан
Бакай, Осип
Бакай, Параска
Беркещук, Іван
Бровчук, Степан
Ватаманюк, Остап
Величковська, Марія
Воєвідка, Ярослав
Гаврилюк, Люда
Ганківська, Ганна
Гаєцька, Ірина
Гнатчук, Микола
Гумінілович, Степан
Ґеник-Березовський, Роман
Ґордійчук, Петро
Ґудз, Володимир
Деделюк, Семен
Дивнич, Ольга
Дикан, Юрій
Жолкевич, Богдан
Жолкевич, о. Володимир
Зєлик, Іван
Кавалець, Ярослав
Клапоущак, Рома
Княжинська, Михайлина
Кобринський, Роман
Колодій, Ірина
Кострубяк, Василь
Кузик, Дмитро
Кузич-Березовський, Іван
Кукурба, Володимир
Курпяк, Ярослав
Левицький, Мирон
Левчук, Ірина
Лесич, Вадим
Лопатнюк, Василь
Луцька, Ольга
Мащак, Лев
Мельничук, Мирослав
Мельничук, о. Петро
Микитчук, Василь
Микитюк, Дмитро
Мидловський, Лев
Михайлюк, Дмитро
Михайлюк, Катерина
Міхняк, Роман
Мозолюк, Козьма
Навальковський, Роман
Небелюк, Ірина
Олесницький, Святослав
Острук, Севастіян
Печерський, Тарас
Примак, Мирон
Рубич, Ірина
Рубінгер, Лев
Рудакевич, Оксана
Сенежак, Василь
Свистун, Марія
Симчук, Марія
Сімків, Тарас
Слюсарчук, Степан
Станецький, Володимир
Стефаник, Юрій
Стефуранчин, Петро
Угорчак, о. Микола
Филипович, Юрій
Федюк, Семен
Ценко, Володимира
Цибик, Мирон
Шекерик, Андрій
Шипайло, Ольга
Юревич, Божена
Яремчук, Григорій
Яхно, Богдан
Боднар, Роман

ПОКАЖЧИК ІМЕН І ПРІЗВИЩ

Сюди не входять списки учнів, вояків, жертводавців і померлих коломиян.

Авдиковський О. 200, 208
Авербах Б. 322
Аверченко А. 326
Авраменко Василь 893
Агопсович 522
Айталь 308
Алепський Павло 11-113
Альохин 171
Альтгайм 599
Амман 123, 124
Анастазієвський М. 241
Андерсен 185
Анджеліко 242
Андрей 124, 401, 863, 866
Андреєв Л. 326
Андрій 56, 120
Андрійович Осип 540, 541, 544, 547
Андрійчук Микола 94
Андрохович 640
Андрусів Петро 505, 886, 887, 897
Андрусяк Микола 280
Андрусяк Семен 643
Анничка 858
Антонеску 867
Антонич Б. І. 226
Антонович Володимир 89, 326, 814
Антонович Дмитро 275, 280, 288, 304
Антонюк 392
Арсенич 582
Арсенич Андрій 529
Арсенич Микола 124, 126, 127, 574
Арсенич Петро 761
Арсенич Степан 574
Арсенич Ярослав 438
Арсенюк Василь 709
Арсенюк Микола 95
Артемовський-Гулак, 280, 293
Артюшенко Юрій 6, 397, 398, 399
Атаманів, Гриць 673
Атаманюк А. 413
Атаманюк Василь 187
Атаманюк Іван 379
Атаманюк М. 127, 158, 862
Атаманюк-Яблуненко Василь 223
Ататюрк Мустафа Кемаль 309
Ахеліс 213, 326

Б. Р. 53, 57, 93, 227, 325, 611, 696, 707, 861
Б. Т. 171
Бабинюк 740
Бабійчук Степан 95
Бабушак М. 408, 409
Баб'юк 52, 82, 751
Баб'юк А. 222, 714
Баб'юк Іван 962
Баб'юк О. 366, 389, 390, 395, 399, 770
Баб'юк Федір 94
Бавер 870
Бавмгартен, Йосип 827
Багрянородний Костянтин 706
Бажанський Михайло 57
Байгерт 867
Бакай Богдан 655, 894
Бакай Василь 451, 653, 655, 660
Бакай Володимир 655
Бакай Дмитро 655
Бакай Осип 645, 653, 655
Бакай Параска 449
Бакай Петро 660
Бакай Федір 653
Балабан Юрій 565
Баламута Сенько 565
Баландюк Василь 95
Баланюк Іван 95
Балевич В. 279, 295
Баляс В. 269
Банах Нестор 767
Бандера Степан 7
Банула С 895
Барабаш Василь 741
Барабаш Іван 741
Барабаш Микита 741
Барабаш Михайло 741
Барабаш Степан 741
Баран 486, 513
Баран Вільгельм 160, 879, 894, 898
Баран з Коломиї 559
Баран Михайло 333
Баран Филип 158, 160, 879, 899
Баранецька Д. 689
Бараник 147
Бараник Володимир 91
Барвінок Ганна 326
Барвінський Володимир 270, 320
Барвінський Олександер 326
Барка Роман 429
Барнард Сара 304
Барнич 734
Барнич Василь 213, 524, 553, 555, 559, 561
Барнич Ярослав 290, 772

Бартфельд 817
Барчук Василь 507
Бас 766
Басараб, Ольга 414
Батистяк Іван 20
Бахман С. 114
Бахталовський Корнило 369, 673, 703
Бачинська Теофіля 288
Бачинський Василь 316, 333
Бачинський Лев 221, 433, 440, 760
Баюрак, Василь 746
Бевзо О. А. 28
Бегметюк Василь 742
Бегметюк Варвара 742
Бегметюк Дмитро 741
Бедрило Іван 359
Бейсюк 154
Бек Маруся 91
Белдик Андрій 95
Белзецький 565
Бем 821
Бемко Володимир 472, 751, 752, 753, 760, 761, 762, 763, 770, 773, 819, 821, 822
Бенцаль Микола 280, 290
Бербеничук Микола 681
Бергсон Г. 215, 326
Бережний І.В. 671
Березовський 160
Березовський Василь 653
Березовський Данило 861
Березовський І. 425
Березовський Кирило 577
Березовський Матвій 93, 316
Березовський Николай 332
Березовський Степан 581, 985
Березовський Юрко 576
Березовські 497, 498
Березюк Карло 429
Беринда Памво 56
Беркещук Михайло 660
Берлад Михайло 357, 366, 378, 395, 396, 710
Бернсон Бернстерне 322, 326
Бесенюк Дмитро 742
Бехер 486, 492
Бєлінський 733
Бєльовський А. 743
Бєльський 16
Бжозовський 172
Бибик Василь 152
Бич Сильвестер В. 428
Бичинський Зенон 426
Бичинюк Михайло 644
Бичков 633
Біберович Іван 278, 303, 304, 305
Біберович Іванна 278, 303, 304, 305
Біберович Ярослав 763
Біберовичі 304
Бігун Стефанія 415
Бігус М. 829
Бізанц 771, 870
Бізе Ж. 280
Бійовський Гнат 393, 705
Біланюк Петро 359
Білас Василь 503, 701
Білецький Остап 531, 534, 536, 539
Білецький Юра 531, 534, 536, 537, 538
Білий Микола 94
Білик Любомир 890, 895
Білик Т. 170
Біликовський 99, 103
Білиловський Кесар 202, 203
Білинкевич Богдан 773, 807
Білинкевич Тит 94
Білинський М. 258
Білозор Володимир 86, 114, 408, 493, 494, 495, 497, 498, 548, 774, 847
Білозор Марія 888
Білокрилець Олесь 168
Білоскурський Петро 458
Білоскурські 33
Білоус Михайло 32, 33, 48, 97, 111, 200, 201, 286, 319, 325, 326, 332, 333, 350
Білоус О. 748
Білоус Т. 202
Бінькевич 263
Бірецький Іван 346
Біскупські 48
Блавацька Ніна 281
Блавацький Володимир 258, 259, 280, 281, 282, 284, 290
Блакитний Тарас 168
Боберський Іван 440
Бобикевич О. 326
Бобжинський М. 459
Богдан 117, 511
Богдан III 744, 755
Богомолець Франц 273
Боднар Володимир 799
Боднаренко Іван 531
Боднар Р. 378
Боднарук Василь 682
Бодруг Іван 424, 425, 438
Бодруг Ілько 582, 761
Божемський Богдан 187, 266, 267, 886, 887, 889
Бойко 514
Бойко Лесь 95
Бойко (Сидор) 201
Бойчук, Анна 641

Бойчук Василь 95, 681
Бойчук Дмитро 655
Бойчук Іван 19, 96, 567, 681, 746
Бойчук Лука 653
Бойчук М. 95, 163, 644, 317
Бойчук Петро 94, 95
Бойчук Семен 95
Бокачук Олена 705
Боклащук 769, 802
Болоз-Антонєвіч 595, 598, 600, 602
Бондаренко Іван 550
Бонк Юзеф 632
Бонковський Микола 767
Бонковський Н. 393
Боннар Пєр 268
Боплян Г.Д. 84
Борачок Северин 268
Бордуляк Тимофій 89, 189
Бордюк 746
Борисевич Осип 95
Борковський Олександер 222
Борн Вольф 255
Боровський Володимир 423, 426
Боровський М. 665
Бороньо 150
Бортник 831
Бортнянський 87, 99, 102
Борчук Петро 683, 685, 687
Ботічеллі 242
Бояринич Василь 797
Боярський Мирослав 6, 114, 149, 152, 895, 512, 888, 895
Бравнер Вільгельм 825, 826, 827, 828
Бравхіч 867
Браєк Іван 95
Браєр 232
Брамс 158
Бровко Михайло 96, 725
Бровчук Гаврило 530, 531, 536, 537, 807
Бровчук Іван 530, 531
Бровчук Марія 547, 552
Бровчук Степан 7, 527, 544, 547, 550, 552
Бростурняк Танасій 681
Будз Юзеф 632
Будзиновський Вячеслав 435
Будурович 582
Буйвід Одо 191
Буклашевський Фердинанд 276, 286
Букоємський Мирослав 95
Букшований 802
Букшований Володимир 751
Букшований Осип 764
Бульба-Боровець Тарас 398
Буніон Джон 425
Бурачинська, Лідія 407, 412
Бурачинський 651, 664
Бурнадз М. 820, 821, 822, 823
Бутенко 633
Бутковський 279, 295
Бучак Лев 318, 426, 427
Б'ялий Володимир 194

Вагилевич Іван 348, 743
Вагнер 297
Вайгель Леопольд 28, 53, 218
Вайлянд В. 281
Вайсман 850, 851, 854, 855
Вандзя 489
Ванівна 284
Варзарук, Осип 447, 451
Васерман 461 470, 480
Василаш П. 192
Василевич Іван 274
Василенко М. 814
Василина 861
Василишин Іван 751
Василишин Тиміш 753
Василинчук Параска 449
Василів Надія 279, 295
Василюк Микола 96
Васильків 737
Василько, Василь 289
Васильченко Степан 223
Васильчук Михайло 767
Васкул Михайло 577, 582
Васкул О. 253
Васний В. 629
Ватран Іван 316
Вахняк 160
Вахнянин Наталь 119
Вашкурак Іван 95
Вебер 145, 154
Велигорський Іван 764
Величковський Василь 421
Величковський Евген 829
Велков К. 192
Вельган Павло 447
Венгринюк Дмитро 740
Венгренюки 734
Вербицький 103
Вербицький Карло 190, 274
Вергун 577
Вергун Богдан 160
Верді 103
Вердум Ульріх 743
Веред Віталій 71
Веретельник А. 333
Вереш Володимир 816

Верещинський Микола 7, 21, 276, 343, 347, 349, 350
Верига Василь 80, 419, 507, 901
Верниволя Василь 321
Вероста Степан 755
Верховинець Роман 677, 693
Весоловський Ярослав 315, 333, 457
Весоловський Фльоріян 90
Вехтер 870
Вечера Марія 820
Виговський Іван 89
Винник-Печеник Іван 17, 746
Винницький Володимир 715
Винницький Зенон 870
Винниченко Володимир 321, 447
Винничук Дмитро 95
Винничук Іван 426, 428
Винярський 869
Вирстюк Василь 94
Височан Семен 31, 567, 630
Виспянський 89
Витвицька Олена 407, 410, 752, 753, 818
Витвицька Св. 179
Витвицький Василь 361, 751, 822, 879
Витвицький Е. 233
Витвицький Павло 854, 859
Вицех Ч. 28
Вичулковський Л. 269
Вишенський 166
Вишиваний Василь 820
Вишиванюк Микола 729, 775
Вівчарук Андрій 799
Візерканюк Ілько 816, 817
Візнюк Микола 660
Віконська Дарія 333
Вілсон Вудров 428
Вільде Ірина 167, 204, 211, 212, 317, 333, 341
Вільднер 874
Вільмут 649, 650
Віндик Олена 687, 689
Віндик Орест 507, 608
Вінтонюк Василь 742
Вінтонюк Степан 96
Вінтоняк Дмитро 544
Вінтоняк Іван 530
Вінтоняк Михайло 96, 739
Вінтоняк Настя 531
Вінтоняк Проць 94
Вінценз Олександер 816, 818
Вінценз Станіслав 725, 816
Вінцковський Дмитро 200, 201, 333
Вітовський 763
Вітославський 101
Влажовська 601
Власенко 793
Вовчок Марко 89, 219, 326, 708
Вовчук Дмитро 606
Водограй О. 168
Воєвідка Ярослав 767, 768
Войнаровський Петро 521
Войнароський Тит 6, 369, 370, 522-526, 553, 554, 555, 559, 561, 601
Войнович И.Я. 325
Войтиньскі Вацлав 81
Войтіховський Антін 104, 106, 123, 134, 145
Войтіховський Микола 114
Войтків Богдан 862
Войтович Ярослав 874
Войцеховський Степан 555
Волинські 596
Волицький Василь 796
Володимир 280, 569
Володимир Великий 307
Волошин Василина 95
Волошин Настя 498
Волошинюк Микола 507, 516
Волощак Іван 192
Волощук 713
Волощук Юрко 733
Волчук Іван 332
Воляник Василь 507
Волтер Шарльота 304
Вонсуль Богдан 861
Вонсуль Микола 20, 417, 555, 699
Вонсуль О. 896
Воробець М. 698
Воробкевич 103, 200
Воронюк Василь 590

Габеркорн 761
Габсбург Вільгельм 820
Габсбурги 572
Гавзер М. 103
Гаврилків Федір 95
Гаврилко 387
Гаврилюк А. 171
Гаврилюк Василь 640
Гаврилюк Ілля 54, 114, 116, 148, 153, 166, 175, 212, 214, 507, 511, 513, 514, 516, 640
Гаврилюк Евген 765
Гаврилюк Лесь 640
Гаврилюк Михайло 640
Гаврилюк О. 896
Гаврилюк Степан 54, 640
Гаврилюк Т. 201
Гаврилюк-Ільчишин Дмитро 640
Гавришин Михайло 741
Гаврищук Григор 96

Гаврищук Дмитро 653
Гаврищук Іван 653
Гаврищук Настя 687
Гаврищук Петро 96
Гаєвий Михайло 95, 590
Гаєвий Мойсей 590
Гаєцький Андрій 397, 460, 467, 468
Гайворонський М. 207
Гайне Г. 168, 185
Гайський О. 505
Галавин І. 241
Галенда Дмитро 424
Галібей 385
Галібей Михайло 472
Галібей Степан 682, 91, 751, 760
Галібчак М. 229, 286, 295, 298
Галлєр 753, 793
Галущинський Михайло 355
Галущинський Тит 89
Галяревич 769
Гальбе М. 259
Гальфен 481, 486, 489, 492
Гальчук Василь 96
Гаммер 480
Гаморак Ольга 433
Гаморак Юрій 439, 440
Гамчикевич Роман 82
Ган 118
Ганкевич Гриць 339
Ганкевич І. 206
Ганківська Гана 753
Ганківський М. 86, 405, 498, 548, 775
Гановська 641
Ганущак Микола 95
Ганущак Петро 95
Гарасимович Андрей 120
Гарасимович Іванна 120
Гарасимчук Дмитро 562
Гарасимчук Ілько 562
Гарасим'юки 590
Гаркач Марія 589, 591, 886, 888
Гарматій Г. 435
Гачевскі 501
Гвоздик 605
Гебда Й. 503
Геврич Антін 738
Геврич Богдан 896
Геллер 480, 481, 484, 486, 490, 492, 599
Герасимович Іван 79, 355, 360
Герасимович Ілярій 433
Герасим'юк Дем'ян 861
Гердер 345
Геренчук К.І. 671
Гермс 873
Германюк Онуфрій 715
Герцен 75, 219
Герцунь 794
Гірний Йосип 95
Гірняк Йосип 259, 290
Гірняк Никифор 764
Гітлер Адольф 216, 484, 491, 5732, 577, 633, 835
Гладун 807
Гладуняк Олекса 653
Глинка Василь 739
Глинський М. 194
Гліб Василь 746
Глібов Леонід 200
Глібовицька Анастасія 95
Глібовицький 118, 119
Глібовицький Василь 194
Глібовицькі 120
Глявата Ірма 265
Гнатишин Нестор 861
Гнатчук Михайло 86, 95, 498
Гнатчук Олекса 561
Гнатюк Володимир 227, 228, 229, 230
Гнатюк Клим 714
Гнатюк Мирослав 894, 895
Гобин В. 193
Гоголь Микола 213, 237, 246, 280, 295, 321
Годованець Григор 653
Годованець Кирило 831, 764
Годованець Юрко 644
Голдищук Петро 96
Голик Анна 279, 295
Голинська Марія 565
Голинський Гриць 571, 572, 577, 586, 753, 761, 762, 763, 803, 804, 814
Голинський Михайло 25, 273, 274, 289, 290
Голинські 567
Голінатий 651, 664
Головатий Францішек 508
Головацький Іван 345, 346
Головацький Яків 200, 230, 258, 274, 281, 308, 346, 347, 348, 745
Головко Юрій 293, 295
Голод М. 279, 295
Голодний Мошко 627, 628
Голоско 486, 489, 490, 491, 492
Голота Яків 751, 823
Голубаш 279, 295
Гольдер Макс 130
Гомик 111
Гонта Елеонора 407
Гончаренко Агапій 438
Гончаренко Микола 767
Гончарук Петро 95
Горбовий Михайло 451, 452

Горбач Ф. 17
Горбачевський Іван 119
Горбачевський Льонгин 764
Горват 129, 130
Гординський Святослав 217, 255, 258
Гординський Ярослав 89, 255
Горнова Е. 28
Городенка Ілько 660
Городинський Юліян 514
Городенчук-Федькович Ю. 325
Городиська-Луцька Мирослава 402-406
Городиський Л. Й. 192
Горст Д. 211
Горті 865
Гоці 817
Гоший 467
Гошоватюк Ярослав 767, 870
Гошовський 152
Гошовський Володимир 507, 508
Гошовський Іван 752
Гошовський Р. 170
Гошовський С. 862
Грабовенська Маруся 20, 490
Грабовенська Анна 95
Грабовецький В. 28, 54, 531, 540, 544, 725, 748, 817
Грабовецький Микола 643
Грабовецький Онуфрій 530
Грабовецький Степан 530
Грабовецький Юра 531, 545
Грабов'як Остап 279, 286, 295, 298
Грам'як Михайло 447
Гранківська Дарія 173
Григор з Голоскова 741
Григоращук Спиридон 767
Григорець Іван 649, 653
Григорів Василь 739, 740
Григорович Дмитро 858
Григорович К. 890
Григорців Меленій 729
Григорців Павло 729
Григорців Петро 95
Григорців Семен 729
Григорчак 698
Григорчук 856
Григорчук Василь 94
Григорчук Микола 94, 847, 890
Григорчук Михайло 126, 170, 579, 628
Григорчук Петро 557
Гриджук Микола 653
Гриджук Василь 655
Гриджук Михайло 655
Гриневецький 303
Гриневичева К. 255
Гринюк Лесь 213, 326, 333, 617
Гринюк М. 616
Гриньків Дмитро 96
Грицай Іван 643
Грицай Остап 440
Грицканюк Ілько 655
Грицюк Андрій 561
Грицюк Василь 562, 698
Грицюк Дмитро 96, 562
Грицюк Іван 562
Грицюк Ілько 561
Грицюк Михайло 561, 562
Грицюк Павло 562
Грицьків з Шепаровець 733
Гричович 746
Грінченко Борис 259, 296
Грушевський Михайло 205, 424, 426, 440, 662
Гузар Ольга 338, 339, 409
Гулак-Артемовський Семен 296
Гулевич 769
Гуменюк М. 641, 799, 802
Гумінілович Степан 857, 895
Гупало К. 280, 296
Гуцуляк Анна 408, 409
Гуцуляк Василь 802
Гуцуляк Іван 428, 429, 617
Гуцуляк Михайло 94, 769
Гуцуляк Олекса 614
Гуцуляк Т. 325
Гуцуляк Юра 802
Гушалевич Іван 201, 281

Ґадзінський Л. 194
Ґадзінський Теофіл 194
Ґадзінські 120
Ґанді Магатма 174
Ґантенбайн Бургґарт 428
Ґапанчук Леонід 318
Ґелета Г. 640
Ґелета Ярослав 887
Ґембачов 793
Ґембіцький Тит 279, 280
Ґеник Іван 817
Ґеник К. 203
Ґеник Карло 577
Ґеник Кирило 425, 438
Ґеник-Березовський 703, 705, 871
Ґеник-Березовський Василь 194
Ґеник-Березовський Михайло 428, 530, 534, 537, 539, 586, 705, 814, 815
Ґеник-Березовський Петро 527, 569, 577, 579
Ґеник-Березовський Роман 154, 574, 587, 896
Ґеник-Березовський Степан 499, 505, 546, 561, 579, 583, 889

Ґеник-Березовський Юліян 154, 232, 412, 574, 577, 581, 582, 707, 708
Ґеник-Березовський Ярослав 154, 494, 497, 498, 574, 587, 857, 872
Ґеник-Катунів Іван 761
Ґеники 582
Ґереї 734
Ґерич Юрій 174
Ґете 185, 207, 279, 345
Ґібчиньскі Е. 123-127, 129, 130, 141, 155, 159
Ґінчицька О. 689
Ґінчицький К. 689
Ґінтер Мєчислав 52
Ґіртлер 472, 473
Ґісовська Туся 339, 899
Ґісовський Е. 82
Ґоґелі 818
Ґольдберґ 61
Ґондюк 802
Ґорґанюк Микола 687
Ґордон 869
Ґорецький 766
Ґорук Андрій 531, 534, 535, 537, 539
Ґорук Василь 653
Ґорук Іван 544, 549, 550
Ґорук Сень 771, 780, 868
Ґоянюк Василь 640
Ґоянюк Дмитро 639
Ґоянюк Зеня 496, 497, 851
Ґоянюк Ліда 851, 858
Ґоянюк Микола 640
Ґоянюк Н. 369
Ґоянюк Семен 640
Ґоянюк Федір 95, 639
Ґоянюк-Левицька Марія 86, 173, 639, 640
Ґрабовська 635
Ґрабський Станіслав 83, 84
Ґрайфи 676
Ґреґоращук Петро 512
Ґреґорійчук Петро 254, 261, 262, 263, 254
Ґриджук Іван 449
Ґритчук Михайло 95
Ґура 733
Ґура Людвик 800
Ґушул Василь 561

Да Вінчі Леонардо 242
Данєлєц 816, 817
Данилишин Дмитро 503, 701
Данило 15, 675
Данилко Олександер 281
Данилович Северин 221, 314, 433, 435
Данилюк Дмитро 764
Данилюк Микола 800
Данильчук Іван 438
Данис Гриць 438
Данищук Гриць 95, 710, 711
Данищук Іван 750, 751
Данік Ґірей 630
Данкевич Лука 199, 200
Данцевич 494
Дарка 859
Дарка Х. 858
Дашинський Л. 241
Дашкевич Мирон 160
Дашкевич Роман 436, 441
Девятнін 187
Деделюк Дмитро 561
Деделюк Михайло 553, 559, 561, 563, 889
Деделюк Петро 561
Деделюк Семен 557
Деделюки 563
Дей О.І. 281
Делавурак Степан 698
Дембицький Теофіл 879
Демедюк 147
Демедюк Варвара 94
Демедюк Дмитро 175, 606, 607, 887, 889, 904
Демедюк Іван 606
Демедюк Микола 606
Демедюк Павло 599, 606
Демедюк Петро 606
Демедюк Семен 602-604
Демедюки 594, 904
Демків Іван 739
Демків Йосип 740
Демків Казимир 741
Демків Михайло 741
Демків Петро 769
Демко Марія 739
Демкович-Добрянський Михайло 869
Демостен 267
Демчишин 282
Демчук Василь 95, 562
Демчук Микола 555
Дем'янчук Олександер 599, 601
Дем'янчук Ярослава 173, 896
Дем'янчуки 120
Денис Текля 440
Денисюк М. 410
Денисюк Олександер 191
Денікін 215, 778
Депутат Олена 590
Дердюк Іван 643
Джінґісхан 639
Джумедзей 596
Дзвінчук 746
Дзвінчук Василь 96

Дзвінчук Микола 687
Дзвінчук Степан 17
Дзівульський Микола 531, 540, 544, 545
Диденко З. 194
Дикан Микола 733
Дикан Юрко 733
Дикий 874
Діденко Роман 318, 429
Дідик Іван 95
Дідицький Богдан 199
Дідич Василь 799
Дідур 290
Дідух Р. 126
Дійчук Онуфрій 643
Дікенс 185
Діоген 45
Діп В. 235
Дірко Михась 295
Дмитерки 393
Дмитренко 271
Дмитренко В. 370-71, 373-375, 377-379, 552
Дмитренко М. 245, 270
Дмитро з Остри 203
Дмитро из-над Дністра 325
Дмитрук Петро 96
Добжиньскі 144
Добросільський 746
Добрянська 120
Добрянський 398
Добрянський Лев 148, 156, 864
Добрянський Я. 869
Довбуш Іван 746
Довбуш Олекса 527, 537, 563, 567, 679, 696, 746
Довгалевський Митрофан 275
Довгалюк Теодосій 426
Довганюк Осип 456
Довжук Іван 606
Докія К. 693, 694
Долішняк Василина 410
Дольницька 733
Дольницький Лев 91, 102, 105, 135, 147
Домашевський Василь 577
Донигевичі 120, 553
Донцов Дмитро 171-2, 174, 216
Донцова Марія 408
Дороцька-Кулик Емілія 335, 408, 904
Дорош Володимир 601
Дорош Йосип 606
Дорошенко Володимир 360
Дорошенко Дмитро 28, 196
Дорундяк Василь 95, 644
Дорундяк Дем'ян 643
Дорундяк Дмитро 643, 644
Дорундяк Іван 438
Дорундяк Микола 95, 643
Дорундяк Михайло 644
Драгоманов Михайло 28, 119, 327, 431-2, 435-6, 439, 443
Драган 373
Драган Дмитро 562
Драган Іван 561
Драган Петро 557
Дрималик Богдан 276, 289
Дробовіцький Осип 95
Дрогомирецький М. 502, 577
Дроздовський Тео 201, 332
Дубляниця Мирослава 752
Дувірак Гриць 96, 440, 531, 534-36
Дувірак Іван 531, 545
Дудик Евген 126, 144
Дудикевич 388
Дудикевич Володимир 526, 798
Дузе Едеонора 304
Дукінчук Василь 95
Дуніковський К. 232
Дурбак Іван 4
Дутківська Людмила 705
Дутчак Іван 126, 562
Дутчак Осип 653
Дутчак Петро 95
Дутчак Юрко 644
Духнович О. 200
Дуцько 174
Дучимінська С. 322
Душар 733
Дюль Ф. 193
Дябенко Василь 95
Дядинюк Василь 242-246, 323
Дядинюк Ольга 243-246
Дяків 359
Дяків Василь 644, 653
Дяків Іван 644
Дяків Михайло 655
Дячук Василь 279, 295, 298
Дячук Гриць 95
Дячук Іван 95

Евген 117, 120, 308
Евстахій 117, 120
Езоп 199, 326
Енвер-бей 309
Енгль 211
Ерліх Ф. 114
Ерстенюк М. 187

Євчук Микола 191
Євшан Микола 209
Єлисавета 88, 101, 745

Єндик Роман 154, 213, 216, 224, 831
Єндик Юліян 154
Єндик Ярослав 861
Єфремов Сергій 208
Єщенко 293

Желехівський 119
Желєзо Йоан 734
Жибчин Н. 20
Жибчин Ярослав 857, 861
Животко Аракадій 440
Жигалюк Василь 96
Жигмонт Старий 125
Жидак Дмитро 95
Жилко Федір 747-8
Жиравицький 582
Жолкевич 605
Жолкевич Богдан 279, 295, 298, 731
Жолкевич Володимир 896
Жорстокий Іван 745
Жук 629, 651
Жуковська Володимира 316
Жуковський 168
Жукотинський 346
Жупанський Н. 95, 743
Жупанський Я. 743
Журавський Никола 201
Жураківський М. 194, 428-30, 445
Журовський Николай 332

Забіла Наталя 258
Заваликут Іван 411, 879, 898
Завадський А. 251
Завицький Мирослав 148
Завицький Роман 8, 148, 155, 174, 883, 886-888, 896
Завойскі Казімєж 121
Загаров 282
Загер 47, 48
Задек 819
Задорожний Михайло 153, 158
Задурович Я. 675
Зайшлий Ярослав 6, 365, 378, 401-3, 405, 552, 887
Закжевський 816
Заклинський Богдан 316
Залєвскі Август 80
Залозецький Володимир 201-2
Залуцький 281
Залуцький Василь 95
Зальот 538
Заменгоф Людвик 184, 187
Заньковецька Марія 274, 275, 289, 290-91, 304
Запольська Г. 208
Запутович Франко 764, 776
Заревич 651, 664
Заревич Федір 277
Зарицький П. 325
Зарінчук Федір 94
Затварська Оксана 295
Затварський І. 279, 295
Заячук 831
Зварич Кирило 735
Зволинський 751-2
Зворинчук Василь 94
Здрянка Ольга 705
Зелез Роман 281
Зелінський 601
Зенон 120
Зигмунт Старий 206, 439
Зибликевич 304
Зимер 817
Зинич Петро 741
Зита 657
Зілинський Іван 581, 707
Зінковська-Васильківська Ольга 689
Зощук Іван 895
Зубаль Ярослав 665, 671, 757, 887
Зубенко Іван 204, 209, 212, 323, 333, 336, 337, 339, 342, 488
Зубків Дмитро 730
Зубок Дмитро 733
Зубрицький Д. 346
Зудерман Г. 279, 280, 295-6
Зуляк В. 890

Ібсен Генрик 326
Іван 120, 199, 308, 562, 639
Іванець 505
Іванець Михайло 105
Іванець Степан 847, 870
Іваницька-Беркещук Анна 726-7
Іваницький І. 259, 895
Іваничук В. 126, 224-5, 685
Іваніцкі Мєчислав 81
Іванка 303
Іванчук 802
Іванюк Володимир 732
Іванюки 734
Івасюк 824, 826
Івасюк Дмитро 95
Івасюк Микола 319
Івасютин Василь 631
І-Л І. 643
Івасютин Дмитро 632
Івасютин Степан 631
Ігнатій 118
Ігнатюк Іван 579

Іларіон-Огієнко 55
Ілащук Василь 802
Ількевич Григорій 343, 345-6
Ільків Андрій 280, 283, 285-6, 294, 296, 298-9
Ільків Олена 229, 295
Ільницька О. 410
Ільницький Василь 347, 705
Ільницький Микола 422, 565, 643, 889
Ільницький Михайло 573
Ільницькі 567
Інокентій 56
Ірина Я. 858
Ірчан Мирослав 48, 222-3, 714
Істоміна Ганна 281

Йосиф 120, 249, 271, 308, 887
Йосиф II 729

Кабарівський 751
Кабаровський Петро 464, 863-65
Кавалець О. 170, 499, 501
Кадоб'янська Стефа 173, 896
Казимир 744-5
Калиновський 353
Калинюк І. 733
Калитовський О. 148
Калінєвіч Станіслав 478-480, 484, 486, 494-5, 497
Калло В. 293
Калявський Василь 447
Кальвін Іван 420
Каменецький 41
Каменецький Осип 20, 681
Каміньскі І.Н. 273
Кантор 489
Канюк 793
Канюк Настя 739
Капустинський Микола 122-4, 130, 145, 148, 156, 159, 175, 179, 511-14, 516
Караван Орест 190
Каралаш Василь 698
Каралаш Михайло 561, 698
Карапінка Ілля 391
Каратник Анна 449
Каратницький 187, 190
Каратницькі 46
Карашкевич Омелян 216, 316
Кардаш 770, 822
Кардаш Адольф 769
Кардаш Гриць 746
Карло 309, 657, 659
Карманський Петро 89
Кармелюк 854
Карпенко-Карий 280, 290, 296, 326
Карпюк Дмитро 739
Касіян Надія 408
Кассіян Марія 875
Кассіян Теодосій 784
Кафка 166
Качоровський 676
Качуляк Олекса 557
Качута 399
Кашубинський 274
Кащук Іван 631
Кащук Федір 631
Кваснюк Роман 429
Квітка 136, 198, 203, 219, 276-7, 280, 288
Кедрин-Рудницький 80, 351-2
Кейван Іван 5, 122, 206, 227, 229, 231, 242, 246, 257, 261-2, 264-272, 876, 889, 900
Кейван Марія 7, 226, 889, 900
Келлер Адольф 428
Келлерман Б. 323
Кенюк Василь 660
Кербед Ернест 525
Керуярт 119
Кирилович 752
Кирилович Зенон 770
Кирилюк Артим 267-8
Кисілевська Олена 209, 304, 317, 336, 337, 380, 398, 401, 403, 405, 548, 753
Кисілевський А. 327, 333
Кисілевський Н. 232
Кисілевський П. 233
Кисілевський Роман 733
Кисілевський Юліян 232
Кисіль 515
Кисіль Володимир 643
Кисіль Михайло 20, 555, 590
Кисіль Олекса 286
Кишакевич 157
Кігічак Андрій 780
Кінка Володимир 508
Кіплінґ Ґ.Р. 326
Кіркор А. 745
Кічура Мелетій 204-6, 210, 263
Кічура Оксана (Ксеня) 263-65, 293, 295, 895, 900
Кічура Таня 413
Клапоущак Юліян 114, 512
Клапцуняк Лесь 96, 687
Клапчук А. 681
Клапчук Марійка 709
Клецан Казимир 605-6
Клим з-над Прута 203
Климів-Легенда Іван 849
Климкевич Ірина 777
Климкевич Михайло 777

Клим'юк Іван 579
Клим'юк Онуфрій 95
Клим'юк Семен 600
Клівчук Іван 800
Клісєвич 268
Клодницький Володимир 764
Клюс 770, 882
Ключевський 895
Кляврен 202
Кміт Юрій 326
Книш Зиновій 6, 145, 183, 194, 393, 477, 824, 883, 887, 889
Книш Ірена 439
Книш Михайло 89
Кнігиницький Адольф 118
Княжинська-Турчин Марта 883, 887
Княжинський Антін 7, 90, 114, 151, 179, 510, 516, 840, 844, 863, 868
Кобєрскі 148, 511
Кобєрський Карло 437
Кобєрський Р. 114, 156
Кобилянська Ольга 24, 321, 326, 337-340, 409
Кобилянський 87, 99, 102, 831
Кобилянський Богдан 743, 746, 748
Кобилянський Казимир 599, 601, 604
Кобринська Марія 6, 79, 92, 255, 306-7, 886, 886, 889
Кобринська Наталія 21, 308, 322, 342, 410, 432, 439
Кобринський 46
Кобринський Василь 308
Кобринський Володимир 6, 24, 25, 235, 307, 397, 401-2, 405, 658
Кобринський Володимир Йос. 308, 880, 899
Кобринський Йосафат 20, 64, 235, 255, 281, 308, 311, 880
Кобринський Теофіл 308
Кобург Фердинанд 309
Ковалів Юліян 114, 148, 156, 164, 510-11, 896
Ковалюк М. 318, 323
Коваль 673
Коваль М. 279
Ковальський Денис 793
Ковальчук Василь 703
Ковбасюк Петро 451-2
Ковбель Петро 660
Ковбель Яків 660
Ковбуз Олекса 90, 114, 122, 163, 870
Ковбуз Софія 339
Ковжун Петро 257
Ковч В. 814
Ковшевич Роман 386
Когутяк Іван 264, 282, 292-3, 295, 298
Кодреану 867
Коженьовський Іван 760-762
Коженьовський С. 114
Коженьовський Ю. 277
Кожухівська М. 689
„Козак" 576, 579
Козак Володимир 874
Козакевич Г. 197
Козакевич Олександер 86, 774
Козакевич Ольга 245
Козаченко Вася 90
Козій 740
Козій Г.В. 671
Козлан Д. 126
Козланюк Петро 213, 273
Козловський Олександер 816
Козоріз Дмитро 159
Козуб 403, 405
Козулькевич Евген 279, 295
Козьменко Онуфрій 545, 896
Козьменко Юра 531
Кокодинська Г. 82
Кокотко 133
Кокоцький Микола 816
Колесса Філярет 227-230
Колесса Іван 229
Колесса Микола 270
Колибаб'юк Матій 742
Колибаб'юк Петро 744
Кологон Дмитро 767
Колодзінський Михайло 469
Колодницький Омелян 105
Кол(ь)оман 39, 56
Коломийчук 55
Коломийчук Микола 703
Колпак 467, 724
Колтик О. 861
Колцуняк Марія 213
Колянко 279, 295
Кольберг Оскар 230, 743, 745
Комар 741
Комар Д. 410
Комаринець Адам 377, 402-3
Комаринський Володимир 472
Конiський Ю. 326
Коновалець Евген 507
Кононенко Харитя 401, 403, 405-6, 413
Конченко 633
Конюк 736, 738
Коперник М. 231
Копистинський Теофіл 235
Копровський І. 233
Коралевич Іванна 303, 305
Корбутяк 373
Корбутяк Василь 554

Корбутяк Дмитро 445, 447, 453, 561
Корбутяк Матвій 561
Корбутяк Олекса 557, 561
Кордуба Мирон 28, 320, 357, 562
Коржик В. 279, 295
Коржинський Теодор 816
Корнанд 116, 148, 156
Корнієнко 279, 295
Королева Наталена 337
Королик Володимир 284
Коропецька Таня 888
Корчной Віктор 174
Косач Юрій 259
Косач-Борисова І. 233
Косинка Григорій 206
Косіба 559
Космач 677
Косовський Адам 632
Коссак 496
Коссак Василь 266, 282, 290-1
Коссак Григорій 771
Коссак Олекса 466-7, 860
Костельник Г. 192
Костецький Петро 741
Костик В. 293
Костинюк 373
Костів М. 318, 426
Кострyба Теофіл 28
Кострyб'як Варвара 643
Кострyб'як Василь 96, 643-4, 887
Кострyб'як Дмитро 895
Кострyб'як Федір 644
Костюк Василь 95, 653, 736
Костюк Микола 94
Костюк Петро 653
Костянтин Великий 88, 104
Костянтинівна Марія 289
Котарбінський М. 268-9
Котецький Станислав 90, 114, 116, 121-123, 126-129, 147-8, 151, 156, 159, 512
Котик О. 389
Котис Евген 827, 829
Котко 25, 294
Котляревський Іван 198-9, 205, 276-7, 281, 286, 296, 326
Котович Ян 570
Котовський 813
Котурлаш Василь 644
Котурлаш Гриць 644
Котурлаш Прокіп 644
Котюк Федір 94
Кох Ганс 863
Коханович М. 274
Коцаба Петро 95
Коцаба Теодор 160
Коциловський 387
Коцюбинський Михайло 196, 708
Коцюба П. 402-3
Коць Василь 769
Кочій Надія 861
Кочій-Кононів Іванна 888
Кочурган 596
Кравець Остап 771
Кравс Антін 701, 803, 805
Кравців Богдан 216
Кравченко Д. 279, 295
Кравченко Уляна 207, 322, 333, 411-12
Кравченюк Осип 6, 431, 521, 889
Кравчук 193
Кравчук Михайло 681
Крайківський Ю. 239-42, 438
Краснопера 386
Крат Павло 318, 424, 426
Кривецькі 447
Кривоносюк Петро 343, 617, 797-799, 802
Крижанівський 179
Кримський А. 327
Криніцький В. 235
Крип'якевич Іван 28, 53
Кричевський В. 265-6
Криштофовичі 675
Кропивницький М. 280, 288, 291, 296, 326
Крочак Теодор 834, 836
Крупська Маруся 173
Крушельницька Соломія 23, 273-4, 289, 290
Крушельницький Антін 204, 207, 209, 238, 326-7, 336
Крушельницький Іван 217
Крушельницький Степан 698-9
Кубанович 263
Кубійович 174, 280, 361, 398, 743, 867, 873
Кудановський О. 388
Кудрик Борис 270
Кузеля З. 174, 352
Кузенко Михайло 569, 577
Кузик Василь 531, 552
Кузик Дмитро 6, 139, 144, 148, 161, 170, 173, 192, 546, 548, 868
Кузик П. 869
Кузик Семен 201
Кузич 582
Кузич Іван 55, 576, 759, 871-2
Кузич Михайло 571, 577
Кузич-Березовський Іван 706
Кузів Василь 424, 426-7
Кузів Михайло 800
Кузьма 867
Кузьма Леонтій 91, 105, 147, 186, 189

Кузьма М. і О. 20
Кузьма Марія 861
Кузьма Марта 856, 861
Кузьма Орест 6, 35, 114, 116, 122, 145, 148, 150, 156, 179, 180, 185, 187, 193, 332, 511, 896
Кузьма Олена 323, 342, 861
Кузьма Осип 323, 342, 861
Кузьмак Василь 643
Кузьменко 158
Кузьменко Юра 531, 534
Кузьмич Антін 458
Кузьмич Дмитро 95
Кузьмич Іван 463
Кузьмишини 590
Куїловський Юліян 118
Кукурба-Барицький Микола 160, 861, 896
Кулачківський 696
Кулачковський Олександер 440
Кулик Роман 767
Кулицький Микола 361
Кулісєвич 269
Куліш Микола 259
Куліш П. 321-2, 326
Кульчицька Олена 241, 251
Кульчицький 473, 822
Кульчицький Евген 189, 190, 133
Кульчицький Лесь 333
Кульчицький Микола 392
Кульчицький Олександер 315, 499, 501-5
Кульчицький Фльоріян 770
Куник Я. 861
Куницький Степан 606
Куничич 582
Куприн А. 323
Купчанко 822
Купчик Іван 784
Курбас Лесь 282, 290
Курдидик Анатоль 5, 313, 319, 889
Курилас О. 232, 238, 241-2, 255
Курилович П. 323
Курилюк Евген 767
Курилюк Ярослав 366, 764, 767-8, 870
Куріца Гриць 778
Курліковський Іван 95
Курпяк 93, 158
Курпяк Наталя 305
Курпяк Олександер 305
Кушніренко Ілярій 279, 295
Кушнірик Федір 799
Кушнірчук Роман 685, 687, 887, 889
Кушнірчук Михайло 687
Кушнярик Дмитро

Лабач 895
Лавровський 103
Лаврук Михайло 639
Лаврук Павло 639
Лаврук Юрко 655
Лагода Олександер 800
Лагодинська Галина 289
Ладика Дмитро 451
Лазорик Дмитро 762
Лазорович Гриць 569, 579
Лазорович Михайло 579
Лапчинський 360
Лапчинський Василь 860
Лапчинський Іван 860
Ласійчук Їіль 590
Ласійчук Кузьма 590
Ласійчук Степан 316-17
Лебедова Віра 456
Лев 88, 675
Лев Василь 4, 246
Лев Олександер 493, 497-8, 869
Левицька Емілія 753
Левицька Ліда 486, 488, 492, 494, 498
Левицький 385, 479, 489, 751, 866-7, 869
Левицький Богдан 114, 147-8, 150-1, 156, 166, 512, 632
Левицький о. Богдан 872, 887, 888
Левицький В. 88, 103, 366, 378, 382, 631-2, 765, 806
Левицький Іван 87, 99, 199
Левицький Йосиф 274
Левицький Кость 486, 525-6, 662
Левицький о. Кость 540, 578
Левицький Макс 386
Левицький Михайло 118, 235, 274, 705
Левицький Омелян 778, 780
Левицький Осип 765, 778
Левицький-Нечуй Іван 326-7
Леже Ф. 255
Ленін 463
Ленкавський Степан 834
Лепкий Богдан 319, 326-7
Лепкий Володимир 114, 147, 161, 211, 304, 581, 707-8
Лесняк Омелян 778
Лесюк Іван 769
Лехник Володимир 428
Лещинський Ю. 151
Лєшко 56
Липа Юрій 119
„Липей" 576
Лис 841, 844, 853-4
Лисанюки 734
Лисенко Микола 23-4, 90, 270, 289
Лисинецький Емануїл 96

Лисяк Богдан 8, 43, 829
Лисяк Юліян 582, 708
Лисяк Юрій 887, 889
Литвиненко С. 265-6, 290
Литвинюк Михайло 660
Лівшес Авнер 816
Лісевич Луць 280, 296
Ліцовський Богдан 856, 859
Ліщинський Ю. 114
Ліщук 510-11
Лозинський Йосиф 274, 346
Лойовський 582
Лойовський Василь 571, 579
Лойовський І. 587
Локанюк Петро 606
Ломацький Михайло 582
Ломницький Л. 665
Лопатинська Фр. 521
Лопушнянул Олександер 745
Лорченко 353
Лоскутів Л. 293-4
Лотоцька Олена 337
Лотоцький Лев 333
Лоюк Микола 606
Луговий 590
Лужницький Григор 5, 273, 280, 284, 305, 889
Лука з Ракова 199, 200
Лукавецький Ярослав 126, 261, 265, 901
Лукашевич Йосип 896
Лукашевичі 120
Лукіянів 805
Лукіянович Д. 207, 222
Луковський І. 286
Луцак К. 547
Луцак Никола 544, 546-8, 550
Луцик Оксана 887
Луцишин Юрій 883
Луців Лука 440
Луцька Люба 413
Луцький Мирон 401
Луцький Юрій 288
Лучаківський 339
Лучка Лесь 95
Любович 281, 605
Любович Іван 154, 896
Любович Ярослав 154
Любомир 511
Людкевич 157, 270, 289
Люеґер 458
Лютик Володимир 160
Ляйтнер 281
Лямезан 386
Лянґнер Анєля 120
Ляновська 303-4
Ляр УІІ 165-7, 171
Ляриса 120
Ляриш 820
Ляфонтен 326
Лящук Петро 561

Мазепа Іван 179, 271, 388, 876
Мазурак Дмитро 602, 606
Мазурок Осип 59
Маєр 867
Майданський 741, 820
Майданський Василь 531, 534-5, 538
Майданський І. 896
Майданський Олекса 544
Майковська Марта, Мирося, Оксана 655
Майковський 369
Майковський Володимир 655
Майковський Степан 655
Майковський Омелян 733, 655
Майковський Олександер 651, 653, 657, 659 664
Майорко 703
Макаренко Б. 258
Макарушка Евстахій 97, 103, 105
Макаруш Л. 774
Макарушка О. 88, 93
Макарчук Гринь 94
Маковей Осип 80, 204, 326
Макогон Дмитро 201, 456
Макс Ґ. 235
Максимець Василь 802
Максимчук Іван 386, 472, 561
Максимчук Михайло 559, 562
Максимчук Юліян 829
Максим'юк Андрій 160, 428
Максим'юк Б. 883
Максим'юк Василь 737
Максим'юк Микола 96, 767
Максим'юк Петро 780
Макух Іван 440, 763
Маланюк Евген 243
Маланчук Іван 562
Малаховський Яків 393
Малащук Роман 160
Малецький Б. 181
Малецький С. 200
Малий Карло 834
Малицька Костянтина 322
Малицький 895
Малкович 582
Малкович Василь 779
Малкович Дмитро 579
Малкович Михайло 577
Малкович Рузя 536

Малуя 601
Мамін-Сибіряк Д.Н. 326
Мамчур 596
Ман Розалія 739
Мандрук Михайло 653
Мандрук Олекса 653
Мань 247
Манько 294
Манько Антоніна 293
Манько С. 293
Манько Г. 293, 295
Мар-Вел УІІ 168
Марися 489
Марія 118
Марків П. 168
Маркіян 117-8, 120
Марков Й. 200, 203
Маркс Карло 629, 681
Мармарош 486
Марр К. 235
Мартинець 793
Мартинець Лев 816
Мартинків Іван 139, 154
Мартинович Т. 440
Мартович Лесь 53, 189, 208, 213, 217-18, 220-2, 232, 325, 327, 433
Марунчак Михайло 440
Маруняк В. 501, 504, 861
Маруся 858
Марусяк Василь 633
Марусяк Федір 660
Марусяк Юрко 660
Марущак Роман 799, 802
Марчук 831
Марчук Василь 802
Маршалюк Михайло 95, 710
Масляк В. 203
Мастай де Ферреті 120
Матвієва Л. 279, 286, 298
Матвіїв 279, 295
Матвіїшин Ярослав 193
Матійчук Гр. 861
Матійчук Михайло 562
Матіїв 117
Матіїв-Мельник Микола 213-215, 226
Матковський А. 631
Матковський Михайло 861
Маціборко Степан 861, 901
Мацкевич 816
Мацкевичі 33
Мацуський С. 801
Мацькевич Степан 779, 792, 793, 795
Мацьків Дмитро 541, 544, 546
Мацьків Онуфрій 530
Мащак Левко, Маруся, Мирон 606
Мащак Юліян 605
Мегера Влодко 860
Мегерлє 199
Мегик Петро 4, 886-7, 897
Мелимука 460
Мелько 357
Мельник 548
Мельник Андрій 703
Мельник Гілярій 703
Мельник Іван 322
Мельник Марія 407, 410
Мельник Роман 160
Мельник С. 173, 888
Мельник Кобрин Ярослава 880-1
Мельничин Василь 769
Мельничук 71, 386, 864
Мельничук Василь 95, 895
Мельничук Гриць 95
Мельничук Дмитро 95
Мельничук Іван 95, 631, 713
Мельничук Параска 590
Мельничук Петро 632, 888
Мельничук Степан 223, 714
Мельничук Тарас 226
Мельничук-Чумак Василь 857-8
Менцинський 290
Мережковський Дмитрій 323
Меренюк Ґ. 895
Меренюк Міра 901
Меренюк Ольга 394
Метеля Сильвестер 200, 333
Метерлінк Морис 322
Мигаль Богдан 7, 165, 167-8, 333, 896, 901
Мигаль Борис 161, 887
Мигаль Тарас 168, 894
Мигасюк Богдан 279, 281, 295
Мидловський Василь 632, 718-22
Мидловський Лев 716
Микитка Осип 767, 802
Микитчук Анастасія 308, 353, 362, 445, 447, 451, 453
Микитчук Василь 324, 351-2, 426, 880-1, 889
Микитчук Дарка 447
Микитчук Карпо 451
Микитюк 770, 849
Микитюк Антін 91, 122
Микитюк Богдан 606, 887
Микитюк Г. 378
Микитюк Дмитро 7, 8, 95, 531, 316, 351, 531, 545, 734, 771, 779, 818, 886, 887, 889
Микитюк З. 894
Микитюк Іван 95, 351, 373, 557
Микитюк Ігор 606,

Микитюк Максим 391, 751, 769, 822, 853-5
Микитюк Михайло 181, 562, 593, 599, 601
Микитюк Степан 561
Микитюк Ярослав 7, 144, 157
Микитюки 33
Миколин Степан 701, 702, 705
Миндюк 561
Мирний Панас 136, 219, 280, 296
Миронів П. 281, 286, 293, 295, 298
Миронова 279, 286, 295
Миронюк Василь 96
Миронюк Іван 896
Миськевич Ф. 332
Митлюк Микола 123, 155, 550, 860-1
Михайлищук Онуфрій 603
Михайлищук Петро 601
Михайлищук Степан 599
Михайлищук Т. 144
Михайлів 369
Михайлів І. 379, 729, 733
Михайлів Роман 732
Михайлів Сильвестер 95, 726, 730-2
Михайлова Дарія 590
Михайлович Петро 862
Михайлюк 710
Михайлюк Василь 95, 562
Михайлюк Галина 407, 412
Михайлюк Д. 366, 385, 395
Михайлюк Іван 95, 163, 333
Михайлюк Петро 816
Михайлюк Степан 95
Михайлюк Юра 330
Михайлюки 33
Михайлюківна Маріяна 888
Михалевський А. 158, 160
Михалевський Богдан 861-2
Михалевський Зиновій 861
Мицак Василь 632
Мицак Дмитро 95, 631-2
Мицак Іван 631-2
Мицак Михайло 632
Мишак Микола 631
Мишуга О. 23
Мізевич А. Н. 332
Міклашевскі Болєслав 81
Мілєвскі 4
Міліянчук Василь 190
Міліянчук Михайло 94
Міськевич Філярет 202
Міськів 733
Міськів Михайло 729
Міхель 828-9
Міцкевич Адам 199, 498
Мічко 538
Міщук Григор 660
Млака Данило 200, 202, 333
Могила Петро 745
Могильницька С. 503-6
Могильницький 463
Могильницький А. 274
Могильницький Володимир 765
Могильницький І. 445
Могильняк М. 631
Моджеєвська Гелєна 304
Мозолюк Козьма 734
Моленцький Антон 278
Молодії 33
Мольєр 202, 279, 326
Монастирський 318
Монастирський А. 27, 241
„Мороз" 575
Мороз Іван 94
Мороз Михайло 247-9, 251, 573, 684, 686, 688, 690, 692, 886, 897
Мороз Юрій 332
Морозенко 119
Морозенко Юрко 20, 206
Морозович Роман 424, 430
Морчук Іван 800
Москалюк 637
Москалюк Василь 636
Москалюк Степан 636
Москалюк Яків 636
Москалюк Дмитро 637
Мостович Прокіп 6, 90, 121, 124, 133-4, 140, 145, 147, 157-9, 189, 751, 893·
Мосюк Дмитро 449, 660
Мотрук Іван 802
Мох Рудольф 198, 274, 350, 523
Мочернюк Василь 730
Мочернюк Дмитро 730
Мочернюки 734
Мстислав Удатний 56
Мстиславич Данило 661
Мстиславич Роман 661
Мудрий Василь 440
Мундзьо-Сельський 839, 851
Мусянович 116, 124-5, 148, 156, 509, 511
Муха 16, 741, 744, 567
Муцько VII 163, 165, 167, 169, 171-3
Мушат Петро 744

Навальковська Ольга 590
Навальковський Орест 152
Навроцький 82
Навроцький Михайло 336
Навроцький Осип 437
Навроцький Степан 498

Навчук О. 410
Навчук Ярослав 316, 458
Нагаєвський Ісидор 873
Нагірний 160
Нагірний Василь 436, 440
Нагорський Р. 170
Надія 120
Назарик Дмитро 95
Назарко Іван 361
Найда О. 751, 799
Наливайко Григорій 105
Наполеон 832
Нарбут 269, 297-8
Нарбут Д. 283, 286, 293, 298-9
Наріжна Ірина 258
Насальський Ю. 33,106, 319, 326
Настюк Дмитро, Федір 660
Настюк Іван 644
Наталія 111, 120
Наталка 117, 506
Наталя 304
Наумович Іван 198, 201, 314, 325, 332-3
Нащук Варвара 739
Нащук Петро 740
Небиловець 820-2, 751
Негрич 569, 582
Негрич Василь 573
Негрич Іван 425, 438
Негричі 567
Негрич-Березовський Д. 583
Неделька Микола 435
Недільський Богдан 120
Недільський Евген 831
Недільський Маркіян 86, 92, 186,332, 398
Недільський Софрон 6, 87, 90, 105, 111-15, 117-120, 125-128, 130-143, 147, 186
Недільські 120
Немед 486, 492
Немед Володислав 601
Немоловський 353
Нестор 55, 746
Несторович Володимир 323
Несторович Віктор 388
Нечуй-Левицький 136, 709
Нижанківський Бр. 279, 295
Нижанківський Богдан 391
Нижник 766
Никлаш 233
Николайчук Микола 765
Николишин Дмитро 114, 118, 135, 138, 163 204, 206-7, 214-16, 270, 316, 322, 326, 354, 403, 406, 420, 870
Николишин Ірина 173
Никорович Ілько 705
Нич 279, 295
Ничка 282
Німчук Ярослав 447
Ніньовський Василь 15, 632, 885-7, 889
Ніньовський Дмитро, Іван, Микола 631
Ніньовський Михайло 633, 869
Ніньовський Петро 95, 633, 869
Ніцше Ф. 213, 326
Ніщинський Петро 203, 280, 296
Новак 835-6
Новак Микола 445, 447, 463
Новаківський Олекса 217, 240-3, 245-247, 249, 260, 269, 690
Новодворський Іван 408, 445, 448, 451-3, 463, 470, 471, 881
Нога О. 896

Обрізків Михайло 366, 387, 389, 390
Овідій 207
Овчаренко В. 279, 295
О.Г. 714
Огієнко Іван 56, 174
Огоновський Омелян 119, 278
Одинський Дмитро 435
Ожешко Еліза 285
Озаркевич Іван 21, 198, 202, 276, 280-1, 286-8, 432
Озаркевич Наталя 308
Озаркевич Теофіл 280
Озаркевичі 280
О.К. 39
Окуневський Теофіл 87, 99, 310
Олександер 39
Олексюк Іван Юрія 562
Олена 118
Оленюк Дмитро 767
Оленюк Микола 853-4
Оленюк Юрій 856-7
Олесницький Евген 365, 458
Олишкевич К. 278, 293
Олійник Микола 126
Олійник Роман 861
Ольбрахт Ян 744
Ольга 118, 307
Ольжич Олег 399, 400
Ольський О. 284
Омелян 308
Омельченко Марія 337
Онишкевич 293, 641
Онищук Дарія 886
Онищук Евген 499, 501, 506, 862
Онищук Ярослав 141, 148, 170
Онищук-Руденська Ольга 265

Онікієнко В. 743
Онуляк Орест 771
Онуфріїв Онуфрій 739
Оранський Юрій 5, 887
Орел 383
„Орел" 575
Орел-Степняк 407
Оренштайн Яків 23, 35, 186, 206, 208, 209, 213, 319, 320, 355, 357
Орест 189
Оркан Владислав 208
Оробець 158
Оробець Володимир 100
Оробець Оля 857-8
Ортинський Сотер 89, 523,
Осінчук Михайло 249, 257
Осмомисл Ярослав 645, 727
Особа В. 279, 295
Остапів Іван 201
Остапів Михайло й Петро 739
Островський 603
Остапович Григорій 437
Остапович М. 279, 295
Остафійчук Михайло 94
Острук Севастіян 904
Острук Ярослава 226, 904
Осьмачка Тодось 268, 272
Отаман Олекса 816
Отаманюк Анна 279, 295
Охримович Володимир 434, 662
Ошива 177
Ошия 511
Ошур Ілько і Петро 643

Павленко 771
Павленко М.О. 769
Павлик Анна 432, 434, 439
Павлик Михайло 219, 332, 431-436, 440, 445, 449, 530, 639
Павликовська Ірина 412-13
Павликовський Юліян 366, 354
Павличко Дмитро 213, 225-6
Павловський 816
Павлусевич Володимир 82, 91, 173, 212, 214, 336
Павлюк 103, 387
Павлюк В. 899
Павлюк Дмитро 606
Павлюк Петро 562
Павлюк Юрко 698
Паворісті 567
Паливода Левко 853-4, 857
Палієва Ольга 413
Палієнко 873
Палій 741
Палійчук Василь 709
Палійчук Петро 687
Палійчук Проць 95
Паліїв 765, 873
Паліїв Дмитро 550
Паліїв Омелян 751, 760-2, 819, 823
Панківський Кость 399
Паннір 874
Пантелюк І. 861
Панчак Анна, Дмитро, Іван 742
Панчак Олена 739
Панчак Петро 739-41
Панчишин М. 478
Панчук Галя 409
Паньків Богдан 741
Паньків Василь 742
Паньків Михайло 746, 748, 739
Паньків Петро і Тетяна 739
Параска 482
Парасюк Михайло 858
Парма 199
Партицький Омелян 199
Парфанович Софія 410
Пасічинський Ісидор 201-2, 325, 333
Пастернак 158
Пастернак Микола 160
Пастернак Ярослав 675
Патоєв М. 279, 293, 295
Пацак Василь і Федір 95
Пачовський Василь 89, 320
Пашкевич Іван 359, 367, 368, 378
Пашкевіч 706
Пашник Василь 562
Пашницький Василь 359
Пеленський Я. 207
Пелеш Юліян 119
Перегінець П. 279, 295
Перейма Володимира і М. 447
Перепелиця Н. 279, 295
Перерівський Андрій 709
Пернеровський Михайло 561-2
Перфецький Леонід 265
Перцови 582
Перцович Дмитро й Іван 577
Перцович Михайло 571, 579
Перцовичі 567
Песцеровський 603
Петаля 821
Петлюра Симон 801
Петренко Грицько 353
Петрик В. 279, 295
Петрило 595
Петричко Дмитро 95

Петришак Анна і Михайло 739
Петришак Іван і Микола 741
Петришак Василь і Дмитро 742
Петришин Іван 333
Петрів Василь 736
Петрів Михайло 742
Петрів Сенька і Ясь 741
Петро 39, 178-9
Петрова 78
Петровська М. 552
Петровський Ілярій 552
Петрушевич А. 55
Петрусевич С. 198
Петрушевич Евген 526
Петрушевич Марія 333
Петрушевич Петро 472-4, 765
Печерський Тарас 37, 303
Пєнчаковський 815
Пєтничук Василь і Петро 742
Пєтничук Іван 741
Пилат 762
Пилипчук Р. 286, 288
Пилиховський В. 233
Писаревський Степан 198-9, 288, 281
Пискливий Іван 17, 746
Пігуляк Микола 640
Підгірянка Марійка 316
Підкова 741
Підлісецький 582
Підляшецький Степан 201
Пій IX 120
Пій XII 123
Пілєцкі 480-1, 484, 486
Пілсудскі Йосиф 90
Піскозуб В. 494
Піскозуб Петро 20
Пйотровська Ольга 407
Плав'юк 103
Плав'юк Яро 267-8, 886, 890
Платон 202
Плевако Юрій 291, 293,-6, 298, 300
Плешкан Іван 219
Плищук Василь 95
Плищуки 734
Пнівчук Гафія 547
Пнівчук Дмитро 531, 534, 538
Побігущий 869
Побігущий Богдан 896
Побігущий Евген 615, 617, 621, 624, 626, 830, 834, 836, 869
Побігущий Павло 615, 622
Повальковський Якоб 590
Повх 391
Повх Анна 544
Повх Марія й Никола 531
Повх Петро 534, 536
Повх Юра 544
Погідний Микола 392
Погорецький 478, 814
Подійчук Дмитро 95
Подоляк Е. 890
Подоляк Мирон 885, 887
Подоляк Оксанка 887-8
Подюк Іван 769
Пойсан М. 194
Полґ Кльод 267
Поліщук Клим 323
Полотнюк-Дроб'язко Д. 211
Полют Т. 28
Полянський Василь 432
Полянський Генрик 281
Полянський Корнило 106
Полянський Юрій 149, 150, 359
Поль Вінкентій 55
Попадинчук Прокіп 643
Попадюк В. 194, 393
Попадюк Микола 96
Попович 393
Попович Дмитро 653
Попович Іван 452
Попович Михайло 660
Породько Ярослав 769
Посацький І. 201
Потебня О. 97
Потоцький Андрій 458-9
Потоцький Й. 17
Потоцькі 17
Потятиник Василь, Іван, Яків 655
Потятиник Дмитро, Марія, Онуфрій 653
Потятиник Григор, Микола, Онуфрій 660
Потятиник Степан 643
Пригродський Микола 578, 582, 854, 857
Примак Мирон 887
Примак Теодор 84, 472, 750-753, 801, 821, 825
Примак-Ґамота Ольга 755
Приходько 279, 180, 293-4
Приходько З. 278
Приходько Ірина 229, 293, 295
Прокопів Іван 193
Прокопів Михайло 95
Прокопів Федір 96
Прокопович 115, 122
Прокопович Ольга 417
Проскурницький Богдан 281
Процайло Іван 94
Процик 896
Прудивус Петро

Прус Болеслав 128-9
Прушинський Степан 740-1
Пстрак Ярослав 235-239, 320
Пугач Василь 633
Пужак Володимир 725
Пулюй Іван 119
Пунько Степан 283, 286, 293, 294, 298-9
Пушкар 643
Пушкар Лев 458
Пчілка Олена 337
Пшенична 848
Пшибишевський С. 208
Пюрко-Білокерницький 200

Рабинюк Федір 96
Радванський Анатоль 281
Радиш Мирослав 258-262, 290
Радиш Омелян 126
Радловська 733
Радловський Мирон 732
Радловський Орест 393
Раєвський Володимир 293, 298
Райс Давид 644
Раковський Іван 106, 324, 326, 352, 358-9
Рареш Петро 745
Раруг 538
Рембрандт 242
Ременецька-Луцик Ольга 715
Рєпін І. 242
Рибак Евген 765
Рибачек Михайло 106
Рибачук 808
Рибчук Василь 530
Рибчук Іван 679
Ридз Сьмігли 178
Рикшинський Рудольф 95
Рилло Максимілян 273-4
Рисівна Павлина 753
Риф'як З. 152
Ришко 643
„Різун" 576
Рімаль 751, 767, 769
Ровенчук Микола й Олеква 96
Рогович Степан 740-1
Рогулька Василь 606
Рогулька Параска 94
Рожанковський Ярослав 501
Рожко Славко 742
Роздольський Михайло 114, 139, 147
Розенман 189, 190
Розенблят 461
Розенкранц 485-487, 489-90
Рокитянський 633
Роман І 744
Романенчук Богдан 2, 4, 126, 197, 883, 887, 888-9
Романенчук Василь 614, 616
Романенчук Іван 614, 616
Романенчук Марія 409
Романенчуки 618
Романівський І. 233
Романович(ева) 303
Романович Т. 21
Романовичі 84, 85
Романовська Марія 285-6, 298-9, 300
Романовський 647, 649, 650
Романовський Б. 279, 295
Романовський Михайло 643
Романчак Мирослав 286, 293, 294, 298
Романчич 582
Романчич Петро 576
Романчук Михайло 555
Романюк Василь 562
Романюк Михайло 95
Романюк Слава 641
Росоха Степан 702
Росохацький Андрій Мойса 717
Рубенс 242
Рубич Іван 895
Рубінґер Лев 29, 61, 70, 122, 175, 417, 512, 513, 765, 870, 881
Рубінґер Олена 590
Рубінгер Роман 122, 175, 339, 512, 513, 881, 898-9
Рубінґерова 737
Рудакевич Оксана і Ярослав 888
Руданський Степан 238, 275, 326
Руденський 869
Руденський Ігнат 861
Руденський Теофіл 255, 399, 861, 869
Рудницький Антін 411
Рудницький Леонід 4
Рудольф 820
Рунгурський Семен 724
Рундштедт 867
Русанов І. 54
Русин Олександер 69, 118, 338, 397, 399, 420-21, 465, 515, 845, 867, 870, 873
Русова Софія 337
Рушиця 746

Сабадаш Ростислав і Ф. 861
Савка Я. 170
Савків І. 378
Савчак Д. 662

Савченко П. 279, 286, 293, 295, 298
Савчинський Евген 892
Савчук Михайло 95, 765
Сагайдачний Петро 205
Садлінський Володимир 557
Садовий 837
Садовський М. 23, 289, 290-1
Сайкевич Петро 497-8
Салтов Н. 185
Салюстій К. 207
Сальо Людвик 106
Самійленко Володимир 327
Самокишин Іван 96, 534, 545
Самокишин Дмитро 544
Самокишин Роман 531
Самуляк Петро 562
Сандуляк Іван Лукини 456
Сандуляк Михайло 767
Санойца 47
Саноцький 535
Сасик З. 404
Сатурська-Филипович Ірина 899
Сатурський Іван 114
Сатурський Степан 860
Сачко Андрій і Василь 741
Сачко Марія 739
Сваричевський Микола 601
Сваричевські 601
Свєтла К. 322
Свидницький Анатоль 321
Свиридова С. 185
Свірнюк Василь 733
Світлик 751
Світлик К. 501
Світлик Ліда 494
Свобода 647
Святослав Ігоревич 528
Седерман 103
Селецький М. 630
Селянський Любомир 456
Сельська Марія 173, 246
Сельський Кость 445, 861
Сельський Роман 246, 502-6, 858
Семан 168, 171, 173-4
Семанюк Іван 208, 217, 222, 325-7, 433
Сембратович Сильвестер 120, 124
Семенець 121
Семенко Ю. 174
Семенчук Василь 95
Семенюк 232, 767
Семенюк Василь 95
Семенюк Іван 531, 534
Семенюк Ілько 590
Семенюк Никола 545, 643
Семенюк Петро 632
Семеняк Микита 602
Семеняк Микола 606
Семеняк Михайло 604
Семин Василь 705
Семіон-Андрусева Наталка 499, 500-01, 506
Семків 387
Семків Дмитро 660
Семків Іван 653, 660
Семків Лука 653, 655
Семків Степан 450, 655
Семотюк Василь 94, 896
Семотюк Дмитро 562,
Семотюк Йосип 126
Семотюк Олекса 561
Семчишин Василь 641
Семчишин Михайло 640
Семчук В. 741
Семчуки 740
Сенежак Володимир 148, 885, 888-9
Сениця І. 501
Сениця-Магай 501
Сенюк Іван 562
Сенютович 820
Сеньківський 118
Сербенюк Андрій 94
Сербінський Евген 800
Сердюк Василь і Людмила 281
Сєніцький Антоній 106
Сєнкевич Генрик 44, 52, 205
Сєцінський О. 269
Сивенький 103
Сидор з Покуття 203
Сидор Федір 604
Сидорук Влодко 851, 859
Симовоник Василь 562
Симчич 582
Симчич Василь 161, 579, 896
Симчич Іван 565
Симчич Мирослав 576
Симчич-Березовський Іван 583
Синишин Роман 295, 279
Синюк Микола 861
Сиротюк Михайло 561
Сиротюк Юрко 438
Ситар Степан 741
Ситар Юрко 739
Сікорські 279, 295
Сілецький Богдан 883, 885-7, 889, 894
Сіма Горія 867
Сіменович В. 333
Сіменович Лев 342
Сімків Гілярій 643

Сімович Василь 321, 360
Січинський Володимир 271
Січинський Денис 23, 289, 339, 456
Сіщуки 676
Скалозуб Олекса 211, 341, 447, 516
Скварко Захар 316
Складковскі 461
Скоморовський 274
Скоропадський Павло 793
Скот 828-9
Скрипник Микола 360, 713
Скрипник С. 900
Скупнєвич Йосиф 99, 100, 113, 130
Скуратова Ірина 278, 286, 294, 298
Скшиделко 816
Сливинський Р. 689
Сливка Микола 121
Сливка Юрій 858-9
Сліпа Павліна 219
Сліпий (Йосиф) 673
Слободян Богдан 655
Слободян Василь 6, 120, 441, 448, 451, 454, 635, 655, 730
Слободян Микола 449, 450, 636-7, 660
Слободян Петро 96
Слободян Юрко 653
Слюзар Іван 458
Слюзар Олександра 413
Слюсарчук 361
Слюсарчук Іван і Танась 703
Слюсарчук Степан 359, 814
Смаль-Стоцький Степан 137-8
Смеречинський Йосиф 615
Смеречук Іван і Олекса 653
Сметанюк Іван 544
Сміт 103
Сморжанюк Андрій і Анна 739
Сморжанюк Василь і Михайло 740
Сморжанюк Микола 741
Сморжанюк Павло 739
Собінський Станислав 80
Совачева Ганна 281
Сокіл Марія 25
Соколенко 179-180, 182
Соколяк Олекса і Семен 561
Сокольський С. 665
Соловйов 633
Соловчук Дмитро 740
Соломійчук-Юзенчук Юра 571
Солонинка Василь
Солтанюк Михайло 730
Соляник Дмитро 435
Сомбателі 865-6
Соневицький 84
Сончак Матвій і Михайло 741
Сончак Олена 739
Сончак Яків 740
Сопотюк Іван 562
Сорока 386
Сорока Петро 282
Сороханюки 889
Сорук Микола 859
Сосенко М. 235, 241
Сосенко-Острук Ярослава 339, 341
Софрон 118-120
Спартак 137-8
Срезневський Ізмаїл 55
Сролік 538
Ставнича Таня 888
Ставничий Д. 894-5
Ставничий Роман 339, 445, 447, 863, 867, 881 899
Стадник Йосип 280, 282
Стадниченко Володимира 173
Стадниченко Л. 152
Стадниченко Юрій 276, 286
Сталін 52, 179, 181, 209, 463, 491, 839, 866
Станецький Іван 123, 643
Станецький Я. 170
Станкевич Д. 86, 397, 445, 460, 465, 480-1, 485, 490, 493, 495-6
Станкевичі 725
Станкович В.В. 193
Старицька-Черняхівська 280
Старицький Михайло 280, 295-6
Старосольський В. 208, 386-389
Старосольський Станислав 386
Стасишин 390
Стасюк А. 729
Стасюк В. 135, 714, 729, 732-3
Стасюк Докія 729, 732
Стасюк Катерина 732
Стасюк Іван 741
Стасюк Микола 728-9, 731-3
Стасюк Михайло 735
Стасюківни 635
Стахів Матвій 408
Стахів Франка 437
Стебельський Богдан 270-1
Степан 120, 362, 839-43, 845-851, 854-5,
Степаняк Роман 154, 552
Степова Марія і Олесь 281
Стеткевич М. 689
Стефак Олекса 96
Стефан 744-5, 887
Стефан Великий 28

Стефаник Василь 46, 135-6, 208, 213, 217-8, 220, 308, 325, 327, 433-439, 554, 581-2, 624, 707-8
Стефанів 871
Стефанів Гнат 251
Стефанів Зенон 445, 451
Стефанів Клим 427
Стефанів М. 422, 587, 779
Стефанів Неоніля 250-2, 547
Стефанович А. 104
Стефанський Михайло 561
Стефанців Іван 428
Стефанців Катерина 94
Стефанюк Володимир 386
Стефурак 703
Стефурак Мирослав 61, 81
Стефуранчин Андрій 857
Стефуранчин Марія
Стефуранчин Петро 144-5
Стефчик 600
Стецiв Степан 253-4
Стецько Ярослав 863, 868
Стечишин Савеля 337
Стечишин Ярослав 438
Стисловський 399
Стойко С.М. 671
Сторжанюк Іван 739
Сточкевич Іван 273
Стражник Іван 114, 116, 148, 153, 163
Стражник Ярослав 861
Стрийковський І. 39, 751, 798, 824-5
Стрілюк Дмитро 660
Стрільбицька Доротея 120
Стрільбицький Іван і Микола 120
Стромецький Іван 577
Струк Василь і Микола 703
Студинський Кирило 355
Ступницький 41
Судич Доброслав 15
Судич Лютослав 675
Сулятицький 582
Сулятицький Василь 569
Сулятицький Степан 803
Сулятицькі 567
Сумик Ярослава 120
Сумцов Микола 227, 230
„Сурма" 576
Сухолотюк Омелян 847
Сушко 398

Тадзік 482
Танчаківська 410
Тарантюк Іван 96
Таранько Михайло 320
Тарас 456, 458, 506
Тарнавський Мирон 215, 269, 728
Тарнавський Петро 95
Тарнавський С. 422
Тарновецький 767
Тарновецький Омелян 751-2
Тарновецький Петро 780
Тарновецький С. 194
Татарчук Евгенія 675
Татух 760
Татух Михайло 751
Татух Омелян 472
Тацюк Ілько 604
Твардієвич 274
Театукович В. 629
Теодорович 226
Тепчук Василь 95
Тереса Марія 309
Терлецька Зиновія 94
Терлецький 111, 698
Терлецький А. 253
Терлецький Микола 605
Терлецький Остап 431-2
Терпелюк Микола 655
Терпелюк Федір 643, 660
Тиктор Іван 208, 215, 705
Тимкевич Марія 408
Тимків Степан 606
Тимосишин Матей 94
Тимофіїв Василь 95
Тимофійчук Василь 659
Тимофійчук Евген і Рафаїл 655
Тимощук 802
Тимощук Б. 54
Тимощук В. 422, 579, 580
Тимощук Гр. 101, 103
Тимощук Роман 87-8, 126, 129
Тимощуки 676
Тимульський Кость 539
Тимусь Степан 739-40
Тимченко О. 286
Тимченко Павлина 286, 294, 295, 298
Тимченкова Л. 298
Тимчишин Б. 862
Тимчук Д. 201
Тимчук Н. 391
Тимша Іван 565
Тисяк Василь 25
Тихович Влодко 859
Тичинський 170
Тишинська Параска 628
Тишкевич 526
Тільден 506
Тінкль Франц 751, 793, 799, 802, 820

Тір 117
Ткачук 143, 170
Ткачук ІУ 168
Ткачук, Василь 279, 286, 295, 705
Ткачук Дмитро 889
Ткачук І. 168, 213
Ткачук Катерина 590
Ткачук Л. 126
Ткачук Микола 94
Ткачук Петро 95, 141, 143
Ткачук Роман Ілько 174
Ткачук Степан 94
Ткачук Федір 531, 540, 545, 714-5
Ткачук Юрко 126-7, 535
Тобілевич Іван 293, 516
Товарницька 410
Товста Т. 293
Тодорів Андрій і Михайло 733
Тодорів Василь 144, 729, 832, 887
Тодорів Іван 95, 733
Тодорів Михайло 95, 733
Тодорів Олекса 96
Тодорів Юрій 95, 729, 732
Тодорови 734
Токарчук Анна 703
Токарчук Василь 705
Токарчук Михайло 705, 706
Токарчук Федір 275
Толиховський 275
Толстая Т. 279, 295
Толстой Лев 326
Томаш 221
Томащук Микола 667
Томенко Микола 644
Томенко Олекса 95
Томенко Степан 386
Томич 582
Томич Петро 576
Том'юк П. 203
Топоровський 17
Тотоєскул Володимир і Нестор 767
Тофанова 489
Трачук Осип і Станислав 94
Траян 54
Трембицький Ісидор 202-3, 277-8, 314, 319, 333
Тремтячий Андрій 660
Третяк Д. 201, 203, 333
Третяк М. 366, 378, 395
Тригук 793, 795
Трильовська Софія 120
Трильовський Кирило 35, 314-5, 319, 320, 322-23, 367, 432, 435-6, 440, 445, 447, 455-530, 571, 617, 660, 687, 698, 881
Трильовський Петро 455
Трохимчук С.В. 671
Троян Антін 393
Трутяк 492
Труш І. 241
Трушкевич Микола 155, 169, 171
Туліка Василь 94
Тур 841
Турек 538
Туркула 170
Турчин Марта 887, 888
Турчманович 632
Турянський Іван 881
Турянські 33
Тяпченко 280, 296

Угорчак Микола 392
Угорчак Фр. 896
Удовиченко Олександер 811-12
Удрейчук Ксеня 408
Уздейчук Параска 591
Українка Леся 172, 233-4, 246, 327, 340, 834
Упсаж 470
Урбанович Микола 577, 579, 781
Урдейчук Сенько 94
Уруський Микола 659
Успенський 221
Устиянович Корнило 20, 226, 232-3, 235
Устиянович Н. 274
Устяник 510
Уштан Василь 95

Ф.І. 291
Фарбішевський Степан 660
Фасовський 187
Феданків Володимир 781, 799, 801
Федасюк Дмитро 782
Федасюк-Орлик Іван і Ольга 729
Федиш Василь 96
Федів Володимир 318, 423, 426-7, 430
Федів Ігор 361, 782
Федів Софрон 499, 501, 861
Федів Ст. 101
Федорак Евдокія 705
Федорак Микола 698, 700, 705
Федорак Стах 95
Федорів Іван, Марійка, Михайло 741
Федорів Петро 766
Федорович Іван 17
Федорович Михайло 739
Федорович-Малицька Л. 253
Федорчук Я. 185
Федуник Ярослав, 6, 111, 120, 675
Федунів М. 741

Федусевич П. 201
Федчук Андрій 126
Федюк Василь і М. 644
Федюк Гриць 95
Федькович Осип 207, 219, 326, 332, 582, 708
Фенюк Василь 705
Фердинанд 104
Феркуняк Д. 870
Ферлей Василь 559, 562
Ферлей Марія 94
Ферлей Микола 606
Ферлей Михайло 561
Ферлей Олекса 428
Ферлей Степан 94
Ферлей Тарас 438
Фесюк Микола 617
Филипович Іван 276, 286
Филипович Ірина 899
Филипович Ю. 194
Філіповичі 567
Фіцич 582
Фляк М. 231-2
Фльор С. 171
Фодчук Осип 802
Фолис 523
Формосяк Дмитро 561
Франко Іван 21, 25, 28, 31, 119, 166, 173, 189, 197-8, 203, 207-210, 212, 218, 227, 270-1, 287, 309, 321, 326-27, 340, 431-436, 438-440, 443, 447, 456
Франко Петро 82, 114, 140, 163, 166, 170, 212, 357, 499, 500, 501, 506, 765, 898
Франс Анатоль 320
Франц Йосиф 98, 101-2, 110, 115, 117, 199, 309, 371
Франц Фердинанд 755
Француз 194
Француз Петро 95
Франчук Іван 106
Фріш 490, 493, 495
Фроляк Павло 170
Футулуйчук Василь і Юрко 660

Ханенко 567
Харкевич 87, 101
Харкевич Мирослав 7, 839, 856-7, 889
Харук-Галайда Іван 456
Харук Яків 741
Харун Олекса 739
Харчук Василь 95
Хвильовий Микола 713
Хибовський М. 294, 298
Хлібовицька С. 689
Хмелик 837
Хмельницький Богдан 30, 52, 89, 90, 388, 529, 567, 630, 662, 696, 734
Хмілєвскі 389
Ходський В. 293, 299
Холєвчук Михайло 559
„Холодний" 575
Холодний Петро 242-3
Холоднєвський 41
Хомин Михайло 780
Хомишин Григорій 89, 123, 421, 738
Хоміцька Олена 341, 447
Хороборук Федір 94
Хоткевич Гнат 28, 275, 290-1, 683
Хоцький 280
Хоцько 296
Храпливий Іван 114, 122, 134, 148, 153, 155-6, 508-9
Храпливий Евген 361, 377, 383
Хрістен 740
Хромович Микола 140
Хронов'ят Марія 413
Хрущов 71, 223, 714
Худан 567

Цап Михайло 95
Цегельський Лонгин 424, 426
Цегельський Ярослав 886
Целлер К. 293
Ценглевич 349
Ценко Микола 399
Цепух 507, 509, 511, 516
Цибик Роман 861-2
Циганик 814
Цинтель Осип 528-9
Цисаж 461
Ціманд Ерна 191
Ціріц Є. 821
Цісик В. 158, 160
Цісик Е. 283, 295, 299
Цісик К. 599, 601-605, 721
Цісик Омелян 6, 133-4, 136-8, 153, 293
Цісикова Анна 281
Ціховський Юліян 792-3
Ціцерон Т. 207

Чавага Іван 660
Чавага Петро 655
Чавага Степан 653
Чайківська С. 501
Чайківський 295
Чайківський Йосип 89, 91, 114, 326, 445, 895
Чайківський Любомир 502-504, 506
Чайківський Юрій 380, 402
Чайковська Наталя 407-8

Чайковський 269
Чайковський Андрій 35, 94, 204-5, 207, 210, 229, 269, 323, 354, 445, 447, 473, 709, 753
Чайковський Василь 823
Чайковський Дмитро 507-8, 510
Чайковський Михайло 205
Чарнецький Степан 278, 280
Чемерис 601
Чемерис Андрій 552
Чемерис Василь 531, 543, 545
Чемерис І. 861
Чепига Іван 185, 359
Чепіль Ліза 888
Чепіль Михайло 96
Червінський 269
Червяковський 353
Чередарчук Василь 114, 116, 128, 148, 156, 166, 387, 511, 714
Черемшина Марко 213, 217, 220, 222, 581, 707-8
Черенко 633
Черешньовський Михайло 21-3, 232-234
Черкавський Іван 497-8
Черкасенко Спиридон 280-1, 296-8
Черкунова 278, 293-4
Черненко Ю. 228, 232
Чернець Гриць 741
Чернецький Йосип 273
Черниш К. 187
Черниш Степан 687
Чернишевський М. 75, 219
Черніцова О. 279, 295
Чернявський 553, 751
Чернявський Іван 824, 826, 828-9
Чернявський Микола 488, 494, 498
Чігер Василь і Олекса 741
Чірков Є. 322
Чмола Іван 457
Чмола Тарас 874
Човган Василь 632
Човган Іван 631
Чоланюк Василь 95
Чомкевич Гнат 601, 603
Чомкевичі 603
Чорний К. 186
Чорномаз Василь 599
Чубата 213, 265, 407
Чубатий 369
Чубатий Микола 386
Чукур Іван 640
Чукур Михайло 95, 767
Чукур Петро 577, 588, 673
Чумак Маруся 839
Чумак-Мельничук 851
Чуперчук Василина 295
Чуперчук Марійка 295
Чуперчук Ярослав 293, 295, 279
Чупрей Андрій 530, 534, 537, 539, 540, 545
Чупрей Іван 455, 459, 530
Чупрей Михайло 530
Чупрей Юра 96

Шавель Іван 333
Шайна Мєчислав 479-482, 484-486, 488, 495
Шанковський А. 200
Шаповал 353
Шараневич 55
Шашаровський Володимир 281
Шафер В. 665
Шашкевич Маркіян 23, 25, 30, 89, 90, 200, 270, 274, 343, 346,-48, 697
Шведченко Г. 293-4
Шебунчак Б. 152
Шевченко Тарас 23, 30, 43, 54, 75, 888, 90-1, 103, 135, 173, 185, 187, 192-3, 206, 212, 270, 271, 278, 320, 324, 326,-7, 358, 436, 443, 458, 554-5, 584, 630, 697, 708-9
Шевчук Василь 660
Шекерик Андрій 160, 400, 403
Шекерик П. 440
Шекерик-Доників Михайло 507
Шекспір В. 185, 259
Шепарович Юліян 768, 795
Шептицький Андрей 72, 242, 521, 525, 867
Шеремет Алла 279, 295
Шеремета Петро 714
Шефель Нуся 895, 904
Шимановська 631
Шинкарук Михайло 637, 640
Шипайло 398
Шипайло Евген 152, 881-3, 885-7, 890
Шипайло Карло 96
Шипайло Роман 82, 122, 145, 147, 151, 157, 179, 386-7, 512, 830, 869-70
Шипайло Ярослав 94, 901
Шіллер Ф. 185, 345
Шкляр 357
Шкляр Омелян 799
Шкляр Ярослав 644
Шкондеюк Дмитро й Іван 758
Шльоссер 808
Шов Бернард 326
Шовгенюк Іван 896
Швкова Анна 548
Шовковий Федір 531, 545, 550
Шостак Евдокія 278, 293-4
Шпак Іван 17
Шпаковський 816

Шпанєр 123, 126-7
Шпилька Богдан 781
Шпитко Осип 456
Шреєр-Ткаченко Онисія 286
Штендик Іцко і Дітля 644
Штерн Михайло 78
Штравс Йоган 273
Штробель Франц 325
Штука Ф. 235
Шубер Мошко 604
Шуліка Маруся 590
Шумей Н. 409
Шумилович Я. 689
Шумлянський 734
Шумлянські 635, 661, 727
Шумська Мороз Ірина 886
Шумський 498
Шухевич 274
Шухевич В. 435
Шухевич Роман 625, 835
Шухевич Степан 819
Шушковський Іларіон 332

Щепановський О. 673
Щурат Василь 280

Юзьків Михайло 653, 667
Юнгфрав 480
Юревич Е. 896
Юревич Надія 96
Юрій II 744
Юркевич 770
Юркевич Василь і Дмитро 741
Юркевич Микола 20
Юрків 186
Юрченко Василь 640, 797, 802
Юрчишин 170

Яблоновський 277
Яблоновський А. 203
Яблонський Іван 685, 687
Явдошняк Роман 862
Явний Борислав 160, 861
Яворівський Евген 213-5, 316
Яворська 643
Яворський 635
Ягайло 39, 41, 744-5
Ягайлончик К. 31
Якимович Гнат 325
Якимович Ґеня 641
Якимчук Г. 187
Яків 15
Яківчик Володимир 158
Яковіщук Василь і Федір 741
Яковіщук Дмитро 739
Якубович Володимир 506
Якуб'як Василь 160, 545, 552
Якуб'як Іван 531
Яницький 238
Яницький Т. 332
Яніна 489
Яніцкі 818
Янішевська 279, 295, 298
Янковський 203, 277
Януш Б. 28
Янчук Микола 653
Яремин І. 896
Яремкевич Дозя 388-9
Яремчук Гриць 606
Яремчук Олекса 96, 606
Яремчук-Стецик Ірина 505-6
Яремович Роман 724
Яричевський 209, 214
Яричевський Сильвестер 326, 450
Яросевич Ігнатій 203
Яросевич Микола 751, 765, 801
Яросевич Роман 221
Ярослав 305, 307
Ярослава 118, 157
Ярославська Дарія 246
Ясеницький 386
Ясінський 388
Ясінський М. 802
Ясінський Н. 673
Ясінський Юр. 95
Ясінчук Лев 96
Яхимович Григорій 274-5
Яхно Богдан 367, 395
Яценко Микола 767
Яцик Дозя 94
Яцик Степан 95
Яцишин Василь 740
Яцишин Володимира 861
Яцишин К. й О. 689
Яцяк Михайло 606
Яшан Василь 783

ЗМІСТ

1. Передмова 5
2. Preface 9

I. КОЛОМИЯ — МІСТО 13

3. В. Ніньовський. Коломия — столичне місто Покуття 15
4. Л. Рубінґер. Дещо про столицю Покуття 29
5. Т. Печерський. До топографії Коломиї 37
6. О. К. Трохи відомостей з польських джерел 39
7. Б. Лисяк. Поляк про Коломию 43
8. Б. Р. Про походження назви міста Коломиї 53
9. Б. Р. Карпатсько-покутська-бесарабська ріка Прут 57
10. Л. Рубінґер. Клопоти посадника Коломиї 61
11. Б. Вереd. Яке місто найгарніше у світі? 71
12. М. Кобринська. Українське шкільництво в Коломиї 79
13. Б. Р. З діяльности Рідної школи в Коломийщині 93
14. Звіт дирекції ц.к. II ґімназії в Коломиї 97
15. Літопись ґімназії 98
16. Учительський збір з 1900-1901 р. 105
17. Клясифікація учеників 107
18. Я. Федуник. Моя Коломия (До історії коломийської гімназії) 111
19. О. Цісик. Було колись в Коломиї... 133
20. Д. Кузик. Коломийська гімназія за директора Мостовича 139
21. М. Боярський. Моє однорічне вчителювання в колом. гімназії 149
22. О. Навальковський. Згадка про коломийську бурсу 153
23. Яр. Микитюк. Про початки єдиної в Галичині симфонічної української оркестри 157
24. Б. Мигаль. „Плай" — журнал української гімназії в Коломиї 161
25. Д. Демедюк. Між двома війнами 175
26. З. Книш. Коломия — колиска українського есперанта 183

II. ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО І ДРУКОВАНЕ СЛОВО

27. Б. Романенчук. Літературна Коломия 197
28. Б. Р. Дещо про коломийки 227
29. І. Кейван. Образотворчі мистці Коломийщини 231
30. Гр. Лужницький. Про місто, що дихало театром 273
31. Б. Р. Володимир Блавацький 282
32. Ю. Плевако-Оранський. Театр у давнину 285
33. Т. Печерський. Іванна Біберович 303

34. Д. Николишин. На 75-ліття Іванни Біберович 305
35. М. Кобринська. Володимир Кобринський — основник музею „Гуцульщина" 305
36. А. Курдидик. Друковане слово в Коломиї 313
37. Б. Р. Українські видавництва й періодичні видання в Коломиї 325
38. Е. Дороцька-Кулик. На дорозі у світ 335
39. Н. Пазуняк. Олена Кисілевська 1869-1956 342
40. П. Кривоносюк. Організатор і просвітитель Никола Верещинський 343
41. А. Микитчук. До історії „Української загальної енциклопедії" 351

III. ГОСПОДАРСТВО, СУСПІЛЬНЕ й РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ та ІНШЕ

42. Я. Зайшлий. Т-во „Сільський господар і кооперативні установи в Коломиї 365
43. Д. Михайлюк. Спомин про Окружний союз кооператив в Коломиї 385
44. Р. К. Михайло Берлад, директор ОСК 395
45. Ю. Артюшенко. Український окружний союз в Коломиї 397
46. М. Городиська-Луцька. Господарські курси в Коршеві 401
47. Л. Бурачинська. Праця жіноцтва в Коломиї й повіті 407
48. М. Білозор. Суспільна служба жіночих організацій в Коломиї 416
49. В. Верига. 950-річчя хрещення Руси-України в Коломиї 419
50. В. Боровський. Український євангелицький рух на Покутті 423
51. О. Кравченюк. Коломия й радикальний рух 431
52. В. Слободян. З діяльности „Каменярів" в Коломиї й повіті 441
53. П. Трильовський. Т-во „Січ" в Коломиї 455
54. К. Т. Гимн „Січі" 460
55. А. Гаєцький. Горе переможеним 461
56. А. Гаєцький. Політичні судові процеси в Коломиї 469
57. І. Максимчук. Суд над д-ром Петрушевичем в Коломиї 473
58. М. Кейван. П'ять років у шпиталі в Коломиї 477
59. С. Ґеник-Березовський. Теніс в Коломиї 499
60. В. Верига. Один рік в Коломиї. 507

IV. КОЛОМИЙЩИНА — МІСТА І СЕЛА ПОВІТУ 517

61. Б. Р. Коломийський повіт 518
62. О. Кравченюк. Передовий економіст о. Тит Войнаровський 521
63. С. Г. Бровчук. Колись повітове місто Печеніжин 527
64. М. Деделюк. Дещо про село Балинці 553
65. М. Ільницький. Спомини про села Березови 565
66. С. Ґеник-Березовський. Березови перед другою світовою війною 581
67. М. Гаркач. Село Вербіж 589

68. М. Микитюк. Село Виноград 593
69. Д. Демедюк. Життя і праця на селі 607
70. Б. Р. та Е. Побігущий. Село Воскресінці, I, II 611
71. Б. Р. Полк. Евген Побігущий-Рен 624
72. М. Г. і П. Т. Село Дятьківці 627
73. В. Васний. Село Жукотин 629
74. В. Слободян. Село Іванівці 635
75. М. Шинкарук. Село Іспас 639
76. І-л І-л. Село Кійданці 643
77. О. Бакай. Село Княждвір I 645
78. В. Слободян. Село Княждвір II 661
79. Я. Зубаль. Княждвірський заповідник 665
80. Н. Ясінський. Село Ковалівка 673
81. Я. Федуник. Село Корнич — моє рідне село 675
82. П. Верховинець. Космач у минулому 677
83. Р. Верховинець. Космацькі писанки 693
84. Б. Р. К. Село Кулачківці 696
85. Ф. Токарчик і М. Федорак. Село Люча 700
86. Б. Р. Юліян Ґеник Березовський 707
87. А. Перерівський. Село Перерів 709
88. О. Г. Село П'ядики 714
89. Л. В. Мидловський. Село над річкою Чорнявою — Росохач 716
90. С. Рунґурський. Трагедія села Рунґури 724
91. А. Іваницька-Беркещук. Село Товмачик I 726
92. В. Слободян. Село Товмачик II 729
93. К. Мозолюк. Село Товмачик III 733
94. В. Костюк. Хлібичин Лісний в боротьбі з наїзниками 735
95. Б. Р. Дещо про Покуття 743

V. КОЛОМИЯ В БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ й НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 749

96. Д. М. Листопадові дні в Коломиї 751
I. Мирослава Дубляниця 752
II. Ольга Примак-Ґамота 755
III. Я. Зубаль 757
IУ. І. Кузич 759
У. Д. Микитюк. Творці листопадового зриву 763
97. П. Федорів. Старшинська школа піхоти в Коломиї 766
98. Я. Курилюк. Перший гарматній полк УГА 767
99. Д. Микитюк. Старшини й підстаршини УСС та УГА з Коломиї й повіту 771
100. Д. М. Українські січові стрільці з Коломиї й Коломийщини 785

101. С. Мацькевич. Другий гарматній полк. коломийський 792
102. В. Волицький. 24-й курінь ім. Петра Дорошенка 796
103. Ст. Сулятицький. Пробоєвий „Гуцульський курінь" 803
104. М. Ґеник-Березовський. „Печеніжинська республіка" 815
105. В. Бемко. Напад румунів на Покуття 24 травня 1919 р. 819
106. З. Книш. Українські державні поштові марки 824
107. Е. Побігущий-Рен. Від УГА до ДУН 830
108. М. Харкевич. З діяльности ОУН в Коломийщині 839
109. Б. Р. Деякі події й люди ОУН-УПА 861
110. А. Княжинський. Листи до Ярослава Стецька. 863
111. Б. Р. Д-р Антін Княжинський 868
112. М. Ніньовський. Формування Галицької Дивізії в Коломиї 869
113. о. Б. Левицький. Мати Божа не дасть пропасти 872
114. М. Кассіян. Забуті жертви ґестапо в Коломиї 875

VI. РІЗНЕ

115. Б. Р. Коротко про деяких діячів Коломиї 879
116. Б. Сілецький. Кілька слів про Комітет коломиян та наш збірник 883
ЗНІМКИ не використані в тексті 894
Список жертводавців на збірник 924
Список померлих коломиян 928
Список імен і прізвищ у тексті 929

УКРАЇНСЬКІ ТОВАРИСТВА й УСТАНОВИ
в Коломиї

уладжують

в неділю дня 22-го березня 1936. р.

Торжественний Ювілей

з нагоди 70-ліття уродин і 35-ліття вступлення на митрополичий престіл

Митрополита
Андрея Шептицького,

на який запрошує Вашу Всечесність

Комітет.

Порядок:

В годині 12. в полудне Богослуження в наміренні Ювілята.

В 8. годині вечером

ЮВІЛЕЙНИЙ КОНЦЕРТ

в салі Щадничої Каси.

Карти вступу на концерт в ціні 2 зл. -- 0·49 зл. раніше можна набути або листовно замовити в „Учительській Спілці“ в Народнім Домі.

Чистий дохід призначений на Український Шпиталь ім. Митрополита Андрея у Львові

ЗА КОМІТЕТ:

Др. Олександер Козакевич, През. Іван Чернявський, Дир. Іван Пашкевич, Олена Михайлюкова, Др. Олекса Коссак, Др. Ярослав Шипайло, Дир. Володимир Левицький і Софрон Калиняк.

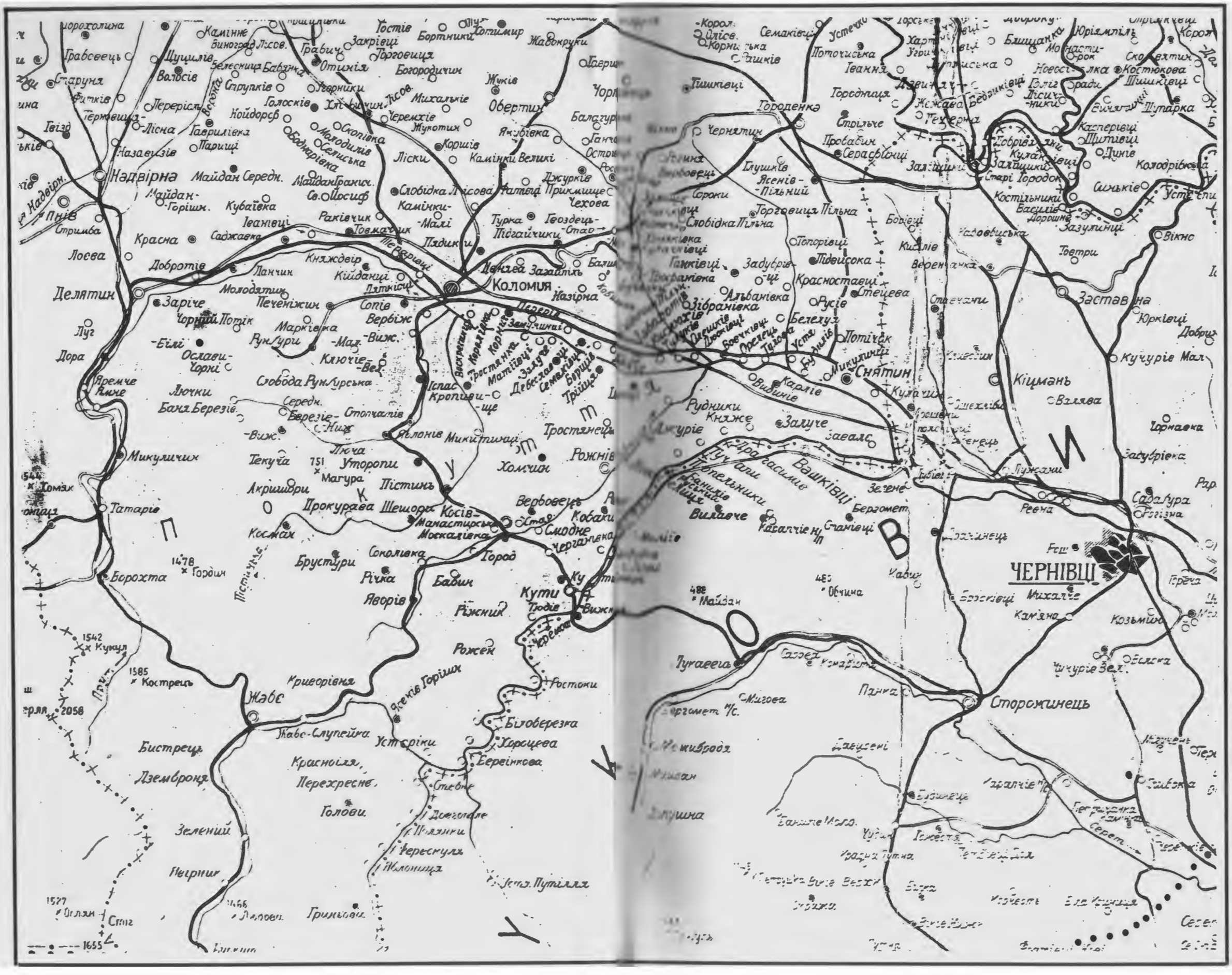
Надвірна
Майдан Середн.
Майдан-Горішн.
Майдан Граніч.
Св. Йосиф
Пнів
Стримба
Красна
Саджавка
Івантвці
Раківчик
Товмачик
Княждвір
Кийданці
Ланчин
Добротів
Лосва
Делятин
Заріче
Чорний Потік
Печеніжин
Молодятин
Пятниця
Сопів
Вербіж
Марківка
Рунгури
Ключів
Ослави-Чорні
Свобода Рунгурська
Яремче Нижне
Лючки
Бань Березів
Березів-Середн.
Стопчатів
Ялонів
Микитинці
Микуличин
Текуча
Уторопи
Магура
Пістинь
Акришори
Прокурава
Шешори
Косів-Манастирська
Москалівка
Вербовець
Смодне
Кобаки
Космач
Брустури
Соколівка
Річка
Бабин
Яворів
Ріжник
Рожен
Кути
Трибе
Вижн.
Ростоки
Жабє
Жабє-Слупейка
Криворівня
Яслів Горіших
Білоберезка
Хорінцева
Берегінкова
Устеріки
Красноіля
Перехресне
Голови
Бистрець
Дзембронь
Зелений
Нєгрин
Стіг
Гринявка
Долгополе
Пожежки
Пересікул
Жолонниця
Устє Путілля
Ворохолина
Грабовець
Старуня
Битків
Тернавця
Лісна
Назавизів
Гавриліївка
Парищі
Переріслє
Голосків
Струпків
Явірники
Хлібичин
Ойдорсв
Скопівка
Молодилів
Селіська
Бодмарівка
Звіздаль
Камінне
Виноград
Лісов.
Шуцилів
Волосів
Бабинка
Отинія
Грабич
Закрівці
Торговиця
Богородичин
Гостів
Бортники
Хотимир
Жавокруки
Жуків
Обертин
Михалькіе
Черемхів
Жукотин
Коршів
Ліски
Камінки Великі
Якубівка
Слобідка Лісова
Камінки-Малі
Раківчик
Пядики
Княждвір
Кийданці
Ланчин
Молодятин
Печеніжин
Марківка
Рунгури
Ключів
Іспас
Кропивище
Трістяниця
Корнічора
Вестрегіна
Матівці
Девєтаки
Семаки
Борщів
Трійця
Тростянець
Рожнів
Хомчин
Вербовець
Кобаки
Смодне
Черганівка
Город
Бабин
Кути
Трибе
Ростоки
Рожен
Ріжник
Яворів
Соколівка
Брустури
Космач
Шешори
Прокурава
Акришори
Пістинька
Текуча
Уторопи
Магура
Пістинь
Ялонів
Микитинці
Ключ
Татарів
Борохта
Хомяк
1544
1478 Гордин
1542 Кукул
1585 Кострець
2058
1527 Оглян
1655
1466 Маєвка
Гринявка
Устє Путілля
Жолонниця
Пересікул
Пожежки
Долгополе
Берегінкова
Хорінцева
Білоберезка
Устєріки
Жабє-Слупейка
Яслів Горіших
Криворівня
Ростоки
Рожен
Ріжник
Яворів
Бабин
Кути
Трибе
Вижн.
Городок
Соколівка
Брустури
Космач
Шешори
Прокурава
Акришори
Пістинька
Текуча
Уторопи
Магура
Пістинь
Ялонів
Микитинці
Ключ
Татарів
Борохта
Хомяк
Микуличин
Ялонів
Стопчатів
Вижн.
Середн.
Березів-Ниж.
Бань Березів
Ключів
Вижн.
Мал.
Вер.
Білі
Ослави-Чорні
Яремче Нижне
Лючки
Свобода Рунгурська
Марківка
Рунгури
Сопів
Вербіж
Печеніжин
Молодятин
Пятниця
Заріче
Чорний Потік
Делятин
Луг
Дора
Лосва
Добротів
Ланчин
Княждвір
Кийданці
Раківчик
Товмачик
Пядики
Теребрівці
Коломия
Назірна
Загайпіль
Шепарівці
Пістинька
Вербовець
Смодне
Черганівка
Город
Бабин
Кути
Трибе
Вижн.
Ростоки
Рожен
Ріжник
Яворів
Соколівка
Брустури
Космач
Шешори
Прокурава
Акришори
Пістинька
Текуча
Уторопи
Магура
Пістинь
Ялонів
Микитинці
Ключ
Татарів
Борохта
Хомяк
Микуличин
Ялонів
Стопчатів
Вижн.
Середн.
Березів-Ниж.
Бань Березів
Ключів
Вижн.
Мал.
Вер.
Білі
Ослави-Чорні
Яремче Нижне
Лючки
Свобода Рунгурська
Марківка
Рунгури
Сопів
Вербіж
Печеніжин
Молодятин
Пятниця
Заріче
Чорний Потік
Делятин
Луг
Дора
Лосва
Добротів
Ланчин
Княждвір
Кийданці
Раківчик
Товмачик
Пядики
Теребрівці
Коломия
Назірна
Загайпіль
Шепарівці
Турка
Підгайчики
Гвоздець
Стаю
Чехова
Прикмище
Джурків
Слобідка Лісова
Камінки-Малі
Ліски
Камінки Великі
Якубівка
Жукотин
Черемхів
Михалькіе
Обертин
Жуків
Жавокруки
Хотимир
Бортники
Гостів
Закрівці
Торговиця
Богородичин
Отинія
Грабич
Грабовець
Старуня
Битків
Тернавця
Лісна
Назавизів
Гавриліївка
Парищі
Переріслє
Голосків
Струпків
Явірники
Хлібичин
Ойдорсв
Скопівка
Молодилів
Селіська
Бодмарівка
Звіздаль
Камінне
Виноград
Лісов.
Шуцилів
Волосів
Бабинка
Надвірна
Майдан Середн.
Майдан Граніч.
Св. Йосиф
Майдан-Горішн.
Кубаївка
Пнів
Стримба
Красна
Саджавка
Івантвці
Раківчик
Товмачик
Княждвір
Кийданці
Ланчин
Добротів
Лосва
Делятин
Заріче
Чорний Потік
Печеніжин
Молодятин
Пятниця
Сопів
Вербіж
Марківка
Рунгури
Ключів
Ослави-Чорні
Свобода Рунгурська
Яремче Нижне
Лючки
Бань Березів
Березів-Середн.
Стопчатів
Ялонів
Микитинці
Микуличин
Текуча
Уторопи
Магура
Пістинь
Акришори
Прокурава
Шешори
Косів-Манастирська
Москалівка
Вербовець
Смодне
Черганівка
Город
Бабин
Кути
Трибе
Вижн.
Ростоки
Рожен
Ріжник
Яворів
Соколівка
Брустури
Космач
Пістинька
Текуча
Уторопи
Магура
Пістинь
Ялонів
Микитинці
Ключ
Татарів
Борохта
Хомяк
1544
1478 Гордин
1542 Кукул
1585 Кострець
2058
1527 Оглян
1655
1466 Маєвка
Гринявка
Устє Путілля
Жолонниця
Пересікул
Пожежки
Долгополе
Берегінкова
Хорінцева
Білоберезка
Устєріки
Жабє-Слупейка
Яслів Горіших
Криворівня
Жабє
Ростоки
Рожен
Ріжник
Яворів
Бабин
Кути
Трибе
Вижн.
Городок